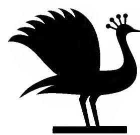
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14211

Lesko Memorial Book

Sefer Yizkor

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer Yizkor : muḳdash li-Yehude ha-ʼayarot she-nispu ba-Shoʻah ba-shanim 1939-44 : Linsḳ, Istriḳ, Beligrod, Liṭoviṣḳ veha-sevivah / ha-ʼorkhim, Natan Marḳ ve-Shimʻon Fridlander.
IMPRINT	880-03 [Tel Aviv] : Vaʻadat ha-sefer shel Irgun Livaʻi, [1964 or 1965]
DESCRIPT	x, 516 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Lesko.
	Lesko (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Lesko.
ADD'L NAME	Friedlander, Shimʻon.
	Mark, Natan, 1897-
ADD'L TITLE	Sefer yizkor li-ḳedoshe Livaʻi

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

IS 2031

פלגי מים תרד עיני
על שבר בת עמי
(איכה ג׳, מ״ח)

ספר יזכור

מוקדש ליהודי העירות שנספו בשואה
בשנים 1939—44

לינסק, איסטריק, בליגרוד, ליטוביסק והסביבה.

יוצא לאור ע״י ועדת הספר של ארגון „ליבאי״.

חברי ועדת הספר:

מנחם אלדובי ז״ל

מאיר אלדובי

משה ברזלי

פרץ גרוס

משה דוקלר

אליהו הולצמן

דוד זופניק

שמריהו לרנר

צבי פלישר

שמעון פרידלנדר

דוד קסלר

יצחק שורצמן

ה ע ו ר כ י ם:

נתן מארק ושמעון פרידלנדר

בעזרתו הטכנית של יוסף פז (פרידלנדר)

המצבה על הר ציון.
די מצבה אויפן בארג ציון.

תודתנו נתונה למשפחות:

משפחות אלדובי לזכר מנחם ז״ל

אניספלד־לויף (ניר־גד) רבקה

גליקסמן מאיר, חברה בקור חולים של אנשי לינסק בנוי־יארק

מנסטר שמואל, ברזיל

ספטון־ציזל משה, לונדון

פרייליך צ׳עשי ומלך (מקס), אוסטרליה

פיסקוס־דוקלר פני

פרייליך יהושע, אוסטרליה

קסלר־דודקע דורה, נוי־יארק

רוזן־לויף ד״ר חנה (הניה)

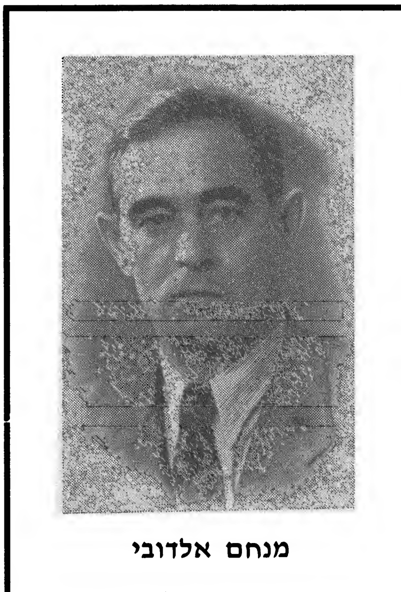
רמרז מרים לזכר בעלה יצחק ז״ל

שהרימו תרומה ועזרו לנו בהוצאת הספר.

ועדת הספר

רָחַק מִמֶּנּוּ מְנַחֵם

(לשמו ולזכרו של חבר נעורי היקר מנחם אלדובי ז"ל)

מנחם אלדובי

א.

אִילוּלֵא אַתָּה בְּאֵשׁ קָדְשְׁךָ
בָּהּ הִצַּתָּ לְבָבוֹת,
לְבֵית רֶמֶץ מְעֻמְעָם לְלֶהָבוֹת –
הָיִיתִי גַּם אֲנִי הַיּוֹם
בְּקֶבֶר שֵׁשׁ מֵאוֹת הָרְבוֹאוֹת,
בּוֹ נִמְצָאִים:
אִמִּי,
אָחִי
וְאַחְיוֹתַי
וְיֶתֶר הַקְּרוֹבִים וְהַקְּרוֹבוֹת.
וְנִיצוֹלִים כָּמוֹנִי רַק הוֹדוֹת לְךָ,
יֶשְׁנָם בָּאָרֶץ לְמֵאוֹת.

ב.

בְּ„גוּטֶע וואָך" שֶׁלְּךָ
שֶׁנַּעֲשָׂה נַחֲלַת כָּל מַכִּירֶיךָ,
אַתָּה שָׁר:
„עס האַלטן זיך אין שײַדן,
אין בענקעניש און לײַדן" –
בִּפְרִידָתְךָ שֶׁבַקְתָּ לָנוּ גַּעְגּוּעִים עַזִּים
עַל דְּמוּתְךָ הַתְּמִירָה
בַּת הָעֵינַיִם הַמְחַיְּכוֹת,
תָּמִיד מוּכָן
בְּנֶפֶשׁ חֲפֵצָה וּבְמֶרֶץ,
לַעֲשׂוֹת וּלְעַשּׂוֹת...

ג.

גַּם לְסֵפֶר זֶה אַתָּה הִנַּחְתָּ הַיְסוֹדוֹת;
אַתָּה תָּקַעְתָּ הַיְתֵדוֹת
לָאוֹהֶל בּוֹ יִקָּבְצוּ כָּל הַקְּדוֹשִׁים וְהַטְּהוֹרִים
שֶׁנִּטְרְפוּ בִּידֵי חַיּוֹת בְּצוּרַת אָדָם;
הָפַכְתָּ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה,
לְהַצִּיל מִכִּלָּיוֹן
אֶת שֶׁנִּתָּן הַצִּיל –
שֵׁמוֹת...

X

וּבְסֵפֶר זִכְרוֹנוֹת הַזֶּה,
בֵּין כָּל טְהוֹרֵי לֵב וַאֲצִילֵי נֶפֶשׁ,
יִזָּכֵר עַתָּה גַּם שֵׁם הָאִישׁ
שֶׁכָּל כֻּלּוֹ הָיָה צִבּוּר,
שֶׁכָּל כֻּלּוֹ הָיָה מַעֲשֶׂה וְלֹא סְתָם דִּבּוּר.

וּלְיַד אַחִים,
אֲחוֹת,
וּבֵן
וָאֵם
מְקוֹנְנִים גַּם חֲבֵרָיו:
רָחַק מִמֶּנּוּ מְנַחֵם.

מאת נתן מארק (נטע)

צבי אלדובי

מנחם אלדובי ז״ל — קוים לדמותו

כאשר נפל אבינו, ר׳ אשר למל דוב ז״ל על קידוש השם בשנת 1914 שמש מנחם, הבן הבכור, ראש המשפחה המיותמת והוא כבן שמונה עשרה. הוא שחקק על לוח לב אחיו הקטנים את דמות דיוקנו של אבא הי״ד להעריצו ולקדש את זכרו. מנחם הנציח בתוכנו את זכרו של אבא — חסיד, בר-אורין, בעל נפש פיוטית, עשוי לבלי חת ואהוב על הבריות — בהרכיבו את שמו לשם הפרטי של צאצאיו — „אלדובי״.

מנחם נחל מאבא את אהבת ישראל וערכיו, את שנאת הגלות והגעגועים לתקומה ואת הערצת הגבורה ואומץ הלב לעמוד בפני גוי זד ומתעלל.

מנחם היה הרוח החיה של המשפחה על כל הסתעפויותיה. הוא שחקר וידע את אילן היחס שלה משך כמה וכמה דורות עד הרמ״א. היה מקיים קשרים הדוקים עם קרובים-רחוקים והם ראו בו ראש ופטרון.

בתנאי כפר מקופחים בגולה, השתדל מנחם עילוי „החדר״ ו„הישיבה״ להשתלם בלמודי חול בכוחות עצמו בלי הדרכת מורים. היה מתרועע עם טובי הנוער הציוני-חלוצי שבעירותינו, מתוודע לספרות הלועזית ולספרות החדשה ביידיש ובעברית. ביתנו בכפר הפך, כביכול, למקום השראה לבני הנעורים של סביבתנו: להתרמה לקק״ל הפצת שקלים ועוד.

והימים ימי הרת עולם: שלהי מלחמת העולם הראשונה, התמוטטות ממלכות אדירות, מהפכות, פוגרומים, שידוד משטרים, ותקומת עמים משועבדים, מלחמותיהם וגיוסים לצבאות שונים. האלים צמאים לדם ומצודם פרוש על כל בחור וטוב. מנחם, צעיר מצוין בבריאות מעולה וגבור-חיל, ניצל ממרחצי הדמים בניסי-ניסים.

מנחם חותר להגיע ארצה כחלוץ, חוצה גבול פולין-רומניה, נתקע לזמן מה בבוקובינה בגלל סגירת שערי א״י. לבסוף, עולה ומגיע ארצה בשנת 1921 בראש קבוצת חלוצים.

זכורני, ערב עליתו מופיע מנחם לפתע בבית אמא. מעבר לגבול בא, להפרד. בלילה הגיע, בחשאי-חשאין מחמת חובת הגיוס לצבא הפולני. הנהו יושב במתבוא עם חבריו מעריציו מבני הסביבה והוא משיח וכולו כה פלאי ומופלג: גמיש גו, מלא כח עלומים, חשוף צואר נוסח „חלוץ״, פניו הנאוות השזופות והמביעות החלטיות ושאר-רוח עטורות זקנקן שחרחר ועיניו האפלוליות לוהטות באש חזון. עתה, יושב בסתרו ומשיח על א״י, חלוצים, חציית גבולות, עליה והוא כאחד לוחם רם, גבור-חיל ופודה, ששליחות לו ויעוד בארץ אויב. רגע, שוב יעלם בחשכה ויופיע בעמדתו במערכה הכבדה.

חוסר עבודה. חלוצים עוזבים את הארץ. ומנחם משגר הביתה מכתבים מלאי פיוט על יפי הארץ והחיים בה. הוא ממריץ לחסול הגולה ולעליה וזאת בעצם הימים שסבל מחסור עד כדי כך, שנאסף לבית החולים „הדסה״ במצב של אפיסת הכוחות מרעב ממושך, כל עוד נפשו בו.

מנחם היה מקיים קשרים עם בני סביבותינו החיים בארץ, זה בכה וזה בכה, וידע צרת נפשו של כל אחד מהם. היה משתתף עמם בשמחתם ובצערם והיה נוהג לתת בטוי חגיגי ומשמעות למסבות המשפחה ולכנוסים שונים שהזמן גרמם. הוא היה ידיד הילדים והיה ה„דוד הטוב" של ילדי קרוביו ומכריו ואהב להרנין את לבם „בהפתעות" ליום-הולדת, בר-מצוה ויומא דפגרא.

רוחני במהותו, נקלע, להוותו „לעולם" של פרקמטיא ותחרות שלוחת-רסן; שטח חיים רב-זעף המצריך סתגלתנות ללא נקיפת-לב. איך יכול היה מנחם, אנין דעת ותמים דרך שכמותו, למצוא ענין ואחיזה במעגל חיים כזה שהיה לו לזרא?

נושא בעול דאגות יום-יום משמימות היה מחפש ומוצא פורקן בעסקי צבור, במשיכה בעט ובהברקות בלשניות לעת מצוא, ובתחביבים אינטלקטואליים שונים.

היו לו ידידים בחוגי סופרים ואמנים שהיו מקרבים אותו ומאירים לו פנים בחברתם היה מתנער לפרקים מן החולין.

עוד מנעוריו גילה „חולשה" מיוחדת לדברים שבכתב; מעין יחס של קדושה לכתובים. נטיה מובהקת היתה לו לאיסוף כתבי-יד, דברי דפוס וחפצי מזכרת, שמציינים אירועים מסויימים בחיי הפרט והכלל. זיקה עמוקה זו לאיסוף ושימור שרידי עבר, יכלה, בנסיבות מסייעות והכשרה מכוונת, להפוך למפעל חיים מבורך, בעל משמעות חברתית-תרבותית. אולי לכך נועד; יעוד שהחטיאו וחבל.

משך שנים, עד יומו האחרון, השתתף בחוג מצומצם של ספורטאים וותיקים ביחד עם רעו הטוב מנוער מ.ב. ואגב פעולות ספורטיביות בסופי שבועות הגיע לידי נוהג-חיים היגייני בכלל. מנחם התמכר לענין התרבות הגופנית באותה אדיקות המיוחדת לו והטיף לה בכל הזדמנות. הוא עמד במבחני ספורט רבי מאמץ ושיפר את כשרו הגופני להפליא, למרות גילו הקשיש והלקוי החמור של לחץ-דם גבוה וכך, הגיע למעין אמונה שבכח הרצון יכולים להאיט את גלגל הזמן ואף לסובבו אחורנית; לאשליה, שאף אבדת האבדות — חוזרת...

כאיש המשמר האזרחי, בימי מלחמת העולם השניה, התמחה מנחם בהגשת „עזרה ראשונה" ואחר מלחמת הקוממיות שמש כאח „מגן דוד אדום" בבי"ח „הדסה". שנים רבות לאחר מכן היה מוסר לי רשמים וחוויות מחרידות מאז. כיצד היו מגיעים ומגיעים לילה אחד פצועים מהמערכה וביה"ח על פרוזדוריו נתמלאו אלונקות עד אפס מקום. כיצד היה מעביר על ידיו צעירי חמד מרוסקים, נטולי אבר, זועקים, מתחננים למות. כיצד היה עד לפגישות מזוויעות בין הורים לבנים המפרפרים בין צפרני המוות. היה מספר, מפסיק לפתע ונאנק דום...

השואה מחצה את לבו של מנחם ולא ניטל עוקץ הכאב במשך השנים. כל ישותו נצמדה בעוית לאותה תהום האבדון של מיליוני אחיו. בביתו נתגבבו כתובים על השואה והיה הופך בהם והופך עד כדי הזדהות עם המתענים בתופת הנאצית על כל מדוריה: נלווה לתינוקות קרועים מחיק אמותם ומובלים כשיות לטבחה, לכורים לעצמם קבר אחים, לנמקים בקרונות המוות, לנחנקים בתאי הגז, לעומסים גופות לתנורי הקרמטוריום.

הוא היה אחוז זעם אין-אונים; חרון שהיה מחלחל בקרבו כמחלה ממארת על אלה הגויים ששתפו פעולה עם המרצחים בגלוי ובסתר וכעת הם רוחצים בנקיון כפיהם. ועל „הטובים שבאומות" שעמדו על הדם והחרישו.

מנחם היה מזועזע להווכח שבספרות השואה וההנצחה נפקד זכרם של יהודי קהלותינו: ליסקו, באליגרוד, אוסטשיקי, ליטוביסק וכפריהם. מסבות אבדנם לא נודעו ולא נצררו בצרור החיים. קהלות שלמות עתיקות ימים על אלפי נפשותיהן — כאילו לא היו מעולם. וכך גמלה בלבו של מנחם החלטה להקים „יד ושם" לקדושי קהילותנו בצורת ספר „קדושי ליבאי"; היה זה לגביו מעין „תקון" לאלפי נשמות ערטילאיות האובדות בתוהו והכנסתן תחת כנפי השכינה. „ספר קדושי ליבאי" הפך לו ליעוד בלעדי בחיים. הספר לגביו צריך להיות עדות נאמנה, ללא חסר וללא יתר, וחתומה בחותם האמת. כל נפש אסופת דמע, דם ואפר, אחת לא נעדרת, צריכה להיות צרורה בספר זה בדחילו ורחימו, בבחינת „פנתיאון", נוסח יהודי, עד אחרון דור.

מנחם נזעק „להצלת" קהילות ליבאי מתהום הנשיה; נפשות לאלפים — מן „האין" הנורא. חבור הספר הופך לו למשימת חובה שבאחריות אישית. הוא מתמכר לעבודת קודש עגומה זו בכל נפשו ומאודו: הוא מארגן ועד מיוצאי ליבאי, הוא מכנס מדי שנה את יוצאי קהילותינו ב„בית החלוצות" בתל אביב לאזכרה ולהתיחדות עם נשמות הקדושים ומשווה לכנס האזכרה אופי מסורתי מרטיט לב. לאור נרות נשמה הוא מעורר ומשביע את הנאספים להחלץ למפעל ההנצחה.

כדי להגשים את רעיון ההנצחה מזניח מנחם עניניו הפרטיים החיוניים ביותר; הוא עומס על עצמו עבודה רבת טרדות, הגוזלת מיטב זמנו משך שנים והתוצאה — פחי נפש.

מנחם היה קובל: „אמנם, בהתיחדות בצוותא עם זכרם של הנעדרים בכנוסי האזכרה, ניתן פורקן לכאב המחלחל במעמקים, זאת ועוד, רבים מן הנאספים קרובים, ידידים ומכרים אינם רואים איש את חברו משך כל השנה מלבד באזכרה: נפגשים, שואלים איש לשלום רעהו, מעלים זכרונות, משיחים מן הלב — כל זאת יש להעריך כראוי אולם, מדאיב הדבר, שלאחר האזכרה מתפזרים האנשים כלעומת שבאו וענין הספר שוב נשכח מלב. אין מגישים חומר, אינם עונים על מכתבים ובינתים, שנים חולפות והזמן עושה את שלו..."

„ומי הבאים לאזכרה? יוצאי הקהילות עצמם! מהבנים לא תראה אף אחד. מה ל„צברים" ולזכרונות של אבא-אמא, סבא וסבתא? השואה לגבם היא מעין פרק בהיסטוריה; ענין מופשט ללא חוויה נוקבת; זאת לא הצלחנו להנחילם. אפשר, שעם משפט איכמן זעה איזו נימה בלב בנינו שהתבטאה בדפדוף עגמומי באלבום המשפחה..."

„ואשר לעדויות מפי ניצולי השואה. הם שרדו אחד מעיר ושנים מסביבה. „נפשות אלמות" וקשה לדובבן. הדברים שאתה מציל מפיהם הם כלליים, חוורים ואינם משקפים כל עיקר את מה שנתרחש שם. אתה מצליח לרשום מפי העדים דברים מקוטעים שאינם מצטרפים למסכת, לרוב מתקבלת כרוניקה קלושה, לקויה בחסר ובלתי מדויקת. יש ואתה גובה עדויות שונות בקשר לאותו ארוע עצמו והדברים אינם חופפים."

והרי ספר ההנצחה צריך להיות כתוב „אש שחורה על גבי אש לבנה"!

הנה, אף במשימה זו, ספר הזכרון וההנצחה שיזם והתמסר לה בכל נפשו ומאודו — ואולי ביחוד במשימה זו — ניכרת הטרגיות שבדמותו של מנחם והיא, המרחק המופלג שבין הנשאף והמצוי, שבין מאמץ הרצון וההגשמה, שבין החלום ופתרונו...

ברוך זכרו בתוכנו לעד.

שנה למותו.

אברהם אלדובי

מנחם אלדובי ז"ל — קוים לדמותו

הופעתו החיצונית, תכונותיו וכשרונותיו של מנחם, מצטרפים יחד לעטרת סגולות אשר בתנאים מסויימים הולמות איש מדע ומחקר, מצביאים ומנהיגים. אנשים הנראים מופלים בדרכם המיוחדת, הבלתי מקובלת לפרקים, הזונחים את הדרך הכבושה, בחפשם נתיב כדי להגיע מהריותר, רחוק יותר. מנחם היה מסוג האנשים „העוברים לפני המחנה".

מנחם ניחן, בכושר של התבוננות מעמיקה, ובחוש בקורת ביחס לתופעות החיים והחברה. הוא היה בעל מצפון ער ומוסרי במגעיו עם הזולת ובתגובותיו בשטח החברה והלאומי. תכונות המנחות אותו בנתיב חייו רבי המאבק. לאחר שקבע לעצמו תכנית ומטרה לא היה כח או מכשול, שיכלו להרתיעו מפעולות הגשמה של המשימה, ולו במחיר של נוחיות אישית, הפסד חמרי או מאמצים פיזיים ונפשיים. גם אם נראו פעולותיו בלתי מציאותיות ודמיוניות בעיני „אנשי מעשה". והרי כמה עובדות: הנה התמסרותו לארגון התנועה החלוצית להגשמה ועליה בעירותינו ובסביבות „ליבאי" בשלהי מלחמת העולם הראשונה והשנים שלאחר כך עד עליתו הוא לארץ על אף ההתנגדות הנמרצת וההחרמות מצד ההורים של אותו נוער, מהם קנאים לדת ומהם מתבוללים. והנה העלאת אמא והילדים לארץ בשנת 1923 בזמן שהוא עצמו והאחים שהגיעו לארץ קודם לכן, בשנים 22—1921 עודם גרים באהלים „מרוהטים" בארגזי בנזין המשמשים מטה, כסא ושלחן, ונאבקים על קיום מינימלי בתנאים של חוסר עבודה כרוני וחוסר מוצא.

ולאחר מכן, מאמציו של מנחם וחתירתו להעלאת קרובים, ידידים ומכרים — למעלה ממאה איש — על ידי דרישתם מאת ממשלת המנדט בתור בעלי מקצוע שונים, למפעל רהיטי הברזל שהוא היה ממיסדיו „אומן מתכת". כאילו חש את השואה לפני בואה, וטרח להציל נפש ועוד נפש. אחר, היה דואג להם כמיטב יכולתו לסדורם הראשון. ולא עוד אלא, שהבית המצומצם היה משמש מקלט לעולים — מהם בלתי ידועים לנו מקודם — גלמודים ומחוסרי צל קורה.

האכזבות הקשות אשר הנחילו לו חלק מעולים אלה, על ידי עזבם את הארץ, לא הרפו את ידיו ולא הרתיעוהו.

מנחם ניחן בכושר טבעי למנהיגות: מארגן, מתכנן, קובע ומקבל על עצמו האחריות לבצוע המשימה שיזם. בשל כושר זה, הופעתו החיצונית הנאה ודרך הסברתו המשכנעת הוא מעורר יחס של כבוד ואהדה וקונה לו ידידים נאמנים.

הוא מצא שפה משותפת עם זקן וילד, קרובים ורחוקים, מדובב, מעודד, יועץ ומנחם. בגלל תכונותיו אלו שמניתי, מקומו תמיד במרכז הענינים כך, למרות היותו פליט מהצבא הפולני בנכר ברומניה, בדרכו לעליה ארצה, משמש הוא כמנהל המשרד הישראלי בטשרנוביץ, והוא בן 21. בבואו לארץ נבחר, לאחר זמן קצר, למועצת פועלי תל אביב, ומשמש כמזכיר אגודת פועלי המתכת, ובמקביל מארגן את תא עובדי המתכת של הנוער העובד, המשמש התחלה וגרעין לתנועת הנוער העובד שקמה לאחר זמן.

נוסף על התכונות שמניתי, היה בו נפש של משורר (בבחרותו כתב שירים). אהב פיוט ונגינה, היה ביחסי ידידות עם אורי צבי גרינברג בתקופת „אימה גדולה וירח". נפשו היתה ערה ליופי, טבע ונוף. היה עורך טיולים ברגל, להכרת נוף הארץ. היה לו חוש לשפה העברית ומכמניה, עשה בה „מעשה מרכבה" בתחביבו ליצור הרכבי שמות העבריים פרטיים ומשפחתיים לכל דורש.

אוהב את החיים והנאותיהם, לפי דרכו, אך מסתפק במועט, בהתאם לכלל „נפש בריאה בגוף בריא", המביאות אותו לפעולות ספורט באגוד שוחרי הבריאות.

מנחם היה ער לגורלו וסבלו של הפרט, מוכן להטות שכם ולעזור בסתר ובטקט; הוא עצמו היה מעין מוסד סוציאלי. אדם רציני היה, מחושב ומעמיק ועם זאת בעל חוש הומור מעודן, של תלמיד חכם. מעולם לא שמעת מפיו הלצה גסה אולם, בכל שעת כושר, של פגישות רעים, ומסיבות משפחתיות ידע להגיד דברים שהיו מורכבים מעשה-חושב, מגמטריאות, דרש ורמז — דברי חכמה מהנים ומבדחים. לעומת זאת, בשיחה רצינית, היה מעמיק וחודר, מנמק וסותר, עושה את איש שיחו שותף להרהוריו והלך מחשבותיו, תוך כדי דבור. מה שאין כן, כתיבתו, שהיתה קצרה, ענינית, ברורה וקולעת.

כאיש פסגות מטבעו היו לו אכזבות רבות וקשות. אחת מהן — על שלא הגיע למעמד ועמדה שהיה ראוי לה, לפי תכונותיו ולפי כשרו.

עם התמורות שחלו בארץ, הפך הקואופרטיב שיסד בהשראת דרכו החלוצית-הסתדרותית — למפעל תעשיתי גרידא. עובדת היותו תעשיין נגדה לזיקתו הפוליטית ולהשקפת עולמו: מכאן יצא ולשם לא הגיע. ונשאר באמצע הדרך בודד, מנותק ומתלבט.

חלק א'

ההווי של עיירות "ליבאי" וסביבותיהן.

לינסק

שמעון פרידלנדר

כעין הקדמה

מוקדש לזכר אמי היקרה פרימט, אחותי גיטשע, בעלה שלמה שטרנגר, בתם ריזאלה והתינוקת שלה פריידאלה, לילדי אחותי צביה, נפתלי, ריזאלה ואברמ'טשע שנפלו בתקופת השואה בשנת 1942. ה.י.ד.

מטרת הדפים האלה היא, להציב יד וזכר לעירתי לינסק, שרוב תושביה היו יהודים, שבמשך דורות ארגה את חייה היא בתוך ים של גויים, שמרה על גחלת היהדות שלא תדעך, טותה את חוטי כסופיה לגאולה, חלמה את חלומותיה על ימות המשיח והורישה את כסופיה וחלומותיה לדורות הבאים. לפתע עלה הכורת ונותקה השרשרת וביום פיד וצרה, נגדעו כל יהודי העירה מארץ החיים, הובילו את כסופיהם אלה עד לשערי תאי הגזים והוציאו את נשמותיהם עם ה„אני מאמין" הידוע על שפתותיהם השרופות והסדוקות מרעב ומצמא.

דורות על דורות חיו ויצרו יהודי העירה, לפי מושגיהם הם, הווי יהודי, המושתת על ערכים דתיים, שמלא את כל תוכן חייהם, והנה נתרוקנה העירה מיהודיה, הובלו כצאן לטבח ונורו ונשרפו ע"י חיות אדם, שנבראו כביכול גם הם בצלם. ולא זו אף זו! לא מעט משכניהם הגויים עזרו, אם לא באופן ישיר בהמתתם, אז לכל הפחות במלשינות, בשוד, בביזה ובשמחה לאיד.

אמנם לא הצטינה עירתי ביצירות ערכים הקימים לדורות ולא הוציאה מקרבה אישים בעלי קומה, ברם היתה היא אחת ממאות העירות בגליציה, שידעה לשמור לדורות, את אור היהדות שלא יכבה ושמשה גרעין לחולמי וללוחמי הגאולה והקוממיות, שקמה על קברי אפרם העשנים. „אתם התחלתם, רציתם מדינה משלכם" כתב אחד הלוחמים במלחמת הקוממיות, נכד העירה להוריו, „כעת מוטלת עלינו החובה, להמשיך ולהשלים את המשימה". ידעו יהודי העירה על חבלי הגאולה שעתידים לבוא בימות המשיח, אולם הם לא שערו ולא תארו להם, שהם הם יהיו האוביקט לחבלים האלה ושהגאולה תבוא רק עם חרבנם. דוקא העירות הקטנות האלה, עם הגטו שיצרו לעצמם, הן הן ששמרו על היהדות מלהטמע בין הגויים.

תפקיד חשוב בשמירה הזאת, מלאה האם היהודיה בעירה. קשים ומלאים סבל היו חייה. עליה היה לרוב גם לעזור לפרנסה, גם להאכיל, להלביש ולהטליא את בגדי ילדיה המרובים, לחנכם להסתפק במועט, כמוה, וגם להקנות להם את הידיעות הראשונות של המנהגים הדתיים היהודיים. עליה היה גם להשגיח, שהילד לא יאכל בלי „המוציא" ושלא יתרשל לבקר ב„חדר" והיא היא שהפיחה רוח חיים, רוח של קדושה ב„שבת" ובחגים. כל השבוע כלכלה את ביתה בדוחק ובצמצום, כדי שתוכל לסדר את השבת בהרחבה ולשוות לה צורה חגיגית ואינטימית. אם כי ידעה היא רק מעט מן המאור שביהדות, הבינה היא בכל

זאת, להחדיר רגש ורוח, חמימות וספוק נפשי לתוכן השבת והחג. כל הרשמים האלה נחרשו עמוק בנשמתו של הילד ביחד עם השיר „צמוקים ושקדים" (ראז'ינקאלעך מיט מאנדלען) שספג הילד עוד עם חלב האֵם.

רושם הרשימות האלה לא מתימר ליצור בזה איזו יצירה בעלת ערך ספרותי, יצירה בת קימא. כוונתו רק לתאר את הווי העירה, כפי שנקלט בנשמתו, בתקופת חייו שחי בה, זו גם זכותו וגם חובתו. אין הוא אומר שהיו בעירה רק חוויות חיוביות וגם שהוא מיצה ברשימות האלה את כל חוויות העירה. לא ולא! ברם מתוך הפרספקטיבה, רוצה הוא לראות רק את החיוביות, ביחוד אחרי שהחיים האלה עברו ובטלו מן העולם ולא ישובו עוד.

לבסוף רוצה אני להודות בזה לכל אנשי עירתנו שעודדוני לרשום את הרשימות האלה וביניהם, לחברתי בחיים, סימה פרידלנדר לבית לרנר ולחברי מנחם אלדובי ז"ל, שהמריצו ועודדו אותי, ובמובן ידוע גם עזרו לי, בסידור הרשימות האלה.

שמעון פרידלנדר

הנוף וההיסטוריה של לינסק (היהודית)

העירה יושבת במורד הר, מדרום לצפון. מדרום ומזרח מוקפת היא הרים וממערב חוצה הנהר „סאן" בינה ובין רוכסי הרים, לרוב מיוערים, מעבר לכפרים „היזלוב" ו„וורמיל", הנחשבים כשלוחות קדמיות של הרי הקרפטים.

ההר התלול, דרומית מערבית של העירה, היורד ל„סאן", נקרא „הבאשטה". הנוף בפינה הזאת הוא נהדר ומרהיב את העין. פסגות הריו המיוערים, מעבר לסאן, העטופים לרוב ערפל דק, קוסמים את העין בפראותם. לא פעם עמדתי המום, מלא רגש וכמיה, ביום קיץ בהשכמה, עת הטבע מנערת מעליה את ערפילי הלילה ומתעוררת לחיים חדשים; עת רוח קלילה, חרישית וקרירה מדגדגת את צמרות העצים והשיחים ומעוררת אותם לתפילת שחרית, הנעזרת ע"י צלצול פעמוני הצאן, הרועים במורד ההר התלול הטובל בסאן, ע"י המית מי הנהר הנעצרים על יד הסכר, המוביל את מימיו לטחנה, וע"י צפצופי הצפרים העונות במקהלה — עת ממול מטפס לאט לאט כדור אש, מפלס לו דרך בין מפלשי עננים, כדי לצאת מהמרחב האין סופי ולהמשיך בהילוכו הנצחי וצובע במהלכו את אמירי העצים שממול בגוונו הארגמני. אז הרגשת את אפסותך אתה, מול השגב וההוד של הבריאה ועצמת את עיניך, כדי לעצור בקרבך את ההתרשמות העמוקה הזאת.

פלג קטן (פאטיק), שמוצאו מהרי „הילינֵי", מוביל את מימיו דרך ה„פולניס" למטה, חוצה את בית העלמין, עובר בגיא בין העירה וה„צמענטאזש", מתפתל בין שדות המישור בצפון, מקיף את העירה משלושת צדדיה ונופל לסאן. בדרך כלל מימיו מועטים, רק פעם בקיץ, בשבת אחרי הצהריים, בגלל שבר ענן מלווה ברד כבד שנפץ כמעט את כל השמשות

שן הסלע בכפר הילינע
דער הילינער שטיין

בעירה, עבר הנחל על גדותיו, הציף את הכביש וחדר למרתפי הבתים במזרח העירה וגרם נזקים ברכוש, ורק בנס לא היו קרבנות בנפש.

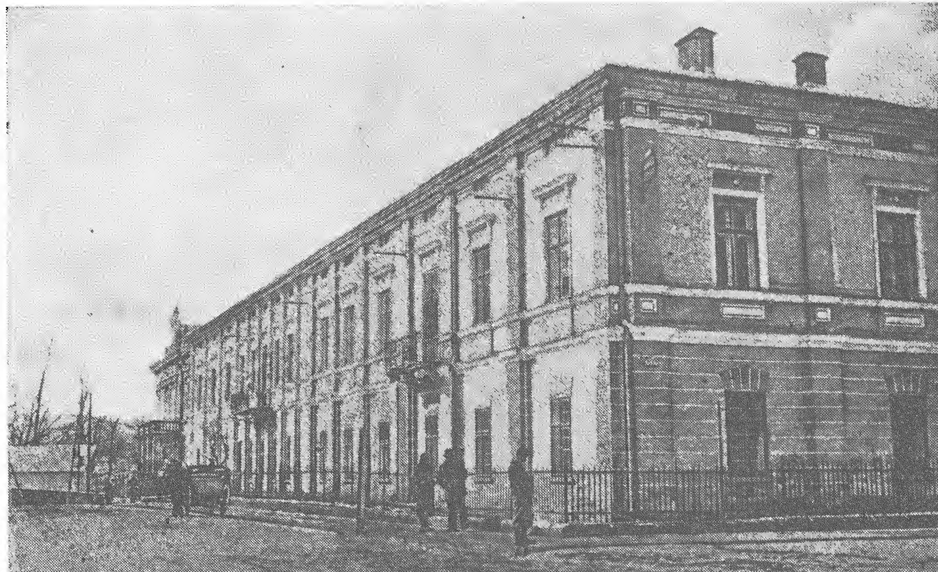
בכפר „הילינר" נמצא שן סלע עתיק, כנראה שארית של מחצבה עתיקה, והרבה אגדות התהלכו בעירה בקשר לשן סלע זה.

ב„פודסובנע", כפר הנמצא כ-7—6 ק"מ מהעירה, בין הכפרים ליקיוויצי ומאנאסטר נמצאות חרבות עתיקות מתקופת ימי הביניים. התהלכה אגדה בעירה, שלפני הרבה הרבה שנים, עמדה שם העירה שלנו, כנראה תחת שם אחר, ובמקום שהעירה נמצאת כעת היה יער. מסיבות בלתי ידועות העבירו את העירה, למקום בו היא נמצאת כעת, אחרי שבראו

את היער מהמקום, ולכן נקראת שם העירה „ליסקו" מלשון „לאס", יער בפולנית. בזמני עוד נמצאו אמנם חרבות בכפר הנ"ל, ברם אי אפשר היה למצוא איזו שהיא אסמכתא, אפילו קלושה, לאגדה הנ"ל.

על השאלה: מתי התישבו היהודים בעירה? אין תשובה, אין תאריכים בכלל, אפילו לא בערך.

התהלכה אגדה בעירה, שבית הכנסת הגדול נבנה בערך לפני 350 שנה, ז.א. בערך בשנת 1550, אבל משהו ברור אי אפשר היה לברר. צורת בנין בית הכנסת הגדול ועזרת

בית ראשות המחוז
די בעצירקסהויפטמאנשאפט

הנשים בצדו, עם קירותיו העבים הבנויים אבן, עובי הקיר בערך מטר עם עמודיו בארבע פינותיו, המשמשים משענות להחזקת הבנין, מעידה על עתיקותו. גם בנין בית המדרש החדש, שמשום מה נקרא „חדש", אם כי היה הרבה יותר עתיק מבית המדרש הישן, היה בנין עתיק מאוד עם קירותיו העבים ותקרתו המקומרת. יכול להיות שבית המדרש הישן נשרף בזמן מן הזמנים ונבנה מחדש ונשאר לו שמו הקודם.

זקני העירה היו מספרים בודאות, שמסורת היא בידם מפי אבות אבותיהם. שבבית הכנסת הגדול למד ולימד בעל המחבר ספר „פני יהושע", אולם אי אפשר היה לברר, ע"א איזה בעל פני יהושע מדובר כאן, הראשון או השני. בעל „פני יהושע" הראשון, הרב ר' יהושע חריף, חי בשנים 1648—1593, ואילו בעל פני יהושע השני, נכדו של הראשון, הרב ר' יעקב יהושע הכהן, חי בשנים 1756—1680.

בפנקס „ועד ארבע הארצות" נזכרת העירה ליסקו רק משנת תע"ג (1713) בקשר להסכמה על ספר ע"י הרב ר' שמואל שמלקי ברב מרדכי, שהיה מקודם מנהיג ודיין, בקרקוב ואחר כך בהורובישוב ושמוצאו היה מליסקו. (שם דף 301 בהערות) ועוד נזכרת ליסקו, בתאריך קצת יותר מאוחר, בשנת תצ"ד (1734), בקשר לסכסוך בינה ובין סנוק בענין המסים ביניהם (שם דף 311).

עוד מנעורותי זכורה לי מצבה אחת בבית העלמין הישן, עקומה, שקועה הרבה באדמה ורק מלה אחת נשארה חקוקה עליה „מנדל". מקובל היה בין זקני העירה, שהמצבה הזאת היא, של הרב הצדיק מנחם מנדל הורוביץ זצ"ל, שנולד בערך בשנת ת"ק (1750) ושהיה אבי שושלת הרבנות בעירתנו, בעל מחבר הקונטרס „לקוטי מהר"ם" על התורה. בנו, הרב הצדיק ר' נפתלי צבי הורוביץ זצ"ל, נולד בשנת תק"מ (1780) היה אב"צ דק"ק רופשיץ, בעל מחבר הספרים „זרע קודש" ו„אילה שלוחה", תלמידו של „החוזה" מלובלין, היה ידוע בתור „הצדיק מרופשיץ" וממנו הסתעפה השושלת החסידית הידועה בגליציה בתור „האדמו"רים מדזיקוב" (טרנובז'ק). תלמידו המובהק היה הרב הצדיק ר' חיים הלברשטם זצ"ל, הידוע בתור „הצדיק מסנדז".

באותה תקופה חי בלינסק גם הגה"ק ר' יחזקאל פאנט, בעל מחבר שו"ת „מראה יחזקאל", שהיה אחר כך רב בעיר קרלסברג, לפי מכתב שכתב ר' יחזקאל הנ"ל לרב שלמה פילץ בשנת תקס"ה. המכתב הזה נדפס בסוף הספר „אילה שלוחה", שיצא לאור, בפעם לפני האחרונה, בשנת תרס"ג ע"י ר' יהושע בן הרב ר' מנחם מנדל, המכונה רובין, רב בבליגרוד. בפעם האחרונה יצא הספר לאור בבודפסט בתקופת השואה בשנת ת"ש ע"י ר' יוסף אשכנזי מסטמר.

בתקופת הכבוש הרוסי, שמש בנין בית הכנסת הגדול — קלוב לפועלים. בזמן הכבוש הנאצי י"ש — אורוה לסוסים. לפי השמועה, עומד הבנין על תלו עד היום. יתר בתי המדרשים והקלוזיים נשרפו ע"י הנאצים י"ש.

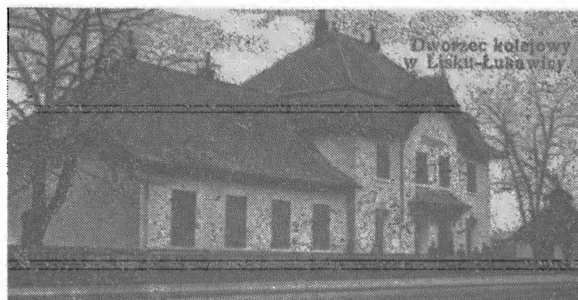
מאורעות שקרו

א.

בשנת 1867 נגמרה סלילת קו מסילת הברזל (מסילה אחת) מגבול הונגריה עד פשמישל. קו זה עובר בערך 5—4 ק"מ מהעירה, אולם גם האוכלוסיה היהודית וגם הלא יהודית, פחדו לנסוע ברכבת. נסיעה כזאת היתה אצלם בחזקת סכנת נפשות. כדי להוציא את הפחד הזה מלבם, דרשה הממשלה האוסטרית מכל עיר ומכל כפר לשלוח משלחת, מורכבת אחד אחד מכל עדה — לפשמישל, על חשבון הממשלה. המשלחת מהעירה צריכה היתה להיות מורכבת מפולני, רותני ויהודי. היהודים ראו בדרישה הזאת — גזרה הקשורה בסכנת נפשות, וכמו נגד כל גזרה, אחזו היהודים באמצעים משלהם כדי לבטלה. הרב דמתא בהסכמת הקהל, גזר תענית על הצבור וקרא לצאן מרעיתו לפשפש במעשיו ולחזור בתשובה. אולם דינא דמלכותא דינא, הדרישה נשארה בתקפה ויש לציית לה.

בעצרת עם בבית המדרש הישן, הקריא הרב התחיבות בכתב, כתוב וחתום ע״י פרנסי הקהילה ואושר גם על ידו, שהקהילה מתחייבת בחרם, באלה ובשבועה, לדאוג לאשתו ולבניו של זה, שיתנדב מרצונו הטוב, לנסיעה המסוכנת הזאת, באם חס וחלילה יקרה אסון והנוסע לא יחזור חלילה בשלום. במקרה ולא יהיה מתנדב, המשיך הרב, יפילו גורל, ועל כל מי שיפול הפור, יהיה זה אפילו הרב עצמו, עליו יהיה לציית ויהיה מחויב לנסוע. אז קם ר׳ יענקל, שמשו של הרב והודיע שהוא מוכן להיות קרבן בעד כל ישראל

למעלה: בית הספר הממלכתי לילדים
באמצע: בית הנתיבות בלוקביצה
למטה: ארמון גראף קראשיצקי
אובן: די פאלקסשולע פאר יונגלעך
אין מיטן: די באן־סטאציע אין לאקאוויצע
אונטן: גראף קראשיצקיס שלאס

והוא מתנדב לנסוע. כל אנשי העירה לוו את ר׳ יענקל ללוקוויצה, לתחנת הרכבת, הרב מסר לו מקלו לשמרו בדרך והאציל עליו ברכה. כשחזר ר׳ יענקל מהנסיעה המסוכנת הזאת, ברך כמובן את ברכת ״הגומל״ ופרנסי הקהילה סדרו ״קדוש״ לכל אנשי העירה. ר׳ יענקל היה בטוח, שרק ברכתו של הרב היא היא שהצילה אותו והיות ולא רצה לותר על ברכתו של הרב, הוסיף אותה לשמו בתור שם משפחה. מאז היה שמו: יעקב ברכה. נכדו נמצא בארץ ושמו כשם סבו ע״ה.

ב.

המחלוקת שפרצה בגליציה בשנת 1869 בין הרבי מסאנדז, ר׳ חיים האלברשטאם זצ״ל ובין צאצאי בית ריזין, בעקבות יציאתו לתרבות רעה של ר׳ דוב בר מליאובה, בנו של הרבי ר׳ ישראל זצ״ל מריזין, אחיו של הרבי ר׳ דוד משה זצ״ל מצורטקוב ושל הרבי ר׳ אברהם יעקב זצ״ל מסאדאגורה, לא פסחה גם על עירתנו וגרמה למחלוקת ושנאה בין יהודיה.

לינסק, שהיתה מבצר בית רופשיץ, עיר מולדתו כאמור לעיל, ושרוב חסידיו עברו, אחרי הסתלקותו, לתלמידו, הרבי מסאנדז, היתה בין הראשונות מעירות הסביבה, שהתחילה לרדוף באף ובחימה את חסידי שושלת בית ריזין. ספר לי אבי ז״ל וגם מפי זקני העירה שמעתי, שזכרו עוד את כל הבלבולים האלה, שהמחלוקת היתה כל כך חזקה והשנאה כל כך גדולה, עד שגרשו את כל חסידי בית ריזין כגון חסידי צורטקוב, סדגורה, בויאן והושאטין, מבתי התפילה המשותפים ואלצו אותם להתפלל בבתים פרטיים, עד שבנו להם קלויז משלהם, הלא הוא הקלויז הסדגוראי, או כפי שנקרא גם, הקלויז החדש.

המחלוקת הביאה אפילו לידי מלשינות וירדה גם לבתים פרטיים, אם הוא או היא היו מהצד שכנגד. ולא רק חסידי סאנדז, אלא גם כל יתר חסידי אדמו״רים שלא משושלת ריזין, חוץ מחסידי הרבי מרימנוב, כמו חסידי בלז וחסידי צאצאי הרבי ר׳ צבי אלימלך מדינוב זצ״ל, החרימו ממש את הצד שכנגד ואסרו גם את השחיטה של השוחט שלהם.

במשך השנים שככה המחלוקת וביחוד אחרי הסתלקותו של הרבי מסאנדז, אבל החלוקה נשארה ועוד בימי לא אכלו בבית הורי, ובבתי הרבה יהודי העירה, משחיטת השוחט שלהם, ר׳ יואל שוחט ז״ל (פרויווירט), יהודי תמים וירא שמים, ואם קרה שיהודי כזה יקלע לשמחה בבית אחד של מתפללי הקלויז החדש והשחיטה היתה מהשוחט שלהם, היה זהיר מאוד לא לאכול בשר בסעודה זו. עוד בימי היו רבים מבין יהודי העירה שלא דרכו מעולם על מפתן הקלויז החדש.

הרב דמתא היה אמנם באופן רשמי רב של כל העירה, בעניני חופה וקדושין, בחתונה רשמית, ברם אף פעם לא דרך הרב על מפתן הקלויז החדש, ולהם היה רב משלהם, בזמני ר׳ ליביש קיוויס (גראניק), שמלא את הפונקציות של הרב. ועד הקהילה היה משותף, אבל מעטים מהם התענינו בעניני הקהילה והיה הרושם שכאילו יש כאן ענין עם שתי קהילות נפרדות. תקופת ״הסער והדחף״, שעברה על חובשי בית המדרש, לפני מלחמת

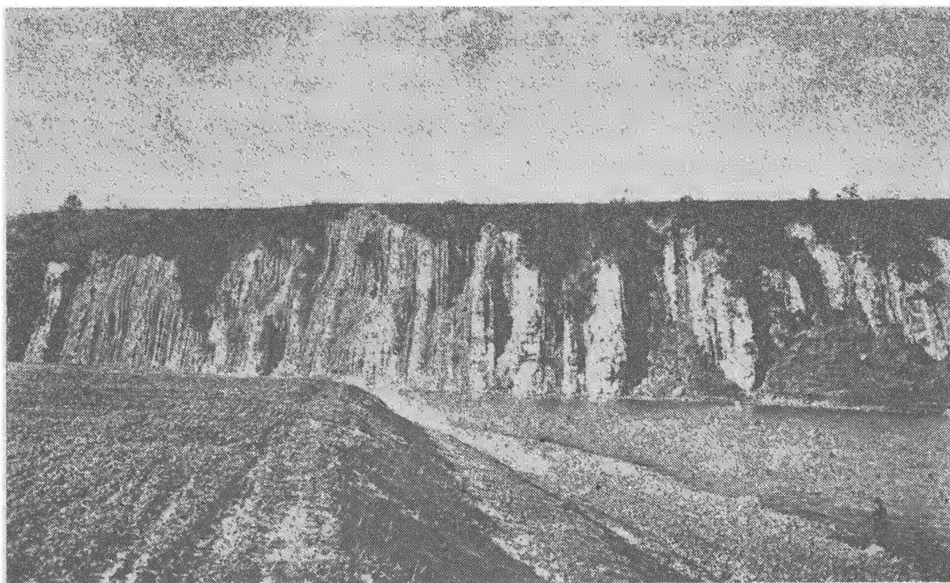
העולם הראשונה, לא נגעה בהם ולא ידוע לי על איזו שהיא תסיסה בין בחורי הקלויז, בתקופה הנ״ל. לבושי מתפללי הקלויז החדש היו קצת יותר מודרניים מאשר של הקלויז הסאנדזאי, אבל הם לא היו פחות שמרנים מהם. בין מיסדי האגודה הציונית וחבריה הראשונים, לא היה אף אחד מבין חובשי הקלויז החדש, אבל, עד כמה שידוע לי, היה חלקם לא מעט בין מיסדי אגודת המזרחי בעירה. זה היה כבר אחרי עזבי את העירה ואין לי לפיכך פרטים על זה.

קרה בעירה, כבר בימי, שבחור חסיד בלזאי, קנאי, התחתן עם בחורה מהקלויז החדש והזווג לא עלה יפה. בעירה התלחשו שהמחלוקת ביניהם התחילה על רקע החסידות. הוא היה בין מתפללי הקלויז הסאנדזאי והיא התפללה בחדש, היא נהגה לשחוט את התרגולת אצל דודה, השוחט מחסידי ריזין והוא לא רצה לאכול מהשחיטה הזאת, הוא בצע את החלה בשבת בחלק העליון, כמנהג בלז, והיא רצתה שיבצע באמצע, כמנהג שושלת רוזין ועוד כהנה וכהנה. לבסוף אחרי שנולד הילד הראשון התגרשו.

ג.

בליל שביעי של פסח בשנת 1886, פרצה בעירה שרפה גדולה, עצומה והאש אכלה כמעט את כל בתי היהודים. נשאר רק לפליטה גוש בתים אחד, גוש הבתים המתחיל מביתו של יצחקל דים, סוחר נפט, עובר דרך ביתו של משה׳לע גלזר, הסנדלר, דרך בתיהם של ליזר רוזדיטשר, שלום זינגר, יוסף בר לרנר, דודי גוטליב עד ביתם של משפחת מנדל. אנשי העירה ראו בגוש הבתים הזה שנשאר לפליטה, נס מן השמים, היות ויכלו בבתים האלה לאשפז את החולים והיולדות. אולם כנראה נגזרה בשעתה הגזרה על כל בתי היהודים להשרף, כי לא עברו הרבה שנים אחרי השריפה הגדולה, פרצה אש בגוש הבתים הזה ואף בית אחד לא נשאר מכל הגוש הזה, בזמן שלא נשרף אף בית שנבנה בינתיים מסביב לגוש הזה. השריפה הגדולה הזאת, ששרפה גם את העצים בבית הקברות, הוותה אחר כך תאריך, שלפיו חשבו כל מאורע בחיים הפרטיים של אנשי העירה, למשל: זה וזה קרה בשנת זו וזו לפני או אחרי השריפה. עוד בהיותי ילד זוכר אני, שדברו על מאורע ידוע, שזה היה כך וכך שנים אחרי או לפני השרפה. אם דברו על סתם „שרפה״ התכוונו לשרפה הזאת. הרבה מאוד אגדות, נסים ופולקלור נוצרו מסביב לשרפה הזאת, ואני מקוה לתאר אותם במאמר מיוחד.

מאז השרפה הגדולה והשרפה הקטנה יחסית שלאחריה, שהשלימה את הראשונה, שקטה העירה משרפות גדולות, ברם שרפות קטנות קרו בכל פעם, מזמן לזמן. ככה היו שרפות, שאני כבר זוכר אותן: השרפה אצל איטשאלה סובל, שפרצה בזמן קבלת שבת פרשת יתרו בשנת 1905, שבה נשרפו הבתים של איטשאלה הנ״ל, שיעלה נטע וולפ׳ס (שיעלה לרנר) יוסלה חיה עטיס (יוסלה וואלד, אבא של בנימין טירא, רירא) סנדר בק ושל בורכל לוויטה (בורכל מלמד), השרפה אצל דוד קושטש, השרפה אצל שלמה׳לע לרנר (אייערפאקער) והשרפה האחרונה, לפני מלחמת העולם הראשונה, הלוא היא השרפה אצל

צוקי הסלע ע"י הסאן
די סקאלעס

העיירה מצולמת מצד היזלוב
דאס שטעטל, פאטאגראפירט פון היזעלאוו

דודי גוטליב, שפרצה בערב שבועות. כל השרפות האלה לא הוו מאורעות יוצאים מן הכלל. עיר בלי שרפות לא היו בגליציה, כי מה היו עושים מכבי אש המתנדבים עם כלי הכבוי הנפלאים שלהם, שמוחזקים היו בבנין העיריה ושהכילו שתי חביות עץ, מורכבות על שני גלגלים עם יציל באמצע, ומכונת הכבוי עם צנור ארוך, שהתיז את מימיו למרחק, המונעת ע״י משאבות יד. לא פרטתי את השרפות המסורתיות בסוכות, בשבת חול המועד, כי זה דבר ידוע בעירה, ששבת-חול-המועד-סוכות בלי שרפה בסוכה, לא תתכן בכלל.

שתי שרפות, ודוקא קטנות השאירו רושם עגום בעירה, היות והיו קשורות בקרבנות אדם. האחת במרתף אצל אלי פלישר, שהיה מלא צבעים ושמן פשתן ובה נשרף אביו הערש פלישר ז״ל והשניה אצל אהרון פריליך, גם כן במרתף מלא שמנים, שבה נשרף צעיר שעבד אצלו.

ד.

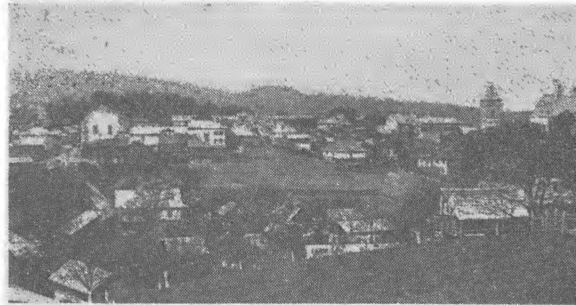
חומר לשיחות בבתי התפילה נתנה בשעתה נסיעתו של ר׳ אבא׳לה קלוגמן לארץ ישראל. ר׳ אבא׳לה, יהודי בעל בעמיו, בעל חנות לבגדים משומשים, שהיה מביאם בעצמו מבודפסט אשר בהונגריה, בעל קורא בבית המדרש הישן, החליט לעת זקנתו, אחרי פטירתה של אשתו, לצאת לארץ ישראל כדי לקיים מצות ישוב ארץ ישראל וכדי להמנע מגלגול מחילות לעתיד, בזמן תחיית המתים. כמה שנים אחריו, בשנת 1907 יצא לארץ ישראל גם ר׳ דודל מאיר מאטיס (דודל לרנר) עם אשתו ובתו בת ה-16, וגם האלמנה בילה, אחותו של ר׳ זנבלה שאול׳ס (בר), יצאה באותה תקופה לארץ. כל זה נתן די חומר ליושבי בית המדרש לענות בו.

אגב, נכדו של ר׳ דודל הנ״ל היה במלחמת הקוממיות, אחד ממגיני ירושלים ונפל שם.

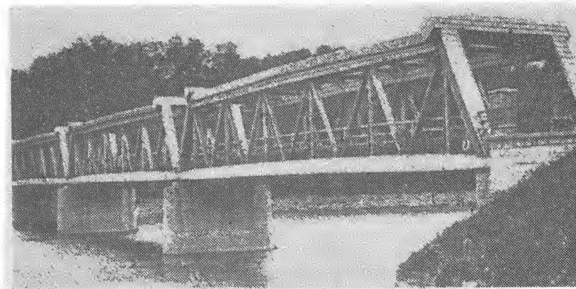

ככה חיתה העירה את חייה היא, שקטה על שמריה, כי מאורעות יוצאים מן הכלל לא זעזועה. קרו רק מקרים רגילים, שלא היו בכוחם להוציא את אנשי העירה משלוותם כגון: יהודי שפשט את הרגל, ברח לחו״ל והשאיר את אשתו עגונה, או בעל בית דפוס יהודי, היחידי בעירה, שהיה ידוע בעירה כעשיר מופלג, פשט את הרגל, ברח והשמיט דוקא כספי אלמנות ויתומים, דברים ששכיחים היו בכל העירות בתקופה ההיא ולא השאירו רושם מיוחד. גם מכונית המשא הראשונה שהביאה קמח מטחנת הקמח בוויעליפולי, ע״י סנוק, שהחרישה את האזנים בחשוקי הברזל שלה והשאירה אחריה סרחון גדול של בנזין וגם האוטובוס, שנסע מבליגרוד לרכבת, ללוקוויצה דרך לינסק, לא נתנו כבר חומר מיוחד לשיחה.

המלחמה שפרצה בתשעה באב 1914 זעזעה את חיי יהודי העירה עד היסוד ושנתה לגמרי את צורת חייה. על השנויים האלה כדאי היה לעמוד במיוחד.

למעלה: העיירה מצד היזלוב. באמצע: יד קושצושקי. למטה: הגשר על הנהר סאן
אויבן: לינסק, פון היזעלאוו געזען. אין מיטן: דאס קאשוצושקי־דענקמאל. אונטן: די היזעלאווער בריק

שמעון פרידלנדר

המצב התרבותי והחנוכי

עשרה קבין אדיקות ירדו לעירות גליציה, תשעה לקחה לינסק ואחד כל יתר העירות. זה מאות בשנים, מאז התישבו היהודים בגליציה, הלך ונוצר הווי יהודי במיוחד בעירות הקטנות. במשך דורות טוו וארגו יהודי העירות, לרוב מתוך עוני ומחסור, את אורח חייהם מחוטי דת משזר באמונה ובטחון, על רקע של כסופי דורות לגאולה ולישועה קרובה. מנהיגיה הרוחניים של היהדות פתחו את ההווי הזה ושכללוהו, הוציאו תקנות על

גבי תקנות, הוסיפו סיג לסיג וסיג לסיג דסיג, והקיפו את הגיטו, שהקימו להם היהודים מרצונם הטוב, בחומה בצורה, מוגדרת בגדר תיל של גזרות וחרמות, לבלי תת לניצני ההשכלה להקלט „בכרם בן שמן" וגם כדי לשמור על נצח ישראל שלא יתערב ויטמע בגויים. הדת הקיפה את כל תקופות חייו של היהודי, מגיל הרך עד הקבר. אפילו ביום המיתה לא היה היהודי חפשי לנפשו, ואם היה רק בהכרה, היה עליו להתפלל ולהגיד מהספר „מעבר יבוק" ווידויים ותחינות, כדי שנשמתו תזכה להגיע זכה וטהורה לגן עדן. היהודי והדת התמזגו יחד למזיגה שלמה והרמונית אחת והטביעה את חותמה על כל חייו.

ואם בכל עירה ככה — בלינסק על אחת כמה וכמה! לינסק נחשבה בתקופה ההיא בכל הסביבה, כשומרת החומה הכי נאמנה והכי קנאית והיתה לדוגמא ולמופת באדיקותה.

עיקר החיים, תפקיד היהודי עלי אדמות, היה למוד התורה, ללמוד וללמוד! למדנים גדולים, במובנה הליטאי, עוקרי הרים בפלפוליהם, לא היו אמנם בלינסק, ברם היו בעירה יהודים לומדים, יודעי תורה ובקיאים, והעיקר הרבה יהודים יראי שמים, לומדי תורה לשמה, שלמדו על מנת לעשות. למוד התורה היה העיקר, וממנו יתד וממנו פנה לכל יתר תופעות החיים.

מלחמת ההשכלה, שהשתוללה במזרח גליציה, במאה התשע עשרה, ביחוד בערים הגדולות כאילו פסחה על עירתנו. הדים עמומים מהמלחמה הזאת אמנם הגיעו גם אליה. ברם שומרי חומת היהדות בעירה הבינו שיש לגדור את הפרצה בעודה באבה והגדילו לפיכך עוד יותר את השמירה.

ספרו בעירה על מקרים שקרו במחצית השניה של המאה הקודמת, שאי אלה מחובשי בית המדרש, מבצר היהדות, התחילו לעיין יותר מדי בנ"ך, הסימן הראשון של תנועת ההשכלה בימים ההם. עד כמה שזכור לי. מה שספרו בזמני בבית המדרש, היו בין היתר חובשי בית המדרש בתקופה ההיא: שלמה'לע רפפורט, גיסו של מרדכי הערש גרויער, ליבלה יושעס (ליבלה דים) פישל שוורץ, יענקלה שמואל חייה לאהס (יענקלה טינק) הערשלה יוסף בערס (הערשלה לרנר) ואברמלה רוזנברג. ברם חושם המפותח של שומרי החומות הרגישו תו"מ בסכנה והשומרים עמדו במלא המרץ בפרץ, שה„מגפה" הזאת לא תתפשט חו"ח הלאה. מצד אחד לחצו על הבחורים, בכל האמצעים שעמדו לרשותם, לחדול מללמוד נ"ך ומהצד השני האיצו בהוריהם, למהר ולחתן אותם ולשים ריחיים של פרנסה על צואריהם. התרופה הזאת הואילה והבחורים חזרו למוטב.

חנוך הבנים היה מאד קפדני וקשה. עוד מגיל הילדות הכי צעיר נרתם הילד בעול התורה והמצוות. כשהגיע הילד לגיל שלש, ספרו לו את שערותיו, עטפוהו בטליתו של אביו והכניסוהו ל„חדר" דרדקי ללמוד את הא' ב' ו„עברי". הילד בלה ב„חדר" מהבוקר עד לפנות ערב. בשבת בבוקר אסף הריש דוכנא (בעלפער) את כל הילדים, הוביל אותם לבית הכנסת הגדול, הושיב אותם על המדרגות המיועדות בקיר המערבי של בית הכנסת, ושנן אתם „ברוך הוא, ברוך שמו" באמצע הברכה שהחזן השמיע, ו„אמן" בסוף הברכה. בגיל חמש התחיל הילד ללמוד חומש. המאורע הראשון והחשוב בחייו. את המאורע הזה חגגו בחוג המשפחה בשבת אחרי הצהרים. הלבישו את הילד בבגדים חדשים, ענדו עליו

כל תכשיטי אבא ואמא והעמידו אותו על שלחן. לימינו עמד „השואל" ולשמאלו „המברך", שני ילדים מאותו החדר ומאותו הגיל. השואל שאל את הילד מה פשר החגיגה הזאת וה„בר-חומש" ענה ב„דרשה" שלמה, שתכנה היא, שהוא נכנס כעת בעול התורה הקדושה והוא מודה להורים על שחנכוהו ברוח התורה הקדושה. אחרי הדרשה ברך „המברך" את ה„בר-חומש", שיזכה ללמוד הרבה תורה ושידע לשמור אותה. את ההצגה הזאת למד מלמד הדרקי את הילדים במשך שבועות, ובעד זה קבל כמקובל, כותנת לבנה חדשה.

בגיל שש העבירו את הילד למלמד גמרא. ככה עבר הילד ממלמד למלמד, מהקל אל הקשה עד גיל 14—13, עד שהתחיל מעצמו ללמוד בבית המדרש.

אחרי גיל 13, גיל הבר מצוה, או שעבר הילד לעזור לאבא בחנותו, או שנשאר ללמוד בבהמ"ד או בקלויז עד שהתחתן והכניס את עצמו בעול הפרנסה. ככה נמשכה שרשרת הדורות. מקצוע לא למדו אותו, לבעל בעמיו לא יאה היה ללמד את בניו אומנות. רק ילדי בעלי מלאכה, אלה שהוריהם לא יכלו להחזיקם בבית ולפרנס אותם, נמסרו לבעלי מלאכה אחרים ללמוד מלאכה, וזה לרוב בגיל 12—11.

קיים היה בעירה חוק חנוך חובה ממלכתי וכל ילד או ילדה מגיל 6, מחויב היה לבקר בבית הספר, שהכיל 6 כיתות, אבל לרוב בקרו שם רק ילדי בעלי מלאכה וחלק מילדי הסוחרים.הרבה בעלי בתים ורוב החסידים חפשו דרכים לעקוף את החוק, כיוון שלא רצו שילדיהם ידרכו על מפתן „השקולס". (בית הספר) „ליראת שמים זה לא מוסיף", היו אלה אומרים. מובן שאין לדבר כבר על למוד בגימנסיון.

בעשור הראשון של המאה הנוכחית קרה, ששני בעלי בתים, סיני גינצברג ואברמלה רוזנברג, שלחו את בניהם ללמוד בגימנסיון בעיר הסמוכה, והיה הדבר הזה לשיחה בפי כל. זכורני, כשהיו מזכירים את שמות האבות האלה בקלויז הסנדזאי, היו השומעים יורקים שלוש פעמים ואומרים „שקץ תשקצנו וכו'", אמרה, שהיו אומרים בזמן שהיו עוברים ע"י הקושטשול או הצרקווי. (בתי כניסיות של נוצרים) חסידים ואנשי מעשה היו נזהרים מלבוא עם האבות האלה בשום מגע ומשא.

בשנת 1907 קרה בעירה מקרה מחריד, שזעזע את העירה: אחד מחובשי ביהמ"ד, מן המתמידים, שנבאו לו גדולות, יוסף משה זידנפלד, בן תלמיד חכם, מגדולי חסידי בלז, שהורה „שאלות" בהלכות אסור והיתר והיה ידוע גם כ„מקובל" ר' איכלה זידנפלד, יצא לתרבות רעה, ונתפס פעם בלילה בביהמ"ד עם ספר יווני ר"ל, שנשר מחיקו, מתחת לגמרא. כל העירה היתה כמרקחה והרעש בביהמ"ד היה עצום. דנו והתווכחו בענין, זה בכה וזה בכה ושומרי חומת היהדות הקהילו אספות בביהמ"ד והקלויז הסנדזאי ולא נחו ולא שקטו עד שגרשו את הבחור הנ"ל מבית המדרש, בחרפה ובבושה ומבלי לחוס ולהתחשב עם אביו הת"ח, כדי לקיים את הפסוקים „ובערת הרע מקרביך" ו„למען ישמעו ויראו ולא יזידין עוד", ולא לתת לפירצה להתרחב.

כל חיי העירה, הרוחניים והתרבותיים, התרכזו בבתי המדרשים והקלויזים הסנדזאי והסדגראי, כפי שנקראו בעירה. בערבי החורף, אחרי מנחה ומעריב, היו בית המדרש הישן ושני הקלוזים, צרים מלהכיל את כל הלומדים, שישבו מסביב לשלחנות ארוכים ולמדו בהתמדה ובנגון, לאור מנורות נפט, שהורכבו על כני ברזל, המחוברים לשלחנות לצורך זה. הלמוד היה מגוון: בחורי בית המדרש למדו גמרא עם „תוספות" ועם המפרשים הידועים, המהר"ם המהרש"א וכו' וסתם בעלי בתים למדו „גמרא פשיטא" עם רש"י. היו גם יהודים שלמדו, מי טור שלחן ערוך, מי טור אורח חיים ומי יורה דעה. בשלחנות מהצד, ע"י הדלת בבית המדרש הישן, ישב סוג מיוחד של יהודים שנקראו „איידלע בעלי מלאכות" (בעלי מלאכות עדינים) ואלה למדו משניות או מדרש בצוותא ומאידך היה חלק מהם מעיין ב„עין יעקב", בספרי מוסר או בספר חסידי, לפי סוג ובקיאות. היו גם סתם יהודים, לא לומדים, שישבו והקשיבו ללומדים. קרה, שפתאום נדמו קולות הלומדים והס הושלך בביהמ"ד. איזה יהודי התחיל להגיד „קדיש", אחרי למוד משניות, לעלית נשמת אביו או אמו ביום „היארצייט" (הזכרון) שלו או שלה, וכל יושבי ביהמ"ד הקשיבו וענו אחריו „אמן", יהא שמיה רבא וכו'". אחרי גמירתו שבו הלמודים למסלולם מחדש ונמשכו בדרך כלל עד שמונה, חצי תשע בערב. זכורני תלמיד חכם אחד, ר' לייביש קורנרייך, יהודי בא בימים, שהסתפק בקב חרובין מערב שבת לערב שבת ולא רצה להנות מקופת הקהל, שהיה לומד יורה דעה עם נר בידו, כי ראייתו היתה לקוייה והיה מעוזבי ביהמ"ד האחרונים.

ככה עבר על הילד היהודי בעירה גיל „הילדות" שלו. אמנם גם ב„חדר" שחקו הילדים והשתובבו, אבל עול המצוות ועול התורה שרבצו על הילד עוד מקטנותו, הכבידו עליו ולא פעם התביש הילד מעצמו, שהוא מבלה את זמנו בשטויות במקום לשבת ולחזור על הפרשה והשעור שלמד.

העירה לא הצטינה אמנם ברבניה הגדולים, ברם דיין אחד היה ידוע ומקובל בכל הסביבה כתלמיד חכם גדול בדיני ממונות, הלא הוא ר' פישל דיין (וולוסקי) והרבה השכימו לפתחו שידין את דינם, ביחוד בדיני תורה מסובכים. „ישיבה" במובנה המלא של המלה לא היתה בעירה, בכל זאת ידועה היתה היא בכל הסביבה כאכסניה של תורה, ומכל הכפרים והעירות והקרובים, וגם מהלא-כל-כך קרובים באו לעירה ללמוד תורה בבית מדרשה. הבחורים האלה נקראו „אוכלי ימים" (טעג עסער), כי לרוב לא יכלו לפרנס את עצמם ואכלו כל יום בשבוע אצל בעל בית אחר, שחשבו להם למצווה גדולה לפרנס לומדי תורה עניים. זכורני, שאכלו אצל הורי שני בחורים כאלה, אחד כל יום שלישי והשני כל יום חמישי, אחד מהם היה מקורצ'ין ע„י קרוסנו והשני מוולה מיכובה.

הבחורים הבכירים מבין חובשי בית המדרש המקומיים, נתנו לבחורים האלה, כל יום בבוקר, שעור בגפ"ת בקלויז הסנדזאי, כדי לעזור להם בלמודיהם. זה היה בשנים 1907—10. המארגנים והמלמדים של השעורים האלה היו: ראובלה הורוביץ (ראובלה, חנלה בילה טעמעס) מוטי ליבלעס, (מרדכי בן ליב דים) ואברמצה אחי, שמת באבו.

השעורים האלה נתנו, כמובן, בחינם והשתתפו בהם בתור תלמידים, גם הרבה מבחורי בית המדרש המקומי.

סדר יומם של חובשי בית המדרש, היה כדלהלן: קמו בערך בארבע לפנות בוקר ולמדו עד שמונה וחצי, זמן תפילת שחרית. אחרי ארוחת הבוקר בערך משעה אחת עשרה, למדו עד הצהרים. אחרי ארוחת הצהרים למדו, בקיץ, עד לפנות ערב ובחורף, בהפסקות של תפילות מנחה ומעריב, עד בערך שמונה וחצי. הלמוד בערב התחיל בבית המדרש, בחמישה עשר באב, לעומת זה התחיל הלמוד בערב ב„חדרים", רק מראש חודש חשוון ונמשך, בבית המדרש עד לפני פסח ובחדרים עד לפני פורים.

את פרשת השבוע למדו בחורי בית המדרש רק ביום חמישי בערב, לרוב עם פרוש רש"י ועוד מפרשים כגון: „אור החיים", „מאור ושמש" ועוד. היו גם בחורים שלמדו אור ליום שישי כל הלילה ועיינו בספרי מוסר וב„תקוני זוהר". ברם אלה היו מעטים. היו גם בעירה אי אלה יהודים, לרוב בעלי מלאכה, שערכו „חצות" מדי לילה בלילה, ואמרו „תקון רחל" ו„תקון לאה", כפי שתקן האר"י זצ"ל. היו אלה דוקא לא למדנים ואני מפקפק אם הבינו את פרוש המלים.

על שני יהודים התלחשו בעירה שהם „מקובלים". על ר' איכלה זידנפלד, שהזכרתי למעלה, ועל הדיין ר' יענקלה ר' שיעלעס (ר' יעקב בוימאל). היתה תקופה ידועה בחיי האחרון, שהיה כל כך טרוד בעולמות העליונים, בסתרי הקבלה, שדעתו היתה נטרפת עליו במקצת. בכלל היה הוא למדן גדול, בנגלה ובנסתר ולא היה בעירה עוד אחד שיכול היה להדמות אליו.

מהתקופה ההיא זכור לי מקרה מוזר שקרה בעירה. היה בבית המדרש בחור אחד שלא היה אמנם בין המלומדים הגדולים, אבל היה שקדן ולמד כל היום, ביום ובלילה, הוא היה שתקן מטבעו, אף פעם לא צחק ולא השתתף בכלל ב„שיחות החולין" של חובשי בית המדרש. והנה, ביום בהיר אחד נעלם הבחור הזה מהבית ואף הוריו לא ידעו לאן נעלם. אחרי שבועות חזר, ואז נודע שהלך לעיר אומן, אשר באוקראינה המדינה, להשתטח על קברו של ר' נחמן מברצלב, בעל מחבר „מעשה בז' בעטלערס", והיה הדבר לחידה לכל אנשי העירה. שם הבחור איצ'ע (יצחק) גולדשטין.

בתחילת העשור השני של המאה הנוכחית, התחילו להראות פרצות בחומת היהדות בעירה, שאיימו לקעקע אותה מבפנים. יהודי העירה התחלקו בדרך כלל בין חסידים מובהקים ו„נוטים". חוץ משני היהודים הנזכרים למעלה, ששלחו את בניהם לגימנסיון, לא היו „חלילה" בעירה מתנגדים מושבעים. בתקופה ההיא היה מקובל שכל חסיד נוסע ל„רבי" שלו ל„ימים הנוראים", היינו, נוסע לראש השנה ונשאר בחצר הרבי עד אחרי יום כפור, אי אלה אפילו, עד אחרי חג הסוכות. נהוג היה שכל חסיד לוקח אתו לרבי את בניו המתבגרים, כדי שיקבלו השראה מהרבי. נסיעה כזאת, היו החסידים אומרים, עוזרת הרבה ל„יראת שמים". כל חסיד מובהק השתדל לגייס מבין השכבה הצעירה בבית המדרש, ביחוד בין אותם הבחורים שהוריהם היו רק „נוטים" ולא היו נוסעים לעתים קרובות לרבי, בחורים שיסעו לרבי שלו. ולא פעם עזר חסיד כזה, לנוסע צעיר אפילו בכסף, כדי

שיצטרף אליו בנסיעתו לאדמו״רו. בחור בית המדרש, שלא נסע לימים הנוראים לאדמו״ר, היה חשוד בנטייה להשכלה. בין שומרי החומות בתקופה ההיא זכורים לי: ר׳ הערשלה ישראל ביילעכעלס, ר׳ מכיל ישראל בילעכעלס (רובינפעלד), ר׳ משה אהרון ברגר, ר׳ מרדכי שלעזינגר, ר׳ אהרון שמואל לנדוי ועוד. גם מבין השכבה הצעירה של חובשי בית המדרש היו כאלה ששמרו את צעדי הבחורים, שהיו חשודים בנטייה להשכלה. בין ספרי התלמוד, הפוסקים, המוסר והדרש, התגלגלו בבית המדרש, גם אי אלה ספרי מחקר של הפילוסופיה הדתית בישראל בתקופת ימי הבינים כגון: ,,עקדת יצחק״, ,,חובת הלבבות״, ,,האמונות והדעות״ ,,העיקרים״ ועוד.

בתקופה ההיא, החל חלק מבחורי בית המדרש, היתה זאת השכבה האמצעית, לעיין בספרי מחקר אלה. הם התחילו גם ללמוד נ״ך בחשאי, בבית המדרש החדש, שהיה ריק במשך כל היום, בין תפילת שחרית ובין מנחה-מעריב. איך שהוא, הגיעו גם לידיהם שני השבועונים שהופיעו בקרקוב, ה,,בת קול״ של ד״ר זלינגר ו,,המצפה״ של לזר, שניהם בעברית מליצית ו,,היבנערס פאמיליען בלאט״ ביידיש שהופיע בנדבורנה אשר בגליציה וספרות לועזית אחרת בגרמנית. בין הבחורים האלה, שאקרא אותם להלן לשם הקצור בשם ה,,חוג״, היו גם הגבאים של חברת תקון ספרים, שמתפקידה היה לקנות ולתקן ספרים בשביל בית המדרש והקלויז הסנדזאי. והנה קנו הגבאים האלה את המשניות עם פרוש הידוע והמודרני כביכול ,,תפארת ישראל״, מה שהיה אז בחזקת אסור חמור להכניסם לבית המדרש, אם כי המחבר היה ידוע כגאון וכבעל סמכא תורני, מחמת שהמחבר מסתמך באיזה שהוא מקום על ה,,פרעסער״, על משה מנדלזון, כפי שהיה נקרא בין החסידים, בתוספת י״ש וגם מפני שהוא מזכיר את ד״ר גרץ. מובן שהקניה הזאת עוררה התלוננות והתמרמרות בין חסידי בית המדרש וביחוד בין חסידי בלז. זכורני כשהופיעו המשניות האלה בבית המדרש, נגש יואל שמש מהקלויז הסנדזאי אל הגבאים הנ״ל ואמר להם בזה הלשון: אתם יודעים, בבית המדרש בסנדז נמצאות המשניות האלה מכורכות בגב כפול, כדי שלא יוכלו לעיין בהם, מפני שהוא מביא את ה,,פרעסער״ י״ש. אם כן, שאלו אותו, למה נקנו? מפני שהמחבר היה גדול בתורה, ענה.

האדיקות וההתמדה, בין בחורי החוג, לא נתמעטו חלילה והם המשיכו בלמודי קודש כמקודם, ובכל כוחם התאמצו להחזיק בנושן, אבל המשבר הרוחני שעבר עליהם, הספקות הדתיות שהתעוררו ונוסף לזה תקופת ההתבגרות עשו את שלהם והביכו אותם. הם חטטו וחפשו למצוא דרך, למצוא מוצא, אולם דרך לא מצאו ומוצא לא היה. הם הרגישו שהשקפת עולמם, המקודשת בגושפנקא של אמונה תמימה, מתמוטטת, הולכת ונהרסת חפשו הצלה מכל הבא ביד ונאחזו בקש. בתומם קוו למצוא בספרי המחקר הסכולסטיים, תשובות על שאלותיהם הרבות, על ספקותיהם, כפי שרצו, כפי שהתפללו למצוא ובלעו ספר אחר ספר, ברם כל מה שחטטו יותר, כל מה שבלעו יותר, יותר היו המומים, יותר היו מבולבלים, יותר אובדי עצות.

קראו כאמור מכל הבא ביד, את כל מה שיכלו להשיג, ע״י ה,,כוזרי״ של ר׳ יהודה הלוי, את ,,נושאי הצלב״ של הסופר הפולני ה. שינקביץ, בתרגום גרמני, ע״י ,,פדן״ של

סוקרטוס-מנדלזון, ע״א השארת הנפש בעברית את „וולנשטין״ של המשורר הגרמני פ. שילר, ע״י „חובות הלבבות״ — את „ההסטוריה הכללית״ של ההיסטוריון הגרמני שפאמר וכו׳ וכו׳. מובן שלא הבינו את הכל כראוי, אבל התשובות שרצו למצוא, שקוו למצוא, לא מצאו. אדרבה! התשובות המדומות בלבלו אותם עוד יותר. המשיכו ללמוד בהתמדה את „שמונת הפרקים״ של הרמב״ם ואת הקדמתו על הפרק „חלק״ במסכת סנהדרין, ולא נחכמו. תמימים היו בני 17—15 אלה ולא הבינו שבעניני אמונה אין לשאול שאלות וממילא אין תשובות. אבל הם בכל זאת קוו למצוא תשובות מתאימות וחפשו את ה„מורה נבוכים״ של הרמב״ם, אולי יושעו ממנו, אבל הוא לא היה בנמצא בכל העירה, לא בבית המדרש ולא בכל בית יהודי אחר.

החוג הנ״ל לא היה הומוגני, לא כולם חפשו אותו דבר, היו כאלה, שרוב השאלות לא ענינו אותם והסתפקו באיזה מאמר מהעתון, כאלה שהתבשמו ממאמרי בעל „העקדה״ וחשבו למצוא את סוד בריאת העולם, ע״י ארבע היסודות הידועים: אש, מים, רוח ועפר והספיק להם. . . והיו גם כאלה שנגררו סתם עם הזרם ההשכלתי והסתפקו בלמוד פרק בישעיהו ודי להם. במשך הזמן התפצל החוג ונשאר רק חוג מצומצם שהמשיך את דרכו. אותם הבחורים שעזבו את החוג, היו אחר כך בבית המדרש בין הרודפים הכי חזקים, שהצרו את רגלי חברי החוג הנשארים.

ראש החוג המצומצם הזה היה יושע זינגר, שנפל במלחמת העולם הראשונה. הוא היה הססן מטבעו, פסע צעד אחד קדימה ושני צעדים אחורנית ולא היה מוכשר לעורר מהפכה בקרב החוג, בקרב הנוער. הוא היה מתמיד וידען, לפי מושגים של חברי החוג אז, היה כאלו המקשר בין חברי החוג ובין מורו, יוסף משה זידנפלד, זה שגרשו אותו בשעתו מבית המדרש, ברם גם הוא וגם מורו תעו בסבך הספקות ובחפוש תכלית ללא מוצא.

האינטלגנציה היהודית בעירה היתה מעט הכמות וגם מעט האכות. בס״ה עורך דין אחד, עוזרו, לבלר ורופא. הקשר בינה ובין האוכלוסיה היהודית היתה רק עסקית ולא יותר. עניני הקהילה ודאגותיה הסוציאליות לא ענינו אותה. היא היתה מעורה באינטלגנציה הפולנית הנוצרית והקשר שלה עם היהדות התבטא, בבקור פעמים בשנה בבית הכנסת הגדול, בראש השנה וביום הכפור, בערך חצי שעה כל בקור. מובן שלחובשי בית המדרש לא היה כל קשר אתם ולא יכלו להבנות מהם.

לזקני בית המדרש היה חוש ריח טוב והם הריחו מה שמתחולל בבית המדרש והחלו, בעזרת השכבה הצעירה, לבלש אחרי חברי החוג, להטיף להם מוסר, לסחוב אותם לאדמו״רים לימים הנוראים ובכלל להשפיע עליהם בטוב להחזירם למוטב. היות וכל האמצעים האלה לא עזרו כבר, התחילו במלשינות בפני הוריהם, באיומים בעזרת השכבה הצעירה וגרמו לחברי החוג צרות בבתיהם, ברם לגרש אותם מבית המדרש לא יכלו, היות ולא מצאו בהם כל דופי, לא בהתנהגותם, לא בתפילותיהם ולא בהתמדת למודיהם.

שיש תנועה בעולם היהודי הנקראת „ציונות״, ידעו חברי החוג מקריאה ב„למברגר

טאגבלאט", ביידיש, שקבלו לפעמים לקרא בהשאלה, ברם את תכנה של הציונות, לא ידעו וגם לא ענין אותם לדעת. חברי החוג היו אז שקועים בתוך עצמם עם ספקותיהם וצמאונם לרכוש דעת ולא יותר. הם עמדו אז בתוך תוכה של היהדות החרדית וחפשו את פתרונותיהם מבפנים, בתוך היהדות החרדית.

בתקופה הנדונה לא היה בעירה אף יהודי אחד שיחלל את השבת בפרהסיה, חוץ כמובן האינטלגנציה הנ"ל, ועד כמה שזכרוני לא מטעה אותי, אף יהודי שלא הניח תפילין כל יום. כל יהודי, סוחר או בעל מלאכה, השתדל, לפחות בבוקר להתפלל במנין, והיו אפילו כאלה, ביחוד בין בעלי המלאכה, שהספיקו עוד לפני התפילה, „לחטוף" איזה פרקי תהילים. זכורני שספרו בעירה על יהודי אחד שפרנסתו היתה „כיסות", שבכל יום שלישי, יום השוק, לפני שיצא „להרוויח" את לחמו, לכייס את איכרי הסביבה, אחרי שמכרו סוס או פרה, — היה מתפלל בהשכבה במנין וחטף עוד איזה פרקי תהילים, שהקב"ה יצליח את דרכו...

בשבת לפנות בוקר, היו בעלי המלאכה, רובם ככולם, שהיו מאורגנים „בחברה חומש וחברה לינה", בהנהלתו של פישל מלמד, הידוע בתור פישל מנדל נעבעכס, וגם בתור פישל מארשאליק, — מתאספים בבית המדרש החדש, שבו שמש הנ"ל גם בתור גבאי, כדי לשמוע שעור של „חומש ורש"י" מפיו של הדיין המקומי, פישל דיין (וולוסקי), יהודי בר אורין ובעל הסברה מאין כמוהו, הוא היה מלמד את תלמידיו את פרשת השבוע עם פרוש רש"י, מתובל באגדות יפות הלוקחות ומרנינות את הלב. בשבת אחרי הצהרים בקיץ, בזמן שחלק מבעלי המלאכה אמר תהילים בצבור בבית הכנסת הגדול, היה חלק אחד מתאסף בבית המדרש החדש, מסביב לשולחנות מלאים והרבה עומדים על גביהם, ומאזין לפרקי אבות, הנלמדים ע"י המרצה הנ"ל בנגון מיוחד, נגון פרקי אבות, בהסברה נעימה וקלה, מתובלת במאמרי חז"ל, על ערכו של חיי האדם בכלל ועל ערכו של חיי היהודי בפרט, על ערכם של חיי העולם הזה כפרוזדור לחיי העולם הבא, לחיים האמתיים, המחכים לכל יהודי שומר מצוות. לפיכך הרבה הקב"ה לעמו ישראל תורה ומצוות כדי להרבות שכרם בעולם הבא, דברים המתקבלים על הדעת ועל הלב ומשכיחים במקצת את חיי יום יום האפורים והקשים, דברים הנעימים לאזן לשמוע ומשפיעים כסם מרפא על הנשמה, וביחוד עוד כשהם יוצאים מבעל חתוך דבור צח ובהיר מתוך בטחון והכרה ברורה.

חנוך הבנות בידיעת היהדות, היה אפסי לגמרי. הבנות בקרו בבית הספר הממלכתי ורכשו להן ידיעות כלליות הרבה יותר מהבנים וידעו את השפה הפולנית יותר מהבנים, אם כי הבנים למדו לרוב את השפות, הפולנית והגרמנית, אצל מורים פרטיים, ואלה היו בזמני שלושה: אברהמלה רוזנברג הנ"ל, המורה הברודאי וחתנו של משה יודע, — אבל ידיעות יהודיות לא היו להן. בילדותה שלחו את הבת ללמוד „עברי" אצל המלמד הדרדקאי ביחד עם הבנים, ברם ה„עברי" שלהן היה דומה למי שגורס חצץ בשניו. כשגדלו יותר למדו לקרא „עברי טייטש" מ„רביצין", בזמני היו שתים כאלה בעירה, אחת בשם ריזל ואחת בשם מרימל, כדי לדעת לקרא ב„צאנה וראנה" מין תרגום של החומש ביידיש נלעגת, לא יידיש ולא גרמנית ולרוב קראו הבנות את העברי טייטש, כמי שדורך על

רגבים קפואים בחוף בסוליות קרועות. הבנות ידעו את המנהגים והדינים הנהוגים בכל בית יהודי כגון: לשרות ולמלוח בשר, לנעוץ בסדק בין הרצפה והקיר סכין בשר שהשתמשו בה, בטעות, למריחת חמאה ועוד דינים כאלה, אבל את המאור שביהדות, את נשמת היהדות לא ידעו ולא הכירו. הן ידעו רק את הלאווין, את ,,הלא תעשה" ולא פעם התנקשו אתם בחייהן היום יומיים. הן ידעו רק ,,אסורים", אסור להסתרק בשבת, אסור לטלטל בשבת, אסור להסתבן בשבת ועוד ועוד, רק אסור ואסור.! ידעו הן על חבלי גיהינום, שצולים שם את האדם שעובר עברה, פחדו מהם, אבל הפחד הזה לא מנע אותן, לעבור עברה שנגעה להן כגון: להסתרק בשבת בזמן שההורים לא השגיחו, לטלטל בשבת מחוץ ל,,ערוב" וכיו"ב. ההורים לא הבינו לאיזה תוצאות פטליות חנוך כזה יכול להביא. אדרבא! היתה הכרה אצלם שבזה הם מקיימים את מאמר חז"ל ,,כל המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תפלות". והתוצאות? הרבה בנות שנאו את היהדות בתוך תוכן וכל רוח מצויה יכלה להפוך את הקערה על פיה, ולא פעם השאירה בת כזאת את היהדות, אם זה היה רק לטובתה. אמנם בעירתנו לא קרה מקרה כזה בתקופה המדוברת, ברם בעירות הסביבה ובכפרים, שמעו הרבה על מקרים כאלה.

ספר לי ליסקאי אחד, שגר אחרי החתונה בעיר אחרת בגליציה, והתישב בחיפה עוד לפני מלחמת העולם השניה, את הספור הבא, שהוא אפייני לכל עירות גליציה לפני המלחמה. אתה יודע שמעון, התחיל את ספורו, למה יצאתי לחוץ לארץ לשנורר כסף? היו לי בבית שתי בוגרות שהגיעו לפרקן והן ממש שונאות ישראל, שונאות את היהדות, ולו היתה להן האפשרות לכך, היו מתחתנות גם פה עם לא יהודים. עשיתי לי חשבון, המשיך הוא, והיהודי הזה היה אדוק מאד, אם אחתן אותן פה עם איזה חלוץ, הן עוד תשפענה על בעליהן לרדת מן הארץ, כדי לחיות בחו"ל כגויים גמורים, ואולי אפילו גם להעביר אותם על דתם. ומה אני עשיתי? ממשיך הוא, יצאתי לחו"ל, לאנגליה, גם משה אחיך עזר לי שם, שנוררתי שם והבאתי כסף, מצאתי פה שני בחורי ישיבה עניים, שהסכימו להתחתן עם הבוגרות שלי, ועכשיו אני שקט, הן כבר תשארנה ביהדותן! הבחורים האלה כבר סדרו אותן! הן הוכרחו לגזוז את שערותיהן ולהתנהג כנשים כשרות, אחרת איימו הבעלים להשאיר אותן, והיות ולהתחתן רצו מאד, לכן הוכרחו להסכים לכל התנאים. זאת היא בבואה נאמנה של לינסק בחנוך הבנות.

בשנת 1914, לפני מלחמת העולם הראשונה, נראו בעירה הסנוניות הראשונות של הציונות בין האינטלגנציה היהודית. הציונות שלהם התבטאה עד כמה שזכור לי, בזה שנשאו כפתורי חפות עם דיוקנו של ד"ר הרצל. באותה השנה, בתמוז, בא קרקס שהראה גם תמונות ראי-נוע, להתארח בעירה. שם הסרט היה ,,בת יפתח". נדמה לי שבס"ה היו אלה 3 ציונים ועוד אי אלה בחורות ,,ציוניות" במרכאות, שבעצם היו מתבוללות, אלא נגררו אחרי האינטליגנציה ונהיו ציוניות. הציונים האלה שכרו את הקרקס לכ' תמוז, יום הזכרון לד"ר הרצל, כדי לעשות תעמולה לרעיון הציוני ומצאו איזה שהוא קשר, למכור 3 כרטיסים לחברי החוג הנ"ל והדבר נודע בבית המדרש. מה עשו חובשי בית המדרש

הצעירים? עוררו את שומרי החומות ובראשם את ר' יענקלה ר' שיעלעס, הדיין, שרוצים להשמיד (מלשון שמד) את העירה וביחוד את הנוער, ואחרי שהודיעו שהרב דמתא, הרב ר' מאיר הורביץ ז"ל ידרוש בשעה 5, לעת מנחה, בבית המדרש הישן, דבר שהיה קנוניה מיסודה, כי הרב אפילו לא ידע מכל זה, ואחרי שנסגרו כל יתר בתי התפילה בעירה, התאספו כל היהודים בבית המדרש הישן ור' יענקלה הנ"ל נשא את דברו על הסכנה הגדולה, האורבת ליהדות ועורר את הנאספים לעמוד בפרץ, כי „עת לעשות לה'" וכו'. האספה הגדולה הזאת החליטה למנוע בכוח את הכניסה לקרקס, אם כי קיים היה חשד, שה„שקצים" יביאו משטרה, כדי לא לתת חלילה ל„מגפה" להתפשט. מה עשו הצעירים האלה, שבראשם עמדו: פרץ גרוס, משה פרידלנדר ובעריש שלזינגר הי"ד, הביאו ארגזים והושיבו עליהם את ר' יענקלה הנ"ל, את ראש הקהילה ר' אלי פלישר ועוד בעלי בתים חשובים, נשואי פנים ומנעו בכוח את הכניסה לקרקס וגרמו לבטול ההצגה.

כאלה היו פני העירה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. האנדרלמוסיה שגרמה מלחמת העולם, בעולם כולו, הביאה גם הרס לעירה במובן זה, פרצה פריצות בחומותיה וכוח לא נשאר עוד לסתמן. רוב הצעירים בגיל הגיוס נלקחו לצבא וחלק ברח, מאימת פלישת הרוסים, לוינה, להונגריה ולצכיה ויראת שמים לא למדו שם... חיי העירה השקטים נהרסו ולא היה עוד כוח כזה שיחזיר אותה למצבה הקודם.

בסתיו 1917 נוסדה האגודה הציונית הראשונה וחיי העירה קבלו כבר צורה אחרת לגמרי. על זה באחד הפרקים הבאים.

נתן מארק (נטע)

בחורי בית המדרש

(זכרונות)

בן 12 הייתי אז. סיבות שונות הניעוני לעזוב את ספסל ה„חדר" ולהחליפו בספסל בית-המדרש. אך הסיבה העיקרית היתה — להרבות תורה. ואמנם, אין הרי ה„חדר" כהרי ביהמ"ד. בראשון, למדנו במשך כל השנה מתוך מסכת **אחת**, ואם-כי היבול היה מבורך **בעומקו**, היה הוא זעום למדי ברוחבו; בבחינת „אפס קצהו תראה". ההפך מזה היה ביהמ"ד, בו התרחב התלמוד לים ממש.

„בשעה שנוצצים כוכבים מלמעלה" בה אנו מתוודעים למתמידו של ביאליק, היו בבית המדרש הישן בלינסק, כל המקומות תפוסים. ולא רק ע"י בחורים, אלא ע"י אנשים

הכניסה לקלויז הסאנדזאי
דער אריינגאנג אין דער סאנדזער קלויז

מכל הגילים, לרבות זקנים וישישים. ההבדל בין הצעירים והבאים-בימים היה בזה, שהצעירים השמיעו קולם ברמה וכולם יחד הצטרפו לסימפוניה (אין זאת מליצה; **אז** היתה מקהלה זו באזני, מלודית יותר ומלהיבה יותר מאשר **היום**, כל מוסיקה שבעולם) אשר רוממה את הרוח, עידנה את הרגש והמתיקה את הקיום, והזקנים „למדו" בניחותא.

***

הצעיר שבחבורה הייתי והייתי זקוק למדריך ולתומך, ואלה נמצאו לי בשפע רב ובסבר פנים יפות.

והנה סדר הלימוד:

מלפני עלות השחר עד התפילה, היתה קיימת כעין ישיבה בזעיר אנפין. בישיבה זו לימד בכל יום למדן אחר, ואופן לימוד זה ברכה רבה היתה בו. אמנם למדנו מאותה המסכת (היתה זאת בבא בתרא) אבל אין שני נביאים מנבאים בסגנון אחד ואין שני חכמים מסבירים בשיטה אחת. אותו המתח לקראת כל שעור, מתח שנולד מהשוני שבמסירותו — הגביר את החשק והגדיל את ההתענינות.

וזהו חבר התלמידי-חכמים אשר לקח על עצמו את העול הכבד אבל הנעים, להרביץ תורה לנערים אשר נפשם חשקה בה:

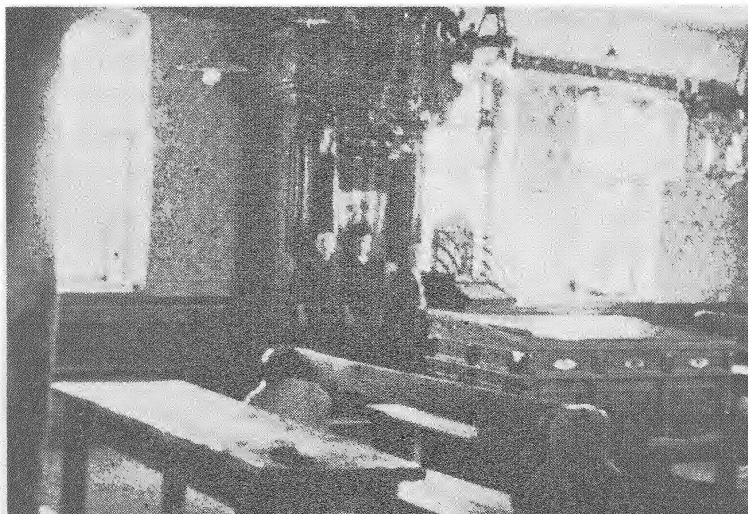
ר׳ יענקלה ר׳ שיעלעס, בפניו לא היתה טפת דם ואעפי״כ, עמד על רגליו בשעת כל התפילה והתלהבותו היתה כה עצומה שלא פעם שויתי לנגד עיני את יונתן בן עוזיאל, שהגמרא אומרת עליו: „בשעה שיושב ועוסק בתורה, כל עוף שפורח עליו נשרף״ (ב״ב קלד.). אמנם לא קפץ על השולחן כרבי לוי יצחק ולא השעין את מצחו אל התנור הלוהט כרבי הירש המשרת (הוא אפילו לא היה זז ממקומו), אבל כל עצמותיו ואיבריו וגידיו קראו בקול: „ד׳! מי כמוך!!״. בימים ההם הבטתי אליו בחרדת קודש והיום אני מקנא בו: כמה גבורה נפשית דרושה לאיש, שיהיה בכוחו להתלהב יום יום **באותה המדה מאותם** הדברים! הוי, אלהים! מה רבה אמונתך!. בר׳ יענקלה התאחדו שתי המדות, גם בור סיד וגם מעין מתגבר. אבל כמורה, לא הצטיין ביותר. רבה מדי היתה בקיאותו (הוא קרא בגמרא מבלי שיעיין ברש״י) שתהיה לו סבלנות להתעכב על כל „הויה״, לפרקה, לנתחה ולהסבירה לאוזן השומע. הוא היה בבחינת עושר שמור לבעליו לרעת שומעיו. אולם הנאתנו היתה מרובה מעצם הזכות לשמוע תורה מפיו של סיני ועוקר הרים זה.

ר׳ פישל דיין. זה היה יהודי רחב-גרם, אדום-לחיים, עתיר-זקן, גבה-קומה שכל מראהו אומר תפארת שבגבורה והדרת כבוד. בקיאותו היתה אמנם קטנה בהרבה מזו של קודמו אבל אשו בשעת השעור יקדה כמעט באותה הלהבה בה יקדה אשו של ר׳ יענקלה בשעת התפילה. (ואולי כדאי לציין שבאף אחד מבני שניהם לא קויים: ברא כרעא דאבוה...).

אהרן שמואל לנדאו. נמוך קומה, ופניו שהיו עטורים בזקן מגודל ומטופח, היו תמיד רעננים, חלקים ופורחים כפני תינוק. כנראה שמצבו החומרי הטוב נתן את אותותיו גם על מראהו, הן בפנים והן בלבוש. בשעוריו היה ניכר שדיני ממונות נהירים לו גם בחיי יום יום שכן, ההדגמות בהן הדגים את דבריו, היו סבירות מאד ובעת החזרה, הקלו עלינו לרדת לעומקו של הענין.

אבל את התועלת המרובה ביותר, הפקנו דווקא מן שני צורבאים; **מאטיע לייבעלעס (דים) ואברהמ׳טשע פרידלנדער**, שני בחורים אשר גם במשך כל היום היה מקומם בבית המדרש ומי שהיה זקוק להסבר נוסף, אם לשעורים שלמדנו מפי אחרים ואם לאלה שלמדנו מפיהם הם — תמיד מצאנו אותם בבחינת „יותר ממה שהעגל רוצה לינוק, הפרה רוצה להיניק״. והכל בישוב הדעת ובסבלנות אין קץ, אם כי היה הבדל ניכר של גיל ביניהם —

מאטיע היה בעל זקן מכובד למדי בעוד שאברהמ׳טשע היה לגמרי בלי חתימת זקן — היו שניהם לומדים יחד וגם בשעת הפנאי היו נראים תמיד בצוותא. („שעת פנאי" נאמר אגב ריהטא, כי בעצם לא היתה להם שעה, בה נתפנו למילי דעלמא, כוונתי בצרוף זה היא, שלא חבשו את הספסל אלא שקלו וטרו.)

פנים בית המדרש הישן
אינווייניק אין אלטן בית המדרש

על פני מאטיע שרתה תמיד כעין עצבות, כעין בבואה של מצוקה פנימית כלשהי. גם אברהמ׳טשע לא היה פחות רציני, גם על פניו לא ראיתי אף פעם צחוק, אבל קרה בכל זאת, אי-פעם, שבשעת הסברו עיניו הרושפות תחייכנה מתוך לב טוב ונפש רחבה וקצות פניו יביעו בדיחות-דעת; אצל מאטיע, אפילו ברמז קל כזה לא הבחנתי.

ביום ששי לא התקיים שיעור הישיבה. ביום זה היה היהודי טרוד למעלה ראש לקראת שבת מלכתא. אפילו תפילת השחרית נדמה היה שרואה את עצמה כשושבין המחכה לבוא הכלה ומוכן לוותר למענה על כל זכויותיו.

אנחנו, הבחורים, היינו עוברים בבוקר זה על הסידרה שמו"ת ובדרך אגב מעיינים ברש"י ומי שיכלתו עמדה לו — גם ב„אור החיים". לשם „בידור" השתעשנו בלהטוטיו של „בעל הטורים".

נחזור לענייננו הראשון:

בשובנו אחרי ארוחת הבוקר, היינו חוזרים על השעור שלמדנו לפני התפילה.

אחרי החזרה לימד אותי דוד מלך דעם חזנ׳ס במסכת כתובות. זה היה גבר יפה תואר

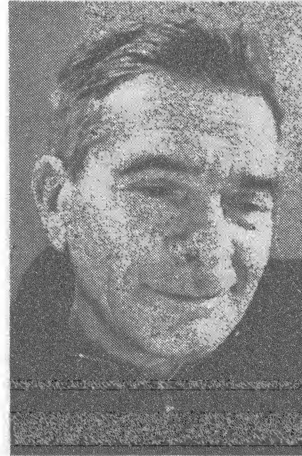
ויפה מראה אשר בניגוד לשנים הקודמים, ריחפה תמיד בת צחוק על פניו, ולא פעם קרה שבשעת השעור יפסיק ממשנתו, יפזם מנגינה ויעלנה על הכתב בתוים.

אחרי הצהרים (ארוחת צהריים לא היינו אוכלים) היינו „קוראים" (א ליינעכץ) לבדנו.

אחרי מעריב למד אתי ברוך בן דודי אהרן ווייס במסכת „חולין". זה היה מזג טוב שלעולם אף פעם לזבוב לא הציק.

למדתי איפוא בכל יום מתוך ארבע מסכות מפי מורים שונים.

זכר כולם לברכה.

ישעיהו תחכמוני (קלוגמן)
משמר העמק

היה היתה עיירה ואיננה עוד

מקום שם עמדה עריסתו של האדם, מקום שם נולד ולראשונה פקח את עיניו התינוקיות וראה את העולם אליו נקלע, ובראשונה הציץ בקרני השמש המפזזות בקיץ, ומעטה השלג הלבן שעטה את עולמו הקטן בחורף, מקום שם חי את ילדותו, נעוריו ובחרותו, זכרונו לא ימוש הימנה לעולם, אם בהרבה או במעט, אפילו ינטוש עיר הולדתו, ירחק ממנה הרחק הרחק, יעבור ארצות וימים, ישתקע ויכה שורש במולדתו החדשה, ישנה את אורח חייו מקצה אל קצה, יעברו עליו עשרות בשנים וידמה בנפשו, כי עיר הולדתו, אנשיה והווי החיים שלה נגוזו מלבו, נגוזו ועברו כאילו לא היו, — אך לא הוא, כי עיירה זו בה נולדת, בה עברת את שנות חייך הצעירות והיפות, בה עברו עליך החוויות העזות והמכריעות שהתוו את דרכך בחיים לעתיד, אי אתה יכול לשכחה, והזכרונות עליה מתעוררים ביתר שאת כאשר אתה בא לדלותם מעומק הנשיה ולתת להם מבע במילים, לשם הצגת יד וזכר בספר השואה והשמד, שעלתה לה לעיירת הולדתך, שם בני משפחתך וכל תושביה היהודיים עלו על המוקד יחד עם ששת מיליוני עמך, שהכחידה אותה אומה ארורה.

העיירה „לינסק" קראוה מזה דורות (או ליסקו בשפה הפולנית), על שום היערות הרבים שעטרוה מכל עבר. על שום מה כינו תושבי העיירות האחרות את תושביה היהודיים בשם „כסילי לינסק" (לינסקר נאראנים), איני יודע, לא חקרתי בפולקלור שלה, שכן תושביה היהודיים לא היו לא פחות ולא יותר חכמים מאשר תושבי העיירות האחרות. אין זאת אלא מתוך ההרגל להדביק כינוי לכל, כי קשה היה למצוא תושב אחד מהעיירה

שלא הודבק לו כינוי כל שהוא, כך גם העיירה קבלה כינוי, וכשם שבחלם, היו טפשים וחכמים, או תושבי סניאטין שכונו בשם „סניאטינער גנבים", כך גם עיירתנו, בדומה לעיירות אחרות במדינת גליציה, שהיתה אחת המדינות בקיסרות האוסטרית-הונגרית, אשר מלכו עליה השושלת ההבסבורגית, ובזמנו הוד מעלתו הקיסר פרנץ יוזף הראשון, (אשר יהודי גליציה יהדו את שמו וקראוהו בשם „אפרים יוסל") הוא קיר"ה, „קיסר ירום הודו" שתושביה היהודיים של המדינה, וגם עיירתנו בתוכה, ראו בו „אוהב ישראל" והגו חיבה ואהדה לאותו קיסר זקן שמעולם לא ראוהו, והתפללו לאריכות ימיו. הקיסר האריך ימים ומת בגיל 86 שנים, מהן ימי מלכו 56 שנה, והיהודים השתתפו בצערו כאשר המלכה, אשתו, נדקרה ע"י אנרכיסט, ובנו רודולף איבד עצמו לדעת והקיסר המיסכן נשאר גלמוד, ללא אשה וילדים. כאן אני זוכר במעשה שאירע לדודי מנדל וולף ויטמן ז"ל, שניקרה פעם לעיר הבירה וינה, ויצאה נפשו לחזות פנים אל פנים את פני הקיסר. מה עשה? הוא ידע שהקיסר מטייל כל בוקר בגני הארמון שלו, בשנברון, שהיו מוקפים גדרות ושמרו עליהם שמירה מעולה, אך דודי לא נלאה מחפש אפשרות לראות פני הקיסר, היה משכים קום בוקר בוקר, בתקוה שיעלה בידו לראותו דרך סדקי הגדרות. משך שבוע ומעלה היה בולש וצופה על פני הגדרות, עד שמשך את תשומת לבם של שומרי הקיסר, הללו חשדו בו שאיננו אלא אנרכיסט הרוצה להתנכל בקיסר, הלכו וחבשוהו בבית הכלא. ישב דודי אולי שבוע אולי יותר בבית הכלא, ובקושי עלה לו להוכיח שאין הוא חס וחלילה אנארכיסט, אלא יהודי מעיירה לינסק החובב את הקיסר בכל נפשו ומאודו, ורק רצה לחזות בפני הקיסר. לבסוף התירוהו מבית האסירים ושלחוהו חפשי לנפשו, ובשובו לעיירה ספר את כל הקורות אותו והיה לשיח בפי כל משך שבועות וחדשים רבים.

והזכרונות מוליכים אותך אל ימי הילדות הקדומים, עת הגעתי אני ובני גילי לגיל שלש וכמנהג הימים דאז, הגענו כבר לגיל שילד יהודי צריך לקבל עליו עול תורה, ויש להכניסו לחדר. אך קדם לזה, שבוקר אחד הוליכונו אל ספר העיר, הוא הערש פינפר הזקן, אשר מלבד היותו גוזז שערות ראשם של יהודי העירה וילדיה, שימש גם כרופא, או חובש (פעלדשער בלע"ז), והיה עוקר שנים (הוי! בזכרי היום את כאבי השנים בעת עקירתן על ידו, אני עוד היום מזדעזע), ולכל חולי הוא ידע תרופה, היה מצמיד עלוקות או מעמיד כוסות רוח ואפילו מקיז דם לחוליו שנזקקו לו. אותו חובש זקן חש עצמו כפרופסור לכל דבר היה מבטל את הרופאים כעפרא דארעא. אך אם היו כאלה שנזקקו לרופא ממש להם או לילדיהם, אז קראו לרופא היהודי בעל הכרס הגדולה ד"ר טורטלטויב, שהיה מדבר גרמנית עם חוליו היהודיים בלשון רכה ומלטפת, והיה רושם לחולה מרשם תרופה. אם קרה הדבר בשבת ולקיחת התרופה היתה דחופה, הלכו לבית מרקחת לקבל התרופה עב גביע של כסף או חפץ אחר בעל ערך, כדי לתתו לבעל המרקחת, שגוי היה, בתורת משכון, כי אין הוא נותן בהקפה, אפילו לשכניו הקרובים, והיהודי הרי לא יתן מעות בשבת, ולמחרת היו פודים את המשכון. בית המרקחת, שקומתו העליונה שמשה לבעליו מקום מגורים והתחתונה לבית המרקחת, בית זה ששכן בין בתים יהודיים, בלט בהידורו לעומת בניני היהודים. בעליו לא הרגישו עצמם כגויים שנשבו בין יהודים, (בניגוד ליהודי שגר

היה בין גויים והרגיש כיהודי שנשבה בין עכו"ם) להיפך, בעליו ובני משפחתו התנהגו באדנות והביטו מלמעלה למטה על שכניהם היהודיים, וכלבם, שמשרתם פיליפ היה מסיתו בעבור יהודי על פני המדרכה, היה נובח על היהודי כמו שנובח כלב של גוי. מבית זה בקעו צלילי פסנתר עליו פרטו בנות הרוקח והיה משום דיסוננס חריף, להווי ברחוב היהודי סביבו.

ובכן באנו איפוא אנו הזאטוטים בני השלוש, מובלים ע"י הוריהם, לאותו ספר זקן והוא גזז להם את שערותיהם עד תום בהשאירו לכל אחד שתי פאות, ובבת אחת הפכנו מילדים יהודים, ליהודים קטנים, אשר עליהם רובץ כבר עול התורה. אחרי שגזזו את „צאן קדשים", הביאם עוזר המלמד (בעלפער בלע"ז) אל ה„חדר". הוא הרכיבם על כתפיו ולמרות בכיו של הזאטוט ולשמחת הוריו, הובא אל המלמד, והושיבו על הספסל ליד השולחן. בראש השולחן ישב ר' איצי מלמד הדרדקי, יהודי בעל זקן שיבה, ובקול חצי מנומנם התחיל ללמדם את ה„אלף בית", כאשר הוא מצביע על כל אות שעל הקרטון הגדול שלפניו, קורא בקול את האות והתלמידים הפעוטים חוזרים אחריו. דירתו של המלמד הכילה חדר אחד גדול והוא היה שרוי לרוב באפלולית למחצה, ואשת המלמד עומדת מולינו ליד הכיריים ומבשלת את סעודת הצהריים, ועוד חדר קטן אחד שקראו לו „אלקער", והוא כנראה היה חדר השנה של המלמד ואשתו „הרביצין". ביתו של המלמד היה „שוכן כבוד" באחת הסמטאות הצדדיות („הינטער געסלעך") בקרבת בית המרחץ של הקהילה ולא הרחק מבית השימוש הצבורי. הוא נמצא במורד ההר, ולא אחת, בחורף, היה מתכסה קרח ואנו הזאטוטים מחליקים ומתחלקים עליו ופוצעים עצמנו עד זוב דם, שהבהילה את האמהות בבואנו הביתה מה„חדר", ואילו בימי הפשרת השלגים היינו מבוצצים בבוץ עמוק עמוק. ל„חדר" עצמו הביט פנימה, דרך החלונות הקטנים, הר מושלג בחורף ומוריק בקיץ, הר זה היה בית הקברות, הוא „בית עולם" בפי העם. המתים הללו עוררו לא פעם אצל הילדים פחדים, במיוחד כאשר עברו ליד „השיל" בחצות הלילה, שם היו המתים מתאספים כל לילה וקוראים בתורה, ומי שעבר באותו זמן היה נחטף ע"י המתים, אם נעמד והקשיב לקריאתם בתורה. כך סופר לנו וספורים אלה הטילו על הילדים פחדים ואימים, ובלילות היו חולמים על שדים ורוחות, על מתים, והיו מתעוררים מרוב פחד אך נרגעו במקצת כאשר נוכחו לדעת שהם שוכבים במיטותיהם ליד אבא או אמא.

2

עובר חורף ובא קיץ, שנה ועוד שנה, ותינוקות דבית רבן כבר יודעים לקרוא בסידור, בשטף קוראים את התפילות. ימי החורף הקצרים אינם מספיקים, לפיכך מוסיפים ללמוד עוד שעות מספר בערבים, מתחילים „ללכת בלילה", הולכים עם פנסים דלוקים כאשר השלג הלבן חורק תחת הנעלים או המגפים הקטנים. כבר לומדים חומש. עם סוף החורף, כאשר ארכו הימים וקצרו הלילות וה„הליכה בלילה" לחדר קרבה לקיצה, וכשמגיעים לפרשות „ויקהל, פקודי", נערכת סעודה גדולה, מהכסף שתרמו הילדים, כל שבוע פרוטה אחת נמסרה למלמד משך כל החורף ואז מכינה ה„רביצין" סעודה כיד „המלך" מיני

מטעמים טעימים כגון דגים מלוחים, מלפפונים חמוצים שהיה בהם „טעם גן עדן".

התחלת לימוד „חומש" קשור היה בטכס מפואר ומשמח. הילד בן החמש מתחיל להרגיש עצמו כגדול, וההורים מכינים לכבוד זה בשבת אחרי הצהרים או במוצאי שבת, משתה עם כיבוד (בלשוננו היום „מסיבה"), מזמינים קרוביהם וידידיהם לכבדם ולקחת חבל בשמחתם, וחתן ה„חומש", לבוש בבגדי השבת הטובים ביותר, ענוד בכל תכשיטי הזהב של אמא ואבא, שרשרת זהב, צמידי זהב, שעונים וכו', מועלה על השולחן עליו פרושות מפות משי (ממטפחות המשי של האם), כדי לדרוש את הדרשה שהכינה המלמד, כאשר לידו ניצבים שני נערי ה„חדר", אשר שואלים את השאלות המוכנות, כגון „נער, נער, מה אתה לומד ?" וחתן ה„חומש" עונה להם „ויקרא", והם ממשיכים לשאול : „מי קרא ?", „אלהים קרא" עונה בעל החומש. „את מי הוא קרא" ממשיכים לשאלו, „אלהים קרא את משה", עונה הוא, וכך הוא דורש את דרשתו בפני קהל ועדה, לשמחתם הגדולה של הוריו ושל כל המסובין, והילד היהודי הקטן בן החמש, אשר לא ידע מעודו, חגיגת יום הולדת מהי (כמקובל בימנו), בשבילו חגיגת התחלת לימוד החומש הנה החגיגה הראשונה, והשניה תבוא עם בר מצוה, ושוב לא ידע חגיגת יום הולדת ממין זה עד סוף ימיו.

עוברות השנים והילד היהודי הוא כבר „בר הכי", לומד ויודע חומש עם רש"י ויודע כמעט בעל פה את פרשת השבוע אשר נלמדת יום יום במשך כל השבוע, עתה בגר כבר ויש להעבירו ל„חדר" אחר, בדרגא גבוהה מ„חדר הדרדקי". כאן הוא מתחיל, הילד בן השש או שבע, ללמוד כבר גמרא, תחילה דיני משפטים, כמו „שניים אוחזין בטלית" או „המניח את הכד ברשות הרבים", פרקים ב„בבא מציעא" או ב„בבא קמא", כאילו מכינים אותו להיות משפטן. אלא אלה הם פרקים קלים למדי, ובהמשך עובר הוא לפרקי גמרא יותר קשים ולימוד זה דורש כבר חריפות מוחין, יש והיו מצטיינים בפלפול הזה של „אמר ר' אשי וכו', אחרים שוב נמשכו יותר ל„אגדות" שהיו משולבות בתוך הפרקים הללו, בתור בריתא שבאה אחרי ה„משנה", והרי שוב מועבר לחדר אחר עוד יותר גבוה, אף בנין „חדר" זה נמצא בסמוך לבית המדרש, לקלויז, וגם לא רחוק מבית המרחץ, ועומד כרגיל בסמטאות הצדדיות, בצד בניני מגורים של דלת העם. לפתע מתחילים הילדים להבחין בתופעה מוזרה, כמעט כל יום בימי החול, בשעות בין השמשות, היו רואים הילדים, נשים באות אל בית המרחץ, ובתמהון שאלו : מה לנשים בבית המרחץ בימות חול, שעה שבית המרחץ כלל אינו פועל. שאלו את הגדולים ודחו את תשובתם ב„שה"י פה"י", שכן בית המרחץ נועד רק לגברים ליום ששי. אותו יום היו ההורים באים עם ילדיהם הקטנים ביותר לבית המרחץ, בו עמד תנור אבנים לוהט, מוסק בעצים, והגוי המשרת אותו היה שופך על האבנים המלובנות מים רותחים ואדים עולים ממנו מעלה מעלה עד למדרגתו העליונה של בית המרחץ, שם ישבו היהודים וילדיהם ובידיהם דליים מלאים מים קרים והיו שופכים על גופם על מנת לקררו מעט מחמת החום הלוהט שעלה מן האדים שבתנור, ואם לא די בזה היו בידם עוד מטאטי זרדים קטנים, שהיו מלקים בו בגופם והיה מגביר עוד החום, ואלה „השוויצרים" הגדולים, היו צועקים לאותו גוי „איבן, שפוך עוד מים!

שפוך, כי קר כאן, קור כלבים בררר . . .". ואיבן שופך, שופך ושופך מים רותחים והיהודים וילדיהם הקטנים מזיעים, מזיעים ושופכין על עצמם מים קרים, מזיעים ולוהטים בחום העצום, ושופכין מים קרים עד שבאו על סיפוקם ובטרם גמרו להזיע היו עוד יורדים מטה וטובלים במקוה שמימיה קרים כקרח. ורק אז היו יוצאים לאותו חדר הלבשה שהיה מפולש ופרוץ לכל הרוחות ושמשותיו שבורות, ובכל זאת לא זכור לי אי פעם אם אי מי התקרר, שכן לפי חוק הטבע הידוע, יציאה מחום עצום כזה לקור חרפי (אולי לפעמים 20—10 מתחת לאפס) בהכרח גורם, אם לא לדלקת ריאות, הרי לכל הפחות להצטננות חריפה, ולא הוא, יהודי העיירה מחוסנים היו מפני אלה.

אחרי הרחצה באים הביתה, מטוהרים ונקיים כדי לקבל את פני שבת מלכתא, אך עד בוא ליל השבת היו עוד סועדים את לבם בעדשים מפולפלים, שותים כוס בירה להרוות הצמאון אחרי רחצה חמה זו. כאשר נשי העיירה הדליקו את נרות השבת, היו הגברים לובשים בגדי שבת שלהם. אם בחורף, היו לובשים פרוות המשי (שקבלו עוד עם התחתנותם והיא החזיקה מעמד כל ימי החיים), פרווה זו שנקראה „טיליפ" בלע"ז, לובשים על קפוטת המשי, ואילו בקיץ, לובשים רק קפוטת המשי, הן גברים והן בני בר מצוה, משכבת הבעלי בתים, (שכבת הבעלי מלאכה וסתם יהודים פשוטים, הסתפקו במעיל ארג, לרוב בצבע שחור, ארוך עד קרסולי הרגלים, שנקרא „איבערציהער" בלע"ז) והולכים להתפלל, בעלי בתים וחסידים לבית המדרש הישן, חסידי סאנדז מובהקים ורוב חסידי בלז — לקלויז הסאנדזאי, חסידי טשורטקוב ושאר חסידי משושלת הריזינית — לסדיגורי-קלויז, אך בעלי המלאכה וסתם יהודים, מהם לבית הכנסת הגדול, ומהם לבית המדרש החדש או לחדר קטן שע"י בית הכנסת הגדול שנקרא „דאס שניידערישע שילעכל". חוזרים מהתפילה ומקדשים על היין, אוכלים סעודת השבת, הדגים הטעימים ושאר המאכלים בהנאה שבתית מלווה בזמירות שבת. לא כולם ידעו לשיר וזמירות שבת היו רק מזמזמים, אך כאשר שכננו יוס'עלה גרוס ובניו פצחו ברינה ובזמירות שבת היו קולותיהם הנעימים מהדהדים בחללה של כל הסביבה הקרובה, מענגים את הנפש ומרחיבים דעת הבריות המאזינים לשירתה של פמליה זו.

3

הולך וגדל הילד היהודי בעירה, ושוב עוברים לחדר אחר, ללמודים יותר גבוהים. לומדים אצל המלמד שלמה יענק'ל, מלמד זה חורג הרבה מהמקובל בלמודי ה„חדר". הוא מלמד פחות משנה וגמרא, לעומת זה הוא שם הדגש על לימודי נ"ך, (דבר שמלמדים אחרים הזניחו בכלל, וחסידים וקנאי דת, הסתייגו מאד מלמודי נ"ך). למדנו אצלו את כל תרי עשר וידענו כל פרקי הנ"ך בעל פה, וכן קראנו אצלו ספורים של הרמח"ל, כמו „לישרים תהילה" או ספורי ד"ר להמן מגרמניה, כתובים באותיות עבריות והלשון היא גרמנית. מלמד זה היה מפרה קצת את הדמיון, פותח כאילו אשנב אחד, מושך יותר בלימודיו (אם כי הכל היה על טהרת הדת, אך לא כל כך אדוקה ומחניקה). אף מלמד זה כרגיל, כמו כל המלמדים, גר באחת הסמטאות הצדדיות והמזוהמות, שם שכנו לרוב דלת

העם, בעלי מלאכה למיניהם, בניגוד לבעלי הבתים ו,,העשירים" שבתיהם נמצאו לרוב במרכזה של העירה, שהחל מבנינם של השלטונות (הסטרוסטה, בניני בית המשפט ובית הסוהר) ונמשך לאורך כל הרחוב משני צדדיו (מהם הפריד מרחק גדול יותר, כמו בשטחו של בנין מועצת העיר, ומהם מרחק צר יותר). רחוב זה נמשך מעלה מעלה, שם כבר היו בתיהם של הגוים והיהודים מעורבים. לאורך רחוב זה עמדו בתיהם של בעלי הבתים והסוחרים למיניהם, כאשר בקומת הקרקע לרוב שוכנת החנות, ואילו בקומה העליונה והיחידה גרו בעליהם. הבתים היו צפופים וחובקים זה את זה, כן החנויות, חנות אחרי חנות כשורה ארוכה של חיילים, עמדו וחכו לקונים. הרחוב כל כולו כמעט ללא עץ שתוכל לחסות בצילו בימי קיץ החמים, ואם חשקה נפשך במעט צל ובמעט עץ ירוק, לך לגן העיר, שם תוכל כבר לשבת על הספסלים המיועדים לך שתנפש עליהם, או שתטייל בשבילי גן העיר, אך אי נחת מסוים היה מרתיע אותך לפעמים מלטייל או לשבת שם, שכן סמוך לו עמדו הבתים היפים של הגויים, של האינטלגנציה הנוצרית. גן זה הווה כאילו גבול בין בתי הגויים ובין בתי היהודים.

יש וימי קיץ הארוכים, ימי חולין, היו משעממים, השעמום נשפך מפתחי החנויות, שם עומדים החנוונים ומחכים לקונה, וקונה אַיִן, כי הימים ימי קציר החטים והשעורה והכפריים עסוקים ושקועים מהשחר עדי ערב בעבודתם, רק תראה את עגלתו וסוסתו הרתומה לה של גדליהו החלבן, שבא העירה עם כדי חלב שקנה מהכפריים ומוכרם לבני העירה, וסוסו, אשר משום מה דמיון רב לו לסוס ,,מתושלח" בספורו של שלום עליכם, מין סוס שקט, עומד ולועס בניחותא את השעורה מהשק התלוי מעל ראשו. ומעשה שהיה, בעודני נער קטן, חשקה נפשי להתקין לי כנור מעץ, אך מאין לקחת מיתרים? (בעצם איני יודע על שום מה נחוץ היה לי כנור, שכן לא הייתי מוסיקלי ביותר) כמובן מסוסו של גדליהו, שכן סוס יהודי הוא. אך כאשר תפסתי בזנבו כדי להוציא מספר שערות למטרה זו, והנה ,,זבנג", בעיטה של סוס יהודי זה ישר לרקה, ונשארתי שוכב ללא הכרה וכשני ימים היה לי זעזוע מוח, ועתה לך והתחיל עם סוסים, אפילו יהיה זה סוס שקט כמו זה של גדליה! ובכן ביום קיץ ארוך ומשעמם כזה, כאשר הרחוב ריק וקונים אין והחמה מקפחת על ראשך, ולפתע נראה גוי או גויה צועד לו בנחת לאורך המדרכה, מיד משתערים עליו החנוונים והם עתה בחזקת ,,והחזיקו שבעה חנוונים בגויה או בגוי אחד", כי הפדיון רפה ויהודים צריכים פרנסה. ביום קיץ כזה אין טוב מאשר לחכות עד שיפוג במקצת החום, ולפנות ערב ללכת להתרחץ בנהר, הוא הסאן שלנו, נהר זה שמגלגל את מימיו בניחותא, ואך לעיתים רחוקות, רחוקות מאד, כאשר יורדים גשמים מרובים ומשתוללות סערות אפילו הרחק ממנו, רק אז יצא אף הוא מכיליו ובכעסו וקצפו הרב ישטוף את גדותיו ויסחוב לתוכו כל מה שיעמוד בדרכו, לפעמים אפילו בתי עץ כפריים שלמים ממרחקים, ואז כעסו גדול, גדול מאד ודומה כמעט לכעסו וקצפו של הגבאי מבית המדרש שם למדנו, אלא שההוא היה בכל יום שופך עלינו, על בחורי בית המדרש את כעסו וקצפו על לא דבר. ביום קיץ כזה שקט הוא הנהר, והולכים לרחוץ בו למטה דרך הכניסיה הרותנית (ה,,צרקבה"), יורדים מטה עד שמגיעים לטחנת הקמח שגלגליה מונעים ע"י מי הנהר.

וטחנה זו משמשת גם מחיצה בין המתרחצים ממין זכר ומין נקבה, הגברים והנערים מזה והנשים והבתולות מזה, כשהטחנה מבדילה ביניהם. הגברים והנערים קופצים לנהר ללא בגד ים, עירומים כביום הולדם, אך כיצד רחצו הנשים והבתולות לא ידענו, כי לא ראיני אותן, אך היו אומרים שהן מתרחצות בכותנות ארוכות לבושות לגופיהן, אך מי יודע, לא אשבע בנקיטת חפץ שכך היה שהן לא ראיתי אותן.

כל תושביה היהודיים מחכים בכליון עינים ליום שלישי, יום השוק הקבוע, אז מתעוררת העירה לתחיה. החנוונים משכימים קום, מתפללים בחיפזון ואצים לחנויותיהם. ליום זה מתכוננים ומכינים הכל, האופים מכינים דברי מאפה שונים: כעכים, שהרונים מתוקים ועוד, משטחים אותם על האדמה בחוץ, ברחוב כמו מוכרי הזרעים המשטחים את סחוריתיהם על שקים ברחוב ואילו החנונים עומדים הכן לקבל את המון הרב, איכרים ואיכרות, שקצים ושקצות הנוהרים, ישובים על העגלות המלאות מתוצרת הכפר. המקח וממכר מתנהל בתנופה וברעש, קונים דברי לבוש, כלי עבודה, ברזל, נפט ועוד כהנה וכהנה ומוכרים: חיטה, שעורה, ביצים, חמאה ועוד, ובחנויות צפיפות, יש להשגיח על הכפרי שלא יסחוב משהו בצפיפות זו (טבע כזה יש לו). החנוני מבקש מחיר כזה וכזה והאיכר מציע בערך החצי ממנו והמקח וממכר נמשך, כשזה מוריד מעט וזה מוסיף מעט ולבסוף מגיעים לעמק השווה, תוקעין כף והעיסקה הסתיימה, אך עוברת שעה ארוכה עד שהמכירה מסתיימת. ביום השוק החזיקו ההורים את ילדיהם הגדולים, בחנות למען ישגיחו ויעזרו, אפילו היה בכך משום ביטול תורה וכך היה גם אתי. אלא שאני לא נמשכתי כל כך לעסקים האלה, אני נמשכתי יותר לצפות בשוק של סוחרי הסוסים, שם היתה דינמיות רבה וברגע מסוים התחמקתי מהחנות ועליתי לשוק הסוסים הוא ה„טארגוביצה", שהיה נמצא במעלה העירה, והייתי מסתכל במחזה מרהיב עיין, כיצד סוחרי הסוסים מריצין סוסיהם, מפארים את תפארתם וגדולתם בפני הקונים, והקונים פותחים את פיות הסוסים, מונים שניהם ולפיהן הם קובעים גילם. מבין הסוחרים בלט והפליאני תמיד בחור יהודי שעסק בעסק מכירת סוסים, הלא הוא שמעה'לה דים, בנו של יצחק'ל, סוחר נפט, משכבת בעלי הבתים שהתפללו בקלויז, ונשגב מבינתי היה, שבנו, שמעה'לה, יעסוק בסחר סוסים, בן של בעל בית הגון, ולא עוד אלא היה מקצץ בפיאותיו, מתלבש כמו „דייטש" גמור ובשבתות היה בא להתפלל לבית המדרש החדש, מהודר בלבושו, מעיל עליון מקוצר ואלגנטי, צוארון לבן וקשה, נעלים שחורות מצוחצחות ומבהיקות. דומה היה בלבושו לכל אותם השוליות של בעלי המלאכה שלבושים היו כמותו, אף הם קצוצי פיאות, אלה בעלי המלאכה ושוליותיהם, שהם היו בבחינת ה„פרולטריון", אך מקום התפילה שלהם היה בבית המדרש החדש, דלת מול דלת לבית המדרש הישן, בו התפללו בעלי בתים הגונים ואף חסידים, כולם לבושים קפוטות משי וחובשי שטריימלעך, והיה דיסוננס חזק וניגוד חריף לבין שני מתפללי בית המדרש שהיו כה סמוכים זה לזה. רק אותם השוליות נהגו ללבוש כך רק עד שהגיעו לפרקם, ומשהגיעו לפרקם ונכנסו תחת חופה והפכו לבעלי משפחה, נעשו דומים לשאר היהודים וחבשו שטריימלעך לראשם, מלבד יוצאים מן הכלל, ואם לא לבשו קפוטות משי, הרי לבשו מעילי עליון ארוכים, מיועדים לחג ושבת.

בית המדרש החדש נוהל ע״י הגבאי פישל׳ה הבדחן והיות ומהגבאות אי אפשר למצוא פרנסה, מצא הוא לו מקור פרנסה נוסף: הבדחנות. הוא היה אורח חשוב בכל החתונות בעירה, וטרם שהחל בדברי דבדיחותא, היה נעמד לפני החתן והכלה, לפני שנכנסו תחת החופה, החל קודם בקול עצוב, (דומה היה יותר להספד) ופונה לכלה בדברים אלה: כלה׳נוי, כלה׳נוי, בכי נא, בכי נא, ובמלים שחורות היה מתאר לה את העתיד העצוב הנכון לה, בין בעולם הזה ובין בעולם הבא, אלא אם כן יתנהגו, היא ובעלה, כיהודים כשרים, ואז היתה הכלה מרימה קולה בבכי והצטרפו אליה כל הנשים שהיו באותו מעמד וכולן התמוגגו מבכי. אולם משנסתיים טקס הקדושין תחת החופה, והחל משתה החתונה, פתח הבדחן במלי דבדיחותא, חרוזי לשון וכל הקהל צוחק ברחבת דעת כאשר לבו טוב עליו. הוא היה מלוה כל מתנת „דרשה געשאנק״ קורא בשם הנותן ומהללו. אף חתונה, ולו של העני שבענים, לא נערכה בלי הבדחן, אחרת לא הרגישו שאמנם זוהי חתונה.

בית המדרש החדש שימש גם מקום תורה, ובשבתות לפנות ערב, לפני הסעודה השלישית, היו בעלי המלאכה מתאספים ושומעים דברי תורה מפיו של פישל הדיין, שהיה קורא בפניהם פרקי אבות (בקיץ) ומבאר להם בלשון פשוטה וקלה, ואילו בחורף קרא בפניהם אגדות מהתלמוד ומבארן. אז חשו בעלי המלאכה, שהיו נראים בעיני בעלי הבתים ויודעי ספר, כבורים ועמי ארץ, — נעלים בעיני עצמם. בעלי מלאכה בעירה מורכבים היו: מחייטים, סנדלרים, נגרים וכדומה. בהיותי ילד רך חשבתי לתומי, כי חייטים למשל יכולים להיות רק חייטים לגברים, והנה התגלה לי שר׳ שמעיה החייט, בעל הכרס הגדולה והשמנמן, היה דוקא חייט נשים ותמהתי תמיה גדולה, הכיצד? איך חייט ממין זכר, יכול להיות חייט ממין נקבה? שכן הוא צריך לקחת מידה ודרך אגב הוא מוכרח לנגוע בגוף אשה ואיך מתירין דבר כזה? אלא כנראה שמותר היה, שאם לא כן היה הרב דמתא גוזר על כך אסור חמור.

היו באים לעירה ימים חגיגיים, ימים של התרוממות הרוח והנפש, עת בא אחד מהאדמו״רים, שחסידים לו בעיירה, לבקר חסידיו ואנשי שלומו. בעירה, מרבית החסידים היו מחסידי סנדז, שושלת הלברשטם, וצאצאיהם, כמו בובוב ועוד. גם חסידי בלז מספרם גדול היה, מאידך היו חסידים משושלת הריזינית (פרידמנים) שרביהם ישבו בטשורטקוב, סדגורה, בויאן ועוד, וקימת היתה מחיצת מה בין החסידים האלה ובין חסידי סנדז ובלז, שנשארה עוד מימי המריבה הגדולה שפרצה עוד טרם שנולדתי. (את עצם המריבה מתאר שמעון פרידלנדר באחד ממאמריו). כאשר בא אחד מהאדמו״רים האלה לבקר בעירה, היתה העירה כמרקחה, כאילו כל העירה היתה על גלגלים. את פני הרבי, היו חסידיו בהמוניהם, מקבלים בתחנת הרכבת ליקוביצה, בשירה, ברינה ובזמרה והיו מביאים את הרבי העירה, ואם הוא היה משושלת ריזין, היו מאכסנים אותו אצל אחד מגבירי העיר הוא יידל׳ה דוקלר. כל השבת לא פסקה השירה, הן בקלויז הסדיגוראי והן בבית המאכסן ובחוץ היו עומדים חסידים וסתם יהודים ומאזינים לזמירות הבוקעות דרך החלונות הפתוחים. „בשולחן״ של ה„שלוש סעודות״ היה הרבי מחלק „שיריים״ בערב, היה זה לרוב במוצ״ש, החל הרבי לעסוק בעניני חול, כלומר, החל לקבל את חסידיו שהגישו לו

„פתקים" (קוויטלעך בלע"ז), בהם רשומות כל הבקשות שהרבי יתפלל שתתקבלנה, פרנסה, מרפא לחולה, נשואין לבת בוגרת וכו', בצרוף דמי הפדיון, והרבי מבטיח ומבטיח. חסידי בלז היו נוסעים בהמוניהם לימים הנוראים אל הרבי שלהם. אגב, בין חסידי בלז וסנדז ובין חסידים משושלת הריזינית, היו גם הבדלים בלבושם, בהופעתם החצונית. בעוד חסידי בלז למשל, היו פרועי פיאות וזקן ולא דקדקו ביותר בנקיות מלבושיהם, הרי היו חסידי שושלת ריזין, מדקדקים יותר בנקיות, לא רעשנים כמו הראשונים, נעליהם מצוחצחות יותר ויהודי טיפוסי מיוחד. (כפי שהיו אומרים: „תורה און סחורה און געפיצטע שטיוול"). מבלים היו חסידי בלז את החגים והימים הנוראים במחיצתו של הרבי שלהם, מתפללים בבית מדרשו, וחוטפים „שיריים" שהרבי מחלק בין חסידיו בסעודת שבת או חג. היה גם סוג אחר של רביים, שלא היו מפורסמים כל כך, כמו אלה שנזכרו לעיל, כמו למשל הרבי מבוקובסק או הרבי מרימנוב, חסידיהם של אלה לא היו כל כך מרובים. הם נקראו „וויבערישע רביים", על שום שהנשים היו המבקרות העיקריות שלהם, בבואם לבקר את העירה. הם היו באים כמעט כל קיץ לבקור, ובערבים היו מקבלים את הקליאנטורה שלהם. זכורני, פעם בא הרבי מרימנוב לבקור, הלכה אמי ז"ל ולקחתני גם אותי (נער קטן הייתי) וכאשר שטחה את בקשותיה בפני הרבי, עת הגישה את ה„קוויטל", אמרה לי שאנשק את ידי הרבי, אך אני סרבתי בטענה שאין הרבי דודי, שכן רגיל הייתי, כאשר באו דודים ודודות מערים אחרות לבקר בביתנו, היו מחלקים לילדים פרוטות מספר בשביל סוכריות או שוקולד ואנו הילדים היינו נושקים את ידיהם, ואילו הרבי אינו נותן לי מאומה, להיפך, נותנים לו. בודאי גרמתי צער ועגמת נפש לאמי הטובה.

העירה היתה נעדרת כל פעילות או מופע תרבותי מהעולם שמחוצה לה, כגון תאטרון וכו', שכן לא היו זקוקים לכך תושביה היהודיים ולא תושביה הנוצרים. לעומת זה היו מדי קיץ באים מהחוץ לבדר את תושביה במופעים בדוריים כמו למשל: בכל קיץ היה מופיע „הרץ" („דער לויפער"). היה זה, אם אינני טועה, יהודי בעל גוף חזק ושרירי, כמובן קצוץ פיאות וזקן, לבוש היה באיזה מין לבוש אקסוטי, לבוש קל, ופעמונים קטנים צמודים ללבושו. בריצה, היה מקיף את העירה מספר פעמים כשהפעמונים הקטנים מצלצלים, וילדי העירה רצים אחריו בקולי קולות ובצהלה. בגמר הריצה, כשזיעה כבדה ניגרת לו מעל פניו וכל גופו, היה הולך מחנות לחנות ומקבל שכר הריצה מכל חנוני, אחד המרבה ואחד הממעיט. אצלו בודאי נתקיים הפסוק, „בזעת אפיך תאכל לחם". (הקבצנים הרגילים, שחזרו על הפתחים, קבלו את הנדבה שלהם ללא עמל כל שהוא). אחת האטרקציות שמשכה קהל רב מדי שנה בשנה, היתה הופעתם של ה„קונצענמאכערס", שהציגו את להטוטיהם בפני הקהל שהתאסף במרכז העירה, בחוץ כמובן. הם היו מצוידים באביזרים ומתקנים שונים. היו מותחים חוט דק מוגבה מספר מטרים מעל פני האדמה, מחברים אותו לעמוד עץ שתקעו באדמה וקצהו השני חברו לאחד הבתים, או תוקעים שני עמודים במרחק מסוים וקושרים ביניהם החוט, ובחורה מן הפמליא, דקת גו, היתה עולה על החוט כשבידה מטריה ומטיילת לה בניחותא, בהחזיקה את שווי המשקל, מקצהו האחד של החוט למשנהו והקהל רואה ומלא התפעלות ופליאה. ושוב אחר היה בולע להבות אש

שהדליק מאיזה חומר דליק, ומאומה לא קרה לו, כשם שלא קרה דבר לאחר מהם שהיה תוקע חרב חדה לתוך קרבו דרך הפה והלוע. אך האטרקציה החזקה ביותר, בשביל הילדים, היה בואו של הקרקס. ליד הבאר העגולה שליד בנין מועצת העיר, הועמד אוהל גדול ואנשי הקרקס התקינו „סחרחרה" (א דריי קאמעדיע). וברמפת הסחרחרה הזו תקעו סוסי עץ בכל גוני הצבע של הסוסים, יחד עם סירות עץ מצוידות במושבים, עליהם הושיבו את הילדים או שהתישבו עליהם שקצים ושקצות ולקול נגינה היתה הסחרחרה מסחרחרת ומסתובבת לצהלת הילדים, השקצים והשקצות גם יחד.

4

אולם היו בעירה גם ימי עצבות ותוגה. עצובים מאד היו הימים הללו, עת פרצה בעירה מגפת האסכרה (דיפטריה), וזו היתה מתפרצת כל כמה שנים, והתקיפה ילדים רבים והיה בהיותך בבית המדרש באמצע התפילה, נקרעו דלתותיה ופנימה פרצו אמהות של ילדים חולים בקול בכי קורע לב, פתחו את ארון הקודש ומשטחות תפילותיהן רוויות הבכי אל ספרי התורה ומבקשות מהם שיהיו הם למליצי יושר בפני היושב במרומים, שישמע לקול תפילתן ויציל את ילדיהן, שאל יתן ה׳ שילדי ישראל ימותו בעודם באבם. האמהות הדליקו גם נרות בכל מנורות הנחושת התלויות בתקרה, אך אסכרה זו לא ידעה רחם וקטלה קטילה רבה בילדים הרבים והרכים, עד ששככה המגפה ונעלמה וכשם שלא ידעו על שום מה באה, כך לא ידעו על שום מה עברה, אפשר והקדוש ברוך הוא בכל זאת שמע לקול תפילות האמהות. האדוקים והחסידים בעירה, — ומי לא היה אז אדוק או חסיד — היו מטילים את האשמה והעונש שבא בידי שמים, על החטאים שחטאו בני העירה, אך מה חטאים חטאו אז?

והזכרון מעלה תמונות, שנשכחו כאילו, בזו אחר זו, מהעבר הרחוק של העירה, כאילו היה זה תמול שלשום. הנה אותו רחוב ראשי, מאצל חנות הקמח של יוסף בלזר יוצא הסבל המסורבל חיים „מיכמאך" ועל גבו החזק שק בן מאה קילו קמח שהוא מעביר מאת הסיטונאי הזה לקמעונים, ואתה עומד כולך התפעלות למראה הגבורה הרבה של סבל יהודי זה. לא רחוק מכאן ניצבת באר המלט העגולה, ממנה שואבים, שואבי המים היהודיים (אותם הגבעונים) ועל כתפיהם אסל ושני דליים בצדו, המה אשר מספקים לבתים את המים הן החורף, עת הכפור מקפיא את רגליך וידיך, והן בקיץ עת הזעה ניגרת מעל פניך. מלבד שואבי המים, עמדו ליד הבאר שקצים ושקצות, משרתות בבתי יהודים ונהלו ביניהם רומנים בפרהסיה לעיני כל וכל יהודי שעבר שם ועיניו ראו את גיפופיהם ומשחקם, היה נרגז ומרוגז, רוקק את רוקו, באמרו בכעס „פפוי", „רחמנא לצלן"!.

ושוב מאורע אחד, העושה רושם שהציביליזציה מתחילה לחדור גם לעירתנו הנדחת. ביום בהיר אחד הופיע אוטומוביל נוסעים בעירה, אוטומוביל עין לא ראתה. נמצאו כמה יהודים בעלי יזמה (נדמה לי שלא מבני עירתנו) והתקינו קו נסיעה בין העירה ובין העירה הסמוכה בליגרוד מחד, וגם קו נסיעה לתחנת הרכבת ליקוביצה. קמה מהומה בין בעלי העגלות בעירה, שאותו אוטומוביל ימח שמו וזכרו עשוי עוד לקפח את פרנסתם, קמו ונסעו

אל הרבי שיתפלל שתבוא מיתה משונה על האוטומוביל הזה, הרבי נאות להם וכנראה שתפילתו נתקבלה, כי ביום בהיר אחד, כשהאוטומוביל היה בדרכו לבליגרוד או לתחנת הרכבת, התהפך לפתע, נפל ולא קם עוד.

ושוב מאורע אחד הנעמד לפני זכרונך, אם כי עברו כבר למעלה מחמישים שנה ואולי אפילו ששים. לפני שהתחילו בתפילת מנחה מעריב, קמה פתאום מהומה ורעש גדול בין המתפללים בבית המדרש הישן, באויר החלו לעוף סמרטוטים ואלונטיות רטובות שעל יד הכיור, לעבר בחור נמוך וצנום, שישב מכווץ מפחד באחת הפינות על ספסל בבית המדרש ונשמעו קולות צועקים „אפיקורוס", „תסתלק מכאן", והבחור הלה סופג מדי פעם בפעם סמרטוט או אלונטית רטובה, או חפצים כל שהם, הבאים מידי בחורי בית המדרש, שעוללו את המהומה הזו. מתברר שאותו בחור, שצועקים אליו „אפיקורוס, תסתלק מכאן" הינו יוסף משה, אחד העילויים מבחורי בית המדרש, ומעשה שהיה כך היה: אמש ישב אותו עילוי כדרכו עד חצות בבית המדרש והגה בתורה, והנה נכנס לתומו לבית המדרש משה אהרן, חסיד בלזאי קנאי וכשראה שאין איש מלבד יוסף משה, ניגש אליו ועיניו חשכו. הוא ראה כי מעל דפי הגמרא מונחים ספרים חיצוניים, ספרים בשפת לועז, נרעד אותו החסיד וצעק צעקה גדולה ומרה „געוואלד", „אפיקורוס", „הטומאה בהיכל". מצעקה זו נבהלו כל השכנים שגרו בקרבת בית המדרש, חשבו שפרצה שרפה, ובאו לבית המדרש כשכתונתם לעורם (הם התעוררו משנתם) לראות מה קרה, וספר להם על הנבלה שנעשתה, אך בינתים הסתלק אותו „אפיקורוס" ונעלם. למחרת התפשטה השמועה בכל העירה, אולם אותו יוסף משה משום מה לא התירא ולמחרת לפנות ערב בא לבית המדרש, וכאן ראוהו בחורי בית המדרש והחלה המהומה וההתנפלות. יוסף משה זה היה יוצא בשן ועין, מתגרת בחורי בית המדרש, אלמלא קם לפתע בחור אחד, שלא מבחורי בית המדרש, בחור אדמוני (בעיני נראה היה כמו דוד המלך שהכה בגלית), היה זה איציק האדום, בנו של האופה חיים זישה שאף והוא עצמו היה שוליה דאופה בבית אביו, היה זה בחור חזק ובעל שרירים, והוא לא יכול היה לראות בעוול הזה, כאשר כה רבים מתנפלים על בחור קטון ומסכן זה, הפשיל שרווליו והחל מכה בבחורי בית המדרש מימין ומשמאל, הכה בהם עד חרמה, מהם כבר נשפך דם מאפיהם והם היו מוכים ומרוטים מידי אותו איציק האדום עד אשר כולם הסתלקו, וכך הציל את יוסף משה העילוי מידי בחורי בית המדרש, אותם אברכי משי החלושים שגבורים היו כשהם רבים מול אחד. אותו יוסף משה לא חזר יותר לבית המדרש, עקר לקלויז הסדיגוראי, שם שרר משטר קצת יותר ליברלי. אף אותו איציק האדום עקר אחרי זמן מה לאמריקה, רק עתה אני מזכיר לו חסד נעוריו. אגב כשמזכירים את אמריקה יש לציין כי באותו זמן לא היו רבים מבני העירה שנסעו לאמריקה, מבין שכבת בעלי הבתים כמעט שלא נסעו בכלל, לדידם אמריקה הריחה עם עבודה קשה וחילול שבת, ובכלל הופכים שם לאחר, ואין אפשרות לנהל שם חיים יהודיים כמו בעירה. אם נסעו כבר מחוגים אלה, הרי היו הם כאלה שפשטו את הרגל, ונמלטו מנושיהם לאמריקה, לעומת זה נסעו לאמריקה מחוגי בעלי מלאכה או שוליותיהם, אבל גם כן לא הרבה. בעיקר נסעו לאמריקה מבין הכפריים הגויים, אלה שמצבם הכלכלי היה בכל רע,

כיון שמשקם החקלאי לא היה בכוחו לכלכל אותו ואת בני ביתו. אלה עבדו באמריקה בעבודות מפרכות ביותר, ואחר שצברו פרוטה לפרוטה במשך שנים מספר, היו חוזרים כשכמה מאות דולרים בכיסם ובכסף הזה שקמו את משקם החקלאי. יכלו לפגוש את הכפריים הללו שחזרו לבושים בגדים אירופיים, גזרה אמריקנית, ובלטו במספר המלים המעטות של האנגלית בפיהם. (לא הספיקו ללמוד שפה זו, מלבד מספר מלים בודדות). יהודים כאשר נסעו, כבר לא חזרו משם. כאשר גוי כפרי כזה התעתד לנסוע לאמריקה, היה מוכר פרה ועוד משהו ממשקו ובא העירה על מנת להחליף את בגדיו הכפריים בבגדים אירופיים, לבוש המתאים לאמריקה. סוחרי הבגדים בעירה הריחו כבר ב,,אמריקני" כזה, ולמי שעלה מזלו לתפוס קונה ממין זה, היה מוכר לו את כל הדרוש, משרוך נעל עד לחליפה ,,מהודרת", כותנות וכדומה. קונה כזה היה מכניס להם פדיון הגון ולכזה חיכו סוחרי הבגדים בכל זמן ועת במיוחד. בין היהודים שעקרו לאמריקה, היו לפעמים כאלה שנסעו מפאת הפחד לגיוסם לצבא. ליהודי בעירה לא היה חשק גדול להתגיס לצבא וביחוד לבחור בית המדרש, כשהגיע לגיל צבא (בן 21). מספר חדשים לפני הופעתם בפני ועדת הגיוס הממשלתי, החלו בסיגוף גופם בכדי שרופא ועדת הגיוס ימצא אותם בלתי כשרים לשרת בצבא קיר"ה, (קראו לזה ,,פלאגען") היו ממעיטים לאכל, לפעמים עד כדי צום של מספר ימים, מרבים בשתיית קפה שחור, סגולה לדפיקת לב, בלילות היו ישנים או שוכבים ללא שינה על ספסלי העץ הקשים בבית המדרש. מובן שירדו במשקל ורזו, אבל לא בכל פעם עזרו הפעולות האלה ואז היו נוקטים באמצעי הבדוק, נתינת שוחד לרופא. היו גם מקרים שבחורים הטילו מומים בעצמם כגון: קטיעת אצבע או צליעה קלה, מומים שלא הזיקו לשידוך. לעומת הבחורים היהודים שלא רצו לשרת בצבא, הרי לבחורי הגויים, ביחוד לכפריים, היה יום הגיוס לצבא והכשרתם, יום גנוסיה, ואלה שנמצאו כשרים, באו לבית המרזח של מירלה טינק או בית מרזח אחר, השתכרו שם, יצאו לרחוב ונתנו פורקן לעצמם, השתוללו, שרו ולעתים אף מכים ביהודים עוברים, עד שבאו הז'נדרמים, משככים אותם ושולחים אותם בחזרה לכפריהם.

5

עוברים הימים, ונדמה שיום יום דומה למשנהו, אך לא הוא, שכן מבלי שתחוש במרוצת הימים והשנים, שוב אין אתה ילד או נער קטון, כבר סיימת את לימודיך בכל ה,,חדרים" עד הגדול שבהם, למדת כבר ש"ס ופוסקים אצל ר' בר'לה המלמד וכבר אנו ברי מצוה והגיעה השעה שנעמוד כבר ברשות עצמנו, ללא מלמד, היינו מעתה עוברים ללמוד בבית המדרש בכוחות עצמנו, הגענו איפוא לדרגה של חובשי בית המדרש. הוא עתה האוניברסיטה שלנו, שם אנו עוסקים בלימודים גבוהים של ש"ס ופוסקים. עתה, משהגענו לגיל 13—14, אנו יודעים כבר משום מה אשה יהודית הולכת ביום חול בין השמשות לבית המרחץ, שכן לומדים אנו כבר ,,דיני נשים", למשל ,,האשה נקנית בשלושה דרכים, בכסף, בשטר ובביאה", וכן לומדים אנו ידע אינטימי יותר, ,,יורה דעה", ,,חושן משפט" וכל שאר הלימודים הגבוהים, ואנו צעירי בחורי בית המדרש, נזקקים לבחורים

הותיקים בבית המדרש, שיבארו לנו „סוגיה" שלא נהירה לנו. אנו מתעסקים בקנין ספרים לבית המדרש ולשם כך נבחרים בכל פעם בחורים מצעירי בית המדרש, שתפקידם לצאת ולאסוף, בכל יום ששי, אצל החנונים את הפרוטות למטרה זו, ותוך כדי הליכה זו, מגיעות לאזנינו צעקות ובכי, ואנו רואים כיצד אשה יהודיה רצה אחרי שוטר העיר, ומבקשת ממנו בתחנונים שישיב לה את פמוטות השבת, או כר מנוצות שעיקל אצלה במקום הקנס שהוטל עליה מטעם בית המשפט, על שבנה אינו מבקר בבית הספר הממשלתי, כי חוק חינוך חובה קיים במדינה, ולאשה אין פרוטה בכיסה לשלם את הקנס ולכן השוטר המרושע מעקל אצלה דוקא בערב שבת את הפמוטות, ולא יהיה לה במה להדליק את נרות שבת. אולם יש כאלה שיודעים להסתדר, שהבן לא יבקר בבית הספר שהוא מפריע ללמודי תורה, ואני הייתי המאושר שביניהם, כי אבי ז"ל שיחד את הרופא הממשלתי („הפיזיק") והלה הוציא תעודה המאשרת שהנני פטור מלימודי בית הספר, בשל בריאות רופפת. אך מאידך, כדי שלא אשאר ללא השכלה בכלל, הדרושה ליהודי כשיגדל ויעשה לאיש ויפתח חנות, הרי צריך לדעת קצת חשבון ועוד משהו על קצה המזלג מהשכלה חילונית, מסר אותי אבי ז"ל למורה הפרטי ללמודי חול, ר' חנינה המורה, והוא הקנה לי תורת החשבון, למדני את הקריא והכתיב של השפה הגרמנית ועוד משהו מסוג זה. אותו לימוד השפה הגרמנית, היה בעוכריו של אבי ז"ל, שכן זו הביאתני לידי מה שהגעתי לאחר זמן מה.

בצעירי בית המדרש, מכל מקום אצל קומץ קטן, נכנס בהם, עם לימודם בבית המדרש איזה רוח זרה ורעה, ותולעת של ספקות בנוגע לכל אורח חיים זה, החלה לכרסם בקרבם, החלו לחוש כי משהו אינו כשורה בסדר חיים זה, חשו בחוסר ידע והשכלה, שנמנע מהם, מחשבות זרות, משהיו רגילים בהן, החלו להעסיק את מוחות בחורי בית המדרש והתרכז קומץ קטן של בחורים אלה, אשר החלו בהסתר לקרוא בספרי חולין בעלית בית המדרש. היו לומדים את הדקדוק הגרמני, ואחר כך, איך שהוא, אינני זוכר כבר היום, התגלגלו ספרים מסוגים שונים לידינו, (ספריה לא היתה בעירה), ועם הקריאה נפתח לפנינו עולם חדש. האמונה, על ברכיה נתחנכנו עד כה, התרופפה, ואט אט החילונו לרכוש השקפת עולם חדשה, הרחק הרחק מזו בה נתחנכנו, ואיך שהוא מצאנו את הדרך לאותו ה„אפיקורוס" המפורסם, שאגב היה מחונן בקול ערב מאד ובמקום להיות „אפיקורוס", יכול היה להיות חזן מוכשר, — ובמאמר מוסגר — אותו „אפיקורוס", לפי דעתי כלל לא היה „אפיקורוס", שכן לימים נשא אשה והקים משפחה יהודית כשרה למהדרין, אף פעם לא גזז זקנו, בקצור יהודי בעל ביתי ככל יהודי אחר — בקלויז הסדגורי, שם המשיך בלימודיו בתלמוד, ובימי קיץ, היינו יוצאים ליער ושם קרא בפנינו, בגרמנית, את תולדות עם ישראל לגרץ. עד כה כלל לא ידענו תולדות עמנו, ומכאן החלו לנצנץ במוחנו רעיונות ומחשבות על הציונות, שבכלל היתה זרה ובלתי ידועה לכל או לרוב בני העירה. הגיעה לידינו „מדינת היהודים" של ד"ר הרצל, שהשפיע עלי השפעה מכרעת, כמו „אלט-נוילאנד". היינו קוראים גם ספרים חילוניים בעברית שתכנם היה עתים ציוני, עתים אשנב לעולם אחר ומושגיו, ואיך שהוא הגיע לידינו העתון העברי „הצופה" שהופיע בקרקוב, וע"י מוכרת העתונים מארים רבקה יענטה'ס, בא לידי ה„טאגבלאט" הציוני שהופיע בלבוב, וכן ה„טאג"

ו„אילוסטריערטע צייטונג״ שערך יונה קרעפל בקרקוב. כשראיתי בפעם הראשונה את תמונת ד״ר הרצל על הגשר בבזל (אחרי מותו) היתה זו בשבילי חוויה גדולה. אם כי למראית עין נהגנו כמו בחורי בית המדרש, אולם למעשה היינו שקועים בענינים, בקריאה ובמחשבה, שהיו מנוגדים לחלוטין להוי ולמחשבות של בחורי בית המדרש. הענין לא נשאר בסתר הרבה זמן, החלו חושדים בנו שאנו יוצאים לתרבות רעה, עקבו אחרינו ואף נסו להתנכל לנו. הגרוע ביותר היה, שעה שאבי ז״ל מצאני פעם בשבת, בעת שנת שבת, שרוע על מטתי ובידי ספר על שפינוזה, חמתו בערה בו, לקח ממני את הספר ובמוצ״ש, שרפו. מאז החלה התנקשות בשטח זה ביני ובין אבי לעתים די קרובות, לעומת חברי, שבביתם, אשר גם עליהם הלשינו, לא נטו אוזן למלשינים, והשאירם במנוחה.

מאז שעמדנו על דעתנו והחילונו לראות את העיירה בעינים אחרות, נוכחנו שעירתנו היא מן המפגרות ביותר, ותושביה היהודיים עודם חיים אולי במאה ה-18 ואפשר אפילו במאה לפני זה, שעה שעירה קצת יותר גדולה מעירתנו שבסמוך לנו כמו סנוק, כבר ידעה חיים ציוניים, השכלתיים, ערים, ואילו אנו שרינו עדיין בחשכה. אחטא לאמת אם ארצה לבוא ולספר שעירתנו הצטיינה באישים דגולים, אפילו בשטח הלימוד התורני, לא בלטו כאלה, לא כל שכן שלא היתה כל אינטלגנציה יהודית ראויה לשמה. האינטלגנציה היהודית היתה מורכבת, מהרופא ד״ר טורקלטויב עו״ד פיכמן, שהיה לרוב שיכור, וכן העו״ד גינצבורג, ועוד פקיד בשלטון המחוז בשם אמיל, שחילל את השבת (שם משפחתו נשכח ממני). המכנה המשותף של כל האינטלגנציה הזו היה, שכולם היו מתבוללים, לא התענינו ולא היה להם כל קשר יהודי עם בני עמם, לא היתה להם כל חברה יהודית ואף לא חברה של לא יהודים והם נמצאו קרחים מכאן וקרחים מכאן. אילו היו מהם אישים בעלי הכרה יהודית וציונית, אפשר והיו משפיעים ופועלים. כל יהדותם התבטאה בכך שבימים הנוראים היו באים לבית הכנסת הגדול, אולם אנו, אותו קומץ בחורים חלמנו על השכלה עצמית, ועל פעולה ציונית, אלא שכל זה היה אז בגדר חלום. בינתים נזדמן לי, בעזרת חברי, להסתלק מהעיירה ובאתי לעיר אחרת מתקדמת, לבני משפחתי, שהיה בית ציוני ובני דודי לָמדו בגמנסיה. באתי בצל קורתם והם החלו ללמדנו, להרכיש לי השכלה תיכונית, בשעוּרים פרטיים. בבית זה ספגתי את הציונות כמעט המלאה, בהשפעת ובעזרת בני משפחתי. לימים חזרתי מצויד במטען הגון של ידע ורעיונות ציוניים וסבור הייתי כי עתה נוכל, אני וחברי, לפתח פעולה בפרהסיה, על ידי יסוד תנועה בעירה, קורסים לעברית וכדומה, אולם לא שחקה לנו השעה, כי כעבור חדשים מספר פרצה מלחמת העולם הראשונה.

עם פרוץ המלחמה, פלשו הרוסים לגליציה והגיעו גם לעיירתנו ורבים מתושביה, היהודיים, ובני משפחתי בתוכם, נמלטו מאימת הפלישה הרוסית וחיינו חיי פליטים באחד הכפרים בבוהמיה (צכיה כיום). כשהצבא הגרמני והאוסטרי שחררו, בקיץ 1915, את גליציה ואת עירתנו בכלל זה, חזרה אמי ז״ל וילדיה לעירה, ואילו אני, הגעתי בינתים לגיל הגיוס וגויסתי לצבא הקיסר. את הקיסר וממלכתו, שהלך בינתים לעולמו, לא הצלחתי להציל מתבוסה, ובסוף 1918, התפוררה הקיסרות האוסטרית-אונגרית, שהיתה מורכבת

מעממים שונים, וכל עם ועם, וביניהם הפולנים, הכריזו על עצמאות. אני, אשר במשך השנתיים האחרונות, בשרותי בצבא, ישבתי לרוב בעיר הבירה וינה, שקדתי בלימודים, באתי במגע עם חוגים ותנועות ציוניות והבשילה בי ההכרה, שאין דרך למרבית היהודים, לא כל שכן לנוער, אלא לעלות ארצה, ברם השעה עוד לא היתה כשרה לעליה וחזרתי לעירה, שהיתה כבר תחת השלטון הפולני. חבל היה לי רק שאחרתי במקצת לחזור, שכן, לא יכולתי עוד להשתתף במהפכה שעוררו חברינו עם חילוף השלטון. הן היתה אז תקופה מהפכנית, ברוסיה פרצה המהפכה הסוציאליסטית, בגרמניה מהפכה, הדיחו את הקיסר (הוא ברח), הקימו רפובליקה, וכך במרבית ארצות שקמו אחרי תבוסת מעצמות ההסכמה, אכן עירתנו לא פגרה אחרי מהלך המאורעות בעולם, וחברינו הדיחו את ראש הקהילה. מפחד פרעות, צוידו אלה ששרתו בצבא וחזרו, בנשק, גבו מסים, בקיצור חברינו משלו בעירה. אך בשובי, כבר עבר גל המהפכה, ומצאתי הכל על מקומו בשלום, אלא שמצאתי שחל שנוי חד וחריף בשטח הפעילות הציבורית והציונית, נוסדה אגודה ציונית שהקיפה מספר ניכר של נוער (בראשם עמדו חברי שמעון ומשה), הם פיתחו פעולה נרחבת, התקימו הרצאות, שעורים לעברית — לא היתה הפרדה באגודה זו בין המינים — דבר ממש מהפכני לפי מושגי העירה, ובפעם הראשונה הופיע אינטלגנט יהודי, ציוני, שהעמיד את עצמו לפעולה, היה זה ד״ר אהרן רוזנברג, בנו של אברהמ׳לה רוזנברג, שכונה בשם אברהמ׳לה „האפיקורוס״. במה התבטא אפיקורסותו של זה, איני יודע עד היום, כי הוא היה יהודי כמו כל היהודים בלבושו, בזקנו ובפיאותיו, ומתפלל בבית המדרש, אלא אם כן עקב כך ששלח את בנו ללמוד חול בגימנסיה, כנראה שזה הספיק כבר לקבוע שכן „אפיקורוס״ הוא. אולם אותו ד״ר רוזנברג, לא נשאר זמן רב בעירה, ואילו אנו, הפעילים, ירדנו למחתרת, כי שוב הפעם היה עלינו להציל מדינה אחרת חדשה, פולין החדשה שעמדה בקרבות עם הרותנים שלחמו לעצמאותם, ואחר כך נכנסה למלחמה עם רוסיה הסוביטית, קראה אותנו לדגל ולא היה כל חשק אצלנו לשרת מדינה זו, שלא ראינו אותה כמדינתנו שכן פנינו היו מופנות לעליה ארצה, אך מתוך המחתרת הזאת פעלנו כמה שידינו היו מגיעות. כעבור שנה וחצי לשובי לעירתי צררתי את תרמילי ויחד עם חברי יצחק רמרז ז״ל שמנו את פעמינו לעבר הגבול הצכי, שרצינו לעברו באופן בלתי לגלי, בדרכנו לארץ. הימים ימי מלחמה, (בין רוסיה לפולין), הדרכים מסוכנות ומשובשות וסכנת נפשות רחפה על פני הבורחים מהצבא (הוצא צוו מאת שלטונות הצבא שכל הבורח ואיננו מתגיס ירה יירה), אך הגענו בשלו ם(אמי ז״ל ליותה אותנו עד קרבת הגבול), לעבר השני של הגבול, לצכיה. דרך הקרפטים היתה קשה, אך אנו, במלא מרץ נעורנו עברנו והתגברנו על כל הקשיים שעמדו בפנינו, וכתום 5 חדשים, מעת עזבנו את העירה, דרכנו על אדמת המולדת החדשה-הישנה. (יצאנו ביולי 1920 והגענו ארצה בדצמבר אותה שנה). מאז אנו שנינו, אני ויצחק, נחשבים כראשונים שעלו ארצה מעירתנו, אך זכות ראשונים מגיעה לסבא שלי, אבא׳לה קלוגמן ז״ל, שנסע ארצה עוד בהיותי ילד. שני לו, שנסע ארצה עוד הרבה לפני מלחמת העולם הראשונה, היה דוד׳ל מאיר מאטיס, הוא דוד׳ל לרנר, אחיו של יוסף בער לערנער, אך ההבדל בין הנסיעות שלהם ושלנו, היה בכך, שהם נסעו לעת זקנתם

כדי למות בארץ הקדושה ולהקבר בה, ואילו אנו נסענו כדי להתחיל בחיים חדשים בארץ ישראל, שעתידה היתה לפי אמונתנו הציונית להפך במשך הזמן למקום מקלט ובית לאומי לכל בני ישראל.

מן הארץ נזדמן לי לבקר עוד 3 פעמים בעיירה. בפעם השניה בקרתי, עקב סיבה בריאותית, בשנת 1930 ושהיתי שם מספר חדשים, ראיתיה בעניה ומצוקתה, לא מצאתי אז כבר חיים צבוריים, ערים כבשנת 19—20, אולם מצאתי שריד, קומץ לא גדול של חברי השומר הצעיר, שנשארו מקן שהיה לפנים הרבה יותר גדול, אליהם הקדשתי הרבה מזמני, ספרתי להם הרבה על הארץ, הרציתי בפניהם, ערכנו טיולים ביערות הסביבה, ויש לי לציין בסיפוק, שמרבית החברים מקבוצה זו עלו ארצה וחיים עמנו כיום במקומות שונים בארץ (בעיקר בחיפה), כמו כן עלו מרבית החברים שפעלו באגודה הציונית בשנות 19—20, מהם הלכו לעולמם, ויבדלו לחיים אלה שנשארו וחיים בארץ כיום, יחד עם אחרים שעלו במשך הזמן טיפין, טיפין. בפעם השלישית במשך זמן קצר ביותר, כשבועיים ימים שהיתי בעירה, ואז ראיתיה בגסיסתה הכלכלית והצבורית כאחת, והיה ברור לי שאין לה ולתושביה כל אפשרות קיום. הבסיס הכלכלי שהיה תמיד ללא יסוד בריא בעירות מיושבות יהודים בערי פולין, נתערער לחלוטין. עתה רבים, רבים היו כבר רוצים לעלות, אך שערי מרבית הארצות היו סגורים בפניהם, רק יחידים הצליחו להשיג סרטיפיקט לעליה ארצה, ואחרים נסעו דרך הסדקים שנפתחו בפניהם לארצות אחרות, בלגיה, צרפת, ומעטים גם לארה״ב, אך מרבית תושביה היהודים נשארו.

אם אני אומר שראיתי את העירה בגסיסתה, הרי לא שיערתי אני ואף אדם בעולם לא העלה על הדעת, שבאופן כזה יכרת בית ישראל במזרח אירופה בכלל ובפולין בפרט. אם כי מבחינה כלכלית היתה העירה שלנו וכל הערים והעירות בפולין, מבחינה יהודית, נידונות לכליה, אך כליה כזו היתה מחוץ להשגת האדם. סימן החיים האחרון שהגיע אלי מהעירה היה בשנת 1940, מתקופת הכיבוש הרוסי. קבלתי אז גלויה מאבי ז״ל ובה הוא מספר לי שעתה יש לו חיים שקטים, אחרי שחוסל המסחר, אין לו דאגות לפרעון שטרות, וטוב לו. אבי ז״ל עסק במסחר בגדים והיה קרוב למקצוע החייטות ובתקופת הכיבוש הרוסי עבד בתור חייט. אלה היו הדברים האחרונים שהגיעו אלי מבית אבא ומהעירה. האם נכונים היו הדברים, מי יודע ?

ולבסוף הערה: אם הכתרתי רשימתי זו בשם „היה היתה עירה ואיננה עוד״, אולי לא דייקתי פורתא, שכן העירה, מלבד מספר בנינים שפורקו ע״י הגויים תושבי העירה, בתוכם בתי התפילה, כפי שסופר, הרי העירה כולה עומדת וקיימת, אך לגבי דידי כאשר העירה נתרוקנה מתושביה היהודים, שהוו את לוז השדרה של העיירה, הרי „היה היתה עירה ואיננה עוד״.

שמעון פרידלנדר

המצב הכלכלי, הסניטרי ותנאי הדיור בעירה

יסודות הכלכלה היהודית בעירה היו המסחר והמלאכה. היהודי קנה את תוצרתו של הגוי הכפרי וספק לו את מצרכי צריכתו, ומזה התפרנסו כל יהודי העירה. עיקר פרנסת יהודי העירה היה „יום השוק", אבל הרבה היה תלוי במצבו הכלכלי של האיכר בכפר ובתנובת שדהו. אם המצב בכפר היה טוב, הגשם ירד בזמן ובמידה ואסמי האיכר היו מלאים, נהנו אז מהשפע הזה סוחרי העירה ותגרניה. האיכר הביא אז ליום השוק את עודף תנובתו למכירה ובפדיונו קנה לא רק מלח ונפט, הדברים הכי הכרחיים לקיומו, אלא גם צרכי הנעלה והלבשה. אז היו ימי השוק, יום שלישי בשבוע, „מלאים" והתפרנסו מזה לא רק החנווני והתגרן, אלא גם בעל המלאכה ובעקיפין גם ה„כלי קודש" והמלמד. אבל בשנת בצורת, שלא היה לאיכר מה למכור בעירה וימי השוק היו „רזים", מעוטי משתתפים, השפיע זה מאד על פרנסת יהודי העירה והדחקות והדלות גדלו. יהודי העירה נשארו כל השבוע בלי פרנסה והתחילה ריצה לחפש ולקבל „גמילת חסד", מי בכדי לשלם שטר ומי פשוט בכדי שיוכל לקנות צרכי שבת.

גם בזמנים כתיקונם לא חיו יהודי העירה בשפע ובלוקסוס. הם היו מן המסתפקים במועט, מן הסוג של „גם זו לטובה", והסתפקו בלחם לאכול ובבגד ללבוש פשוטו כמשמעו, אפילו בבגד טלאי על גבי טלאי ועם גג על הראש, אפילו 8—6 נפשות בחדר אחד. ברם בשנות בצורת בכפר, גדל מאד העוני בין יהודי העירה. פה כדאי לציין אחת מהמידות היפות של יהודי העירה והיא: מידת נתינת צדקה ו„מתן בסתר". לולא המידה הנעלה הזאת, שהיתה מאד מקובלת בעירה, לא משפחה אחת היתה נמקה בעניה ומתה ממש מרעב. היתה בעירה שכבה דקה מאד של סוחרים אמידים, ונשיהם היו שולחות בסתר למשפחות „בני טובים" שירדו מנכסיהם, צרכי אוכל וכסף ואלה הוו הסעד העיקרי בחייהם העלובים. כן היה מקובל בעירה שנשים מהמעמד הבינוני שלחו תבשילי בשר לחולים עניים לסעדם בימי חליים.

חוץ מאי-אלה חנויות סיטוניות של צרכי מכלת, גלנטריה, טקסטיל וברזל, היו יתר חנויות העירה — חנויות קמעוניות מכל הגוונים והמינים: מכלת וקמח, צרכי עור וסנדלרות, גלנטריה וסדקית, טקסטיל וקונפקציה, בגדים משומשים וכובעים, מגדנות ושוקולד, צרכי ברזל וצבעים, כלי מטבח וחנות לגרוטאות, תבואה וקמח עצמות וברזל, סיד, גבס ומשחה לעגלות, בתי מרזח ובתי אוכל, מכשירי כתיבה, ספרי לימוד וצעצועים ועוד. נשי הסוחרים עזרו לרוב בנהול העסק וביחוד בזמן התפילה וביום השוק. היו גם חנויות שהתנהלו רק ע"י נשים (אנשלס קינדער), נשי משפחות קסלמן ובלזר ועוד. חוץ מאלה היו חנויות של בעלי מלאכה שמכרו בעצמם את תוצרתם, הבעלים עבדו ויצרו, לרוב בתוך החנות גופא, והנשים היו המוכרות כגון: פחחים, רצענים, צורפים, אופים, מתקני שעונים, זווד, קנדיטורים ועוד. חלק מבעלי המלאכה מכרו את תוצרתם לחנוונים

כגון: מיצרי מסרקות, מיצר מקטרות מחמר, מברשות ועוד. היו גם בעלי מלאכה שסדרו להם „מעמד" באמצע השוק, ביום ה„שוק" (שני כסאות ועליהם המכסה של הדרגש) ומכרו שם את תוצרתם כגון: אופים, מיצרי סוכריות, צפצפות אדומות מסוכר, חצי דבלה על מקל מתובל בסוכר אדום, מיץ מי פירות (מאסט), עם או בלי מי-סודה, מי-סודה עם מיץ וכדומה. התגרנים סחרו בכל מה שהכפרי הביא למכירה כמו: עורות, שער חזיר, עורות שפנים, שער זנב סוס וכדומה. התגרנים החזיקו את סחורותיהם בדירותיהם ונשיהם עזרו על ידם בפרנסת הבית, אם ע"י השתתפות פעילה במסחר ואם ע"י מסחר צדדי משלהן כגון: חלוקת חלב בבתים, מכירת פולים גדולים, חלוטים ומפולפלים, ובקיץ; במכירת דובדבנים ותות שדה, פטל ואוכמניות (יאפרעס) בבתים וגם בחמיצת מלפפונים. בחורף סחרו: באווזים שחוטים ומרוטים, עם או בלי העור מלמעלה (אודעקעס) וגם בשומן אוז לפסח.

המלמדות לא פרנסה את בעליה וחוץ ממלמדי דרדקי, שנשיהם השתתפו באופן פעיל בנהול המלמדות, בצד הריש דוכנא, היו לכל נשי המלמדים פרנסות צדדיות כגון: אריגת מצנפות מחוטים ירוקים לכפריות הנוצריות, עם או בלי נצנצות (פליטערלעך) אפיית סופגניות מתפוחי אדמה ומכירתן בבית המדרש, מכירת חלב וצרכי חלב וביחוד „גביניות" ממי חמאה (מאשלינקע), עשית ומכירת חומץ, עשיית ומכירת „חמיצות", מוכנות לבשול, מסלק אדום או מסובין וכד׳. בין נשי המלמדים היו כאלה שהחזיקו עלמעלעך (דוכנים), זה מין חנות בזעיר אנפין, ברחוב על יד חנותו של מישהו, ומכרו בהן כל מיני סדקיות ומחרוזות מזכוכית וכו׳. בין נשי המלמדים היו גם כאלה שהעמידו להן „מעמד" ברחוב ביום השוק, למכירת טקסטיל, מטפחות ראש לכפריות, והבעלים, ז.א. המלמדים עזרו ע"י לשמור מגנבות. יום השוק היה לפיכך לתלמידי מלמדים כאלה, יומא דפגרא, שנצלו אותו בקיץ למשחקים שונים כגון: לשחק בכפתורים, בחמש אבנים, בשפשוף גרעיני דובדבנים ולסדר מהם מחרוזות, ועוד. ובחורף — להתחלק על הקרח. בתקופה ההיא לא זכור לי אף מלמד אחד, בין שהחזיק „חדר" בעירה באופן עצמאי ובין שהשכיר את עצמו לכפר ל„זמן", במשכורת קבועה מראש, ולמד את ילדי היהודים בכפר, עברי חומש עם רש"י, לעבור על ה„סדרה" וקצת יהדות (יידישקייט) — שאשתו לא עזרה בפרנסת הבית.

מעמד מיוחד היוו סוחרי הסוסים והבהמות בעירה, וכל אלה שהסתובבו על ידם. בדרך כלל היתה זאת פרנסה שפרנסה יפה את בעליה, מחולקת לסוגים שונים, לא התחרו ביניהם ואחד **לא** נכנס לתחום חברו. סוחרי הסוסים סחרו רק בסוסים ולהם מתווכים משלהם, בו בזמן שסוחרי בהמות התעסקו רק בקנית ומכירת בהמות, לעבודה, לחלב ולשחיטה ולהם מתווכים ו„מובילים" משלהם. הסוחרים הנ"ל יצאו גם לימי השוק לעירות הסמוכות, ביום שני לבליגרוד וביום רביעי לאיסטריק ועוד. כמובן שיצאו גם ל„ירידים" לסביבה הקרובה ואפילו הלא כל כך קרובה. רק בשבת וביום ראשון שהו בבתיהם. היו בעירה יהודים שעבדו כל השבוע ביערות, בתור משגיחים ומתכננים ורק את השבת בלו בקרב משפחותיהם. סוחרי עצים היו מכל המינים: עצים לנגרים ולבנין, עצים לא גזורים

להסקה, שנמכרו לפי הקובטור (שאנגעס) ועצים להסקה מנוסרים וחטובים, שנמכרו לפי המשקל. היה גם בעירה קבלן בנין יהודי אחד, אהרן ווייס, סוכן ביטוח נגד אש, מרדכי שליזנגר, סוכן הפירמה הוינאית „פניקס", מסדר ומתקן „שטרימלין", מתקן ומסדר כובעים, בעל בית חרושת לקדרות, שנשרף עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ולא נבנה מחדש (אהרלה רובינפלד), בעלי מלאכה, כנהוג בכל עירה יהודית בזמנו כגון: חייטים, לגברים ולנשים, נגרים, סנדלרים, אופים, פחחים, רצענים, אופי כעכים, כורכי ספרים, זווד, סיד, צבעי, חרט-עץ, מברשתן, יוצק פמוטות מפליז ומחבתות מנחושת, קונדיטורים ועוד. היה גם עורך דין יהודי עם עוזר על ידו ולבלרים, כולם יהודים, מורה-דת בבית הספר הממלכתי, רופא, מילדת, ספר וחובש, סתת-מצבות, מתקן מטריות, סבלים ושואבי מים. היו גם תגרנים-רוכלים בכפרים, שמכרו לכפריים כל מיני סידקית וסבון וקנו מהם את תוצרתם. (דארפסגייער).

הרב והפמליה שלו, בניו ובנותיו, אחיו ואחי אביו וב"ב, הוו כת מיוחדת ועל ועד הקהילה פרנסתם. חוץ מאלה היו גם דיינים, שוחטים, חזן ששמש גם בתור מוהל, סופרי סת"ם וטווה ציצית, שמשים, של הרב, של ועד הקהילה, של בתי המדרשים, הקלויזים ובית הכנסת הגדול ובלן. כל אלה נקראו „כלי קודש" ופרנסתם של הרוב, היה על ועד הקהילה.

היו פרנסות מיוחדות של נשים כגון: עשיית קפלטים (שייטלעך), מחרוזות פנינים (העפטארין) מגלחת נשים, מטפלות במקווה, טווה אבנטי משי, מורטות נוצות אווזים, משמשות בתור עוזרות ליולדות ולחתונות, תופרות לבנים, סורגות גרבים, מנקרות קרביים של עגל (גראשעל), מלמדות ילדות לקרא „עברי טייטש" ועוד.

היו יהודים בעירה שנקראו „שפעדיטערים", עמלנים, כאלה שהתעסקו בעמילות בהוצאת סחורות מתחנת הרכבת בלוקוויצה ובהעברתן לבעליהן וכאלה שהיו להם כרטיסי-נסיעה שנתיים ברכבת ונסעו מדי שבוע בשבוע, ולפעמים גם פעמיים בשבוע, מי לפשמישל, מי ללבוב, ומי לקראקוב והביאו סחורות לסוחרים לפי הזמנה.

בעלי העגלה בעירה לא היו מעור אחד. היו כאלה שהובילו רק נוסעים מהרכבת ואליה, אלה הובילו גם את הדואר, וכאלה שהובילו רק משאות לשם ומשם, כאלה שנסעו מדי יום ביומו לסנוק והובילו אנשים, וכאלה שנסעו רק בהזדמנויות, לפי הזמנה. האחרונים היו ברובם גם סוחרי סוסים.

היו גם פרנסות שהזמן גרמן כגון: אפית מצות לפסח, המסחר בחיטה שמורה למצות, המסחר באתרוגים, מותחי נרות שעוה ליום כפור ועוד.

אחרי כל הפרנסות הנ"ל, חי היהודי בעירה בדוחק ובצמצום והרבה הסתפקו ב„קב חרובין מערב שבת לערב שבת".

רוב החנויות התרכזו ברחובות אשר במרכז העירה, שהיה בנוי בצורת מלבן עם בית העיריה באמצע. ברחבה מאחורי העיריה, עמדו בערך 40 צריפונים (בודקעס) מעץ ומלבנים, ששמשו בתור חנויות. חוץ מחלק קטן מהם, שהיה תפוס ע"י אזרחים נוצרים שמכרו בהם בשר ותבשילי חזיר, היו רוב הצריפונים תפוסים ע"י חנוונים ובעלי מלאכה יהודיים.

חנויות יהודיות ביחד עם הצריפונים הנ״ל היו בעירה בערך 160—170, ואם לקחת בחשבון בממוצע 5—6 נפשות למשפחה, יוצא שבערך 1000 נפשות התפרנסו באופן ישיר מחנויות.

לפי ספירת האוכלוסיה, בתקופת הממשל האוסטרי, בראשון לינואר 1910, חיו בעירה בערך 2800 נפשות יהודיות וכ-2000 נפשות לא יהודיות, פולנים ורותנים ביחד. יוצא איפוא שבערך 1800 נפשות יהודיות התפרנסו לא ממסחר ישיר בחנויות אלא מתגרנות, ממלאכה ומשרותים שונים כגון: עגלונות, מלמדות, כלי קודש ועוד.

חרושת לא היתה בעירה, חוץ מרפינריה לזקוק נפט ובית חרושת לבירה. ס״ה עבדו בשני בתי חרושת אלה 4 יהודים.

39 כפרים השתייכו במובן אדמיניסטרטיבי לעירה ובכל כפר גרו אי אלה יהודים. בתקופת הממשל האוסטרי, לפני שלקחו מהם בשנת 1910 את הרשיונות להחזיק בתי מרזח, היה המצב הכלכלי של היהודי בכפר, באופן יחסי, יותר טוב מאשר מצב היהודי בעירה, ברם משנת 1910 הורע בהרבה מצב היהודי בכפר ובתקופת הממשל הפולני נושלו כמעט כל יהודי הכפר מפרנסותיהם והעזיבה היתה גדולה.

הרבוי הטבעי בין היהודים היה, באופן יחסי, גדול; בערך 150 לידות לשנה ביחד עם יהודי הכפר, נגד 70—75 מיתות לשנה. אולם, בהרבה לא גדל מספר האוכלוסיה היהודית מסיבת ההגירה התמידית לארצות הברית, לגרמניה ולוינה, והמספרים כמעט התאזנו.

המצב הסניטרי והדיור

המצב הסניטרי היה רע בהחלט. בתי השימוש עמדו בחוץ ולא כולם היו מחוברים לביוב הכללי. היו משפחות שלא היה להם בית שימוש משלהם ואת מי השופכין שפכו החוצה, לרשות הרבים. מים הביאו שואבי מים מבארות פתוחות ושפכו אותם לתוך חביות עץ, שעמדו לרוב במסדרונות הבתים והיו לרוב פתוחות, ולא פעם היו תולעים במים, עד שהרב היה מוכרח להכריז בבתי התפילה שמחויבים לסנן את המים ושאסור לשתות מים ללא סנון. מובן שאם פרצה מגפה, וזו היתה מתפרצת מזמן לזמן, היתה היא נוגפת על ימין ועל שמאל, ביחוד ברחובות שהדיור היה צפוף ביותר וביחוד מגפות הטיפוס והאסכרה (דיפטריה). ולא שנה אחת התאזנו מקרי הלידה עם מקרי המיתה.

מצב הדיור בין היהודים היה קשה, ביחוד ברחובות התחתונים והסמטאות. לרוב גרה משפחה בחדר אחד, המחולק ע״י קיר קרשים שהגיע עד לשני שליש של גובה החדר. החלק האחורי שמש בתור חדר מגורים והקדמי בתור מטבח. תנור האפיה, תנור החימום והכירים לבשול תפסו חלק ניכר מהמטבח. רהיטי החדר והמטבח היו מועטים והעיקר בהם היו: המיטות והדרגשים לשינה, שולחן עם כסאות או ספסלים לישיבה, ארון לבגדים, קמטר ללבנים וראי מעליו. בחדר עם המטבח גרה כל המשפחה. דירה כזאת נקראה כבר דירה מרווחת, לרוב גרו בדירה כזאת, ביחוד ברחובות התחתונים, שתי משפחות.

בעל המלאכה עבד בחדר המגורים וכמו כן לימד המלמד באותו החדר שגר בו. זכורני בהיותי ילד בן שבע, למדתי אצל ליביש מלמד (רוביזון, אבא של בילה הודס) שהיה גר בחדר בערך 8 על 5 מ׳ והחדר היה מחולק ע״י קיר קרשים בגובה המקובל, בערך שליש על שני שלישים. בחדר האחורי גרה משפחה בת 5 נפשות, דבורה הבלנית עם הרשקה בעלה ושלוש בנותיהם, ובחדר הקדמי — המלמד עם ב״ב, כלומר הוא, אשתו ושלושת ילדיו. אשתו „הרבנית״ התעסקה במכירת חלב ומוצרי חלב וע״י שלחן ארוך היינו יושבים כעשרים ילדים ולומדים חומש וגמרא. בחדר הזה בלו הילדים מהבקר עד הערב ובחורף גם עד 8 בערב. היו אמנם איזה עשרות משפחות שתנאי הדיור שלהם היו טובים למדי, ברם היו אלה מיעוט קטן מאד.

ככה חיו יהודי העירה את חייהם, חתנו את בניהם ומתו והדור הצעיר המשיך לחיות את חיי אבותיו, מתוך בטחון ואמונה, ולא ידעו אפילו שישנם חיים אחרים. אולם מלחמת העולם הראשונה, שבה נפלו יותר מ-35 מיהודי העירה, פרצה פריצות לא רק בתחומי הדת והאדיקות, אלא גם במושגי החיים בכלל. הדור הצעיר, ע״י שרותו בצבא, ראה והכיר חיים אחרים ולא יכול היה לחזור לחיי הדחקות והשלווה כמקודם. התחילה הגירה גדולה לאמריקה, לגרמניה וגם לארץ עלו, עד מלחמת העולם השניה כ-90 נפשות, בעליה ליגלית ובלתי ליגלית.

שמעון פרידלנדר

החסידות בעירה

(זכרונות נעורים)

לזכר נשמת אחי אברמצה
שנקטף באבו.

לפנים היתה עירתי לינסק מלאה תלמידי חכמים, לומדי תורה לשמה, יראי שמים וחסידים שהאמינו „בצדיקים״, שהם יסוד העולם, לקיים מה שנאמר „וצדיק באמונתו יחיה״. לכל אחד היה „הצדיק״ משלו, ומפרק לפרק, וביחוד לימים הנוראים, היה נוסע ל„צדיק״ שלו כדי להתחבר עמו, כי כל המתחבר עם צדיקים, אם אין לו זכות עצמו שיגן עליו, מגן עליו זכות הצדיק. הוא היה בא לצדיק כדי להתבשם מתורתו וללמוד מהתנהגות הצדיק בביתו, כי כל התנהגות צדיקים, תורה היא וללמוד היא צריכה.

היה היה בלינסק קלויז שקראו אותו „הקלויז הסנדזאי״, מפני שבנו אותו חסידי סנדז. בתקופה ההיא היו רוב החסידים בעירה, חסידי סנדז, חסידיו של הרב הצדיק, הגאון, גדול הדור וכו׳ הרב ר׳ חיים האלברשטאם זי״ע. אחרי הסתלקותו של הסנדזאי זצ״ל, נתפרדה החבורה הסנדזאית בקלויז ונתמעטו החסידים שהמשיכו להסתופף בשושלת הסנדזאית. לא רבים היו אלה שהמשיכו לנסוע אחר כך ל„שיניווע״, להרב הצדיק הקדוש וכו׳ הרב

ר׳ יחזקאל׳ה שיניוער זי״ע, בנו של הסנדזאי, אבל שם הקלויז נשאר כמקודם ,,הקלויז הסנדזאי״, עד שנשרף בתקופת השואה ע״י הנאצים ימח שמם וזכרם.

בזמני היו רוב חסידי הקלויז נוסעים ל,,צדיקים״ של שושלות אחרות. היו שם חסידים של שושלת הרב הצדיק וכו׳ ר׳ צבי אלימלך מדינוב זצ״ל — חסידי בלוזוב-יבורניק וחסידי בוקובסק, היו גם חסידי בלז, אי אלה חסידי צ׳שינוב וחסיד אחד של הצדיק מקומרנו זצ״ל.

נוסח התפילות בקלויז, ביחוד נוסח ההקפות בליל שמחת תורה ולמחרתו היה לפי נוסח רופשיץ, שהורתו ולידתו היתה בעירתנו. הוא היה בנו של הרב הצדיק ר׳ מנדלי לינסקר, אבי השושלת הרבנית הלינסקאית, הורוביץ, שהאחרון, הרב ר׳ מנדלי הי״ד נספה בתקופת השואה ע״י החיות הגרמניות ימח שמם וזכרם. אבל כל החסידים הנ״ל אף פעם לא מחו בפני הרב דמתא, על שהוא עורך את ההקפות לפי נוסח רופשיץ. ראשית מנהג ישראל תורה היא ואם איזה דורות נהגו ככה, אסור לשנות. ושנית, מי זה יערוב לבו לדרוש מהרב דמתא, שישנה מנהג אבותיו ?

בקלויז התפללו מאות יהודים, חסידים, כי ,,ברוב עם הדרת מלך״ ואף אחד לא אמר צר לי המקום. שולחנות ארוכים, שהיו מכוסים בשבתות במפות לבנות, עמדו לאורך הקירות ועל ידם ספסלים ארוכים, כפולים מבפנים ומאחור, ומי שישב ומי שעמד. היהודי לא חיפש תענוגים ונוחיות בעת ששפך לבו לפני קונו. היו אפילו יהודים, שרצו אנה ואנה, בזמן התפילה, מתוך התלהבות, ולא מחו בידם.

כל אחד התנהג בתפילתו כפי התנהגות ה,,צדיק״ שלו. חסידי בלז התפללו עטופים בטלית על השטרימל, על הראש, הביטו על צפורניהם והשתדלו אפילו לחקות את קולו של הצדיק ואת תנועותיו בזמן התפילה. כנגד זה התעטפו חסידי שושלת הרב הצדיק וכו׳, צבי אלימלך מדינוב זצ״ל, כפי שהתעטפו. חסידי בלוזוב-יבורניק התעטפו רק בצד אחד של הטלית ואת צדו השני תלו על הכתף, בעת שחסידי בוקובסק תלו את שני הקצוות של הטלית, משני צדי הכתפיים. אלה ואלה התפללו עם הטלית על הצואר ורק בתפילת שמונה עשרה, עטפו את הטלית על הראש, אחרי שהורידו מקודם את השטרימל ונשארו עם הירמלקה בלבד. חסידי צ׳שינוב, תקעו את שני קצות הטלית בתוך האבנט, משני צדי הידים.

כשם שהתנהגו בעטיפת הטלית, כך התנהגו בבציעת החלות בסעודות שבת, כל אחד לפי התנהגות הצדיק שלו. בזמן שהבלזאי בצע את החלה בחלקה העליון, בצע הבלוזובאי — בחלק התחתון והבוקובסקאי — בדיוק באמצע. מי חכם ויבין את התנהגותם של הצדיקים, גדולי הדור, שהם עמודי העולם. אנו אין לנו אלא לקבל את התנהגותם זו ולהתנהג לפיהם. אין לנו להרהר אחרי מידותיהם של הצדיקים.

.2

היה היה בלינסק יהודי שקראו לו ר׳ שמעון גדליה׳ס, יהודי בעל פנים גרמיים שעצמות הלסתות בלטו החוצה. ואולי לא בלטו עצמותיו החוצה, אלא שעיניו היו שקועות מבפנים, הפנים היו מכוסים בשערות הזקן כעין גבעול הפשתן. ולא שהיו צהובות, אלא דוקא

שחורות היו, אלא שהיו ישרות כגבעול הפשתן הזה בזמן שהוא מחובר לקרקע. שתי הפאות שקשטו את הפנים, היו ארוכות וישרות כשני לולבים, ואולי לא היו יותר ארוכות מאשר של כל יהודי אחר, אלא שלא היו מסולסלות ולכן היו נראות כארוכות ביותר. היהודים אז עוד לא נקראו, בינם לבין עצמם, בכנוייהם המשפחתיים שכנו אותם הגויים, אבל נשאלת השאלה: למה לא נקרא ר׳ שמעון בשם אביו ונקרא דוקא בשם חותנו? יש, לפי דעתי, לתרץ את זה, יען כי שניהם, גם חותנו וגם הוא, עסקו באותה מלאכת הקודש; היו מלמדים; ושניהם למדו את ילדי ישראל תורה וחנכו אותם במצוות.

ר׳ שמעון זה לא היה מבורך בילדים. לא חלילה שאשתו חיה זיסל, אשה גוצה וצנומה כגרוגרת דרבי צדוק וצדקת גדולה, היתה עקרה לא ילדה, אלא שרוב הילדים ובעיקר הבנים, מתו באבם, בעוון הדור, כמו שאמרו חז״ל, שהתינוקות מתים בעוון הדור, ונשארו לו רק שתי בנות ולא בן, והוא עסק לפיכך כל ימיו, ולמצוה גדולה נחשב לו הדבר, לחנך את ילדי ישראל ברוח התורה והמצוות.

ויהי היום, ואין ויהי אלא לשון צרה, ור׳ שמעון בא בריצה לבית המדרש הישן בזמן תפילת שחרית, עם ניר ביד שקיבל מבית-דאר, טלגרמה בלעז, נושם בחזקה ואגלי דמעות ניגרים מעיניו השקועות, חלקן נספגות בשערות זקנו וחלקן יורדות על ה,,בעקישה״ שלו, ובשורה מרה בפיו, מרה כלענה: הרבי שלו, הרבי מבוקובסק, נפל למשכב וזקוק לרחמי שמים. פרצה מלחמה במרום בין האראלים והמצוקים. והמצוקים צועקים לעזרה, לעזרה הבדוקה והמנוסה מדורי דורות, מאז נהיה ישראל לעם, והיא: תשובה, תפילה וצדקה, ומה לנו גדול יותר מאשר אמירת תהילים! צדיקים, שאף במיתתם נקראים חיים, מסתלקים כידוע מהעולם הזה, בעוון הדור, ועל הדור לפיכך לבקש רחמים על עצמו ולחזור בתשובה וממילא יוושע הצדיק. התאספו מסביב לרבי שמעון, יהודים עטופי טליתות ותפילין, אחד דחף את השני וכולם ביחד דחפו את ר׳ שמעון, כל אחד רצה לדעת מה קרה, וכל אחד רצה לשמוע דוקא מר׳ שמעון גופא ולא מכלי שני, ע״י שאלות נא, נא, מה, מה, שנעזרו גם ע״י הפיכת כף היד הפנימית-החוצה.

אחרי גמירת התפילה, נשארו כל המתפללים בביהמ״ד וכולם ביחד, וילדי ר׳ שמעון בתוכם, שנקראו בניו על שחנכם במצוות, כמו שכתוב על אברהם אבינו ע״ה ,,ואת הנפש אשר עשו בחרן״, התחילו באמירת תהילים בצבור, בדבקות וביראה והרבה בוכים ביניהם, כי מי זה יהודי, שמצוה באה לידו, אמירת תהילים בצבור, ויחמיצנה? נשים צדקניות הביאו נרות וכל הפמוטות מנחושת-קלל היורדים מהתקרה, נתמלאו נרות דולקים. אחרי כל פרק ופרק אמרו את ה,,יהי רצון״, המקובל להגיד במקרים כאלה, ואת הפסקה ,,ותמהר ותחוש לגואלנו ותבנה בית מקדשנו ותפארתנו במהרה בימינו״ אמרו בנגון תפילת ,,הימים הנוראים״, כדי לעורר את המתפללים לתשובה, בזכות הנעימה המקודשת מקדמת דנא.

אחרי גמירת כל פרקי תהילים, שתו ,,לחיים״ וכל אחד אחל לחברו, רפואה שלמה לצדיק, בין שתיה לשתיה, ספרו ספורי מעשיות ונסים, שהצדיקים הקודמים היו מסוגלים

לעשות, ועוד פעם אחלו רפואה שלמה לצדיק. ואל תהיה ברכת הדיוט קלה בעיניך! ברכה וברכה מצטרפת.

ברם, כנראה שכבר נגזרה הגזרה. נצחו האראלים את המצוקים והצדיק מבוקובסק נקרא לישיבה של מעלה. לא איכשר הדור שצדיק כזה ישכון בתוכו. הבשורה המרה הזאת נודעה לעירה השכם בבקר והרבה מנינים יהודים, ביניהם אחי אברמצה ע"ה שמת באבו בשנת 1913, עלו לבוקובסק, מי ברכב ומי ברגל, למען השתתף בהלוית הצדיק ולמען להיות נוכח בהכתרתו של ממלא מקומו, הוא בנו, הרב הצדיק וכו' רבי דוד, **לרבי**, במקום הצדיק שנסתלק, שימשיך את שושלת הדינובאית.

ככה נמשכה שושלת האדמו"רות מאבות לבנים ומבנים לבנים. כל אחד התדבק בצדיק שלו. לא חלילה שדבר סרה בצדיק האחר, כולם הם עמודי העולם, אלא שכל אחד חשב את הצדיק שלו לגדול בין הגדולים.

לא הרבה שנים עברו וגם ר' שמעון זה השאיר את העולם השפל ועלה למעלה. אמרו עליו שמאז הסתלקותו של הצדיק מבוקובסק, התערער משהו בפנימיות נפשו. הוא לא יכול היה להתנחם על אבדן הצדיק שלו ולא שב עוד לאיתנו עד יומו האחרון.

יהי זכרו ברוך.

שמעון פרידלנדר

השבת בעיירה

השבת בעירה הקדימה לבוא ואחרה לצאת. כבר ביום חמישי טרחו ועמלו עקרות הבית להכין בואה. בעצם אפשר להגיד שההכנות התחילו עוד ביום שלישי, יום השוק בעירה, עת התגרנים והתגרניות היהודיים הסתובבו בבתי היהודים והציעו תרנגולות לכבוד שבת. בשר בקר וביחוד בשר כבש היה הרבה יותר זול מאשר בשר תרנגולת, ואם כי הפרוטה לא היתה מצויה בעירה, השתדלה האשה היהודיה בכל זאת להכין גם עוף לכבוד שבת. „אין טעם לשבת בלי תרנגלת" היו הנשים אומרות. מרק רק מבשר בקר, זה חול ולא שבת, ולא יאה לשבת. ברם ההכנות הממשיות התחילו ביום חמישי. ביום ההוא שחטו את התרנגולת והכשירו אותה ביחד עם הבשר. ביום הזה הכינו בחורף גם את הדגים, בקיץ חכו לפעמים עם הדגים ליום שישי, ובו ביום הכינה לה כל עקרת בית את קמח החיטים, השיפון והשמרים לאפייה. את החלות אפו על שמרים שתתפחנה יפה ותהיינה יותר קלות, מקמח החיטים, אלה היו לשבת. את קמח השיפון ללחם לכל ימות השבוע, אפו על שאור, שהשאירו מהאפייה הקודמת.

כל אשה אפתה בביתה, בתנור שלה. בכל דירה יהודית, אפילו היתה היא רק בת חדר אחד היו: תנור לאפייה, תנור לחמום וקמין לבשול. המבנים האלה תפסו בערך שליש חדר. על השטח מעל התנור היתה מפוזרת שכבה עבה חול ועל החול בגדים כבדים ובלים

וכל מיני סמרטוטים אחרים, כדי להחזיק את החום שלא יפוג מהר. במקום הזה, שנקרא ביידיש „באבקע", הטמינו ביום שישי אחה"צ, קפה וחלב או תה לשבת בבקר ובקיץ, גם ל„שלוש סעודות".

בתקופת הממשל האוסטרי, היה שמש הקהל „דופק שומרים" בפטיש עץ בקיץ ובחורף, בערך בשעה 2.30—3 בלילה, כדי לעורר את היהודי לעבודת הבורא. אם לסמל את הנקישות של פטיש העץ על תריסי הבתים לתקיעות השופר. הרי היו הנקישות דומות לארבע תרועות, ששה שברים ושתי תקיעות. במקרה שהלינו מת בעירה, דפקו רק דפיקה אחת במקום שתים כרגיל. דפיקת שומרים סמלה גם ש„לא ינום ולא יישן שומר ישראל" וכל עורכי „תיקון חצות" השכימו לבוא לבית המדרש לקונן על גלות ישראל ועל גלות השכינה, בבחינת „עמו אנכי בצרה".

לקול דפיקת „שומרים" אור ליום שישי, השכימו גם עקרות הבית לקום, ללוש את הבצק שהחמיצו עוד אמש ולהסיק את תנור האפייה. עד כמה שהפרנסה היתה קשה בעירה, יכולה לשמש עובדה זו, שעד מלחמת העולם הראשונה, ז.א. עד שנת 1914, היתה אשה אלמנה אחת, שקראו לה „חיה די קנעטערן" (חיה הלשה) מכתתת את רגליה, בקיץ ובחורף, באמצע הלילה כדי ללוש את בצק השיפון אצל עקרות הבית, וכל זה בעד 5 גריצר.

חוץ מחלות לשבת ולחם לכל ימות השבוע אפו גם: פתות אש ליום שישי בבקר, כי לרוב לא הספיק הלחם מהשבוע הקודם גםליום שישי. תפוחי אדמה מרוסקים, אפויים בתבנית פח בתוך התנור או על עלה כרוב ע"י האש (קארטאפליפלעצל) ועוגיות ביצים (אייערקיכלעך) לקנוח אחרי קדוש יום שבת. משארית בצק השיפון שנגרד בסכין מערבת העץ, אפו לחם שטוח קטן, כעין פיתה ערבית, עם חתיכות בצל מלמעלה (פריסניק), לבנים אסור היה לטעום מהפיתה הזאת, כמו מלב של בהמה וכמו מה„נשיקה" של הלחם, כל הטועם מאלה — שוכח את תלמודו. על החלות מלמעלה פזרו פרג, אחרי שמרחו אותן בחלמון ביצה במכחול מיוחד, העשוי מנוצות אוז, כדי לשוות להן צורה יפה לכבוד שבת. אבל את לחם השיפון, המיועד רק לימי חול, הרטיבו מלמעלה רק במים ופזרו עליו כמון.

כל עקרת בית השתדלה לגמור את האפייה ואת הטמנת החמין עד חצות היום, כדי להתפנות ולנקות את הדירה בעוד מועד, ומהרגע שהשטיחו את המפה הלבנה על השלחן והעמידו את הפמוטות המבריקים, הכירו והרגישו כבר ששבת קודש עומדת לבוא.

בערב שבת, עוד לפני הדלקת הנרות ע"י עקרת הבית, הלבושה בגדי שבת והעדוייה מיטב עדייה, חזה והרגיש היהודי, אחרי שובו מבית המרחץ, את קדושת השבת האופפת אותו, עת שפשט את בגדי החול שלו ולבש את בגדי השיראין השחורים, המסורתיים. את „הבקישה", ה„רז׳יווילקה", ו„שטרימל". עצם שנוי הלבוש השרה עליו רוח אחרת, רוח של התרוממות הנפש, רוח של בטחון ואמונה בעולם שכולו טוב. עם החלפת הבגדים נעלמה גם נשמת החולין שלו ואפפה אותו נשמה יתרה, נשמת קודש, והרגיש את עצמו כבן מלך שחזר, אחרי הרבה שנות גלות, לחיק אביו המקבל אותו באהבה וברחמים.

מגילת „שיר השירים", הנאמרת בערב שבת לפני תפילת מנחה בניגון מיוחד, זה השיר הנפלא שחז"ל הבינו לפרשו כשיחה בין השכינה המסומלת בשבת, ושתפילת וסעודת

ליל שבת מכוונת אליה, ובין כנסת ישראל, תפילת קבלת השבת עם השיר המסתורי „לכה דודי לקראת כלה" וכו', הפתגם המלא רזין הנאמר לפני „מזמור לדוד הבו" וכו', „לכה ונצא לקראת שבת מלכתא", הידוע עוד מתקופת אמוראי בבל, ושגורי האריות בצפת, תלמידי האר"י זצ"ל, הוסיפו את המילים הטמירין „דחקל תפוחין קדישין", ולבסוף ה„כגוונא" עם ה„רזא דשבת, איהי שבת דאתאחדא ברזא דאחד" וכו'; הסוד של השבת, המתיחדת בסוד ה„אחד", ששבת מתיחדת עם הקב"ה בסוד ה„אחד", העטוף כולו מסתורין והמובן רק לאנשי „חן", — כל אלה ביחד שלהבו והלהיבו את ההתלהבות העילאית והביאו את היהודי לידי שכחה עצמית, הוא יצא פשוט מגשמיותו.

בקבלת פנים חמה ויפה קבל היהודי את מלכת השבת, בבואו הביתה מבית הכנסת וכבד גם ב„שלום עליכם" את מלאכי השרת, את מלאכי עליון, שלוו את השבת.

הניגון היפה והמלא כיסופים של פרק ל' במשלי „אשת חיל מי ימצא" וכו', הנאמר בליל שבת לפני ה„קדוש" והמכוון לשכינה הקדושה, הסובלת גלות ביחד עם כנסת ישראל, הקדוש החגיגי והסעודה שלאחריו, עם הזמירות בין מנה למנה, השיר הנהדר „יה רבון עלם ועלמיא" הנאמר בלשון ארמית, כדי שהמלאכים לא יבינו אותו ולא יקנאו בכנסת ישראל, — כל אלה האצילו על היהודי רוח מעולם האצילות, עקרו אותו מחיי יום יום, חיי החולין, והשרו עליו השראה מעולם ההיכלות והכניסו בו נשמה יתרה שמקורה באור העליון.

כמעט לכל יהודי בעירה, אפילו לעני החוזר על הפתחים, לא חסרו סעודות השבת עם חלות, דגים, או במקום דגים, ובשר, לו היה זה רק ראש כבש. הרבה נשים צדקניות עמלו וטרחו במשך כל השבוע, להכין ולסדר צרכי שבת לעניי העירה וביחוד למשפחות שירדו מנכסיהם והתבישו ליהנות בגלוי מקופת הצדקה.

בתקופה הזאת שאני מדבר בה, ז.א. עד שנת 1914, לא היה ידוע לי יהודי בעירה שלא ידע להתפלל ושלא ידע „לעבור" על פרשת השבוע, שנים מקרא ואחד תרגום, אם כי אצל אחדים היה „העברי" קצת לקוי ונגון „טעמי המקרא" פגום במקצת.

בליל שבת, אחרי הסעודה, עיין כל יהודי יודע ספר, ואלה היו הרבה בעירה, באיזה ספר חסידי והתבשם מפרושיו העמוקים על פרשת השבוע, לאור נרות השבת עד שדעכו, ביחוד היו מקובלים אצלנו הפרושים „אור החיים" ו„מאור ושמש".

אחרי הקדוש על י"ש לפני סעודת השבת בצהרים ואחרי הסעודה השמנה, היו רוב יהודי העירה חוטפים שינה חטופה וממהרים, ביחוד בחורף, לתפילת מנחה. בדרך כלל היו מאכלי שבת שמנים במיוחד, וזה דוקא לכבוד שבת. פתגם היה שגור בפי הנשים „א קיגל מוז ויינען", ז.א. שהקיגל מוכרח להוזיל דמעה מרוב שמנותו. סעודת השבת בצהרים הכילה 6 מנות: דגים, ביצה עם בצל, שלוש קדרות חמין, דהיינו, מרק עם גריסי פנינים ושעועית, קיגל, בשר ולפתן. זאת בשבת רגילה, ברם בשבת מיוחדת כגון: בשבת שמברכים; בשבת ראש חודש; שבת „נחמו"; שבת „שירה"; שבת של „ארבע הפרשיות"; „שבת הגדול"; שבת חנוכה; שבת שחלה בי"ט; שבת חו"ה ולבסוף שבת „שושן פורים", הכינו שני קיגלים. היו שבתות מאד מיוחסות שהכינו 3 קיגלים והן: שבת חנוכה

שחלה בראש חודש, שבת „החודש" שחלה בראש חודש ושבת שירה שחלה בט"ו בשבט.

יהודים שגרסו את הפתגם הידוע „שינה בשבת תענוג", לא שינה ממש אלא שינה-גירסא, ז.א. שינה למוד, היו לומדים בביהמ"ד הישן או בקלויז, בשבת אחרי הצהרים, אפילו בימים הכי קצרים בחורף, מדרש רבא או תנחומא או עיינו באיזה ספר חסידי.

בביהמ"ד הישן לימד, בשבת אחה"צ, מדרש רבא, ר' בעריש מעכאלעס (ברגר) פחח וזגג לפי מקצועו וחי מיגיע כפיו, עם חמשת תלמידיו הקבועים: זאלקע גרוס, חיל ביטנר, נתן ליביש כץ, מרדכי ברטנטיל (סאניקר), וואלף סגל (כמאליק) והרבה האזינו במעומד. הנ"ל ידע יפה מאד ללמד מדרש ולתבל את זה בספורי אגדות יפות.

חוייה עמוקה ומסתורית היתה הסעודה „שלש סעודות" בקלויז הסנדזאי בשבתות החורף.

להרבה מתפללי הקלויז היה בגד מיוחד לשבת אחה"צ ולסעודת שלש סעודות. המלבוש הזה היה אמנם גם כן משיראין שחור, אבל לא חלק אלא מעולעל בעלים ובפרחים שחורים כהים על רקע של שחור נוצץ, תפור לא כמו הבקישע, עם הכיסים מאחור, אלא כעין „רגלן", כמו ה„שיפקע" שהיהודי בעירה היה לובש ביום חול, ועם אבנט מאותו הבד, לרוב לבשו אותו רק חסידים ואברכים אחרי החתונה. לבגד הזה קראו „כאלאטל".

מנחה התפללו בשבת בקלויז, מאוחר, בזמן שהיה כבר כמעט חושך. היה לי בכל פעם הרושם, שבעל הקורא של מנחה, יואל שמש (זיסווין), קורא את הפרשה הראשונה של השבת הבאה, לא בתורה מתוך הכתב, אלא בעל פה וביחוד בחורף, עת שמשות החלון היו קפואות. בשבת במנחה לא קראו על ה„שולחן" אלא על שולחן רגיל על יד החלונות.

ידוע לכל יודעי „חן", ששלש סעודות השבת, הותקנו נגד שלושת האבות. הרמז על זה מרומז גם בתפילת שמונה עשרה של מנחה: אברהם יגל, יצחק ירנן, יעקב ובניו ינוחו בו. הסעודה הראשונה, בליל שבת, נגד אברהם — חסד, השניה בשבת ביום, נגד יצחק — גבורה והשלישית „שלש סעודות", נגד יעקב — תפארת, מזוג רחמים ודין. אם כי לא הרבה ממתפללי הקלויז הבינו משהו בתורת המיסתורין (קבלה), ידעו הם בכל זאת, כי בין מתפללי הקלויז כמעט שלא היתה „עם ארצות", ששעת שלש סעודות היא שעת „עת רצון" בעולמות העליונים, שאז נפתחים שערי רחמים, ועת רצון אז, להתפלל לגאולה שלמה. התפילה המסורתית הנאמרת לפני תפילת שמונה עשרה של מנחה „ואני תפילתי לך ה' עת רצון וכו'". מרמזת על „עת רצון" זאת, והתפילה הקצרה הנאמרת לפני התחלת השלוש סעודות, שהותקנה על ידי תלמידי האר"י זצ"ל: הנה אנכי בא לקיים מצוות שלוש סעודות של שבת נגד יעקב, אב המון שבעים נפש, בזכותו ננצל ממלחמת גוג ומגוג וכו', מרמזת על הקשר הישיר שיש בין הסעודה הזאת ובין הגאולה, שתבוא, כידוע, אחרי המלחמה הנ"ל. החלה המיוחדת, שנאפתה בהרבה בתי חסידים בעירה לשלוש סעודות, שהכילה 12 חלות קטנטנות, שסמלה גם את „לחם הפנים" וגם את 12 שבטי בני יעקב, שבכל שמותיהם לא נמצאות לא האות „ח" ולא האות „ט", המסמלות את המלה „חט", התפילה הנאמרת במנחה בתפילת שמונה עשרה: אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל

גוי אחד בארץ וכו׳, המראה על הקשר ההדוק בין הקב״ה השכינה וישראל — כל אלה היו עטופים מסתורין שלא מעלמא הדין.

ה,,שלוש סעודות״ בקלויז נערכה על יד השולחן הערוך שעמד בצדו השמאלי של ,,ארון הקודש״ ונמשך ממזרח למערב. על יד השולחן ישבו לרוב חסידי בלוז׳וב-יבורניק וחסידי בוקובסק, אדמו״רים משושלת של הרב ר׳ צבי אלימלך מדינוב זצ״ל, אי אלה חסידי צ׳עשינוב משושלת סאנדז ואי אלה מחסידי בלז כמו ר׳ מרדכי שלזינגר ועוד. בין המשתתפים זכורים לי אי אלה יהודים מענינים, חסידים ויראי שמים כגון: ר׳ יוסף בלזר, גיסו ר׳ ראובן קסלמן, ר׳ מיכל ישראל בילעחלס (רוביינפלד), ר׳ הערש בר ר׳ יענקלה׳ס (שוורצמן), ר׳ לזר גרפל ועוד, אברכים כמו מיכאל גרפל (קנבל) גיסי שלמה שטרנגר ועוד. בין היושבים שם היו גם בחורי ביהמ״ד, מתמידים ויראי שמים כגון: ראובלה חנלה ביילע טימעס (הורוביץ), מאטי ליבאלעס, (דים) ואחי אברמצה נ״ע שמת בנעוריו. בראש השולחן ישב ר׳ יענקלה ר׳ שיעלס.

כל נגוני ,,שלוש סעודות״, המונוטוניים, העצובים והמלאים דבקות, החל מהניגון ל,,אתקינו סעודתא וכו׳״, המלאים גם מצד תכנם מסתורין כגון: בני היכלא דכסיפין למחזי זיו וכו׳, המתארים איך אנשי המסתורין מתגעגעים ונכספים לראות את פני השכינה, דרך המזמור הנפלא ,,מזמור לדוד ה׳ רועי לא אחסר וכו׳״, מזמור יקר זה, המביע כה עמוק את אמונתו של היהודי, בהשגחתו הפרטית של הקב״ה על יצוריו ואין לו גם שום פחד בעת שילך ,,בגיא צלמוות״, כי הוא בטוח שהקב״ה עמו בכל אשר ילך, עד החלק השני של זמירות יום שבת ,,ברוך ה׳ יום יום״, אני מתכוון לחלק המתחיל ,,בבואו מאדום וכו׳״, שבו מדובר על הקב״ה, בכבודו ובעצמו, שירד לעולם, לעתיד לבוא, לנקם את נקמת עמו, — כל הניגודים האלה היו רוויים חוויה מסתורית וחדורים כיסופי גאולה ופדות.

החושך בקלויז הלך והתעבה ואחרי שכל המשתתפים נטלו את ידיהם וטעמו מה,,כזית״ שהביאו איתם מבתיהם ואחרי שמישהו מהמשתתפים מתחיל לחזור על איזו תורה ששמע מאדמו״רו, התחיל ר׳ יענקלה להגיד ,,תורה״. בדרך כלל קשה היה להבין אותו, כי מבטאו היה לא ברור, וביחוד בעת שהפליג לעולמות העליונים, אבל מי שישב לידו תפס בכל זאת, אם לא כל מלה, את תוכן תורתו. הוא הסביר בין השאר למה לא אומרים, בתפילת ליל שבת ,,ברכו״, כמו בליל חול את התפילה ,,והוא רחום וכו׳״, ולמה לא גומרים את תפילת ,,השכיבנו״, כמו בליל חול ,,שומר עמו ישראל לעד״, אלא אומרים ,,ופרוס״ וגומרים את הברכה ,,הפורס סוכת שלום וכו׳״ יען כי בליל שבת אין ,,הסטרא אחרא״ שולט בעולם ואין אז מידת הדין, ולכן לא צריך להגיד ,,והוא רחום״, בליל שבת השכינה מתפרשת בכל העולמות ולכן לא צריך היהודי שמירה בליל שבת ולא צריך להגיד את הברכה ,,שומר עמו וכו׳״. ולא עוד, אלא בזכות שמירת השבת, נמשכת השפע מהעולמות העליונים גם על ששת ימי השבוע וכו׳ וכו׳ עם כל מיני גמטריאות ונוטריקונים שקשה היה לתפוס למה בעצם הוא מתכוון, כי שבת שקולה נגד כל התורה כולה וכל שומר שבת

כאילו שמר את התורה כולה, ככתוב ,,אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע". (ישעיהו נ׳ ב, ב׳).

אחרי אמירת התורה שרו את השיר ,,אל מסתתר בשפריר חביון וכו׳", המתאר את גדולת האל הנעלם השוכן בעולמות העליונים ואת עמקותה של תורת ישראל, שנבראה הרבה, הרבה דורות לפני בריאת העולם, והיהודי מתרפק על בוראו ומתפלל ,,נכסוף נכספתי לראות בתפארת עוזיך", הוא רוצה להגיע לידי המדרגה, שיבין את דרכיו של הקב"ה. ככה המשיכו את הזמירות הרבה לתוך הלילה. במוחו של היהודי רפרפו כבר רוחות חול, ברם הוא השתדל לגרשם מעל פניו, קשה היה לו להפרד מההווי המיסטי הזה ומחלומות הגאולה, גאולת העם וגאולת עצמו, ולחזור למציאות הקשה של ימות החול. קשתה עליו הפרידה מהנשמה היתרה, מהחלק האלהי ממעל, ששכנה בקרבו יותר מ-24 שעות ולכן האריך והאריך בזמירות וחכה לנס שהחוויה הזאת תמשך ותמשך עד אין קץ וסוף ושהוא יתמזג אתה ויתעלה בה.

במוצאי שבת ערכו גם את סעודת ,,מלוה מלכא", את סעודת ,,דוד מלכא משיחא": בקיץ יצאו ידי חובת סעודה זו, באכילת ,,כזית" עוגה, כדי שיוכלו אחרי זה להגיד ולשיר את השירים והפזמונים המיועדים לסעודה הזאת כגון: אליהו הנביא, איש חסיד היה, ועוד. ברם בחורף היו כל חסידי אדמו"ר מתאספים בצוותא, לרגל איזה מאורע שחל באותו שבוע כגון יום זכרון (יארצייט) של איזה אדמו"ר מתלמידי, או מתלמידי תלמידיו של הבעש"ט זי"ע, וביחוד של איזה אדמו"ר משושלת ה,,רבי" שלהם, ועורכים את סעודת מלוה מלכה ביחד. המאכלים המסורתיים במלוה מלכה כזאת היו: רגל קרושה מרגלי אוז וחמיצה מסלק אדום, עם עצם ממויחה, או עם גלדי שומן אוז מתובל בהרבה שום. מובן שי"ש לא חסר בסעודה כזאת, לפני הסעודה, באמצע ואחרי כל פזמון ופזמון. אחרי גמירת כל הפזמונים המשיכו בספורי מעשיות של צדיקים ראשונים ,,שהיה להם מה להגיד למעלה" ורק בחצות התפרדה החבילה.

ככה המשיכו אנשי העירה את ההווי השבתי הרבה שעות אחרי שבת, כי קשתה הפרידה מהשבת.

שמעון פרידלנדר

בתי התפילה בעירה

מקום מרכזי בחיי היהודי בעירה בכלל ובחיים הרוחניים והתרבותיים בפרט, תפסו בתי התפילה. הם היו לא רק מקומות לתפילה, לא רק מקומות ללמוד תורה, אלא גם מקומות בהם היהודי היה מבלה את שעותיו הפנויות, לפנות ערב, קודם התפילה, ומאוחר בערב, אחרי שגמר את יומו במסחר או במלאכה. בתי התפילה היו מקומות של שיחות הקודש ושל שיחות החולין שלו, מקום אחר, לשוחח קצת שיחות חולין לא היו בעירה. לבתי התפילה הזעיק הרב מזמן לזמן, את צאן מרעיתו, לעוררו לתשובה ולתקן תקנות

בית הכנסת הגדול, החזית
די גרויסע שול, פון פראנט געזען

וסיגים לשמירת היהדות. בימי צרה ומצוקה היה גם ועד הקהילה מקהיל אספות בבתי התפילה האלה, ביחוד בבית המדרש הישן, כדי לחפש ולמצוא דרכים לתקון המצב. בכלל, כל חיי היהודים בעירה היו קשורים בבתי התפילה האלה.

לא כל בתי התפילה היו שווים בערכם ובקדושתם, ולא הרי זה כהרי זה, אבל כולם היו נחשבים כ„מקדש מעט" והיו חשובים ומכובדים בעיני כל יהודי ויהודי, כמאמר הזוהר: בית התפילה (בית הכנסת) של מטה עומד כדוגמת בית המקדש של מעלה.

לכן חושב אני שרצוי וגם ראוי, להרחיב את הדבור על המקומות הקדושים האלה ולהעמיד להם זכר, אחרי שכולם, חוץ מאחד, חוללו ונשרפו בתקופת השואה, הן ע"י הנאצים י"ש והן ע"י הקומוניסטים וסופם היה כסופם של מתפלליהם. אפילו האחד, בית הכנסת הגדול, שלא נשרף, חולל ע"י שניהם ומחכה לסופו המר, אחרי שהעירה נשארה נקייה מיהודיה.

אתחיל בבית המדרש הישן, כי הוא היה הגדול ביותר והכללי ביותר מכל בית תפילה אחר. בבית המדרש הזה התפללו מכל סוגי היהודים בעירה, גם חסידים, גם סתם בעלי בתים וגם בעלי מלאכה. לא היה לו גוון מיוחד. הוא היה יותר מבוקר, יותר מאוכלס מכל בית תפילה אחר. זאת ועוד. הוא היה לא רק בית תפילה, אלא גם, כפי שהוא נקרא „בית מדרש", בית לימוד. התפילות נמשכו שם, בימות חול, משמונה בבוקר עד בערך 11 לפני הצהרים, לעומת זה נמשכו שם הלמודים משלוש לפנות בוקר — עד התפילה ומאחרי תפילת שחרית — עד תפילת מנחה מעריב, ובלילות החורף, החל מחמישה עשר באב —

8.½—9 בערב. בודדים נשארו שם עד בערך 11 בלילה. בית המדרש לא היה אף פעם סגור על מסגר וכאשר בא לשם יהודי לא בשעות הרגילות, היה מדליק לו אחת ממנורות הנפט, שהיו תקועות בכל שולחן בכן של ברזל, או שלמד, או שאמר תהילים, או שערך „חצות". חושך לגמרי לא היה אף פעם בבית המדרש, כי נר התמיד על ה„עמוד" לא כבה לקיים מה שנאמר „אש תמיד תוקד על המזבח, לא תכבה".

ולא רק בימות חול, גם בערבי שבתות באו יהודים לבית המדרש, לעיין בספר חסידי, אחרי סעודת ליל שבת, או לעיין בפרשת השבוע ולהתבשם מפרושיהם של „אור החיים" ו„מאור ושמש" וליד איזה שולחנות דלקו המנורות אז עד אחרי חצות. בכל לילות החורף, לפני שמודיל המשמש יצא „לדפוק שומרים", בערך 2½—3 אחרי חצות, היה מסיק את תנור החמום ובשנים כתקונן אף פעם לא היה קר בבית המדרש. גם בשבת לפנות בוקר בערך בשעה 4, היה מודיל בא עם ה„שבת-גוי" להסיק את התנור ולהדליק את המנורות. לא יהודי אחד היה בא בלילות החורף לבית המדרש, רק כדי להתחמם.

במוצאי שבת לא היו היהודים באים לבית המדרש, כי מוצאי שבת היה מוקדש לרוב לערב משפחתי. גם הבנים והבנות הנשואים היו אז מתאספים בבית אבא. בכל זאת, במוצאי שבת בחורף, היו לו לבית המדרש מבקריו הקבועים, שישבו עד בערך 11 ועינו, (גמרא לא למדו במוצאי שבת רק קרוב לפני פסח כשמיהרו לגמור את ה„סיום" עד ערב פסח), או ספרו ספורי מעשיות. נחקק בזכרוני מוצאי שבת אחד כזה: בחוץ ילל הרוח והצליף על פני הפנים פתיתי שלג עבים, שסנוורו את העינים וכסו את השבילים שנדרסו בשלג במשך השבת. נר התמיד ע"י העמוד הרקיד את הצללים על הכתלים, הדדים של הכיור טפטפו, טיף טאף, טיף טאף, ורק מנורה אחת דלקה על השולחן ע"י התנור. למרות כנפי החלונות הכפולים ושמשות החלונות הקפואות, נשמעו בבית המדרש יללת הרוח ורעש העצים של בית הקברות הסמוך. בבית המדרש שרר שקט גמור. כל אחד עיין בספר שלו, משה אהרן ברגר בשלו, שיעלה גריץ בשלו, אהרלה רובינפלד בשלו ומודיל שמש — בשלו, רק בן ציון דוף לא עיין בספר, ישב סתם וגלגל סיגריה. כשנכנסתי, זה היה בערך בעשר, נעמדתי ע"י הדלת לנוח מהרוח שהפסיק את הנשימה, העמקתי להביט בנר התמיד ורוח מסתורי לפת אותי. אחרי שתיקה ממושכת התחיל מודיל להקריא מחדש, כנראה שהפסיק קודם בואי, את המעשיה בז' בעטלערס (שבעת הקבצנים) מאת ר' נחמן מברצלב זצ"ל, ספור סמלי על חיי האדם, על שבע הספירות האחרונות בהנהגת העולם התחתון. אחרי הקראתו של מודיל ספר ר' שעילה ספורים פנטסטיים, על מאורעות שקרו כביכול, לפי מה שמביא בעל ה„שבט מוסר" וכל שומעיו עשו אזניהם כאפרכסות, כדי לא לאבד חלילה אף מלה אחת מהמסופר.

את הקדושה הכי גדולה ייחסו לבית הכנסת הגדול, אם כי לא למדו שם. בקיץ התפללו שם כל יום בבוקר בהשכמה וגם מנחה ומעריב, ברם בחורף התפללו שם רק בערבי שבתות ובשבת בבוקר. תנור חמום לא היה בבית כנסת, כמו בבית המקדש בשעתו, והמתפללים הקבועים, סתם בעלי בתים ובעלי מלאכה, התכרבלו במעילי החורף שלהם (טיליפ בלע"ז) והטלית על גביהם. מקובל היה בעירה, והרבה זקנים ידעו לספר גם מעשה שהיה, שבשעה

שתים עשרה, בדיוק בחצות, מתאספות שם נשמות המתים של בית הקברות הקרוב — לתפילה ולקריאת התורה, ומי מהיהודים שמזדמן לו לעבור ע״י בית הכנסת בדיוק בחצות, הנשמות קוראות לו לעלות לתורה ואוי ואבוי למי שמסרב לעלות. מעשה שהיה בר׳ דודל מאיר מוטיס (לרנר) שרצה להפחיד את טוביה׳לה שמש, שהיה רגיל בערך בזמן המדובר לעבור ע״י בית הכנסת בדרכו הביתה, שהתחבא מאחורי בית הכנסת והקריא אותו לתורה: יעמוד ר׳ טוביה בר׳ פנחס. טוביה׳לה נבהל מאד, רץ לבית הרב לשאול בעצתו, זה היה עוד בתקופת כהונתו של הרב ר׳ אברהם חיים ז״ל, אביו של ר׳ מאירל ז״ל וסבו של הרב ר׳ מנדלה הי״ד, שנספה בתקופה השואה, הרב נתן לטוביהלה את מקלו עם גולת הכסף לשמרו בדרכו וצווה עליו לעלות על ה„בלעמער״ (הבימה המוגבהת, לא רחוק מארון הקודש, היכן שקראו בתורה את פרשת השבוע) לא להביט ימין ושמאל, לברך את הברכה הראשונה לפני קריאת התורה, לרדת אחורנית ולצאת. המאורע הזה היה לשיחה בעירה הרבה זמן. רק אחרי שנים, לפני עלייתו של ר׳ דודל לארץ ישראל, הודה הוא, שהוא היה זה שקרא את טוביהלה לעלות לתורה. בדרך כלל היו יהודי העירה זהירים, לא לעבור ע״י בית הכנסת סמוך לחצות. בזמן שלא התפללו שם, היה בית הכנסת סגור על מסגר.

בצד הדרומי של בית הכנסת, היתה דלת ברזל שהובילה לאן שהוא, וכף רגלו של יהודי לא דרך בה, בזמני. הדלת היתה נפתחת לפעמים רק כדי להשליך שמה „שמות״ ז.א. דפים שנשרו מסדור או מספר אחר, שאסור היה כמקובל, לזרוק או לשרוף אותם. התהלכה אגדה בעירה, שהדלת היא של מחילה, המובילה עד לבית הקברות. לפי מה שסכר לי בן דודי מאמריקה, הערש דים, בנו של ר׳ ליבלה דים הי״ד, שביקר בלינסק בשנת

בית הכנסת הגדול, מאחור
די גרויסע שול, פון אונטן געזען

1938, שבאותה השנה ביקרה שם משלחת ארכיאולוגית יהודית מורשה, והמשלחת מצאה שמאחורי הדלת הנ"ל נמצא חדר קטן, ששמש בשעתה, בתקופת ,,ועד ארבע הארצות", כחדר משמר לעבריינים יהודיים שחכו למשפטיהם. בית הדין הרבני היה מתאסף אז רק פעמיים בשבוע, והיה אם תפסו עבריין, היו כולאים אותו בחדר הזה עד למשפט, עד יום ישיבת בית הדין.

במסדרון בית הכנסת, (פאליש) בכניסה, היו שני בתי תפילה קטנים, (שילעכלעך) בצד שמאל של הכניסה — בית תפילה שהתפללו שם כל יום, בבוקר ובערב, בימות חול

רחוב בית הכנסת, צולם מבית הקברות
דאס שול־געסל, פאטאגראפירט פונעם „בית עולם"

ובשבתות. לרוב התפללו שם בחורף, מתפללי בית הכנסת הגדול ובעלי מלאכה אדוקים שהשכימו קום, בערך בארבע לפנות בוקר, ואמרו תהילים עד זמן התפילה. כשרק עלה השחר ויכלו להבחין בין תכלת ללבן התחילה התפילה. שם נמצאו גם אי אלה ספרי ,,עין יעקב" ומי שהבין עיין בהם לפני התפילה. בכניסה בצד ימין, היה גם בית תפילה קטן, שנקרא משום מה ,,בית התפילה של החייטים", (דאס שניידערישע שילעכעל), אם כי רוב המתפללים היו דוקא קצבים. בית התפילה הזה היה סגור כל השבוע והתפללו בו רק בערבי שבתות ובשבת בבוקר בהשכמה. בימים הנוראים לא התפללו בשני בתי התפילה האלה.

בקלויז הסנדזאי, מקומו של הרב דמתא, התפללו כל יום, בבוקר ובערב, ובחורף גם למדו שם בערב, אבל לא כל השולחנות היו תפוסים ע"י לומדים, כמו בבית המדרש הישן. (פרטים יותר על הקלויז הזה תמצא במאמרי ,,המצב התרבותי והרוחני של העירה וגם במאמרי ,,החסידות בעירה").

בבית המדרש החדש התפללו כל יום בהשכמה, מנין רדף מנין עד בערך שעה עשר לפני הצהרים. חוץ משבתות שבהן למדו חברי ,,חברה חומש וחברה לינה", חומש עם רש"י ופרקי אבות בקיץ — לא למדו בבית במדרש הזה. (פרטים תמצא במאמרי ,,המצב התרבותי והרוחני של העירה). אחרי תפילת מנחה ומעריב, נסגר בית המדרש הזה. בשבתות התפללו בהשכמה, התפילה נגמרה בערך בתשע בבוקר. בתשע וחצי התחיל להתפלל מנין שני, מתפללי הקלויז הסנדזאי שאחרו לתפילה שם, שהתחילה כרגיל בתשע. במשך הזמן נעשה המנין הזה ומתפלליו, קבועים. ,,בימים הנוראים" לא התפללו בבית המדרש הזה ומתפלליו מכל השנה, התפללו לרוב בבית הכנסת הגדול. (פרטים מלאים על בית המדרש הזה תמצא במאמרי "ההיסטוריה של העירה").

מנין פרטי היה אצל ר' שמעון, אחיו של הרב ר' מאירל ז"ל, כל ימי חייו. אחרי פטירתו של ר' שמעון בוטל גםהמניןהזה.

שמעון פרידלנדר

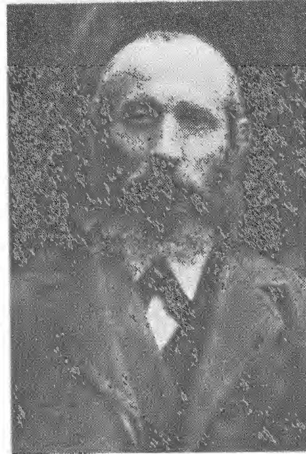
ועד הקהילה, תפקידו ופעלו

ועד הקהילה היה השלטון הפנימי של יהודי העירה. תפקידו היה לדאוג לצרכים הדתיים של בני קהילתו. על ועד הקהילה בדרך כלל היה למנות ולהעסיק רב, דיינים, שוחטים ושמש הקהילה ועליו היה גם להשגיח שבתי התפילה, בית המרחץ, בית הקברות וה,,הקדשים" יתנהלו בסדר ושכל אחד מהם ימלא תפקידו. היות ובעירתנו עברו משרות הרב והשוחטים בירושה, לכן צומצם תפקידו של הועד רק **לפרנס** את הרב והשוחטים ואת בני משפחותיהם ולשלם גימלאות לאלמנות ויתומים, במקרה שהרב או אחד מהשוחטים מת והשאיר קרובים כאלה.

בתי התפילה נהנו אמנם מאוטונומיה פנימית ולכל בית תפילה היו גבאים משלו, שדאגו לצרכיו מהכנסה עצמית כגון ,,עליות" ועוד וועד הקהילה לא השתתף בתקציבו של אף אחד מבתי התפילה של העירה, אבל מבחינה חוקית היו בתי התפילה תחת השגחתו של ועד הקהילה ובספרי האחוזה הממשלתיים היו כל בתי צבור יהודיים כגון : בתי תפילה, בית מרחץ, בית הקברות וה,,הקדש", רשומים ע"ש ועד הקהילה.

אם פרץ לפעמים סכסוך חריף בין גבאי ומתפלליו של איזה בית תפילה, דבר שקרה לעתים נדירות מאד, היה ועד הקהילה הפוסק האחרון בנדון, בתוקף סמכותו החוקית מטעם הראשות המקומית והמרכזית.

גם בית הקברות התנהל ע"י חברה עם גבאים משלה. ,,החברה קדישא" ביחד עם החברה ,,מתעסקים", סדרו את ההלויות ודאגו שהן תסודרנה על טהרת הטקס הדתי ולפי חשיבות המת. שם קברו את המתים בשורות ואת כל אחד קברו בשורה המגיעה לו לפי חשיבות המת בחייו. בית הקברות היה משותף לעירה ולעוד 39 כפרים, ששייכו במובן אדמיניסטרטיבי ללינסק ויהודי כפרי, שמת באחד הכפרים האלה, הביאו אותו

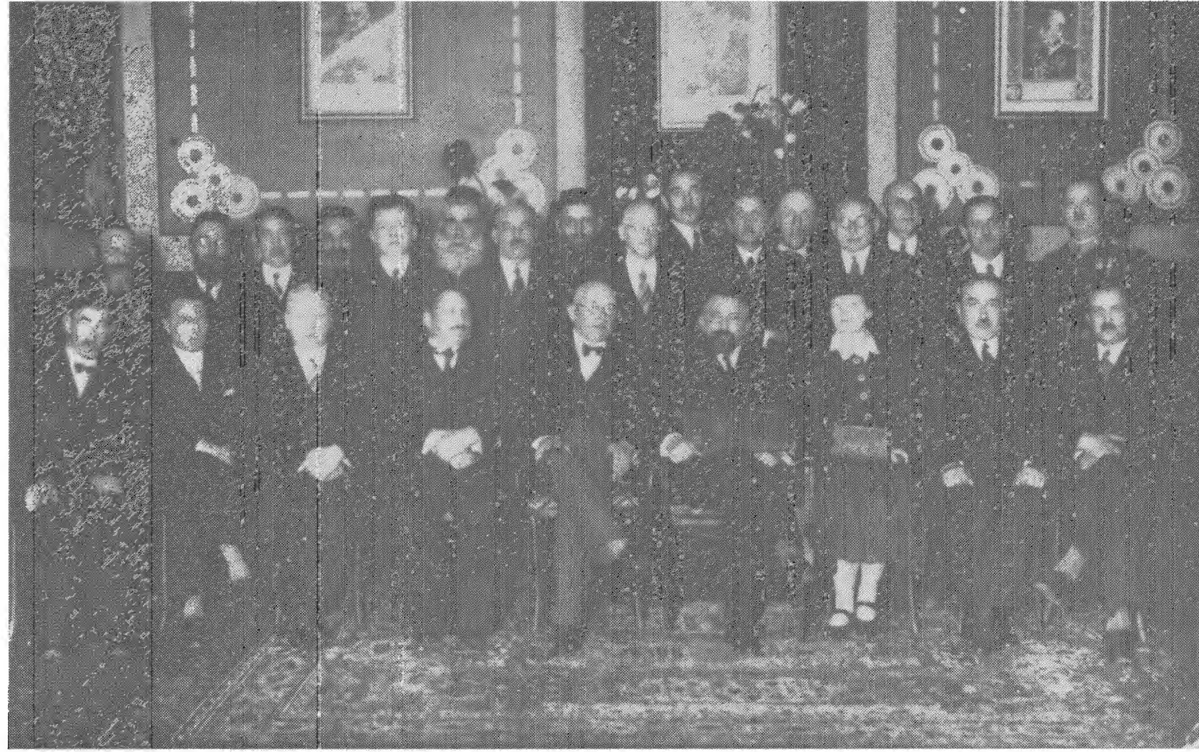
ר׳ אלי פלישר ע״ה, ראש הקהילה עד סוף מלחמת העולם הראשונה
ר׳ אלי פלישר ע״ה, געוועזענער ראש הקהילה ביזן סוף פונעם ערשטן וועלטקריג

ללינסק לקבורה. ברם במקרה שמת אחד מעשירי העירה והוא בחייו היה קמצן, ולפי מושגי ועד הקהילה לא נתן די צדקה לפי מידת יכולתו, ובמקרה שבני משפחת המת דרשו דווקא מקום קבורה מכובד, היה ועד הקהילה דורש בעד „קרקע״ כזאת, סכום מסויים ולא פעם פרצו סכסוכים על הרקע הזה בין ועד הקהילה ובין משפחת הנפטר ועכבו את הקבורה לכמה ימים וזה נחשב בעירה לבזיון גדול של המת. הכסף שועד הקהילה היה מקבל ממקרים כאלה, היה מוציא להחזקת בית הקברות במצב תקין ולתקן את החומה מסביב. לחברה קדישא אסור היה לסדר לויה בלי רשות ועד הקהילה.

בית המרחץ היה שייך אמנם לועד הקהילה אבל גם שם היה זה ענין של „חזקה״ וועד הקהילה הסתפק בזה שהוא היה הקובע את המחירים, גם במרחץ הזעה וגם במקווה של הנשים. בתקופתי היה לשמואל הבלן, או כפי שקראו אותו „שמואל העור״ כי היה עור בעין אחת ולחתנו לעמל פלישמן, „חזקה״ על בית המרחץ ורק אחרי מותו של לעמל, שלא השאיר אחריו בנים, השכיר ועד הקהילה את בית המרחץ. בית המרחץ היה נכס חשוב ליהודי העירה, היות ומקוה כשרה לנשים, היה נחשב ליסוד היסודות של טהרת המשפחה בישראל.

בחנוך ובעזרה סוציאלית ועד הקהילה לא התעסק, רק במקרים יוצאים מן הכלל. זכורני חורף אחד קשה מאד, שועד הקהילה חלק עצים לעניים להסקה. באותו חורף פשטה מגפת הטיפוס בעירה והפילה חללים.

במקרים סוציאליים מבני העירה, התעסקו יהודים בני רחמנים, או יותר טוב, נשים צדקניות ולא ועד הקהילה בתור שכזה. בעזרה לחולים עניים התעסקה החברה „בקור חולים״ והיא לא קבלה שום תקציב מועד הקהילה. גם החנוך היה מחוץ לתפקידו, הוא

חברי העיריה, לפני מלחמת העולם השניה, הגויים והיהודים ביחד
לינסקער געמיינדעראט־מיטגלידער ביזן צווייטן וועלטקריג, גויים און יידן צוזאמען

היה בידי המלמדים ולילד עני עזרה החברה „תלמוד תורה" והיא שלמה עבורו את שכר הלמוד, כדי שלא יתבטל מלמודו.

רק בענין אחד שיש לו אמנם רקע סוציאלי, אבל גם רקע דתי, התעסק ועד הקהילה וזה ענין „קמחא דפסחא". ועד הקהילה קנה כל שנה את הקמח המיועד לאפיית המצות, מטחנת הקמח, אחרי שרב העירה היה מכשיר אותה ל„כשר לפסח" והוא מכר את הקמח ליהודי העירה. אסור היה באסור חמור, לבעלי מאפיות המצות, לאפות מצות למי שהוא, אם לא הביא פתק מועד הקהילה, שקמח המצות הנהו ממחסנו. הועד העסיק כל שנה שני אנשים קבועים לעבודה הזאת. יענקל סגל (איסטעריקער) בתור קובע המחיר, לפי הרשימה שבידו ומקבל הכסף, והערש פלישמן בתור מוכר ושוקל את הקמח. ועד הקהילה קבע 5 מחירים שונים, לאמידים, לבינונים, לאלה שלא שלמו אבל גם לא קבלו „מעות חיטין" ולשני סוגים המקבלים „מעות חיטין"; לאלה המשלמים חצי מחיר הקמח ולאלה המקבלים את הקמח לגמרי בחינם לפי מספר הגולגלות. האמידים שלמו בערך מחיר כפול ממחיר הקמח, הבינונים — החצי מיתרת מחיר האמידים, אלה שלא קבלו ולא שלמו — במחיר הקרן. ועד הקהילה שכר גם משגיחים מיוחדים לתקופת אפיית המצות, שישגיחו על טהרת הכשרות של האפייה, כדי לא להכשיל את הכלל בחשש חמץ.

ה„הקדש" הכיל 4 חדרים. בחדר אחד גר שמש הקהילה, מוידל עם בני משפחתו; בשני, אלמנת השמש הקודם נטע שמש ע"ה, חנה נטע'ס עם משפחתה ובשני החדרים הנותרים היה ה„הקדש". ההקדש היה בעצם כעין חדר אורחים, כעין בית הכנסת אורחים ותפקידו היה לארח יהודים אורחים הבאים מן החוץ, אבל בפועל היה ההקדש תפוס כל הזמן ע"י משוגעי העירה. אורח מן החוץ, או שהיה לן בבית המדרש, או אצל מלמד דרדקאי, שהיו זהירים מאד במידת הכנסת אורחים.

יהודי אחד היה בעירה וואלף סגל שמו (חמאליק), יהודי חשוך ילדים, שלקח עליו את התפקיד, לדאוג לכל אורח שיהיה סמוך על שולחן בעל בית לסעודות שבת, בליל שישי ולמחרתו, והוא לא נח ולא שקט עד שמצא מקום לכל האורחים, כמה שלא היו. אדרבא! לא פעם באו אליו בעלי בתים, שהיו רגילים לארח כל שבת אורח על יד שולחנם, בטענה למה בייש אותם ולא שלח להם אורח.

ועד הקהילה היה המקשר בין יהודי העירה ובין ראשות המחוז בכל הנוגע לענינים הדתיים והוא נבחר לקדנציה של שש שנים, ע"י משלמי מס ועד הקהילה. את המס הזה, הנקרא „סימפל", היה כל יהודי בעל יכולת משלם לקהילה לפי הערכת ועד הקהילה. מינימום המס היה 2 כתרים אוסטריים. היות והרבה יהודים לא יכלו לשלם אפילו את המינימום, היה המספר של בעלי זכות בחירה לועד הקהילה מוגבל מאד ובערך רק לחצי האוכלוסיה היתה זכות זו. ועד הקהילה היה בן 7 חברים והם בחרו מביניהם את היושב ראש, שהיה נקרא ראש הקהל. עד מלחמת העולם הראשונה זכורים לי 2 ראשי קהילה; ר' יענקלה ברייער (דים) ז"ל, קראו אותו „בריער" היות והיה שוכר את בית מבשל השכר של הגרף קראשיצקי (בראס), ואת ר' אלי פלישר ז"ל, שכהן בתור ראש הקהילה עד סוף

מלחמת העולם הראשונה. בתקופת הממשל הפולני עד צאתי את העירה, כהן בתור ראש הקהילה ר׳ ליבלה דים הי״ד.

הכנסותיו של ועד הקהילה היו:

א) ממסים ישירים שהוטלו על כל בעלי היכולת, כאמור למעלה (סימפל).

ב) מהחכרת מסי השחיטה (קריפקע). השוחטים קבלו את משכורתם מועד הקהילה ואסור היה לשוחט, לשחוט בלי פתקת-שחיטה מועד הקהילה החל מבהמה גסה ודקה ועד לאוזים, בר-אוזים, תרנגולות ויונים. את הפתקאות היה בעל החכירה מקבל מועד הקהילה והוא גם קבע את המחיר לכל ראש. את מסי השחיטה החכירו אחת לשלוש שנים. היה קיים אסור חמור מטעם הרבנים, להכניס לעירה בשר משחיטת חוץ וחוכר המסים השגיח שלא יכניסו בשר כזה. הוא יכול היה, בתוקף תפקידו, לחפש בבתים פרטים אם לא הכניסו בשר כזה. במקרה הצורך, קבל גם עזרה ממשלתית בנידון.

המשכורות שועד הקהילה שלם לרב, לדיינים, לשוחטים ולשמש, היו דלות מאד ולא הספיקו כדי מחייתם. לרב ולדיינים היו גם הכנסות צדדיות. הם קבלו כסף בעד דיני תורה שפסקו בדיני ממונות, מצד המתדינים, (פסק געלד) ולכל „רגל״ (חג) היה כל בעל בית מכובד, שולח להם „כסף-רגל״. (רגל-געלד). לשוחטים היו גם כן הכנסות ממכירת הנוצות של התרנגולות השחוטות ובחדשי טבת-שבט, בתקופה ששחטו הרבה אוזים, כדי להכין שומן של פסח, הוריד כל שוחט רגל אחת מכל אוז שחוטה. נוצות האוז לא מרטו השוחטים והן שייכו לבעל האוז. השוחטים גם יצאו לשחוט לכפרי הסביבה והכפריים שלמו להם בעד הטרחה הזאת.

ועד הקהילה העסיק בזמני את הרב ר׳ מאירל הורוביץ, ושלושה דיינים והם: ר׳ יענקלה ר׳ שיאלעס (בוימאל), את ר׳ פישל דיין (וולוסקי) ואת ר׳ ליביש קיויס (ר׳ ליביש עקיבא׳ס, גראניק). זה האחרון היה הדיין של הקלויז הסדיגראי. הוא נחשב בעיני מתפללי הקלויז הנ״ל כרב ממש לכל דבר. השוחטים: ר׳ שלמה שוחט ואחר כך חתנו ר׳ ליפאלה, ר׳ משה זעליג שוחט, ור׳ יואל שוחט, שהיה שוחט של אנשי הקלויז הסדיגוראי, ושמש הקהילה, מלך חזן שכהן בתור חזן בית הכנסת הגדול ואת משכורתו קבל מבית הכנסת ונחשב בכל זאת כחזן הקהילה — כל אלה נקראו בעירה בשם „כלי קודש״.

ועד הקהילה שלם גם כעין פנסיה למשפחת הרב הנפטר, הרב ר׳ אברהם חיים הורוביץ ז״ל, אביו של הרב ר׳ מאירל, שנפטר עוד בהיותי ילד והשאיר אח, ר׳ יענקלה „רבי״ ובן ר׳ שמעון, גבן. שני אלה קבלו משכורת קבועה מועד הקהילה.

מקום תפילתו של הרב, היה בקלויז הסאנדזאי, אבל בשבתות החורף ובימי חול, חוץ מראש חודש, היה מתפלל בביתו עם המנין הקבוע שלו. ל„עליות״ הכי מכובדות היו נחשבים „שישי״ בשבת ו„חמישי״ בחג, והן היו קנינו של הרב.

המצבה של ר׳ יענק״לה ר׳ שיאלעס, הדיין
די מצבה פונעם לינסקער דיין, ר׳ יענק׳לה ר׳ שיאלעס

שמעון פרידלנדר

נשמת העירה

החיים היהודיים בעירה, לפני מלחמת העולם הראשונה, לפני שנפרצה הפרצה בחומת היהדות, והחיים בעירה קבלו צורה יותר חמרית וגשמית, מתוארים אמנם בנאמנות בספר-יזכור זה ומקיפים את כל ההווי היהודי מכל צדדיו; הן החיים התרבותיים והכלכליים והן החיים היומיומיים וחיי השבת, חיי החולין והקדושה, אבל חסרה בתאורים האלה הבבואה הנאמנה של גלי האור הלוהטים, שקרנו מפניו של היהודי העממי, הלא-למדן, מפניו של בעל המלאכה הידוע-סבל, בעת שהתיחד עם קונו ודבר אתו כדבר איש אל רעהו אם כי בשפה לא מובנה. חסרה הנשמה היהודית העממית שרמצה (היתה טמונה באפר חם) מתחת למעטה העב והגס של החיים היומיומיים הקשים והמרים, שקרני אורה הקיפו עולמות וחדרו עד להיכל השביעי במרום, בו נשמות הקדושים, שנהרגו במשך הדורות על קדוש

השם, טובלות בנהרי נחלי שמן אפרסמון הריחניים ונהנים מזיו השכינה המאיר עליהם. חסרה הנשמה היהודית הטהורה והזכה של יהודי ה,,חצות" ושל יהודי ה,,תהילים", שהיו לאו דוקא למדנים או חסידים, אלא יהודים פשוטים, בעלי מלאכה ש,,ערכו חצות" בלילות החורף הקשים בבית המדרש הישן או ב,,שילעכל" והתאבלו על הגלות המרה והארוכה.

רק מנורת נפט אחת, על השולחן ע"י התנור, הדליק מוידל שמש בבית המדרש הישן, בטרם צאתו לדפוק ,,שומרים", בערך 2½—2 אחרי חצות, אחרי שהסיק את תנור החמום. יהודים עממיים, לא-לומדים, שהשכימו קום לקול דפיקת ,,שומרים" ממיטותיהם החמות מיהרו לביהמ"ד, הסבו מסביב לשולחן המואר, התחממו בתנור שטרם חומם, וערכו ,,תקון חצות", תקון ,,רחל" ותקון ,,לאה".

מחוץ לשולחן המואר הזה היה בביהמ"ד חושך מסביב. שלהבת ,,נר התמיד" על ,,העמוד" ע"י ארון הקודש, פזזה והרקידה את הצללים השחורים על הכתלים מסביב ודדי ה,,כיור" שנזלו תמיד, מאחורי התנור, טפטפו בריתמוס, טיף טאף, טיף טאף.

לא הבינו, עורכי חצות אלה, את פרוש המלים, אבל ידעו והרגישו הם את ערכו של עצם ,,תקון חצות". הנעימה המונוטונית והעצובה של ה,,עורכים" היתה כעין נאום-קטגוריה כלפי מעלה, כאילו כביכול שכח חלילה את עמו ישראל, את עמו הנבחר, בנכר, בגולה ונותן אותו לאט לאט לכלות בגלות הארוכה, כאילו לא אכפת לו כל זה. כשהגיע עורך החצות ב,,תקון רחל" לפסוק של הנביא ירמיהו ,,קול ברמה נשמע, רחל מבכה על בניה" היה נזכר בגירסא דינקותא, בילדותו, בזמן שלמד ב,,חדר", איך ה,,רבי" היה מפרש את ה,,אני" הראשון בפרשת ,,ויחי", ,,ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל וכו'", ואז נתגלגלה דמעה מתחת למשקפיו, התלויים על קצה חוטמו והמוחזקים לרוב, בשני חוטים שחורים מסביב לאזניו. עוד דמעה לנאד הדמעות של העם הנודד!

עורכי חצות אלה, טוו ביחד, את אמונתם התמימה, את הצער והכאב של השכינה המנהמת כל יום כיונה על חורבן בניה — עם החיים הקשים והמרים שלהם עצמם, ומהחוטים הבלתי נראים אלה נוצרה הנשמה הזכה והטהורה של העירה היהודית.

שני עורכי חצות כאלה נשארו בזכרוני והם: חיים הערשאלע איינבינדער (כורך ספרים, גוטעסדינער) ושלמה'לה גיטל גולדעס (שלמ'לה טעמער, שלמה'לה הקדר).

אוצר המלים מוגבל מאד ואינני מוצא את המלים המתאימות כדי לתאר את ההתלהבות, את הדבקות והתמימות של בעל המלאכה העממי והפשוט, של בעל העגלה, של סוחר הסוסים, של היהודי שנדד ועמל כל ימות השבוע בכפרי הסביבה, בין הגויים, והשתדל להגיע הביתה בערב שבת לפנות ערב, כדי לבלות את יום השבת, את יום המנוחה בקרב משפחתו — בזמן אמירת ה,,תהילים", בקיץ ביום שבת אחרי הצהרים, בבית הכנסת הגדול. ספרי התהילים, שנשאו עליהם חותמת ארוכה ,,שייך לבית הכנסת הגדול פה ק"ק (קהילה קדושה) לינסק יצ"ו" נרטבו לא פעם בדמעות יהודיות חמות. גם המקריא לפני העמוד וגם

אומרי התהילים, לא היו לומדים ולא הבינו את פרוש המלים, אבל כמה רגישות וכמה חמימות, כמה בטחון וכמה אמונה אפשר היה למצוא בין אומרי התהילים האלה! מי הוא בעל הרגש החזק, שזכה להרגיש, להבין ולהאזין את הסימפוניה השמימית הזאת, שהתפתלה ועלתה ישר לרקיעים העליונים, כמו עשן הקטורת, בזמן שבית המקדש היה קיים! מיהו זה שזכה לשמוע את משק הכנפים של הנשמה היהודית הזאת, ששמרה על שארית ישראל, שאל יאבד ישראל בגלות הארוכה העקובה מדם בניו.

עם אמירת התהילים בנעימה המסורתית שלה, התחבר היהודי בעירה עם הקב״ה פנים אל פנים, בנאמנות ובלי טענות.

שלושה מקריאי תהילים כאלה נחרתו בזכרוני, בחתוך הדבור החזק והצח שלהם והם: ר׳ געציל שואב המים (וואסערטרעגער), צדוק שוורץ, קצב, ואייזיק בערטענטייל, עגלון, בקו לינסק-סאנוק.

מאין להשיג את הצבעים כדי לצייר את קוי האור, שהפיצו פניו, החרושים סבל וצער, של היהודי העממי, בשבתו בליל שבת ב„זכר״ ובלעטו עדשים חלוטים, מפולפלים — בעת שהטה אזנו לשמוע את ספורי המעשיות והנסים שסופרו ע״י השולחן מהצדיקים הקדמונים, שהתפנקו לפני הקב״ה כבנים יחידים להוריהם ושהקב״ה בטל כביכול רצונו מפני רצונם, ולא פעם בטלו, בכוח צדקתם, גזרות על כלל ישראל, שהיו כבר גזורות „למעלה״. איזו הכנעה והכרת טובה, הביעו אז עיניו הנוצצות לפני השי״ת שזכהו להיות בן לעם סגולה כזה, שהקב״ה משתעשע בבניו וממלא את כל משאלות לבם. את קוי האור הנוצצים והטהורים האלה, הפכו מלאכי השרת במרום, עם השר מיכאל, סנגורם של ישראל, בראשם, לצלילי מנגינה אלהית, שזרו מהם זרי תהילה והשטיחו אותם לרגלי כסא הכבוד.

ומי יודע? יכול להיות, שהנשמה הטהורה והמעונה הזאת, דואה ומרחפת היום, אם כי מזמן לא נשאר בה אף יהודי אחד, באבריה השבורים והחרוכים, מעל לעירתי החרבה, מעל רחובות היהודיים השרופים והשוממים, מעל מקומות בתי המדרש והקלויזים שלא נשאר מהם כל זכר, מעל לבית החיים החרוש — מלקטת את האותיות של ספרי התורה השרופים, אוגרת את ניצוצות הקדושים של יהודי החצות והתהילים, מאספת את הנשמות התוהות של העצמות החפורות, המתגלגלות בשדות, מכנסת את כל נשמות יהודי העירה שנורו, נקברו חיים ונשרפו בלינסק, בזאסלאווא ובבלזיץ בתקופת השואה כדי לקלוע מכל אלה זר-**אבל שחור**, לזרוק אותו כלפי כסא הכבוד ולשאול את השאלה הנצחית ללא מענה: למה נעשתה זאת? האמנם גרועים אנו מיתר אומות העולם? ל מ ה?

שמעון פרידלנדר

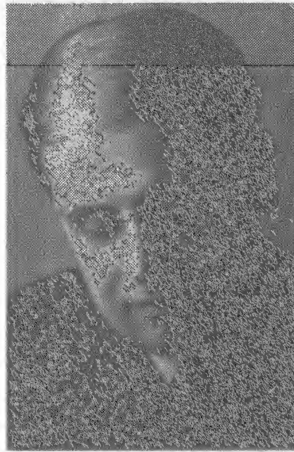
יסוד האגודה הציונית בעירה והתפתחותה

בסתיו 1917 נוסדה האגודה הציונית בעירה. בין המיסדים, שנים מהשכבה הצעירה של חובשי ביהמ״ד, שרדפה בשעתה, לפני מלחמת העולם, את חברי ה„חוג״, מאלה שהושיבו את ר׳ יענקלה על ארגז לפני הקרקס (עין המאמר „לינסק לפני מלחמת העולם הראשונה, המצב התרבותי״), אחד מחברי ה„חוג״ הנ״ל ושנים מבחוץ, ז. א. לא מחובשי בית המדרש. באיזו צורה נמצא הקשר בין שלשת הראשונים ושני האחרונים, לא זכור לי כבר. חברי החוג התפזרו בראשית המלחמה, חלק גויס לצבא האוסטרי וחלק יצא את העירה מאימת הפלישה הרוסית, מי לצכיה, מי להונגריה ומי לוינה הבירה. ראש החוג הנ״ל יושע זינגר נפל בחזית סרביה.

הדחיפה הנפשית של חובשי בית המדרש אלה ליסוד האגודה, היתה דתית ביסודה. המלחמה הגדולה הנ״ל הממה את יהודי העירה והוציא אותם משווי המשקל הנפשי. פתאום נלקחו אבות מבניהם, בעלים מנשותיהם ובנים מהוריהם, וההרגשה היתה כמו בכל מלחמה, כולם הולכים אבל לא כולם חוזרים. הוסיפה עוד למבוכה הזאת, מחלת החולירע, שפרצה בעקבות הנסיגה של הצבא האוסטרי, צבא הקיר״ה, שיהודי העירה כל כך סמכו ובטחו בו, שהפילה הרבה חללים מבין יהודי העירה וכמה משפחות יהודיות מתו בעירה מבלי השאיר שם וזכר, ואחרון אחרון, הפלישה הרוסית מאוקטובר 1914 עד מאי 1915, עם השרפות והשוד שבאו בעקבותיה ושהרסה את יסודות החיים התקינים, וכשנתארכה המלחמה, והמחסור במצרכים הכי חיוניים הלך הלוך וגדל, ועל הכל הידיעות המחרידות שהלכו ורבו על הנופלים במלחמה מבין יהודי העירה, אנקות האלמנות והיתומים שנשארו בלי מפרנסיהם, ובכיותיהם של ההורים השכולים — כל המאורעות והתמורות האלה הוציאו את היהודי משלוות נפשו הפנימית והביכו אותו, וביחוד את הנוער המתבגר מבין חובשי ביהמ״ד, החושב והמעמיק. הם שאלו את עצמם: מהי תכלית ההשגחה העליונה בנהרות נחלי דם אלה, ההולכים ונשפכים בשדות הקרב? גם הזקנים וגם הצעירים ראו במלחמה הגדולה הזאת, במאורעות הטרגיים האלה, יד ה׳. בבית המדרש התחילו לחטט בספרי הקדמונים כדי למצוא איזה שהוא רמז למלחמה האיומה הזאת.

השאיפה לגאולה ולשיבה לציון, קננה בלב היהודי בכל הזמנים ובכל הדורות ולכן טבעי היה בכלל, שהיהודי, האדוק בדתו, רוצה למצוא, ומוצא גם, בכל מלחמה „עקבתא דמשיחא״, וביחוד במלחמה שגם טורקיה, שארץ ישראל היא תחת רשותה, מעורבת בה. בכל עת צרה לכלל ישראל, ראה היהודי את פעמי הגאולה שהולכים ומתקרבים, בבחינת „עת צרה היא ליעקב וממנה יושע״ (ירמיהו ל׳ ז׳).

הכלל הידוע: כשמחטטים — מוצאים, התאמת גם הפעם. חובשי ביהמ״ד גלו ב„פרקי דרבי אליעזר״ מאמר, שכאלו מרומז בו על המלחמה הזאת והוא קורא אותה „מלחמת גוג ומגוג״, לפי נבואת יחזקאל, ז.א. המלחמה האחרונה לפני ביאת הגואל, ויסורי המלחמה

מנדל לויף ע"ה, בנו של ר' הערש מלך לויף ע"ה, הראשון שנאם בבית הכנסת הגדול נאום ציוני.
מענדל לויף ע"ה, ר' הערש מלך לויף ע"ס זון, דער ערשטער וואס האט געהאטלן א ציוניסטישע רעדע אין דער גרויסער שול.

הזאת הם בבחינת „חבלי משיח", שעליהם אמרו אמוראי בבל עולא ורבא „ייתי ולא איחמיניה" (סנהדרין צ"ח), ז.א. שיבואו אבל הם לא רוצים לראות אותם. המובן הוא: הם מוותרים בחייהם על הגאולה ולא רוצים לראות את חבלי הגאולה. כה גדול יהיה הסבל.

בחורף 1917—1916, באמצע מלחמת העולם הראשונה, הופיע מאמר בעתון „פסטר ללועיד", עתון יומי בשפה הגרמנית שיצא בבודפסט אשר בהונגריה, שעורר התלהבות ותקוות גדולות בין יהודי העירה, וביחוד בין חובשי ביהמ"ד הצעירים. במאמר הנ"ל מביא המחבר את הקטע הידוע מחלום „דניאל", המרמז על ה„קץ", „ויתיהבון בידה עד-עדן-ועדנין ופלג עדן" (דניאל ז' כ"ה), ואת קטע הנבואה שאמר לו איש לבוש המדים על אחרית הימים „כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד-עם-קדוש, תכלינה כל אלה" בפרושו של המלבי"ם. (מלבי"ם, ראשי תבות: מאיר ליביש בן יחיאל מיכל). בפרושו זה, „מקרא קודש" על התנ"ך, מוכיח המלבי"ם בכל מיני ראיות וחשבונות, ששנת ה'תרע"ג (1913) היא סוף ה„קץ" ולאחריה תבוא הגאולה והיהודים ישובו לארצם. היות וידוע, שהגאולה לא תבוא בבת אחת אלא טיפין טיפין, קשרו את דברי המלבי"ם עם הרמזים שב„פרקי דרבי אליעזר" וראו בהם סמנים של גאולה קרובה.

מהלך מחשבותיהם של חובשי ביהמ"ד אלה, היה בערך ככה: היות וחיים אנו בתקופת הרת עולם כזאת, תקופת הגאולה, חייב לכן כל יהודי להתכונן לגאולה ולעזור כביכול להשגחה העליונה כמו בקריעת ים סוף, שהקב"ה אמר למשה „מה תצעק אלי? דבר אל בני ישראל ויסעו", כלומר, שיעשו גם הם איזו פעולה, והיות כאשר היהודים יחזרו לארץ ישראל, יצטרכו לדבר בשפתם העתיקה, שפת עבר, ודוקא לפי המבטא שדברו אז, כמו שהיהודים הספרדיים מדברים כעת, כפי המקובל, לכן חייב כל יהודי הנאמן לעמו ולדתו,

ללמוד ולדבר בשפה הזאת, לבל יאחרו חלילה את המועד. בשנת 1917 התחילו הם ללמוד עברית במרץ ממכתבי ההוראה של שבח וולקובסקי מקראקוב ובעקבות השפה באו לרעיון „ישוב ארץ ישראל״.

2

קדמו ליסוד האגודה כמה פגישות בין המיסדים, בדרך המוליכה להיזלוב. בפגישות האלה דנו על מטרת האגודה, על מגמותיה וארגונה ואחרי ברורים וחלופי דעות, הוחלט בישיבה שהתקימה בדירת ההורים של פרץ גרוס, ליסד אגודה בשם „מזרחה״, שמטרתה תהיה: א) לחייב כל חבר ללמוד את השפה העברית, ב) להפיץ את הרעיון של ישוב ארץ ישראל בין הנוער. כן הוחלט באותה הישיבה, שהאגודה תתארגן בהתחלה במחתרת, כדי לא להיות מופרעת על-ידי קנאי בית המדרש וגם שחבר באגודה יכול להיות רק בן ולא בת. המיסדים היו: משה פרידלנדר, פרץ גרוס, זלמן גינצברג, שלמה בלום, שמעון פרידלנדר. שני הראשונים — מחובשי ביהמ״ד של השכבה הבינונית, שני האמצעים — מחוץ לביהמ״ד והאחרון — מחברי ה„חוג״.

המיסדים שמו להם למטרה לרכוש בחשאי חברים לאגודה בעיקר מבין חובשי ביהמ״ד, אבל גם לא להזניח את החוגים מחוץ לביהמ״ד. אלה מבין המיסדים שידעו כבר עברית, לימדו עברית לאלה שטרם ידעו, בלי כל תשלום!

כדי למלא את התפקידים, שהאגודה הציגה לעצמה, החליטו המיסדים, אחרי שלאגודה יהיו כבר עשרה חברים, לשכור חדר ולארגן שעורי ערב לעברית למתחילים. את תפקיד שכירת החדר, לקח על עצמו החבר זלמן גינצברג, ברם הקשיים לא היו קטנים. ראשית היה החדר צריך להמצא בסביבה לא-יהודית, אצל גוי, ושנית היתה גם שאלה כספית; מאין להשיג את הכסף גם לשכירת החדר וגם לרהט אותו בשולחן וכסאות! ברם במאמץ כל החברים וביחוד של החבר זלמן גינצברג, גם ביזמה וגם בכסף, הצליח החבר זלמן, לפני חנוכה, לשכור את החדר ולרהט אותו ברהיטים הכי הכרחיים ומשה התחיל ללמד את השפה לחברים, שטרם ידעו אותה.

בתקופה ההיא היו כבר יותר מעשרה חברים, אבל לא כולם בקרו באגודה, יען כי, אי אלה חברים מבין חובשי ביהמ״ד, פסחו עוד על שני סעיפים ולא היו עוד שלמים עם עצמם. המיסדים, שהוו גם את ועד האגודה, עבדו עבודת נמלים, לבסס את האגודה גם מבחינה עיונית וגם מבחינה כספית; בזו האחרונה, היה חלקו של החבר זלמן גדול מאד. למטרה זו התקשר הועד עם לשכת הקרן הקימת ועם הלשכה הראשית של ההסתדרות הציונית בוינה וקבל מהם חוברות תעמולה רעיונית וחוברות תעמולה לאסוף כספים בשביל קרן הקימת וגם למכור את השקל הציוני. מבין החברים הפעילים מהתקופה ההיא, זכורים לי: יעקב מנדל, יצחק בוימוואל, צבי קורנבליט, יצחק שורצמן ונחום גינצברג. חברי האגודה, כל אחד בסביבה שלו, נהלו תעמולה ענפה בין הנוער היהודי לכל סוגיו וגם בין סתם בעלי בתים ובעיקר בין בעלי מלאכה, לטובת השקל הציוני. בחורף הזה, חורף 1917—1918, בחורף הראשון לקיום האגודה, נמכרו בעירה ובכפרים שבסביבה,

200 שקל. כשאני מביט כעת על העובדה הזאת, קשה לי פשוט להשיג, איך יכלנו בעירה כמו לינסק, ובחורף הראשון, להגיע לידי שיא כזה! בהזדמנות זו עלי לציין שלשיא הזה עזרו לא מעט, מנדל זופניק ז״ל (מנחם אלדובי) ואחיו מרופינקה, שהפיצו את השקל בין הכפריים היהודים ושל החברה סימה בת צבי לרנר, שהפיצה את השקל בין הבחורות בעירה.

בתקופה ההיא הונח גם היסוד, של הספריה ע״י האגודה, בארבע שפות, דהיינו: עברית, יידיש, פולנית וגרמנית, פעולה גדולה וחשובה מאד, בהתחשב עם העובדה, שהכל נעשה במחתרת ובעזרתה העצמית של קומץ חברי האגודה, חוץ מספר אחד „אלטניילאנד" של ד״ר הרצל, בגרמנית, שקבלנו במתנה מסימה לרנר.

3

לעבודת התעמולה הענפה הזאת, אם כי התנהלה פחות או יותר במחתרת, היה גם צד שלילי, כי ממנה נודע לקנאי ביהמ״ד, שישנם „ציוניסטים" בעירה, ונודע להם גם שבאיזה שהוא חדר, מתקימת אגודה ציונית, אם כי לא יכלו בשום אופן, למצוא את מקומו, ולא קשה היה, להם להודע, מי הם העומדים בראש, ואז התחילו הרדיפות והווכוחים בביהמ״ד והרדיפות בבתי החברים. הקנאים לחצו על הורי החברים, שישפיעו על בניהם ואפילו בכוח, שיפסיקו לבקר באגודה ושיסתיגו בפומבי ממטרת האגודה. עלי לציין שבאי אלה מקרים, הצליחו הקנאים בתעמולתם זו.

הימים היו ימי מלחמת העולם. רוב הנוער המבוגר לא היה בבית, או ששרת בצבא, או שנפל כבר בחזית, או שערק מהצבא וישב בנכר, מקום שלא מכירים אותו. הגיל הממוצע של הנוער שלמד בביהמ״ד, היה 18—14, ואם אמנם השפעת המיסדים על הנוער היתה די חזקה, אי אפשר היה בכל זאת למנוע אי אלה מקרים של נשירה.

קנאי בית המדרש ובראשם: בערטשע ר׳הערשאלעס, (בערטשע רובינפלד) ואביו ר׳ הערשאלע ישראל בילעכעלס, מיכל ישראל בילעכעלס, (מיכל רובינפלד) אהרן שמואל לנדוי, חיים אנטשאלעס, (חיים גרשון) ועוד. ועל כולם ר׳ יענקלה ר׳ שיעלס (בוימאל), דיין העירה, השפיעו על מנהלי ועד הקהילה לסגור, בערב אחד, את כל בתי התפילה ולהתפלל מנחה-מעריב רק בבית המדרש הישן.

בין מנחה ומעריב יצאו הקנאים הנ״ל, בנאומים נלהבים נגד מיסדי „הכת", ככה נקראנו בפיהם, ואוהדיהם, שרוצים חלילה לקעקע את חומת היהדות ולהוביל את בניהם לשמד, ודרשו מכל מי שיראת ה׳ נוגע ללבו, שיעמוד בפרץ וימנע מבניו להתחבר אל „העדה החטאה הזאת". הנגע היה הפעם מבפנים, בתוך כתלי ביהמ״ד, בבחינת „פשה הנגע בבית" ולכן גדולה הסכנה עוד יותר. מטרתם של הקנאים היתה, לגרש את המיסדים בכוח מביהמ״ד! העובדה שהמיסדים המשיכו ללמוד בביהמ״ד כמקודם, והתנהגותם הדתית היתה ללא דופי עוד הגבירה את רוגזם לגביהם. „הגם לכבוש את המלכה עמי בבית"? צעק ר׳ יענקלה, בפנייתו אל המיסדים שעמדו כולם בחבורה אחת, „אתם רוצים דוקא

קבוצת חלוצים, לינסק־איסטריק בצרנוביץ, לפני עליתם ארצה.
א גרופע לינסק־איסטעריקער חלוצים אין צערנוביץ פאר זייער עליה.
עומדים, שורה ראשונה, מימין לשמאל : שטייען, ערשטע רייע, פון רעכטס אויף לינקס :
מאיר זופניק (אלדובי), מרדכי לרנר (למדני), אליעזר אייזן (ברזלי), משה זופניק (אלדובי).
שורה שניה : צווייטע רייע :
ברונענגרעבער, מנדל זופניק (מנחם אלדובי), משה פרידלנדר.
יושבים : זיצן :
נחום גינצבורג, משה פריליך.

להרוס את היהדות מבפנים? לכו מפה ועזבו את ביהמ״ד לנו!״. בקריאה הזאת התכוון ר׳ יענקלה להלהיב ולדרבן את קהל הנאספים, שיקומו ויגרשו אותנו בכוח מביהמ״ד, אבל אף אחד מבין כל הנאספים לא הרהיב להרים יד על המיסדים. הקנאים בעצמם לא היו מוכשרים לזה, הן מבחינה פיזית והן מתוך פחד להסתבך עם הרשות, כי דבר כזה נחשב לפי החוק, כעברה פלילית. הם רק יכלו להסית, אבל ההסתה לא מצאה הפעם קרקע פוריה. לינסק של שנת 1918, לא היתה כבר לינסק של שנת 1907, בשעה שהיה להם עוד הכוח, לגרש בכוח את אחד מבחורי ביהמ״ד, על שמצאו אצלו בביהמ״ד ספר לועזי שנשר מחיקו. האדיקות אמנם לא נתמעטה במאומה, ברם התנאים האוביקטיביים והכלכליים של היהודי בעירה השתנו ביסודם בעקבות המלחמה, ואלה הביאו מהפכה שקטה בהלך רוחו של היהודי בעירה.

4

ידוע היה הפתגם של ראש העירה הנוצרי לפני המלחמה, בשעה שראה זוג יהודי חדש מובל לחופה, „עוד חנות תתווסף בעירה״. ואמנם! זאת היתה המציאות בין היהודים בעירה. לא היה זה הוגן, לסוחר יהודי בעל בעמיו, לתת לבנו מקצוע, ללמדו מלאכה. מקובל היה, שבן בעל ביתי לומד ביהמ״ד עד שהוא מתחתן, אחרי החתונה נשאר הוא בבית חותנו, שתים-שלוש שנים, סמוך על שולחנו (קעסט בלע״ז), ואחרי שמשפחתו מתרחבת, הוא פותח לו בעצמו חנות ונהיה לעצמאי. ואז קורה אחד משני אלה: או שהוא מצליח בעסקו וממשיך בו או הוא לא מצליח ופשט את הרגל. במקרה האחרון קורה גם לפעמים שהחותן נותן נדוניה שניה, ואז האברך מתחיל „אודך״ ופותח עוד פעם חנות. אם כל זה לא הולך, הוא יוצא לגרמניה ומנסה שם את מזלו, נהיה שם לתגרן, מסתובב בכפרים ומוכר את סחורתו בתשלומים. כזה היה הנוהג וכזאת היתה המציאות עד המלחמה. אולם המלחמה, הן ע״י היציאה לצ׳כיה, להונגריה ולוינה, והן עצם השרות בצבא, חוללה מהפכת מושגים בין הרבה יהודי העירה, ביחוד בין הנוער המתבגר. נִפקחו עיניהם וראו והנה ערומים הם, בלי מקצוע, בלי משענת לחייהם העתידים. בקרב הנוער הלומד בביהמ״ד, אפילו בין אלה שטרם באו במגע ישיר עם העולם הגדול, התחיל היתוש לנקר במוחו והוא שאל את עצמו; מה יהיה יום אחרי המלחמה? איך יסדר הוא את חייו לעתיד? הנוער הרגיש שיסודות החיים הכלכליים של היהודי בעירה, המסחר, הולכים ומתערערים, שמקורות הפרנסה הולכים ומתדלדלים. עוד לפני המלחמה נפתחו בעירה ובכפרי הסביבה צרכניות (קולקות בלע״ז) פולניות ורותניות, שירדו לחיי הסוחר היהודי עם סיסמאות הבוייקוט שלהם „קנו רק מתוצרת שלנו אצל אנשינו״.

סיסמאות אלה התגברו עוד בימי המלחמה, מזמן שפולין הקונגרסית נכבשה ע״י צבאות הברית והאנטישמיות הארסית מתקופת הרוסים שם, התחילה לחדור לגליציה, ומי שהיו לו עינים בראשו, יכול היה לראות מראש את תוצאותיה של האנטישמיות הזאת. לא יהודי כפרי אחד נושל כבר מפרנסתו בעקב הצרכניות האלה. הנוער היהודי הרציני חשב על שנוי ערכין כלכלי, והדרך היחידה שראה לפניו, היא הדרך להגירה לעולם הגדול

לאמריקה, לגרמניה ולדרום אמריקה. והנה הופיעה התעמולה הציונית „בעיתה" והוכיחה שיש גם מוצא אחר. להגר? נכון! אבל למה דוקא ללכת מנכר לנכר? למה לא לצאת לארץ ישראל ולבנות שם את עתידו? למה לא ליצור לעצמו פנה תחת השמים, איפה שהיהודי לא יהיה בנכר? למה לא לבנות את הארץ ולהבנות בה? ללמוד תורה! אדרבה ואדרבה! אבל טוב תורה עם דרך ארץ למדונו חכמינו ז"ל. למה לא ללמוד מלאכה המפרנסת את בעליה, כדי להכין עצמו לחיים אחרים? כמאמר חז"ל „שב שני הוה כפנא ואבבא דאמנא לא חלף" (סנה. כ"ט.), המובן: שבע שנים היה הרעב ועל שער האומן לא עבר.

ברוח זו נהלו המיסדים את תעמולתם בקרב הנוער הלומד בביהמ"ד ובקרב בעלי המלאכה. אפילו אלה שלא הצטרפו רשמית לאגודה הציונית, התיחסו באהדה לרעיון והרבה מהם קנו גם שקלים ותרמו לקרן הקימת.

ועוד דבר! בתקופה ההיא, בשלהי 1917, ידוע היה כבר בעירה תוכן הצהרת בלפור הידועה של ממשלת אנגליה ותוכן ההצהרות של ממשלות הברית, גרמניה, אוסטריה וטורקיה, שבאה בעקבות ההצהרה האנגלית, כדי לא לאבד את אהדת יהדות העולם וביחוד את אהדת יהדות ארצות הברית של אמריקה. הממשלות גרמניה, אוסטריה וטורקיה פרסמו בתקופה ההיא הצהרה, שהן יביטו בעין יפה, אם יהדות העולם תאכלס את ארץ ישראל תחת אפוטרופסותה של טורקיה, כדי לעזור בזה לפתור את שאלת היהודים ברוח הציונות. המיסדים השתמשו בהצהרות האלה כדי להוכיח את מתנגדיהם, ששאלת ההגירה היהודית לארץ ישראל אחרי המלחמה, הנה שאלה אקטואלית ולא שאלה תאורטית גרידא. עוד אז, בתקופת המלחמה, עמדו המיסדים בקשרי מכתבים עם הלשכה הראשית של קה"ק בוינה, בנוגע לאפשרויות הגירה לארץ אחרי המלחמה ולהתישב בה. מכתב בן שלושה עמודים, בגרמנית, הדן בבעיה הזאת והחתום ע"י ד"ר ביגל, המזכיר של הלשכה הראשית של קה"ק בוינה, הוא בין המסמכים המעטים שנשארו בידי מהתקופה הנ"ל.

5

במרץ 1918 אסרה המשטרה את המיסדים, פרט לשלמה בלום, שעזב את לינסק עוד זמן מה לפני זה וחזר לכפר מולדתו קומנטש, ואת החברים נחום גינצברג ויהושע פרילינ, אחרי שערכה חפוש מדוקדק בחדר האגודה והחרימה את כל החומר התעמולתי שנמצא שם. בערך שבוע לפני זה, בקר באגודה, פעם בערב, השוטר העירוני, קוסטצקי ושאל פרטים על מטרת הפגישות המתקימות בחדר הזה, לפי מה שמסרו לו השכנים הגויים אשר בסביבה. הוא רשם לו אז את שמות החברים שנוכחו באגודה בשעה זו, היו אלה אותם החברים שנאסרו אחר כך. את האסירים הביאו לבית העיריה והאשימו אותם בניהול אגודה מחתרתית בתקופת מלחמה. ראש המשטרה חשב, שגילה אגודה מחתרתית טרוריסטית שפועלת נגד הממשלה. אני, בתור היושב ראש, הסברתי לו, שאנו, בתור סניף של ההסתדרות הציונית המרכזית בוינה, המאושרת ע"י הממשלה, לא צריכים תקנון מיוחד כדי לנהל את הסניף. מסרתי לו גם מכתב מהלשכה הראשית של קה"ק בוינה, שבו היא

מיפה את כוחי לאסוף כספים עבורה. במכתב הזה היה גם מודפס טופס האשור הממשלתי, שבו מאשרת הממשלה, שמותר לה לאסוף כספים למטרתה בכל מדינות אוסטריה. אחרי שראש המשטרה (הז׳נדרמריה) השתכנע שאין לו פה ענין עם איזו אגודה מחתרתית טרוריסטית, החתים הוא את כל האסירים על התחיבות, לא לעזוב את העיר בלי רשותו, והזהיר אותי לא לפתוח את האגודה לפני שאקבל תקנון מאושר ע״י ראשות המחוז, וגם לא לאסוף כספים למען קה״ק עד להודעה חדשה מצדו, ושחרר את האסירים.

את כל החומר התעמולתי שהחרים באגודה, העביר ראש המשטרה לבולשת הראשית בוינה. ועד האגודה שלח דו״ח מלא על כל מה שארע כאן, ללשכות הראשיות בוינה והן פנו לבולשת להבהרת הענין. אחרי איזה שבועות הודיע לי ראש המשטרה, שהוא מבטל את האשמה הפלילית, היתיר להמשיך ולאסוף כספים למען קה״ק, ורק האסור לפתוח את האגודה, נשאר בתקפו, עד אשר נשיג תקנון מאושר מראשות המחוז. הוא גם הודיע, שהוא מצדו לא יתנגד שנקבל אשור כזה.

6

באפריל 1918 התקימה בלבוב ועידה של נאמני ההסתדרות הציונית בגליציה. השתתפתי בועידה הזאת בתור ב״כ אגודתנו וגם בתור ב״כ של השוקלים בעירתנו. הועידה התקימה באגודה „תקות ציון״ שם ובעזרת האגודה הנ״ל, קבלתי תקנון מאושר של אגודה תרבותית בשם „שפה ברורה״, שמטרתה היא להפיץ את לימוד השפה העברית ותרבותה. על ועד האגודה היה רק לרשום את התקנון בראשות המחוז, ומותר לו תיכף להתחיל בפעולות, מבלי לחכות לאשור נוסף מטעם ראשות המחוז.

החריש העמוק שחרשו מיסדי האגודה, בתעמולתם הקנאית והנאמנה, בקרקע הבתולה של העירה, נקלט יפה, והחברים והאוהדים המשיכו ללמוד עברית, אפילו בתקופה שהאגודה היתה סגורה, בערך חדשיים. הלימודים נמשכו, הן ע״י מכתבי ההוראה של שבח וולקובסקי, הן ע״י הספר „שפת עמנו״ של משה ראטה והן ע״י שעורים פרטיים, והתרבו לא רק תלמידים אלא גם תלמידות.

בחודש מאי 1918 נפתחה האגודה מחדש, תחת השם „שפה ברורה״, לא במחתרת, אלא במרכז העירה, בבית שהשתיך פעם ליענקל הלפרן, סוחר תכשיטים, שנקנה בתקופת המלחמה ע״י ישראל דים (ישראל ווערעמילער). הבית היה במרכז העירה והדירה בת שני חדרים, אחד גדול ואחר יותר קטן, היתה מרווחת מאד, עם חלונות הפונים לרחוב הראשי היציאה מהמחתרת לא היתה קשה ביותר, היות והיה ידוע כבר בעירה מי ומי הם הציוניסטים, עקב המאסרים שעוררו בשעתם רעש גדול בין יהודי העירה.

האגודה התפתחה יפה, התווספו חברים חדשים, אבל ההתפתחות היתה יותר לעומק מאשר לרוחב. העירה היתה אז מרוקנת מהשכבה המבוגרת של הבחורים מחמת המלחמה והתווספו לפיכך רק חברים — נוער עד גיל 18. לעומת זה התפתחה האגודה בעומק, אורגנו קורסים לעברית, קורס ללמוד נ״ך והתווספו ספרים גם לספריה. באמצע הקיץ נעשה נסיון מטעם ועד האגודה, לפתוח בית ספר עברי לילדים ולילדות בגיל רך, ברם

הנסיון לא הצליח. מטעם האגודה נשלחו הרבה הזמנות לאוהדים, לרשום את ילדיהם לבית הספר ונקנו אפילו כבר גם ספסלי בי״ס, אבל רק אי אלה ילדים נרשמו, אפילו לא עשרה ילדים. בין הרושמים זכורים לי 4 משפחות והן: בעריש קסלר, יצחק לוי, ל. ברלשטין, פקיד בראשות המחוז ונתן מנדל. מענין לציין שרוב חברי האגודה היו מבין חובשי ביהמ״ד והיתר בני סוחרים ובעלי מלאכה. מהקלויז הסדיגראי לא היה בתקופה ההיא אף חבר אחד.

7

בשלהי הקיץ התארגנה אגודה ציונית של בנות, בתור סניף של אגודת הבנים, תחת אותן התקנות ובאותה המטרה. היוזמות היו: סימה לרנר, שושנה (רייזע) קסלר, ניונטשע גוטליב, לאה בק, לאה לרנר, שרה קסלר, דבורה פלישר, סימה פישל לרנר, ייטה פרנק, רבטשע לויף וחנה בת בילטשע גוטווירט. בדירת האגודה בבית הבלצובנה, בדרך לצמנטזש (בית הקברות) הנוצרי, נפתח קורס לעברית ע״י היו״ר סימה לרנר, וד״ר אהרן רוזנברג, אחרי שחזר משרותו בצבא, הרצה מזמן לזמן על מטרת הציונות. ברם המאורעות שארעו בעירה בסוף המלחמה, לא השאירו להן הרבה זמן להתמסר ללמודים, כי הוטלו עליהן הרבה עבודות סוציאליות דחופות, שעליהן היה למלאות לצרכי השעה, כפי שיתברר להלן.

ההתפוררות של החזית האוסטרית-רוסית, בסוף ספטמבר 1918, הביאה בעקבותיה נהירה המונית של חיילים, ביניהם הרבה יהודים, שמהרו לחזור לבתיהם לפני בוא החורף. עיפים ויגעים, קרועים ובלויים, ילדים בני 18 ואנשים בגיל עמידה, בערום ובחוסר כל, הרבה מהם ממש יחפים, כי הנעלים בלו בדרך מרוב הליכה, עברו הם דרך מרכז העירה קבוצות, קבוצות, הסתערו על שערי הבתים ובקשו פת לחם או כוס תה להחיות את נפשם. בדרך כלכלו את עצמם בכרוב וסלק חי שעקרו מהשדות. בין העוברים, הרבה חולי מעים וחולי כפן.

האוכלוסיה הלא יהודית לא התענינה בכלל, בסבל ובמצוקה של שלדי אדם אלה, אבל הלב היהודי התפלץ ממש למראה הזועה האיומה הזאת. ועד האגודה בא בדברים עם ועד הקהילה, שבראשו עמד אז ר׳ אלי פלישר נ״ע, ודרש פעולה ועזרה, ברם לא היה עם מי לדבר. ועד הקהילה היה משותק, חברי ועד הקהילה לא היו אנשי פעולה. ועוד דבר! המצב הכלכלי של יהודי העירה היה רע מאד בתקופה ההיא, ביחוד של העניים שבה. הורגש מחסור חמור במצרכים הכי חיוניים, כי הרבה מיבולי השדה כגון ת״א, כרוב וסלק נשארו בשדה, מאין מי שיוציא אותם. גם המצב הפוליטי דיכא את יהודי העירה. קמה פולין עצמאית והיהודי בעירה ידע, מה שיש לו לקוות מהפולנים. העתונות היהודית, שהגיעה מזמן לזמן, ידעה לספר ספורי זועה על המתהווה בערים ובעירות גליציה. חיי היהודי נעשו הפקר ורכושו נשדד לאור היום. ממשלת פולין העצמאית קמה על משואות הנפש והרכוש היהודי. התקיים הכלל: כשהגוי משתכר ומשתולל מרוב שמחה, הוא פוגע ראשית כשעיר לעזאזל, ביהודי. היהודי לא ידע מה ילד יום וזה לקח לו את כל היוזמה. כצפור פצועה, שבורת כנפים, הסתובב הוא כצל מבלי לדעת, מאין יבוא עזרו. אבל המצב

דרש פעולות, ולאלתר, ובאין ברירה לקח הנוער הציוני את היוזמה לידיו ונגש לפעולות.

ביוזמת ועד האגודה, שנתווספו לה הרבה חברים ששבו מהחזית, נקראה אספת עם של כל יהודי העירה, לבית הכנסת הגדול. מלך פריליך, שחזר אז הביתה, מנדל לויף, שנזדמן במקרה לבית הוריו, ואני, תארנו לפני הנאספים את המצב כמו שהוא, והיות והפעולות, שצריכות להעשות, לא סבלו כל דחוי והיות וועד הקהילה היה חסר אונים, לכן דרשו הנואמים מהנאספים, שיורידו את ועד הקהילה מכהונתו ושיקום ועד לשעת חרום, שיטפל בכל השאלות הדחופות העומדות על הפרק.

אחרי האספה הזאת, פוזר אמנם ועד הקהילה, שהיה משותק גם בלאו הכי, אבל הפעולה, להקים ועד לשעת חרום, נתקלה בקשיים מרובים. כל בית תפילה בחר אמנם 4 חברים לועד החרום וגם האגודה שלחה 4 מחבריה, אבל ועד בן 20 איש, היה יותר מדי מסורבל ולא מוכשר לפעולה. עוד פעם לא היתה כל ברירה, אלא שועד האגודה ירתם לבדו לפעולות, רק בעזרתו של אחד מחברי הועד לשעת חרום, ר׳ ליבלה דים, יהודי בר אורין, מנהל חשבונות ממקצועו, שעזר לועד האגודה בעצותיו הנבונות, יען כי לועד האגודה לא היה כל נסיון בעבודות סוציאליות וגם עזר הוא באסוף הכספים הדרושים לפעולות כאלה.

8

ועד האגודה פנה לגרף העירה, גרף קרשיצקי, שיעזור הן בכלכלת החילים הנודדים הביתה והן בכלכלת עניי העירה והגרף הרשה לרדת לשדותיו בסביבת העירה ולהוציא את כל ת״א, הכרוב והסלק, שנצטרך לתכלית זו. הועד גיס לתכלית זו את כל חברי האגודה והביא לעירה עגלות מלאות מהיבול הנ״ל, שהחברים הוציאו מהשדות מתחת לשלג. בינתים פתחו החברות מטבח עם, בחדר אשר בדירתה של שינדל ווילנר וחלקו תבשיל חם לכל נצרך בחינם. כל העבודות האלה התנהלו בהתנדבות והחברות השיגו גם את השמנים והעצים הדרושים לנהול המטבח.

לפי דרישתו של חברנו ד״ר אהרן רוזנברג, סדרו בבית המדרש החדש כעין בית חולים ואשפזו שם את החיילים היהודים שנחלו בדרך. לא הרבה חולים עברו דרך בית החולים הזה ובדרך כלל שכבו רק איזה ימים, הבריאו והלכו הלאה, אבל היה שם חולה אחד, חייל יהודי מהונגריה שחלה בדלקת ראות קשה ושכב שם כמה שבועות. רק הודות לטפולם המסור של החברות והחברים, שנהלו את בית החולים והתמסרותו של הד״ר רוזנברג, הבריא גם הוא וחזר הביתה בריא ושלם. אף מקרה מות אחד, לא קרה בבית החולים הזה.

בינתים השתוללה בעירה בין האוכלוסיה היהודית מגפת השפעת (שפנקה), שהפילה הרבה חללים וביניהם, אחת מהמיסדות והעובדות המסורות של האגודה לבנות, דבורה פלישר נ״ע, והיא רק בת 22. המגפה הזאת רתקה הרבה חברות וחברים לבתיהם, גם כחולים וגם כמטפלים בבני משפחתם ולא יכלו לכן להתפנות לעבודות סוציאליות בחוץ.

בהזדמנות זו עלי להעיר הערה כללית, שהדו"ח הזה על פעולותיה של האגודה, הוא לאו דוקא לפי הסדר הכרונולוגי ואין כאן מוקדם ומאוחר וכן גם שהרבה מהפעולות האלה, נעשו בעת ובעונה אחת, וכן היו פעולות שהשתלבו אחת עם השניה.

9

עם ההתפוררות של האימפריה האוסטרית-הונגרית והקמתה של ממשלת פולין, נשארה לינסק בלי שלטון בכלל, הפקר. הממשל האזרחי והמשטרה לא פעלו בכלל. סאנוק היתה תחת הממשל הפולני, עד הגשר הפוסטאלובי, בליגרוד, איסטריק וליטוביסק — תחת ממשל רותני, עם קשר רופף עם הממשל האוקראיני שקם במזרח גליציה, בו בזמן שעירתנו וכפרי הסביבה, הוו שטח הפקר, איש כל הישר בעיניו יעשה. התגברו השמועות, שכפריי הסביבה, הפולנים והרותנים גם יחד, מתכוננים ביום השוק, לערוך פרעות ביהודי העירה ולשדוד את רכושם. קשרי הדואר פעלו איך שהוא ומהעתונות היהודית, המצונזרת ברובה, נודע לנו על שוד ורצח שבצעו שני העמים גם יחד, שכורים מעצמאותם שקבלו, בערים ובעירות גליציה. חיי היהודים נהיו הפקר. המבוגרים התהלכו כאבלים, מבלי לדעת מה לעשות, איך להתכונן לקראת הבאות, ברם הנוער לא יכול היה להשלים עם המצב המעורער הזה. ועד האגודה, החליט לארגן בעירה הגנה עצמית. כל יוצאי הצבא מבין החברים וגם הרבה לא חברים התנדבו לפעולה. בראש הועד האדמיניסטרטיבי והארגוני עמדו החברים: ד"ר אהרן רוזנברג, מלך פריליך ואני, בו בזמן שבראש הועד הבטחוני עמדו ה"ה יצחק פריידיס (איטשע פריידעס מאולשניצה), סמל ראשון בצבא האוסטרי ויחזקאל אפולו (קאשטש) סמל. הם ארגנו את השמירה ביום ובלילה, ביחוד ביום השוק, יום ג׳. השמירה בלילה היתה בהתנדבות, בו בזמן שבעד השמירה היומית שלמו 2 כתרים ליום, היות והשומרים היו צריכים לפרנס את בני משפחתם. הועד הארגוני, בעזרתו הפעילה של ר׳ ליבלה דים, מהועד לשעת חרום, אסף את הכסף הדרוש מבעלי היכולת בעירה, כי הפעולה הזאת הוכרה בעירה, כפעולה חשובה מאד. רק מעט מאד מבעלי היכולת סרבו לשלם מרצונם הטוב, את הסכום שהוטל עליהם. ע"י שדולים ואיומים, השפיע ד"ר רוזנברג על ראש העיריה, שליזינסקי, שימסור לידי ההגנה את הרובים שנשארו למשמרת במחסני העיריה, רובים ארוכים, כבדים וחלודים, שנשארו כנראה עוד מתקופת נפולעאן. כדורים לא היו, ברם עצם הידיעה, שהיהודים סדרו להם הגנה עצמית ושומרים יהודיים מסתובבים ביום השוק עם רובים, בין הכפריים, וביחוד עוד שאי אלה חיילים יהודים חזרו מהצבא, וד"ר רוזנברג ביניהם, עם אקדוחים שנשאו אותם חגורים במשך כל יום השוק, דיה היתה להפחיד את הכפריים מפעולות שוד.

10

מצב התוהו ובוהו שרר בעירה מראשית אוקטובר 1918 עד אמצע ינואר 1919. במחציתו של החודש נודע, שחיל פולני עומד להכנס העירה. בידעם מה שעשו הפולנים בעירות אחרות, יצאו הפעילים של האגודה הציונית ומארגני ההגנה, את העירה ופניהם לעבר

הגבול הצכי. אתם יחד יצאו עשרות בחורים אחרים, לאו דוקא ציונים, מתוך פחד, שהפולנים יגיסו אותם לצבא. מסיבת השלגים המרובים, התעכבו כולם שבוע ימים בבליגרוד. פעם בלילה התפרץ הצבא הפולני לבליגרוד, לקח בשבי את חיל המצב הרותני, וערך ציד, עם רשימה ביד על ראשי ציוני לינסק ואסרו בדרך כלל כל בחור ליסקאי שמצאו. בס״ה נאסרו אז בבליגרוד 13 ליסקאים. אחרי קבלת מכות, כמנהג פולין, העבירו 4 מהם לבית הסוהר בסאנוק ואת יתר ה-9 — לבית הסוהר בלינסק. בדעתם של השובים היה, להעביר את כל השבויים, בלי משפט, למחנה רכוז, לדומביה אשר בפולין הקונגרסית.

אחרי השתדלויות ותחנונים מצד הורי השבויים, הסכימו השובים, אחרי 13 ימי מאסר, להוציא את השבויים לחפשי עד המשפט, בערבות של 40 אלף כתרים אוסטריים. בעד 6 השבויים הציונים שלמו הוריהם 20 אלף כתרים (הערשלה גינצברג, משהלה פריליך, מיכל לרנר, ישעיהו קלוגמן והאחים משה ושמעון פרידלנדר), בעד יתר 7 השבויים, שהוריהם לא היו בעלי אמצעים, נאסף הסכום של 20 אלף כתר בין יהודי העירה. לפי פקודת הרב דמתא הרב ר׳ מאיר האראביץ ז״ל, נאסף הסכום הזה דוקא **בשבת**, כדי להדגיש את הפקוח נפש שבדבר ואת גודל המצוה של פדיון שבויים. אחרי שחרורם של ה-13 ביום 13.2.1919, התחייבו להתיצב לפני המפקדה הצבאית בכל עת שידרשו, עזבו חלק מהציונים את העירה ויצאו לחו״ל. לבסוף נודע, שהשובים, קציני צבא פולני, שלשלו את כסף הערבות לכיסם ושכל ענין כתב הערבות היה מבוים. מובן שהסוד הזה נודע רק אחר כך.

11

אחרי שהממשל הפולני התבסס כבר בעירה, באה דרישה מטעם ההסתדרות הציונית בורשה, להעביר רשום של כל היהודים, הרוצים להגר מהארץ וביחוד אלה שרוצים לעלות לארץ. בזמן שהאגודה היתה מלאה יהודים שבאו להרשם, התנפלו חיילים פולנים על הנאספים, הכו אותם וסגרו את האגודה מטעם הממשל הצבאי, בתואנה, שהאגודה מסיתה את האוכלוסיה היהודית נגד הממשל הפולני.

לפני צאתם של החברים לחו״ל, מסרו הם את כל הפונקציות לחבר זלמן גינצברג, שיטפל בכל הענינים השוטפים של הפעולה הציונית כגון: הפצת העתונות הציונית, הפצת השקל ואסוף הכספים למען קה״ק, והחבר זלמן, בעזרת חברים מהשורה, מלא את כל הפונקציות על צד הכי טוב, אף לאחר שהצבא הפולני סגר את האגודה.

בקיץ 1919 גדלה המצוקה הכלכלית בין האוכלוסיה היהודית בעירה. ביזמתם של חברי האגודה שנשארו בעירה ובעזרתה של ההסתדרות הציונית המרכזית בורשה, נוסד ועד עזרה בעירה, הועד קבל מהג׳וינט האמריקאי מצרכים חיוניים כגון: קמח, סוכר ושמן, לחלק בין האוכלוסיה היהודית, והעזרה הזאת הקלה בהרבה על עניי העירה. בועד הזה השתתפו מטעם הציונים החברים: ד״ר רוזנברג, זלמן גינצברג, יעקב בן ליביש גינצברג, יעקב גרוס והחברה סימה לרנר ומהועד לשעת חרום ה״ה ליבלה דים ועו״ד ד״ר י. פינק.

אחרי שחזרו החברים מחו״ל, בחורף 20—1919, אורגנה העבודה הציונית מחדש. כל הפעולות הציוניות שנהל החבר זלמן בעת העדרם, נשארו הלאה בטפולו, והחברים שחזרו

טפלו רק בעבודות תרבותיות. הספריה נפתחה מחדש, בדירתם הפרטית של החברים שחזרו ומזמן לזמן נערכו אספות הסברה בדירות הפרטיות האלה, ביחד חברים עם חברות. גם קורסים לעברית התארגנו בבתים פרטיים.

12

בשלהי החורף 1919—20, הופיעה בין האוכלוסיה היהודית מחלת טיפוס הבהרת. בהתחלה היו אלה רק מקרים בודדים, ברם לקראת האביב התגברה המחלה. היות והמחלה התפשטה רק בין האוכלוסיה היהודית, לא נקט משרד הבריאות הממשלתי כל פעולה סניטרית של ממש כדי לעצור את התפשטות המחלה. הפיזיק, כך נקרא הרופא המחוזי הממשלתי, הממונה על בריאות האוכלוסיה, הסתפק בזה, שתלה על כל דירה, איפה שהיה חולה טיפוס, פתקה, שבבית הזה נמצא חולה טיפוס. וזה הכל! היות והרבה משפחות יהודיות, מתוך אי הבנת המצב, התחכמו להעלים מעיני הפיזיק, שיש במשפחתם חולה במחלת הטיפוס, התפשטה המחלה באין מפריע וקבלה לבסוף צורת מגפה (אפידמיה) והחללים התרבו.

בהשפעת הועד הציוני, הסכים ליבלה דים, שנתמנה בינתים מטעם ראשות המחוז, לנהל את עניני הקהילה עד לבחירות, שהגיע הזמן להתחיל בפעולות מעשיות כדי לעצור את המגפה, והצורך הראשון הוא, לבודד את החולים ולרכזם במקום אחד. חברי האגודה משני המינים, פנו את בתי המדרש, הישן והחדש, אספו בעירה מטות וסדינים, והעבירו את כל החולים למקומות הנ״ל. לקלויז הסנדזאי העבירו את הגוססים והמתים. בבית המדרש לנשים סדרו מטבח בשביל החולים. החברים וביחוד החברות, עברו מבית לבית, אספו את החולים, עשו דיזנפקציה יסודית בדירות החולים ועמלו יומם ולילה בטיפול בחולים. עלי לציין בספוק, שאף חולה אחד מהחולים שהובאו לבתי המדרשים, חוץ מהגוססים כמובן, לא מת וכולם חזרו לבריאותם. ליבלה דים, בעזרת שני באי כוח האגודה, ארגנו את אוסף הכספים לפעולה הזאת, כגון: תשלומים לרופאים, קנית רפואות והחזקת המטבח, ואילו את העבודה הארגונית של כל הפעולה הכבירה הזאת כגון: סדור בית החולים והטפול בחולים ועוד, נהל החבר יצחק רמרז המנוח, שהראה כוח ארגוני למופת. הכל דפק. מובן שכל העבודות האלה נעשו בהתנדבות והחברות שעבדו בתור אחיות, יומם ולילה לפי התור, הראו מסירות נפש יוצאת מן הכלל. עלי לציין את העבודה המסורה שעשה יחזקאל אפולו הי״ד, שהיה סניטר בצבא האוסטרי והדריך את החברות איך לטפל בחולים. השלטון המקומי עמד מרחוק והשקיף על כל הפעולות היפות של הנוער היהודי, אבל לא עזר במאומה. רופא יהודי לא היה אז בעירה והרופאים המקומיים דרשו וקבלו גם, תשלום בעד כל חולה לחוד.

13

בחורף הנ״ל התארגן גם חוג פועלי ציון בעירה. המארגן היה בצלאל קרעש, חבר האגודה הציונית ועזרו על ידו מלטשה (מלכה) רוזנברג וזלמן הזלנוס. החוג התאסף מזמן

לזמן בדירתה של משפחת פריפלד. חברי החוג היו לרוב בעלי מלאכה ביחוד הצעירים שבהם. פרולטריון ממש, לא היה בעירה. מיסדי החוג לא היו הומוגני, מעור אחד. בו בזמן שבצלאל קרעש, חניך האגודה הציונית, הטיף לרעיונות פועלי ציוניות שמטרתם הם ארץ ישראל, היו עוזריו מעונינים, לפתח בין חברי החוג, את ההכרה המעמדית, לטפח בהם את ההרגשה שהם מקופחים ולעוררם למלחמת מעמדות. בצלאל קרעש שם את הדגש על „ציון", בזמן שעוזריו שמו את הדגש על „פועלי" והתכוונו להחדיר ביניהם את הרעיון הסוציאליסטי של ה„בונד". מזמן לזמן הזמינו הם את ראשי האגודה הציונית להשתתף בערב ווכוחים. עיקר הווכוח היה על שאלת השפה בארץ ישראל. הווכוחים היו לפעמים די חמים ואני זוכר, שפעם התרתח הווכוח עד כדי כך, שחבר אחד מחברי החוג, שמחה פריד, רצה להרים יד על חברי האגודה שהשתתפו בווכוח, לולא ראשי החוג שמנעו בעדו. המתווכחת הראשית מבין חברי החוג היתה מלטשה רוזנברג, החברה היחידה בחוג. אחרי כמה חדשים, עזבו בצלאל קרעש ומלטשה רוזנברג את העירה והחוג התפזר.

14

בקיץ 1920 יצאו שני החברים, ישעיהו קלוגמן ויצחק רמרז את העירה בדרכם לארץ. הם היו החלוצים הראשונים. אחרי טלטולים רבים בבתי החלוצים בפרסבורג ובוינה, הגיעו בסוף שנת העשרים, לארץ.

בשלהי הקיץ הנ"ל, עלה בידי משה פרידלנדר, בעזרתה הפעילה של החברה זלדה שפיגל, ילידת סמבור, פקידה בראשות המחוז, שלמדה עברית באגודה, לקבל רשיון לפתוח בית ספר עברי. כדי לקבל רשיון כזה, היה נחוץ אשור ועד הקהילה, שהוא לא מתנגד לפתיחת בית ספר כזה, ברם יושב ראש ועד הקהילה סרב לתת אשור כזה. בעזרתו של בנו מיכל דים הי"ד, שזייף את חתימת אביו ושם את חותמת ועד הקהילה על האשור, עלה בידי המבקש להתגבר על הקושי הזה והרשיון הושג. בהזדמנות זו, תחת מסווה בית הספר, התארגנה האגודה הציונית מחדש ויצאה מהמחתרת. בתור חברי האגודה היו כבר הפעם גם חברים וגם חברות. התארגנו קורסים למתחילים, למשתלמים ולתנ"ך. בבית הספר למדו כעשרים תלמידות בנות 12—10, תלמידים בנים לא נרשמו. רוב חברי האגודה היו חברות, אחרי שהמיסדים עזבו מרצונם הטוב את ביהמ"ד, עלה בידי הקנאים, לסתום את הפרצה בביהמ"ד ורק מעטים מבין הנוער הזה, הסתננו לתוך השורה הציונית. בחורף הנ"ל, חורף 1921—1920, נאספו סכומי כסף די גדולים ו**תכשיטים** לטובת קרן היסוד, ביחוד התבלטו החברות בתרומותיהן היפות. במשך החורף בקרו באגודה שני מרצים מטעם מרכז קרן היסוד. בתקופת החורף התקימה באגודה אספות הסברה, כל יום רביעי בשבוע.

באביב 1921 התקימה בקראקוב הועידה הציונית הראשונה בפולין החפשית, ציוני מערב גליציה. מטעם האגודה השתתפו בתור צירים החבר זלמן גינצבורג, החברה סימה לרנר ואני. בועידה הזאת נוסדה הפרקציה „התאחדות" מכמה צירי הועידה (אחוד הפועל הצעיר וצעירי ציון). בתור חוג העיוני בתוך ההסתדרות הציונית הארצית. בועידת היסוד

של החוג, השתתפו גם צירינו. באספה הכללית של האגודה מסרו הצירים דו"ח ממהלך הועידה, והאספה החליטה, לפי הצעת הצירים, לצרף את האגודה לחוג ההתאחדות ולשנות את שם האגודה ל„התאחדות".

בהזדמנות זאת ראוי להדגיש, בנגוד למה שמקובל פה בארץ, שכל העבודות הציוניות בעירה, היו בהתנדבות מלאה, וכל סכום שנאסף לטובת הקרנות היה כולו קודש למטרה שבשבילה נאסף. דמי המשלוח ויתר ההוצאות היו: או ע"ח האגודה או ע"ח הגזבר עצמו. כמו כן, כל ההוצאות של הצירים, הן לועידה הגלילית ביסלו והן לועידה הארצית בקראקוב, היו כולן על חשבון הצירים עצמם.

ביזמתו ובעזרתו של החבר מנדל זופניק (מנחם אלדובי ז"ל) מרופיענקה, חבר מרכז החלוץ בצרנוביץ אשר ברומניה, יצאו את העירה בדרכם לארץ, החברים משה פרידלנדר, מרדכי לרנר (למדני) נחום גינצברג ומשה פריליך. אחרי שהייה של כמה חדשים בצרנוביץ, הגיעו שלושת האחרונים לארץ בסוף 1921. אחרי שמשה פרידלנדר, שעל שמו היה רשיון בית הספר, נשאר בצרנוביץ, נסגר בית הספר ואתו יחד גם האגודה, מחוסר רשיון.

קיים היה ועד מצומצם בראשותו של החבר זלמן גינצבורג, שפעל באסוף כספים לטובת הקרנות הציוניות ובהפצת השקל הציוני. מזמן לזמן היו החברים מתאספים בדירתי הפרטית ונהלו וכוחים תאורטיים על מטרת הציונות.

15

ביזמתם של החברים זלמן גינצבורג, משה קלין, יעקב פלישמן והחברות לאה בק וסימה בת פישל לרנר, נפתחה בסתו 1924 אגודה ציונית בשם „תרבות", בביתה של פרידה לופצר, ברחוב העליון (אויבן אין דער גאס). האגודה התפתחה יפה, נפתחה הספריה מחדש ונוספו גם הרבה ספרים, אבל ההתפתחות היתה יותר ברוחב מאשר בעומק. באותה התקופה נוסד גם קלוב דרמתי, ביזמתו של החבר אנשל פניג נ"ע. הוא והחבר מרדכלה טרטנר, היו הבמאים (רשיסרים) של המחזות שהוצגו. במשך החורף ובקיץ שלאחריו הציגו כמה מחזות ביידיש באולם הראי-נוע בעירה. במשך החורף גברה הדרישה מצד החברים לעליה ובתקופה ההיא נוסד באגודה ועד ארץ ישראלי שבא בקשר עם המשרד הארצישראלי בקראקוב בקשר לקבלת סרטיפיקטים לעליה. אחרי משא ומתן ממושך הובטח לי, בתור יו"ר הועד הארצישראלי, לקבל 7—6 רשיונות עליה. באותה תקופה נוסד גם ביזמתי חוג „גורדון", ופעם בשבוע התאסף החוג בחדר האגודה, והתעמקו ברעיון „דת העבודה" של א.ד. גורדון. ביזמתו של החבר אנשל פניג, נוסדה גם באותה תקופה „הסתדרות החלוץ", שמתפקידה היה להכין חברים לעליה. במשך הקיץ עלה לארץ החבר צבי קורנבליט בעזרת מרכז החלוץ בלבוב. בספטמבר 1925, עלו לארץ, דרך המרכז בקראקוב שמריהו ופיבל (שרגא) לרנר, ישראל קלוגמן נ"ע, עקיבא קלין, יצחק שורצמן, פרץ גרוס ואשתו שרה וגם אני ומשפחתי.

נשף פרידה לרגלי עליתם ארצה של החברים

א געזעגנונג-אָוונט אנלעסלעך דער עליה פון די חברים

פיבל און שמריהו לערנער, שמעון און סימה פרידלנדר מיט זייער קינד יוסף, ישראל קלוגמן, עקיבא קליין און יצחק שווארצמן.

עומדים בשורה הראשונה, מימין לשמאל: שטייען, ערשטע רייע פון רעכטס אויף לינקס: מיכל דים, אברהם שפירא, ישראל קלוגמן, שמעלקע הורוביץ, זלמן גינצבורג, שלמה מארך, סימה פרידלנדר עם בנה יוסף, לאה בעק, קלמן לערנער, קליין, ליפא לערנער, אברהם לאנגסאם.

שורה ב׳, צווייטע רייע: יעקל פינפער, ישראל גראס, עקיבא קליין, רחל לערנער, שמריהו לערנער, שמעון פרידלנדר, פיבל לערנער, יצחק שווארצמאן, הארוביץ, שלמה לערנער.

שורה ג׳, דריטע רייע: מרדכי טראטנער, דים, הערש פלישער, שמואל פלישמאן, לאה לערנער, יהושוע בילעס, ציפה פעניג, ריזל שטרענגער, הארביץ, חנה׳טשע ווייסמאן, אנשל פעניג, סימה בת פישל לערנער, אפרים פראנק, שמחה לערנער.

יושבים, זיצן: שמואל בערנשטייל, משה קליין, יעקב פליישמאן.

בזה תמו זכרונותי מלינסק, אבל לא נשלמו. במשך השנים, עד מלחמת העולם השניה הכה הרעיון הציוני שרשים בעירה, נוסדו אגודות חדשות, השומר הצעיר, מזרחי ופועלי ציון ואי אלה מבין הנוער הצליחו לעלות, לגלי ובלתי לגלי, לארץ, והעבודה הציונית שם, שהמיסדים השקיעו בה את מיטב כוחם ומרצם לא היתה לריק.

לרגלי בקורו בלינסק של החבר שמעון פרידלנדר במאי 1929. קבוצת חברי אגודת „תרבות" צום באזוך פון חבר פרידלנדר אין לינסק אין מאי 1929. א גרופע פון „תרבות" חברים: עומדים, מימין לשמאל, שטייען, פון רעכטס צו לינקס: יהושוע בילעט, בילעט, ריזל שטרענגער, זלמן גינצבערג, לאה דים, דבורה בילעט. יושבים, זיצן: משה קליין, שמעון פרידלנדר, יעקב פלישמאן. יושבים על הארץ, זיצן אויף דער ערד: מיכל דים, שלמה מארך.

שמריהו לרנר

מ צ ב ה

תמונת המחבר שמריהו לרנר

את קהילת לינסק הזכה והטהורה מי מכיר ומי יודע ? !

קול רוטט, חנוק ושבור אני שומע הקורא לנו, שרידי בניה ובנותיה, להקים מצבה לקהילתנו הקדושה. מצבת זכרון לקהילה אשר היתה לתפארה ואיננה עוד. מצבה אשר תספר לדורות הבאים על קיומה הטהור במשך יובלות רבים שהם דורות רבי תהילה. עטורה היתה קהילת לינסק הילת פאר במידותיה התרומיות, בענוותה הרבה וביושרה. הן בין אדם לחברו והן בין אדם למקום. קבלו באהבה רצון קונם כדינא דמלכותא, ללא שייר. שמחים היו בחלקם הזעום בעולמם זה במצאם נחמה בחלקם כי יגדל בעולם הבא שכולו טוב. כשם שברכו על הטוב ברכו על הרע. שמרו את מצוות השם באמונה רבה, וצפו באורך רוח לגאולה כי קרובה. אמונתם זאת עמדה להם בדרכם האחרונה, יחדיו, כעדות לפני שוכן במרומים, החזירו את נשמתם הקבוצית הטהורה, שיצאה על קדוש ד׳.

עירת לינסק היתה בנויה על גבעה יפה אשר אוירה צח ובהיר. הראות בה נתברכה בהיקפה העצום של שדמות בר דשנות המניבות יבול נאה ומבורך. בושם הפריחה באביב היה מרחיב את הריאות בנשימה עמוקה ומבריאה. אמנם השפע של ברכת האדמה לא נתן די הצריכה כי גדול היה הבקוש על ההיצע. ואוי למי שהפרוטה לא היתה מצויה בידיו. בקהילתנו לא נתברכו ביותר בפרוטה לפורטה. לא מעטים היו מסתפקים בריחות בלבד ובמראה העינים אשר הרהיבו עין כל רואה, עת הסתיו הגיע, בבוא האסיף, ואור זהבהב חמים שופע מן השמש מעל, המשרה רוח תקווה נעימה, המפזזת עלי העצים שנשרו לארץ, באוושה חרישית, והמזכירה לכל יהודי כי הימים-הנוראים הגיעו.

למרגלות העירה השתרע והסתער נהר הסאן, בזרימתו הצוהלת ברננה, והוסיפה נופך לשלל גוניותה של הסביבה הנהדרת. זכות גדולה נודעת לנהר זה הנקרא „סאן״, כי הכיר הוא את כל יהודי העירה איש ואשה טף וזקן. וזה, הודות למנהג „תשליך״ אשר נהגו במועד ראש השנה. אז נהרו היהודים בהמוניהם לגשר אשר על הנהר ובתפילה זכה נערו את חטאיהן לתוכו. כזה היה מנהגם כל הדורות.

קהילת לינסק עצרה בתוכה את רוח ישראל סבא בקפדנות יתרה. שמרה על גחלתה שלא תכבה. בחום נפש ולבב הרעיפה עמוק בלבות בניה ובנותיה את מידות הצדק והיושר ישר לתוך דם התמצית של הנשמה. —

אנו שרידי הקהילה הננו שומרי הפקדון היקר של רוח הקהילה ונשמתה אשר במותם צוו לנו חיי המשך, צוו חתום בדם לבם הטהור אשר נשפך כמים אין חפץ בידי חבורת מרצחים שפלים וטמאים.

שומה עלינו להקים מצבה לפי מיטב כוחותינו אם נבצר מידינו לפעול לפי ערכה הרם. —

שופטים ושוטרים לא נתת בשעריך, שערי תורה, קהילת לינסק!

באהבה קבלת על עצמך עליונות בית הדין ודייניה בדיני ממונות, ועליונות הרב דמתא ר׳ מאירל הורוביץ בעניני טהרה וכשרות.

שלושה הם הדיינים: ר׳ ליבוש קיב׳ס מטעם החצר הסדיגורי זצ״ל, ר׳ יענקלה ר׳ שיעל׳ס, ברוח הרופשיצר זצ״ל, ור׳ הרשלי ישראל בילכל׳ס ללא כל צביון חצרי כלל. על כל אלה היה הרב ר׳ מאירל בעל התוקע בקלויז הסנדזאי בימים הנוראים, אשר בשופרו הגדול הרצין פני כל שומע.

גדול הכאב כי נמחה הכל. אין עוד טוען אין נטען, לית דין ולית דיין, נאלם קול התורה אף הדו נדם. —

מערך חינוך ותלמוד התורה בעירה

בגיל שלוש זכה כל ינוקא בגז ראש, ראשון בחייו. ראשו הקט מגודל תלתלי זהב להפליא הפך בתספורת זאת מבובה יפה ליהודי קטן אשר שתי פיאות ארוכות יורדות לצדעיו לא לפי מידותיו. כיפה קטנה מכסה את ראשו הקטן, והרי לפניך ילד מטפוס עירת לינסק. ביום הולדת הרביעי, בשחריתו, היה נשא הפעוט על זרוע אביו הימנית, עטוף כלו בטליתו, ורק עינים יוקדות נשקפות בעדה. בידו השמאלית מחזיק הוא קערה מלאה דובשנים חתוכים מלבנים, כבוד ליתר הילדים אשר קדמו לו, חבריו לחדר. בטכס כזה מתחילה ראשית חנוכו של כל ילד מילדי העירה לתורה ולמצוות. ב„חדר״ זה מבלה כל ילד כשנתיים ימים. מלמוד ה-א—ב עד לקריאה חופשית בתפילות. מלמוד ברכת המזון וקריאת שמע על פה, עד ללמוד פרשה בחומש, והיא פרשת — „ויקרא״.

מלמדי דרדקי כאלה היו שלושה בעירה. שם האחד בן-ציון, שם השני איצי בוים ושם השלישי ברלי זק, המכונה „דער נייער מלמד״. מכאן התקדמו לחדרים יותר גבוהים במעלה. כמו: ר׳ ליבוש אינבינדר (כורך ספרים), יהודי ירא שמיים איש ישר ולמדן, אשר עשה את מלאכתו, תרתי משמע, בלב ונפש. ממנו גם למדו הילדידם קיום המצווה „אהוב את המלאכה״. חיים-יוסלי, אשר פעם בשבוע היה גם עזר לאשתו בדוכן לדיסקית. היה זה כמובן ביום שלישי בשבוע אשר היה יום השוק בעירה. שמואל-יוסל, שהיה גם בלן בעירה. מסוג זה היו רבים ולא אוכל להזכר בכלם, ואתם הסליחה. אצלם למדו הילדים תלמוד בעיקר, ופעם בשבוע פרשת השבוע וגם נ״ך. בגיל זה נכנסו הילדים לחוק חנוך חובה ונקראו בשנה השביעית לחייהם לבקר בבתי ספר עירוניים. ואז טולטלו הילדים

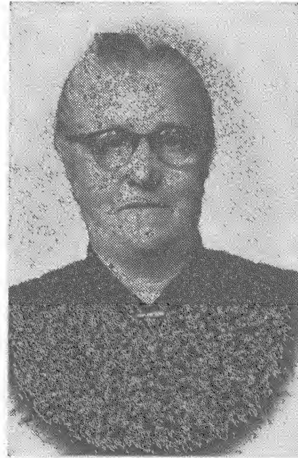
לשתי רשויות חנוך, מנוגדות אחת לרעותה, לפי עניות דעת תושבי לינסק. לרוב התגברו הילדים על הנגודים למראית עיין, והתקדמו בשני הכוונים גם יחד.

סוג העליון של „חדרים" היה של המלמדים המגמתיים. אלה אשר הכינו את הילדים לבר מצווה, בגיל שלוש-עשרה. אצלם למדו התלמידים תלמוד, תורה לשמה. שולחן ערוך ארבעת הטורים. למוד מגמתי המקרב את התלמידים לסמיכות להיות דיינים, מורי הוראה, לרבנות. על כל פנים להיות במשמשי בקודש בשכר. מלמד מסוג זה היה לרוב תלמיד חכם אשר ירד מנכסיו, אם בגלל הפיות המרובים שהיו סמוכים לשלחנו, או השיא בוגרת, והוא נשאר, אחרי נתינת הנדוניה, ליד אבוס ריק. הן ידוע הכלל כי אין הקומץ משביע את הארי. גם מסוג זה היו רבים בעירה ואמנע מפירוט בגלל הכבוד.

ת.נ.צ.ב.ה.

סימה פרידלנדר לבית לרנר

ז כ ר ו נ ו ת

תמונת המחברת

נר זכרון לנשמת אחי משה בן צבי לרנר, שריד יחיד של אחי ואחיותי, שנשאר בגולה, אחד הפעילים במפעל דלהלן, ונספה בימי השואה בשנת 1942.

קרה זה באביב 1920. מחלת טיפוס הבהרת השתוללה בעירה ומספר קרבנותיה הלך וגדל. תנאי הדיור אחרי המלחמה, המצב הסניטרי הרעוע, העזרה הרפואית הבלתי מספיקה, אי האפשרות לבודד את החולים, כל אלה הוו גורמים מכריעים להתפתחותה והתפשטותה בצורת מגפה.

מצד משרד הבריאות הממשלתי הפולני, לא נעשה כל צעד לעצור בעד המגפה באבה ולא הוגשה כל עזרה לנפגעים, מכיוון שה־מגפה הפילה את חלליה, לעת עתה, רק בין האוכלוסיה היהודית. אנקת הנפגעים, יללות האלמנות, ההורים השכולים והיתומים, קרעו ממש לגזרים את לבות השומעים והעדה היהודית עמדה נבוכה ומהוממה נוכח האסון האיום הזה. זקני העדה אחזו בכל האמצעים שעמדו לרשותם, שהיו ידועים ומקובלים כאמצעים הכי בדוקים: אמרו תהילים במנין, כל יום אחרי תפילת שחרית, קראו לתשובה, מדדו קברי הצדיקים בבית הקברות העירוני ומהחוטים „משכו" נרות שעוה והדליקו אותם בבית הכנסת הגדול, חתנו שני יתומים עניים; את „גורשן" ואת „פרידה הקראפעכי" והעמידו את החופה על קברי החללים החדשים בבית הקברות, ברם, כל אלה, הפעם לא הועילו.

המגפה הלכה והתפשטה. אספת ההמונים בבתי המדרש עוד הוסיפה להתפשטותה, ואז החליט הנוער המאורגן, היחידי אז בעירה, הציוני, לפעול. ביזמת חברי האגודה „שפה ברורה" נוסד ועד לשעת חרום, בהשתתפות כמה בעלי בתים. ההחלטה היתה: להעביר את כל החולים למקום מרוכז, כדי לבודד את נושאי החידקים וע"י זה לעצור את המגפה ולהציל את אלה מהחולים, שניתן עוד להציל.

בהתלהבות נעורים נגש הנוער לפעולות ובמשך ימים מועטים נוצר ממש יש מאין. היות ובעירה, בין היהודים, לא היו מקומות אחרים, רכזו את כל החולים, בשני בתי המדרש והקלויז הסאנדזאי. בבית המדרש הישן — חולים גברים, בחדש — חולות נשים ובקלויז — את הגוססים והמתים.

הועד היוזם חלק בינו את העבודה. בעלי הבתים קבלו על עצמם את מימון הפעולה שבראשם עמד ר' לייבלה דים הי"ד, בהשתתפות שני חברים פעילים של האגודה הציונית, בתור מרכזים, החברים ש. פרידלנדר וזלמן גינצבערג הי"ד, — ע"י הטלת מס כופר נפש

על כל בעלי יכולת בעירה, ומהצד השני היה על הנוער, עם החבר יצחק רמרז ז״ל בראש, בתור המנהל האדמיניסטרטיבי — לציד את „בתי החולים״ במטות, בסדינים, לסדר מטבח עבור החולים ולהנהיג תורנות בטפול החולים. החבר רמרז ז״ל עבד בלי לאות יומם ולילה, ורק הודות לו הסתדר הכל במהירות המכסימלית, „הכל דפק״ כמו שאומרים הצברים.

הועד לשעת חרום הטיל עלינו, חברות האגודה הציונית הראשונה לבנות, שנוסדה בשנת 1918 והתמזגה במשך הזמן עם האגודה הציונית הכללית, להשיג את הסדינים, לנהל את המטבח לחולים ולטפל בחולים ביחד עם החברים.

בהתמסרות ובהתלהבות, שרק בת ישראל מוכשרת לכך, טרחו ועמלו החברות, יומם ולילה, ללא לאות, למלאות את תפקידיהן. ע״י טפול מסור בחולים, בנקיון ובהשמדת החידקים, הצליחו המטפלים ברוב המקרים, ביחוד בחולים שהוכנסו לבית החולים בהתחלת מחלתם, להוציא ממלאך המות את טרפו ורוב החולים הבריאו. החברות חדרו למשכנות העוני, נקו וחטאו, נחמו ועודדו ועמלן נשא פרי. המגפה נעצרה!

בהזדמנות זו תצוין עבודותיהם המסורות של החברות והחברים, אחדים מני רבים, שהשתתפו בפעולות האלה ונספו בשנות המלחמה ע״י הנאצים הארורים י״ש והם: החברות לאה בק, ייטה פרנק, נונטשי גוטליב, סימה בת פישל לרנר, ייטה גרניק, שרה קסלר, חנה רוזנר, פראדל קסלמן, חנטשע גוטווירט ולאה בת צבי לרנר וריז׳ה (שושנה) קסלר שנפטרו בארץ, והחברים זלמן גינצברג, אחיו צבי, יהושוע בילט, משה קליין, יעקב פלישמן ואחי משה בן צבי לרנר הי״ד.

כל העבודה הכבירה הזאת, שנמשכה בערך כחדשים, היתה מאורגנת להפליא ונעשתה מתוך התנדבות מלאה ורשמה דף מזהיר בתולדות הנוער הציוני בעירה.

צאצאיהם של הנוער הזה היו בין הלוחמים, אחרי דור, את מלחמת הקוממיות שלנו ו נ צ ח ו .

תמונת משה לערנער הי״ד

שמריהו לרנר

המבצע הדחוף

שבת קודש אחרי הצהרים. מנוחת השבת ניכרת מסביב ובכל. שמש חמה ונדיבה שטה לה בגובהי כיפת השמים לאטה, כאילו סוקרת היא בעינה הגדולה מעשי כל חי אשר על פני האדמה. נדמה כי מחיכת היא תוך ספוק רב, על רוב הטוב שהיא משפיעה על כל חבריה. שביעות רצון כללית והדדית נכרת בשמים מעל ובארץ מתחת. עונג שבת. הנה עושה השמש פניה קלה מערבה, בלווית רוח קלילה, הנושבת בעדנה, בפני כל עובר ושב, ומדובבתו: **עונג שבת ממש!**

יהודים אשר כל ימות השנה טרודים בעסקיהם, עד כדי שכחה עצמית, תוך בריחה מתענוגות עולם הזה, נהנים היום מלוא חפניים מעונג קדושת השבת, ובפרט משינה דשבת, אשר באה אחרי סעודת השבת, הכוללת טשולנט וקוגל וכל מיני תרגימה. כי על כן שכר מצווה מצווה. וכעת בנטות היום, בקום היהודי משנת הצהרים, נחה עליו דעתו במיוחד. בעיון קל בספר, מלעיט הוא לקרבו מעט **ארבס** (אפונים) חלוטים מפולפלים וממולחים. גומע כוס חמין לרוויה, אשר הוכנה מבעוד יום. בהכרת תודה על הכל כי טוב, מסיים הוא במלים: **אה מחייה נפשות!** בינו לבינו עובר הוא בנגון ערב על פרשת השבוע, עם פירוש רש״י.

אחרי כל זאת קם ממקומו לובש בהדור את בגדי השיראין של שבת, את **הבקשה**, והמהדרין לובשים גם **רזיבילקה**, וילך בצעדים מתונים תוך רחבות, ויפזם לו ניגון חביב עליו, לבית המדרש, בו יסעוד את לבו מי בדף גמרא עם המפרשים ומי במדרש רבא, על פרשת השבוע. לפעמים אף יחטוף שיחה קלה עם שכנו לצדו יושב, על דא ועל הא, אולם מיד כעקוץ צרעה יתעורר ויחזר למשנתו.

בעצם יום כזה, יום שכולו טוב, בא השטן וקטרג, והושבתה המנוחה. לפתע פלחה צעקה איומה את אויר בית המדרש. נפל דבר בעיר! מיד אפשר היה להכיר כי הענין רציני ביותר. פרצה חבורת נשים רעולות פנים, במטפחות, אשר מבעדן אפשר היה לראות עינים גדולות שטופות דמע, מבוהלות, ודבר גזרת הרשות בפיהן. תוך פריכת אצבעות ידיהן וגניחות מרות מבקשות הן לראות את הרב. שאלה חמורה להן אליו. היהודים אשר בבית המדרש, נסוגו ונתפלגו לשני מחנות, מפני הזהירות לא להגיע לכלל נגיעה באשה זרה.

והרי פרשת המאורע כהויתו:

רבצו להן נשי העירה בנחת על אדני בתיהן, ומתענגות מזיו הדרו של עולמו של הקב״ה, כהרגלן ביום שבת, ומלהגות אשה עם רעותה, ככל העולה על דעתן. כי על כן שבת קודש היום וכל מלאכות עבודה לא תעשינה. והנה נשמע קול תוף חזק המרעיד את האויר. — וזאת לדעת כי בעירתנו, בהשמע קול התוף, סימן הוא להודעה דחופה מאת הרשות. כמובן הנשים עזבו את מושביהן בעצלתיים והתקרבו לכרוז. את להגן הפסיקו ועשו אוזנן כאפרכסת, לשמע מה חדשו החדשות. והנה אהה שוד ושבר! גזרה איומה

יצאה מלפני השררה, אש פוגעת בכל בית ישראל. וזה דבר הגזרה: כל גבר יוצא צבא עד גיל 45 עליו להתיצב מיד בגדודו, אם היה שיך ל-**לנדשטורם**, ומי אשר לא נמצא ראוי לשירות צבא בזמנו, עליו להופיע לפני קומיסיה אשר תבדוק את כושרו מחדש. אי לזאת אין בית אשר לא תפגע בו הגזרה. מי בו ומי בבנו ומי **אותו ואת בנו**. והימים ימי חודש אב 1914 עת פרוץ מלחמת העולם הראשונה. הנשים בשמען את דבר הגזרה, החליטו מיד באופן ספונטני, על מבצע דחוף נגד רוע הגזרה. והנה היא חבורת הנשים פורצת לבית המדרש ביללה ובסערה לאמור: **שרפה** רבותי, אחזה בבית ישראל, ר"ל. למה תשבו בחבוק ידיים, עת לעשות! **סכנה גדולה** מתרגשת על שונאי ציון! למה תחשו?! ומבקשות הן מאת כבוד הרב היתר לחלל את קדושת השבת, ולהשתטח בבית החיים על קברות כל הקדושים. לעורר את כל בית החיים על רגליהם, ולבקש רחמים רחמי שמים על בית ישראל.

בית הדין כמובן אשר מיד את מבצע הנשים הצדקניות. והרוחות נרגעו.

על מה שקרה אחר כך לא ארחיב את הדבור, כי זה שיך לדברי הימים. הלא הם כתובים בספרי ההסטוריה.

נתן מארק (אבי אביר ציון)

המורה מברודי

(רשימה)

ישבו נערים על התורה והגו בה יומם ועד שעה מאוחרת בלילה. אבל רובם השתוקקו לידיעות נוספות, ידיעות שמותר לרכשן רק „בשעה שאינה לא יום ולא לילה" כי הרי קורה שהאדם זקוק לערוך בקשה לשלטונות, לבית המשפט וכיו"ב.

נתברכה העיר בשני „מורים" ושניהם מערים אחרות באו. האחד, מראהו כמראה יהודי לינסקאי לכל דבר: קפוטה ארוכה עד הקרסוליים, זקן לא גזוז, פאות מסולסלות, מגבעת קטיפה שחורה שמתחתיה כיפה, מתפלל בציבור מדי בוקר ובשקיקו טלית שאפשר לעשות ממנה שבע כאלה דהיום, „חוק", סדור ו„שערי ציון" — בקיצור אין בין חיצוניותו הוא לבין זו של יהודי לינסקאי ולא כלום. כמורה, יצא לו מוניטין שהוא מחולל ממש נפלאות — נכנס אליו נער, ריק מכל ידיעה במילי דעלמא ויוצא מלא חכמה כרימון.

בן אומנותו היה „המורה מברודי". זה היה במראהו החיצוני טיפוס אחר לגמרי: לראשו חצי-מגבע שחור, בלי כיפה, בלי פאות, זקן מקוצץ, עניבת-דג-מלוח, מקטורן בעל שלושת רבעים עם סדק מאחור עד המתניים, ועוד שלושה הבדלים חיצוניים בין השנים: הראשון גברתן, צבע שערו כעין הערמון ושפת דיבורו יידיש; השני, מצומק כגרגרת, צבע שערו כזפת בשמש ושפת דיבורו גרמנית.

מפי מורה זה, השני, למדתי אני את שעורי הראשונים בגרמנית, אולם לימוד זה לא היה לפי אי-איזו שיטת הוראה, הוא הורכב משני אופנים: הכתבה ותרגום „משלי".

וזכורני, פעם לפני התחלת השעור הודיע המורה שיש לו איזה „קונדמאכונג" ואחת התלמידות, ילדה כבת 15 מילאה אחריו בקול ובצחוק פריצות „קינדמאכונג". כן, מה שהווה הוא שהיה, ואפילו בעיר של תלמידי-חכמים ויראי שמים כלינסק, עיר בה הוכה בידי חובשי ביהמ"ד עד זוב דם צעיר אחד, נחתום ושמו איציק, בעת שבא לתפלת מנחה, על חטא שחטא בהליכה בשבת מחוץ לתחום — באותה העיר היו גם ילדות מן הסוג הנ"ל ובאותה העיר היה פחח ולו בנות יפות, אשר בביתו היו עורכים הילולות וחינגות עד עלות השחר, רק בחברת בחורים נוצרים.

סדנא דהיסטוריה חד הוא.

ב.

אחזור לעניני: הזדמנתי לעיר בשלהי מלחמת העולם הראשונה, לרגלי חתונתה של פעסל, בתו של דודי אהרן ווייס.

אי-שם במזרחה של גליציה ניטשו קרבות בין אוקראינים ופולנים, ואלה שמקום מגוריהם נמצא במערבה של המדינה, כלומר החל מן העיר סאנוק והלאה כלפי מערב,

גוייסו לצבא הפולני. אני, שמקום מולדתי סטראחוצ׳ין היה ממערב לעיר — אחרי שובי משדה הקטל שבחזית איטליה, לא התחמד לי כלל וכלל להמשיך בקרבות וחיפשתי לי מקלט אצל שני דודי שביתם היה במחוז לינסק: אצל דודי משה בסטאנקובה ואצל דודי יעקב (יוקעוו) בפאשעווע. בעת נדודי אלה התקיימה החתונה הנ״ל ושם נפגשתי עם מורי.

בראותי אותו, באותו חצי-מגבע ובאותו מקטורן בה השארתיו לפני עשר שנים, ואחריו כרוך נער כבן 12, התחלתי להתחקות על שרשי המחותנות שלו לחתונה זו, ונודע לי כי הוא „מחותן״ בכל סעודת מצוה ושזהו המקור היחידי למחיתו ולמחית בנו יחידו; כי ראשית: שלושת רבעים של תושבי העיר נשארו אי-שם במערב ושנית — מכיוון שמקומות הפלטה היו על-פי-רוב בארצות דוברות גרמנית, מי עוד זקוק לתרגום שלו ״דאס זינד די ביישפילע דעס סאלאמאן, דער זאהן דעס דאוויד, דער קעניג פאן איזראעל״.

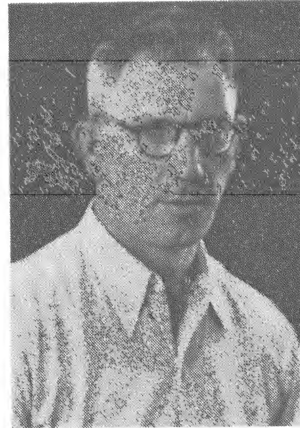
היות „ולא על הלחם לבדו יחיה האדם״, עשיתי מיניה-וביה מגבית-בזק בין המחותנים ומסרתיה למורי, ובעיניו אשר אורו כעיניו של יונתן בטעמו מן הדבש, קראתי מפורש: גם מחר יאכל ילדי...

ובשוותי היום לנגד עיני את קלסתר פניו של מורי, אשר על אף המסכנות והמחסור לא ניכרו בהם סימנים המעוררים רחמנות; ובהעלותי על זכרוני את קולו הצלול והתוסס ואת שטף שיחתו עם המסובים כמחותן ממש שבא לשמוח ולשמח — אני מבין ומשיג את הסוד שבדבר: הוא לא היה מסכן כלל, ואדרבא, האושר נדבק בו וליווהו על כל צעד ושעל. באוזניו הדהד בלי הרף שיר השירים של חיי אנוש — אבא...

שלמה מיזלס

זכרונות

א) מלחמת מצוה

תמונת המחבר, שלמה מיזלס

ברצוני לתרום את תרומתי הצנועה לספר זה בכמה מזכרונותי מימי הנעורים שלי בעירתי לינסק, שישקפו במקצת את הלך רוחם, אורח חייהם ושאי-פותיהם של אנשי העירה ולהגיש לבנה למצבת זכרון למותם הטראגי על ידי הכורת השפל.

דברי ימי הפילוגים בעם ישראל הם כל כך עתיקים כדברי ימי העם בעולם. מי שעוקב אחרי ההיסטוריה של העם הזה, יוכל לגלות אפילו במבט שטחי את הפילוגים התמידיים מראשית התהוותו. כן, אפילו בניהם של האבות, נתפלגו: יעקב ועשו; בני יעקב לא היו בדעה אחת במכירת יוסף; קורח בימי התהוות העם; ירבעם, בהפרד ישראל מעל יהודה וכו׳, וכו׳. ההיסטוריה אפילו מצאה שם של אב טפוס לפילוג בשם: פלג.

ובכן, גם בעירתנו היו פילוגים. מובן שהמדובר לא תמיד בפוליטיקה או בכלכלה, למרות שהאחרון היה אולי גורם מוסתר לפילוגים, שלכאורה אינם נראים כלכליים אלא דתיים. עובדה היא שבעירה היו כמה וכמה פלגים כביכול דתיים, ולכל פלג היה כמעט בית כנסת או בית מדרש שלו. מן הרחוב הראשי, שחצה את העירה כולה לארכה, התפצל רחוב אחד, שהוביל לבית כנסת או לבתי מדרש שונים. מימין היה הקלויז של חסידי סדגורה, שהתפללו בו גם חסידי טשורטקוב וגם של הושטין ובויאן. משמאל לקלויז הנ״ל עמד בית הכנסת הגדול. על פי המסורת התפלל ולמד שם בעל ה„פני יהושוע״. ויהי פעם באמצע הלילה בא אליהו הנביא בכבודו ובעצמו והדליק לו, לבעל „פני יהושוע״, את המנורה או הנר שכבה משום מה. בבית הכנסת הזה התפללו אך ורק „עמך״, כלומר, בעלי מלאכה כגון: חיטים, סנדלרים, פחחים וקצבים, שהיו רחוקים מהויות דאביי ורבא.

משמאלו של בית הכנסת היה בית מדרש, שבו התפללו ולמדו חסידי בוקובסק, בובוב, בלז וכו׳. משמאלו מחובר אליו הקלויז של חסידי סנדז. כפי שהנכם רואים איפוא היה הצבור מפורד ומפולג. יש סבורים שהפילוגים היו כל כך מעמיקים, למרות שעל פני השטח לא היו ניכרים, עד שאפילו נמנעו מהתחתן אלו באלו. העובדה שאני רוצה לספר עליה, אירעה בשלהי מלחמת העולם הראשונה. ידוע המנהג להעמיד „קערות״ לשם קבלת נדבות בכניסה לבית העלמין, בחדשי אלול תשרי, מן ההולכים להשתטח על קברי הקרובים. כל התרומות, כנראה, שמשו את מטרת קנין ספרים לבית המדרש. את כל המפעל הזה החזיקו בידיהם אנשי בית המדרש ובני בריתם אנשי קלויז סנדז. אבל גם אנשי דקלויז

סדגורה רצו ליהנות מן הקרן הזו, או בשפתנו דעכשו: מן המגבית הזו, והעמידו קערותיהם, גם כן לשם מגבית. כאן מתחיל עיקר הספור. ויהי באחד מימי אלול, אחרי חכוכים בין שני המחנות, שלא יכלו לבוא לידי הסכם בדרכי שלום, פרצה מלחמה ביניהם, מלחמה ממש, עם אלות, אבנים ולבנים, נופצו שמשות וגם על ראשים לא חסו, מערכה כבדה מאד. כתום המערכה היה שדה הקרב דומה כמו אחרי רעש או מלחמה ממש. שדה הקרב היה מלא מקלות, ענפי עצים, אבנים, לבנים וכל מיני גרוטאות, הואיל ומשני המחנות נשארו בחיים משתתפים ואפילו מפקדים, אזכיר אחדים מהם, מצד סנדז ובני בריתם השתתפו: משה פרידלנדר, אברהם שפירא, פרץ גרוס, יצחק שורצמן ואחרים ומצד סדגורה, כותב הטורים האלה ומאיר הניג.

ולמה חרות המקרה הזה בזכרוני, על שום מעשה שהיה, כעין לווי, למערכה זו. רצה הגורל שאבי יבוא, אמנם בגמר המערכה, ויראה אותי שאני פועל בפעולות הללו וזה לא היה לפי רוחו, כי הוא היה מטבעו ספרטיסט ולא לקח חלק בשום פעולה צבורית, ורצה שגם בניו ילכו בעקבותיו. באותו מעמד קבלתי ממנו שתי סטירות לחי מצלצלות ופני אדמו לא רק מעצם הסטירות אלא, ובעיקר, מבושה, שהלבין את פני ברבים. נוכחתי שלפעמים שכר מצוה היא פעם גם סטירת לחי. אלה שעמדו בראש מלחמת מצוה זו מצד בית המדריש, הניחו אחר כך את היסוד לתנועה הציונית בעירה.

ב) הוצאת דיבה

הדבר אירע בראשית שנות העשרים. היו אמנם רבים מבין הנוער שהציצו ונפגעו, אבל הדור הישן היה חי אורח חיים, שלא היה שונה מימי הבינים ואפילו לפניהם, כי גם בחצוניותו לא היה שום היכר של הזמן החדש, חשמל לא נראה בעירה, אותו לא נראה ברחובותיה והרכבת היתה מרוחקת מהעירה כמה מילין. ובכן הם יושבים, לומדים לאור הנר או לאור מנורת הנפט כמו בפומבדותא וכל שאיפותיו ומאויו של אנוש הם לימודי קודש וקיום המצוות, האם יש הבדל בין הזמן הזה ובין ימי הבינים והימים לפניהם?

ואין תמה בדבר, שכשפקדה איזו להקה של שחקנים את העירה —, שכל העירה היתה כמרקחת, וכל בתי התפילה למיניהם התקוממו, אסרו והחרימו את כל מבקרי הקרקסאות, טאטראות וסינימאות וכיוצא בו.

ויהי היום ותבוא העירה איזו להקה ותצג מה שהציגה. והיה ביום השבת בזמן קריאת התורה, קם אחד המתפללים, בקלויז הסדגוראי, והכריז שהגיעה להקה העירה והיא מעבירה את בני העירה על העברה ,,ובחוקותיהם לא תלכו" וכו' ובקש לנקוט באמצעים לשם מניעת בקור במקום מסואב זה.

בזמן שהכריז המכריז, קם אחד מהמתפללים והטיף כנגדו: ישנם דברים יותר חמורים שקורים כאן ואין איש נוקף אצבע. הנה ראתה אשתי אמש, אחד מחובשי הקלויז שעישן סגריה, והלא עישון בשבת הוא אסור מדאורייתא ואין להשוות עברה זו עם עברת ביקור בטאטראות! ומה עושים לזה?

ההודעה הזאת הדהימה את הנוכחים והסיחה את דעתם מענין הלהקה. אחרי שהקהל התאושש קצת, שאלו את המודיע לשם המעשן, אבל הוא לא רצה בשום אופן לפרש את שמו, מטעם הכמוס אתו.

בתקופה ההיא היה אמנם הדור הישן אדוק מאד בדתו, ברם חלק מהצעירים התחיל כבר לפנות עורף לנוהג הישן, חובשי בית המדרש נתמעטו והצעירים האלה פנו יותר ללימודי חול, למסחר ולמלאכה. כותב הטורים האלה היה בין המעטים שנשארו עוד בקלויז והמשיכו בלימודיהם. אחרי שהמודיע לא רצה לפרש בשם המעשן, התחילו הניחושים, וגורל הניחושים נפל על כותב השורות האלה או על חברו, שאני חושב, שלא יעלב אם אזכיר את שמו, והוא ידידי מאיר הניג. התפילה נגמרה מבלי לנקוט באמצעים למניעת ביקור בתאטרון, אבל הסיוט של חלול שבת בפרהסיה נשאר בעינו. מה שהעיק על המתפללים היתה אי הידיעה של שם המעשן, היו אמנם חשדים, אבל דבר ברור בכל זאת לא ידעו. לאט לאט נהפך החשד, בעיני אנשי הקלויז, לודאי והחשודים נשאו את עלבונם. קשה היה סבלם של החשודים, כי לא היו באמת אשמים. הם טכסו עצה איך לטהר את עצמם, כי בינתים התרחקו מהם אנשי הקלויז ולא רצו לבוא בחברתם. כי אטו מלתא זוטרתא היא? חלול שבת?

לבסוף החליטו החשודים לתבוע את המוציא שם רע לדין תורה לפני המרא דאתרא. גם ר׳ יענקלה ר׳שיאלעס, הדיין, שאני הייתי תלמידו, נתבקש להיות נוכח בדין תורה זה, ברם כל המאמצים של הרב והדיין, להוציא מן המודיע את שם המעשן, עלו בתוהו והדין תורה לא יצא לפועל. לבסוף עשינו דין לעצמנו. תפסנו את המודיע בזקנו והתרנו בו, שאם לא ימסור את שם המעשן, ישאר הזקן בידינו. אם מתוך כעס או מתוך פחד, פתח את פיו ואמר, בפנותו אל מאיר הניג „אתה עוד מעיז לצעוק עלי? הלא אתה הוא זה שאשתי ראתך מעשן!". אני כמובן נשמתי לרווחה, אבל הצטערתי על חברי שהוציאו עליו שם רע כזה, כי הייתי בטוח בצדקתו עוד יותר מאשר בי, כי הוא לא היה עלול לעשות כדבר הזה, למרות השקפותיו המודרניות, כי ידעתי, שאצלו השקפה לחוד ומעשים לחוד ואף פעם לא יתרגם הוא את פרי מחקריו לשפת מעשים. התחלנו לחקור בדבר, חקרנו את אשתו ולבסוף נתברר כל הענין, ומעשה שהיה כך היה: הוא, כלומר, חברי יצא אחרי סעודת ליל שבת מהבית ועבר באותו רחוב שהעדה גרה בו. היא עמדה בחוץ וראתה שהוא זרק איזה דבר לבן מהפה, וחשבה שזו סיגריה, ובעצם זה היה החלק הפנימי, המכורסם מסביב, של תפוח עץ.

ג) משחק השחמט

משחק השחמט לא היה נפוץ בעירתנו, בכל אופן אני לא שמעתי עליו. פעם אחת בא מכיר אחד מחוץ לעירה והורני המשחק שהתחבב עלי מאד. אם אתם חושבים בתומתכם, שהחבר שלי שלימד אותי את המשחק המלא ערמות וקומבינציות, השתמש בלוח וכלי שחמט ממשיים, אינכם אלא טועים. אני לא בטוח, אם אפשר היה להשיג בעירה כלי משחק

כזה, אבל אני בטוח, שאני לא יכולתי לקנות אותו משום חסרון כיס. ובכן סדרנו לנו משחק כזה בלי כסף. ציירנו לנו על גבי לוח הכריכה של הגמרא מבפנים את טבלת השחמט ואת הכלים גזרנו מניר, וכך שחקנו. המשחק הזה חסך לי הרבה זמן של שעמום. את הגמרא עם הציור שמרנו לנו. כל הדבר הזה לא היה מעורר שום סנסציה והכל היה עובר בשלום, כי המסתכלים לא ידעו מה זה וגם לא היה אכפת להם, אלמלא היינו משחקים גם בשבת במשחק הזה. היה נהוג בעירה, שבשבת אחרי הצהרים, היה כל יהודי חוטף מעט שינה, כי שינה בשבת תענוג הוא והתענוג הזה לא נחשב בין תענוגות העולם הזה, שכל נפש חרדה תרחק ממנו. אדרבה! התענוג הזה נובע מאותו אוצר בית גנזיו של עתיק יומין ששבת שמו, ולא רק מצוה אלא גם חובה היא על כל יהודי ליהנות ממנו. ומה גם שהארוחה השמנה של השבת, הקוגל, החמין, הלפתן וכו׳ כל הקונסטלציה של סעודת השבת, חיבה את השינה, ביחוד כשאי אפשר לגרש את הנמנום, כמו ביום חול, ע״י פעולה גופנית.

ובכן, בזמן שההורים ישנו, נפגשנו אנו, אני וחברי, בקלויז ושחקנו בשח. בעינינו לא נחשב המשחק הזה למוקצה, שחל עליו אסור של חלול שבת, אבל לא כן חשבו המחמירים והם הרימו בקלויז קול צעקה, שמחללים את השבת בקלויז גופא, וכל הקלויז היה כמרקחה. אני, השושבין העיקרי, לא הייתי בקלויז באותו מעמד, כי הודיעו לי על הרעש שקם בקלויז בענין זה והעדפתי לכן את ה,,שב ואל תעשה״. כל גדולי הקלויז החזיקו בדעה, שהמשחק הזה אסור בשבת מחמת מוקצה. היו אמנם כמה מהמתפללים שסנגרו עלי, אבל הסנגוריה הזאת עוד הגדילה את כעסם של המחמירים ולא נתקררה דעתם עד שגרשו את הסנגורים מהקלויז וביניהם גם את הפרטנר שלי. לא באתי לקלויז כמה ימים, עד שעבר הזעם אבל הבחנתי שהרבה מתפללים מתרחקים ממני.

ד) משנכנס אדר

,,משנכנס אדר מרבים בשמחה״, כתובת זו מעל לציור זוג דגים, מזלו של חודש אדר, מצויר על ניר, היו תולים בקלויז כל שנה במשך כל חודש אדר בכותל המזרחי או הדרומי, אבל בזה לא סגי. כשנכנס נער בפעם הראשונה ללמוד בקלויז, היו הלצנים מבין בחורי הקלויז, שואלים אותו: האם ידוע לך מזה ,,משנכנס״ ואיך עושים אותו? והוא כרגיל היה עונה בתומו, לא יודע. ואז מצא את עצמו בין רגע עטוף במפת השולחן, שטוח על ספסל וסופג מכות נמרצות מבלי לדעת ממי ולמה. כל בחור חדש בקלויז היה עובר את ה,,משנכנס״ הזה.

ה) ליל תשעה באב

בעירתנו, כמו בעירות אחרות בגליציה, נהגו מנהג אבלות, לזכר חרבן בית המקדש, מיום צום שבעה עשר בתמוז עד אחרי תשעה באב, ביחוד החמירו באבל מראש חודש אב והלאה. על כל הענויים שנוהגים ביום כפור, הוסיפו עוד בצום תשעה באב, שנהגו לא לשבת על כסא רגיל אלא על שרפרף כמו אבל ר״ל וללבוש בגדים מרופטים ובלים, שלא

קשה היה למצוא בכל בית יהודי בעירה. כן היה מנהג לזרוק אחד לשני, בערב תשעה באב לפני „הקינות", מין קוצים כאלה (בערשטלעך, ביידיש), שהיו נתקעים בשערות, שקשה היה להוציא אותם. אני רוצה פה להזכיר קוריוז שהיה מקובל בעירה. החברה, זאת אומרת, הנוער בעירה היה נוהג בליל תשעה באב, אחרי אמירת „איכה", להתאסף ע"י ביתו של אחד היהודים בעירה, ודוקא היה זה יהודי שקט ונוח לבריות, ולזרוק אבנים על גג ביתו. זה היה גג משופע מאד וכל אבן שנזרק על גג פח זה נגלשה למטה והקימה רעש עצום לא רק בדפיקתה אלא גם בדרדורה. זה עשה רושם מזעזע על יושבי הבית מבפנים ועל כל הסביבה. מאין נבע המנהג הזה, לפגוע דוקא בבית היהודי הזה, לא ידוע לי.

ו) ליל ראשון של חנוכה

למרות הנטיה המוסתרת של היהדות המסורתית, ובראשם חכמי התלמוד, לא רק לא להבליט את דברי ימי החשמונאים, אלא אפילו לטשטש את כל התקופה ההיא, נשארו בכל זאת, בספרות התלמודית, במקומות ספורים, זכר למאורע של חנוכה, שקבל צביון דתי. מקובל היה להדליק את נרות החנוכה גם בבתי התפילה, אחרי תפילת מעריב, כדי לפרסם את הנס. משום מה היה מנהג בקלויז הסדגוראי, ואולי גם ביתר בתי התפילה בעירה, שבשעת הדלקת הנרות היה כל קהל המתפללים צועקים: שא, שא, שקט, ובעת ובעונה אחת, היו זורקים על המדליק, היה זה השמש או הגבאי, כדורי שלג, וכל זה מתוך התרוממות רוח ומצב רוח חגיגי.

ז) המתענים (פלאגערס)

ליהודי העירה לא היה חשק גדול לשרת בצבא, היות ובצבא מתבטלים מלמודי קודש, לא יכולים לשמור את השבת וצריכים להגאל במאכלות אסורים. גם המשמעת בצבא, שהיהודי לא היה רגיל בה, לא עודדה ביותר. לכן היתה שאיפתו של כל יהודי להשתחרר מהעול הזה. איך עשו את זה? ע"י סגופים. נוהג היה, זמן ידוע לפני בוא ועדת הגיוס, להסתגף ולעמוד בתענית, ואת התענית הזאת שמרו יותר מאשר הרבה תעניות צבור, כדי להרזות ולא להיות מוכשר לשרת בצבא. ולא רק שלא אכלו ושתו מאכלים המועילים לגוף, אלא אדרבה, אכלו ושתו דוקא מאכלים המזיקים לגוף. ספרו שבדורות הקודמים, לא נרתעו אפילו מלהטיל מומים בגופים, שסבלו מהם כל ימי חייהם והיו אפילו מומים, שגרמו למות. ברם בזמני בוטל המנהג הזה של הטלת מומים, אבל הסיגוף נשאר בכל תקפו. זכורני כשהמחזור שלי היה צריך להתגיס, ישבנו כולנו בתענית ולא ישנו בלילות, אלא התאספנו בבית המדרש, ועל ידי כל מיני משחקים ותעלולים שונים, השתדלנו לא להרדם. היינו מחליפים שלטי החנויות מאחת לשניה, אבל החנונים לא הגיבו, כי הם ידעו שזה הוא מעשם של המועמדים לגיוס. אמנם ידענו שהתקוות להשתחרר הן קלושות, וכל מי שלא תשיג ידו לפדות את עצמו בפדיון הגון... ביום הדין, התענית לבד לא תעמוד לו ביום עברה.

ח) נקישת שומרים

לרבים מכם לא זכורות כבר הדפיקות. בראשית האשמורת השלישית בלילות החורף בשערי הבתים היהודיים. הדפיקות פלחו את הדממה בקצב ידוע: אחת, אחת — שתים, אחת. תפקיד דפיקת שומרים היה, לעורר את היהודי לעבודת הבורא. בחוץ ירד שלג, שכסה את כל הלכלוך של הסמטאות ושגבהו הגיע לפעמים למעלה מרגל אנוש, בחדר היה חושך ומכורבל מתחת לכסת השתדלת לראות בנפילת השלג מבעד שמשות החלונות הקפואות, והנה פתאום פלחו את האויר נקישות מסתוריות, הבאות לטרדך מהמטה החמה ולזרז אותך לקום לעבודת הבורא. למרות אי החשק לקום, התגברתי כארי ואחרי שהתרחצתי במים כמעט קפואים, רצתי לבית המדרש. השלג הנופל האיר לי את הדרך והגעתי שמה בשלום. בתקופת הפשרת השלגים, בזמן שהרפש והטיט נקרש מחדש ונעשה חלקלק, לא היתה ההליכה קלה ולכן נחשבה ההליכה הזו לחשובה ביותר ושכר ההליכה גדול ביותר, לפי הכלל „לפום צערא אגרא". כשהגעתי לבית המדרש, שתנורו היה כבר מוסק והפיק חום מלטף, נוכחתי שלא הייתי בין הראשונים ואין לי להתגאות. בבית המדרש התאספו כל המקדימים ונתנו את ראשם בעול התורה והעבודה, מי בדף גמרא ומי בפרק תהילים עד אור הבוקר. הרגשנו אז שפרענו חוב לההוא טמיר ונעלם והמצפון נעשה יותר נקי וחדוה פנימית השתררה עליך וכל הדאגות והבעיות „והבלי העולם הזה" נתנדפו וכלו כעשן.

שמריהו לרנר

מאיגרא-רמה

קהילת לינסק קימה בתחומה את הגירסה: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. כי על כן קמו לה הרבה תלמידי חכמים, אשר התורה היתה נר לרגליהם תמיד בחייהם היום-יומיים. אולם לא הקלו ראש גם בפשוטי עם אשר שעתם היתה דחוקה עליהם, ומבוהלים תמיד להביא טרף לבני ביתם כל ימות השבוע, ולא היתה שעתם פנויה לתלמוד תורה. חיי אלה היו אפורים למדי.

אבל גם אלה מצאו את ספוקם בתפילתם הזכה, שלוש פעמים ביום. מי במנין ומי ביחידות.

מה מרהיב היה המעמד וכמה נעים לאוזן לעמוד ולהאזין לתפילתו של שואב המים ר׳ גציל אשר תפילתו בקול רם נשמעה כחורוז חרוזים.

הגיתו כה נמרצת עד שנכר היה בו כי כל עצמותיו תאמרנה. נתקבל הרושם כי בלבבו הצטבר כאב גדול של יהודי תמים המקווה למשפט והנה מספח.

ברם מתנחם היה ר׳ גציל באמונתו התמימה בחלקו הגדול הצפוי לו בעולם הבא. אף על פי שהיינו משוכנעים כי אין ר׳ גציל מבין אפילו פירוש המילות, ראינו בו צדיק גמור. ומפה לאוזן נמסר כי משתיידר׳ גציל ל-ל״ו הצדיקים אשר מתהלכים בעולם הזה כנסתרים, ואשר ביכולתם להביא את הגאולה אם רק תעלה תפילתם לפני כסא הכבוד.

ר׳ גציל אמנם את הגאולה לא הביא בתפילתו, אבל מים זכים רבים הביא בדלייו הגדולים מעץ, לכל בית יהודי בעירה.

על כתפיו הרחבות נשא אסל ועליו שני דליים מלאים על גדותיהם, ובידו קיתון מיים קטן מלא מיים אף הוא. לפני הרקתו את המיים לתוך חבית הצרכן היה מוסיף מן הקתון לתוך הדליים כי חרד היה ר׳ גציל למידה נכונה, מידת אמת. התנאים בהם פעל ר׳ גציל לא היו נוחים. בקיץ בחום הגדול ובחורף בקור העז, בדרכים לא דרכים, מכוסי כפור קור ושלג.

ראוי לציין כי ר׳ גציל הגיע כבר אז לשיבה טובה. מעבודתו היה מקיים משפחתו עד שהחזיר נשמתו למרומים.

זכה ר׳ גציל כי צאצאיו חיים ומטים שכם לבנין הארץ.

משערי העיר כל הדרכים הובילו אל מקומות קדושים שנועדו לתורה ולתפילה. קלויזים, בתי מדרש ובית כנסת מפואר בנוי לתהילה. לידם עזרות נשים מיועדות אף הן לתפילה. לתוכם התכנסו שלוש פעמים ביום כל תושבי העיר לפי סווגם החסידי לתפילות. נבדלו אלה מאלה ברוחניות אצילה מתוצרת חצרות הרבנים הצדיקים, במחיצתם הסתופפו וברוחם חיו.

כל מקום קדוש היה אוטונומי. המנהלה היתה בידי הגבאים אשר נבחרו בבחירות אישיות. רק חריפי מוח ואבחנה יתפסו את המבדיל ביניהם. חסידים מכת אחת לא נעזרו בכלי הקודש אשר לכת השניה.

מהימנים עלי דברי רעיתי בת הבר-אורין ר׳ **מיכאל קנבל** ז״ל כי בביתם קרה מקרה ושלחו את עוזרתם לשוחט עם עוף. העוזרת בתומתה סרה לשוחט אשר שמש את בית אביה מהכת הסדיגורי. ר׳ מיכאל החמיר על עצמו ולא אכל מן השחיטה.

בכל זאת לא הופר השלום-בית בעירה.

היתה זאת קהילה קדושה שכולם בה היו משוכנעים בכנותם כי כאלה כן אלה לשם שמים מתכונים, ורחמנא ליבא בעי.

גם הנשים אף על פי שפטורות הן מתלמוד תורה היו קונות בקיאות בה ברבוי קריאה ועיון **בצאינה-וראינה** וה-**נחלת-צבי**, אשר שמשו להן מעין לא אכזב לרוח ישראל סבא.

אופיני הספור בענין זה אשר ספרה לי רעיתי. עוד בהיותה ילדה קטנה כאשר עדין לא ידעה אנטישמיות מהי, והמלה **גלות** לא היתה עוד באוצר מליה, באחת השבתות נקלעה לבית חברתה אשר בשכנותה. לתמהונה ראתה שם את אחות חברתה המבוגרת יושבת וקוראת **בצאינה-וראינה**. עיני האשה זלגו דמעות ולבה שבור. השתפך קול האשה והתנגן בנעימה עצובה, עת שפתיה רועדות בקריאה. היה זה בשבת נחמו. פנתה האשה לילדות וספרה להן על העבר הרחוק והמפואר שהיה היה ואיננו עוד. על תפארת מלכות בית דוד עת ישבו בני ישראל לבטח. האשה הזאת גלתה לילדות באותו מעמד את פשר המלה **„גלות״**. היא ספרה לילדות כי משאלתו של עמנו ותקוותו היא ביאת הגואל. ונשוב לארצנו ממנה הוגלינו לפני אלפיים שנה, ונהיה לעם חופשי השוכן בארצו לבטח.

הנה כי כן האשה הפשוטה והתמימה הזאת בעירה נדחת זו ששמה לינסק שמשה האתגר להגברת הכרתנו הלאומית לחזוק שאיפתנו ל-וחדש ימינו כקדם.

עד היכן פשטות העירה הגיעה אפשר ללמוד מן המעשה שהיה:

מעשה בר׳ מיכאל הנ״ל תלמיד חכם וחריף, שלא פסק פומיה מגירסא. הווה עובדה, ושלח אותו חמיו ר׳ אלעזר גרפל, בן תורה אף הוא, למרחקים לקנות סחורה. היה להם בית מסחר גדול לעורות, ותעשית נעלים. ר׳ מיכאל עשה כמצווה. הוא קנה את הסחורה הדרושה בכסף מלא ושלם במזומנים, כי היו אלה ימי חירום, וסחורה לא נתנה בקרדיט. כל מושגו של ר׳ מיכאל בבטוח היה כי „ה׳ צבאות עמנו אשרי אדם בוטח בך״. אי לכך השליך יהבו על ה׳. בטוח נוסף מאן דכר שמיה ? וכי יפלא ממנו חו״ש דבר ? !

האכזבה כמובן לא אחרה לבוא. הסחורה נתקבלה, כלומר הארגזים. אולם אלה היו מלאים מלט במקום העורות הקנויים. וכל הסחורה היקרה ירדה למחסני הגנבים. היתה זאת אבדה שלא חזרה לבעליה לעולם.

ספור שני אופיני לא פחות לתמימותה של קהילת לינסק.

מספרים כי היה היו אי פעם בעירה שני סופרים סת״ם המכונים בשם ר׳ ישראל סופר. לימים כאשר נסתלק אחד מן השנים מן העולם, והשמועה הגיעה לבית המדרש בו היה באותה שעה ר׳ ישראל סופר השני, פנה הוא לעבר מביא השמועה בשאלת תם: **איזה ישראל סופר ? !**

אמנם יש מסתיגים מהאמין בזאת ואף אני בתוכם, אולם אין ספק כי יש בזה הוכחת יתר, בתמימות הרבה שהיתה מנת חלקה של עירתנו לינסק.

ר׳ חיים אנצליס, היה מדורכי חצרו של הצדיק מבלז. אליו היתה משפחתו נוהרת וממנו שאבו אשראה רוחנית, יודישקייט. בימים הנוראים היה הוא עם בניו חוסים בצל הרבי ומלקטים מפרורי שלחנו, וסופגים דברי תורה אמרי שפר. היה ר׳ חיים אנצלים יהודי חרד ובאמונתו יחיה, ונזהר במצווה קלה כבחמורה. התגוררה משפחתו בדירה קטנה בת חדר אחד ומטבח. חולק המטבח במחיצה דקה ונוצר קיטון ששמש חדר שינה. אשתו הצדקת ילדה לו בדירה זו חמישה בנים ושלוש בנות. על אף הצפיפות היה מעונם תמיד נקי ומסודר. הבנים היו מבלים באוהלה של תורה, והבנות שלחו ידן בכל מלאכת משק הבית. בשעות הפנאי היו גם עוזרות ליד הוריהם בעסקם הקטן אשר היה להם למחיתם בחנות קטנה המכונה בוטקה בלע״ז, שהיתה משופעת קדרות וכלי חרס שונים. הלכו הילדים בדרך הישר, דבקו באלוהיהם ובצדיק שלהם. בגיל 18 נכנסו לחופה ובנו משפחות. היו שמחים בחלקם. שמיהם לא הועבו עד... הונף גרזן הצוררים י״ש על יהדות אירופה, ולבת השואה הציפה את קהילת לינסק בין כל יתר הקהילות הקדושות והכחידה.

אני, עוד בילדותי נקלעתי לחוג הבלזאים. לא בזכות אבי ז״ל, כי אבי לא נמנה עם הכת הזאת. אף הוא היה יודע ספר, חזק באותיות הזעירות. אבל הוא היה יותר פרוגרסיבי. שיטתו כגרסתו: טוב תורה עם דרך ארץ, וקיים פשוטו כמשמעו. ואפילו מספרים חיצונים לא הדיר עצמו.

אני הייתי מבאי ביתו של ר׳ חיים אנצליס עקב החברות הטובה אשר שררה ביני ובין בנו איסר אשר היה בן גילי. היינו מתרועעים יחד שנות ילדותנו הרכות, בלינו בצוותה ב„חדר״. אחר כך גם המשכנו זה ליד זה על ספסלי בית המדרש. ועל כל זאת היינו גם שכנים טובים.

במעונו הדל של ר׳ חיים אנצליס היו מתכנסים מדי שבת בשבתו, בין השמשות, כמה מנינים מחסידי בלז לעריכת שלוש-סעודות בצוותא ולברך ברכת המזון במניין. התאספו כאן צעירים בני תשחורת עם גיל הבינה ועטורי שיבה. אחוזים כלם רגש עונג שבת בשבת אחים יחד.

ביניהם כאמור נקלטתי גם אני, ואני עודני בבחינת ינוקא. למותר להדגיש כי הרגשותי הדתיות, בעת ההיא, היו זהות לאילו של יתר המסובים.

אחת השבתות מסוג זה נחרתה בזכרוני ולא משה מעיני רוחי עד היום הזה.

בצהרי יום שבת קודש אחת שטופת שמש וזוהר מרנין לב, שעה שכל יהודי העירה אחרי תפילת מנחה, מהלכים בנחת, בפנים קורנות, מזמזמים ומפזמים תוך ערגון והנאה, ניגון חביב עליהם. בצלחתם מחזיקים הם כזית לחם על מנת לסיים עליו את הסעודה שלוש-סעודות, במנין. מי אצל הרב דמתא, ומי בקלויז ומי בבית המדרש, הייתי אני בדרך לר׳ חיים אנצליס. רק נכנסתי נכבשתי אוירא דקדושה. קל הייתי כנוצה כדי להתרומם

מעלה מעלה. קול נעים הזמירות שהיה פורץ וקולח מלבות המסובים בוקע גרונות הנוכחים בדבקות ענוגה, כבש גם את לבי שהיה פתוח לדבקות. אני שתפתי את קולי הדק והצלול לקול יתר המסובים בזמירות השבת, לפי חלוקה מסודרת ומוסכמת. פתח ר׳ חיים ב„יום זה מכובד״, החזיק אחריו ר׳ שמואל יוסף ב„כי אשמרה שבת״. ב„דרור יקרא״ התכבד ר׳ חיים נטע. ר׳ אהרן סופר האריך את הדיבור על הניסים ונפלאות ראו עיניו אצל הצדיק שיח׳ ואשר שמעו אוזניו ספורים על הזקן זכותו תגן עלינו.

קרני השמש האחרונים של השבת קודש אבדו שבילם לחדר בו ישבנו מסובים, צפופים סביב שולחן ארוך. הערב בא. הצללים התרוממו ופרשו יריעה שחורה של חשכה עמוקה. לאט לאט נבלע בה כל הנמצא בחדר. ארון הספרים המלא מפה לפה ספרי קודש עתיקי יומין, אשר כריכותיהם בלויות כבר מרוב שמוש, נעלמו אף הם. כן נעלמו כל המסובים וצלליהם אשר רקדו קודם על הקירות בהתנועעם. הכתלים הצחורים כשלג היום, השחירו והלכו עד שהחשכה בחדר התלכדה עם שחור הלילה אשר חדר דרך שמשות החלונות. וימש חושך. ורק האור הגדול אשר שפע מתמצית הנשמה היתרה הגנוזה במסתרי הלב, האיר חדרי לב המסובים כאלקטרון מתלקח והולך ומבריק בזוהר רקיעי ביתר שאת.

באוירא זו שוכנעתי בכל רמ״ח אברי ושס״ה גידי, וכל ישותי אמרה: „בנאות דשא ירביצנו ועל מי מנוחות ינהלנו״. חדור הייתי הכרה עמוקה כי „אך טוב וחסד ירדפונו״. בהתלהבותי הרבה המשכתי לשיר סולו בשיר סולו במרום האוקטבה, שעה שבעל המזמור כבר סיים מזמן. ולא חדלתי עד שגל צחוק אדיר אשר פרץ מפי חברי הוריד אותי מאיגרא רמה, ופני אדמו כפאתי השמים עת ערביים עם בוא השמש.

עם הדלקת נרות ההבדלה, אחרי תפילת ערבית, טואטאו שוב כל הצללים והחשכה מן החדר, וליהודים היתה אורה. —

בתכונה לקראת מלווה-מלכה נפתח המוצאי-שבת בעירה.

מאיר הניג

פרקי זכרונות

תמונת המחבר מאיר הניג

כשאנו באים להעלות זכרונות מנבכי העבר על היהודים בלינסק, עיר מולדתנו, יש לציין את העובדה כי לו השנים היו כתקונן ולא היה קורה האסון האיום שעבר את הקהילה בת מאות בשנים, והשמידה את קיומה — לא היה משהו מיוחד הראוי לציון. היתה זו קהילה כמאות קהילות אחרות ברחבי פולין, חביבות ויקרות כשלעצמן, מבלי להתבלט באנשים גדולים בעלי שם עולמי, — או בפעולות גדולות החורגות ממסגרת תחומה הצר של העיר. אבל אחרי שכל זה נשרף ונחרב וקרובינו וידידינו היקרים הועלו על המוקד ונשארנו כאוד מוצל מאש, — יקרים לנו שבעתיים הזכרונות שכל אחד מאתנו נושא בלבו, והזכרונות האלה ישמשו חומר להקים גלעד לקהילה אחת, בין אלפי קהילות אחרות, תמימה וזכה שהיתה — ואיננה עוד. מנקודת השקפה זאת ברצוני לתרום את תרומתי הצנועה להוצאת הספר הזה, ולהעלות מספר זכרונות שנחרתו בלבי.

סבי ר׳ אליקים מייזלס ז״ל עולה לארץ ישראל

אני הייתי אז כבן 7 — והוא כבן 70 אבל התיחס אלי כחבר. זוכר אני את המעמד ההוא כאילו קרה תמול שלשום. היה לפני הפסח, והבית, כמו רוב בתי היהודים, היה בטפול אינטנסיבי: סיוד, נקוי, שפשוף כלים וכו׳. הדלת נפתחה וסבי ז״ל הופיע במלוא קומתו הגבוהה והזקופה, נכנס, התישב וקרא לי. הוא נגש ישר לענין: — מחר אני מפליג לארץ ישראל, אמר.

תקע כף ידו בכף ידי הקטנה ולאות פרידה השאיר לי מטבע של כסף, נפרד בלבביות מכולנו, נשק את המזוזה ויצא. נשארתי תקוע במקומי והבטתי אחריו. בדמיוני ראיתי אותו כבר פוסע בארץ האבות לארכה ולרחבה, מתפלל על קברה של רחל אמנו, מציץ למערת המכפלה, מאזין לצלילי כנורו של דוד מלך ישראל המנגן מאליו. איזה אושר...! ברגעים אלה נשתלו בלבי שתילי הכסופים הראשונים לעלות ארצה, אשר נבטו ועשו פרי אחרי 25 שנה עת עליתי לארץ בשנת 1933.

חצי שנה חי בארץ ובמוצאי יום כפור נפטר בירושלים עיר הקודש. ובלילות חורף הארוכים, עת ישבנו סביב האח הבוער ושופע חום, היתה אמי ז״ל מספרת בין השאר: הוא, סבי נולד ברוסיה, וכאשר גברה יד החוטפים על ילדי ישראל למסרם לעבודת הצבא ולשמד, הבריחו אותו בילדותו לעיר הגבול ברוד, שם גדל עד שנכנס לחופה והתישב

בלינסק. שם בנה את ביתו, וכאשר הגיע לשבעים שנה — אסף את בני משפחתו והודיע להם בפשטות ובגלוי לב, כי איננו רוצה להקבר בחוץ לארץ, — על כן החליט לעלות לארץ ישראל ומיד התחיל בהכנות.

תפלת ״כל נדרי״ בביתו של ר׳ ליב׳לה דים הי״ד

באותו ערב יום כפור שנת 1414 התאספנו, הסביבה הקר־ה, בביתו של ר׳ ליב׳לה דים לתפלת „כל נדרי״. רק לפני מספר ימים כבש הצבא הרוסי את העיר והיה ממש סכנה להולכים בחוצות. ומי לא הכיר את ר׳ ליבלה דים? איש צבור מובהק, בעל צורה, תלמיד חכם, בקי וחריף, איש שיחה נעים ושופע הומור מעודן. הפעם נאלם ההומור ונדמה השיחה, ואת מקומה תפסה הרגשה כבדה ומתיחות של אי בטחון.

היום רד, ביד זריזה פתח את הטלית מקיפוליה, התעטף בה ועבר לפני התבה ובקול חרישי השתפך בתפלת „כל נדרי״. ופתאום... נקישה בדלת... ושליח מא.ז המפקד

תורה ועבודה

הרוסי בא לקבל את המפתחות לבית מסחר היין של ר׳ משה בר גוטווירט הי״ד. הוא בעצמו נמלט מהעיר והשאיר את המפתחות אצל מנהל החשבונות שלו ונאמן ביתו ר׳ ליבלה דים. כל הנוכחים התאבנו, ורגעים מספר עמדו אובדי עצות.

ידענו את הסכנה הגדולה באם ימסור את המפתחות והרוסים יתבסמו, — כמו כן אם

הטלית והלך עם השליח. ברגע זה התעלה לשליח צבור במלוא מובנה הרחב של המלה. כולנו התפללנו לשלומו וחכינו בכליון עינים לבואו. כאשר זכינו לראותו בחזרה — נשמנו לרוחה. הוא הצליח בשליחותו וקבל הבטחה מאת המפקד, כי לא יאונה כל רע לבני העיר. אינני יודע אם רבים ידעו על המקרה.

וכעבור מספר ימים בליל חג הסוכות כשהיינו מסובין, כמה משפחות בסוכתו של ר׳ לייביש שיינר הי״ד בעלית הגג, והנה פתאום נשמע צרור יריות, ואחר כך השתרר שקט. כאשר נרגעו הרוחות התחילו לאט לאט להתגנב החוצה והנה ששון ושמחה, הצבא הגרמני כבש בחזרה את העיר, וחיל הכבוש הרוסי נעלם ואיננו. קבלנו את משחררי העיר בשמחה ובכבוד. ומי יכול היה אז להעלות על הדעת, כי אותם הגרמנים השקטים והמנומסים יהפכו כעבור עשרים שנה לחיות טרף, לחלאת המין האנושי, לרוצחי עמנו ולמשמידו! יש״ו.

ב נ כ ר

כעבור מספר ימים והרוסים שוב עמדו בשערי העיר. הפעם הבריחה היתה המונית. זרם הפליטים, רובם ככולם יהודים נמשך דרך הגשר לזגוז׳ ומשם לגבול הונגריה. לא הספיקו כולם לעבור את הגשר והצבא האוסטרי הנסוג פיצץ את הגשר ורבים הוחזרו לבתיהם. — אני, ואחי דוד הי״ד וסבי ר׳ יוסלה הניג ז״ל היינו בין הבורחים וכל יתר בני המשפחה הוחזרו, כך נתפרדה המשפחה למשך של כשלוש שנים.

אחרי שבועיים של נדידה מיגעת הגענו לצ׳כיה. הסביבה היתה כמעט ללא יהודים, ואם נשאר פה ושם יהודי, היה מתבולל בסביבה הנוצרית לבלי היכר. ובכל זאת היתה

צעירי וחלוץ מזרחי

קיימת שם אנטישמיות, ובכל הזדמנות היו הילדים והנוער מתגרים בנו וקראו אחרינו קריאות בוז. העובדה הזאת הביאה אותי כבר בילדותי לידי הכרה כי אנו נרדפים בכל מקום בנכר, אפילו במקום שיהודים אינם, שנאת יהודים ישנה. ואין פלא כי מיד עם שחרור גליציה מהכבוש הרוסי בשנת 1915 הגיש סבי בקשה להחזירו לעיר מולדתו. שאלו אותו

הסתדרות מזרחי

חבריו: „וכי מה אתה ממהר? אתה יושב לך פה בכבודו של עולם ומקבל כדי פרנסתך מקופת הממשלה, ומה החפזון?" — ענה סבי — „אני זקנתי, ואינני יודע יום מותי, ואינני רוצה להקבר בנכר". כן זו היתה אשליה של רבים וטובים, חשבו את פולין לביתם, שכדאי לחיות וגם למות שם. ומי יגלה עפר מעיניהם לראות מה עלה ליהודים בפולין זאת, — מקום מוכן לפורעניות ולהשמדת מיליוני יהודים.

חזרה הביתה

באותה השנה חזרתי הביתה. העיר עשתה עלי רושם כאילו הצטמקה, הבתים כאילו הנמיכו קומתם. נכנסתי לקלויז, בו הייתי רגיל להתפלל ולבלות רוב הימים. כאן לא נשתנה כלום! בקיר המזרח אותו ארון הקודש עם שני לוחות הברית מלמעלה ומשני הצדדים שני אריות שלשונם האדומה משתרבבת מתוך פיהם הפעור וזנבותיהם מופשלים כלפי מעלה, פתוחי עץ. בקיר המערבי תנור חורף רחב הממדים ומסביב ספסלים, שם ישבו הזקנים והתחממו בחורף. ובצד — אותו ה„שטיבל" עם ארון קיר קטן, ששם היה השמש מוכר כוסית י"ש וכיסנים למי שרצה משהו לטעום אחרי התפלה. חברים ומכרים סובבו אותי, תוך כדי כך נגש אלי הרב ר' לייביש עקיבא'ס, זו הדמות הפטריארכלית, שעוררה בי מאז ומתמיד רגש של יראת הכבוד, ונתן לי שלום. החזרתי לו שלום. שאל אותי — האם

הסתדרות ברוריה

ברצונך ללמוד ? — אמרתי לו „הן". הביא אותי לפני ר׳ חיים בן של ר׳ יואל שו״ב. הוא היה ממש אברך משי, מבין ושקול, תלמיד חכם גדול ושוקד על תלמודו, ישר אופי ואיש המידות התרומיות. ישב אתי ר׳ חיים שנתים ימים ולימד אותי שעור בגמרא שלא על מנת לקבל פרס, עד שהעלה אותי על המסלול שיכולתי בכוחות עצמי להמשיך. יהי זכרו ברוך.

התעוררות בקרב הנוער לרעיון הציוני

בשנת 1917 התעוררה בקרב הנוער בעירתנו תנועה להתארגן לפעילות הציונות. בראש התנועה הזאת עמדו האחים שמעון ומשה פרידלנדר וחבריהם. התנועה הזאת התפשטה מהר והקיפה מספר ניכר מבין הנוער. נוסדה אגודה שהיתה פעילה בשטח למוד השפה העברית ובשטח המגביות לטובת הקרנות הציוניות. אבל העובדה, כי כבר בראשית צעדיה נתקה במדה מסוימת את המגע עם הצבור החרדי שהתרכז בבית המדרש, — הגבילה את אפשרות התפתחותה. וכתוצאה מזה נחלשה קצת התנועה הציונית בעירנו אחרי שמיסדיה הראשונים עלו לארץ בשנות העשרים עד עשרים וחמש, מבלי להשאיר אחריהם ממלאי מקום, בעלי כושר פעולה במספר גדול. אחד החברים המסורים והפעילים בתקופה הזאת ועד לתקופת השואה, היה זלמן גינצברג הי״ד. יש לציין לשבח את התמסרותו ואחריותו. הוא הקדיש מזמנו היקר ופעל בהתנדבות בכשרון וביעילות ומלא כל תפקיד שהוטל עליו.

במקביל לתנועה הציונית הכללית התעוררו כמה צעירים בשנות 1926/7 ליסד אגודה של הסתדרות המזרחי בעירנו. פעילי החוג היו : אנשל בלזר, משה רובינפלד הי״ד ; יעקב

לנס וכותב השורות האלה ועוד. אחרי ההכנות הדרושות קראנו לאספה מכוננת ויסדנו אגודה בשם „מרכז רוחני". מתפקידי האגודה הזאת היו פעולות ארגוניות ותרבותיות. בצד הפעולות הנ"ל הנהגנו גם מנין שהתקיים בשבתות ובחגים. קיימנו מגע עם הצבור שהתרכז בבתי הכנסת ובבתי המדרש. לאגודה הזאת נרשמו גם חברים מבוגרים בעלי עמדות כלכליות וצבוריות רציניות. כיו"ר האגודה נבחר ר' מרדכי גינצבורג, איש בעל חוש מעשי, נוח לבריות וסוחר אמיד. הוא היה חבר מסור וער לבעיות התנועה ושמש בתפקיד זה שנים רבות. כסגנו נבחר ה' פנחס גרניק, יהודי מכובד ותלמיד חכם. הוא שמש גם כחבר במועצת העיריה. כל הנתונים האלה הוסיפו משקל והכרה לאגודה זאת. ואם גם היתה קיימת התנגדות מה מצד חוגים קיצוניים אבל בדרך כלל היתה זאת אגודה ציונית דתית מכובדת, שכבשה לה אהדת הצבור הרחב.

מבין הצעירים יש להזכיר לטובה את ישראל גרוס הנמצא כעת בארץ, את ליפא לרנר הי"ד ועוד.

בשנת השלושים, נוסדה בעירתנו במסגרת ההסתדרות המזרחי אגודה בשם „ברוריה", בה היו מאורגנות החברות, וכן קבוצי הכשרה בשביל חלוצי התנועה. אחד החברים המסורים, אשר חי חיי הקבוץ, אחרי גמרו את חוק למודיו במתיבתא בורשה, ועלה לארץ כחלוץ, היה משה דוקלר, הנמצא כעת בארץ ועד היום הוא אחד העסקנים הפעילים והמסורים של המזרחי בתל-אביב. הודות לאגודה הזאת עלו רבים מהנוער לארץ וחיים בה חיים מאושרים ומהם אשר תופסים עמדות צבוריות חשובות.

הזכרונות האלה יהיו נא נר נשמה להורי היקרים ליביש ולאה הניג ולכל המשפחה אשר נספו בשואה.

ת.נ.צ.ב.ה.

שמריהו לרנר

היורד מארץ הקודש

(תולדות משפחה אחת)

לפני יובלות מספר, רבי דורות, ירד יהודי מארץ הקודש, וישם פעמיו מערבה מבוא השמש. אחרי לבטי דרך מרובים הגיע האיש לעיר לינסק, וישב בה. ויעש האיש תורתו קרדום לחפור בו, ויאציל מרוח תורתו על כל בני העירה, אשר שתו בצמא כל דבר תורה. ויקרא לו בעירה ר׳ מאיר מרדכי לרנר למדן בלע״ז. והיה היהודי תושב המקום לכל דבר. לר׳ מאיר מוטיה שני בנים. שם האחד יוסף בר, והוא הבכור. לא נטה לבו לתורת אביו, ובחר בפרקמטיה. ויעש חייל בה. שם השני ר׳ דוד׳ל מאיר מוטיס, והוא תלמיד חכם כאביו. טרח האחרון הרבה טרחות להכות שורש במקום ללא הצלחה רבה. לכאורה נקלט, כלומר נשא אשה ובנה ביתו במקום, אולם ברוחו לא נקלט. עד שלעת זקנה לקח את אשתו ציפלי ואת בת הזקונים סימלי, ויעלו ארצה. חזרו איפוא לבסיסם ממנו לוקח, ונשתלו מחדש בארץ האבות.

משכנם נצחי בקברי האבות אשר בירושלים העתיקה, על הר הזיתים.

ברם בתו הבכירה אסתר נשואה לשלמה פטרזיל, הם וארבעת ילדיהם: מרדכי, סימה, דוד ואלי, מצאו את מותם בקבר הקדושים המשותף של כל קהלת לינסק אשר בזסלובה.

כעת נחזור לבן הראשון יוסף-בר מאיר מוטיס. תמים דרך היה האיש, ביושר עמל ויגע כל ימיו. הצטיין במדות טובות. לעזור לזולת היה תמיד מוכן. ביתו החמים הומה היה תמיד אנשים. האויר בו דחוס ואביך. הסמובר הגדול היה מזמזם ומבריק. מסביב לשלחן הארוך ישבו מודעים וידידים רבים, ולהג חסר-סכר פרץ מהרבה פיות יחדיו, כבמקהלה. מסובים כלם ליד כוס תה חם ומהביל, ושתו בנחת. כך זה היה בכל מוצאי-שבת שעשה דירתו בית ועד. וכאן היו מבלים רוב שעות המלווה-מלכה בנעימים.

ליוסף בר דגן היו שלושה בנים. ר׳ וולף לרר, קל העט, והוא הבכור, עסק בהוראה, ורכש שם טוב בכתיבתו התמה. זכה ובנו מקס עלה בערוב ימיו ארצה ומצא בה מנוחת עולמים בעיר חיפה, ונכד אשר התערה בחיי הארץ ובנה בית ומשפחה. אולם שתי בנותיו: חוה דומב-לפל, היא ושני בניה: אביש והנק ובתה לולה-לאה אבדו בשואה. הבן השני של ר׳ וולף, אשר שמו צבי-הרמן ואחותו הגדולה סימה הושמדו באושביץ.

הבן השני לו ר׳ צבי לרנר, הידוע בשם הרשלי יוסף-ברס. הוא היה תלמיד חכם כסבו. הצטיין הוא בסבלנותו לאמונות ודעות, והודות לתכונתו זו יכלו בניו ובנותיו להתקרב בכל מאודם לרעיון הציונות אשר עשה חייל בימים ההם, באין מפריע. היו בניו ובנותיו לציונים ועלו ארצה חלוצים. אחריהם נמשך במשך הזמן גם ר׳ צבי אשר התערה בארץ באהבה. אף הוא סבל מנקוז דם על ידי קלגסי היטלר י״ש כי בנו הכי גדול בשם משה-דוד נפל קורבן בידי הטמאים.

הבן השלישי הוא פישלי יוסף-ברס, טפוס אין כמוהו בשער. רחש כבוד בכל אתר. ידו והגיתו בכל חברת סעד בעירה. תאמרו חברה קדישא מקומו בה, אם חב׳ לינה כל מרצו קודש לה. כל מרחק לא יניאו, כל אבן נגף לא ירתיעו מהושיט עזרתו במסירות נפשו. שיבתו הורדה שאולה בגיל שבעים הוא ובתו סימה והיא בדמי ימיה. זכה אף הוא ובניו שתולים ופורחים בארצנו הגאולה.

היתה ליוסף-בר׳ גם בת אחת אשר שמה היה פייגה. היא נפטרה מן העולם והיא במיטב ימיה. בנה יחידה שאול ובתה גיטלה נספו בשואה.

שלום לעפרם.

ככה חזרו ותקנו צאצאי היורד ר׳ מאיר מרדכי את משוגת ירידתו.

פפה רביד־קלוגמן

עירתי לינסק

אם כי פרק זמן ניכר עבר מאז עזבי את העירה והספקתי להכות שרשים ולבנות בית בארץ, בכל זאת אינה משה מזכרוני עירתנו הקטנה לינסק. היא מתיצבת כמו חיה לנגד עיני. הנה ה„רינק" (המרכז) הגדול ורחב הממדים עם בנין העיריה שהתנוסס לתפארת, והנה צריפוני החנויות והדוכנים בהם התרכז המסחר ושקק שם המיקח והממכר שהתנהל כמעט ללא הפוגה. הדאגה להביא טרף לבני הבית היתה מאלצת לשדל את האכר-הקונה

קן השומר הצעיר בשנת 1927

וממש „לחטוף" אותו מידי השכן המתחרה. מי שזכה לפדיון ניכר הרי לאושרו לא היה קץ, כי מי ידמה לו ומי ישווה לו.

הנה צצה לנגד עיני באר המים הגדולה בטבור העירה, ממנה שאבו ה„שקצים" מים וספקו אותם בדליים גדולים ומלאים לאוכלוסיה כולה. בעיני-רוחי אני רואה את הסימטאות הקטנות והחבויות, בתוכן שכנו בית הכנסת הגדול, המפואר וכן בתי המדרשים ושני ה„קלויזים". בתוך כל אלה תססו חיים יהודיים, על אורותיהם וצלליהם ועל כל גוני הקשת שבהם. הנה מתיצבות לפני דמויות שונות מעירה מהן יהודים „מכובדים", נשואי-פנים ולעומתם יהודי „עמך", שאצו רצו כל היום, להרוויח את פת לחמם. לא חסרו יהודים טפוסיים, אופיניים בהם נתברכה העירה, כיתר הערים והעירות במדינת פולין. היו בעירה אינטלגנטים, לומדי תורה, שוחרי השכלה ודעת ובמחילת כבודכם, — גם שוטים עירוניים. כל אלה היוו את ההווי היהודי בעירה.

נשף פרידה לרגלי עלייתם של משה וחנה שורץ

אולם גולת הכותרת בחיי העירה היו ללא ספק המפלגות ותנועות הנוער הציוניות-חלוציות כגון; השומר הצעיר, הנוער הציוני, פועלי ציון, פרייהייט, מזרחי וציונים כלליים. במיוחד התבלט השומר הצעיר, אשר גילה פעילות יתר בחיי הנוער המקומי. בערבי החורף

ארץ ישראל העובדת

הארוכים התרכז הנוער באולמי וקני התנועות, מקום שם התנהלו פעולות תרבותיות, חינוך והסברה. לעומת זאת בקיץ המו ורעשו היערות, ההרים ופינות הנוף היפות שבסביבה, מקבוצות נוער שבחרו להן את המקומות הללו כתחליף למקומות הסגורים. מפעם לפעם בקעו משם צלילי שירים וזמר בעברית וביידיש או שהיו מתהווים ספונטנית מעגלי-הורה והרקודים נמשכו עד שעות מאוחרות. לעתים הגיעו לעירה שליחים מהארץ, דבר שגרם להגברת הפעילות בתנועות.

אין פלא שבתנאים אלה גבר הרצון אצל בני הנוער לעלות ככל ההקדם ארצה. ואכן רבים מהתנועות הגשימו את שאיפתם ועלו ארצה בדרכים שונות. חלקם לפי סרטיפיקטים, חלקם לפי דרישות מתושבי הארץ וחלק ניכר בעליה בלתי לגלית. גם אני עליתי ארצה בשנת 1943 לפי דרישת אחי, הנמצא עד היום בקבוץ משמר העמק.

קבוצת השומר הצעיר, עובדי מנסרה

כיוון שהורי שיכלו בן בארץ בשנת 1927, הבטחתי להם לבקר אצלם בהקדם האפשרי ואמנם בשנת 1937 קיימתי את הבטחתי וערכתי טיול לחו״ל ל-6 חדשים, שהוארך אחר כך לשנה תמימה. ההורים שמחו בי מאד ואני, שהייתי רגיל כבר להווי-חיים אחר, הסתגלתי בקושי לצורת החיים שם. מצאתי שם כרגיל את הנוער המאורגן בתנועות שעדיין החזיקו מעמד בחלקן, אבל לדאבוני כמעט ולא היתה בהן רוח חיים, הנוער השתנה כליל, הרוח הציונית-חלוצית רפתה ירדה פלאים במדה כזו, שלא היתה כבר אקטואלית השאיפה לעלות ארצה. יתכן שזה נבע מהמאורעות בארץ, שנמשכו אז ללא הפוגה. במקום זה היה הנוער נתון להשפעת „בעל-בתיות״ טפוסית ועיקר מחשבותיו היה להגיע ל„תכלית״. אולם „התרבות״ בעירה הפך למועדון קלפים וריקודים סלוניים. כך התרוקן הכל מתכנו מבלי שיורגש, שאי פעם תססו כאן חיים אחרים לגמרי. בראותי כל זאת כאב ממש הלב. דומני

שכל אחד שעבר את תקופת המאורעות בארץ ובא לבקר בעירה, התרשם בדיוק כמוני. כאן בארץ היה עד למסירות נפש והקרבה עצמית מצד הנוער ואילו שם — אדישות והשלמה עם המציאות. הדבר המכאיב ביותר הוא שאף אחד לא עשה חשבון נפשו ולא פילל שתוך תקופה קצרה יחסית תבוא השואה אשר תסתום את הגולל על העירה לינסק על כל תושביה היהודיים יחד עם שאר בני-עמנו בארצות הכבושות.

פועלי ציון

להקה דרמטית של השומר הצעיר

שמריהו לרנר

מנאד הדמעות לכוס היגונות

נאד הדמעות נפוח ורותח תמיד,
נצטבר מדורות בעגמה ועוית,
כל אדם לו לב וזוג עינים,
לתוך זה הנאד הזיל דמעות כמים.
נשמר נאד הדמעות לצד קבר קדוש,
בו טמון הצדיק ר׳ מנדלי, הראש
לשושלת של רבנים גאונים וצדיקים
אשר האירו כהאיר הירח המחשכים.
בית הקברות בו שכן היה עתיק ועזוב,
כולו חרוש קברים ובמי-גשם שטוף.
זה עידן ועידנים שלא קידשו שטח חדש,
אך קדושת כבוד הרב ממנו לא מש.
חופף עליו רוחו של ר׳ מנדלי ז״ל,
אבי חצר הרבנים מרופציץ זצ״ל,
אשר אורם יערוף על הקהל כטל
וחומם השרה עונג על עשיר ודל.
ומה מקור השפע של דמעות ויגונות
שנצטברו ומילאו על גדותיו זה הנאד ?
אין זה מופלא כלל ואף לא סוד —
כי מעולם דרכי לינסק אבלות . . .
מתמיד היתה קהילת לינסק מרודה,
לברך רק על הרע היתה למודה.
מחלות גוף ונפש ידעה למכביר
כי כה נחרץ גורלה של העיר.
וכשמשתוללת עלי אדמות השפעת,
בעיירתי הדלה מיד היא פוגעת,

אך ברכת הצדיק עמדה לה במצוקה
והקדימה תמיד רפואה למכה.
כל דווי ומר נפש היודע מכאוב
על קברו ישפוך מרי-שיחו לרוב.
אם כתוב: „דאגה בלב איש ישיחנה״
היהודי דק״ק לינסק בדמעות ימירנה
וגם כל אשה קשת-לב וגורל,
כשאסון משפחתה את לבה אכל,
תתפרץ לקרוע את קברו הקר
וזרם דמעותיה ילך ויגבר.
ובשפכה קינתה ושיחה לקדושים
נחה עליה רוחה וכוחותיה מתחדשים.
את דמעותיה לקט הצדיק
ולתוך נאד הדמעות גם אותן הריק.
ובהישמד קהילת לינסק ע״י הצורר,
דם טף ונשים לנאד זה חודר.
פקע הנאד והדם המהול בדמעות
זועק מן האדמה: אל נקמות!
נקום נקמת חפים, תן האות,
אלהי הדמעות והיגונות...

צבי פליישר

לינסק (ליסקו) עירתי

תמונת המחבר, צבי פליישר

לזכר הורי היקרים, אחי ואחיותי.

על גדות הנהר סאן, בין הרי הבסקיד והרי בישצ׳די, בחלקה המערבי של גליציה המזרחית לא רחוק מגבול פולין/צ׳כיה, שוכנת לינסק, על תושביה, ברובם אוקראינים מעוטם נוצרים קתולים, ובתוכם כשלושת אלפים יהודים. קיומם של תושבי העירה היה על חקלאות, מלאכה, ומסחר, היתה זו „עירת מעוטים״. היהודים והאוקראינים היו רוב אוכלוסיתה. יהדות לינסק ברובה המכריע היתה יהדות של תורה ומסורת. לא היו בה מתבוללים. ברחובות העיר אפשר היה לפגוש טיפוסים חסידיים לבושים „בעקעשות משי״ וחבושים שטריימלעך על ראשיהם בשבתות, ואיבערציער מ„ברוקסילין״ בימות החול וחבושים מגבעות בעלות שוליים רחבים. החסידים היו מחצרות בלז, סאנדז, סאדיגורה ועוד. בלינסק היו מקומות קדושים: „שול״ (בית הכנסת הגדול), בתי מדרש, סאנדזר קלויז וסאדיגורר קלויז. בית המדרש היה מיועד לא רק לתפילה, הוא שמש גם בית ועד למטרות שונות למען הצבור ולטובתו. מלבד התפילות התקיים בו גם למוד תורה וכן הושמעו שם „דרשות״, התקיימו בו חגיגות הודיה לרגל מאורעות חשובים וגם הזכרת נשמות והספדים. בקלויזים התפללו החסידים, שם שפכו את תפילותיהם הזכות לפני קונם והרבו ללמוד תורה בלווי נגוני חסידים בהתאם לחצרות הרביים שלהם. כמו כן היו מרבים באמירת תהילים. מקומות קדושים אלה היו מלאים מתפללים שלוש פעמים ביום, שחרית, מנחה ומעריב. ה„אידישקייט״ החלה בלינסק מגיל רך מאד. בגיל שלוש הובאו תינוקות לחדרים מיועדים לחנוך. מהחדרים האלה בקעו קולות צוהלים של ילדי ישראל ברמה, והמלמדים המסורים בכל לבם ונפשם דאגו להחדרת תורה ומוסר.

ייזכרו לטוב: ברל מלמד, איצי בוים, לייביש איינבידער, לייזערל פלישמן, שמואל יוסף ובערטשע ר׳ הערשאלעס, שהקדישו שנים רבות להורות את ילדי ישראל תורה, אמונה ומסורת. זכורני, כשמלאו לי שלוש שנים, הלבישו אותי בבגדים חדשים, סבי ז״ל ר׳ אלי פלישר, שכהן שנים רבות בתור ראש הקהילה, תלה על חזי שעון זהב גדול עם שרשרת כבדה אף היא מזהב ועדוי תכשיטים רבים הובלתי בטקס חגיגי על זרוע אבי, ל„חדר״ של ר׳ בערל המלמד (דער נייער מלמד), שם נשארתי כל היום כיתר הילדים. אותו הטקס נערך לי שנית כאשר התחלתי „בשעה טובה״ ללמוד „חומש״.

מגיל שש למד הדור הצעיר מקביל ל„חדר״, פרט לשבתות וחגים יהודיים, גם בבתי

הספר הממלכתיים לילדים ולילדות. לפני הלמודידם נערכה, בבתי ספר אלה, תפילה נוצרית. התלמידים היהודיים, מגודלי פיאות וחבושי כיפות, עמדו דום בעת התפילה הזאת. אחרי למודי חול אלה, חזרו התלמידים ל„חדר" והמשיכו ללמוד תורה עד הערב. לאור הפנס, עם נר בפנים, חזרו הילדים לבתיהם והספיקו עוד להכין את שעוריהם לבית הספר החילוני. רוצה אני להזכיר לטוב את המורות ל„דת משה" קיסטער ושטיינמץ, שהדריכו את התלמידים במדות טובות וקרבו אותם לתרבות הכללית. נערים בגיל סמוך לבר מצוה המשיכו ללמוד תורה ותלמוד בישיבות בערים אחרות בתנאים קשים. קיומם ה־ו על הצבור, כל יום אכלו אצל משפחה אחרת ונקראו „אוכלי ימים" (טעג עסער). בין בחורי ישיבות היו כאלה, וכותב הטורים בתוכם, שהעיזו להכנס לקן „השומר הצעיר" כדי לשמוע, בשעה פנויה, חדשות על ארץ ישראל. הם עשו זאת בחשאי, כי ההורים האדוקים התנגדו שילדיהם ישתתפו באיזו שהיא תנועה ציונית. הם ראו בזה יציאה ל„תרבות רעה". זכור לי שהיו לי בכיס שני כובעים: אחד „דתי" ואחד חילוני „קאשקט". בבית וברחוב נשאתי הכובע המסורתי ובקן השומר הצעיר — הקאשקט. תופעה זו היתה אפיינית בלינסק בשנות השלושים. למרות התנגדותם של ההורים המשיכו הבנים מבתים אדוקים להפגש בסתר עם ה„שומרים" ולשמוע על המתרחש בארץ ישראל. הגעגועים לארץ ישראל, שקננו בלב כל ילד יהודי והידיעות מהנעשה בארץ המחודשת שקבלו מהשומרים עוררו בלבם רצון עז לעלות. הם עלו בלא אמצעים למורת רוחם של ההורים והקרובים שראו בצעדם „מעשה טרוף", והתערו בארץ.

שמעון פרידלנדר

סקירה ע״א מצב יהודי לינסק בתקופת הכבוש הרוסי, ז.א בערך מאוקטובר 1939 עד יוני 1941

(מלחמת גרמניה־רוסיה)

קשה, מאד קשה לסקור מצב, מתוך כלי שני, מתוך עדות אחרים. כל מי שחי שם בתקופה ההיא, ראה את המצב רק מנקודת מבטו הוא, איך המצב השפיע על עצמו גופא, על מצבו הכלכלי אז. כל איש השקיף על המצב דרך משקפיו הוא, ולא ראה, ולא היה גם מוכשר לראות, את מצבו שלהשני. בתנאים מיוחדים כאלה, כשהדבר נוגע לו לעצמו, לא יכול אז האדם להיות אוביקטיווי, במצב כזה רואה האדם רק את ד׳ אמותיו הוא ולא רואה כלום מסביב לו.

המצב הדמוגרפי של האוכלוסיה היהודית בעירה, או יותר טוב הסטרוקטורה הסוציא-לית היתה בתקופה ההיא כזו, שרוב רובם של יהודי העירה, התפרנסו ממסחר, מתגרנות וכדומה וחלק, כלי-הקודש, התפרנס על חשבון הכלל, ז.א. ע״ח ועד הקהילה. כניסתם של הרוסים לעירה, גרמה להתפוררות הקהילה ולחיסול המסחר החפשי. כל החנויות היהודיות, (חנויות נוצריות כמעט שלא היו) נסגרו. חלק מתוך שלא היה להם מה למכור, אחרי שהנאצים י״ש, בתקופה הקצרה הזאת של שבועיים בערך לפני הכבוש הרוסי, שדדו חלק מהחנויות היהודיות, או מסיבות ההחרמות ע״י הרוסים, ביחוד את החנויות הסיטונאיות. לרוב יהודי העירה לא היה מזומן מוכן בכיסו, חוץ מאי אלה סיטונאים, ועם סגירת חנויותיהם, נגדע ענף פרנסתם והם נשארו בעירום ובחוסר כל, ויש שלא היה להם אפילו מזון סעודה אחת. זה מצד אחד. מאידך, היתה בעירה שכבה, אמנם לא גדולה, של בעלי מלאכה עניים שהתפרנסו בצמצום ובדוחק גם בשנים כתיקונן והרגישו את עצמם מנוצלים ע״י בתי המסחר שעבדו עבורם. לא פעם שררה בשכבה הזאת חוסר עבודה, ביחוד בין הנוער המתבגר. עלובי חיים אלה ראו בכניסת הרוסים עוגן הצלה למצבם המיואש וראו ברוסים את גואליהם ומציליהם. רגש הקנאה שקיננה בשכבה הזאת לגבי השכבה האחרת, שכבת החנוונים, שבשנים כתיקונן היתה נדחקת לקרן זוית של תת ההכרה, פרצה וגעשה החוצה ונהפכה לנקמה, לפעמים אפילו לנקמה זואולוגית, אם כי בעצם לא היתה השכבה החנוונית הגורם לניצולם.

רק מנקודת מבט זו אפשר להבין, שמצד אחד ספרו חלק מאנשי העירה שעלו ארצה אחרי המלחמה, אחרי שבילו את שנות המלחמה בין גרמניה ורוסיה — ברוסיה, שמצב היהודים בתקופת הכיבוש הרוסי בעירה — היה טוב, היה אפילו מצוין וכל מי שרק רצה לעבוד, יכול היה להרויח את לחמו, ומאידך מספרים אחרים, שהמצב היה קשה מאד והרבה יהודים רעבו ממש ללחם. לפי דעתי אומרים שני הצדדים אמת, היות וכל אחד ראה רק את עצמו ולא את השני, והיו אפילו כאלה שצחקו למשבתו של הזולת.

אני רוצה לפיכך, לספר על המצב כמי שעומד מן הצד, על סמך עדויותיהם של שני הצדדים גם יחד.

מצבו של המעמד הבינוני היהודי בעירה בתקופה הזאת היה רע, אפילו רע מאד מפני שהרוסים גדעו את ענף פרנסתו, החנוונות, ולא היה לו ממה להרויח את לחמו. אמנם הוא יכול היה לקבל עבודה אצל הרוסים, אבל ראשית היו אלה לרוב אנשים שלא היו מסוגלים לעבודה אחרת חוץ ממסחר, ושנית, וזה העיקר, לא כל יהודי, ואפילו במצב הכי קשה, ואפילו בזמן שסבל חרפת רעב, יכול היה להשלים עם העובדה כי עליו לחלל את השבת. על הנוער הלא-דתי, והיה כבר בלינסק לפני המלחמה נוער שחילל את השבת בפרהסיה ואכל טרפות בבתי אוכל נוצריים, לא השפיעה, כמובן, העובדה הזאת, אבל רוב האוכלוסיה היהודית היה דתי ביסודו ולא יכול היה להיכנע להכרח — לחלל את השבת. אין פלא לפיכך שרוב יהודי העירה סבלו רעב ומחסור, מכרו את כל אשר להם ובלבד שלא יצטרכו לעבוד בשבת. על הסוג הזה נימנו גם רוב בעלי המלאכה. מהצד השני דרשו החיים את שלהם, ובעד הלחם שקבלו במנות, אחרי עמידה של שעות בתור, צריכים לשלם, ומנין ? לכן גדל העוני בין היהודים בעירה במידה שאין לשער.

לפני המלחמה היו בעירה אי אלה קומוניסטים יהודים והממשלה הפולנית רדפה אותם עד חרמה, ברם מה לסוחר היהודי בעירה ולכל הרדיפות האלה ? עם כניסת הרוסים חשבו אלה שהמשיח שלהם כבר בא ורדפו את יתר האוכלוסיה היהודית את מי ומתי שזה היה בידם.

ספר לי משה ענטנר מקרה טרגי ביהודי אחד שלא יכול היה לראות בצער בני משפחתו שרעבו ללחם, והתחיל לעבוד בשבת. כל שבת לפני לכתו לעבודה, היה קודם מתפלל את תפילת השבת ובכה בדמעות שליש על גורלו המר ואחר כך הלך לעבודה, ככה מדי שבת בשבתו. ועוד ספרו לי שבזמן שהרוסים החרימו את חנותו הסיטונאית של אהרן פריליך הי״ד, עלו הקומוניסטים היהודים לדירתו, זרקו דרך החלונות את כל הרהיטים ושברו אותם לרסיסים. לו היו לוקחים את הרהיטים לעצמם, מילא, היה אפשר עוד להצדיק, איכשהו, התנהגותם זו, אבל סתם לשבור זהו ונדליזם תולדת שנאה עיוורת ותו לא.

והנה עוד מקרה: אבא שלי ר׳ שלום פרידלנדר ע״ה, היה כל ימיו שכיר אצל עורך דין נוצרי ובתור מנהל פנקסי-הלידה בעירה, התנהג תמיד בחסד עם עניים ובהרבה מקרים לא קבל בכלל כל תשלום בעד עבודתו. לא היה לו בית משלו אלא דר כדייר בבית נוצרי. אמת הוא גר בדירה מרווחת, לפי המושגים של העירה, כי הוא החזיק בדירתו זאת עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה, בטרם שהשיא את בניו ובנותיו. והנה את היהודי הזה, יהודי בן שמונים, הוציאו מדירתו ביחד עם אשתו בחורף, מבלי לתת לו תמורתו דירה אחרת. ניתן עוד להבין לו היו מחרימים לו שני חדרים ומשאירים לו רק את המטבח, אבל להוציאו מכל הדירה, זוהי סתם פראות ואכזריות.

כאמור, לא היו בעירה הרבה קומוניסטים יהודים, אולי עשרה בס״ה, ולא כולם התנהגו כפי שתארתי למעלה, ברם המצב שנוצר עם כניסת הרוסים, הכשיר את הקרקע

להרבה אלמנטים אפלים, אופורטוניסטים, לנצל את ההזדמנות ולרקוד במעגל שדים זה והיו הרבה מקרים שהנספחים החדשים (מלשון ספחת) היו הרבה יותר גרועים מאשר הקומוניסטים האמתיים. ביחוד, כך מספרים, הצטינו בהתנהגותן הפרועה, שתי בחורות (אחת מהן חיה באמריקה). אינני רוצה להזכיר את שמן.

לפי מה שספרו לי נמצאים בארץ אי אלה בחורים שגם הם לא הצטינו בהתנהגותם, וגם את שמותם לא אזכיר, היות ואינני בטוח, אם אלה שספרו לי, ספרו לי את כל האמת. יתכן שהמספרים התכוונו להכין לעצמם אליבי ולחפות על מעשם הם.

לפי מה שספר לי משה ענטנר, הצטינו דוקא שני קומוניסטים יהודים ותיקים בהתנהגותם הטובה והם: דוד טונק ומוטי׳ פרופר, ודוד טונק זה שלם בחייו בעד ישרו. המעשה שהיה כך היה: בראש משרד הפיקוח הכלכלי עמד פקיד רוסי שהתעסק גם בחלוקת המנות לאוכלוסיה האזרחית. לדוד טונק נודע שנתקבל סוכר לחלקו במנות לאוכלוסיה. היות והסוכר נעלם, שאל דוד באסיפה פומבית את הפקיד האחראי, לאן נעלם הסוכר. מובן שהפקיד המנגנון הרוסי לא יכול היה לסבול, שישאלו אותו שאלות ולכן נאסר דוד באותו לילה, הואשם כטרוצקיסט והועבר לרוסיה ולא חזר יותר משם.

היו בין ילידי העירה שהתחתנו לסביבה: בליגרוד, סנוק, רימנוב ועוד. הערים הנ״ל סבלו תחת הכיבוש הנאצי י״ש ובני העירה ברחו ללינסק, לקרוביהם. כל אלה היו מחויבים, לפי פקודת הרוסים, לקבל פספורט רוסי ממקום מושבם. הפליטים האלה לא רצו לציית לפקודה הרוסית, היות והם קוו לחזור אחרי המלחמה למקומות מגוריהם הקודמים, — אף אחד לא חלם אפילו על תאי-גזים — ולכן התחמקו הפליטים מהפקודה הזאת. הם ידעו שאם יסכימו לקבל פספורט רוסי, לא יוכלו אף פעם לצאת מה„גן עדן" הרוסי. אבל הקומוניסטים היהודים וגרוריהם חפשו אחרי הפליטים האלה ומסרו אותם לרוסים, שגרשו אותם לרוסיה. אמנם, הרבה מהמגורשים האלה הצילו ע״י הגרוש הזה את חייהם, אבל קשה להגיד שזאת היתה כוונתם של המוסרים.

שמעון פרידלנדר

דאס יידישע לעבן אין שטעטל

דער לייטמאטיוו, דער עיקר יסוד פונעם יידישן לעבן אין שטעטל, איז געווען די אמונה, דער דת ע״פ התורה. די אמונה האט דעם ייד באגלייט פון זיין געבוירן אן, זיין לעבנלאנג, טריט בא טריט, און מיט איר איז ער אויף זיינע גוסס׳דיקע ליפן — אויסגע-גאנגען.

זי, די אמונה, איז געווען אלעס, זיין גאנצער תוכן. ווען ער האט נאר געקענט א מינוט כאטש אראפווארפן פון זיין קאפ דעם עול פרנסה און זיך באפרייען פון די טאג-טעגלעכע דאגות — ביים דאווענען — זענען שוין זיינע מחשבות פארנומען געווען מיט

קודשא ברוך הוא. זיין טיפסטע תפילה איז געווען, אז דער רבש״ע זאל אים צושיקן אביסל א גרינגערע פרנסה — ער זאל זיך קענען מער אפגעבן מיט לימוד התורה און מקיים זיין זיינע מצוות און מעשים טובים.

דער גרעסטער אידעאל פון א לינסקער ייד איז געווען, צו האבן די זכיה, אז זיינע קינדער זאלן זיין לומדים און ערלעכע יידן. שטרעבנדיק דערצו האט ער די ערשטע געלדער אוועקגעגעבן מלמדים, שכר-לימוד פאר זיינע קינדערלעך. אפילו אן ארימאן האט געהאט אן עול, צו שיקן זיין קינד אין „חדר״, ער זאל קענען כאטש „עברי״ און א פסוק חומש מיט רש״י.

אויב עלטערן זענען שטארק פארארעמט געווען, האט געזארגט די חברה „תלמוד תורה״ און געצאלט מלומד געלד. אמת קיין גרויסע לומדים זענען פון די ת״ת קינדער — מיינסטנס — נישט אויסגעוואקסן, אבער דאוועגען האט יעדער קינד געקענט און ווי-ס׳איז מעביר זיין די סדרה — שנים מקרא ואחד תרגום — פון פרשת השבוע.

.2

די גרויסע תקופה פון אן-מלחמות אין עסטערנייך, פונעם לעצטן עסטערנייך-איטאליענישן קריג אין די זעכציקער יארן פונעם פארגאנגענעם יארהונדערט ביזן וועלט-קריג 1914, האט דעם ייד געמאכט פארגעסן וואס עס הייסט קריג. אין יאר 1908 אים ווינטער, האט זיך אפילו דער פאליטישער הימל אביסל פארוואלקנט, צוליבן סכסוך צווישן עסטערנייך און סערביען וועגן די פראווינצן באשניען-הערצעגאווינע און די עסטערנייי-כישע רעגירונג האט אפילו „איינגערופן״ א טייל רעזערוויסטן אין שטעטל, צווישן זיי אויך א טייל יידן, און דאס האט אין שטעטל ארויסגערופן א גרויסע בהלה, אבער ס׳איז באלד רואיק געווארן און צו א קריג איז נישט געקומען.

אויך די אינעווייניקסטע מלחמות, וואס האבן אין יענע צייטן געבושעוועט אין גאליציע צווישן השכלה, חסידות און ציוניזם, האבן איבערהיפט אונדזער שטעטל. עס איז געווען אפגעריסן און אפגעשלאסן אפילו פון דער ארומיקער סביבה און דאס יידישע לעבן האט זיך געפירט ווי צוריק מיט דורות, אן וועלכע ס׳איז השפעה פון דרויסן.

פון דער גרויסער וועלט האט דער ייד כמעט גאר נישט געוווסט. צייטונגען, נישט זיי האבן אים אינטערעסירט און נישט ער האט די פוילישע אדער דייטשע צייטונגען פארשטאנען. עס זענען אפילו יא געווען אייינצעלנע יידן וואס האבן געלעזן צייטונגען, זענען דאס אבער געווען פוילישע אדער דייטשע, גויישע; יידישע נייעס איז אין זיי נישט געווען. אי יידישע צייטונג ווי למשל דאס „לעמבערגער טאגבלאט״ איז געווען בחזקת אסור, ווייל דארט קען אמאל זיין אפיקורסות. טוביהלה שמש, וואס האט פארקויפט בייגל מיט בראנפן אין דער פרי אינעם נייעם בית המדרש און ביי מנחה-מעריב — אינעם אלטן בית המדרש, פלעגט ערגעץ ווו אויפכאפן נייעס פון צייטונגען און דאס דערציילן אין בית המדרש, אבער ער, פלעגט דאס נייעס אזוי פארדרייען, אז ער אליין האט שוין נישט געוווסט, וואס ער דערציילט.

בכלל האט דעם ייד אין שטעטל וועלט-פאליטיק נישט אינטערעסירט. אויסער נאר ווען א שיף איז אונטערגעגאנגען ווי למשל די „טיטאניק״, א באן איז אראפ פון געלייזן, א נייער קאמעט-שטערן מיט א וויידל האט זיך באוויזן, וואס האט געדראט די וועלט חרוב צו מאכן, אדער מ׳האט ערגעץ-ווו געכאפט רייבער. יעדער נייעס האט דעם ייד אויף אזויפיל אינטערעסירט, אויף וויפל דאס נייעס האט עפעס א שייכות מיט יידן. יעדעסמאל ווען מ׳האט דערמאנט דעם „מאסקאלס״ נאמען, האט דער ייד צוגעגעבן דעם באקאנטן „ימח שמו״ און הנאה געהאט צו הערן, אז ער כאפט קלעפ פונעם „יאפאנציק״. דער ייד האט אין דעם געזען השגחת הבורא, אז די וועלט איז נישט הפקר.

געווען אין שטעטל א ייד ר׳ שיאלע ציצה׳מאכער האט מען אי גערופן. איך אלס קינד געדענק אים שוין ווי אן אלטן ייד מיט א גרייז-גרויער בארד, א ייד וואס האט גאר נישט געהאט און גאר נישט באדארפט. ער האט זיך אויסגעשפינען זיין ביסל כפולשמונה׳דיקע ציצית און יידן מהדרין האבן נאר גענוצט זיינע ציצית און פון דעם האט ער זיין חיונה געצויגן. געגעסן יעדן טאג „אנבייסן״, נאכן דאווענען, ארום 10 א זייגער, ברויט מיט א שטיקל ציבאלע, שטארק איינגעטונקן אין זאלץ, אויפן מילעכדיקן טישטעכל מיטן בלאען קאנט און פארטרונקן מיט א גלעזל שווארצע „ציקאריע״, און „וועטשערע״ ביי נאכט, א טעלער מיט נישט באשמאלצענע קארטאפל, אויפן פליישיקן טישטעכל מיט רויטן קאנט, צוגעביסן א שטיקל, גוט איינגעריבן ברויט מיט קנאבל און פארטרינקן א כמעט נישט פארזיסט גלעזל טיי און דערנאך געדאנקט און געלויבט דעם השי״ת, וואס איז א „זן ומפרנס הכל״. אט א דער ציצה-מאכער האט געהערט רעדן אין דער סאנדזער קלויז, צווישן מנחה מעריב, פון דער רוסיש-יאפאנישער מלחמה, אז דער מאסקאל כאפט קלעפ, האט ער קודם כל געדאנקט דעם השי״ת פאר זיינע חסדים, וואס ער באצאלט דעם מאסקאל י״ש פאר זיין רודפן יידן ערשט דאן געפרעגט ר׳ לייבאלע יושעס ע״ה (לייבאלע דים) ווו בעצם יאפאן געפינט זיך, צי אין חוץ לארץ צי אין ארץ ישראל.

3

דער סאניטארער מצב אין שטעטל

אין שטעטל איז נישט געווען קיין שפיטאל, נאר 2 דאקטוירים, איינער א ייד ד״ר טורקעלטויב און דער צווייטער ד״ר פאראיעוווסקי-גאנץ, אויף וועמען מ׳האט געזאגט, אז ער איז א גע׳שמד׳טער ייד. געווען מיט לאנגע יארן צוריק א דאקטער מיטן נאמען פרייזינגער, א ייד וואס האט זיך אין לינסק גופא געשמדט, חתונה׳ האבנדיק מיט דעם לופקאווער גלח׳ס טאכטער, וואס א לינסקער ייד אליין האט אים פארשדכנט און וואס דאס איז געווען דער גורם פון זיין שמדן זיך. די יידן אין שטעטל האבן פונדעסוועגן אים נישט פיינט געהאט, ווייל ער האט ארעמע יידן געהיילט אן געלד און אפילו נאכן שמדן, גערעדט יידיש און ליב געהאט צו קומען צווישן יידן. עס האט נישט איינמאל געטראפן, ווען מ׳האט אים גערופן צו א חולה, אז די מוטער אדער דאס ווייב פונעם חולה, זאל א זאג

טון „אוי הער דאקטער! אלע משומדים זאלן אזוי האלטן ווי דער חולה האלט״. ער פלעגט דאס הערן און לאכן, ער האט געוווסט, אז אים מיינט מען נישט. עס איז אויך געווען א שטעטישער דאקטער, וועמען מ׳האט גערופן „פיזיק״, אבער אים האט מען ווייניק גענוצט. אויך א פעלטשער איז געווען אין שטעטל, וועמען מ׳האט גערופן „רופא״. בכלל האבן די יידן אין שטעטל א דאקטער זייער ווייניק גענוצט, אויסער שוין ביי א גאר שווערן חולה. ווען א ייד האט זיך נישט „גוט״ געפילט, זענען שוין געווען אויסגעפרווטע מיטל אן א דאקטער. האט מען זיך „נישט גוט״ געפילט פונעם ברוסטקאסטן אראפ — אין די ערשטע זאך געווען צו נעמען צום „אפפירן״, פונעם בויך אבער העכער — איז דאס בעסטע געווען צו שטעלן „באנקעס״. אויף דעם זענען אין שטעטל געווען גענוג מומחים און מומחה׳טעס און מ׳האט נישט באדארפט אנקומען צו א דאקטער, העכסטענס צום „רופא״. צום דאקטער איז מען געגאנגען ווען די אלע באבסקע מיטל און די אויסגעפרווטע סגולות האבן שוין נישט געהאלפן.

ביי א „יולדת״, א קימפעטארן, נאכן קינד האבן, ביי וועלכע מ׳האט זעלטן באנוצט א דאקטער, נאר די „באבע״, די העבאמע, האט דאס קינד אפגענומען, האט מען דאס בעט, ווו די יולדת געלעגן, פארהאנגען מיט ווייסע בעט-ליילעכער און אויפן ווייסן ליילעך און אויף די 4 ווענט פון שטוב, אויפגעהאנגען „שיר המעלות׳לעך״, א סגולה געגען שדים און מזיקים. אונטערן קישן פון די יולדת האט מען ארונטערגעלייגט דאס ספר „רזיאל המלאך״, א קבלה ספר וואס האט זיך געפונען כמעט אין א יעדער יידישער שטוב און אין וועלכן קיינער האט קיין ווארט נישט פארשטאנען.

איז דאס נייגעבוירענע קינד געווען א ייגגל, זענען דרדקי קינדער מיטן בעלפער יעדן טאג געגאנגען „קרישמע ליינען״ (קריאת שמע). דער בעלפער האט געזאגט מיט די קינדער די ערשטע פרשה פון „קריאת שמע״ און „המלאך הגואל״ וכו׳ און יעדער קינד האט באקומען א באמבאנע. שבת האבן די קינדער באקומען „זכר-קיכלעך״ אין אין דעם לעצטן טאג פארן ברית — לעקעכלעך. אין דער וואכ-נאכט, ד.ה. א נאכט פארן ברית, האט מען די קימפעטורן נישט געלאזט אליין, ווייל דעמאלט איז א סכנה, אז די שדה׳כע „לילית״, דאס ווייב פונעם שדים-קעניג „אשמדאי״ זאל חלילה דאס קינד נישט אוועק-כאפן, כדי מ׳זאל עס נישט קענען „יידישן״.

4

דער ענין שדים איז שטארק געווען באקאנט אין שטעטל און כמעט א יעדער האט געוווסט א סך מעשיות צו דערציילן פון זיי. איך געדענק אלס קינד, ווי א ייד פון וואלי מיכאווע, האט ביי אונדז אין שטוב דערציילט א מעשה שהיה, וואס האט מיט אים אליין געטראפן. ער איז אמאל געפארן ביי נאכט אויך א מארק-טאג אין א דערבייאיקן שטעטל, אין א סוף חודש, ווען די שדים האבן א גרויסע שליטה, מער ווי אין א לבנה נאכט. פלוצים האט אים א צאפ דעם וועג פארשטעלט און ער האט געמוזט שטיין בלייבן. דער צאפ איז ארויפגעשפרונגען אויפן וואגן און ער איז ווייטער געפארן, פרייענדיק זיך אז דער

רבש״ע האט אים צוגעשיקט א כשר׳ע מציאה. ווען ס׳האט אנגעהויבן צו זשערייען האט ער דערזען אז ער שטייט אויפן זעלבן ארט, ער האט זיך אבער באלד געכאפט וואס דא איז און האט דעם צאפ אראפגעטריבן. דער צאפ האט זיך געשטעלט אויף זיינע צווי אונטערשטע פיס, געלאכט און נעלם געווארן. ערשט דעמאלט האט ער געקענט ווייטער פארן. די מעשה פון שלמה המלך מיטן אשמדאי האט יעדע יידישע מאמע געוווסט.

געווען אין שטעטל א ווייבל, וועלכע מ׳האט גערופן די „שדה׳עכע״ און דאס גאנצע שטעטל האט געוווסט די מעשה, וואס האט מיט איר געטראפן: די איז געווען אין די לעצטע וואכן פון איר „טראגן״. איינמאל אין א מארק-טאג, אין א דינסטיג, האבן מענטשן זי געזען לויפן אויפן וועג צום סאן און שפעטער האט מען זי געפונען אונטער דער היזעלאווער בריק אין א קאלוזשע בלוט און דאס קינד איז נישט געווען. ווי זי האט שפעטער דערציילט, האט זיך איר געדאכט, אז זי פארט צום רימאנאווער רבין, מער האט זי נישט געדענקט. אין שטעטל איז געווען א באוווסטע זאך אז אונטער דער בריק האלטן זיך אויף שדים און ביי נאכט געפינען זיי זיך ביי די אפגוס-פלעצער פון דער קאנאלי-זאציע. פארדאס האט מען געזאגט „היט אייך״ ביים אויסגיסן א בעקן אומריין וואסער ביי נאכט, כדי נישט צו טשעפען מיט זיי.

ס ג ו ל ו ת

זייער באוווסט און זייער פאפולער אין שטעטל זענען געווען די סגולות. כמעט אויף יעדער זאך איז געווען א באזונדערע סגולה. אויף אן „עין הרע״, אדער ווי מ׳פלעגט עס רופן אין שטעטל א „גוט אויג״, זענען געווען זייער א סך סגולות, א חוץ פון פרעווענטיווע סגולות פון אפהיטן אויף נישט צו באקומען א גוט אויג. קליינע קינדער האבן געטראגן אויף די הענטלעך רויטע בענדאלעך, א סגולה בדוקה אויף נישט צו כאפן א גוט אויג. בכלל איז די רויטע פארב געווען א גרויסע סגולה געגען אן עין הרע. ווען א פרעמדע פרוי האט אנגעקוקט א קליין קינד, האט זי ביי אוועקגיין, 3 מאל דאס קינד אנגעשפיגן, פו, פו, פו און געזאגט דעם שפרוך „קיין בייז אויג זאל אים נישט שאטן״. אויך האט מען ביי דער פרוי גענומען א פאדים פון איר קלייד, אז אין פאל, ווען דאס קינד האט דאך געכאפט א גוט אויג, מזאל קענען דעם פאדים פארברענען; אן אויסגעפרוווטע סגולה.

געגען א גוט אויג גופא, זענען געווען אויסגעפרוווטע מיטל פון דור דורות. איידער מ׳האט דאס קינד געלייגט שלאפן, האט מען עס „אפגעלעקט״ און געשיקט צו א מומחה אנשפרעכן א גוט אויג, סיי מ׳האט געקלערט אז דאס קינד האט יא א גוט אויג סיי נישט, שאטן קען דאס אנשפרעכן קיינמאל נישט, ווען דער „אנשפרעכער״ האט געגענעצט, און דאס האט ער אלעמאל געטון, איז געווען דאס בולטער סימן אז מ׳האט א גוט אויג. וואס שטארקער דאס גענעצן איז געווען, אלץ שטארקער האט געזאלט זיין די עין הרע . . . אויך איז געווען א דבר ידוע די סגולה פון „אפלעשן״ טרוקענעם, שבת׳דיקן קוילעטש,

אדער אויסגעלאָשענע קוילן. ווען דאס ארויפגעגאָסענע וואסער אויפן קוילעטש אדער קוילן האט געזאָטן, און דאס איז ביי קוילן אלעמאל געווען, איז דאס געווען א זיכערער סימן אז ער האט געהאט א גוט אויג. דער גרעסטער מומחה אויף אנשטפרעכן א גוט אויג אין געווען טוביהלה שמש. ער איז אויך געווען א גרויסער מומחה, אין „אויסמעסטן דאס פעלד״, א סגולה בדוקה געגען יעדער קרענק אויסן פאדעם פונעם אויסגעמאסטענעם פעלד, האט חנה חיה, פון אונטער דער צערקווע, געמאכט א קנויט צו א וואקסן לעכט און דאס לעכט געגעבן אין שול אריין. חנה חיה איז אויך געווען א מומחה׳טע אויף צו גיסן וואקס ווען א קינד האט זיך דערשראקן און מ׳האט נישט געוווסט פון וואס. לויט דער פיגור, וואס איז ארויסגעקומען פונעם געגאסענעם וואקס, האט זי תיכף דערקענט, פון וואס דאס קינד האט זיך דערשראקן. גרעסטנטיילס איז עס געווען א הונט. זי איז אויך געווען א מומחה׳טע פון טרייבערן „גראשלען״.

אן אנדערע מומחה׳טע אין שטעטל אויף „אפברענען א רויז״ איז געווען אין מיינע קינדער יארן, טויבאלע ביליג. מ׳האט באדעקט די וואנדל-רויז מיט א רויט טיכל, אנגע-צונדן א שטיקל פלאקס און זאגנדיק א געוויסן שפרוך, ארומגעדרייט דעם ברענענדיקן פלאקס איבערן רויטן טיכל. דאס האט אלעמאל געהאלפן, אזוי איז געווען אנגענומען. א אנדערע רפואה אויף א רויז איז נישט געווען. עס איז געווען אנגענומען, אז די רויז פארשעמט זיך פארן פייער און פארגייט. אויף צו געווינען א משפט מיט א גוי, אדער ווען איינער האט געהאט א שטרעפלעכן משפט איז געווען א סגולה; ארויפשטעלן א יארצייט-לעכט אויף דער באבקע. עס זענען אויך געווען נאך אנדערע סגולות.

אזוי האט בערך דאס לעבן אין אונדזער שטעטל אויסגעזען און אזוי האבן אונדזערע אבות געלעבט ביזן ערשטן וועלט-קריג.

שמעון פרידלנדר

יוגנט זכרונות

אין די ווינטערדיקע שבת-פארנאכטן, נאך מנחה, ווען דער טאטע ע״ה,ביים טיש זיצנדיק, פלעגט מיט א מאנאטאן שטיל טרויריקן ניגון זינגען „שלוש סעודות״ זמירות — האב איך אלעמאל אלס קינד, געפילט אן אומרואיקייט, א פחד, א בענקעניש, נישט וויסנדיק פארוואס און פאר ווען. די טאפלפענצטער אין שטוב זענען געווען „פארקאוועט״, ד.ה. שטארק פארפרוירן און אויסגעזען ווי באמאלן מיט פארשידענע רויזעלעך און פיגורן, די שאטנס אויף די ווענט זענען פאמעלעך וואס אמאל העכער געקראכן, די נאכט איז צוגעפאלן. דאס מאנאטאנע, פחד-ווארפנדיקע אוונט קלינגען פונעם נישט ווייטן קאשטשאל, דאס גלעקלן פון א דורכפארנדיקן שליט, האט זיך צוזאמענגעשמאלצן מיטן טאטנס טרויריקע ניגונים און צוזאמענגעפרעסט און געדריקט מיין קינדיש געמיט. דער פראסט אין דרויסן האט „געקנאקט״ און אין שטוב איז שוין גאנץ פינצטער געווארן.

די מאמע הי״ד פלעגט זיצן ביים שוין כמעט קאלטן אויוון, פון וואנען די היץ איז שוין לאנג אוועק. דער וואסער-גוי איז מיינסטנס שבת נישט געקומען פארשטעקן. ד.ה. פאריטשן דעם ריטשער פונעם אויוון. ווען ער פלעגט שוין אמאל יא פאריטשן, איז גרעסטנטיילס געבליבן א „גלאוונע״, ד.ה. א נישט אינגאנצן אויסגעברענט שטיקל האלץ און מ׳האט געהאט א לויפעניש צו כאפן א גוי אין דרויסן, ער זאל צוריק אויפריטשן. פונעם סמאנט און רויך האט מען אין שטוב נישט געקענט איינזיצן.

פאר פחד און אומרואיקייט פלעג איך זיך טוליען צו מיין ליבער מוטער, מורא׳-האבנדיק אפילו די אויגן צו עפענען. די ווייסע בלישטשענדיקע מאלערייען אויף די פארפרוירענע פענצטער-שויבן, האבן אין דער פינצטערניש נאך בולט׳ער אפגעשטארן און שטארק געשראקן. פון דער צווייטער זייט האט אבער פאנטאזיע גערייצט דוקא צו וועלן קוקן. די קינדישע פאנטאזיע האט אין זיי געזען געשטאלטן און פיגורן פון די מעשיות, וואס איך האב אין חדר געלערנט. אט זע איך אין זיי געשטאלטן פון פרעה׳ס רייטוועגענער, נאכלויפנדיק די יידן ווען זיי זענען ארויס פון מצרים, און אט זע איך משה רבנו, מיט זיין ווייס גרויער בארט, מיט זיינע צוויי הערנער-שטראלן אויפן קאפ, מיט זיין וואונדער-שטעקן אין דער האנט, ווי ער שפאלט דעם ים, א בילד וואס איז געווען איינגעקריצט אין מיין זכרון פון דער פסח׳דיקער הגדה.

דאס אויער כאפט אויף די שטילע טרויעריקע מעלאדיעס פונעם טאטנס שלוש סעודות׳-דיקע זמירות, ער דאנקט און לויבט השי״ת פאר זיינע חסדים און דאס שטילע לויבן און בעטן, ברעכט דורך די ווייטע הימלען און קלאפט אן ביז צום כיסא הכבוד אליין, ווייל די צייט פון שלוש סעודות איז א „עת רצון״ אין הימל. אזוי האט אונדז דער „רבי״ געלערנט.

די געשטאלטן אין די שויבן בייטן זיך. אט זעט די קינדישע פאנטאזיע דעם רבש״ע, בכבודו ובעצמו, ווי ער שטייגט אראפ פון די הימלן, נישט פארלאזנדיק זיך אויף קיין שליח, און פירט אריבער זיין פאלק ישראל איבער דעם געשפאלטענעם ים אין דער טריקעניש און די וואסרן שטייען ווי הויכע מויערן ביז די יידן זענען אריבער אין טרוקעניש.

די מאמע הי״ד דערציילט מעשה׳לעך פון די הייליקע ספרים, וועלכע זי האט קיינמאל פון דער האנט נישט געלאזט, פון „שבט מוסר״, פון „קב הישר״ און פון „מנורת המאור״, מעשה׳לעך פונעם „גן עדן״ און פונעם „גיהינום״ און די פיגורן אויף די פארפרוירענע שויבן בייטן סיך ווידער. אט שטייט פאר מיינע אויגן אן עלטערער איינגעבויגנער ייד מיט א טלימיקל אויפן רוקן, וועמען דורכגייענדיקע מענטשן האבן דערקענט אלס שוין לאנג טויטן, ווי ער שטייט נעבעך אין דער קעלט און מיט פארפרוירענע הענט, האקט ער זיך אליין האלץ אין וואלד כדי זיך אליין אין גיהינום ווידער צו פארברענען. ביי די מעשה׳לעך, פארמאך איך שוין אינגאנצן די אויגן, איך קען שוין מער נישט קוקן, איך ציטער פאר שרעק און פארגראב מיין קאפ אין דער ליבער מוטערס שויס.

דער מאמעס הארץ פילט דאס און זי בייט דאס טעמא פון אירע מעשה׳לעך. זי

דערציילט מעשה׳לעך, ווו זי, אירע עלטערן און אירע אור-עלטערן, זענען געבוירן און געלעבט, מעשיות, וועלכע זי אליין האט מיטגעלעבט און אזעלכע וועלכע מ׳האט איר דערציילט. די ליבע מאמע האט מיר נאך א סך מעשה׳לעך פונעם שטעטל דערציילט און די קינדישע פאנטאזיע האט די אלע מעשיות איינגעזאפט און באהאלטן אין די טיפסטע פאלבן פונעם מוח.

יארן זענען געלאפן, איך בין עלטער געווארן, איבערגעלאזט דאס שטעטל און אוועק, געקומען א היטלער י״ש און אויך מיין טייערע מאמע הי״ד האט דער אכזריות-גורל נישט פארשוינט און איז, אין איר טיפן עלטער, אומגעקומען דארט, צוזאמען מיט מיין טייערער שוועסטער גיטשע, איר מאן שלמה שטרענגער, איר טאכטער רייזאלע און זייער אייניקל פראדאלע הי״ד, צוזאמען מיט אלע יידן פונעם שטעטל. דאס יידישע לעבן דארט אין משך פון הונדערטער יארן איז אינגאנצן אפגעווישט געווארן.

איצט האבן זיך די אלע שלוש סעודות מעשה׳לעך אויפגעוועקט און בעטן זיך דערציילט צו ווערן, זיי מאנען, זיי פארדערן דערציילט צו ווערן. זיי ווילן עס זאל בלייבן א זכר פון זיי, פון א לעבן וואס איז אוועק און קען מער נישט צוריקקומען.

שמעון פרידלנדר

מיין שטעטאלע לינסק

שוין עטלעכע 20 יאר זענען אוועק זייט דעם גרויסן חרבן, ווען דאס שטעטל איז אויסגעלערט געווארן פון איר לעצטן ייד. דאָך קען איך אלץ דאָס שטעטל נישט פארגעסן, ווו איך האָב מיינע שענסטע יונגע יאָרן פארברענגט.

שוין 40 יאר ווי איך האָב דאָס שטעטל איבערגעלאָזט, פונדעסטוועגן שטייט עס נאָך ווי לעבעדיק פאר מיינע אויגן. איך ווייס, אז קיין איין ייד איז דאָרט מער נישט דאָ, דאָך קען איך מיר דאָס שטעטל אָן די יידן נישט פאָרשטעלן.

נאָך זע איך דיך, שטעטאלע מיינס, ווי דו האָסט ביי אונז, יידישע קינדער, אויס-געזוכן. דורות אויף דורות האָבן יידן אין דיר געלעבט, קינדער געהאט, זיי חתונה געמאכט און אוועקגעגאנגען, כדי זייער פלאץ ווייטער איבערצוגעבן. זיי האבן אָנגעפילט דאָס אלטע „בית החיים" אין משך פון הונדערטער יאָרן און אויך אויפן נייעם „פעלד" איז שוין באלד קיין פלאץ מער נישט געווען. אזוי האט זיך איין דור איינגעוועבט, איינגע-פלאָכטן אינעם צווייטן, ס׳האט זיך געשאפן א מסורת פון דורות און אזוי צוביסלעך, צוביסלעך איז דאָס שטעטל פארייִדישט געוואָרן.

מיר, ייִדישע קינדער דאָרט, האָבן אין דיר שטעטאלע געפילט, ווי דו וואָלסט ספעציעל פאר אונז יידן אויפגעבויט געוואָרן. אויף יעדן בארג, אין יעדן טאל, אויף יעדן וועג און אויף יעדער סטעשקע דאָרט, האָבן מיר יידישע קינדער, געוואנדערט און גע׳חלומ׳ט. מיר האָבן דאָרט גאנץ גוט געפילט, אז די גויים האָבן אונדז נישט באזונדערס

ליב, איבערהויפּט האָבן מיר יידישע קינדער, די שנאה זייערע, אויף אונדזערע ביינער געפילט, ווען מיר האָבן אין דער אומגעגנט געוואנדערט, און זיי, די גויים, האבן אויף אונדז זייערע הינט אונגעהוזשעט, אָדער גאָר אונדז סתם געשלאָגן. מיר האָבן אָבער דעמאלט, שוין אלס קינדער, פארשטאנען, אז מיר זענען אין גלות און שוין דעמאלט, צוזאמען מיט אונדזערע עלטערן, גע׳חלומ׳ט פון משיח׳ען, וועלכען וועט אונדז פון דאָרט אויסלייזן.

מיר יידישע קינדער האָבן דאָס שטעטל געזען, ווי עס וואָלט, פון ששת ימי בראשית, נאָר ווי פאר אונדז באשאפען געוואָרן. יעדער וועג, יעדע סטעשקע האָט געהאט זיין תכלית. אפילו דער פאָטיק ביי סטאשקאלע באָכאנסקי מיט דער קיילעכדיקן ברונע דאָרט, זענען ווי צו דעם צוועק באשאפן געוואָרן, כדי די יידישע באלעבאסטעס זאָלן האָבן, פאר פסח, ווו די באָרשטש-פעסלעך צו פארווייקן. דער פאָטיק האָט אויך געדינט ווו צו כשרן נייע כלים, ערב פסח, ווען צו דער מקוה איז שווער געווען צוצוקומען. דער וועג אראָפּ אין בראס איז געווען — כדי די בית המדרש בחורים זאָלן קענען איינשעפּען אביסל פרישע לופט אין א זומער פארנאכט, נאָכן פארברענגען א גאנצן טאג צווישן די בית המדרש ווענט, — כדי יידישע טעכטער זאָלן, שבת נאָכמיטאָג, קענען שפאצירן צום „שוועבל-וואסער" און דאָרט אויסברענגען זייערע נייע טראכטן, — כדי יידישע חדר קינדער זאָלן זיך האָבן ווינטער ווו צו שליטלען. דער ליידיקער פלאץ, צווישן „הקדש" און שמיאנאווסקין, אויפן וועג אין „בראס", ווו פייביש הורוביץ׳ס אלטע אייזן איז יאָרן לאנג געלייגען און שוין געווען האלב איינגעזונקען אין דער ערד, איז געווען כדי — איינמאל אין 28 יאר, דארט די זון מחדש צו זיין, צו זינגען „טובים מאורות" און טוביה׳לה שמש זאל צוקלאפּן מיטן פייקל, — כדי די יידישע באלעבאסטעס זאלן האבן ווו, ערב פסח, צו נעמען געלן ליים, אויף ארומצוקלעבן די קאפעס ארום די אויסגעגליטע בלעכן און כדי צו האבן ליים א גאנץ יאר צו פארקלעבן יעדן פרייטיג, דאס טשאָלאנט. דאָס קליינע שטיקעל טאָל, ביים טהרה שטיבל, — כדי צו האָבן, ערב פסח, ווו צו פארברענען דאָס חמץ, וואהין א יעדער באלבאָס איז אליין געגאנגען מיטן איינגעפּאקטן חמץ, אין א הילצערנעם לעפל, מיט א געגדזענער פעדער דארין, איינגעפּאקט אין א שטיקל אלטן לייוונט און פארבונדען מיט א ווייסן פאדים. דאָס קליינע בערגל, ביים אריינגאנג צום בית עולם, — כדי צו וויסן ביז וואנען כוהנים מעגן נאכגיין נאך א לויה, ווי אויך לייב הערש צלאל׳ס זאל האָבן, ווו אויסצולייגן זיינע מצבות. דער פלאץ פאר דער גרויסער שול, — ווו מחדש צו זיין די לבנה און ווו צו שטעלן חופות.

אפילו דער סאן איז אויך באשאפן געוואָרן ווי נאָר פאר יידן. ערשטנס, כדי יידן זאלן קענען האָבן פרישע פיש אויף יעדן שבת, צווייטנס, כדי מ׳זאל מעגן אין שטעטעל זיך גט׳ן, ווען ס׳האט זיך אמאָל אין א יובל, געטראָפן א גט, נישט ווי איסטעריק און באליגראד, וואָס האָבן זיך געמוזט טליקען צו אונדז, כדי זיך צו גט׳ן, ווייל ביי אונדז האט מען געקענט איינשרייבן אינעם גט „מתא דיתבא על נהר סאן", און דריטנס, כדי צו האָבן ראש השנה ווו צו גיין צו „תשליך".

ווי פאר די אויגן זע איך דיך, שטעטאלע מיינס, אין א זומערדיקן פרייטיג פארנאכט. א זומערדיק, לייכט, ווארעם רעגנדל האָט דיך אָפּגעוואשן, און אויסגעצוואגן לכבוד שבת און אפילו אין דער לופט האָט זיך שוין געפילט שבת׳דיק. די לעצטע דאָרפס־פורלעך איילן זיך אָפּצופאָרן, כדי נישט חלילה דעם שבת צו פארשוועכן. דאָ און דאָרט לויפט נאָך א פארשפעטיקטע באלעבאָסטע אין קראָם אריין, צו כאפן א פלעשל עסיג פארן „שילאָטן״, אָדער גאָר, זי האָט פלוצים דערזען, אז עס פעלט איר אויס לעכט אויף צו בענטשן. די מער גערעאָטענע באלעבאָסטעס, איילן שוין צוריק פון דער שייטלמאכערין, פריש פאר־קעמט מיט א נעצל פון אויוון, אז דאָס שייטל זאָל זיך חלילה שבת נישט צעפאלן ביים אויסטון. די יונגע מיידלעך דרייען זיך שוין אויף די טראטוארן, אָפּגעוואשן, אָפּגעצוואגן, שבת׳דיק אָנגעטון, די האָר שיין פארקעמט, אָפּגעשמירט מיט געטרוקנטער פלוימען־יאָעך, כדי די פריזור זאָל זיך האלטן שבת. אט איילט שוין מוידל שמש מיטן הילצערנעם האמער אונטערן אָרעם און עס הערן זיך שוין א פארמאכען פון די לאָדנס. יעדער איילט אהיים. דאָ אין דארט זעט שוין יידן גייען דאווענען, מיט אויסגעקעמטע בערד, אָנגעטון אין די מסורת׳דיקע שבת׳דיקע מלבושים; אין שטריימל, אין דער זיידענער בעקעשע און פון אויוון די זיידענע ראזשיווילקע, כדי צו קענען נאָך פארכאפן דעם גאנצן „שיר השירים״ און נישט דארפן „יוצא״ זיין בלויז מיט די 4 פסוקים... א הייליקע רו איז אויסגעגאסן איבערן שטעטל. פון אלע פענצטער לייכטן ארויס די בענטשלעכט, מ׳פילט ווי די שבת מלכתא פלאטערט מיט אירע הייליקע פליגל, ברענגענדיק מיט זיך די „נשמות יתרות״. די גאס ווערט ווי אָפּגעקערט פון גייער, אפילו א גוי דרייט זיך נישט אין מארק. שטיל! שא! דאָס שטעטל רוט! עס האט פון זיך אראָפּגעוואָרפן די שמוציקע, וואָכנדיקע קליידער און זיך אין שבת־קלייד איינגעהילט. אלעס רוט! מ׳הערט נישט דרייען דעם שווערן ראָד פון דער דריי־ברונע, נאָר דאָס שטילע ריזלען פון די אָפענע ברונעס, וואָס גייען איבער ס׳האט נישט ווער איצט, וואסער צו נעמען. אלעס אין אלעם גיסט זיך צונויף אין איין הארמאָנישער הייליקייט, שבת! די שטילקייט, דער ייד, די געבאָרקעוועטע גאס, דער בית עולם, די בתי מדרשים, די קלויזן, די גרויסע שול, — אלעס אין אלעם טרענזלט זיך צוזאמען מיטן חזן „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה״. ווי גליקלעך ביסט דו דעמאלט, שטעטאלע מיינס געווען! דעמאלט האסט דו זיך נישט געשעמט מיט אונדז. דו מוזט דאָך, שטעטאלע מיינס מודה זיין, אז מיר מיט אונדזער שבת האָבן ביי דיר מער אויסגענומען ווי יאשעק מיט זיי שכרות, אז נאָר מיר האבן פון דיר א שטעטל געמאכט, ווען נישט מיר וואָלסט דו א דאָרף געבליבן. נאר מיין נישט, אז מיר האבן ביי דיר האָניג געלעקט! ניין, לגמרי נישט! נישט איינמאָל האבן מיר נישט דערעסן, מיר האָבן אָבער אכטונג געגעבן, דיר זאָל גאָר נישט פעלן. מיר האָבן דיך אין משך פון דורות אויסגעבויט, מיט אונדזער שווער פארהאָרעוועטן גראצער, דיך פארפוצט, פארשענערט און פונדעסוועגן דיר געגעבן די מעגלעכקייט, איבער אונדז צו רעגירן, כאָטש מיר זענען געווען דער רוב.

און נאָך מער! האט אונדז גאט, מיט טויזנטער יאָרן צוריק געהאָלפן, אז מיר האָבן געהאט א המן און פון אים פטור געוואָרן, — האָבן מיר דיר אין דעם טאג, מתנות געשיקט,

ראָס שענסטע און דאָס בעסטע. האָסט דו געפּייערט דעם געבורטס-טאג פון דיין גאט, וואס האט דיר געגעבן א רעליגיע פון מענטשן-ליבע, (אז אַך און וויי איז צו אזא מענטשן-ליבע) האָבן מיר דיר מתנות געשיקט, לעבעדיקע קאָרפּנס, אזש פון די קראָסנער טייכן. מיט וואָס אָבער האָסט דו אונדז באצאָלט? מיטן אָנפאלן פון דיינע „קאלענדעס" אויף אונדזערע טעכטער.

און איצט! ווי האסט דו דיך אויפגעפירט, ווען דאָס גרויסע אומגליק איז אזוי פלוצים אונדז באפאלן? ווען חיות אין מענטשן-געשטאלט זענען געקומען אונדז צו פארניכטן? די ערגסטע מאצאָכע, די שלעכסטע שטיפמאמע, האנדלט נישט אזוי ווי דו האָסט געהאנדלט. פאר א קילא צוקער האָסטו אונדז פארקויפט, כדי דו זאלסט בלייבן ביי אונדזערע, אזוי שווער פארהאָרעוועטע פארמעגנס. האָסט אויפגעקאָפּעט דאָס בית עולם און די ביינער פון אונדזערע עלטערן פאר די הינט געווארפן! איך בענק נאָכן יידישען שטעטאלע, אָבער נישט נאך דיר! דו וועסט נאָך דיין פארגעלטונג באקומען! כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו, שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם, תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה׳.

פסח תשכ״ד (22 שנה לשואה).

שמעון פרידלנדר

די גרויסע שרפה אין לינסק אינעם יאר 1886.

א ווינטערדיקער שבת פארנאכט. דער שטארקער פראסט האט די טאפלדיקע פענסטער-שייבן, מיט שווארצלעך-ווייסע רייזאלעך באמאלט. די נאכט פאלט צו, די שאטנס ציען זיך. ביים טיש זיצט דער טאטע מיינער ע"ה און זינגט, מיט א טרויריק, מאנאטאנישער מעלאדיע „מז-מור ל-ד-וד, ה׳ רו-עי לא אח-סר". אין שטוב בלאזט אן אומהיימלעכע קאלטקייט, נאכן אינדערפריאיקן הייצן פונעם וואָסער-גוי. די פינסטערקייט שטארקט זיך, ממש „וימש חושך", כאטש נעם זי אין די הענט. מורא׳האבנדיק פארן אייגענעם שאטן, טוליע איך זיך צו מיין ליבער מאמען הי"ד, וואס זיצט ביי דעם נאך קוים לעבלעכען אויוון און זאפּ איין אין זיך אירע מעשה׳לעך פון לינסק פון אמאל.

אט אזא מעשה׳לה וויל איך אייך דא דערציילן.

דער ווינטער איז געווען זייער א לייכטער, שפעט געקומען און פרי אוועק. שוין תחילת אדר האט דער שניי געטאיעט, נאך פאר פורים האט מען שוין ארויסגעזען אין שטעטל, די נאקעטע, שווארצע, מסורת׳דיקע בלאטעס. די מיעשטשאנעס האבן דאס יאר, צוגעאיילט מיטן צוזאמענשארן די קיפעס מיסט אין מיטן מארק, וואס האבן איבער-ווינטערט אונטער די שנייען, וואס מ׳האט, ווען ס׳האט אנגעהויבן צו „לאזען", מער געפילט ווי געזען. די זון האט געשיינט און געטרוקנט, די בערג ארום האבן אנגעהויבן

צו גרינען, ווו נישט ווו האט א בוים שוין געבלעטערט, קי האבן געמעקעט, בענקענדיק נאך דער גרינער לאנקע. דער רבש״ע האט זיין געצעלט, זיין הימל, מיט א העלבלויעם פרוכת איבערגעצויגן. אזא ווינטער, אזא פריער זומער, געדענקט מען נישט! עפעס, חוץ לדרך הטבע. אלט און יונג, קינד און קייט האבן גערעדט דערפון. איי, איי, איי, וואס דער רבש״ע קען!

עס זענען געווען א טייל יידן, די וועלכע האבן זיך געהאלטן פאר „חוקרים״ אין ביהמ״ד, ווייל זיי פלעגן טיילמאל יינגערהייט לערנען „פסוק״ און טיילמאל אויך געבלעטערט אין „עקדת יצחק״ און זיך פארדאס געהאלטן פאר „פארשטייער״, האבן אין דער גאנצער זאך געזען א סימן רע לישראל ר״ל. זיי האבן געטענה׳ט, אז דער רבש״ע פירט די וועלט בדרך הטבע און בדרך הטבע איז, ווינטער — ווינטער און זומער — זומער, אבער אלעס וואס איז מחוץ לדרך הטבע, האט עפעס א באדייט, מיינט עפעס. אט למשל, האבן זיי געטענהט, „לקוי המאורות״. סאיז מקובל, אז לקוי חמה, איז א סימן רע פאר די אומות העולם און לקוי לבנה דאקעגן איז א סימן רע חלילה פאר שונאי ציון, און כדומה נאך אזעלכע ראיות. אבער די חוקרים, די שווארצזעער זענען געווען א קליינער מיעוט. דער רוב האט געהאלטן אדרבה ואדרבה! דער רבש״ע פירט טאקע די וועלט בדרך הטבע, אבער דאס איז נאר בנוגע די אומות העולם, אבער זיין פאלק ישראל, וואס ער האט אויסדערוויילט, איז טאקע קיין נפקא מינה בדרך הטבע אדער מחוץ לדרך הטבע. אדרבה! מיט דעם חוץ-לדרך-הטבע, וויל דער רבש״ע מאכן א נחת רוח זיין פאלק ישראל. ער כביכול ווייסט, אז זיינע קינדער ליידן ווינטער זייער, ווערן אויסגעפרוירן און ממש געשוואלן פאר קעלט, האט כביכול זיי געגעבן א ביסל ווארמקייט כדי להחיות את נפשם. מיר טורן נישט אריינ׳חקר׳נען אין זיין וועלט וכל מה דעביד רחמנא לטב עביד. דער מיעוט אבער האט זיך אזוי גרינג נישט געלאזט איבערשפארן און איינער פון די חברים איז ארויסגעשפרונגען מיט א שפאגל נייע ראיה. מיט א ניגון פון נצחון האט ער א פרעג געטון, גלעטנדיק זיין, ביז צו די אויגן פארוואקסענע, געלע, קאלטענעוואטע בארד און אזוי האט ער אנגעהויבן: גיט א קוק; א הינדל וואס קרייעט דארף מען תיכף שחטן. איז דאך די קשיה פארוואס? ווייל עס קרייעט דארף מען עס שחטן? וואס איז דער מער? אלא מה, איז דער תרוץ, אזויווי דער רבש״ע האט באשאפן דאס הינדל צו לייגן אייער און דעם הון צו קרייען און זי, די הינדל הייסט עס, איז משנה מדרך הטבע, דורכדעם קומט עס צו שחטן, ווייל דער רבש״ע פירט די וועלט על פי דרך הטבע, און אזויווי די הינדל איז דאס משנה, האט זי קיין אנדערע תקנה ווי שחטן. די משונה׳דיקע קשיה האט דעם רוב אביסל געפלעפט, ער איז אבער באלד צו זיך געקומען און איינער האט געענפערט, מהא אינו ראיה! פון דעם איז נישט קיין ראיה. דער משל איז נישט גלייך צום נמשל! בשלמא א הינדל, דארף זיך טאקע פירן ווי דער רבש״ע האט זי באשאפן, על פי דרך הטבע, אבער דער מענטש, וואס איז באשאפן „בצלם״, א מענטש וואס האט א בחירה, איבערהויפט א ייד וואס איז דער נזר היצירה, וואס כביכול האט אין זיינע תפילין די פרשה „מי כעמך ישראל״, יידן וואס זענען למעלה מהמזל, קומט איר

און ברענגט א ראיה לסתור פון א הינדל ? דער גאנצער סוד פונעם באשאפן דאס הינדל, ליגט דאך אין דעם, וואס דער רבש״ע האט געוואלט גורם זיין א נחת רוח זיין פאלק ישראל, אז ער זאל האבן אן אמתן עונג שבת און מיטן שחטן דאס הינדל לכבוד שבת, געפינט אויך דאס הינדל זיין תקון, ווי עס ווערט געברענגט אינם ,,זוהר הקדוש״, אבער געגענאיבער זיין פאלק ישראל, איז ביים רבש״ע נישט קיין חילוק, קיין נפקא מינה, בדרך הטבע אדער חוץ לדרך הטבע... דער רבש״ע פירט דעם עולם השפל ווי ער פארשטייט און ,,במופלא ממך אל תדרוש״.

2

אויך די באלעבאסטעס האבן אפגעקוואלן פון אזא ערב פסח. א קלייניקייט, אזא טרוקענער פאר-פסח! מ׳וועט קענען אלעס טון און אריינברענגען איה״ש דעם פסח א כשרן ווי עס באדארף צו זיין.

אזוי ווי מ׳האט מער נישט געהייצט אין די ווארמאויוונס אין די שטיבער, האט מען זיך געמוזט צואיילן מיטן בארשטש-אויפשטעלן און שוין פורים צייט, איז דער גאנצער פלאץ ביים פאטיק, אי ביי סטאשקאלען, אי אונטער שלמה׳לה טעפער, געווען פארנומען מיט פארווייקנדיקע בארשטש פעסלעך. דאס גאיעס האט מער נישט געפירט קיין וועגאלעך האלץ אין שטעטל אריין, נאר האט אנגעהויבן אריינצוברענגען פראדוקטן וואס מ׳דארף אויף יו״ט, קארטאפל, בארקעס, אקאלאטעס שטרוי וכדומה.

דעם גרעסטן נחת אבער האבן די באלעבאסטעס געהאט נאך פורים. די בלאטעס האבן זיך אויסגעטרוקנט, א גן עדן ווינטל האט געבלאזן, אויף אלטע דעקן און צעריסענע פלאכטעס, האבן זיך ספרים געליפטערט און דאס ווינטל האט די אלטע פארגעלטע בלעטער-געבלעטערט. אן אלטער טאטע איז געזעסן אין דרויסן און זיך געווארמט, אריינקוקנדיק אין א ספר און אינאיינוועגס אכטונג געגעבן אויף די ליפטערדיקע ספרים, די בלעטלעך זאלן זיך נישט צעפליען. דא און דארט זענען בלעטלעך געפלויגן פון אן אלט סדור׳ל, קינדער זענען נאכגעלאפן, געכאפט די ,,שמות״, א קוש געטון און איבער-געגעבן זיי דעם זיידן. אויף די אויסגעטרוקנטע אלטע פלויטן, האבן זיך געליפטערט, שווארצע, באפעדערטע בעטגעוואנטן. זייער אינלעט, וואס איז אמאל געל געווען, האט געזען די ליכטיקע שיין נאר איינמאל אין א יאר, פאר פסח. איינאטעמענדיק די פרישע לופט, האבן זיי זיך אביסל אויסגעוויעטשעט פונעם ווילגאטש ריח.

דאס שטעטל איז דעמאלט זייער ארעם געווען, נאך מער ווי ווען איך געדענק עס. א גאנץ יאר האט מען זיך באגענוגנט מיט שה״י פה״י, מיט וואס עס איז, אבי דאס חיות צו דערהאלטן. אויף פסח אבער האט מען נישט געשפארט, אויף פסח האט מען געמוזט קאלעכן, ריין וואשן, מאכן אדער פאררעכטן א שטיקל מלבוש און אנגרייטן אלעס אויף אכט טאג פארויס. די ארבעט איז פארדאס געווען אין פולן ברען. באלעבאסטעס האבן זיך געאיילט, אויסצונוצן די שיינע צייט און געיאגט זיך מיטן קאלעכן. א קשיה אויף א מעשה, באלד קען דאך קומען א רעגן, אדר טאר מען נישט גלויבן. יעדן טאג האט מען

געהערט פארשידענע געשרייען פון אן אנדערער דירה. דא האט דער מוירער געהייסן אויסרוימען און ער איז נישט געקומען און די באלעבאסטע איז געבליבן מיט אלע בעבעכעס אין דרויסן, נישט וויסנדיק וואס אנצוהייבן צו טון. דארט ווידער האט דער מוירער נאך אנגעפייפט; ער האט איינמאל געקאלעכט און פארגעסן די אדרעס צו קומען דאס צווייטע מאל און אלעס געלאזט שטיין אין דער מיט. באלד הערט מען ווי א באלע-באסטע קריגט זיך מיטן געוועלבער, הלמאי ער האט איר געגעבן שלעכט בלוס צום קאלעכן, די אויסגעקאלעכטע שטוב זעט ממש אויס ווי א טעמניצע, נישט בלוס נאר סאדזע האט ער איר געגעבן. באלד הערט מען געשרייען פון א אנדערער דירה, מ׳קריגט זיך מיטן מוירער, ווייל מ׳זעט אן אלע בערשטלעך.

אויך אנדערע קריגערייען האבן נישט געפעלט. דא קריגט זיך א מאן מיטן ווייב, הלמאי זי האט אים געהייסן צו פרי אויפשטעלן די ראזשינקע וויין און אין ביהמ״ד זאגט מען, אז דורך די היצן, קען נאך די וויין צופיל יערען און ס׳קען נאך חלילה זיין א חשש חמץ. דארט ווידער קריגט זיך א באלעבאסטע מיטן מצה-בעקער, הלמאי ער האט זי אויסגענארט און איר נישט געגעבן דעם ערשטן אויוון, ווי זי אין געווינט און ווי ער האט איר צוגעזאגט: „נאך פון מיין מאמען ע״ה בין איך געווינט צום ערשטן אויוון״, — שרייט זי — איך קען אויף אזא זאך נישט מותר זיין. איה״ש איבער א יאר, מיר זאלן דערלעבן מיט אלעם גוטן, וועט מיין פוס זיין שוועל נישט מער איבערטרעטן״.

בקיצור, עס איז געווען איבעראל ליהודים. אן רוגזה, אן עגמת נפש גייט עס א פנים נישט. א חוץ דעם מוז דאך זיין אביסל רוגזה, ווייל אן דעם קען נאך חלילה דער בארשט׳ש נישט געראטן.

3

אבער ווי זאגט די וועלט; אזויווי ס׳איז נישטא קיין שלעכטס אן עפעס גוטס, אזוי איז אויך נישטא קיין גוטס אן עפעס שלעכטס. דער אומנאטירלעכער, לייכטער קורצער ווינטער, די טרוקעניש און דער פריער זומער, האבן זייער קנאפ געמאכט דאס וואסער אין די ברונעס און יידן האבן זיך געזארגט, ווו מ׳וועט נעמען וואסער אויך פסח, אויף גאנצע 8 טעג פארויס, כדי חלילה נישט נכשל צו ווערן אין א חשש חמץ, ווייל די ערלים עסן אין פסח חמץ ביי דער אפענער ברונע און טרינקן נאך דעם וואסער פון אונטערן רייערל, מיט זייערע חמצ׳דיקע טרפ׳נע פיסקעס. אויך די שמירה-מעל פארקויפער זענען ארומ-געגאנגען אן קעפ. יעדעס יאר האבן די דארפס-שיקסעס געמאלן די שמירה ווייץ אויף זשארנעס, וואס מ׳האט יעדעס יאר אויפגעשטעלט אין די ווייבערישע בתי מדרשים און קלויזן. דאס יאר האט דער פריער זומער, ס׳גאיעס ארויסגעיאגט אין די פעלדער, פארדאס איז נישט געווען ווער ס׳זאל מאלן די שמירה ווייץ, כאטש גילט זיי אפ אפילו. די זשארנעס זענען געשטאנען פאר׳יתומ׳ט; כאטש טו אין זיך חלילה א מעשה. איז עס דען פאר אויס-געמוטשעטע יידן, פון דאגות פרנסה און פון לערנען, איז עס דען פאר זייערע כוחות צו שטיין און צו מאלן אויף זשארנעס? און דא לויפט אן דער פסח!

פורים צייט, ווען דער חלף איז שוין געלעגן אויפן האלדז, האבן די שמירה סוחרים מכריז ומודיע געווען אין אלע בתי מדרשים און קלויזן, אז אזויווי ס'איז נישטא ווער ס'זאל מאלן די שמירה ווייץ, איז, ווער עס וויל האבן שמירה מצות אויף פסח, מוז אליין קומען מאלן אויף דער זשארנע. אין שטעטל איז געווארן א בהלה, ווייל וועלכער ייד וויל דאס דען פארציכטן אויף שמירה מצות, כאטש אויף די סדר נעכט? יידן האבן זיך פארשארצט די ארבעל און גענומען זיך צו מאלען מ'האט געשוויצט, פארביסן מיט א קנאק-יענקל און ווייטער געמאלען ביז מ'האט אפגעמאלען. א גאנצער פאלקלאר האט זיך אין משך פון יארן, פון אט א דעם מאלן געשאפן, אבער דא איז נישט דער ארט, זיך אויף דעם אפצושטעלן. דער עיקר, אלע יידן האבן געפראוועט די סדרים מיט אליין געמאלענע שמירה מצות. (ז. „ר' ישעיה בעריש דער רעוואָלוציאנער").

4

די ערשטע טעג פסח זענען אוועק אן א מכשול. און ווי עס פירט זיך ביי יידן, זענען חול המועד אפגעהאלטן געווארן אספות און קלפיס פון אלע חברות, ווי למשל: בקור חולים, תלמוד תורה א.ג.. ס'זענען אויסגעקליבן געווארן נייע גבאים און ווי דער סדר עולם איז, האבן די נייע גבאים געשטעלט טעפ וויין, שביעי של פסח ביינאכט נאך דער סעודה, ווען יידן קומען זיך צונויף אין בית המדרש, מ'גיסט וואסער אויף דער ערד (בריק), מ'זינגט שירת הים און מ'טרינקט.

אינמיטן דער שירה, ווען יידן זענען שוין געווען אביסל בגלופינ'דיק, האט זיך פלוצים געהערט א געוואלד, ס'ברענט!

אנגעהויבן האט זיך די שרפה א גאנץ קליינע. ביי יידל מאיר אויפן בוידעם, דארט ווי עס איז שפעטער געשטאנען משה בער גוטווירט'ס הויז, האבן זיך שמאטעס אנגעכאפט. מיט איינס, צוויי קאנען וואסער, האט מען עס געקענט גרינג אפלעשן. אזויווי אבער ס'איז געווען יו"ט און דער שבת גוי איז נישט געווען, און אזויווי דעמאלט איז שביעי של פסח ביינאכט געפאלן אין א זונטיג, ווען אויך ביי די גויים איז געפאלן זייער פסחא חאגע, האבן אויך די גויים נישט געוואלט מחלל יו"ט זיין, איבערהויפט ווייל די שרפה איז געווען ביי א ייד, האט זיך די שרפה מורא'דיק צעשפרייט. איך וויל נישט שטארק מאריך זיין, די שרפה האט זיך צעפלאקערט אין א גרויס פייער און מ'האט שוין נישט געקענט ראטעווען. די אויסגעטרוקנטע שינדעל-דעכער און די אלטע געבויטע הייזלעך האבן געקנאקט און געפלאקערט א שרעק. איידער מ'האט זיך אומגעקוקט איז א הייזל שוין געווען אפגעברענט. צום אומגליק נאך האט זיך געמאכט א גרויסער ווינט און געטראגן ברענענדיקע גלאוונעס פון איין עק שטעטל צום צווייטן און דאס פייער האט ארומגענומען אלע 4 עקן. די ברונעס זענען געווען לער, אויסגעטרוקנט, ס'איז אפילו נישט געווען מיט וואס צו לעשן. מענטשן האבן נאך דעם דערציילט, אז זיי האבן אליין געזען, ווי ווייסע טויבן פליען מיט שטיקער פייער אין די פיסקעס און צעטראגן דאס פייער אין דער

גאנצער שטאט. אין אמתן אבער האט דאס געמוזט זיין פליענדיקע ברענענדיקע שינדלין וואס דער ווינט האט געשלעפט פון איין ארט צום צווייטן.

דער טומעל און די געוואלדן אין שטעטל זענען געווען אין לשער! מ׳האט גאר נישט געפרוווט אפילו עפעס אפצוראטעווען, אפילו דער וואס האט שוין עפעס יא אפגעראטעוועט און ארויסגעשלעפט אין דרויסן, איז עס אין דרויסן פארברענט געווארן. די בארקאוואניע שטיינער האבן געגליט און די שיך האבן געטראסקעט פון היץ. די היץ איז געווען אזוי גרויס, אז מענטשן זענען שיער נישט פונעם זינען אראפ, און דורכדעם האבן זיי תיכף נישט משיג געווען, ווי גרויס זייער אומגליק איז. אויך דיביימער פונעם בית עולם האבן פון דער היץ אנגעכאפט. מען דערציילט, אז משה זעליג שוחט, דעמאלט נאך א יינגער מאן, איז געשטאנען און זיך צוגעקוקט ווי זיין הייזל ברענט און פלוצים, ווי פון א „אמוק״ באפאלן, איז ער אריינגעלאפן אין דער ברענענדיקער שטוב און באלד צוריק ארויסגעלאפן מיט א אפגעזענגטער באָרד און מיט 2 זשמעניס פעדערן, וואס ער האט ארויסגעכאפט פון א ברענענדיק איבערבעט.

די בהלה איז גאר נישט צו באשרייבן. ווייבער און מענער האבן געכאפט די שלאפנ-דיקע קינדער, זיי האבן געכאפט אלטע טאטע מאמע אויף די פלייצעס און געלאפן מיט זיי אויסער דער שטאט, כדי דאס נאקעטע לעבן אפצוראטעווען. שכנים האבן געהאלפן, קימפעטורינס ארויסצוטראגן מיט די בעטן. אלע זענען געלאפן. מ׳האט נאכדעם דערציילט, אז דודל מאיר מאטיס (לערנער), איז געלאפן מיט זיין משפחה, צו זיין ברודער יוסף בער לערנער, וואס זיין הייזל איז געווען צווישן די גרופע הייזער, וואס זענען דאסמאל נישט אפגעברענט געווארן און ממש מיט שמחה געזאגט: יוסף בער, ווי האלסט דו, איך בין שוין ב״ה פארטיק, איך בין שוין געבליבן ווי דו זעסט מיך. אזוי ווייט איז דער מענטש געווען פארטומעלט און ניש געוווסט אפילו וואס ער רעדט. מ׳האט זיך תיכף נישט געכאפט, ווי ווייט דאס אומגליק איז גרויס.

אויפן וועג קיין פאסטעלאוו, נאכן ליקאוויצער וועג, איז געשטאנען אן אלט „לאטערהויז״, אן אלטע גוזשעלני פונעם גראף, ווו מ׳האט אמאל געברענט בראנפן. אזש ביז דארטאהין זענען מענטשן געלאפן און דארט אויף דער בלויסער בריק, אויסגעלייגט די שלאפנדיקע קינדער.

5

א גאנצע נאכט האט דאס פייער געבושעוועט און אין דער פרי איז שוין מער קיין יידיש שטעטל נישט געווען, א חוץ א גרופע הייזער, וואס האט ארומגענומען די הייזער פון יצחקל דים, ארום און ארום, משהלה פאטיס, (גלאזער) שלום חיל איציקס (זינגער) יוסף בער לערנער, דודי גוטליב, שיינדל ליבע ראפאפורט, ביז צוריק צו יצחקל דים. עס ווייזט אויס, אז די גזרה איז באמת געווען, אז דאס גאנצע שטעטל זאל אפגעברענט ווערן, נאר דער רבש״ע האט די גרופע הייזער איבערגעלאזט דערוייל לפליטה, כדי מ׳זאל האבן ווו די קראנקע אנידערצולייגן. נישט מיט א סך יארן שפעטער, איז די גאנצע גרופע הייזער

מיטאיינמאל אפגעברענט געווארן. פון די פריש אויפגעבויטע הייזער, איז ביי דער שרפה, קיין איין הויז נישט פארברענט געווארן.

די גויישע הייזער, א חוץ א טייל הייזער וואס זענען געווען צעווארפן צווישן די יידישע, זענען נישט פארברענט געווארן. די גויים האבן געהיטן זייערע הייזער מיט נאסע שמאטעס און קאנען וואסער אויף די דעכער און אפגעלאשן תיכף די ברענענדיקע גלאוונעס, וואס דער ווינט האט אנגעטראגן.

צומארגנס זענען נאר פארבליבן, נאקעטע, הויכע קוימענס. דאס גאנצע יידישע שטעטל איז אוועק מיטן פייער. דאס גאנצע ביסל יידישע ארעמקייט האט דאס פייער אויפגעגעסן. בורוועסע, האלב נאקעטע, מיט די צעפליקטע זיידענע בעקעשעס האבן זיך די יידן ווי שאטנס ארומגעדרייט, צווישן די חרבות, נישט האבנדיק ווו דעם מידן קאפ אנידערצולייגן, נישט האבנדיק אפילו כדי מזון סעודה אחת. צוביסלעך, צוביסלעך האט דער ייד ערשט אנגעהויבן צו באגרייפן, ווי גרויס זייער בראך איז, ווען ער איז פלוצים נקי געבליבן פון אלעם, וואס ער האט געהאט. פון אסיקוראציע האט מען אין שטעטל דעמאלט נאך נישט געוווסט און יעדער איז נאר געבליבן מיט די מלבושים, וואס ער האט געהאט אויף זיך.

דער דעמאלסדיקער סטאראסטע, אן אמת'ר אוהב ישראל, קראווציקעוויץ, האט ער געהייסן, בראנסקי'ס א שווער, האט תיכף אלארמירט די ארומיקע יידישע שטעטלעך און געבעטן הילף און שוין אחרון של פסח זענען אנגעקומען וועגענער מיט עסנווארג. יידן בני רחמנים פון די ארומיקע שטעטלעך האבן געשיקט קאסטנס מיט מצות, פעסלעך מיט אפגעקאכטן בארשטש און דאס שטעטל דאבראמיל האט געשיקט אפילו א פעסל מיט כרעמדזלעך פאר די קינדער.

א דאנק דער שתדלנות פונעם סטאראסטע, האט די עסטערררייכישע רעגירונג יעדן נשרף געגעבן א סומע געלד, טייל אלס שטיצע און טייל אלס לאנגיעריקע הלואה, כדי ער זאל זיך קענען צוריקשטעלן אויף די פיס. דער גראף קראשיצקי האט יעדן נשרף געגעבן אומזיסט האלץ, וויפיל ער האט באדארפט. די שטיצע מצד יידישע קהילות איז אויך געווען געוונג שטארק און צוביסלעך האט דאס שטעטל זיך צוריק אויפגעבויט.

לאנגע, לאנגע יארן נאך, לאנג נאך דער שרפה, האבן יידן נאך גערעדט פון איר, איבערהויפט שביעי של פסח ביינאכט, ווען דאס שטעטל האט זיך ,,געיערט". דאס יאר 1886 איז געבליבן אין שטעטל א דאטע, לויט וועלכן מ'האט גערעכנט גע-שעעניש וואס האבן אין שטעטל געטראפן אזוי און אזויפיל יאר נאך דער שרפה, אדער פאר דער שרפה.

שמעון פרידלנדר

יוגנט-זכרונות, די ימים נוראים

די „ימים נוראים" האבן זיך אין שטעטל אנגעהויבן א חודש פאר „ראש השנה". אין א העלן, שיינעם שפעטזומער טאג, האט מוידל, דער קהילה שמש, בערך עלף א זייגער פארמיטאג, געקלאפט אין שול אריין און דער „עולם" האט זיך דערמאנט, אז היינט איז ערב ראש חודש אלול און דאס רופט מען צו „יום כפור קטן". מיט דעם בעצם האבן זיך די ימים נוראים אנגעהויבן.

דאס בלאזן „שופר", אנגעפאנגען פונעם צווייטן טאג ראש חודש אלול, דאס זאגן אין משך פון גאנץ אלול דאס קאפיטל תהילים „לדוד ה' אורי וישעי וכו'", דאס אנהייבן גיין אויפן „פעלד", כדי דערמאנען זיך אין די נאענטע, וועלכע רוען שוין אינעם ליכטיקן „גן עדן", דאס באזוכן אין איין-וועגס, די קברים פון די רבנים און צדיקים, כדי אלע צוזאמען זאלן דארט לויפן בעטן פאר די, וועלכע דרייען זיך נאך דא ארום, — דאס אלעס האט דעם ייד אינעם קליינעם שטעטל געברענגט צו „התעוררות", צו „חשבון הנפש".

איך האב דעמאלט אלס קינד, דאס אלעס נישט פארשטאנען, איך האב אבער אין טאמע-מאמעס פנימ'ער, אינסטינקטיוו, דערקענט אן ענדערונג. עפעס ווי א שלייער פון טרויריקייט האט פארדעקט זייערע פנימ'ער, זיי זענען ארומגעגאנגען צוגעלייגט, פארטראכט, דאס דאווענען האט לענגער געדויערט און בכלל האב איך געפילט די ענדערונג און נישט געוווסט פאר וואס. אלס קינד האב איך די ימים נוראים נישט אזוי שטארק ליב געהאט, איך האב מער מורא געהאט פאר זיי. די מיסטישע הייליקייט פון די הייליקע טעג, האבן א געוואלדיקע ערבוביה אנגעמאכט אין מיר און געררייצט מיין פאנטאזיעפולע, קינדעשע נשמה.

שוין דער ערב יום כפור אליין איז געווען אנדערש ווי אן אנדערער טאג. משה זעליג שוחט און זיין ערב-יומכפור'דיקער שמש (א גאנץ יאר האט א שוחט נישט געהאט קיין שמש, נאר ערב יום כפור יא, ווייל דער שוחט איז דעמאלט א „שליח מצוה", און עס איז א פחד, אז ער קען נאך חלילה גע'ניזק'ט ווערן פון די „מזיקים") יאסאלע, דעם רב'ס שמש, פלעגט נאך אין דער טונקל,ביים ליכט פון א גרויסער „לאמטער", שעכטן די „כפרות". געדאווענט האט מען גאנץ פרי, ווי ערב פסח, און דער גבאי פון דער סאנדזער קלויז, דעמאלט ר' לוזער גראפעל ע"ה האט געטיילט לעקעך, פון א קאלירט, ריין קישן-ציכל, און בראנפן פאר אלע מתפללים און באזונדערס אכטונג געגעבן, אז יעדער קינד זאל באקומען א שטיקל לעקעך.

דער מנחה ערב יום כפור איז אויך געווען אנדערש ווי אלע טעג. דאס קלאפן „על חטא" שוין ביים מנחה-דאווענען האט א מיסטישן פחד, א מרה שחורה ארויפגעווארפן, דערצו נאך דאס אויסגעשפרייטע היי אויף דער קלויז-בריק, ווי יואל שמש איז געשטאנען מיט א קאנטשיק פון 4 רעמענדלעך אין דער האנט, און יעדער ייד האט זיך אויסגעשטרעקט

אויפֿן היי מיטן פּנים אַראָפּ און דער שמש האָט אים געגעבן 4 שמיץ. דאָס זענען געווען סימבאָלישע „מלקות" פֿאַר די עבֿרות, וואָס ער האָט אין משך פֿונעם יאָר עובֿר געווען. יעדער יומטובֿ'דיקע סעודה איז געווען אַלעמאָל אַ לוסטיקע, אַ פֿריילעכע מיט אירע „זמירות", די סעודה אָבער, ערבֿ יום כּפּור פֿאַרנאַכט, פֿאַרן פֿאַרפֿאַסטן, די „סעודה מפֿסקת", איז אַדורך גאַנץ שטיל און זיך געענדיקט מיטן טרינקען די טראַדיציאָנעלע „שוואַרצע קאַווע", וואָס איז געווען, ווי מײַן ליבע מוטער הי"ד פֿלעגט זאָגן, אַ רפֿואה בדוקה קעגן דורשט אין אַ תּענית.

דאָס וויינען פֿון דער ליבער מוטער ע"ה ביים ליכט בענטשן, דאָס אַנוואונטשן אונדז קינדער אַ גוט יאָר און זיך און דעם ליבן פֿאָטער ע"ה, געזונט און גוטע עלטער, (דעמאָלט האָב איך דאָס אַנוואונטשן נאָך נישט פֿאַרשטאַנען, הײַנט פֿאַרשטיי איך שוין גאַנץ רופֿן, דאָס „נשמה-לעכט", וועלכעס איז געשטאַנען אויפֿן טיש ביי די בענטש-לעכט, רופֿן, דאָס „נשמה-נעכט", וועלכעס איז געשטאַנען אויפֿן טיש ביי די בענטש-לעכט, איינגעשטעקט און אַן אַלטן טאָפּ אָנגעפֿולט מיט זאַמד, וואָס האָט אינסטינקטיוו דערמאַנט אינעם טויט, וואָס האָט אויף אונדז קינדער, אונהיימלעך געווירקט און פֿאַר וועלכן מיר האָבן זיך גאָר שטאַרק געשראָקן, נישט וויסנדיק אַפֿילו וואָס טויט באַדייט, — די הייליקע ספֿרים, וועלכע זענען געווען אָנגעלייגט אויפֿן טיש ביי די בענטש-לעכט, — דאָס אַלעס האָט געפּרעסט און געדריקט מײַן געמיט און אויך מיך געבראַנגט צום וויינען.

מײַן קינדעשע פֿאַנטאַזיע האָט זיך דעמאָלט דעם רבש"ע פֿאָרגעשטעלט, נישט ווי אַלעמאָל, אַלס אַ „אל רחום וחנון", אַלס אַ דערבאַרעמדיקן און העלפֿנדיקן גאָט, נאָר איך האָב גאָט דעמאָלט געזען ווי אַ „אל קנא ונוקם", וואָס וויל זיך אינעם מענטש נוקם זײַן, ווייל דער מענטש האָט געוואַגט אים נישט צו הערכן! איך האָב דעמאָלט געזען גאָט ווי דעם רבין מײַנעם, ווען ער שמײַסט אַ 4—3 יעריק קינד, וואָס וואַרפֿט זיך אונטערן קאַנטשיק און ער, דער רבי, האָט אַ הנאה פֿונעם קינדס וואַרפֿן זיך און פֿון זײַנע יסורים.

איך האָב געוווּסט, אַז איך זינדיק דערמיט, ווייל מײַן ליבע מוטער ע"ה האָט מיר געזאָגט אַז גאָט ווייסט וואָס יעדער מענטש קלערט און איך האָב מורא געהאַט און ממש געציטערט פֿאַר שרעק, אַז דער רבש"ע זאָל זיך חלילה נישט נוקם זײַן אין מײַנע ליבע עלטערן פֿאַר מײַנע זינד. דער שרעק האָט מיר צוגענומען אַפֿילו די הנאה פֿונעם ריח פֿון די וואַקסענע לעכט, וואָס איך האָב אַלעמאָל ליב געהאַט, וועלכע זענען געווען אויס-געשטעלט אויף די קלויז-טישן, אײַנגעשטעקט אין זאַמד, אין פֿאַרשידענע אַלטע כּלים, גרעסטנטיילס אין אַלטע באַנבאַנעס-פּישקעס און אויסגעזען ווי אַ לאַנגע שורה פֿון מצבֿות. אַזוי־ווי אָבער איך האָב געוווּסט, אַז צו „כּל נדרי" קומען אַלע נשמות אין קלויז אַריין, האָט זיך מיר אויסגעדאַכט ווי איך זע די אַלע נשמות פֿלאַטערן אַרום די פֿלאַמען פֿון די ברענענדיקע לעכט און דורכדעם טאַפּיען זיי...

פֿאַר שרעק האָב איך זיך באַהאַלטן אונטערן טאַטנס ע"ה טלית, מײַן קינדישע נײַגעריקייט האָט מיך אָבער געריצט אַפּירצוקוקן פֿון אונטערן טלית, כּדי צו זען די פֿלאַטערדיקע נשמות. וואָס נשמה איז, האָב איך דעמאָלט אַזוי גוט נישט געוווּסט, ווי

איך ווייס היינט נישט, איך האב געוווסט אז נשמה איז א זאך וואס מ׳זעט נישט, וואס געפינט זיך נאר ביי גאט אין דער האנט און וואָס געפינט זיך יעדן 12 א זייגער ביינאכט אין דער גרויסער שול און קען אויפרופן יעדן ייד, ווען גייט דארט דעמאלט פארביי.

יום כפור אין דער פרי בין איך שוין געווען רואיקער אביסל, און דער פחד איז כמעט אינגאנצן אוועק. די העל שיינענדיקע זון האט אלעמאל מונטערער געווירקט ווי די קאלט פארשטארטע לבנה. איך האב שוין דעם רבש״ע גאנץ אנדערש געזען, נישט אזוי אנגע׳ברוגז׳ט, נישט אזוי שלעכט. איך האב געוואלט ער זאל גוט זיין, איבערהויפט צו מיינע ליבע עלטערן, ווייל ווי געטון האט מיר דער צער פון זייער פלאגן זיך א גאנצן טאג אין קלויז, זייער פאסטן און זייער דאווענען א גאנצן טאג.

צו נאכט צו, צו „נעילה״ איז אפילו דער פחד ווידער גרעסער געווארן, אבער דאס לעבן, דער קומענדיקער יום טוב סוכות, איז שוין געווען שטארקער ווי דער פחד, ווייל איך האב געמוזט שטארק קאנצענטרירט זיין און שטיין אויף דער וואך און אכטונג געבן ווו איך וועל קענען, נאכן דאווענען, נעמען געטאפיעט וואקס פון אויסגעברענטע וואקס-לעכט, אז דער בעל בית פונעם לעכט זאל נישט זען, כדי צו האבן וואקס פאר די פיסקלעך פון די פייגל, וואס מען דארף אויפהענגען אין דער סוכה.

שמעון פרידלנדר

זכרונות פונעם יאר 1908

אינמיטן ווינטער אינעם יאר 1908, האבן פלוצים אָנגעהויבן צו בלאָזן שטארקע געוואלדיקע ווינטן. די ווינטן האבן אזוי שטארק געבושעוועט אין שטעטל, אז עס איז ממש נישט מעגלעך געווען דורכצוגיין די גאס. די ווינטן האבן געריסן שטיקער פון די אלטע, געלאטעטע שינדל-דעכער, און אראָפגעריסן שילדן פון די געשעפטן.

אזויווי מהאט נישט געהערט אין שטעטל און אין דער אומגעגנט פון א „געהאָנגענעם״, וואס ברענגט, געוויינטלעך, מיט זיך גרויסע ווינטן, האבן די אויסערגעוויינטלעכע ווינטן אָנגעוואָרפן א פחד אין שטעטל. די יידן, איבערהויפט די יידישע מאמעס האָבן געפילט, אז עפעס „הענגט״ איבערן שטעטל, מי יודע מה? ווער ווייסט וואס? די מאמעס האבן מורא געהאט פארן שרעקלעכן מלאך המות, וואס מ׳רופט די האלדזקראנקייט ביי קינדער (דיפטעריע, כריפקע), וואס פלעגט יעדער פאָר יאָר פארמערן די קליינע בערגאלעך, אָן מצבות, אין דער זייט פונעם נייעם „פעלד״.

ווען די ווינטן האבן זיך סוף-כל-סוף איינגעשטילט, האבן זיך פלוצים, יעדן פאר-נאכט, באוויזן רויטע חמארעס, רויט ווי בלוט, וואס ווייזן, ווי אָנגענומען, אויף מלחמות.

אין אמתן האט זיך טאקע דער פאליטישער הימל שטארק פארוואָלקנט. ס׳איז אויסגעבראָכן א סכסוך צווישן עסטערייך און סערביען, וועגן דער אדמיניסטראטיווער

פארוואלטונג פון די פראָווינצן באַשניען-הערצעגאָווינע, וואס די עסטעררייכישע רעגי-רונג האט בשעתו באקומען פון דער טערקיי. ס׳האט געדראָט, אז פון דעם סכסוך זאל זיך אויסקאָכן א מלחמה. די עסטעררייכישע רעגירונג האט געמאכט א טייל — מאָביליזאציע און צווישן די איינגערופענע רעזערוויסטן זענען אויך געווען יידן פונעם שטעטל. דער 45ער אינפאנטערי רעגימענט, וואס איז געווען סטאציאָנירט אין פשעמישל, צו וועלכן אונדזער שטעטל האט געהערט, איז טאקע אָפגעגאנגען קיין סאראיעווע, די הויפטשטאט פון באַשניען. דאס גאנצע שטעטל האט זיך געקאָכט און יעדער האט געהאָלפן מיטוויינען מיט די משפחות, וואס זייער זון אדער מאן, זענען געפארן „איינריקען״. אזויווי צווישן די איינגערופענע איז אויך געווען מאלי סימאלע׳ס איידעם, ברוך האפערלינג, האט מאלי סימאלע׳ס אָרגאניזירט דאס גאנצע געסל און אלע ווייבער זענען געגאנגען „רייסן קברים״ אויפן בית עולם און אלע האבן מיטגעוויינט.

ווו די משונה׳דיקע מדינות געפינען זיך, האבן די יידן פונעם שטעטל נישט געוווּסט. דער נאָמען סערביען איז אפילו יא געווען אביסל באקאנט, ווייל כמעט אין יעדער יידישער שטוב האט זיך געפונען א סערבישער לאָס, וואָס מ׳האָט אמאָל באקומען דרשה-געשאנק פון ערגעץ פון ווייטען פעטער. אויך דער נאמען הערצעגאווינע איז געווען באקאנט, און דוקא צום גוטן, ווייל א פעקל טערקישער טאבאק (טיטין) האט געקאָסט 13 גרייצער, דאגעגן האט א פעקל הערצעגאָווינער געקאָסט 17 גרייצער, אבער דערנאמען באַשניע איז לגמרי פרעמד געווען אין שטעטל. עס זענען אפילו יא געווען א פאר משכילים וואס האבן עפעס יא געדענקט, אז בערך מיט 30 יאר צוריק, האט קיר״ה באקומען פונעם טערק א פאר מדינות מיט משונה מאָדנע נעמען, אבער נישט מער. זיי האבן נאר געוווּסט, אז אין די מדינות טראגן די מענטשן, אנשטאט קאפעליטשן, רויטע תרבושען מיט א שווארצן טראלדל, ווי ס׳האָט געטראָגן דער שליח פון ארץ ישראל, וואס איז אמאל געווען אין שטעטל און גערעדט נאָר לשון קודש, מיט א משונה׳דיקער אויסשפראך, נישט געזאגט קיין קאָמעץ און געזאגט „נאָטיין האטאָרא״ אנשטאט „נויסן האטוירע״.

די יידן אין שטעטל זענען בייז געווען אויפן סערב, הלמאי ער וויל אוועקנעמען ביי קיר״הן מדינות, וואס געהערן נישט צו אים. ווען זיי וואלטן געקענט, וואלטן זיי פון אים ממש געמאכט קרעפל-פלייש, אבער ווו די מדינות געפינען זיך און וואס בעצם דער סכסוך איז, האבן זיי נישט געוווּסט, און אין אמת׳ן האט דאס זיי אויך נישט אינטערעסירט. למאי נפקא מינה? וואס איז מיר דאס א נפקא מינה? און אין אמתן, פון וואנען האבן זיי דען טאקע געקענט באקומען ידיעות וועגן דעם, אז קיין צייטונגען האט מען נישט געליינט. די פאר יידן ווינדער, וואס פלעגן קויפן א צייטונג ביי מארים רבקה יענטעס, געוויינלעך א פוילישע, דעם „וויעק נאווי״, זענען נישט געווען פון דעם טיפ מענטשן, אז זיי זאלן קומען אין בית המדרש און דערציילן נייעס.

דאס איז געווען אין נארמאלע צייטן, אבער אז עס האנדלט זיך אין א מלחמה איז שוין עפעס אנדערש, דעמאלט האט מען זיך שוין אָנגעהויבן אינטערעסירן אין פאליטיק

און סטראטעגיע, אבער די פירושים פון פאליטיק און סטראטעגיע זענען געווען שטארק פארנעפלט. בעצם האט זיי פאראינטערעסירט נאר סטראטעגיע, אבער ביי זיי איז דאס געווען כמעט איינס און דאסזעלבע ווי פאליטיק. בעצם וואס פאר א פאליטיק קען גאר דא זיין, דאָ ווו דער סערב וויל פשוט צונעמען מדינות ביי קיר״הן? יעדער ייד איז געווען זיכער אז קיר״ה איז גערעכט, ווייל ווי קען עס דען אנדערש זיין? קיר״ה איז דאך א מלך חסד און יעדן 18טען אויגוסט האט מען געפייערט אין דער גרויסער שול זיין געבורטסטאג, וואהין עס פלעגן קומען אלע קריסטלעכע באאמטער, פונעם סטאראָסטע ביזן פאליציי-אינספעקטער, וואס האבן געטראגן 2 שפיציקע נאפאלעאן-היטן, ווייל אין שול דארף אפילו א גוי נישט ארייגקומען אין בלויסן קאפ, און געטראָגן שווערדן מיט פארגילדעטע הענטלעך. דער רב פלעגט האלטן א דרשה אין יידיש, שטייענדיק ביים ארון הקודש איינגעהילט אין א טלית און מלך חזן מיט זיין ,,קאפעלע״ האט געזונגען דאס קאפיטל תהילים ,,ה׳ בעזך ישמח מלך״, מיטן ניגון פון דער עסטערייכישער הימנע און אלע פריצים האבן זיך אויפגעשטעלט. אלא מה? דער סערב איז געווארן חוצפה׳דיק? קיר״ה וועט אים שוין ווייזן וואס עס הייסט זיין חוצפה׳דיק! די אלע שמועסן אין בית המדרש האבן זיך פארדאָס געדרייט איבער סטראטעגישע ענינים, ווי למשל ווי פיל זעלנער און קאנאנען קיר״ה האט און ווי פיל דער סערב, ווי גרויס קיר״הס מדינות זענען און ווי קליין דאס טל ומטר מדינה׳לה סערביען איז, און נאך אזעלכע זאכען.

ס׳האט זיך אפילו געטראפן אין בית המדרש סתם יידן, עקשנים, איפכא מסתברא׳-ניקעס פונעם סאָרט מאי קא משמע לן, אפשר פארקערט און וואס לאזט דאס מיך הערן? וואס האבן געפרעגט קלאָץ-קשיות, אפשר איז פאָרט קיר״ה נישט גערעכט, ווייל א ראיה, אז דער מאָסקאל האלט דוקא מיטן סערב, אבער אפילו די סתם פרעגער האבן ביי זיך געוווסט, אז קיר״ה איז דאך גערעכט און דער סערב איז א חוצפה׳ניק. אלא מה? פארוואס האבן זיי דאך געפרעגט די קלאָץ-קשיות און זיך שקצ׳וואטע פארהאלטן געגן א רוב עדה יידן? קען מען ענפערן אויף דעם, אז דער פרעגער האט גאר נישט געמיינט נאר צו רייצן דעם הויפטרעדנער אין בית המדרש, ווייל ער האט מיט אים געהאט אן אלטן חשבון מכוח גבאות און נאך אזעלכע זאכן. דער רוב ווידער האט אים תיכף אפגעענפערט פעסטע, זיכערע תשובות: ראשית פונעם מאסקאל איז לגמרי קיין ראיה נישט ווייל דוקא דער דייטש, וואס איז א סך שטארקער פונעם מאסקאל, און דער טערק און דער איטאל-יענער זענען דוקא מיט קיר״הן, און צווייטנס איז א דבר ידוע אז דער סערב איז א חוצפה׳ניק און מיר האבן א קימא לן אז א חוצפה׳ניק איז א רשע און נאך דאצו האט ער זיך מתחבר געווען מיטן מאסקאל וואס איז בעקאנט פאר א רשע און ,,ולא הלך הזרזיר אצל העורב וכו׳״.

דער סתם מקשן איז אוועק פונעם ,,רעדל״ ווי א ,,אָפגעשנאצטער״ און אוועק צו א צווייט רעדל, כדי דארט ווידער צו פרעגן דיזעלבע קשיות. אזוי זענען שוין די טיפן מענטשן וואס האבן ליב נאָר קשיות צו פרעגן.

די צענטראלע פונעם נייעס איז געווען אינעם אלטן בית המדרש, פאר מנחה מעריב

און דער המשך איז געווען נאכן דאווענען. ס'האבן זיך געשאפן „רעדלעך", ווו מ'האט געשמועסט און דיסקוטירט וועגן קיר"הן און דער מלחמה וואס אַט וועט זיך אנהייבן. דער רוב יידן אין די רעדלעך האבן געשוויגן און אין יעדן רעדל זענען געווען א צוויי דריי „פארשטייערס", וואס האבן דיסקוטירט צווישן זיך און יעדער פארשטייער האט זיך געהאט זיין צד צווישן די אויסהערער. נישט איינמאל האט זיך דער וכוח אזוי צעהיצט, אז איינער דעם צווייטן איז גרייט געווען צו צערייסן ווי א פיש, און א סך מאל האט אזא וכוח געברענגט ממש צו א מחלוקת, ווו איינער דעם צווייטן האט געוואָרפן זידל-ווערטער ווי שייגע, מחוצף, עזות-פנים און נאך אזעלכע זידל-ווערטער. גרעסטנטיילס אבער, האבן די וכוחים זיך געענדיקט אָן קריגערייען. איך גדענק א ייד, אברהמ'לה אהרליס (רובינפעלד) וואס האט זיך אין וכוח קיינמאל נישט באטייליקט, נאר ער פלעגט זיך געפינען א פלאץ צווישן צוויי רעדלעך, איין אויער האט ער אויפגעשטעלט צו איין רעדל און דאס צווייטע אויער צום צווייטן רעדל און אזויארום געהערט צוויי רעדלעך.

דער הויפט-שטאב, וואס האט געפירט די גאנצע מלחמה, איז געזעסן ביים אויוון-טיש. די „שטאב-מיטגלידער" האבן זיך נישט משתתף געווען צווישן די רעדלעך און געפירט זייערע זיצונגען שטיל, געלאסן, ווי עס פאסט פאר אזעלכע „הויכע לייט". די זיצונגען האבן זיך אנגעהויבן לאנג פאר מנחה מעריב און געפירט זיך נאכן דאווענען ביז בערך 8 א זייגער. דא זענען געזעסן סטאבילע „שטאבס-אפיצירן", יעדער האט געקענט זיין ארט און יעדער איז געווען א בקיא אין זיין פאך. דער פארזיצער פונעם שטאב איז געווען ר' לעמעל פליישמאן, אדער ווי מהאט אים אין שטעטל גערופן, ר' לעמעל פון באַד. ער איז דעמלט געווען אין די מיטליארן, מיט א געל, נישט קיין לאנג בערדל, גלאט דורכגעקעמט מיט די פינגער, וואס ער האט געהאלטן אין איין דורכפירן צווישן דער באָרד. אין נאָרמאלע צייטן האט ער קיינמאל נישט גערעדט און קיינמאל נישט געמישט זיך אין קהל זאכן, אדער אין ענין גבאות. די אויפגאבע וואס ער האט אויף זיך גענומען אין בית המדרש איז געווען, אכטונג צו געבן, אז די בית המדרש בחורים זאלן חלילה נישט „קאלי" ווערן; זאלן נישט ארייננקוקן אין חקירה ספרים און נישט לערנען ב"ך. אין פאליטיק האט ער זיך קיינמאל נישט געמישט, נאר געטריי אפגעהיטן זיין הייליקע אויפגאבע. ער איז אלעמאל ארומגעגאנגען א פארקלערטער און קיינמאל נישט געלאכט. א אינעווייניקסטע טרויריקייט איז שטענדיק געווען אויסגעגאָסן אויף זיין געל און מיד פנים. ער איז נישט געווען פון די גרויסע לומדים, גרעסטנטיילם האט ער געלערנט מדרש און ארייננגעקוקט אין מוסר ספרים. ער איז געווען שמואל בעדער'ס איידעם און צוזאמען מיטן ווייב, האט ער באקומען אלס נדן, א חזקה אויפן באַד און דאָס איז טאקע געווען זיין פרנסה. דער שווער זיינער, שמואל בעדער, איז געווען דער דיקטאטאר פונעם באַד, אָן זיין באפעל האט איוואן דער באַד-גוי, קיין איין קענדל וואסער ניט אויפגעגאסן. ר' לעמעל ווידער איז געזעסן ביי דער קאסע און פאר 4 קרייצער האט יעדער געקענט ארייננגיין אין שוויץ-באד און אויך באקומען א צעטענע-בעזעמל. פאר 6 קרייצער האט מען אויך באקומען א שאפקאלע, ווו צו פארשליסן דאס אָנגעטועכץ. א גאנצע וואך, א

חוץ דאנערשטיג און פרייטיג, האט ר׳ לעמעל נישט געהאט וואס צו טון און זיך געקענט אָפּווידמען זיין הייליקער אויפגאבע וואס ער האט אויף זיך גענומען, אכטונג צו געבן אויף די בית המדרש בחורים.

דאס איז אלעס געזאָגט געוואָרן אין נאָרמאלע צייטן, אָבער אין אזא צייט ווען די וועלט שאָקלט זיך, אין א צייט פון ערב-מלחמה — האט זיך אין אים אויפגעוועקט זיין איינגעבוירענער טאלענט פון א „סטראטעג", אזוויוי אבער סטראטעגיע איז געמישט, לויטן זיין מיינונג, אויך מיט פאליטיק, איז ער בעל כרחו געווארן אויך א שטיקל פאליטיקער. זיין הויפט מומחה׳שקייט אבער איז געווען סטראטעגיע. אי, פרעגט זיך א קשיה, ווו האט אזא ייד, ווי ר׳ לעמעל, וואס האט קיינמאל נישט געלערנט און נישט געליינט גארנישט, און א חוץ יידיש רעדן, האט ער קיין שפראך נישט געקענט, ווו האט אזא ייד פלוצים געקענט ווערן א סטראטעג, ווו האט ער גאָר גענומען ידיעות אין הלכות סטראטעגיע ? דאס איז א סוד. קיינער ווייסט עס נישט, פון וואנען ער האט די ידיעות באקומען, אבער א פאקט איז געווען, אז דאס גאנצע שטעטל האט געוווסט, אז ער איז א סטראטעג. ער איז פאר דאָס געווען דער פארזיצער פונעם „גענעראל-שטאב" און געפירט די זיצונגען. דער אָפּאָנענט זיינער איז געווען ר׳ אהרלה רובינפעלד, ער איז געווען דער שטענדיקער געגנער אינעם גענעראל-שטאב, נישט ווייל ער איז געווען א גרעסערער מומחה אין הלכות סטראטעגיע, אדרבה, ער האט אסך וויניקער פארשטאנען ווי ר׳ לעמעל אין דיני סטראטעגיע, נאר ר׳ אהר׳לה איז געווען געבענטשט מיט א מענה לשון, מיט א געשליפענע צונג, און זיין איינציקער תכלית איז נאָר געווען מכשיל צו זיין ר׳ לעמלען, צו ברענגען אים אין א פארלעגנהייט. אָט א דער ר׳ אהר׳לה איז געווען א האלבער חסיד און א האלבער מתנגד, דאס איז געווען געווענדט אינעם צווייטן צד. איז דער צווייטער צד געווען א מתנגד — איז ער געווען א חסיד, איז דער צווייטער צד געווען א חסיד — איז ער געווען א מתנגד. ער איז געווען א טרוקענער, שווערער ייד, נישט קיין בעל בשר, א גאנץ מאגערער און נישט קיין הויכער, אבער פון זיינע אויגן, וואס האבן ארויסגעסטארטשעט פון זיין מאגערן פנים, האט קיין גוטס נישט ארויסגעשיינט. געווען פריריקע יארן, וואס האט אליין געהאט א פאבריקל פון ערדענע טעפּ, אבער דאס פאבריקל איז איינמאל אין א נאכט אָפּגעברענט געווארן און ער האט עס נישט ווידער אויפגעשטעלט. ער איז געבליבן א סוחר פון ערדענע טעפּ און ערדענע פייקעס אין איינער פון שטעטישע בודקעס. ער האט זייער ליב געהאט זיך צו פּראָצעסירן, צו פירן משפטים מיט שכנים. א גרויסער למדן איז ער נישט געווען, אבער אין שטעטל האט מען געזאגט אז ער האט אן אדוואָקאטישן קאפּ. געווען א ירושה פלאץ, פונעם ווייב׳ס צד, בשותפות מיט אברהמ׳לה מעצלער און ס׳גאנצע לעבן האבן זיך געפירט פראצעסן איבער די ירושה. נישט איינמאל האבן שכנים, שבת פארן ליינען, אין דער סאנדזער קלויז, מעכב קריאה געווען, ד.ה. נישט געלאזט ליינען און געבעטן דעם רב און די מתפללים זיי זאלן זיך אריינמישן און אויסגלייכן, כדי פטור צו ווערן פון די משפטים, וואס ר׳ אהרלה משפט

זיך מיט זיי, אבער ער איז געווען א ייד, א עקשן און סאיז שווער געווען פטור צו ווערן פון אים.

ווי געזאגט, איז ער קיין גרויסער סטראטעג נישט געווען, ער האט נאר געוואלט ר׳ לעמלען דערגיין די יארן, מיט זיינע געקליגעלטע קשיה׳ס. נאך דעם ווי ר׳ לעמעל האט זיך באמיט פארשטיין צו געבן אויף דער מאפע, סליחה, אויף זיין באַרד מיין איך, ווי די סטראטעגישע לאגע זעט אויס, אז קיר״ה שטייט אויף דער זייט וואסער, ווי דאס וואסער הייסט האט ער נישט געוווסט, און דער סערב שטייט אויף דער צווייטער זייט וואסער און אינמיטן איז דא א בריק, (אין שטעטל האט מען גערעדט, אז דעם סוד פון דער בריק איז ער אמאל געוויער געווארן פון א זעלנער וואס איז געקומען אויף אורלויב) און אז ווען קיר״ה וועט נאר אריבערגיין די בריק, מאכט ער פונעם סערב תיכף א תל, איז תיכף ר׳ אהרלה ארויסגעשפרונגען מיט זיין מאי קא משמע לן? וואס הייסט, האט ער געפרעגט ברוגז׳דיק גלעטנדיק זיין קליין, אביסל גראָ בערדל. ערשטענס האסטו ערשט נעכטן געזאגט, אז קיר״ה שטייט אויף יענער זייט בריק און דער סערב אויף דער זייט, און היינט זאגסטו פארקערט און צווייטנס, וואס הייסט קיר״ה וועט אריבערגיין די בריק? וועט זיך דען דער סערב לאזן? ער האט דאך אויך זעלנער און אוודאי אויך קאנאנען! מיט דער גאנצער קשיה איז ר׳ אהרלה נאר אויסן געווען ר׳ לעמלען מבלבל צו זיין, אבער ר׳ לעמעל איז א ייד וואס לאזט זיך נישט אזוי שנעל מבלבל זיין און ער האט אים געענפערט שטיל, געלאסן, נישט אויפגערעגט, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. ערשטנס האט ער נעכטן נישט געזאגט פארקערט, ער האט נעכטן אויך געזאגט, אז קיר״ה שטייט אויף דער זייט און דער סערב אויף יענער זייט און צווייטנס למאי נפקא מינה? דער עיקר איז דאך, אז ווען קיר״ה וועט נאר אריבערגיין די בריק, מאכט ער פונעם סערב א תל, וועט ער פון אים קיין שריד ופליט נישט איבערלאזן. כולא עלמא ווייסט אז קיר״ה איז א סך א סך שטארקער ווי דער סערב. צו דעם טעם האבן אלע מסכים געווען, ווייל אויך ר׳ אהרלה אליין האט געוווסט אז קיר״ה איז שטארקער. מיט דער תשובה איז אינגאנצן פארענפערט געווארן ר׳ אהרלה׳ס געקליגעלטע קשיהס.

די זיצונג איז איבערגעגאנגען צום צווייטן פונקט פונעם סדר היום: ווי האלט עס מיטן טערק? אלע יידן אין שטעטל זענען געווען זייער שטארק אינטערעסירט אז ער זאל אריינגיין אין דער מלחמה לצד קיר״ה. ערשטנס וועט דאס צוגעבן קיר״הן א גרויסן כוח, צווייטנס ווען פאני וועט וועלן העלפן דעם סערב און אַנגרייפן קיר״הן פון דער צווייטער זייט, וועט דעמלט דער טערק אַנגרייפן פאַנין פון אונטן און פאַני וועט דארט האבן א גרויסע מפלה, לויט ווי ר׳ לעמעל האט דאס אלעס געגוי און דייטלעך געגעבן צו פארשטיין אויף זיין סטראטעגישער באַרד. דריטנס, און דאס איז דער עיקר, אין יעדער מלחמה, ווו דער טערק איז דארין, קען זיין אן אתחלתא דגאולה, אן אנהייב פון דער גאולה. ווער ווייסט? אפשר? אפשר וואט דאס טאקע זיין די מלחמה פון גוג ומגוג. די מלחמה גוג ומגוג ווידער קען נישט זיין אָן דעם טערק, דער בעל בית פון ארץ ישראל. אלע אויגן זענען פארדאס געווען געווענדט צו ר׳ שאיאלע דאַפלט, אדער ווי ער איז

געווען באקאנט אין שטעטל, ר׳ שאיאלע גריץ, דער דריטער אינעם גענעראל-שטאב, וואס האט קיינמאל נישט פארפעלט צו זיין אויף אלע זיצונגען, חאָטש ער איז נישט געווען בקיא אין הלכות פוליטיקה און אין די דינים פון סטראטעגיע. ער איז אבער געווען א גרויסער בקיא אין ענינים פון גן עדן און גיהינום און א גרויסער מומחה אין ענין אחרית הימים, ד. ה. אין ענין משיח.

ר׳ שאיאלע גריץ איז געווען בטבע א ייד א רגזן, זאל ער מיר מוחל זיין, האט געליטן אויף אסטמא און געווען זייער דעכעוויטשנע. ווען ער פלעגט זיך פארהיסן, האט ער קוים געקענט דעם אָטעם צוריקכאפן. איין מעלה האט ער אבער געהאט: ער האט קיינמאל נישט געזאגט זיין דעה, נאר דאס וואס עס ווערט געברענגט אין ספרים קדמונים. מיט אים האט מען קיינמאל נישט דיסקוטירט, ווייל ווער וועט עס וואגן, אפצולייקענען וואס קדמונים זאגן? די באליבטע ספרים פון וועלכע ער האט געברענגט זיינע מעשות זענען געווען דער „קב הישר״, דער „שבט מוסר״ און דער „מנורת המאור״, וועגן גן עדן און גיהינום און דער „פרקי דרבי אליעזר״ וועגן מלחמת גוג ומגוג און וועגן משיחן. און אינדעראמתן האט ר׳ שאיאלע, דורך פארשידענע, קאָמפליצירטע חשבונות און גימטרי־אות, אויסגעפונען פונעם פרקי דרבי אליעזר אז די וועלט שטייט פאר גרויסע געשעענישן און די מלחמת גוג ומגוג איז א סך נענטער, ווי די קדמונים האבן גערעכנט פריער. וועלכע מדינה עס איז דאס מלכות „גוג ומגוג״ האט ער אליין אויך נישט געוווסט, אבער אז עס איז דא אזא מדינה, איז ער געווען זיכער. אונדזער נישטווייסן ווו די מדינה געפינט זיך, האט ר׳ שאיאלע גע׳טענה׳ט, וועט די געשעענישן נישט אויפהאלטן. ער איז זיכער געווען אז איצט איז משיח׳ס צייטן. ער האט אויך אויסגעטייטשט „בעתר אליו תדרשו״, אז „בעתר״ מיינט תר״ע, דאס מיינט אין אנדערטהאלב יאר ארום. לויט זיין מיינונג שטייט איצט שוין גאר נישט אין וועג, אז משיח זאל קומען, נאר אז אין די אנדערטהאלבן יאר, דארפן די יידן זען תשובה צו טון, און אלעס וועט זיין אין ארדענונג. אבער איין זאך האט ר׳ שאיאלע אויסגענומען, אז דער טערק מוז אריין אין קריג, ווייל אָן אים קען נישט געמאלט זיין די מלחמת גוג ומגוג.

די זאך ווי׳דער, צו דער טערק וועט יא אריין אין קריג צי ניין איז שוין נישט געווען אין ר׳ שאיאלעס קאָמפעטענץ, און דער גאנצער ענין איז ווידער איבערגעגאנגען צו ר׳ לעמלען. נאכדעם ווי ר׳ לעמעל האט נאך אמאל געגעבן צו פארשטיין, אז דער טערק מוז אריין אין קריג, און אויך ר׳ אהרלה האט מסכים געווען מיט אים, האט זיך די גענערעלשטאבס-זיצונג אויפגעלייזט מיט גוטער האפענונג פאר דער צוקונפט, חאָטש ביי א טייל פון דיצוהערער האט זיך באמערקט א פחד אויף די פנימער, פאר די חבלי משיח וואס וועלן זיין איידער משיח וועט קומען, וואס זענען נישט איינמאל געשילדערט געווארן פון ר׳ שאיאלען אין זייער שווארצע פארבן.

שמעון פרידלנדר

לינסק פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה

"חברות"

חברות זענען אין שטעטל געווען פארשידענע, אי חברות פאר סאציאלער הילף, אי פאר פארזאָרגן די בתי מדרשים און קלויזן מיט ספרים, אי פאר אויפהאלטן דאָס יידישקייט און צום סוף, „חברה קדושה" און „חברה מתעסקים" אויף צו פארזאָרגן דעם ייד אויף נאך זיין אָפלעבן.

איך וויל דאָ באשרייבן די חברות, וועלכע האָבן געזאָרגט פאר די לעבעדיקע:

חברה בקור חולים

קיין שפיטאָל איז אין שטעטל נישט געווען. חברה בקור חולים האָט געזאָרגט צו שיקן נעכטיקער צו שווער קראנקע, דער עיקר צוועק פון דער חברה איז אָבער געווען, צו פארזאָרגן אָרעמע קראנקע מיט אומזיסטיקע דאָקטוירים און מעדיצינען.

די חברה האט זיך אויסגעהאלטן פון:

1) צו דער חברה האָבן געהערט א סך באלעבאטים וואָס האָבן געצאָלט וואָכנגעלד.

2) ווען די חברה האָט געשיקט נעכטיקער צו נישט-חברים, נישט אָרעמע, האָבן די קראנקע געצאָלט פאר די נעכטיקער און דאָס געלד איז געגאנגען פאר דער חברה.

3) ווען איינער האָט שבת געמאכט א „מי שברך" א קראנקן, איז דער נדר געגאנגען פאר דער חברה.

4) יעדע וואָך, זינטיג, האָט די חברה געשיקט צוזאַמענעמען די ביינער, וואָס די באלעבאסטעס האָבן א גאנצע וואָך צוזאמענגעזאמלט און דאָס אָפגעלייזטע געלד איז געווען פאר דער חברה.

5) יעדן פרייטיג איז ר' געצל וואסערטרעגער (האגלער) ארומגעגאנגען אין די הייזער מיט א פישקע, און דאָס געלד איז געווען פאר דער חברה. ער האט פאר זיין טרחה גאָר נישט גענומען.

חברה תקון ספרים

חברה תקון ספרים האָט פארזארגט אלע בתי מדרשים מיט ש"ס, משניות, חומשים, עין יעקב, מדרשים, פוסקים, מוסר ספרים און איבערהויפט אלע ספרים וואס זענען נויטיק געווען. זי האט געזאָרגט צו קויפן נייע ספרים און אויך געלאָזט פאררעכטן אלטע. די חברה האט פארזאָרגט דאָס אלטע און נייע בית המדרש ווי אויך די סאנדזער קלויז. די גרויסע שול האט קיין ספרים נישט באדארפט, ווייל אין איר האט מען נאָר געדאוונט. די סאדיגערער קלויז האָט געהאט א באזונדערע תקון ספרים חברה. מיט דער חברה תקון

ספרים, האָבן זיך באשעפטיקט נאָר בחורים, לערנער פון בית המדרש. דאָס גבאות האָט איין בחור דעם צווייטן איבערגעגעבן, אָן וואלן.

די הכנסות פון דער חברה זענען געווען:

1) די עיקר הכנסה איז געווען פון די „קערות". געווען א מנהג ביי יידן צו גיין אויף „קבר אָבות" פון ערב ראש חודש אלול, יום כפור קטן, א חוץ די טעג ראש חודש, ביז ערב יום כפור, צו באזוכן דאָרט די נאָנטע וואס געפינען זיך שוין אויפן „עולם אמת". אויך איז געווען א מנהג צו באזוכן די קברים פון די צדיקים און בעטן זיי, זיי זאָלן זיין מליצי יושר פאר די לעבעדיקע, טוביה'לה און מוידל שמש האבן אויפן „פעלד" געוואַרט אויף די באזוכער און געמאכט „אל מלא רחמים" און באקומען באצאָלט פארדעם. חברה תקון ספרים האָט אויפגעשטעלט בענקביים אריינגאנג צום „בית החיים", אויפגעשטעלט אויף זיי בלעכענע שיסאלעך (קערות) מיט צעטלעך דארין, אויפגעשריבן: תקון ספרים, קנין ספרים, הכנסת כלה, בקור חולים, תלמוד תורה און נאך, אוועקגעשטעלט ביי די בענק מיט די קערות, ביהמ"ד בחורים און דאָס גאנצע געזאמלטע געלד פון די קערות איז געגאנגען נאָר פאר תקון ספרים. צו די ערשטע „סליחות", צו די סליחות ערב ראש השנה, צו די סליחות פון „שלוש עשרה מידות" ווי אויך הושענא רבה, האט מען אויפגעשטעלט קערות אין ווייבערישע שולן. אויך איז געשטאנען א קערה ערב יום כפור אין די מענערישע בתי תפילה, פאר תקון ספרים, צווישן אלע אנדערע קערות וואָס ווערן דעם טאָג אויפגע-שטעלט. די הכנסה פון די קערות איז געווען בערך 120 קראָנען א יאר, פאר יענער צייט א גאָר גרויסע סומע.

2) צוויי בחורים זענען יעדן פרייטיג ארומגעגאנגען אין די הייזער, צו זאמלען פאר דער חברה. אינעם קליינעם שטיבל פונעם אלטן בית המדרש איז מען יעדן שבת ארויס-געגאנגען „ליינען" און די נדרים זענען געווען פאר דער חברה. ביים „ליינען" האָבן די בחורים געהאט די געלעגנהייט זיך אויסצולערנען זיין „בעלי קורא" ווי אויך צו קענען דאווענען „מוסף" פארן „עמוד".

3) פון צייט צו צייט פלעגט מען „אויספלעטן" ספרים. דאס אויספלעטן איז געווען אזא מין לאָטעריע. מ'האט פארקויפט 200 אזעלכע לאָטעריע-צעטל צו יע 1 קראנע, ס"ה 200 קראנען. פאר דעם געלד האט מען געקויפט 2 סעט ווילנער ש"ס פון „אלמנה והאחים ראם" ווי אויך 2 סעט חומשים מיט אלע מפרשים. איין סעט ש"ס און חומשים זענען געבליבן אין ביהמ"ד און די צווייטע סעטס האט מען אויסגעפלעט. ביים לעצטן אויספלעטן האבן געווינען ש"ס בשותפות, ישראל קעסלמאן און שמואל קאָסטמאן.ביידי האָבן געקויפט איין צעטל.

חברה תלמוד תורה

די חברה האט אכטונג געגעבן, אז קיין יידיש קינד זאָל נישט בלייבן אָן צו גיין אין „חדר". זי האָט געזאָרגט, אז די ארעמע קינדער, פאר וועלכע די עלטערן קענען נישט

צאָלן קיין מלמד-געלד, זאָלן לערנען אין א חדר און די חברה האָט פאר זיי געצאָלט. די חברה האָט זיך אויסגעהאלטן:

1) פון חודש-געלד. כמעט יעדער ייד, וואס איז נאָר געווען בכוח, האָט געצאָלט חודש-געלד.

2) יעדן פרייטיג האָט די חברה ארויסגעשיקט איינעם מיט א פישקע צו זאמלען אין די הייזער, כדי אויך די ווייבער מזכה צו זיין מיט דער מצוה פון תלמוד תורה.

3) די גרעסטע הכנסה איז געווען פון גיין „אָפּשפּילען" (דאָס אָפּשפּילען איז באשריבן אינעם ארטיקל „שמחות" אין שטעטל).

חברה חומש וחברה לינה

די חברה איז געווען מערוויניקער אן אָפּגעשלאָסענע חברה פון בעלי מלאכות, מתפללים פונעם נייעם בית המדרש. דער צוועק פון דער חברה איז געווען: צו לערנען יעדן שבת פארטאָג „חומש", און זומער, יעדן שבת נאכמיטאג „פרק" (פרקי אבות). ר' פישל דיין ע"ה איז געווען זייער מלמד. די טישן אינעם נייעם בית המדרש, זומער, זענען שבת נאכמיטאָג, אלעמאָל געווען פול ביים פרק (פרקי אבות) לערנען. די חברה האָט אויך געשיקט „נעכטיקער" צו קראנקע חברים.

די חברה האט זיך אויסגעהאלטן פון חודש געלד וואָס די חברים האָבן געצאָלט.

דער פירער פון דער חברה, אָדער ווי ער האָט זיך גערופן „דער הויפט גבאי", איז געווען פישל מענדעל נעבעכס (פישל מארשאלעק). ער איז אויך געווען: דער גבאי, דער שמש און דער בעל תפילה פונעם נייעם בית המדרש, יעדעס יאָר, חול המועד פסח, ווען ס'רוב בעלי מלאכה האָבן נישט געארבעט, האָט מען דורך א קלפי, אויסגעוויילט 5 נייע גבאים. אין א יארמיקע האָט מען אריינגעלייגט צעטלן מיט די נעמען פון אלע מיטגלידער און די ערשטע 5 צעטל, וואס מ'האָט ארויסגעצויגן, זענען געווען די אויסדערוויילטע. זיי זענען געווען די הילפס-גבאים ביזן צווייטן יאר.

שמעון פרידלנדר

סוכות אין שטעטל

אלע ימים טובים זענען אין שטעטל געווען באליבט און טייער. יעדער יו"ט האט געהאט זיין אייגנארטיקייט, זיין ספעציעלעס וואס א צווייטער האט עס נישט געהאט. דער פריילעכסטער יו"ט אבער איז געווען **סוכות**, ווייל ער איז באלד נאך די „ימים נוראים", נאך די וויינענדיקע, טרויריקע טעג, ווען דער ייד גייט ארום פארטראכט, פארקלערט אין די „עולמות העליונים", איז פארזארגט פארן קומענדיקן „יום הדין", פארן גרויסן, הייליקן „יום כפור".

סוכות איז דערפאר געווען א זער אנגעלייגטער יו״ט, מיט זיין גרויסער מצוה פון „לישב בסוכה״, ווען דער ייד ווארפט פון זיך אראפ אלע טעגלעכע זארגן, דעם גאנצן „גשמיות״ און גייט אריין, אויף גאנצע זיבן טעג וווינען אין סוכה, איז זיך מיחד מיט „קודשא בריך הוא״, מיט זיינע הייליקע „אושפיזין״, מיט די הייליקע אבות, וועלכע זיצן אין סוכה מיט אים אלע זיבן טעג. יעדער אין זיין טאג, סוכות מיט זיינע „ארבעה מינים״, מיט די „נענועים״, מיט זיינע „הושענות״ און מיטן גרויסן „הושענא רבה״, ווען די קוויטלעך, דער גורל פונעם מענטש, ווערן סופ׳עדיק גע׳חתמ׳ט און איבערגעגעבן; סוכות מיט זיין „שמיני עצרת״, ווען מ׳בענטשט „גשם״, אז דער רבש״ע זאל געבן, אין אויסדערוויילטן לאנד, רעגן אין זיין צייט און דאביי בעט שוין דער ייד, אין איין וועגס, דעם טלית איבערגעווארפן איבערן קאפ, אויף זיין גורל, אויף זיין משפחה, אויף זיין פרנסה. דער ווינטער שטייט שוין ביי דער טיר און ער און זיינע קינדער זיינען „בעירום ובחוסר כל״, מ׳דארף שיכלעך פאר די קינדער, מ׳דארף בורמעסלעך פאר זיי, מ׳דארף קארטאפל און האלץ אין שטוב אריין און די שטוב איז ליידיק. און צום סוף, סוכות מיט זיין „שמחת תורה״, מיט זיינע „הקפות״ און מיט זיין קריאת התורה.

אין דרויסן איז שוי׳ן הארבסט. די ברייטע געסקע-און חזיר-נוס-ביימער, ביים שפאציר-גארטן, ביי דער אפענער, קיילעכדיקער ברונע, ווארפן שוין אראפ זייערע געצייטיקטע פרוכט צוזאמען מיט גרין-פארגעלטע בלעטער. דער ווינט טרייבט די בלעטער אין דער הויך און פארשפרייט זיי אין דער גאנצער שטאט. שווארצע, געל-ברוינע וואלקן טרייבן אונטערן פארשטעלטן הימל, ליידיקן זיך שנעל אויס און פילן זיך באלד אן פון דאס ניי, גלייך ווי זיי וואלטן קיין צייט געהאט, ווי עס וואלט זיי ווער אונטערגעיאגט. דער שפאציר-גארטן ליגט פארלאזט, פאר׳יתומ׳ט, די סטעשקעס דורכגעווייקט, פאר-בלאטיקט, די „מאטקא באסקא״ שטייט טרויעריק, פארוויינט, דערמאנענדיק זיך די זינד, וועלכע מ׳האט אלץ נישט, אין זומער, נעבן איר אפגעטון. די פעלדער ארום דעם שטעטל ליגן נאקעט, ווי אפגעגאלט, פארטרערט, קיינער קוקט זיך אויף זיי נישט אום. א גאנצן זומער האט מען זיך מיט זיי געצאצקעט, אבער איצט דארף מען זיי שוין נישט און זיי ליגן פארשעמט, ווארטנדיק אויף זייער גורל, איינגעהילט צו ווערן אין זייערע ווייסע תכריכים קליידער און חלומ׳ן פון אמאל.

דער ייד אין לינסק האט דאס אלעס נישט געזען, ער האט נישט געהאט קיין צייט דאצו. ער האט געהאט אן עול מצוות און אן עול פרנסה אויף זיין קאפ, און האט דאס אלעס נישט געזען, נישט פארשטאנען אפילו. ער קען דעם סכך וואס ער קויפט אויף סוכות, ער קען דאס זעקל ווייץ, דאס זעקל קארטאפל, וואס ער קויפט ביים גוי, אבער דעם בוים, די ערד קען ער נישט. ער קען נישט איצט מיטפילן מיטן צער פון דער גוסס׳-דיקער נאטור, פונקט אזוי ווי ער האט נישט געזען און נישט מיטגעפילט, אין פרילינג, מיט דער אויפוואכנדיקער נאטור, מיט דער שמחה פון אויפשטיין ווידער צום נייעם לעבן, ווען די ערד האט זיך איינגעהילט אין איר פראכטפולן, געלן חופה-קלייד, נאכן אפטושן זיך אונטער א ווארם מאיאווע רעגנדל, צוקוקנדיק זיך מיט פרייד, אויף די אויף איר

ארומשפרינגענדיקע שאף און רינדער, שטיפנדיק צווישן זיך און לעקנדיק זי מיט זייערע, פונעם ווינטער פארטרוקנטע צונגען, ווי זי האט זיך, צוזאמען מיט די צוריקגעקומענע סווישטשענדיקע פייגאלעך, געפרייט אויף דער גאטס געבענטשטער נאטור.

דער לאנגער גלות און די שווער פארהארעוועטע פרנסה, האט פונעם ייד אין שטעטל א קאריקאטור געמאכט. ער האט מער ווי זיינע ד' אמות נישט געזען, נישט געדארפט זען. חז"ל האבן פארויס געזען, ווי שווער דער יאך פון גלות וועט זיין און האבן אים דערפאר באגרענעצט, ער זאל נישט וועלן קוקן אויף דער שיינקייט פון דער נאטור, ער זאל חלילה נישט פארגעסן ווו ער האלט אין דער וועלט, ער זאל חלילה זיין יידישקייט נישט פארגעסן און ארויס לתרבות רעה. „המהלך בדרך וכו'" האבן אונזערע חכמים געלערנט, ווען איינער נישט פארגעסן ווו ער האלט אין דער וועלט, ער זאל חלילה זיין יידישקייט נישט פארגעסן דער בוים, ווי שיין איז דער אקער, איז ער א „מתחייב בנפשו", קען ער חלילה אנווערן „יענע וועלט". דער ייד דארף געדענקען, אז די וועלט איז א פרוזדור, א פארצימער, ער דארף אויף **דער** וועלט זיך נאר „מתקן" זיין, זיך נאר אנגרייטן א סך מעשים טובים, זיך אבער נישט צופיל אפגעבן מיט איר, זאנסט פארלירט ער „יענע וועלט".ביידע וועלטן זענען אין גלות נישט דא, קענען נישט זיין.

2

באלד אין טאג נאך יו"כ, וועלכן מ'רופט „צו גאטס נאמען", (פארוואס דער טאג ווערט אזוי גערופן, האב איך דארט נישט געקענט געוויער ווערן) און מ'דאווענט גאנץ פרי, ווי ערב יו"כ, כדי דעם שטן דאס מויל פארמאכן, ער זאל נישט קענען מקטרג זיין „הלמאי יו"כ האבן די יידן א גאנצן טאג געדאוונט און ווי נאר זיי האבן ביים רבש"ע אויסגענארט א גוט יאר, איילן זיי זיך שוין נישט צום דאווענען", הייבט מען זיך אן צו פארען ביי דער סוכה. ווער ס'האט א פארטיקע סוכה אויפן בוידעם אונטערן דאך, ווי דאס שטיק דאך עפנט זיך, דורכן ציען א שטריק וואס דרייט זיך אויף א האלצענעם ראד און וואס מ'רופט „שלאק", פרוווט דעם שלאק אויב ער עפנט זיך גוט, אויב דער שטריק איז נישט דורכגעריסן, ווארפט אראפ דעם פאראיעריקן סכך, ווארפט ארויס די אלע אין משך פונעם יאר אָנגעשטעלטע גראטעס, רייניקט זיי אויס, באהענגט די נאקעטע ווענט ארום מיט ריינע ליילעכער אדער קאצן, שטעלט אריין א טיש מיט בענק אוןווארט נאר ביז ס'גאיעס פונעם דארף וועט אריינפירן פרישן סכך אין שטאט אריין, צו פארקויפן.

די קינדער, די חדר יינגלעך, העלפן מיט ביים מאכען די סוכה, ווייל ערשטנס איז צווישן די ימים טובים, בין הזמנים, נישט דא קיין חדר און צווייטנס כדי צוצוגעוויינען די קינדער צו מצוות. די קינדער צירן אויס די סוכה מיט פאפירענע קווייטן פון בונטפארביקן פאפיר, מיט פאפירענע לאמטערן, געמאכט אין דער פארם פון ציענדיקן הארמאניק, מיט פייגל, צוויי פליגל און א ווײדאלע פון צוזאמענגעפאלדעוועט בונטפארביק פאפיר, איינגעשטעקט אין א אויסגעבלאזן איי, מיט א פיסקל, געפארמט פון וואקס, טאפיעכטס פונעם יומכפור'דיקן וועקסענעם ליכט, פארגאלדעט מיט גאלדלייש, פלעשאלעך

מיט מעל און פלעשאלעך מיט בוימל, א סגולה צו שפע און פרנסה. די אלע זאכן העגגען אויף דינע פעדעם, אונטער די לאטעס וואס האלטן דעם סכך. אין טייל סוכות האט אויך געהאנגען א „מזרח", א בילד וואס האט זיך געפונען אין כמעט א יעדער יידישער שטוב.

3

צווישן די יידן, וועלכע האבן יעדעס יאר פון דאסניי געבויט זייער סוכה, זענען געווען צווייערליי, אזעלכע וואס האבן געהאט פארטיקע ווענט פון צוזאמענגעקלאפטע ברעטער, פון יאר צו יאר, וועלכע מ'האט גרופען „לאסעס". מ'האט נאר באדארפט די 4 ווענט צוזאמענקלאפן, ארויפלייגן די לאטעס פארן סכך און די סוכה איז געווען פארטיק. דאגעגן האבן זיך שטארק געמוטשעט די, וועלכע האבן באדארפט ממש פון „שמות" צוזאמענשטעלן א סוכה. דא האט מען געמוזט אויסנוצן גאונ'ישע איינפאלן כדי די סוכה זאל עפעס האבן א פארם און א פנים. ערשטנס האט מען אויסגענוצט די „טאפל-פענצטער", וואס שטייען א גאנצן זומער אויפן בוידעם, די האבן געדינט אלס די אויבער-שטע 3 ווענט, פאר די אונטערשטע 3 ווענט, האט מען אויסגענוצט אלע ברעטער פון צעבראכענע קעסטלעך, דענקעס פון אלטע צעפאלענע פעסער, אלטע צעבראכענע לאקשנברעטער א.ד.ג.

אזא געלאטעטע מאדנע סוכה, געדענק איך אלס קינד, אין אונזער שכנות, ביי שלמה'לה אייערפאקער, (שלמה'לה רחל בראנדעלס) אבער איך גלייב, אז זי איז נישט געווען די איינציקע אין שטעטל. די סוכה איז געווען ווי איך האב אויבן באשריבן, נאר אונטן זענען די לעכער, ווי ס'האבן קיין ברעטלעך נישט געסטאיעט, געווען פארקלאפט מיט אלטע בלעכן, פון א אפגעברענטן דאך, די זאוויעסעס פון דער שטארק געלאטעטער טיר, זענען געווען, פון צוויי שטיקלעך לעדער פון א אלטען צעריסענעם שוך. אין משך פון יו"ט האבן זיך די לעדערלעך געבראכן און די טיר האט ממש געהאנגען אויף נסים. אלס לאטעס פארן סכך האבן געדינט; שטעקנס פון אלטע פארברענטע קאטשערעס, פון אלטע לאפעטעס ווי אויך שטעקנס פון אלטע פארנוצטע בעזעמס.

4

אמייסטנס זענען פאר סוכות געווען באשעפטיקט די אתרוג-סוחרים. דער מסחר האט זיך אנגעהויבן תיכף נאך יום כפור. די הויפט סוחרים זענען פארן ערשטן וועלטקריג געווען די שותפים: מכיל מלמד, אדער מכיל ישראלביילעכעלס (רובינפעלד) און ר' הערש בער ר' יענקעלה'ס (שווארצמאן). יעדער בעה"ב איז ארומגעלאפן צו געפונען שותפים, וועלכע זאלן צווישן זיך קענען דורכקומען, אז איינער זאל דאווענען אין שולעכל, איינער אין דער גרויסער שול, איינער אין בהמ"ד און איינער אין קלויז, כדי יעדער שותף זאל קענען יוצא זיין מיט די „נענועים". נאר א גאנץ גרויסער גביר האט זיך געקענט דערלויבן צו קויפן אליין א אתרוג. אדרבה! גרעסטנטיילס בעלי בתים האבן זיך, אפילו מיט שותפים, נישט געקענט דערלויבן צו קויפן אן אתרוג פאר די „נענועים" און זיך

געמוזט באגנוגן מיט יוצא זיין נאר מיט „אתרוג בענטשן". די ערשטע טעג יו"ט און חול המועד, האבן די אתרוג-סוחרים, פאר א קליינעם אפצאל, צעשיקט אין די הייזער די ארבעה מינים און דער בעה"ב, זיין בני בית און א סך מאל אויך שכנים, וועלכע האבן זיך אפילו דאס נישט געקענט דערלויבן, האבן געבענטש אתרוג און מיט דעם יוצא געווען די מצוה פון די ארבעה מינים.

5

דער ערשטער אריינקום אין סוכה, ערב יו"ט, נאכן יומטוב'דיקן מעריב, מיטן „מחזור" אין דער האנט, איז געווען מיט א געפיל פון שמחה, מיט א געפיל פון א נשמה יתרה. א קליינעקייט! מצות סוכה! א מצוה וואס נישט נאר מען איז זי מקיים, נאר מ'קען אויך זיצן אין דער מצוה, עסן אין דער מצוה, שלאפן אין דער מצוה און לערנען אין דער מצוה פאר יעדער זאך באזונדער האט מען א באזונדערן שכר! די געדעכטע גרינע טשעטענע צווייגן פונעם סכך, האבן געהויכט מיט פרישקייט, מיט וואלדלופט און פון יעדנס פנים האט מען געקענט אראפליינען די אינעווייניקסטע צופרידנקייט, די טיפע עקסטאזע, אט א די אלע געפילן וועלכע האבן אים די מינוט באהערשט.

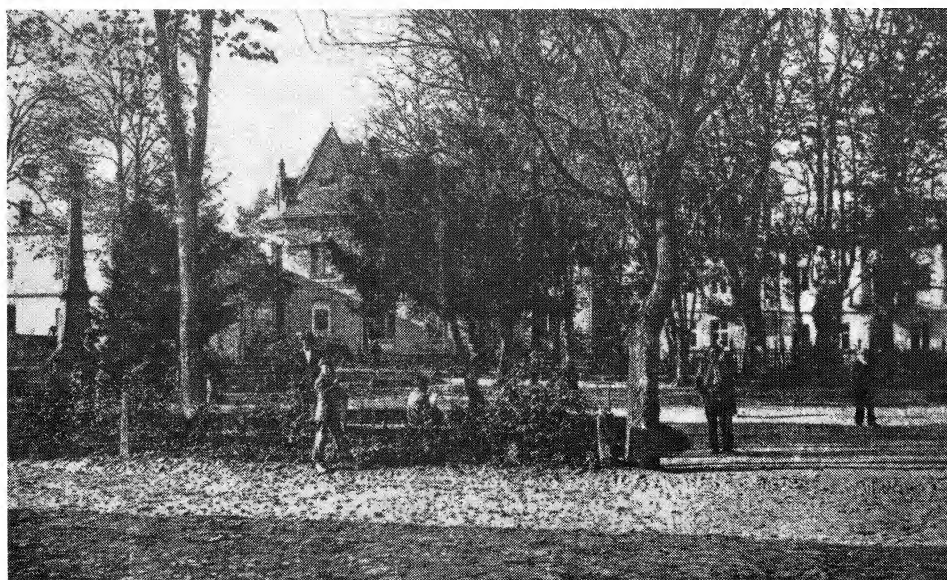
נאכן ארומקוקן זיך צי אלעס איז אין ארדענונג, נאכן צודעקן די חלות און נאכן זאגן שטילערהייט דעם „הנני מוכן ומזומן", לויטן אר"י הקדוש'ס נוסח, האט מען מיט גרויס התלהבות אנגעהויבן צו זאגן, יעדער לויטן נוסח פון זיין אדמו"ר, די הייליקע „אושפיזין".

גרעסטנטיילס איז דער נוסח פון די אושפיזין געווען: אברהם, יצחק, יעקב יוסף, משה, אהרן, און דוד. טייל אדמו"רים אבער, די וועלכע האבן געהאלטן, ווי א טייל פון די „מקובלים", אז יוסף איז בבחינת „יסוד", ד.ה. די זעקסטע „ספירה" פון די זיבן לעצטע „ספירות", פאר דוד, וועלכער איז לכל הדעות די לעצטע „ספירה" מלכות, האבן גורס געווען נאך יעקב, משה אהרן יוסף און דוד. געוויינטלעך האבן א פאר שכנים געגעסן צוזאמען אין סוכה, ווייל ערשטנס האט נישט א יעדער געהאט ווו אויפצושטעלן א סוכה און צווייטנס ווייל „ברוב עם הדרת מלך" וכו' ווי אויך, יעדער האט געוואלט האבן „מזומן" אין סוכה.

דאס קדוש-מאכן אין סוכה, איז געגאנגען לויט דער ריי. קודם דער בעה"ב און דערנאך די איבריקע שותפים פון דער סוכה. עס האט אבער געטראפן, ווען דער בעה"ב האט געהאט א חשובן אדער עלטערן שותף, האט ער מכבד געווען פריער דעם חשובערן. דאס ווייבלעכע ב"ב פונעם קדוש-מאכער זענען געשטאנען אין דער טיר פון דער סוכה, אויסגעהערט קדוש און געטרונקען פונעם כוס של ברכה.

מיטן עסן האט מען אין סוכה נישט געאיילט, איבערהויפט די ערשטע נאכט, און צווישן איין געקעכטס און צווייטן, האט מען געזונגען „זמירות". יעדער בעה"ב האט זיך געגרויסט מיט זיינע קינדער'ס זמירות. מיטן בענטשן נאכן עסן האט מען אוודאי נישט

געאיילט. ווער ס'האט געזאגט א גוט ווארט פון זיין רבין און ווער ס'האט זיך אונטערגעברומלט די „הושענות" פון זיין רבין. דאס באליבסטע טעמא איז אבער געווען צו דערציילן מעשות פון אמאליקע רביים, אמתע צדיקים, פארצייטיקע גדולים, וואס האבן געשאקלט מיט דער וועלט, געווען אמת'דיקע הימל-מענטשן און אינגאנצן געווען אויס-געטון פון דער וועלט. די באליבסטע מעשות פון מיין פאטער ע"ה זענען געווען ד"ר לעמאן'ס מעשות מיט זייער מוסר השכל, אבער א סך האט מען אויך דערציילט פונעם בעש"ט זי"ע פון פאר-און נאכן נתגלה ווערן. א סך צייט האט פארנומען די מעשה פונעם „לובלינער" זי"ע, וואס האט זיך איינגעשפארט אין דער צייט פון נאפאלעאנען, צו ברענגען משיחן אין שמחת תורה, צוזאמען מיטן קאזשניצער מגיד זי"ע און דעם „ייד הקדוש" פון פשיסחה. ר' שניאור זלמן, דער בעל „התניא" זצ"ל, איז געווען דאגעגן, ער האט נישט געהאלטן פון נאפאלעאנען, ער האט אים גערופן „דאס שייגעצל". דער לובלינער ז"ל דאגעגן האט גאר שטארק געהאלטן פון נאפאלעאנען. ס'איז געווען א דבר

הגן העירוני. דער שטעטישע שפאציר־גארטן.

ידוע אין לובלין, אז נאר מיטן לובלינערס כוח האט נאפאלעאן געקענט פירן זיינע אלע שלאכטן. דער לובלינער זצ"ל האט געהאלטן אז מלחמת נאפאלעאן איז די מלחמת „גוג ומגוג" און איצט איז די צייט פון דער גאולה, נאר מוזן די צדיקי הדור צולייגן א פלייצע. ער האט אויך צוגעצויגן אויף זיין זייט זיינע געטרייע תלמידים: דעם רבין ר' מנדעלע פון רימאנאוו און דעם ראפשיצער זצ"ל, אבער מן השמים האט מען נישט צוגעלאזט, דער דור איז נאך נישט ווערט געווען.

6

אין די פארן-קריגיארן האבן מיר געגעסן אין סוכה ביי משה דוד פעניג און דארט האט אויך געגעסן בעריש חיל׳ס, א היכער, אויסגעדארטער דעכעוויטשנער ייד, א דארפס-מלמד געווען און א הייסער טשעשינאווער חסיד. ער האט זייער שיין דערציילט מעשות פון גוטע יידן און איבערהויפט האט ער שטארק ליב געהאט צו דערציילן די מעשה מיט ר׳ לייב שרה׳ס און דעם קאיזער יוסף פון עסטערייך, ווו אט דער באהאלטענער לייוניק האט געהאט יעדן טאג „קפיצת הדרך״ קיין ווין און פון קאיזער יוסף, לעבעדיקערהייט שטיקער געשניטן, ווייל ער האט אין גאליציע געוואלט איינפירן, אז יידן זאלן מוזן טראגן קורצע קליידער און מוזן זייערע קינדער שיקן אין די שקאלעס. דאס האבן אים אָנגערעדט די תלמידים פונעם „פרעסער״ י״ש פון בערלין (משה מענדעלסאן). צום סוף האט דער קאיזער מודה געווען, אז ר׳ לייב שרה׳ס איז שטארקער ווי ער און האט די גזרות מבטל געמאכט.

די ערשטע נאכט סוכות האט מען געוויינטלעך פאר חצות, די סוכה נישט פארלאזט. האט אבער געטראפן א רעגן די ערשטע נאכט, איז דער ייד ארומגעגאנגען ווי אונטער דער ערד און זיך שטארק מצער געווען, אז ער קען נישט מקיים זיין די מצות סוכה. ער האט געזען אין דעם א צייכן אז דער רבש״ע איז בייז אויף זיין פאלק ישראל. אי דער ייד, אי די סוכה זענען געשטאנען ווי פארשעמט, ווי אפגעפאטשט, ווי ווען א קנעכט דערלאנגט זיין האר א כוס וויין און דער האר גיסט דעם כוס דעם קנעכט אין פנים אריין.

7

חול המועד איז געווען א סדרה פאר זיך, נישט קיין יו״ט און נישט קיין אינדערוואכן. אנגעטון איז מען געווען יו״ט׳דיקע מלבושים מיטן שטריימל, די געוועלבער אבער זענען געווען אפן אויף א האלבער טיר און מ׳האט געמעגט לייזן געלד. מערסטנס בעלי מלאכות האבן אין חוה״מ נישט געארבעט און זיך געדרייט אין מארק, אויסגעפוצט, מיט די שטעקאלעך אין די הענט. יונגלעך, געזעלן וועלכע האבן געארבעט אין דער גרויסער שטאט, און אהיימגעקומען אויף יו״ט, זענען שוין געגאנגען „דייטש״ אנגעטון, זיך געדרייט אין מארק און דערציילט וואנדער פון דער גרויסער שטאט. חוה״מ איז אויך געווען די צייט ווען די „חברות״ האבן דורכגעפירט זייערע „קלפית״ און אויסגעוויילט זייערע נייע גבאים.

ערב הושענא רבה ביינאכט איז מען זיך צוזאמענגעקומען אין די בתי מדרשים און אין די קלויזן, געזאגט „משנה תורה״ און נאכן אפזאגן, נאך חצות, גאנץ תהילים, איז מען אוועק טרינקען אין איינער פון אנשי-שלומנו׳ס סוכה, דערציילט מעשות פון די אמאליקע גרויסע צדיקים און אויף געווען א גאנצע נאכט. געטרונקען האט מען הושענא רבה ביינאכט א משקה, אזיסע פון האניק, „מעט״, א סגולה צו באקומען את גוט „קוויטל״.

די בעלפערס פון די דרדקי חדרים, האבן א טאג פאר הושענא רבה, ארומגעטראגן „הושענות״ צו פארקויפן און יעדער האט געקויפט א הושענה פאר יעדן פון זיין הויזגעזונט

באזונדער. יעדע הושענה איז באשטאנען פון 5 כשר׳ע ריטלעך, ד.ה. עס האט פון זיי קיין בלעטל נישט געפעלט, אפגעשניטן ביים סאן.

הושענה רבה איז געווען א קליינער יום כפור, מ׳האט מאריך געווען ביים דאווענען און באזונדערס ביי די הושענות. נאכן דאווענען האט מען זיך אנגעווונטשן ,,א גוט קוויטל״, אויך ביי דער סעודה אין סוכה האט מען מאריך געווען. הושענא רבה האט מען געקאכט די טראדיציאנעלע קרעפלעך, געקאכט פלייש איינגעוויקלט אין קליינע שטיקלעך טייג, צוויי שפיצען פארדרייט אויף הינטען. הושענא רבה ביי טאג איז געווען די לעצטע סעודה אין סוכה. שמיני עצרת נאכן דאווענען, בייטאג, האט מען קדוש געמאכט אין סוכה און זיך געזעגנט מיט איר אויף א גאנץ יאר.

8

שמיני עצרת ביינאכט נאך מעריב און שמיני עצרת בייטאג נאך שחרית, האט מען אויך געזאגט דעם באקאנטן ,,אתה הראית לדעת״ וכו׳ און געמאכט די 7 הקפות, אבער אלעס איז געווען אן ברען, אן געזאנג און אן התלהבות.

די עיקר ,,הקפות״, די אמת׳דיקע פון שמחת תורה, האבן זיך אנגעהויבן שמיני עצרת נאכמיטאג. באלד נאך דער סעודה, זענען זיך די חסידים, יעדע גרופע ביי איינעם פון זייערע אנשי שלומנו, צוזאמענגעקומען, אויך סתם בעלי בתים און בעלי מלאכות ביי איינעם פון זייער מיטדאווענער, און מ׳האט זיך פריילעך געמאכט. די גבאים פון ,,תקון ספרים״ האבן געטיילט צעטלען אין א ,,שענק״ פאר די בית המדרש בחורים, וואס האבן מיטגעהאלפן, אין משך פון חדש אלול און תשרי ביז ערב יום כפור, צו זאמלען געלד פאר די ,,קערות״ אויף משקה, אויף א גלעזל אדער אויף א ,,האלבע״ ביר, לויט ווי יעדער האט זיך פארדינט. די צעטלעך האבן געהאט א באשטימטן נוסח : אבקש לתת למוכ״ז א גלעזל שכר, אדער פאר די מער חשוב׳ע בחורים, א האלבע ביר. די גבאים אליין מיט די וויצע גבאים זענען זיך צוזאמענגעקומען אין א אונטערשט שטיבל אין א צווייטן שענק און יעדער האט באקומען א פערטל געבראטן גענדזל און א האלבע ביר. אזוי האבן די חסידים געטרונקען און געזונגען, געזונגען און געטרונקען ביז אין דער נאכט אריין.

אויך ביים רב דמתא און ביי די גבאים פון יעדער ,,מקום קדוש״ זענען זיך צוזאמענ-געקומען זייערע אנשי שלומנו. צו נאכט צו איז יעדע גרופע מיט געזאנג געגאנגען אין איר מקום קדוש מאכן די הקפות. שכורים האט מען, טראץ דעם פיל טרינקען, נישט געזען, נאר דער ,,עולם״ איז געווען אויפגעלעבט, פריילעך און לוסטיק.

די הקפות אין סאנדזער קלויז שמחת תורה ביינאכט, האט מען אנגעהויבן שפעט, בערך 10 א זייגער ביינאכט, נאכדעם ווי אין אלע בתי מדרשים, איז מען שוין געווען פארטיק מיט זיי און א גרויסער עולם פון אלע מנינים זענען געקומען אין קלויז זען די הקפות, ווייל אין קלויז זענען די הקפות געווען די פריילעכסטע, מיט ברען, מיט התלהבות, דער ייד האט דעמלט אלעס פארגעסן אלע זארגן פון א גאנץ יאר, אלע ביטערע פרנסה דאגות, און זיך געפרייט מיט דער תורה, מיט בטחון צו השי״ת אז אלע דאגות וועלן פארשווונדן אין זכות פון שמחת תורה. א גאנץ קיילעכדיק יאר איז דער ייד געווען

פארפלאגט, פארשווארצט, פאר׳דאגה׳ט, אבער אין שמחת תורה איז ער ממש ארויס פון זיך. קיין שום טאג אין יאר, האט זיך דער ייד אזוי אמת׳דיק ניט געפרייט, ווי שמחת תורה ביי נאכט, ביי די הקפות.

די הקפות אין קלויז זענען אפגערעכט געווארן לויטן ראפשיצער ,,נוסח״. נאך ,,אתה הראית״ וכו׳, וואס איז געזאגט געווארן מיט א פריילעך, געהויבענע מעלאדיע, האט זיך אנגעהויבן א זאגעכטס און א זינגעכטס, נאך פאר דער ערשטער הקפה, ערשט דאן האט זיך אנגעהויבן די ערשטע הקפה מיט געזאנג. דער רב מיט זיין קליינער, אייגענער ספר תורה אין דער האנט, האט געטאנצט סאלא, ארום דעם באלעמער, איבערהויפט אין אלע 4 ווינקאלעך, קיינער איז נישט נאכגעגאנגען נאך אים. ערשט דאן, ווען דער רב האט געענדיקט זיין טאנץ, זענען די בעלי-בתים, מיט די ספרי תורה אין די הענט, ארומגעגאנגען דעם באלעמער מיט געזאנג. נאך דעם האבן זיך די מתפללים אנגענומען אין א ראד ארומעם באלעמער און געטאנצט מיט געזאנג און התלהבות עד כלות הנפש. דער זעלבער סדר איז געווען ביי אלע זיבן הקפות. די הקפות האט דער גבאי פון קלויז פארטיילט, אבער נישט דער שמש האט דאס אויסגערופן, נאר שלמה׳לה אייערפאקער (לערנער), וואס האט געהאט א חזקה אויף דעם, האט אויסגערופן בזה הנוסח: מורנו ר׳ פלוני בן פלוני מכבד מיט כבוד התורה. ווען דער אויסגערופענער איז געווען א כהן אדער א לוי, האט ער דאס באזונדערס באטאנט: פלוני הכהן אדער פלוני הלוי.

ווער עס האט די הקפות, שמחת תורה ביי נאכט אין סאנדזער קלויז נישט געזען, דער האט אמת׳ע יידישע פרייד נישט געזען! אזא עקסטאז פונעם פארהארעוועטן ייד אין גלות, איז שווער זיך פארצושטעלן! דאס האט מען געמוזט זען! געענדיקט האבן זיך די הקפות בערך איינס, האלב צוויי נאך חצות.

די טראדיציאנעלע מאכלים נאך די הקפות זענען געווען: א הייסער בארשטש מיט א פעטן מארכביין, געבראטן גענדזנס און ,,האליפטשעס״ (געקאכט רינדפלייש געוויקלט אין קרויטבלעטלעך געקאכט מיט ראזשינקעס).

שמחת תורה ביי טאג, האבן די הקפות אויך גענוג געדויערט, מיט געזאנג און טענץ, אבער צו די הקפות פון ביי נאכט, איז עס נישט געקומען. נישט געווען מער דער ברען און די התלהבות פון ביי נאכט.

שמחת תורה נאכן עסן, האט זיך פישל מענדעל נעבעכס, פישל מארשאליק, אנגעטון א ווייסן, זיידענעם קאמבאס, ווי א טערק, א רויטן טארבוש מיט א שווארצן טראלץ, ארום זיך פארזאמלט די חדר יינגלעך, זיך געשטעלט אינמיטן מארק, ביי דער אפענער ברונע און מיטן הושענא נגון געזונגען: ,,הושענא צאן קדשים״ און די קינדער האבן געענפערט: מעע, מעע,. אזוי האט ער געדרייט זיך מיט די קינדער ביז אין דער נאכט אריין.

נאך סוכות האט זיך דער ווינטער אנגעהויבן מיט די שווארצע חמארעס, מיט א דינטשיק רעגנדל, וואס איז געקראכן אין די ביינער מיט די דאגות פרנסה און פון ווייטער שלעפן דעם עול.

שמעון פרידלנדר

די יידישע נשמה פונעם שטעטל

אונטער דער טרוקענער, הארטער כראַסטקע, פון טאג-טעגלעכע דאגות און זאָרגן, פונעם ייד אין שטעטל, האט שטענדיק געטליעט א הייסע יידישע נשמה. די שטראַלן פון אַט א דער ריינער נשמה, האבן וועלטן ארומגענומען און אַנגעשלאגן אזש ביז דעם זיבעטן הימל, ווו די נשמות פון אלע, אין משך פון דורות אומגעקומענע קדושים, באָדן זיך אין טייכן פון ריינעם שמעקנדיקן אפרסמון בוימל און זעטיקן זיך מיט די געטלעכקייט-שטראַלן, וואס לויכטן איבער זיי. דאס זענען געווען די הייסע כוואליעס ליכט-שטראַלן, וואס האבן ארויסגעשיינט פונעם פשוטן ייד, פונעם נישט-לערנער, פונעם שווער-פארהאָרעוועטן בעל מלאכה, פול מיט בטחון און אמונה, וואס האבן אין די פינצטערע גלות נעכט, אינם אלטען ביהמ״ד אדער אין „שילעכל״ אָפגערעכט „חצות״ ווארעמענדיק זיך ביים ערשט איינגעהייצטן אויוון.

נאר איין נאפט-לאמפ, ביים אויוון-טיש, האט מוידל שמש אָנגעצונדן, איידער ער איז אוועק „שומרים-קלאפן״, בערך 2—2½ ביינאכט, נאכן איינהייצן. אן עדה יידן, נישט קיין לומדים; בעלי מלאכות וואס האבן זיך געאיילט אויפצושטיין פונעם ווארעמען „געלייגער״, נאכן שומרים קלאפן — האבן אַט ביי דעם טיש מיטן איינעם לאמפ, אָפגערעכט „חצות״, קלאגנדיק אויפן חרבן בית המקדש און אויפן לאנגן ביטערן גלות.

א חוץ ביים אויוון-טישל, איז טונקל געווען אין ביהמ״ד, ארום און ארום. די שווארצע שאָטנס ארום די ווענט, האבן מיטגעטאנצט מיטן שפרינגענדיקן פלעמעכל פונעם „נר התמיד״ אויפן „עמוד״ ביים ארון-הקודש, און דער שטענדיק רינענדיקער „כיור״ אויף יענער זייט אויוון, האט מיטגעקלאפט מיט טאקט מיט די מיטשפרינגענדיקע שאָטנס, טיף טאף, טיף טאף.

כאָטש די „זאגערס״ האבן נישט פארשטאנען דעם פרוש המלים פון דעם געזאָגטן, האבן זיי אבער גוט געוווסט דעם באדייט פונעם „תקון חצות״. דאס מאנאטאנע טרויריקע „זאָגעכטס״ איז געווען א הייסע בקשה צום רבש״ע, הלמאי כביכול האט אזוי לאנג פארגעסן זיין אויסדערוויילט פאלק ישראל און לאזט זיי צוביסלעך אויסגיין אין גלות, גלייך ווי עס גייט אים חלילה גאָר נישט אָן. ווען דער חצות-אָפרעכטער פלעגט קומען ביים „תקון רחל״ צום פסוק פונעם נביא ירמיהו „קול ברמה נשמע, רחל מבכה על בניה״, פלעגט ער זיך דערמאנען אין די קינדישע חדר-יאָרן, ווי דער „רבי״ אין חדר האט „ארויסגעזאָגט״ ביים ערשטן „ואני״, „ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל״ וכו׳ פון פרשת „ויחי״, און א הייסע טרער האט זיך דעמאלט אראפגעקייקלט פון זיינע מידע אויגן, פון אונטער די ברילן, וואס זענען געלייגן אויף דער שפיץ נאָז און זיך געהאלטן אויף די אויערן, ביי א סאך, מיט צוויי שווארצע פעדים. נאך א טרער אינעם יידישן טרערן-בעכער, יואס ווערט קיינמאל נישט פול!

אַט א די חצות-אַפּרעכטער, האבן צוזאמענגעוועבט זייער תמימות'דיקע אמונה, דעם צער און ווייַ פון דער שכינה, וואס וואַרקעט יעדן טאג ווי א טויב, אופן חרבן בית המקדש און אויפן גלות פון אירע זין, — מיט זייער אייגן ביטער לעבן, און פון די נישט זעענדיקע פעדעם, אויסגעפלאָכטן, די ריינע שטילע נשמה פונעם יידישן שטעטל.

צוויי אזעלכע „חצות-אַפּרעכטער", זענען מיר געבליבן אין זכרון, חיים הערשאלע איינבינדער (גאָטעסדינער) און שלמה'לה טעפּען, שלמה'לה גיטל גאלדעס (באלבירער).

ווו נעמט מען די ווערטער צו באשרייבן די אמונה, דאס התלהבות, דאס דבקות פונעם פשוטן ייד, פונעם בעל מלאכה, פונעם בעל עגלה, פונעם פערד-סוחר — ביים תהילים-זאגן אין א זומערדיקן שבת נאכמיטאג, אין דער גרויסער שול! אדער ווו נעמט מען ווערטער אויסצודריקן די תמימות'דיקייט פונעם אָרימען „דאַרפס-גייער", וואס האט א גאנצע וואך זיך געפלאָגט אין די דערפער, צווישן גויים, און פרייטיק פארנאכט זיך קוים דערשלעפּט אהיים, כדי צו פראוועון דעם שבת צוזאמען מיט זיין משפחה — ביי אַט דעם תהילים זאגן! די תהילימלעך, וואס האבן אויפן ערשטן בלעטל געהאט א לענגלעכן זיגל: שייך לבית הכנסת הגדול פה ק"ק (קהילה קדושה) ליסקו יצ"ו, זענען נישט איינמאל דורכגענעצט געווארן מיט הייסע יידישע טרערן. אי דער פירזאגער, אי די זאגערס זענען נישט געווען קיין לומדים און נישט פארשטאנען קיין פרוש המלים, אבער וויפיל געפיל, וויפיל בטחון און אמונה צו השי"ת איז געלייגן אין דעם תהילים זאגן, מיטן מסורת'דיקן ניגון! נאר דער, וואס איז געבענטשט געווען מיט א שטארקער פאנטאזיע, דער האט געקענט הערן און פילן די הימלעשע סימפאָניע, די געטלעכע שירה, פון אַ ט אַ דעם תהילים זאגן, וואס האבן זיך ארויפגעצויגן גלייך אין די אויבערשטע הימלען, ווי דער גלייכער רויך פונעם קטורת, ווען דאס בית המקדש איז נאך געשטאנען, — און זיך דארט פארשפרייט איבער אלע וועלטן, — נאר דער האט אויך געקענט הערן דאס פליגל-פלאטערן פון דער יידישער נשמה, וואס האט טאג און נאכט געהיטן דעם ייד אין דעם לאנגן, מיט בלוט באפלעקטן גלות. מיטן תהילים זאגן האט זיך דער ייד פונעם שטעטל, באהאָפטן צו השי"ת, פנים אל פנים, אן טענות און געקינצלטקייט.

3 אזעלכע תהילים-פאָרזאגער זענען געבליבן שטארק אין מיין זכרון, מיט זייער שטארקן און ריינעם חיתוך-הדיבור: ר' געצל וואסערטרעגער (האגלער), אויף וועמען מהאט זיך אין שטעטל גע'סוד'ט, אז ער איז איינער פון די ל"ו'ניקעס, צדוק שווארץ, א קצב און אייזיק מרדכיס (בערטענטייל), א בעל עגלה.

ווו נעמט מען די פארבן אויסצומאלן, דאס לייכטנדיקע, פון דאגות שווער דורכ-געאקערטע פנים פונעם פשוטן ייד, ווען ער איז געזעסן אויף א „זכר", פרייטיק צו נאכטס, און קייענדיק אויסגעזאטענע, שטארק געפעפערטע ארבעס, זיך צוגעהערט צו די מעשיות וואס מ'האט דערציילט ביים טיש, פון די אמאליקע גרויסע צדיקים, פון זייער גרויסקייט און זייער נסים-באווייזן, וואס האבן זיך געפיעשטשעט ביים רבש"ע ווי איינציקע זין ביי זייערע עלטערן און נישט איינמאל מבטל געמאכט גזרות אויף יידן, וואס זענען „אויבן" שוין לאנג געווען באשלאסן. וויפיל הכנעה, און אינזעלבער צייט גאוה, וויפיל

דאנקבארקייט צו השי״ת, האבן זיינע שטראַלנדיקע אויגן, אויסגעדריקט, וואס ער האט זוכה געווען, צו זיין א זון פון אזא פאלק. די מלאכי השרת אין די הימלען פלעגן אַט די בלישטשענדיקע ליכט-כוואַליעס אויפכאפן, פון זיי לויב-קרענץ אויספלעכטן און לייגן זיי צופיסנס פונעם כיסא הכבוד.

אט א די אלע שטראַלן, אט א די אלע פייער-פונקען, האבן זיך צוזאמענגעגאסן אין איין הארמאנישע נשמה, אין דער נשמה פונעם יידישן שטעטל.

ווער ווייסט! קען זיין, אז אט א די הייליקע באַטריבטע נשמה, שוועבט נאך ביזן היינטיקן טאג, איבער מיין אומגעקומענעם שטעטאלע, ווו קיין ייד איז שוין לאנג נישט דא, שוועבט מיט אירע פלאטערדיקע, אָפגעזענגטע, צעבראָכענע פליגל, איבער די פארברענטע יידישע געסלעך, איבער די פאר׳שרפ׳טע בתי מדרשים און קלויזן, איבער דעם אויפגעאַקערטן „בית החיים״, קלויבט צוזאמען די אותיות פון די פארברענטע ספרי תורות, זוכט צוזאמען די פליענדיקע שטערן-פונקן פונעם חצות-און-תהילים-ייד, זאמלט די בלאָנקענדיקע נשמות פון די אויפגעקאָפּעטע ביינער, וואס וואלגערן זיך אויפן „פעלד״, שלעפט צונויף די נשמות פון די אלע גע׳הרג׳עטע און פארברענטע אין זאסלאווא און אין בעלזיץ — כדי פון דעם אלעם א שווארצע טרויער-קראַנץ אויסצופלעכטן, אים דעם כביכול צו-פיסנס צו לייגן און צו פרעגן די אייביקע נישט פארענפערטע קשיא „למה״? פארוואס? פארוואס האסט דו כביכול דאס געטון? זענען מיר דען באמת ערגער פון אלע אנדערע אומות? למה? למה?

שמעון פרידלנדר

שמחות אין שטעטל

אין יעדן גאליצישן שטעטל, האָבן צווישן יידן מערווייניקער אנגעהאלטן די זעלבע מנהגים, די זעלבע צערעמאַניעס, ביים פראווען שמחות. אזויווי אָבער אונדזער שטעטל איז געווען א סך צוריקגעשטאנען, באזונדערס אין די יאָרן ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה, קייגן די ארומיקע שטעטלעך, זענען ביי אונדז די מנהגים מער אָפּגעהיטן געווארן, מיט אלע פישטשעווקעס, איידער ערגעץ אנדערש. אָט למשל דער מנהג פון „שומרים קלאפן״, וואָס אויף וויפל איך ווייס, איז שוין אין א סך שטעטלעך געווען אונטערגעגאנגען, נאָך פארן ערשטן וועלטקריג, האָט אין לינסק נאָך אָנגעהאלטן ביז פוילן איז אויפגעשטאנען נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. אין דער צייט פון פוילן איז געבליבן נאָר דאָס סליחות קלאפן און דאס קלאפן ערב ראש חדש אלול צו „יום כפור קטן״. אָדער דער מנהג פון רופן „אין שיל אריין״, יעדן שבת אין דער פרי, ווען ישראל קאָפּ איז דורכגעגאנגען אין אלע גאסן און אונטערגעסלעך, און גערופן, מיט א שטארק, פעסט קול און מיט א ציענדיקן ניגון **„אין שיל א-ראַן״**, אזוי זענען אויך געווען מנהגים אויף חתונות און ברית׳ן (ברית

מילה), וואָס זענען אין אונדזער שטעטל פאַרבליבן, בשעת אין אַנדערע שטעטלעך זענען זיי שוין מער נישט געווען. דורכדעם האַלט איך, איז כדאי די מנהגים צו פאַרשרייבן.

ווען אַ בחור אָדער אַ מיידל האָט געהאַלטן ביי חתונה האָבן, האָט מען אַ שבת פריער געפּראַוועט אַ „פאַרשפּיל". אַ בחור האָט מען דעם שבת פונעם „פאַרשפּיל", געפירט אין דער גרויסער שיל אַריין, נישט וויכטיק אין וועלכן מקום קדוש ער האָט אַלע יאָרן געדאַווענט, צום „אויפרופן". דער חתן ווערט באַגלייט פון אַ סך בעלי בתים, משפחה און גוטע פריינט, וועמען דער שמש האָט שבת פאַרן דאַווענען, איינגעלאַדן, לויט אַ רשימה וואָס דער מחותן האָט צוזאַמענגעשטעלט.

צום אויפרופן טראָגט שוין דער חתן אַ שטריימל, ווי יעדער חתונה׳געהאַטער ייד. ביים אויפרופן צו קריאת התורה „יעמוד הבחור החתן... מפטיר", האָבן די מחותנ׳סטעס, דורך די פּאַרגראַטעוועטע, קליינע וויבערישע-שיל פענצטערלעך, געוואָרפן אין דער מענערישער שיל, האָזלנע ניס מיט ראָזשינקעס. דאָס איז געווען אַ סימן אַז דער חתן איז נאָך אַ בחור, נישט קיין אַלמן אָדער גרוש. נאָכן דאַווענען האָט דער שמש, דורך אַ קלאַפּ אויף אַ ספּעציעל קישאַלע, וואָס איז געלייגן אויפן „שולחן", אויסגערופן, אַז דער מחותן בעט דעם עולם אויף קידוש, און דער גאַנצער עולם איז אַוועק צום חתנ׳ס עלטערן אויף קידוש.

דער כיבוד איז באַשטאַנען פון בראָנפן (י״ש), אַ שטיקל האָניג-לעקעך און אַ שטיקל צוקער-לעקעך. ביי געהויבענע חסידים האָט מען אויך מכבד געווען מיט קיגלען און ווינטער אויך מיט דרעלע. (ז׳ילע פון רינדערנע אָדער גענזענע פיס) געווען איז אויך איינגעפירט, ווען איינער האָט חתונה געמאַכט, אַרומצושיקן, דורכן שמש, חתונה-בריוולעך צו משפּחה און גוטע פריינט. געוויינטלעך האָט דער חתן אַליין געשריבן די אַדרעסן אויף חתונה-בריוולעך, אַרויסווייזנדיק זיין ווילקענעוודיקייט, שרייבנדיק „פּאַרציקט" דעם טיטל „לכבוד הנגיד המפורסם כש״ת (כבוד שמו תפארתו מה״רר וכו׳)". ביי משפחה האָט מען צוגעגעבן די ראשי תבות ש״ב (שאר בשר). יעדע משפחה ווידער אָדער גוטע פריינט, וואָס האָט באַקומען אַ חתונה-בריוול, האָט געשיקט אויף שבת צום אויפרופן, אַ לעקעך, אַ רייכער — אַ צוקער-לעקעך און אַ אָרעמער — אַ האָניג-לעקעך, סיי דאָס איז געווען אַ חתן אָדער אַ כלה.

ביי אַ חתן האָט מען נאָכן קידוש און נאָכן עסן, געפּראַוועט אַ פאַרשפּיל. דער בעלפער האָט, לויט אַ רשימה, איינגעלאַדן די בחורים צום פאַרשפּיל. חתונה׳געהאַטע בעלי בתים, זענען צו אַ פאַרשפּיל נישט געקומען. דער חתן איז געזעסן אויבנאָן אָנגעטון אינעם נייעם שטריימל און אין נייע זיידענע מלבושים און די בחורים אַרומעם טיש, אויבנאָן די גרעסערע און אונטן די קלענערע. דער כיבוד איז באַשטאַנען פון אויס-געזאָטענע, שטאַרק געפעפערטע אַרבעס, האָזלנע אָדער טערקישע ניס און ביער. געוויינט-לעך האָט מען אויפגעקלאַפּט אָן אָנטאַלע ביער און געצאַפּט פון אַ גרויסן מעשענעם צאַפּן.

ביי א מיידל ווידער, האט די קעכן איינגעלאַדן די מיידלעך צום פֿאַרשפּיל. די כלה איז געזעסן אויבענאָן פֿונעם טיש, אויסגעפּוצט, ווי מ׳פֿלעגט צו זאָגן „אין עסיק און אין האָניג״. געוויינטלעך אין א ניי העלגעבלעטערט זיידנקלייד, באַצירט מיט שמוק וואָס זי האָט נאָר פֿאַרמאָגט, לרוב א לאַנגע גאָלדענע קייט, אָנגעטון אופֿן האַלדז מיט א גאָלדענעם שיבער, אין עק מיט א גאָלדן קליין זייגערל, איינגעשטעקט אין גירטל אין דער היפּט, א מתנה פֿונעם חתנ׳ס מוטער; פּערל אויפֿן האַלדז, א מתנה פֿון דער אייגענער מוטער אָדער באָבע, גאָלדענע אויערינגלעך אין די אויערן און גאָלדענע פֿינגער-לעך אויף די פֿינגער פֿון ביידע הענט. די מיידלעך זענען געזעסן אַרומעם טיש, אויסגעווידערט, עסנדיק דעם כיבוד מיט א צוזאַמענגעשרומפּן מויל, ווי עס איז דעמאָלט די מאָדע געווען, רויט אויפֿן פּנים, ווייל די מידערס זענען געווען פֿעסט צוזאַמענגעצויגן, אַז זיי האָבן קוים געקענט אָטעמען. דער כיבוד איז באַשטאַנען פֿון אויסגעזאָטענע אַרבעס, האָזלנע אָדער טערקישע ניס, לעקעך, מאַנדעלברייטאַלעך, צוויבאַק און סאָדע-וואַסער מיט מאַלינע סאָרעפּ.

נאָך הבדלה זענען די גבאים פֿון „תלמוד תורה״ און סתם בעלי בתים, וואָס האָבן ליב געהאַט א כיבוד, מיט טוביה׳לה שמש מיטן פּאַקל בראש, געקומען „אָפּשפּילן״. טוביה׳לה האָט יעדן מחותן אָדער מחותנת׳טע באַזונדערס אויפֿגערופֿן מיט א באַשטימטן נוסח, „דאָס איז געווען א ווויל שטיקאַלע לכבוד הרבני הנגיד המפורסם... דער כלה׳ס פֿאָטער ולכבוד האשה הצנועה, החשובה מרת... די כלה׳ס מאַמע, זי זאָל דערלעבן איה״ש ביי אַלע קינדער און קינדס קינדער, א ווויל שטיקאַלע, א.א.וו.״. געזונגען האָט מען „במוצאי יום מנוחה״ און אַנדערע זמירות פֿון מוצאי שבת, פֿאַר יעדן אַן אַנדערן מזמור און טוביה׳לה האָט צוגעפּאַקלט מיטן פּאַקל. (דאָס פּאַקל איז געווען אין דער פֿאָרם פֿון א גרויסער רעשעטע, פֿון איין זייט באַדעקט מיט פּאַרמעט און די צווייטע זייט אָפֿן. אינמיטן דער הילצערנער רייף אַרום, זענען געווען איינגעפּאַסט מעשענע בלאַשיקעס).

נאָכן אָפּשפּילן, האָט מען געגעבן כיבוד און דאָס געלד, וואָס די גבאים האָבן באַקומען, איז געווען פֿאַר תלמוד תורה.

פֿאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה, געדענק איך נישט, א חתונה אָן כליזמער. לינסק האָט קיין אייגענע מוזיק נישט געהאַט, נאָר מ׳האָט געבראַנגט די איסטעריקער מוזיק, מאיר כליזמער מיט די זין האָבן געשפּילט פֿידל, דאַן איז געווען א באַס-שפּילער, א פּויקער, א קלאַרנעטיסט און „מוטשקאַלע״ האָט געשפּילט אויף א פֿלייט. די כליזמער זענען געווען געדונגען אויף א פֿיקסע סומע, פֿאַרדאָס האָבן זיי געשפּילט אומזיסט דעם „כלה-טאַנץ״, א טאַנץ וואָס יעדעס מיידל האָט געטאַנצט ביים אָנקומען אויף דער חתונה, די פּאַרטנערין איז געווען איינע פֿון די „קרענצל-פֿריילינס״, געוויינטלעך די נאָענסטע חברת׳עס אָדער דער כלה׳ס שוועסטער. פֿאַר יעדן טאַנץ נאָכן כלה-טאַנץ, האָט מען געצאָלט. די מיידלעך, אויסגעפּוצט אין די שענסטע קליידער, וואָס זיי האָבן נאָר געהאַט, אמאָל פֿלעג מען זיך אויך לייען א קלייד ביי א חברת׳ע, איינגעשרומפּט און צוזאַמענגעצויגן אין ענגע מידער אָנגעפּודערט גאַנץ שטאַרק, טייל אויך די באַקן

באפארבט רויטלעך, מיטן רויטן פאפיער פון דער פראנק-ציקאָריע, (פון רויטער ליפּן-פאַרב, האָט מען נאָך אין שטעטל דעמאלט נישט געוווסט) און א פעכער, איינגעשטעקט אינעם היפּט גירטל. די מיידלעך האָבן מיט זיך מיטגעהאט געלד, כדי די טענץ צו באַצאָלן. ווען איין פּאָר האָט באצאלט, האָבן אלע פאָרן געקענט מיטטאנצן. נאטירלעך האָבן נאר געטאנצט מיידלעך מיט מיידלעך.

פארן „באדעקן" די כלה, האט מען זי „באזעצט" אין מיטן שטוב, צעפלאָכטן די לאנגע האָר, ארויסגענומען פון זיי יעדעס קעמאלע און אלע האָרנאָדלען, דער בדחן, אויפן טיש שטייענדיק, האָט באזינגען די כלה. ער האָט איר, אין גראמען, פארשטיין געגעבן, איר נייעם וועג, איר ניי לעבן, אין וועלכן זי גייט איצט אריין, אירע פליכטן וואָס ווארטן אויף איר אין איר ניי לעבן, סיי געגנאיבער איר מאן, און סיי אלס צוקונפטיקע יידישע מאמע וואס דער גורל פון אירע קינדער, וועט ליגן אין איר האנט, זיי צו דערציען אין גאט'ס וועגן. אזויווי דער חופה-טאָג איז געגלעכן צו יום כפור, ווייל יעדע חתן כלה האָבן געפאסט און געדאוונט מנחה ווי ערב יום כפור מיט אלע „על חטא'ס", זאָל זי בעטן דעם באשעפער, ער זאָל זי פירן אינעם ריכטיקן יידישן וועג, זי זאָל זיך אויסעלטערן מיט איר מאן און איר משפחה, וואָס זי גייט אויפשטעלן. דאָס אלעס אינעם זכות פון די דריי מצוות, וואס יעדע יידישע טאָכטער דארף שטרענג אָפּהיטן זיי : הפרשת חלה, הדלקת הנר און הלכות נידה.

די כלה האָט זיך, ביים באזינגען, צוגעהאלטן די אויגן מיט א טיכאלע און שטיל געוויינט און מיט איר האָבן אויך מיטגעוויינט אלע מחותנת'טעס ארום איר. ווער שמועסט נאָך ווען די כלה איז געווען א יתומה, דעמאלט האָט דער בדחן געשפילט אויף דער סטרונע פון איר יתומ'קייט און דערמאנט דעם פאָטער אדער די מוטער, וואס האָבן יינגערהייט איבערגעלאָזט דעם עולם השפל און איבערגעגאנגען אין עולם האמת. דער בדחן האָט מיט א טרויריק קול געפאָדערט פון די נפטרים, וואָס האָבן נישט זוכה געווען זייער אייגן קינד צו פירן צו דער חופה, זיי זאָלן דאָרט לויפן בעטן פאר זייער פאריתומט קינד און אויפוועקן דאָרט אלע זכויות, אז דער זווג זאל עולה יפה זיין. וואָס מער די כלה און די מחותנת'טעס האבן זיך צעוויינט, אלץ מער האָט דער בדחן פארשטאנען צו ציען די סטרונע פון עלנטקייט. דער בדחן איז געווען, פישל מלמד, אָדער ווי מ'האט אים גערופן, פישל מענדעל נעבעכס, אָדער סתם, פישל מארשאליק. לויט ווי מ'האט מיר דאָ דערציילט, האָט שפּעטער זיין זון אריה, איבערגענומען זיין שטאנד אלס בדחן, ווען ער איז שוין עלטער געווארן און נישט מער געקענט שטיין אויף טישן.

דער תוכן פונעם בדחנות, איז מערוויינקער געווען דערזעלבער אויף אלע חתונות, נאָר איבערגעטוישט אויף אנדערע ווערטער און לויט ווי דער מחותן האָט געצאָלט, אזוי האָט ער מאריך אָדער מקצר געווען.

דער חתן ווידער איז געזעסן אין א אנדערער דירה, לרוב נישט אינעם זעלבן הויז, ארומעם טיש זענען געזעסן בחורים, וועלכע דער בעלפער פון דעם דרדקי מלמד, ווו דעם מחותנ'ס קינדער האבן געלערנט, האָט איינגלאדן. דער בעלפער האָט פאר זיין מי.

באקומען „ש״ק-געלד״, וואס דער חתן און די ארומיק זיצנדיקע בחורים האָבן ארויפגעלייגט אויף א טעלער, וואס דער בעלפער האט אנידערגעשטעלט אויפן טיש, אויסרופנדיק מיט א הויכער שטימע, ציענדיק די ווערטער „ש״ק-געלד״.

ווען דער חתן איז נישט געווען פון דערזעלבער שטאָט, איז מען אים אקייגן געפארן. ווען ער איז געקומען מיט דער באן — קיין ליקאָוויצע, ווען מיט אקס, מיט געלעגנהייט — אינעם נאָנטן דאָרף און דאָרט געוואַרט אויף אים. די אקייגן-פאָרער זענען געווען, בחורים פון דער נאָענטסטער משפחה מיטן בעלפער בראש. די פערד זענען געווען באהאנגען מיט גלעקלעך און אריינגעקומען איז מען אין שטאָט מיט געזאנג און די גלעקלעך האָבן צו געגלעקלט. אויך דעם חתן האָט דער מארשאלעק באזונגען פאר דער חופה, פארן באזינגען פון דער כלה. געפירט צו דער חופה האט מען נאכן „באדעקנס״. פארן פירן דעם חתן צו דער חופה, האט ער אויסגעליידיקט אלע זיינע קעשענעס, אויסגעטון דאס זייגערל און געבליבן זענען נאָר, א טאשנטיכל און דאָס טבעת קדושין און אָנגעטון אין א קיטל, האָבן אים די אונטערפירער, געפירט צו דער חופה.

א סך משונהדיקע סגולות זענען געווען ביים פירן צו דער חופה. איך האָב געקענט א פאָר פאָלק, וואס מ׳האָט דער כלה פאר דער חופה, אריינגעלייגט אונעם בוזים 2 נישט געקאָכטע אייער, א סגולה צו פלאָדען זיך, ד. ה. האָבן א סך קינדער. טייל מאמעס האָבן אויך אָנגעזאָגט דער כלה, זי זאָל, ווי נישט ווילנדיק, בשעת מ׳וועט זי 7 מאָל ארומפירן ארומעם חתן, א טרעט טון אויפן חתנ׳ס פוס, א סגולה, זי זאָל הערשן איבער אים.

די חופה׳ס זענען לרוב געווען פאר דער גרויסער שיל, אין וועלעכער גאס די חתונה זאָל נישט געווען זיין. די חופה-צערעמאניע איז געווען ווי ביי א יעדער חופה, נאר נאכן פירליינען די כתובה, האט שמואל בעדער, וועלעכער האט געוויינטלעך געקאכט די געפילטע פיש אויף יעדער חתונה און אויך געווען א „סארווער״ ביי דער חתונה-סעודה, תיכף איבערגעגעבן די כתובה דער כלה, אויסרופנדיק „דו האסטי א קאָנטראקט אויף 120 יאר״.

נאָך דער חופה, האָבן די אונטערפירערקעס, מיטן גרויסן אונטערפירער קוילעטש אין די הענט, געטאנצט אויף צוריק, פארן פ׳ירנדיקן חתונה-געהאטן פאָרפאָלק, באגלייט פון דער נאכגייענדיקער מוזיק, ווי ווייט עס זאל נישט געווען זיין.

ס׳פלעגט טיילמאָל טרעפן, אז נאָך אלעמענס „אויסרעכענען״, אז עס איז פלוצים עפעס קאליע געוואָרן... האט מען חתן כלה יעדן באזונדער צוריקגעפירט. אזא זאך האט זיך באלד צעפויקט אינעם שטעטל און יעדער האט געוווסט, אז עס איז געווען א „טרפה׳נע״ חתונה. אזא מעשה האט געגעבן א וואָכנלאנגע טעמא פון רכילות שמועסן אין שטעטל. די מיידלעך פלעגן ביי אזעלכע שמועסן רויט ווערן און די ווייבער האבן אין זיך אריינגעלאכט. אין אזא פאל האט די צוקונפטיקע שוויגער א זויער פנים ארויסגעוויזן און די גאנצע חתונה איז שוין געווען א פארשטערטע.

די חתונה-סעודה נאָך דער חופה ווי אויך דאָס „מצוה-טענצל״, האָט אין זיך נישט געהאט קיין באזונדערע מנהגים און דורכדעם איז נישט כדאי אויף דעם זיך באזונדערס

אָפּצושטעלן. איך וויל נאָר דאָ דערמאָנען דעם ענין „דרשה-געשאַנק״. נאָכן עסן איז דער בדחן ארויף אויפן טיש, אנדיערגעלייגט א גרויסע טאַץ און הויך אויפן קול אויסגערופן: דרשה-געשאַנק כלה׳ס צד. יעדער געבער איז צו צום טיש, אנידערגעלייגט זיין מתנה און דער בדחן האט יעדן אויסגערופן ביי זיי נאָמען און אויך וואָס די מתנה איז. דאָס-זעלבע איז געווען ביים דרשה-געשאַנק חתנ׳ס צד. דעם צווייטן טאָג, אינדערפרי, האָבן די אונטערפירערקעס באַדאַרפט קאָנטראָלירן דאָס ליילעך פונעם פּאָרפאָלק.

א "זכר"

ווען ביי וועמען אין שטעטל איז געבוירן געוואָרן א יינגל, האָט מען פרייטיק צונאכטס געפּראַוועט א „זכר״. דער בעל שמחה האָט, דורכן שמש, נאָך קבלת שבת, געלאָזט אויסרופן, אין דעם מקום קדוש ווו ער האָט געדאַוונט, אַז ער בעט דעם עולם אויפן „זכר״. נאָכן עסן זענען זיך, ביים בעל שמחה, צוזאַמענגעקומען בעלי בתים, משפחה, סתם גוטע פריינט און סתם יידן, וועלכע מ׳האָט גערופן די „גייער״, ווייל זיי האָבן בכלל נישט פאַרפעלט צו גיין אויף יעדער שמחה. מ׳איז געזעסן ביז אין דער האַלבער נאַכט אריין, געזונגען זמירות און פאַרביסן מיט אויסגעזאָטענע אַרבעס מיט ניס און פאַרטרונקען מיט א גוטע האַלבע ביער. אויף א שמחה האָט דער ייד פאַרגעסן די דאגות פרנסה און זיך געפרייט מיטן בעל שמחה, גלייך זי וואָלט זיין אייגענע געווען. ביים זכר-טיש פלעגט מען דערציילן מעשיות פון „גוטע יידן״, באַזונדערס אין די לאַנגע ווינטער נעכט און פאַרביסן נאָך דעם מיט דרעלי און א גוטן טרונק בראַנפן.

אזוי האָט זיך דאָס שטעטל געלעבט זיין לעבן ביזן ערשטן וועלטקריג. אזוי-ווי דאָס יידישע לעבן דאָרט איז אינגאַנצן אָפּגעמעקט געוואָרן און עס איז קיין זכר פון דעם לעבן נישט געבליבן, האָב איך געפונען פאַר א חוב צו פאַרשרייבן, ווי דאָס לעבן האָט אויסגעזען.

שמעון פרידלנדר

קוריאָזן און מעשה׳לעך פונעם שטעטל

(וואָס מ׳האָט מיר דערציילט און וואָס איך אליין געדענק נאָך)

דערציילט האָט מיר מיין מוטער הי״ד, אַז דערציילט האָט איר, איר זיידע ר׳ מרדכי הערש דים ע״ה, א מעשה וואָס האָט געטראָפן מיט זיין זיידן ר׳ יאָסל ניעבישטשאַנער (א דאָרף נעבן ברעזאַוו) דער פאָטער פון דער פאַרשפּרייטער, אין גאַנץ גאַליציע, פאַמיליע נאָמען, **דים**. ר׳ יאָסל איז געווען א ליפעראַנט, וואָס האָט געליפערט אָקסן צום גרויסן יריד אין אָלמיץ. (דורכדעם, ווייזט אויס, איז אין לינסק ארומגעגאַנגען דאָס שפּריכוואָרט, „אַז מ׳פירט אַן אָקס קיין אָלמיץ און מ׳ברענגט אים צוריק, בלייבט ער דערזעלבער אָקס).

מאַכט זיך איינמאָל אַז ר׳ יאָסל איז צוריקגעקומען פון אָלמיץ און מיטגעברענגט

מיט זיך צוויי נייע זאכן. ערשטנס א לאָמפּ וואס לייכט מיט נאפט און מיט א לאָמפּנגלעזל, כאָטש עס שטייטביים פלאם שפרינגט עס נישט, אבער דאס איז נישט געווען אזא גרויס וואונדער, א וואונדער איז דאָס, וואָס עפּעס א ווייס וואסער, וואָס מ׳רופט נאפט, ברענט גאַר און גיט אזא גרויס ליכט, מער אפילו ווי 5 חלב-לעכט און בעסער ווי א קנייטל איינגעטונקן אין בוימל. יידן פון גאנצן שטעטל זענען געקומען באוואונדערן דעם רבש״ע׳ס כוח, וואָס האָט באשאפן די וועלט מיט חכמה און פארשטאנד און געגעבן כוח א פשוט ביסל ווייס וואסער, אַז ס׳זאָל ברענען. ווען כמעט דאס גאנצע שטעטל איז שוין געווען פארזאמלט, האט ר׳ יאָסל געגעבן א וווּנק זיין ווייב, אז זי זאָל דערלאנגען טיי דעם עולם און זי האָט אָפּגעקאכט די טיי, אויסגעגאָסן דאָס וואסער און דערלאנגט דעם טיי אין טעלערלעך מיט לעפאלעך, כדי דער עולם זאל פארזוכן פונעם נייעם מאכל, וואָס איר מאַן האָט געברענגט פון דער גרויסער וועלט.

אינעם פארגאנגענעם יארהונדערט, נאָך איידער דודי גוטליב און סיני גינצבערג האָבן געעפנט זייערע האָטעלן, איז אין לינסק געווען, נאָר איין האָטעל, ווו א ייד האָט געקענט איבערנעכטיקן. דעמאלט האָט מען עס נאָך נישט גערופן מיטן מאָדערנעם נאמען ,,האָטעל״, נאר פשוט אן ,,אריינפאָרהויז״. דער גאנצער ,,האָטעל״ איז דעמאלט באשטאנען פון איין גרויס צימער, צוויי קליינע צימערלעך און א קיך. און נישט נאָר א האָטעל איז דאָרט געווען, נאר אויך א רעסטאָראן, ,,גור-קיך״, ווי מ׳האט עס דעמאלט גערופן, ווו יידן, וועלכע פלעגן קומען אויף די מארקטעג, פון דער ארומיקער סביבה, ווי באַליגראַד, איסטעריק און נאָך, האָבן געקענט דאָרט עסן א יאָכל.

אינעם גרויסן צימער פונעם ,,האָטעל״ איז געווען ארומגעשטעלט ארום די ווענט, בעטן מ׳ט באנק-בעטלעך און אינמיטן שטוב איז געשטאנען א טיש מיט בענקלעך. ביי נאכט האט מען אויסגעבעט געלייגערס אפילו אויף די ברעטער פון די באנק-בעטלעך. אין די זיבציקער יארן פונעם פארגאנגענעם יארהונדערט, זענען איטאליענער געקומען בויען דעם צווייטן באנגעלייז אויף דער ליניע מעזעלאבריץ-פשעמישל, זענען זיי נאַט׳רלעך דאָרט איינגעשטאנען; זענען געקומען די איסטעריקער כליזמער, מיט מאיר כליזמער בראש, שפּילן אויף א יידישער חתונה אָדער להבדיל אויף א גויאישן באל, זענען זיי דאָרט געשלאָפן; זענען געקומען לעמבערגער יידישע אקטאָרן פאַרשטעלן יידיש טעאטער, און דעמאלט זענען זיי מער געקומען ווי אין די שפּעטערע יארן — האבן זיי נישט נאָר געשלאָפן דאָרט, נאָר אויך דאָרט געשפּילט טעאטער. און נישט נאָר די אויבן אויסגע-רעכנטע, נאָר אויך די נישט יידישע אינטעליגענץ, (יידישע אינטעליגענץ איז דעמאלט אין שטעטל נישט געווען) ווען זיי האָבן געוואָלט זיך טרעפן אויסער זייערע היימען — זענען זיי זיך אויך דאָרט צוזאמענגעקומען.

ביי דער געלעגנהייט, גלויב איך, איז כדאי צו דערמאנען א כאראקטעריסטיש׳ן פאל, וועלכער באווייזט ווי שטארק דאָס אָפּהיטן דאָס געזעץ אונטערן עסטעררייכישן רעזשים אין גאליציען איז געווען, נישט נאָר לגבי יידן, נאָר אויך לגבי אירע אייגענע באאמטער. עס האָט אמאָל געטראָפן, אז דער סטאראָסטע מיט אנדערע העכערע באאמטער, האבן

געשפּילט קאַרטן און זיך פאַרשפּילט ביז איבער 12 ביי נאַכט. אזויווי 12 איז געווען די שפּערשעה, ווען א רעסטאַראַן האָט שוין באַדאַרפט זיין געשלאָסן, זענען די זשאַנדאַרמען (די „לייכטערלעך", ווי מהאָט זיי ביי יידן גערופן) געקומען און פאַרלאַנגט פונעם סטאַראָסטע און די מיטשפּילער, אַז זיי זאָלן זיך צעגיין, כאָטש דער זשאַנדאַרם איז געווען אונטערלייגן דעם סטאַראָסטע. דעם סטאַראָסטע האָט דאָס נאַטירלעך זייער אויפגעקאָכט, אָבער ער האָט נישט געהאַט קיין ברירה און געמוזט אוועקגיין. ער האָט נאָר דעם זשאַנדאַרם געענטפערט אויף דייטש, ווי דאָס אַמטלעכע לשון אין גאַליציע איז דעמאָלט געווען, „רעכט האָסט דו טאַקע, אָבער א חזיר ביסטו".

דעם בעל בית׳ משפּחה גופא איז אויך באַשטאַנען פון 6 נפשות: ער אַליין, זיין ווייב און 4 קינדער און אויך זיי האָבן דאָרט געוווינט. אי, וועט איר פרעגן: ווו האָט זיך דאָרט אַזויפיל מענטשן געקענט אַהינטון? דאָס איז קיין קשיה נישט. דער ייד דעמאָלט, איז נאָך נישט געווען אַזוי פאַרוויינט, ווי ער איז שפּעטער געוואָרן, אַרויסקומענדיק אין דער גרויסער וועלט. דעמאָלט האָט דער לינסקער ייד נאָר געזוכט א „געלייגער", ווו דעם קאָפּ אַנידערצולייגן און נישט געוווסט פון באַקוועמלעכקייטן, ווי ער האָט זיך שפּעטער אַזוי שנעל צוגעוווינט צו זיי און אַלעס אַזוי שנעל פאַרגעסן, פון ווו ער קומט אַרויס און וואָס ער איז געווען.

אויך די „שטעלערס", וואָס זענען צו יענער צייט, געקומען קיין לינסק פונעם גאַנצן באַצירק, זיך שטעלן צום אַסענטירונג, זענען דאָרט איינגעשטאַנען, מיטן רב פון יעדן שטעטל בראש, וואָס איז מיטגעקומען מיט זיין עדה, כדי נישט צו דערלאָזן די אָרעמע שטעלערס צו באַ׳עוולה׳ן בשעת מ׳וועט צוזאַמענשטעלן די רשימה פון שטעלערס, וועלכע דאַרפן באַפרייט ווערן און נישט גיין דינען. ווען ס׳איז פאַרט געווען מער מענטשן, אַז אפילו אויף דער בריק איז שוין אויך מער קיין פּלאַץ נישט געווען, זענען א טייל שטעלערס אוועק אין בית המדרש שלאָפן אויף די בענק. ערשטנס זענען שטעלערס בכלל געוווינט געווען צו שלאָפן אויך בענק און צווייטנס, ווי לאַנג איז דען, אַז אויך דאָ אין לאַנד, איז מען געוווינט געווען, ווען געסט זענען געקומען, צו שלאָפן אויף דער ערד?

מאַכט זיך א מעשה, אַז א לינסקער ייד האָט געוואָלט מ׳זאָל אים געבן לא יחרץ געלד, ווען נישט, יאָ ווען נישט, וועט ער מסרן. די מעשה האָט פּונקט געטראָפן מיט די באַליגראַ־דער שטעלערס און דעם באַליגראַדער רב. געווען איז דאָס א ייד, וואָס האָט אַרומגעטראָגן ווינטער, לימענעס און מאַראַנצן צו פאַרקויפן, האָט זיך געדרייט איבעראַל און געוווסט וואָס עס טוט זיך אין האָטעל מיט די שטעלערס. איז ער איינמאַל געקומען צום בעל בית פונעם האָטעל און געזאָגט: ר׳ יוסף בער, איר זאָלט וויסן אַז איך וויל עפּעס האָבן דאַפין, איך בעט אייך, רעדט די זאַך דורך מיטן רב און זאָגט אים דאָס, ווען נישט ווייסט איר, ר׳ יוסף בער, אַז איך ווייס ווו א טיר עפנט זיך. גוט — האָט אים דער בעל בית געענטפערט — איך וועל דאָס דורכרעדן, אוודאי קומט אייך! קומט נאָך מנחה מעריב וועט איר באַקומען. דער בעל בית איז געווען זער א קאָרעקטער אָבער, זאָל ער מיר מוחל זיין, זער א בייזער און די גאַנצע מעשה האָט אים זער אויפגערעגט. וואָס הייסט?

א ייד וואגט צו זאָגן אז ער וועט מסרן? פארצייטן זענען די באגריפן פון מאָראל און אנשטענדיקייט געווען אנדערש ווי היינט. פארצייטנס איז פאר א ייד אין שטעטל געווען א חרפה, א בושה צו פארדינען געלט אויף א נישט כשר'ן אופן. איבערהויפט נאך מסרן! אויף א מוסר האָט דער ייד אין שטעטל געקוקט, ווי אויף דעם ערגסטן, ווי אויפן געמיינסטן. דער בעל בית האט די גאנצע זאך דערציילט דעם בעליגראַדער רב און מ'האָט אפגערעדט וואס צו טון. ווען דער ייד איז ביי נאכט געקומען נאָך תשובה, האָט דער רב ארייגערופן די שטעלערס און אָנווייזנדיק אויפן ייד, צו זיי געזאָגט: דאָס איז דער ייד וואָס וויל עפּעס האָבן. די שטעלערס האָבן דעם ייד קודם כל צעטרעטן דאָס גאנצע ביסל סחורה און דערנאָך אים גוט צעבראָכן די ביינער, אז דער ייד איז דערנאָך אָפּגעלייגן כמעט 3 חדשים, כדי ער זאָל פילן אויף זיינע פלייצעס, וואָס עס הייסט: וועלן גיין מסרן.

דעם קוריאָז האָט מיר מיין פרוי דערציילט, וואס איר פאָטער ר' צבי לערנער נ"ע האָט איר דערציילט. ער אליין איז געווען אן עדות פון דער גאנצער מעשה. די זאך האט פאסירט אין די אכציקער יארן פונעם פארגאנגענעם יאָרהונדערט.

אין לינסק איז געווען א בירגערמייסטער, ביעלאַק האָט ער געהייסן, וואָס האָט זיך נישט געקענט אונטערשרייבן. איך געדענק אויך א קולטוס-פרעזידענט, וואָס האָט אפילו זיין אייגענע אונטערשריפט נישט געקענט איבערליינען.

אין לינסק איז געווען א „יד חרוצים" פאריין, וואס האָט זיך אינעם יאָר 1906 פאר-מאכט. דאס איז געווען א בעלי מלאכה פאריין, ווו די חברים האָבן נישט געצאָלט קיין חברים חדש-געלד. די פאריין האָט זיך אויסגעהאלטן פונעם „מנין" און, הערט א מעשה, פונעם „לאָמפּנגעלט" פון קאָרטן שפּילן. דער פרעזידענט איז געווען הלל גרשון, א איינבינדער און דער וויצע איז געווען שמעון מערגעל, א שניידער. קיין פראָפעסיאנעלע אָדער קולטורעלע ארבעט האָט די פאריין נישט געפירט, נאָר יעדער חבר האָט דאָרט באקומען א האלבע ביער מיט א גראצער ביליקער ווי אין שענק.

שמעון פרידלנדר

ר' שאיע בעריש (שאיבעריש)

(דער ערשטער "רעוואָלוציאָנער" אין שטעטל)

פון יעדער גרופּע מענטשן, וואס לעבן דורות לאנג צוזאמען, שיילן זיך אויס מיט דער צייט, איינצעלנע טיפּן, אוניקומס, וואס הייבן זיך בולט ארויס פונעם כלל, פון דער גרויסער גרופּע דורכשניטס-מענטשן, טיפּן וואס לאָזן איבער אין זכרון, געוויסע איינדרוקן, וואס זענען כדאי אויפגעכאפּט צו ווערן אויפן פּאפּיר, נאכדעם ווי זיי זענען אָפּגעמעקט געווארן, צוזאמען מיטן גאנצן יידישן לעבן פונעם שטעטל.

דאס גראַע יידישע לעבן פונעם שטעטל, האט זיך דורות לאנג כמעט נישט געענדערט, א חוץ ווען אויסערגעוויינטלעכע געשעענישן האבן עס אויפגעטרייסלט און איבערגעלאזט זייער השפעה אויף די שפעטערדיקע דורות. ווי למשל דאס בויען פון דער באנליניע אין די זעכציקער יארן, אדער די גרויסע שרפה אינעם יאר 1886, וואס האט גורם געווען צו איבערשיטן פון כמעט אלע יידישע הייזלעך פונעם שטעטל. גענוג איז געווען די דירה-נויט אין שטעטל נאך דער שרפה, נאך אין מיינע צייטן, ווו גרויסע משפחות מיט א סך קינדער האבן געוווינט אין איין שטוב, אדער אין בעסטן פאל, אין א גרויסער שטוב, געטיילט אין צווייען, א שטוב מיט אן אלקער, פאר דער שרפה אבער, ווי מ׳האט מיר דערציילט, איז די ענגשאפט נאך גרעסער געווען. דאס האט דערצו געברענגט, אז דער ייד, האט די פרייע שעהן זיינע, פארברענגט אין די בתי מדרשים, ווו ער האט זיך אויך געטראפן מיט א מענטש און ווו ער האט זיך ווינטער אויך געקענט אָנוואַרעמען. דאַס לעבן האַט זיך געפירט מאַנאַטאַניש, איינפערמיק, דער היינט ווי דער נעכטן און דער מארגן ווי דער היינט. פאר דעם טאקע האבן זיך די באזונדערע טיפן נאך בולטער אַפגעשטאַכן. די טיפן קומען נישט דערציילן נאַר פון זיך, נאַר שפיגלען, אין א געוויסע מאס, אַפ די תקופה, אין וועלכע זיי האבן געלעבט.

ווי ווייט מיין זכרון גרייכט, געדענק איך ר׳ שיע בערישן („דאַפלט”) שוין אלס אלטן ייד, מיט א גרייז-גראַע באַרט, געגענאיבער דעם מויל, שווארצלעך אביסל, פונעם רינענ-דיקן סאַק ביים מישטשיקל פונעם לאנגן פייקע-ציבעך. א הויכער, אביסל שוין איינגע-בויגענער, שטארק געבויטער ייד, מיט א אלטן, שטארק אויסגעקראַכענעם סאמעטענעם קאפעליטש, אראַפּגערוקט ביז טיף אינעם שטערן אריין. דער אונטערשטער טייל קאַפּ איז געווען באדעקט מיט דער, פון אונטערן קאפעליטש ארויסשטארטשענדיקער יארמעלקע, וואס איז שווער געווען צו זאגן, ווען זי איז אמאל ניי געווען. ווינטער האט ער געטראגן, אנשטאט דעם קאפעליטש, א קליין פאלש באראנקאַווע היטל. די שווארצע באנוולנע בעקעשע מיט די לענגלעכע קעשענעס, ווו פון איין קעשענע האט ארויסגעשטארט א קאַלירט נאַז-טיכל פון נישט קאַנטראַלירבארע פארבן און פון דער צווייטער קעשענע — א שטיקל דראַט פונעם טיטיג-קאפטשיקל, — וואס איז שוין שטארק גרין געווען פון אלטקייט און רעגן, — איז אלעמאל געווען פארמעליקט פון צעריבענער רעטשקע, וואס ער האט געמאלן אויף זיין רעטשקע-מאשין, צונויפגעקלאפט פון ברעטער, און דער הילצענער ראד האט זיך געדרייט דורכן טרעטן מיט א פוס. דאס איז טאקע געווען זיין פרנסה, פון דעם האט ער זיין חיונה געצויגן. מיט דער מאשין האט ער אויך געהאקט רעטשענע-גרויפן. אי דאס רעטשן-מעל אי די רעטשענע-גרויפן, האט ער פארקויפט צווישן די געוועלבלעך פונעם שטעטל און צווישן גאיעס פון דארף.

ער איז געווען אן אלטער באַיאנער חסיד, אבער א נשמה, א טעמפעראמענט, האט ער געהאט, פון א רעוואָלוציאָנער, לויט די דאמאלסדיקע באגריפן פונעם שטעטל. ער האט געהאלטן אין איין טענהן, אז יידן דארפן זיין שטארק, לעבן פון יגיעת כפים ווי ער, כדי אז זיי זאלן נישט דארפן, מיט שווערער ארבעט, אַנקומען צו גויים. ער איז געווען

דער ערשטער פון די (זע די מעשה פון דער גרויסער שרפה) וואס האבן אליין געמאָלן זייער שמירה ווייץ אויף דער זשאַרנע אין דער ווייבערישער סאדאגערער קלויז, צוזאמען מיט זיי חבר, אויך א באַיאנער חסיד, ר׳ זיינוועלע שאולס ז״ל.

די פאָלגנדיקע מעשה האט מיר דערציילט מיין רבי ר׳ זיינוואלע ז״ל. איינמאל אין א שטארקן, שווערן ווינטער, אין א זאוויערוכע, ווען אין דער סאדאגערער קלויז האט זיך אויסגעלאזט דאס געהאקטע האָלץ און קיין גויישע האָלצהעקער אינעם שטעטל זענען נישט געקומען, זענען נישט געווען בנמצא, — האט ר׳ שאיע בעריש זיך אליין גענומען צו דער ארבעט, צו צעהאקן דאָס האָלץ. ער מיט זיין חבר ר׳ זיינוואלע, האבן אויסגעטון די בעקעשעס, און אין די וועסטלשפענצערס גענומען זיך צום צעהאקן די שאַנגע האָלץ, וואס איז געלייגן אינעם פאָליש פון דער קלויז. אמת ס׳האט לענגער געדויערט ווי ביי גויישע האָלצהעקער, ווייל זיי זענען דאך נישט געווען צוגעוווינט צו אזא שווערער ארבעט, און יעדער פון זיי האט בשעת דער ארבעט, אויסגעטרונקען מער ווי א ליטער אקאוויט, כדי זיך צו דערוואַרעמען, אבער ר׳ שאיע בעריש האט דאביי געוויזן אז דער ייד טאר נישט זיין אנגעוויזן נאר אויפן גוי. ווען נישט ער, וואלט נישט איין ייד דעמאלט, נישט געווען געקענט קומען צום דאווענען מיט מנין דורך די קעלט און מען וואלט אויך נישט, אין די לאנגע ווינטער נעכט, געקענט לערנען דאָרט.

ער איז געווען א ייד אן עקשן, און ווען ער האט זיך עפעס גענומען אין קאָפּ אריין, האט ער עס געמוזט אויספירן. מאכט זיך אזא מעשה: ער האט אמאָל געחלומט, אז זיין קוזינע, וואס האט ערגעץ געוווינט אין זיבענבירגן, אין אונגארן, האט געהאט א טאכטער, וואס זאָל האבן געוווינט אין מצרים, איז דארט געשטארבן קינדערלאָז, נישט איבער-לאזנדיק דארט קיין יורשים און איבערגעלאָזט א גרויס פארמעגן. אזוי ווי די קוזינע איז אליין געווען אן אלמנה און מער ווי די איינציקע טאכטער נישט געהאט, געהערט איר, הייסט עס, די גאנצע ירושה. וויאזוי די קוזינעס טאכטער האט געהייסן, ווו זי האט געוווינט, פון וואס אייגענטלעך די ירושה באשטייט, אפילו נישט גענוי, ווו די קוזינע האט געוווינט, האט ער נישט געוווסט. אבער אזא ייד, ווי ר׳ שאיע בעריש, לאזט נישט סתם אָפּ אזא זאך. ער איז געווען זיכער אז דער חלום איז אן אמת׳דיקער און נאך לאנגע זוכענישן האט ער ערגעץ, אויף אן אלט ספר, געפונען די אדרעס פון דער קוזינע אין אונגארן און נישט נאר ער האט הייליג געגלייבט אינעם חלום, נאר אויך דאס גאנצע שטעטל מיט אים. אבער ווו נעמט מען אויף הוצאות הדרך פאר אזא לאנגער נסיעה, פון לינסק ביז זיבענבירגן, צוויי מעת לעת צו פאָרן מיט דער באן? די מעשה איז געוויער געווארן א גויאישער אדוואקאט און ער האט געמאכט שותפות מיט ר׳ שאיע בערישן אז ער, דער אדוואקאט הייסט עס, וועט פינאנסירן די גאנצע זאך און ער וועט באקומען 50% פון דער ירושה. די מעשה, אז א גויאישער אדוואקאט האט זיך גענומען צום ענין, האט ממש אויפגעקאָכט דאס גאנצע שטעטל. ס׳טייטש! ווען אן אדוואקאט, און דערצו נאך א גוי, האט זיך גענומען צו דער זאך, מוז זיכער עפעס שטעקן דארין און יידן האבן אָנגעהויבן מקנא צו זיין ר׳ שאיע בערישן, אז דער רבש״ע האט אים אויף דער עלטער

צוגעשיקט אזא ירושה. וואס האט זיך אבער ארויסגעוויזן? נאך 2 טעג טליקען זיך מיט דער באן, זענען טאקע, ר׳ שאיע בעריש מיט אן אנגעשטעלטן פונעם אדוואקאט, אנגעקומען אינעם שטעטל אין זיבענבירגן, אבער די קוזינע זיינע האט שוין מער נישט געלעבט. לויט ווי די יידן דאָרט האבן דערציילט, האָט טאקע די קוזינע געהאט א טאָכטער, וואָס האָט געווינט אין מצרים און זי זאָל טאקע האָבן דאָרט געווען זייער רייך, אבער ווי די טאכטער האט געהייסן אין וועלכער שטאט אין מצרים זי האט געווינט, האט מען נישט געקענט געוויער ווערען.

שמעון פרידלנדר

פארשטערטע ימים טובים

זכרונות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

סוף יאר תרפ״ד (סעפטעמבער 1914). דאס עסטעררייכישע מיליטער איז צוריקגעלאפן, צעשלאגן, צעהרגעט, הפקר לאזנדיק גאנץ אסט און מיטל-גאליציען. די ווילדע רוסישע הארדעס האבן זיך צעשפרייט איבער די גאליצישע שטעטלעך, איבער די יידישע ישובים, ברענגענדיק מיט זיך רויב און מארד. מיט פארבלוטיקטע הערצער און מיט א גרויסער אימה, האבן די יידן אין די קליינע שטעטלעך צוגעזען ווי ,,אונדזערע״, ד.ה. קיר״הס׳ זעלנער, האלטן אין איין לויפן אויף צוריק, דערציילנדיק גרוילדיקע מעשים פון די רוסישע שווארצמאה׳ניקעס, ביחוד אין די קליינע שטעטלעך פון וואנען קיינער קען נישט געוויער ווערען זייערע ,,מעשים טובים״.

דער ראש השנה איז געווען א פארשטערטער. דער מארק-פלאץ איז געווען באלייגט מיטן אפציענדיקן מיליטער, אפגעמוטשעטע, פארהונגערטע, אפרוענדיק זיך איבעראל כדי ווייטער צו לויפן. פון אלע זייטן זענען זיי געקומען: מיטן קייזער-וועג, מיט די סטעשקעס, פון אויבן אין דער גאס, פון בראס און מיטן יאנקעוויצער וועג, צווישן זיי פארוואונדעטע און קראנקע. דער רב האט געלאזט אויסרופן אין אלע בתי מדרשים, אז אלע יידן זאלן זיך שטעלן באקן ברויט, אין סאמע יו״ט, פארן מיליטער און די הונגעריקע זעלנער האבן ממש פונעם אויוון, געכאפט דאס הייסע ברויט. אזא הונגער האט געהערשט צווישן זיי.

דאס צוריקלויפנדיקע מיליטער האט מיט זיך מיטגעברענגט די ,,כאלערע״. מענטשן זענען ממש געפאלן אין די גאסן. קיין דאקטוירים זענען אין שטעטל מער נישט געווען. ס״ה האט דאס שטעטל אין נארמאלע צייטן פארמאגט 2 דאקטוירים, א יידישן, ד״ר טורטעלטויב און א גויאישן ד״ר פאראיעוועסקי און אויך א באצירקס-פיזיק. ד״ר טורטעלטויב איז גלייך אנפאנג קריג אוועק צום מיליטער און די רעסטלעכע 2 זענען שוין געהאט

אנטלאפן. די כאלערע האט זיך פאר דאס פראנק און פריי געקענט פארשפרייטן. דער מלאך המות האט געפראוועט פריי זיינע ארגיעס. גאנצע יידישע משפחות זענען אויס־געשטארבן, מאמעס, טאטעס און קינדער, מער ווי 100 יידישע נפשות פונעם שטעטל זענען דעמאלט אומגעקומען.

3 טעג נאך ראש השנה זענען אריין אין שטעטל די ווילדע רוסישע הארדעס, גערויבט, געפלינדערט, פארגעוואלטיקט, פארברענט יידיש האב און גוטס, ווי דער סדר עולם איז אין א קריג. די ערשטע טעג זענען די יידן כמעט נישט ארויסגעקומען פון די הייזער. צוביסלעך האבן זיי זיך אנגעהויבן ארויסצווויזן, כאפנדיק פון צייט צו צייט קלעפ מיט די נאגייקעס פון די קאזאקן. יום כפור איז געווען א פארשטערטער און אויך סוכות האט קיין טעם נישט געהאט, ווייל מ׳האט מורא געהאט צו שטעלן סוכות. אפילו די סוכות אויף די ביידעמס, האבן אויך נישט געהאט קיין סכך, ווייל אויך דער דארפס־גוי האט מורא געהאט צו קומען אין שטאט אריין.

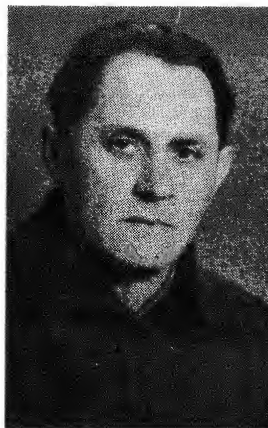
פלוצים, א טאג פאר הושענא רבה, האבן זיך די רוסן צוריקגעצויגן און „אונדזערע״ זענען צוריק אריין אינעם שטעטל. דאס גאנצע שטעטל איז דעם טאג „געלייגן״ אויף דער גאס. יידן האבן ממש געטאנצט אין די גאסן פאר שמחה. ס׳איז געווען א לוסטיקער הושענא רבה, מ׳האט געהייצט דאס באד געווארעמט די מקוה און געמאכט א גוטן שוויצ־באד לכבוד שמיני עצרת.

הושענא רבה פארנאכט, האט אנגעהויבן צו פראשען דער ערשטער שניי. אין משך פון דער נאכט, זענען אלע דעכער געווארן אפגעקאלעכט און דאס גאנצע שטעטל האט זיך איינגעהילט, לכבוד יום טוב, אין א ווייס פאכיק קלייד. די יידן אין שטעטל האבן זיך געגרייט צו פראווען א לוסטיקן שמחת תורה. פישל מענדל נעבעכס האט שנעל הושענא רבה, אויסגעוואשן זיין ווייסן זיידענעם כאלאט, וואס ער פלעגט טראגן יעדן שמחת תורה.

שמיני עצרת גאנץ פרי, זענען יידן, ווי דער סדר עולם איז, געלאפן, אין דער נאך פון נעכטן, גאנץ ווארעמע מקוה, גארנישט וויסנדיק וואס עס איז ביי נאכט אין שטעטל פארגעקומען. פלוצים האט חיים גענענדעלס, אדער ווי מ׳האט אים אין שטעטל גערופן, חיים פון דער בודע (זויערבערג) דערזען דורכן באד־פענסטער 2 רוסישע זעלנער מיט ביקסן, דרייען זיך אין דרויסן, און אזויווי ער איז געווען א גרויסער עסטערררייכישער פאטריאט, ווי אלע יידן אינעם שטעטל, האט ער צוזאמענגענומען אלע יינגעלייט, וועלכע האבן זיך געפונען אין באד און באשלאסן ארויסצוגיין און נעמען די 2 רוסישע זעלנער — געפאנגען און זיי איבערגעבן צו די „אונדזעריקע״. ווען נישט לייבאלע דים ע״ה, א מיושב׳־דיקער בעל בית, וואלט די היצקעפ נישט געווען צוריקגעהאלטן פון אזא נארישן שריט, ווער ווייסט וואס פאר א שחיטה די רוסן וואלטן דעמאלט צווישן די יידן געווען געמאכט. וואס האט זיך דערנאך ארויסגעוויזן ? די עסטערררייכער האבן ביינאכט דאס שטעטל ווידער פארלאזט און אוועק צוריק איבערן סאן און די רוסן זענען ווידער געווען די בעלי בתים. דער שמחת תורה איז שוין במילא געווען א פארשטערטער.

נחום ווײנבערגער

פרנסות אין לינסק

תמונת המחבר

דער באגריף פון פרנסה ביי לינסקער יידן איז געווען א אייגענארטיקער. אז א ייד האט באוויזן דאנערשטיק צו ברענגען דעם ווייב געלד, אויף איינצוקויפן מעל אויף ברויט פאר דער קומענדיקער וואך, ווייל אין לינסק האט מען דאס ברויט אליין געבאקן, האט שוין דאס געהייסן פרנסה, טראָץ דעם וואס פיל מאל איז דאס געלד געווען געבארגט. ווער עס האט פארדינט אויך אויף פלייש און פיש, דער האט זיך שוין גערעכנט פאר א גביר.

דערזעלבער באגריף איז געווען אויך וועגן וווינען. דער רוב יידן האט געוווינט אין איין צימער, וועלעכס האט אויך געדינט פאר א קיך. עס זענען אויך אזעלכע געווען וואס זייער פרנסה איז געשאפן געווארן אין דעם איינעם צימער, ווי שוסטער, שניידער און מלמדים, אָן אונטערשיד וויפיל קינדער עס זענען געווען ביי אזא משפחה. קינדער דאס זענען געווען די איינציקה ברכה וואס איז געווען בשפע. די מערהייט פון דער יידישער באפעלקערונג האט זיך באשעפטיקט מיט קליין-האנדל, א טייל האבן געהאט געשעפטס-לאקאלען, א טייל האבן געהאט בודקעס און א טייל האבן געהאט „סטראגאנעס", דאס איז געווען א טיש מיט א ביסל סחורה, מיט וועלכען דער סוחר פלעג זיך ארויסשטעלן אויפן מארק איין מאל אין דער וואך, אין א מארקטאג. אינעם מארקטאג פלעגן קומען פיל פורן פון די דערפער און ברענגען זייערע פראדוקטן צו פארקויפן און איינקויפן וואס זיי האבן באדארפט. דאס איז געווען דער טאג, וואס האט דעצידירט וועגן דער פרנסה פון דער גאנצער וואך. עס איז כדאי צו באמערקן, אז דער גאנצער האנדל איז איינגעשטאנען אין יידישע הענט מיט אן אויסנאם פון 4—3 גוישע געשעפטן, אזוי אז עס איז אויסגעפאלן א יידישער יו"ט דינסטיק, האבן די באהערדן אפגערופן דעם מארק-טאג אויף מיטוואך.

עס איז אויך געווען א שיכט פון בעלי מלאכה'ס און אנדערע ארט פרנסות ווי, פעדלער, שדכנים מלמדים און פארשידענע כלי קודש. עס זענען געווען פאכן, וואס זענען געווען אויסשליסלעך אדער כמט אויסשליסלעך אין יידישע הענט ווי, שניידער, שוסטער, בעקער און סטאלער. עס זענען אויך געווען ריין גוישע פאכן, ווי קאוואלעס, שלעסער און מוירער. פייאקערס איז געווען א ריין יידישע פרנסה. זיי פלעגן פירן מיט פערד און וואגן די פאסאזשירן צו דער באן-סטאציע, וועלכע איז געווען 5 קילאמעטער ווייט פון דער שטאָט, ווי אויך אין די נאָענטע שטעטלעך ווי זאגוזש, סאניק, באליגראד. איך דערמאן

זיך די נעמען פון א טייל פון זיי ווי שמואל בוידעם, מענדעל קאזע, לייבאלע קילע און נאך.

עס איז אויך געווען א קליינער שיכט פון יידישע פויערן, דאס הייסט, קיין פעלדער האבן זיי נישט געהאט. זיי האבן פארמאגט 4—3 קי און א פאר ציגן. די פאשע פאר די בהמות פלעגט מען קויפן ביים גראף און די תוצרת האט מען פארקויפט דער יידישער באפעלקערונג. דאס איז געווען א שווערע ארבעט אין די דארטיקע באדינגונגען און א שוואכע פרנסה.

די אלע פרנסות ווי אויך אלע אנדערע געביטן פון לעבן האבן געהאט זייער טרא-דיציע פון פיל דורות, אין וועלעכע, ביז נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז קיין ענדערונג נישט פארגעקומען. די גרויסע ענדערונגען און רעוואלוציעס, וואס האבן נאך דער מלחמה ארומגענומען די וועלט, האבן אויך א שטארקן טרייסל געגעבן דעם אלטן בנין פון דער יידעשער קאנסערוואציע. די יוגנט מיט דער ציוניסטישער לאזונג און דער רוף צו פראדוקטיוויזאציע, האט מאסנווייז אנגעפאנגן צו לערנען פאכן און פרנסות, און לינסק האט באקומען א ניי פנים.

חנה טיי־ווייטמאן
נוי־יארק

תמונת המחברת

א בליק צוריק אויף מיין טייער לינסק

(געגראמטע פראזע)

ווען איך קלער צו מיין קינדערצייט, דערמאן איך זיך

1

שכנים האבן געגריסט איינער דעם צווייטן
יעדער האט דערקענט דעם אנדערן פון ווייטן
מען האט געוווסט אויב איינער האט קנאפ פרנסה
און אויב איינעמס קינד איז נישט געזונט אדער זיין זוגתו.

2

האט ביי איינעם געפעלט חיונה
האט מען אויסגעבארגט; מיין מימע
אזוי אויך אנדערע האבן באזארגט שוואכע
און קראנקע, ביי נעכט געזעסן און געוואכט.

3

די חדרים זענען געווען מיט יינגלעך איבערפולט
מען האט געלערנט חומש און גמרא

יונגעלייט מיט בעקעשלעך אין בית המדרש
זענען געוואקסן גאונים.

4

פלוצים האט די השכלה אין פענצטער געקלאפט
א דראנג צו פרייהייט האט די יוגנט ארומגעכאפט
עס איז געקומען צו א שפאלטונג צווישן אלט און יונג
אבער געזיגט האט יוגנט אין דעם קעמפנדיקן רינג.

5

צוערשט אין געהיים, מען האט זיך ארגאניזירט,
צוזאמען געלערנט, טעאטער אויפגעפירט
עברית גערעדט, געלערנט א מלאכה
מען האט געגלויבט עס וועט זיין א ברכה.

6

ארץ ישראל ווערט דאס הייליקע ציל
מען ווערט א חלוץ מיט א געהויבן געפיל
א שטארק צוזאמענגעהערן האט עס געגעבן
די יוגנט איז באגליקט מיט א אידעאל, מיט א ניי לעבן.

צבי דים, שיקאגא

זכרונות פון לינסק

"איינרייסן"

עס איז געווען שבת אין דער פרי, אין דער סאנדזער קלויז, מ'האט געהאלטן ביי די ,,שבת ברכות". מיט גרויס התלהבות, ווי דער סדר איז ביי בעלדזער חסידים, האט דער עולם געשמאק געדאווענט. פארן עמוד איז געשטאנען ר' מיכאל גראפעל און אויסגעלאזט מיטן באקאנטן שבתדיקן נוסח ,,ת-מו-תת ר-שע ר-ע ו-שונ-אי צ-דיק י-א-ש-מו, פו-דה ד' נ-פש ע-ב-דיו ולא י-אש-מו כל ה-חו-סים בו" און פלוצים האט זיך געהערט א געוויין און א געשריי. דריי ווייבלעך, די קעפ באדעקט מיט טיכלעך, אז מ'האט נישט געקענט דערקענען ווער זיי זענען, האבן זיך באוויזן אין דער אויפגעפראלעטער טיר און גלייך צו צום ארון הקודש מיט א יעמערלעך געוויין ,,יידן בעט רחמים".

דער גאנצער עולם מתפללים זענען שטיל געבליבן, אויך דער בעל תפילה האט אפגעהאקט אין דער מיט, יואל שמש האט געעפענט דעם ארון קודש און די ווייבער האבן ארייגעוויינט אויפן הויכן קול און געשריגן: ,,הייליקע אבות, לויפט בעטן רחמים, לאה בת בלימה יענטע זאל האבן א רפואה שלמה". ,,האב רחמנות רבש"ע" — האבן די ווייבער געיאמערט — ,,אויף א מאמע פון קליינע קינדער". ס'האט אפילו א סאך בעלי בתים מיטגעריסן צום וויינען, אזוי יעמערלעך האבן די ווייבער געוויינט.

ר' יענקלה ר' שיאלעס האט די אויגן געעפנט און געפרעגט ברוך טילעס, פאר וועמען מ'רייסט איין און ברוך טילעס האט אים געזאגט, פאר לייבאלע יאשעס טאכטער, זי איז א מקשה לילד. ר' יענקאלע האט צוריק פארמאכט די אויגן, זיך פארטיפט אין מחשבות און פלוצים א זאג געטון ,,דער רבש"ע וועט איר העלפן". ווי נאר דאס געזאגטע איז ארויס פון זיין מויל, האט איינער דעם צווייטן באלד ווייטער איבערגעבן, וואס ר' יענקאלע האט געזאגט און ווען די ווייבער זענען צוריקגעגאנגען פון קלויז האט מען זיי אויך דאס דערציילט וואס ר' יענקאלע האט געזאגט, אז דער רבש"ע וועט איר העלפן.

איידער נאך די ווייבער האבן די שוועל צוריק אהיים איבערטרעטן, האט מען שוין אין דרויסן געהערט דאס געוויין פון א ניי געבוירן קינד.

דער אונטן געדרוקטער „אויפרוף“, וואס מיר פאר־עפנטלעכן אין דער אריגינאלער ארטאגראפיע, איז אויס־געקלעבט געווארן אין לינסק אינעם יאר 1937, און מער ווי עפעס אנדערש, ווייזט ער ווי דאס לעבן אין שטעטל האט נאך דעמאלט אויסגעזען.

בעז״השית.

יודען געוואלד ! יודען ראטעוועט !

ווי לאנג עס איז נאך צייט ! עס ברענט איין פייער וואס עס פארברענט יודישע נשמות מיט די גופים עס איז אפילו א חרפה צו רעדין וועגין אזעלכע זאכען עס איז א שאנדע פאר דעם כלל ישראל אבער וואס זאל מען טהוען מען טאהר מער נישט שווייגן מען מוז שרייען געוואלד ווען עס איז שוין געקומען צו דעם בעוה״ר אז טייל פרויען פון אונזער שטאדט וועלכע האט תמיד גיגאלטן פאר א יודישע שטאדט, הייבן אן צו פערלאזון די מצות טבילה און היטן נישט די דיני נידה מיט וועלכען זיי ברענגין אויף זיך און אויף דעם מאן דעם עונש כרת רח״ל זיי שטארבן פאר דער צייט ל״ע און אפילו ווען יעמאנד האט איין אנדערן גרויסן זכות אז ער בליבט לעבין, אבער די נשמה בלייבט אבגעשניטן אויף אייביג פון דעם לעבנס-קוואל צו השי״ת אויך בלייבט זייער זינד אויף אייביג פערקלעבט אויף זייערע קינדער וועלכע ווערען און ערצויגן אין טומאה וואס קענין זיך קיינמאל פין דעם נישט אבוואשן עס בלייבט אויף אייביג איין בן הנידה וועלכעס איז דער גרעסטער פגם משפחה וועלכער ערליכער יוד וועט זיך וועלען משדך זיין מיט א זאלכן וועלכע איבערטראגן זייער טומאה צו ווייטערע דורות צו פעראומרייניגן ח״ו דעם כלל ישראל, יעדער יוד ווינשט זיך דאך צו האבען גוטע קינדער אבער דאס קינד וואס ווערד געבוירען פון איין אומריין פאמיליען לעבען בעקומט א אומריינע נשמה וואס ציהט אים זיין גאנץ לעבען צו רשעות צו שלעכטס — חוץ דעם שטייט אין זוהר הקדוש אז דער עוון פון נידה איז גורם אז השי״ת נעמט ארוב די השגחה פון דער וועלט און ענפערט נישט די וואס בעטען און שרייען צו איהם יודען ! בעדענכט ווי מיר האלטן אין וועלט וואס פאר צרות עס שיטען זיך אויף די קעפ פון כלל ישראל ! חוץ דעם פעקל צרות וואס יעדער יוד האט פיר זיך און מיר בעטען און שרייען צום רבש״ע און ווערען נישט געענפערט. ליבע יודען ! לאמער א טראכט געבען אויב דאס איס נישט צוליב די זינד וועלכע האבען געברענגט דאצו אז השי״ב זאל זיך דערוואטערן פון אונז און דאדורך ליידען זעהר פיל אומשולדיגע מענשען ווייל יעדער יוד איז ערב פאר דעם צווייטען א ציטערניש נעמט ארום יעדען יוד הערענדיג אז די הארבסטע דינים פון דער תורה ווערען געבראכען, די עברה איז נאך הארבער ווי פון נבלה וטרפה ווי חזיר עסין איז גורם אין ווייל עברה גוררת עברה טייל מענשען זענען עובר בשאט נפש אויף דעם לאו פון נבלה וטרפה לא יאכל וואס די תורה זאגט צו דעם „לטמאה בה“ ווייל מאכלות אסורות זענען מטמטם את הלב זיי זענען מטמא די נשמה מיט דעם גוף און דאס ברענגט נאך צו הארבערע עברות רח״ל און דאס ברענגט דאס גרעסטע אומגליק אויף דעם כלל ישראל דער ענין

טהרת משפחה איז פון די 3 מצות וועלכע די פרויען האבען און ווען זיי היטען נישט די מצוה זענען זיי ביי איין געבורט פון קינד מסוכן חח״ל ווי זא קענען זיי בעטען דעם השי״ ער זאל זיי העלפען בשעת סכנה רח״ל ווען זיי היטען נישט אב די וויכטיגסטע מצוה זאלען די פרויען נישט מיינען אז מען ווייסט נישט, איהר זאלט וויסן אז דאס ביתדין פירט א גענויע קאנטראלע ווען איין פרוי זאגט ליגנט אז זי פאהרט אין א צווייטער שטאדט איז שוין אין ארדנונג נייו! זי איז נאך גורם אז אנדערע זאלען אויך קענען ליגענט זאגען אבער סוף כל סוף ערפארען מיר דעם אמת געוואלד! וויי איז צו אונז ווי מיר האלטען אז פאר דער תאוה פון איין מינוט ווערט מען א א רשע א מומר לאותו דבר מיט וועלכען מען דארף זיך שעמען ובפרט אויף יענער וועלט, ליבע ידען נעמט אייך אין זינען דעם כבוד פון השי״ת פון דער תורה און לאמער תשובה טהוען און בלייבען לעבען. מיר זענען מחויב צו זאגען דאס ווי עס שטייט אין דער תורה און דאמיט אבראטעווען די ברענענדיקע נשמות רח״ל און ממילא דעם כלל ישראל.

מיר זענען מזהיר באזהרה חמורה און מתרה אז פאלס די פרויען וועלכע האבען ביז היינט פערנעסיגט דעם ענין פון טהרת משפחה וועלען נישט תשובה טהוען אויף להבא וועלען מיר געצווינגען זיין מפרסם צו זיין זייערער נעמין ברבים פון וועלכען זיי וועלען גרויס שאנדע האבען, זייערע מענער וועלען נישט צוגעלאזט ווערען צו קיין שום דבר שבקדושה אויך וועלען מיר געצווינגען זיין די מענשען אבצוטיילען מיט אלע יודישע ענינים הן בעניני מל זיין איין קינד ביי שדוכים הן ביי אבזינדערן איין טייל בית החיים פון אלע אנדערע יודישע ידען ווי עס איז על פי הדין. דאס ערשטע דארף מען מבטל זיין די שלעכטע מאדע פון שטעלןצוזאמען די בעטין מען איז גורם צו קימען צו איין איסור כרת רח״ל ווארום דאס איז דער גרעסטער סרסור עברה רח״ל און אפילו מען איז א גובר על יצרו בסוף העברה איז מען אבער עובר אויף דעם לאו ובחוקותיהם לא תלכו און אויף דעם וואס חכמינו ז״ל האבען געאסרט אז די בעטין טארען זיך נישט אנרירען.

אויך זנענען מיר מזהיר באזהרה חמורה, ווי מיר זעהען ווי גרויס עס איז די פירצה פון חילול ש״ק בפרהסיא אהן חרפה אין אהן בושה אז יעדער פאטער און מוטטער זאלען זעהן וואס זייערע קינדער טהוען יעדען שבת וויפיל מאהל זיי זענען מחלל שבת בפרהסיא מיט פערשידענע איסורים דער פאטער מאכט קידוש באהבה וביראה אבער ער פערגעסט אז דער יין לקידוש איז יין נסך דורך זיינע קינדער וועלכע זענען מחלל שבת בפרהסיא וואס האבען דעם דין פון א מומר ויינו יין נסך.

אויך זענען מיר מעורר וועגען דעם פירצה וואס עס איז געווארען אז מען גייט אין די אייגענע האר אפען זאל מען וויסען אז די אשה וואס גייט אפען אין די האר הייסט עוברת על דת און מ׳טאר נישט זאגען קיין יודיש ווארט געגענאיבער אייגענע האר דאס הייסט א ערוה און עס שטייט אין זו״הק אז דאס ברענגט ארימקייט און מיר זעהען דאס בחוש אז זייט דער חטא איז נעבעך אזוי נפרץ געווארען ווערט נעבעך נתרבה דאס עניות דאדורך בארעכענט אייך אז עס איז א באשעפער אויף דער וועלט און מיר מוזען

טוהען זיין רצון און אז מיר וועלען טוהען זיין רצון וועט ער אונז העלפען מיט די גאולה שלמה במהרה. אויך הערן מיר אז אין א טייל יודישע הייזער האט מען שוין איבער-גיגעבען דאס קאכען די גוישע דינסטען וועלכע האבן זיכער נישט גילערנט די דינים פון מליחה נישט פאן בשר בחלב. וועלכער יוד ווייסט דען נישט אז בשולי עכו״ם זענען טרפה נאר מען איז גרינג מען רעכענט זיך גאר נישט מיט דער תורה. נאך איין קלות איזט וואס מען שיקט איין שפחה שעכטן איין עוף פרעגט מען נישט אפילו אויף קיין צעטל פון שוחט כדי צו וויסען אב די שפחה אליין האט נישט געקוילעט אדער אפשר איז דאס עוף נתנבל בשחיטה געווארען, דאס בית דין האט שוין פיל מאל דארויף מזהיר געווען אבער עס העלפט גאר נישט.

יודען האט רחמנות אויף אייך אליין און אויף דעם כלל ישראל און נאר בזכות וואס מיר וועלען מקיים זיין די גאנצע תורה וועלען מיר געהאָלפן ווערען מיט א גאולה שלמה בק״ב.

ועד להחזקת התורה והדת דפה״ק לעסקא יצ״ו

שמעון פרידלנדר

א נאכוואָרט

דער צוועק פון די אלע געשריבענע זכרונות איז, צו שטעלן א דענקמאל מיין שטעטל לינסק, ווו דער גרעסטער טייל איינוווינער זענען געווען יידן, וואס האבן אין משך פון דורות געוועבט זייער לעבן צווישן א ים פון גויים, געהיטן דאס יידישע פייערל זאל נישט אויסגיין, געשפינען די בענקענדיקע גאולה־פעדעם, געחלומט "משיח־צייטן"־חלומות און פאר'ירש'נט אירע בענקענדיקע חלומות צו די ווייטערדיקע דורות. פלוצים איז דאס אומגליק געקומען און צעריסן די דורות-קייט און אין א טאג פון פיין און צארן, זענען די יידן דארט פארשניטן געווארן, פירנדיק מיט זיך די גאולה בענקענישן ביז צו די גאז-קאמערן און דארט זייערע ריינע נשמות אויסגעהויכט מיטן באקאנטן „אני מאמין" אויף זייערע, פון הונגער און דורשט, געשפאלטענע און פאר'שרפה'טע ליפן.

דורות לאנג האבן די יידן דארט געלעבט און געשאפן, לויט זייערע באגריפן, א יידיש לעבן, פארפונדעוועט אויף רעליגיעזע און נאציאנאלע יסודות, וואס זענען געווען זייער לעבנס-אינהאלט און פלוצים איז דאס שטעטל אויסגעלערט געווארן פון אירע יידן, געפירט געווארן ווי שאף צו דער שחיטה און פארברענט און דערשאסן געווארן פון חיות אין מענטשן געשטאלט. און נישט נאר דאס! נישט ווייניקע פון זייערע גויים-שכנים, האבן צוגעהאלפן צו זייער פארטיליקונג, ווען נישט דירעקט, איז עס געווען דורך מסר'ן, רויבן און פרייען זיך צו זייער אומגליק.

אמת! מיין שטעטל האט זיך נישט ספעציעל אויסגעצייכנט מיטן שאפן גייסטיקע אוצרות, וואס זאלן אנהאלטן דורות און נישט ארויסגעגעבן פון זיך גרויסע פערזענלעכ-קייטן, אבער דאס שטעטל איז געווען איינס, פון די הונדערטער גאליצישע שטעטלעך, וואס האבן פארשטאנען, אין משך פון דורות, צו היטן דאס ליכט פונעם יידנטום, אז עס זאל נישט אויסגיין און געדינט אלס קערן פון די חלומ'ער און קעמפער פאר אונדזער זעלבסשטענדיקייט, וואס איז אויפגעשטאנען אויף די קברים פון זייער רויכערדיקן אש.

„איר האט אנגעהויבן, איר האט געוואלט אן אייגענע מדינה", שרייבט איינער פון די קעמפער פון אונדזער באפרייאונגס-קריג, אן אייניקל פון אונדזער שטעטל, צו זיינע עלטערן, „און איצט ליגט דער חוב אויף אונדז, דאס צו פארענדיקן".

די יידן פונעם שטעטל האבן געוווסט פון די יסורים וואס וועלן קומען פאר דער גאולה, אבער זיי האבן נישט געקלערט און זיך נישט פארגעשטעלט, אז טאקע זיי אליין, וועלן זיין דער אביעקט פון אט די אלע צרות און אז די גאולה וועט זיין אויף די רואינען פון זייערע היימען.

א גרויסער חלק אינעם היטן דאס יידישקייט אינעם שטעטל האט געהאט די יידישע מאמע. שווער און פול מיט ליידן איז געווען איר לעבן. זי האט ס'רוב באדארפט צוהעלפן צו דער פרנסה, אויפהאדעווען אירע א סאך קינדער, איבערנייען, פארלאטען און באקליידן

זיי, אויפציען זיי, אז זיי זאלן זיך באגעניגן לאזן מיט וואס ווייניקער, אזוי ווי זי, און אויך לערנען זיי די ערשטע יידישע מצוות און מנהגים. אויף איר איז געלייגן דער חוב אכטונג צו געבן, אז דאס קינד זאל נישט עסן אן „המוציא”, זאל זאגן „קרישמע” (קריאת שמע) און זאל גיין אין „חדר”. די יידישע מאמע איז עס געווען, וואס האט דעם שבת און יום טוב, געגעבן א טעם פון הייליקייט און דערהויבנקייט. א גאנצע וואך האט זי געוווסט, ווי דורכצושטופן די טעג אין דחקות, כדי אפצושפארן פארן שבת און יום טוב און שאפן אינעם שבת א אינטימע, יום׳טוב׳דיקע אטמאספער. כאטש זי האט פונעם ליכט פונעם יידנטום נישט קיין סאך געוווסט, האט זי אבער פארשטאנען, אריינצוגעבן אינעם תוכן פונעם שבת, גייסט און געפיל, ווארעמקייט און זעלבסטצופרידנקייט. אט א די אלע איינדרוקן האבן זיך אָפּגעשפּיגלט אינעם קינדס נשמה, צוזאמען מיטן ליד „ראזשינקאלעך מיט מאנדלען”, וואס דאס קינד האט איינגעזאפט צוזאמען מיט זיין מוטערס מילך.

דער שרייבער פון די שורות האט נישט קיין פרעטענציעס, צו שאפן עפעס וואס זאל האבן א ליטעראריש ווערט, עפעס, וואס זאל בלייבן אויף שפעטער. זיין איינציקע כוונה איז נאר צו שילדערן אזוי דאס לעבן פונעם שטעטל, ווי עס האט זיך איינגעפרעסט אין זיין נשמה אין די יארן, ווען ער האט דארט געלעבט. דאס האלט ער פאר זיין רעכט און פאר זיין חוב. ער רעדט זיך אויך נישט איין, אז דאס גאנצע לעבן פונעם שטעטל האט נאר געהאט ליכט-זייטן און נישט קיין שאטנס. עס זענען אויך געווען שאטן-זייטן, ווי עס איז איבעראל אינעם לעבן, אבער פון דער פערספעקטיוו, פון דער ווייטנס, וויל ער נאר די גוטע זייטן געדענקען, ווייל דאס לעבן דארט איז אוועק און קומט מער נישט צוריק. ער האט אויך נישט קיין אמביציע צו רעכענען, אז ער האט מיט זיינע פאר שילדערונגען, דאס גאנצע לעבן פונעם שטעטל ארומגענומען. ניין לגמרי נישט! א לעבן פון דורות קען מען נישט מיט א פאר שטריכן ארומנעמען. ער האט נאר געוואלט, כאטש א טייל פונעם פארגאנגענעם לעבן, ארויסרייסן פון דער פארגעסנקייט.

צום סוף וויל איך דאנקן אלע שטעטישע, וואס האבן מיך מזרז געווען די אלע זכרונות אויפצושרייבן און באזונדערס מיין לעבנס-באגלייטערן סימה און מיין חבר מנחם אלדובי ז״ל, וואס האבן מיר אין א געוויסער מאס צוגעהאלפן ביים אויפצייכענען די זכרונות.

שמעון פרידלנדר

א איבערבליק איבער די לאגע פון די יידן אין לינסק אין דער צייט פון דער רוסישער אקופאציע, אין די יארן סוף 1939 — ביזן אויסברוך פונעם דייטש-רוסישן קריג.

שווער, זייער שווער, איז צו געבן א איבערבליק איבער א לאגע, א מצב, ווו מ'האט אליין נישט געלעבט און מ'איז אנגעוויזן אויפן דערציילן פון אנדערע. קיין מענטש קען נישט ארויס פון זיין אייגענעם „איך". איעדער דארט האט געזען די לאגע, אזוי ווי ער האט זי געפילט אויף זיין אייגענער פלייצע, לויט ווי זיין מאטעריעלע לאגע איז דעמאלט געווען. די דעמאגראפישע לאגע פון די יידן אין שטעטל, ד. ה. די סאציאלע שיכטונג פון די יידן דארט איז געווען אזעלעכע, אז ס'רוב יידן האבן געלעבט פונעם האנדל, ווען נישט דירעקט פון געוועלבן, איז עס געווען פון אויפקויפעריי א.ד.ג.. א חוץ דעם זענען געווען אזעלעכע וואס האבן געלעבט פון דער קהילה, ווי למשל „כלי קודש". מיטן אריינקומען פון די רוסן האט זיך דער גאנצער האנדל אפגעשטעלט, אלע געוועלבן האבן זיך פארמאכט און אויך דאס קהילה-לעבן האט אויפגעהערט. דורכדעם זענען ס'רוב יידן געבליבן אן פרנסה, נישט האבנדיק פון וואנען צו ציען זייער חיונה. א חוץ א פאר עשירים, האט דער רוב נישט געהאט ליגן קיין מזומן און מיטן צונעמען זיין געוועלבל, איז ער געבליבן בעירום ובחוסר כל. פון דער צווייטער זייט איז געווען דער גאר ארעמער שיכט פון בעלי מלאכות, צווישן וועלעכע עס האט געהערשט א שטארקע ארבעטסלאזיקייט, איבערהויפט צווישן דער צוואקסנדיקער יוגנט, — זיי די יוגנטלעכע, זענען פון די רוסן זייער צופרידן געווען. דער שיכט יידן האבן אין די רוסן געזען דעם דערלייזער פון זייער שווערן ווירטשאפטלעכן מצב, ווייל די רוסן האבן זיי געגעבן ארבעט. פון דער צווייטער זייט האט אט די קנאה, וואס האט לאנגע יארן געטליעט, ביי דער שיכט מענטשן, געגענאיבער די סוחרים, וואס, ווען זיי האבן זיי אפילו דירעקט נישט אויסגענוצט, האבן זיי דאך די אלע יארן בעסער געלעבט ווי זיי — זיך איצט פארוואנדלט אין א נקמה אויף אט א די סוחרימלעך, א סאך מאל אפילו — אין א סאדיסטישער נקמה. נאר פון אזא שטאנדפונקט איז עס צו פארשטיין, אז פון איין זייט דערציילן א סאך שטעטישע, וואס זענען נאכן קריג אהערגעקומען פון רוסלאנד, ווי גוט ס'איז דעמאלט אין לינסק מיט די רוסן געווען, פון דער צווייטער זייט דערציילן ווידער אנדערע פונקט פארקערט, ווי שלעכט און ביטער ס'איז מיט די רוסן געווען. קען זיין אז ביידע זאגן אמת, ווייל יעדער האט נאר געזען, ווי געזאגט, זיין אייגענעם מצב און נישט דעם צווייטנס.

איך וויל פארדאס פרווון געבן א בילד פון דער לאגע, ווי זי האט אויסגעזען אין דער אמת'ן באזירנדיק אויף די דערציילונגען פון ביידע זייטן.

דער מצב פונעם יידישן מיטלשטאנד איז באמת געווען א קאטאסטראפאלער, ווייל מ'האט אים אפגעשניטן זיין חיונה און אלעס ביי אים צוגענומען. אמת ער האט געקענט

גיין ארבעטן, אבער ערשטנס זענען די מענטשן געווען עלטערע, גרעסטנטיילס, און צווייטנס, און דאס איז געווען דער עיקר, מ׳האט געמוזט ארבעטן שבת. ביי דער נישט פרומער יוגנט, האט דאס נישט אויסגעמאכט, ווייל נאך פארן קריג, זענען שוין געווען אין לינסק יוגנטלעכע, אמת א גאנץ קליינער טייל, וואס האבן גערייכערט שבת און געגעסן טרפות אין גויאישע רעסטאראנען, אבער פארן פשוטן ייד, אפילו פאר א סאך בעלי מלאכות, איז נישט אזוי גרינג געווען מחלל שבת צו זיין. א סאך יידן האבן געשלונגען דאס שפייעכטס, ממש געהונגערט און נישט געקענט ביי זיך פועלן צו גיין ארבעטן שבת. פון דער צווייטער זייט, האט מען דאך פאר דער קילא ברויט, וואס מ׳האט באקומען נאכן שטיין א פאר שעה אין תור, געמוזט באצאלן, און פון וואנען? משה ענטנער האט מיר דערציילט א טראגישן פאל פון א בעל משפחה מיט א שטוב קינדער, וואס האט נישט געקענט צוקוקן דעם צער פון די קינדער און געגאנגען ארבעטן שבת, אז יעדן שבת, איידער ער איז געגאנגען צו דער ארבעט, האט ער זיך גוט אפגעוויינט און דערנאך געגאנגען צו דער ארבעט. אמת די רוסן האבן נישט געצווינגען צו ארבעטן, אבער דער וואס איז יא געגאנגען ארבעטן, האט אויך שבת ניט געקענט רוען.

געווען אין לינסק, נאך פון פאר דער מלחמה, א קליין הייפל יידישע קאמוניסטן, וואס זענען באמת שטארק גערודפט געווארן פון דער פוילישער רעגירונג, אבער וואס זענען די יידישע סוחרים פונעם שטעטל שולדיק געווען? מיטן אריינקומען פון די רוסן האבן זיי געמיינט, אז זייער משיח איז שוין געקומען און זיי האבן גערודפט ווי און ווען זיי האבן נאר געקענט. מ׳האט דערציילט, אז ווען די רוסן האבן צוגענומען אהרן פרייליכ׳ס געוועלב, זענען די קאמוניסטלעך, די יידישע, ארויף אין דער דירה און אראפגעווארפן דאס גאנצע מעבל און עס צעבראכן אויף שטיקער. עס וואלט נאך געווען צו פארשטיין, ווען זיי וואלטן דאס מעבל צוגענומען צו זיך אהיים, אבער סתם צעברעכן, האט נאר געקענט דאצו גורם זיין א זאאלאגישע שנאה. אמת אהרן פרייליך איז געווען א ייד אן עושר, ער האט געהאט א שפעצעריי הארט געשעפט, אבער נישט געהאט קיין אנגע-שטעלטע.

אדער נאך א פאקט: געווען אין שטעטל א ייד, מיין פאטער ר׳ שלום פרידלנדר, ע״ה, א ייד פון 80 יאר, וואס אלע זיינע יארן איז ער געווען אן אנגעשטעלטער ביי א גויאישן אדוואקאט און אין זיין לעבן קיינעם נישט אויסגענוצט. ער איז געווען א גרויסער בעל צדקה און אלס מעטריקע-פירער, ביי ארימע לייט כמעט קיינמאל נישט גענומען געצאלטס. ער האט נישט געהאט זיין אייגענע דירה נאר געוווינט ביי יענעם, אין א געדונגענער דירה. אמת, ער האט שיין געוווינט, לויט די באגריפן פונעם שטעטל, אבער די וווינונג האט ער נאך געהאלטן פון זייט אלע קינדער זענען געווען אין דער היים. מ׳וואלט נאך געקענט פארשטיין, ווען מ׳וואלט אים צוגענומען 2 שטיבער און געלאזט נאר 1 שטוב, מ׳האט אים אבער ארויסגעווארפן פון אלע 3 שטיבער און ער האט זיך געקענט מיטנעמען נאר די 2 בעטן פאר זיך און זיין ווייב און דאס בעטגעוואנט. ער האט נאך געהאט מזל אז שיעלע נטע וואלפ׳ס, שיעלע לערנער, האט אים ווי עס איז

אריינגענומען צו זיך אין זיין דירה, זאנסט וואלט אים אויסגעקומען ווינטער צו בלייבן אין דרויסן. קיין אנדערע דירה האט מען אים נישט געגעבן.

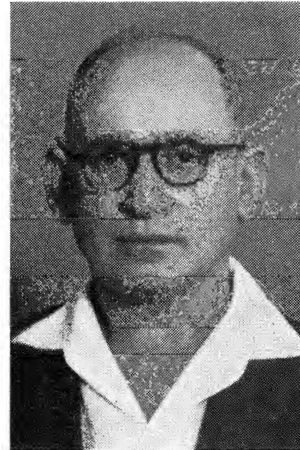
אין שטעטל זענען נישט געווען קיין סאך יידישע קאמוניסטן, אפשר א צענדלינג, און נישט אלע האבן זיך שלעכט אויפגעפירט געגענאיבער דער יידישער באפעלקערונג, אבער ביי אזא מצב געפינען זיך אלעמאל אפארטוניסטישע נאכשלעפער און א סאך מאל איז א נאכשלעפער ערגער ווי אן עכטער. איבערהויפט האבן זיך אויסגעצייכנט 2 מיידלעך מיט די רדיפות. איך וועל קיין נעמען נישט אנרופן, (איינע פון זיי איז אין אמעריקע) ס׳הייסט אז אויך דא אין לאנד געפינען זיך אייניקע פון יענע, וואס האבן זיך דארט נישט אזוי גוט אויפגעפירט. אזויווי אבער מ׳קען ביי אזא זאך נישט זיכער זיין 100 %, דארף מען קיין נעמען נישט דערמאנען. ס׳קען זיין אז די דערציילער אליין, מיינען נישט מער ווי זיך אליין צו שאפן אן אליבי און דורכדעם ווארפן זיי שמוץ אויפן צווייטן. לויט ווי משה ענטנער האט מיר דערציילט, זענען צווישן די קאמוניסטן געווען זייער פיינע, וואס זענען גאנץ ווייט געווען פון רודפן א ייד אדער זוכן נקמה. אזעלכע זענען געווען דוד טינק, מאטי פראפער און אנדערע. אויך זיי האבן געגלייבט אז זייער גאולה איז געקומען, דאס האט זיי אבער נישט געשטערט, זיך פיין אויפצופירן. איינער פון די 2 טאקי האט פאר זיין אנשטענדיקייט, באצאלט מיטן לעבן. די מעשה איז אזוי געווען: דער אפראָוויזאציע פארוואלטער איז געווען א רוס און ער איז געווען דער פארטיילער פון די פראדוקטן פאר דער ציוויל באפעלקערונג. אמאל, אנקומענדיק צוקער, פאר דער באפעלקערונג, האט דוד טינק, געזען אז מ׳פארטיילט נישט דעם צוקער, האט ער געפרעגט דעם רוס, דעם אפראוויזאציע-פארוואלטער, ווו דער צוקער איז אהינגעקומען. אזא זאך האט נאטירלעך דער רוס נישט געוואלט ליידן און דוד טינק איז ביי נאכט ארעסטירט געווארן אלס טראצקיסט, מ׳האט אים פון לינסק אוועקגעפירט און מ׳האט מער נישט געוווסט ווו זיין געביין איז אהינגעקומען.

געווען אין לינסק א סאך שטעטישע וואס האבן חתונה געהאט אין די דערבייאיקע שטעטלעך ווי: באליגראד, סאנוק, רימאנאוו א.ג.. אזויווי די שטעטלעך האבן געהערט צו די נאציס, זענען א סאך שטעטישע אנטלאפן קיין לינסק, אין זייער געבורטסשטאט. די אלע האבן, לויט א רוסישער פאראָרדנונג, געדארפט ארויסנעמען רוסישע פאספארטן. אזויווי אבער די אלע יידן האבן געהאפט, נאך דער מלחמה צו קענען צוריקקערן אהיים, ווו זיי האבן פריער געוווינט, — קיינער האט דאך נישט געקענט קלערן וועגן גאזקאמערן, — האבן זיי זיך אין שטעטל אויסבאהאלטן און נישט געוואלט נעמען קיין רוסישע פעסער, ווייל זיי האבן געוווסט אז פון רוסישן „גן עדן" קען מען קיינמאל נישט ארויס. אבער די יידישע קאמוניסטלעך האבן זיי אלע אויסגעפונען אויף די ביידעמס, זיי האבן געוווסט ווו צו זוכן, און אויסגעגעבן די רוסן, וואס האבן זיי ארעסטירט און אוועקגעשיקט קיין סיביר. אמת די מענטשן האבן זיך דורכדעם זייער לעבן געראטעוועט, אבער זיכער, אז ניט דאס איז געווען די מוסרים׳ס כוונה.

איסטריק

אליעזר ברזלי

איסטריק ערש ילדותנו

תמונת המחבר

לא ננסה להכחיש, כי אכן חיבבנוה במקצת, את עירת הולדתנו. ולא חלילה סתם חיבה עיוורת, כזאת שנאמר עליה — אהבה מעבירה את האדם על דעתו — לא ולא, היכרנוה, את העירה, בכל מגרעותיה ויתרונותיה ואהבנוה כמות שהיא. ידענו שמקומה בין מצניעי לכת, עירה רגילה בלי כל יהוס אבות, ללא הוד וללא כל תפארת מיוחדת.

כל כולה חבויה בין הרים במורדות הקרפטים, השתרעה לה בנחת בבקעה מלבנית כשבצדה זורם לו פלג שקט ומימיו זכים כבדולח. לא יצאו ממנה לא גדולים בתורה ולא גדולים בעושר. רוב בתיה בתי עץ נמוכים, הנשענים אחד על שכם שכנו, ורק כמה בתי מדות שהתרוממו עד לידי שתי קומות, שוו לה חזות של עיר. ואם גם שמשה העירה מרכז עירוני חשוב למספר גדול של כפרים שבסביבה, לא זכתה להקבע למקום מושבו של מושל המחוז. לכבוד זה זכתה שכנתנו לינסק, ובכל זיקה לרשות, נאלצים היו אנשי איסטריק לכתת רגליהם ולעלות למושל (סטארוסטא) בלינסק, וגדולה היתה בשל כך קנאתנו באנשי לינסק, ומדי הזכרנו את שמם הוספנו — כביכול — בכדי לעקצם, את כנוי הגנאי שלהם, כלומר, „חכמי" לינסק. אמנם נתברכתם בכל טוב, במושל היושב בתוככם, ובכל הרשויות הכרוכות בממשל וכמובן שפרנסתכם מצויה יותר, אבל לא נתברכתם בשנינות יתרה. אדרבה, בזה נתברכנו אנחנו אנשי איסטריק, כפי שיעיד כינוינו „המציתים" (פאלניקעס), על שם כנופיה מקומית שפעלה בסביבה והיו עסוקים בגנבת סוסים לפי שיטה מקורית. דרכם היה לפרוץ את האורוה של בעל האחוזה, להוציא את הסוסים, ולפני שהסתלקו, הציתו את האורוה בהשאירם שם ערימות עצמות, שלקטו בבית המטבחים. בכך טשטשו את העקבות, פשוט אסון קרה מידי שמים, האורוה עם כל שוכניה נשרפו ורק שרידי עצמות נשארו.

מאד אהבנו את הפלג הזך, אשר שמש מקום בידור עיקרי בשעות אחרי הצהרים, בימי ששי בשבוע, בימות החמה, עת נשתחררנו מן החדר. לחופש-לימודים אחר, לא זכו ילדי ישראל לקבל בימות הקיץ החמים. חופשם ניתן להם רק „בין-הזמנים", ז.א. בימים הגשומים שלפני פסח ובימי סגריר בחודש תשרי. בפלג הזה קבלנו הכשרתנו לדוג דגים ואם נראה במים הזכים דג כל שהוא, לא חשוב מאיזה גודל, לא הרפינו ממנו, שמנו עליו מארב ולא נחה דעתנו עד שנצוד. אלא שמאד הצטערנו על שהפלג הזה היה בלי שם ומשום כך, בכל עניני גטין, שאגב היו נדירים מאד, בעירה, היה על זוגות מסוכסכים, לנדוד לעירות שכנות, שבהן זרם נחל בעל שם וראוי לכן לעריכת שטר גירושין.

לא הצטינה העירה לא בבקיונה, לא ביפיה ועל אחת כמה וכמה לא בעשרה. רוב אנשי העירה היו עניים מרודים וכל ימיהם היו שקועים במלחמת הקיום, להשיג לחם לאכול ובגד ללבוש להם ולבני משפחתם הענפה. ובכל זאת אהבנוה כמות שהיתה! ואיך לא לאהוב אותה? עיר שבראשה מכהן יהודי כראש העיר, (בירגערמייסטער) יהודי נעים הליכות כר' משה פרנקל, שאוה לו למקום תפילתו את הקלויז הטשורקובי, השתתף בכל ההלוליות החסידיות, כאילו היה אדם רגיל ולא ראש העיר. כמה שבענו עונג, כשבערב יום הכיפורים התיצבנו במעגל בקלויז, סביב מצע הקש, כשעליו השתטח ראש העיר, על מנת לספוג, מאיציק בוץ את מנת המלקות כהלכתן.

מפי השמועה ידענו שקיים דבר ושמו „אנטישמיות", ז.א. יהודים נרדפים אי שם, באשר הם יהודים, כי באיסטריק לא היתה קימת אנטישמיות. היהודים הוו בעירה רוב גדול ואין רוב יכול להיות נרדף ע"י מיעוט. כל פחדנו מפני גויים התבטא בפחד מפני גוי שיכור. קרה וגוי השתכר ביום השוק, הקים מהומה והיהודים התחילו לסגור חנויות מחשש התפרעויות העלולות להתרחש, אבל כל זה מדובר בגוי שיכור, ועל גוי שיכור אין לכעוס, אדרבה, עליו יש רק לרחם, מסכן כזה! אנחנו קבלנו את התורה מסיני, והוא, הגוי, קבל חלקו בשתיה לשכרה.

כשר' משה פרנקל מכהן כראש העיר, הרי זה מובן מאליו שכשוטר העירה צריך להיות דוד „פוליצייי" ולנו הילדים לא היתה שמחה יותר גדולה, מאשר לראות את דוד השוטר מתיצב בככר העירה כשהתוף בידו והוא מתופף ומתופף ובסוף מכריז בשפה פולנית גלעגת, על צו או מודעה חדשה מטעם הרשות.

ובאמרנו שהעירה לא הצטינה ביפיה, רק משום דרכי עניוות אמרנו כך. אדרבה, עירה יפהפיה היתה, שוכנת לה בתוך בקעה נהדרת כשארבעה הרים נישאים עוטרים אותה מארבעת עבריה. משל אילו חיפה לא בצלע הר הכרמל שכנה אלא בצלע 4 כרמלים. שוכנת לה העירה. ובטיולך ברחוב העיר, יכלת לחזות כשעל מדרון אחד ההרים, אצה, רצה לה הרכבת כששריקה מחרידה פולחת את האויר, אות מבשר התקרבותה לתחנה, ולא לחנם גרמה הרכבת להתרשמותם העזה של הכפריים מהסביבה. נפוצה אגדה על אם ששאלה את בנה, שחזר מבלוי ביום השוק בעירה — מה זה הספיק לראות שם — והבן ענה שהופתע בעיקר בראותו, והנה על ההר רצה לה חיה איומה, שחורה, ארוכה ורחבה ומנחיריה פולטת הבל ומיללת איומות.

גם איזה מין פארק לאומי היה קיים בעירה בשם „על הגנים", שאליו נהרו בני הנוער בשבתות אחרי הצהרים, עת ההורים ישנים את שנת שבתם ומעכלים את הצ'ולנט. כל ימות השבוע התגעגענו לבילוי השבת ב„מעל הגנים", כשאנו חפשים לנפשנו בלי פיקוח עינם החמורה של ההורים, נהנים מעסוק בכל מיני משחקים ומטעימת כל מיני פירות וירקות, שאגב אנו חס וחלילה לא קטפנום בידינו, אלא שאיך שהוא נקטפו בדרכי סתר ע"י אחרים, בכדי לגרום תענוג לילדי ישראל.

ומי שחושב שאמנם היתה איסטריק מלאה רק עניים מרודים, אינו במחילה אלא טועה. אדרבה, היה מספר רב של בעלי בתים הגונים והגיעו אפילו ממש עד כדי דרגת

גבירים. ולא עוד אלא שמפי יודעי דבר קבלנו את הסברה, שרק שתי משפחות עשירים יהודים ישנם בעולם, אחת: משפחת רוטשילד אי שם בוינה ופריז, והשניה: משפחת הניג באיסטריק. ואם אמנם בינתים עולים בני רוטשילד בעושרם, חזקה על בני הניג, שבמשך הזמן ישיגו אותם, ואולי יעברו עליהם.

גם תעשיה כבדה היתה קימת באיסטריק, בית הזיקוק לנפט, אשר אמנם לא העסיק אלפיים פועלים כמו בתי הזיקוק בחיפה, אבל כמה מאות פועלים עבדו בו, והמנסרה, שהשתרעה על שטח די נרחב, גם כן העסיקה מאות עובדים, אבל יהודים לא עבדו חלילה בבתי חרושת אלה, כי עבודה מפרכת הזאת, לא בשביל יהודים נוצרה... רק בית החרושת למי סודה של משה קול העסיק יהודים, ביתר דיוק, יהודי אחד, הלא זהו שמשון הידוע, חביב הנוער ומבדרה, ולא כל עיר זוכה למשוגע עירוני כמו שמשון. מספרים עליו שבהיותו משרת בצבא האוסטרי בתפקיד משרת של „אובער-לייטנאנט" (סגן), קבל פעם פקודה לצחצח יפה את סוסו של קצינו, לקח קופסה של משחת נעלים וצחצח את הסוס ופנה לקצין שישיג לו עוד קופסה, היות ואחת לא הספיקה בשביל כל הסוס. בבית חרושתו של משה קול לא הופעל מנוע מיוחד ורק שמשון, שנאמר עליו כי הוא בעל 10 כוחות סוס, הניע את המכונות. שמשון זה ציית לכל ילד שפגש ומילא את מבוקשו.

להקת כלי זמר היתה באיסטריק שהמוניטין שלה יצא ברחבי הסביבה כולה, ובניצוחו של יושי קנופ, השתלטה על כל שוק החתונות בעירות גליציה התיכונה. כשיושי פתח בשיר על כנורו המהולל, גם לב אבן היה נמס כדונג. וזכור לטוב מנגן החליל שבתזמורת, הלא הוא חיים וולואלי חביב הנוער וביחוד הנערות. בימים הפנויים היה מתיצב לפני חלונותיה של אחת היפהפיות שבעירה ומנגן לכבודה סרנדה בנוסח איטליה.

שנוי עצום חל בחיי העירה אחרי מלחמת העולם הראשונה וביחוד אחרי עבור השלטון לידי הפולנים. האנטישמיות הרימה ראש ולנוער לא נשקף כל עתיד ראוי לשמו. אבל הרפואה באה לפני המכה בצורת הצהרת בלפור ופתיחת שערי הארץ לפני עלית חלוצים מכל כנפי התבל. התארגנה בעירה קבוצת חלוצים שעסקה בכל העבודות המפרכות והכשירו עצמם לעליה. עד מהרה הגיעה ההזדמנות. מנחם אלדובי ז"ל הופיע בעירה ובעזרתו יצאה יחד אתו, קבוצת נוער לצרנוביץ בדרך לארץ.

חבל רק שמעטים היו העולים מאיסטריק והרבים שנשארו, הושמדו ע"י הצורר י"ש.

מתתיהו מנדל

איסטריק

א

שני מקרים

תמונת המחבר

1. באחת משבתות הקיץ של שנת 1913 עמד לבוא לאיסטריק מרצה ציוני ולהרצות בבית הכנסת של אגודת בעלי מלאכה, שנקראה „יד חרוצים פעראיין", או בקיצור „פעראיין", למען עשיית נפשות לרעיון הציוני. יזמו את הדבר 2—3 בעלי בתים מתקדמים. כשנודע הדבר בעירה קמה סערה גדולה. רבנים וגבאים דרשו בבתי המדרש והקלויזים נגד ה„טומאה" שעומדים להכניס לעירה. הקולות המעטים בעד המעשה נבלעו בסערה הכוללת נגדה והעירה כולה כמרקחה.

בית הכנסת ה„פעראיין" היה קרוב לאחד מ־4 „החדרים" החשובים שבהם למדו בגיל 12—16. והנה באותו יום ששי שבשבת למחרתו היה צריך להרצות ב„פעראיין" המרצה הציוני, חדרו תלמידי אותו „חדר", דרך חלון אחורי ל„פעראיין" וכתבו בכל מקום שהיה פנוי על הקירות או הרהיטים את המלים: „ד"ר הרצל ימח שמו וזכרו".

ברור שההרצאה הציונית לא התקיימה.

2. במוצאי שבת אחת בחודש פברואר 1925 התקיימה באותה איסטריק מסיבת פרידה לר' בצלאל אייזען (ברזלי), שהיה בשנת 1913 אחד המלמדים מ-4 ה„חדרים" החשובים וחסיד צ'ורטקובאי נלהב, אבל הספיק בינתים, כרבים אחרים בני סוגו, ליהפך לציוני נלהב ויצא במוצאי אותה שבת, עם משפחתו בדרכו לארץ ישראל.

מסיבת פרידה זאת הפכה להפגנת אהדה אדירה של כל העירה, כמעט, לרעיון הציוני ולאיש שחלקו בהפצת הרעיון הזה, בקרב תושבי איסטריק, היה הגדול ביותר. בהתלהבותם כי רבה התירו צעירי העירה את הסוסים מהעגלה שהסיעה את הנפרדים לתחנת הרכבת ומשכו את העגלה במו ידיהם, לאות כבוד והערצה לאיש ולאידיאה.

כותב הטורים האלה הביא 2 המקרים הנ"ל, שבשניהם השתתף אישית, כדי לציין בכך את המהפכה שהכניסה באיסטריק, כמו בעירות יהודיות אחרות בגליציה, מלחמת העולם הראשונה.

ב

בערפלי העבר

הרי הקרפטים משתרעים בדרך כלל ממערב למזרח בדרומה של גליציה וצפונה של סלובקיה. הרים אלה יש והם „נבקעים" ע"י נחלים. בבקעה קטנה, שהתהוותה ע"י „בקע" כזה, באחד ההרים, צפונה מההר הגדול הנקרא „ז'יקיב", שכנה העירה שנקראת בפי היהודים איסטריק ובפולנית אוסטשיקי דולנה.

ראשיתה של העירה לוטה במידה רבה בערפל. ספק אם יימצא עוד החוקר שיעלה פרטיה. אבל המעט הידוע יועלה כאן בשורות מעטות:

בבית הקברות באיסטריק היה צריף שנקרא ה„אהל". ב„אהל" היו 3 קברים: 1) של ר' זאנוול בראוור, אחר כך בער (בגלל חובת שרות בצבא האוסטרי שינה את שם משפחתו כדי להתחמק מכך), 2) של בנו ר' בעריש, 3) של נכדו (בנו של ר' בעריש) ר' משה אבא, שלושתם אדמורים ורבנים באיסטריק.

ר' זאנוול בראוור-בער היה חבר ותלמיד של ר' יעקב יצחק הורויץ, „החוזה" מלובלין. בסוף המאה ה-18 בא, כנראה מהעירה הסמוכה ליטוביסק, לשבת ליד הכפר איסטריק, כיהודי הראשון. הוא קנה שם אחוזה עם הרבה קרקעות, היה אדמו"ר והיו לו הרבה חסידים שבאו אליו ממרחקים. זמן קצר אחריו התישב שם ר' מנדל זופניק שקנה אחוזת קרקע על יד אחוזתו, או אולי קנה ממנו. משני ראשים אלה, ואולי גם מחסידים שאוו את קרבת רבם למשכן להם, התפתח ישוב יהודי קטן ור' זאנוול שמש גם כרב הקהלה הזאת. אחריו ישבו על כסא האדמו"רות והרבנות בנו ר' בעריש, ואחריו נכדו ר' משה אבא. כנראה שר' משה אבא לא השאיר בן ואחריו קבל את הרבנות — אבל לא האדמו"רות, שכנראה התבטלה עם מותו — חתנו ר' ישעיהו זלמן קאלעך.

פרטים אלה מספר נינו של ר' משה אבא מר דוד דומיניץ, הגר עכשיו בתל-אביב והוא שמעם מפי אביו המנוח ר' שמעון דומיניץ, שהיה בן בתו של ר' משה אבא.

איסטריק התפתחה לאט לאט לעירה קטנה ובאמצע המאה התשע עשרה היה בה כבר ישוב חשוב, כשהוא נבדל ומרוחק קצת מהכפר באותו שם, והיה לכן רק יהודי „טהור" מגויים.

בשלהי המאה ה-19 נבנתה דרך העירה מסילת ברזל, תחילה מסילה יחידה ואחר-כך — כפולה, ששרתה את הקו הדרומי — קראקוב סטאניסלבוב — לאורך גליציה וגם את הקו הראשי בין לבוב-פשמישל לבודבסט, שחצתה את הרי הקרפטים מצפון ודרום לאורך עריצים שיצרו נחלים, או דרך מנהרות מתחת להרים. מסילת הברזל נתנה דחיפה גדולה להתפתחות העירה.

למסחר הזעיר ולמלאכה נוספה גם תעשיה, בעיקר בענף העצים, כי בהיות העירה תחנת רכבת קרובה ליערות הגדולים שבהרי הקרפטים דרומה ממנה, נבנו בקרבתה מגרות קיטור לניסור עצים. ואחר כך, עם גלוי הנפט בהרי הקרפטים, נבנו בה גם בתי

זקוק גדולים לנפט. ואף על פי שבמפעלי תעשיה אלה, כמעט שלא עבדו יהודים, הרי שרותי המסחר והמלאכה, שמפעלים אלה נזקקו להם, שמשו מקורות פרנסה ליהודי העירה.

בראשית המאה הנוכחית, כשהעירה מנתה כבר כ-1500 תושבים, כולם, פרט ל-3 משפחות, יהודים, נטשטשו כבר, במידה רבה, העקבות של המשפחות הראשונות שהתישבו בה. בכל זאת אפשר היה עוד להצביע על השתייכות חלקי אוכלוסין למשפחות „בראשית" אלה, שגם התחלקו התחלקות „מעמדית" מסוימת:

במזרח העירה שכנו צאצאי, או „נספחי" (חתנים וצאצאיהם) שתי משפחות אמידות ובחלקן אף עשירות: 1) משפחת זופניק, שהיתה, כאמור, הראשונה שהתיישבה בעירה

כנוס חלוצים באיסטריק עם מנהל החלוץ בגליציה דב שטוק, עכשיו פרופסור דב סדן.
א חלוצים צוזאמענקום אין איסטעריק מיטן חלוץ־לייטער פון גאליציען בער'לה שטוק (איצט פראפעסור דב סדן).

ובכפרים הקרובים לה. 2) ומשפחת הניג, שהנצר הראשון שלה היה ודאי „נספח" של משפחת זופניק, אבל בגלל עשרם ומעמדם היה רישומם ניכר מאד בעירה ונקראו בשם „די העניקעס". הם היו חסידי האדמו"רים מסדיגורא ובויאן ובחלקם חסידי הרבי מצ'ורטקוב, שושלתם של הרבי מריז'ין.

עם התרחבות מקורות הפרנסה, עם בנין מסילת הברזל וגלוי הנפט, התפשטה העירה מערבה. במרכזה היה המרכז המסחרי, בצורת כיכר מרובעת שנקראה „דער רינג". שם ישבו העוסקים במסחר. מערבה משם שכנו צאצאי משפחת בעלי מלאכה, שנקראו ע"ש המתישב הראשון, ר' שמעון, או שימעק, „די שימקעס". הם היו יהודים אדוקים, אבל פשוטי עם ולא חסידים. רובם ככולם השתייכו ל„יד חרוצים פעראיין" שנזכרה כבר לעיל, ולמדו

בשבתות באגדות שב„עין יעקב".

דרומה מערבה מרובע זה שכנו צאצאי משפחת רוכלים בתוצרת האיכרים שבכפרי הסביבה שנקראה ע"ש הראשון שהתישב בעירה — ר' ישראל — „די ישראליקעס" הם היו אדוקים מאד וחסידי הרבי מבלדז או הרבנים הקטנים שהשתייכו לענף הבלזאי.

צאצאי 4 המשפחות הנ"ל הוו מיעוט בעירה, כי הרוב היה של אנשים מקרוב באו עם התפתחות מקורות כלכלה חדשים.

ג.

ההוי באיסטריק עד מלחמת העולם הראשונה

כאמור היו תושבי איסטריק כמעט כולם יהודים. רובם חסידים הדבקים כל אחד ברבי שלו ומיעוטם סתם יהודים שלא שייכו עצמם לשום רבי מסויים, אבל ביקרו אצל כל רבי שנזדמן לעירה.

החסידים התפלגו ל-2 מחנות: הרוב הווה הצד הבלזאי — סנדזאי שכלל חסידי בלז וסאנדז והרביים: בלזזוב-יאבורניק, סאסוב, דינוב ועוד שנמנו לשושלות אחרות. והמיעוט השתייך לצאצאי בני „ריז'ין" והם חסידי סדיגורי, צורטקוב, בויאן ועוד. לכל צד היה רב משלו, אבל בהיות הצד הבלזאי הרוב והחזק, היה הרב שלו, רב העיר הנקרא: „דער שטאט רב", והשני נקרא: „דער סדיגערער רב". אחרי ר' ישעיה זלמן רב העיר, שנזכר כבר לעיל, שמש כרב העיר ר' יוסף ריינמן, שכותב טורים אלה זכה לשמוע תורה מפיו.

לצד הבלזאי היו 2 בתי מדרש: הישן (הבלזאי יותר) והחדש (הסנדזאי יותר). לצד הסדיגוראי היו שני קלויזים: של חסידי סדיגורא ובויאן ושל חסידי צ'ורטקוב. סתם יהודים, שנחשבו כפשוטי עם, התפללו בבית הכנסת הכללי שנקרא „די שיל". בעלי מלאכה התפללו ב„פעראיין", שכבר הזכרנו לעיל. בעירה ישב גם רבי „זוטר", ר' יוסלע, ובביתו בית כנסת קטן לחסידיו.

רוב הנערים לא למדו בבית הספר של המדינה אלא ב„חדרים" שהיו בהם 4 דרגות: א' מלמדי דרדקי, ב' מלמדי חומש ורש"י, ג' מלמדי גמרא עם רש"י ד' מלמדי גמרא עם „תוספות" ומפרשים אחרים. בחדר א' למדו כל הילדים והילדות, בגיל 3—6, א"ב וקריאת „עברי", כלומר קריאת לשון הקודש בלי להבין פרוש המלים. בחדר ב' למדו כל הילדים בגיל 7—9, או 10, ואילו הילדות מגיל זה ואילך לא למדו ב„חדרים" בכלל, אלא בבית הספר של המדינה. בחדר ג' למדו רוב הילדים בגיל 10—12, או 13, אבל לא כולם. מיעוטם הלכו לבית הספר של המדינה או שהיו כבר שוליות אצל בעלי מלאכה. בחדר ד' למדו רק ילדים מוכשרים בגיל 13—16, שהיה לאל ידם של הוריהם לשלם את שכר הלמוד.

בדרגה זאת היו רק 4 חדרים: של ר' מרדכי סיקווטר, ר' בצלאל אייזן, ר' ניסן לופובצקי, שלשתם מהצד הסדיגוראי, ור' שמעון שכטר מהצד הבלזאי. בחדרים אלה למדו ס"ה 50—60 ילד ובוגריהם המשיכו אחר כך ללמוד בעצמם, רובם בקלוזים ומיעוטם בבתי המדרש, והם הם ששיוו לעירה האופי והשם של מקום לומדי תורה וחובשי בית המדרש.

קבוצת "בצלאל" איסטריק. עומדים מימין לשמאל, שטייען פון רעכטס אויף לינקס: משה ריישר, חיים זילברמן, מתתיהו מנדל, שלמה אייס. יושבים מימין לשמאל, זיצן פון רעכטס אויף לינקס: דבורה קופליג, שמערל העכל, לאה קופליג. כורעים מימין לשמאל, קניען פון רעכטס אויף לינקס: חיים שטרויך, מאיר פלאזנר.

באיסטריק היה בית משפט שלום ממשלתי, והיתה מרכז מסחרי ואדמיניסטראטיבי של עשרות כפרים מסביב. רוב התושבים התפרנסו ממסחר ומלאכה, בדרך כלל בצמצום ובקושי.

ד.

מלחמת העולם הראשונה

מימי חלוקת פולין בין אוסטריה, גרמניה ורוסיה השתייכה גליציה לאוסטריה, ובפרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, מלאו 66 שנים למלכות הקיסר פראנץ יוסף הראשון, שהיה ידוע כמגן היהודים. אמנם בדרך כלל היו יהודי גליציה עניים, אולם בכל תקופת מלכותו של פרנץ יוסף ישבו לבטח באין מחריד, לא מצד השלטונות ולא מצד האוכלוסיה הלא-יהודית. את הרגשת השלווה והבטחון עוד הגבירה העובדה, כי מימי מלחמת נפולאון לא היו כל פעולות מלחמה בגליציה וסביבתה. לעומת זה שמעו יהודי גליציה הרבה על רדיפות ושלילת זכויות מיהודי רוסיה, ומידי פעם אף הוחרדו מידיעות על פוגרומים מרובי-קרבנות של גברים, נשים וטף.

אין, איפוא, פלא, כי עם נסיגת הצבא האוסטרו-הונגרי לפני הצבא הרוסי הפולש, נמלטו הרוב המכריע של יהודי איסטריק, ואחרי תלאות מרובות הובאו ע״י השלטונות לפנים המדינה, רובם לצ׳כיה ומורביה, והוחזקו שם ע״ח המדינה. רק 17 משפחות נשארו בכיבוש הרוסי.

בקיץ 1915 ערכו צבאות גרמניה ואוסטריה אופנסיבה גדולה נגד צבא הכיבוש הרוסי, גרשו אותם מכל השטחים שכבשו בגליציה והונגריה וכבשו שטחים גדולים מרוסיה עצמה.

אחרי שיקום מסוים של השטחים ששוחררו מחורבן המלחמה, החלו, בסוף 1916, להחזיר את פליטי המלחמה למקומותיהם.

במקומות שהותם כפליטים באו יהודי איסטריק במגע עם יהודים וגויים של תרבות המערב. אף הושפעו ממשב הרוח של שחרור עמים עם סיום המלחמה. נוסף לזה גוייסו לצבא כל איש מגיל 18 עד 55. כל אלה שמעו דברים וחשבו על דברים שבאיסטריק אסור היה לשמוע ולחשוב. ראו תקוות גדולות של עמים לשחרורם, הרגישו בחוסר התכלית בחיי היהודים בגולה, נפגשו עם יהודים ציונים שחיזקו בהם את התודעה השלילית של הגלות והאמונה לגאולה, אם העם באמת ירצה ויעשה. שמעו על הצהרת בלפור ועל מגעים עם הממשלה הגרמנית להשיג גם ממנה הצהרה דומה.

ברור שהפליטים והחיילים שבו לאיסטריק, עם גמר הכיבוש הרוסי והמלחמה, אחרים לגמרי משהיו לפני כן.

ה.

בין שתי מלחמות העולם

מלחמת העולם הראשונה נגמרה עם שחרור פולין והפיכת גליציה לחלק ממנה. מיד עם מיגור השלטון האוסטרי התחוללה מלחמה בין האוקראינים, שטענו לריבונות על גליציה המזרחית המיושבת, חוץ מהערים הגדולות, אוקראינים, לבין הפולנים, שטענו, מנמוקים היסטוריים, לריבונות על גליציה כולה. כל החורף של 19—1918 היתה סמוך לעירתנו החזית בין שני המחנות ויהודיה סבלו מרדיפות והתעללויות של החיילים הפולנים וממחסור, ביחוד במצרכי מזון, שהיה קרוב לרעב.

בקיץ 1919 בא הקץ למלחמת פולין אוקראינה, ע״י תבוסה גמורה של הצבא האוקראיני, אבל נמשכה עוד שנה מלחמה עם הבולשיביקים.

הסבל של יהודי איסטריק בתקופת מלחמות הפולנים בכלל, ובמלחמתם עם האוקראינים בפרט, הגבירו עוד יותר את תודעתם הציונית.

בין האנשים, שהטביעו את חותמם על הפעולה הציונית באיסטריק, ראויים לציין במיוחד שלושה:

1. **אהרן אייזן**, שמלא כרסו ש״ס ופוסקים לפני המלחמה, ואחרי שחזר מהשבי הרוסי עשה רבות ללמוד השפה העברית, בהברה הספרדית המדוברת בארץ ישראל, ובגיבוש הקבוצה הראשונה של פועלים ציונים. בשנת 1933 עלה גם הוא לארץ וגר עכשיו בחיפה.

2. **מנחם זופניק (אלדובי)**, שעוד לפני היות אפשרויות ודרכים סלולות לעליה לארץ ישראל, ארגן בשנת 1921 קבוצה ראשונה של צעירי איסטריק וע״י גנבת גבול פולין רומוניה עלה יחד אתה לארץ.

קבוצה זאת הוותה לא רק חלוץ לעולים שבאו אחריה, אלא גם קשר חי בין הארץ לבין ציוני העירה, שהזין במידה רבה את הפעולה הציונית. אחרי השואה היה הוא הרוח החיה בארגון ליב״אי ותכנון הוצאת הספר. נפטר בתל אביב בשנת תשכ״ג.

3. ואחרון-אחרון **בצלאל איזן (ברזלי)**. הוא היה לפני מלחמת העולם אחד המלמדים של 4 ה,,חדרים״ הגבוהים, שהה כפליט מלחמה בוינה, הושפע מספרות ההשכלה והתחיה הלאומית וסיגל לעצמו גישה בקרתית גם למקובל ומקודש. בהיותו בקיא מופלג בכל מכמני הספרות התורנית, לא היה לו קשה להוכיח, כי כדי להיות ציוני, אין צורך לכפור באף אחת מתרי״ג המצוות. הוא היה שותף בארגון שעורי תלמוד לצעירי העירה ואף נהל בעצמו שעור כזה. צעירים שומרי מצוות ראו בו איש מהימן להורות להם דרך חדשה. הוא הוכיח להם שעליה לארץ ולהיות ציוני לא רק שאיננה חטא, אלא אפילו מצווה גדולה.

אחרי פרעות מאי 1921 בארץ ישראל שנספו בהם עשרות יהודים השתררה מבוכה ורתיעה מעליה לארץ. ודוקא אז הוא שלח את 2 בניו, אליעזר והרצל, עם קבוצת אלדובי לארץ. מעשה זה הציג אותו בעיני הצעירים, לא רק כנאה דורש, אלא גם כנאה מקיים. השפעתו סללה הדרך להרחבת הפעולות הציוניות על חוגים רחבים: נוסדה אגודה ציונית בשם ,,קדימה״, אורגנו קורסים ללמוד עברית, אורגנה פעולה נרחבת למען הקרן הקימת לישראל ונוסדה להקה דרמטית, שההכנסות מהצגותיה נמסרו לקרן הקימת. אורגן קבוץ הכשרה לעבודה, מהם חובשי בית המדרש והקלויז, שעשו מהפכה ביחסם של אנשי איסטריק לעבודה. מה שנחשב קודם כבושה, שיהודי, ועוד ,,ילד בעל ביתי״ (א בעל ביתיש קינד) יעבוד, כחוטב עצים או חופר בורות, ברחובות העיר, יחד עם גויים, או כמו גויים, נראה מעתה כתעודת כבוד. על שמו נקרא הקבוץ ,,קבוץ בצלאל״.

הוקם סניף של ארגון ,,החלוץ״ שהכשיר וחנך צעירים לעליה לארץ. הוקם סניף של מפלגת ,,התאחדות״, שנהל אותו הרבה שנים יהודה קופליג, שלצערנו לא זכה לעלות לארץ נספה בשואה. ובכלל היתה רוח ציונית בעירה.

כאמור, עלה בצלאל איזן לארץ ישראל בפברואר 1925 אבל השאיר אחריו תנועה ציונית חזקה ומושרשת בכל החוגים. הוא נפטר בתשכ״ג בתל אביב.

באיזו מידה היתה הפעולה הציונית פופולרית בעירה תעיד העובדה שאספה חגיגית לכבוד פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים באביב 1925. התקיימה בבית המדרש של חסידי בלז והקרובים להם.

למעלה מ-150 בני איסטריק עלו לארץ בין שתי המלחמות ורק בודדים מהם ירדו חזרה לאיסטריק או למקומות אחרים בעולם. כאן כדאי לציין כי כמחציתם הובאו לארץ ע״י אלדובי ואחיו שהיו בעלי מפעל מתכת ו,,דרשו״ אותם בימי המנדט כבעלי מקצוע.

ברם תהליך „ההתקררות" שהתהווה בכל תפוצות הגולה, אחרי ההתלהבות של השנים הראשונות להצהרת בלפור, פקד גם את איסטריק. סבות רבות גרמו לכך: התכחשות האנגלים להבטחותיהם עקב התנגדות הערבים; התקפות הערבים שהלכו ותכפו; חוסר עבודה שפקד מדי פעם את הישוב בארץ ישראל ושהביא חלשי אופי לירידה מהארץ ופגיעה במורל של המתכוננים לעלות; הפעולה ההרסנית של התנועה הקומוניסטית ולהבדיל, תנועת „אגודת ישראל", בהסתתה האנטי-ציונית.

לא מעט השפיעו גם סיבות סוביקטיביות, כגון: רווקים נעשו בעלי משפחות ומטופלים בילדים. ההכנות למלחמת העולם השניה, בעקבות התנועה הנאצית בגרמניה, הביאו בעולם גאות כלכלית, שלא פסחה גם על איסטריק, וזו הקשתה עוד יותר על ההחלטה לעלות לארץ אל הבלתי נודע.

וכך מצאה מלחמת העולם השניה את איסטריק עם כ-3000 יהודים.

השואה

עם התפוררות הצבא הפולני וכניסת הגרמנים לאיסטריק עוד לא היתה קיימת ההחלטה על ה„פתרון הסופי" של שאלת היהודים וכעבור שבועות מעטים של כבוש גרמני הועברה העירה לשלטון סובייטי, בעקבות הסכם ריבנטרופ־מולוטוב. בימי השלטון הסובייטי עוד היה קשר מכתבים עם יהודי איסטריק, גם כותב הטורים האלה קיבל מכתבים ממשפחתו. אחדים מיהודי איסטריק, עברו, או הועברו בכוח, לפנים רוסיה ונשארו לכן בחיים. חלק מהם גם הגיע אחרי השואה לארץ.

אחרי פרוץ מלחמת רוסיה גרמניה, בשנת 1941, נכנסו שנית הגרמנים לאיסטריק ומאבותינו, אחיותינו וצאצאיהם שהיו אז בעירה לא נשאר כמעט אף אחד בחיים ועל גורלם לא ידועים כל פרטים חוץ ממה שידוע על גורל יתר 6 המיליונים שהושמדו.

משה ליברמן, עכשיו חביבי, שגר בבאר שבע, סיפר כי נודע לו שבספטמבר 1941 הוצאו כל הזקנים והזקנות, ביניהן גם אמו של כותב הטורים האלה, שהיתה אז בת 73, אל מחוץ לעירה ושם הומתו ביריות. בשנת 1942 הועברו כל יהודי איסטריק למחנה ההשמדה בבלזיץ, שפרטי האימים שלו, כמו של יתר המחנות, ידועים לצבורנו ממשפט אייכמן וממקורות אחרים.

תהי נשמתם צרורה בצרור חיי האומה לנצח וה' יקום דמם.

טוביה לויס

זכרונות

תמונת המחבר

עשרים וחמש שנה עברו מאז אותו יום גורלי, ה-1 בספטמבר 1939, יום פרוץ מלחמת העולם השנייה. תאריך זה נחרת עמוק בזכרוני, כי ביום זה נחרץ גורלה של יהדות אירופה ובתוכה יהדות עיירתי איסטריק.

איסטריק נמצאת על צומת דרכים, בין פשמישל, סנוק ולוטוביסק. היא התבלטה ביופי שהטבע העניק לה. היא מוקפת הרים והנהר סטרוויונז' — Strowiaz חוצה אותה בכניסה לעיירה וביציאה ממנה. בשני קצות העיירה היו שני גשרים: גשר אחד בכניסה לעיירה, מכיוון הכפר ברהה, על-יד ביתו של משה פרנקל ז"ל (שהיה פעם ראש העיירה) וגשר שני בכניסה לעיירה, מכיוון הכפר אישטשיניב — Ustianów ליד ביתו של דודי משה פישר ז"ל. העיירה היתה בנויה בצורת כיכר מרובעת. מן הכיכר הסתעפו מספר סימטאות שהובילו לשדות פתוחים. המבנים המרכזיים סביב הכיכר היו בנויים מלבנים, בני קומותיים עד שלוש. הבתים בסימטאות היו בנויים מעץ, בני קומה אחת. לפי סגנון זה היו בנויות כל העיירות שבגליציה ובאוקראינה. כל קומות הקרקע בבניינים שמסביב לכיכר היו חנויות.

האוכלוסיה של העיירה מנתה כ-5,000 נפש, מהן כ-95% יהודים. בתי-הכנסת שבה היו: בית-הכנסת הגדול („השיל"), שנהרס בימי מלחמת העולם הראשונה ונבנה מחדש בשנות השלושים; בית-המדרש הישן ובית-המדרש החדש; „הקלויז" של חסידי סדגורה ו„הקלויז" של חסידי בלז; בית-הכנסת של איגוד „יד-החרוצים" (בעלי-מלאכה); בית-הכנסת של הרבי ר' יוסלה, ועוד מספר מניינים שהתכנסו בבתים פרטיים.

מכיוון שלא ניתן היה ליהודים לעסוק בחקלאות ובפקידות במוסדות הממשלה, ברשויות המקומיות ובמוסדות ציבוריים, עסקו, בלית ברירה, במסחר. מאז הגעתי להכרתי זכורני שהמצב הכלכלי של היהודים היה בכל רע והעוני שלט בכל פינה. חנויות ודוכנים היו צפופים האחד ליד השני. חלק ניכר מן היהודים שלא היו להם חנויות עסק ברוכלות בכפרים שבסביבה. האוכלוסיה בכפרים אלה היתה אוקראינית, ועסקה בחקלאות. להתפרנס מן המסחר היה קשה מאוד מכיוון שהקונים הפוטנציאליים היו האיכרים שעסקו בחקלאות. האיכרים עצמם חיו בעוני משווע, כי האדמה היתה דלה מאוד והיבולים היו אפסיים בהשוואה לארצות בהן היתה חקלאות מפותחת ומודרנית. האיכר בסביבתנו לא טעם בכל

ימות השנה טעמו של לחם. כדי שיוכל לקנות לעצמו ולבני ביתו את המצרכים החיוניים ביותר, כגון: בגדים, נעליים, מלח, גפרורים ונפט, ולתקן באביב את המחרשה, העגלה ושאר האביזרים החיוניים למשק, היה נאלץ למכור את כל התוצרת החקלאית הדלה שלו, כגון: ביצים, חלב, חמאה, תבואה, ואפילו את העגלה והחזיר שהוא גידל במשך השנה. האיכר עצמו ובני ביתו נאלצים היו להסתפק בתפוחי-אדמה, בכרוב וכד׳.

אף ממשלה בפולין שזכתה בעצמאות לאחר מלחמת העולם הראשונה, לא דאגה להעלות את רמת החיים של האוכלוסיה, שמנתה כ-35 מיליון תושבים, פרט לשכבה דקה של אנשי השלטון. מובן מאליו, שבמבנה החברתי והכלכלי הזה, היה מצבם של היהודים קשה מנשוא.

עוד בהיותי בגיל צעיר השכלתי להבין את פירוש הפסוק „קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים-סוף״. יום החמישי בשבוע היה אצל הרבה משפחות יהודיות בבחינת יום-הדין, כי אחרי ריצה ועמל במשך השבוע לא היה ליהודי התקציב המינימלי לתת לאשתו, כדי לקנות את המצרכים החיוניים ביותר לשבת. עם צאת השבת שוב היתה נתונה דאגתו של ראש המשפחה לבעיה כיצד להטריף לבני ביתו לחם חוקם. היו משפחות מכובדות שמקור פרנסתן היתה הקיצבה הזעומה שקיבלו מהקהילה בסתר, כדי שחס-וחלילה לא ייודע הדבר לשכנים. היו משפחות רבות שרעבו ללחם, פשוטו כמשמעו, ובערב שבת שמו עקרות הבית סירים מכוסים, מלאים מים רותחים ומעלים אדים, כדי ליצור את הרושם בעיני השכנים, שגם הן מכינות תבשילים לשבת. עד כדי כך הגיע העוני — שבכל זאת לא ניוול את המשפחה היהודית.

והרי כמה תמונות מן ההווי היהודי של איסטריק ודמויות שנחרתו עמוק, עמוק בזכרוני בשל אישיותן הרב-גונית ומידותיהן הטובות. כל אחת לפי השקפת עולמה ודרכה המיוחדת לה:

מורי ורבי ר׳ אשר אייזן, שגר בשכנותי, בצומת הדרכים שנקראה „דער שראנקן״, היה האיש הראשון שנכנס למסגרת חיי. הוא היה בגיל שיבה וגבותיו הלבנות כמעט שהסתירו את עיניו. הוא היה שומר מצוות וירא שמים. יומם ולילה ישב ולמד גמרא, ולא יצא מפתח ביתו, פרט לימים הנוראים שבהם הלך להתפלל. בילדותי השוויתי אותו בדמיוני לדמותו הפטריארכלית של אברהם אבינו, שהיה „מכניס אורחים״, כמסופר בתורה. אשתו גיטלע הצטיינה בצניעותה וברדיפה אחרי מצוות. היא תמיד ידעה את מקום הימצאם של חולה גלמוד ושל יולדת ענייה, הזקוקים לסעד. היא תמיד ידעה לדאוג להם ולצרכיהם. בסתר ובצנעה היתה עושה את מלאכתה זו. ר׳ אשר ואשתו גיטלע התחלקו בתפקידים דוגמת השבטים יששכר וזבולון: הוא לימד תורה והיא דאגה לפרנסה; היא היתה קונה עופות וביצים מהאיכרים ומוכרת אותם לשכנים. היתה זאת פרנסה שגבלה ברעב, פשוטו כמשמעו. פרט פיקנטי נשאר בזכרוני: פעם, בשעת שיעור, שאלתי את ר׳ אשר מה הם המקלות שתמיד היו עומדים על-יד מיטתו ומיטת אשתו? על זה ענה לי: „כדי לגרש את העכברים הפוקדים אותנו כל לילה ולא נותנים לנו לישון״.

האיש השני שהכרתי מקרוב היה לוי בכמן. בביתו הייתי יוצא ונכנס, כי עבדתי אצלו

כמנהל חשבונות, משנת 1933 עד פרוץ המלחמה, ב-1939. הוא הצטיין בלבושו הקפדני ובהופעתו החיצונית הנאה. עניי העיר היו נוהגים לבוא לביתו לסעוד את לבם, שניתן להם ביד רחבה. סוחרים זעירים היו לווים ממנו כסף שהיה נחוץ להם למסחר, והוא נענה לבקשתם בסבר פנים יפות. הוא היה ידוע בעירנו כבעל-צדקה.

אדם מאוד סימפטי ורב קסם היה ראש הקהילה היהודית באיסטריק, מענדל פוטישר. מאז התעריתי בחיי העיירה אני זוכר אותו כנציג היהודים אצל השלטונות הפולניים. היה זה יהודי משכיל וספוג תורה וחכמה. הופעתו החיצונית עוררה כבוד והערצה. נעים הליכות היה וענוותן.

איש מסוג אחר היה דודי משה פישר. אדם פשוט, ענוותן, מסוג „עמך", ושומר מצוות. הוא היה חסיד מושבע של רבי ר׳ יוסלה, ותמך בו תמיכה חומרית. הוא עשה מעשה יוצא מגדר הרגיל: פעם חלה בנו בכורו אלימלך וסיכוייו להישאר בחיים היו קלושים ביותר. אז נדרו נדר הדוד משה והדודה חיה-ברנדל, שאם בנם אלימלך ישאר בחיים יהיה ביתם פתוח לכל פושט-יד ומחוסר-בית, שהיו נוהגים לנדוד מעיר לעיר, מי ברכב, מי ברגל, ולקבץ נדבות. בנם הבריא, וביתם הפך להיות הקדש לעניים. אני זוכר את בית דודי, שמאז הנדר הפך להיות כגהינום עלי אדמות. הקבצנים השתלטו על כל הבית. הם סחבו לעצמם מכל הבא ליד: מצרכי מזון, מלבושים, לבנים, וכו׳. הם השתמשו בכל כלי המטבח; ישנו במיטות, אפילו את הכרים לקחו לעצמם. ודודי ודודתי עמדו בנסיון הקשה הזה ולא הפרו את נדרם עד יומם האחרון. עד היום קשה לי להבין איך יכלו אנשים אלה לעמוד בסבל איום כזה.

כזה היה אורח חייהם של היהודים על אורותיו ועל צלליו, משך דורות.

נשף למנחם אלדובי ז"ל, לרגלי בקורו באיסטריק בשנת תרצ"ו, ע"י קרוביו אברהם יעקב ומלכה זופניק ומשפחותיהם.

מפנה דרמטי במצב היהודים חל בראשית שנות השלושים, עם הופעתה של התנועה הנאצית בגרמניה, שהשפעתה הורגשה בכל הארצות שגבלו עם ארץ זו. האלמנטים האנטישמיים בפולין הרימו ראש והחלו לרדוף את היהודים. ליד חנויות ובתי-עסק של יהודים הוצבו משמרות שניהלו תעמולה ארסית נגד היהודים וקראו להחרים את היהודים ולא לקנות אצלם. זכורני שיצחק גרינבוים, שהיה אז אחד מן הצירים הפעילים ב,,סיים" הפולני, פנה לראש הממשלה דאז בשאילתא, מדוע מרשים השלטונות להטיל חרם כלכלי על היהודים ? והוא ענה לגרינבוים : ,,להכות ביהודים — לא, אבל להטיל חרם — owszem שפירושו „מהיכי-תיתי", ביטוי שהיה נפוץ לשימצה בתקופה ההיא.

הרי עובדה נוספת המאפיינת את הרוח האנטישמיות שנשבה בימים ההם : בשנת 1936 פתח חיל האוויר הפולני בית-ספר לטייס, באישצ'ינב שליד איסטריק. הטייסים באו מסביבות פוזנן, מקום שהיה ידוע באנטישמיותו. בכל יום ראשון באו הטייסים להתפלל בכנסייה באיסטריק. בדרך לאיסטריק ובחזרה ממנה הם התפרעו, היכו ביהודים שנתקלו בדרכם וניפצו שמשות בבתים יהודיים. אותם הדברים עשו הטייסים בערבים של שאר ימות השבוע, כשקיבלו חופשה מהמחנה. הם הטילו אימה על הסביבה היהודית.

הנוער הפולני של העיירה, שבדרך כלל התייחס בכבוד לחבריהם היהודים, שינה את יחסו, בהשפעת התעמולה האנטישמית שהופצה באמצעות העיתונות והרדיו. מאורע אופייני לתקופה ההיא היה המקרה שאירע בשנת 1937, בעיירה הקטנה פשיטיק שליד וורשא : פולני נהרג על-ידי קצב יהודי, כתוצאה מריב שפרץ ביניהם. בימים כתיקנם מקרה כזה היה עובר ללא הדים ; לכל היותר היה זה מופיע בעיתון מקומי, בטור הכרוניקה. אבל בתקופה ההיא, שהתנהלה בעיתונות וברדיו הסתה פרועה נוסח ,,חוקי נירנברג" ו,,השטירמר" הזכורים לשימצה, לבש המקרה ממדים רציניים ביותר שבעקבותיהם פרצו פרעות ביהודי העיירה והופלו קרבנות רבים בנפש ורכוש נבוז.

המצב המדיני, הכלכלי והחברתי ששרר בין מלחמת העולם הראשונה ובין מלחמת העולם השנייה בכלל ובשנות השלושים בפרט, ושהביא לשיא את תקופת המחדלים וחוסר המעש של האוכלוסיה היהודית (כי לא היה לאל ידה לעזור לעצמה) גרם להתעוררות ולמהפכה בהלך המחשבה של הנוער היהודי. אותו הנוער שחי משך דורות לפי דפוסים מקובלים, שעברו בירושה מאב לבן, התחיל לחשוב ולראות את מצבו באור שונה מזה שראו אבותיו. הם השכילו להבין, שכדי לשנות את גורלו של העם היהודי, עליו להכניס דפוסים וערכים חדשים בחיי האומה ולחתור לקראת עתיד בטוח יותר וטוב יותר ולהפסיק, אחת ולתמיד, לשמש ,,שעיר לעזאזל". מתוך הכרה באמת היסטורית זו, החל הנוער להתארגן בכל מיני תנועות ומפלגות. כל אחד לפי גישתו לבעיה. באיסטריק היה הנוער בחלקו הגדול מאורגן בארגונים ציוניים, כגון : גורדוניה, השומר הצעיר, החלוץ, דרור, המזרחי, הפועל המזרחי ובנות הפועל המזרחי, ביתר, אגודת-ישראל ובנות אגודת-ישראל, הנוער הציוני, בוסליה, התאחדות פועלי ציון, וחלקו — במפלגת העבודה הלא-ציונית בשם א.י.א.פ. (אלגעמיינע יידישע ארבייטער פארטיי). מפלגה זו נרדפה על-ידי השלטונות

בטענה שהיא מפלגה קומוניסטית. בכל שנה, ערב ה-1 במאי, נעצרו אחדים מחבריה והוחזקו במעצר עד תום חגיגות ה-1 במאי. כדי להבין באיזו מידה לחמו השלטונות הפולניים בקומוניזם וכיצד השתלבה האנטישמיות במלחמה זו, די להזכיר את דבריו של מפקד המשטרה המקומית, שאמר בנימה אנטישמית: „כל קומוניסט הוא יהודי". הפעילים מבין חברי א.י.א.פ. היו כלואים בבית-כלא בסנוק, באשמת פעילות קומוניסטית והיו צפויים ל-15 שנות מאסר. אחרי מאמצים גדולים ובעזרת פרקליטים מפורסמים הצליחו, כעבור 6 חודשי מאסר, להשתחרר. אבל הם נמצאו בקביעות תחת עינה הפקוחה של המשטרה.

הנוער בכל העיירות, ובתוכן באיסטריק, הצטיין ברמת תרבות גבוהה. באיסטריק היתה ספרייה גדולה והנוער הקדיש הרבה מזמנו לקריאה ולוויכוחים על בעיות השעה, וכן התנהלה פעילות ציונית ענפה. מרצים מלבוב ומפשמישל ביקרו לעתים קרובות והרצו על נושאים אקטואליים. נערים ונערות מתנועות נוער חלוציות יצאו ל„פלוגות הכשרה" והוכשרו בעבודות שונות, כדי להיות מוכנים לעלות לארץ ישראל. היות וממשלת המנדט הקציבה סרטיפיקטים לעלייה במספר מצומצם מאוד, עלה חלק מהם בעלייה ב'. אולם חלק הארי של הנוער לא הצליח לעלות ארצה מחמת הקשיים שנערמו בדרכם וגורלם נחרץ יחד עם כל אלה שנספו בשואה.

ברצוני להעלות כאן דמותו של חבר ורע שנחרתה בזכרוני. שמו היה בן-ציון לבלנג, שכינוהו בשם „בן-ציון טאטקע", — בחור מוכשר מאוד. בנעוריו היה בחור ישיבה ולמד בישיבת בלז. לאחר מכן זנח את לימודי הקודש וחזר לאיסטריק. מלבד היותו בר-אורין גדול, היתה לו גם השכלה חילונית רחבה. הוא היה בקי ביצירותיהם של הפילוסופים שפינוזה, קאנט, שופנהאואר, ניצשה, ואחרים. זוכר אני את שעות אחר-הצהריים ואת הערבים, בהם בילו רבים מבני הנוער, ואני בתוכם, שעות על גבי שעות, מחוץ לעיר, על הגבעה ששמה זגרודה, בחברתו של בן-ציון, כדי להנות מאימרי פיו ומשיחותיו המאלפות, שקלחו מפיו כמעין המתגבר, שיחות שנתנו לנו חומר רב למחשבה. מלבד תכונותיו האינטלקטואליות הצטיין גם בחוש הומור מפותח. אפילו החוגים הדתיים, שלא סלחו לו על שסטה מ„דרך-הישר", כיבדוהו וראו בו בר-סמכא בענייני פוליטיקה. כל מוצא פיו מקובל היה על הכל ומצא לו מהלכין בכל שכבות תושבי העיירה. הוא היה, בין היתר, גם כמין „הרשלה אוסטרופולר" בזעיר אנפין. מדי פעם בפעם היה חומד לו מעשי לצון ושובבות. בשבתות, כאשר אנשי העיירה היו חוזרים מבית-הכנסת, הפיץ שמועות שונות ומשונות, כדי לגרום מבוכה בקרב תושבי העיירה. זכורני בשבת אחת, כאשר אנשי העיירה חזרו מהתפילה, עמד בן-ציון לבלנג במרכז הכיכר, מוקף על-ידי חבורת „חסידיו", וכאשר התקרבו החוזרים מהתפילה עד לטווח שמיעה „לחש" בן-ציון לחבריו: „האם שמעתם? — היטלר התאבד!..." מיד נעשתה העיירה כמרקחה, אנשים יצאו לכיכר והחלו משוחחים ביניהם על אודות ה„התאבדות", משמעותה ותוצאותיה האפשריות, הן לגבי היהודים והן לגבי העולם כולו. רק עם צאת השבת, כאשר יהודי העיירה פתחו את מקלטי הרדיו וציפו לשמוע במו אזניהם את החדשה המשמחת, נוכחו לדעת כי שוב נפלו קרבן למעשי לצון של בן-ציון לבלנג.

אפשר להעלות הרבה תמונות מהחיים התוססים של הנוער באיסטריק, אבל אי אפשר למצות ולדחות את כל ההווי של העיירה במסגרת של מאמר, כי החומר רב הוא ויכול למלא דפים רבים בהיקף של ספר. את זאת אני משאיר בידי ההיסטוריון. כך התנהלו החיים באיסטריק עד שפעמי המלחמה הגיעו גם לשעריה ועמה השואה שרשמה בדם קדושינו את החורבן הגדול ביותר שפקד את עמנו.

מלחמת העולם השנייה פתחה דף חדש, מלא סבל, בתולדות עמי אירופה, שארצותיהם נכבשו על-ידי הקלגסים הנאצים, ועצמאותם נשללה מהם. סבלם נמשך 6 שנים. עם סיום המלחמה, במאי 1945, שבו עמי אירופה לעצמאותם, בעלים ובנים חזרו הביתה משביים, והחלו להתאושש ולבנות את ארצותיהם מחדש, ואט אט חזרו לחיים תקינים. לא כזה היה גורלה של יהדות אירופה, שמאז ומתמיד לא היה לה אח ורע שידמה לה בסבלה הגדול בין משפחת העמים. גדול הצוררים שבכל הדורות הצליח לבצע את זממו ולהשמיד יהדות זו בחלקה הגדול, ורק מתי מספר שרדו ממנה. שארית הפליטה מורכבת מניצולי מחנות הריכוז והגיטאות, מאלה שהסתתרו ביערות ומאלה שחזרו מרוסיה. כל אלה הצליחו בדרך נס להימלט מצפורני המוות, ואני בתוכם.

ראשית פעמינו, עם גמר המלחמה, היו למקומות שמשם נעקרנו עם התחלת המלחמה. כשהגעתי למבואותיה של עיירתי איסטריק נתגלו לעיני זוועות האימים של המלחמה ונודעה לי האמת הטרגית על חורבנה של יהדות אירופה, ובתוכם עיירתי איסטריק. בתקופה הקצרה שהייתי באיסטריק נדמה היה לי שאני מתהלך בבית-קברות גדול ששמו היה פעם איסטריק. כל מבני העץ נעלמו כליל, כי האוקראינים מהכפרים הסמוכים הרסום, כדי להשתמש בהם בתור חומרי בנייה לצרכיהם. הבניינים הגדולים שלא ניתן היה להעתיק לכפרים נשארו עומדים על תילם מיותמים מבעליהם הקודמים. מאוד קשה היה להתרגל למציאות המרה הזאת, שפולנים ורוסים התנחלו בבתים אלה ומשתמשים ברכוש היהודי השדוד. מפיהם של הפולנים והאוקראינים, שהכרתי עוד מלפני המלחמה, לא הצלחתי להוציא אף מלה על גורלם הטרגי של יקירינו. הרגשתי מין התחמקות מאורגנת מצדם מלספר על התופת שפקדה את האוכלוסיה היהודית. במקום זה הם סיפרו בנימה של התחסדות עד כמה הם עזרו לשכיניהם לשעבר במצוקתם. כמעט שאפשר היה להאמין לסיפורי הבדים שלהם לולא ראיתי, במו עיני, את הדירות בהן הם גרים, את המלבושים שהם לובשים, את הנעליים שהם נועלים, את הרהיטים, התמונות והווילונות שקישטו את דירותיהם — כל זה רכוש ודם יהודי. הלב התכווץ מכאב לראות כל זה. בתמונה טרגית זו התגלם במלוא מהותו הפירוש של הפסוק „הרצחת וגם ירשת ?".

אחרי המלחמה, בשנת 1945, הייתי בפולין רק חודשים מספר וגרתי בעיר סמבור, לא הרחק מאיסטריק. לגור באיסטריק עצמה לא יכולתי, כי הרגשתי שם בחוסר אוויר לנשימה. ביקרתי שם מדי פעם בפעם ובכל ביקורי באיסטריק רדף אותי הסיוט של אנשים שחוטים המתגלגלים ברחובות העיר ומבקשים נקמה. על כל צעד ושעל ובכל פינה הדהדו באזני קולותיהם של קרובי, חברי, ידידי וסתם יהודים, ובדמיוני הצטיירה התמונה של החיים

התוססים של היהודים מהימים שמלפני המבול. בכל מקום שהסתובבתי הזדקר לנגד עיני בית-הקברות שנמצא על גבעה, מעבר לנהר סטרוויונז׳, לא הרחק מבית-המטבחיים, מכיוון שהבתים שהסתירו את בית-הקברות נעלמו מהשטח, וזה משווה לכל העיירה תמונה של בית-קברות אחד גדול בעיני כל יהודי שנשאר לפליטה.

להמשיך לחיות באותו המקום שהפך להיות חלק מבית-הקברות של יהדות אירופה לא יכולתי, ושבע סבל ויסורים ברחתי מהסיוט הזה והגעתי לישראל, למקום שאליו שאפתי להגיע עוד משחר נעורי.

מאחר וגופותיהם של קדושינו מפוזרות בכל רחבי אירופה ולא הובאו לקבורת ישראל, יהיה נא ספר זה, ובתוכו מאמרי, למצבת זכרון לדורי דורות.

תל-אביב, ח׳ באלול תשכ״ד (16 באוגוסט 1964).

צבי טלר

זכרונות פון איסטעריק

תמונת המחבר

איך בין געווען א קינד אין עלטער פון 5 יאר ווען איך בין געקומען קיין איסטעריק, צו מיין זיידן און באבען, לוי און דבורה באכמאן. מיינע עלטערן ז״ל (חיים בן אליעזר און פרידה בת חיים לוי) טלר, זענען ארויסגעפארן פון פולין קיין פראנק-רייך דארט זיך צו באזעצן. געוויינטלעך האב איך געלערנט ביי פארשידענע מלמדים וועלכע האבן אין שטעטל נישט געמאנגלט און אויך אין פאלקס-שול ווו עס איז געווען נישט מער ווי 7 קלאסן. ווען איך בין שוין געווארן א דערוואקסענער בחור האב איך דאס קארפאטן-שטעטל דערקענט נענטער און נענטער. איך האב געקענט יעדן וועג, יעדער סטעשקע און יעדער דארף, וועלכעס האט מיט איסטעריק געהאט עפעס א פארבינדונג. איך האב אויך אלע מענטשן מיט זייער לעבנסשטייגער געקענט. איסטעריק איז געווען א שטעטל ווו עס האבן געוווינט א פאר הונדערט יידישע משפחות פון פארשידענע שיכטן, מיטלע און ארעמע פון וועלכע א טייל האבן זיך פארנומען מיט האנדל און א גרויסער טייל בעלי מלאכות. דאס יידישקייט אין שטעטל, הגם עס איז געווען באוווינט אויך מיט פיל גויים, האט זיך גוט געמערקט. אז עס איז געקומען דער שבת קודש האט זיך אלצדינג אפגעשטעלט און מען האט נאר געקענט זען ווי יידן מיט שטראמלעך און זיידענע בעקעשעס גייען אין די בתי מדרשים און קלויזן. די יידישע קהלה, אן וועלכערס שפיץ עס איז געשטאנען דער הדרת פנימדיקער ר׳ מענדל פאטאשער ז״ל מיט זיין פארטרעטער ר׳ זישע טראטנער ז״ל, האט פיל געטון פאר דער איסטעריקער באפעלקע-רונג, בפרט פאר די ארעמע לייט וואס האבן אין שטעטל נישט געמאנגלט. ביי דער געלעגנהייט איז כדאי צו דערמאנען די בעלי בתים: ר׳ לוי באכמאן, ר׳ הערשאלע בראנדוויין, ר׳ לעזער וייסבערג און דוד שענבאך און אנדערע וועלכע האבן א סך געטון פארן שטעטל.

די ציוניסטישע ארגאניזאציעס האבן זיך אויך אקטיוו מיטבאטייליקט אין דער קולטורעלער ארבעט אין שטעטל. עס איז געשאפן געווארן א העבראעישע שול, עס איז געווארן אויפגעבויט א שיינער טעאטער זאל מיט דער הילף פון ד״ר שטערן און נאך אנדערע ארטיקע אקטיוויסטן, ווו עס האבן אנטייל גענומען ליבהאבער אקטיארן. עס זענען אויך געקומען פארשידענע טרופעס פון גאנץ פוילן און דער זאל איז אימער געווען

געפאקט. בקיצור, דאס שטעטל איז געווען פול לעבן אי פארן פשוטן ייד. אי פאר דעם פארטגעשריטענעם, אי פאר דעם רייכן און אי פאר דעם ארעמאן.

דאס אלץ איז געווען ביז עס האט זיך אנגעהויבן דערנענטערן דער גרויסער חורבן. עס האט זיך שוין אנגעפאנגן פילן די דערנענטערונג פון חורבן, ווען אין שטעטל האבן זיך אנגעהויבן די בויקאטן מיט די אויפשריפטן „ניע קופ או ז'ידא". ווען אין יאר 1938 די יידישע פליטים פון דייטשלאנד האבן אנגעהויבן צו קומען און דערציילט וואס זיי האט פאסירט, האט שוין יעדער ייד געוווסט, אז זיין גורל וועט ווארשיינלעך נישט זיין אנדערש ווי דער פון די פליטים, אבער קיינער האט נישט געקלערט ווו צו זוכן דעם וועג און אנטלויפן און אט איז געקומען דער היסטארישער טאָג, דער 1.9.1939. די דייטשע עראפלאנען האבן אנגעהויבן צו באמבארדירן די שטעט פון פוילן און די מדינה איז פארוואנדלט געווארן אין א סאמוטוכע. די פליכטלינגע האבן אנגעהויבן לויפן פון אלע שטעט ביז דער גורל האט געטראפן, אז פון איסטעריק האט מען אויך געמוזט פליכטן. די פראגע איז נאר געווען ווו אהין ? די דייטשע טעכניק איז געלאפן אן איינהאלטן. עס איז גאר נישט מעגלעך געווען צו אנטלויפן פון זיי, ווייל זיי זענען אימער פריער אנגעקומען ווי דער פליט און במילא האט שוין נישט געהאט קיין צוועק צו אנטלויפן.

די דייטשן האבן אקופירט איסטעריק 2 וואכן איידער די רויטע ארמע האט אריין מארשירט, אבער דאס אומגליק וואס האט געטראפן איסטעריק אין די 2 וואכן האט נאך קיין צווייטע שטאט נישט געפילט. דער ערשטער קרבן איז געווען דער ראש הקהל ר' מענדל פוטאשער הי"ד. זיי האבן אים געפייניגט ביז ער האט די נשמה געלאזט. די צווייטע טראגעדיע וואס האט געטראפן איסטעריק ; די פליכטלינגע האבן אנגעפאנגן זיך צוריק צו קערן אין זייערע היימען און דא האט זיי דער אומגליקלעכער גורל געטראפן. די געסטאפו מיט דער הילף פון די ארטיקע אוקראאינער האבן זיי אריינגעפירט אין סוקול זאל, זיי געפארשט און נאכדעם האט מען זיי, עטלעכע 60 יידן, פליכטלינגע אראפגעווארפן פון דער בריק און זיי דערמארדעט. דאס איז געווען איינער פון די ברוטאלסטע טאטן אין יענער צייט, מען האט זיך דאס נישט געקענט פארשטעלן.

אינעם שטעטל איז דער פחד געווען גרויס. די בתי מדרשים, די קלויזן זענען פאר-וואנדלט געווארן אין שטאלן. עס איז געווען ימים נוראים צייט, מנינים האט מען איינגעארדנט אין פריוואטע שטובן, אבער אויך דאס האבן זיי נישט צוגעלאזט. זיי האבן אין יום כפור אלע יידן מאביליזירט צו ארבעט און זיי שטארק אויסגעמאטערט, וויסנדיק אז אלע פאסטן. מיר אבער האבן דאס אלעס אנגענומען פאר ליב ווען מען איז לעבנדיק צוריק אהיים געקומען. זיי האבן אבער אלץ נישט גערוט. מוצאי יום כפור האבן זיי זיך אריינגעריסן צו אהרן גאלדוועגדער און צו אנשל שאפניק ז"ל און זיי שטארק צעשלאגן. זיי האבן נאך געוואלט באווייזן זייער גבורה, איידער זיי האבן באדארפט דאס שטעטל צו פארלאזן. די ידיעה, אז די רוסן דארפן אריינקומען, האט דערוועקט א גרויסע שמחה אין שטעטל, יעדע מינוט איז געווען א יאר.

דעם ערשטן טאג סוכות 1939 איז די ישועה געקומען, די רויטע ארמיי האט ארייג-מארשירט און די יידן האבן צוריק אויפגעהויבן די קעפ. דאס לעבן האט זיך אנגעהויבן צו נארמאליזירן, יידן האבן באקומען רעגירונגס-פאסטנס. חול המועד סוכות האט מען אנטדעקט די 60 קרבנות, וועלכע די דייטשן ימח שמם האבן אומגעבראכט און מען האט זיי געברענגט צו קבר ישראל אויפן איסטעריקער בית העלמין. יזכור ה׳ את נשמותם! צווישן זיי האב איך דערקענט מיין קוזין משה בן אהרן גרוס פון סאנדז, וואס האט געוווינט ביי נפתלי פעלזנשטיין ז״ל. די לויה איז פארוואנדלט געווארן אין א גרויסן טרויער-צוג, אלע יידן פונעם שטעטל האבן זיך משתתף געווען. די רוסישע מאכט האט צוגעזאגט צו געפינען די אוקראינער, וועלכע האבן מיטגעהאלפן די דייטשן, אבער זיי האבן זיי גאר נישט געטון.

ביי די רוסן האט שפעטער אויך קיין צרות נישט געפעלט. מ׳האט דעם מיטלשטאנד אנגעהויבן צו דערנידריקן, די פליכטלינגע פארשיקט אויפן סיביר און אפגעריסן קינדער פון עלטערן.

ביז איצט האב איך דערציילט פון איסטעריק ביזן קריג פוילן-דייטשלאנד וואס איז אויסגעבראכן דעם 1/9 1939 ווי אויך פון דער צווישן-צייט ביזן קריג רוסלאנד-דייטש-לאנד וואס איז אויסגעבראכן 22/6 1941. אין דער צייט פון דער רוסישער אקופאציע איז איסטעריק געווען א גרעניץ שטאט. תיכף מוצאי שבת, דעמזעלבן טאג ווען דער צווייטער קריג האט אויסגעבראכן, האבן מיר שוין געהאט די ערשטע ידיעות אז די וועלט צעפלאקערט זיך. טייל בחורים זענען מאביליזירט געווארן צו דער רויטער ארמיי און די אנדערע האבן געווארט אויף זייער גורל. מיטוואך דעם 26/6 א ריקצוג! די רוסן אנטלויפן מיט א בהלה. די יידן זענען געווען צעמישט, מ׳האט נישט געוווסט וואס צו טון! אנטלויפן איז נישט געווען מיט וואס, ווייל עס איז נישט געווען קיין קאמוניקאציע. די רוסן האבן אלע פערד און וועגענס מאביליזירט. פונדעסטוועגן האבן זיך אביסל, נישט קיין סך, געלאזט אין וועג, ווי אהין, האט קיינער נישט געוווסט. זער א קליינער פראצענט יידן האבן פארלאזט דאס שטעטל, עס זענען געווען משפחות וואס האבן זיך נישט געוואלט צעשיידן. דאס איז געווען איינע פון די סיבות וואס יידן פון איסטעריק האבן אזוי ווייניג געפליכטעט. די צייט איז אויך געווען קורץ צו באשליסן. דעם 27/6 1941 בין איך געווען אין סאמבער און דארט האב איך שוין געהערט אז איסטעריק איז שוין אקופירט פון די דייטשן. איך בין געווען שטארק באזארגט און עס האט מיר לכתחילה שטארק באנג געטון פארוואס איך האב איבערגעלאזט אן עלטערן זיידן מיט א באבען ז״ל, פאר וועלכע עס וועט נישט האבן, ווער פאר א שטיקל ברויט מיט וואסער צו זארגן, אבער דער שטורם פון די מענטשן האט מיך געשטופט צו לויפן וואס ווייטער. אזוי האבן מיר (איך און מיין עלטערער ברודער) פארלאזט די טייערע היים, דאס טייערע שטעטל, וווּ מיר זענען אויפגעצויגן געווארן. די שאלאנען זענען געפארן טאג און נאכט, אבער אונדזער היים האבן מיר נישט פארגעסן. אונטער באמבעס און הארמאטן, זענען מיר געווען מיט דעם קאפ אין דער היים. ווען מיר האבן נאר געהאט די מעגלעכקייט, האבן מיר אפילו בריוו

א היים געשריבן. מיר האבן זיך אלץ נישט פארגעשטעלט, אז דער חורבן וועט זיין אזוי גרויס. אזוי האבן מיר צוגעוואנדערט ביז סטאלינגראד. אונדזערע איבערלעבענישן און איבערקלערן פון דער היים זענען אומבאשרייבלעך. ווען דער דייטש האט אונדז דעריאגט ביז סטאלינגראד, האבן מיר געמוזט ווייטער וואנדערן, ביז עס איז געקומען דער איבער-ברוך און די דייטשן האבן אנגעהויבן צו קריגן מפלות. זייענדיק אייזן באן ארבעטער, האט מען אונדז צוריק קאמאנדירט צום אלטן ארבעטס-פלאץ אין דער לעמבערגער באנדירעקציע. דעם צווייטן טאג נאך דעם באפרייען לעמבערג בין איך שוין דארט געוועזן און געהערט פון איבערגעבליבענע יידן נאכן גרויסן חורבן. איך האב מיר שוין פאר-געשטעלט, אז איך וועל ליידער שוין קיין משפחה נישט טרעפן. אין א פאר חדשים ארום איז אויך איסטעריק באפרייט געווארן און איך בין געווען דער ערשטער ייד וואס איז געקומען מיט דער ערשטער באן קיין איסטעריק. ווען דער ערשטער גוי האט מיך אויפ-גענומען מיט שלום עליכם האט ער מיך געפרעגט מיט א איראניע : זענען נאך פארבליבן א סך יידן ? אנגעקומען בין איך ביי נאכט און איבערנעכטיקט אין דער סטאציע. מארגן פרי בין איך ארויס אין שטעטל, עס האט אויף מיר א שוידערלעכן איינדרוק געמאכט, ווען איך האב זיך אומגעקוקט. די גרעסטע העלפט שטעטל רואינירט, קיין סימן פון א ייד אין שטעטל. ווען איך האב מיך געפרעגט ביי די גויים פילייכט האבן זיי עמיצן אויסבאהאלטן אדער ווייסן זיי פון עמיצן, האבן זיי געשוויגן. נאכהער האט מען מיר געזאגט אז מען האט אלע יידן פון איסטעריק און אומגעגנט איבערגעשיקט קיין זאסלאווע לעבן זאגוז׳. דער בית עולם איז געווען צעשמעטערט, פון די מצבות האט מען געמאכט טראטוארן. די איינציקע טרייסט וואס איך האב געהאט איז געווען דאס, ווען איך האב געזען אז אלע בתי מדרשים, קלויזן און די שיל זענען גאנץ און נישט צעשטערט. לאנג האב איך זיך אין שטעטל נישט געקענט אויפהאלטן, דער צער איז געווען צו גרויס. עס איז נישט געווען פאר וועמען די טרערן אויסצוגיסן און איך בין צוריק קיין סאמבאר, ווו איך בין אין א פאר טעג געוויער געווארן אז א יידישע פרוי יונגווירט, וועלכע שטאמט פון פאלענע, איז געבליבן לעבן, זי איז געווען אויסבאהאלטן ביי א גלח. זאפארט בין איך צוריק קיין איסטעריק און זי געטראפן און א משפחה וועלכע איז נאר וואס צוריקגעקומען פון רוסלאנד. דער מאראל האט זיך ביי מיר אביסל געשטארקט ווען איך האב שוין געזען נאך א ייד. צעשמועסנדיק זיך מיט דער פאמיליע בער, האב איך געהערט אז נאך יידן זענען לעבן געבליבן און געפינען זיך אין אויסלאנד, אבער פון דעם וואס איך האב געהערט פון דער פרוי יונגווירט, וועלכע איז אויך געווען אין זאסלאווער געטא בין איך אויס מענטש געווארן. זי האט מיר דערציילט, אז די יידן וואס זענען געווען איבערן עלטער פון 65 יאר האט מען דערשאסן. די רעסט יידן פון איסטעריק און דער סביבה האט מען איבערזידלט אין א געטא נאך זאסלאווע און א טייל האט מען אין געטא אויס-געהרגעט און דעם רעסט האט מען געשיקט קיין בעלזיץ. מיט א קורצער צייט שפעטער האב איך באזוכט סאנוק און דארט באגעגנט מיינס א חבר פון שולע און חדר, בערצי שיינער מיט זיין פרוי וועלכע איז אנטלאפן פון זאסלאווע און זיך אויסבאהאלטן ביי א

גוי אין הארדאק (לעבט היינט אין אמעריקע). ער האט מער נישט געהאט וואס צו דערציילן. איך האב שפעטער פיל מאל באזוכט איסטעריק, אבער קיין מנין יידן האט זיך ליידער נישט געטראפן. היינט וווינען אין די יידישע הייזער די גויים. זיי באנוצן זיך מיט די יידישע מעבלן און קליידער, וואס איך האב זעלבסט געזען מיט מיינע אויגן. אזוי איז חרוב געווארן דאס קארפאטן שטעטל איסטעריק מיט דעם טייערן ביסל יידן וואס מיר טרויערן נאך זיי און מיר וועלן זיי קיינמאל נישט פארגעסן.

געדענק וואס עמלק האט געטון צו דיינע פאטערס, מוטערס, ברודער און שוועסטער און קרובים תזכור.

וואָלף רייס, (בוענאָס־איירעס)

קליינינקייטן וואס געדענקען זיך

(זכרונות וועגן איסטריק)

תמונת המחבר

עס קען זיין, אז איך וואָלט די ווייטערדיקע שורות קיינמאָל נישט געשריבן, ווען ניט די פארבעטונג פון היגן (ארגענטינער) הילף-פאראיין פון איסטריק און אומגעגנט צו באטייליקן זיך אין דעם „ספר הזכרון", וואָס ווערט ארויסגעגעבן פון „ארגון יוצאי ליסקו-באליגרוד-איסטריק" אין חיפה און וועגן וועלכן דער דערמאָנטער „ארגון האָט זיך געווענדט דורך דעם איסטריקער ל"ל-פאראיין-דאָהי" צו אלע לאנדסלייט פון די אויסגערעכנטע שטעט. אויב עס וועט מיט עפעס בארייכערן דעם „ספר הזכרון" דאָס ביסל זכרונות וואָס איך טראָג אין זיך פון מיין געבוירנשטעטל איסטריק, וועט ניט זיין אומזיסט מיין מי, אויב דאָס ביסל מאטעריאל וואָס איך ברענג איז ניט אזוי רייך אין פאקטן און עפיזאָדן טאָ קום איך נאָך די מצווה פון „וכל המרבה לספר הרי זה משובח"..." נאָך דער גרויסער קאטאסטראָפע איז ניט איבעריק קיין איין פאקט, קיין איין פאסירונג, קיין איין עפיזאָד. דאָס איז מיין התנצלות און דערפאר האָב איך ניט אָפגעזאָגט די פארבעטונג צו שרייבן עפעס וועגן איסטריק. וועגן דעם וואָס איך געדענק שרייב איך.

מיין קליין געבוירנשטעטל, איסטריק, ליגט צווישן די צוויי גרעסערע און מער מפורסמדיקע שטעט פשעמישל און סאנאָק. דעם גורל פון זיין געצייכנט אויף דער מאפע האָט איסטריק אויסגעמיטן סיי, מסתמא צוליב איר טל-ומטר גרייס און אפשר, ווער ווייסט, ווייל די נאטור האָט זי ארומגערינגלט מיט פיר בערג און זי באשיצט פארן „בייזן אויג" פון דער וויסנשאפט. ווי אלע בארימטע קליינע יידישע שטעטלעך, איז אויך איסטריק — דאָס גאנצע שטעטל מיט האק און פאק — באשטאנען פון צוויי גרויסע גאסן און א רינג-פלאץ. דער פלאץ האָט אויך געדינט פאר א מארק. און יעדן מיטוואָך פלעגן די פויערים פון די ארומיקע דערפער קומען צופאָרן און אויסגעשטעלט זייערע פערד — און וואָגנס אָנגעפאקט מיט פארשיידענע פראָדוקטן, וואס זיי אדער זיי האבן פארקויפט צו די שטעטלדיקע סוחרים אָדער האָבן אויסגעביטן אויף סחורות, וואָס זיי האָבן נייטיק געהאט. פוןביידע זייטן „רינג", כדי צו זיין עקזאקט מיט דער געאָגראפיע פון איסטריק, זיינען ארויסגעגאנגען צוויי דורכגענג אדער, ווי מען האָט זיי גערופן, געסעלעך, וואָס איינס פון זיי האָט געפירט צום נייעם בית מדרש און צו דער סאדיגורער קלויז און דאָס צווייטע — צום אלטן בית

מדרש און צו דער שול. עס פארשטייט זיך, אז א חוץ די בתי מדרשים האָט אין איסטריק ניט געפעלט נאָך א וויכטיקער צענטער: דאָס מרחץ. דאָרט האָבן זיך געבאָדן איין מאָל אין וואָך די נשים און ערב שבת פלעגן יידן דאָרט גיין אויף דער שוויץ. ביים אריינקומען אין מרחץ האָט יעדער ייד באקומען פון חיים הערש בעדער א בעזימל און אן עמרל וואסער.

חיים הערש בעדער איז געווען א געפאקט פעסט יידל, פלעגט שפאנען מיט שטאָלצע טריט און דאָס איז זכות פון זיין יידענע, עטל, וועלכע איז געווען אן אויסגעקוועטשטע און שלאפע יידענע, מיט א בלייך אומעטיק פנים, מיט א שטיל קול וואָס מען האָט קוים געהערט אָבער דערפאר פון א מיוחסדיקער משפחה, וואָס איז געווען דער שטאָלץ פון חיים הערש. אזוי ווייט איז ער געווען פארקאָכט אין איר יחוס, אז ווי נאָר ער האָט מיט אימיצן געריידט האָט ער באלד דערמאָנט איר ברודער, זיין שוואָגער, דער שניט-קרעמער...

פון רינג-פלאץ איז מיר באזונדער פארבליבן אין זכרון דער ברונעם, וואו דאָס שטעטל האָט גענומען וואסער. דער ברונעם איז פארבונדן מיט אן ערשטער פאסירונג, וואָס איז ניט געווען פון טאָג-טעגלעכן לעבן און איז דעריבער פעסט געבליבן איינגע-קריצט אין מיין קינדישער מענטאליטעט און ניט אָפּגעווישט געוואָרן ביזן היינטיקן טאָג.

עס איז געווען אין אָנהייב פון דער ערשטער וועלט-מלחמה און עס איז דעמאָלט אריינגעקומען א רוסישער פאטראָל מיטן צוועק ארומצוקוקן זיך צי דאָס שטעטל איז פריי פון עסטרייכישע סאָלדאטן. געווען איז עס פונקט אין טאָג פון ראש השנה. דער פאטראָל איז באשטאנען פון א גרופּע רייטער אויף פערד מיט לאנגע פיקעס אין זייערע הענט. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויפן רינג-פלאץ לעבן אָט דעם ברונעם. ווען די יידן זיינען ארויס פון די בתי מדרשים, זיינען זיי איינציקווייז אָפּגעשטעלט געוואָרן פון די סאָלדאטן, וועלכע האָבן ביי יעדן איינעם געפרעגט „ווי שפּעט עס איז"? יעדער ייד, וואָס האָט ארויסגענומען זיין זייגער צו זען די שעה האָט טאקע געזען די שעה צום לעצטן מאָל שוין צוזאמען מיטן זייגער, מיט וועלכן ער האָט זיך, נעבעך געדארפט צעשיידן אויף אייביק. נאָכן צונעמען, די זייגערס ביי די יידן, האָבן זיך די רוסישע סאָלדאטן א לאָז געטאן אויפן שטעטל זוכן טאבאק און פאפיראָסן און אזוי ווי עס איז ניט געווען בנמצא, האבן זיי זיך א ביסל א שפּיל געטאָן מיט זייערע ביקסן און האָבן באשאָסן דאָס הויפּט-געשעפט פון טאבאק פון יואל ענגעלמאן, וואָס מען האָט גערופן „טראפיק". דאָס באשיסן דעם „טראפיק" האָט באלד אנגעוואָרפן א מוראדיקע אימה אויף די שטעטלדיקע יידן, וועלכן האָבן זיך ארויסגעלאָזט באהאלטן אויסערן שטאָט און אין די דערפער. אָבער אויך אין די דערפער זיינען יידן ניט פארבליבן רואיק און האָבן ניט געהאט קיין צופיל צוטרוי צו די דאָרטיקע פויערים, וועלכע זיינען געווען שטענדיקע בעלי-חוב צו די יידישע קרעמער. זיינען טאקע די יידן אויפן צווייטן טאָג צוריקגעקומען אין שטעטל אריין.

באלד נאָך דעם איז אנגעקומען דאָס רוסישע מיליטער, וואָס האָט ניט געהאט קיין

אריכת ימים, ווייל באלד האָבן זיך די רוסן צוריקגעצויגן און דאָס עסטרייכישע מיליטער האָט באזעצט דאָס שטעטל.

עד כאן מיין ערשטע קינדערישע איבערלעבונג, וואָס איז געווען פארבונדן מיטן ברונעם אויפן רינג-פלאץ. דאָס בייטן זיך פון מיליטער האָט שוין ניט געהאט די ווירקונג ווי די ערשטע באגעגעניש מיט רייטער אויף פערד מיט לאנגע פיקעס און זייער שיסן פון די ביקסן.

ניט לאנג האָט געדויערט דאָס פרייען זיך מיטן עסטרייכישן מיליטער, ווייל באלד איז באקאנט געוואָרן פון דער שטאָט-אדמיניסטראציע, אז איסטריק דארף איבערגיין צו די רוסן און ווער עס וויל פארלאָזן דאָס שטעטל וועט די עסטרייכישע רעגירונג צושטעלן אומזיסטיקע באנען. א גרויסער טייל יידן האָבן טאקע פארלאָזט דאָס שטעטל מיט זייער האָב-און-גוטס און באזעצט זיך און דייטשישן בעהמען, ווער קיין אונגארן און אנדערע פלעצער. מיין משפחה איז אוועק קיין קארלסבאד.

געפאָרן איז מען אין משא-וואגאָנען. דאָס געדרענג איז געווען מוראדיק. אָבער ביי די סטאנציעס פלעגט מען בעטן ביים מאשיניסט ווארעמע וואסער אויף טיי און מען האָט נאך באקומען פארשיידענע פראָדוקטן ווי: וואורשטלעך, ברויט, קאָנדענסירטע מילך א״א. דאָס געדרענג ביים באקומען פראדוקטן אויפן וועג איז טאקע געווען גרויס, אזוי ווייט, אז משפחות פלעגן זיך פארלירן, אָבער ווען מען פארגלייכט עס מיט די טויטן-צוגן וואָס האָבן געפירט יידן אין די קאָנצענטראציע-לאגערן איז יענע געווען דער גן עדן התחתון. עס איז געווען א נסיעה מיט פארשידענע איבערלעבענישן אָבער דער עיקר, יידן זיינען אָנגעקומען אויף זייערע פלעצער און אויך מיר זיינען אָנגעקומען קיין קארלסבאד.

די נייע, צייטווייליקע היים, דאָס שיינע קור-אָרט קארלסבאד, איז פאר די פליטים ניט געווען דאָס זעלבע ווי פאר די, וואָס פלעגן קומען אויף דאטשע. דאָס געשמאקע וואסער פון זויערברון, דער שיינער האָטעל „פופ״ און דער וואונדערלעכער שפאציר-גאָרטן, וואו עס האָט יעדן טאָג געשפילט א מיליטערישער אָרקעסטער האָבן ניט געקענט ארויסרופן ביי די פליטים דאָס געפיל פון צופרידנקייט, מחמת די פרנסות ביי זיי אלעמען איז געווען איינע און די זעלביקע: „פליכט לינג-שטיצע״, וואס די עסטרייכישע רעגירונג פלעגט ארויסגעבן פאר יעדן פליט. אויסגעטיילט די שטיצע האָט יעדן חודש איינער א ייד, קאָהן. וועגן דעם קאָהן האָט מען דערציילט א וויץ. יידן פלעגן זיך מיט אים וויצלען און אים געזאָגט איינמאָל, ערב פסח, ער זאָל פארקויפן דאס חמץ. האט ער געפרעגט וואָס מיינט מען דערמיט. האָט מען אים געגעבן צו פארשטיין, אז מען פארקויפט דאָס חמץ א גוי כלומרשט. אויף דעם האָט ער געענטפערט מעשה גרויסער חכם, אז אזעלכע „דומהייטן״ מאכט ער נישט, ווייל וואָס טוט ער, אז דער פויער גיט אים ניט צוריק דאָס „כאמעץ״?...

יעדער יידישער פליט פלעגט שטעלן די זעלביקע קשיה: ווי לאנג וועט מען נאָך דארפן שטיין אין אָטשערעד צו באקומען א ברויט-קארטע? ביז סוף כל סוף האָבן זיך באוויזן פלאקאטן, אז פשעמישל איז ווידער אין עסטרייכישע הענט און ווער עס וויל זיך צוריקקערן קען עס טאָן. מיר האָבן עס גלייך געטאָן.

דאָס שטעטל, ביי אונדזער צוריקקער, איז געווען ניט צום דערקענען. די רוסן האָבן ניט איבערגעלאָזט קיין איין גאַנץ הויז, אפנים מען זאָל געדענקען א שטיק צייט, אז זיי האָבן דאָ געשאַלטעוועט און דעם חורבן האָבן זיי איבערגעלאָזט ווי א מתנה פאר די וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט אהיים.

השואה

צו וואָס צו נעמען זיך איז ניט געווען האָט מען זיך געלאָזט אויפן וועג פון „לייכטן ווידערשטאַנד" — שמוגל. מען האָט, נעמלעך, געפירט סחורה פון פשעמישל קיין איסטריק. דאָס „שווארצן" די סחורה איז פאַקטיש ניט געווען אזוי שווער, דאָס הייסט מען האָט עס רואיק געקענט ברענגען ביז דער סטאַנציע איסטריק. דאָס אפשטייגן פון באַן מיט דער סחורה איז שוין געווען א שווערערער ענין, מחמת אויף דער סטאַנציע האָבן געלויערט אויף די שמוגלערס די צוויי זשאַנדאַרן באַנק און קאָוואַלסקי. אזוי האָט מען זיי ניט געזען אָבער ווי נאָר עס איז אָנגעקומען א פאַרטיע סחורה און דער בעל דבר פון דער סחורה האָט געוואָלט אראָפּשטייגן זיינען זיי תיכף אויסגעוואַקסן ווי פון אונטער דער ערד און האָבן די סחורה קאָנפיסקירט. טיילמאל האָבן זיי זיך געלאָזט נותנען עפּעס אין יד און דורכגעלאָזט דעם שמוגל אבער מיינסטייל האָבן זיי אפילו ניט געלאָזט ריידן צו זיך און גלייך אָפּגעפירט די געשמוגלטע סחורה אין לאָקאַל פון דער געמיינדע, פון מאַגיסטראַט הייסט עס, וואָס האָט זיך געפונען בשכנות מיט דער באַן-סטאַנציע. די סחורה איז שוין געבליבן אין דער געמיינדע אונטער דער אויפזוכט פון דעמאָלטדיקן בירגערמייסטער, משה פרענקעל, א זעלטענער עקזעמפּליאַר פון א אריסטאָקראַטישן ייד, אָן אינטעליגענט, וואָס פלעגט גיין אין שול אריין און פלעגט יום כפור אָפּשטיין א גאַנצן טאָג זאָגנדיק די תפילות בלחש, אָן רעש און מיט אינערלעכן ציטער. דער דאָזיקער ייד, פרענקעל, וועלכער איז אויסגעוויילט געוואָרן פאר שטאָט-אינטענדענט האָט געהאַט א שם פאר זיין ערלעכקייט, ברייטהאַרציקייט און דינסט-גרייטקייט. פארשטייט זיך, אז די יידן, וואָס מען האָט ביי זיי צוגענומען די סחורה האָבן זיך באַלד געיאָוועט צו אים מיט תחנונים, ער זאָל זיי צוריקגעבן די סחורה וואָס איז דער איינציקער קוואַל פון זייער חיונה פאר די בני בית.

פרענקעל, וועלכער האָט פון איין זייט געוואָלט א טובה טאָן יידן און פון דער צווייטער זייט איז ער געווען ערלעך צו זיין אמט פלעגט כלומרשט שטרענג ענטפערן, אז די סחורה וואָס איז קאָנפיסקירט קען מען ניט צוריקגעבן, דאָס ווערט מלוכה-אייגנטום. דערביי פלעגט ער אָבער אָנווייזן מיט א רמז, אז די סחורה ליגט אין דעם און דעם צימער און פון דאָרט קען עס קיינער ניט רירן.

דער ייד, וואָס איז געקומען מיט דער בקשה צו בירגערמייסטער פרענקעל, האָט ניט געדאַרפט מען זאָל אים אריינגעבן א פינגער אין מויל אריין און אים צעקייען. כהרף עין איז די סחורה פון יענעם און יענעם צימער ארויסגענומען געוואָרן און יאָשע שטייגער, דער בעל עגלה וואָס פלעגט פירן די סחורה פון און צום באַן פלעגט שוין וואַרטן אין דרויסן כדי באַלד אוועקצופירן דעם צוריקגעפונענעם פקדון.

ניט איינמאָל האָט געטראָפן, אז די צוויי זשאנדארן באַנק און קאָוואלסקי האבן געוואלט וויסן א דין וחשבון און פלעגן א פרעג טאָן, וואו איז אהינגעקומען די אָדער יענע פארט־יע קאָנפיסקירטע סחורה? דעמאָלט פלעגט פרענקעל א ביסל א שפיל טאָן טעאטער, אנגעשטעלט אן אומשולדיקע מינע, וואָס אים איז עס ניט שווער אָנגעקומען צו מאכן מיט זיין ערנסטן פנים אָפענע קלאָרע אויגן, פון וואנען עס האָט ארויסגעקוקט אן אומבאַשטרייטלעכע ערלעכקייט.

— וואָס — פלעגט ער ענטפערן מיט א פראגע אויף א פראגע, זייער יידישלעך — עס זיינען ניטאָ די פאקעטן? . . .

די צוויי אנטיסעמיטישע זשאנדארן, באַנק און קאָוואלסקי, פלעגן אויף אזא קאָנטרא־שאלה ניט וואגן מער דיסקוטירן. זיי האָבן זיך אָפגעווישט די ליפּן און אוועקגעגאנגען, גלויבנדיק, אז מען האָט זיכער די סחורה ארויסגעגנבעט אָן דעם בירגערמייסטערס וויסן.

די משפחה פרענקל אין איסטריק איז געווען פון יענע משפחות אין די קליינע שטעטלעך, וואָס האָבן געעפנט א „פענסטערל צו דער מערב־קולטור”, ווי עס וואָלטן זיך אויסגעדריקט די בעלי השכלה. אלע זיינע קינדער האָבן שטודירט און איינער פון זיינע זין, יאָסקע פרענקל, וואָס איז געווען אין מיינע יאָרן האָט זיך באזונדער אויסגע־צייכנט קודם מיט זיין אָראטאָרישן טאלאנט און מיט זיין באזונדערער אינטעליגענץ. ער האָט שטודירט אדוואָקאטור אין ווין און איז געווען א פייערדיקער רעוויזיאָניסט. מיט אים האָט דער שרייבער פון די שורות געהאט אמאָל אזא מין אינצידענטל:

אין א שבת נאָך מיטאָג בין איך ארייַנגעקומען אין ציוניסטישן לאָקאל „קדימה”, וואו איך האָב עפעס געדארפט דערליידיקן אן ענין פון קרן קימת, וואָס אין זיין פארוואלטונג בין איך געווען א מיטגליד. איך האָב דאָרט פונקט זיך אָנגעטראָפן אויף א לעקציע, וואָס יאָסקע פרענקל האָט געהאלטן מיט זיין כאראקטעריסטישן אָראטאָרישן פאטאס וועגן דער נויטווענדיקייט ארייַנצוברענגען דעם רעוויזיאָניזם אין דער ציוניסטישער באוועגונג. זייענדיק א מיטגליד פון התאחדות האָט מיך די לעקציע ניט אינטערעסירט און איך האָב געוואָלט פארלאָזן דעם לאָקאל. דער רעדנער, פרענקל, שוין טריי דעמאלט דער תורה „באש ובחרב” און אפשר וועלנדיק נאָכטאָן גרויסע לעקטאָרן, האָט זיך באפעלעריש געווענדט צו מיר, אז איך זאָל פארמאכן די טיר. איך האָב אים רואיק געענטפערט, אז איך האָב די טיר געטראָפן אָפן. ער האט, ווייזט אויס זיך שוין געגרייט צו זיין א פירער (אויב איך האָב ניט קיין טעות איז היינט טאקע דער דאָזיקער ד״ר פרענקל אן אָנגעזעענער רעוויזיאָניסטישער טוער) און האָט עקשנותדיק, מיר שטרענג באפוילן צו פארמאכן די טיר.

איך ווייס ניט, צי ער האָט געוואָלט מאכן אן איינדרוק אויף דער קליינשטעטלדיקער אוידיטאָריע מיט זיין שטרענגקייט, צי ער האָט געוואָלט אויספּרובירן זיין כוח פון באפעלן, בכל אופן האָט ער פון מיר דעמאָלט געליטן אן עוולה, ווייל איך האָב אים געזאָגט, אז וואָס שטרענגער ער וועט רעדן אלץ ווייניקער איינדרוק מאכט עס אויף מיר און איך האָב, פארשטייט זיך, די טיר געלאָזט אָפן. אפנים שוין דעמאָלט האָט זיך ניט געקלעפּט

צו מיר קיין באפעלן און איך בין ניט אריבער אין קיין פארטיי וואָס גיט און נעמט אויף באפעלן, נאָר אין א פרידלעכער פארטיי, וואָס איז געבויט אויף ארבעט און פרייע מיינונגען.

איך האָב זיך דערמאָנט אין דעם עפּיזאָד, כדי צו ברענגען א פּאָר שטריכן פון ד״ר יוסף פרענקל, אונדזער לאנדסמאן, ווי איך געדענק אים. היינט זעט מיר אויס די גאנצע מעשה יינגליש און קליינשטעטלדיק, אָבער עס איז געבליבן אין מיין געדעכעניש.

⁂

און אָט איז געקומען דער סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. ביי אונדז און אין גאנץ גאליציע האָט זיך צעפלאקערט דער קאמף צווישן די אוקראינער און די אריינ-דרינגענדיקע פוילישע לעגיאָנערן. פארשטייט זיך, אז די יידן זיינען ווידער געוואָרן דאָס כפרה-הינדל. די אוקראינישע קעמפער האָבן לאנג ניט אויסגעהאלטן און זיינען געפאלן באזיגטע, מחמת דער שעף פון דער באן-סטאנציע, א פּאָליאק, האָט אריינגעלאָזט פריי גאנצע צוגן מיט פוילישע לעגיאָנערן, וועלכע האָבן זיך באלד גענומען צו די יידן. די באפרייאונג-מלחמה פון פוילן האָט זיך גאָרנישט געהאט מיט וואָס צו פארשעמען פאר דער שפּעטערדיקער אויסראָטונג-מלחמה פון נאציזם. די פּאָרגייערס פון היטלעריזם האָבן שוין דעמאָלט געקענט די תורה פון פייניקן און קודם כל בעטן גרויסע קאָנטריבו-ציעס, וואָס איז געווען איבער די כוחות פון אזא שטעטל ווי איסטריק. די דאָזיקע סומעס האָבן באלד געדארפט געשאפן ווערן. פאר א משכון האָבן זיי פארנומען דעם שטאָט-רב און זיינען ארומגעלאָפן זוכן אנדערע וויכטיקע יידישע תושבים. ביי אונדז אין שטעטל האָט דעמאָלט געוואוינט ד״ר שטיוול. זיין וואוינונג איז ארויסגעגאנגען אויפן סאמע רינג-פּלאץ. איך דערצייל עס, ווייל זיין נאמען איז פארבונדן מיטן אן עפּיזאָד, וואָס האָט באוויזן אז שטענדיק האָבן זיך געפונען יידן, אפילו אין אזא קליין שטעטל ווי איסטריק, וואָס האָבן שטאָלץ געטראָגן זייער יידישקייט.

אין איינעם פון אזעלכע לעגיאָניסטישע געלאפן צו זוכן יידן איז ד״ר שטיוול ארויס אויפן באלקאָן פון זיין וואוינונג און האָט שטאָלץ אויסגעשריגן צו די סאָלדאטן: „יא יעסטעם זשידעם״ (איך בין א ייד!). דער דאָזיקער געוואגטער ארויסטריט האָט דעמאָלט געמאכט א גרויסן איינדרוק ניט נאָר אויף די יידן, נאָר אויך אויף די פּוילישע איינוואוינער פון איסטריק. צי מען האָט דעם ד״ר שטיוול דעמאָלט פארנומען געדענק איך, ליידער, ניט, אבער איך געדענק אז דאָס שטעטל האָט לאנג גערעדט וועגן דעם.

יידן האָבן ניט געטאָרט זיך באווייזן אין גאס, פונקט ווי שפּעטער ביי די נאציס, ווייל אז ניט האָט מען זיי געכאפּט צו צוואנג-ארבעט. הייסט עס אז בייטאָג האָבן די יידן אליין זיך ניט געוואָלט באווייזן אין גאס אָבער נאָך 8 אזייגער איז זיי ניט דערלויבט געווען ארויסצוגיין און מען האָט געמוזט האָבן א „פּזשעפּוסטקע״ (דורכלאָז-שיין) כדי צו קענען זיך פריי באוועגן. דער מצב האָט געדויערט א שטיק צייט ביז, ביסלעכווייז, האָט זיך דאָס לעבן נאָרמאליזירט און אומגעקערט צו זיין נאָרמאלן גאנג.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אנטוויקלען א געזעלשאפטלעך און, דער עיקר, ציוניסטיש לעבן. אין אן אַנדער פּלאַץ (,,פּנקס גאַליציע״) האָב איך אין אן ארטיקל דערמאָנט די פאַרשײדענע אָרגאַניזאַציעס און פּאַרטייען, וואָס זיינען אויפגעקומען אין איסטריק. איך וויל זיך דאָ באַזונדער אָפּשטעלן אויף דער גרינדונג פון דער ,,התאחדות״. מיר א גרופּע איסטריקער, צווישן זיי גרשון האַכטאָף, יהודה קופּליק, טוביה שעכטער, מלכה גאָלדוועגדער און דער שרייבער פון די שורות, זיינען געווען די גרינדער פון דער התאחדות און באַלד נאָך דער גרינדונג האָבן מיר אראָפּגעבראַכט דעם איצט באַקאַנטן מפא״י-טוער אין ישׂראל, פישל ווערבא, וועלכער איז געוואָרן אן אָפּטער גאַסט ביי אונדז און מיט זיינע אויפטריטן, ווי א גאָר גוטער רעדנער, האָט ער צוגעצויגן א סך אָנהענגער, אזוי ווייט אז התאחדות איז געוואָרן אן אָנגעזעענע און באַדייטנדיקע פּאַרטיי אין איסטריק. צוגלייך מיט דער התאחדות, א ביסל שפּעטער אפשר, האָט זיך געשאַפן דער פאַראיין ,,י. ל. פרץ״, וואו עס האָבן זיך גרופּירט די לינקע עלעמענטן. א שוואַכער, זייער שוואַכער כוח האָט אָבער דער פאַראיין גערעדט אין נאָמען פון די מאַסן און זיך אויסגעשטעלט צו חוזק. מען קען ניט זאָגן, אז דער פאַראיין האָט געהאַט אן איבערפלוס פון אינטעליגענץ. פּאַרקערט, דער גרעסטער טייל איז בכלל געווען צעקריגט מיט דעם וואָס מיר רופן אָן קולטור. כאָטש זיי האָבן אויסגעקליבן דעם נאָמען פון י. ל. פרץ האָט דער גרעסטער טייל אפילו קיין צייטונג ניט געקענט לייענען. איך דערמאָן עס נישט לגנאי, חלילה, דאָרט האָבן זיך טאַקע געפונען מיינסטנס בעלי מלאכה און זיי זיינען ניט שולדיק געווען אין דעם, וואָס זיי האָבן ניט געלערנט. אָבער אַרויסרופעריש זיינען זיי געווען שוין אין יענער צייט. די באַרימטע שלאַג-ווערטער ,,שאָוויניזם״, ,,פינסטערלינגען״ א״א טערמינען האָבן זיך אַלע פון זיי אויסגעלערנט. אזוי ווייט, אז א פרוי, וואָס איז געווען נאַציאָנאַל געשטימט האָט געבוירן א יינגל פלעגן זיי זאָגן, אז א ניי שאָוויניסטל איז געבוירן געוואָרן. בקיצור דער זעלביקער פּזמון ווי אין היינטיקע צייטן.

עס דערמאָנט זיך מיר אייניקע עפּיזאָדן, וואָס שפּיגלען אָפּ די מענטאַליטעט פון די מיטגלידער פון דעם דערמאָנטן פאַראיין. מיר, ד״ה די התאחדות, פלעגן פון צייט צו צייט, ווי שוין דערמאָנט, אראָפּברענגען דעם ה׳ פישל ווערבא פון לעמבערג. ער פלעגט זיינע רעפעראַטן געבן אין בית המדרש און אים איז געלונגען אין זיינע אַרויסטריטן אָפּצושוואַכן די רעליגיעזע יידן, וועלכע זיינען געווען שאַרפע קעגנער פון ציוניזם. דעם פאַראיין ,,י. ל. פרץ״ האָט ער קיינמאָל ניט דערמאָנט, מחמת מען האָט זיך מיט אים ניט גערעכנט ווי מיט וועלכן עס איז כוח. איינמאָל שטעלט זיך אריין צו אונדז א בחור פון דעם פאַראיין, מיט א בוך אונטערן אָרעם, דער קאַשקעט פאַרוקט אין א זייט און ער זאָגט, אז ער וויל האָבן א שמועס מיטן פרעלעגנענט פון לעמבערג. מיר האָבן אים געפרעגט וועמען ער מיינט און ווי ער הייסט אָבער ער האָט אויף דעם געענטפערט, אז זיין ערשטן נאָמען ווייסט ער נישט אָבער זיין פאַמיליע-נאָמען איז ,,פרעלעגנענט״. האָבן אים די חברה געענטפערט, אז עס איז טאַקע דאָ א גאַסט פון לעמבערג אָבער ער הייסט פישל ווערבא און ניט פרעלעגענט. אויף דערויף האָט זיך דער בחור אָנגעבייזערט אויף זיינע חברים,

הלמאי זיי האָבן אים אפגענארט און געשיקט רעדן מיט איינעם א פרעלעגענט. ער האָט זי־ך אנטשולדיקט און איז אוועקגעגאנגען...

א צווייטער עפיזאָד וועגן דער אינטעליגענץ פון דעם פאראיין איז אָט דער:

די ציוניסטישע אָרגאניזאציע ביי אונדז אין שטעטל האָט געהאט א דראמאטישן קרייז און פון צייט צו צייט פלעגט מען אויפפירן פארשיידענע פיעסעס. דער פאראיין האָט אויך געוואָלט מאכן טעאטער-פאָרשטעלונגען, אָבער זייענדיק צו קליין און צו שוואך אין כוחות האָט ער אראָפגעבראכט דעם אמאטאָרן-קרייז פון סאנאָק, וועלכער האָט אויפ-געפ־רט דעם „דובוס" פון אלתר קאציזנע. זיי זיינען געווען אין זיבעטן הימל, ווייל דער אמאטאָרן-קרייז איז געווען פון דער זעלביקער אידיי. פון דעמאָלט אָן, ווען די ציוני־סטישע אמאטאָרן-גרופע האָט עפעס אויפגעפירט האָבן זיי געדרייט מיט די קעפ און געהאט פאר דעם איין-איינציקע תרופה:

— ווען דאָס שטיק — פלעגן זיי טענהן — וואָלט אויפגעפירט דער דוכוס פון סאנאק וואָלט עס געווען גוט, ווייל די ציוניסטן האָבן גאָרניט אזא רעזש־סאָר ווי דוכוס איז...

דער פאראיין איז אָבער שפּעטער געוואָרן שטארקער. דאָס איז געשען, ווייל צוויי מיטגלידער פון „השומר הצעיר" זיינען אריבער צו זיי. זייערע נעמען וויל איך, צוליב פארשיידענע טעמים נישט אָנגעבן. די צוויי שומרים האָבן אָנגעהויבן אריינברענגען אביסל קולטור אין פאראיין אזוי ווייט אז שפּעטער צו די שטאטראט-וואלן, אָדער ווי מען האָט עס גערופן ביי אונדז צו די וואלן פון דער „קולטוס-געמיינדע" האָט שוין דער י. ל. פרץ-פאראיין ארויסגעשטעלט א קאנדידאט. ניט וויכטיק ווי עס האָט אויסגעזען זיין מערכה, אָבער זיין כוח האָט זיך געשטארקט.

אָט אזוי ווארפן זיך דורך אין מיין געדאנק ברעקלעך פון א לעבן פון אונדזער קליין שטעטל איסטריק, וואָס איז געווען ניט אנדערש ווי דאָס לעבן פון א סך צענדליקער און הונדערטער פוילישע און גאליצישע שטעטלעך, וואו עס האָט געזאָטעמט און געברויזט אן אינטים און אפילו קעמפעריש יידיש לעבן, וואָס ניט געקוקט אויף אלע ענוים קשים וואָס די פוילישע מאכט האָט גורם געווען איז דאָס לעבן געגאנגען זיין וועג און האָט ארויסגעפירט די יוגנט פון די ד' אמות צו דער ברייטער וועלט און דער עיקר צו אן אידעאל, וואס א דאנק אים האָבן מיר היינט דעם קנין פארן גאנצן יידישן פאָלק — די יידישע מדינה. פון יענע קליינשטעטלדיקע קאמפן און דיסקוסיעס, פארזאמלונגען און פארשיידענע טואונגען, וואָס זיינען אריינגעוועבט געוואָרן אין דעם גרויסן נאציאָנאלן געדאנק איז אויפגעקומען דער כוח וואָס, ניט געקוקט אויף דעם אונטערגאנג פון מיליאָנען יידן, האָט דערגרייכט צו די היינטיקע טעג.

עס איז באזונדער פריידיק, וואָס דווקא אין ישראל וועט דערשיינען דער „ספר הזכרון", וואָס וועט ארומנעמען שפּליטערן און זכרונות פון א שיין און אינטענסיוו יידיש לעבן און וואו מיין שטעטל איסטריק וועט ניט פעלן. זאָלן מיינע שורות זיין א קליינער בייטראָג צו דעם בינטל זכרונות.

מר אברהם צפניק מאיסטריק מספר:

הגרמנים נכנסו לאיסטריק ביום א׳ 10.9.39, כ״ז אלול, א׳ דסליחות תרצ״ט. בשני הימים הראשונים היה שקט יחסי. חיילות הגרמנים רק עברו את העירה והתקדמו לעבר לינסק-סאניק. אך ביום ג׳ באו ה- OSA ואספו את היהודים, ורק יהודים, לצורך או שלא לצורך, והעסיקו אותם כל היום ברחיצת ושטיפת מכוניות שלהם, בנקוי משרדים ובעבודות כביש. אסור היה ליהודי ללכת על המדרכה. את כל העבודות האלה סדרו רק לשם נגישות. ארגנו את האוקראינים, ה,,סיצאווצים״, שישגיחו על עבודות היהודים, שיעשו את העבודה כראוי. האוקראינים המאורגנים האלה נשאו על זרועם סרט צהוב עם צלב קרס כחול.

כך זה היה נמשך יום יום, מבוקר עד הערב. כל יהודי היה מחויב יום יום להתיצב לעבודה.

יהודי איסטריק חזרו בערב הביתה בשלום, לא כן יהודי חוץ, פליטים, לא מיושבי העירה. את אלה לקחו אחרי העבודה ל,,דום שוויאטובי״ ולא ראו אותם יותר, נעלמו!

משנטשו הגרמנים את איסטריק, ביום ב׳ דחול המועד סוכות, אחרי ההסכם עם הסובייטים, התגלה, שענו את היהודים הפליטים האלה והרגום, 46 איש, וקברום בחורשה מאחורי הכפר בערעהי, זה נודע לנו אחר כך מפי גוי תושב בערעהי. משה הורוביץ ומרדכי יאמנער הי״ד, הוציאו את הגופות מהחורשה והביאום לקבר ישראל בבית העלמין של איסטריק. שמותיהם לא ידעו, כי הגרמנים השמידו את נירותיהם ושדדו את כספיהם. אני נזכר שביניהם היו שני אחים וגיס מסאניק.

בראש השנה וביום כפור לא התפללו בבתי התפילה רק במנינים פרטיים, אבל גם שם מצאו אותם הגרמנים, חטפו אותם והכריחו מאות יהודים לעבוד עבודה קשה ומפרכת, לשאת חלקי אוירונים להר ז׳יקוף.

באותה התקופה הקצרה של הפלישה הנאצית, לקחו, בין יתר היהודים את ר׳ מנדל פוטישר, יהודי יקר וחביב על כל אנשי הקהילה ומכובד גם בין האוכלוסיה הנוצרית. לא ידענו למה ר׳ מנדל לא חזר, ידענו רק שהוא אסור בידי הגסטפו. עם נסיגת הגסטפו, באו אנשים למשרדיהם ומצאו את ר׳ מנדל שוכב כל עוד נפשו בו, מוכה וחבול ושותת דם מכל יצורי גוו הרטוש, והוא גונח. קשה היה להכירו, תלשו את זקנו ואת פאותיו וכל פרצופו היה זרוע צלקות וחבורות דם.

הביאו אותו הביתה, הבהילו את מיטב הרופאים לרפאותו, אך בלי תוחלת להציל את חייו. הוא הספיק לספר לנו: כשלקחוהו הגסטפו הקיפוהו בשאלות ובחקירות דברי הבל בדבר ,,זקני ציון״, שהיהודים חבלו את כל העולם והם הם שגרמו למלחמת עולם זו ולבסוף נתנו לו פרוטוקול לחתימה שתכנו היה: ,,היהדות האינטרנאציונלית רצתה את המלחמה״. ר׳ מנדל סרב לחתום על הפרוטוקול הזה. הם אמרו לו שהוא מוכרח לחתום ואם לא יחתום ברצון, יכריחוהו בכוח. קשרו את זקנו ואת פאותיו בחבל והחניקוהו על גבעה מול מורד — עד שהזקן והפאות נתלשו והוא נידרדר במורד.

לקחו אותו משם במצב של עלפון וכל יום ויום חזרו על אותה הדרישה ואמרו — נראה מי ינצח, אתה או אנחנו, לבסוף הרי סוף סוף תחתום, למה לך לדחות! החזירוהו לחיים כדי לענותו ולגרום לו סבלות ויסורי גיהינום, הזילו עליו מים, נתנו לו מכות ומהלומות, אך ר׳ מנדל בשלו, הוא לא חתם.

כשעמדו הגרמנים לעזוב, אמר אחד, חבל, יש לירות ביהודי המנוול הזה, שלא רצה לחתום. ענה לו חברו, חס וחלילה, הוא בין כך לא יחיה עוד, שיגוע ביסוריו ויתענגו עליו היהודים המזוהמים, בני קהילתו וידעו שאת הגרמנים אי אפשר לנצח, הם אינם מנוצחים, ויגש ודרס עליו.

כשבוע ימים התפתל ביסוריו, לא יכול היה לא לאכול ולא לשתות ולא עשה גם את צרכיו. מר צפניק, שהיה ראש העסקנים בימי כניסת הרוסים השתדל מאד שישלחו את רופא הגדוד לבדוק את הפצוע, אחרי שספר להם מה שקרה. אחרי שדול רב נאות הרופא הסובייטי לבוא ולהגיש עזרה רפואית לר׳ מנדל. בדרך שוחחו ביניהם, מר צפניק והרופא — אוקראינית, אבל כשרק נכנס הרופא על מפתן הבית וראה את החולה, הזדעק ביידיש: ,,רבונו של עולם״! נגש בחרדה למעונה, בדק אותו בקפידה ואמר לו ביידיש, — ר׳ מנדל, חבר פוטושר, איר וועט זיין געזונט, שרעקט אייך נישט, איר וועט נאך לעבן לאנגע יארן...״ (אתה תבריא, אל תפחד, אתה עוד תחיה הרבה שנים).

כשיצא מחדרו, קרא לבני ביתו של ר׳ מנדל ולידידיו ואמר ביידיש, ,,לאזט אפ אלע רפואות, מ׳האט אים אפגעשלאגען די לונגען, די געדערעם און דאס גאנצע לעבנס-אפאראט, קיין דאקטער אין דער וועלט וועט שוין נישט העלפן, לאָזט אים רואיק שטארבן, מוטשעט אים נישט מיט מעדיקאמענטן, לאזט אים שטארבן״. (תנו לו למות, במכות שלהם קרעו את ראותיו, את מעיו ובכלל את כל חייו, שום רופא בעולם לא יכול כבר לעזור, תנו לו למות במנוחה ואל תענו אותו ברפואות, תנו לו למות).

בני הבית והידידים לא שמעו לאזהרתו ולבקשתו של הרופא היהודי והמשיכו לטפל בו. לפני מותו קרא לי ולעוד ידידים ואמר: ,,תמסרו לילדי בארץ ישראל, שאני לא אשם, אם בני נשארו יתומים, לא נכנעתי לתלינים בהכרתי הברורה שבזה אני מקדש את השם״ ומת על קדוש השם.

נרשם ע״י מנחם אלדובי ז״ל. סדר והביא לדפוס ש. פרידלנדר.

מר אברהם צ׳אפניק פון איסטעריק דערציילט

די דייטשן זענען אריין קיין איסטעריק זונטיק, דעם 19.9.1939, כ״ז אלול תרצ״ט, דעם ערשטן טאג „סליחות״. די ערשטע צוויי טעג איז געווען פארהעלטניסמעסיק רואיק. דינסטיק אבער זענען געקומען די USA צוזאמענגענומען אלע יידן, און נאר יידן, סיי מ׳האט זיי באדארפט, סיי נישט, און זיי א גאנצן טאג באשעפטיקט ביים וואשן די אוטאס זייערע, רייניקן די ביוראס און ביי שאסע-ארבעט. די אלע ארבעטן זענען נאר געווען כדי די יידן צו סעקירן. א ייד האט נישט געטארט גיין אויפן טראטואר. זיי האבן ארגאניזירט די אוקראינער אזויגערופענע „סיצאוצעס״ און זיי געשטעלט אלס משגיחים איבער די יידן, אז זיי זאלן גוט ארבעטן. די אוקראאינער האבן געטראגן אויף זייערע אַרעמס, געלע בענדער מיט א בלויעם האקנקרייץ. אזוי האבן די יידן געארבעט יעדן טאג, פון אין דער פרי ביז ביינאכט. יעדער ייד האט זיך אליין געמוזט צושטעלן צו דער ארבעט.

די שטעטישע איסטעריקער יידן זענען יעדן פארנאכט אהיימגעקומען, דאקעגן די דרויסנדיקע יידן, די פליטים, האבן די דייטשן נאך דער ארבעט גענומען אין „דאָם שוויאטאווי״ און מער האט מען זיי נישט געזען. ווען די דייטשן האבן פארלאזט איסטעריק, דעם צווייטן טאג חול המועד סוכות, נאכן הסכם מיט די סאוויעטן, האט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי האבן די אלע פליטים, 46 יידן, שטארק געפייניקט, שפעטער זיי דערשאסן און באגראבן אינעם וועלדל אונטער דעם דארף בערעהי. דאס האט אונדז דערציילט א בערעהיער גוי. משה הארוויץ און מרדכי יאמנער הי״ד האבן די געהרגעטע יידן ארויס-גענומען פונעם וועלדל און זיי געברענגט צו קבר ישראל אויפן איסטעריקער בית עולם. די נעמען פון זיי האבן מיר נישט געוווסט, ווייל די באנדיטן האבן קודם פארברענט זייערע פאפירן און צוגערויבט זייער געלט. אויף וויפיל איך קען זיך דערמאנען, זענען צווישן זיי געווען 2 ברידער און א שוואגער פון סאניק.

ראש השנה און יום כפור האט מען אין די בתי מדרשים נישט געדאווענט, נאר אין פריוואט מנינים, אבער אויך דארט האבן זיי די דייטשן געפונען און הונדערטער יידן האבן אין די הייליקע טעג געארבעט קאטארגע, טראגנדיק לופטשיף--באשטאנדטיילן ארויף אויפן זשיקאף בארג.

אין דער קורצער צייט פון דער דייטשער אינוואזיע, האבן זיי צווישן אנדערע יידן, אויך גענומען ר׳ מענדל פוטישער, א טייערער ייד, באליבט אין דער גאנצער קהילה און אויך אנגעזען צווישן דער קריסטלעכער באפעלקערונג. מיר האבן נישט געוווסט פארוואס ער איז נישט צוריקגעקומען, מיר האבן נאר געוווסט אז די געסטאפא האלט אים אלס ארעסטירטן. ערשט, ווען די געסטאפא איז אוועק פון איסטעריק, האבן יידן אים געטראפן אין געסטאפא ביורא ליגן צעבלוטיקט, צעשלאגן, צעהרגעט און אלע אברים זיינע זענען געווען צעדריקט, ער האט נאך קוים געזשיפעט. ער האט זייער געקרעכצט און ס׳איז אים

שווער געווען צו דערקענען. די באָרד און פאות זענען געווען אויסגעריסן און זיין גאַנצער פּנים איז געווען פאַרבלוטיקט און פול מיט בײלן.

מ׳האָט אים אהיים געבראַכט און געבראַכט די בעסטע דאָקטוירים, אָבער היילן האָט מען אים נישט מער געקענט און נישט געקענט מער זיין לעבן ראַטעווען. ער האָט נאָך געשפּעיעט צו דערציילן: ווען די געסטאַפּאָ האָט אים אַרעסטירט, האָבן זיי אים געשטעלט נאַרישע פראַגן וועגן די „עלטסטע פון ציון" (זקני ציון), אַז די יידן ווילן די גאַנצע וועלט חרוב מאַכן און אַז נאָר זיי האָבן גורם געווען צו דעם איצטיקן וועלט-קריג. צום סוף האָבן זיי אים דערלאַנגט אַ פּראָטאָקאָל צום אונטערשרייבן. דער תוכן איז געווען: „דאָס אינטערנאַציאָנאַלע יידנטום האָט דעם קריג געוואָלט". זיי האָבן אים געזאָגט, אַז ער מוז דאָס אונטערשרייבן, ווען נישט מיט גוטן, וועלן זיי אים צווינגען מיט כוח. זיי האָבן זיין באָרד מיט די פאות צוגעבונדען מיט אַ שטריק, אים אַוועקגעשטעלט אויף אַ בערגל, באַרגאַראָפּ און אים דאָרט אַזוי לאַנג געהאַלטן, ביז די באָרד און פאות האָבן זיך אויסגעריסן און ער האָט זיך אַראָפּגעקייקלט באַרג אַראָפּ.

אַ פאַרחלשטן האָט מען אים פון דאָרט אַוועקגעטראָגן און יעדן טאָג האָט ער פון זיי געהערט דיזעלבע דרשה. זיי האָבן אים געזאָגט: „שרייב אונטער, מיר וועלן זען וועגן עס ווי זיגן, דו אָדער מיר, סיי ווי סיי וועסט דו אונטערשרייבן". יעדן טאָג האָט מען אים געפּייניקט, אָנגעטון גיהינום יסורים, ביז ער איז פאַרחלשט געוואָרן, געגאָסן וואַסער אויף אים, כדי אים ווידער צו פּייניקן, אָבער ר׳ מענדל איז געבליבן ביי זיינעם. ער האָט נישט אונטערגעשריבן.

ווען די דייטשן האָבן געהאַלטן ביים פאַרלאָזן איסטעריק, האָט איין געסטאַפּאָ-מאַן געזאָגט „אַ שאָד, מ׳דאַרף דעם מנוול שיסן, ווייל ער האָט נישט געוואָלט אונטערשרייבן", אָבער דער צווייטער האָט נישט געוואָלט און געזאָגט „חס וחלילה! ער וועט סיי ווי סיי מער נישט לעבן, לאָז ער בעסער זיך מוטשען און לאָזן די שמוציקע יידן פון זיין קהילה וויסן, אַז די דייטשן קען מען נישט באַזיגן, זיי זענען אומבאַזיגבאַר". ער איז צו צו ר׳ מענדלען און געטרעטן אויף אים. אַ וואָך האָט ער זיך געוואָרפן אין יסורים, ער האָט נישט געקענט, נישט עסן, נישט טרינקען און דער מאָגן האָט בכלל נישט געאַרבעט.

הער צאַפּניק, וואָס איז געווען דער הויפּט עסקן ביים אָנהייב פון דער רוסישער אָקופּאַציע, האָט זיך שטאַרק באַמיט, אַז די רוסן זאָלן שיקן זייער רעגימענטס-דאָקטער, כדי ער זאָל אים געבן מעדיצינישע הילף, נאָכדעם ווי ער האָט זיי אַלעס דערציילט. סו״ס האָט דער דאָקטער מסכים געווען צו גיין זען דעם קראַנקן. אויפן וועג גייענדיק האָבן ביידע צווישן זיך גערעדט אוקראַאיניש, אָבער ווען דער דאָקטער האָט נאָר די שוועל איבערגעטרעטן און דערזען דעם קראַנקן האָט ער אויסגעשריגן אויף יידיש „רבונו של עולם!". ער איז צו צום קראַנקן, אים גוט אונטערזוכט און געזאָגט אויף יידיש„ ר׳ מענדל, חבר פּוטושער, איר וועט געזונט זיין, שרעקט אייך נישט, איר וועט נאָך לאַנגע יאָרן לעבן..." ווען ער איז אַרויס פונעם קראַנקן, האָט ער גערופן דאָס בני בית און די גוטע

פריינד און געזאגט אין יידיש ,,לאזט אפ אלע רפואות, מ׳האט אים אפגעהאקט די לונגן, די געדערעם און דעם גאנצן לעבנס-אפעראט. קיין דאקטער אין דער וועלט וועט שוין נישט העלפן! לאזט אים רואיג שטארבן, מוטשעט אים נישט מיט רפואות. לאזט אים שטארבן״.

דאס בני בית האבן דעם דאקטער נישט געפאלגט און זיך ווייטער מיט אים מטפל געווען. פארן טויט האט ער צוגערופן דעם הער צאפניק און נאך גוטע פריינד און זיי געזאגט ,,איר זאלט מיינע קינדער אין ארץ ישראל איבערגעבן, אז איך בין גאר נישט שולדיק, ווען מיינע קינדער בלייבן יתומים. איך האב מיך די תלינים נישט אונטערגעגעבן מיטן פולן באוווסטזיין, אז מיט דעם, בין איך מקדש השם און שטארב אויף קדוש השם״.

אויפגעצייכנט אין עברית מנחם אלדובי ז״ל

איבערזעצט און מסדר געווען צום דרוק שמעון פרידלנדר.

באליגרוד

דוד קסלר

עירתי בליגרוד

תמונת המחבר

העירה בליגרוד עם 250 המשפחות היהודיות, היתה מנותקת מהעולם הגדול בגלל חוסר רכבת ותושביה היו מוכרחים לנסוע כ-20 ק"מ עד התחנה הראשונה, לסקו-לוקביצה. ואעפ"י שהקשר עם העולם החיצוני היה רופף, נמצאו בה הרבה אנשים משכילים הן בין החוגים החסידיים והן בין החילוניים.

בעירה היו 3 בתי כנסת. בית הכנסת הכללי שנחשב לאחד מבתי הכנסת הכי יפים בגליציה בציורים שצויירו ע"י הצייר המפורסם מר מסר מסאנוק. בית הכנסת הנ"ל נבנה ע"י הנדבן הידוע ר' לוי צבי גרוזינגר. עד מלחמת העולם הראשונה היה גם קלויז של חסידי סדאגורי, שנשרף ע"י הרוסים. היו בה יהודים נכבדים, תלמידי חכמים ויראי שמים כמו: ר' הרצל ואחיו ר' חיים ויטמן, ר' שלום מייזלס, ר' יוסף צפת, שו"ב, ר' יצחק לפלשטיל ובנו ר' אלעזר, שנהל את פנקסי הלידה בעירה, ר' ישראל רפפורט, שזכה לחיות בישראל, ר' ראובן אלסטר ובנו ר' שמעון ואחרון אחרון חביב המרא דאתרא ר' אשר טיטלבוים זצ"ל. בקשר לקלויז הנ"ל נזכר אני באפיסודה אחת המאפיינת את מידת הכנסת האורחים של אנשי באליגרוד, שהיו ואינם, הי"ד. קרה זה בראש השנה 1914. קבלנו פקודה מהמפקד הצבאי האוסטרי לפתוח את החנויות בראש השנה. גמרנו את התפילה ב-10 בבוקר והלכנו הביתה לסעוד סעודת החג. כאשר הסבנו לשולחן, הודיעו לנו שלעירה הגיעה פלוגה הונגרית עם הרבה יהודים ושהם נכנסו לקלויז להתפלל. כל יהודי העירה התאספו ברחבת הקלויז, כי להכנס פנימה לא היה מקום עקב היות המקום צר מהכיל. בין החיילים היה גם חזן-שוחט. הם התפללו בהתלהבות עצומה ואת ה„אתה נגלית" לא אשכח לעולם. אחרי התפילה ערכו את השולחנות וכל מי שהיה לו בבית ממאכלי החג הביא לקלויז, ככה שאף אחד לא יצא ח"ו רעב. השוחט-החזן, בתור הוקרה לעירה, נדב שכשיחזור הביתה בשלום, יבנה את הקלויז מחדש כראוי אבל לצערנו לא שמענו עליו יותר. היה גם בית מדרש של חסידי בוקובסק-בלזוב (יאבורניק) עם יהודים יקרים ויראי שמים כמו ר' נטע דיין, ר' יהודה צבי מיטמן, ר' שמעון מיטמן ובניו, ר' יצחק דיין ושמואל, משפחת גרפונקל, ר' ליפא מייזלס הי"ד, אנשי מעשה ובעלי צדקה. נזכרתי במעשה שספרו בעירה על ר' ליפא מייזל הי"ד שעמד פעם בתחנת הרכבת בפשמישל והגיע זמן תפילת מנחה וכאשר עמד להתפלל „שמונה עשרה" שמע רחש על יהודי שאבדה לו חבילת דולרים. ר' ליפא ז"ל הפסיק

באמצע. אמר שהוא מצא אותה והמשיך להתפלל. אחרי התפילה החזיר את הכסף לבעליו. שאלו אותו מה פתאום מצא לנחוץ להפסיק באמצע השמונה עשרה, והוא ענה „פחדתי שלא יסיתני יצר הרע ואתחרט״.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נוסדו מועדונים ציוניים כמו, ציונים כלליים, מזרחי וגם מועדון של הליגה למען ארץ ישראל העובדת. בהזדמנות זו אני רוצה להזכיר את העסקן הציוני המסור יוסף הרינג הי״ד שמסר את כל חייו למען ארץ ישראל ולא זכה לראות את פרי עבודתו. בראש המזרחי וצעירי מזרחי עמדו ה״ה מרדכי גימפל ושמשון מייזלס הי״ד. בכלל היו בעירה צעירים משכילים בכל המובנים שהיו תענוג לשוחח אתם. גם בין פשוטי העם היו יהודים יקרים. מי שלא ראה שמחת ליל שמחת תורה, עת החברה קדישה בחרה בגבאים לחברה, לא ראה שמחה מימיו. לבסוף אני רוצה להדגיש את הלב החם של האיש הפשוט ושמו יונה שואב מים שהיה גר ב„הקדש״. בערב פסח נשא כל היום מים לבעלי הבתים וכאשר הגיע אחרי התפילה הביתה, עיף ויגע ונוכח שאשתו, שלא היתה מה„בריות״ הגדולות, לא התחילה עוד אפילו להכין ל„סדר״, נרדם וישן עד הבוקר וכשהתעורר התחיל לערוך את הסדר באור הבוקר. השכנים השגיחו בזה וכל אנשי העירה, אנשים, נשים וטף התאספו ע״י החלון ועזרו לו בעריכת הסדר.

לוטוביסק

המצבה על הר ציון

מנחם ברייער

מיינע איבערלעבונגען

תמונת המחבר

9 מאי 1945.איך געפין זיך אין די רייען פון דער רויטער ארמיי אין ערשטן בילארוסישן פראנט. איך געפין זיך אין דער פארשטאט פון בערלין. אויף דעם בראנדענבורגער טויער הענגט די רויטע פאן. בערלין איז געפאלן, די מלחמה האט זיך פארענדיקט. א טאג פון נצחון. די שמחה ביים מיליטער איז גרויס. פון דער גרויסער שמחה ווערט ממש א בהלה, דאס מיליטער ווייסט נישט וואס צו טון פאר פרייד! מען נעמט זיך קושן, שרייען, זינגען, סאלוטירן פון געווער, טאנצן. מען כאפט שנעל שרייבן בריוו אין די היימען בכדי מודיע צו זיין, אז מען איז געבליבן לעבן, אז אין א קורצער צייט וועט מען זיך זען. מען האט באזיגט דעם דייטשן מערדער, מען איז פריי און עס הייבט זיך אן א נייע גליקלעך לעבן, ס'האט זיך פארענדיקט דאס בלוט-פארגיסן.

איך שטעל זיך אוועק טראכטן וואס איך האב צו טון; שרייבן אז איך בין געבליבן לעבן האב איך נישט צו וועמען, ווייל וויפיל בריוו איך האב נישט געשריבן אהיים און צו באקאנטע, אפילו צו גויים, די גאנצע צייט זייט מיין געגנט איז באפרייט געווארן, האב איך קיין ענפער נישט דערהאלטן. איך ווייס נישט גארנישט וועגן דעם גורל פון מיינע עלטערן. איך שלאג זיך מיט די געדאנקען וואס שטעלן מיר פאר דאס בילד פון די באפרייטע ערטער וואס איך האב געזען און זיך אנגעהערט פון דערציילן, נאר איך גלויב נישט און לאז נישט צו די געדאנקען, אז דער זעלבער גורל זאל האבן געטראפן מיינע עלטערן און די גאנצע משפחה און די ליטעוויסקער יידן. דאן נעם איך טראכטן וואזשע זאל איך טון? און עס ווערט מיר א שאד אז די מלחמה האט זיך פארענדיקט. איך וואלט גערן געגאנגען אין א אטאקע אויפן דייטש און אים געשיקט א פאר קוילן און גראנאטן, דאס וואלט געווען א גרעסערע שמחה. א, ווי דאס הארץ פלעגט זיך פרייען ווען מען פלעגט שיסן אין דייטש אריין! יעדער אויסגעשאסענע קויל אין זיי האט געבראכט אזא גרויס פארגעניגן! ווען איך פלעג טרעטן איבער די קערפער פון די געהרגעטע דייטשן האט זיך געוואלט נאך און נאך מער נקמה נעמען פאר דעם פארגאסענעם בלוט, פאר די אומגעבראכטע מענטשן, פאר די אנגעטוענע צרות, פאר דער דערנידערונג, פאר דעם פייניגן בכלל און פאר אונדז יידן בפרט. אט א די אוממענטשן, ערגער ווי חיות, האבן זיך בשום אופן נישט געקאנט באגנוגען מיטן אומברענגען אומשולדיקע מענטשן און

קינדער! זיי האבן זיי נאך קודם אויסגעשפעט און באליידיקט. וויפיל מען שיסט זיי, איז נאך אלץ ווייניק! איך בין זיכער, אז זיי האבן נאך נישט באצאלט מיט זייער בלוט פאר דעם פארגאסענעם, אומשולדיקן יידיש בלוט, דער חשבון, בלוט פאר בלוט, האט זיך נאך לאנג נישט אויסגעגלייכט!

וואס הייב איך אן היינט צו טון? אנשטאט אפמערקן די גרויסע שמחה, פאל איך אריין אין א דעפרעסיע און בכדי נישט צו שטערן מיינע חברים און בכדי זיי זאלן נישט באמערקן מיין צושטאנד, נעם איך זיך גיין ווו די אויגן האבן מיך געפירט מיט מיינע ביטערע מחשבות. אזוי גייענדיק דערזע איך פאר זיך אז א רוסישער זעלנער גייט מיט אן אראפגעלאזטן קאפ אין מיין ריכטונג. איך האב שוין געוואלט זיך אויסדרייען און גיין צוריק נאר איך האב באטראכט אז בעסער איז דאס נישט צו טון, ווייל אפשר איז דאס אן „אסאבי טדעלניק״ קען ער מיר נאך צושרייבן ווער ווייסט וואס און אזוי וועל איך אפשר זיך אויסקויפן מיטן אמת, דערציילן פארוואס איך געפין זיך אליין, געגנוג ווייט פון מיין מיליטער אפטיילונג. ווען איך האב זיך באגעגנט מיט דער פערזאן האב איך מיינע אויגן נישט געוואלט גלייבן, מיט וועמען איך האב זיך באגעגנט! מיר זענען שטיין געבליבן און באטראכט איינער דעם צווייטן און קיין ווארט האבן מיר נישט געקענט ארויסרעדן. מיר האבן זיך ארומגעכאפט קושן, ער האט ממש געשריגן און גערופן פונעם טיפן הארץ „מענדל! מענדל״! און איך האב אים אנגערופן „גאטליב! גאטליב!״. מיר האבן זיך אזוי דערפרייט איינער מיטן צווייטן ווי גלייך מיר וואלטן געוועזן איינציקע אויף דער גאנצער וועלט. ווען אונדזער באשוידערונג איז אביסל אדורך, האב איך אים געפרעגט וועגן אונדזער חבר ניימאן וואס איז געוועזן מיט אים ביי דער וויסל אונטער ווארשע, ווען מיר האבן זיך צעשייד, יעדער אין א אנדערע מיליטער-אפטיילונג. פון דעמאלט האבן מיר גארנישט געוווסט איינער פונעם אנדערן. יעצט שטייט ער מיט א אראפגעלאזטן קאפ אין איך באמערק טרערן אין זיינע אויגן. איך פיל, אז מיט ניימאנען האט עפעס פאסירט, אבער גאטליב שטעלט מיר פארשידענע פראגעס און וויל מיר נישט דערציילן וואס ס׳האט מיט ניימאנען געטראפן. נאר שפעטער האט ער מיר מיט גרויס מי דערציילט, אז נוימאן איז געפאלן אין דער שלאכט ביים נעמען בערלין, אוןביידע האבן מיר, פארשטייט זיך, געלאזט טרערן. ווען מיר זענען אביסל צו זיך געקומען האב איך אים געפרעגט, צי זיינע איברים זענען גאנץ און ווו אהין ער גייט. זיין ענפער מיט שמייכל איז געווען; וואס נוגע די איברים זענען זיי אביסל דורכגעשאסן און גיין גייט ער דארטן ווו איך. מיר האבן זיך אוועקגעזעצט אויף דער ערד און גענומען טרינקען. דאס ערשטע האבן מיר אויסגעטרונקען פאר דער נשמה פון אונדזער חבר ניימאן און פאר אלע אומגעקומענע יידן. דעם צווייטן כוס פאר אונדזער באגעגעניש און דעם דריטן כוס, פאר אונדזער צעשיידן זיך. מיר האבן זיך געזעגנט און צעקושט און זענען זיך צעגאנגען יעדער אין זיין ריכטונג. גייענדיק צוריק האב איך געהאט א הנאה פון דער באגעגניש, אז ס׳איז נאך דא מיט וועמען צו טרעפן זיך, איך בין נישט אינגאנצן עלנט.

חודש אפריל 1947, בין איך דעמאביליזירט געווארן פון דער רוסישער ארמיי און

פארלאזט דאס לאנד פונעם מערדער. אנשטאט צו זען, אין משך פון די 2 יאר, ווי די מערדער באצאלן פאר זייערע מעשים, האב איך ליידער געזען ווי זיי הייבן אן בויען א נייַ לעבן. דאס האט זיך באמערקט פון טאג צו טאג.

לויט די רוסישע דעמאביליזאציע-געזעצן, איז יעדער דעמאביליזירטער זעלנער מחויב געווען אנצוגעבן פרטים, ווי אהין ער וויל אהיימפארן און לויט די אנגעגעבענע פרטים זענען אויסגעשטעלט געווארן די פאפירן, ווו ער האט זיך צו מעלדן אין דעם אנגעגעבענעם ארט און דארט זיך איינצוארדנען. אין א צווייט ארטשאפט האָט ער זיך נישט געקענט איינמעלדן. א סך פון די דעמאביליזירטע זעלנער האבן געשטאמט פון דערפער אדער פון קאלכאזן און זיי האבן זיך נישט געוואלט צוריקקערן אין זייערע לעכער און געוואלט בעסער וווינען אין א שטאט. די רוסישע ארמיי האט אבער געהאט א „אסאבי אטדיעל״, ער האט קאנטראלירט אלע פאפירן און געוווסט פון וואנען יעדער שטאמט און יעדן צוריקגשיקט אין זיין היים. איך אבער האב געהאט א סך אדרעסן, א סך וווינערטער, ווי איר וועט שפעטער זען און ס׳איז מיר שווער געווען צו באשליסן, וואהין צו גיין.

איך בין געבוירן און געוווינט ביזן יאר 1935 אין ליטאוויסק. פון 1935 ביזן יאר 1939 האב איך געוווינט אין דזוויניאטש און אין טערנעווי (טארנאווא). טאקע אין טערנעווי האב איך געוווינט ווען ס׳איז דארט געשאפן געווארן די גרעניץ אינעם יאר 1939 צווישן די דייטשן און די רוסן (דאס וואסער „סאן״). צו אונדזער אומגליק האבן מיר זיך געפונען אויף דער דייטשער זייט. נאך א צייט, ווען מיר האבן שוין גוט געפילט די דייטשן אויף אונדזערע ביינער, ווען זיי האבן ביסלעכווייז צערהבעוועט כמעט אלעס און זיך אנגעהויבן צו נעמען צו אונדז, זענען מיר אין א נאכט אנטלאפן צו די רוסן. שטעלט אייך פאר צו שווארצן א גרעניץ, און דאס נאך איבער א וואסער, אין שפעט חשוון צייט מיט 2 קליינע קינדער אונטער א סכנה צו ווערן געפאנגען אדער אפילו דערשאסן. מיין פארמעגן איז באשטאנען פון 2 קליינע קישאלעך, די שבת לייכטער, דער טלית און תפילין, דעם טאטנס קיטל, זיין שטראמל מיט דער זיידענער בעקעשע, מיין איבערציער און דער מאמעס שייטל. נאר דער רבש״ע האט אונדז בשלום אריבערגעפירט די גרעניץ איבערן וואסער און מיר זענען גלייך געפאנגען געווארן דורך די רוסן, אונדז איבערגעפירט אין די קאמענדאטור און אין דער פרי אונדז באפרייט. לאנג זענען מיר דארט נישט פארבליבן. אין פרילינג 1940 האבן די רוסן די גאנצע באפעלקערונג פון די דערפער ביי דער גרענעץ, איבערגעפירט קיין רוסלאנד און מיר זענען אנגעקומען אינעם דארף מאלינסק, ראוונער אבלאסט, ווו די עלטרן זענען פארבליבן, נאכדעם בין איך אנטלאפן קיין מיטל אזיען, ביים אויסברוך פונעם דייטש-רוסישן קריג פון וואנען איך בין מאביליזירט געווארן צום רוסישן מיליטער.

איצט אז מ׳האט באדארפט צוריקקערן „אהיים״ איז געווען די פראגע „וואהין ?״ קיין ליטאוויסק, קיין דזוויניאזש, קיין טערנעווי, קיין מאלינסק, אדער גאר קיין מיטל אזיען ?

נישט טראכטנדיק קיין סך האב איך אנגעגעבן ליטאוויסק אלס מיין היים. איך קלויב זיך צו פארן אהיים קיין ליטאוויסק נאך אזוי פיל יארן ביטערער מלחמה, איך בין א באזיגער, צו וועמען וועל איך קומען? צו וואס וועל איך קומען? ווער ווארט מיך אפ און וואס ווארט אויף מיר? איך קוק זיך צו צו מיינע חברים וועלעכע דעמאביליזירן זיך; ווי פריילעך זיי זענען, ווי און וואס פאר א באגעגעניש עס ווארט אויף זיי! וואס פארא פלענער זיי האבן וועגן דעם קומענדיקן נייעם לעבן! אבער איך האב גענומען דעם נאמען פון מיין יידיש שטעטל ליטאוויסק ווייל מיט דעם שטעטל און מיט מאלינסק איז פארבונדן דאס טייערסטע פון מיין לעבן און יעצט קער איך זיך צוריק צום נייעם „לעבן".

נאך א יעדן אנרופן אדער דערמאנען דעם נאמען ליטאוויסק שטעלט זיך ביי מיר אפ דאס הארץ; איך וואלט גערן געוואלט אויסלאדן מיין הארצווייטיק מיט א ביסל טרערן, נאר ווו נעמט מען זיי! אז דאס הארץ איז אויסגעטרוקנט געווארן פון טרערן וואס געפינען זיך נישט מער אין מיין גוף. מיט א צייט שפעטער בין איך געקומען קיין איסטעריק, אויפן וועג קיין ליטאוויסק. איסטעריק איז דאס פאוויאטאווע שטעטל און איך מוז זיך דא איינמעלדן אין „וואיענקא מאט". איך שטעל זיך אפ אין איסטעריק מיט דעם וועשטש מעשאק און הייב אן צו קוקן אויף יעדן דורכגייענדיקן. איך האב דאך געהאט באקאנטע יידן, אפשר וועל איך עמעצן פון זיי דערזען? אפשר וועל איך דערזען א ייד אפילו פון דערוווייטענס וועל איך אים שוין פאקן און געוויער ווערן וועגן ליטאוויסק? מילא, א ייד, אונדזערן א ייד מיט אן איבערציער אדער לפי דעם אנטועכץ בכלל וועל איך דאך דערקענען, אדער לפי דעם פנים. נאר ס'איז א שאד געוועזן מיין שטיין און ווארטן. דאן האב איך איידל גענומען פרעגן ביי די דורכגייענדיקע צי וווינט און ווו וווינט דא א ייד? א סך האבן געענפערט אז זיי וויסן נישט נאר איינער האט זיך געפונען און האט טאקע געגעבן געוווסט, אז ס'וווינט דא א שניידער, סופר איז זיין נאמען, אבער ער ווייסט נישט ווו ער וווינט. נאר די צונג, זאגט מען, פירט ביז קיעוו און מיר איז געלונגען צו געפינען דעם שניידער סופר. ער האט מיך שיין אויפגענומען, אין דער צייט איז אריינגעקומען א יידישע פרוי, בער, וועלכע איז געווויער געווארן, אז ביי סופרן געפינט זיך א היגער יידישער דעמאביליזירטער זעלנער, איז זי גלייך געקומען. אט ווי אזוי אונדזער באקאנטשאפט איז פארגעקומען. זי האט זיך מיר פארגעשטעלט; נינא בער. איך האב אנגערופן מיין נאמען מענדל ברייער. דאן פרעגט זי: צי זענט איר נישט פון די טענעוויער ברייערס און די ליטאוויסקער וויזנערס? נעם איך זי גוט באטראכטן און שטרעב צו דערמאנען זיך, אפשר האב איך געקענט די פרוי אדער געזען זי ווייל לויט איר אויסדרוקן מיין אפשטאם קומט אויס, אז זי קאן מיך, נאר איך האב זיך נישט דערמאנט אז איך זאל געוועזן זען אדער הערן פון דער פרוי און איר נאמען. איך האב איר געענפערט אז זי ווייסט מיין אפשטאם און דערביי געזאגט: „איך קען זיך עפעס נישט דערמאנען אז איך זאל אייך אמאל האבן געזען, איז מיר זער אינטערעסאנט צו וויסן פון וואנען איר קענט מיך". האט זי געענפערט מיט א שמייכל: „איך קען אייך נישט,

נאר אייער נאמען פארטייטשט אז איר זענט טאקע דער, וואס איר זענט ווייל איר הייסט מענדל ברייער. דער נאמען מענדל זאגט אז איר זענט פון די מענדישעס און די מענדישעס דאס זענען די וויזנערס און זיי זענען מחותנים מיט די טענעוויע ברייערס. און אזויווי די ברייערס זענען געווען אין טענעוויע א העלפט פון די יידישע באוווינערס פון דארף און דאס דארף איז געווען גוט באקאנט אין דער געגנט ווייל דארטן איז געוועזן א פאסט אבטיילונג און א פאליציי קאמאנדאטור, וועלכע האבן באדינדט דעם גאנצן ארום און ס'האט דארטן געהאט געוווינט א שיין ביסל יידן, איז דאס דארף מיט די יידן דארט געווען באקאנט. פון אייער צווייטער זייט, דאס הייסט פון אייער מאמעס צד, איז דאך געוועזן כמעט א גאנצע גאס מיט די וויזנערס (מענדישעס)". מיך האט איר דערקלערונג זער דערפרייט ווייל ביז יעצט האב איך נישט געטראפן קיין מענטש, וואס זאל מיך אפילו קאנען פארשטיין, נישט נאר ער זאל געוועזן וויסן אז מיין משפחה האט באוווינט א ¼ שטאט און א האלב דארף. וואס נאך ערגער, מען פלעגט מיר צייטנווייז פארווארפן אז ס'איז נישט קלאר אז איך בין פון דעם „פלאנעט" ווייל ווי אזוי קאן מען אנדערש פארשטיין אז איך דערהאלט נישט קיין בריוו פון קיינעם און שרייב נישט צו קיינעם. אויב די עלטערן זענען נישט געבליבן לעבן, איז דאך דא נאך א משפחה, אדער שכנים, אדער באקאנטע, עמעצער האט דאך געמוזט בלייבן. מיט וואס האב איך זיך געקאנט פארטיידיקן קייגן אזא „פילאסאפיע"? מיין אומגליק האבן זיי זיך אפילו נישט געקענט פארשטעלן. נאר יעצט ווען, דאנקן גאט, איך שמועס מיט דער פרוי וואס ווייסט אז דער נאמען מיינער שטאמט פון נעמען און משפחה נאמען פון א משפחה, האב איך איילנדיק געבעטן מיך צו אינפארמירן וועגן מיין משפחה און פון די ליטאוויסקער יידן. האט זי זיך אנטשולדיקט אז יעצט האט זי קיין צייט דערציילן פרטים וועגן דעם, ווייל זי מוז גיין צו דער ארבעט, מען טאר דאך נישט פארשפעטיקן, מען קען נאך פאר אזא זאך ארייין כאפן א פראגול פאר וועלכע מען זאל קאנען אפזיצן א דריי יאר. נאר זי האט מיך געבעטן נישט אפצווווארפן איר בקשה, דערוויייל נעמען מיינע זאכן און אריבערגיין אין איר וווינונג ווו ס'איז דא א פריי ארט, איך זאל זיך פילן ביי איר ווי ביי זיך, און אין אוונט, ווען זי וועט צוריקקומען פון דער ארבעט, וועט זי מיר אלעס דערציילן. זי האט מיר דערלאנגט די שליסל און אנגעוויזן די וווינונג און אנטלאפן צו דער ארבעט. דאס איז געוועזן פאר מיר א „גוטער" סימן. איך האב געפרעגט ביי סופרן, צי ער ווייסט נישט עפעס וועגן די ליטאוויסקער יידן, אבער אויך ער האט אויסגעמיטן א גלייכע תשובה און זיך פארטיידיקט אז ער וווינט אין איסטעריק נישט לאנג און האט זיך נישט אינטערעסירט וועגן ליטאוויסק. ער האט צוגעגעבן אז די פרוי בער ווייסט אלעס און זי וועט מיר זיכער אלעס דערציילן. יוסף, איר זון, איז שוין מער ווי א יאר אין דער היים מיט דער מוטער, ער איז אן אינוואליד מחמת די ווונדן וואס ער האט באקומען אין דער רוסישער ארמיי. זייענדיק סטאציאנירט אין פרייזן, זענען אים איינמאל אין א פארנאכט באפאלן ציווילע היטלעריסטן און אים עטלעכע מאל צעשטאכן. ער האט געהאט נסים אז ער איז לעבן געבליבן. אויך יוסף, וואס לעבט צוזאמען מיט דער מוטער און זי האלט אים אויס. ווייסט א סך וועגן ליטאוויסק

איך האב סופרן באדאנקט און בין גלייך אוועק מיט מיינע זאכן צו דער פרוי בער א צופרידענער, אז איך וועל האבן אין א ידישער שטוב ווו דעם קאפ אנידערצולייגן. איך האב שוין פארשטאנען, אז קיין גוטס וועגן ליטאוויסק וועל איך שוין פון פרוי בער נישט הערן און מיר איז ביטער געווארן אויף דער נשמה. איך בין געוועזן גייסטיק אזוי צעקלאפט, אז קומענדיק אין שטוב האב איך זיך מיט יוסף'ן אפילו נישט באגריסט, אבער ער, ווייזט אויס, האט וועגן מיר שוין געוווסט און מיך ווארם אויפגענומען.

עס איז ליידער אזוי געווען ווי איך האב מיר פארגעשטעלט, איך האב נישט געהאט קיין טעות, די פרוי בער האט מיר קיין גוטס נישט דערציילט. זי האט מיר געזאגט „מענדל לעבן, מ'מוז זיך האלטן שטארק און פארגעסן פון ליטאוויסק און פון אירע יידן". זי האט מיך געווארנט אז מען מוז זיין זער פארזיכטיק ווייל אין דער גאנצער געגנט זענען פאראנען „בענדעריס" וואס הרגענען יידן נאך ערגער פונעם דייטש. זי האט מיך גאווארנט און אפגערעדט פון צו גיין קיין ליטאוויסק, אבער נאך א נאכט, וואס איך האב קיין אויג נישט צוגעמאכט, האב איך זיך געלאזט גיין קיין ליטאוויסק, איך בין כמעט געלאפן, איך האב נאך אלץ געהאט א האפענונג אז עס איז נאך נישט אזוי ווי מען דערציילט. ווען איך האב זיך דערנענטערט צום בארג וואס מ'רופט „אוסטרוב", פון וואנען מ'זעט דאס גאנצע שטעטל, האב איך גענומען לויפן כדי וואס פריער צו זען דאס שטעטל. ווען איך האב א קוק געגעבן אויפן שטעטל האב איך געמיינט אז איך האב די ראיה פארלוירן, ווייל איך האב נאר געזען דאס בית עולם און דעם קאשטשאל. דאס זענען געווען די סמנים, אז דא איז אמאל א שטעטל געווען ליטאוויסק. איך קוק אויף רעכטס און אויף לינקס, א נעכטיקער טאג, סאיז נישט דא קיין שטעטל. איך דערזע קוים א 3 שטיבאלעך, די געביידע פון דער שול און די פאסט. ביז איך בין צוגעקומען נעבען דעם וואסערל, די „ריקע", האב איך גארנישט מער געזען. ביי דער „ריקע" האב איך זיך אינסטינקטיוו פארהאלטן, ווי לאנג איך בין דארט געשטאנען געדענק איך נישט. איך האב אפילו נישט באמערקט ווי עמעצער דערנענטערט זיך צו מיר. ער האט מיך געפרעגט „זעלנער, ווער זענט איר? וואס שטייט איר דא ווי א איינגעגראבענער?" איך קוק אויף אייך שוין געננוג לאנג נאר איך זע אז איר באוועגט אייך אפילו נישט, האב איך באשלאסן אייך צו פרעגן" אזוי האט ער זיך ביי מיר פארענפערט. איך האב באטראכט דעם פארשוין אין דער אוקראאינישער קליידונג ווי פאר דער מלחמה און איך האב אנגעהויבן צו זוכען א תשובה פאר אים. וואס זאל איך אים זאגן? ווער איז ער? ער האט עפעס באמערקט און געזאגט „איך בין א היגער איינוווינער, מיין נאמען איז כאמיאק און וווין נעבן דער בערדע (א נאמען פון א בארג) אויב דו נויטיקסט דיך אין עפעס טא זאג, איך בין גרייט דיר צו העלפן". איידער נאך איך האב אים געענפערט האט ער זיך א כאפ געטון ביי די מחשבות און געזאגט „אויב איך האב נישט קיין טעות ביסטו דאך טאקע פון דאנען" און ווייזט אן אויף דער ערד ווו ס'איז געשטאנען אונדזער שטוב. „איך הייב זיך אן צו דערמאנען, איך דערקאן דיך, ביסט אביסל ענלעך ווי האסט אויסגעזען קינדווייז". איך האב זיך טאקע געגעבן צו דערקענען בכדי עפעס געוווער צו ווערן פון אים. ער האט

מיך גענומען ביי דער האנט און געבעטן דא נישט צו שטיין ווייל ס׳קאן מיך עמעצער דערזען און ער איז נישט פון די מענטשן. ער האט געוואלט איך זאל גיין צו אים אין שטוב, וואס געפינט זיך א שיין שטיקל וועג ווייט. כאטש איך האב נישט געהאט צו אים קיין צוטרוי בין איך דאך מיט אים מיטגעגאנגען, ווייל איך האב געוואלט פון אים אלעס געוויר ווערן און דא אויפן פלאץ האט ער זיך נישט געוואלט אפשטעלן. ער האט מיך גוט אויפגענומען און מיר דערציילט אלעס וואס ס׳האט פאסירט מיט די יידן אינעם שטעטל.

דאס איז זיין דערציילונג.

די ערשטע קרבנות אין שטעטל זענען געווען פולה, אזוי גערופענער „ציגיינער" און דער צווייטער איז געווען מיין פעטער, דער מאמעס ברודער, חיים וואלף וויזנער. פולה"ן האבן די דייטשן דערשאסן אין מיטן דער גאס אן א פארוואס און ערשט צו מארגן האבן זיי דערלויבט דעם קערפער אוועקצונעמען פון דער גאס. דערמיט האבן זיי געוואלט ווייזן זייער מערדערישע חוצפה מען זאל זען אז זיי קאנען שיסן יידן אן א פארוואס. נאר זייער צווייטער קרבן, מיין פעטער חיים וואלף איז דערהרגעט געווארן ווען ער האט דערוויזן די דייטשן אז א ייד האט אין זיך א נאציאנאלן האנער. אט וויאזוי ס׳האט פאסירט: דריי שכור׳ע דייטשן האבן אין דער גאס צוגערופן חיים וואלפן און האבן אים אנגעהויבן אויסשפעטן וואס ער איז א ייד א.א.וו. ווען ער האט זיי אויסגעהארכט און פארשטאנען אז די דייטשן גייט נאר אין אויסשפעטן אים אלס ייד, האט ער דעם הויפט-אויסשפעטער אנגעשפיגן אין פנים און אנטלאפן אין ריכטונג צו דער בערדע, דארט ווו עס הייבט זיך אן דאס וואלד. די דייטשן האבן נאך אים נאכגעשאסן. דאס געשיסעריי האט דערהערט א אוקראאינישער נאציאנאליסט, דרעקוס, און האט געזען חיים וואלפן אנטלויפן. האט זיך פאר אים געשאפן א מעגלעכקייט זיך פארדינט צו מאכן ביי די דייטשן און אנטייל נעמען אין רדיפה נאך יידן, איז ער נאכגעלאפן חיים וואלפן און אים געכאפט. אזויווי דער פעטער איז געווען אפגעמוטשעט, האט זיין ווידערשטענד קעגן דרעקוסן גאר נישט באטייט און ער האט חיים וואלפן געברענגט צו די דייטשן און איז דורך זיי דער-שטאכן געווארן מיט די באגנעטן. מיין באבא חנה דבורה ע"ה האט נישט געקענט איבער-טראגן די ווייטיק, האט זי תיכף אנגעהויבן שטארק צו קרענקען און איז באלד געשטארבן. אויף איר לויה איז, פון שטארק דערשיטערונג, מיין מומע רבקה, שמואל לייב׳ס ווייב, אראפ פון זינען. מיר זענען געווען מיט שמואל לייבן געקניפט און געבונדן, ווייל שמואל לייב איז געווען מיין זיידן יאנטשעס א ברודער און זיין פרוי רבקה איז געווען מיין פאטערס א שוועסטער. דער גאנצער אומגליק איז געקומען צוליב דרעקוסן וואס האט זיך דערצויגן און אויסגעהאלטן געווארן פון יידן. דער גרויסער ברודער דרעקוסעס איז געווען א האלץ העקער און, פארשטייט זיך, געהאקט האלץ ביי אלע יידן אין שטעטל. אבער זיין הויפט ארבעט פלעגט זיין צו האקן האלץ פאר מענדל אפפעלס בעקעריי אונדזער מחותן. איינמאל זענען געקומען קיין ליטאוויסק חלוצים אויף הכשרה פלעגן

זיי האקן האלץ ביי די יידן אין שטעטל. איינמאל זענען זיי צוגעקומען צו מענדל אפפעל און אים פארגעלייגט זייער באדינונג. דרעקוס האט זיך געפונען דערביי און צוגעהערט צום גאנצן געשפרעך, ווייל ער האט פארשטאנען און אפילו גערעדט יידיש. ער האט אפגעשאצט די לאגע און האט פארשטאנען אז ער מוז היינט זוכן ארבעט ערגעץ אנדערש און ווער ווייסט צו ער וועט זי היינט געפינען. ער האט שוין געוואלט דאס האלץ בענקל (די שראגע) מיט דער זעג נעמען און זיך אפטראגן. מענדל האט אים אפגעשטעלט און זיך אנטשולדיקט פאר די חלוצים, אז ער מוז זיי אפזאגן ווייל דרעקוס איז א ברויטגעבער פאר זיין משפחה, מוז ער אים געבן די ארבעט. מען קאן זיך פארשטעלן דאס פארחידושן פון די חלוצים, ווען אזא ייד ווי מענדל אפפל מיט א לאנגער גרויסע בארד און לאנגע ציצית פון טלית קטן הענגען אים ביז צו די קני, זאגט אפ די חלוצים צו געבן זיי האקן האלץ, ווען זיי, יונגע בחורים פון בעסערע היימען זענען געקומען אהער פלאגן זיך כדי צו זיין צוגעגרייט צו פארן קיין ארץ ישראל כדי צו קעמפן און אויפלעבן דאס לאנד. מענדל אבער האט דערביי געהאט זיין מענטשלעכן געפיל וועלעכער איז געווען גרעסער פונעם פאטריאטישן. ער האט נישט געקאנט דערלויבן אז ווען דרעקוס געפינט נישט דעם טאג קיין ארבעט, ער זאל אהיים גיין אן א שטיקל ברויט פאר זיין משפחה וואס ווארט אויף אים. די חלוצים וועלן שוין געפינען א שטיקל ברויט, זיי האלטן דאך פון דער ארבעט נישט אויס קיין משפחות. און דרעקוס האט אונדז „דערפאר" באצאלט מיט דעם אויבן דערמאנטן.

די ווייטערדיקע אינפארמאציע פון כאמיאקן איז פול געווען מיט אוממענטשלעכע באדינגונגען אין וועלכע ס'האבן זיך געפונען די ליטאווישער יידן, אין פארשידענע צרות וואס זיי האבן איבערגעלעבט ביז פרילינג 1943, — ווען פלוצים ער האט דערהערט הארץ צערייסענדיקע געשרייען פון א גאנץ שטעטל ווען מ'האט די יידן געפירט אין זייער לעצטן וועג. די דייטשע מערדער מיט די אוקראאינעשע באנדיטן האבן ארויס־געטריבן, אונטער געוועהר, די יידן נעבן קאשטשול, זיי געהייסן ארויסגראבן א גרויסן גרוב און זיי דארט אלע דערשאסן. ער דערציילט ווי יידן זענען געגאנגען אנגעטון אין טליתים און ווייסע קיטלען און געהאלטן אין איין שרייען „שמע ישראל". די קולות און די געוואלדן פון די יידן האבן זיך אויסגעמישט מיט די שיסערייען פון מאשין געוועהר און ס'האט זיך געדאכט אז די וועלט גייט אונטער. די אוקראאינער פון ארום דעם שטעטל זענען געקומען מיט פערד און וועגענער און אויסגערויבט די זאכן פון די קרבנות. מען האט אפילו אנגעהויבן צו צונעמען די הייזער. דאס שטעטל האט אויסגעזען ווי א מאכאוועיניק פון רויבער. נעבן דעם קאסטשול האט זיך די ערד גערירט פון די נישט דערשאסענע קרבנות, וועלכע זענען באגראבן געווארן לעבענדיקערהייט. מען האט געהערט די געשרייען פון אונטער דער ערד. אזוי האט פארענדיקט ראמיאק און צוגעגעבן אז ס'איז אים א שאד, אזוינע פיינע זשידעס געווען! ער האט גאר נישט געוואלט נעמען פון זייערע זאכן.

נאך דער דערציילונג האט ער מיר געזאגט אז איך זאל זיך קלויבן אין וועג אריין,

ווייל ס'איז שוין גענוג שפעט און די כלאפטשעס (דאס האט ער געמיינט די בענדער-אווצעס) קענען מיך דערשמעקן און ער וויל מיך נישט האבן אויף זיין געוויסן ווייל זיי זענען זיך מחיה ווען זיי פאקן א ייד און הרגענען אים. איז בעסער איך זאל פון אים אוועקגיין און בכלל ארויספארן ווי אמשנעלסטן פון דאנען. איך וואלט אייגנטלעך געוואלט זיך געפינען אין דער נאענט פון מיינע טייערע דעמאלט און דארט אביסל פארבלייבן, אבער איך האב נישט געוואלט אז די באנדעראווצעס זאלן האבן דאס פאר-געניגען פון הרגענען נאך א ייד. איך האב זיך געזעגנט און גענומען גיין קיין איסטעריק. איך האב איצט ווידעראמאל געמוזט דורכגיין דורך דעם געוועזענעם שטעטל. גייענדיק אין דעם חרוב'ן שטעטל האב איך זיך נישט ווילנדיק אפגעשטעלט ביים ערשטן הויז וואס האט געהערט צו מיין פעטער בערטשע, איך דערמאן זיך וויפיל צייט איך פלעג דא פארברענגען. דאס הויז איז אלעמאל געווען ווי א מועדון. דעם פעטער בערטשעס קינדער זענען אלע געווען דערוואקסענע, חתן בחורים און כלה מיידלעך, און פלעגן זיך כמעט די גאנצע צייט געפינען אויף דעם אינטערעסאנטן ארט, ווו ארום און ארום איז געווען פעלדער און גערטנער, פון דאנען האט מען דאס גאנצע שטעטל געזען. ווען הערש, הערצל און לייב פלעגן צוקומען מיט זייערע כלה'ס, טויבה און שרהטשע מיט זייערע חתנים און זייער שוועסטער פייגע, וועלכע האט אויך דא געוווינט מיט איר מאן חיים וואלף דייטש מיט די קינדער טויבה, מענדל, זיינבל און מלך ישראל און משה זייער ברודער מיט זיין ווייב גיטל און זייער טעכטערל, וועלכע האבן אויך דא געוווינט — זענען זיך אלע צוזאמענגעקומען, פלעגט דא זיין אן אטמאספער מיט מענטשן וואס האבן געגלויבט צו שאפן, אדער האבן געשאפן א צוקונפטיק לעבן. דא איז געווען מיין געליבסט ארט ווו צו פארברענגען, ווייל ס'איז דא געווען פול מיט לעבן. דא פלעג איך האבן מיט וועמען צו פארברענגען, צו שפילן אדער שפארן זיך אדער גאר לערנען זיך. דערצו בין איך געווען א גוטער חבר מיט מענדלען, פייגיס זון. איך דערמאן זיך ווי מיר האבן אמאל גענומען שפילן זיך אין לייענען „תורה". מיר האבן גענומען צוויי שייטלעך האלץ, פארוויקלט אין א האנטוך דאס איז געווען דאס „ספר תורה", איך בין געווען דער בעל קורא (דאס איז מיר געקומען בירושה) און מענדל פלעגט אויפרופן און מאכן א מי שברך (אים איז דאס אויך געקומען בירושה. זיין זיידע יענקל איז געווען א שמש אין דער גרויסער שיל). איינמאל האט ער אויפגערופן צום „ספר תורה" זיין פאטער חיים וואלף. כדי זיין פאטער זאל גלייך נישט אוועקגיין ווי ער פלעגט דאס מאכן זער אפט אין אזא פאל, האט ער גלייך געמאכט דעם פאטער א מי שברך און גלייך צוגעקומען צו די ווערטער „בעבור שנדר" 10 גראשן פאר אונדזערט וועגן אויף צוקערלעך. מיר האבן טאקע אונדזערס דערגרייכט אבער חיים וואלף איז נישט געווען צופרידן און ער האט זיך א נעם געטון אונדז צו מאכן א מי שברך. ער האט אונדז גע'מוסרט אז מיר זענען שקצים ווייל מיר ווייסן נישט אפילו אז אים רופט מען נישט אויף חיים וואלף נאר חיים זאב און צווייטנס אז מיר האבן נישט געלייענט דאס ספר נאר תיכף געמאכט א מי שברך, און דריטנס אז מיר זענען געווען אן גארטלען. מיר ווידער האבן זיך פארטיידיקט און באוויזן

אונדזער גערעכטעקייט. אזויווי חיים וואלף האט דאס נישט געוואלט אנערקענען, האבן מיר אנגעהויבן פארוואַרפן אים זיינע חטאים. מיר האבן אים געזאגט, אז ער זאל זיך נישט איינרעדן אז ער איז דא אזא גרויסער ווי זיין פאטער יענקל אין שיל, ווייל אפילו שרייען קען ער נישט אזוי הויך ווי זיין פאטער וואס פלעגט יעדן ערב שבת רופן „אין שיל אריין". ער פלעגט שרייען אזוי הויך „איין שייל אאאריין", אז מען מ'האט דאס געהערט אינעם גאנצן שטעטל. מיר האבן אים אויך באוויזן אז ער איז נישט אזא גרויסער ווארטזאגער ווי זיין פאטער, ווייל מ'זעט אים נישט ארויס א האלבע יארמיקע פון אונטערעם קאפעליטש, די ציצית פונעם טלית קטן הענגען ביים אים נישט ביז די קני, אז ער האט נישט א רויטע נאז פאטשיילע א.א.וו. ביז ער האט קאפיטולירט. ער האט אונדז געגעבן 10 גראשן און געזאגט „וואס קאן איך מאכן מיט די צוויי שקצים". איצט שטיי איך ווו מען דארף זאגן קדיש און יזכור..

איך נעם זיך גיין ווייטער. נאך דעם הויז איז געווען אברהם וויזנער'ס הויז. איך מאך א פאר שפאן און געפין זיך ווידער אויף דעם ארט פון מיין געוועזן הויז און אנטקעגן האט זיך געפונען דאס הויז פון מיין פעטער שמואל לייב וויזנער. איך קאן זיך נישט גלויבן אז דאס איז א ווירקלעכקייט. דא געפינט זיך דאס ארט פון געוועזענעם רעש'דיקן ארט אין ליטאוויסק. דא איז געווען א סאדא-וואסער פאבריק, איין פאבריק אין גאנצן שטעמל, וואס פלעגט אויך צושטעלן סאדא-וואסער פאר דער אומגעגנט. דא איז געווען דאס איינציקע ארט פון ליטאוויסק און דער אומגעגנט, ווו מ'פלעגט זומער קענען קריגן אייז. ארום דעם הויז איז געווען א גארטן מיט בלומען. פיר כלה-מיידלעך פלעגן דעם גארטן באזארגן: טויבע, פערל, עטעל און דבורה. פון גאנצן שטעטל פלעגט מען אהער-קומען צו זיצן אין דעם שיין געפלעגטן גארטן און דערביי כאפן א שמועס מיט די מיידלעך און אפקילן זיך מיט א קאלט קראכל, ארויסגענומען פונעם אייז-קעלער. אין די שבת-טעג פלעגט מען קומען צו די אלע גוטע זאכן און נאך דאצו צו הערן דאס זמירות זינגען, משהן, מנדלן, יענקלן און דודן. מענדל איז געווען א ייד א תלמיד חכם. נאכן ארויסגעבן פונעם פריסטאש-געזעץ, אז יידן מוזן עסן פונעם אונטערשטן טייל פון דער בהמה, איז ער געווען דער איינציקער מנקר איבער ליטאוויסק, איסטעריק און דער גאנצער סביבה. ער איז געווען א בעל מנגן און פלעגט זינגען מיט א באריטאן שטימע. משה האט געהאט א טענאר שטימע און איז געווען באקאנט אלס בעסטער זינגער. ער פלעגט זיך פארמעסטן מיט נתן שוחט וואס איז אויך געווען א חזן, וואס מ'פלעגט אים דינגען אויף די ימים נוראים דאווענען קיין לעמבערג. זיין זינגען פלעגט אים אויסלייזן פון א סך צרות. ער איז געווען אין שטעטל דער ערשטער וואס פלעגט אלעס וויסן, זען און הערן און אזויווי ער האט געהאט א נישט צוגעבונדענע צונג, פלעגט ער אלעמאל אויסוואקסן ווו מ'האט אים נישט געזייעט, ווו ער איז נישט געווען געוואונטשן און פלעגט נישט איינמאל פארדינען קלעפ. נאר זיין זינגען פלעגט די מענטשן אזא פארגעניגן פארשאפן אז מען פלעגט אים מוחל זיין.

צוויי זאכן זענען אויף דעם פלאץ פארבליבן: דאס יאשיניביימל וואס איך האב

מיט משהן, פארזעצט פאר דער מלחמה און די ברונע, פול מיט אנגעווארפענע שטיינער איך מאך א שפאן ווייטער און געפין זיך ווו ס׳איז געווען די מימע טשעביס הויז, אויך א שוועסטער פון מיין זיידן. דא האט געוווינט לייב בער ברייער מיט זיין ווייב גיטל און די קינדער לייטשע, שרה פייטל, מענדל און יענקל. איך וויל ווי אמשנעלסטן פארלאזן די וויסטעניש, אבער ביי יעדן שפאן ווייטער שווימט מיר ארויס דאס אמאליקע לעבן פון די מענטשן וואס האבן דא געוווינט. אט געפין איך זיך אויף דעם ארט ווו מיין מומע שרה, אויך דעם זיידנס שוועסטער, האט געוווינט מיט איר איידעם יענקל מאדיאר מיט 8—6 קינדערלעך. אין זעלבן הויז האט אויך געוווינט מיין פעטער חיים וואלף, דער העלד, מיט זיין ווייב שרה, זיין זון יענטשע, נאכן זיידן, מיט זיין שוויגער און איר פאטער, וועלכער פלעגט גאנצע טעג און נעכט איבערזיצן אין בית המדרש און לערנען. אביסל ווייטער האט געוווינט דער פעטער שלמה מיט זיין ווייב חנה און זייערע קינדער, פנחס, בערטשע און עטה. אין שכנות האבן געוווינט די מחותנים, די אזוי גערופענע „חכמים״ אדער „שמענדריקעס״. דאס הויז פונעם פעטער שלמה איז געווען אין צענטער. ארום זענען געווען די שיל, דאס שילעכל,ביידע בתי מדרשים און אברהם משה קאפעלס. איצט איז דער גאנצער פלאץ באוואקסן מיט גראז און פול מיט שטיינער פון די הייליקע צעשטערטע בנינים.

פון עלטער פון 5 יאר פלעג איך קומען טאג טעגלעך אהער דאווענען, אין דער פרי און ביי נאכט. א גרויסער טייל פון מיין דערציאונג איז געווען פארבונדען מיט דעם מקום קדוש. שבת און שלוש רגלים פלעגן מיר דאווענען ביי אברהם משה קאפלס און אין די ימים נוראים אין דער שיל, נאר ס׳פלעגט אונדז אויסקומען פיל מאל צו דאווענען מוסף אין שיל אדער אין אגודת ישראל. דאס פלעגט זיין דעמאלט ווען דער רב, רב איטשה פלעגט קראנק זיין אדער הייזעריק נאך דעם זיך-טובלן אין א קאלטער מקוה. דאס זעלבע פלעגט פאסירן מיטן בעל קורא. אין דער אגודה פלעגט מיין טאטע האבן דעם כבוד צו פארטרעטן די בעלי קורא׳ס. איך פלעג ציטערן, ווען איך האב דערזען אברהם משהן דערנענטערן זיך צו מיר און א זאג טון „מענדל היינט בלייב״. איך קאן נישט באשרייבן מיין פחד. נישט דערפאר ווייל איך האב נישט געקענט די גמרא, נאר פאר אברהם משהן האט מורא געהאט דאס גאנצע שטעטל, אפילו חתן בחורים פלעגן אים אויסמיידן. ער פלעגט זיך צוטשעפען און האט געמוזט געפינען ביי עמעצן פון די בחורים עפעס אן עברה, אדער ער האט קורצע פאות. אויף זיין פאדערונג האט מען געמוזט צעקנעפלען זיך אין גאס און ארויסנעמען ווייזן דעם טלית קטן און ווי איז געווען דעם בחור וואס איז געגאנגען ערגעץ אין גזעלשאפט אויסגעפוצט, (אברהם שלמה פלעגט ספעציעל אזעלכע זוכן) און פלעגט נישט גיין אין טלית קטן. ער פלעגט אויף דעם בחור שרייען, אז די גאנצע שטאט האט געהערט. אבער ס׳האט זיך נישט געפונען אפילו איינער וועלכער זאל זיך כאטש אנרופן אווארט, ווען אברהם משה האט אים געזידלט. מ׳האט אים רעספעקטירט און ער איז געווען דער גרעסטער בכבודיקער מענטש אין שטעטל. איך גלייב, אז די אלע וואס האבן געקאנט אברהם משה קאפלס פילן מיט מיר מיט, וואס איך

פלעג זיך יעדן שבת געפינען נעבן אים, ביי אים אין שטוב און עס פלעגט מיר דראען אזא פייניגונג און איבערלעבונג. ער פלעגט מיר שטעלן אזעלכע שאלות וואס איך האב פון מיין רבין נישט געהערט און איך האב אויף זיי נישט געהאט קיין תשובה. דאס איז טאקע געווען דער פחד. ער פלעגט מיר פרעגן דווקא דאס וואס איך האב נישט געלערנט, איך ווייז אים וואס איך קאן און ער האט זיך זיינס אין זינען. נאר פונדעסטוועגן פלעג איך כמעט יעדעס מאל קידוש מאכן און פארזוכן א שטיקל קיגל. ווען איך האב שוין געהאלטן דאביי פלעג איך שוין זיין זער צופרידן, ווייל דאס איז געווען דער איינציקער סימן אז ער איז צופרידן פונעם בלאט גמרא. ווען מען פלעגט ביים פארהערן מיט עפעס זיך פארפלאנטערן, האט ער דאס גלייך באמערקט און האט אויפגעפלאנטערט מיט אזא אופן: ער האט געעפענט די טיר און א זאג געטון „א שייגעץ וויל איך אין מיין שטוב נישט אנקוקן". נאר דאס האט געקענט דויערן ער זאל דעם „שייגעץ" נישט זען ביז שלוש סעודות. ווען דער „שייגעץ" וואלט צו שלוש סעודות נישט געקומען, וואלט זיין פאטער מיט דער גאנצער משפחה געמוזט אים ארומזוכן און ברענגען אפילו פון אונטער דער ערד. ביי אברהם משהן איז נישט אנגעגאנגען אז עמעצער פון זיינע דאוועוערס זאל נישט קומען, פון קליין ביז גרויס.

און איצט, וואס איז פון דעם אלעם געבליבן? דא פלעגט זיך דאס גאנצע שטעטל צונויפקומען ביים דאווענען אין די ימים נוראים, פון גרויס ביז קליין, מענער, פרויען און מיידלעך. אלעס איז געווען אויסגעפוצט, יידן אין שטראמלעך מיט זיידענע בעקעשעס און קיטלען; פרויען אין שייטלעך, מיידלעך מיט זיידענע טיכלעך אויף די קעפ, באהאנגען מיט צירינג און יונגע בחורים אין איבערצירלעך מיט ישיבה היטאלעך און פאה׳לעך.

דא פלעגן זיך צוזאמענקלויבן נאך א מין מענטשן, „פלאגערס" האט מען זיי גערופן. דאס איז געווען אין פרילינג צייט. דאס זענען געווען „שטעלערס" וואס האבן זיך באדארפט שטעלן פאר א מיליטער קאמיסיע. אזויווי דער רוב האט נישט געוואלט גיין „דינען", ווייל מהאט דארט נישט געקאנט אפהיטן דאס יידישקייט, פלעגט מען זיך פלאגן א גאנצן חודש. מ׳פלעגט נישט שלאפן גאנצע נעכט, זיך צוזאמענקומען אין די בתי מדרשים און פון דאנענאויס וואנדערן איבערן שטעטל. ס׳רוב איינוווינער אין שטעטל זענען נישט צופרידן געווען פון די אפגעטועגע שפיצלעך ווי למשל, זיי פלעגן פון די רייכע צונעמען האלץ און עס אוועקטראגן צו די ארעמע יידן וועלכע האבן זיך אין דעם גענויטיקט. ווען דער רייכער האט צומארגנס דערזען אז עס פעלט אים האלץ, און ווען אפילו ער האט געוווסט, ווער ס׳האט דאס האלץ באקומען, האט ער מורא געהאט אפילו דאס מויל צו עפענען, ווייל ווען די „שטעלערס" וואלטן געוויער געווארן, אז ווער פון די ב׳עולה׳טע בעלי בתים האט עפעס גערעדט, וואלט ער דעם צווייטן טאג קיין שפענדל פון זיין זאפאס האלץ נישט געווען געפונען. א חוץ דעם וואלט אזא איינער שוין געמוזט רעזיגנירן פון שלאפן דעם גאנצן פלאגע-חודש. אזוי האט מען זיך געפלאגט ביז מ׳איז געווארן הויט און ביין ביזן שטעלן זיך צו דער קאמיסיע. די עלטערן פון די פלאגערס האבן אויך נישט גערוט; מ׳האט איינגעריסן אין דער שיל, מ׳האט געזאגט תהילים און

מ׳האט געגעבן לעכט אין די בתי מדרשים. ווען מ׳האט נאר געהערט B C E איז מען געוווען צופרידן אבי נישט A.

איצט שטיי איך דא און דאס הארץ פלאצט פאר ווייטיק. נישטא מער די געוועזענע מענטשן, די יומטוב׳דיקע, די יוגנט, די פלאגנדיקע. דאס גאנצע שטעטל איז דורך די דייטשע חיות פארביטן געווארן אין אביסל פארוואקסענע רואינעס. איך דארף שוין גיין, די זון האלט ביי אונטערגיין, נאר וויפיל מאל איך מאך נישט א שפאן ווייטער צו גיין פון דאנען, פאלט מיר איין נייע מחשבות. איך בין געווען אזוי פארבונדן מיט דעם ארט אז די געדאנקען ווילן נישט דערלאזן צו זיך דיווירקלעכקייט, וואס די אויגן מיינע זען. איך בין אזוי לאנג געשטאנען ביז איך האב געקאנט ארויסלאזן א גיסערייי פון ספאזמישע טרערן. איך האב א געשריי געטון „שמע ישראל״ און בין אנטלאפן פון דארט. די טרערן האבן זיך אזוי געגאסן אז איך האב מער נישט געקאנט קוקן, ווען אויפן וועג איך האב זיך פארטשעפעט אין מצבות, וואס זענען געגומען געווארן פונעם הייליקן ארט און דא אויסגעשפרייט אויף מאנכע ערטער. איך האב געוואלט אנקוקן וועמענס די מצבות זענען, אבער די טרערן האבן פארגאסן די אויגן. איך האב אפילו נישט באמערקט ווען איך בין דורכגעגאנגען נעבן קאשטשול, ווו איך האב זיך געוואלט אפשטעלן דארט ווו עס געפינט זיך דער ברודער קבר פונעם שטעטל און זאגן קדיש. איך בין צו זיך געקומען ערשט אויפן אוסטראב בארג פון וואנען איך האב אין דער פרי דערזען די פאנאראמע פונעם „שטעטל״. איצט האב איך ווידער דערזען דעם קאשטשול און להבדיל דאס הייליקע ארט. דארט האבן זיך געפונען אלע יידן פונעם שטעטל ליטאוויסק. דאס איז געבליבן פון ליטאוויסק!

איצט איז מיר נאר פארבליבן צו באזוכן דאס ארט ווו איך האב זיך צעשיידט און איבערגעלאזט מיינע עלטערן, דעם טאטן אהרן, די מאמע חיה-עטה, די שוועסטער ריבה און דעם ברודער אברהם-יהודה הי״ד, דאס דארף הייסט מאלינסק. אין מאלינסק האב איך געזען דאס זעלבע וואס אין ליטאוויסק. צווישן די צענדליקע איינוווינער, וואס איך האב געפרעגט איבערן גורל פון די יידן, האט זיך קוים איינער געפונען וואס האט מיר געענפערט איך זאל צופארן קיין קוסטופול, דארט וועל איך געפינען מסתמא א ייד וואס וועט מיר קענען דערציילן וועגן דעם גורל פון די יידן אין דער גאנצער געגנט, צווישן זיי זענען אויך געווען מיינע עלטערן. נאך לאנגע זוכענישן און ארומקריכן האב איך געפונען א יידישע משפחה וואס האט מיר פאלגנדיקס דערציילט: אלע יידישע איינ-וווינער, צווישן זיי מיינע עלטערן, פונעם בערעזנער ראיאן האט מען צונויפגעזאמלט אין קוסטופול און אין אלול 1943 האט מען זיי אלע געשאסן. פאר מיר איז שוין מער נישט געבליבן וואס צו זוכן. אלעס איז קלאר געווען. די דייטשע בעסטיע האט אויסגעמארדעט מיינע עלטערן, מיין גאנצע משפחה, אלע יידן פון ליטאוויסק און פון מאלינסק.

א צייט שפעטער איז מיר געלונגען, דורך פארשידענע קוואלן צו געפינען מיינעם א געשוועסטער-קינד אין ישראל, שלום ברייער, פון די טענעווער ברייער. ער האט מיר גענוי דערציילט וועגן די דורכגעפירטע אקציע איבער מיינע עלטערן, ווייל ער מיט זיין

פאטער און ברודער זענען אויך געווען אין דער גרופע וואס מיינע עלטערן. ווען מ׳האט זיי געפירט צום אויסגעגראבענעם ברודער-קבר האט ער זיך געפונען הינטער מיין טאטן. ווען די דייטשן האבן געעפנט א שיסעריי, איז ער אריינגעפאלן אין גרוב א לעבעדיקער און מיין פאטערס קערפער איז ארויפגעפאלן אויף אים. מיין טאטע איז געווען תיכף דערשאסן, נאר ער איז אזוי געבליבן ליגן ביז עס איז פינצטער געווארן. די דייטשן האבן זיך נישט גערעכט, עמיצער זאל זיין דארט א לעבעדיקער, זיי זענען א לאנגע צייט ארומגעגאנגען ארום דעם גרוב און געשאסן אין די נישט דערשאסענע, זיי האבן אפילו נישט איספייעט צו פארשיטן דעם קבר ווייל ס׳האט אנגעהויבן טונקל ווערן. דער גורל האט געוואלט אז שלום זאל בלייבן לעבן, איז ער אין דער פינצטער ארויס פון גרוב און אנטלאפן אין וואלד אריין, ווו ער האט זיך געטראפן מיט זיין פאטער אברהם יעקב און זיינע צוויי ברידער בנימין און יוסף און די שוועסטער הענטשע. זיין מוטער איז אומגעקומען. זיין פאטער האט זיך פארבונדן מיט די פארטיזאנער, איז אריינגעטרעטן אין זייערע רייען און האט גענומען שטארק נקמה פון דער באפעלקערונג וואס האבן געהאלפן דעם דייטש יאגן, פלאגן און מארדן יידן. די דייטשן האבן אויך אפגעשפירט זיינע קלעפ און האבן באשטימט א גרויסע סומע געלד פאר דעם וואס וועט אים ברענגען א לעבעדיקן אדער א טויטן. 2 וואכן פאר דעם ארײנדרינגען פון דער סאוויעטישער ארמיי איז אברהם יעקב ברייער געפאלן אלס העלד אין קאמף מיטן דייטשן שונא. די אויבנדערמאנטע קינדער זיינע, זענען פארהייראטעט און פירן א גליקלעך לעבן דא אין ישראל.

ליפא גרומעט

מיין שטעטל

דער גורל האט געוואלט, אז איך זאל זיין אין מיין געבורטס-שטעטל ליטאוויסק אין די ערשטע טעג נאכן אויסברוך פון דער פויליש-דייטשער מלחמה, גלייך ביים אנהייב פון חורבן און גלייך נאכדעם ווען די רוסן האבן פארטריבן פון דארט די נאציס, ווען די שלאכטן זענען נאך פארגעקומען בלויז עטלעכע צענדלינק ק״מ פון מיין חרובגעווארענער היים. דער גורל האט געוואלט אז איך זאל זיין דער עדות פון אנהייב פון גרויסן אומגליק, פון די ערשטע מערדער אקטן און אז איך זאל אויך זיין דער ערשטער לעבנגעבליבענער ייד, וואס איז געקומען אין דעם חרוב-געווארענעם ליטאוויסק וואס האט ארומגע-וואנדערט איבער די פוסטע גאסן, אריינגעקוקט אין די פענצטער, פון וועלעכע ס׳האט געווייעט חורבן און טויט און פון וועלעכע ס׳האבן ארויסגעקוקט פרעמדע פנימער, וואס האבן מיך באגלייט מיט רציחות-דיקע בליקן, איך בין געווען דער ערשטער, צו זען דאס ארט, ווו עס זענען אומגעבראכט געווארן ליטאוויסקער יידן — אויפן פאהוליוויטשער פעלד.

⁂

יארן בין איך נישט געווען אין מיין היים. אין יאר 1930 האט איטשע אייזנהענדלער צוזאמען מיט איטשע אוסטשיק און צילה סעגאל ארגאניזירט אין ליטאוויסק דעם „הנוער הציוני״, אין וועלעכן איך בין אין א געוויסער צייט ארום אריינגעטראטן אלס מיטגליד צוזאמען מיט ברוך אלסטער און אברהם לעווענהעק. די ארגאניזאציע האט געפירט א פארצווייגטע טעטיקייט, א גרויסע קולטור-ארבעט, געלערנט עברית, יידישע געשיכטע און געגרייט די יוגנט עולה צו זיין. עס זענען אוועק אויף הכשרה מאיר אנהאנג און אסתר פענער וועלעכע זענען שפעטער עולה געווען. עס זענען שפעטער אוועק אויף הכשרה וואלף פענער, בנימין אפפעל און איטשע אוסטשיק און נאך שפעטער, אין יאר 1936, האט דער סניף ארויסגעשיקט אויף הכשרה מיך און ברוך אלסטער. די הכשרה האט דאן, ווי באקאנט, געדויערט יארן. לכתחילה האט מען מיך געשיקט קיין ריישע, פון דארט זענען מיר אריבערגעפארן קיין סטרי צו רעארגאניזירן דעם קבוץ, פון סטרי בין איך אוועק קיין פשעמישל, פון פשעמישל קיין טארנאוו, ווו איך בין געווען ביזן אויסברוך פונעם פויליש-דייטשן קריג.

גלייך דעם ערשטן טאג פון דער מלחמה האבן די דייטשן באמבארדירט דעם וואקזאל פון טארנאוו, אין שטאט איז אויסגעבראכן א פאניק. מענטשן זענען געלאפן פון דער שטאט, אבער די פאליאקן האבן נישט געלאזן קיין יידן פארן מיטן צוג. זיי האבן געשריגן, אז די מלחמה האט זיך אנגעהויבן צוליב די יידן. די פוילישע כוליגאנעס האבן זיך נישט באגנוגנט מיט ווערטער. איך האב אליין געזען, ווי זיי האבן געווארפן יידישע פרויען פון די פענצטער פון די וואגאנעס. מיט דער באן בין איך שוין נישט געפארן און איך האב

זיך אוועקגעלאזט אויף וועגן און אומוועגן כדי צו קומען א היים. איידער איך בין געקומען קיין ליטאוויסק, איז שוין דער דייטש געווען דארט און אין די ארומיקע שטעט.

איך בין דורכגעפארן איסטעריק. דארט אויף דער בריק, זענען געשטאנען דייטשן און געוואָרפן יידן אין וואסער אריין. צו מיין מזל האב איך דארט געטראפן א באקאנטן גוי, פאטיאך, וואס האט מיך איבערגעפירט אויף זיין וואגן איבער דער בריק און געבראכט

סדר פסח בקבוץ ריישע. המסומן ליפא גרומעט

קיין טשורנע. איך בין אריין צו איבערנעכטיקן צו א ייד מיטן נאמען משה הירט. באקאנטע גויים פונעם ייד האבן געזאגט, אז עס איז געפערלעך, אז א ייד זאל ביי אים בלייבן און געהייסן מיר גיין צום סאלטיס. דארט טאקע האב איך איבערנעכטיקט און אויף צומארגנס בין איך אוועק קיין ליטאוויסק, ווו עס זענען שוין געווען די דייטשן.

די ערשטע „ארבעט" פון די דייטשע מערדער איז געווען אָפשערן האלבע בערד ביי יידן. זיי פלעגן ארומגיין איבער די גאסן, און ווי נאר זיי פלעגן זען א ייד, פלעגן זיי אים צורופן מיט א צייכן פון א פינגער, און דאן מיט א שער אדער מיטן באגנעט אפשערן א האלבע בארד. זיי פלעגט נאטירלעך נישט קימערן, אויב צוזאמען מיט דער באָרד פלעגן זיי ארויסרייסן א שטיק פלייש. דער ייד פלעגט בלייבן שטיין א צעטומלטער, אדער א פארשעמטער, נעמען אנטלויפן און זיינע פייניקער פלעגן זיך קאטשען פון געלעכטער. אגב דער ערשטער קרבן פון אט דעם „שפיל" איז געווען, ווי מיר איז באקאנט, סענדער שוסטער.

ראש השנה האבן די מערדער זיך אויסגעקליבן אן אנדערע „פארוויילונג" זיי האבן ארויסגעטריבן די יידן פון די בתי מדרשים אויף דער גאס, געצוווּנגען זיי אויסצושפרייטן אויף דער ערד ספרי תורה און טאנצן אויף די הייליקע יריעות. אלע יידישע מענער,

וואס זענען געווען אין די בתי מדרשים, מיטן שטעטישן רב, הרב ר׳ אברהם משה מורילעס און זיין איידעם בראש, זענען געצווונגען געווארן טאנצן אויף די ספרי תורה.

די רדיפות זענען געווארן אלץ גרעסער, און די יידן האבן געלעבט אין גרויס שרעק. די דייטשן האבן אבער אין ליטאוויסק נישט לאנג געהערשט, און במשך פון דער קורצער הערשאפט זענען קיין מענטשלעכע קרבנות נישט געווען. די כוליגאנעס האבן זיך באגנוגנט מיט סתם שלאגן און איזדיעקעווען זיך איבער די יידן.

ערב סוכות מיטאגצייט האבן זיך די דייטשן צוריקגעצויגן, און אויף זייער ארט זענען אויפדערנאכט אריין די רוסן. די שמחה ביי די יידן איז געווען גרויס אין לשער. אין שטעטל איז געשאפן געווארן א קאמיטעט פון אוקראאינער און יידן. (פון די יידן זענען שפעטער אריין מענדל און הענעך זאמער, נפתלי קליין, בן ציון קרופקע און מאטעס קארנהיזער) וואס האט די ערשטע צייט אנגעפירט מיט דער שטאט. די דייטשע מערדער זענען אוועק. די יידן האבן געקענט פרייער אפעטעמען און זיין זיכער מיטן לעבן.

אין די ווייטערדיקע טעג איז די שמחה ביי די יידן געווארן קלענער, ווייל עס האבן זיך אנגעהויבן א ריי שווריקייטן, דער עיקר עקאנאמישע. עס האט גענומען הערשן א מאנגל אין פראדוקטן, וואס האט שווער געטראפן די יידישע באפעלקערונג. שפעטער האבן זיך אנגעהויבן די נאציאנאליזאציעס וואס האבן אויך געטראפן שווער א ריי יידן. דערצו איז נאך נישט געווען קיין ארבעט און מען האט געלעבט דערפון, וואס מ׳האט פארקויפט שטוב-זאכן. ביי אט דער לאגע האבן אייניקע יידן גענומען זיך באשעפטיקן מיט שווארץ-האנדל, כדי צו פארדינען אויפן לעבן. דאס איז אבער געווען א געפערלעכע פרנסה, און געווען פאלן, ווען מען האט דערפאר באצאלט מיטן לעבן. דער ערשטער קרבן פון אט דעם האנדל איז געווען יהושוע אמיס, וועלעכער האט געפרווט שווערצען אויף דער טשעכישער גרעניץ און איז געפאלן פון א רוסישער קויל.

די לאגע האט אזוי געדויערט ביזן אויסברוך פונעם דייטש-רוסישן קריג, דעם 27.6.1941. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה זענען מיר, א גרופע יוגנטלעכע, איך, מיין ברודער משה גרומעט, שמואל אמיס, משה ראזענבאך, הענעך זאמער און פלאזניר פון איסטעריק, אנטלאפן פון די דייטשן. מיר האבן קוים איינגערעדט שמואל אמיס אז ער זאל אויסנוצן די רוסישע פערד, וואס זענען געשטאנען אין זיין רשות, אויף צו אנטלויפן. מיר זענען אזוי געפארן ביז פאדוואלאציסק. אויפן גאנצן וועג האבן מיר זיך אנגעטראפן אויף שוידערלעכע בילדער. אויפן גאנצן וועג זענען געלעגן דערמארדעטע יידן, איינציק-ווייז און אין גרופן. דאס איז געווען די „ארבעט״ פון די אוקראאינישע באנדיטן, ווייל די דייטשן זענען נאך דארט נישט געווען. איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן אט די שרעקלעכע בילדער, פון וועלעכע דאס שוידערלעכסטע איז געווען דאס בילד פון א דערמארדעטער מוטער, אויפן וועג פון דרוהוביץ קיין סטרי, וואס איז געלייגן ארומגע-נומען מיט איר טויטן קינד. זי איז געווען דורכגעלעכערט מיט קוילן.

ליידער האבן פיל יידן נישט פארשטאנען די סכנה, וואס דראט זיי פון די דייטשן

און די אוקראַינער. איינער פון זיי איז געווען אהרן מלר, ווען מיר האבן באגעגנט פארנדיק אויף צוריק מיט זיינע פערד. מיר האבן אים דערציילט וועגן די צרות וואס די דייטשן טוען די יידן, מיר האבן אים געזאגט, אז ער זאל נישט פארן אהיים, נאר ער זאל אנטלויפן. אויך פלאזנער, וואס איז מיט אונדז געפארן, האט ביי דער אלטער רוסישער גרענעץ אונדז איבערגעלאזט און צוריקגעפארן, ביידע האָבן אונדז נישט געוואלט הארכן. מיר זענען ווייטער געפארן און דערגרייכט ביז סטאלינגראד, פון ווו מ׳האט אונדז פאר-שיקט אין קאלכאז סטאלינדארף.

אין דעצעמבער 1941 זענען מיר, איך און מיין ברודער, מאביליזירט געווארן צום רוסישן מיליטער, ווו איך בין פארבליבן אין משך פון דער גאנצער מלחמה. דעם 6טען אקטאבער 1944, ווען ליטאוויסק איז שוין פריי געווען, האב איך זיך געפונען נישט ווייט פון מיין געוועזענער היים. איך בין אריין קיין ליטאוויסק געוויער ווארן, וואס עס הערט זיך דארט, אפשר איז ווער פון מיין משפחה לעבן געבליבן. איך האב אבער קיינעם נישט געטראפן. מיין איינציקע שוועסטער גולדה גרומעט איז אומגעקומען צוזאמען מיט אלע יידן.

זאוואצקי דער קאוואל האט מיר דערציילט, ווי עס האט אויסגעזען די ליקווידאציע פון די יידן. לכתחילה האט מען זיי געפייניקט מיט הונגער און קלעפ. מען האט געשאפן א יידן-ראט, ווען מ׳האט געצוווּנגען צו ארגאניזירן די יידן כלומר׳שט אויף ארבעט. עס האט געהערשט א שרעקלעכער הונגער, און מענטשן זענען פון דעם אראפ פון זינען. דער ערשטער וואס איז משוגע געווארן איז געווען מאיר (זיינוועל) וויינבערג.

א גרויסן טייל יידן האט מען ארויסגעשיקט אין פארניכטונגס-לאגער און די איבער-געבליבענע ארויסגעפירט הינטער דעם קאסטשאל, אויף פעהוליצעס פעלד און דארט זיי דערשאסן. דער לעצטער דערשאסענער ייד איז געווען שמעון ראנד.

איך בין געגאנגען אויף דעם ארט מיט פיעדיא פעטרושעס פערטאך. נישט געווען קיין סימן פון דעם גרויסן מאסן-קבר. די רוצחים זענען געווען די ארטיקע אוקראאינער. צווישן די מערדער זענען געווען אוקראאינער וואס האבן זיך ממש אויסגעהאדעוועט אין יידישע שטיבער, געערבט יידיש, געהאט טובות פון יידן, אבער זיי האבן אלץ פארגעסן. זיי האבן געמארדעט און גע׳ירש׳נט.

די גוים האבן אויך דערציילט, אז ביז 1943 האבן זיך נאך 70 יידן פון דער גאנצן געגנט געפונען אין די פאלינעס. די יידן זענען געווען באוואפנט און האבן דארט געהאט צוגעגרייט שפייז. דורך א צופאל האט מען אבער זיי באמערקט, און די נאציס צוזאמען מיט די אוקראאינער זענען אוועק כאפן אט די יידן. די לעצטע האבן זיך נישט אונטערגעגעבן און געפירט א פארביטערטן קאמף, וואס האט געדויערט עטלעכע טעג. צום סוף האבן די לעבנגעבליבענע זיך געמוזט אונטערגעבן און מען האט זיי אלע דער-שאסן. די מערדערייען פון די אוקראאינער האבן נישט געהאט קיין גרענעץ. זיי האבן געווישטערט אין אלע ווינקאלעך, טאמער איז ערגעץ ווו געבליבן א ייד, טאמער האט זיך

עמעצער אויסבאהאלטן, און אזוי טאקע, בלויז עטלעכע וואכן איידער די רוסן זענען אריין קיין ליטאוויסק, האבן גויים ארויסגעגעבן ווו עס באהאלטן זיך אויס דוד און שמעלקע ראנד און יונה אמיס, און די דייטשן האבן זיי דערשאסן.

איך האב אין שטעטל נישט געהאט וואס צו טון. די אימה האט מיך געיאגט פון דארט און מעגלעך איך וואלט גלייך אוועקגעפארן דעם ערשטן טאג, אבער זאוואצקי דער קאוואל, וואס איז אליין געווען, אויף וויפל איך ווייס, פארבונדן מיט די באנדעראווו-צעס, האט מיר געשווורן אז ביי אים קען איך בלייבן. איך האב ביי אים טאקע איבער-גענעכטיקט און דאן אוועק אויפן בית עולם זוכן די מצבות פון טאטע-מאמע. דער בית עולם איז געווען חרוב. פיל מצבות איבערגעקערט, פיל מצבות פארשוווּנדן און איך האב בלויז געפונען די מצבה פון מיין פאטער, דער מוטערס מצבה איז פארשווּנדן.

דאס איז געווארן מיט מיין שטעטל ליטאוויסק. עס איז שוין נישט געווען מיין שטעטל, נישט געווען קיינער און נישט געווען קיין זאך, וואס זאל מיך דארט האלטן איך האב פארלאזן דאס ארט, די טריט האבן מיך געברענט, דאס הארץ צעבראכן. נישטו מיין היים! חרוב!

משה ברזלי (איזנהנדלר)

העירה ליטוביסק (לוטוביסקה)

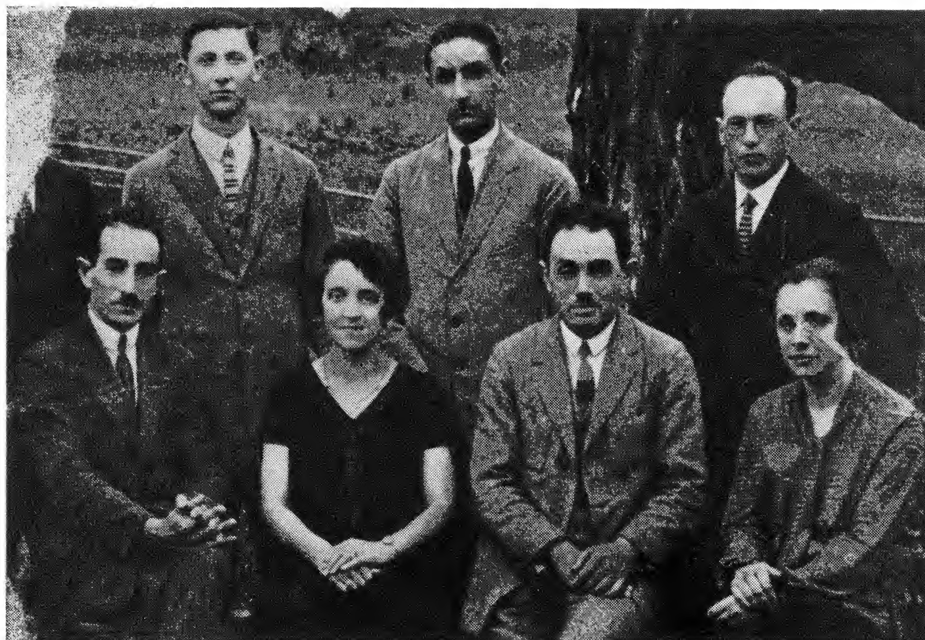
עירתנו ליטוביסק שכנה לרגלי הרי הקארפטים, על גבול הונגריה (משנת 1919 גבול צ׳כוסלובקיה) והר ה„בסקיד״ הפריד בינה ובין הארץ השכנה.

מצערה וקטנה היתה עירתנו, מזכירה היא את החרוזים שבאחד השירים של י. ל. פרץ „אין מדינת פולין העט ביי דער גרעניץ ליגט זיך אשטעטל גרויס ווי אגעניץ״. רוב תושביה היו יהודים, שגרו במרכזה של העירה ומסביב לה היה ישוב כפרי לא יהודי, אשר גם הוא היה בשיפוטה של רשות המקומית העירונית. רחובות הנקראים בשמותיהם לא ידעה עירתנו, אלא לכל חלקה וחלקה היה שם משלה. במרכזה: הככר העלית והככר התחתית (דער אויבערשטער רינג און דער אונטערשטער רינג) בקצותיה: „העכער דעם שטעטל״ בקצה מזה „אונטער דעם הויף״ בקצה מזה, ועל אלה, הרחוב הארוך המכונה „די איליצי״. בככרות אלה נצב היה ביום ששי לפני כניסת השבת וביום שבת בבקר ר׳ יעקב שמש ובקולו האדיר והחזק היה מזעיק את העם בקריאה: „אין שול אריין״... ולעת׳ים קרובות, נצב היה באותו מקום פטרי פוליצייי ובתופו הזעיק את העם והיה מכריז ומודיע, בשם המלכות ובשם הרשות המקומית, על ימי חג ועל ימי אבל, על חוקים ומשפטים ועל אבידות ומציאות, ולמען ידע העם, היה מתרגם את דבריו לשפת יידיש.

חסרים לנו נתונים על ראשיתו של הישוב הזה, ישנם סימנים לכך, שכבר במאה ה-17 קיים היה ישוב יהודי בליטוביסק. אין לנו ידיעות ברורות על מספר האוכלוסיה שלה, מרבית תושביה היו יהודים ויש מקום להניח, שהאוכלוסיה היהודית מנתה כ-1800 נפש. במקום השני באו האוקראינים ובמקום השלישי הפולנים, שמספרם היה קטן, אבל מעמדם בעירה היה נכר. ברובם היו פקידים ממשלתיים במשרדים שונים כגון בית המשפט, משרד האוצר, משרד הדואר, בתי ספר וכו׳. במועצת העיר ישבו יהודים, אוקראינים ופולנים. הרוב היה יהודים ואילו ראש העיר היה בדרך כלל פולני, והיה זה דבר היוצא מן הכלל, כאשר יהודי מלא את התפקיד הנעלה הזה.

תחנת הרכבת הקרובה ביותר היתה במרחק של 28 ק״מ בעירה איסטריק. הדרך הבלתי סלולה, שהובילה מליטוביסק לאיסטריק, עברה בין הרים תלולים ויערות-עד, והנוסעים בה עשו את דרכם בעגלות רתומות לסוסים. בימות הגשמים ובפרוס האביב, עת הפשרת השלגים, שרכו את דרכם לרכבת במשך 6—7 שעות.

המצב הגיאוגרפי של העירה, הטביע את חותמו על מצבה החומרי והרוחני, ואם כי דומה היתה בהרכבה הדמוגרפי ובמוסדותיה, לעירות קטנות אחרות בגליציה, פגרה אחריהן בכלכלתה ובתרבותה. בשל תלישותה מהעולם החיצוני, חיתה העירה את חייה היא, ללא חליפות ותמורות. הבנים והבנות שהגיעו לפרקן התחתנו לרוב ביניהם, ולעתים רחוקות נוספו על האוכלוסיה המקומית צעירים מן החוץ, שהשתקעו בעירה והביאו אתם גם משב-רוח חדש.

חברי הועד של ההסתדרות הציונית בליטוביסק.
מימין לשמאל. עומדים: משה סגל, צבי סגל, ישראל גלייך.
יושבים: יהודית וינפלד, אלי אייזנהנדלר, שושנה סגל, משה אייזנהדלר (ברזלי).

רצוני להעלות מתהום הנשיה, זכרונות ורשמים מהעירה, מלפני מלחמת העולם הראשונה וזמן מה אחריה.

אכן, שונה בתכלית השינוי, היתה התקופה לפני שנת 1914, מזו שבאה אחריה בתום המלחמה בשנת 1918. החיים בעירה, שהיו יציבים עד שנת 1914, נתערערו עד היסוד עם פרוץ המלחמה, כאשר רוב תושביה עזבוה ונמלטו על נפשם, מחמת הכובש הרוסי. אנשים אמידים ירדו מנכסיהם, רכושם ירד לטמיון, וכאשר שבו לבתיהם בתום המלחמה, מצאו את עצמם דלים וריקים, ועליהם היה להתחיל מבראשית ולבנות את קניהם מחדש. — לעומת זאת, חל מפנה לטובה, במישור הרוחני ובתחום החברתי. הנוער המבוגר ששב אחרי המלחמה מהנכר לעירתו, הביא אתו הרגלי-חיים חדשים וידיעות שקלט בערים הגדולות, בהן ישב בתקופת המלחמה.

כלכלתה:

מסחר ומלאכה על כל ענפיהם היו מקור פרנסתם של תושבי העירה. הלקוחות אשר מהם היתה פרנסתם של סוחרי העירה, לא רק מבני העירה באו, אלא, בעיקר מבני הכפרים הלא-יהודים שבסביבה. מספר רב של תושבי העירה, עסקו בסחר בהמות, וימי השוק

השנתיים ה,,ירידים" משכו אל העירה סוחרים מכל רחבי הארץ, שבאו למקח וממכר — מקצועות המלאכה היו: חייטות, סנדלרות, נגרות וכו׳...

החינוך

ראשית חינוכם של ילדי ישראל בעירה היתה ב,,חדר", ובשלב גבוה יותר בבתי-המדרש. זכורים שמותיהם של מלמדי דרדקי: ר׳ ליזר מלמד, ר׳ חיימל, ר׳ איצי האגלר, ר׳ ישראל (דער רוס) מלמדי גמרא: ר׳ זיינולי, ר׳ שמואל ליב, ר׳ אנצ׳לי קניג ובניו בנימין ושמואל, ר׳ אנצ׳לי סגל, ר׳ ישראל׳כל טלר, ר׳ מענדיל מלאך ר׳ בנימין דייטש וגבוה עליהם ר׳ יוסף אלעזר הורוביץ ור׳ יוסלי פנר. — ילדי היהודים בקרו גם בבית הספר העממי אשר הלמוד בו היה חובה וחנם. בית ספר תיכוני לא היה בעירה, ורק יחידים המשיכו בלמודים כלליים, בגמר למודיהם בבית-הספר העממי. אחרי מלחמת העולם הראשונה, הוקם בעירה בית ספר עברי, שמיסדיו היו האחים אלי ומשה אייזנהנדלר. בנימקי ודודי ראנד ואחרים. עשרות בנים ובנות בכל הגילים למדו את השפה העברית בדבור ובכתב, ואת הספרות העברית החדשה, מפי המורה קימלפלד, וכאשר המורה עזב את העירה, המשיכו תלמידיו לקיים חוגים ללמוד הלשון והספרות העברית, באגודת ,,הצפירה".

בתי הכנסת ובתי מדרש:

ככל העירות במדינת פולין, ברוכה היתה עירתנו בבתי כנסיות ובתי מדרשות. בית הכנסת הגדול היה בנין מפואר, בנוי אבן ולבנים. בפרוזדור הרחב נשקף השער ומעליו התנוססה כתובת ,,זה השער צדיקים יבואו בו". במדרגות ירדו המתפללים להיכל-הקדש, לקיים ,,ממעמקים קראתיך".

הרבה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה, שמש כאן בקדש ר׳ יואל חזן הזקן, ולצדו ר׳ זיינויל שמש. בשנים האחרונות, נתמנה לחזן ר׳ אשר שינדלהיים, חתנו של ר׳ אלי ראנד, בעל-תפלה מנעים זמירות, ורבים נהרו בימי חג ומועד, וביחוד בימים נוראים בראש השנה וביום כפורים לביהכנ"ס, לשמוע ולהאזין לתפלתו. את מקומו של השמש ר׳ זיינויל ירש בנו יעקב.

צמוד לביהכנ"ס הגדול, עמד לו ה,,שיליכל", ואם בחודשי חורף, בגבור הקור, מעטים היו באי ביהכנ"ס הגדול, ויצאו ידי חובה בתפלה חטופה במנין אחד, הרי, ב,,שיליכל" הקטן והחם, רבתה התנועה. מנין יוצא ומנין בא, מאור-הבקר עד שעות המאוחרות לפני הצהריים. ב,,שיליכל" מצאו ביתם ,,בני-עמך" ויענקיל דער בעקער, יעקב האופה, לימד כאן את בעלי המלאכה שומעי לקחו, את פרשת השבוע, ומפרש את הפסוקים כדרכו נוסח ,,עמך".

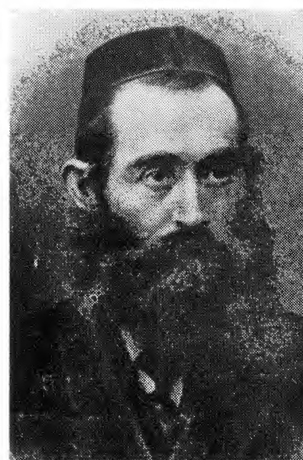
בקרבת ביהכנ"ס הגדול עמד על תלו בית-המדרש הישן, וסמוך לו ביהמ"ד החדש. בשניהם התפללו חסידי בלז, סנץ, ציישנוב ובלוזוב. כאן מצאת את ר׳ יוסף אלעזר הלמדן החריף ואת יוסלי פנר התלמיד חכם. כאן קבעו להם את מקומם בחורי ביהמ"ד, שוקדים על למודי גמרא ותוספות, ומקיימים את ,,והגית בו יומם ולילה". בביהמ"ד הישן ישב על כסא הרבנות הרב פנחס אלימלך, שיראתו קדמה לחכמתו, ותפילתו עוררה לבבות ובקעה

שחקים. בית-תפלה, מיוחד במינו, היה הסדיגורה קלויז, מקום בו התפללו ועסקו בתורה ובחסידות חסידי צורטקוב, סדיגורה, הושטין ובויאן. אלה הם חסידי בית-ריזין המתנהלים לאטם ותפילתם בשובה ונחת, והגבאי של הקלויז ר׳ דוד וינפלד עומד על משמר ההוד והתפארת כיאה לבית ריזין. בתי תפלה קבועים היו גם בבית הרב ר׳ קופל ובאגודת „יד-חרוצים".

על רבני העירה נמנו הרב ר׳ פנחס-מלך, הרב קופל, המו"צ ר׳ אברהם אפשטין, הדיין ר׳ מאירל דעם רב׳ס, אשר אחרי מות חותנו ר׳ פנחס-מלך, נתמנה לרב העירה. ל„כלי-קודש" יש להוסיף את רבי איצ׳י בן הרב ר׳ פנחס-מלך, נסתר ופרוש, אשר רבים בקשו את ברכתו, ואת הרבי מאיוניביץ, אשר רבים מפשוטי העם הסתופפו בצלו.

(מנדל) מניה אייזנהנדלר הי"ד

מניה אייזנהנדלר חתנו של ר׳ אלי׳ וזיסל ראנד, בא לעירה מעיר מושציסקה, הידועה בלמדניה ומשכיליה. בני דורם של משכילי מושציסקה ד"ר ישעיהו זונה וד"ר ירמיהו פרנקל היה. בא לעירה ותורתו בידו. בקי במכמני הלשון העברית, ופרקי ישעיהו וירמיהו

ר׳ מני אייזנהנדלר הי"ד

ר׳ אשר שינדלהיים הי"ד

שגורים בפיו. יודע להשתמש בשפת המדינה, ולעמוד בשער לעת הצורך. מחסידי צ׳ורטקוב היה, בכ"ז קבע מקום תפילתו בביהמ"ד הישן, ושמר על מורשת חותנו אלי׳ ראנד בכתל המזרחי. איש רב-פעלים היה, ובעל תעוזה בלתי רגילה. היה מראשי עסקני הצבור בעירה, ושנים רבות כהן כסגן ראש העיר וראש הקהילה. תקיפותו כלפי חוץ, כלפי הגויים אנשי השלטון, היתה לשיחה בפי כל. מעשה היה בישיבת מועצת העיר, וראש העיר הפולני קצף על חברי העיריה היהודים, על שלא קבלו את דעתו, וברוב כעסו זרק את מפתחות משרדו ועזב את הישיבה. מ.א. כסגן ראש-העיר, הכריז בו במקום, „הישיבה נמשכת" והמשיך בדיונים. אחרי המעשה הזה, התפטר ראש העיר הפולני מתפקידו, ומ.א. נבחר במקומו.

ועוד היה מעשה, באספת בחירות לסיים הפולני הופיע כמרצה המנהל המחוזי של משרד האוצר הדבר חרה למ.א. שהיה נוכח באספה והוא פנה ליו״ר בשאלה: „למה זה מופיע כמרצה באספה זו איש משרד האוצר ולא איש המחלקה המדינית? האם אין בכך משום רמז, שכל התנגדות לדעת המרצה עלולה לעלות לנו בכסף? הנכם טועים אדונים! אנחנו בכסף את מצפוננו לא נמכור״!

בתקופת כהונתו כראש-העיר הותקן מאור-חשמל בעירה. אופיני הדבר, שבפעם הראשונה, הוארה העירה באור חשמל, ערב-ראש-השנה באשמורת הבקר, שעה שהיהודים השכימו קום, ונהרו לבתי-כנסת ל„סליחות״. היה בזה, משום מפגן-כבוד לקדושת היום ולערכי היהדות, אשר עליהם היתה גאותו.

בתי אבות:

נזכיר שמותיהם של מספר בתי-אבות, שהטביעו את חותמם על חיי העירה:

1. משפחת סגל היתה משפחה ענפה ומשולבת במשפחות אחרות בעירה. ראשי המשפחה הזכורים לי היו ר׳ שמואל-שיע סגל ור׳ איזיק סגל. לר׳ שמואל שיע סגל, בנים ובני בנים בעירה, בני-תורה ודרך-ארץ. מנכבדי בעלי הבתים בקלויז הסדיגורי, היו בנו יעקב סגל, נכדיו שמעון סגל, והאחים משה מנדל ואיציק סגל. חתנו של יעקב סגל שמואל פרנקל, בן-תורה ומשכיל, אשר בא מעיר מושציסקה, מיקירי האברכים בעירה היה. וועלוויל פיש, איש תלמיד-חכם ואחיו יוסל פיש סוחר ידוע, נכדיו של שמואל-שיע סגל היו, ובתו דבורה, אשת יעקב ראנד, בעלת האחוזה של העירה היתה. הנכדים של בית שמואל שיע סגל, בני סגל, בני פיש, ובני ראנד, מראשוני התנועה הציונית בעירה היו.

ר׳ איזיק סגל ה„טרפיקאנט״, אדם עשיר היה, ובעל מדות טובות. זכורה לי ההלולא הגדולה בעירה, באותו יום שבת, שר׳ איזיק סגל הכניס ספר-תורה לביהמ״ד החדש. בשירה ובמחול עברה התהלוכה מביתו לביהמ״ד, חתנו נפתלי פרנס דרש ברבים בכבוד התורה, וכל העירה מקטן עד גדול נענו אחריו. בנו וולף סגל, חזר אחרי המלחמה, הוא ובני ביתו לעירה, הוא היה הגבאי בביהכנ״ס החדש, ועלינו לזכרו לטובה, על מעשה נועז. בימי הבחירות לסיים הפולני, הרשה לנו הציונים הפעילים בעירה, אשר גם בנותיו נמנו עליהם, לקיים אסיפת בחירות בבית הכנסת, אע״פ שהשלטון לא ראה בעין יפה, את תעמולת הבחירות של הציונים. עמדה לו זכות זו, וארבע מבנותיו נשארו בחיים ושלוש מהן אתנו כאן בארץ. על משפחת סגל נמנו האחים אברהמ׳צי, דוד ושיע סגל, ר׳ אנצלי מלמד, ר׳ מיכל ור׳ אברהמ׳צי השוחטים ועוד ועוד...

2. משפחת ראנד. אבות המשפחה היו ר׳ מנדיל ראנד ור׳ אלי ראנד. ר׳ מנדל ראנד עשיר מופלג היה, בעל האחוזות לוטוביסק, חמיל, טארנבה וז׳ורוין. בשנת 1904 עזב את העירה ועלה לירושלים, הוא ואשתו ושנים מנכדיו עמו. כאן בירושלים, הקים גוש בתים, הידועים בשם „בתי-ראנד״, בית הכנסת הנקרא על שמו „ביהכנ״ס מנחם״ את הבתים הקדיש ל„כולל״ ובהם גרים עד היום הזה, אנשי הכולל לפי הנוהג שב„חזקה״. עם עליתו ארצה הפקיד את אחוזותיו בידי בניו. בנו יעקב ראנד וחתנו יחזקאל לנדוי גרו בעירה.

יעקב ראנד, אשר האחוזה החקלאית הגדולה בליטוביסק, עברה אליו בירושה, איש נכבד היה, ובעל מדות טובות. בתקופה מסויימת כהן כראש-עיר, ונפטר בשחר ימיו בשם טוב. אשתו דבורה ראנד ובניה המשיכו בניהול האחוזה החקלאית. בני דבורה ראנד, הנקראים ה„ראנדים", ידועים היו בעירה, כעסקני צבור ואנשי מעשה, וחלקם היה רב, גם בארגון ההסתדרות הציונית במקום. גדול הבנים צבי, שעלה ארצה עם סבו הקים משפחה בירושלים. בתקופת השואה נמצא בעירה ושם נספה עם כל בני העירה. הבן בנימקי ראנד, נחשב בין המשכילים המעטים שבעירה. אחד הבנים, דוד ראנד, (ידיד נעורים של הח"מ) היה — כפי שנמסר לנו מראשי ה„יודנרט" וכאשר נדרש להסגיר לידי הנאצים קבוצת יהודים, התיצב לפני אנשי המפקדה בכפר לומנה, ובוכוח סוער חשף את חזהו לעיני הרשעים ואמר: „אם תכריחוני למעשה נורא זה, מוטב שתהרגוני". בו במקום נורה ונפל חלל. מששת בניה של דבורה ראנד, נשאר רק אחד צעיר האחים בחיים, והוא אתנו בארץ.

אלי ראנד הוריש לאשתו, בת וולף וינפלד, הנקרא בפי העם „וולף רגירער" רכוש גדול בבתים ובעסקים. היא היתה לבעלת ה„פרופינציה", בעלת הזכיון הבלעדי לסחור במשקאות חריפים (י"ש) באיזור, ובעלת בית-זקוק של ספירט. חתנה הראשון מנדל אייזנהנדלר, נהל את עסקי המשפחה, ומספר רב של מפרנסים, בעירה ובסביבתה, היו מועסקים בבית מסחרה עד שנת 1912. ביתה של זיסל ראנד, היה פתוח לרוחה לכל דורש. בביתה הגדול בעל שתי קומות (דבר נדיר בעירה) שעמד במרכזה של העירה, היה שמור מין „סלון" מיוחד בשביל אורחים רמי-מעלה. כאשר בא רבי בעל מוניטין לעירה, התאכסן בביתה של זיסל ראנד, וה„סלון" שמש מקום-הייחוד של הרבי. באותם הימים, הפך ביתה על חדריו המרובים, לכל אלה שבאו להסתופף בצלו של הרבי. וכאשר באה לעירה „הקומיסיה" ועדת הגיוס, אשר לפניה התיצבו הבחורים שהגיע פרקם לשרות-צבא, היה ראש „הקומיסיה" קצין בדרגה גבוהה, מתאכסן ב„סלון" של זיסל ראנד, וזיסל ראנד היתה לפה לכל אלה, שבאו לבקש חסד ורחמים, מאת ראש הקומיסיה.

זיסל ראנד היתה ברוכה גם בבנים ובנות. שנים מנכדי מנדל ראנד בנימקי בן ליב ויוסקי בן יעקב ראנד, היו חתניה. הבכירים בחתניה מניה אייזנהנדלר ויהושע פנר היו מראשי עסקני הצבור. ונכדיה היו מראשי התנועה הציונית בעירה. בנה שמואל, שחזר אחרי מלחמת העולם הראשונה לעירה, היה בין ידידי התנועה הציונית.

ארבעה מנכדיה של זיסל ראנד, נמצאים אתנו בארץ. שתים מנכדיה, אטקה בת שמואל ואסתר בת שיע פנר, נפטרו בדמי ימיהן בארץ. יהי זכרן ברוך.

אברהמ׳טשע סגל

מיין שטעטאלע!

תמונת המחבר

מינדל סגל לבית סנדהויז, אשת המחבר, נפטרה באמריקה בשנת 1960 ונקברה בארץ.

מיין שטעטאלע, ליטאוויסק, אינעם מזרח-דרומ׳דיקן טייל פון גאליציען, ליגט צופיסנס ביי די קארפאטן-בערג, וועלכע ציען זיך לענגאויס פון דער גרעניץ צווישן גאליציע און דעם געוועזענעם אונגארן. דער לעבנסשטייגער פונעם שטעטל מיט אירע 350 יידישע משפחות, איז געווען ווי אין אלע טיפישע יידישע שטעטלעך אין גאליציע, וועלכע זענען אלע צוזאמען אפגעמעקט געווארן דורך די בארבארישע נאצישע רוצחים. די הייזער אינעם שטעטל, וואס האט געהאט 3 גאסן, אן אויבן אין דער גאס, א מיטן- און א אונטערגאס, זענען אלע געווען געבויט פון האלץ און געווען באלייכט מיט נאפט-לאמפן. א באן האט דאס שטעטל נישט געהאט און כדי צוצוקומען צו דער נאָענטסטער באנסטאַציע, האט מען זיך געמוזט א 3—4 שעה טליקען אזש ביז קיין איסטעריק אויף שלעכטע פוילישע וועגן. אינעם שטעטל איז געווען א געריכט, א שטייעראמט, א געמיינדע און אלע יידישע אנשטאלטן: א קהילה, בתי מדרשים, קלויזן, א שיל און רבנים, שוחטים, שמשים ווי אויך א מקוה-טהרה ביים שוויץ-באד. דאס שטעטל האט ארום זיך געהאט א סך דערפער, און יעדן דאנערשטיק, אינעם מארקטאג, איז דאס שטעטל געווען פול מיט דארפס-גוים, זיי האבן געברענגט זייערע פראָדוקטן צו פארקויפן און איינגעקויפט וואס זיי האבן באדארפט. צו די 4 גרויסע ירידים אינעם יאר, פלעגן קומען סוחרים פון אלע גרויסע שטעט, אפילו פון אויסלאנד און דער הויפט האנדל איז געווען אויף דער „טארגא-

וויצע" מיט בהמות און חזירים, וועלכע זענען שפעטער געטריבן געווארן צו דער איסטעריקער באנסטאציע און פון דארט אפטראנספארטירט געווארן ווייטער. דער האנדל איז געווען א גאנץ אנטוויקלטער, ספעציעל דער האנדל מיט בהמות. די באציאונגען צווישן דעם ייד און דעם גוי זענען געווען גוטע. ווען דער גוי פלעגט פארקויפן א בהמה אדער א חזיר פלעגט ער א גרויסן טייל פונעם פדיון פארשיכורן אין יידישע שענקען און אין יעדן מארקטאג פלעגן זיך, שיכורע גויים וואלגערן אין די גאסן.

אפילו די יידן, וואס די פרנסה איז ביי זיי קנאפ געווען, זענען אויך געווען צופרידן, ווייל דער בטחון צו השי"ת איז געווען א גרויסער און ווען ס'האט וועמען געטראפן א שטיקל צרה, איז ער געפארן צו זיין רבי'ן, כאטש אין שטעטל אליין איז אויך געווען א רבי וואס האט גענומען קוויטלעך, און צוריקקומענדיק האט אים יעדער, ביי א גלעזאלע בראנפן מיט א בייגל, אנגעווינטשן, ער זאל האבן אלדאסגוטס געפועלט. דאס אנווינטשן אליין פונעם רבין, האט דעם ייד געגעבן בטחון. די סאדיגערער און טשארטקאווער חסידים אין זייער שיינער קלויז, ווו ס'האבן געדאווענט אלע חסידים פון דער ריזשינער דינאסטיע, זענען געווען שטאלץ מיט זייערע רביים. מיין פאטער יעקב סגל ע"ה און מיין מוטער עטעל ע"ה, וועלכע פלעגן אויף יעדן חנוכה פארן צום סאדיגערער רבין, זענען אלעמאל דארט גוט אויפגענומען געווארן און צוריקקומענדיק דערציילן ווי די „טישן" ווערן דארט ברייטלעך געפירט, פון דער דערהויבנקייט וואס מען פילט דארט און פון די חדושי תורה, וואס האבן ממש פאר'כשופ'ט די חסידים.

שבת אין שטעטל.

שוין פרייטיק אין דער פרי האט מען אין שטעטל געפילט דאס אנקומען פונעם שבת קודש. דאס חלות באקן לכבוד שבת האט אין יעדער יידישער שטוב פארנומען א גרויס ארט. דאס רופן מיטאגצייט, אין מיטן מארק, פון פאוולען, דער באד-גוי „אין באד אריין", האט יעדן דערמאנט אז דער שבת דערנענטערט זיך. יידן, גרויס און קליין האבן זיך א לאז געטון אין באד אריין, אויסצושוויצן זיך לכבוד שבת. די לאנגע בענק אינעם שוויצ-באד, וואס האבן זיך דערהויבן ביז צום באלטן, זענען געווען באזעצט מיט יידן, יעדער מיט א קענדאלע קאלט וואסער און א בעזעמל און פאוולע, דער באד-גוי, האט געהאלטן אין איין גיסן קאלט וואסער אויף די אויסגעגליטע הייסע שטיינער, אז די הייסע פארע האט ממש פארכאפט דעם אטעם. יידן האבן געשוויצט, געקלאפט זיך מיט די בעזעמלעך און אפגעקילט מיטן קענדאלע קאלט וואסער. ביים אנטון האט מען געהערט אלע נייעסן פונעם שטעטל פון דער גאנצער וואך און פון דער פאליטיק. נגידים האבן זיך געבאדן אין וואנען און נאך זייער ארויסגיין, פלעגן נאך ארעמע לייט אריינגיין אין די וואנען, טיילמאל אפילו צוויי-דריי. נאכן באד האט זיך שוין יעדער ייד געפילט אינגאנצן שבת'דיק, די זארגן פון דער גאנצער וואך זענען אוועק. די שיינע מאמע, ריין אנגעטון אין אירע שבת'דיקע מלבושים מיט א שיין שירצל, האט אין די שיין אפגעפוצטע לייכטער אנגעצונדן די שבת לעכט און ארומנעמענדיק מיט אירע כשרע הענט די שבת-

לעכט, געבענטשט די ברכה „להדליק נר של שבת״. דער טאטע ע״ה האט זיך אנגעטון זיינע שבת׳דיקע מלבושים: די זיידענע בעקעשע, די ראזשיווילקע און דאס ברייטע שטריימל, און מיר קינדער די זיידענע בעקעשעס און די פלושענע קאפעלישן און געגאנגען דאווענען אין דער קלויז אריין. אזויווי מיר זענען געווען 6 זין; משה, וואלף, מענדל, הערש, איך און איציק און די מאמע האט מורא געהאט פאר א „גוט אויג״ האט זי אונדז נישט געלאזט גיין אלע צוזאמען, נאר צו צוויי. די קלויז איז געווען פול געפאקט מיט מתפללים, דער קבלת שבת איז געזאגט געווארן מיט גרויס כוונה און התלהבות און יעדער מיט זיין ניגון האט מיטגעהאלפן דעם חזן ביים דאווענען. אלע יידן אין קלויז האבן געטראגן זיידענע מלבושים, כאטש א סך געלאטעטע און שטריימלען, כאטש מיט אויסגע-ריבענע שפיצן, די שבתים האבן זיך אויך געפילט אין דרויסן, אלע געוועלבן זענען געווען פארמאכט און דער דארפס-גוי האט געוווסט אז שבת האט ער נישט וואס צו טון אין שטעטל. די ימים נוראים האבן זיך גוט געפילט אין שטעטל, באזונדערס זענען די ארעמע-לייט געווען באזארגט, ווו נעמט מען אויף יו״ט. אבער דער ייד איז געווען פול בטחון, אז דער רבש״ע וועט אים נישט פארלאזן און אינעם יום הדין וועט ער זיך אויסבעטן א בעסער יאר ווי דאס פארגאנגענע. יידן האבן אין די ימים נוראים געדאווענט מיט גרויס התלהבות און מנהגים זענען שטארק אפגעהיטן געווארן, ווי למשל: דאס אויסשאקלען די קעשענעס ביים „תשליך״, דאס כפרה שלאגן און נאך.

די דארפס-יידן זענען נישט אפגעשטאנען מיטן פרומקייט פון די שטעטישע. אין די סליחות-טעג, פלעגן זיי יעדן טאג קומען צו רייטן אין שטעטל אריין צו סליחות, וואס פאר א וועטער עס זאל נישט געווען זיין. ווי פאר די אויגן שטייט מיר דער ערב יום כפור. קלמן קייזער האט געהאט א חזקה צו קלאפן יעדן ייד מלקות ביים מנחה דאווענען. דאס פארפאסטן ערב יום כפור האט אין זיך געהאט עפעס באזונדערס. יעדער קינד האט מיט גרויס דרך ארץ אנגעווינטשן זיינע עלטערן און זיידע באבע, אז זיי זאלן זיך אויסבעטן א גוט יאר און יעדן געגעבן א קוש אין דער האנט. צו כל נדרי, זענען אלע טישן אין קלויז, געווען אנגעשטעלט מיט קעסטלעך פול מיט ליים, אין וועלכע עס האבן געשטעקט לאנגע יאר-צייט לעכט, און די יידן אין די ווייסע קיטלען און אין טליתים האבן א פחד אנגעווארפן. צו נעילה צו, האט מען געפילט שוין אביסל בעסער, ווייל מ׳האט געוווסט אז עס דערנענטערט זיך שוין דאס חתמ׳ענען, און יעדער איז געווען פול מיט בטחון, אז ער האט זיך א גוט יאר אויסגעבעטן.

נאך די ימים נוראים האט זיך דערנענטערט דער ווינטער און די זארגן האבן זיך פריש אנגעהויבן. קודם כל איז געווען די ערשטע זארג, אז סוכות זאל נישט רעגענען, אבער די הויפט זארג איז געווען די פרנסה. די רעגנס האבן זיך אנגעהויבן, די טעג זענען קלענער געווארן, די מארק-טעג זענען שיטערער געווארן און די פרנסה איז נאך קנאפער געוואָרן. ווו נעמט מען אויף אנצוגרייטן אויפן ווינטער, עפעס א מלבוש פאר די קינדער-לעך, קארטאפל, האלץ און נאך?

אין דער אומגעגנט פונעם שטעטל זענען געווען א סך יידישע גוטסבאזיצער. א גרויסן

איינדרוק האט אין שטעטל געמאכט, ווען זיי פלעגען קומען ווינטער, ווען דער שניי האט ארומגענומען די גאנצע געגנט און די וועלדער זענען געווען ווייס באפארבט, אין שטעטל אריין מיט זייערע שטארקע, באגלעקלטע פערד און שליטן. דער רייכסטער גוטסבאזיצער איז געווען ר׳ מענדל ראנד, מיין זיידענס, ר׳ שמואל שיע סעגאל, מחותן. אגב מיין זיידע איז געווען א רייכער ייד, ער איז געווען דער באנקיער פונעם שטעטל און פון דער גאנצער אומגעגנט. אלע סוחרים פונעם שטעטל האבן געהאנדלט מיט זיין געלט, ער האט קיינעם נישט בעולה׳ט און קיינעם נישט צעבראכן, ווען מ׳האט אים נישט אפגעגעבן צו דער צייט.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך דערמאנען די פיינע יידן פון די דערפער, וואס האבן שטארק אפגעהיטן די מצוה פון הכנסת אורחים. ביי אט די יידן איז דאס טישטעכל פונעם טיש, קיינמאל נישט אראפגענומען געווארן. יידן דורכגייער פלעגן באקומען ביי זיי עסן און נאכטלעגער אינגאנצן בחינם. אזעלכע יידן זענען געווען, ר׳ ראובן האגלער פונעם דארף דידיווע, ר׳ יענקאלע לוקיטער און זיין ברודער ר׳ שמואל לוקיטער. מיט זייערע מעשים טובים האבן זיי גע׳שמ׳ט אלס יידן מיט ברייטע הערצער, געווען גרויסע בעלי צדקה און אלעמאל גרייט געווען צו טון טובות. די גוים פונעם דארף האבן זיי רעספעקטירט און געהאט צו זיי גרויסן צוטרויען. זיי זענען געבענטש געווען מיט לייטישע קינדער, תלמידי חכמים. ר׳ יענקל׳ס זון, ר׳ הערש ברייער איז געווען א תלמיד חכם, געהאלטן צו זיינע קינדער די בעסטע מלמדים און זיין זון יאסל פארנעמט אן אנגעזען ארט אין די ליטאוויסקער חברה אין נוי-יארק. ער לערנט דארט מיטן עולם א שעור גמרא און דאוונט אין זייער שיל דארט, שחריתים אין די ימים נוראים.

מעשה׳לעך פונעם שטעטל

אז ר׳ מענדל ראנד, דער גוטסבאזיצער און גרויסער גביר האט באדארפט חתונה מאכן זיין טאכטער, זענען מאביליזירט געווארן אלע שדכנים פון דער גאנצער געגנט און זיי האבן אין לאנצעט, צווישן די רב׳אלעך געפונען א בחור מיט אלע מעלות. ר׳ מענדל האט צוגעזאגט א גרויסן נדן און אייביקע קעסט און וואכן פריער האט דאס גאנצע שטעטל זיך צוגעגרייט צו דער גרויסער חתונה. חופה-טאג איז מען דעם חתן אקייגן געפארן מיט 2 צוגאווע פערד, וואס האבן זיך 2 וואכן פריער אויסגערוט אין שטאל, פאסנדיק זיך מיט האבער, ארומגעדרייט זיך מיט אים 7 מאל אויפן מארקפלאץ, ווי דער מנהג איז געווען, דעם חתן אריינגעפירט אין הויז און ארומגעזעצט אים מיט בחורים, ווי דער סדר עולם איז געווען. ר׳ מענדל׳ס א 10 יעריק אייניקל, שטייענדיק ביים רוקן פונעם חתן, האט פלוצים דערזען, אז דער חתן האט נאר איין אויער, איז ער אוועק און דערציילט דאס זיין מאמען. ווי זיין מאמע האט דאס דערזען, האט זי דאס ווייטער דערציילט און עס איז געווארן א גרויסער טומעל. די כלה האט בשום אופן נישט געוואלט גיין צו דער חופה. דער סוף איז געווען, אז מ׳האט געשריבן די כתובה גלייך מיטן גט און תיכף נאך דער חופה האט ער זי אבגע׳גט.

יידן אין שטעטל האבן געזוכט פרנסה און איינער א ייד, ר׳ בערישל האט ער געהייסן, האט באשלאסן צו ווערן א רבי, פארן אין די דערפער און נעמען קוויטלעך. אזויווי ער אליין האט נישט געהאט קיין „הדרת פנים" האט ער זיך ארויסגעזוכט א גבאי מיט א הדרת פנים, יצחק יעקב האט ער געהייסן, אוןביידע האבן זיך ארויסגעלאזט אויף דער מדינה, אין די דערפער. די דארפס־יידן האבן זיך דוקא שיין געשטעלט, אבער ר׳ בעריש׳ל האט זיך איינגעשפארט און נישט געוואלט נעמען קיין קליינע פדיונים. דער סוף איז געווען, אז דער גבאי מיטן רבין האבן זיך צעקריגט. דער גבאי האט געטענה׳ט צום רבין: „פארוואס קומט אייך דוקא גרויסע פדיונים, אז לערנען קענט איר נישט, און קיין בויך און קיין הדרת פנים האט איר אויך נישט?". און מען איז זיך צעגאנגען.

מלמדים האט ליטאוויסק געהאט א סך. מיין מלמד, ר׳ אנשל קעניג, א גרויסער ארעמאן, האט זיך געהאלטן פאר א גרויסן יחסן, א קליינ־יקייט! געקענט א בלאט גמרא געווען א גרויסער סאדיגערער חסיד און געהאט א חזקה אויף בענטשן „טל" און „גשם". בדרך כלל איז ער איינמאל אין יאר געפארן צום רבין, אבער אז זיין ווייב סאשי, די „רביצן" איז קראנק געווארן, זי האט באקומען א געוויקס אין בויך, איז ער גלייך אוועק צום רבין, שואל עצה זיין, און דער רבי האט גע־ראטן, פרעגן א גרויסן דאקטער. דער דאקטער האט געזאגט, אז מען מוזווארטן 3 חז׳שים, און פונקט צו 3 חדשים איז איר טאקע בעסער געווארן — זי האט געבוירן דאס אכטע קינד.

פינעף זין האט ר׳ אנשל געהאט, געווען ווילע יונגע לייט און אלע זענע געווען בעלפערס אין דארף. דער יונגסטער, שמואלעכל, איז געווען א בעלפער אין זאטווערניצע, ביי א רייכן דארפס־ייד, שרייבער האט ער געהייסן, און דארט איז געווען זער א שיין מיידל. שמואלעכל האט גרויס חשק געהאט, חתונה צו האבן מיט דעם מיידל, אבער וויאזוי מאכט מען דאס? ער האט געוווסט אז זיין פאטער דער מיוחס, וועט זיך נישט וועלן משדך זיין מיט א דארפס־ייד, און אזויווי דער דארפס־ייד פלעגט יעדן דאנערשטיק פארן אין שטעטל אריין און מיטנעמען שמואל׳ן אין מרחץ אריין, האט ער זיך איינמאל צעקראצט דאס פנים און ווען זיין מוטער האט אים געפרעגט, „וואס איז דאס", האט שמואלעכל איר דערציילט, אז זיין באבע קומט אים לעצטנס צו חלום און צעדראפעט אים. זי וויל אז ער זאל חתונה האבן מיט זיין בעל בית טאכטער. די „רביצן" האט תיכף אויפגעהויבן א „ויצעקו" און ר׳ אנשל, הערנדיק דאס, איז שנעל אוועק אפדאווענען און נעמען א בית דין אויפן „בית עולם". דערציילנדיק דאס אין קלויז, האט אים א קלוגער ייד געזאגט: „אנשל, וואס טויג דיר א בית דין אויפן בית עולם, נעם א שטעקן און האק דיין זון גוט אפ, וועט ער שוין נישט וועלן חתונה האבן".

אביסל וועגן מיין משפחה

9 קינדער זענען מיר געווען אין דער היים, און נאר איך איינער בין געבליבן, די איבריקע האבן די נאציס י״ש דערהרגט. מיין טאטנס שוועסטער האט זיך פארדינט זי דא צו דערמאנען. זי האט פיל גוטס געטון, פלעגט העלפן ארעמע און קראנקע. איך

געדענק, אז ווען שמואל גראסמאנ׳ס ווייב, אין דארף, איז קראנק געווארן, פלעגט מיין מומע שרה, דארטאהין ארויסגיין, דארט געקאכט און געוואשן די קראנקע אין משך פון א סך וואכן און מיין שוויגער חיה ע״ה פלעגט איר מיטהעלפן. דער נאמען חיה הערצלס איז געווען יעדן אין שטעטל באקאנט, ווייל ווער ס׳איז קראנק געווארן, האט מען איר מודיע געווען און זי פלעגט גיין נעכטיקן, און געטון א סך גוטס. מיין מומע שרה האט געהאט 3 זין; יאסל, וועלוול און יעקב און א טאכטער הייטשע רייזל, ישראל וויינפעלד׳ס פרוי. זיי אלע האבן געהאט משפחות און זענען אלע אומגעקומען, הי״ד.

די ליטאוויסקער אין אמעריקע

אזויווי איך האב לאנגע יארן געלעבט אין נוי-יארק (ברוקלין) פיל איך פאר א חוב, צו דערמאנען די שיינע מעשים פון די ליטאוויסקער דארט. באזונדערס וויל איך דערמאנען די משפחה בינדער; מענדל איז א כלל טוער און ארבעט א סך פאר ישראל און יואל איז דער גאנצער בעל בית אין דער ליטאוויסקער שיל, דער גבאי און דער שמש, ווו עס זענען מנינים יעדן טאג פון אין דער פרי ביז 11 א זייגער. די ליטאוויסקער חברה האט א סך געהאלפן דער אלטער היים און ווען ס׳האט עפעס אין ליטאוויסק געטראפן וואס מ׳האט געדארפט העלפן, האבן זיי דאס אלעמאל געטון. יעדעס יאר האבן זיי געשיקט 800 דאלער פאר ,,מעות חיטין״. ס׳איז כדאי צו דערמאנען דעם געוועזענעם פרעזידענט פון דער חברה, ר׳ משה טאקער ע״ה און זיין ווייב פעסיל ע״ה, די געוועזענע פרעזידענטין פון דער ,,לעדיס עקזיליערי״, וואס האבן א סך אויפגעטון ווי אויך זייערע קינדער, די משפחה האלפערן, וואס פירן א שיין יידיש לעבן, די קינדער פון אויבן דערמאנטן ר׳ הערש ברייער די יונגע משפחה ברייער, ווי אויך דעם עקס-פרעזידענט און זיין פרוי, די משפחה לייסטנער, וואס טוען א סך פאר דער חברה. צום סוף דארף איך נישט פארגעסן צו דערמאנען, די ברידער פיש און די ברידער הירט.

מיר קענען שטאלץ זיין מיט אונדזער חברה אין אמעריקע.

זאב סגל

עיירתי ליטוביסק

אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה כי בלעוני
זדים כעוגה בלי הפוכה.

שורות אלה אני ממלא בדם נפשי. בהשתדלות אדמו״ר ציס״ע שליט״א מסאדיגורא, כעת משכנו בתל אביב, ובהשתדלות דודתי פערל ז״ל, עליתי ארצה בשנת תרצ״ה, ע״י רשיון כניסה שקבלתי ממורי הגאון רבינו יוסף צבי דושינסקי זצוק״ל. אבי מורי ר׳ שמעון בן אברהם דוד סגל ז״ל, שלא הספקתי הרבה להכירו, כי נפטר כאשר הייתי צעיר, היה מחסידי ומעריצי כל בית ריזין, מבין המקורבים של האדמו״רים צדיקי עולם הא׳ והב׳ מטשורטקאב זצוק״ל, היה בעל תפילה וגם מוהל אשר נדד למקומות מרחקים של סכנה לימול בני ישראל בלי לקבל פרס, בעל יסורים וכאמור נפטר בדמי ימיו. אמי מורתי צביה הי״ד בת ר׳ נתן פריי מדוברומיל, נשמה יקרה ועדינה, נכדת האחים הקדושים הגאון הצדיק רב שמעלקי מניקלסורג והגאון הצדיק רב פנחס מפראנקפורט זצוק״ל. מגמתה היתה לחנך אותנו ביראת ה׳ טהורה. אחותי פרל עם ב״ב הי״ד, שתתה כוס התרעלה של שתי מלחמות. אחותי מטל ז״ל ירדה לעולם למלאות תפקידה ועלתה בסערה השמימה בדמי ימיה. שמור בזכרוני כי כאשר הייתי צעיר לימים, היתה תקופה שנלקח ממני כל תאבון עד שרזיתי מיום ליום. דרשו ברופאים ולא מצאו אצלי שום מחלה. הם מסרו שמשהו מעיק לי וזה שולל ממני שלות נפשי. שאלו אותי לפשר הדבר, בדמעות מחניקות מסרתי, היות ואני לומד אצל הרבי בחדר מהו״רר אהרן קרויז הי״ד אשר הדלות ועניות מנת חלקו ומצבו בכל רע, וזה מעיק לי על הלב ביותר. ואחותי הנ״ל השקיטה אותי ואמרה, כי היא תשתדל לשפר מצבו של הרבי, ומאז היתה מסתובבת על פתחי נדיבים כל יום ה׳ בשבוע עבור הנ״ל, והרבה פעמים חזרה הביתה מהפעולה הקדושה עם בכיות לפני אמא הי״ד, היות שהיא מוכרחה להפסיק כי סובלת היא מזה סבל רב. אך אמא הי״ד עודדה אותה באמרה: שכרך הרבה מאד, כי לפום צערא אגרא.

אחי משה עם ב״ב הי״ד, פיקח וחכם. אחי יוסף ז״ל, אשר היה זן ומפרנס אותנו בעזהי״ת, כולם הכירו מידותיו הנעלות והנשגבות. פטירתו ללא עת השאירה חלל ריק בעולמינו. אחותי טמי וב״ב הי״ד, נשמה יקרה ועדינה מעולם האצילות, בקרה בארצנו הקדושה בשנת תרצ״ה ולא רצו לעזור לה להסתדר וחזרה לחו״ל אשר על זה דוה לבי מאד ובמסתרים תבכה נפשי מאין הפוגות. אחי אליעזר עם ב״ב הי״ד, תלמיד חכם, מוסמך להוראה מכל רבני וורשה, מרביץ תורה ברבים. אחי אורי פנחס הי״ד, תלמיד חכם, קנאי עובד ה׳ באהבה ויראה במסירת נפש, התקשר עם האדמו״ר של עיירתנו ובאמצעותו קבל כסף מבני עיירתנו אשר בארה״ב, אסף כל בני העניים וסדרם ללמוד תורה בחדר וגם בעצמו הרביץ תורה ברבים בלי קבלת פרס. כאמור כל ימי חייו היו קודש לה׳, צדיק קדוש עליון.

אני הצעיר מכולם גורלי להמשיך השרשרת באה„ק.

עיירתנו היתה כמעט מנותקת מן העולם בגלל התחבורה הקשה ותושביה לא ידעו הרבה מהערמומיות שבעולם והיתה עיירה מסודרת על טהרת הקודש, בזמני לא היה אף אחד שלא הניח תפילין, רבנים, שוב״ים, תלמידי חכמים. משעה שלוש בבוקר עד שעה

צעירי אגודת ישראל בליטוביסק בשנת תרצ״ה.

שתים עשרה בלילה, היה נשמע קול תורה בבתי מדרשות ולעתים כל הלילה. כאשר בקרה אצלנו משלחת מישיבת חכמי לובלין בכדי להתרים אחבנ״י, אספה בעיירתנו כמו בעיירות הגדולות בפולניה. הרבה אדמו״רים שבקרו אצלנו מדי שנה בשנה, היו מקבלים אותם בסבר פנים יפות ובני העיירה העניקו להם צידה לדרך ביד נדיבה. גם האדמו״ר מסאדיגורא ציס״ע שליט״א, אשר משכנו כעת בתל אביב רחוב בצלאל יפה 10, נאות לבקשת והפצרת בני עיירתנו ובקר אצלנו פעם אחת למשך שבוע ימים. הכבוד שחלקו לצדיק הדור אין לשער. ר׳ מרדכי דוד רכמן ז״ל, הגבאי המחונן והמהיר במלאכתו, לא הספיק לו הזמן לסדר כל הפתקאות ונעזר ע״י כמה אנשים במלאכה הנ״ל. לפני פרידת קדשו, נכנסו בקודש פנימה בני עיירתנו ובקשו שפע ברכה תשועת עולמים ממעין כל ישע באופן שירגישו בזה מיד, — אצל בית ריזין כידוע לא נהוג פרסומת ניסים ונפלאות, — אולם מי שזוכה לראות בעין בוחנת תנועה קלה שלהם אשר קודש לה׳, מקבל מזון רוחני לכל ימי חייו, לכן לא היה נעים הנוסח של בקשת בני עיירתנו לפני הדמו״ר ציס״ע שליט״א.

ובכדי לתבל הספר בדברי תורה, ארשום תשובת הנ״ל לבני עיירתנו כפי ששמור עדין בזכרוני וכפי שהשגתי. ובכן „וירד משה מן ההר אל העם״, פתח ואמר בפסוק „ויצעק משה אל ה׳ לאמור״ (במדבר י״ב, י״ג) פ״רש״י מת״ל „לאמור״, אמר לו השיבני

אם אתה מרפא אותה אם לאו. המפורשים הקשו, הא איתא במסכת ברכות גבי רחב"ד כשהיה מתפלל על החולים, אם היתה שגורה תפילתו בפיו, ידע שהוא מקובל ואם לאו ידע שהוא מטורף, נמצא למה הוצרך מש"ר לבקש מהשי"ת השיבני אם תרפא אותה, היה לו לראות בתפילתו אם שגורה אם לאו, ותירצו דאיתא במ"ס ברכות; מנין אם שגורה תפילתו בפיו מקובל? שנאמר: בורא ניב שפתים שלום, וז"כ הפסוק; בורא ניב שפתים כששגורה תפילתו בפיו היא מקובלת ויודע שהוא שלום, אימתי? לרחוק כשתפילתו על רחוק, אבל לקרוב, כשתפילתו על קרוב, כתפילת משר"ב ע"ה על מרים, אז אמר ה׳ „ורפאתיו", צריך להשיב, השיבני אם אתה מרפא אותה. כאשר אני בתוככם, אח לצרה, אין ביכלתי לדעת ולהכיר בניב שפתים לכן יאמר ה׳ ורפאתיו. עכל"ק.

„ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה" (קוהלת ד׳ ב׳) יש מפרשים הפסוק הנ"ל, איך אפשר לשבח את המתים אשר אינם ולא מכיר אותם? התשובה: מן החיים! כאשר רואים את ההתנהגות של החיים, מכירים שאילו זרע ברך ה׳, לכן הצעתי, אם רוצים להנציח את עיירתנו, עלינו שארית הפליטה, על כל אחד, לחזור בתשובה לפי מדרגתו, ובזה נצא ידי חובתנו לטובתם ולטובתנו.

חנון, הביטה ממרומים: שפיכת דם הצדיקים תראה בפרגודך והעבר כתמים.

אהרן סגל

ליטאוויסק מיין געבורטס־שטעטל.

תמונת המחבר

מיין געבורטס־שטעטל ליטאוויסק, ווו איך, מיין פאטער און אויך מיין זיידע זענען געבוירן געווארן, וואס ליגט טיף אין די קארפאטן, צווישן בערג, טאלן און וועלדער, איז געווען א יידיש פרום שטעטל, ווו יידן האבן געלעבט אין שלום און אחדות. טיף איינגעקריצט זענען אין מיין זכרון פארבליבן די דארטיקע שבתים, די טרויריקע „ימים נוראים" און דער פרייליכער סוכות, איך וויל דא דערמאנען מיין פעטער ר' משה סעגאל, ע"ה, דער שטענדיקער קלויז בעל שחרית, אין די ימים נוראים, מיט זיין שיינעם, יומטוב'דיקן „המלך" און מיט זיין טרויריקן, וויינענדיקן „שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה'" און דעם בעל מוסף, ר' וועלוול פיש, ווען ער האט זיך צעגאסן אין געוויין, ביי דער תפילה „הנני העני ממעש", ווען די טרערן האבן אים געשטיקט ביי „לבקש רחמים עלי ועל שולחי". דער קידוש אין סוכה, אונטער דעם שמעקנדיקן פרישן „סכך", ווו דער ייד האט פארגעסן זיינע טאג־טעגלעכע דאגות און געפרייט זיך מיט דער מצות סוכה. איצט דער שבת, דער טאג פון מנוחה, ווען דאס גאנצע שטעטל האט זיך זומער, אין א שבת'דיקן נאכמיטאג ארויסגעלאזט אינעם „שלאס־גארטן", שעפן פרישע לופט און דער מארקפלאץ איז געווען ליידיק, ווייל אויך דער גוי האט געוווסט, אז שבת האט ער אין שטעטל נישט וואס צו זוכן.

דאס רעליגיעזע לעבן איז אינעם שטעטל געווען פארפונדעוועט פון דור דורות און דאס יידישע קינד איז נאך פון דער פריסטער יוגנט, דערצויגן געווארן צו זיין פרום, אבער אויף די געביטן פון געזעלשאפטלעכן לעבן איז דאס שטעטל געווען שטארק הינטער־שטעליק לגבי אנדערע שטעטלעך אין גאליציען, אבער דער ציוניזם וואס איז צוביסלעך אריינגעדרונגען אינעם שטעטל, האט געברענגט א סך ענדערונגען און א ביסל לעבן אינעם שטעטל. עס האט זיך אנגעהויבן א געראנגל צווישן א טייל פון דער יוגנט און די רעליגיעזע קרייזן, ביי וועמען דער ציוניזם איז געווען טרפה און נישט וויניק צרות האט די יוגנט געהאט אויסצושטיין פון די חסידישע קרייזן. גרויסע פארדינסטן האבן געהאט די גרינדער פון דער ציוניסטישער באוועגונג אין אונדזער שטעטל די קינדער פון ר' מעניע אייזענהענדלער: משה, וואס האט זוכה געווען עולה צו זיין, היינט ברזלי, אליהו און איטשע הי"ד, מיין קוזען הערש סעגעל, דודיע ראנד און אנדערע. די יוגנט איז געווען זער אקטיוו, מיטגעמאכט „הכשרות" און אלע האבן געלעבט מיט דער גרויסער האפנונג,

עולה צו זיין קיין ישראל.

דער רוב יידן אינעם שטעטל האבן זער ארעם געלעבט, אין רוב יידישע הייזער פלעגט זיין פלייש און ווייסע חלות נאר אויף שבת, א גאנצע וואך האט מען געלעבט מיט ברויט און קארטאפל. די מלבושים און די שיך זענען געווען ס׳רוב געלאטעט. די וווינונגס-באדינגונגען זענען געווען שווערע. אין א קליין צימערל, טיילמאל איז אויך געווען א ,,אלקער״, ווו א גרויסער פלאץ האט אויך פארנומען דער ווארם-און באק-אויוון, האט די גאנצע משפחה געוווינט. דאס גאנצע ,,מעבל״ אין אזא דירה איז געווען: הילצערנע בעטן, א טישל, מיט א פאר טאבארעטקעס און א קופערט, ווו עס האט זיך געפונען די גאנצע גארדעראבע און די ,,קאסטבארקייט״ פון דער פאמיליע. ביי טייל איז אויך געווען א באנקבעטל, ביי טאג האט עס געדינט אלס באנק און ביי נאכט אלס בעטל. ווען ס׳איז נישט געווען ווו, האט מען אויך אויפן קופערט געשלאפן.

דער ייד האט זיך געפירט זיין לעבן און דער קאנטאקט צווישן דער יידישער און קריסטלעכער באפעלקערונג, איז נאר געווען אויפן געביט פון האנדל און מלאכה. דאס שטעטל האט זיך אין פאליטיק נישט געמישט, עס איז געווען פארטיפט אין אירע ענינים. יעדער ייד אין שטעטל האט זיך געהאט זיין צונאמען און אויף יעדער קרענק זענען געווען אויסגעפרוווטע סגולות. אויפן בית הקברות ביינאכט איז מען נישט געגאנגען, אויסער ווען מ׳האט געוואלט וועמען אפטון א שפיצל, דורך דער שול 12 ביי נאכט איז מען אויך נישט געגאנגען, ווייל מ׳האט געוווסט אז דעמאלט דאווענען דארט די מתים. די בעלי מלאכות אינעם שטעטל האבן זייער שווער זייער חיונה געצויגן, מ׳האט געארבעט פון גאנץ פרי ביז שפעט אין דער נאכט. די איינציקע הפסקה איז געווען דאס גיין מנחה-מעריב דאווענען. געווען אין שטעטל א סך שוסטערס, שניידערס, סטאלערס און נאך מלאכות אבער נישט קיין סך ברכות. איך וויל דא דערמאנען מיין פעטער יענקאלע פארבער (גוטווויליג) וואס האט געהאט א סך מלאכות און געווען א ביטערער ארעמאן. ער איז געווען א פארבער, אפילו שילדן פאר די געוועלבן האט ער געפארבט, א טאפיצירער, א מילכיקער און אויך א שטיקל בעל תפילה אין קלויז און געווען פארהארעוועט זיין גאנץ לעבן.

די לעצטע פאר מלחמה יארן האט דאס שטעטל באקומען זייער א ווילן רב, א יונגער, א גרויסער משכיל און תלמיד חכם. געהייסן האט ער ר׳ ירחמיאל ראטהויז און געווען אברהם משה קאפעלס אן איידעם. ער איז געווען באליבט ביי דער באפעלקערונג, זיין תורה זאגן ביי ,,שלוש סעודות״ האט מען אויסגעהערט מיט גרויס התלהבות און אפילו די פראסטע יידן, די עמי הארצים, האבן אים אויך פארשטאנען. די פוילישע באאמטער, וועלכע האבן אויסגעהערט זיין רעדע אין שיל אינעם יום העצמאות פון דער מדינה, האבן באוווּנדערט זיין פויליש רעדן. פון כבוד אב ואם האט מען אין שטעטל זער געהאלטן. איך געדענק ווי מען האט מיין זיידן, ר׳ יעקב סעגאל ע״ה, ווען איך געדענק אים שוין א גרייז-גראער ייד אבער ריין און שיין אנגעטון, בכבוד געהאלטן. ער איז געווען א

גרויסער בעל צדקה, און נישט נאר די קינדער זיינע, נאר אויך שכנים און די מתפללים פון קלויז האבן אים גרויס כבוד אפגעגעבן. מיין פאטער, מענדל סעגאל הי״ד איז געווען זער א פרומער אבער נישט קיין פאנאטיקער און א גרויסער סימפאטיקער פונעם ציוניזם. מיינע געשוויסטער, הערש, גאלדע און טויבטשע זענען געווען אקטיווע מיטגלידער אין דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, דורכגעמאכט הכשרה אבער ליידער נישט זוכה געווען עולה צו זיין. פון מיין גאנצער משפחה, איז קיינער נישט געבליבן. איך וויל נאך צום סוף דערמאנען מיין מומע גאלדע, די באליבסטע טאכטער פונעם זיידן (מילינגער), זי איז געווען רייך, א הארציקע פרוי און שטארק אפגעהיטן דעם זיידן אויף דער עלטער.

דער אנזאג פונעם יידישן אומגליק

נאך אין די יארן 39—1937, נאך איידער דער גרויסער חרבן האט זיך אנגעהויבן, האבן שוין די יידן פון די קליינע שטעטלעך אין מזרח גאליציע, וואס זענען פון אלע זייטן געווען ארומגערינגלט פון אוקראאינישע נאציאנאליסטישע מערדער, געפילט דאס דער-נענטערן פונעם גרויסן אומגליק. דער ייד האט געפילט אז דער באדן ברענט אונטער זיינע פיס. די פארסאמטע אנטיסעמיטישע לופט איז געווען אן אנזאג, אויף דעם וואס איז שפעטער געקומען. דער בויקאט, דאס באפאלן מיט שטיינער יידישע הענדלער אין די דערפער. דאס אפענע רעדן, אז „ווען היטלער וועט קומען וועלן מיר זיך מיט אייך אפרעכענען", האבן אויפן ייד א פחד אנגעווארפן. און ליידער איז דער פחד געווען גערעכט. שוין אין סעפטעמבער 1939 זענען די דייטשן אריינגעקומען אין שטעטל נישט ווי מיליטער נאר פשוט ווי מערדער, באנדיטן, רויבערס און רוצחים. באלד ביים אריינקומען האבן זיי באגעגנט משה דעם חכמ׳ס און אים אפגעשוירן א האלבע בארד. די יידן האבן נישט געוואגט ארויסצוגיין אין גאס. די רוצחים האבן אלע ספרי תורה פון דער שיל ארויסגענומען, צעוויקלט אין דער גאס, איבער זיי געפארן מיט די מאטאציקלן און דאן זיי אלע פארברענט. פארשידענע דערנידערונגען, אפשפעטן, קאנטריבוציעס האבן די מערדער באוויזן באלד ביי זייער אריינקומען. דאס שטעטל איז באלד געווארן פול מיט די בלוט דורשטיקע אוקראאינישע מיטהעלפערס, וועלכע זענען געקומען רויבן און מיט-העלפן די דייטשע באנדיטן. דער יום כפור איז געווען א הארץ רייסענדיק טרויריקער, יידן האבן געדאווענט ביחידות, יעדער אין זיין הויז מיט גרויס געוויין. די מערדער האבן געפלאנט צו פארברענען די קלויז מיט די בתי מדרשים, זיי האבן נאך דעמאלט נישט געהאט קיין סך צייט, ווייל באלד נאך יום כפור זענען זיי אוועק און די רוסן זענען אריין. די גרעניץ איז געווען דער „סאן". מיטן אריינקומען פון די רוסן, האבן די יידן אביסל אפגעאטעמט, ארויס פון די באהעלטענישן, ווי א נייע וועלט וואלט געקומען. סוכות האט מען שוין געדאווענט אין דער שיל, קלויז און אין די בתי מדרשים, יידן האבן געבענטשט גומל און מען איז געווען צופרידן אז עס איז דא א מאכט און מען איז נישט שוצלאז. אבער עס האט זיך באלד אנגעהויבן מאטעריעלע שוועריקייטן, מאנגל אין שפייזן און קליידונג, אבער יידן האבן זיך אן עצה געגעבן. מען איז געווען צופרידן אז מען איז זיכער

מיטן לעבן. דער איינציקער קרבן וואס איז געפאלן ביי די רוסן איז געווען שיע ביסטרער, א זון פון משה ביסטרער, וועלכער איז געפאלן ביים שווערצן די גרעניץ קיין אונגארן. גרויסע צרות פון די רוסן האט געליטן די משפחה ראנד, די גוטסבאזיצער, די רוסן האבן ביי זיי אלעס צוגענומען און זיי פארטריבן פון ליטאוויסק. דאן איז געקומען, ווי מיר האבן עס גערופן „דער שווארצער פרייטיק". פרייטיק צינאכטס האבן די רוסן פארנומען די פליכטלינגע, וועלעכע זענען אין יאר 1939 אנטלאפן פון פוילן און נאכדעם ווי די גרעניץ איז געשלאסן געווארן, נישט געקענט צוריקפארן, — און זיי אלע פארשיקט קיין סיביר. דאס איז דעמאלט געווען די גרויסע איבערלעבונג פון דער יידישער באפעלקערונג, אבער אין אלגעמיין האבן די יידן ווייטער געפירט זייער רעליגיעז לעבן און מען איז געווען צופרידן, ביז דער קריג צווישן דייטשלאנד און רוסלאנד האט אויסגעבראכן דעם 22.6. 1941.

מיין רעטונג, וואלגערן און איבערלעבונגען.

באלד אין דער פרי דעם 27.6, 5 טאג נאכדעם ווי דער קריג האט אויסגעבראכן, האבן זיך שוין געהערט שיסערייען און די רוסן האבן דאס שטעטל פארלאזט. יענעם אין דער פרי האב איך מיט מיין שכנ'ס זון יושע לעווענהעק (מילערס) פארלאזט דאס שטעטל, מיטנעמענדיק זיך נאר אביסל שפייז, ווייל מיר האבן געהאפט באלד צו קענען צוריקקומען. מיר האבן דעמאלט נישט געוווסט אז מיר פארלאזן שוין דאס שטעטל אויף אייביג. עס האט אויך מיט אונדז געזאלט מיטגיין מאלי, אברהם און יענטע קעסלערס זון, אבער אזוי־ווי ער איז נאך געווען מינדעריעריק, האבן די עלטערן אים נישט געלאזט אוועק. איך בין נאך אויך געווען מינדעריעריק, אבער מיינע עלטערן האבן מיר ערלויבט אוועקצוגיין. מיר האבן ביידע פארלאזט דאס שטעטל און געלאפן אין דער ריכטונג פון דער „בערדע" אדער דעם „דזואל". אנקומענדיק אין די בערג, איז אונדז אנטקעגן געקומען א רוסישער טראקטאריסט האט אונדז פארגעלייגט מיט אים מיט־צופארן. מיר זענען געפארן און דער טראקטאר, וועלכער איז אויך אנטלאפן פון א לאנדווירט פארמע (קאלחאז) אין דער ריכטונג קיין סאמבאר. אויפן וועג האבן מיר געטראפן גיין אונדזער געוועזענעם לערער אין דער פוילישער שול פון דער יידישער רעליגיע, דעם שטעטישן דוד מיטמאן, א זון פון לייב שניידער. נאך לאנגע בעטענישן האט דער טראקטאריסט מסכים געווען אים אויך אויפצונעמען און מיר זענען געווען צופרידן אז מיר האבן מיט אונדז נאך א ייד, עלטער פון אונדז און וועלכער קען די געגנט. אנקומענדיק קיין סאמבאר, פרייטיק נאך מיטאג, האט אונדז א יידישע משפחה אין דער פארשטאט ערלויבט, אריין פארן אין הויף אריין און מיר האבן געקלערט דארט צו פארבלייבן ביז איבער שבת. אין סאמבאר האט מען שוין געזען די ערשטע צייכן פון קריג. עס זענען ארויס די ארעסטירטע און מען האט שוין געראבעוועט די געשעפטן, עס איז געווען א גרויסע פאניק. דוד מיטמאן האט געוואלט אז מיר זאלן תיכף פארלאזן סאמבאר, אבער מיר האבן נישט געוואלט פארן שבת. מיט שווערער מי איז אים געלונגען אונדז צו איבערצייגן די גרויסע סכנות, אין וועלכע מיר

געפינען זיך און שבת פארטאג האבן מיר פארלאזט סאמבאר אויפן וועג קיין דראביטש. אויפן וועג האט אונדז דאס רוסישע מיליטער צוגענומען דעם טראקטאר און מיר זענען אוועק צופוס. נישט ווייסנדיק וואהין צו לויפן און פון א סך מאטערניש, האב איך עטלעכע מאל געוואלט זיך אומקערן צוריק אהיים, אבער א דאנק דוד מיטמאן בין איך נישט צוריקגעגאנגען. מיר האבן פארטגעזעצט אונדזער וועג צופוס, בייטאג און ביינאכט איבער וועגן, פעלדער, סטעשקעס און וועלדער. מיר האבן געוואלט וואס שנעלער דערנענטערן זיך צו דער אלטער פוילישער גרעניץ. אנקומענדיק קיין סטרי זענען מיר אריינגעפאלן אונטער א שווערער באמבאדרונג פון די דייטשע עראפלאנען, מיר זענען אפגעלעגן אין פעלד א שטיק צייט, ביז עס איז גוט פינצטער געווארן, דאן זענען מיר אויפגעשטאנען צעבראכענע, הונגעריקע, האלב דערשלאגענע און לויטן באשלום פון דוד מיטמאן האבן מיר זיך געלאזט ביינאכט גיין, נישט ווייסנדיק די ריכטונג ווו אהין צו גיין. אויף אונדזער מזל איז אנגעקומען א רוסישער אמבולאנס און האט אונדז אלע מיטגענומען, אונז צוגעפירט ביז סטאניסלאוו און אזוי ארום האבן מיר זיך שנעלער דערווייטערט פונעם בלוטיקן שונא.

אין סטאניסלאוו האט נאך געהערשט רו, מיט דער פולער רוסישער מאכט. אלע דריי וענען מיר געווארן פארנימען אין דער מיליטערישער קאמאנדאטור, דארט האבן מיר זיך אביסל אויסגעשלאפן, זיך אפגעוואשן און באקומען א פרישטיק. נאך א קורצער אויספארשונג האט מען אונז באפרייט און מיר זענען ווייטער אוועק צו-פוס אין דער ריכטונג קיין רוסלאנד. אפגייענדיק עטלעכע טעג האט אונז ווייטער דאס מזל צוגעשפילט, מיר האבן זיך אנגעשלאגן אויף א לאסט-באן, וואס איז געשטאנען אין פרייען פעלד. ביז מיר האבן זיך דערנענטערט צו דער באן, האט זי זיך שוין אנגעהויבן צו רירן פון ארט, זענען מיר קוים ארויפגעשפרונגען און אוועק געפארן. דער צוג איז אפגעפארן כמעט א גאנצע נאכט אן אפרו, ערשט פארטאג, ווען דער צוג איז געבליבן שטיין, האבן מיר זיך דערוווסט, אז מיר געפינען זיך אין רוסלאנד און אז דער צוג פירט ארויס קיין רוסלאנד דעם סטאניסלאווער שפיטאל. אין איינעם פון די וואגאנען זענען געפארן די פראפעסארן און דאקטוירים, יידן און קריסטן. זיי האבן נישט געוואלט מסכים זיין מיר זאלן מיט זיי מיטפארן, טראץ אונדזער בעטן, און מיר האבן באשלאסן, אריין מיט כוח. ווען דער צוג האט אנגעהויבן רירן, זענען מיר אלע דריי אריינגעשפרונגען אין וואגאן מיט כוח און נאך א קורצן געראנגל און געבעט, האבן די דאקטוירים מסכים געווען מיר זאלן מיטפארן. דער וואגאן איז געווען א לאסטוואגאן אין וועלכן פון ברעטער זענען געמאכט פריטשעס אויף צו שלאפן. די דאקטוירים האבן זיך אביסל צוזאמען גערוקט און אונז געמאכט פלאץ ווו צו שלאפן. מיר האבן באקומען א מאטראץ מיט א קאלדרע און מיר זענען מיטן צוג אפגעפארן 1½ חודש, ביז מיר זענען אנגעקומען אין טיף רוסלאנד, נישט ווייט פון קאווקאז. די רוסישע מאכט האט געזארגט פאר די פליכטלינגע, יעדער איינער איז צוגע-שטעלט געווארן אויף ארבעט, באקומען א פלאץ צו וווינען א.א.וו.. קיין סך צייט זענען מיר דארט נישט געוועזן, ווייל דער דייטשער שונא האט דעמאלט בליץ שנעל געזיגט איבער רוסלאנד. דאן האט די רוסישע מאכט אלע פעאיקע מענטשן פארנומען צו מיליטער

און די נישט פעאיקע האבן געמוזט ווייטער לויפן. איך, דעמאלט נאך א מינדעריעריקער, בין געווארן מאביליזירט אין דער רוסישער ארמיי און זיך צעשייד'ט פון מיינע ליטאוויסקער חברים. זיי ביידע, הערש לעווענהעק און דוד מיטמאן זענען געווען מיליטעריש נישט פעאיק און פון דעמאלט האב איך זיי פארלויר; און ביז היינט ווייס איך נישט ווו זייער געביין איז אהין געקומען. אלע מיינע זוכונגען און אינטערוועצן שוין נאך דעם קריג, זענען געווען אן רעזולטאטן

אפשיידנדיק זיך פון מיינע חברים, האב איך ערשט דעמאלט דערפילט מיין עלענטקייט און איינזאמקייט, אבער איך בין באלד מיטגעריסן געווארן מיטן גרויסן שטראם אין קאמף קעגן דעם בלוטיקן יידישן שונא. עס זענען געווען שווערע צייטן, מיר האבן זער געליטן אין אלע הינזיכטן, אבער עס איז געקומען די צייט פון נקמה. די מערדער האבן זיך געוואלגערט אונטער אונדזערע פיס, אדער האבן זיך מאסנווייז אונטערגעגעבן. דער האס און נקמה נעמען האבן דערגרייכט דעם העכסטן גראד נישט נארביים מיליטער נאר אפילו די ציווילע באפעלקערונג האט נאר געזוכט נקמה. איך בין דער עדות, ווי פרויען מיט קינדער, וועלכע זענען ארויס פון די באהעלטענישן (מקלטים), האבן אויפן וועג געטראפן טויטע קערפער פון דייטשן מיליטער, האט א פרוי מיט א האקמעסער אפגעהאקט פון דעם טויטן דייטש די הענט, די פיס און די פינגער, אזוי גרויס איז געווען דער האס, ווייטיק און צארן. א גרויסע נקמה האב איך דערלעבט אין די קאמפן אין סטאלינגראד, דאס איז אוממעגלעך צום באשרייבן. דער טויטקלאפ מצד דעם רוסישן מיליטער איז געווען אויסערגעוויינטלעך שטארק. דער גרויסער נצחון איבער די נאצישע מענטשנפרעסער איז געווזן פאר אונז א יום טוב. די שטאט איז געווזן ארום און ארום אין די קילאמעטערן פארשיט און פארזייעט פון די טויטע נאצישע מיליטערישע קערפערס און דאס צווייטע בילד, ווי די דייטשן זענען האלב געהארגעטע, מיט אפגעפרוירענע אברים, אפגעריסענע, בארוויסע, אפגעגאנגענע מיט בלוט ארייגעפאלן אין רוסישער געפאנגעשאפט, ווו א גרויסער טייל פון זיי האט דארטן אויך געפונען דעם טויט. איך אלס ייד אין מיין מיליטערישער אפטיילונג בין, טראץ מיין ווילן, צוגעטיילט געווארן אין א גרויסן געפאנגן-לאגער אלס דאלמעטשער, ווייל איך האב געקענט יידיש. דער גרעסטער טייל פון די דייטשע רוצחים האבן אין דעם לאגער געפונען זייער טויט און איין דייטש האט דעם צווייטן באגראבן. דאס זענען נאר איינצעלנע פראגמענטן אבער אין דערווירקלעכקייט האב איך מיט מיינע אויגן געזען די גרויסע ערשטע מפלה איבער די שונאים.

די ערשטע ידיעה פונעם ליטיוויסקער גרויסן חורבן, האב איך זיך דערוווסט נאך אין 1944 יאר, דאס איז געווען אין מיין רעגימענט. נאכן גרויסן נצחון, זענען רוסן ווייטער געגאנגען אין די אלע באפרייטע פלעצער האבן זיי מאביליזירט די מענער צום מיליטער און כמעט יעדן טאג, זענען אין מיין אפטיילונג, אנגעקומען נייע, פרישע מענטשן. א ניי אנגעקומענער זעלנער, א גוי, האט אמאל ביים מסדר (אפעל) געהערט מיין נאמען סעגאל,

האט ער זיך וועגן מיר אינטערעסירט און מיך פארזיכטיק געפרעגט צי איך בין נישט פון סעגעלס פון ליטיוויסק. איך בין ממש פארשטיינערט געווארן ווען דער גוי האט מיר אויסגערעכנט די נעמען פון אונזער משפחה, וועלכע ער האט גוט געקענט. דער גוי, פון סקאראדנע, האט מיר דערציילט, אז פון ליטיוויסק איז גאר נישט געבליבן, אפילו קיין הונט נישט. כאטש איך האב שוין געזען די שוידערלעכע מעשים פון די נאצישע מערדער, האב איך דאך געהאפט, אז נישט אלע זענען אומגעקומען, אז עמיצער פון דער משפחה איז דאך געבליבן, ליידער אבער איז מיין האפנונג געווען א פאלשע, קיינער איז נישט געבליבן און אויך דאס שטעטל איז אפגעמעקט געווארן. די ידיעה פונעם גוי האט מיך אינגאנצן צעבראכן, איך האב נישט געקענט אריינפארן קיין ליטיוויסק, אנקוקען מיין צעבראכענע היים, איך בין געווען צו אנגעווייטיקט און מיר האט זיך געדאכט אז קומענ-דיק קיין ליטיוויסק וועל איך משוגע ווערן. זייענדיק סטאציאנירט אין יאר 1945 אין לעמבערג, האב איך זיך עטלעכע מאל געשטעלט ביי דער באנקאסע צו קויפן א בילעט צו פארן קיין ליטיוויסק, אבער ווען איך האב זיך דערנענטערט צו דער קאסע, און באדארפט אנגעבן די ריכטונג וואהין איך וויל פארן, האב איך בשום אויפן דאס נישט געקענט טון און בין אוועק פון דער קאסע.

נאך דעם איבערלעבונג האב איך ערשט דערפילט מיין עלנטקייט, פאריתומט, ארום און ארום נישט האבנדיק קיינעם. א פארביטערטער בין איך געבליבן ווייטער דינען אין רוסישן מיליטער. אין רעגימענט זענען מיר געווען א פאר יידיש פוילישע יונגלעך און ווען מיר האבן שוין באדארפט ארויס פונעם מיליטער, האט יעדער פון אונז געמוזט אנגעבן וויאהין ער גייט, אבער קיינער פון אונז האט נישט געהאט ווו צו גיין. אבער דאס לעבן איז שטארקער פון אלץ און יעדער האט געמוזט זוכן א וועג און בויען א נייע היים.

נאך דער באפרייאונג פונעם מיליטער האב איך די גאנצע צייט געזוכט א לעבנ-געבליבענעם פון ליטיוויסק און נאך לאנגע זוכענישן בין איך דורך א צופאל געקומען אויף די שפארן פון עטלעכע ליטיוויסקער יונגלעך, וועלכע האבן זיך געראטעוועט אזוי ווי איך, זייענדיק אין רוסישן מיליטער. דער ערשטער איז געווען משה ראזענבאך, אפרים ראזענבאך׳ס זון. פון אים האב איך מיך דערוווסט, אז עס זענען נאך געבליבן עטלעכע יונגלעך. מענדל, אהרן בראוועשר׳ס זון, וועלכער שטאמט פון דער משפחה וויזנער, וווינט היינט אין ישראל, יענקל, שמואל אבא וויזנערס זון, וווינט אין רוסלאנד, אזוי וווינט אויך אין רוסלאנד, הענעך, א זון פון שוסטער סאמער. די צוויי ברידער ליפא און משה גרומעט און שמואל, חיים אמעס זון (ביסטרע), וווינען היינט אין ישראל. זיינוועל הירש, לייב הערש און ראניע פון דארף מעכנאוויץ זון, וואס איז היינט א אינוואליד און וווינט אין ישראל, האט זיך געראטעוועט פון די בלוטיקע דייטשיש-אוקראאינישע נעגל, באהאלטנדיק זיך אין א שטאל אונטער א בריק, ווי פון אויבן זענען געשטאנען בהמות און חזרים. די גרעסטע צייט האט ער זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער אין א מצב פון הונגער, שרעק און ווונדן. די שוידערלעכע איבערלעבונג זיינע איז שווער צו באשרייבן.

אין יאר 1951 האב איך צום ערשטן מאל באגעגנט דעם אויבנדערמאנטן יענקל וויזנער אין רוסלאנד, וואס איז געווען אין ליטיוויסק באלד נאך דער באפרייאונג, און אט וואס ער דעציילט: די גרעסטע טייל ליטיוויסקער יידן זענען אומגעקומען דורך ־יסן. הערכער דעם שטעטל, נעבן דעם פוילישן קאשטשאל, האט מען אויסגעגראבן א גרויסן גרוב און איין דייטש און צוויי אוקראאינישע מערדער האבן האלב דערשאסענע און אפשר נאך גאנץ לעבנדיקע יידן ארייגעווארפן אין גרוב. די איינציקע פרוי, וועלכע האט נאך פאר דער עקזעקוציע געשריגן צו די אוקראאינישע מערדער מיט די ווערטער „מיט אונז מאכט איר דעם ראשטשאן, אבער מיט אייך וועט מען פארקנעטן״, איז געווען זאלקע אנהאנג׳ס פרוי, יענטע, וועלכע האבן אין שטעטל געהאט א אייזן געשעפט.

אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע אין ליטיוויסק איז דודיע ראנד געווען דער אנפירער פון דער קהילה. איינמאל איז ער גערופן געווארן אין דער געסטאפא און ווען מ׳האט אים דארט איבערגעבן א ליסטע פון די אנגעזענע משפחות און פארלאנגט פון אים ער זאל זי אויסליפערן צו דער געסטאפא, האט ער באלד פארשטאנען וואס די מערדער ווילן טון מיט די מענטשן, איז ער צוגעשפרונגן צו דעם געסטאפא מאן און אויפרייסנדיק זיך זיין אייגן העמד, געזאגט צו אים „הרגעט מיך פריער, איך וועל אייך די מענטשן נישט געבן״. די מערדער האבן אים מיט די שפיזן דערשטאכן און זיין נשמה איז אויסגעגאנגען אויף די באגנעטן פון די מערדער הי״ד.

ווער פון אונז, פון דער שארית הפליטה, האט זיך געקענט פארשטעלן אז די שטאטישע שקצים, וועלכע זענען אויסגעוואקסן א דאנק יידישן קוגל און שטיקל ברויט, וועלן זיין די גרעסטע מערדער און מיטהעלפער. איינער פון די שרעקלעכסטע יידישע מערדער איז געווען קילקאס. אט א דער קילקאס וועלכער האט באקומען א שטיקל קוילישט אדער ברויט פאר פארלעשן שבת א לאמפ אדער פאר אנצינען שבת א אויוון. אט די שקצים זענען געוואקסן צוזאמען מיט יידן אבער אין יענער ביטערער צייט האבן זיי ארויסגעוויזן זייער אכזריותדיקע מערדערישע הענט און פנים. זיי זענען געווען צוויי ברידער, וולאדעק און יענדריק, דער הויפט מערדער איז געווען וולאדעק. לויט איבערגעגעבענע ידיעות, איז וולאדעק פארכאפט געווארן דורך די פארטיזאנער. אין א דאנערשטאג, אין א מארקטאג און געווען אנגעטון אין די רוצחישע מונדירן, זענען צו אים צוגעפארן צווי מענטשן מיט א פערד און שליטן, מ׳האט אים געהייסן זיך ארייזעצן און זענען באלד פארשווינדן. פון דעמאלט אן ווייסט מען נישט ווו זיין מערדערישער געביין איז אהין געקומען.

נאך בעפאר דער באפרייאונג פון אונזערע פלעצער ליטיוויסק און די געגנט און ווען די טעריטאריע איז שוין געווען אפגערייניקט פונעם דייטשן שונא, האבן זיך ווידער אנגעהויבן רדיפות און הרגנען די רעשטלעך יידן וואס איז געלונגען צו אנטלויפן פון די נאצישע באנדיטן און אויס באהאלטן זיך אין די ארומיקע וועלדער. דעמאלט האבן

זיך אין אונזער געגנט ארגאניזירט די אוקראאינישע נאציאנאליסטן און האבן פארמירט באנדעס וועלכע מען האט גערופן „באנדעראָווצעס״. זייער ציל איז געווען גרינדן א זעלבסטשטענדיקע אוקראאינע. זיי האבן געקעמפט קעגן דעם דייטש און קעגן די פאראטיזאנער אבער בראש וראשונה האבן זיי אויסגעהרגט די געטראפענע באהאלטענע יידן אין די וועלדער. אזוי ארום האט זיך פון אונזערע יידן קיינער נישט געקענט ראטעווען. ליטאוויסק זעט היינט אויס ווי א וויסטע מדבר און דאס טייערע וואס מיר האבן דארט אמאל געהאט, וועט שוין פאר אונז קיינמאל נישט עקזיסטירן.

הווי היהודים בכפר

אפרים אלדובי

ר׳ אשר לעמל דב בן יעקב, הקדוש מרופינקה

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם הראשונה היה ר׳ לעמל בראש השנה ויום הכפורים, עובר לפני התיבה בפוסדה שבעיר סאנוק. ואילו הקהילה הקטנה שברופינקה, יחד עם יהודי הכפרים הסמוכים, וינקובה ברעליקוף, זאווידקה וסטאנקובה, היו מביאים לימים הנוראים בעלי תפילה מהעירה לינסק. וכאשר פעם שאלהו שכן ידיד: ר׳ לעמל! היתכן?! שלימים הנוראים אתה עוזב את ביתך ואת קהילתך, ונוסע להתפלל כשליח צבור העירה, וקהילתך מוכרחה להביא בעל תפילה ממרחקים?! ענה ר׳ לעמל: יהודי העיר יש להם כל ההצטרכויות היהודיות בכל ימות השנה, להם סגי בעל תפילה אפילו יהודי כפרי, מה שאין כן יהודיים כפריים. להם מן הראוי ומן ההכרח לכל הפחות בעל תפילה של העיר.

שלהי קיץ שנת 1914. שמי יהדות גליציה התקדרו. פחד וחרדה השתלטו על כל יהודיה. הפלישה הרוסית החלה, הדרכים היו משובשות בגייסות, צבא קיר״ה האוסטרי נסוג. וביניהם, בצדי הדרכים התלבט, השתרך זרם של פליטים יהודיים ממזרח גליציה, ואף לרופינקה הגיעו שלוש משפחות פליטות מסביבת לבוב. 3 בעלי בתים ברופינקה, ר׳ אהרן שטרנגר, ר׳ ליפא פייטשעביץ ור׳ לעמל אכסנו כ״א משפחת פליטים בכבוד, בהשתתפות כנה בצרתם ובספוק רוב צרכיהם. ר׳ לעמל החליט להשאר ברופינקה. הקהילה הקטנה שמחה מאד, והיה מי שיעבור לפני התיבה. תפילת יום א׳ דר״ה עברה ללא כל ארוע מיוחד, אך למחרת, יום ב׳ דר״ה, עם גמר התקיעות, בא רץ שלוח מהכפר הסמוך והודיע שהנה הנה הקוזקים עומדים להגיע! בקהל המתפללים שמנה קרוב לשלושה מנינים קמה בהלה ומהומה שאין לתארן. יהודים התחילו לקפל טליתותיהם. משפחות הפליטים שבין כך היו כבר בדרך נדודיהם, עמדו כבר לרתום את סוסיהם שרעו מול החלונות, והמבוכה היתה שלמה. ואז נגש ר׳ לעמל ודפק בכח על השלחן, ומיד פתח בקולו הערב ב- א-א-אשרי העם יודעי תרועה ד׳ באור פניך יהלכון! בשמך יגילון כל היום ובצדקתך ירומו!

דממת תדהמה השתררה בקהל המתפללים. כל אחד נשאר כאילו תקוע במקומו. בדחילו ורחימו, כשקולו רווי דמעות, המשיך ר׳ לעמל להתפלל מתוך צקון נפשו ונהמת לבו, וכל הקהל הקדוש התפלל אתו. מתמוגג בדמעות ומתיפח בבכי יחד עם ר׳ לעמל זכרונו לברכה. בתום התפילה, הלך ר׳ לעמל עם רעיתו הביתה ואז שמעתיו אומר: שפרינצה! אי את יכולה לתאר לעצמך כמה לבי מלא שמחה ואשר. שווי בנפשך, הצלתי עדה שלמה יהודים כשרים וקדושים מחלול חג, חג קדוש ונורא כזה, ואת יודעת שפרינצה? הייתי מוכן שאם גם כדור יפגע בי, מעמוד התפילה לא אזוז.

יום י״ג מדות. ר׳ לעמל קם בשלוש לפנות בוקר וירד לטבול בנחל, כי על כן בשעה ארבע יש להגיד סליחות ועליו לעבור לפני התיבה. וכך אני שומע אותו טוען ומתחנן

לפני קונו. צדק ומשפט מכון כסאך, חסד ואמת יקדמו פניך. אל הורית לנו לומר שלש עשרה וזכור לנו היום ברית שלש עשרה.

אחרי הסליחות ותפילת שחרית חזר הביתה, עסק בהכנסת אורחים כשפניו קורנות באור עליון.

בשעה עשר וחצי לפנה״צ, בהצילו בת ישראל מאונס וטומאה, (בת משפחת הפליטה שהתאכסנה בביתו) כדור דומדום מאת קוזק נתעב פלח את לבבו.

תהי נפשו צרורה בצרור קדושי האומה שבכל הדורות.

קוים לדמותו

יהודי ירא שמים היה ר׳ לעמל. ענוותן וממעט בדבור, אוהב ישראל עד כלות הנפש, מיצר בצערו של כל יהודי, כואב את כאבו ועלבונו ומוכן תמיד למסור את נפשו בעד צפורנו הקטנה של יהודי. בעל מזג טוב היה ולב רגיש. כל הימים שאף לעשות אך טוב עם כל אדם. עליו אפשר לומר שרות הבריות היתה נוחה הימנו, ואף לא-יהודי בכלל. כולם כולם התיחסו אליו באמון גמור, וכבדוהו על ישרו והגינותו במשאו ובמתנו ועל יחסיו הכנים והאדיבים עם כל הבריות. כאמור היה הוא ותרן, מעביר על מדותיו וסובלני עד מאד. אך לא כך נהג אם מישהו פגע בכבודו כיהודי. כי אז הוא לא עבר לסדר היום עד שהלז בקש את סליחתו, כי היה הוא יהודי גא מאד ונזהר בכבוד האומה. וזכורני פעם מקרה שאבא ז״ל ישב בחנות ושוחח עם אחד הלקוחות שישב מולו, מעברו השני של השלחן. הלה השמיע איזו הערה אנטישמית. אבא תפס אותו, הרימו מעל השלחן ושאלו: מה אמרת ?! הגוי רעדה אחזתו והתחיל להתחנן: פאניע לעמקו, יא בארדזו פשעפראשאם. (אדון לעמל, אני מבקש סליחה) לא התכוונתי להעליבך, אני רק התלוצצתי קצת, ואני מבקש את סליחתך. כי ר׳ לעמל, נוסף לתכונות הנעלות שמניתי לעיל, הוא נחן גם בכח פיזי רב. אך, רק לעתים נדירות, נדירות מאד, השתמש בו.

הוא התחנך בחצרו של ר׳ אורי (ביידיש ר׳ איראלע) הרבי מסאמבור ולמד יחד עם בנו של הרבי ר׳ שלום, מי שכהן אחר כך כמרא דאתרא במשך שנים רבות בעיר סטרי. הוא, ר׳ לעמל היה בעל נפש פיוטית. בבחרותו היה כותב שירים. שיר אחד על פרעות קישינוב עוד זכור לי בחלקו. הוא היה מצטיין בזמרה ערבה, וכל מה ששר היה בהבנה רבה וברגש רב. לב המתפללים היה מתרונן כשהיה עובר לפני התיבה, או בשבתות בסעודה השלישית, במלווה מלכה, בחגים או בסתם שמחה יהודית. במומנטים כאלה, למרות היותו נחבא אל הכלים בדרך כלל, היה מגיע לאתערותא דלעילא ושופע זמרה, ספורי חסידים ומלתא דבדיחותא להנאת הנאספים ולחדוות לבם.

אחרי חתונתו הוא היה חסיד בויאן והיה נוסע לרבי עפ״ר לחג השבועות. הוא היה חוזר הביתה תמיד מתוך התרוממות הרוח וחדוות הנפש, מתוך אמונה ובטחון מחוסנים. הרגשת אז בחוש, שיהודי יקר זה, התפשט לגמרי מחיי החולין היום יומיים וחי בעולמות עליונים נשגבים, עולמות של קדושה וטהרה, כשהוא מתייחד עם רבו וחסידיו ועם קונו.

וכך כשפניו ומצחו הגבוה נוהרים ועיניו נוגהות, היה מספר על כל תג ותג, על השלחן שהרבי נהל, על התורות שחידש ועל שיחתו עם הרבי בעת פרידתו ממנו.

ועוד קו אחד מיוחד, מיוחד רק לו ולמתי מספר בתקופה ההיא. הוא היה ציוני מסור בלב ונפש. על ד"ר הרצל דבר בהערכה ובכבוד. ישוב ארץ ישראל היה אצלו משאת נפש שיש להגשימו בכל ההקדם.

בדבקותו המוחלטת בדת ישראל ובקדושיו, באמונתו האיתנה, ובישוב ארץ ישראל המידי, הוא לא ראה שום סתירה. אדרבא, הוא ראה בהם סינטזה גמורה, אידיאות המשלימות זו את זו.

מובטחני שלולא האסון שקרהו-קרנו, הוא היה עולה לארץ ישראל בין ראשוני העולים שלאחר מלחמת העולם הראשונה.

זכרו המקודש והנערץ לא ימוש מלבות בניו לנצח.

מאיר אלדובי

הווי היהודים בכפר

ברצוני לכתוב מעט מזעיר על הווי היהודים הכפריים שבסביבה שלנו. הטפוס הפשוט והטוב שמשך בעול עשרות ואולי מאות בשנים, העביר מדור לדור את הגחלת היהודית ולא נטמע בין הגויים. הטלתי על עצמי מלאכה זו היות וראויים יהודים יקרים אלה להציב להם זכרון עד.

המשולש של העירות לינסק-איסטריק-טרווה וולוסקה היה מאוכלס ע״י עשרות כפרים אוקראיניים שגגות בתיהם עשויים מקש, רגליהם יחפות, בקרם עור ועצמות. כותנתם, הלבוש העיקרי, מבד גס שהיו אורגים בעצמם, מזונם תפוחי אדמה ואף זאת במדה ומשורה.

בכל כפר גרו כשתים שלוש משפחות יהודים. גם להם מעט אדמה צחיחה, פרה, תרנגולות ולפעמים גם סוס עבודה. בניהם נקראו לשרת בצבא האוסטרי יחד עם בניהם של השכנים. המחסור היה כמעט שווה, ההבדל העיקרי היה שהיהודים שבתו ממלאכה בשבת במקום ביום ראשון. שלום היה שורר ביניהם עשרות בשנים, רק כשהגויים היו בגילופין היו נותנים פורקן לעצמם בנפצם החלונות הקטנים שבבתי היהודים. פעם חדרו אבנים כבדות לחדר. קללות ועלבונות כגון: ז׳יד פרשיווי (יהודי מצורע) וכדומה. היהודים, בשמעם מרחוק את צעדיהם הכבדים של המבוסמים, מהרו לחפש מחסה באחת הפינות של החדר בכדי לא להפגע. למחרת היום התפשרו, התפיסו והמשיכו לעמול כדי להחיות את נפשם.

פנים אחרות היו לכפר רופינקה שהרים וגבעות מסביב לו. מבין לעצים הזדקרו מגדלים שבאמצעותם חפרו בעומק האדמה ומוציאים את הנפט הגלמי, הנלחץ דרך צנורות עד תחנת אולשניצי מרחק כשמונה קילומטר. בכפר זה היו שלוש עשרה משפחות יהודים. היה זה, אם אפשר להגיד כך, מרכז תרבותי, נמצאו בו תחנת משטרה, בית דואר וטלגרף ובית ספר יסודי מטעם ממשלת אוסטריה.

אחינו בני ישראל עמלו קשה בכדי לשחרר את ילדיהם מלשבת על ספסל אחד עם בניהם ובעיקר עם בנותיהם של הכפריים הלא יהודים. נהגו להביא מלמד ממרחקים שהיה מתגורר אצל אחד היהודים, שיכול היה להקדיש חדר למטרה זו למשך היום. הורים בעלי אמצעים ובעיקר בעלי הבנה לאומית, היו שולחים את בניהם, אחרי שידעו כבר חומש ורש״י וכמה דפי גמרא, לעיר קרובה בכדי להמשיך בלמודים. אחי מנחם ע״ה, שהצטיין בתפיסה בלתי רגילה ורצון ללמוד, המשיך ללמוד גם בישיבת סטניסלבוב. רוב הנוער בכפר היה בריא בגופו ויכול היה לעמוד אחד כנגד עשרה. לעתים קרובות הראו את כוחם בהתמודדות עם השכנים והכו בהם עד זוב דם. לאחדים יצא מוניטין של גבורים ממש, רבים מהשכנים בקשו את קרבתם והשתדלו להיות להם לעזר בכל הזדמנות.

בכפר רופינקה היתה תנועה רבה, רבים הם הבאים ממרחקים למצוא תעסוקה, גם

אחינו בני ישראל חפשו בו מקום אחיזה, רובם בעלי בתי מרזח, חנוונים, מתווכים וכן עובדי אדמה.

למשפחת הברמן מנסרת עץ ובית רחב ידיים אשר האולם הגדול בו שמש קיץ אחד ללימוד רקודים לבני הנוער. בתור מורה שמש יוסף קנופ מאוסטשיקי, בחור יפהפה, גאה ביהדותו ואמן לנגינה, אשר הספיק להקנות תורה זו לכל אלה שעברו את הגיל שש עשרה בכל הסביבה. ידעו הם לשמח חתן וכלה, את המחותנים וכל האורחים עד עלות השחר וטרם עייפו.

השכן הקרוב לנו ביותר היה ר׳ אהרן שטרנגר מעירת זרשין, שסבתא המנוחה שלנו שידלה אותו לבוא ולהתיישב ברופינקה, מאחר ועדין חסר היה אטליז במקום. קשה להגיד שהיה מומחה לכך, כי למנות הבשר שיצאו מתחת ידיו, היו צורות משונות. הוא לא שלט בגרזן ובסכין כראוי. יום יום כאשר האפלה עוד שלטה ביקום, הספיק הוא כבר לבלוע הרבה פרקי תהילים ורק אחר כך שרך את רגליו לכפרים השכנים. קרוב לצהרים ראו אותו חוזר ומושך אחריו בהמה רכה והזיעה מטפטפת לאורך פניו המארכים. פיאותיו וזקנו מרחפים לפי משב הרוח. מיד אחרי מנחה-מעריב עלה על יצועו, עשה חשבון הנפש עם אלהים, עצם את עיניו וכהרף עין נרדם.

מידי שבוע בשבוע ביום חמישי היה שוחט בא רגלי מטרווה וולוסקה ותחת זרועו קופסה ובה כל סוגי חלפין, אחרי מספר שעות של התרוצצות ועמל היה רוחץ ידיו ונפרד בשלום. בכיסו מספר קרונים (מטבע אוסטרי) ועל שכמו תרמיל שיריים של בשר, אשר לפי ההסכם היו קנינו ומכרם בדרך חזרה ליהודים עניים, שידם לא היתה משגת לקנות מנת בשר ממש. כך נפתרה דאגת בשר לכבוד שבת עבורנו ועבור כל הסביבה, לפעמים גם לאחד מימי חול. היות והאטליז לא הספיק כדי פרנסת משפחה בת חמש נפשות פתח ר׳ אהרן גם בית מרזח. מעט הי״ש והבירה שנמכר, השלימו את החסר. בבית המרזח שלטה אשתו רחלה בת העירה איסטריק, שהיתה אשה נעימה וטובת לב.

בחדר המווג, באחת הפינות לצד מזרח, תלוי היה ארון קודש ובשבת התאספו למעלה ממנין יהודים להתפלל בצוותא, דבר, שהוסיף טעם ותוכן ליום השבת. בין הבאים להתפלל, יהודי בשם הרש שיסטר (סנדלר). שם משפחתו אינו ידוע לי כשם שלא היה ידוע להרבה יהודים. השם הרש דיו היה כדי לא להחליפו ביהודי אחר. זכות בת רופינקה, בריאה ותמירה, בשם ניכה גרומט, עמדה לנו שגם סנדלר התגלגל והתישב בכפר שלנו. הוא הביא אתו ישועה לכל חולי מגפיים, נעלים וערדליים. רוב אנשי הכפר קראו לו „שתי נעלים״. ולא זוג, כי לעתים רחוקות היתה נעל ימין דומה לנעל שמאל. הוא היה במיטב שנותיו, איש מוצק ועליז ושמח בחלקו. עובד היה עד מאוחר בלילה וחי בדוחק. אם הקדוש ברוך הוא לא ברך אותו בפרנסה, הרי לעומת זה זיכה אותו כמעט מדי שנה בשנה בבן זכר, שגדלו בריאים עם תאבון לאכילה. הסתובבו הם כמעט ערומים בחדר, שרצפתו אדמה קשה, ששמש למלאכה, אכילה ושינה. גם בניו התברכו בעליזות, שובבות וטוב לב בפרט כשידם חובקת פרוסת לחם שחורה.

זכורני שבכל יום חמישי בערב היו אשתו ובכור בניו באים אלינו, מרחק כשלושה

קילומטר, וסלם בידם למען קנות צרכי שבת ומצרכים לכל ימות השבוע. לא תמיד הספיק הכסף בידה כדי קניה מלאה ורצתה להקטין את הכמויות, אלא שאמא שתחיה שלנו עמדה על המשמר והוסיפה על המשקל וכן כל מיני דברים בצנעה באמרה „אין דבר תשלמי לי בפעם הבאה". פעם הם באו עם סלם ובתוכו הפמוטות (הרכוש היחידי שהיה ברשותם) כדי למשכן אותם תמורת המצרכים, כי החוב, לפי דעתם, היה כבר די ניכר. האמא נזפה בה באמרה „אשה יהודיה חייבת לברך ביום ששי על נרות. מה זה עלה על דעתך? אין לך חלילה בטחון באלהים?" גם הפעם חזרה היא מאוששת בסלים מלאים כל טוב בתוספת פמוטות שהכבידו על המשקל שעליהם היה לסחוב.

בעוד מתנה נוספת ברך אלהים את הרש שלנו, בצמיחת שערות: הוא היה שעיר כמו אחד מבני יצחק אבינו וביחוד זקנו. מרוב צפיפות נוצרו צמות בזקנו שקבוצה אחת דחקה את שכנתה וכולן יחד ג'ונגל רחב ועצום, היות ומסרק לא היה יכול לחדור דרכן, עזבן לכן לנפשן לעולמי עד.

הוא היה מן הבאים להתפלל בקביעות ואף מן המקדימים לבוא. נוהג היה להצטרף לאברכים ולהשמיע מאמרי פיו בתוספת צחוק רחב ואדיר שבא מעומק לבו. מעיניו זלגו דמעות גיל והתרגשות. אם כי הלצותיו לא היו מן החדישות ביותר, השפיעה הפיסיונומיה שלו על רבים להצטרף לצחוקו ואז נשמע מפי המתפללים הקשישים שבמזרח „שקצים! הה נו, הה? וכהרף עין הושלך הס. בתשעה באב, בזמן קריאת הקינות נוהג היה להשליך „בערשטלעך" (ברקנים) בכדי לעודד את המתאבלים והוא היה מומחה לקליעה למטרה.

כך חי איש זה בעוני ודוחק ובחוסר כל עם בני משפחתו, לעג לגורלו המר וצחוקו לא מש מפניו. במלחמת העולם הראשונה גויס לצבא האוסטרי ונשבה ע"י הרוסים. מספר שנים אחרי גמר המלחמה חזר מהשבי הביתה מבוגר ורציני, ילדיו התפזרו בינתים במדינת פולין והונגריה והוא חדש ימיו כקדם לעמל, לזיעה, לסנדלרות ולרעב למחצה.

במלחמת העולם השניה בא קצו והוא ובני משפחתו נספו בידי קלגסי היטלר. גם את שתי משפחות שטרנגר מחקו הרוצחים מעל פני האדמה בתוך הכפר עצמו אחרי שהכריחו אותם לחפור לעצמם קבר על יד ביתם ממש.

ליב גרומט ור' זנבל אביו.

ביתם היה האחרון בכפר שהשתרע על קילומטרים רבים. צד זה של הכפר היה העני והבלתי מפותח וגבל כאילו עם המדבר. הכביש תם ולנגד העינים הרים קרחים בלי צמח, עץ, ירק או דשא. כל שהגיע לפינה זו נפשו אמרה לו „פנה אחורה! די! הלאה מכאן שוכנת העצבות, הבדידות, הריקנות ומרה שחורה". כיצד הגיעה משפחה זאת לפינה עזובת אלהים זו איש לא ידע; כנראה שלפני מספר דורות רכשו זאת חנם או בפרוטות.

ר' זנבל ראש המשפחה, יהודי גבוה וחסון בעל הדרת פנים, עינים ערות וזקן פטריירכי, תנועותיו איטיות ובטוחות כאיכר היודע את אשר לפניו. הוא היה איכר בכל רמ"ח אבריו וידע להוציא מהאדמה העניה שבסביבה זו את המקסימום, להכין לחורף מלאי מספיק של

בולבוסין, חביות כרוב, שחת לשתי פרותיו ולסוסו, עצי הסקה מלח ונפט. בחורף נח היה מעמלו וחפשי לתכנן את עתידו.

באחד הימים כשהייתי עדין רך בשנים נשלחתי להתגורר בביתם שנבחר למקום משכנו של המלמד למען הרבצת תורה לתינוקות דבית רבן. ר׳ זנבל, שהיה אלמן מזה הרבה שנים ושבע ימים, היה נח מעמלו והיה מקשיב איך המלמד מלמד קמץ אלף או לקבוצה השניה שלומדת חומש „ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל״ ועיניו נתמלאו דמעות שלא היה בכוחו להסתירן.

את מקומו במשק מלא בנו ליב, שהיה אב לשלושה בנים ובת. גם הם עמלו וטרחו להבין פשרו של עקידת יצחק, סולם יעקב אבינו ומטה משה שהכה על הסלע והוציא ממנו מים. בארוחת הצהרים הופיעה על השלחן קערה רבת ממדים עם בולבוסין, קערת כרוב חמוץ ולפעמים גם קערה שלישית „קיסיליצה״ (מין דיסה של שבולת שועל), ככר לחם שחור בגודל של גלגל מריצה ובשתיקה, כמעט בדממה, אכלו את הכל והשאירו רק כזית לברכת המזון.

הארוחה באה להם בזכות שקידתו של ליב ובנו בכורו שהשכימו קום ואחרו ללכת לישון והוציאו לפועל עבודות של ששה איש. חלק רב היה בכך גם לסוסתו הזקנה להבדיל, שבדרך הטבע היה עליה מזמן להתפגר, ורק הודות לשמירה קפדנית וטפול רב כבתינוק רך, להבדיל, עמדה לה להארכת ימיה. נוהג היה בעונת הקיץ הבוערת לקבל עבודות אדמה עם סוסתו אצל השכנים וכתמורה קבל בולבוסין, חיטה, שבולת שועל, ביצים ותרנגלות. אחת בשבוע נסע אתנו ללינסק, מרחק של 20—18 קילומטר להביא מצרכים עבור החנות שלנו. זכורני שפעם זכיתי להלוות לנסיעה כזו ועדיין חי אני את הנסיעה הזאת. בדרך חזרה, שבאופן רגיל מגיעים אחרי מקסימום שעתיים וחצי, זחלנו למעלה מכפליים והגענו הביתה קרוב לחצות. בכל עליה נתבקשנו לרדת מהעגלה ואף לעזור לדחוף במקצת ובכביש ישר היתה ההתקדמות תלויה ברצון הסוס. אף לא הרים בעל העגלה את קולו ועל אחת כמה וכמה — את שוטו. פעם פקעה סבלנותי וצעקתי בקול חזק, ויו! הסוסה נבהלה וזקפה את אזניה. ר׳ ליב היה מלא תרעומות עלי ואמר בטון שקט ואבהי „אין צועקים על־בהמה רתומה לעגלה עמוסה, מעט סבלנות! לכל היותר תארך הנסיעה עוד שעה שעתיים, ומה בכך?״. הוא היה יהודי אדוק, שומר מצוות, איש עמל ונותן כבוד לזולת וביחוד לאביו, שמר עליו כבבת עיניו, דרש מכל הסובבים אותו לכבדו, לשרתו ולא להקים רעש. כאלה גדלו יוצאי חלציו עד היום המר והנמהר כאשר הגרמנים פלשו לפולין.

ליפא פיצ׳ביץ

יהודי שחרחר וצנום, עיניו גחלי אש, לבושו נקי כמעט מהודר. אשתו השניה, גלטשה, צעירה ממנו בהרבה שנים, גבוהה ממנו בראש, יפהפיה ומושלמת בכל. הם היו מהעשירים בסביבה. ביתם, בית רחב ידים, בית מרזח מאושר מטעם הרשות, רפתות עם שש שבע פרות חולבות, שני סוסים מובחרים ושדות שנתנו יבולם בשפע.

פעם בשבוע היו נוסעים העירה בעגלה רתומה לשני סוסים. הרכב החזיק בגאוה את

המושכות, היא כובע על ראשה והוא סיגריה ריחנית, תקועה בפיו. העירה הובילו מתנובת השדה, חמאה וגבינה שהיו מפורסמים בטיבם ומן העיר — חביות בירה, י״ש, טבק ועוד. בביתם חדר מיוחד לתפילה וספר תורה בו, על שלחן הקריאה פרושה מפה שזורה חוטי זהב. בהיותי ילד משכה אותי להוציא חוט אחד ממנה למזכרת.

בראש חודש אהב הוא לעבור לפני התיבה במוסף ולהודיע בסלסולים ארוכים את יום הולדת החודש הבא עלינו לטובה ולסלסל בשמונה עשרה את ה„כתר יתנו לך״ ככל אשר כחו בו. בגמר התפילה הוגש כבוד, כוסית י״ש קטנה, חתיכת רקיק, שבר של רקיק גדול לא מתוק ביותר מן הסוג החסידי ואחרי שה„לחיים״ נשמע מהרבה פיות, קשרו את המטפחת מסביב לצוואר וחזרו הביתה בתיאבון לטשולנד ולפשטידה.

בזמן ההכנות של אמי בשנת 1924 לעליה ארצה עם שלושת ילדיה הקטנים, באה גלטשה וניסתה להשפיע עליה לחדול מזאת. „הרי לא חסר לך חלילה פרנסה ברופינקה ולשם מה הטלטול?״ אמא ענתה „ילדי הגדולים נמצאים שם, גם רצוני לבנות את ביתי בארץ ישראל ולהפטר אחת ולתמיד מהגלות, מהגויים והשפלות. באם לעצתי תשמעי, חשבו גם אתם על חסול הגלות ועלו לארץ האבות, אמצעים הרי יש בידכם״. לא שעו הם לעצת אמי ונשארו בגולה. עם בואם של הגרמנים נשדד רכושם ואפרם פוזר ברוח.

שני "בעלי קורא" ברופינקה

שני „בעלי קורא״ היו ברופינקה. אחד, שלא מזמן ברך עליו אביו „ברוך שפטרני״ היה משה פיטשעביץ בן 15—14. יום יום עשינו דרך ארוכה לחדר וישבנו דחוסים על ספסל צר, יחד בלענו את מוצא פיו של הרבי וצמאים למלת שבח, ארוחותנו מין סנדביצ׳ים יבשים, שפג טעמם מחמת החום בקיץ והקור בחורף. היתה בינינו מעין התחרות בלימודים שאף פעם לא דובר עליה ובכל זאת היתה קימת. אני הצטינתי בסוגיות קשות והוא לעומת זאת בשקידתו הרבה ועבודת פרך ממש שהשקיע בכדי לעכל כל דבר מסובך ולמצוא פינה בזכרונות שזה ישאר לעת צורך. באחד הימים בזמן לימוד החומש הרגשתי שהוא מקפיד על הניקוד ועל הנגינה של מהפך פשטא זקף קטון. שאלתיו לפשר הדבר והוא ענה לבסוף קצת מבויש „רצוני להיות בעל קורא בביתנו בשבת״. עודדתי אותו ואף עזרתי לו. שאיפתו באה במהרה על סיפוקה. בזמן קריאת התורה נוצצו עיניו ונשמתו טיילה בכל אותם המקומות שפיו הזכיר וחי את כל המאורעות.

הערש וינקובר

שם משפחתו וולוסקי, יהודי בגיל ארבעים, אב לבת בכורה ושתי בנות תאומות חינניות, עליזות וצנועות. השם ונקובר על שם הכפר שחי וגר בו. פרנסתו ברוח וכבוד. מכתת היה רגליו מדי שבת בשבת מרחק רב בגשם, בשלג ובכפור עד רופינקה. בבואו התישב, הסדור והחומש לפניו, מתפלל ומציץ מזמן לזמן בחומש עד שבא תורו לקריאת התורה. הקריאה שלו היתה מסודרת ובלי שגיאות, בקולו הערב השתלט על המתפללים והושלך הס. בגמר התפילה הביטו רבים בהתרחקו בצעדים בטוחות ומתונות בדרכו הביתה ומצפים לראותו שוב בשבת הבאה.

ר׳ בערל סנקובר

יהודי מוצק ועליז, חברותי ונוח לבריות מלובש קפוטה נקיה, זקנו מהודר, עיניו עליזות תמיד, דבורו בנחת, בטעם, בחן, כשל תלמיד חכם. בחברה ידע הוא לענין ולשתף את כולם, אפילו איש רציני ובעל מרה שחורה אנוס היה לפעמים לחייך בחברתו. פרנסתו ממסחר העצים ועסק זעיר במשקאות. אחרי גמר מלחמת העולם הראשונה והתפוררות ממלכת אוסטריה, קמה פולין לתחיה ואתה רדיפת היהודים. זוכר אני את השתוללות חיל ההלרטשיקים שגרמו צרות לאחינו בני ישראל. ראיתי יהודים מאיסטריק שחצי זקנם חסר להם ואתו גם העור שהושחת ע״י החיילים הבוזזים. שמעתי על הפוגרום בלבוב, על שריפת שלוש מאות יהודים בתוך בית הכנסת ומי שניסה להציל את נפשו ע״י קפיצה מהחלון, נורה בכדורי דום דום. מעשיהם השפלים לא הועילו להם בחזית הרוסית ואז נזכרו שקיים נוער יהודי ויש לגייסם להצלת פולין. כמובן שלבי בן העשרים, פסק: לא תתן ידך, עזרתך, וחייך לרשעים אלה. אמרתי: ,,גנרל הלר לחום בלעדי״ וערקתי. מספר ימים הייתי חבוי אצל אכר אוקראיני וכשפחד פתאום תקף אותו עזבתיו. עברתי בלילה כברת דרך, דרך הרים ויערות עד שהגעתי לר׳ ברל סנקובר שגר בקצה הכפר סנקובה וביתו גבל ביער. הוא קבלני בסבר פנים יפות ולא שעה לסכנה הנשקפת לו. סדר עבורי משכב בחדר אחורי אטום שרק חלון קטנטן בו לצד היער. בערבים היה מקדיש מזמנו לשוחח אתי ודרך אגב ניסה את כוחי בגמרא. כשחיוך התפשט על פניו ידעתי כי תשובותי נכונות הן. שנינו שמחנו על כך.

בוקר אחד, בעוד חושך בחוץ, הקיצותי ע״י נדנוד עדין וקולו השקט של ר׳ ברל: ,,זופניק (כך היה שמי מבית אבא) לגיונרים מתקרבים״. על שאלתי, איפה המה? ענה לי בקול מתון ,,אל תבהל! עס דאכט זיך מיר אז זיי קלאפן אין טויער״ (נדמה לי שדופקים הם בשער). בשמעי את המכות הגסות של הרובים בשער, קפצתי מהמשכב פתחתי בכח את החלון הקטנטן (מי יודע כמה שנים לא ניסו לפתחו) ובקושי רב העברתי את גופי דרך פתחו והנני ביער בין עצים ושלג. אחרי כשעתים שמעתי את קולו של ר׳ ברל הקורא: ,,זופניק, זופניק!״ ירדתי מעץ גבוה שענפיו נתנו לי סתר מהרוח ומעיני אדם, התקרבתי כולי רועד מקור וקבלתי מידיו את בגדי ונעלי. שוב החיוך הנצחי שעל פניו החזיר לי את בטחוני. למחרת היום, למרות רצונו והפצרתו שאשאר הלאה בצל קורתו, עזבתי את ביתו כי לא רציתי לסכנם. לקחתי אתי למזכרת את פניו הטובים, עיניו המחייכות, את הכנסת האורחים הלבבית, שעות שיחות של תלמיד חכם, את לבו החם לזולת והבטחון לעתיד. יהי זכרו ברוך.

ר׳ יואל זק מטרשצניצה

כאשר מטפסים מהכפר שלנו בשביל צר ומתפתל משך שעה וחצי על הר גדול המכוסה יער עבות, ומגיעים לפסגתו, נגלה לנגדך במרחק של כשני קילומטר במורד הצד השני של ההר, בית בנוי מעץ, כאילו נדבק ליער ואחריו שדה ירוק רחב ידיים והרחק משם בתים כפריים ספורים, התחלת כפר טרשצניצה. הר ויער זה מפרידים בין שני הכפרים

כאילו מתפקידו לעמוד על המשמר בל יתקרבו תושבי כפר זה אל תושבי הכפר השכן, שהציביליזציה שוכנת בו ואתו דאגות חדשות לבקרים; מוטב להחזיקם כאן בכדי שיסתפקו במועט ויהיו מאושרים יותר. בבית היחידי המעז להתיצב על גבולו של יער בודד, שוכנת משפחה יהודית בת ארבע נפשות, ראש המשפחה ר׳ יואל זק, יהודי גבה קומה, מבנה גופו כשל הרקולס, שרירי ובעל תנועה קלה. את פניו הנעימים מקשט זקן ארוך המסורק כדת וכדין. עיניו, שצבע הבירה להם, פקחיות אשר שפע של מרץ, טוב לב ועל כולם עוז בלתי מצוי, פורצים מתוכם. בגיל עשרים גויס לחיל הפרשים האוסטרי, נשלח לעיר הבירה ווינה וכאן בילה את שלוש השנים היפות שלו בגווארדיה של המלך פראנץ יוסף הראשון. הוא היה חייל לדוגמא, פרש מן המצטיינים, יפה עינים, בעל כח וגמישות שאין לתארו. בבואו לחופש הביתה בלבושו ההדור ומדליות על חזהו, כל רואיו התמוגגו וקנאו בו.

באחד מימי החופש שלו הכיר בחורה אשר בחר בה ואחרי שחרורו התחתן אתה. כמה נסיונות להקים את ביתו לא הצליחו עד שלבסוף הציעו לו, הודות למבנה גופו ויושר לבו, משרה בתור מנהל ופקח יער (בנעוריו היה זה מקצועו) שהיה קנינו של יהודי מפשמישל בשם ברנשטין, והוא קבלה וכך זכה הבית הבודד הנ״ל לאכסן משפחה צעירה.

ר׳ יואל מלא את תפקידו משך חמש עשרה שנה באמונה ובמרץ, ביושר, טקט ותבונה. בעברו בכפר היו כל יושביו מסירים את כובעם, ברכוהו, כבדוהו ואהבו אותו. סכסוכי הכפר הובעו לפניו, את פסק דינו מלאו בלי ערעור כי ידעו שפסק דינו צדק הוא. אפילו הנועזים ביותר שבכפר לא העזו לסחוב ענף עץ אחד בלי רשותו. את בהמתם החזיקו הרחק מגבול היער. בעונה היה מעסיק עשרות עובדים מומחים והיה מתהלך ביניהם כשמשון הגבור בזמנו. ביתו היה פתוח לכל דכפין, שמו הטוב הלך לפניו. יהודי נודד שהזדמן לסביבה, כתובתו של ר׳ יואל היתה בכיסו. כאן הוא מצא מטה נקיה להניח את ראשו בלילה, ארוחות מזינות ובשפע וקצת מצלצלים בזמן הפרידה. הוא גידל יתומה, חיתן אותה ושלחה יחד עם בעלה לארצות הברית. בזמן המלחמה כאשר משפחת גרומט, בת אחת עשרה נפשות, נפלו למשכב במחלת הטיפוס ואף שנים מהם מתו, היחידי שטפל בהם היה ר׳ יואל עד שקמו ממשכבם. הוא היה יועץ לבעל האחוזה שבכפר, לשופט הכפר ועזר לכל הנזקקים. רודף שלום, נאמן לביתו ולעם ישראל. יהי זכרו ברוך.

איסטריק.

בנויה היא בבקעה, הרים גבוהים סוגרים עליה מכל צד והמשכם הרחוק עד הרי הקרפטים. ככר גדולה ורחבת ידים באמצע בו מרוכזים המסחר, הבלוי ומקומות המפגש. כביש אחד ויחיד מוביל העירה וממנה שחוצה את העיר לאורכה. בתים ומדרכות שונים משני צדדיו כאילו שומרים הם על הכביש לבל יאונה לו כל רע. ביום השוק מתמלאה הככר עד אפס מקום עגלות איכרים מכל הכפרים שבסביבה הבאים לסחור. געית פרות וצהלת סוסים מתמזגות עם רעש הולכי על שנים להבדיל. פתחי החנויות לא נחים לרגע, דלתות בתי המרזח פתוחות לרוחה וקורצות לעוברים. רגלי רבים היוצאים משם מתנודדות ונמצאות פתאום יושבות בשלולית בוץ המגיעה עד הצואר והשוט רחוק ממגע ידם.

לפנות ערב מתרוקנת הככר המכוסה גללי בהמה ושאר ירקות. עופות בודדים מלקטים גרעיני שבולת שיריים של הסוסים הכפריים והשקט שורר בכל. עד יום השוק הבא, השמש והרוח יעשו מאמץ לטשטש את עקבות האי-סדר, ושלום לתושבי העיר. תמורת כל זאת הביא יום השוק רווחה ופרנסה למספר ימים. ביתר הימים מתפרנסים זה מזה וממפעל זקוק הנפט הגדול, תחנת רכבת, מנסרות ומסחר עצים, בית משפט ומלאכה זעירה.

משפחה מסועפת של זופניקים בעיר זו, ידם מגיעה עד הכפר ברהי הסמוך, ששם יושב כבוד ראש המשפחה ר׳ ברל זופניק. יהודי גברתן ממשפחת ענקים, דבורו כשל גוברנטור, הלוכו כשל מצביא, חושו המסחרי כאחד הרוטשילדים. ידו במסחר עצים ויערות. שמונה בנים ושש בנות סמל גבורתו, כולם יודעי ספר, בריאים בגוף ונפש ובלבם סוערת אש לכל דבר לאומי ויהודי, גאים ואמיצי לב. החלק הארי מהם הלכו בעקבותיו במסחר עצים. לשמואל הבכור שלושה אוטובוסים, בזמנים ההם היה זה הישג גדול שפרנס את בעליו בכבוד. שמעו הלך לפניו החל מסאנוק, לינסק עד פשמישל ולבוב. יהודי שזקוק היה לאחת הערים האלה צריך היה רק לבקש מאת אלהים שימצא מקום פנוי באוטובוס, להצטייד במספר זהובים ומבוקשו נתן לו. בערים חיכו רבים באי סבלנות, עיניהם בולשות במרחקים להופעת אור ואחר מרכזים חבילותיהם במהירות ובדאגה רבה. בנו יעקב, אשתו ובתם עלו ארצה וכן שתי בנותיו, קלרה ומרים, אשר הקימו את ביתם בתל אביב וזכו לנכדים ולנכדות ומצבם טוב למדי. גם בנו יעקב ידו היתה במסחר עצים, נוסף לכך קבלן לתקון כבישים והקמת גשרים. שנים מבניו, דוד ויצחק הקדימו לעלות ארצה, התאחזו בה וראו ברכה בעמלם. לדוד נכדה המנעימה את חייהם ובן בצבא הגנה לישראל. גם יצחק חזר ארצה מארה״ב להתישב כאן מחדש ועתידם מובטח. יהושע, בנו השלישי של ר׳ ברל, עלה ארצה עם משפחתו, התישב בחיפה והתפרנס בכבוד. בן אחד נפל כגבור על משמרתו בהגנת העיר העתיקה בירושלים. יתר שני הבנים של יהושע, ממלאים תפקידים חשובים בבנין הארץ. בן אחד של ליבוש זופניק עלה לארץ והתישב בחיפה. אחד מבניו הגר לארגנטינה. יתרם הושמדו ע״י קלגסי היטלר.

תושבי העיר איסטריק הצטיינו במזג רוח טוב, מיושבים בדעתם. המסחר התנהל, ברובו הגדול, ביושר מסויים ואין אוכלים איש בשר רעהו. מפורסמת היא גם בעליזותה, במדה מסוימת הודות למשפחת קנופ שמספר אחים המה ופרנסתם על כנורם ועוד סוגי כלי נגינה, מבוקשים לחתונות בכל הסביבה ולסתם שמחות. בימים שתופשיים הם מעבודה, מטיילים הם בעיר לבושים כבימי חג. אם ארך להם היום, קונים הם שביתה במסעדה של ר׳ בונים, גבאי הקלויז, ועל יד כוס בירה מפזמים להנאת עצמם, שירים ביידיש, לרוב שירי ציון המרטיטים את הלב ומעלים געגועים עד כדי סגירת העפעפים. תוך רגעים ספורים המסעדה מתמלאת עד אפס מקום. אלה שמזלם לא שחק להם, מצטופפים על המדרכה ואף על הכביש.

בפנים המסעדה יושבים בעלי המצלצלים סמוכים בצד האמנים, גם הם לוגמים, חולמים ומעודדים עד שמתחיל אחד מהם ,,יושה! א ברכה אויף דיין קעפאלע, דיינע פינגערלעך זאלן דיר געזונד זיין, זיי א בראט, ברענג דיין פידאלע און א לאנג לעבן

אויף דיר״ והקהל במקהלה „מיר לעכצן נאך א סקריפ פון דיין סמיטשיק. דו וועסט זיך עולם הבא קויפן״. את אשר יושע מחליט, אחיו מקיימים. והוא יושב עדיין ומפזם בשקט, כמעט ולא שומעים, איזה ניגון חסידי, עיניו סגורות וחיוך דק על שפתיו. בנות זרועו של אחד מידידיו על כתפו מנענע אותו ואומר „יושע! דיינע חברים זענען ארום דיר און בעטן דאס פידאלע דיינס, דו האסט דאך תמיד פאר זייערטוועגן א אפן הארץ וואס איז מיט דיר היינט״? במאמץ פותח יושע את עיניו הרכות והחולמות ואומר בטון עייף „שמעתי, שמעתי! תנו רגע לחיות! איך הער, לאזט מיך א מינוט צורו, מיר איז מאדנע אויף דער נשמה, א מינוטקאלע ווארט, איך בעט אייך״. לאחר רגעים מספר פונה הוא לאחיו ואומר „אברהמ׳טשע הבא את הכנור, אין אני יכול לעמוד בהפצרתם יהיה אשר יהיה. הקהל פורץ בצהלה, כוסות בירה, אפונה, דגים מלוחים ובייגאלעך מופיעים בין רגע על השלחנות ואף א געפילט העלזל, רבע עוף או אווז ועוד.

בערב כזה שוכח הנוער את צרותיו, דאגותיו, שכניו מסביב, שפיהם נבול פה ומשטמה, גללי בהמות, את הבוץ והגשם בחוץ וגגות רעועים.

לא רק לעלוז, גם לעמוד על נפשם ידעו הם! זכורני מקרה כשעדיין הייתי בשרות הצבא האוסטרי בתור מומחה במכרות נפט אשר בהושוב הכפר, כעשרה קילומטרים מאיסטריק ותחת פקוחי מספר נפחיות ופועליהם אשר אהבו אותי, אמר לי פועל אחד בסודיות „אל תיסע ביום רביעי הבא העירה, כי יתכן ותהיה התנפלות על היהודים וחבל לי עליך״. הודיתי לו ובטלתי זאת בצחוק באמרי „שטויות, למה יעשו זאת הרי היהודים דשם ישרים וטובים המה״.

כמובן שעוד באותו ערב נסעתי העירה, מסרתי את החדשה והוספתי כי המקור מאד מהימן והנני לשרותם בכל.

בהאיר היום שנועד לפורעניות התחילו עגלות אכרים עמוסות לעייפה מגיעות העירה משני צדי העיר. אנשי המשמר, שמתפקידם היה להרשות רק למספר מסוים להגיע העירה, הופיעו עם אקדוחים ובהתמלא המספר, מנעו כניסת היתר. בהנתן אות ע״י חצוצרה מבית קנופ נגשו בבת אחת שנים שלושה בחורים לכל עגלה כמשיחים לתומם בשאלה: „מה הבאת למכירה?״ ודרך אגב מחפשים ביסודיות בתוך העגלה, כאילו אחרי ביצים ועופות. בכמה עגלות נתגלו גרזנים, פטישים, סכינים, בולי עץ, מוטות ברזל ואף נשק חם. „הה איון! למה לך גרזן ביום השוק? הלמכירה? הביטו! גרזן חד כתער, עמלת קשות, בכמה תמכור?״ ויד ברזל עם אגרופן מפיל מפיו מספר שיניים, מועך את אפו, מזיל מעיניו דם ודמעות. מכל עבר ופינה נשמעו צעקות כמו מדיר חזירים. גורל אחר היה לזה שנמצא אצלו נשק חם. הם הובלו מאחורי בית המרחץ וכאן קבלו שעור חנם בז׳יו-ז׳יצו, התאגרפות ובוקס, כל מכה הוציאה מבטנם הד כמו מחבית ריקה. איון, סטפן, מיכילו! לרצוח יהודים התחשק לך? חיים, משה, יעקב! שבור לו עוד את היד השניה, הכינו עבודה עבור רופא שניים ויברכו אתכם. רצוצים, שבורים, אבלים וחפויי ראש חזרו לכפרם וגם אני לכפר הושוב. למחרת היום עזבתי את הושוב לצמיתות.

כזאת היתה העיר איסטריק שאיננה עוד. הגרמנים סלקו את כל החי, האוקראינים החריבו, בזזו וירשו אותה ולא נשאר מכל היהודים התוססים והטובים האלה זכר, ינקום ה׳ את דמם!

אין בי כח להזכיר את כל ידידי, מכרי ומשפחתי שבסביבה, כי הלב צובט והיד רועדת. ברצוני בל נשכח את אשר עשה לנו העמלק הגרמני „התרבותי״. יהי השם „גרמני״ קללה בפי כל יהודי ויהודי לדורי דורות ולעולמים. שקץ תשקצנו.

אהרן סגל

דאס דארף סערעדניצא

דער מזרח טייל פון פוילן, מזרח גאליציע, איז געווען באזעצט מיט קליינע און גרויסע שטעטלעך און אויך מיט קליינע און גרויסע דערפער, אין וועלכע עס האבן אן אויסנאם געלעבט עטלעכע יידישע משפחות. די יידישע לאנדווירטשאפט-הארעפאשניקעס, וואס האבן זיך מיט זייער ארבעט און באשעפטיגונג נישט אונטערשידן פון זייערע ארומיקע גוישע שכנים, האבן זיך מפרנס געווען און געצויגן זייער חיונה פון דער שווערער ארבעט אין פעלד, נישט געקוקט אויף די שווערע באדינגונגען, ווייט אפגעשיידט פון גרעסערע יידישע צענטערס, ארומגערינגלטע פון אלע זייטן פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג. די יידן האבן זיך געפירט ווי אלע שטעטישע יידן און אפגעהיטן די מצוות מיט גרויס געטריישאפט.

אין איינעם פון די דערפער מיטן נאמען סערעדניצא, וואס האט זיך געפונען צווישן די צוויי יידישע שטעטלעך איסטעריק און לינסק, האט געוווינט מיין זיידע שמואל גוטוויליג ז״ל מיט מיין באבע טויבע גוטוויליג לבית פעלדער, וועלכע זענען געווען באוווסט און באליבט אין די אלע ארומיקע שטעטלעך און דערפער און ער איז געווען דער מנהיג פון די ארומיקע דערפישע יידישע באפעלקערונג, אלס ארענדאר פון דעם סערע-דניצער גוט (הויף) מיט דער גרויסער און רוישענדיקער ווירטשאפט. צוזאמען מיט דער טאג טעגלעכער שווערער ארבעט האט געשטראמט דאס אפגעהיטענע שטרענג רעליגיעזע יידישע לעבן. דאס בית הכנסת האט זיך געפונעןביים זיידן אין הויף. עס איז געווען א שיינער, גרויסער און ליכטיקער בנין איינגעארדנעט אלעס וואס עס פאדערט א בית הכנסת. דער זיידע, א שיינער ייד מיט א שיינער ווייס-זילבערנער בארד און פיאות, איז געווען דער שליח צבור, בעל קורא און בעל תוקע. זיין שיינע שטימע און דאס גוטע דאווענען ווי א בעל תפילה אין געווען זער באוווסט אין אלע שטעטלעך. ער איז אויך געווען א גרויסער בעל הכנסת אורחים. ווען עס איז געקומען א ייד א אורח, א ייד וועלכער איז געגאנגען איבער דער מדינה, א פארשטויבטער און פארשוויצטער, שמוציק אנגעטון אין זער ארעמע קליידער, בעת מיין זיידע ז״ל איז געווען א זויבערער ייד, **זייענדיק דעמאלט דער פריץ פונעם סערעדניצער גוט, האט ער אויפגענומען אזא אורח** מיט גרויס כבוד. ערשטנס איז אזא ייד פארהאלטן געווארן אויף א פאר טעג ער זאל זיך אביסל אפרוען, געגעסן און געטרינקען צוזאמען מיטן זיידן און באקומענדיק א שיינע נדבה, האט דער ייד פארלאזט דאס הויף.

דאס דאווענען בציבור, שבת, יום טוב, אין א יארצייט איז געווען די גרעסטע פליכט נישט געקוקט אויף שלעכט וועטער. נישט דער רעגן, בלאטע און גרויסע שנייען און נישט דער ווייטער וועג צום בית הכנסת האט קיינמאל נישט אויפגעהאלטן די דארפס יידן פון די דריי דערפער : זווינאטש, וואלא ראמאנאווא און סערעדניצא צו קומען דאווע-

נען בצבור. איך געדענק נאך ווי מיין זיידע ז״ל פלעגט אויף די ימים נוראים ארויספארן קיין כעראוו צום כעראוועער רבי האט מען צו דעם צוועק איינגעשפאנט א פאר פערד מיט א גרויסן וואגן און דעם גרעסטן טייל יידן פון די דערפער האט דער זיידע מיטגענומען צום רבין אויף ימים נוראים. א גרויסע ביישטייערונג אין ארגאניזאטארישן, רעליגיעזן און אלגעמיין יידישן לעבן פון די דערפישע יידן האט געהאט די גרויס פארצווייגטע משפחה שאטען. זער אקטיוו איז געווען בערל שאטען וועלעכער איז געווען דער פאר־טרעטער פון מיין זיידן. די בני שאטען זענען געווען גערעכנט פאר אנשי גבורים און אפילו די קריסטלעכע באפעלקערונג פונעם דארף, וואס איז געווען די מערהייט, האט זיי רעס־פעקטירט ווייל זיי האבן זיך געפילט ווי די בעלי בתים פונעם דארף.

אזוי איז אנגעגאנגען דאס נארמאלע יידישע לעבן פון די דערפישע יידן ביז דעם אויסברוך פונעם דייטש-פוילישן קריג אינעם יאר 1939. אין יענער צייט האבן די דער-פישע יידן נאך געהאט דאס מזל אויסצומיידן די בלוטיקע נאצישע חיות, ווייל די מערדע-רישע דייטשן האבן דעמאלט נישט אריינגעדרונגען אין די דערפער און באלד האבן זיי זיך צוריקגעצויגן און דאס רוסישע מיליטער האט אקאפירט די גאנצע געגנט. די ערשטע טעג פון חודש סעפטעמבער 1939, האבן די דערפישע יידן דורכגעלעבט מיט גרויס פחד. די ידיעות וועלכע זענען דעמאלט אנגעקומען פון די ארומיקע שטעטלעך, ווי למשל די ידיעה פון די איסטעריקער יידן וועלכע האבן שוין באלד פון אנפאנג געפילט די דייטשע בעסטיאלישע מערדער מיט זייערע אוקראאינישע מיטהעלפערס וועלכע האבן געשלאגן יידן, געשוירן בערד, געפייניקט און געהרגעט, דערנידריקט און געמאכט די יידן צו שפאט, אט א די אפקלאנגען און ידיעות האבן נאך מער געווירקט אויף די דארפישע יידן, וועלכע זענען געווען צעשפרייט און צעווארפן און על פי רוב צו איינצעלנע משפחות, איינזאמע ארומגערינגלטע פון אלע זייטן פון גויים און האבן זיך געפונען גלייך אין דער פאסטקע. אבער, אזויווי איך האב שוין דערמאנט, זענען די דערפישע יידן געווען דעמאלט די ברי מזל, ווייל די דייטשן זענען געווען זער א קורצע צייט אין דער געגנט, זיי זענען דורכ-געגאנגען מיט א דורכמארש און די צרות האבן דעמאלט געטראפן נאר די ישובים און פונקטן, וועלכע זענען געווען ביים הויפט-וועג (שטראז).

מיט דעם אריינקומען פון דער רוסישער ארמיי האט זיך ביי מיין זיידן ז״ל אנגעהויבן א נייע פרשה. די סיבה פון די צרות איז געווען וואס מען האט אים אריינגערעכנט פאר א גביר (פאמיעשטשיק), א עקספלאטאטער אלס גוטבאזיצער. באלד אין די ערשטע שעה׳ן, אזויווי די רוסן זענען נאר אריינגעקומען, האבן זיי באלאגערט דאס גוט און מען האט דעם זיידן מיט דער גאנצער משפחה ארויסגעווארפן פון דער וווינונג און מען האט זיי נאר דערלויבט צו וווינען אין די קיכן צימערן. דער זיידע מיט דער גאנצער משפחה פון 7 נפשות האבן זיך געוואלגערט אין די צוויי קליינע קיכנצימער אין גרויסער ענגשאפט אָן די געהעריקע זאכן ווי בעטן, בעטגעוואנט א.א.ו., ווייל די רוסישע מאכט האט באלד פארמאכט די אלע וווינצימערן מיט די זאכן, אלעס פארשלאסן און פארבלאמבירט.

נאכדעם זענען די גרעסטע טייל זאכן פאר אייגן געברויך קאנפיסקירט געווארן. דאס איז געווען דאס ערשטע שטאפל. באלד נאכדעם האט זיך אנגעהויבן דער צווייטער טייל; אין איינעם פון יענע טעג האבן די רוסן צוזאמענגענומען אלע גויים פונעם דארף, מאכנדיק א רשימה פון די גויים און מען האט אנגעהויבן צו טיילן פאר זיי דיווירטשאפט. וועמען זיי האבן געגעבן א קו און וועמען א קעלבל. נאכדעם האט מען צעטיילט די פערד

נסיעה לתחנת הרכבת לאיסטריק לרגלי עליתה ארצה של בת משפחת גוטוויליג.

און וועגן, שליטנס, מכשירים, פאר אקערן; שטרוי און תבואה. מען האט צעטיילט און צעשלעפט אלעס אן אויסנאם. זיי האבן געמאכט א חורבן און א תוהו ובוהו און אינגאנצן צעבראכן, סיי פיזיש און זיי גייסטיש די גאנצע טייערע אזוי באוווסטע פאמיליע גוטוויליג. די איינציקע פאר זאכן וואס עס איז זיי דערלויבט געווארן צו נעמען איז געווען איין קו און צוויי זעקלעך ווייץ; צום סוף האט מען די גאנצע משפחה ארויסגעווארפן פון דער וווינונג, זיי זענען געבליבן אן א דאך איברן קאפ. אבער דאנק דער משפחה שאטען שמחה, וועלכער האט אין יענער עת צרה פיל ארויסגעהאלפן, האט דעם זיידענס צעבראכענע משפחה אריינגענומען צו זיך און זיי אפגעגעבן צוויי צימערן פון זיין הויז, באזארגט מיט באשפייזונג און אנדערע באדערפענישן, באשיצט זיי מען זאל זיי נישט פארשיקן, ווייל א זעלעכער האט נישט געהאט קיין רעכט צו פארבלייבן וווינען אין דעם פלאץ און זער פיל אזעלעכע מענטשן זענען געווען געצווונגען צו פארלאזן די איינגעזעסענע היימען אדער זענען אינגאנצן פארשיקט געווארן קיין סיביר. אין דעם פאל האט זער פיל געהאלפן בערל שאטען, וועלכער איז געווען אין יענער צייט דער גאנצער דרייער און מאכער ביי די רוסן. ביי יענעם אומגליק איז נאך געווען דאס ביסעלע גליק וואס דער זיידע איז נאך אינגאנצן נישט געווארן נע ונד. מיין גאטזעליגע באבע (סבתא) טויבע גוטוויליג

איז געוועזן א געבוירענע פון דעם דארף און דארט געלעבט אלע יארן, אן אמת אפגע-
היטענע יידישע פרוי מיט א גוט יידיש הארץ; א גרויס נדבנ'תע, מיט צדקה און מיט
אירע מעשים טובים האט זי גע'שמ'ט אין די ארומיקע ארטשאפטן, און נישט נאר ביי דער
יידישער באפעלקערונג נאר זי פלעגט אויך א סך העלפן דער קריסטלעכער באפעלקערונג.
די גויים האבן שוין געוווּסט; אז מען באדארף עפעס האבן קען מען בעטן ביי דער
פאני טויבע. א חוץ מאטעריעלע הילף איז מיין באבע געוועזן א גרויסע ספעציאליסטן
צו היילן פארשידענע קראנקהייטן. ווו נאר עס האט ערגיץ פאסירט אז א מענטש, סיי
א ייד און סיי א גוי, האט צעבראכן א פוס אדער א האנט, איז מען גלייך געקומען צו
מיין באבן ע"ה. עס האט קיינמאל נישט געטראפן אז זי זאל האבן וועמען אפגעזאגט און
נישט אננעמען דעם פאציענט. פארקערט, טראץ איר שווערער ארבעט פון פארטאג ביז אין
דער טונקלער נאכט ביים פירן די ווירטשאפט, האט זי אזא קראנקן אנגענומען מיט א
אפן הארץ און אים געגעבן די געהעריקע הילף. צו דעם צוועק איז געווען אפגעטיילט א
ספעציעלער צימער מיט א בעט און דער קראנקער וועלכער האט זיך נישט געקאנט
באוועגן איז געבליבן אויף א אומבאגרענעצטע צייט, אים פאלשטענדיק אויסגעהאלטן,
אויסגעהיילט און דאן א געזונטן אהיים געשיקט. מיין באבע ע"ה איז געווען א גרויסע
ספעציאליסטן אין דער לאנדווירטשאפט; מיט שווייס און שווערער ארבעט האט זי
אפגעהיטן און געפירט די ווירטשאפט און דאריבער, בעת די רוסן האבן געמאכט דעם
חורבן, אלעס צוגענומען, א תל געמאכט פון דער פיל יאריקער שווערער הארעוואניע
האט דאס אויף איר זער געווירקט און זי איז קראנק געווארן. מען האט זי אפגעפירט אין
שפיטאל קיין איסטעריק אבער מען האט שוין גארנישט געקענט ראטעווען. מען האט זי
געבערענגט צו קבורה אויפן איסטעריקער בית עולם. „בגן עדן תהיה מנוחתה". אזוי איז
געגאנגען צו גרונד די אזוי הויכגעשעצטע און אנגעזעענע משפחה גוטווייליג.

באלד נאך דעם איז אויסגעבראכן דער רוסיש-דייטשער קריג. די דייטש-אוקראאינישע
רוצחים האבן נישט אויסגעמיטן די יידיש דערפישע באפעלקערונג. זיי האבן איבעראל
געזייעט שרעק, הונגער און טויט. די ליידן און צרות פון די דערפישע יידן זענען נאך
געווען גרעסער, ווייל זיי זענען געוועזן פון אלע זייטן ארומגערינגלט מיט אוקראאינישע
רוצחים, אז דאס מעסער איז שטענדיק געלעגן אויף זייער האלדז. אלע יארן זענען די
דערפישע יידן געוועזן מיט די דערפישע גויים אין גאנץ גוטע באציאונגען. דער גוי האט
געוווּסט אז טאמער דארף ער עפעס האבן, וועט ער ביים ייד שטענדיק אלעס קענען
פועלן. די יידן האבן אלעמאל געזוכט צו לעבן גוט מיטן גוי און זיי אלעמאל געזוכט
צופרידן צו שטעלן, אבער ווען דאס גרויסע אומגליק איז געקומען האט זיך ארויסגעוויזן
ווי די גויים זענען געווען פארמאסקירט. זיי זענען געווען אנגעזאפט מיט שנאה צום
ייד און דורשטיק צו זיין בלוט, זיי זענען געווען די ערגסטע און געפערלעכסטע יידישע
מערדער. דער בעסטער באוויז איז, אז קיין איין ייד האט זיך נישט געקענט ראטעווען
פון דער דערפישער געגנט. לויט די ידיעות וואס מיר האבן באקומען איז דער אומקום
פון די דערפישע יידן געוועזן: א טייל איז דערשאסן געווארן באלד אויף די פלעצער

אין די דערפער און דער גרעסטער טייל איז ארויסגעפירט געווארן קיין אלשאניצע און דארטן אין א טאל זיי אלע דערשאסן. לויט די ידיעות וואס איך האב באקומען איז דער זיידע מיינער הי״ד געווען דער ערשטער קרבן. זיי האבן באפוילן אלע קרבנות זיך אויסצוטון נאקעט פארן שיסן אבער מיין זיידע האט זיך נישט געוואלט אויסטון און זיי האבן אים דעם ערשטן דערשאסן. דערנאך האבן זיי דערשאסן די רעסטלעכע משפחה צוזאמען מיט אלע יידן. אזוי איז פארטיליקט און אפגעווישט געווארן די יידישע באפעל-קערונג צוזאמען מיט אונדזער גאנצער משפחה גוטווילינג.

„תצרור בצרור החיים את נשמותיהם, אנשי הקהילות הקודש, שמסרו נפשם על קדוש השם וינקום נקמת דם טהורים של עם ישראל השפוך״.

שמואל וטובה גוטווילינג הי״ד.

לזכר הורי, אחיותי ומשפחותיהן הי"ד
שנרצחו בידי הנאצים י"ש.

אסתר מארך לבית גליכר

חיי היהודים בכפר

כפר נובושולקי שוכן בין העירות לינסק ובליגרוד. גרו בו 7—6 משפחות יהודים אשר רובם התפרנסו מחקלאות, עבדו בפרך מזריחת החמה עד שקיעתה על חלקות אדמותיהם הקטנות בשטות פרימיטיביות. העוני והדלות היו מנת חלקם, לא רק בשטח הכלכלי אלא גם בשטחים אחרים כגון: חברתי ותרבותי מהם סבל הנוער במיוחד.

אמנם היה בית ספר, שהוקם שנים מספר אחרי מלחמת העולם הראשונה, אך כמעט אף ילד יהודי לא ביקר בו. היהודים היו שוכרים „מלמד", כל חודש היה עליו לעבור לגור אצל משפחה אחרת שם היו מתאספים הילדים ולומדים מפיו: חומש עם רש"י, חשבון, וכתיבה ביידיש ופולנית, מכל מקצוע קצת, כי ה„מלמד" עצמו לא ידע הרבה. מבחינה זו שפר חלקנו, כי היו כפרים עוד יותר נדחים ובם כ-3—2 משפחות יהודים שידם לא השיגה לכלכל ולשלם אפילו למורה כזה למרות ששכרו היה מועט.

הורי, בערל ופריידה גלייכער הי"ד, היו עובדי כפיים ישרי לב, שומרי מצוות ומסורת, והיתה להם חכמת חיים ותבונה רבה. זכור לי יום פרידתנו לרגלי עלייתי ארצה, בקול חנוק מדמעות אמר לי אבי „סעי בתי לשלום, מי יתן ועוד נתראה". אמי באותו מעמד: „סעי ילדתי, הלוואי ויהיו לך חיים יותר טובים מאשר היו לי". לדאבוני הגדול, משאלתו של אבי לא התקימה כי לא ראיתיו יותר ואף לא אחד מקרובי היקרים לי שנשארו בגולה.

אחותי ליבה הנשואה להרשיל זילברמן עם שני ילדיהם, גרו בכפר נובושלצה סמוך לסנוק, גיסי זה עדין נפש ואדם יקר היה. בזמן המלחמה עבר את הנהר סאן על מנת להיות בשטח הכיבוש הרוסי ובדעתו היה להעביר אחר כך את משפחתו, אך אחותי נעמדה על הגדה השניה של הנהר והתיפחה בבכי „הרשיל, למה עזבתני". והרשיל חזר אל משפחתו ונספו יחדיו.

אחותי השניה רבקה, נשואה לשמואל כץ, התגוררו בגרודק יגילונסקי עם שתי בנותיהם. הגיס התחבא אצל גוי במרתף, כנראה עקב חיפוש אחרי גברים, יום אחד הלכה אליו אחותי עם אוכל עבורו, כשחזרה — מצאה את הבית ריק, לקחו את הילדות לתחנת הרכבת. מבוהלת וכל עוד רוחה בה הגיעה לתחנה והתחננה בפני הנאצי שיעלה גם אותה לקרון. בהתחלה סירב אבל אחרי שדולים העלה אותה לקרון ויחד נשלחו לכוון בלתי ידוע. כשנודע הדבר לגיסי — יצא ממחבואו והתהלך בגלוי ברחובות העיר, הנאצים תפסוהו, ענוהו באכזריות עד שיצאה נפשו. כל זה ספרו לי עדי ראייה שנשארו בחיים ונמצאים בארץ. יהי זכרם ברוך.

אינני יודעת אם כאן המקום, אך יש ברצוני והנני מרגישה חובה לציין פרט חשוב

בערל ואשתו פרידה גלייכר הי״ד.

שהודות לו מאות יהודים ואני בתוכם נשארו בחיים עקב עליתנו ארצה בשנות ה-30. ידוע באיזה קשיים נתקלו אלה, שרצו לעלות ורק מעטים הצליחו. למאות אלה ולי עזר שארי היקר מנחם אלדובי ז״ל שפעל רבות בשטח זה והתמסר כל ימי חייו לעניני צבור ולהושטת עזרה לזולת. כל מה שידוע וסופר עליו ועל מעשיו הטובים זה חלק קטן בלבד, יש דברים רבים לזקוף לזכותו אשר רק יחידים יודעים ואשר לא ידוע לרבים. חוב גדול אנו חבים לו — את חיינו.

יהי זכרו ברוך.

נאטאן מארק

דריי דארפס-חתונות

ערשטע חתונה

1

הגם מרדכי איז דעמאלט געווען א יינגל פון ניט מער ווי 15 יאר בערך, איז ער. א דאנק זיין שיינער און שטארקער שטימע, ביי אלע חתונות, ווו ער איז געווען א מחותן, געווען צווישן די ,,אקייגנ-פארער". אבער אז ער זאל זיין איינער אליין, איז דאס געווען דאס ערשטע און דאס לעצטע מאל. בשעתו איז ער ניט געווען באקלער-פעאיק, זיך אין דעמדאזיקן פאל צו פארטראכטן — ווי אזוי לאזט מען דאס א יינגל אליין אקייגן פארן א חתן! ערשטנס איז דאס אין ערגעץ ניט געהערט געווארן און צווייטנס איז דאס א באליידיגונג פאר די מחותנים! אבער שפעטער ווען ער איז באיאַרט געווארן און פלעגט, ווי דער שטייגער איז, מאנכמאל פונאנאנדערוויקלען די מגילה פון זיינע יינגל-יארן, האט ער ניט איינמאל צעקארבט זיין הויכן ברייטן שטערן, זוכנדיק א שכל'דיקע סברא פאר דעמדאזיקן שריט. היתכן?! ווי אזוי קען דאס גאר געמאלט זיין!!. און אפשר, טראכט ער צוריק, האט זישע קאסטערוויצער, א זשוואווע יידל מיט א מעשן קאזע-בערדל, דער פאטער פון דער כלה וועלעכער האט א חוץ איר געהאט נאך 4 מיידלעך און שוין פון לאנג פארגעשלאגן זיין טאטן זיך מיט אים משדך צו זיין, אפשר האט ער דאס אים בכיוון אנגעטון אזא אומפארגלייכלעכן כבוד, כדי דערמיט צו לייגן נאך א פלאסטער-שטיין אויפן וועג צום הארץ פון זיינע עלטערן...

הקיצור, מרדכי א יינגל מיט א ווייס-רויזעווע פנים אויף וועלעכן יענטע, א שיין מיידל, ווען זי האט אים געזען צום ערשטן מאל האט זי געזאגט צו איר יינגערער שוועסטער: ,,באקן נאר צום קושן" פארט איינער אליין, אנגעטון אין דער זיידענער בעקעשע וועלעכע ער האט באניט צו בר-מצוה, מיט א פאר פעסטע צוגאווצעס וואס דער יידישער פריץ האט צו פארפיגונג געשטעלט, איינגעשפאנט צו דער עלעגאנטעס-טער בריטשקע, און פון אונטער זייערע קאפיטעס פליען פונקען.

פארט ער, אויפן הארצן איז חתונה'דיק און ייגגלדיק און צעלאזט זיין אלט-שטימע אז פעלד און וואלד האבן אפגעהילעכט, אזוי גלייך זייערע אלטגעזעסענע וואלטן דארט געפראוועט א שמחה.

און ווען ער איז פארבייגעפארן פאר ר' משה'לה דאמבראווקערס קרעטשמע, האט ער זיין שטימע צעלאָזט אויף דער סאמע העכסטער אקטאווע, נאר אנשטאט עס זאל ארויס קומען, ווי ער האט זיך גערעכנט, ר' משה'לה, אדער זיינע אייניקלעך וואס האבן גע'שמ'ט מיט זייער שיינקייט, האט ארויסגעכוואליעט א באנדע בגילופינ'דיקע שקצים. די חברה האט אים אזוי ,,מקבל פנים" געווען אז ווען ניט דער קוטשער, א קלוגער און פלינקער גוי, וואלט איידער וואס-און-ווען געגעבן א שמייס-אונטער די קאניעס

אז זיי האבן אויפגעהויבן דאס ברישטשקעלע אין דער לופטן — וואלט ער געוועז זייער מיאוס אפגעשניטן. אבער ווי נאר ער האט זיך דערוויטערט א שטיקל מהלך פון דער קרעטשמע, האט ער זיין געמבע ווידער צעלאזט און מיט נאך מער אימפעט.

ניט קיין סך אפגעפארן, האט זיין געניט אקייגנפארער-אויג ביים שיין פון דער לבנה, באמערקט פון דער ווייטענס די מחותנים. ער איז שנעל געגעבן א שפרונג אראָפּ, א באפעל געטון דעם פארמאן צו שטעלן דאס וועגעלע אין דער ברייט פון וועג. ווען די מחותנים זענען אנגעקומען ביז צו אים, איז ער צוגעשפרונגען זוכן דעם חתן.

די מחותנים, הארעפאשנע דארפס-מענטשן, איז ניט געלעגן אין זינען סטוטשקעס און האבן אים אן שום שהיות, דעם „מלך" ארויסגעגעבן. מ׳האט געגומען א גלעזל משקה, אנגעווונטשן און היידא! ער פאראויס, די מחותנים נאך און מ׳קומט אן אין „הויף" אריין. מיט זיין בריטשקע האט ער געמאכט 7 הקפות און נאכדעם ווי די קלעזמארים האבן אפגעשפילט דעם חתן א ברוך הבא האט ער אים אריינגעפירט און באזעצט ביים טיש ארום וועלעכן עס האבן אויף אים געווארט בחורים און יונגע לייט.

⁂

נאך דער חופה, נאכן טיש, האבן די קלעזמארים, נאכדעם ווי זיי האבן זיך לייטיש אונטערגעלענט דאס הארץ, צעזדראָכעט זייערע כלים און ס׳איז געווען חי-געלעבט!

פלוצים — ווי א טכויער וואס כאפט זיך אריין אין א הינער-שטייג, האט זיך דער־פילט עפעס א שטיקנדיקע לופט. דער עולם האט ניט פארשטאנען וואס אין ווען, אבער דאס שושקען, דאס לויפן ווי פארסאמטע מייז, די שפיזנדיקע בליקן אין די אויגן פון עטלעכע מחותנים — האט פארפאמעלעכט די סמיטשיקס און פארפלאנטערט די פיס פון די טענצער. — — —

פליאסק! פליאסק! פליאסק! פליאסק! צעהודיען זיך אין טאנצזאל 4 פליאסקעס לעהאי רעוואלווער-שאסן — און צוויי טענצער ליגן אויסגעשטרעקט אויף דער פאדלאגע ווי געטראפן פון א דינער.

די צוויי חברה האבן זיך אויפגעשטעלט, געזוכט א מעגלעכקייט עוקר צו זיין — האט שרול דאמבראווקער, א ייד וואָס האָט געווארפן אן אימה אויף א פולע קרעטשמע גוים און מיין טאטע ליפא סטראכאטשינער, וואס האט מיט איין פאטש א גוי קאלט געמאכט, די פעטש איבער געחזרט און די צוויי „גבורים" האבן זיך אויסגעשטרעקט צום צווייטן מאל.

זעענדיק אז זיי זענען ביטער אריינגעפאלן, האבן זיי זיך אונטערגעווארפן דעם גורל און אונטערגעשטורכעט פון סרולן און ליפאן זענען זיי געגאנגען וווהין מ׳האט זיי געהייסן.

2

דער שאמעס וואס איז געקומען פון סאניק מיט דער חופה, האט דערקענט צווישן די טענצער, צוויי שקצים וואס האבן מיט א וואך צוריק אין שכנות׳דיקן דארף, באשיט

מיט הייסן פריסיק דאס פנים פון חתן-כלה בשעת מ׳האט זיי געפירט צו דער חופה, אוואציאנירט פון א כאפטע שקצים וועלכע האבן געיובלט צום „זיג״ פון די „העלדן״. איז שוין דארט די גאנצע שמחה פארשטערט געווארן. פארשטייט זיך אז ביי יידן לייגט מען נישט אפ קיין חופה, עס האט שוין אבער אויסגעזען ווי א „שווארצע חופה״ רחמנא ליצלן. און די נאכווייען, האט מען געשמועסט, וועלן דעם פארפאלק פארבלייבן אויפן גאנצן לעבן.

זענען זיי געקומען אהער, ווייזן נאך גרעסערע „גבורות״. זיי האבן אבער א ביטערן טעות געהאט. זיי האבן ניט אין אכט גענומען אז קאסטערוויץ איז ניט נאווישעליץ. ערשטנס איז נאווישעליץ א דארף מיט פאלאקן און קאַסטערוויץ א דארף מיט רוטענער און ביי זיי איז די מאס פון חוצפה געווען אסך א קלענערע און צווייטנס איז דער פריץ געווען א ייד און פאר א פריץ האט מען דרך ארץ.

דעם זאל אפגערייניקט פון טמאים, האט ער פאוואלינקע אויף זיך ווידער ארויפ-געצויגן דאס חתונה-קלייד. די מוזיקאנטן האבן ווייטער סטעמפעניואיש צעפירט זייערע סמיטשיקעס און די טענצער האבן מיט נאך מער ברען צעזאטן זייערע בלוטן.

3

דאס עכא פון די פעטש האט אפגעקלונגען אויך ביים חתן-טיש. איז מען א קאפעטשקע צערודערט געווארן. באלד אבער האט מען זיך ווידער גענומען פראווען די שמחה אזויווי גאט האט געבאטן. א נייגעריקער איז מרדכי אפיר געשפרונגען פון הינטערן טיש געוווער ווערן וואס עס טוט זיך דא. ער האט אבער אויך געוואלט וויסן וואס עס גייט פאר אינעם חדר מיוחד, ווו מ׳האט די שקצים ארייגעפירט און אט וואס ער האט דארט געזען: ליפא קניט אויפן בויך פון איינעם און סרול אויפן בויך פון צווייטן און באדקענען. צוקאפנס שטייען צוויי פאראבקעס און טשוויאכען מיט רימענעס איבער די פיסקעס בשעת דער בדיקה וועלכע איז געווען באגלייט פון באכעס און שטורכעס און קניפ, האט מען ביי יעדן פון די צוויי געפונען, לאנגע חלף-שארפע מעסערס און באקסערס.

נאך א צוגאב פון א געשמאקן „כיבוד״ האט מען די אויסווורפן געבונדן, זיי אפגע-פירט אין דארפישן ארעסט ווו זיי זענען גבליבן איבער נאכט און אינדערפרי האט מען זיי צוגעשטעלט, געבונדענערהייט, דער זשאנדארמעריע.

צווייטע חתונה

1

די איז פארגעקומען אין פאשעווע, א דארף אין לינסקער באצירק. אויך צו דער חתונה האט דער יידישער פריץ געשטעלט אין רשות פונעם מחותן, דער פאטער פון דער כלה, דעם געשפאן און דאס „הויף״.

צווישן די אקייגנפארערס בין אויך איך געווען. דער וואגן איז געווען פול מיט יאטן „ווילע יונגען״ און שפיץ פון וועלעכע עס איז געווען מיין פעטער משה׳לה סטאנ-קאווער, א יידל וואס איז געווען דער סאמע אטראקטיווסטער פונקט פון יעדער שמחה בכלל און פון א חתונה בפרט, מיט זיינע חכמות, מיט זיין „תורה״ מיט זיין טאנצן און מיט זיין משמח-זיין פון אלע מינים. דער עיקר אבער האט ער פארהאלטן דעם אטעם פון אלע זייענדיקע, מיט זיין „קריגן זיך״ מיטן בדחן, פארשטייט זיך, אין גראמען. דער בדחן אויף יידיש און משה׳לה אויף פויליש.

זייענדיק אויף א וועג וואס פירט דורך א געדעכטן וואלד. דערהערן זיי א גלעקער געקלאנג, האבן זיי פארשטאנען אז דאס זענען די מחותנים. און ווידער דאס באקאנטע מיטל, אפצושטעלן דעם חתן — שטעלן דעם וואגן אין דער ברייט פונעם וועג. פונעם וואגן זענען ארא͏פגעשפרונגען בלויז צוויי, משה׳לה און סענדערביידע מיט סטאזש פון צענער יארן אין הלכות „אקייגנפארן״.

אבער דאסמאל האבן מיר געכאפט א זער ניט-געשמאקן פסק: די מחותנים פון חתן׳ס צד, זייענדיק פערד סוחרים, איסטריקער, איז פערד-און-וואגן געווען מיט זיי צוזאמענגעוואקסן ווי דער שארבן מיט דער טשערעפאכע. דער אבסטאקל וועלעכן די אקייגנפארער האבן זיי געשטעלט, איז געווען פאר זיי א קינדערשפיל. זיי האבן זיך אפילו אויף א רגע ניט אפגעשטעלט, נאר בליצשנעל ארייגעפארן אין די אונטערשטע רעדער פונעם וואגן, אים איבערגעקערט און גאלאפ ווייטער געפארן. געשטרויכלטע, האבן מיר געלאכט פון אונדזער שלימזלדיקער מערכה און גאט געדאנקט וואס עס איז קיינעם גאר ניט געשען. מילא, פארשמירט די חתונה-בגדים, צעבראכן די פלאש בראנפן — ניט קיין גרויס מאלער, אבער וואס טוט מען איצטער ? אנקומען אנעם חתן ! א חרפה, א בושה.

ווי תמיד איז אויך דאסמאל משה׳לה געווען דער, וואס האט ארויסגעגעבן דעם פסק: „זאלן זיי פארן אליין !״

אפפארנדיק א שטיק וועגס זענען די מחותנים שטיין געבליבן, טאקע מאלאדיעצעס אבער דאס דארף קענען זיי ניט, ווו די חתונה איז ווייסן זיי ניט — וועלן זיי דען ארומפארן איבערן פינצטערן דארף זוכן די חתונה ?

אמר משה, האט משה׳לה געזאגט: „מיר רירן זיך ניט פון ארט. איין פלעשל בראנפן איז נאך דא א גאנצס, דער מסדר קידושין איז אויך מיט אונדז, מיר וועלן טרינקען לחיים און זיי, אויב זיי זענען ווילעיונגען אויף איבערצודרייען א וואגן, וויל איך זען צו זיי וועלן פירן דעם חתן צו דער חופה אן אונדז. איי, די כלה וועט אביסל לענגער פאסטן, לאז זיך איר דאכטן, עס איז יום כפור״, און אלע האבן מסכים געווען.

מ׳אט געמאכט א לחיים, משה׳לה האט צעלאזט זיין הילעכיקן טענאר, איך האב אונטערגעהאלפן מיט מיין לירישן אלט, סענדער איז אריין מיט טיפן באריטאן און עס איז געווען שמחה וששון.

2

חתנ׳ס צד האבן זיך נישט גערעכט אויף אזא נקמה-אקט, זיי האבן געמיינט אז די אקייגנפארער וועלן זיי נאכפארן און דערנאך וועט מען זיך שוין פארגלייכן. די גאנצע גבורה׳שאפט האט זיי שוין באנג געטון.

— מיר וועלן צו זיי נישט גיין — זאגט משה — ביז זיי וועלן ניט קומען אונדז איבערבעטן.

און עס האט ניט לאנג געדויערט, קומען אן דער ברודער, און דער שוואגער פונעם חתן, בעטן צוצופארן איבערנעמען דעם חתן און פארן פארויס.

זאגט משה „מיר פארן נישט ביז אייער אנטרייבער וועט קומען און זיך אריינלייגן אין פאסע אזוי ווי מיר זענען געלייגן״.

מישט זיך אריין סענדער, אליין א איסטריקער נאר א פאשעווער איידעם, „אין זכות פון חתן-כלה, לאמער זיי מוחל זיין״ און טאקער ער גיסט פונדאסניי אן כוסה׳לעך, מ׳פארט צו ביז צו יענע וועגענער, דער חתן קומט ארויף אויפן אקייגנפארער-וואגן און ערשט דעמאלט הויבט זיך אן די אמתע שמחה.

און אזוי זינגענדיק און קלינגענדיק איז מען אריינגעפארן אין הויף. די קלעזמער זענען ארויס און אויפגעשפילט א הילעכיקן ברוך הבא.

דריטע חתונה

דאס איז געווען אין 1918. דער קריג צווישן די גרויסמאכטן האט זיך שוין געהאט געענדיקט, אבער דער טייל גאליציע וועלעכער איז געווען באפעלקערט מיט פאלאקן איז פונדאסניי איינבארופן געווארן צו מיליטער מצד דעם אויפוואכנדיקן פוילן, צו קעמפן אין מזרח גאליציע אקייגן אוקראאינער. איך, וואס בין ערשט ניט לאנג געהאט צוריקגעקומען פון פראנט און האב זיך געוואונדערט אויפן נס ווי אזוי איך בין געקומען גאנץ — בין געווען פון דער פוילישער זייט. האב איך זיך אויסבאהאלטן אין יענע מקומות ווו עס האבן געלעבט רוטענער, ווייל דארט האט מען אויך די יידן נישט אסענטירט.

האט זיך געמאכט א חתונה אין ראפינקע. פישעלע בדחן איז נאך נישט געהאט צוריקגעקומען פון דער פלוכט און א חתונה אן א בדחן האט א פנים געהאט ווי פורים אן המנטאשן.

פאלט איין מענדלן (מנחם אלדובי ז״ל), היות איך געפין זיך אין א זייטיקן דארף, אין פאשעווע, און היות ער האט געהערט אז בשעת הדחק האב איך שוין ערגעצווו באזונגען א כלה, פאלט אים איין, אז מ׳זאל אינטערוועניִרן ביי מיין פעטער יוקעוו, אז קומענדיק אויף דער חתונה זאל ער אויך מיך מיטנעמען. איי די זשאנדארן — איז מענדל

מיט זיי אויסגעקאכט און ער וועט שוין זען, עס זאל מיר גאר ניט געשען. און איך בין געקומען אויף דער חתונה.

2

איך ווייס ביז היינט ניט ווער עס האט מיר די „טובה" געטון, א גוי זיכער ניט ווייל קיין שום גוי האט מיך דארטן ניט געקענט, איז ניט אנדערש ווי נאר א מסירה מצד א יידן.

ווי נאר מ׳גרייט זיך צום „באדעקנס", גייט אדורך א ציטער אינעם גאנצן הויז — אן אבלאווע. תחילה האט מען געמיינט, עס איז סתם א קאנטראל, אבער דערנאך האט זיך ארויסגעשטעלט אז מען איז געקומען ספעציעל וועגן מיר, ווייל תיכף ווי זיי האבן מיך דערטאפט, האט מען שוין ווייטער ניט געזוכט.

מענדל האט, וואס אמת, זיינס געטון — ער האט אפגעבעט דעם קאמאנדאנט אז ער זאל בכלל קיין פאטראל ניט שיקן, אבער קייגן א מסירה האט דער קאמאנדאנט בכבודו ובעצמו גאר ניט געקענט טון און אן שפיץ פון עטלעכע זשאנדארן איז ער גופא געקומען „זוכן". ווען ער האט זיך אנגעשטויסן אן מיר, האט ער מיר געטון א שעפטשע „באהאלט זיך", עס איז אבער שוין געווען צו שפעט ווייל דער זשאנדאר הינטער אים האט תיכף אויף מיר א לייג געטון די האנט. די גאנצע חתונה איז פארכמארעט געווארן. דאס האט אבער ניט לאנג אנגעהאלטן; מענדל האט געפועלט ביים קאמאנדאנט, מ׳זאל מיך פריילאזן ביז אינדערפרי אויף זיין גאראנציע.

פאר פרייד וואס איך בין דערוויל ניצול געווארן, האב איך באזונגען ניט בלויז די כלה, נאר אויך יעדן מחותן עסקטרע; און דעם גאנצן עולם אזוי משמח געווען, ווי גלייך עס וואלט אויף מיר געווארט א שפאציר ערגעץ אין א שלאראפנלאנד, ניט אין א פאר־נעפלטן טונקלען און אפשר אייביק פינצטערן מארגן...

ווי געוואלטיק עס איז דער כוח פון יונגקייט!

חלק ב׳

יד לנספי השואה

צום אנדענק פון די פארטיליקטע
אין דער צייט פון אומקום

הערות

על תקופת הכבוש הגרמני הראשון, בערך 3—2 שבועות, עד כניסת הרוסים, הידיעות הן קלושות. ידוע לנו רק שהם התנהגו בצורה גסה מאד והשתדלו להשפיל את היהודי ולדכאו. מספרים שלקחו את שרולע (ישראל) סגל, מן העיר לינסק, בנו של גרשון סגל, העמידוהו על שולחן באמצע הרחוב והכריחוהו ע״י מכות, לרקוד. תפסו יהודים, ודוקא בשבת והכריחו אותם לרחוץ את מכוניותיהם ע״י הבאר הפתוחה בשוק, אם כי המכוניות היו נקיות. ביום כניסתם אספו את הכפריים האוקראאינים העירה, פרצו אי אלה חנויות יהודיות ועודדו את הכפריים לשדוד מכל הבא ליד. באותו יום תפסו 4 יהודים ואת הרוקח הנוצרי, בתור בני ערובה, הושיבו אותם תחת משמר על הספסל ע״י בית המרקחת והתרו בהם, אם במקרה יארע איזו שהיא תקלה לצבא, יירו. בני ערובה אלה ישבו בלי אוכל ובלי שתייה 36 שעות ורק אחר כך שחררו אותם.

בלוקוויצה תפסו שנים ממשפחת פרנק, אב ובנו, קשרו אותם בחבלים לג׳יפ, עברו אתם דרך רחובות העירה והביאו אותם לאיסטריק. שם ירו בהם אחרי ענויים.

מתקופת השואה גופא בעירה הידיעות הן מעטות. בשנת 1962 בקר בארץ ד״ר וואלאך מסנוק, שחי בתקופת השואה בלינסק וניצל שם. הוא אז מסר לנו, למנחם אלדובי ז״ל ולי, אי אלה פרטים על „האקציות״ בעירה, מהתקופה לפני שהתחבא והם: עוד לפני שגרשו את כל היהודים לזאסלאוו, תפסו 1000 יהודים, אנשים, נשים וטף, ביניהם זלמן גינצבערג, אשתו וילדתם הי״ד והעבירו אותם ישר לבעלזיץ. ועוד ספר: תפסו בערך 70 יהודים, ביניהם גם נשים, הלבישו אשה אחת טלית ותפילין, צוו עליה לרקוד וירו בכולם. אחרי האקציה הזאת דרשו ממנו, בתור רופא, ומרב העיר לאשר בכתב, שהאנשים האלה מתו כולם מיתה טבעית.

מהתחלת הגרוש, מהמתרחש במחנה זאסלאוו, מקום שמה גרשו את כל יהודי הסביבה, מהמתרחש בבליגרוד בתקופת הכבוש הנאצי י״ש ובכפרי הסביבה, ישנו בספר הרבה חומר מצד בורחי זאסלאוו ומניצולי העירות מהסביבה. כמו כן מתקופת הכבוש הראשון באיסטריק, מה שמסר מר צפניק. על החוזרים שלנו לניצולי לינסק גופא, שנצלו בלינסק ובסביבה, למסור לנו פרטים מהתקופה הנ״ל לא קבלנו לדאבוננו כל תגובה.

לבסוף הערה: כל המאמרים בספר מופיעים על אחריות הכותבים ובאותה השפה שבה נכתבו, מי שכתב עברית ומי שכתב יידיש. המאמרים והרשימות מתקופת השואה, מופיעים בשתי השפות, עברית ויידיש. מה שנכתב עברית תורגם ליידיש ומה ביידיש — לעברית, היות ואנו סבורים שרצוי מאד שכל אחד יקרא את החומר הזה, בשפה המובנת לו. אלו בארץ שיודעים עברית וביחוד בנינו ונכדינו, שלא יודעים יידיש, יקראו את כל המאמרים בעברית ואילו אנשי עירותינו בחו״ל, שלא יודעים עברית, יוכלו לקרוא ביידיש. התרגומים הם תרגומים חפשיים, לא תרגום מלה במלה.

בשם המערכת

מר לוי איריס ואשתו לאה מהכפר סיקיואטע מספרים

ביום, בו יצאה הגזרה, שעל כל יהודי באליגרוד לעזוב את העירה ולצאת לזאסלאווע, החלטתי לברוח עם כל משפחתי ליערות סיקיוואטע. היציאה לזאסלאווע היתה צריכה לצאת לפועל בשבת. ביום ששי בהשכמה שלחתי את אמי עם שני ילדי ליער ע"י בית הקברות, וכדי שלא ירגישו בהם, שמתכוננים הם לברוח, עליהם היה כאילו ללקוט גרגרי שדה והסכמנו בינינו, שהיא עם הילדים תחכה לנו, לי ולאשתי, בשולי היער עד הערב, עד שנבוא. כשהחשיך שלחתי את אשתי ומאוחר יותר, יצאתי אני לדרך, בקחתי אתי ילקוט גב עם מעט הלבשה והתחמקתי היערה. מצאתי שם את אשתי, אבל אמי והילדים לא היו במקום. אחרי שחפשנו אותם כל יום המחרת ביער, החלטנו לגשת לסיקיוואטע, אולי הם נמצאים שם אצל גוי. אחרי הליכה ביער כל היום, הגענו לפנות ערב לכפר. נגשתי לקצה היער קרוב לגוי, שאצלו קויתי למצוא את אמא והילדים, והנה ראיתי לא רחוק מדורה קטנה ביער. התקרבתי בלאט למקום והכרתי את אמי וילדי. מצאתי שם גם את משה איזן ומשפחתו, את מנדל דים, אשתו, שלושת ילדיו ואת אביו שמעון, ואת ליביש וחוה דים, כולם מקלניץ וגדולה היתה השמחה. בשבועיים הראשונים חיינו רק ממים ותפוד אחד ליום, כולנו היינו נפוחי בטן. אחרי השבועיים האלה, היינו מביאים בלילה מעט תפודים מהשדות.

פעם בלילה יצאנו, אני והרמן איזן להביא תפודים מהשדות ובחזרנו שמענו מרחוק ירית רובה. נעמדנו, היריה לא מצאה חן בעיני. הרמן אמנם חשב שזו יריה של שומר היערות, אבל אני לא הייתי שקט. הורדתי את ילקוט הגב והתקרבתי לאט לאט, בחושך, בין העצים למקום שהשארנו שם את משפחותינו. כשהתקרבתי יותר ראיתי גויים עם מקלות, משטרה אוקראינית וגסטפו. הבינותי שהם ערכו חפוש ביער ומצאו את משפחותינו. התחמקתי משם, חזרתי לאיזן ומיד התרחקנו מהמקום. למחרת בלילה נגשתי בלאט למקום החפוש ולא מצאתי שם כל נפש חיה. מצאתי את משה איזן ובנו ליב הרוגים מיריות, ערומים, רק בלבנים. שני ימים הסתובבנו יחידים ביער מבלי שאדע מה קרה עם בני משפחתי. במוצאי שבת התקרבתי לבית גוי במעלה ההר המוביל להיצוויץ. דפקתי בלאט בחלון והגוי פתח לי, הכניס אותי פנימה וסגר את הדלת אחריו. על שאלתי, אם לא ידוע לו גורל האנשים שנתפסו ביער, ענה לי ברוגזה — לקחו אותם משם ויותר אני לא יודע. הוא נעמד ע"י הדלת והוסיף — אני לא אתן לך לצאת מפה. בקשתי מאשתו מעט מים, כי השפתים בערו לי מיובש, כי זה שלושה ימים לא באו לפי לא אוכל ולא מים. הגויה רחמה עלי והגישה לי מעט מים. התחננתי בפני הגוי שיתן לי לצאת והוא באחת — אתה לא תצא מפה, מחר אמסור אותך למשטרה. לא רציתי לנסות לצאת בכוח, כדי לא ליצור בהלה בכפר, אבל כל תחנוני היו לשוא. הייתי מוכן כבר לשפוך עליו את כל זעמי שהצטבר בלבי בשלושת הימים האלה, אבל אשתו נגשה אליו, דחפתו מהדלת ואמרה לו, — מה זה עסקך? היא פתחה את הדלת ויצאתי. התקרבתי בלאט לבית גוי, שעבד פעם אצלי וחכיתי מאחורי הבית, אולי יצא מישהו מהבית. אחרי זמן קצר יצא

אחד משני האחים עם פנס בדרכו לרפת. קראתי בשמו והוא הכירני לפי קולי ורמז לי בידו לגשת למתבן. בעוד רגע הוא בא ואמר לי שהוא מפחד מאביו החורג, לקחת אותי לביתו, כי הוא עלול להלשין. הוא ספר לי שכל היהודים שנתפסו ביער, נלקחו לזאסלאווע והוסיף, שעד כמה שידוע לו, הם עוד כולם חיים שם. הוא ספר לי גם שאיש הגסטפו הכה את אשתי בזמן מאסרה, החזיק את אקדחו מול לבה ודרש ממנה שתגיד לו איפה בעלה מתחבא, אבל — הוסיף הגוי — היא לא אמרה דבר. החלטתי ללכת לזאסלאווע למשפחתי. האחים ציידו אותי עם קצת מזון ונתנו לי גם 20 מרק. חזרתי ליער, למקום בו השארתי את מנדל וחוה דים ואת הרמן איזן והלכנו ביערות לכוון זאסלאווע. למחרת הגענו לשער המחנה והקפו דוד פעלד אסר אותנו. אחרי כמה שעות בא הארכי־רוצח, פוק, ימח שמו וזכרו מדד אותנו בעיניו הסדיסטיות ואמר: לעבודה! כל אחד עבד. אותי שלחו לנפחיה. פגשתי שם את אמי, אשתי וילדי.

כל שבועים סדרו הנאצים י״ש „אקציה". (ככה נקראה במחנה ההמתה בהמון) העמידו את כל אנשי המחנה בשורה ואחרי הסלקציה חולקו לשתי שורות, אלה שנשלחו לצד ימין — נשארו עוד לעבוד, ואלה שלצד שמאל, בערך 300 כל קבוצה, — הובלו ע״י הגסטפו, בעזרת שוטרים אוקראינים, לחורשה הקרובה ונורו שם.

כשבוע אחרי בואנו לזאסלאווע, נערכה „אקציה" כזאת ובין 800 ההרוגים היו גם אמי ושני ילדי הי״ד. אותי ואת אשתי שלחו לצד ימין, היא עבדה במתפרה. את ה־800 מצד שמאל הקיפו אנשי גסטפו ומשטרה אוקראינית, הובלו ליער, הועמדו ליד תעלות ארוכות שהוכנו מראש ונורו במכונות יריה מאחור. אחרי אלה שנסו לברוח ירו בראשם בכדורי דום דום שפצצו את גולגולותיהם והמח נשפך החוצה. אחרי האקציה שלחו את אלה, שנשארו לעת עתה בחיים, למקום ההריגה, לזרוק את ההרוגים לבורות ולכסות אותם. עליהם היה גם ללקט את שברי הגולגלות של אלה שנסו לברוח. בין אלה שקברתי אחרי האקציה הזאת, היו גם שני ילדי היקרים והאהובים. בזמן שעסקנו בקבורה, התרוממה פתאום אשה אחת, טייך מלינסק ונשארה יושבת. ראה את זה מרחוק הכלב הנאצי פוק י״ש, התרחק קצת מהמקום, עלה על גבעה ונסה את כוחו בקליעה למטרה, ירה בה ישר לראשה והיא נפלה ישר לתוך הקבר. מצאנו גם את ליביש דים מקלניץ בעודו מפרפר ולא ידענו מה לעשות בו. לא רצינו להודיע על זה לגסטפו ובאין ברירה, כסינו אותו ככה. פתאום ראינו ראש בחורה מתרומם מתחת לערימת בגדים, היא היתה רק בכותנתה. הוצאנו אותה מתחת לערימה והחזקנו אותה על ידינו. כשכסינו את הבורות, עלה דם ההרוגים למעלה והאדמה צפה על פני הדם.

כל שבועים סדרו הנאצים י״ש אקציה כזאת ולאט לאט התרוקן המחנה. התחילו להביא להשמדה, קבוצות יהודים שעבדו מחוץ למחנה, בבליגרוד, בצ׳יסנה ובטרפצ׳ה ע״י סנוק. הבינותי שבאקציה הבאה בטח יחסלו כבר את כל הנשים שנשארו עוד במחנה ואת אשתי בתוכן. חשבתי שאותי ישאירו עוד, כי עבדתי עבודה אחראית. לילה לפני האקציה לא ישנתי כבר וטכסתי עצה איך להציל את אשתי הפעם. באמצע הלילה קמתי, לקחתי אתי את מפתחות הנפחיה, שהיו תמיד אתי, נכנסתי לבלוק הנשים, למקום לינת

אשתי והערתי אותה. צויתי לה לקום וללכת אתי. היא היתה עיפה מאד, מעבודה ומרעב, והיתה עוד תחת ההלם שקבלה, בעת שהתלינים הנאצים י״ש, לקחו ממנה בכוח את שני ילדיה היקרים והובילו אותם להריגה. היא נמצאה כבר במצב אפטי כזה שלא היה אכפת לה שום דבר ולא רצתה לקום ולצאת אתי. הוצאתי אותה בכוח מהמיטה והלכנו לנפחיה, למקום עבודתי. שם היתה כעין מנהרה, דרכה הוציאו את העשן מהמפוח. פתחתי את המנהרה, נקיתי אותה מחתיחות ברזל שנצטברו שם, דחפתי את אשתי בכוח לתוכה וסגרתי אותה מבפנים. אויר היה לה מהצד השני של המנהרה, מבחוץ. סגרתי חזרה את הנפחיה וחזרתי לבלוק שלי.

בבוקר הביאו קבוצת יהודים שעבדו בטרפצ׳ה והתחילו לאסוף את אנשי המחנה ביחוד את כל הנשים מהבלוק, שאשתי היתה גרה שם, בדיוק כמו שחשדתי. הרבה נשים נסו לברוח ונורו מאחור ע״י הגסטפו בכדורי דום דום וכל הבורחות נפלו ברחובות המחנה עם גולגלות מנופצות. את הנשארים הובילו ליער והאקציה הזאת עברה כמו כל האקציות.

אחרי האקציה הזאת החלטנו לברוח בלילה מהמחנה, כי נוכחנו שאלה הם הימים האחרונים לחיינו, אם נשאר פה. בין הבורחים היו: אברהם פרנק מסרדנע, מנדל וחוה דים מקלניץ וישראל רנד מחיצנע עם בת אחותו מסרדנע. הכינותי בנפחיה מספרים לחתוך את חוטי הגדר של המחנה. בלילה התאספנו כולנו, הוצאתי את אשתי מהמנהרה, נגשנו למקום שלא היו שם שומרים, חתכתי במספרים את החוטים ויצאנו מהמחנה. הלכנו דרך היערות עד שהגענו ליערות קלניץ ושם נפרדנו. כל אחד נגש לכפרו בתקוה למצוא מקום-מחבוא אצל גוי מכר, איפה שכל אחד השאיר את חפציו, לפני עזבו את הכפר.

אני ואשתי נגשנו בלילה לביתם של שני האחים שעבדו פעם אצלי, שהזכרתים לעיל. פגשתי אחד מהם ע״י הבית ותארתי לפניו את מצבנו כעת. הוא אמר לי שהוא מפחד להחביא אותנו בביתם, כי אביו החורג עלול להלשין עלינו ואז יבוא הקץ לחיינו אנו וגם לחייו הוא. הסברתי לו שאין בכוונתנו להיות אצלם, אנו נשאר ביער, רק בקשתנו היא, שהוא יעזור לנו בהשגת האוכל. הוא הסכים להצעתנו והחביא אותנו לעת עתה במתבן מתחת לקש. למחרת בלילה יצאנו היערה ובעזרת שני האחים מצאנו מקום נסתר ביער, בין הרים ואבנים ואחרי הרבה יגיעות וזעה, הצלחנו לחפור בונקר בין האבנים ונדחסנו לשם. למזלנו ירד גשם למחרת ומחק ושטף את עקבות החפירה. התנאים בבונקר היו איומים; הוא היה קטן ואי אפשר היה להסתובב מצד לצד. אסור היה לנו להראות בחוץ במשך כל היום וגם לא לדבר מבפנים, כי מי שהוא עלול היה לשמוע אותנו.

אחרי כמה ימים נודע לנו, סופו המר של מנדל דים מקלניץ. כשנפרדנו ביער אחרי הבריחה, פנה הוא לכפרו, בתקווה למצוא שם מקום מחבוא, אבל הגוי המכר לא רצה להחביא אותו. באין ברירה החליט הוא לחזור לזאסלאווע. הגוי יעץ לו, היות ובנו של ליביש דים מקלניץ עוד עובד אצל הגיסטפו בתור עגלון והוא נמצא כעת בכפר השכן — לחכות לו ע״י הכפר ויוכל אתו לחזור למחנה. הוא נעמד בחורשה ע״י הכביש וכששמע

עגלה מתקרבת, יצא לכביש ורמז בידו לעצור, כי הוא היה בטוח שזאת היא העגלה שהוא מחכה לה. לאסונו היתה זאת עגלת-חורף של הגיסטפו והם מיד אסרו אותו וקשרו אותו לעגלת-החורף מאחור, האיצו בסוסים לרוץ והוא נגרר על הכביש. הביאו אותו לאיזה בית בכפר וחקרו אותו למקום מחבואו ולמחבוא של עוד יהודים. הם ענו אותו בעינויים איומים, שרפו את בשרו בברזל לוהט והכניסו מחטים מתחת לצפרניו. זעקותיו האנושיות החרידו את כל הכפר ורק לפנות בוקר ירו בו.

חדשים על חדשים המשכנו לשבת בבונקר. בחורף בכלל אי אפשר היה לצאת ממנו, לא התרחצנו כל הזמן ותולעים וכינים רחשו על גופינו ואכלו אותנו.

ביולי—אוגוסט 1944 התקרבה אמנם החזית לסביבה שלנו ואנו קוינו, כי הנה בא הקץ לצרותינו, אבל מצבנו הורע דווקא בתקופה ההיא. התחילו להסתובב ביער חבורות „בנדרובצים". פעם בלילה יצאתי מהבונקר ובשכיבה זחלתי לעבר גבעה, לראות מה מתהווה שם. פתאום מצאתי את עצמי מול „בנדרוביץ" שעמד על המשמר. הוא הביט עלי, אבל כנראה שהוא נבהל מהפגישה הזאת ופחד להתקרב אלי. בין רגע זזתי לעבר השני של הגבעה וברחתי לכוון הפוך, כדי שלא ידע את מקום הבונקר. רק אחר כך חזרתי לאט לאט לבונקר.

החזית התקרבה. הרוסים עמדו כבר ע"י סנוק. ביער הסתובבו אוקראינים ופרטיזנים. אסור היה לצאת מהבונקר. גם לגוי, שהביא לנו אוכל מזמן לזמן, היתה הגישה אלינו בחזקת סכנה. החלטתי לצאת מהבונקר ולעבור דרך החזית לצד הרוסים, אבל הגוי, אחרי שספרתי לו מה שאני חושב לעשות, לא נתן לי בשום אופן ללכת. אתם התחמקתם מהם כל הזמן, — אמר — אתם רוצים כעת, לקראת סופם הבטוח, ליפול לידיהם? חכיתם שנתים, תחכו עוד כמה ימים. אתם רוצים לרוץ ישר לאש? — המשיך — לפי דעתי, יגמר כל הענין בעוד כמה ימים, כי הרוסים עומדים כבר ע"י לינסק.

למחרת בערב שמענו כבר יריות מקרוב ובאמצע הלילה התחילו תותחים ומקלעים לירוק אש והכדורים נפלו קרוב לבונקר שלנו. ע"י הבונקר שכב חיל גרמני וירה, כדור פגע בו לפתע והוא התדרדר על הבונקר. לפנות בוקר נפסקו היריות.

בבוקר בא הגוי לרוץ בשמחה וצעק מרחוק, „אתם כבר חפשים". הוא ספר שהגרמנים ברחו והרוסים נמצאים כבר בכפר.

יצאנו מהבונקר והבטנו אחד אל השני. ברגע הראשון לא יכולנו להאמין לנו אם אמנם אנו כבר חפשים!

אלה הם המאורעות והיסורים שעברו על לוי איריס ואשתו לאה מסיקיוואטשע, בסביבת בליגרוד, בתקופת הכבוש הנאצי ימח שמם וזכרם בשנים 44—1942.

רשם דוד קסלר מבליגרוד ותרגם מיידיש שמעון פרידלנדר.

די טראגישע איבערלעבונג פון ה׳ לוי איריס און זיין פרוי לאה אין זאסלאווע און אין די סיקיוואטע וועלדער.
נעבן באליגראד.

דעם פרייטיג ווען ס׳איז ארויס די גזרה, אז שבת וועט מען אלע יידן אוועקפירן קיין זאסלאווע, האב איך באשלאסן, מיט דער גאנצער פאמיליע צו אנטלויפן אין די סיקיוואטע וועלדער אריין. באלד אין דער פרי האב איך געשיקט מיין מאמען מיט מיינע צוויי קליינע קינדערלעך ארויף צום וואלד, מכלומ׳פערשט צו קלויבן יאגדעס ביים הייליקן ארט, כדי מען זאל נישט באמערקן אז מען אנטלויפט און געהייסן איר ווארטן ביים עק וואלד ביז פארנאכט, ביז מיר וועלן נאכקומען. ווען עס האט אנגעהויבן נאכט צו ווערן, איז אוועק מיין פרוי לאה. ווען ס׳איז גוט פינצטער געווארן, האב איך גענומען מיין רוקזאק מיט אביסל קליידונג און איבער-געשווערצט זיך אין וואלד אריין. דארט האב איך געפונען מיין ווייב, אבער די מאמע מיט די קינדער האבן מיר נישט געטראפן. נאכן ארומזוכן זיי דעם גאנצן טאג אין וואלד, האבן מיר דעם צווייטן טאג באשלאסן צו גיין קיין סיקיוואטע, אפשר זענען זיי אין דארף ביי א גוי. גייענדיק מיט די וועלדער, זענען מיר פארנאכט צוגעקומען ביזן דארף. איך בין צוגעקומען צו דער זייט וואלד וואס איז געווען נאענט צו דעם גוי, ווו איך האב געקלערט צו געפינען מיין מוטער מיט די קינדערלעך. ווען איך בין נענטער צוגעקומען האב איך באמערקט א פייערל אין וואלד. איך האב זיך לאנגזאם צוגערוקט צום פייער און באמערקט דארט מיין מאמען מיט די קינדערלעך, משה אייזן מיט זיין משפחה, מענדל דים מיט זיין ווייב און 3 קינדערלעך און זיין פאטער שמעון פון קאלניץ, ווי אויך לייביש און חוה דים. מיר האבן זיך אלע זייער געפרייט.

די ערשטע 2 וואכן האבן מיר געלעבט בלויז מיט וואסער און איינציקע קארטאפל מיר זענען געשוואלן געווארן פון הונגער. נאך די 2 וואכן האבן מיר ביי נאכט, געבערענגט צו ביסלעך קארטאפל פון פעלד.

איינמאל בין איך מיט הערמאן אייזן אוועק ברענגען קארטאפל פון די פעלדער און צוריק גייענדיק האבן מיר געהערט א געווער-שאס. הערמאן האט געגלייבט, אז דאס האט דער וואלד-וועכטער געשאסן, אבער מיך האט דער שאס אומרואיק געמאכט, ער איז מיר נישט געפעלן. איך האב פון זיך תיכף אראפגעווארפן דעם רוקזאק און לאנגזאם, צווישן די ביימער אין דער פינצטער, זיך צוגעשארט צו דעם פלאץ, ווו איך האב מיין פאמיליע איבערגעלאזט. ביים דערנענטערן זיך האב איך באמערקט, אז עס שטייען דארט גויים מיט שטעקנס און אויך דייטשע און אוקראינישע פאליציי, און איך האב אויך געהערט אונדזער חברה צווישן די גויים. איך האב תיכף פארשטאנען, אז מ׳האט אין וואלד געמאכט א אבלאווע און זיי אלע געכאפט. מיר האבן זיך באלד אפגעטראגן פונעם פלאץ. דעם צווייטן טאג ביינאכט האב איך זיך צוגעשווערצט צו דעם פלאץ, ווו די גאנצע גרופע

איז געזעסן און ליידער קיין לעבעדיקן נפש דארט נישט געטראפן. איך האב געפונען משה אייזן מיט זיין זון לייב ליגן טויט, דערשאסן, נאקעט אויסגעטון, בלויז אין די אונטערוועש. צוויי טעג האבן מיר זיך אליין ארומגעדרייט אין די וועלדער, נישט וויסנדיק ווו מיין משפחה איז אהין געקומען. מוצאי שבת בין איך צוגעקומען צו א גויישער שטוב, אויפן בארג ביים וואלד וואס גייט קיין היצוויץ. כ׳האב שטיל אנגעקלאפט אין פענצטער, דער גוי האט מיר געעפנט און איך בין אריין. אזויווי איך בין נאר אריין, האט דער גוי פארמאכט די טיר. אויף מיין פראגע, אויב ער ווייסט נישט עפעס, וואס ס׳איז געשען מיט די יידן וואס מ׳האט געכאפט אין וואלד, האט ער מיר מיט א רוגזה געענפערט, מ׳האט זיי אוועקגעפירט מיט וועגענער, וואהין ווייסט ער נישט. ער האט זיך אנידערגעשטעלט ביי דער טיר און געזאגט צו מיר, „איך לאז דיך מער נישט ארויס, מארגן גיב איך דיך איבער דער פאליציי״. איך האב זיין ווייב געבעטן א ביסל וואסער די ליפן צו באנעצן, זיי האבן מיר זייער געברענט, ווייל שוין 3 טאג ווי איך האב נישט געגעסן און אפילו אביסל וואסער נישט געטרונקען. די גויה האט מיר דערלאנגט א ביסל וואסער און איך האב זיך ביים גוי געבעטן, ער זאל מיך ארויסלאזן, אבער ער האט נישט געוואלט. איך האב אים געבעטן מיט גוטן, ווייל איך האב נישט געוואלט עס זאל ווערן א רעש אין פאל ווען איך וועל זיך באנוצן מיט כוח, אבער ער האט זיך געהאלטן ביי זיינעם ; איך וועל דיך איבערגעבן צו דער פאליציי. איך בין שוין גרייט געווען מיין ביטער הארץ אויף אים אויסצולאזן און דא ערשט האט זיך די גויה אריינגעמישט און געפרעגט פארוואס ער לאזט מיך נישט ארויס. „וואס איז דאס דיין עסק״ ? האט זי געזאגט, זי איז צו צו דער טיר אים פון דארט אוועקגעשטופט און מיר געעפנט די טיר.

איך האב זיך צוגעשווערצט צו א גוי, וואס האט אמאל ביי מיר געארבעט. איך בין צוגעגאנגען צו זיין הויז און זיך געשטעלט אין דער זייט ווארטן, אפשר וועט עמיצער ארויס. איינער פון די 2 ברידער איז ארויס מיט א לאמפ, צו גיין אין שטאל אריין. איך האב אים שטיל א רוף געטון, ער האט מיך גלייך דערקענט און מיט דער האנט מיר געוויזן, איך זאל צוגיין צום סטויג שטרוי. ער איז מיר באלד נאכגעקומען, זיך מיט מיר געפרייט און מיר געזאגט, אז ער האט מורא מיך אריינצונעמען אין שטוב אריין, כדי זיין שטיף-פאטער זאל נישט וויסן פון דעם. ער האט מיר דערציילט אז מיין פאמיליע און די גאנצע גרופע, וואס מ׳האט געכאפט אין וואלד, געפינען זיך אין זאסלאווע און אז אלע לעבן. ער האט אויך דערציילט, אז ווען מ׳האט זיי געכאפט האט דער געסטאפו-מאן געשלאגן מיין ווייב, איר דעם רעוואלווער צוגעשטעלט צום הארץ און זי געפארשט, ווו איר מאן געפינט זיך. איך האב דאן באשלאסן אויך צו גיין קיין זאסלאווע. דער גוי מיט זיין ברודער האבן מיר צוגעגרייט א פעקל מיט עסנווארג און מיר געגעבן 20 מארק. איך בין צוריק אין וואלד, ווו איך האב איבערגעלאזט הערמאן אייזן, מענדל, לייביש און חוה דים און מיר זענען אוועק מיט די וועלדער קיין זאסלאווע. דעם צווייטן טאג זענען מיר אנגעקומען קיין זאסלאווע און גלייך צו צום טויער. דארט האט אונדז דער קאפו דוד פעלד איבערגענומען און גלייך ארעסטירט. א פאר שעה שפעטער איז געקומען

דער געסטאפּו הויפּט רוצח, פוק י״ש, אונדז אפּגעמאסטן מיט זיינע סאַדיסטישע אויגן און געזאָגט : „צו דער אַרבעט!״.

יעדער איז געוואָרן צוגעטיילט צו אַ אַרבעט. מיך האָט מען צוגעטיילט אין אַ קוזשניע. איך האָב זיך דאָרט געטראָפן מיט מיין גאַנצער משפחה.

אין זאַסלאַוועו איז יעדע 2 וואָכן פאָרגעקומען אַ „אַקציע״. מ׳פלעגט אַרויסרופן אַלע יידן און זיי אויסשטעלן אין 2 רייען. די, וועלכע מ׳האָט געהייסן גיין אין דער רעכטער זייט, זענען איבערגעבליבן צו דער אַרבעט און די אין דער לינקער זייט, צו 3 הונדערט, האָט מען אַוועקגעפירט צום וועלדל און אויסגעשאָסן.

באַלד די ערשטע וואָך ווען מיר זענען געקומען, איז געווען אַ אַקציע און צווישן די 8 הונדערט געשאָסענע זענען אויך געווען מיין מאַמע און מיינע 2 קינדערלעך הי״ד. מיך און מיין ווייב, האָט מען דערווייל אַוועקגעשטעלט אין דער רעכטער זייט, מיין ווייב האָט געאַרבעט אין דער שניידעריי. די 800 האָט מען אַרומגערינגלט מיט אוקראַאינישע פּאָליצײַ און מיט געסטאַפּאָ און אַרויסגעפירט צום וואַלד, ווו עס זענען שוין געווען צוגעגרייט מאַסן-גרעבער. עס זענען געווען וועלכע האָבן געפּרוּווט צו אַנטלויפן, האָט מען נאָכגעשאָסן מיט דום דום קוילן, וואָס פלעגן צערייסן דעם קאָפּ אויף שטיקלעך. מ׳האָט אַלע אויסגעשטעלט ביי די צוגעגרייטע גרעבער און געשאָסן אויף זיי מיט מאַשינגעווער. שפּעטער האָט מען אונדז, די איבערגעבליבענע, גענומען אויף דעם פּלאַץ און מיר האָבן געמוזט אַריינוואַרפן די געשאָסענע, אין די גריבער אַריין, און זיי פאַרשיטן מיט ערד. מיר האָבן אויך געמוזט צוזאַמענקלויבן די שטיקלעך שאַרבנס, וואָס האָבן זיך צעשפּרונגען, פון די מענטשן וואָס האָבן געפּרוּווט צו אַנטלויפן און זייערע קעפּ זענען צעשפּרונגען געוואָרן פון די דום דום קוילן. צווישן די וואָס איך האָב באַגראָבן זענען אויך געווען מיינע צוויי טייערע קינדערלעך (ביידע יינגלעך). ביים פאַרשיטן די גרעבער האָט איין פרוי, די טייך פון לינסק זיך אויפגעזעצט ביי דער פּאַסע און געבליבן זיצן. דער געסטאַפּאָ הונט ימח שמו, פוק, האָט דאָס גלייך דערזען, ער האָט זיך אַביסל דערווייטערט, אַרויף אויף אַ בערגל, כדי צו פּרוּוון צי ער קען גוט צילן און איר גלייך געטראָפן אין קאָפּ, זי איז גלייך אַריינגעפאַלן אין גרוב. מיר האָבן אויך געטראָפן לייביש דים פון קאַלניץ, ער האָט זיך נאָך געוואָרפן. מיר האָבן נישט געוווּסט וואָס צו טון, מיר האָבן נישט געוואָלט מעלדן דער געסטאַפּאָ און מיר האָבן קיין ברירה נישט געהאַט און געמוזט אים אַזוי צודעקן. מיר האָבן פלוצים באַמערקט, ווי פון אונטער אַ באַרג קליידונג און אַנדערע פאַרשידענע זאַכן, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ קעפּל פון אַ מיידל, וואָס האָט זיך אַרויסגעשטופּט פון אונטער דעם שטויס קליידער, זי איז געווען בלויז אין אַ העמדל. מיר האָבן זי אַרויסגעצויגן און זי געהאַלטן נעבן אונדז פאַרדעקנדיק די גריבער, איז דאָס בלוט אַרויס פון אויבן און די פאַרשיטע ערד, האָט זיך געוויגט אין בלוט.

אַ יעדער צוויי וואָכן זענען פאָרגעקומען דיזעלבע אַקציעס און דער לאַגער האָט זיך צוביסלעך אויסגעלערט. מ׳האָט שוין אָנגעהויבן צוזאַמענברענגען פון די „פּלאַצאָוו-

קעס", דאס הייסט, די יידן וואס האבן געארבעט אויסער דעם לאגער, אין דער געגנט פון באליגראד, טשיסנע און אין דער געגנט פון טרעפטשע ביי סאניק. איך בין אבער זיכער געווען, אז אין דער נאענטסטער אקציע וועט מען אלע פרויען פארנעמען, צווישן זיי אויך מיין ווייב. די נאכט פאר דער אקציע בין איך שוין נישט געשלאפן און געקלערט וואס צו טון. אין דער האלבער נאכט בין איך אויפגעשטאנען, גענומען די שליסל פון דער קוזשנע, וואס איך האב ביי מיר אלעמאל געהאט, אריין אין בלאק, וווּ מיין ווייב האט געשלאפן, זי אויפגעוועקט, געהייסן זיך אנטון און גיין מיט מיר. זי איז געווען מיד פון דער ארבעט, פון הונגער און דאס הארץ איז ביי איר געווען פארשניטן, נאכדעם ווי די תלינים-סאדיסטן האבן איר פון דער האנט די 2 טייערע קינדערלעך ארויסגעריסן און זיי אזוי ברוטאל דערשאסן. זי איז שוין געווען גלייכגילטיק צום לעבן און נישט געוואלט גיין מיט מיר. איך האב זי אנגענומען ביי דער האנט און מיט כוח זי ארויסגעצויגן פון בעט און מיר זענען אוועק אין דער קוזשניע, ווו איך האב געארבעט. דארט איז געווען אזא מין טונעל, ווו מען האט ארויסגעצויגן דעם רויך פונעם בלאָזזאק. איך האב דעם טונעל געעפנט, אים אויסגערייניקט פון די שטיקער אייזן און זי דאן דארטאהין אריינגעשטופט. איך האב דעם טונעל פארדעקט פון אינעווייניק, לופט האט זי געהאט פון דרויסן, פון דער צווייטער זייט. איך האב צוריק פארשלאסן די קוזשניע און אוועק צוריק אין מיין בלאק. דעם צווייטן טאג אין דער פרי האט מען געברענגט די יידן וואס האבן געארבעט אין טרעפטשע, צווישן זיי איז אויך געווען ישראל שטיין, מ'האט צוזאמענגענומען אויך אלע פון לאגער, איבערהויפט אלע פרויען פונעם בלאק, ווו מיין ווייב איז געווען, אזויווי איך האב געקלערט אז עס וועט טאקע אזוי זיין. די פרויען האבן אנגעהויבן צו אנטלויפן. די געסטאפו, וואס זענען געשטאנען ביי די בלאקן האבן זיי נאכגעשאסן און אלע אנטלויפעריננס זענען געהרגעט געווארן און געפאלן אין די גאסן פונעם לאגער. אלע איבריקע, א חוץ די וועלכע האבן געארבעט ביי נויטווענדיקער ארבעט, האט מען ארויסגענומען אין וואלד און די אקציע איז אדורך ווי אלע אנדערע אקציעס. נאך דער אקציע האבן מיר, איך, אברהם פראנק פון סרעדנע, מענדל און חוה דים פון קאלניץ, ישראל ראנד פון חיצנע און זיין שוועסטערס מיידאלע פון סרעדנע, באשלאסן ביי נאכט צו אנטלויפן, ווייל מיר האבן געזען אז דאס זענען די לעצטע טעג פון אונדזער לעבן. איך האב צוגעגרייט א שער, וואס איך האב גענומען פון דער קוזשניע, כדי דורכצושערן די דראטן פונעם לאגער. ביי נאכט זענען מיר זיך צוזאמענגעקומען, איך האב ארויסגענומען מיין לאה'ן פונעם טונעל און מיר זענען צוגעקומען צו א פלאץ, ווו עס איז נישט געווען קיין וואך, איך האב אויפגעשניטן די דראטן און מיר זענען ארויס פונעם לאגער. מיט די וועלדער זענען מיר געגאנגען ביז צו די קאלניצער וועלדער און דארט זיך צעשיידט. א יעדער איז אוועק אין זיין דארף, מיט דער האפענונג, אז יעדער וועט זיך קענען דארט באהאלטן ביי א היימישן גוי, א שכן, ווו מ'האט ביי אים פיל זאכן איבערגעלאזט ביים פארלאזן די היים. איך און מיין ווייב זענען ביי נאכט אוועק צו די 2 ברידער, וועלכע האבן ביי מיר אמאל געארבעט. איך האב איינעם פון די

ברידער געטראפן אין דרויסן ביי דער שטוב, אים דערציילט פון אונדזער לאגע. ער האט מורא געהאט אונדז אין שטוב אריינצונעמען, ווייל זיין שטיפ-פאטער וועט אונדז אויסגעבן און דעמאלט איז אונדזער און זיין לאגע א פארפאלענע. איך האב אים געזאגט, אז מיר האבן נישט געקלערט ביי אים צו בלייבן, מיר וועלן זיין אין וואלד, נאר מיר ווילן אז ער זאל אונדז העלפן מיט עסן. ער האט מסכים געווען און ערשטנס האט ער אונדז באהאלטן אין שטאל אין שטרוי. די צווייטע נאכט בין איך מיט די צוויי ברידער אוועק אין וואלד, איך האב געפונען א פלאץ צווישן בערג און שטיינער און מיר האבן זיך גענומען גראבן א בונקער. מיט שווערער מי און פיל שווייס איז מיר ענדלעך געלונגען אויסצוגראבן א גרוב צווישן שטיינער. מיר האבן זיך ביינאכט דארט אריינגעשטופט. אויף אונדזער גליק איז באלד אויפן צווייטן טאג געווען א שטארקער רעגן, וואס האט אפגעווישט און אפגעשווענקט אלע שפורן פונעם גראבן. די באַדינגונגען זענען געווען שרעקלעך, עס איז געווען ענג, מ'האט זיך קוים געקענט איבערדרייען. א גאנצן טאג האבן מיר געמוזט זיצן שטיל און איבערהויפט נישט געטארט זיך ארויסווייזן.

מיט א פאר טאג שפעטער בין איך געוווירער געווארן, אז מענדל דים פון קאלניץ האט נישט ווו צו זיין, ווייל זיין גוי האט אים נישט געוואלט באהאלטן און ער האט באשלאסן צוריק צו גיין קיין זאסלאוו. דער גוי האט אים געזאגט, אז לייביש קאלניצערס זון ארבעט נאך אין זאסלאוו ביי דער געסטאפו אינעם צווייטן דארף, ער זאל אויף אים ווארטן ווען ער פארט צוריק, וועט ער מיט אים פארן קיין זאסלאַוו. ער האט זיך אוועקגעשטעלט אין וועלדל ביים וועג און געווארט אויף אים. ער האט געזען א וואגן זיך דערנענטערן און ער איז זיכער געווען אז דאס איז זיין וואגן איז ער ארויס פונעם וועלדל, זיך געשטעלט אויפן וועג און געוויזן מיט דער האנט אז מ'זאל שטיין בלייבן. דער וואגן אבער איז נישט געווען פון די קאלניצער נאר פון דער געסטאפו. זיי האבן אים געכאפט, צוגעבונדן צום שליטן און אנגעטריבן די פערד מיט דער גרעסטער שנעליקייט, נאכשלעפנדיק אים אויף דער ערד נאכן שליטן. זיי האבן אים צוגעפירט צו א הויז און אים געפארשט ווו עס איז דא נאך יידן און ווער עס באהאלט זיי. זיי האבן אים א גאנצע נאכט שרעקלעך געפייניקט, זיינע יעמערלעכע געשרייען האבן זיך געהערט איבערן גאנצן דארף. זיי האבן אים געבראטן מיט גליענדיקע אייזנס, געשטופט נאדלען אונטער די נעגל און ערשט אין דער פרי האבן זיי אים דערשאסן.

מיר זענען אזוי די גאנצע צייט געזעסן אינעם גרוב. ווינטער האט מען איבערהויפט נישט געקענט ארויסקומען פונעם גרוב, זיך נישט געוואשן, די ווערם און די לייז זענען אויף אונדז ארומגעקראכן און אונדז געפרעסן לעבעדיקערהייט. אין יולי אוגוסט 1944 האט זיך דער פראנט דערנענטערט צו אונדזער געגנט און מיר האבן געהאפט, אז עס דערנענטערט זיך שוין דער סוף צו אונדזערע צרות, אבער אונדזער לאגע איז נאך פיל ערגער געווארן. עס האבן זיך אנגעהויבן צו דרייען אין וואלד אוקראינישע באנדעראוועצעס. איך בין איינמאל ביינאכט ארויס פון בונקער און ליגנדיק, זיך אוועק-

גערוקט אויף א בערגל, צו זען וואס עס טוט זיך אין דרויסן. אין דעם האב איך דערזען א באנדעראוויעץ שטייט אויף דער וואך און קוקט אויף מיר. ער האט זיך, ווייזט אויס, דערשראקן פאר מיר און מורא געהאט זיך צו דערנענטערן צו מיר. איך האב זיך גלייך געגעבן א רוק אראפ פונעם בערגל, אין דער צווייטער זייט אריין און דאן אנטלאפן אין א אנדערע ריכטונג, כדי ער זאל נישט באמערקן ווו דער בונקער איז. ערשט נאכדעם האב איך זיך לאנגזאם צוריקגעקערט אין בונקער.

דער פראנט האט זיך דערנענטערט נאך מער. די סאוויעטן זענען שוין געשטאנען נעבן סאניק. אין די וועלדער האבן זיך געדרייט, באנדעראווצעס און פארטיזאנער, מ'האט נישט געקענט ארויסווייזן זיך פונעם בונקער. אונדזער גוי, וואס פלעגט אונדז עפעס ברענגען צו עסן, האט אויך געהאט גרויסע שוועריקייטן צוצוקומען צום בונקער. איך האב באשלאסן ארויס צו גיין פונעם בונקער און זיך דורכצושווערצן צו די סאוויעטן, אבער ווען דער גוי האט געהערט פון מיין באשלוס איז ער געוועזן שטארק דאגעגן און מיך געווארנט, דאס נישט צו טון. אויב איר האט שוין אויסגעווארט ביז איצט, האט ער געטענהט, זאלט איר האבן נאך א ביסל געדולד און ווייטערווארטן. וואס ווילט איר, האט ער זיך געהיצט, לויפן גלייך אין פייער אריין? נאך זיין מיינונג, וועט עס מער נישט דויערן ווי א פאר טאג, ווייל די סאוויעטן שטייען שוין ביי לינסק.

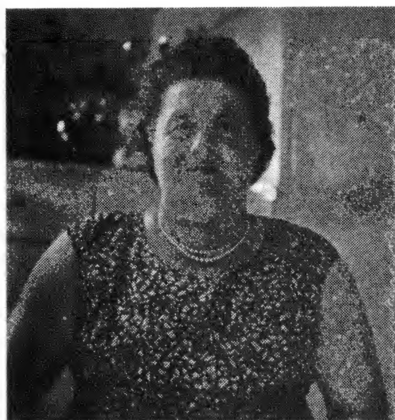
דעם צווייטן טאג ביינאכט, מוצאי שבת, האט מען שוין געהערט שיסן גאנץ נאענט און נאך דער האלבער נאכט, האבן מיר שוין געהערט, נעבן אונדז אין וואלד רעדן דייטש. עס האט זיך אנגעהויבן א שטארקע באמבארדירונג פון קאנאנען גאנץ נאענט צו אונדזער בונקער. נאענט ביים בונקער איז געלייגן א דייטשער זעלנער און געשאסן, עס האט אבער באלד אין אים ארייגעזעצט א קויל און ער האט זיך איבערגעדרייט אויפן בונקער. גאנץ פרי איז שטיל געווארן. אין דער פרי איז אונדזער גוי געקומען צו לויפן מיט א שמחה און געזאגט „איר זענט שוין פריי", די דייטשן זענען אוועק און די סאוויעטן זענען אין דארף.

מיר זענען ארויס פונעם בונקער און געקוקט איינער אויפן צווייטן, גלייך ווי מיר וואלטן זיך זעלבסט נישט געקענט גלויבן, צי איז דען מעגלעך, אז מיר זענען פריי.

אויפגעצייכנט דורך דוד קעסלער פון באליגראד.

מנחם דרורי (ליבר)
בליגרוד

תמונת המחבר

תמונת אחותו רייזל ליבער.

הקדמה

אחים ואחיות היקרים! כעת עלינו החובה שמקומו של הספר „יזכור" לא יהיה רק בארון הספרים, אלא בזכרוננו ובלבנו ובזכרון ילדינו והדורות הבאים, למען ידעו מה שקרה לנו בדרך הארוכה הזאת, מהגלות עד שהגענו אל המנוחה ואל הנחלה. ולמען שידעו את התלאות, את הסבל, את הצרות ואת המחיר היקר ששלמנו אנו ואבותינו בדם ובנפש בכל תקופות הגולה ובימי השואה במיוחד, על „החטא" שלעולם לא הכחשנו את מוצאנו היהודי ובוקר וערב התפללנו, אבותינו ואנו לשיבת ציון. עלינו להשפיע על ילדינו והנוער שלנו שגם הם יקראו ספר יזכור זה וישננו אותו היטב למען יזכרו וידעו למסור את תכנו לדורות הבאים בכדי להנציח את זכרם של אבותינו מהגולה ואת זכרם של אלה אשר מסרו את נפשם על קדושת השם בימי השואה.

ראיתי וחייתי

בחגים בשנת 1939 נכנסו הגרמנים לבליגראד. מובן שזה עורר בהלה בעירה, כי כבר היה ידוע לנו, מה שעוללו הרוצחים בהכנסם ללינסק ואיסטריק; שדדו, הכו ורצחו. אולם להפתעתנו באו הקצינים הראשונים, עברו ע"י בית הכנסת, פנו בברכת שלום ושאלו, אולי ידוע לנו אם נמצא איזה כוח צבאי פולני בסביבה. בהתחלה התנהגו באדיבות. כעבור כמה שבועות התחלף הצבא ובמקום הראשונים האדיבים, באו חוליגנים צעירים, סדיסטים נאציים ואז התחילו הצרות. הגיעו גם אנשי הגסטפו וארגנו מיליציה אוקראינית (שצובי־קים). יצאה פקודה שכל יהודי צריך לשים סרט לבן על יד ימינו. אנשי הגסטפו הסתובבו

בכל מקום, ברחובות ובסמטאות, גזזו זקנים ופאות בעינויים, מבלי להתחשב עם זקנים וקשישים. מפני כל חיל היה היהודי צריך להסיר את כובעו, מי שלא הסיר את הכובע, קבל מכות רצח ולפעמים גם כמה שעות מאסר. קבל מכות גם אם הסיר את כובעו ונוסף לכך גם השמצה כגון: יהודי מלוכלך! אני חבר שלך? לעתים קרובות ערכו גם בקורי בית והכו במקלות, באגרופים ובעטו במגפיהם באכזריות שאין לתאר, לפעמים עד לידי התעלפות, מבלי להבדיל בין נער וזקן ובין ילדה ואשה הרה.

בועד היהודי (יודנראט) היו: ד״ר הופמן, יאָוויטש, יצחק גליקסמן, קנבלברד. כל פעם שהועד היה צריך להתיצב לפני הגסטפו, כדי לקבל הוראות, היו מקבלים אותם במקלות ובמכות. פעם הופיעו השוציאביקים אצל ד״ר הופמן, עם פקודה מהגסטפו, שעליו תו״מ להופיע אצלם. הוא רצה להחליף את בגדיו ובקש מהם לחכות לו רגע, אבל השליחים לא רצו לחכות וסחבו אותו בכוח. הוא התנגד בחריפות להתנהגותם הגסה. הם הלשינו עליו בגסטפו, והרוצח הנאצי שלף את אקדוחו וירה בו במקום. הוא היה הקרבן הראשון שנהרג על קידוש השם.

לקחו לעבודת פרך ולא שלמו בכלל. מזון קבלו מנות קצובות שבועיות, אבל המנה הספיקה בקושי ליום אחד.

כמה צעירים, וביניהם דוד מלך זינגר, ברחו לעבר הסאן, לצד הרוסים, אבל היו גם כאלה שחזרו.

המצב הזה נמשך עד יוני 1941, עד פרוץ המלחמה עם רוסיה וגרושה מאדמת פולין. מאז התחילו זמנים עוד יותר קשים. הצרות והרדיפות התגברו. הגיעו שמועות על אקציות-השמדה. לפי השמועה, שהתהלכה באיסטריק, אסף איש גסטפו אחד בעזרת האוקראינים את כל יהודי הסביבה בלילה אחד, רכזו אותם ע״י היער בסביבת הכפר לשניטץ ורצחו אותם ביריות מקלעים. כמו כן ערכו חפושים בבתים, שדדו והשמידו ספרי תורה ובכלל כל ספרי קודש. בשנת 1942 החמיר המצב עוד יותר. אסור היה להסתובב ברחובות, הקטינו את מנת הלחם, רכזו את כל יהודי הסביבה לבליגראד, הרעב גדל, היה פחד לצאת מן הבית.

זכרונות של עינויים בעבודה.

לקחו קבוצות לעבודות מתיחת חוטי טלפון. היו צריכים לסחוב סלילי חוטים דרך נחל, לא נתנו לעבור דרך גשר או במקום צר, אלא דחפו אותם במכות רובים לתוך המים ובבגדים ונעלים רטובים, היינו צריכים להמשיך ולעבוד, במשך כל היום, מבלי להחליף את הבגדים ומבלי לחבוש את הפצעים והסריטות שקבלנו מהסלעים במים, עד זוב דם.

לקחו אותנו לעבודה במחנה צבא, לנקות את אבזמי הסוסים. אף חיל לא היה עובר על ידנו מבלי לבעוט בנו, אם זה בפנים ואם זה בבטן, איפה שהיה לו נוח יותר.

לקחו קבוצות לעבודה במנסרות, לנסר בולי עץ ללוחות. הפקוח היה בידי החוליגנים האוקראינים שהעבידו אותנו בפרך בלוית מכות כשהם עומדים וצוחקים.

כשהגיעו אנשי הגסטפו בפעם הראשונה לבליגראד, כוונו אותם החוליגנים האוקר-אינים לבתיהם של ר׳ ליפא מיזלס, לרב ר׳ חיימל רבין ולר׳ איטשע דיין ז״ל. עשו אצלם חפושים, הוציאו כמעט את כל הסחורות מהחנויות, סחבו את ר׳ ליפא בן השבעים בזקנו וגזזו לו את זקנו הלבן. הוא התחנן בפניהם בבכי שיכו אותו, אבל שלא יגזזו את זקנו, ברם ללא הועיל. ערכו חפושים אצל אנשים שהיו ידועים בתור ציונים, החרימו כל ספר ציוני ואסרו לחקירה את בעל הספר, בטענה שהציונים הם קומוניסטים. אחרי חקירה כזאת היו הנחקרים חוזרים בלי שינים או ביד שבורה. השיצוביקים אסרו את לייבל מזאצ׳ב, החזיקו אותו כמה ימים במאסר והכו אותו. אחרי שהחזירו אותו הביתה, שכב עוד שבועיים במטה ומת. לקחו את המאפיה של יוסף העריגג ומסרו אותה לאוקראיני.

בשנת 1942 רכזו את כל יהודי הסביבה לבליגראד וזה גרם לצפיפות גדולה מאד, בבית אחד גרו כמה משפחות. הרעב גדל והתנאים היו איומים. את הבגדים האחרונים היו נותנים בעד פרוסת לחם או בעד תפודים אחדים. יהודי הכפרים, אכרים מדורי דורות, היו מוכרחים לעזוב את ביתם ואת כל רכושם, שרכשו להם בזיעת אפם ובזיעת אבותיהם מזה כמה דורות, בעבודה חקלאית מפרכת, והכריחו אותם למסור את בתיהם ואת כל רכושם לגויי הכפר ולחתום על חוזה של מכירה מרצונם הטוב. גם בבליגראד הכריחו את כל אלה, שהיו להם בתים או שדות, לחתום על חוזה דומה. הסבל היה קשה מאד, אין לתאר את הרעב ואת תנאי העבודה הקשים, המלווים מכות, עינויים ובזיונות על כל צעד ושעל. את בתי המדרש הפכו למחסנים ואת בית הכנסת הגדול — למחסן של בשר חזיר.

בשעת הרגיסטרציה בפנים המשרד, מלאו רשימה עם כל הפרטים ואחד מהגסטפו, שם חותמות, אבל לא לכולם, רק לפי ראות עיניו, לאלה אשר אפשר היה עוד לנצל אותם לעבודה. לאלה אשר לא קבלו חותמות, ניתן רמז להיות מוכנים למשלוח להשמדה. הרגיסטרציה נגמרה לפנות ערב בלי קרבנות רק הודות לליב ורנר, ראש היודנראט הסנוקאי, שהגיע בשעה 11 לבליגראד. עם הגיעו נפסקו קצת המכות, הוא הצליח במקצת להרגיע את החיות הטורפות ובזה מנע קרבנות באותו יום. כעבור כמה ימים לקחו את הנגרים לזאסלאוו לעבודה, לבנות את הצריפים שהכינו עבור יהודי באליגראד, לינסק, ליטוביסק, סנוק והסביבה.

מיום ליום החמיר המצב והרגישו כבר שהימים הם ספורים. הקץ התקרב. רק הרצון החזק לחיים, החדיר עוד איזשהו נצוץ של תקוה, אולי בכל זאת יקרה איזה נס מהשמים, אולי ישאר לכל הפחות אחד ממשפחה, שיוכל לספר כיצד נחרב ישוב יהודי ושיוכל למסור את הצוואה האחרונה: נ ק מ ה! התלינים השתוללו בלי גבול, ערכו טבח בלינסק, ירו ממש ברחובות. בוואלי מיכאווע אספו את כל היהודים למקום אחד, חלקו אותם לשני מחנות, והפרידו בין משפחות וילדים. מחנה אחד שלחו לזאסלאוו ואת המחנה השני סגרו בבית הכנסת ואחר כך הוציאו אותם למקום שהכינו מראש, הרגו אותם ביריות וזרקו אותם לתעלות שהכינו מקודם. אלה שלא נהרגו, רק נפצעו, נקברו חיים.

כעבור כמה שבועות, ביום ששי, ערב שבת, יצאה פקודה להעביר את כל יהודי באליגראד והסביבה, לזאסלאוו. אחרי הצהרים אותו יום הגיעה בשורה שבטלו את הצו. על סמך הבשורה הזאת התפשטו כבר בעירה כל מיני שמועות בדויות ואחת מהן, שבגרמניה פרצה מהפכה. העובדים בזאסלאוו, הנגרים ישעיהו, יוסף ובנימין שפירא, משה ומנדל רודי ועוד נגרים קבלו חופשה ביום ששי זה וספרו על ההכנות שעשו שם, סדרו צריפים והכינו תעלות ארוכות. אחרי מספר ימים נודע שהצו לא בוטל, הגזרה בעינה עומדת, אלא נדחתה. ביום ששי הבא, יצא הצו הגורלי מאת פרנק ימח שמו וזכרו. להעביר את כל היהודים לזאסלאוו.

הגזרה יצאה ולא קרה כל נס. אי אפשר לתאר ואי אפשר להשיג את יום הששי הטרגי הזה, את הצער האיום והכאב של האבות והאמהות לגבי ילדיהם, לגבי הטף שלא הבין עוד שום דבר. היה כבר ידוע לכולם, בשביל מי הוכנו כבר לפני שבוע התעלות הארוכות האלה בזאסלאוו. אנשי העירה צעקו ובכו מרה. האמהות רצו לבית הקברות לעורר את רחמי שמים. הבכיות והצעקות שוברות הלב, נשמעו בכל העירה. מיד הופיעו סדיסטים גרמנים וגרשו את האמהות מבית הקברות במכות רצחניות. הבכיות המרות גברו מרגע לרגע. נשמעו קולות של האמהות שבאו בטענות כלפי מעלה. „רבונו של עולם — צעקו האמהות — תן רחמיך לשיות הקטנות האלה שטרם חטאו. איך תוכל להביט מלמעלה לצער של השיות התמימות האלה הזכות והטהורות, איך תוכל להביט לצער התהומי של האמהות ולהחריש? אין תשובה! השעות זזו, לא עמדו במקומן, הגיע כבר לפנות ערב ולא נשקפה כל תקוה, לא קרה הנס. לא עזרו הבכיות, היללות והתפילות. השמים היו אמנם בהירים, אבל שערי השמים היו סגורים על מסגר במנעולי עשת קשה. ברחוב טילו האוקראינים והפולנים המקומיים, שגדלו על הלחם היהודי, צחקו, שמחו והתלוצצו על משבתינו. באי סבלנות חכו כבר לרגע, שיוכלו להתחלק ברכוש היהודי, שנרכש בהרבה עמל וזעה ושנשאר כעת הפקר.

הזמן לא עמד. השאיפה לחיים הולידה אצל כל אחד תכניות משונות, פנטסטיות. המוח עבד בלי הרף, איך להנצל משיני החיות הטורפות האלה; אולי לארגן התקוממות כללית ואולי לברוח ליערות, אולי זה ואולי זה, אבל כל אלה היו תכניות הבל, שאינן בנות בצוע. איך אפשר אפילו לחלום על התקוממות בלי נשק, בלי עזרה מבחוץ, בסביבה עוינת ושכל אחד מטופל בהרבה ילדים קטנים? יכול להיות שמפני הגרמנים אפשר היה להתחבא ביער, אבל מהגוים המקומיים לא היתה כל אפשרות להתחבא שם, כי הם מכירים את היער יותר טוב מהיהודי. חוץ מזה היה ידוע באילו מיתות משונות הנאצים היו הורגים יהודים שברחו ונתפסו, בזמן שהוציאו את יהודי הכפרים לבליגראד. אחרי שתפסו יהודי כזה היו שורפים את בשרו בברזל לוהט, ענו אותו בעינויים אכזריים, חתכו ממנו חתיכות אצבע עד שיצאה נשמתו. המיתות האכזריות האלה הפחידו הרבה מלברוח, אבל בכל זאת החליטו הרבה לברוח ליערות, הגם שהיו בטוחים, שהבריחה לא תציל אותם ממות, — הם לא רצו לראות במות יקיריהם. ועוד דבר, לפי הידיעות מהחזית הרוסית קוו הרבה שהסוף של הגרמנים קרוב, זה רק ענין של כמה חדשים.

חכו כבר בכליון עינים ללילה כדי שיוכלו לברוח, אבל החוליגנים שמרו על כל מבוא בית יהודי, למנוע מהם לברוח ליערות. הם תפסו הרבה יהודים שנסו לברוח ומסרו אותם לידי המשטרה. למשפחות אחדות עלה בכל זאת לברוח ליערות.

בין המשפחות שהחליטו לברוח היה גם אחי הערש מלך וקבוצה של המשפחות שיוביצים מוואלי מיחאבי. אחי הערש מלך אמר לי, לאחותי ולאח הצעיר שמואל, להיות מוכנים לברוח. נפרדנו בדמעות ובנשיקות מאבינו הזקן. הוא אמר לנו, בקול חנוק מדמעות „לכו ילדי, אני כבר זקן וחלש, לא אוכל ללכת אתכם, אני לא רוצה להיות לכם למכשול בדרך. לכו ילדי והקב״ה יוביל אתכם בדרך הטובה ויציל אתכם משיני החיות הטורפות. הלואי שתוכלו להחזיק מעמד ולהשאר בחיים. אנו לא נתראה, יש לי ההרגשה שאנו נפרדים לנצח, אבל זכרו ילדי את המלים האחרונות שלי: **מי שישאר מכם בחיים, עליו לקחת נקמה!** נקמה בעד הצרות והבזיונות ועל הדם היהודי השפוך כמים״. בלב כאוב וקסוס השארנו את אבינו הזקן ויצאנו לדרך.

לפני שירד הערב התאספנו אצל הדוד, עקיבא רודר, בבית שהיה פעם משרד המשט-רה. בלילה, בזמן שרצינו לצאת לדרך נוכחנו שהחוליגנים האוקראינים העמידו מתנדבים על יד כל בית יהודי ולא נתנו לצאת. הם שמרו במקלות ובגרזינים וברחובות הסתובבו גם שוטרים גרמנים ואוקראינים. הלילה עבר וכשעלה השחר, הסתלקו החוליגנים מהשמירה, בהיותם בטוחים שביום לא ירהיבו לברוח. השיוביצים מוואלי מיחובי ותרו על הבריחה. אנחנו נפרדנו מהנשארים ויצאנו. עברנו מהר ע״י בית הקברות, נפרדנו גם מהם וקנאנו בהם על שמתו מיתה טבעית על מטותיהם ונמצאים כבר בעולם האמת. נכנסנו ליער, מהרנו ורצנו עד שכמעט נפלנו. ישבנו לנוח וטכסנו עצה, מה יהיה הלאה אתנו, בלי בגדים, מלבד באלה שהיינו לבושים, בלי מזון, בלי תקוה שנוכל להתקיים. מחשבות נוגות ואיומות רדפו אחת את השניה. התגעגענו למשפחה! השארנו שם את אחינו הבכיר עם ילדיו הקטנים ואת אחיותנו. היינו בסך הכל 5 נפשות: אחי הערש מלך עם אשתו, בתו של הדוד עקיבא רודר, אחותי ריזל, אחי הצעיר שמואל ואני. עזבנו לצמיתות את עירתנו באליגראד, הלב כאב מגעגועים ומצער.

התחיל להחשיך, היער הפיל אימה, גשם התחיל לרדת ואנו המשכנו ללכת לכוון העירות של הכפר ראבעך, היות ואחי, הערש מלך ושמואל, ידעו את שבילי היערות האלה. הם חיו שם כל השנים אצל הדוד זלמן מראבעך, עד שהנאצים גרשו אותם לבליגראד. סו״ס באנו בדרך היערות לראבעך. הגשם הלך והתחזק. הערש התגנב בלאט לאיזה בית גוי, שכנו לשעבר, ששררו ביניהם יחסי שכנות טובה ושלידו גם מסר, לפני הגרוש, חפצים לשמירה. הוא דפק בלאט בחלון והגוי יצא. הערש מלך בקש אותו שיתן לנו להכנס למשך הלילה לרפת, עד שיפסק הגשם. הגוי פחד ובקש מהערש שבל יתקרבו סמוך לביתו, כי אם ישמעו השכנים, ילשינו עליו ומחכה לו אז מות בטוח. הגוי ספר לו שהגרמנים גיסו לשבת זו בכל הסביבה עגלות עם סוסים; יצא שעל כל אחד להעלות על העגלות את כל מטלטליו של המגורשים, זה היה כנראה טכסיס לבלבל

את החושים של המגורשים, כי אם דורשים מהם להביא את מטלטליהם, בטח לוקחים אותם לעבודה ולא להמתה, כדי שלא יברחו.

הערש מלך חזר עם הבשורה, שאנו מוכרחים להכנס ליער. הגשם התחזק עוד יותר, הגענו לרפת שנמצאת רחוקה מהכפר וישבנו שם כמה שעות, עד שהגשם חדל ומהרנו להגיע ליער. בבואנו ליער התחיל הגשם מחדש. מצאנו שם עץ חלול מבפנים מונח על הארץ, (אנשי הכפר קראו לעץ נבוב כזה „קאלאדע״) כסינו את העץ מלמעלה בענפי עצי אורן וכל חמשתנו נדחקנו פנימה. בתוך העץ הזה ישבנו שבוע. הגשם חדל. הקמנו סוכה מענפים ובלילה יצאנו לשדות לחפש תפודים. באצבעותינו חפרנו באדמה, השתדלנו להוציא מתוך האדמה את התפודים ולהשאיר את הירק הגדל מלמעלה, כדי לא להשאיר עקבות. אחרי עבודה כזאת, חזרנו עם אצבעות נפוחות וצפרנים פצועות עד זוב דם.

ראש השנה הגיע, ראש השנה הראשון ביער. הלב קסס מכאב, נדמה היה לנו, כאילו אנו נחנקים מכאב וצער, בזכרנו את ראש השנה האחרון, בהיותנו כולנו ביחד בבית והתפללנו בבית המדרש של ר׳ ליפא מיזלס ע״ה, כמה דמעות שפך הוא בתפילתו! ר׳ אליעזר לעפלשטיל התפלל „שחרית״ ובתפילת „לאל עורך דין״, נחנק כמעט מדמעותיו, ר׳ ליפא התפלל „מוסף״ ובתפילת „ונתנה תוקף״, טבל ממש בדמעותיו, כאילו הרגיש שזה לו ה„נתנה תוקף״ האחרון שלו. בזכרונותינו עברו ראשי השנה הקודמים, הקדושה שהרגישו בעירתנו בימים ההם. ראינו בדמיוננו את בית הכנסת הגדול, האותיות המוזהבות המצוירות בכניסתו „מה נורא המקום הזה״, החיות הקדושות, המצוירות מלמעלה, הביטו כאילו חיות הן, בקדושה וברחמים, מעל לבית הכנסת. קולו השובר לבבות של ר׳ אליעזר לעפלשטיל וה„מן המצר״ לפני התקיעות של ר׳ חיימל הדין, חדרו אז עמוק לכל לב יהודי. והיום? יחידים ביער, כמו כל חיות הטרף, ללא בית ללא משפחה, נרדפים על שהננו יהודים. הלב חשב להשבר מכאב! ישבנו ע״י מדורה קטנה, אלמים, לא יכולנו להוציא הגה, רק דמעות התגלגלו מעינינו העיפות. שכבנו לישון בתפילה יחידה, הלואי ונישן ככה עד עולם ולא נקום יותר. אבל רצוננו זה לא נתקים. ישנו על קרקע רטוב וקר וקמנו בכל זאת בריאים, לא מקוררים, אבל הרגשנו מועקה בלב, לא נעמו לנו החיים. לא נעמה לנו השמש היפה, שהביטה עלינו בקרניה המאירות והעוינות, הקרנים הטילו פחד עלינו רצינו שיהיה חושך תמיד, שהשמים יהיו מעוננים, שישרור בעולם ליל נצחי, כמו שהיה מצבנו, חשוך ואפל.

עברו ה„ימים הטובים״. בסוכות התחילו יורדים גשמים. הסוכה שלנו נשרפה, ברחנו מהמקום, פחדנו אולי מישהו ראה את האש. שלג התחיל לרדת, אבל לא יכלנו להקים בונקר, כדי שלא יכירו את עקבותינו בשלג, היינו נעים ונדים, איפה שנחנו בלילה לא שהינו ביום.

הערש היה מבקר בלילה אצל הגוי המכר, כדי לדעת מה מתהווה בחוץ. לפי מה שספר לנו הגוי, נשארו כבר מעט מאד יהודים בזאסלאוו. הרבה יהודים נורו במקום וחלק גדול נשלח לקרמטוריום בבלזץ. נודע לנו גם שאחינו הבכיר, לוי, עם ילדיו, חותנו וחותנתו, ברחו גם כן ליערות, אבל הגוים רדפו אותם. והיות ולא יכלו לראות בצער ילדיהם

הרעבים, מסרו את עצמם למחנה זאסלאוו. מהגוי נודע לנו, שביערות מסתובבים פרטיזנים ובלילות הם מתנפלים על הכפרים ושודדים מזון. החלטנו למצוא קשר עם הפרטיזנים, אולי יקבלו אותנו ונלחם ביחד. בליל נובמבר אחד נפגשנו אחי, הערש ושמואל אתם בכפר. מהם נודע לנו שהם לא פרטיזנים-לוחמים, אלא חיילים רוסים שהתחמקו מהשבי הגרמני, מתנפלים על הכפרים עם נשק ושודדים מזון. אחינו תארו להם את מצבנו והם החליטו לעבור לבונקר שלנו, שהכינונו בינתים, לקראת החורף, אחרי שהשלג הראשון נמס. חיינו ביחד אתם ובלילה השתתפנו אתם בעבודתם! (ככה הם קראו להתנפלויות שלהם). הם בנו להם בונקר לא רחוק מאתנו.

פעם, בעברם ביער פגשו גוי אחד ובפחדם, שמא הוא ימסור אותם לגרמנים, לקחו אותו לבונקר, ירו בו והרגוהו. אחרי המקרה הזה יעצנו להם, לעבור למקום אחר, כי בטח יצאו לחפש את הגוי הזה. אבל הם צחקו מאתנו — מי זה ילך לחפש פלח? — התלוצצו הם. ביום השלישי אחרי המקרה הזה יצא אחינו שמואל מהבונקר לעשות את צרכיו ופתאום נפתחו יריות עלינו. הכדורים שרקו מעל לראשינו, ברחנו קצת לאחור והשבנו אש. היריות פסקו ואנו והפרטיזנים ברחנו לכוון יערות רוסטיק. בדרך בריחתנו לא הרגשנו בהתחלה ששמואל חסר. נעמדנו על הר גבוה ולמחרת שמענו מרחוק, מכוון הבונקרים העזובים התקפת תותחים ורימוני יד. כנראה שהגרמנים התקיפו את מקום הבונקרים. המשכנו ללכת ורק בלילה נכנסנו לרוסטיק, אחרי שני ימי צום. הפרטיזנים החליטו לעבור ליערות לינסק ואנו החלטנו לא להצטרף אליהם ולהשאר בסביבה עד שנדע מה קרה עם שמואל. קוינו שהוא ביער ואנו נמצא אותו. ברוסטיק ספרו לנו ששמעון גרויזינגר ומשפחתו, חותנו וחותנתו מסאניק, התחבאו שם כמה חדשים אצל גוי, ברפת מוסווית בקיר כפול, עד שפעם שמע גוי אחד את קול הילד של שמעון, מסר את זה למשטרה וזו אסרה את כל המשפחה ביחד עם הגוי שהחביא אותם, הובילו אותם משם ולא חזרו יותר.

לקחנו אתנו קצת צידה וחזרנו ליערות ראבעך, בתקוה למצוא שם את שמואל בריא ושלם. בחוץ השתוללה סערה עזה, השלג ירד בלי הפוגה והרוח הצליף את השלג אל פנינו והכביד על ההליכה. סוליות הנעלים היו מעץ והשלג נדבק בהן, עור הרגלים התנפח והתהוו פצעים וחבורות מוגלתיות. אצבעות הרגלים היו נפוחות וקצת קפואות. מתוך יסורים חזקים המשכנו ללכת עד שהגענו ליערות ראבעך. שם נחנו ולנו ע״י מדורה קטנה כשהשלג מכסה אותנו בלי הרף. למחרת נדדנו כל היום עד הערב כי ביום אסור להדליק מדורה ולשבת אי אפשר היה מסיבת הכפור החזק. בלילה ירד הערש לכפר להודע ע״א גורלו של שמואל. אנו קוינו שהוא יחזור עם שמואל ביחד, אבל הוא חזר באחת בלילה לבדו, בלי שמואל. הכרת פניו ענתה בו ששמואל איננו עוד בין החיים, והוא אמנם ספר לנו את השתלשלות הענינים. שמואל נפצע בהיותו מחוץ לבונקר, הוא קבל כדור בריאות, הוא אמנם הספיק עוד לברוח, להגיע לכפר ולהתחבא שם בעלית גג אחד, אבל גוי אחר ראה אותו והלשין. לקחו אותו לבאליגרוד, אבל הרופא שבדק אותו מצא אותו מסוכן ולא יכלו לרפאות אותו. התלינים בכל זאת ענו אותו בחקירות ע״א מקום הפרטיזנים ומי מהכפריים נתן לו מחסה, אבל לא ספר שום דבר. לפנות ערב לקחו אותו

לבית העלמין וירו בו. הוא היה רק בן 19 הי״ד. נשארנו כעת רק 4 נפשות. הכאב שלנו היה גדול. הגורל האומלל שלו היה, שלא יכול היה לברוח אחרי ששתת דם וכוחותיו עזבוהו.

כל השבוע נדדנו, מעט התפודים נגמרו והרגלים כבר לא נשאו אותנו. החלטנו לחזור למקום הבונקר שעזבנו. מצאנו שם הכל שרוף והצידה שהשארנו שם היתה מושחתת, הם שפכו נפט על הכל. הבונקר היה הרוס, נשארו רק הקירות הקבועים באדמה. תקנו אותם בענפים וכסינו אותם בתקרה מענפי עץ אורן. היה חודש מרץ. בחוץ היה כבר יותר חם, מצאנו מעט בשר, שהפרטיזנים קברו בזמנו ע״י עץ. הבשר היה מלא תולעים, חלק היה כבר רקוב. רחצנו ונקינו אותו, בשלנו ואכלנו, מזון אחר לא היה לנו. כשנגמר גם הבשר, הלך הרשל ליערות קמינקה, בהם התעכבו פעם פרטיזנים, מצא שם סוסים שחוטים, כמעט רקובים, בחר מה שאפשר היה עוד לאכול והביא, אנו רחצנו אותו, בשלנו ואכלנו. השלג נמס לאט ובשר הסוס גם כן נגמר. בלילה התקרבנו לכפר וחיכינו עד שהכלבים נלאו והפסיקו לנבוח, הכלבים הרגישו בנו מרחוק. הגוי אמר לנו שמבגדינו מרגישים את ריח היער, ולכן מרגישים בנו הכלבים מרחוק. כשהכלבים הפסיקו לנבוח ומשמר הכפר התרחק לעבר אחר, כי בכל לילה שמרו אנשי הכפר ביחד עם 2 שיציבאקים או 2 גרמנים — ירד הרשל לכפר התגנב למרתף ומילא שק של בערך 50 ק״ג תפודים וחזר אלינו. אנחנו מלאנו את ילקוטי הגב שלנו והוא ירד שנית למרתף, עד שכל ילקוטינו היו מלאים תפודים. אנו לא יכולנו ללכת אתו, כי אנו לא הכרנו את שבילי הכפר ובמקרה שמישהו ירגיש בנו, לא נדע באיזה דרך לברוח, ככה סחבנו, אחי ואשתו, אחותי ואני, ילקוטי גב מלאים 6—5 ק״מ ביער, בחושך בין עצים, סלעים וביצות, עד שהגענו למקום מנוחתנו כל אחד מאתנו סחב בערך 25 ק״ג ורק האח הרשל סחב 50 ק״ג. את התפודים חלקנו לפי מנות, לא כדי לשבור את הרעב, אלא כדי לא למות מרעב.

עם התחלת הקיץ 1943, התווספו צרות חדשות. רועי הכפר התחילו לרעות ביער. קשה היה למצוא ביער איזו פינה נדחת, להתחבא מפניהם. היינו מוכרחים לכן לנדוד ממקום למקום. בקיץ, בתקופת התבשלות התבואות, עקרנו שבלים בשדות, ייבשנו ביום את הגרעינים, טחנו אותם בין שתי אבנים ואת הקמח הוספנו למרק התפודים שבשלנו. התחלנו לאגור תבואה לחורף, אבל קשה היה למצוא מחבוא בטוח, כי עכברי השדה היו בכל מקום. התפודים ששמרנו בחורים באדמה, נבטו והוציאו גדולים, עדרי הצאן התחילו לגרד את הגדולים ברגליהם, עד שהרועים הבחינו בהם, עקרו אותם ומסרום לבהמות.

התקרב חשון תש״ד. הגשמים התרבו והקור גדל ואנו נדדנו בשדות במזג אויר הכי גרוע. תחת מטר של רעמים וברקים וגשם שוטף זחלנו בלילה בחושך בין עצים, שרשי עצים ואבנים, אחד לא ראה את השני. לא פעם התחלק אחד מאתנו ונפל תחת משאו. הרשל נפל פעם וקבל מכה בשכם ועד היום הוא סובל מזה. היינו חוזרים למקומנו רטובים עד לשד עצמותינו, הבערנו מדורה וייבשנו את בגדינו עלינו ועד שייבשנו צד אחד — נרטב השני. בבונקר או בסוכה אי אפשר היה לשבת, כי הגשמים הרטיבו את התקרה

ומבפנים נזל הגשם יותר מאשר בחוץ. היינו נרדמים ע״י מדורה וכל רגע התעוררנו מפחד הרעש של חיות רצות או של צפורים עפות.

התקרב החורף. הרועים הפסיקו לרעות בעומק היער. לקראת החורף התחלנו להכין לנו בונקר באדמה. היינו חופרים רק בלילה, כדי שלא ישמיעו את הדפיקות. את התקרה כסינו בחמר ואת החמר — בענפי עץ אורן. בתוך הבונקר בנינו תנור-חמום.

התחיל החורף 1943-44. שלג ירד בלי הפוגה והכפור גדל. ממעט הצידה שהכינונו לא נשאר הרבה; חלק אכלו עכברי השדה וחלק כלו הרועים. חלקנו 5 תפודים לאדם, פעמים ליום, בבוקר ובערב. היינו יוצאים היערה ללקוט עצים להסקה מעצים שהתיבשו. היו לנו פצעים ברגלינו, כי הן היו קצת קפואות. בבונקר לא היה קר, כי הבערנו אש בתנור. מסיבת החום מבפנים, נמס השלג על הגג. המים נספגו לתוך האדמה של התקרה והם נזלו פנימה. בחוץ ירד שלג ומבפנים — גשם.

ינואר 1944. השלג לא הפסיק לרדת והכפור התחזק. הצידה התחילה להגמר. אכלנו כבר פעם ביום. הרתחנו סיר גדול במים, חתכנו 4 תפודים לחתיכות קטנות והשלכנום לתוך המים. זה היה המאכל שלנו פעם ביום. החיים נמאסו עלינו, קנאנו באלה שהלכו לזאסלאוו, הם את שלהם כבר עברו. לא ראינו כל אפשרות וכל תקוה להחזיק מעמד ולעבור את החורף.

כשנגמרה כל הצידה, לא היתה כבר כל ברירה אלא לרדת לכפר. הרשל ירד בלילה לגוי ובקש ממנו קצת תפודים, אבל הגוי בעצמו היה עני ובכל זאת נתן לו כמה תפודים. הרשל הלך ממנו והתגנב למרתף של מישהו, מלא את ילקוט הגב שלו והתחיל לחזור. השלג ביער היה עמוק ורך ורגליו שקעו בתוך השלג. הוא נכנס לעמק ובשום אופן לא יכול היה לצאת ממנו למרות עמלו הקשה. רק בבוקר, כשהשלג התקשה במקצת, עלה בידו לזוז מהמקום. מתוך צרות יסורים וסבל הגענו לחודש מרץ. השלג התחיל להפשר, נעשה יותר חם. בבוקר אחד יצא גץ מתנור הבוער שלנו וענפי עצי האורן התחילו לבעור. בקושי נמלטנו משם. הבונקר נשרף כולו. השארנו את המקום והתקרבנו קצת ליערות, הקרובים יותר לכפר. בדרך מצאנו צביה מתה, נגוסה קצת מחיה לא ידועה, נקינו אותה ומהבשר הזה נזונו עד סוף החודש. באפריל נודע לנו, שהצבא הסוביטי לוחם כבר על אדמת פולין. השלג נמס כבר באפריל לגמרי ואנו יצאנו לחפש את הפרטיזנים, שלפי השמועה, הסתובבו בסביבה, ואמנם מצאנו אותם. הצענו להם לקבל אותנו לשורותיהם, אבל הם סרבו, אחרי שראו את מצבנו הירוד. הם יעצו לנו לחכות עד בואם של הצבא האדום לשטח. הגוים הסתובבו כעת פחות ביער ולכן הרגשנו אנו קצת יותר חפשי.

ביולי הורע המצב ביער. בנדרובצים (חוליגנים אוקראינים) השתקעו בכפר ואנו פחדנו להתקרב לכפר. אחרי כמה שבועות הם עזבו. החזית התקרבה, שמענו כבר מרחוק יריות תותחים וקטיושקות. זיק של תקוה הבריק בחיינו הקשים. החזית היתה כבר בסביבת סנוק, אבל מצבנו ביער הורע, היות והסתובבו בנדרובצים ביער, הם ברחו דרך היערות לצכיה. אחרי ראש השנה התקרבה החזית לסביבת לינסק, שמענו כבר יריות רובים.

מוצאי שבת היה הרשל אצל הגוי בכפר, לא היו שם לא גרמנים ולא פרטיזנים ולא שמעו יריות. לפני עלות השחר חזר הרשל ושכב לישון ואני יצאתי לשמירה. בערך בשעה 8 בבוקר, שמעתי ירית רובה מקרוב. יצאתי לפינת היער לראות את המתהווה בשדה ונעמדתי בצלו של עץ והנה ראיתי מרחוק תנועות של הרבה אנשים, כאילו הם חופרים באדמה וראיתי גם קצינים גרמנים מסתובבים על ידי החופרים. הבינותי שחיילים גרמנים חופרים תעלות-מגן, כנראה שהחזית מתקרבת לסביבה שלנו ביער. דווחתי את זה להרשל והוא החליט תו״מ להסתלק מהמקום ולברוח ליערות קמינסקה. אחרי הליכה של בערך 2 ק״מ הגענו לראש הר והנה פתאום שמענו קול צעקה „האלט״ (עמוד). באופן אינסטינק-טיבי הסתובבנו תיכף ורצנו חזרה במורד ההר, כל אחד לעבר אחר. הם ירו אחרינו ואני קבלתי כדור בירך, הספקתי עוד לרוץ קצת ונפלתי, לא יכולתי לקום, הרגל כמעט ששותקה, לא יכולתי להניעה. השתדלתי לזוז מהמקום בשכיבה והגעתי לבין שיחים עבותים ושכבתי שם בשקט. שמעתי גרמנים מדברים ביניהם והולכים ומתקרבים לעבר השני של השיח, איפה ששכבתי אני. אני אותם ראיתי, אבל הם אותי — לא. הם הגיעו עד השיחים, לקחו להם כמה בדים מהשיח וחזרו למקומם. ממקום שכיבתי ראיתי גם, רחוק, מכונת יריה טמונה באדמה. זזתי לאט לאט ובשקט במורד ההר, כדי להתרחק מהמקום. הייתי כולי מכוסה דם, התבוננתי בפצע וראיתי חור עמוק בירך, הדם שתת בלי הפוגה. זזתי לכוון הבונקר, בהיותי בטוח ששעותי הן ספורות. נשארתי יחידי, בלי כל עזרה ראשונה. חשבתי, אם מישהו מהמשפחה נשאר בחיים, יחפשו אותי בבונקר. לא יכלתי להתקדם כי אם רק ע״י הזזה, כי לא יכולתי לעמוד על הרגלים. בצהרים התחיל הקרב. כדורי תותחים עפו באויר ואוירונים הרעישו את היער וירו במכונות יריה. כל היער הזדעזע מהרעמים. קולות העצים הנופלים התמזגו עם קולות פקודות הגרמנים ועם צעקות ואנקות הפצועים. שכבתי בשקט ובמנוחה, כי לי כבר לא היה איכפת שום דבר, נהייתי אדיש לכל.

לפנות ערב הגעתי לשביל בין השיחים, עץ ארוך היה מונח לרוחב השביל ועלי היה לעבור אותו. העברתי רגל אחת מעבר לעץ, אבל לא יכולתי להזיז את השניה. נשארתי שוכב שם באפיסות כוחות והיסורים התגברו. היות וזזתי כל הזמן בשכיבה בין אבנים, ענפים ועשבים דוקרים, נקרעו מעלי כל בגדי ועור הגוף נקרע עד זוב דם.

גשם התחיל לרדת והשרפות ביער האירו את הלילה. בערך באמצע הלילה נרדמתי. התעוררתי למחרת בבוקר והרגשתי קצת יותר טוב. התבוננתי עוד פעם בפצע ונוכחתי, שהכדור לא נשאר מבפנים, אלא עבר בצד בצד ע״י הירך. חור הפצע נראה, כאילו מישהו קרע חתיכת בשר מהירך. בחוץ היה שקט, לא נשמעה כל יריה, ממש כמו אחרי מלחמה. התחלתי עוד פעם לזוז בשכיבה ולפנות ערב הגעתי לבונקר. אחותי רצה החוצה, אני זזתי לקראתה והיא הורידה אותי לבונקר.

איך הגיעה אחותי לבונקר ?

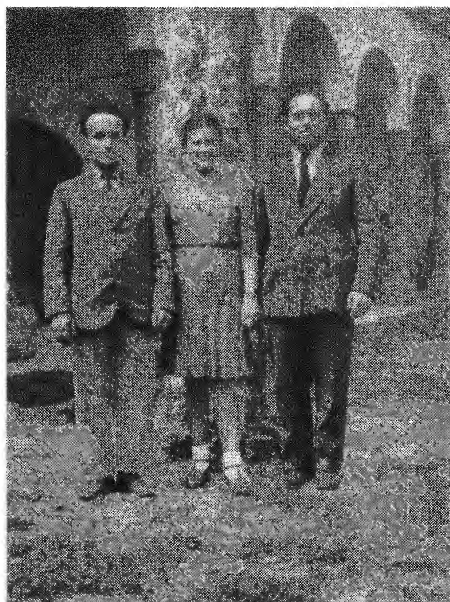
כשהתפזרנו מתוך ריצה, כל אחד לעבר אחר, תעתה אחותי ביער, כי לא היו נהירים לה שבילי היער, כי את הרשל ואשתו היא לא פגשה. היא תעתה והגיעה לבין הצבא הגרמני, אבל לא שמו לב, כי היו טרודים עם עצמם. היא תעתה ונדדה עד שהגיעה

לבונקר. עכשיו היינו כבר שנים ביחד. זה שני ימים תמימים שלא בא אוכל לפינו. היו לנו אמנם מעט תפודים אבל לא היה אש בבונקר.

מסביבנו התחילו עוד פעם לרעום תותחים ומכונות יריה. יסורי הפצע הלכו וגברו, לא יכולתי אפילו לנמנם. באמצע הלילה נפסקו היריות, שמענו רק צעקות והלמות שעטות סוסים. בבוקר היה שקט לגמרי. אחותי יצאה לחפש תות שדה ביער, לא רחוק מהבונקר. היא חזרה, הביאה תות וספרה שמצאה בסביבה הרבה תעלות מגן ריקות. פתאום עבר מישהו בריצה על יד הבונקר. אחותי פרצה החוצה ומצאה גוי וגויה. הם היו נדהמים, נפחדים ולא יכלו להוציא הגה. אחרי שנרגעו ספרו, שהגרמנים ברחו והרוסים נמצאים כעת בכפר. הם ספרו גם שפגשו את הרשל ואשתו ביערות קמינקה, כנראה שהצליחו להגיע לפרטיזנים.

שמואל ליבער הי״ד, שנפל ביער.

מצד ימין לשמאל: הערש מלך ליבער, אשתו ביילע, מנחם דרורי— ליבער.

אחותי ירדה לכפר וחזרה עם סוס ועגלה ויצאנו לבליגרוד. על יד קוז׳מק פגשנו את הרשל ואשתו. קוז׳מק שמח אתנו מאד והבהיל רופא צבאי. הרופא בדק את הפצע ומצא שהכדור היה של „דום-דום״ ורק אחרי שלושה ימים קבלתי עזרה ראשונה. לבית חולים הרופא לא יכול היה להכניס אותי, היות ובית החולים היה תפוס ע״י חיילים פצועים קשה.

את הבתים בבליגרוד מצאתי אמנם במקומם, אבל לדאבוני, במקום פנים יהודיים נשקפו מהם פרצופים גויים, בסטיספקציה מוסוות, ובמקום ילדים יהודים מאז, הציצו דרך החלונות, שקצים גויים.

העירה נראתה בעיני, כאילו היא עטופה בצל עצום נצחי. קירות הבתים נראו שחורים, כאילו לבשו בגדי אבל. בהתבונני איך העירה נראית ובזכרי איך היא היתה פעם עירה יהודית, חמה וחביבה, כאב הלב וצבט מרוב יסורים, כאילו חתכו את בשרי באיזמיל חד. שכחתי את פצעי ונעצבתי. רק תפילה אחת התפלל הלב: הלואי ופצתה הארץ את פיה ותבלע את העירה ואת יושביה כעת, שלא ישאר ממנה שריד ופליט.

הכין לדפוס ותרגם חפשי את חלק היידיש לעברית שמעון פרידלנדר.

מנחם דרורי (ליבר) באליגראד

הקדמה

ליבע שוועסטער און ברידער. איצט ליגט אויף אונדז דער חוב, אז דער ארט פונעם „יזכור״ ספר, זאל נישט זיין בלויז אין דער ספרים שאפע, נאר אז דער אינהאלט זיינער זאל זיין גוט איינגעקריצט אין אונדזער זכרון און טיף אין אונדזער הארץ און אינעם זכרון פון אונדזערע קינדער און די קומענדיקע דורות, כדי זיי זאלן פארשטיין און וויסן, וואס האט אונדז געטראפן אינעם לאנגן גלות-וועג, ביז מיר זענען דא געקומען צו אונדזער רו. עס איז אויך כדאי, אז זיי זאלן וויסן פון די אלע אומגליקן, צרות און ליידן און דעם טייערן פרייז וואס אונדזערע עלטערן און מיר האבן באצאלט, מיט געזונט און לעבן, אין אלע גלות יארן און איבערהויפט אין דער תקופה פון שואה פאר אונדזער „זינד״, וואס מיר האבן קיינמאל נישט פארלייקנט אונדזער יידישן אפשטאם און יעדן טאג, אין דער פרי און ביינאכט מתפלל געווען פאר שיבת ציון.

מיר דארפן משפיע זיין אויף אונדזערע קינדער און אויף דער יוגנט בכלל, אז זיי זאלן ליינען דעם יזכור ספר און זיך גוט איינפלאנצן אין זכרון זיין תוכן, כדי זיי זאלן גוט געדענקען און וויסן איבערצוגעבן צו די שפעטערע דורות און כדי צו פאראייביקן דעם אנדענק פון אונדזערע אבות פונעם לאנגן גלות און פון די, וואס זענען אומגעקומען אויף קדוש השם אין דער איצטיקר תקופה פון דער שואה.

וואס איך האב געזען און מיטגעלבט

אינעם יאר 1939, צווישן די ימים טובים, זענען די דייטשן אריין קיין באליגראד. זייער אריינקומען האט אויפגעוועקט א בהלה אין שטעטל, ווייל מיר האבן שוין געוווסט, וואס די רוצחים האבן אנגעמאכט אין לינסק און אין איסטריק, זיי האבן דארט געשלאגן, גערויבט און געהרגעט. צו אונדזער איבערראשונג זענען די ערשטע אריינגעקומענע אפיצירן, געווען זייער העפלעך, זענען דורך ביי דער שול, באגריסט און געפרעגט, אויב מיר ווייסן נישט, צי עס געפינט זיך פויליש מיליטער אין דער געגנט. זיי האבן זיך פון

אנפאנג זייער העפלעך אויפגעפירט. נאך א פאר וואכן, האט זיך דאס מיליטער געטוישט און אויפן ארט פונעם מיליטער זענען געקומען אין שטעטל יונגע, סאדיסטישע, נאצישע כוליגאנעס און די צרות האבן זיך באלד אנגעהויבן. עס זענען געקומען געסטאפו-לייט און האבן באלד ארגאניזירט א אוקראינישע מיליץ (שאציוואקים). די געסטאפו האט ארויסגעגעבן א באפעל, אז יעדער ייד מוז טראגן א ווייסן באנד אויף דער רעכטער האנט. די געסטאפו האבן זיך איבעראל געדרייט, אין די גאסן, אין די אונטערגעסלעך, געפייניקט און געשוירן בערד און פאות, ווו זיי האבן געטראפן א ייד, נישט רעכענענדיק זיך מיט אלטע און מיט טראגנדיקע פרויען.

אינעם באליגראדער יודנראט זענען געווען: ד״ר האפמאן, יאוויטש, יצחק גליקסמאן און קנעבלבאד. יעדעסמאל ווען דער יודנראט האט זיך געדארפט שטעלן פאר דער געסטאפו, כדי צו באקומען באפעלן פון זיי, האט מען זיי אויפגענומען מיט שטעקנס און קלעפ. איינמאל זענען געקומען די שאציוואקים צו ד״ר האפמאן מיט א באפעל פון דער געסטאפו ער זאל תיכף קומען. ד״ר האפמאן האט געבעטן די שליחים, זיי זאלןווארטן א מינוט, כדי זיך איבערצוטון, אבער די שאציוויאקים האבן נישט געוואלט ווארטן און אים געשלעפט מיט כוח. ער האט פראטעסטירט קייגן אזא גראב האנדלען, אבער ס׳האט אים גאר נישט געהאלפן. קומענדיק אין דער געסטאפו האבן די שאציוואקים דערציילט, אז ער האט זיך זיי אקייגנגעשטעלט, און דער נאצישער מערדער האט ארויסגעצויגן זיין רעוואלווער און אים געשאסן אויפן ארט. ער איז געווען דער ערשטער יידישער קרבן וואס איז געהרגעט געווארן אויף קידוש השם.

מ׳האט גענומען יידן צו קאטארגע ארבעט און מ׳האט גאר נישט באצאלט. פראדוקטן האט מען באקומען וועכנטלעך, אבער די פארציע האט קוים געסטארטשעט אויף איין טאג.

טייל יוגנטלעכע, צווישן זיי דוד מלך זינגער, זענען אנטלאפן צום סאן צו, צו די רוסן, עס זענען אבער געווען אויך אזעלעכע, וועלעכע זענען צוריקגעקומען.

אזוי האט זיך די לאגע געצויגן ביז יוני 1941, ביז ס׳האט אויסגעבראכן דער רוסיש-דייטשער קריג און די רוסן זענען פארטריבן געווארן פון פוילן. נאכדעם איז די לאגע געווארן נאך שווערער. עס האבן זיך געשטארקט די צרות און די שיקאנירונגען. עס האבן זיך אנגעהויבן צו פארשפרייטן שמועות וועגן פארטיליקונגס-אקציעס. לויט א ידיעה וואס האט קורסירט אין איסטריק, האט א געסטאפו-מאן, מיט דער הילף פון אוקראינער, צונויף געזאמלט אלע יידן פון די דערפער ארום איסטריק, קאנצענטרירט זיי ביים וואלד פונעם דארף לעשניץ און זיי אלע דארט אויסגעשאסן מיט מאשינגעווער. זיי האבן געזוכט אין די הייזער, גערויבט און פארניכטעט ספרי תורות און בכלל אלע ספרי קודש. אינעם יאר 1942 איז גאר שלעכט געווארן, א ייד האט זיך נישט געטארט דרייען אין די גאסן, מ׳האט פארקליינערט די פראדוקטן-פארציעס, מ׳האט קאנצענטרירט אלע דארפישע יידן פון ארום באליגראד אין שטעטל און דער הונגער איז געוואקסן. ס׳איז געווען א פחד אריבערצוטרעטן די שוועל.

מ׳האט גענומען גרופעס יידן, צו ציען טעלעפאן-דראטן. מ׳האט באדארפט שלעפן די רעדל-דראטן דורך א וואסער, האט מען די ארבעטער נישט געלאזט דורכגיין אויף דער בריק, אדער אין א שמאלען דורכגאנג, נאר מען האט די יידן, מיט קלעפ פון געווער-קאלבן, געשטופט אין וואסער און מיט דורכגענעצטע שיך און קליידער, האבן מיר געמוזט ארבעטן דעם גאנצן טאג, נישט האבנדיק אפילו די מעגלעכקייט צוצובינדען די ווונדן און די דראפעס וואס מיר האבן באקומען אויף די פיס און זיי האבן געבלוטיקט, פון די שפיציקע שטיינער אינעם וואסער. מ׳האט אונדז גענומען ארבעטן אין א מיליטער-רישן קעמפ, צו רייניקן פערד-געשפאנען. קיין איין זעלנער איז נישט דורכגעגאנגען, ער זאל נישט קאַפּען אונדז, ווואהין ער האט נאר געטראפן, ווו ס׳איז אים באקוועמער געווען, צי דאס איז געווען דאס פנים אדער דער בויך. מ׳האט גענומען גרופעס אין זעגן אריין צו זעגן קלעצער אויף ברעטער. די אויפזיכט האבן געהאט אוקראַינישע כוליגאנעס, וואס האבן געארבעט מיט אונדז עבודת פרך מיט שלעג צו, און נאך אונדז געלאכט אין די אויגן.

ווען די געסטאפו זענען דאס ערשטע מאל אריין קיין באליגראד, האבן זיי די אוקראאינישע כוליגאנעס געפירט צום רב ר׳ חיימל רבין, צו ר׳ ליפא מייזלעס און צו ר׳ איטשע דיין. זיי האבן ביי זיי געמאכט רעוויזיעס און צוגענומען כמעט אלע סחורות פון די געשעפטן, געשלעפט ר׳ ליפאן ביי זיין גרייזגרויער בארד און האבן זי אפגע-שניטן. ר׳ ליפא האט זיך ביי די רוצחים געבעטן, זיי זאלן אים שלאגן, אבי נישט די בארד אפשערן, אבער זיין געוויין האט נישט געהאלפן. זיי האבן אויך געמאכט רעוויזיעס ביי די, וועלכע זענען געווען באקאנט אלס ציוניסטן, האבן צוגענומען יעדער ציוניסטיש ספר, וואס זיי האבן געטראפן און אויך דעם מענטש ארעסטירט, זאגנדיק אז יעדער ציוניסט איז א קאמוניסט. די ארעסטירטע זענען צוריקגעקומען, אדער אן ציין אדער מיט א צעבראכענע האנט. די שיצאוויקן האבן ארעסטירט לייבלן פון זאטשעוו געהאלטן אים א פאר טאג אין ארעסט און שטארק צעשלאגן. נאכדעם ווי ער איז אהיימגעקומען איז ער אפגעלעגן 2 וואכן און געשטארבן.

אינעם יאר 1942 האבן זיי צוזאמענגעטריבן אלע יידן פון דער סביבה ארום קיין באליגראד און דאס האט גורם געווען אין שטעטל צו א גרויסער ענגשאפט. אין איין הויז האבן געוווינט א סך משפחות, דער הונגער איז געוואקסן און די לעבענס-באדינגונגען זענען געווען שרעקלעך. דאס לעצטע אנגעטועכטס האט מען פארקויפט פאר א שטיקל ברויט. די דארפס-יידן, פויערן פון דורי דורות, האבן געמוזט איבערלאזן זייערע הייזער און פארמעגנס, וואס זיי האבן אין משך פון דורות, מיט זייער שווייס און מיטן שווייס פון זייערע עלטערן, אנגעהארעוועט, דורך שווערע פעלד-ארבעט, און מ׳האט זיי אויך געצווונגען, איידער מ׳האט זיי פונעם דארף ארויסגעטריבן, אונטערצושרייבן א קאנ-טראקט, אז זיי פארקויפן מיטן גוטן ווילן, אלעס וואס זיי פארמאגן, צו די דארפס גויים.

דאסזעלבע האבן זיי אויך געטון מיט די באליגראדער יידן, וועלכע האבן געהאט הייזער אדער פעלדער און אויך זיי האבן געמוזט אזעלכע קאנטראקטן אונטערשרייבן. די ליידן זענען זער גרויס געווען. ס'איז נישט מעגלעך צו באשרייבן און שילדערן דעם הונגער און די שווערע ארבעטס-באדינגונגען, וואס זענען אלעמאל באגלייט געווען מיט קלעפ, שיקאנירונגען און בזיונות אויף יעדן שריט און טריט. פון די בתי מדרשים האבן זיי געמאכט סקלאדעס און פון דער שיל — א סקלאד פאר חזיר-פלייש.

בשעת דער רעגיסטראציע אינעם ביורו, האבן זיי גענוי פארשריבן אלע איינצל-הייטן פון א יעדן און די געסטאפו האט געלייגט זיגלן אויף די קען-קארטן, אבער נישט אויף אלע, נאר אויף די, וועלכע זענען נאך געווען פעאיק צו ארבעטן. די, וועלכע האבן נישט באקומען קיין זיגלן, האט מען געגעבן אנצוהערן, אז זיי זאלן גרייט זיין, אוועק-געשיקט צו ווערן אין פארניכטונגס-לאגער. די רעגיסטראציע האט זיך געענדיקט פאר נאכט אן קרבנות נאר א דאנק ליב ווערנער פונעם סאניקער יודנראט, וועלכער איז 11 א זייגער געקומען צו פארן קיין באליגראד. מיט זיין קומען האבן זיך אפגעשטעלט אביסל די קלעפ. אים איז געלונגען אביסל צו בארויקן די ווילדע נאצישע חיות און ער האט דעם טאג פארמיטן א סך קרבנות. נאך א פאר טאג האט מען גענומען די באליגרא-דער סטאלערס צו ארבעטן אין זאסלאוו, אנצוגרייטן באראקן פאר די באליגראדער, לינסקער, ליטאוויסקער און סאניקער יידן און פון דער סביבה.

יעדן טאג איז די לאגע שווערער געווארן און מ'האט געפילט אז די טעג זענען שוין געציילטע, דער סוף דערנענטערט זיך. נאר דער שטארקער לעבנס-ווילן, האט אלעמאל עפעס ארויסגעזוכט א פונק פון האפענונג, אפשר וועט פארט עפעס קומען א נס פון הימל, אפשר וועט דאך איבערבלייבן כאטש איינער פון א משפחה, ער זאל קענען נאכ-דערציילן וויאזוי א יידישער ישוב איז חרוב געווארן און קענען איבערגעבן די לעצטע צוואה „נקמה". די תלינים האבן געבושעוועט אן א גרעניץ, זיי האבן אנגעמאכט א שחיטה אין לינסק, ממש געשאסן אין די גאסן. אין וואלי מיכאווע, האבן זיי אלע יידן צוזאמענ-געטריבן, צעטיילט זיי אין צוויי גרופעס, איין גרופע אוועקגעשיקט קיין זאסלאוו און די צווייטע גרופע, פארשלאסן קודם אין שיל און שפעטער זיי ארויסגעפירט אויף א פלאץ, ווו ס'זענען שוין געווען אנגעגרייט מאסן-קברים און זיי דארט דערשאסן. די וועלעכע זענען געווען נאר פארוואונדעט, האבן זיי באגראבן לעבעדיקערהייט.

נאך אפאר וואכן אין א פרייטיק איז ארויס א באפעל, איבערצופירן אלע יידן קיין זאסלאוו. נאכמיטאג דעמזעלבן טאג איז געקומען א בשורה אז דער באפעל איז בטל געמאכט. אויפן סמך פון דער בשורה, האבן זיך אין שטעטל פארשפרייט פארשידענע פאלשע שמועות און איינע פון זיי, איז געווען, אז אין דייטשלאנד איז אויסגעבראכן א רעוואלוציע. די ארבעטער פון זאסלאוו, די סטאלערס שאיע, יוסף און בנימין שפירא און משה און מענדל רודי האבן דעם פרייטיק באקומען אורלויב און זיי האבן דערציילט פון די פארבערייטונגען וואס זיי האבן דארט געמאכט, געבויט באראקן און אויסגעגראבן לאנגע פאסעס. נאך א פאר טאג האט זיך ארויסגעוויזן, אז די גזרה איז נישט בטל נאר

פארשאבן געווארן. דעם צווייטן פרייטיק איז ארויס דער גורל'דיקער באפעל פונעם רוצח פראנק, אלע יידן צו איבערפירן קיין זאסלאוו.

די גזרה איז ארויס, קיין נס איז נישט געשען. עס איז נישט צו באשרייבן און עס איז נישט מעגלעך זיך פארצושטעלן דעם פרייטיקדיקן טראגישן טאג, דעם שרעקלעכן הארצ-פארבלוטיקן צער און ווייטיק פון די טאטע מאמעס צו זייערע קינדער, צו די פיצקאלעך, וואס האבן גאר נישט געוווסט. עס איז שוין קלאר געווען א יעדן, צו וועלכן צוועק מ'האט נאך מיט א וואך פריער, צוגעגרייט מאסן-קברים אין זאסלאוו. דאס שטעטל איז פארגאנגען אין א עכא פון געיאמערן און געשרייען. די מאמעס זענען געלאפען איינרייסן אויפן הייליקן ארט. די געוויינען און די פארביטערטע געשרייען, האבן זיך דערהערט איבערן גאנצן שטעטל. באלד זענען געקומען דייטשע סאדיסטן און מיט מערדערלעכע קלעפ פארטריבן די שרייענדיקע מאמעס פונעם בית הקברות. די ביטערע געיאמערן האבן זיך געשטארקט פון מינוט צו מינוט. עס האבן זיך געהערט שטימען פון מאמעס „רבש"ע, האב רחמנות אויף די קליינע שעפאלעך וואס האבן נאך נישט געזינדיקט ! וויאזוי וועסטו צוקוקן צום צער פון די אומשולדיקע שעפאלעך און צום צער פון די הארצ-פארבלוטיקטע מאמעס ? !". די שעה'ן האבן זיך גערוקט, עס איז שוין געווען פרייטיק נאכמיטאג, קיין האפענונג איז שוין נישט געווען, קיין נס איז נישט געשען, נישט געהאלפן די יעמערליכע געוויינען און נישט די תפילות. דער הימל איז געווען לויטער אבער די טויערן פון הימל, זענען געווען פארשלאסן מיט פארהארטעוועטע שטאלענע שלעסער. אין דער גאס האבן זיך ארומשפאצירט, די שטעטישע אוקראינישע און פוילישע גויים, וועלכע זענען דערצויגן געווארן אויף יידיש ברויט, געלאכט, געפרייט זיך און חוזק געמאכט. זיי האבן שוין געווארט אומגעדולדיק, זיי זאלן זיך שוין קענען טיילן מיט דעם, אזוי שווער פארהארעוועטן יידישן פארמעגן.

די צייט האט זיך גערוקט, דער שטארקער ווילן צום לעבן, האט ביי יעדן געשאפן פארשידענע פלענער, וויאזוי זיך ארויסצורייסן פון די חיה'שע הענט, אדער צו ארגאני-זירן א ווידערשטאנד אדער צו אנטלויפן אין די וועלדער, אבער ביידע זענען נישט געווען אויסצופירן. ווי איז מעגלעך געווען א ווידערשטאנד, מיט די ליידיקע הענט, אן געווער, מיט פאמיליעס מיט קליינע קינדער און אן הילף פון דרויסן. מעגלעך, אז פאר די דייטשן וואלט מען זיך געקענט אויסבאהאלטן אין די וועלדער, אבער פאר די גויים איז נישט מעגלעך געווען זיך צו באהאלטן, זיי האבן דאס וואלד בעסער געקענט ווי די יידן, פאר זיי איז נישט געווען קיין באהעלטעניש. אויך האט מען געוווסט פון די שרעקלעכע טויט-מיטלען וואס דערווארטן א געכאפטן. ביים אויסוויזן פון די דארפס-יידן, זענען א טייל אנטלאפן און דערנאך האט מען זיי געכאפט און זיי גע'הרגעט מיט שרעקלעכע יסורים, ברענענדיק זיי לעבעדיקערהייט מיט הייסע בלעכן און שניידנדיק פון זיי שטיקלעך פינגער ביז זיי זענען אויסגעגאנגען. פונדעסטוועגן האבן א גרויסער טייל באשלאסן צו אנטלויפן אין די וועלדער, הגם מ'איז געווען זיכער, אז מען וועט דעם טויט נישט מיידן, האט מען דאך דאס געטון, כדי נישט צוצוקוקן דעם טויט פון

דער משפחה, און אויך, לויט די ידעות פונעם רוסישן פראנט, האט מען געגלייבט אז ביז צום סוף פון די מערדער, זענען בלויז איינציקע מאנאטן.

מען האט זיך שוין קוים דערוואַרט אויף דער נאכט און געוואלט אנטלויפן, האבן די כוליגאנעס באלאגערט אלע יידישע הייזער און נישט געלאזט אנטלויפן. זיי האבן פיל געכאפט און איבערגעגעבן די פאליציי און דארטן האט מען זיי ארעסטירט. אייניקע איז דאך געלונגען צו אנטלויפן אין די וועלדער.

צווישן די משפחות וואס האבן באשלאסן צו אנטלויפן, איז אויך געווען מיין ברודער הערש מלך און א גרופע פון די שיאוויטשעס פון וואלי מיכאווא. מיין ברודער האט מיר, און דעם יינגסטן ברודער שמואל און דער שוועסטער, געהייסן זיך צוגרייטן צום אנט-לויפן. מיר האבן זיך געזעגנט מיט אונדזער אלטן טאטן, זיך צעקושט, ער האט מיט ביטערע טרערן און מיט א שטיקנדיקער שטים געזאגט, „גייט קינדערלעך, איך בין שוין צו אלט און אויך צו שוואך, איך קען מיט אייך נישט מיטגיין, איך וויל אייך נישט שטערן, גייט קינדערלעך, דער רבונו של עולם זאל אייך מציל זיין. איך גלייב אז איך געזעגן זיך מיט אייך אויף אייביק, נאר הלוואי איר זאלט דאס קענען איבערקומען און בלייבן לעבן, נאר געדענקט מיינע לעצטע ווערטער צו אייך: ווער עס וועט בלייבן לעבן פון אייך — **נקמה**! פאר דעם בזיון, פאר די ליידן, פאר דעם אומשולדיק בלוט פארגיסן!". מיט א פארשניטן און פארווייטיקט הארץ, האבן מיר דעם אלטן טאטן איבערגעלאזט אליין און אוועק.

איידער עס איז נאכט געווארן, זענען מיר זיך צוזאמען געקומען ביים פעטער עקיבא רודער, אינעם הויז ווו עס איז אמאל געווען דער פאסטערונעק (פאליציי). ביי נאכט, ווען מיר האבן געוואלט ארויס אין וועג אריין, האבן די אוקראינישע כוליגאנעס געשטעלט א וואך ביי יעדן יידישן הויז און נישט געלאזט אנטלויפן. זיי זענען געשטאנען מיט שטעקנס און מיט העק און אויך דייטשע און אוקראאינישע פאליציי, האבן זיך ארומ-געדרייט. עס איז אדורך די נאכט, עס האט אנגעהויבן צו טאגן, די כוליגאנעס האבן אפגעטרעטן, זיי זענען זיכער געווען, אז ביי טאג וועט מען נישט אנטלויפן. מיר האבן באשלאסן פאר א יעדן פרייז צו אנטלויפן, די שיאוויטשעס האבן רעזיגנירט. מיר האבן זיך געזעגנט מיט די איבריקע און אוועק. שנעל אוועק נעבן בית הקברות, זיך געזעגנט און מקנא געווען די אלע וועלעכע זענען שוין אויף דעם עולם האמת, וואס זענען געשטארבן זייער אייגענעם טויט.

מיר זענען אריין אין וואלד, געלאפן, געיאגט ביז מען איז כמעט געפאלן פון די פיס. מיר האבן זיך אוועקגעזעצט אפרוען און גענומען באטראכטן אונדזער לאגע, אן קליידונג, כמעט נאר אין דעם וואס מ'איז געגאנגען, קיין לעבענסמיטלען, קיין אויסזיכטן צום עקזיסטירן. עס זענען אדורך שרעקלעכע געדאנקען און בענקשאפט, צעשייד זיך פון דער משפחה, פון די עלטערן, פון ברודער מיט קליינע קינדער און אויך שוועסטערס. מיר זענען בלוז אוועק 5 פערזאן, מיין ברודער הערש מלך מיט זיין ווייב, דעם פעטער

עקיבא׳ס טאכטער, מיין שוועסטער רייזל, דער יינגסטער ברודער שמואל און איך, פארלאזט דאס יידישע שטעטל באליגראד אויף אייביק. דאס הארץ האט געשניטן פאר בענקשאפט און ווייטיק. עס האט אנגעהויבן פינצטער צו ווערן, דאס וואלד האט געווארפן א אימה. ס׳האט אנגעהויבן צו רעגענען און מיר האבן אנגעהויבן ווייטער צו גיין, אין דער ריכטונג פון די ראבעכער וועלדער, ווייל דארטן זענען מיינע צוויי ברודער — הערש מלך און שמואל — גוט באקנט געווען אין די וועלדער. זיי האבן דארט געלעבט די גאנצע צייט ביים פעטער זלמן פון ראבעך ביז צום אויסוויז קיין באליגראד. ענדלעך זענען מיר, מיט די וועלדער, אנגעקומען ביז ראבעך. דער רעגן האט זיך געשטארקט. הערש מלך האט זיך בגנבה צוגערוקט צו א גויישער שטוב, זיינס אמאליקער שכן, וועלכער האט מיט אים גוט געלעבט און פארן אויסוויז, באהאלטן ביי אים זאכן. ער האט אנגעקלאפט אין פענצטער און דער גוי איז ארויסגעקומען. הערש האט אים געבעטן, ער זאל אונדז אריינלאזן אין שטאל, ביז דער רעגן וועט זיך אפשטעלן. דער גוי האט ביי הערשן געבעטן, מען זאל זיך נישט דערנענטערן צו זיין שטוב, ווייל ווען די שכנים וועלן דאס באמערקן, ווארט אים א זיכערער טויט. דער גוי האט אויך דערציילט, אז די דייטשן האבן דעם שבת מאביליזירט פון דער גאנצער געגנט פערד מיט וועגן און באפוילן אז יעדער זאל אנלאדן אלע זאכן און מיטנעמען מיט זיך. ווי עס ווייזט אויס, איז דאס געווען צו פארבלענדן די אויגן. ווען מ׳הייסט אלע זאכן מיטנעמען, איז עס דאך א סימן, אז דאס פירט מען זיי זיכער צו ארבעט און נישט צום אומברענגען, כדי זיי זאלן נישט אנטלויפן.

הערש מלך איז צוריקגעקומען מיט דער בשורה, אז מיר מוזן אוועק אין וואלד. דער רעגן האט זיך געשטארקט. מיר זענען צוגעגאנגען צו א שטאל, וואס איז געווען אביסל אפגעווייטערט פונעם דארף און דארטן געזעסן א פאר שעה, ביז דער רעגן האט זיך אפגעשטעלט און דאן אוועק שנעלער אין וואלד אריין. קומענדיק אין וואלד, האבן זיך די רעגנס צוריק אנגעהויבן. מיר האבן געטראפן א ליגנדיקן בוים, וואס איז געווען אינווייניק לער (די גויים האבן דאס גערופן „קאלאדע״) פון אויבן האבן מיר צוגעדעקט אים מיט טשעטענע און מיט ליפעס פון טרוקענעביימער און מיר האבן זיך אלע 5 אריינגעשטופט אינעווייניק. אין דעם בוים זענען מיר געזעסן א גאנצע וואך. דער רעגן איז אדורך, מיר האבן אויפגעשטעלט פון צווייגן און טשעטענע א ביידעל און ביי נאכט זענען מיר אוועק אין די פעלדער זוכן קארטאפל. מיר האבן מיט די פינגער געגראבן אין דער ערד, באמיענדיק זיך נישט ארויסצוציען אדער צעברעכן די צווייגעלעך פון די קארטאפל, כדי נישט איבערצולאזן קיין סימנים אין פעלד. מיר פלעגן נאך אזא ארבעט קומען מיט געשוואלענע פינגער און צעקאליטשעטע נעגל ביז בלוט.

עס איז געקומען „ראש השנה״. דער ערשטער ראש השנה אין וואלד. דאס הארץ האט געשניטן פאר ווייטיק. ס׳האט זיך געדאכט, אז אט ווערט מען דערשטיקט פאר ווייטיק, דערמאנענדיק זיך דעם פאריקן ראש השנה, ווען מ׳איז נאך געווען אין דער היים אלע צוזאמען, מ׳האט געדאוונט אין ר׳ ליפא מייזעליס בית המדרש. וויפל טרערן האבן זיך

פארגאסן ביי די תפילות! אלעזר לעפעלשטיל האט געדאווענט שחרית און ביי דער תפילה „לאל עורך דין", האט ער זיך געשטיקט מיט די טרערן. ר׳ ליפא האט געדאווענט מוסף און ביי „ונתנה תוקף", האט ער פארגאסן ביטערע טרערן, ער האט יעמערליך געוויינט, גלייך ווי ער וואלט געוווסט אז דאס איז זיין לעצטער „ונתנה תוקף". עס זענען אדורך אין די געדאנקען, דער אמאליקער ראש השנה מיט דער גאנצער משפחה, די קדושה וואס האט געהערשט אין שטעטל, די גרויסע שיל, די גאלדענע אותיותביים ארייגאנג „מה נורא המקום הזה", די היילקע חיות, וואס האבן ווי לעבעדיק, מיט הייליקייט און מיט רחמים, אראפגעקוקט פון אויבן פון דער שיל, אלעזר לעפעלשטילס הארציקע שטימע און ר׳ חיימלס „מן המצר", האבן אריינגעדרונגען טיף אין יעדער יידיש הארץ, און היינט אליין אין וואלד, גלייך ווי אלע ווילדע חיות, קיין היים, קיין משפחה. א שווערער שטיין איז געלייגן אויפן הארץ, עס האט זיך געדאכט, אז אט אט ברעכט עס איין. מיר זענען געזעסן ביים פייער פארשטומט, נישט געקענט ארויסרעדן א ווארט, עס האבן זיך בלויז געקייקלט איינציקע טרערן. מיר האבן זיך געלייגט שלאפן מיטן איינציקן ווונטש און איינציקער תפילה, הלוואי ווערט מען פארשלאפן אויף אייביק און מ׳שטייט מער נישט אויף. אונדזער ווונטש איז ליידער נישט מקוים געווארן. מיר זענען געשלאפן אויף דער נאסער, קאלטער ערד און אויפגעשטאנען געזונט, זיך נישט פארקילט, נאר אין הארצן האט געדריקט אן אויפהער. ס׳איז נישט ליב געווען די שיינע זון, וועלכע האט אויף אונדז געקוקט מיט אירע ליכטיקע און פיינדלעכע שטראלן, וועלכע האבן אויף אונדז א פחד אנגעווארפן. מיר האבן געוואלט, אז ס׳זאל שטענדיק פינצטער זיין, ס׳זאל שטענדיק פארוואלקנט זיין, ס׳זאל שטענדיק זיין נאכט, גלייך ווי עס איז געווען אויף אונדזערע הערצער.

די ימים טובים זענען אוועק און סוכות האבן זיך אנגעהויבן פרישע רעגנס. אונדזער ביידל האט זיך אגעכאפט און פארברענט געווארן, מיר זענען גלייך אנטלאפן, מורא־האבנדיק צי עמעצער האט נישט באמערקט דאס פייער. עס האט אנגעהויבן צו פאלן א שניי, קיין אנדערן בונקער האבן מיר נישט געקענט אויפשטעלן, מען זאל אינעם שניי נישט אנטפלעקן אונדזערע שפורן. ווו מיר האבן גענעכטיקט, האבן מיר נישט געטאגט, כדי צו פארווישן די שפורן.

הערש פלעגט ביי נאכט צוקומען צום גוי געוויער ווערן וואס מען הערט. דער גוי האט אים דערציילט אז אין זאסלאוו זענען שוין געבליבן ווייניק יידן, פיל האט מען געשאסן אויפן פלאץ און א גרויסן טייל האט מען אוועקגעשיקט קיין בעלזיץ אין קרע־מאטאריום. מיר זענען אויך געוויער געווארן, אז אונדזער עלטסטער ברודער, לוי, מיט זיין פרוי און 4 קינדערלעך און זיין שווער און שוויגער, זענען אויך אנטלאפן אין די וועלדער, נאר האבן זיי ליידער נישט געקענט עקזיסטירן. די גויים האבן זיי געיאגט און זיי האבן אויך נישט געקענט צוקוקן דעם צער פון די הונגעריקע קינדער. זיי זענען אוועק קיין זאסלאוו אין לאגער אריין. דער גוי האט אויך דערציילט, אז עס דרייען זיך ארום אין די וועלדער רוסישע פארטיזאנער און זיי באפאלן דערפער און נעמען פרא־

דוקטן. מיר האבן באשלאסן זיי אויפצוזוכן, אפשר וועלן זיי אונדז נעמען מיט זיך און מיר וועלן קעמפען מיט זיי צוזאמען. אין א נאוועמבער נאכט, האבן זיך מיינע ברידער, הערש און שמואל, מיט זיי באגעגנט ביים דארף, דערציילט זיי וועגען אונדזער לאגע און אונדזער באשלוס. די גרופע פארטיזאנער האבן גלייך באשלאסן צו גיין אין אונדזער בונקער, וואס מיר האבן שוין דערווייל צוגעגרייט, אויף ווינטער, אין דער צייט ווען דער ערשטער שניי איז נעלם געווארן. ווען זיי זענען געקומען צו אונדז אין וואלד, זענען מיר פון פון זיי געוווירער געווארן, אז זיי זענען נישט קיין ארגאניזירטע פארטיזאנער, נאר רוסישע זעלנער וואס זענען אנטלאפן פון דייטשער געפאנגענשאפט און קעמפן נישט, נאר זיי האבן וואפן און ביי נאכט באפאלן זיי דערפער און נעמען פראדוקטן.

מיר זענען געוועזן מיט די פארטיזאנער. ביי נאכט אויך מיטגעגאנגען מיט זיי אויף ארבעט, אזוי האבן זיי דאס גערופן. דערווייל זענען נאך צוגעקומען גרופעס פארטיזא-נער און האבן זיך געמאכט בונקערס נישט ווייט פון אונדז. איינמאל האבן זיי, גייענדיק, געטראפן אין וואלד א גוי, גענומען אים צום בונקער און אים דערשאסן, מורא׳האבנדיק, אז דער גוי זאל נישט אויסגעבן, ווו מיר געפינען זיך, באלד נאך דעם פאל האבן מיר זיי געראטן, מען זאל אויף א פאר טאג אוועק פון דעם פלאץ, ווייל מען וועט קומען זוכן דעם גוי. זיי האבן געלאכט, ווער וועט קומען זוכן א פויער? האבן זיי געזאגט. דעם דריטן טאג נאך דעם פאל, נאכמיטאג, איז דער יינגסטער ברודער שמואל ארויס פון בונקער, כדי צו טון זיין באדערפעניש און פלוצים האט זיך געעפענט א שיסעריי, די קוילן האבן געפייפט איבער די קעפ, מיר זענען אנטלאפן א שטיקל וועג און דאן געעפנט א פייער צוריק. דאס שיסעריי האט זיך באלד אפגעשטעלט און מיר מיט די פארטיזאנער זענען באלד אוועק אין די ראסטאקער וועלדער. אויפן וועג האבן מיר נישט באמערקט אז שמואל געפינט זיך נישט מיט אונדז. מיר האבן זיך אפגעשטעלט אויף א הויכן בארג און דעם צווייטן טאג האבן מיר געהערט ווי מען אטאקירט מיט גראנאטן און קאנאנען דאס וואלד ווו אונדזער בונקער איז געווען. ביי נאכט זענען מיר ערשט אריין קיין ראסטיק, נאך 2 טאג פאסטן. מיר האבן געהערט אז די פארטיזאנער האבן באשלאסן צו גיין אין די לינסקער וועלדער און מיר האבן באשלאסן נישט מיטצוגיין מיט זיי נאר בלייבן אין אונדזער געגנט. מיר האבן נישט געוואלט פארלאזן דעם פלאץ, ביז מיר וועלן נישט וויסן, וואס עס איז מיט שמואלן געשען. מיר האבן געהאפט, אז ער געפינט זיך אין וואלד און מיר וועלן אים אפזוכן.

אין ראסטיק האט מען אונדז דערציילט, אז די גראזינגערס פון ראסטיק מיט זייער פאמיליע און אויך שמעונ׳ס שווער און שוויגער פון סאניק, זענען געוועזן באהאלטן ביי א גוי, פארבויעט אין א שטאל איניקע חדשים. א שכן האט געהערט איינמאל די שטימע פון שמעונס א יינגאלע און גלייך געמאלדן דער פאליציי, וועלכע האט זיי אלע גלייך פארנומען מיטן גוי צוזאמען און זיי האבן זיך שוין מער נישט צוריקגעקערט. מיר האבן זיך מיטגענומען אביסל פראדוקטן און אוועק צוריק אין די ראבעכער וועלדער. אין דרויסן האט זיך געמאכט א זאוויערוכע, עס האט זיך געשיט שניי אן אויפהער. די

פאדעשוועס פון אונדזערע שיך זענען געווען פוון האלץ, דער שניי האט זיך אנגענומען אין די האלצענע שיך. די פיס האבן זיך אנגעריבן און עס האבן זיך געמאכט ווונדן און בלאטערן, די פינגער זענען געווען אָפּגעפרויערן עס האט געריגען פון זיי, די יסורים זענען געווען שרעקלעך און אזוי זענען מיר געגאנגען ביז מיר זענען אנגעקומען אין די ראבעכער וועלדער. דארט האבן מיר גענעכטיקט ביי א קליין פייערל און דער שניי האט זיך געשיט אויף אונדז אן אויפהער. דעם צווייטן טאג האבן מיר ווידער געוואנדערט ביז נאכט, מ׳האט נישט געקענט זיצן ווייל ס׳איז געווען א פראסט און קיין פייער האט מען ביי טאג נישט געקענט מאכן.

ביי נאכט איז הערש אוועק אין דארף, דערוויסן זיך ווו שמואל געפינט זיך. מיר זענען געבליבן ווארטן מיט דער האפענונג, אז ער וועט קומען צוזאמען מיט שמואלן. הערש איז צוריקגעקומען אליין, איינס א זייגער ביינאכט, אן שמואלן. מיר האבן באלד אין אים דערקענט, אז שמואל איז שוין נישט דא. ער האט אונדז דערציילט, אז שמואל לעבט נישט מער. ווען ער איז ארויס פונעם בונקער איז ער גלייך פארווונדעט געווארן אין די לונגען, ער איז אנטלאפן. ביי נאכט איז ער געקומען אין דארף, און זיך ארויפגעכאפט אויף א בוידעם. א גוי האט אים באמערקט און געמאלדן דער פאליציי, וועלכע האט אים גלייך אוועקגענומען קיין באליגראד, גענומען אים צו א דאקטער, וועלכער האט פעסטגעשטעלט, אז ער איז שווער פארווונדעט אין די לונגען. זיי האבן אים נאך געהאלטן איין טאג, געפארשט און געפייניקט, ער זאל דערציילן, ווו די פארטיזאנער זענען און וועלעכע גוים העלפן אונדז, ער האט גאר נישט דערציילט. פארנאכט האבן זיי אים געשאסן אויפן הייליקן ארט. ער איז בלויז 19 יאר אלט געווען. הי״ד. איצט זענען מיר געבליבן נאר 4 פערזאן, אונדזער ווייטיק איז נישט צו באשרייבן. זיין גורל איז געווען, אז ער האט נישט מער געקענט אנטלויפן, ער האט פיל בלוט פארלוירן און געבליבן אן כוחות.

מיר האבן א גאנצע וואך ארומגעוואנדערט, דאס ביסל קארטאפל האט זיך געענדיקט, מיר האבן שוין קוים געקענט שלעפן די פיס. מיר האבן באשלאסן, צוריקצוגיין צו דעם בונקער, פון וואנען מיר זענען אנטלאפן. צוקומענדיק צו דעם פלאץ האבן מיר באמערקט אז אלץ איז פארברענט און צעהאקט. די פראדוקטן, וואס מיר האבן איבערגעלאזט, זענען געווען באגאסן מיט נאפט. פונעם בונקער זענען בלויז די ווענט געבליבן, וואס זענען געווען איינגעגראבן אין דער ערד. מיר האבן אים גלייך פאראכטן מיט צווייגן און טשעטענע און געדעקט דעם דאך. עס איז שוין געווען מערץ, אין דרויסן האט שוין אנגעהויבן ווארעמער צו ווערן. מיר האבן געפונען א ביסל פלייש פון א קו, וואס די פארטיזאנער האבן באגראבן נעבן א בוים. דאס פלייש איז שוין געווען באדעקט מיט ווערעם, א גרויסער טייל איז שוין געווען פארפוילט, מיר האבן דאס אפגעוואשן און גענוצט, קיין אנדערע פראדוקטן האבן מיר נישט געהאט.

ווען דאס פלייש האט זיך געענדיקט, איז דער ברודער אוועק אין די קאמינקער וועלדער ווו עס איז אמאל אויך געווען א גרופע פארטיזאנער, ער האט דארטן געטראפן

געשאכטענע פערד, וואס זענען שוין געווען פארפוילט. ער האט פון דעם נאך עפעס אויסגעקליבן און געברענגט, מיר האבן דאס אפגעוואשן און גענוצט. דער שניי איז צוביסלעך אראפ, דאס פערד-פלייש האט זיך אויסגעלאזט. מיר זענען אוועק ביי נאכט צום דארף, דארט האבן מיר געווארט, ביז די הינט זענען שטיל געווארן. די הינט האבן אונדז דערשפירט פון דערווייטנס. אונדזער גוי פלעגט צו זאגן, אז פון אונדז שפירט זיך דאס וואלד-ווילדקייט, דערפאר שפירן אונדז די הינט. ווען די הינט זענען מיד געווארן בילנדיק און מ'האט געהערט אז די וואך האט זיך דערווייטערט, עס פלעגן ארומגיין די גוים מיט 2 שיציאביקעס, אדער דייטשן א גאנצע נאכט, פלעגט דער ברודער אליין אראפ אין דארף אריין, ארייגכאפן זיך אין קעלער אריין, אנלאדענען א זאק פון 50 קילא קארטאפל בערך, ארויפקומען צו אונדז, אנגעפולט אונדזערע רוק-זעק און נאכאמאל אוועק אין קעלער, ביז ער האט אלע זעק אנגעפולט. מיר האבן מיט אים נישט געקענט גיין אין קעלער כדי מען זאל נישט באמערקן, אויך זענען מיר נישט געווען באקאנט אינעם דארף, אין פאל ווען עס האט עמיצער באמערקט און מען האט געדארפט וויסן וויארום צו אנטלויפן. אזוי פלעגן מיר, מיין ברודער מיט זיין ווייב, מיין שוועסטער און איך, זיך שלעפן מיט געלאדענע רוק-זעק פון 5 ביז 6 ק"מ אין וואלד ביינאכט אין דער פינצטערניש, צווישןביימער, סקאלעס און זומפן ביז מ'איז געקומען צום פלאץ. מיר אלע זענען געווען באלאדן יעדער בערך צו 25 ק"ג און דער ברודער בערך 50 ק"ג. די קארטאפל האט מען איינגעטיילט, נישט צום איינשטעלן דעם הונגער, נאר בלויז די נשמה צו דערהאלטן.

עס האט זיך אנגעהויבן דער זומער 1943 מיט נייע פרישע צרות; די פאסטעכער פונעם דארף האבן אנגעהויבן צו פאשען די בהמות אין וואלד. עס איז פשוט שווער געווען צו געפינען א ווינקל, ווו פאר זיי זיך צו באהלטן. מיר האבן אויף דאס ניי געמוזט כסדר וואנדערן. זומער, ווען די תבואות האבן אנגעהויבן צייטיק צו ווערן, האבן מיר געריסן זאנגען. ביי טאג האבן מיר די זשארקעס געטרוקנט, צעריבן זיי מיט צוויי שטיינער און דאס מעל צוגעמישט צו די קארטאפל. מיר האבן אויך אנגעהויבן צו גרייטן אביסל תבואה אויפן ווינטער, דאס באהאלטן אבער די תבואה איז געווען א שווער פראבלעם, ווייל די וואלד מייז האבן אומעטום געפונען. די קארטאפל, וואס מיר האבן אין גריבער אין דער ערד באהאלטן, האבן זיך צעוואקסן און ארויסגעלאזט גרינע צווייגן. די שאף האבן אנגעהויבן צו שארן מיט די פיס, די פאסטעכער האבן דאס באמערקט, עס אויסגעגראבן און אוועקגעגעבן די בהמות.

עס האט זיך דערנענטערט דער חשון. ס'האבן זיך געמאכט רעגנס און קעלטן און מיר זענען געגאנגען אין די פעלדער אין די ערגסטע רעגנס. עס פלעגט צו דונערן און צו בליצן און גיסן און מיר זענען געקראכן צווישן ביימער, פניאקעס און שטיינער אין דער פינצטערניש, מ'האט איינער דעם צווייטן נישט געקענט זען. נישט איינמאל פלעגט מאנכער אויסגליטשן זיך און פאלן מיט דער משא. הערש איז אמאל געפאלן און האט זיך עפעס באשעדיקט אין דער פלייצע, ער ליידט דערפון נאך ביז היינט. מען פלעגט

קומען דורכגענעצט ביז צום לעצטן פאדעם, געמאכט א פייער און געטרוקנט די קליידער אויף זיך, ביז עס האט זיך אויסגעטרוקנט איין זייט, איז נאס געווארן די צווייטע. אין בונקער אדער אין אביידל האט מען נישט געקענט זיצן, ווייל די פיל רעגנס האבן דעם דאך דורכגעווייקט און אינעווייניק האט זיך מער געגאסן ווי אין דרויסן. מ׳פלעגט אזוי איינשלאפן זיצנדיק ביים פייער און יעדער מינוט זיך איבערוועקן, איבערגעשראָקן פונעם רעש פון דורכלויפנדיקע חיות אדער פון פייגל.

ס׳האט זיך דערנענטערט דער ווינטער, די פאסטעכער האבן אויפגעהערט צו קומען טיף אין וואלד אריין מיט די בהמות. מיר האבן זיך גענומען צוגרייטן אויף ווינטער א בונקער אין דער ערד. מיר פלעגן גראבן ביי נאכט, כדי מען זאל נישט הערן קלאפן. דעם דאך האבן מיר פארדעקט מיט ליים און פון אויבן מיט טשעטענע. אינעווייניק האבן מיר געמאכט א אויוון צום הייצן. עס האט זיך אנגעהויבן דער ווינטער 1944. עס זענען געפאלן גרויסע שנייען און עס זענען געווען גרויסע פרעסט. די פראדוקטן, וואס מיר האבן צוגעגרייט, זענען געווען זער ווייניק, די מייז האבן אויפגעגעסן און אויך די פאסטעכער. מיר האבן איינגעטיילט צו 5 קארטאפל א מאלצייט איין פערזאן צווי מאל אין טאג, אינדערפרי און ביי נאכט. פארנאכט פלעגט מען ארויס אין וואלד ברענגען האלץ צום הייצן פון אפגעטרוקנטע ביימער.

אויף די פיס האבן זיך געמאכט ווונדן, ווייל זיי זענען געווען אנגעפרוירן. אין בונקער האבן מיר געהייצט. פון דער ווארעם איז זיך צעגאנגען דער שניי אויף דעם דאך, דאס וואסער האט זיך איינגעזאפט אין דער ערד פונעם דאך און דאן האט גערונען אינעווייניק. אין דרויסן איז געפאלן א שניי און אין בונקער איז געווען א רעגן. יאנואר 1944. די שנייען זענען געפאלן כמעט אן אויפהער, די פרעסט האבן זיך געשטארקט, די פראדוקטן האבן זיך אנגעהויבן ענדיקן, מ׳האט שוין בלויז איינמאל אין טאג געגעסן. מ׳האט אפגעקאכט א גרויסן טאפ מיט ווארעם וואסער, 4 קארטאפל צעשניטן אויף קליינע שטיקלעך, אריינגעווארפן אין וואסער און אזוי געגעסן. עס איז שוין נמאס געווארן דאס לעבן, מיר האבן מקנא געווען די, וועלכע זענען אוועק קיין זאסלאוו, זיי זענען זייערס איבערגעקומען. מיר האבן שוין קיין שום האפענונג און קיין אויסזיכטן נישט געהאט איבערצוקומען דעם ווינטער.

ווען די פראדוקטן האבן זיך אינגאנצן געענדיקט, איז קיין אויסוועג ניט געווען — מ׳האט געמוזט גיין אין דארף אריין. דער ברודער איז אוועק ביי נאכט אין דארף צום גוי און געבעטן אים אביסל קארטאפל. דער גוי איז געווען א ארעמער, ער האט אליין נישט געהאט און האט אים דאך געגעבן א פאר קאַרטאפל. דער ברודער איז אוועק און זיך אריינגעכאפט אין א קעלער, אנגעלאדן זיין רוק-זאק און געלאזט זיך צוריקגיין, גייענדיק אין וואלד אין טיפן שניי. דער שניי איז געווען ווייך און די פיס זענען געזונקען, ער איז אריין אין א טיפן טאל און נישט געקענט ארויס. ער האט זיך שעה׳ן געמוטשעט און נישט געקענט ארויס, ערשט אינדערפרי ווען דער שניי איז אביסל הארט געווארן, איז ער ארויסגעקראכן. אזוי האט מען זיך מיט צרות און ליידן איבערגעמוטשעט

ביז מערץ. דער שניי האט זיך אנגעהויבן צו צעלאזן, עס איז ווארעם געווארן. אין א געוויסן פרימארגן, האט זיך א פונק ארויסגעכאפט פונעם אויוון און עס האט זיך אנגעכאפט די טשעטענע, מיר זענען קוים ארויסגעלאפן, דער בונקער איז פארברענט געווארן. מיר האבן פארלאזט דעם פלאץ און אביסל זיך דערנענטערט אין די נענטערע וועלדער צום דארף. מיר האבן געפונען א טויטע סארנע, באפרעסן פון עפעס א חיה, מיר האבן זי צורעכט געמאכט און דערנערט זיך מיט דעם פלייש, מיט דעם זענען מיר איבערגעקומען דעם גאנצן מערץ. אין אפריל איז אינגאנצן צעטאפיעט געווארן דער שניי. מיר האבן געהערט, אז די סאוויעטן זענען שוין אויף דער פולישער טעריטאריע און אויך האבן מיר געהערט, אז אין די וועלדער זענען דא פארטיזאנער. מיר האבן זיי אויפגעזוכט און געבעטן, זיי זאלן אונדז צונעמען צו די פארטיזאנער. ווען זיי האבן אונדז אנגעקוקט, ווי מיר האבן אויסגעזען, האבן זיי אונדז נישט געוואלט נעמען, זיי האבן אונדז געהייסןווארטן, ביז די ארמיי וועט אריינקומען. מיר האבן זיך שוין אין וואלד פרייער באוועגט און גוים זענען שוין אין וואלד נישט געקומען.

אין יולי איז פריש די לאגע ערגער געווארן. אין דארף האבן זיך באזעצט באנדעראַ-ווצעס און מ׳האט נישט געקענט צוקומען צום דארף. נאך עטלעכע וואכן זענען זיי פון דארט אוועק. דער פראנט האט זיך דערנענטערט. מ׳האט שוין געהערט באמבארדירן און אויך קאטיושקעס. מ׳האט שוין געהאט אביסל א האפענונג, די פראנט איז שוין צוגעקומען ביז סאניק. אונדזער לאגע איז ווידער ערגער געווארן, ווייל אין די וועלדער האבן זיך אנגעהויבן ארומצודרייען באנדעראווצעס, זיי זענען מיט די וועלדער אנטלאפן קיין טשעכן. נאך ראש השנה האט מען געהערט אז דער פראנט איז שוין נעבן לינסק, מ׳האט שוין געהערט געווער-שיסעריי.

מוצאי שבת איז דער ברודער געווען אין דארף ביים גוי, אין דארף איז געווען שטיל, עס זענען נישט געווען קיין דייטשן און קיין פארטיזאנער און דאס שיסן האט זיך אויך אינגאנצן אפגעשטעלט. ער איז צוריקגעקומען, איידער עס האט אנגעהויבן צו טאגן און זיך געלייגט שלאפן. איך האב מיך געשטעלט אויף דער וואך. בערך 8 א זייגער אינדערפרי האב איך געהערט א נאענטן געווער-שאס. איך בין ארויס אין עק וואלד, זען וואס עס טוט זיך אויפן פעלד. איך האב זיך געשטעלט ביי א בוים און באמערקט א באוועגונג פון מענטשן, גלייך ווי מ׳זאל עפעס גראבן, איך האב אויך באמערקט א גרופע דייטשע אפיצירן שפאנען אויפן פעלד. איך האב באלד פארשטאנען אז דא גראבן דייטשע זעלנער שיצן-גרעבער און אז דער פראנט שטעלט זיך דאן אפ. איך בין גלייך צוריקגעלאפן צום ביידל און איבערגעגעבן דעם באריכט. הערש מלך האט באשלאסן, אז מען מוז אנטלויפן צו די פארטיזאנער אין די קאמינקער וועלדער.

מיר זענען אפגעגאנגען בערך א 2 ק״מ און ארויפגייענדיק אויפן שפיץ בארג, האבן מיר פלוצים דערהערט א געשריי „האלט״. מיר האבן זיך תיכף אויסגעדרייט און צוריק-געלאפן בארג אראפ, יעדער אין א אנדערער זייט. זיי האבן אונדז נאכגעשאסן אין איך האב געכאפט א קויל אין דער דיעך. איך בין נאך א פאר שריט געלאפן און גלייך

געפאלן. דער פוס איז מיר געווארן שטייף, איך האב קיין שום מאכט געהאט אין אים. איך האב זיך אוועקגערוקט ליגנדיק צווישן געדעכטע קשאקעס און געבליבן ליגן שטיל. איך האב געהערט, ווי דייטשן גייען און רעדן צווישן זיך, זיי זענען צוגעקומען אין דער צווייטער זייט פונעם קשאק, ווו איך בין געלעגן, זיי האבן אויסגעבראכן א פאר ריטלעך און זיך צוריקגעקערט. איך האב זיי געזען, אבער זיי מיך — נישט. נישט ווייט פון מיר, אויפן בארג, האב איך געזען א ארמאטן-מאשין איינגעגראבן אין דער ערד. איך האב זיך געגומען, לאנגזאם און שטיל, רוקן בארג-אראפ, כדי זיך צו דערווייטערן פון זיי. ווען איך האב זיך דערווייטערט אביסל פונעם פלאץ, האב איך זיך אפגעשטעלט און באטראכט די ווונד. איך בין געווען אינגאנצן פארבלוטיקט. איך האב געזען א טיפן לאך אין דער דיעך, דאס בלוט האט זיך נישט אפגעשטעלט. איך האב זיך גערוקט אין דער ריכטונג צום בונקער, זייענדיק זיכער, אז מיינע שעה׳ן זענען געציילטע. איך בין געבליבן אליין, אן שום ערשטער הילף, איך האב גערעכנט, אז טאמער וועט עמעצער בלייבן, וועט מען מיך אין בונקער גיכער געפינען. איך האב זיך געמוזט רוקן, ווייל שטיין אויף די פיס, האב איך נישט געקענט. מיטאגצייט, האבן זיך די קאמפן אנגעהויבן, עס זענען געפלויגן קאנאנען-קוילן און די עראפלאנען האבן באמבארדירט דאס ווואלד און באשאסן מיט מאשינען-געווער. עס האט געדונערט אן אויפהער, ס׳האט זיך געהערט דער רעש פון פאלנדיקעביימער, און עס האבן זיך אויסגעמישט קולות פון דייטשע באפעלן, און קרעכצן און שרייען פון פארווונדעטע. מיר איז שוין געווען גלייכגילטיק. פארנאכט בין איך צוגעקומען צו א ליגנדיקן בוים, איך האב אריבערגעלייגט איין פוס און דעם צווייטן, האב איך שוין נישט געקענט, איך בין געבליבן אן כוחות און געקריגן שטארקע שמערצן, איך בין געבליבן אויף דעם פלאץ און נישט געקענט ווייטער. פון רוקן זיך צווישן די שטיינער, צווייגן און שטעכיקע גראזן, זענען אויף מיר די קליידער צעריסן געווארן. אויך די הויט פונעם קערפער איז געווען ארומגעריסן ביז בלוט.

ס׳האט אנגעהויבן צו רעגענען, די נאכט איז געווען א ליכטיקע, פון די פייערן, וואס האבן געברענט ארום און ארום דעם וואלד. אין דער האלבער נאכט בערך, בין איך איינגעשלאפן. איך האב זיך אויפגעכאפט מאנטיק אינדערפרי, איך האב זיך אביסל בעסער געפילט. איך האב פארשטאנען אז די קויל איז זיכער נישט אריין אינעווייניק, נאר זי איז דורכגעלאפן אין דער זייט. איך האב נאכאמאל באקוקט די ווונד, עס האט אויסגעוויזן, ווי א לאך פון א שטיק אויסגעריסן פלייש. אין דרויסן איז געווען שטיל, מ׳האט נישט געהערט קיין שאס. איך האב זיך אנגעהויבן צו רוקן און ערשט פארנאכט בין איך צוגעקומען צום בונקער. די שוועסטער איז ארויסגעלאפן און מיך געטראפן קריכן ליגנדיק. זי האט מיך באלד אריינגענומען אינעם בונקער.

וו׳אזוי איז די שוועסטער צוריקגעקומען צום בונקער? ווען מיר זענען זיך צעלאפן, איז א יעדער געלאפן אין א אנדערער זייט. איך בין געבליבן פארווונדעט, די שוועסטער איז נישט געווען אזוי באקאנט אין די וועלדער און זי האט זיך נישט געטראפן מיט הערשן און די שוועגערן ביילע. זי האט געבלאנדזשעט צווישן דייטשן מיליטער, זיי האבן

אויף איר נישט געלייגט קיין אכט, זיי האבן שוין געהאט מיט זיך צו טון, זי האט אזוילאנג געבלאנדזשעט ביז זי איז צוריקגעקומען צום בונקער. איצט זענען מיר שוין געווען אין צווייען. שוין 2 טאג אן עסן, מיר האבן געהאט קארטאפל אבער נישט קיין פייער. ארום אונדז האבן זיך ווידער אנגעהויבן געשיסערייען פון מאשין-געווער און נאמיאטן. די יסורים פונעם ווונד האבן זיך געשטארקט, גלייך מ׳וואלט געשניטן מיט מעסערס, איך האב קיין אויג נישט צוגעמאכט. אין דער האלבער נאכט האט זיך דאס שיסן אויפגעהערט, מ׳האט נאר געהערט געשרייען און פערד-געלויף.

אין דער פרי איז אינגאנצן שטיל געווארן. די שוועסטער איז ארויס, זוכן אביסל יאגדעס אין וואלד נישט ווייט פונעם בונקער. זי האט געטראפן פיל ליידיקע שיצנגרעבער און באלד צוריקגעקומען מיט אביסל יאגדעס. פלוצים האבן מיר באמערקט עמיצן דורכלויפן ביים בונקער. די שוועסטער איז ארויסגעשפרונגען און געטראפן א גוי מיט א גוייע, זיי זענען איבערגעשראקן געווארן און נישט געקענט קיין ווארט ארויסריידן, ווען זיי האבן זיך אביסל בארואיקט האבן זיי דערציילט אז די דייטשן זענען שוין אנטלאפן און די סאוויעטן זענען שוין אין דארף, זיי האבן אויך דערציילט, אז זיי האבן געזען הערשלען מיט זיין ווייב אין די קאמינקער וועלדער, ס׳ווייזט אויס אז זיי איז ענדלעך געלונגען, צוצוקומען צו די פארטיזאנער.

די שוועסטער איז אוועק אין דארף און צוריקגעקומען מיט פערד און וואגן. מיר זענען געפארן קיין באליגראד און באלד נעבן קוזשמאקן האבן מיר געטראפן דעם ברודער מיט דער שוועגערין. קוזשמאק האט זיך מיט אונדז זייער געפרייט און באלד געשיקט צו א מיליטערישן דאקטער, מ׳זאל מיך אננעמען אין שפיטאל. דער מיליטער-דאקטער האט פעסטגעשטעלט, אז מיין ווונד איז פון א דום-דום קויל און אז ערשט אינעם דריטן טאג נאכן פארוואונדעט ווערן, האב איך באקומען די ערשטע הילף. אין שפיטאל איז נישט געווען קיין פלאץ, ס׳איז געווען איבערפולט מיט שווער פארוואונדעטע זעלנער.

פארנדיק דורך באליגראד, האב איך געטראפן דאס שטעטל ווי געווען, די הייזלעך אויפן זעלבן פלאץ ווו אמאל, אבער ליידער, אנשטאט יידישע פנים׳ער, האבן זיך ארויס-געוויזן גויישע פרצופים, וועלכע האבן אויף אונדז געקוקט מיט א באהאלטענע סאטיס-פאקציע, אנשטאט אמאליקע יידישע קינדערלאך, האבן איצט דורך די פענצטער ארויס-געקוקט גויישע שקצים.

דאס שטעטל האט אויסגעזען ווי איינגעוויקלט אין א אייביק טרויריקן שאטן. די ווענט האבן אויסגעזען ווי שווארץ פון טרויער. צוזעענדיק ווי דאס שטעטל זעט איצט אויס און דערמאנענדיק זיך ווי דאס שטעטל האט אמאל אויסגעזען און וואס עס איז געשען, האט גענומען דריקן ביים הארץ, ווי ווען מ׳זאל שניידן שטיקער פלייש. איך האב פארגעסן פון מיינע יסורים פון דער ווונדע, עס איז נישט ליב געווען דאס גאנצע לעבן. איין תפילה איז געווען אין מיין הארץ, די ערד זאל עפענען איר מויל און אלעס איינשלינגען, עס זאל פון שטעטל קיין זכר נישט בלייבן.

איבערגעגעבן דורך דוד קסלר מבליגראד.

חנה דרורי (ליבר)

מה שעבר עלי ואיך נצלתי.

תמונת המחברת

כשפרצה המלחמה בשנת 1939, הייתי בת 9 וחייתי ביחד עם אמי הי"ד בכפר קריוועק ע"י ליטוביסק. רוב היהודים, ובעיקר הצעירים, ברחו מכפרינו, לעבר הנהר סאן, לצד הכיבוש הסוביטי, אחרי שנודע לנו כי הנאצים בעזרת האוקראינים, מתעללים ביהודים וביחוד רוצחים הם את היהודים הכפריים. בהתחלה ברחו אחי משה, אשתו ואני מעבר לסאן לצד הסוביטים ואחר כך הצטרפה אלינו גם אמא. אנו כולנו, אמי, אחי משה, אשתו מאטעל ואני עברנו לליטוביסק וגרנו ביחד עם עוד משפחות יהודיות בבית הרוס המצב הכלכלי היה די רע.

אחרי זמן ידוע, הוציא הממשל הסוביטי מודעה, שכל מי שרוצה, מהפליטים, לחזור לשטח הכיבוש הגרמני, עליו להרשם ויקבל רשות לחזור. היות ונודע לנו שהרוסים מתכוננים לשלוח את הפליטים לעבודה לרוסיה והיות וזה היה דבר ידוע, שמרוסיה אין אף פעם כבר דרך חזרה, לכן נרשמו הרבה פליטים, ומשפחתי בתוכם, ובקשו רשות לחזור. באותו הלילה, אחרי הרשום, אספו הסוביטים את כל הנרשמים לחזור, ושלחו אותם לסיביר, ומשום מה שכחו את משפחתי ועוד כמה משפחות יהודיות והשאירו אותנו, לרוע מזלנו, בליטוביסק.

ביוני שנת 1941, פרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה, הרוסים ברחו והגרמנים נכנסו לליטוביסק. עם כניסתם התחילו, בעזרת האוקראינים, הרציחות והאקציות. בהתחלה אספו את הזקנים והילדים, הוציאו אותם מחוץ לעירה ושם, על יד היער, ירו בכולם והרגום. אלה שרק נפצעו, נקברו חיים ובכל הסביבה נשמעו זעקות איומות אחרי היריות. הם התחילו לשדוד, מה שרק ישר בעיניהם, גזזו זקני היהודים ברחובות ועינו אותם. המצב החמיר מיום ליום. סחבו בהשכמה יהודים לעבודה והכו אותם לפני ואחרי העבודה. מהעבודה חזרו מאוחר בערב, מוכים ופצועים ובפנים נפוחים, כי הסדיסטים הנאצים והאוקראינים היו מכים במקלות בכל מקום שיכלו רק להגיע, אם זה לראש, לעינים או לאף. ככה חזרו כל יום בחושך הביתה, עיפים ויגעים, שבורים בגוף ובנפש, רעבים, ובבית אין מאומה, אין כל. האוכל בתקופה ההיא היה: עלי כרוב ירוקים, שהכפריים היו נותנים אותם לבהמות או תפודים מקולקלים שהיו מקבלים מהגויים תמורת בגדים או כסף. אחרי כמה שבועות לקחה אותי אחותי הענע לכפר יאבלונקה ע"י טורקה, אבל

גם שם היה רע. עבדתי בקומנדטורה הגרמנית וקבלתי מכות ובעיטות, ואני אז ילדה בת 11.

אחרי מספר שבועות אספה הגסטפו את היהודים ושלחה אותם למקומות עבודה רחוקים ואף אחד לא חזר משם. השאירו במקום רק יהודים שעבדו בחקלאות אצל אכרים נוצרים ולכן השתדל כל אחד למצוא מקום עבודה אצל אכר. גם ילדים שלחו לעבוד אצל הגויים בשדה וברפת. במקרה מצאתי מקום נוח, כי האכרה היתה אוהבת יהודים והחביאה אצלה יהודים. אחרי זמן קצר, בהתחלת החורף התחילו לרכז את כל היהודים בגיטו סאמבור. וכאשר באתי לגיטו חפשתי שם את אחותי ומשפחתה אבל לא מצאתיה. המצב שם היה איום, אין לתאר! הכניסו אותי לבית קטן, בבית העלמין, כנראה שזה היה ה„הקדש", הדוחק בבית היה כל כך גדול, שלא היה פשוט מקום לשבת ואי אפשר היה לנשום. מהבית הזה ראינו איך הנאצים מביאים קבוצות יהודים, לבית הקברות מכים אותם באכזריות ויורים אחר כך בהם במכונות יריה. הגיטו בתקופה ההיא לא היה עוד גדור, אני ועוד ילדה, היינו עוד קטנות ולא השגיחו כל כך בנו ולכן הצלחנו לברוח. ברחנו ליער ונדדנו לכוון יבלונקה בקור ובשלג. בדרך תפס אותנו אוקראיני אחד, הכיר בנו שאנו יהודיות ורצה למסור אותנו לגסטפו. בכינו והתחננו שיתן לנו ללכת, ואמנם נתן לנו ללכת, אחרי שלקח מאתנו את חבילות הבגדים שלנו ואת מעט הכסף שהיה אתנו.

בחצות דפקנו בדלת הנוצריה, אוהבת היהודים, שמה קושינסקא, היא פתחה לנו ונבהלה, נתנה לנו לאכול ואמרה לנו שעלינו למהר ולהסתלק מיד, כי היא מפחדת ואינה יכולה להחזיק אותנו, אם אנשי הכפר רק ירגישו בנו, ילשינו עליה ואם יעשו אצלה חיפוש, ימצאו אצלה את התינוקת היהודית, שמשפחה יהודית השאירה אצלה לפני שגרשו אותה לגיטו. ראינו את התינוקת, נפרדנו והלכנו. בדרך נפרדנו. החברה הלכה לסביבה שלה ואני הסתובבתי בשדות וביערות ששייכו פעם לאחותי. בבוקר תפסו אותי נערים אוקראינים, הכו אותי והביאו אותי לאוקראיני אחד, שהוא במיוחד התנדב לחפש יהודים ביערות ולמסור אותם לנאצים. באותו יום הם תפסו גם את אחות גיסי. האוקראיני סגר אותנו בחדר ולמחרת התכונן למסור אותנו לגסטפו, בינתים הלך הוא לכפר לשחק קלפים. אחות גיסי (בעל אחותי) בקשה את אשתו של האוקראיני לתת לה לצאת, לעשות את צרכיה, ההיא, אשתו, היתה גברתנית, תפסה אותה בצווארון והוציאה אותה החוצה. כשאך יצאו החוצה, נצלה אחות גיסי את ההזדמנות נתנה לה אגרוף בשנים והצליחה להשתחרר מידה ולברוח. באותו כפר גר גוי שהיה ידיד טוב של גיסי ואחרי שנודע לו שאחות גיסי ברחה ואני נשארתי הפיץ בכפר שמועה בכוונה, שאחות גיסי לא ברחה, אלא שהאוקראיני הזה שחרר אותה בעד כסף ואותי הוא מחזיק כי אין לי כסף. כל אנשי הכפר האמינו לשמועה הזאת היות והאוקראיני הזה היה שנוא בכל הכפר. האוקראיני פחד שהעלילה הזאת תגיע לאזני הגסטפו ולכן שחרר אותי ושלח אותי לסולטוס (ראש הכפר). כשהגעתי לבית הסולטוס והוא לא היה בבית, ברחתי שוב היערה. בלילה הייתי באה לנוצריה שלי, היא נתנה לי לאכול ולפעמים חממה לי גם מים להתרחץ ושוב חזרתי היערה.

בהתחלת האביב הלך במקרה כפרי אחד, ידיד של הנוצריה שלי, לכפר קאלינאוו, ע״י סאמבור, היא שלחה אותי עמו ובקשה אותו שיחפש עבורי מקום עבודה במשק בית בתור נוצריה. ואמנם מצאתי עבודה אצל אוקראיני בתור מטפלת בילדים וטוב היה לי שם. אבל כעבור חודש בערך, דרשו במועצת הכפר את תעודת הלידה שלי, כדי לרשום אותי שם בתור תושבת. מובן שתעודה כזו לא היתה לי והבינותי שאצטרך להסתלק מכאן אחרי שגם בעל הבית שלי התחיל לחשוד בי שאני יהודיה. אמרתי לו שאני אסע הביתה ובעוד שבוע אחזור עם התעודה. בבוקר אחד השכמתי קום, הצטלבתי והתפללתי לפי הנוסח הנוצרי, בעל הבית נתן לי כסף להוצאות הדרך ונסעתי ברכבת עד טורקא ומשם ברגל ביער עד יבלונקה ושוב חזרתי לנוצריה שלי. היא שוב הציעה לי ללכת לכפר יעבור ע״י טורקא ולחפש שם עבודה בתור נוצריה ואמנם מצאתי שם עבודה. הייתי אז בת 12 ועבדתי שם עבודת פרך ממש, בדיש, בטחינת תבואה לקמח, חלבתי פרות וכבסתי כביסה בחורף בכפור ולא פעם התנפחו לי האצבעות והידים והרגלים מכפור. בעלת הבית היתה אשה רעה מאד והעבידה אותי מהשכם בבוקר עד מאוחר בלילה, היא לא פעם הכתה אותי. כל יום ראשון הייתי הולכת לכנסיה. פחד גדול היה לי, בזמן שהלכתי פעם בשנה להתודות לכומר הכפר, פחדתי שהוא יכיר אותי שאני יהודיה, רק הודות לנוצריה שלי, שלמדה אותי איך לדבר ולהתנהג במקרים כאלה, יצאתי בשלום מהכומר ועברתי את הבחינה בהצלחה. במקום הזה נשארתי שנתים בערך, עד בוא הרוסים ואז חזרתי לנוצריה שלי, כי ידעתי שמכל משפחתי לא נשאר אף אחד. חשבתי להשאר אצלה ביחד עם הילדה שהשאירו אצלה בתור תינוקת, אחרי שהוריה נספו בשואה.

בינתים חזר ליבלונקה יהודי אחד בשם צבי בער פיילער, שניצל ביערות. הוא לקח אותי ואת הילדה היהודיה ועלה אתנו לארץ. הוא גר כעת בנס ציונה.

אני ילידת הכפר קריבעק ע״י ליטוביסק, בתו של לוי ליבער ע״ה ושם אמי היה ליבע הי״ד. כעת אני אשתו של מנחם (ליבר) דרורי.

תרגם מיידיש: שמעון פרידלנדר

חנה דרורי (ליבער)

וואס איך האב דורגעמאכט און וויאזוי איך האב מיך געראטעוועט.

ווען דער קריג האט אויסגעבראכן אינעם יאר 1939, בין איך 9 יאר אלט געווען, און געלעבט מיט מיין מוטער הי״ד אינעם דארף קריוועק ביי ליטאוויסק. ס׳רוב יידן פון אונדזער דארף, איבערהויפט די יוגנט, זענען אנטלאפן איבערן סאן, צו דער רוסישער זייט, ווייל מיר זענען געווויער געווארן, אז די נאציס, מיט דער הילף פון די אוקראאינער שיקאנירן און הרגענען יידן, און באזונדערס די דארפס-יידן. קודם בין איך

אליין אנטלאפן מיט מיין ברודער משה און זיין פרוי מאטעל איבערן סאן צו די סאוויעטן און דערנאך איז אויך די מאמע נאכגעקומען. מיר האבן געוווינט אין ליטאוויסק, צוזאמען מיט נאך יידישע משפחות אין א איינגעפאלן הויז, א חורבה, און די ווירטשאפטלעכע לאגע איז געווען גענוג שלעכט.

נאך א געוויסער צייט, האט די רוסישע אקופאציע-פארוואלטונג ארויסגעגעבן א מודעה, אז יעדער פון די פליטים, וואס וויל צוריקגיין צו דער דייטשער זייט, פון וואנען ער איז געקומען, קען באקומען א דערלויבניש צוריקצוגיין, נאר ער דארף זיך פריער מעלדן ביי דער רוסישער פארוואלטונג. אזיוויי מיר זענען געוויער געווארן, אז די רוסן קלויבן זיך די אלע פליטים, צו שיקן ארבעטן קיין רוסלאנד און אזיוויי מיר האבן געוווסט, אז פון רוסלאנד קען מען קיינמאל נישט מער ארויסקומען, האבן זיך א סאך יידישע משפחות, און אונדזער משפחה צווישן זיי, געמאלדן אז זיי ווילן צוריקגיין. דעמזעלבן אויפדערנאכט האבן די רוסן צונויפגעזאמלט די אלע משפחות, וואס האבן זיך געמאלדן צוריקצוגיין, און זיי אוועקגעשיקט קיין סיביר. צו אונדזער ביטער מזל, האבן זיי אין אונדזער און אין נאך א פאר יידישע משפחות פארגעסן און מיר זענען געבליבן אין ליטאוויסק.

אין יוני 1941, האט אויסגעבראכן דער רוסיש-דייטשער קריג, די רוסן זענען אנטלאפן און די דייטשן זענען אריין קיין ליטאוויסק. תיכף, אזיוויי זיי זענען נאר אריין, האבן זיי גלייך, מיט דער הילף פון די אוקראאינער, אנגעהויבן מיט רציחות און מיט באקאנטע „אקציעס״. זיי האבן צוזאמענגעזאמלט אלטע און קינדער, זיי אוועקגעפירט אויסער דעם שטעטל און ביים וועלדל דארט, זיי אלע דערשאסן. די, וועלכע זענען נאר פארוואונדעט געווארן — זענען באגראבן געווארן לעבעדיקערהייט. אין דער גאנצער סביבה האט מען געהערט דאס יעמערלעכע געשריי פון די דערשאסענע און פארוואונדעטע. זיי האבן אנגעהויבן צו רויבן אלעס וואס ס׳איז זיי נאר געפעלן, געפייניקט יידן אין די גאסן און זיי אפגעשוירן די בערד. יעדן טאג איז ערגער געווארן. גאנץ פרי שוין, האבן זיי יידן געשלעפט צו דער ארבעט און געשלאגן זיי פאר און נאך דער ארבעט. פון דער ארבעט איז מען אהיימגעקומען שפעט ביי נאכט, צעשלאגן, צעהרגעט, מיט געשוואלענע פנימער, ווייל די נאצישע און אוקראאינעשע סאדיסטן האבן געשלאגן מיט שטעקענעס, וווּ ס׳האט זיך נאר געלאזט; אין פנים, אין די אויגן און די נאז. אזוי איז מען יעדן ביי נאכט צוריקגעקומען אהיים מיד, צעבראכן פיזיש און גייסטיק, הונגעריק און אין שטוב איז גאר נישט געווען, גאר נישט! דאס עסן אין דער צייט איז געווען; די גרינע, אויבערשטע קרויט-בלעטער, וואס די דארפישע פלעגן מיט דעם פאשען די בהמות, אדער קאלי קארטאפל וואס מ׳פלעגט טוישן מיט די גוים פאר קליידער אדער קויפן ביי זיי פאר געלד. נאך א פאר וואכן האט מיך מיין שוועסטער הענע גענומען אינעם דארף יאבלאנקע ביי טורקע אבער אויך דארט איז שלעכט געווען. איך האב געארבעט אין דער דייטשער קאמאנדע און באקומען שלעג און קאפעס. איך בין דעמאלט 11 יאר אלט געווען.

נאך א פאר וואכן האבן די דייטשן, די געסטאפּו, צוזאמענגענומען די יידן און זיי אוועקגעשיקט ארבעטן ווייט, אבער קיינער פון זיי איז מער נישט צוריק-געקומען. אין דארף האבן זיי איבערגעלאזט נאר די יידן, וועלכע האבן געארבעט אין פעלד ביי קריסטלעכע פויערן, דורכדעם האבן אלע יידן זיך געסטארעט צו געפינען אן ארבעטס-פלאץ ביי א פויער. די פויערן האבן מיט די יידן געארבעט קאטארגע-ארבעט, נאר פארן בלויזן ביסל עסן. די פויערן האבן זיי באהאנדלט ערגער, ווי מ׳באהאנדלט שטוב-חיות. די שוועסטער האט מיך איבערגעגעבן צו א קריסטלעכן פויער, איך האב דארט געארבעט אין פעלד און אין שטאל. צופעליק האב איך געטראפן א גוטן פלאץ, די פויערטע האט ליב געהאט יידן און אויך באהאלטן יידן. נאך א קורצער צייט, האט מען קאנצענטרירט אלע יידן אינעם סאמבערער געטא, און מיך צווישן זיי. נאכן אנקומען דארט אהין, האב איך דארט געזוכט מיין שוועסטער מיט איר משפחה, אבער איך האב זיי דארט נישט געפונען. דער מצב דארט איז געווען שרעקלעך, נישט צו באשרייבן! מיך האט מען אריינגעזעצט אין א קליין שטיבל, אויפן בית עולם, ס׳ווייזט אויס אין „הקדש״. דער דוחק דארט איז געווען אזוי גרויס, אז עס איז פשוט נישט געווען ווו צו זיצן און ס׳איז נישט מעגלעך געווען צו אטעמען. פון דארט האב איך געזען, ווי די נאציס האבן געברענגט גרופּעס יידן אויפן בית עולם, זיי דארט מערדערלעך געשלאגן און דערנאך דערשאסן מיט מאשינען-געווער. דאס געטא אין דער צייט, איז נאך נישט געווען ארומגעצוימט און מיר, מיט נאך א מיידאלע, מיר זענען נאך קליין געווען, און מ׳האט אויף אונדז נישט אזוי שטארק אכטונג געגעבן, איז געלונגען צו אנטלויפן. מיר זענען אנטלאפן אין וואלד אריין און געוואנדערט, אין שנייען און קעלטן אין דער ריכטונג קיין יאבלאנקע. אויפן וועג האט אונדז א אוקראאינער געכאפט, ער האט דערקענט אז מיר זענען יידישע קינדער און געוואלט אונדז איבערגעבן צו דער געסטאפּאָ. מיר האבן געוויינט און זיך געבעטן ביי אים ער זאל אונדז נאכלאזן. ער האט אונדז נאכגעלאזט ערשט, ווען ער האט ביי אונדז קודם צוגענומען די פעקלעך מיט קליידער און דאס ביסל געלד וואס מיר האבן ביי זיך געהאט.

אין מיטן דער נאכט האבן מיר אנגעקלאפט ביי דער יידנ-פריינטלעכער קריסטין, איר נאמען איז קושינסקא. זי האט אונדז געעפנט און זיך דערשראקן. זי האט אונדז געגעבן אפצועסן און אונדז געזאגט, אז מיר מוזן זיך שנעל אפטראגן פון דארט, זי האט מורא און קען אונדז נישט האלטן. ווען די דארפישע שכנים אירע, וועלן נאר עפעס געוויר ווערן, אז מיר זענען ביי איר, וועלן זיי זי מסרן און די געסטאפּו וועט קומען זוכן ביי איר און ביי איר געפינען א קליין יידיש קינד, וואס די עלטערן האבן ביי איר איבערגעלאזט, איידער זיי זענען אוועק אין געטא. מיר האבן געזען דאס קינד, זיך געזעגנט מיט איר און ווייטער געגאנגען. אויפן וועג גייענדיק, האבן מיר זיך צעשיידט. זי איז אוועק אין איר סביבה און איך האב געוואנדערט אין די פעלדער און אין די וועלדער, וואס האבן אמאל געהערט צו מיין שוועסטער. אין א טאג האבן מיך געכאפט אוקראאינישע שקצים, מיך גוט צעשלאגן און געברענגט מיך צו א אוקראאינער, וואס

האט זיך ספּעציעל פרייוויליק געמאלדן, צו זוכן יידן אין די וועלדער, כדי זיי איבער-צוגעבן דער געסטאפּו. אינעם זעלבן טאג האבן זיי אויך געכאפּט מיין שוואגערס שוועסטער. דער אוקראאינער האט אונדז ביידע פארשלאסן אין א צימער און זיך געגרייט מארגן אונדז איבערצוגעבן דער געסטאפּו. דערווייל איז ער אוועק אין דארף שפּילן קארטן. דעם שוואגערס שוועסטער (דער מאן פון מיין שוועסטער) האט געבעטן די ווייב פונעם אוקראאינער זי זאל זי ארויסלאזן, ווייל זי דארף מאכן אירע באדערפע-נישן. די גוייע האט זי אנגעכאפּט ביים קאלנער און זי ארויסגעפירט. זי איז געווען א שטארקע, אבער וויבאלד זיי זענען געווען נאר אין דרויסן, האט דעם שוואגערס שוועסטער אויסגענוצט די געלעגנהייט, דער שטארקער גוייע א זעץ געגעבן אין די ציין אריין, זיך אויסגעריסן פון איר און אנטלאפן. אינעם דארף האט געוווינט א גוי, וואס איז געווען א גוטער פריינד פון מיין שוואגער און נאכדעם ווי ער איז געוווייער געווארן אז דעם שוואגערס שוועסטער איז אנטלאפן, האט ער ארויסגעלאזט מיט א כוונה א „פּאגלאסקא", א בלבול, א שמועה, אז די יידישע מיידל איז גאר נישט אנטלאפן, נאָר דער אוקרא-אינער האט זי אליין באפרייט, נאכדעם ווי די מיידל האט אים גוט באצאלט און מיך האלט ער, ווייל איך האב נישט קיין געלד אים צו באצאלן. דאס גאנצע דארף האט געגלייבט אין דער שמועה, ווייל דער אוקראאינער איז געווען אין דארף פארהאסט און קיינער האט אים נישט ליב געהאט. דער אוקראאינער האט מורא באקומען, אז די געסטאפּו קען נאך אמאל פון דער גאנצער זאך געוווייער ווערן און ער האט מיך פארדאס באפרייט און מיך איבערגעשיקט צום „סולטוס", (דעם עלטסטן פונעם דארף). קומענדיק צום סולטוס, האב איך אים נישט געטראפן אין דער היים, בין איך ווידער אנטלאפן אין וואלד אריין. ביינאכט פלעג איך קומען צו מיין גוייע און זי פלעגט מיר געבן אפּצועסן און טיילמאל פאר מיר אויפגעווארעמט וואסער, איך זאל מיך קענען ארומוואשן.

אנפאנג פרילינג איז צופעליק א גוי פונעם דארף, א פריינד פון מיין קריסטן, געגאנגען קיין קאלינאוו, א דארף לעבן סאמבור. די גוייע האט מיך מיט אים מיטגעשיקט דארט אהין און אים געבעטן, אז ער זאל מיר דארט זען אן ארבעטס-פּלאץ ביי א פּויער, אלס קריסטן. איך האב דארט טאקע באקומען א גוטן ארבעטס-פּלאץ ביי א פּויער, אלס קינדער-פלעגערן. אבער נאך א חודש, האט דער סולטוס דארט פארלאנגט פון מיר מיין טויף-שיין, כדי צו וויסן ווער איך בין און כדי מיך איינצושרייבן אלס דארט אנזעסיקע. נאטירלעך, האב איך אזא צייגניש נישט געהאט. איך האב פארשטאנען, אז איך וועל מיך מוזן פון דארט אפּטראגן, נאכדעם ווי אויך מיין בעל בית האט מיך שוין אויך אנגעהויבן חושד צו זיין, אז איך בין א יידיש קינד. איך האב געזאגט מיין בעל בית אז איך פאר אהיים און אין 8 טאג ארום וועל איך צוריקקומען מיטן פארלאנגטן צייגניש. דער בעל בית האט מיר געגעבן אויף הוצאות און איך בין מיט דער באן געפארן קיין טארקע און פון דארט, צו פוס געגאנגען מיט די וועלדער ביז יאבלונקע, ווידער צוריק צו מיין גוייע. זי האט מיך געראטן צו גיין קיין יעבור, א דארף לעבן טארקע און דארט זוכן ארבעט ביי א פּויער אלס קריסטן און איך האב טאקע דארט געפונען ארבעט. איך בין דעמאלט 12 יאר

אלט געווען און געארבעט דארט ממש קאטארגע ארבעטביים דרעשן, מאלן ווייץ אויף דער זשארנע, מעלקן קי און וואשן וועש אין דרויסן ווינטער אין די גרעסטע פרעסט. די באלעבאסטע איז געווען א גרויסע מרשעת און מיך אפגעארבעט פון גאנץ פרי ביז שפעט אין דער נאכט און זי פלעגט מיך אויך טיילמאל שלאגן. נישט איינמאל זענען מיר געשוואלן געווארן די פינגער פון די הענט און די פיס פאר קעלט. יעדן זונטיק בין איך געגאנגען אין דער קירכע. איך האב זיך שטארק געשראקן, ווען איך האב באדארפט גיין איינמאל אין יאר צום גלח זיך „ספאוויאדין", אבער א דאנק מיין גוייע, וואס האָט מיך פריער אלעס געלערנט, ווי זיך אויפצופירן בין איך אלעס דורכגעגאנגען בשלום און דער גלח האט גאר נישט דערקענט אז איך בין א יידיש קינד. אויף דעם ארט בין איך געבליבן ארבעטן 2 יאר, ביז די סאוויעטן זענען געקומען.

איך בין צוריק צו מיין גוייע, וויסנדיק אז קיינער פון מיין משפחה איז ניט לעבן געבליבן און געוואלט דארט בלייבן ביי איר צוזאמען מיטן יידישן קינד וואס איז געווען ביי איר און וואס זיינע עלטערן זענען אויך אומגעקומען.

אינצווישן איז קיין יאבלאנקע צוריגעקומען א ייד, וואס האט זיך געראטעוועט אין די וועלדער, מיטן נאמען צבי בער פיילער און ער האט מיך מיטן קינד אוועקגענומען פון דער גוייע און מיט אונדז עולה געווען קיין ישראל. ער וווינט איצט אין נס ציונה.

איך בין געבוירן אין קריוועק, א דארף לעבן ליטאוויסק, בין די טאכטער פון לוי ליבער ע"ה. מיין מאמע האט געהייסן ליבע הי"ד. איצט בין איך די ווייב פון מנחם דרורי (ליבער).

רחל לרנר (קנבל־גרפל)

זכור את אשר עשה לך עמלק

תמונת המחברת

ליל סדר במחנה עבודה בעיר ליפציג, בימי שואה והשמד בשנת תש"ד.

בליל שמורים אחד מני רבים, במחנה עבודה, בו עבדנו בנות ישראל רבות, בצוותא עם בנות לא יהודיות. אנו באשר נולדנו בני ישראל, ואחרות מחמת היותן חשודות בעיני הנאצים הארורים, ברגול, בנתינת סעד או לינת לילה ליהודים. לפשע נחשב בימים ההם כל יחס אנושי ליהודי, והוצא מחוץ לכל חוק, על פי משפט נירנברג המנואץ. וכל מי ששחק לו מזלו ולא הושמד, נכלא במחנות רכוז ונדון לחיי אסיר עם עבודת פרך ללא דין ודברים.

במחנה העבודה אכלנו לחם צר בצער ועל הארץ או על קרשי עץ ישנו, ללא סמיכה וסדין. בשבילינו, ההפטלינגה, רק שתי משמרות ליממה. 12 שעות עבודה למשמרת יום ו־12 שעות למשמרת הלילה.

בליל שמורים אחד, אחרי משמרת עבודה קשה, ירדתי לחדר האמבטיה, לכבס לי את חלוקי אשר על בשרי. תחליף לו לא היה לנו ההפטלינגה היהודיות. וכל בגדינו מן הבית היפים והיקרים היו מלקוח למרצחים. (אגב בבגדים של הלא יהודיות לא נגעו המרצחים). היה עלי לחכות כאן בחדר האמבטיה עד שיתיבש החלוק. אוי למי אשר נמצא היה במצב זה, והנה; אפל־אלארם, קריאה למפקד! חיבת היתה כמובן ללבוש מהר את החלוק הרטוב על בשרה, ולהתיצב למפקד בככר פתוחה, ובחוץ כפור, קור כלבים. ואמנם קרה לי מקרה כזה, כמוני כמו לאחרות. נעלם לגמרי מהכרתי כי לילה זה הוא באמת ליל שמורים שאחריו ליל הסדר. הסדר הנהדר המסורתי, אשר כל יהודי נזכר בו בערגה וכמיהה, והזכור לכל יהודי על יפיו ותפארתו. לילה בו כל יהודי מלך בכיפתו. לפחות בדמיונו. בהעלותו על דעתו, כי בצאת ישראל מִמצרים מעבדות לחירות יצאו. אמונה יקרה זו לא נפגעה על אף כל הצרות והרדיפות שהשיגו אותם במשך כל הדורות.

לא פסקה הצפיה לגאולה קרובה כל השנים שנות אלפיים.

בימים אלה כאשר כבו כל המאורות בתחום היהודי בכלל, ובמכלאותינו, בנות ישראל במחנות האימים בפרט, אף ניצוץ האמונה בתקווה דעך. כבה נעלם ונשכח מן הלב במרוצת שנות בלהות ארוכות אלה. לבבות צעירים בפריחתם קמלו התנוונו והתאמללו, בגיהנום של הנאצים י"ש. בימים אלה נעלמו לגמרי מאתנו ההפטלינגה, תחושת הזמן ומועדיו. לא ידע איש על ראש חודש ותומו. שכן לא עוד יתקדש החודש ומי ישעה למולדו? לא ידע איש במחנה העבודה בשוכבו ובקומו זולת משמרת העבודה. לא יפלא

איפוא כי לא ידעתי את חג הפסח אשר המחר יביא בכנפיו. רק מן השמים נזדמנה לי בת ישראל, להתקדש ולהטהר לקראת חג החירות ליל הסדר.

עוד אני מכבסת את חלוקי תוך עיפות כללית, עיני רק בקושי מוחזקות פקוחות כי נעצמות הן מדי פעם, ותובעות בכל לשון תחנונים לתת להן מעט שינה. כי גופי משוע למנוחה, קצת מרגוע לרוחי הנכאה. כל ישותי מביעה עלפון.

לפתע עוררוני צעדים קרבים והולכים. רעד אחז אותי. מי יודע המתקרב מיהו ?! בהופעת אחד מקלגסי היטלר י״ש יסמר השער. כי מלאך המות אתו. בנוכחותו כל מי אשר תו יהודי על מצחו, יתפלץ מפחד. כל עוד נשמה באפי נעצתי את עיני בדלת הנפתחת ואורו עיני לראות את חברתי לגורל ההפטלינג כ. נכנסת.

החברה כ. היא בת למשפחה מיוחסת למדנית ואמידה בקהילת קרקוב. הלמדנות היא נחלת כל המשפחה שלה. הגורל זימן כאן יחד את האם על שתי בנותיה, הצעירות, והן הצליחו לשמור ולזכור את חגי ישראל ומועדיו גם באפלת הזמנים, לקויי השמש והירחים.

בלחישה בקול דממה דקה גלתה לי החברה כ. את מטרת בואה, ואשר לצערה הרב, גרם לי בהלת שוא: להוי ידוע לך, יונתי, כי מחר חל ליל הסדר הראשון, לחג הפסח. 2 שליש כבר מוכן אתנו לסדר כשר. ורק חלק אחד עדין חסר לנו, אשר אין לו תחליף, והיא המצה. היש משהו ?! תמהתי למשמע אוזני. „הן ידוע לך, יקירתי, המשיכה כ. כי חמץ במחננו, הוא בחזקת בל יראה ובל ימצא. ומאז בוטל קרבן הפסח, בעוונותינו הרבים, ישראל הוא אשר תופס מקום האיל... ורק המצה חסרה... אלי. זאת לנו השנה הרביעית ללא סדר כהלכתו! עד מתי ד׳... נחזור נא לענינינו. דברתי כבר עם החברה פ. והחברה ל. והוסכם בינינו לשמר על מנת תפוחי אדמה שאנו מקבלים לארוחת הצהרים. את זה אני מבקשת גם ממך לעשות כן. החברה ב. הבטיחה לסחוב מן המטבח לעובדי המשרד, את הסלק המוצא מן החמיצה שמבשלים עבורם. נו אם ירצה השם יהיה לנו סדר כשר״.— ואמנם אותו לילה הסבנו יחד כמה עשרות בנות ישראל, בחדר האמבטיה, וערכנו סדר ללא מצה כמובן. זוכרת אני, כאשר הגענו באגדה ל„ברוך שומר הבטחתו לישראל״ נפלטה מפי הערה אפיקורסית ואמרתי: חוששת אני כי עד שהקב״ה יוציא את הבטחתו מקופת המגן שלו לפרעון, המוג נימוג חלילה... כתשובה התפרצה אנחה כבדה מלבבות כל הנוכחות.

אשר ל-4 הכוסות המסרתיות, אפשר היה בסדר זה למלא כהנה וכהנה בדמעות שליש אשר זלגו מהרבה זוגות עינים כלות לגאולה קרובה. —

רחל לערנער (קנעבל־גראפל)

זכור את אשר עשה לך עמלק!

א „סדר"-נאכט אין א ארבעטס-לאגער אינעם שואה יאר תש"ד (1944).

געווען איז דאס אין א נאכט, אין איינער פון די נאכט-שיכט ארבעט אינעם לייפציגער ארבעטס-לאגער, ווו מיר, יידישע טעכטער, האבן צוזאמען געארבעט מיט נישט יידישע. מיר — ווייל מיר זענען געבוירן אלס יידן און לויט די געמיינע נירנבערגער געזעצן, איז יידיש בלוט געווארן הפקר, זיי, די נישט יידישע — ווייל מ'האט זיי חושד געווען אין שפיאנאזש, אדער אז זיי האבן גאר געהאלפן א ייד און אים געלאזט איבערנעכטיקן, וואס גילט, לויט די אויבנדערמאנטע נירנבערגער געזעצן, אלס א גרויס פארברעכן. וועמען דאס מזל האט געשפילט און ער איז נישט פארגאזט געווארן, האט זיינע יארן אפגע-מוטשעט, ביי קאטארגע-ארבעט אין ארבעטס-לאגער, ווו מ'איז געשלאפן אויף דער ערד אדער, אין בעסטן פאל אויף פריטשן, אן זיך מיט עפעס צוצודעקן, און קיינמאל נישט דערעסן צו דער זעט.

פאר אונדז „העפטלינגע", אזוי האט מען אונדז אין לאגער גערופן, האט עקזיסטירט נאר 2 ארבעטס-שיכטן, 12 שעה ביי טאג-שיכט אדער 12 שעה ביינאכט-שיכט.

נאך אזא איינע 12 שעה'דיקע נאכט-שיכט שווערע ארבעט, בין איך אראפ אינעם וואש-צימער, מיין ארבעטס-קליידל איבערצווואשן, ווייל קיין אנדער קליידל אויף איבערצוטון, האט א יידישער העפטלינג נישט געהאט. אלע טייערע און שיינע קליידער פון דער היים, האבן די רוצחים צוגענומען פאר זיך. (די קליידער פון די נישט יידישע האבן זיי נישט געטשעפעט) נאכן אויסוואשן האב איך געמוזט ווארטן אין וואשצימער ביז דאס קליידל האט זיך אויסגעטרוקנט, אבער ווי און ביטער איז געווען דעם, ווען מ'האט פלוצים געמאכט אן אלארם און גערופן צום „בעפעל". אין אזא מצב האט יעדע אויף זיך געכאפט דאס נאסע קליידל און געלאפן ארויס צום באפעל, האט עס געמעגט זיין ווינטער אפילו אינעם גרעסטן פראסט, אין די ביטערסטע קעלטן. מיר און אסך פון אונדז האט שוין דאס געטראפן.

ווארטנדיק אזוי איינמאל אינעם וואש-צימער, האב איך פלוצים דערהערט אז מ'גייט. איך האב געהאט אינגאנצן פארגעסן אז נאך דער איצטיקער נאכטשיכט איז די „סדר-נאכט", די טראדיציאנעלע סדר-נאכט, וואס יעדער ייד האט זי געדענקט מיט איר הערלעכער שיינקייט און אלעמאל זיך דערמאנט אין איר מיט בענקעניש, א נאכט ווען יעדער ייד פילט זיך, וועניגסטנס אין דער פאנטאזי, אלס מלך, ווען ער דערמאנט זיך, ווען די יידן זענען ארויסגעגאנגען פריי פון דער מצרישער קנעכטשאפט. טראץ די אלע לאנגע, ביטערע גלות-יארן, פול מיט רדיפות און צרות, איז נישט געשעדיקט געווארן די אמונה אין דער גאולה וואס דארף און וועט קומען.

איצט אבער, אין אט א די שרעקלעכע יארן, ווען פינצטערניש האט ארומגענומען

אלע יידישע היימען. ווען יידן זענען געטריבן געווארן ווי בהמות אין די גאזקאמערן און יידישע טעכטער האבן קאטארגע געארבעט, ביז די כוחות זענען זיי אויסגעגאנגען, ווען יידישע יונגע כוחות זענען אויסגעמוטשעט געווארן און געוויאנעט אין די נאצישע גיהינום-לאגערס, אין אט א דער צייט, האבן מיר, יידישע העפטלינגע אינגאנצן פארגעסן וואס „צייט" הייסט. אין אונדזער זכרון זענען נאר געלעגן „שיכטן", א טאג-שיכט און א נאכט-שיכט. ווער מיר שבת, ראש חודש אדער אפילו יום טוב? ווער האט אפילו וועגן דעם געקלערט! לייגנדיק און אויפשטייענדיק, האבן מיר נאר געקלערט וועגן ארבעטס-שיכט. אין אט א דער שרעקלעכער צייט, איז אויך אין אונדז פארלאשן געווארן דער לעצטער פונק פון האפענונג אויף דער גאולה, אויף א אויסלייזונג, עס איז אפגעמעקט געווארן די צוויי טויזנט יעריקע האפענונג.

עס איז פארדאס געווען פשוט א נס, ווען א יידישע טאכטער אין דעם גיהינום, האט זיך דאך דערמאנט אין דער קומענדיקער סדר-נאכט.

א ציטערניש האט מיך ארומגענומען, דערהערנדיק די דערנענטערנדיקע שריט. ווער ווייסט ווער עס קומט? ביים אנבליק פון איינעם פון די היטלער-באנדיטן, שטעלן זיך די האר אויף, ביי א יעדן ייד, ער זעט אין אים דעם מלאך המות. נאך דער נאכט-שיכט ארבעט, בין איך שרעקלעך מיד געווען, ממש נאר צו פארחלשן, איך האב קוים די אויגן געקענט אפן האלטן, די אויגן-ברעמען האבן זיך געהאלטן אין איין שליסן, דער גאנצער קערפער איז געווען צעבראכן פון מידיקייט און געבעטן זיך נאך אביסל רו. מיט די לעצטע כוחות האב איך געקוקט צו דער געעפנטער טיר און מיינע מידע אויגן האבן אויפגעשיינט. אויף דער שוועל איז געשטאנען מיין ליידנס-חברתע די כ'. (איך וויל קיין נעמען נישט דערמאנען).

די חברתע כ' איז געווען א טאכטער פון א מיוחס'דיקער, אינטעלעגענטער, רייכער משפחה פון קראקע. דאס מזל האט זיי געשפילט, אז זיי זענען דא געווען צוזאמען, צוויי שוועסטער מיט דער מוטער און זיי האבן געדענקט די דאטומס פון אלע יידישע ימים טובים.

די חברתע האט זיך אנטשולדיקט פארן אומזיסטיקן דערשרעק, וואס זי האט מיר גורם געווען און מיר שטילערהייט געזאגט נאך וואס זי איז געקומען. מארגן, טייערע, — האט זי געזאגט — איז די ערשטע „סדר-נאכט". צוויי דריטל צום כשרן סדר האבן מיר שוין און נאר איין דריטל פעלט אונדז נאך, און דאס איז מצות. — וואס האבן מיר? — האב איך דערשטוינט געפרעגט. — דו ווייסט דאך — האט זי געענפערט — אז חמץ האבן מיר שוין לאנג נישט, אבער ווו נעמט מען מצות? גאט מיינער! שוין דאס פערטע יאר ווי מיר פראווען נישט קיין סדר, ווי לאנג נאך גאט?. איך האב שוין גערעדט מיט דער חברתע פ' און מיט דער חברתע ל' — האט זי ווייטער געזאגט — און מיר האבן באשלאסן, אז יעדער וועט באהאלטן זיין פארציע קארטאפל, וואס ער באקומט מיטאג און דאס וויל איך אז דו זאלסט אויך טון דאסזעלבע. די חברתע ב' האט צוגעזאגט, אז

זי וועט זען צו גנבנען פון דער באאמטן-קעך, די בארקעס, פון דעם, פאר זיי, געקאכטן בארשטש. נו, אם ירצה השם — האט זי געענדיקט — וועלן מיר האבן א „כשרן" סדר, אן חמץ...

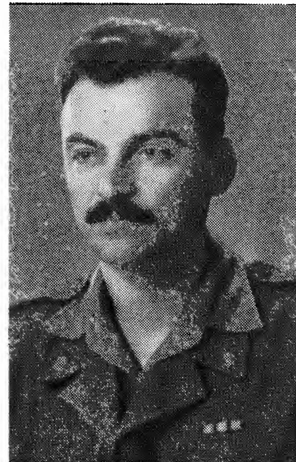
ביי נאכט האבן מיר זיך, א פאר צענדלינק יידישע טעכטער, פארזאמלט אינעם וואש-צימער און געפראוועט א סדר אן מצות. איך דערמאן זיך, ווען מיר האבן געהאלטן ביים זאגן דאס לויבליד „ברוך שומר הבטחתו לישראל", האט זיך פון מיין מויל ארויס-געריסן אן אפיקורסישע באמערקונג: „איך האב מורא, ביז דער רבש"ע וועט זיין וועקסל-הבטחה ארויסנעמען פון זיין קאסע-קאסטן און עס צאלבאר מאכן, וועלן מיר דערווייל דא אויסגיין... אלס תשובה אויף מיין זאגן, האט זיך א טיפער שווערער זיפץ ארויסגעריסן פון אלע סדר אפרעכטער.

די 4 מסורתדיקע כוסות, און נאך מער, האט מען געקענט אנפולן מיט די הייסע טרערן, וואס האבן זיך געגאסן פון א סך, אסך אויגן וואס גייען אויס און בענקען אויף א באלדיקער באפרייאונג.

פריי איבערזעצט פון עברית דורך שמעון פרידלנדר.

אלימלך סגל

הנשאר בחיים

תמונת המחבר

בסוף אוקטובר 1942 התחמקו באפלת הלילה, דרך תעלות הביוב, 72 איש מגיטו זאסלאוו, וברחו ליערות. ביניהם אמו, אחיותיו ואחיו של הנשאר בחיים, דודו יוסף זינגר ואשתו, פנחס פרופר ואשתו, כולם מהכפר ליקיווע ע״י לינסק, האחים פדרבוש מהכפר דזורדזאוו, האחיות גוטמן מרימאנוב ועוד.

נשארו בחיים המספר ואחת מהאחיות גוטמן.

מספר אלימלך סגל מהכפר ליקיווע, הגר כעת בחיפה:

ילד בן שמונה הייתי כשהביאו אותי הורי ללינסק ללמוד שם. בהתחלה למדתי אצל המלמד הדרדקאי ר׳ איטשע (יצחק) בוים הי״ד והייתי אצלו גם עם אש״ל. במשך הזמן עברתי ללמוד אצל מלמדי גמרא, אצל ר׳ ליביש איינבינדער ואצל ר׳ יענקלה רובינזון הי״ד וככה המשכתי ללמוד בלינסק עד פרוץ מלחמת העולם בספטמבר 1939.

כשפרצה המלחמה חזרתי לכפרי להיות עם משפחתי. הייתי אז בן 14, החיות הנציות י״ש הציפו תיכף בהתחלת המלחמה כל הסביבה ונכנסו ללינסק כמה ימים אחרי פרוץ המלחמה. אחרי שהייה של בערך שבועיים, עזבו הם את לינסק ונסוגו לעבר גשר הסאן ונשארו בהיזלוב, כפר מעבר לגשר. לינסק נשארה תחת הכבוש הרוסי עד פרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה ביוני 1941. הכפר שלי וכל הסביבה מעבר לסאן נשארו תחת המגף הנצי.

בהתחלה קווינו שלא יהיה כל כך מסוכן אתם ואיך שהוא נעבור בשלום את תקופת המלחמה בכפר, היות וכפרנו נמצא בין הרים, שלוחי הקרפטים, ולא ע״י כביש ראשי.

שנתיים עברו. במשך השנתיים האלה היו באים מזמן לזמן לכפר, ערכו חפושים בבתי היהודים, כאלו חפשו זהב וכסף אבל לקחו מכל הבא לידם; בגדים, נעלים ובכלל כל מה שמצא חן בעיניהם. מזמן לזמן לקחו את יהודי הכפר, אפילו זקנים וילדים, לעבודה לכפרים סרעדניוויעש וקלניץ. שם היינו פוגשים יהודים מכל הסביבה כגון; מבאליגרוד, ציסנה ועוד. המשגיחים על העבודה היו נצים-אוקראינים שנשאו על שרווליהם סרט צהוב ועליו צלב קרס כחול. את כל החפושים והיציאה לעבודה סדרו דוקא רק בשבתות או בחגים, כדי להקניט ולהשפיל. פעם באו בשבת בבוקר להוציא אותנו לעבודה וגם הסבא שלי, מנדל זינגר, היה ביניהם, ואז נגש נאצי אחד לסבא, ענה אותו וגזר לו את זקן-השיבה שלו — בכידון. הנשים והילדים במשפחה בכו והתחננו לפני הנאצי שלא יענה

את הסבא, אבל ללא הועיל. אדרבה! כל הנצים מסביב התמוגגו מצחוק. גדול היה הכאב, הצער והבושה וביחוד עוד, התבישנו מפני השכנים הגויים.

בחורף 1941/42 יצאה פקודה מטעם הנצים, שכל היהודים, אנשים, נשים וטף, חייבים להרשם ולקבל תעודות זהות, ביום קבוע בבליגרוד. בבואנו לבליגרוד חכו לנו כבר אנשי הגסטפו וחלקו אותנו, חלק לימין וחלק לשמאל וכל אחד קבל תעודת זהות. בבית הבחנו שעל תעודות הזהות של הזקנים והחלשים היתה טבועה חותמת מיוחדת.

במאי 1942 יצאה פקודת גזרה כי על כל יהודי הסביבה להיות מוכנים לעזוב את מקום מגוריהם ולעבור בערב חג השבועות למחנה זאסלאוו, והזקנים, ביניהם גם סבי וסבתי — ללינסק. ביום היציאה חכו לנו בחוץ עגלות להוביל אותנו למקומותינו המיועדים. התחילה הפרידה בצעקות ובבכיות. הסבתא, פסל היה שמה, בכתה ואמרה לנו „אוי ילדים! אתם עוד צעירים ויש לכם עוד תקוה, אנו הזקנים הולכים ללינסק למות. בעולם האמת אתפלל לחייכם". הנאצים הפרידו בינינו בכוח ובאכזריות וככה השארנו את כפרנו ואת כל רכושינו הפקר. הצעירים בינינו התאמצו לא לבכות והבטנו בזעם ובכאב מסביבנו. חלק הכפריים הגויים עמד וצחק למשבתנו והם חכו כבר לרשת את כל רכושינו. לקחנו אתנו רק כמה ככרות לחם, קצת גריסים וסוכר, טלית ותפילין וסדור, מישהו לקח גם חומש וספר והסבתא לקחה את ספר התחינות שלה ו„הצאינה וראינה".

בדרך לגיטו-זאסלאוו התגלגלנו כמה ימים בזאגוזש. שם נפגשנו עם עוד הרבה יהודים מהסביבה שגורשו ממקומותיהם כמונו. הדוד שלי יוסף זינגר מצא שם גויה אחת שהסכימה, תמורת הרבה כסף, להחביא אצלה את שתי בנותיו, אחת בת 5 והשניה בת 3.

בגיטו זאסלאוו הקציעו לכל משפחתנו פינה בצריף גדול. כל יום יצאנו לעבודה מהשכם בבוקר עד מאוחר בערב ובעד זה קבלנו כל יום 400 גרם לחם, חתיכת סוכר ובצהרים גם מעט מרק מטעם ה„יונדראט". (אנשי סאנוק)

נודע לנו שבגיטו לינסק שורר רעב איום והרבה אנשים מתים שם מרעב. ביזמת אמא שלי, התחילה כל המשפחה לקמץ ולחסוך בלחם וסוכר בשביל הסבא והסבתא בגיטו לינסק ועלי הוטלה השליחות, להעביר זאת אליהם.

בליל אפל התחמקתי מתוך הגיטו, הלכתי בדרך לא דרך, דרך שדות ויערות והצלחתי לפנות בוקר להתגנב לגיטו לינסק, שכל שביליה וסמטאותיה היו נהירין לי.

מצאתי את סבא וסבתא דחוסים בחדר באחד מסמטאותיה של הגיטו, ביחד עם עוד יהודים, בדחקות ובזוהמא. כשהסבתא ראתה אותי קראה מבוהלת „מלך, מה אתה עושה פה? והתנפלה עלי בחבוקים ובנשיקות. היא שאלה לשלום הילדים והתיפחה. סבא היה במצב של אפיסת כוחות לגמרי, הוא כבר לא דבר, רק דמעות התגלגלו מעיניו הכהות על פניו הרזים ועל זקנו המקוצץ והמדובלל. היהודים בחדר בפניהם הרזים והירודים, התחלקו ביניהם עם מה שהבאתי. רק אחד מביניהם לא רצה לקבל כלום ובקושי דבר. „מלך" — אנר — „שמך מלך? לא כדאי היה לסכן את חייך הצעירים, אנו בין כך היום-מחר נגוע פה, אנו נתפלל בעדך". „אנו נגיד תהילים" אמרו אחרים. הסבתא דחפה

אותי פתאום ואמרה „התחבא! ברח! אל תתעכב יותר". נשמעו קולות „לך לשלום ותבוא בשלום, אמן".

ההליכה חזרה לזאסלאוו לאור היום, היתה עוד יותר מסוכנת ורק בדרך נס הגעתי אותו יום, לפנות ערב חזרה לגיטו זאסלאוו. אמא שמחה עם שובי ובכתה מרה על הידיעות שהבאתי מסבא וסבתא. יותר לא שמענו מהם. באותה התקופה מתו כל יום בגיטו לינסק מספר יהודים וקברו אותם בבית הקברות המקומי. באותה התקופה הביאו גם הרוגים יהודים מהסביבה וקברו אותם בבית הקברות.

באותה התקופה ארעו בגיטו זאסלאוו הרבה אקציות רוויות דם. ראיתי איך איש הגסטפו, יוהן פאק Fok בלוית כלב גדול, יורה באיש ואשה, שהחזיקה ילד קטן על ידיה; ספרו שהיא היתה בתו של ר' פרץ גוטווירט הי"ד. אותו איש הגסטפו הוציא מקודם את כספם, בהבטיחו להם איך ובאיזה אופן הם יוכלו לברוח ואחר כך תפס אותם בעת הנסיון לברוח וירה בהם.

נחקק בזכרוני אפיזוד רווי דם שקרה לצוענים. הגרמנים צוו עלי ועל עוד יהודים במחנה זאסלאוו, לחפור ולהכין בור ענקי. למחרת הובאו בערך 100 צוענים, צועניות וילדיהם, קשורים בחבלים, מלווים ע"י אס אס אוקראינים והועמדו ע"י הבור הזה. שם נורו ועלינו היהודים צוו, לזרוק את הגוויות לתוך הבור ולכסותם.

כל אחד מאתנו השלים כבר עם המוות, כדבר שאין לשנותו. החיים נמאסו עלינו. רק הדוד יוסף התהלך מדוכא מאד. היתכן? איך השארתי שתי ילדות הפקר ביד גוי? הדודה השלימה כבר עם המוות שלה, אבל רצתה לכל הפחות לראות לפני מותה את ילדותיה. הדוד יוסף תכנן בחשאי תכנית לברוח מהמחנה והכין אותי ועוד יהודים מכרים להיות מוכנים לברוח. ה„ימים הנוראים" של שנת תש"ג הגיעו. 3 שנים נמשכה כבר המלחמה ואין קץ ואין סוף לצרות ואין סוף לסבל. התלחשו בזאסלאוו שעומדים בקרוב לחסל את המחנה ולהעביר את כל הנשארים לבלזיץ, לתאי הגזים.

אסרו חג סוכות בלילה התחמקנו מתוך המחנה, דרך תעלות ביוב פתוחות, לא גמורות, 72 נפש, לכוון היער של סיקיוואטע, בקחתנו אתנו, אי אלה כלי מלאכה, מכל הבא ליד כגון: משור, מכוש ועוד. לפנות בוקר נחנו קצת. הדוד יוסף נחפז לזאגוזש להביא את שתי ילדותיו מהגוי שהחביא אותן. הוא חזר למקום המיועד ביום השני לפנות ערב עם ילדותיו והשמחה היתה גדולה. התחלנו להכין ביער בונקר גדול על קרקע הבונקר שטחנו עלים יבשים, מסביב שמנו ענפים וכסינו בסכך עבה.

סדרנו בינינו שמירה ביום ובלילה וסכמנו בינינו סמנים ידועים לשעת סכנה. מעט האוכל שלקחנו אתנו אזל. באין ברירה באמצע הלילה דפקנו באמצע הלילה אצל אכרים מכרים ובקשנו מהם למכור לנו מעט אוכל; לחם, תפודים ועוד. אבל לאט לאט אזלו גם המזומנים וחפצי הערך שהיו ברשותנו ולא נשאר לנו במה לקנות. בינתיים התחיל החורף בכל מוראו; רוחות, גשם, שלג וקור. כל אלה הכבידו עלינו מאד וביחוד על הילדים שהיו אתנו. פנחס פרופר מהכפר טערנעווע, התעוור בעין אחת והחליט, ביחד עם אשתו, לחזור למחנה. אגב; באותה תקופה הפיצו הגרמנים י"ש כרוז שהם מוכנים להתיחס

בחסד לכל אלה מהבורחים שיחזרו מרצונם הטוב למחנה. אחת מהאחיות גוטמן מרימנוב, בלונדינית ומראיה כפני ארית, אמרה לנו, כשהיא אכולת רעב וכפור „אני בין כך אגוע פה ולכן החלטתי לגשת לתחנת הרכבת ולחזור לגרמניה בתור ארית". ואמנם עשתה כך.

מאין במה לקנות, התחלנו לגנוב מהכפריים. גנבנו תפודים מהמחבואים (סטויקס), שהכפרי רגיל לסדר בשדה, ובכלל הכל מה שרק יכולנו לגנוב, והכפריים מסרו את זה לגרמנים. בדצמבר 1942 התנפלו עלינו הנצים ביער, הרבה מאתנו נהרגו, את שתי הילדות של הדוד יוסף תפסו חיים והביאו אותן לכפר, שם ענו אותן ואחר כך הרגון.

אחרי ההתנפלות הזאת נפרדנו לקבוצות יותר קטנות, למקומות שונים, לחיים או למות, החיים נהיו הפקר, מרים היו החיים שלנו, בסביבה עוינת, ברעב תמידי, בקור ובפחד מפני התנפלות, רעדנו מקול עלה נידף ובקושי עברנו את החורף.

בתקופת פסח 1943, כשמזג האויר היה כבר קצת אביבי והשמש התחילה כבר לחמם קצת, בחודש אפריל ; התנפלו עלינו הנצים שנית. לפנות בוקר, בשכבי ע"י אש קטנה ושמרתי, ראיתי פתאום איך הגרמנים מתקדמים ממורד ממול, ע"י יער צעיר. השמעתי אזעקה והערתי את הישנים, היינו מוקפים מסביב. בהתנפלות הזאת נהרגו רבים מאתנו ביניהם אמי, אחיותי, אחי, דוד יוסף ושנים מהאחים פדרבוש מהכפר דזורדזוב. נשארנו בס"ה 4 אנשים הדודה, אשתו של הדוד יוסף, אחת האחיות גוטמן, האחרון מהאחים פדרבוש ואני. אחרי כמה שבועות הרהבנו לשוב למקום ההתנפלות. הגויות היו כבר רקובות, מפוזרות פה ושם. הכרנו אותן רק לפי השער והבגדים. את האח שלי לא יכולתי כבר לזהות. קברנו אותם באותו המקום שהיו מונחים.

עבר הקיץ 43 מתוך צרות יגון ואנחה. בסוף הקיץ חיינו מפרות היער כגון : פטל, כל מיני תותים ועוד, ועוד פעם בא חורף, חורף 44—1943.

כמה חדשים מצאנו מקלט באיזה מתבן באחוזה צדדית. משרת אחד ידע מזה ובכל ערב היה מביא לנו משהו להחיות את נפשינו. באחוזה הזאת היה כלב גדול קשור בשרשרת, שנבח ויילל הרבה. אנחנו היינו כבר רגילים ליללה הזאת. פעם הקשיב משרת אחר ליללה הזאת, תפס מה שמתהווה פה ומסר את זה לגרמנים, הם התנפלו עלינו.אנו הרגשנו בסכנה מקודם, לא השארנו עקבות במתבן וברחנו היערה. אבל הגרמנים ראו אותנו מרחוק וירו אחרינו. כדור אחד פגע בפדרבוש, הוא עוד הספיק לברוח לתוך היער ומת שם ונשארנו רק שלושה. חיינו ביערות אולכוביץ עד אמצע יוני 44. פעם ראה אותנו גוי אחד ומסר את זה לגרמנים והם התנפלו עלינו לפתע, מבלי שהרגשנו קודם. הפעם רצו הם לתפוס אותנו חיים דוקא. אני הצלחתי לברוח עמוק ליער, הם ירו אחרי אבל לשוא. את הדודה ואת העלמה גוטמן תפסו חיים והביאו אותן לכפר. דודתי התנהגה בגבורה ואמרה להם שסופם קרוב, אבל העלמה גוטמן בכתה והתחננה על חייה. הנצים י"ש הרגו אותן באכזריות אחרי שהתעוללו בהן. ככה ספרו לי אחר כך הכפריים.

כשנשארתי לבדי עזר לי הרבה הכפרי אנדרי טקאטש מליקיווי.

באוגוסט 44 שמעו כבר בסביבה יריות והתפוצציות והרבה שרפות נראו מרחוק. הנצים נעלמו והרוסים נכנסו. סו"ס ראיתי את עצמי משוחרר.

בחנוכה תש"ה, בנשף חנוכה באחד מהמחנות באוסטריה, ישבה אל אותו השולחן, שם ישבתי אני, אשה צעירה, בלונדינית וספרה את הנס שלה, איך שהיא נצלה. היא ספרה, איך שהיא עם עוד יהודים, 70 במספר, ברחו ממחנה זאסלאוו ליער ואף אחד לא נשאר בחיים. היא הרהיבה ונסעה לגרמניה בתור ארית, ממש נסעה לתוך האש ונצלה שם. איך אפשר היה — המשיכה היא — על פי דרך הטבע, להחזיק מעמד ביער פרא, אפילו רק חורף אחד בלי אוכל, בלי מלבושים, בכפור כזה, בקרב אוכלוסיה עוינת בעת שהנצים ארבו על כל צעד ושעל — ולהשאר בחיים? בשמעי זאת חשכו עיני. ראיתי אז לנגד עיני את אמי, אחיותי, אחי ואת יתר הקרובים רקובים ביער. מה קרה לך פתאום שהחוורת? — שאלה אותי האשה — אנחנו כבר רגילים לספורים מזעזעים כאלה, אנו כבר מאובנים כאבן, כשיש שחור.

את הנך העלמה גוטמן? — שאלתי. מנין אתה יודע זאת? — שאלה היא בהשתוממות, היא לא האמינה למראה עיניה, לפניה ישב בחור בן עשרים, עד חי של התקופה המזעזעת הזאת.

רשם מפי העד מנחם אלדובי ז"ל. תרגם מיידיש, סדר והביא לדפוס שמעון פרידלנדר.

אלימלך סגל

דער לעבנ-געבליבענער פון ליקעווע.

אלימלך סגל פון חיפה, (געבוירן אין ליקעווע ביי לינסק, דערציילט: 72 מענטשן האבן זיך אין א פינצטערער נאכט ארויסגע׳גנבעט, ענדע אקטאבער 1942 פונעם זאסלא-ווער לאגער. צווישן זיי — זיין מוטער, שוועסטער, ברודער, זיין פעטער יוסף זינגער און פרוי, פנחס פראפער און פרוי פון טערנעווע, די ברידער פעדערבוש פון דזשארדזשאף, 2 שוועסטער גוטמאן פון רימאנאוו, יידן פון סיקיוואטע און אנדערע ערטער. געבליבן איז אויך לעבן א שוועסטער גוטמאן, לעבט אין אמעריקע.

אלע איבריקע זענען אומגעקומען הי״ד.

⁂

מלך סגל פון ליקיווע, א יינגל פון א יאר 8 איז ער געווען, ווען די עלטערן זיינע האבן אים געברענגט קיין לינסק און דארט געלאזט לערנען ביי מלמדים, קודם ביים דרדקי-מלמד ר׳ איטשע בוים הי״ד, אנגעפאנגען דארט מיט קוואטיר און דערנאך ביי גרעסערע מלמדים, ר׳ לייביש איינבינדער הי״ד און ר׳ יעקאלע רובינזאן הי״ד. אזוי איז ער געווען דארט 6 יאר ביז דער קריג האט אויסגעבראכן אין סעפטעמבער 1939. ער איז צוריק אין דארף שוין אלס 14 יעריק יינגל און זיך צוגעזען און דורכגעלעבט דארט די אלע צרות. די דייטשע בעסטיעס האבן איבערפלייצט פוילן און תיכף, אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה זענען זיי אריין קיין לינסק און אין דער גאנצער געגנט. ווען זיי זענען בערך נאך 14 טאג צוריק ארויס פון לינסק און די רוסן האבן באזעצט די געגנט ביז צום סאן, איז די גרעניץ געווען די היזעלאווער בריק, אזוי אז אין ליקיווע זענען פארבליבן די נאציס י״ש. תחילה האט זיך געדאכט, נישט אזוי געפערלעך; מען וועט יאקאַש איבערקומען, זיצנדיק אין א ווייט אפגעלייגן דארף, ערגיץ ווו אין די בערג. צוויי יאר זענען אזוי פאריבער. זיי האבן געמאכט פון צייט צו צייט אבלאוועס, געזוכט מכלום׳פערשט גאלד און זילבער — און בארויבט קליידער, שיך און יעדע ווערטזאך. די אלע דאזיקע שיקאנירונגען האבן זיי געמאכט דווקא אים שבת אדער ספעציעל אין די ימים טובים.

תמיד איז זיי אויסגעקומען נעמען יידן צו צוואנגס-ארבעט דווקא אים שבת. יונג און אלט, אויך מיך אלס 14 יעריק יינגל, האבן זיי גענומען צו ארבעט קיין סרעדניוויעש און קאלניץ. דארט האט מען באגעגנט אויך אנדערע יידן פון ארומיקע דערפער און שטעטישע פון באליגראד און טשיסנע.

די אויפזעער פון דער ארבעט זענען געווען אוקראינישע-נאציס. זיי האבן געטראגן אויף זייער ארעם א געלן באנד און דארויף א בלויען האקנקרייץ.

איינמאל א שבת אין דער פרי, ווען מען האָט פארנומען מיין זיידן מענדל זינגער הי״ד צו דער ארבעט, האבן זיי אים זיין גרויע בארד אפגעשניטן מיט א באגנעט און געפייניקט. דאס גאנצע בני-בית, פרויען, קינדער און אייניקלעך האבן זיך געבעטן ביי זיי „רחמנות״, געוויינט און גע׳חלש׳ט און זיי האבן זיך געקאטשעט פאר געלעכטער. גרויס איז געווען דער ווייטיק און די בושה פארן גאיעס.

ווינטער 1941/42 איז ארויס אן „ערלאס״ אז אלע יידן, אלט — קינד און קייט דארפן זיך רעגיסטרירן אין א געוויסן טאג אין באליגראד. דארט האט זיי שוין די געסטאפו אפגעווארט, באפוילן גיין רעכטס אדער לינקס און יעדער האט באקומען א „קענקארטע״. אין דער היים צוריקקומענדיק האט מען ערשט באמערקט, אז א טייל קענקארטן פון די עלטערע און שוואכע טראגן א באזונדערן זיגל...

די אוקראינער האבן שוין ארויסגעקוקט צו פארכאפן אונדזערע פארמעגנס.

מאי 1942 איז ארויס א באפעל מיט דער גזרה, ערב שבועות צו זיין גרייט פארלאזן די היימען און צו פארן אין זאסלאווער לאגער, די עלטערע, צווישן זיי מיין זיידע מיט דער באבן — קיין לינסק. מען האט זיך אנגעהויבן צו געזעגענען און יעמערלעך געוויינט. מיין באבע, פעסל האט זי געהייסן, האט דאביי געזאגט „אוי קינדער, איר האט נאך האפענונג, מיר אלטע גייען דאך שטארבן און דארט אויפן עולם האמת, וועל איך בעטן פאר אייער לעבן״.

די געסטאפו לייט האבן אונדז אכזריות׳דיק צעריסן. אין דרויסן זענען געשטאנען, לויט זייער פאראָרדנונג, וועגענער אנגעגרייט אויף איבערצופירן. די יינגערע פון אונדז האבן זיך איינגעהאלטן נישט צו וויינען. א טייל פון די גויים האבן געלאכט און געשפעט פון אונדז. מיר האבן איבערגעלאזט אונדזער ביסל הארעוואניע — הפקר. מיטגענומען בלויז עטלעכע בריטלעך, אביסל שפייז, עפעס קליידונג, טלית און תפילין, א סידורל און ווער-אויך א חומשל, א ספר און די באבע — די תחינה און די צאינה וראינה.

אויפן וועג קיין זאסלאוו — האבן מיר זיך עטלעכע טעג געוואלגערט אין זאגוזש, מיט א סאך יידן, פארטריבענע פון דער גאנצער געגנט. אין זאגוזש איז מיין פעטער יוסף געלונגען, אויסצובאהאלטן זיינע צוויי מיידאלעך פון 3 און 5 יאר ביי א גויה און איר פארדאס גוט באצאלט.

אנגעקומען אין זאסלאווער לאגער, האט מען אונדז געגעבן א ווינקעלע אין א באראק — די גאנצע משפחה. א יעדן טאג ארויס צו דער ארבעט, פון דער פרי ביז שפעט ביי נאכט און אויסגעפאסט דאפיר 40 דעקא ברויט, א שטיקל צוקער און א זופ מיטאג — איינגעארדנעט דורך דעם יידנראט פונעם לאגער (סאניקער יידן).

מען האט זיך דערוווסט, אז יידן אין דעם לינסקער געטא גייען אויס פאר הונגער. מיר האבן זיך פארדאס דעם ביסן געקארגט, געזאמלט און צוזאמענגעלייגט שטיקלעך ברויט און ברעקלעך צוקער, פאר זייערט וועגן. איך בין געווען דער שליח.

אין א טונקלען אויף-דערנאכט האב איך זיך ארויס גע׳גנב׳עט פונעם לאגער געגאנגען איבער פעלדער און וועלדער און פארטאג איז מיר געלונגען זיך ארייַנצו-

שמוגלען קיין לינסק, וואס איז מיר געווען גוט באקאנט. אין א הינטערגעסל, צוזאמענ-געשפארט מיט א סאך אנדערע יידן אין איין צימער, אין גרויס דחקות און שמוץ — האב איך געפונען מיין זיידן און באבן. זיי האבן נאך געזשיפעט. די באבע האט דערשראקן א רוף געגעבן „מלך! וואס טוסט דו דא" מיך ארומגעכאפט און געקושט, געפרעגט וואס די קינדער טוען און זיך שטארק צעוויינט. דער זיידע האט שוין נישט גערעדט, נאר טרערן האבן זיך געקייקלט איבער זיין פארצערט און בלאס פנים און זיין צעשויבערטער האלב-אפגעהאקטער בארד. אלע יידן דארט, אויסגעצוימטע און פאר'חלש'-טע האבן זיך געטיילט מיט די שטיקלעך ברויט און צוקער, נאר איינער האט נישט געוואלט נעמען און קוים ארויסגעזאגט „מלך הייסטו? הער מלך! נישט כדאי געווען איינצושטעלן דיין יונג לעבן? מיר דא וועלן סיי-ווי-סיי היינט מארגן אויסגיין". „מיר וועלן מתפלל זיין פאר דיר" האבן אנדערע זיך אנגערופן, „מיר וועלן תהילים זאגן". די באבע האט מיך אפגעשטופט און פלוצים געזאגט „פארבארג דיך, אנטלויף! האלט דיך נישט אויף!" קולות האבן זיך געהערט „גיי בשלום און קום בשלום אמן". דער צוריקוועגס בייטאג איז געווען גאר שווער און מסוכן. ממש דורך נסים ונפלאות בין איך דעמזעלבן טאג פארנאכט צוריק געווען אין לאגער. די מאמע האט זיך געפרייט מיט מיר, אפגענומען דעם טרויריקן גרוס און זיך ביטער צעוויינט. מער האבן מיר פון זיי נישט געהערט. אין לינסקער געטא זענען דעמאלט געשטארבן טאג-טעגלעך עטלעכע יידן פון הונגער און מען האט זיי געברענגט צו קבורה אויפן יידישן בית הקברות. מ'האט עס געהאלטן פאר א גרויסע זכיה צו שטארבן מיט א נאטירלעכן טויט, ד. ה. פון קראנקהייט, הונגער און נויט. מען האט אויך אהינגעברענגט דער'הרגעטע און דער-שאסענע פון דרויסן צו באגראבן.

אין זאסלאווער לאגער זענען געווען א סאך בלוטיקע אקציעס. איינמאל איז מיר אויסגעקומען צו זען ווי א געסטאפא-מאן, יוהאן פאק י"ש, באגלייט פון א גרויסן הונט, — דערשיסט א יונגנמאן מיט א פרוי, מיט א קינד אויף איר האנט. מ'האט דערציילט אז דאס איז געווען די טאכטער פון ר' פרץ גוטווירט הי"ד פון לינסק מיט איר מאן. דערזעלבער געסטאפא-מאן האט ביי זיי פריער אויסגענארט געלדער און זיי געראטען וויאזוי און ווען צו אנטלויפן פון לאגער און דאן זיי געכאפט.

איינמאל געדענק איך א בלוטיקן עפיזאד פון ציגיינער. מען האט מיר מיט נאך א סאך יידן געגעבן אויסצוגראבן א מאסען-קבר. דעם צווייטן טאג דארויף האט מען געברענגט בערך 100 ציגיינער, מיט זייערע קינדער, געבונדן מיט שטריק, באגלייט פון אוקראינישע באנדעס, ביזן זוים פונעם גרוב. דארט האט מען זיי אלע דערשאסן. מיר האבן באדארפט זיי ארייננווארפן אין גרוב און פארשיטן.

יעדער איינער פון אונדז איז שוין געפאסט געווען צום טויט ווי א אומפארמיידלעכע זאך. דאס לעבן איז נמאס געווארן. נאר דער פעטער יוסף זינגער איז ארומגעגאנגען דערשלאגן. ס'טייטש! ווי לאזט מען איבער הפקר 2 מיידאלעך ביי א גוי און פטור?... די מומע, דאס חיות איז איר אויסגעגאנגען טאג-נאכט! כאטש איינמאל זען די ליכטיקע

קינדערלעך און — שטארבן. דער פעטער האט מיך שטיל צוגעגרייט, מיט נאך היימישע יידן צו מאכן א „ויברח". די ימים טובים האבן אנגערוקט. מישטיינס-געזאגט אונדזערע ימים טובים תש"ג. 3 יאר האט שוין געדויערט די מלחמה. מ'האט געשמועסט אז מען האלט ביים ליקווידירן דעם זאסלאווער לאגער און אז מ'וועט אונדז טראנספארטירן קיין בעלזיץ.

אסרו-חג נאך סוכות, ביי נאכט, האבן מיר זיך 72 נפשות ארויסגע'גנב'עט אין וואלד אריין, אין דער ריכטונג קיין סיקעוואטע, מיטנעמענדיק אביסל ווערקצייט, א זעג, העק, דליטעס א.ד.ג.. פארטאג — געבליבן אביסל אפרוען. דער פעטער איז אוועק קיין זאגוזש צו יענעם גוי, מציל זיין די מיידאלעך. ענדע פונעם צווייטן טאג איז ער צוריקגעקומען מיט די קינדערלעך. די גדולה איז געווען אין לשער. מ'האט זיך גענומען צונויפשטעלן א גרויסן בונקער. דעם באדן האט מען אויסגעבעט פול מיט בלעטער, ארום-און-ארום באפעסטיקט מיט צווייגן און באדעקט מיט א געדעכטן סכך.

עטלעכע פון אונדז האבן זיך אלץ אפגעוועקסלט צו שומר'עווען ביי טאג און ביי נאכט און באשטימט געוויסע סיגנאלן-איבערצוגעבן דעם בונקער בשעת סכנה. דאס ביסל פראוויאנט, וואס מיר האבן מיטגעבראכט, האט זיך אנגעהויבן אויסצולאזן. נישטא קיין ברירה. האט מען אנגעקלאפט ביי נאכט, שפעט, ביי היימישע גויים און געבעטן צו פארקויפן א שטיקל ברויט,. א ביסל קארטאפל, — כל זמן ס'איז ביי אונדז געלד געווען. דער ווינטער האט אנגעהויבן באשווערן, ווינטען, רעגן, שניי און פרעסט. פראפער איז בלינד געווארן אויף איין אויג און ער האט באשלאסן, מיט זיין פרוי, צוריקצוגיין קיין זאסלאווע. אגב עס איז פראקלאמירט געווארן, אז די נאציס וועלן באגנאדיגן אלע אויסבאהאלטענע און אנטלאפענע פון לאגער.

איינע פון די שוועסטער גוטמאן — זי איז געווען בלאנד און אויסגעזען ווי אן ארישע, — ציטערנדיק פאר קעלט און הונגער —, האט געזאגט, „איך וועל דא דאך סיי-ווי-סיי אומקומען, איך וועל צוגיין צו דער באנסטאציע און צוריקפארן קיין דייטשלאנד" און זי האט אזוי געטון.

ווען דאס געלד האט זיך אויסגעלאזט און עסן האט מען באדארפט, האט מען אנגעהויבן צו גנב'ענען. מ'האט געגנב'עט קארטאפל פון די סטויקעס, דאס חיות צו דערהאלטן. די פויערן האבן דאס גע'מסר'ט פאר די דייטשן. אין דעצעמבער 1942, זענען די נאציס אונדז באפאלן אין וואלד, א סאך פון אונדז זענען גע'הרגעט געווארן. די צוויי מיידאלעך זינגער האבן זיי געכאפט לעבנדיק. זיי האבן געוויינט אין באהעלטעניש „מאמע". מ'האט זיי געבערענגט אין דארף אריין און זיי דארט פארמאטערט און געהרגעט.

מיר האבן זיך דאן פארטיילט אין קלענערע גרופן, אויף פארשידענע ערטער, אויף גאט'ס באראט, לעבן אדער טויט. ביטער איז געווען אונדזער לעבן, אין שטענדיקן הונגער, קעלט און שרעק, ציטערנדיק פאר יעדן שארך און קוים דעם ווינטער איבערגעמוטשעט.

פסח צייט 1943. ס'האט אנגעהויבן ווערן א ביסל ווארעמער און די זון האט

צום מזל א שיין געגעבן. אין חודש אפריל איז געווען א צווייטער איבערפאל פון די נאציס אויף אונדז.

פארטאג, איך בין געלעגן ביי א קליין פייערל אויף דער וואך, האב איך דערזען ווי די דייטשן ריטשן זיך אראפ פון א בארג געגנאיבער, ביי א יונג וועלדל. איך האב אלארמירט און אויפגעוועקט די שלאפנדיקע. מיר זענען געווען ארומגערינגלט. די מיינסטע פון אונדז זענען דערהרגעט געווארן, צווישן זיי מיין מאמע, שוועסטער, ברודער און אנקעל יוסף ווי אויך די 2 ברידער פעדערבוש. געבליבן זענען בלויז: איין פעדער-בוש, די שוועסטער גוטמאן, מיין טאנטע, יוסף זינגער׳ס ווייב און איך, ס״ה 4 נפשות. עטלעכע וואכן שפעטער האבן מיר געוואגט, צוריקצוקומען אויפן פלאץ, ווו דער איבער-פאל איז געווען. די טויטע קערפערס זענען שוין געווען צעפאלן, פארשפרייט דא און דארט. מיר האבן זיי דערקענט נאר לויט די האר אדער קליידער. מיר האבן זיי טאקע דארט אויפן פלאץ מקבר געווען. מיין ברודער האב איך נישט געקענט אידענטיפיצירן.

אוועק דער זומער אין צרות יגון ואנחה. מ׳האט זיך ענדע זומער געקענט דאס לעבן דערהאלטן מיט וואלד פרות, מאלינעס, טשארניטשעס, פאזשעמקעס און בערלעך און ווידער איז דער ווינטער געקומען. מיר זענען דאן עטלעכע חדשים אויסבאהאלטן געווען אין א סטאדעלע אין אן אפגעלייגענעם פאלווארק. א פאראבעק האט דערפון געוווסט און אונדז עפעס עסן געגעבן יעדן אויף-דער-נאכט. דארט איז געווען א הונט, געבונדן אויף א קייט און פלעגט שטענדיק יעמערליך בילן. מיר זענען שוין געווען געוווינט דערצו. איינמאל האט איין פאראבעק זיך אויפמערקזאמער צוגעקוקט און צוגעהערט און האט אונדז אנטדעקט. ער האט אונדז געמסרט און מען איז אונדז איבערפאלן. מיר זענען אבער רעכטצייטיק אנטלאפן. נישט איבערלאזנדיק קיין שפורן.

זיי האבן אונדז נאכגעשאסן, פעדערבושן האט א קויל געטראפן, ער איז אבער נאך געלאפן ביזן וואלד און דארט געשטארבן. דריי זענען מיר געבליבן. געלעבט אין די וועלדער, אין דער געגנט פון אלכאוויץ, אזוי ביז יוני 1944, דאן האט א גוי אונדז באמערקט און אונדז אויסגעגעבן. ווידער אן איבערפאל פלוצים און זיי האבן דוקא געוואלט אונדז פאקן לעבעדיקערהייט. מיר האט עס אפגעגליקט צו אנטלויפן אין טיפן וואלד אריין. זיי האבן מיר נאכגעשאסן אבער נישט געטראפן, די טאנטע מיינע און דאס מיידל גוטמאן האבן זיי געכאפט און געברענגט אין דארף אריין. די טאנטע מיינע האט זיך זייער מוטיג פארהאלטן געגענאיבער די תלינים י״ש און זיי געזאגט אז זייער סוף איז שוין נאענט און וועט באלד קומען. דאס מיידל גוטמאן איז צוזאמענגעבראָכן און זיך געבעטן רחמים ביי די תלינים. זיי זענען ביידע אכזריות׳דיק אומגעקומען. אזוי האבן מיר שפעטער די דארפס-גויים דערציילט.

אין אויגוסט 1944 האט מען אין דער סביבה געהערט שיסערייען און שרפות אין דער גאנצער געגנט. די דייטשן זענען פארשווונדן און די רוסן זענען געקומען.

איך האב מיך געזען סוף סוף א באפרייטער.

חנוכה 1945, אין עסטעררייך ביי א חנוכה-פעסט אין א לאגער, איז ביי מיין טישל געזעסן א יונגע, בלאנדע פרוי און דערציילט איר נס, וויאזוי זי איז אנטלאפן פון לאגער זאסלאווע, צוזאמען מיט נאך 70 נפשות און קיינער פון זיי איז נישט געבליבן. זי האט זיך איינגעשטעלט און געפארן דירעקט קיין דייטשלאנד, באהויפטנדיק אז זי איז א ארישע. איז מעגלעך געווען — האט זי געזאגט — על פי דרך הטבע, אויסצוהאלטן אפילו נאר איין ווינטער אין ווילדן וואלד, אן עסן, און אן געזונד-לייב-לעבן ? זייענדיק פארפאלגט פון די נאציס אין א פיינטלעכער סביבה — און בלייבן לעבן ?

מיר איז, דאס דערהערנדיק, פינצטער געווארן פאר די אויגן. איך האב פאר מיינע אויגן געזען מיין ליבע מאמע און מיינע טייערע געשוויסטער — טויט, פוילנדיק אין וואלד, ווי אויך מיינע איבריקע קרובים און פריינט.

וואס איז אייך פלוצים געשען ? פרעגט מיך די פרוי. מיר זענען שוין געווינט געווארן מיט אזעלכע דערשיטערנדיקע דערציילונגן און גרויזאמע עפיזאדן און געווארן פארהארטעוועט ווי שטיין, ווי שווארצער מארמאר.

איר זענט פריילין גוטמאן ? האב איך זי געפרעגט. פון וואנען קענט איר מיך ? האט זי געפרעגט איבערראשט. זי האט געשטוינט און נישט געגלייבט אירע אייגענע אויגן. פאר איר איז געזעסן א בחור פון א יאר 20, אן עדות פון יענער שרעקלעכער איבערגעלעבטער עפאכע.

אויפגענומען דורך מנחם אלדובי ז״ל — איבערגעבן צום דרוק דורך ש. פרידלנדר.

טאג-בוך פון היִנדה שוורץ הי״ד

די 21 יעריקע טאכטער פון יצחק שוורץ הי״ד פון לינסק.

ב״ה יום ב׳ תש״ב
7.9.1942

תמונת כותבת היומן

זונטיק א טאג בעפאר פון די טרויריקע דאטע אויף וועלכע סאיז ארויסגעגעבן געווארן דער גרוזיאמער גזר, צורייסט מען צום לעצטן מאל די קברים פון די הייליקע נשמות. יונג און אלט קליינטשיקע קינדער אלץ רייסט זיך אין גיסט אויס דאס פארביטערטע הארץ פאר ג-ט אויף די קברים פון די טויטע! ג-ט! ווי קענסטו צוזען דעם צער פון דיינע קינדער, ווי קענסטו פארנעמען דאס גווין פון די קליינטשיקע אמ-שאלדיקע קינדער וועלכע ליגן אויף די קברים פון זייערע זיידס און באביס שרייא און קלאגן, זיידע טייערע זיידי לויף און בעט פאר דיינע קינדער און אינקלעך, זיידי רו נישט אין דיין קבר. לויף צום רבונו של עולם כל זמן ס׳איז נאך נישט שפעט, סיזאל צוריסן ווערן דער בייזער גזר, מיר זאלן לעבן בלייבן.

הייליקער פאטער אין הימל, דו ביסט דאך אונדזער טאטע, און מיר זענען דיינע קינדער ווילסטו אונז חלילה אומברינגען? אויב זא זאל עס קומען פון דיין אייגענע האנט, נאר גיב אונדז נישט איבער אין שונאים האנט וועלכער פירט אונדז חלילה צו דער שחיטה. רבונו של עולם מיר ווילן לעבן מיר ווילן דיר טריי דינין, דיינע מצות אפהיטן דיין תורה היילוק האלטן.

א מינוט נאך א מינוט די שעהן ריקן אלץ נענטר צום... שון די לעצטע מינוטן, ביי דיר איז נאך אלץ מעגליך די האסט דעם ים געשפאלטן ווען דיינע קינדער אין ואסער שון גווען באוואיז דיינע ניסים, די גאנצע וועלט זאל זען אז די ביסט אונדזער ג-ט, די גאנצע וועלט זאל זען איז מיר זענען דיינע קינדער דיין אויסדערווײלט פאלק, דיין פאלק ישראל לאז אונדז ניט קומען צו שאנד, די שונאים זאלן זיך פרייען מיט אונדזער בלוט און זא שפאטן איה אלוקיהם לאז אונדז לעבן, מיר זאלן דערציילן דיינע ניסים... מיר האבן גיזונדיקט שטארק גיזונדיקט, מיר האבן חרטה מיר ווילן תשובה טון, ותשובה תפילה וצדקה מעבירון את רוע הגזרה לאז אונדז לעבן מיר זאלן צייט האבן

(באמערקונג: די רעדאקציע האט באשלאסן, די דאזיקע אריגינעלע טאג-בוך פארצייכנונגען איבערצולאזן נישט אויסגעבעסערט).

תשובה צו טון. מיר שווערן דיר פייערליך צו האליקן דיין תורה צו האלטן, דיין שבת צו היטן און מעשים טובים טון. נאר לאז אונדז נישט אומקומען מיט אזא ביטערן טויט, גאט מיר בעטן דיך אזוי פיל, זאל שוין זיין גענוק די טייכן בלוט וואס זענען פארגאסן גיווארן, גינוק קרבנות לאז אונדז לעבן, לא המתים יהללויה ולא כל יורדי דומה טו עס וועגן דיין הייליקן נאמן, טו עס אין זכות פון אונדזערע הייליקע אבות, אין זכות פון די קליינטשיקע אומשאלדיקע קינדער אין זכות פון די הייליקע קדושים וואס זענען אומגיקומען פאר דיין הייליקן נאמען.

איך האב אויך גיריסן אלע קברים, דאס ערשטע מאל אין מיין לעבן האב איך מיט אזא געפיל געבעטן גאט, דאס ערשטע מאל האט זיך מיין הארץ אזוי געעפנט און אזוי פיל ביטערע טרערן פארגאסן צוערשט אויפן קבר פון די באבע מירל, דערנאך דעם זיידן אשר, פעטער פישל, פעטער שמעון מאמע רחל און צום לעצט אוף בילאיס קבר, נעבן מיר אין הייסע ביטערע טרערן שטייט פארשמאכט אונדזער שיינדל, (דאס קינד לויפט נעבך און שרייען) אסתר מיט די קליינע חנה און ריבא די קולות רייסן אוף די קברים, שפאלטן די הימלין. איך פארגעס און אלים ארום מיר פארנומען מיט איין גידאנק ווער איך א פארקערפערונג פון תפילה, און שריי וויין און בעט אזוי לאנג, ביז דערהאלץ ווערט פארטריקנט פון שרייען און דער קוואל פון טרערן ווערט אויסגיטריקנט איך גיי אוועק איז מיר גרינגער אויף די נשמה. כ׳קום אהיים מיט די ווערטער: מאמע! גאט וועט אונדז שוין זיכער העלפן, ער מוז אונדז העלפן.

מיר האבן נאך די האפנונג נישט פארלוירן, מיר ערווארטן אונדזער הילף בדרך נס... זונטיק פאר נאכט פון אוסטריק איז מאן שוין לאנג דורכגיפארן, מעהייסט אונדז שוין פאקן און זיין גרייט נעבן די שטיב אויף 10 א זייגער ביינאכט און מיר האפן נאך אלץ... אפגילעגן אין באהעלטיניש א גאנצע נאכט און א גאנצן טאג מאנטיק וועלכער איז לענגער פון אנדערע 10 טעג, אין טויט שרעק, איינהאלטנדיק דעם אטים. און מיר האפן ווייטער, מיר ווייסן אז איבער אונדז איז דא א דערבארמידיקער פאטער אין הימל מיר האבן זיך איבערגעגעבן זיין שוץ. סאיז שוין טינקל — מאנטיק פארנאכט, שלום ליגט שטיל אין איין זייט איך זיץ און שרייב אוף די קני און ריבא רירט זיך נישט אין דער צווייטער זייט. אין דרויסן פאלט א רעגן סאיז שוין לאנג שטיל, די פירן האבן שוין לאנג אופגעהערט זיך באוועגן, וויזט אויס סאיז שוין יעדער אוועק. מיר גיין יעצט עסן נאכטמאל, בענטשן ליינין קריאת שמע און בעטן גאט אויף א פרייען מארגן.

8.9.1942

דינסטיק שפעט אין דער פרי האב איך זיך איבערגיוועקט א גאנצע נאכט בין איך גישמאק גישלאפן אין א זיסן חלום. איך בין גיוועזן אין דער היים איך בין גיגאנגען אין שולע אין די זיבטע קלאס, די מאמע האט אונדז אנגעשניטען ברויט מיט פוטער, מהאט גיטרינקן טעפאלעך מילך. דריי גאנצע ברויט זענען גילעגן און מיך האט די מאמע גישיקט ענטשולדיקן זיך ביי די לערערן אויף איין טאג נישט צו גיין אין שול ווייל איך בין

געוון פארקילט. אין א צויי וואכן ארום האב איך גידארפט ענדיקן די שול.

ליידער א זיסער חלום איז עס געווען אין דער ווירקליכקייט גייט אונדז אויס דאס חיות פאר שרעק יעדע מינוט ווען מיר הערן טריט דא גייט מען נעבן יודענראט, דא נעבן אונדזער הויז, דא גייען סיטשאוציס אין אונדזער הויז אריין, שא — שטיל — האלט איין דעם אטים — ריר זיך נישט, זיי גייען אויפן בוידעם ארויף, מעהערט זייערע טריט — נו גלויבט איזגאט זיי זענען אוועק — באלד ווידער... מעהערט שריט... שלום! דערבארים זיך האלט זיך איין, היס נישט, זיי זענען אונטער די קאמער, גייען אין גארטן... דערווייטערן זיך... א! איך דאנק דיר רבונו של עולם און בעט דיך דו זאלסט אונדז ווייטער היטן... שטילער הארץ מיינס, הארכץ נאר, מעשיסט, וואס קען דאס זיין, איין מאל צויי... דריי, אפשר 8—7 מאל, וואס איז דאס? דאס שיסט מען אוואדע צום שרעקן, הלואי זאל עס זיין אזוי. נאכמיטאג שטיל אין רואיק סקלויבט זיך ווידער אויף א רעגן, צייט אריינצוקלערן האב איך גינוק, קלער איך טאקי וואס טוט אצונד אשר וואס איז נאך שבת ביינאכט אוועק נישט מער ווי מיט איין ברויט, אן א קאץ זיך צו צודעקן, ווער ווייסט אין וועלכן וואלד ער בלאנקעט זיך ארום אין הונגער און אין קעלט — די עלטערן אין קעלער זאלן חלילה נישט דערשטיקט ווערן פון מאנגל לופט, מ׳זול כאטש קענען די אומריינע כלים ארויסגיסן ס׳זאל נישט שטינקען, אונדז ווידער וועט זיך ענדיקן דאס ברויט אין א צווי דריי טאג ארום, ואס וועלן מיר טון דא אין וואס זיי דארט? אזאלכע פראגן פלאנטערן זיך כסדר — וועט עס חלילה דויערן אזוי ביז נאך שבת ווייס איך נישט ואס ס׳וועט זיין — ווי איז ערגיץ שאול? איין אויסועג — ס׳זאל שנעל א ישועה אויף אונדז קומען. איךווארף אוועק אין מיטן די בליי און הארך אונטער — ס׳גייט עמיצער צו אונדז אין הויז אריין — איך דערזע פון הינטן די פריזור מיט א שפאנגע דאכט זיך אז ס׳איז ברײנדל און נאך איר זע איך דייטליך א זשאנדאר ער פרעגט „היער״? און גייט אריין, באלד קומט אן א סיטשאוויעץ מיט נאך איינים און זיי טראגן ארויס אירע זאכן אין א זאק און א רענצל, בריינדל וויל זיך פאר אונדז ווייזן, זי קלערט אפשר זעען מיר נישט, לופט זי דורך מיט הייסע טריט קלאפנדיק אין גארטן אריין, קומט צו אונדז ארויף און גייט אוועק צוזאמין מיטן זשאנדאר.

9.9.1942

שרייבנדיק די דאטע דערמאן איך זיך אז היינט איז מיין ניכטעס גיבורטסטאג, עס נעמט מיך אן א בענקניש, א טרוים צו זען נאך אמאל מיין שוועסטער מיט איר מאן און קינד און אלע גישוויסטער פון אויסלאנד יא, זיי זענען כאטש אין אויסלאנד ווייס איך און פארשטיי אז כ׳קען זיך מיט זיי אזוי לייכט נישט זען אבער ווי שטארק טוט מיר ווי מיין הארץ אז מיינע עלטערן און גישוויסטער זענען אזוי נאנט קוים א פאר מעטער און איך קען זיך מיט זיי נישט זען, איך ווייס נישט וואס ביי זיי טוט זיך, צו האבן זיי נאך א ביסל לופט אדער חלילה נישט? און איך קין זיי גארנישט העלפן — שטיל רואיק איז א גאנצן טאג, אומיטוק אויף דער נשמה טרויריק אין הארץ — קיין מענטש באווייזט

זיך נישט, כאטש פאר די אויגן קיינער העלפט גארנישט, קיינער זאגט נישט קיין טרייסט ווארט, קיין דערפרייאונגס ווארט. גאט אבער האט דאך אין ונדז חלילה נישט פארגעסן ער שיקט אונדז דערויף זיינע סמנים טריב אין דרויסן א סימין די נאטור טרויערט מיט אונדז, רעגנדיק — זי פילט מיט, מיט אונדז און פארגיסט טרערן אויף אונדזער גורל, די איינזאמע פאר לאזטע קאץ שפרינגט ארויף פון צייט צו צייט און קוקט אונדז אן מיט צויי כמורנע אויגן, אונדז איינזאמע מענטשן וויל זי אוודאי פרעגן מיט בענקניש, ווי אירע בעלי בתים זענין ווי אלע שכנים...

דערפרייען קומט אונדז יעדן טאג א סראטשקאלע, יעדן טאג קומט עס ספעציעל צו פליען כדי זאגן אונדז א גוט מארגן און דאביי ברענגט עס אונדז א טרייסט — מיר ערוואַרטן צו הערן פון אים א גוטע בשורה, צוויי ארטן געטליכע באשעפינשן וויזן אונדז ארויס זייערע גרעסטע ליבשאפט און צוגיבונדנקייט, פארלאזן אונדז נישט סיי בייטאג ווי ביינאכט, דאס זענין פליגן און פליי, זיי האבן אונדז אזוי ליב אז טראץ אונדזער ווערן זיך הערן זיי נישט אוף אונדז צו קישן א גאנצן טאג און א גאנצע נאכט.

שוין דער דריטער טאג גייט צו ענדע ווי מיר זיצן אין באהעלטיניש אן שום ענדערונג צום גוטן, נאר גילויבט איז גאט דאס מיר לעבן האבן מיר דאך האפנונג אויף ווייטער. פאר מיינע אויגן שטייט דאס בילד פון קעלער, וואס גיזעגנונגס בילד... איך בין אוועק מיט אזא גרינג הארץ אז ס'האט מיך דאמלס גארנישט גירירט ס'האט זיך מיר גידאכט אז מארגן קום איך צו גיין מיט א גיטע בשורה און מיר זענין ווידער אלע צוזאמין אויף דער פריהייט. איך פיל נאך יעצט אויפן קאפ די הענט פון מיין טאטן ווי ער האט מיר גיבענטשט מיט די ווערטער: יברכך ה׳ וישמרך יאר ה׳... איך זע די מאמיס ווייטוגליכע פנים מיט טרערן אין די אויגן... די קליינע שיינדל ויל זיך נישט אפרייסן פון מיין האלץ און באגיסט מיך מיט הייסע טרערן... איך זאג איר: איך האף אז מארגן אי״ה וועלן מיר ווידער שלאפן צוזאמין אין אונדזער בעט, דערווייל איז שוין דריי מארגנס פאריבער... און וואס טוען זיי נעביך אין דעם פינצטערן, דושנע קעלער אן א טראפן לופט? ניין! מיר טארן זיך נישט באגניגן בלויז מיטן באדוירן זיי, מיר מוזן זען ווי ווייט מעגליך זיי צו העלפן. דאס וויכטיקסטע עפנין דעם קעלער, ארויסטראגן די אומ-ריינע כלים און אריינלאזן א ביסל פרישע לופט, אך! א שווערע אויפגאבע, גאר א שווערע... אבער ניין! צו ראטיווין מענטשן און נאך דערצוי די נאנטסטע טאר קיין שווערעס נישט זיין. א באשלוס איז אנגינומען גיווארן. אזוי ווי ס'וועט טינקל ווערן וועט שלום מיט ריבא אראפגיין מיט דער לייטער, פארזיכטיק זי אוועקשטעלן אין א זייט אריינגיין דורך דער טיר אדער פענצטער, עפנין דעם קעלער א.א.וו.

זיי שטעלן זיך אין זייער לעבן און דאס לעבן פון אונדז אלע, אבער זיי גיין דאך סון א מצוה, ראטיווין 14 מענטשן פון סכנות נפשות, דאריבער העלף אונדז גאט און באשיץ אונדז. איך בעט דיך רבונו של עולם אזוי ווי דו האסט אונדז גיהאלפן ביז היינט אזוי העלף אונדז ווייטער, שענק אונדז דאס לעבן מיר זאלן דיר קענין טריי דינין. דערווייטער פון אונדז אונדזערע שונאים און גיב אונדז נישט איבער חס וחלילה אין

זייערע הענט, האלט איבער אונדז דיין רעכטע האנט, דען נאר אין דיר טוען מיר זיך באשיצן, באדעק אונדז מיטן שאטן פון דיינע פליגל, ווייל נור צו דיר האפן מיר, זיי גיין אין דער פינצטערע נאכט, גיב זיי ליכט, באלייכט זייער וועג רבונו של עולם זיי זאלן אנקומען בשלום אין צוריקקערן בשלום, מיר האבן נישט קיינים וואס זאל אונדז העלפן און באשוצן, נאר דיך גאט, אזוי ווי מיר זאגן דעם גאנצן חודש אלול: ד׳ אורי וישעי ממי אירא, ד׳ מעוז חיי ממי אפחד. איך האב נישט קיין מורא פאר מיינא שונאים ווייל „אני בוטח בד׳״ איך בעט צו גאט מיט די ווערטער פון דוד המלך שמע ד׳ קולי אקרא, והנני וענני... אל תסתר פניך ממני, אל תט באף עבדיך, עזרתי היית, אל תטשני ואל תעזבינו אלקי ישעי״...

מיט ציטערניש און שרעק שטיי איך ביים אפינים טירל, איינהאלטנדיק דעם אטים הארך איך אונטער יעדן שמער און שעפטשע שטיל, אנאויפהערליך רבונו של עולם העלף! רבונו של עולם העלף! עס דויערט נישט לאנג ווי כ׳זע עמיצן שנעל דורכגיין דעם גארטן און הער אויסגיסן אין קאנאל אריין צוויי מאל און דערנאך דאס דריטע מאל. ווידער שטיל... מיט אונגידולד ערוואַרט איך זייער צוריקקומין. נישט לנג ווײלנדיק קומין זיי צוריק מיט די ווערטער: אוי ווי, זיי זענין דאך שוין האלב טויט, איך פרעג אויס איינצלהייטן... שלום איז בייז לאזט צו זיך נישט רעדן... פרעג מיך נישט זיי זענין אלע משוגע גיווארן... וואס הייסט, רעד קלאר, איך פארשטיי דיך נישט, אזוי הייסט — זיי ווייסן נישט וואס ס׳טויט זיך מיט זיי, זענין אין גאנצן פארתמיט, ווייסן נישט א וואסער טאג ס׳איז אויף דער וועלט, צי ס׳איז טאג צי נאכט... ריבא הייבט אן צו וויינין, אוי ווי, מין מאמי נעביך, ווי אזוי וועט זי דאס אויסהאלטן, זיי ווערן דאך זאדיסיט, איך בין ארופגיקומין האב איך שיר נישט גיחלשט קיין טראפן לופט, טינקל, איך האב לאנג גירופן ביז ס׳האט זיך עמיצער אנגירופן א ווארט, מיהאט ארויסגיטראגן צוויי פולע וויאדריס און פול מיטן אויג א באניקל, מיר צונדן אן א שוועבאלע, עס לייכט זיך נישט, ווײ איז צו אונדז! קיין טראפן לופט איז נישטא אפילו אזוי פיל וויפל ס׳דארף א שוועבאלע ס׳זאל זיך ברענין, ווי אזוי קענין זיי דארט לעבן, שוין דריי טאג זיצן זיי אין דער טינקל און ווייסן נישט ווען ס׳איז טאג און ווען נאכט, דערשראקן, מוראידיק טרייבן זיי אונדז ארויס, מיר זאלן שנעל אנטלויפן, פרעגן נישט וואס עס הערט זיך, ווילן גארנישט וויסן, לאזן זיך נישט פרעגן, ווייסן נישט וואס מירעט, נאר פארווילדעט שרייען זיי, פארמאכט וואס שנעלער און אנטלויפן. דער טאטע איינער האט גיוויסט אז ס׳איז מיטוואך נאר ער האט גיפרעגט צי בייטאג צי נאכט. ווײ איז צו אונדז זיי וועלן חלילה אומקומין... וואס וועלן מיר טון? ווי אזוי העלפט מין זיי ווייטער? ממוז יעדע נאכט עפנין דעם קעלער ס׳זאל אריין לופט. זיי וואלטן דאס אליין אויך גיקענט באהויפטן ווען זיי האבן נישט קיין מורא, קענין זיי א גאנצע נאכט אפן האלט און פארטאג פון איני-וויניק צוריק פארמאכן. — איין תכלית, גאט זאל אונדז ווי אמשנעלסטן העלפן, ווען נישט זענין מיר חלילה פארלוירן מיר אליין קענין גארנישט אפקלערן. אונדזער גאנצער גידאנק און האפנונג איז קאנצענטרירט נור ביז שבת, ביז דאמלס ערווארטן מיר אונדזער

הילף, ס'גייט דאך אויף אונדז א ניי יאר, שבת איז דאך שוין ראש־השנה, אפשר האבן מיר נאך נישט גינוק אפגיקומין פאר אונדזערע זונד, זאל שוין דאס איצטיקע אונדזער זיין אין באהעלטינישן אין פחד, אין טויט שרעק, אן לופט אן עסן אן טרינקין, אנפילן דעם בעכער פון צרות וואס מיר דארפן מיטמאכן און צום נייעם יאר, שיק אונדז גאט א פריי לעבן אן שום צרות מיט בלויזגליק און פרייד ס'זאלן גיהיילט ווערן אלע וואונדן וואס ברענין ווייטיגליך אונדזער גוף און נשמה.

10.9.1942

א גאנצע נאכט זענין גיפלויגן שווערע באמבאוועציס פרעמדע היינט אין דער פרי אויך (דאנערשטיק) יעדעם מאל ווען איך הער פליען ווערט מיר לייכטער אויפן הארץ ס'דאכט זיך מיר אז מיפליט אונדז באפרייען, דערווייל גייט דער היינטיקער טאג שוין צו ענדע און ווידער גארנישט, איך קלער אריין אין זאסלאו וואס ס'טוט זיך, ווי שאול איז? פארוואס זעט מין נישט קיינים צוריק? ווען ס'זאל זיין יודענפריי וואלט דאך ברייגדל אויך נישט גיוועז. אויב נישט, דארף דאך נאך עמיצער צוריקקומען און אפילו לאזן, אויך דא אין באהעלטיניש היט ער אונדז, וויפל מאל אין טאג מגייט זוכן אין גארטן מ'קוקט אין די קאמערן דורך די שפאריס און גאט מאכט בלונד זייערע אויגן. גאט האט אונדז אריינגיגעבן שכל צו גיין ראטיווין אונדזערע עלטערן אין גישוויסטער און אונדז צויגיהאלפן אויספירן דעם גידאנק נעכטן בינאכט אזוי האף איך אויך היינט אז די נאכט ווען זיי וועלן גיין, וועסטו אונדז גאט ווידער העלפן מ'זאל זיי ארייגלאזן א ביסל לופט און אפשר עמיצן פון דארט נעמין צו אונדז.

11.9.1942

מיט דאנק הייב איך אוף די אויגן צו דיר גאט וואס דו האסט צושטערט אונדזער פלאן פון צו גיין די נאכט, די האסט ספעצייל גימאכט שלום קראנק, ער איז גילעגן די נאכט מיט נאסע טיכער אויפן קאפ, כדי ר'זאל נישט קענין אראפגיין, און בולט זע איך די געטליכע השגחה איבער אונדז, אז גראדע אין דער צייט ווען מיר וואלטן גיוועזן גישטאנין אויף דער לייטער אראפצוגיין, האבן זיך דערהערט הויכע טריט ביי אונדז אין גארטן, ווער עס איז דורכגיגאנגין ווייסן מיר נישט, מ'האט נישט גיקענט דערזען צוליב דער טינקלניש. די זין האט אויפגישיינט, דאס הימל איז בלא... א גאט! ווען וועט שוין די זון פאר אונדז אויפשיינין? ווען וועלן אונדז דערווארמין אירע שטראלן? — אזא שיינע וועלט — נאר נישט פאר אונדז... אפשר וועלן מיר שוין דאך גיהאלפן ווערן? אפשר שמייכלט די זון צו אונדז? היינט איז דאך שוין ערב ראש השנה מארגן אים ירצה השם שבת, דער ערשטער טאג ר"ח אזאלכע הייליקע ימים טובים, די ימים נוראים, אין די טעג האט יעדער יד אין די בתי מדרשים אויסגיגאסן פאר גאט זיין פאר-ביטערט הארץ אין מיט הייסע טרערן גיקלאפט זיך אין הארץ, חטאתי און גיבעטן „כתבינו בספר חיים טובים" מהאט גיוואונטשן איינער דעם צווייטן „לשנה טובה תכתבו" — היינט האט שוין באלד נישט ווער צו בעטן... און די פאר יידן וואס זענין באהאלטן

אין די קעלערס האבן נישט די מעגליכקייט צו בעטן, טינקל דושנע אז ס׳קען זיך קיין שוועבאלע נישט ברענין... מיט ויפל בעסער איז גיווען די יידן אין שפאניען וואס האבן זיך גיקענט צוזאמין קומן אין די גיהיימע קעלערס, דאוונין און בעטן גאט, ס׳האט גיקענט דאמלס ענטשטיין דער ניגון פון כל נדרי וואס איז פארבליבן ביז היינט... אין אזא פרייטיק צו נאכטס און יום טוב צוזאמן ווי היינט, וואלט שוין אונדזער שטוב גיווען אין א פאלאץ פארווענדעט אזוי ווי מ׳פלעג צו זיין, פינקלדיק, ריין שמעקידיק, לעכטיק, אנגיגרייט דאס שענצטע און בעסטע, פארשידינע מאכלים אין גיבעקץ, די מאמע האט זיך דאס אזוי פיל מוסר נפש גיווען פאר א שבת, פאר יום טוב, גיפאריט זיך און גיסטא־ריט מיט וואס נאך צו באשיינין און פארבעסערן דעם יום טוב, זי האט שטענדיק גישריגן: עס מאכט מיר נישט אויס קיין ארבייט איך זאל נאר האבן ביי וואס צו ארביטן. דער טאטע פלעגט אהיימקומען פון דאוונין: גוט שבת, גוט יום טוב לשנה טובת תכתיבו ותחתימו לאלתר לחיים... דער טיש גיגרייט, וויינטרויבן, מעלאן, זיסע אפל, האניק, סימבאלן פון א זיס יאר, ווי טייער דאס איז, די הייליקייט וואס נעמט ארום זיצנדיק ביי... אזא שבת יום טוב — טיש... ווי אין א זיסן חלום זע איך דאס בילד, א בילד פון דער ווייטער, ווייטער פארגאנגינהייט דאכט זיך מיר (כאטש אין דער ווירקליכקייט איז עס נישט לאנג) און היינט — היינט? אך גאט! טרערן שטייען מיר אין די אויגן ווען איך דערמאן זיך אין מיין משפחה אין קעלער, א גרויל נעמט מיך ארום, ווער ווייסט וואס זיי טוען דארט אצינד? מיר דא האבן כאטש לופט און די נאטור ליכט, וועלן מיר אפרעכטן דעם יום טוב מיט תפילות, א שטיקל ברויט מיט וואסער האבן מיר נאך אויך — נאר דו גאט זעסט דאך און הערסט צו דאס גיבעט, צוגלייך, סיי פון די וואס זענין אוף דער פרייהייט סיי פון די וואס זענין אין באהעלטינישן, די וואס זענין אויף דער טאג ליכט און די וואס לעבן אין דער טינקלניש, דו קענסט דאך דאס הארץ פון יעדן מענטש, דאריבער העלף אונדז שוין גאט, באוויז דיינע ניסים און באפריי אונדז צום נייעם יאר מיר זאלן שוין האבן באמת א שנה טובה, און זוכה זיין זיך צו פריין אלע צוזאמין און נארדערציילן דיינע וואונדער.

רבונו של עולם! מיר גיין די נאכט אין וועג, איך אין ריבא, לכבוד שבת און יום טוב גיין מיר זיי דערפרישן מיט א ביסל לופט, העלף אונדז א גאט, אין זכות פון הייליקן שבת אין יום טוב, אין זכות וואס מיר גיין דערקויקן אונדזערע עלטערן, גישוויסטער און מיטמענטשן זאלסטו בענטשן אונדזער מורא׳דיקן וועג, זאלסט אונדז אפהיטן און באשיצן פון אלים שלעכטן, האלט איבער אונדז דיין רעכטע האנט און פיר אונדז אהין בשלום און קער צוריק בשלום, איך בעט דיך גאט, הער צו מיין גיבעט און העלף, אונדז, דען נאר צו דיר האפן מיר.

14.9.1942

צוויי טאג האבן מיר גיהאט יום טוב, שבת און זונטיק, קיין נייעס וואס זאל האבן פאר אונדז א באדייטונג איז גארנישט פארגיקומין פרייטיק צו נאכטס זענין מיר זיווען

אין קעלער און ווידער א גרויזאם בילד פאר מיינע אויגן, טינקל, אלע ליגן, דאס בעטגיוואנט נאס פון דושנאטע און פארע אלע פארשמאכט קוים זיי רעדן, סהייבט זיך אפילו קיינער נישט אויף פונים גילעגער צו גיין שעפן א ביסל לופט, נאר איינער מיילעך ניצט אויס די גילעגנהייט וואס ס׳שיינט אריין א ביסל ליכט, שפרינגט ארויס ווי א קאזאק. שיינדלען בעט איך זי זאל גיין מיט מיר, ענטפערט זי קוים פאר שוואכקייט און וויל נישטאיבערלאזן די מאמין. מיר קומין צוריק באגריסט אונדז שלום מיט א בשורה אז מ׳האט אונדז גימסרט, מ׳האט אונדז נאכגיאגט ווען מיר זענין אריין אין שטיב און דער ציילט מיט שרעק א גאנצע גישיכטע וואס איז פארגיקומין בעת אונדזער אפוועזנהייט און מיר האבן דערפון איבערהויפט נישט גיוויסט, אזוי ווי מיר זענין אריין אין אונדזער הויז זענין פליצים פון ערגיץ ארויסגישפרינגען צויי שגצים נישט באקאנט ווער, און האבן אנגיהויבן נאכצויאגן לויפן אהין אין אהער ארום דער קאמער, שלום האט דערווייל פארמאכט דאס טירל וואס איז גיבליבן אפן, זיי דערהערנדיק א גרודער לויפן פון אלע זיטן דער קאמער און לייכטן ארוף מיט א לאטארקע שלום איז זיכער אז ה׳האט אים שוין גיכאפט, נעמט אראפ דאס זייגערל פון די האנט נעמט ארויס געלד וויפל ער האט, האלט עס גרייט טאמער וועט ער זיך קענין אפקויפן, ווען חלילה נישט איז ער גיפאסט אויף אלים, זיי זענין אבער בלונד גיווארן דערנאך גילאפן אין הויז אריין גישריגן, יודע און גאט האט זיי גימאכט נישט זען און נישט הערן כדי אונדז אלע צו ראטיווין, א בולט נס נאר מערקווירדיק ווי מיר האבן גארנישט גיהערט. אין קעלער וועט אפשר אצינד זיין א ביסל לייכטער צו עטימין, ווייל די טוך מיט די קינדער זענין אוועק און די קליינע חנה האבן מיר גינומין צו זיך. 4 מענטשן וועט אפשר עפיס אויסמאכן, נאר ערגער דאס עסן גייט שוין אויס, מיר וועלן נאך האבן שפארזאם אוף צוויי טאג די נשמה צו דערהאלטן, ווער ווייסט צי זיי האבן נאך עפיס צו עסן? אין וואס וועלן מיר ווייטער טון מיר וועלן חלילה פאר הונגער אומקומין? ניין! איך זע אז גאט העלפט אונדז אויף יעדן שריט און היט אונדז אפ פון אונדזערע שונאים, וועט ער אונדז ווייטער העלפן מיט זיין חסד, נאך דערצו עס איז דאך שוין א נייר יאר, היינט דער ערשטער טאג פון תש״ג אלע צרות וואס מיר האבן דורכגיליטן זענין שוין פאריבער און פון היינט אן האף וועל איך בלויז פרייליכע און גוטע בשורות דערציילן אין טאג בוך.

ס׳איז שוין מאנטיק פארנאכט, שוין פאריבער א וואך ווי מיר זיצן אין די באהעלטי-נישן און ווי לאנג איז דער שיער? א גאנצן טאג האבן מיר אריינגיקלערט וואס מיר זאלן טון און ווי אזוי ס׳איז פאראן אן אויסוועג פאר אונדז, גידארט זיך די מוחות א גאנצן טאג און צום סוף גארנישט אפגיקלערט. רבונו של עולם וואס וועט זיין אונדזער סוף? ווען איך פארטראכט זיך איבער אונדזער ביטערן גורל אין זיין גאנצער גרויזאמ-קייט רינין פון מיינע אויגן הייסע טרערן, ווילסטו אונדז חלילה אומברענגין? און דערפאר גילאזט לעבן כדי זיך צו מיטשין און אזוי אויסלאזן די נשמות? שרעקליך אויף אזא טויט — ווער וועט אונדז צו קבר ישראל ברענגין? ווער וועט וויסן ווי אונדזער

גיביין איז? אך גאט! איך האב מורא אז איך זונדיק מיט אזאלכע גידאנקין, זיי מיר מוחל! סגנבונין זיך אריין אין מיין מוח שווארצע מחשבות וועלכע מאכן אומיטוק מיין הארץ און ברענגין מיניט פון פארצווייפלונג — מיר טארן אבסאלוט אזוי נישט קלערן, נאר האפן און נאך אמאל האפן צום גוטן, עס גייט דאך א ניי יאר און איך זע דאך בולט אז גאט פירט מיט אונדז גוט, אויף שריט און טריט זע איך דאך זיינע ניסים, ניין! איך האב נישט גיצווייפלט קיין איין מינוט נאר איך גלייב און בין שטארק אין בטחון אז גאט וועט אונדז ווייטער העלפן אזוי ווי ער האט אונדז גיהאלפן ביז היינט, אונדזערע מוחות זענין צו שוואך צו קענין פארשטיין גאטס וועגן דאריבער קענין מיר גארנישט אפקלערן. מיר קלערן היינט אח״הצ אראפצוגיין אין קעלער, אפשר וועלן זיי, עלטערע און ערפארינע געבן א קלוגע עצה וועגן שאפן זיך עסן. מיר וועלן מיטנעמין א ביסל עסיק גימאכט מיט וואסער און צוקער, זיי זאלן האבן מיט וואס דאס הארץ זיך צו דערכאפן און מאכן זיי א ביסל לופט, מער קענין מיר זיי פארלייפיק גארנישט העלפן, נאר דו גאט זאלסט אונדז אלע העלפן און דערבארמין איבער אונדז אזוי ווי א פאטער איבער זיינע אומגליקליכע קינדער.

15.9.1942

ס׳איז שוין דינסטיק נאכמיטאג און ביז איצט האב איך נישט גיקענט מיר צוזאמינ-נעמין די גידאנקין כדי צו שרייבן א פאר ווערטער נאך דער שרעקליכער נאכט וואס מיר האבן אדורכגילעבט. א! שרעקליך איז זי גיווען! אכט אזייגער בינאכט ווען מיר זענין ווי גיוועגליך אראפגיגאנגין מיט דער לייטער איז ריבא גייענדיק אויסגיסן דעם טאפ ארינגיגאנגין אין קלאזועט, איך האב מורא גיהאט צו שטיין אין דרויסן בין איך אריין אין הויז און גיווארט ביי דעם טויער. איך מוז באמערקן אז דאס הארץ האט מיך זייער נישט גילאזט גיין איך האב זיך פשוט גיבעטן ביי ריבא מיר זאלן נישט גיין, יעדעס מאל ווען מיר האבן דעם טאג גישמיסט וועגן גיין אין קעלער האט מיר א זעץ גיטון אין הארץ, נאר איך בין גיגאנגין ווייל ס׳האט מיר נישט ג׳פאסט אז ס׳זאל מיך עמיצער דערמאנין וועגן מיין פליכט לגבי מיינע עלטערן און גישוויסטער. שטייענדיק אין הויז האב איך מיר אויסגיטון די שיך ווייל זיי האבן גיקלאפט פלוצים דערזע איך ווי מען באלייכט מיט א לאטארקע די קאמער וואס שלום מיט חנה זענין אין דער הייך און שוין הער איך א ראך, גישרייען פון א גאנצע חברה מענטשן מ׳שרייט דייטש, אוקראייניש, מ׳לויפט מיט הויכע שווערע טריט אהין און צוריק. ,,הערוס״ קאם היער, שנעל — שנעל — קאם מ׳שלאגט עמיצן, איך הער א מענליך גיוויין — גישריי — איז מיר שוין פינצטער גיווארן פאר די אויגן, ווער ווייסט צי מ׳האט שלום נישט גיכאפט, גאט ווייסט צי מ׳האט אים נישט גישלאגן און וואס וועט מין מיט אים אצינד טון? איך לויף ארוף אויפן בוידעם, שטיי א פאר מיניט, ניין! ס׳איז דא נישט גוט, איך הער טראסקין אויף טרעפ פון א שכנית׳דיק בוידים, ווער ווייסט ווי זיי זענין צי זיי וועלן נישט אהער קומין, איך גיי אראפ פון בוידים און פארשטעק זיך אין קעמערל. איך זיץ אויף דער הוילער ערד, שטיל

אין א ווינקל, ארום מיר קאטשיריס מיט לאפיטיס, א לאסקאלע א ברעטאלע, איך טאר זיך קיין ריר נישט געבן ווייל אלץ פאלט און קלאפט, טינקל קיין שטיקל שיין, איך קלאפ איין צאן אין אנדערן פאר שוידער און שרעק און אין די אוירען הילכט מיר, דאכט זיך שלום׳ס גישריי... דער רוף אין דרויסן דויערט נאך אלץ אזוי הויך, און דעם איז עמיצער אנטלאפן צו אונדז אויפן בוידים ארוף, בארוויס, איך ווייס נישט ווער און אין א מיניט שפעטער איז ריבא מיט נאך א מענטש שנעל אריינגילאפן אין שטוב אריין און פארמאכט די טיר. איך בין גיווען זיכער אז מיט איר איז שלום איז מיר גיווארן א ביסל גרינגער נאר א פלאטערדיק בענקניש האט מיך ארומגינומין אין אזא שווערן מאמענט פון לעבן צו זיין צוזאמין מיט די עלטערן און די ווארימקייט פון קעלער, אוי! איך זאל כאטש קענין זיצן נעבן די מאמין און ס׳זאל מיך טרעפן דער זעלבער גורל וואס זיי, מיר זאלן כאטש זיי צוזאמין, נישט אפגיריסן... בשעת מיין קלערן הער איך שוין אין דרויסן די מענטשן וואס מ׳האט גיכאפט אויף א בוידים, אדער אין א קעלער איך ווייס נישט ווי און נישט וועמין, איך הער נאר א מיידל רופט: קום מאמע קום! און זיי שפעטן נאך קום — קום! לויט די שריט וואס מ׳האט גיהערט, וויזט אוס אז מ׳האט גיכאפט אסך מענטשן. באלד איז גיווארן שטיל, איך בין עטליכע מאל ארויס פון דער קאמער און נישט גיהאט קיין מוט ארייננצוגיין דורכן פענצטער. ענדליך האט ריבא גיעפנט די טיר ארויסצופירן אסתר׳ן וועלכע איז אין מיט דער בהלה גיקומין זען וואס חנה טוט, און איך בין אריין אין קעלער, די ערשטע פראגע צי שלום איז דא, ווען איך באקום א נעגאטיוון ענטפער, קען איך נישט רוען, עס פייניקן מיך די גידאנקין א גאנצע נאכט, איך דערצייל זיי שינדלין בסוד, קיינים האב איך נישט גיוואלט זאגן. פארטאג ריבא וועקט איך זאל מיט איר גיין צוריק, איך מאך מיך נישט הערנדיק, איך בין ווי צוגיקלעבט צו די מאמיס גילעגער, ווי גוט מיר איז דא גיווען ווען ארום מיר הער איך עטימין מיינע עלטערן און גישוויסטער, איך בין שוין זשעדני אזא גיפיל, איך קען זיך נישט אפרייסן פון דעם גילעגער, מאמע בעט איך זאל גיין. ווער אנדערש, זאל ווער אנדערש גיין... ריבא רעט זיך אן... יא — קיינער קען מיך נישט פארשטין, ווייל קיינער וויסט נישט מיינע גיפילן ווי שווער מיר איז זיך אצינד צו שיידן מיט מיין פאמיליע, וואס כאטש מיר זענין נישט ווייט פון זיך דאך שפילט יעדע מיניט אן אנגיהויער גרויסע ראלע אין אונדזער לעבן יעדע מיניט סכנות נפשות. ווען רחל האט אויסגיגאסן איין טאפ און קומט צוריק מיט דער בשורה אז שלום איז דא, דאמלס מוז איך שוין גיין צו אים אליין איז מין שוויסטערליכע פליכט, איין גאט ווייס, ווי שוווער מיר איז צו שיידן זיך מיט דעם קעלער און נאך דערצו אין צושטאנד פון אזא הונגער, וואס זיי האבן שוין צוויי טאג כמעט גארנישט גיגעסן און דאס קליינע שוועסטערל דערציילט מיר אז זי האט גיגעסן רויע בלעטער פון קרויט וואס זיי האבן נאך גיפונין אין שטיב אדער א שטיקל ציבאלע, וויי איז צו מיר... רבונו של עולם! דיינע חסדים זענין גרויס! דו ווייזט אונדז דיינע ניסים אויף יעדן שריט, אונדזער לעבן איז שוין אזוי פיל מאל גיהאנגין און א האר און דו האסט אונדז גיהאלפן, די שונאים קיין מאכט נישט גיגעבן, בעט איך דיך העלף אונדז

אויך ווייטער, מיר זאלן חלילה פאר הונגער נישט אומקומען. שיק אונדז שוין די גאנצע הילף מיר זאלן אויסגילייזט ווערן פון אלע אונדזערער צרות.

16.9.1942

ביינאכט האב איך נישט גיקענט שלאפן איך האב גיוואַרט, איך האב גימיינט אז רחל וועט מיך רופן מיר זאלן גיין ערגיץ... וועגן עסן זוכן. אין דרויסן איז גיפאלן א שטארקער רעגן איז זייער גוט גיוועזן צו גיין. גיהערט האב איך אז מ׳האט זיך גיפאריט אין אונדזער הויז, א פאר מאל אריין און ארויס. איין מאל האב איך גיהערט מענער שריט, שלום זאגט אז דאס איז גיוועזן דער טאטע, אויך זאגט ער אז פארטאג האט ער גיזען צוריק גיין אין הויז אריין ביילה׳ן איז זי דאך ערגיץ אויך גיוועזן, איך בין זייער נייגיריק וואס עס הערט זיך ביי זיי. ביינאכט האף איך אם ירצה השם אליין אראפצוגיין ווייל ריבא מיט חנה׳ן זענין נאך נעכטן פארטאג אוועק צו אסתר׳ן אין קעלער אריין. גאט זאל אונדז העלפן ס׳זאלן זיך שנעל אנדזערע צרות ענדיקן. איך נעם אן אלץ באהבה, איך פארשטיי אז גאט וויל מיר זאלן נאך אפקומען פאר אלע אונדזערע זונד אין די טאג פון תשובה און וועט אונדז שוין זיכער העלפן און פרחתמין א יאר פון לעבן, גליק און הצלחה.

17.9.1942

דאנערשטיק ווען איך בין ביינאכט גיקומין אין קעלער אריין בין איך איבערראשט גיווארן דערזעענדיק לייכטן א לאמפ נאך דעם ווי זיי זענין 10 טאג און נאכט גילעגן אין פינצטערניש, נישט האבנדיק אפילו קיין שוועבאלע אויך, דערציילן זיי מיר אז א נס איז גישען, דער טאטע האט אין דער טינקל גיפונין דעם צונדער און גימאכט ליכט, נאר דאס ערגסטע זיי האבן נישט וואס צו עסן, ביינאכט אין מיטן רעגן האבן זיי זיך אלע ארויסגילאזט קלאפן צו קריסטן און כמעט גארנישט גיפועלט, חוץ דעם וואס רחל האט גיברענגט א קליין שטיקל ברויט, א שטיקל פוטער און א פאר בארלעך און גיהייסן זיי שנעל אנטלויפן, א סימן זיי זאל זיך שוין דארט מער נישט באווייזן. ביילה׳ן האט מין גיוואלט געבן פאר א פאר נייע מעשטיס א שטיקל ברויט איז זי אויך צוריק מיט גארנישט די מאמע האט מיר איבערגילאזט א ביסל גיקעכץ וואס זי האט גיקאכט אויף שפירטיס, מיילעך האט אפגיריסן אין גארטן א פאר אוגערקיס האב איך מיר גינומען צוויי און מיט דעם וועלן מיר איבערקומין דעם היינטיקן טאג, אין דערפרי. האבן מיר גיגעסן א ביסל גיקעכץ און איבערגילאזט אויף נאכטמאל. אוגערקע האבן מיר גיגעסן נאר א שטיקל פון איינע, מיר מוזן איבערלאזן אויף נאך א טאג. קיין שום אויזיכטן אויף עסן איז נישטא, קיין שפירטיס צו קאכן איז אויך נישטא. גאט זאל זיך איבער אונדז דערבארמין און העלפן, ווען נישט וועלן מיר חלילה אומקומין.

18.9.1942

די נאכט זענין זיי ווידער ארויס פון קעלער, ריבא איז מיט נאך עמיצן גיגאנגען צו קריסטן און אויך צוריקגיקומין מיט גארנישט, מיילעך איז גיוועזן אין גארטן זוכן איגערקיס האט ער מיך גירופן, אז די מאמע האט אונדז איבערגילאזט א ביסל עסן. ס'האט שוין אנגיהויבן צו טאגן ווען איך בין אראפ, גינומין א ביסל גיקעכץ און גלייך צוריק גיגאנגין. די מאמע גידענקט נעביך אין יעדן און טיילט זיך מיט אונדז מיט וואס זי האט נאר, מיר זענין זיך טאקי מיט דעם עסן מחיי גיוועזן און נישט פארגינין זיך צו עסן פריער ווי מיטאג צייט, ווי אזוי זיי האבן דאס גיקאכט האב איך קיין אנונג, ווייל די קארטאפל, טראץ דעם וואס זענין גיוועזן צושניטן אויף קליינטשיקע שטיקאלעך האט מין גימוזט גוט קייען ווייל זיי זענין גיוועזן הארט, ס'זאל נאר קענין זיין יעדן טאג אזוי ווּאלט גוט גיוועזן. ביז מיטאג לאזן מיר זיך באגניגן מיט א ביסל רעגן וואסער וואס איך האב נעכטן גיברענגט פון פאס (אפילו וואסער טאר מין זיך קיין סך נישט פארגינין) און אויך ביינאכט ווען מיר האבן א שטיקל אוגערקע וועל איך באהאלטן אויף מארגן אם ירצה השם לכבוד שבת. חלות אויף שבת און גוטע מאכלים האב איך פארלייפיק נאר אין חלום. די נאכט האב איך גיזעהן ווי די מאמע האט גיפלאכטן א גרויסן ווייסן קוילעטש וואס אפילו אין חלום האב איך שוין לאנג נישט גיזעהן. אפשר וועט אונדז שוין דאך גאט העלפן אז אונדזערע גוטע חלומות פארווירקליכט ווערן, מיר האפן צו גאט, יעדן טאג, יעדע מיניט מיר קענין זיך נישט פאסן מיט דעם גידאנק, אז ס'זאל זיין חלילה אנדערש, אז מיר זאלן חלילה פאר הונגער אומקומין, ווער ווייסט, צי זיי אין קעלער האבן כאטש א שטיקל איגרקי, אויף שבת, גאט זאל אונדז שוין העלפן, מיר זאלן האבן אפגיקומין מיט די ביז איצטיקע ליידן און ס'זאל שוין זיין גינוק, רבונו של עולם! מאך אונדז שוין גיט! די זעסט דאך ווי מיר ווערן נאר פארשעמט אומיטום. ווי שרעקליך עס טוט אונדז וויי דאס הארץ ווען מיר הערן פון פרי מארגן ביז שפעט ביינאכט די גוים ארביטן ביי זיערע ווירטשאפטן, איינגיזאמלט די תבואות, גרייטן זיך אן אויף ווינטער, אויף א גאנץ יאר צו עסן, ארבייטן מיט כח, מיט א גרינג גימיט, אן פחד אן מורא, ווי גוט זיי איז עשיו'ס קינדער! גייען זיך פריי אין דער גאס... און ווען מיר אין דער פינצטערניש פון דער נאכט אין גרעסטן רעגן, קריכן ארויס בארוויס פון אונדזערע באהעלטינישן, גיין שטיל, מיט טויט שרעק, בעטן גאט ס'זאל נאך מער רעגנין כדי מ'זאל אונדז נישט הערן און קלאפן אן צו א קריסט וואס האט פארזיכערט זיין שפייז אויף א גאנץ יאר, און בעטן עפיס עסן, מיר ווילן אלץ אוועקגעבן, געלט זאכן, דאמלס זאגט דער זאטער עשיו, ניין! און לאזט אוועקגיין ליידיק, און מיר יעקב'ס קינדער גייען אוועק מיט א צובראכן הארץ, הונגעריק און נאך מיט גרעסערע מורא ווי פריער זיי זאלן אונדז נישט מסרן! אזוי איז אונדזער לעבן... רבונו של עולם! נעם זיך שוין אן די עולה פון קינדער, דערפריי אונדזערע הערצער וועלכע זענין ווי א בלאטער אנגיצויגן פול מיט ווייטיק און שמערץ... איך האף ווידער, אז דו גאט וועסט

אונדז נישט פארלאזן, וועסט אנגעמין אונדזער תשובה, וועסט צוהערן אונדזערע תפילות און אונדזערע צוזאג, טריי דיר צו דינין און צו לויבן דיין הייליקן נאמין, נאר העלף אונדז! העלף שוין ווי אמשנעלסטן!

20.9.1942

זינטיק. וועגן נעכטיקן טאג האב איך זייער אסך צי שרייבן, עס איז מיר אבער נישט מעגליך ווייל איך שרייב אין טינקל קעלער אויף די קני. בלויס אויף א זיכר וויל איך פארשרייבען אינדזער שרעק אין פחד אין גאט׳ס ניסים וואס ער בווייסט אינדז יידן טוג. פין דער פרי און פורן גלעגינהייטן, מפירט אוועק אידישע פארמעגינס, זאכען מייבלען. דאביי רייסט מין טירן, טוירן, מקלאפט, מהאקט, מלויפט, מעשרייט, מ׳פורט געלעגינהייטן אמוטוציקל, ס׳דאכט זיך מלייגט איין הויזר. גויים רויבן ראביווין איך זיי יידער מיניט אנדערע חברות גויים אריין אין אינדזער הויז, כיהער טראסקין אויפן בוידם, קלאפן מיט די ברייטער, כ׳זיי ארויס טרוגין איין זאק. איך האב מוירא מ׳זאל אינדזער קאמער נישט צילייגן דער פאר האב איך זיך ביי נאכט איבערגצויגן מיט שלום אין קעלער אריין מיר זאלן כאטש זיין צוזאמען. אין אינדזער הויז טריף איך א גרוזאם בילד, אויפן טירן פענצטרן ציברוכן ציוורפן, אויסגפלינדערט... אין קעלער ליגען אלע אין טויט שרעק נאך אזא טוג. אזוי פיל מול איז מין דורך דעם קעלער אויף גיריסן אלע טירן אין גאט האט געהולפן. אין קעלער אגרויסע הינגער, נישט דו וואס צי עסן, היינט האבן מיר גיגעסן דאס לעצטע שטיקל ברויט רויעהייט. מיר עסן ווי די אויפיס קארן, מיר ליגען ווי די הירינג אנגיטלאטשיט איינער כמעט אויפן צוויטן, דושנע, ס׳בייסט אין אלע זייטן אין מקען זיך אפילו קיין קראץ נישט גיבען. שרעקליך איז אינדזער לאגע אין דו איז ערב יום כפור מיר וועלן נאך פריבן ערגיץ ביי נאכט צי גיין נאך עסן אפשר וועלן מיר פועלין.

להלן יומנה של הנערה הינדה בת ר׳ יצחק שוורץ המתאר 13 (שלש עשרה) יממות מלאות יגון וגדושות סבל ומצוקה, אשר לא כלו את אמונתה החזקה בקדוש ישראל, ובגחלתה אוכלה.

7.9.42

יום א׳ בשבוע. יום מלא תוגה שלפני היום הגורלי בו חלה הגזרה האיומה על כל עדת בני ישראל. בפעם האחרונה משתטחים בסערה כל אנשי העיר על בית החיים. כל קברי הקדושים והצדיקים מוקפים יהודים רבים אשר מתיפחים על חרון אף ד׳ שיצא עלינו, בעוונותינו הרבים. נער וזקן טף ונשים מקוננים מרה, מכים על לבותיהם הדוויים. שופכים הם את מרי שיחם לפני קונם בתפילה זכה לעורר רחמי שמיים עליהם בעת

צרת ההשמד שבאה עליהם. פורשים הם כפיהם לשמיים בצעקה מרה לאמור: איכה תוכלו לשכון ולמצא מנוחה נכונה בשעה מרה זו לכל קהילות ישראל, בשעה שדם ישראל נשפך כמיים, דם נקיים וטהורים של אנשים נשים וטף?!.. התיצבו נא הסתערו נא אתם הצדיקים הקדושים לפני הקב"ה שירחם על בניו בניכם, כי סכנת כלייה ר"ל מרחפת על כלנו. אוצו כל עוד לא מאוחר ואפסה התקווה, ח"ו. אב הרחמים אבינו אתה! הן לא תרצה באבדן בניך! ואם חס וחלילה גזרה היא מלפניך, עשה זאת בידיך ולא על ידי שליח טמא ידיים ואכזר לא יודע רחם. רבונו של עולם! רוצים אנו לחיות ולעבוד אותך בכל נפשנו ובכל מאודנו. צווה לנו החיים וקרע רוע הגזרה! ואנו נמשיך בכל לבנו לעבדך באמונה, לשמור תורתך, ולקיים את כל מצוותיך.

דקה רודפת דקה מתמלאות השעות ומתקרבות ל.....

אלי, דבר לא יבצר ממך. בכוחך לפעול גדולות ונצורות! חצית את הים והעברת את עם סגולתך בחרבה. יקרה נא נס גם הפעם והצילנו מידי הרשע. ידע ויראה כל העולם כי אתה ד' אלוקינו ואנחנו בניך, עמך הנבחר. אל נא תשמח לב שונאינו לאידנו. אל נא תפתח להם פתח לשאלתם החצופה: איה אלוהיכם. אכן חטאנו, אף גם כבד עווננו, אך הרינו חוזרים אליך בתשובה שלמה. ושנו חכמים כי תשובה תפילה וצדקה מעבירין רוע הגזרה. מתחננים אנו לפניך הגד לשטן הרף! יפסק נא הטבח האיום! הן שנינו כי לא המתים יהללו יה ולא כל יורדי דומה! עשה זאת למענך אם לא למעננו! עשה זאת למען האבות אשר כרת אתם ברית, למען התינוקות דבית רבם שלא חטאו!..

קרעתי את כל הקברות הקדושים. בפעם הראשונה בחיי ידעתי רגש כה עמוק בתפילותי. רגשותי נבעו כמעין. עיני זלגו דמעות צורבות. ראשונה נפלתי על קבר הסבתא מירל, והמשכתי אצל הסבא אשר. אחר כך עוררתי מקברותיהם את הדודים פישל ושמעון. התיפחתי, כי נקרע לבי בקרבי לגזרים, על קבר הדודה רחל. לבסוף כרעתי גם לפני קבר בלהה. על ידי עומדת שיינדל, שטופת דמעות ומעולפת. גם עיני אסתר וחנה הפעוטה וריבה נבעו דמעות שליש, וקולותיהן בוקעים רקיעים ופורצים קברות, עד שניחרו הגרונות ויבש מקור הדמעות.

חזרנו משם סחוטים ומעולפים הביתה, וקראנו בלב קל לאמא לאמור: אמא ד' יעזור לנו! הוא מוכרח לעזור לנו! עוד לא אבדה תקוותנו! נצפה נא בלב שקט לישועתו הקרובה דרך נס....

יום ראשון בין השמשות. יהודי אוסטשיק עברו כבר בסך... אומרים לנו לארוז את חפצינו ולהיות מוכנים לדרך. לחכות ליד פתח הבית בשעה 10 בערב..

עודנו מקווים ומצפים לנס שיקרה....

כל הלילה שכבנו במחבואים. כך המשכנו גם למחרתו, יום שני בשבוע, בפחד מוות ובנשימה עצורה. אנו מאמינים באלוהים חיים, בביאת הגואל, ומצפים לישועתו.

ערב בא. שלום שוכב שרוע בפינה אחת, ריבה ללא תנועה בפינה שניה. אני יושבת רכונה על מחברתי המונחת על ברכי וכותבת. בחוץ משתולל הרוח וגשם שוטף נתך

ארצה. סביבי הושלך הס. נעלמו העגלות מן הרחובות ושום טרטור גלגלים לא נשמע עוד. אין זאת כי אם התרוקנה כבר כל העיר. מכינים עצמינו לארוחה ערב. ההמשך ברכת המזון קריאת שמע ותפילה לבוקר אור.

8.9.42

יום שלישי בשבוע. התעוררתי מאוחר בבוקר. ישנתי טוב כל הלילה. ראיתי בחלומי; אני בבית. הולכת לבית הספר לכיתה 7. אמא היכינה לנו פרוסות לחם בחמאה. שתינו ספלונים חלב. 3 ככרות לחם שלמות נמצאות עוד בעריבת הלחם. אמא הזכירה לי לבקש את סליחת המורה על העדרי יום אחד מבית הספר, בגלל צינה. בעוד שבועים אנו מסימים את שנת הלמודים....

לצערי היה כל זה רק חלום נעים ומתוק. למעשה נופחים אנו את נשמותינו מפחד, מדי פעם שחודר אלינו קול צעדים בסביבה, כאן ליד הבית, שם ליד היודנראט.. הנה הם באים ה-שובצים (אנשי ס.ס.) אלינו... עולים לקיטון במדרגות. מבהיל! תודה לאל עליון, על כי התרחקו הצעדים ונעלמו.

שלום רחימא, עצור בשעולך! הם למטה... שומעים יריות. 1.2.4.5.6.7.8.9. מה זה?

אחרי הצהרים. שקט מסביב. השמים מתקדרים. כנראה גשם חדש לפנינו. מחשבות רודפות מחשבות. מה עם אשר, אשר יצא בליל שבת את הבית. לחם אחד באמתחתו ושמיכה אחת. לא נודע עליו דבר. מי יודע באיזה מחסן מרתף או בונקר מתחפר הוא לעת קור כלבים, למרבה מצוקתנו. וההורים במעמקי המרתף החשוך, ואוירו המעופש. דחוקים ולחוצים בו הרבה נפשות יקרות. ועביט השופכין אף הוא תופס שטח, ומפגל את האויר לנשימה. שרק לא יחנקו שם.. צריך למצוא עיצה ודרך להוציא משם לפחות את השופכין ולנקות את הזוהמה, למען תקל עליהם ישיבתם בתוך המרתף הדחוס. כן הלחם בסל הולך ונגמר. יספיק בקושי ליומים שלושה. ומה הלאה?. אנו כאן והם שם.. ואם זה ימשך ככה גם אחרי שבת.. רק אלוהים יודע מה לפנינו.. ואי שאול? אוי הישועה למה תתמהמה?.

אני מסלקת לרגע את העפרון מידי ומטה אוזן. מישהו מתקרב לביתנו. אני רואה תסרוקת בעורפה ומכירה את ברינדל ואחריה ז׳נדרם. הוא שואל: כאן? ונכנס. אחריהם נכנס ססצוביץ ועוזרו, ומוציאים את חפציה. ברינדל מעונינת להיראות לפנינו. היא משתדלת להקים רעש בצעדיה. ונעלמת אתם יחד.

9.9.42

כאשר רשמתי את התאריך נזכרתי כי זהו היום-הולדת של האחינית שלי. תקופה אני געגועים חזקים. את אחותי, בעלה וילדתם רק בחלום עוד אפשר לראות. הלא הם בחוץ-לארץ. אך מה גדול הכאב למחשבה כי הורי, אחי, ואחיותי, אשר נמצאים במקום, רק אמות מספר מרוחקים ממני, ובכל זאת נבצר ממני לראותם. אף לא יודעת מה אתם, ולא אוכל לעמוד לעזרתם בצר להם.

שקט מרגיז ומציק מסביב. העצב בלב מעמיק חתור. אין מנחם! סליחה פליטת עט. הן יש אלוהים בשמיים! הוא ודאי לא ישכח אותנו. אותותיו נראים בעליל. השמים מתקדרים בעצב. הגשם דולף בעצב. הן זוהי בכיה למר גורלנו. הנה הופיע החתול הבודד, לנפשו עזוב. בורח הוא מן הגשם הטורדן. נועץ הוא את שתי עיניו, הקודרות גם הן, בנו, האומרות אבל לבעליו שאינם עוד אתו. כמו כן לא שוכח אותנו האנקור בבדידותנו, ובא לעודדנו ב-בוקר טוב שלו, המחזק את תקוותנו ליום יבוא.
שתיים הן הבריות הבלתי רצויות אשר נצמדו חזק לבשרנו, באהבה רבה, לא לנו כי אם לדמינו. אלה הם הפרעושים והזבובים למיניהם, אשר מוצצים את דמנו.

יום שלישי למחתרתנו, נגמר והולך. ואין אף שמץ סמן לשנוי לטובה. אולם כל עוד הנשמה בקרבנו לא אפסה תקווה.

רואה אני בעיני רוחי, את הפרידה שלנו מן המרתף. מרגישה אני עוד את ידי אבא מלטפות על ראשי בתתו לי את ברכתו: יברכך ד׳ וישמרך יאר ד׳... עודני רואה את פני אמא הכאובות ועיניה שטופות הדמע. היתה לי הרגשה כי עוד מעט קט ונתאחד שוב. שינדל הפעוטה לא יכלה להשתחרר מצוארי ושטפתהו בדמעותיה הרותחות. והנה... שלש יממות חלפו ועוד לא ידע איש על אחיו. איך הם נאבקים המסכנים במרתף האפל ללא אויר לנשימה וסרחון איום. מוכרחים לעשות משהו להקלתם. ראשית חכמה לאורר את המרתף ולהוציא את השופכין. אמנם סכון רב בדבר. כי לפתח האויב רובץ. רק יחשך ירדו שלום וריבה בזהירות רבה בסולם. יחדרו למרתף אם דרך הדלת ואם דרך אשנב ויעשו את הנחוץ. הן יש בזה פקוח נפש, וקימא לן כי שליחי מצווה אינם ניזוקים. 14 נפשות יקרות בסכנת נפשות. אל רחום חזקם ואמצם! פרוש עלינו ועליהם את סוכת שלומך ואל ניפול בידי צוררינו הטמאים. הושיטה להם ולנו את משענתך! שלח לפניהם את עמוד האש להנחותם בחשכת הלילה, שילכו בשלום ויחזרו בשלום. כי כן שגור המזמור בפינו, כל חודש אלול,: ד׳ אורי וישעי ממי אירא ד׳ מעוז חיי ממי אפחד. בוטחת אני בך ד׳ חנני ועננׅי, אל תסיר פניך ממני. אל תטשני ואל תעזבני. בתפילה בלב ובחרדה גדולה עוקבת אני אחרי היקרים לי שירדו בחשכת הלילה, לבצע את המשימה הקדושה. אחרי דקות מספר ארוכות כאורך הגלות וכאורך האסון, שומעת אני צעדים קלים ומהירים לאורך הגן. משק שפיכה פולח את שקט הלילה. זוהי שפיכת השופכין אשר נשמע פעמים שלוש. ברוכים יהיו!. וחזרה הדממה. מתוחת עצבים מחכה אני לשובם. ברוך השם הם חזרו בשלום. השער יסמר למשמע ידיעותיהם על מצב היקרים לנו...

,,הם רחמנא לצלן, כמעט על סף המוות!" אמר שלום ברתת. אל תשאלו. כלם נטרפה עליהם דעתם. לא יודעים מה נעשה אתם. מטושטשים הם כלם. לא יודעים באיזה עולם הם חיים. על 10 שאלות זכינו לחצי תשובה, לא ברורה. נסיתי להדליק גפרור ולא נדלק בגלל חוסר אויר כדי דלקה. לא יודעים צאת השמש ובואה. יודעים הם רק פחד וחרדה. האיצו בנו לעזוב אותם מהר ולברוח. רק אבא ידע כי יום רביעי בשבוע היום. אין להם ההבנה כי בידיהם לעזור לעצמם ולעשות את הנחוץ להחליף אויר ולשפוך החוצה

את השופכין אשר בעביט למען לא ירעיל את האויר לנשימה. אבל מה לעשות הם נדבקו באדישות בעלפונם. אם ישועת ד׳ לא תבוא בהקדם לא יהיה ח״ו למי להושיע עוד.
עם השבת, מתחילה לנו שנה חדשה. א׳ דר״ה חל בשבת.
שלח לנו ד׳ שנה טובה חדשה, שנת חופש ודרור ללא צרות, שנת ששון ושמחה לכל בית ישראל, רפואה לנפש ורפואה לגוף, שמט לנפול.

10.9.42

כל הלילה עפו טסו מפציצים כבדים, (הבוקר, יום חמישי בשבוע) גם כן. כל פעם שאני שומעת טיסה מעל מרגישה אני הקלה בלב. כי מאמינה אני שאלה הם משחררינו אשר יביאו לנו את הגאולה.
אט אט שוקעת השמש לערוב, והגאולה רחוקה עדיין. מחשבות נוגות תוקפות איתי. מה הידיעות על זסלובה? למה לא חזר עוד איש משם? אם העיר ריקה מאדם, איך הופיעה כאן אתמול ברינדל בלוית הז׳נדרם, לקחת את חפציה? ואם נשארו עוד יהודים בעיירה למה לא רואים נפש חיה? גם את ברינדל לא רואים עוד.. בכל אופן שומר ישראל סוכך עלינו והוא למגן לנו. כמה פעמים שערכו כאן חפושים במחסנים על כל נקיקיהם, ולא גילו אותנו. מאת ד׳ היתה זאת שעלה בדעתנו לבקר במרתף אצל ההורים. לולא זאת היו חלילה נחנקים שמה. החלטנו גם הלילה לעשות כן. אל רחום היה בעוזרנו גם הפעם במעשה נועז וקשה זה!. אולי גם נוציא משם את מישהו ונביא אותו אלינו.

11.9.42

בתודה אני מרימה את שתי ידי למקום שהניא אותנו לבצע את ההחלטה אתמול. הבאת ד׳ על שלום הצטננות חזקה בכדי להרחיק אותנו מן אסון בטוח. כי באותו לילה נשמעו צעדים כבדים בחצר. אל נכון היו אלה משנאינו, שוחרי רעתנו. מפאת ה-וימש-חושך לא יכולנו לראותם. כעת השמש מטיילת לה בשמים בהירים וגבוהים. אלי מתי כבר תעלה גם שמשנו? עולם כה יפה זה האם כלל לא בשבילנו הוא?.. איזו זריחה צוהלת. עין השמש כאילו מגחכת מלמעלה. האם בשורה בה לנו הנדכאים? היום ערב ראש השנה חגים כה קדושים ימים טובים ונשארו למעננו רק נוראים איומים.. בימים אלה שופכים תחינתם תפילתם לפניך ד׳ בלב שבור, כל יהודי על כל תפוצותיו, בבתי מדרש ובתי כנסת וקלויזים על כל סוגיהם, תפילתם הזכה, תוך הכאת על חטא, ועיניהם זולגות דמעות. בוקעות התפילות כתבנו בספר החיים. ונשמע האיחול המקובל על כל ישראל: לשנה טובה תכתבו. ביום הקדוש הזה אייהו היהודי ומה מצבו!? במחילות ומרתפים אפלים! הגיעה עניבת החנק עד צפור הנפש! גרוע מרדיפות ספרד בימי הביניים. אז יכלו לפחות להתפלל במקומות קדושים תת קרקעיים. משם גם הנחילו לנו את ה-כל-נדרי הנצחי. בלילה הזה היה צריך להיות כל בית יהודי מלא אורה ושמחה. נרות שבת וחג על כל שולחן, חלות קלועות בעיגול,

(בכדי לבלבל את השטן) ויין לקידוש. מאכלים כשרים ופרי מגדים, אבטיח, ענבים, דבש. אמנם טרחה אמא הרבה טרחות. עמלה קשה עד שהצליחה להכניס את החג תחת קורת גגה. אבל מתוקה היתה לה העבודה. כדבריה: שרק יהיה לה הרבה לעשות. עד כמה קוסמת היתה כניסתו של אבא הביתה אחרי התפילה החגיגית! שבת שלום חג שמח! לשנה טובה תכתבו לאלתר לחיים! השולחן ערוך היה מעשה מלכות. כי כך נאה וכך יאה לבן ישראל סבא. כעת הכל הושבת ונעלם, כחלום יעוף.. אלי! הדמעות חונקות ולבי עלי יתעטף. אוי מה היה לנו! כל יקירי במרתף החשוך. מי יתנה ומי יפצה שברון הלב אשר נפל בגורלם גורלנו האומלל?! אתה אלי אשר אליך מגיעות תפילות כל חי, הן של אלה אשר נהנים מן החופש והן של אלה הבוקעות ממעמקי בורות ומחילות אפלים, אתה הבוחן כליות ולב כל אדם, היה נא סומך נופלים! יקרה נא הנס לשנה החדשה ונזכה לשמוח, כל המשפחה יחד, ועם כל בית ישראל, ונוסיף לספר נפלאותיך ד׳. הלילה אני וריבה יוצאות לדרך לזכות את הורינו בקצת אויר צח במרתפם. עזרנו ד׳, בזכות ה-שבת-קודש והחג, ובזכות המצווה של כבוד אב ואם, אל נא נכשל בדרכנו ולא נהיה למפגע לכל יקירינו ולנו עצמינו. פרוש נא ידך ושכות עלינו. יהי נא לכתנו בשלום ובואנו בשלום, כי רק מידך עזרתנו בטוחה.

14.9.42

אין חדש. יומיים חג שבת ויום ראשון.

בליל שבת היינו במרתף. אותה התמונה הנוראה. רק גדלו מוראותיה. אין לתאר במלים את הזוהמה השוררת שם. איש מהם לא קם ולא זז ממשכבו למראה אור קלוש חודר מבעד פתח המרתף. מלבד מאיר אשר קפץ על המציאה ונשם מלוא ריאותיו מן האויר אשר חדר למרתף עם בואנו. אנו מבקשים מ־שינדלי שתבוא אתנו למקום שבתנו. אולם היא, בקול ענות חלושה משיבה כי לא תוכל לעזוב את ההורים.

בחזורנו מקדם את פנינו שלום עם בשורת איוב, כי הלשינו עלינו, וכי רדפו אחרינו כאשר נכנסנו הביתה. הוא מספר ספור ארוך מה שקרה עת העדרנו.

בהכנסו, ראה שלום, 2 שקצים פורצים לבית. אולם הוא הספיק עוד לסגור את האשנב. התחילו להתרוצץ סביב המחסן. חלחלה אחזתהו. הוא עשה לעצמו כבר חשבון אחרון באם יתפש. הכין לו כסף כופר, הוריד את השעון מידו. אמר לכפר פניהם במנחה. ורק אצבע אלוהים היא שהוכו בסנוורים ועזבו את המקום.

אצל ההורים חל שנוי מה לטובה. משפחת טוך עזבה את המרתף, ואת חנה לקחנו אתנו למחסן ויפול יותר אויר בחלקם של ההורים. הדאגה המטרידה כעת היא המחסור בלחם. המצרך העיקרי הולך ונגמר.

כלתה שנה התכלינה הצרות עמה?. התמצא נחמה פורתא ליומני זה?.

יום שני בשבוע. ערב בא. עבר שבוע שאנו נחבאים.

אוי עד מתי?. מצטמק המוח מרוב מחשבה. ומה התועלת? אי המוצא? התרצה ד׳

באובדננו ?.. האם שמרת עלינו עד כה למען הפקיד אותנו לשני הרעב ?. הלא תצא חלילה נפשנו ותפח נשמתנו במחילות אלה ולא נגיע לקבר ישראל!.. אויה לי כי נכשלתי במחשבת חטא. סלח לי ד׳ כי חטאתי בעטי, אם לא בשפתי. כפי הנראה הגעתי לסף היאוש. ואף על פי כן רואה אני כי פקוחה עינך עלינו לשמרנו. כל יום וכל שעה מתחדשות נפלאותיך. איני מטילה חלילה ספק בכוחך הגדול. לא אבד בטחוני בך. מוחותינו קטנים וחלשים מהבין דרכיך, וכל מחשבותינו חסרי תועלת המה.
אחרי הצהרים נרד למרתף לדרוש בשלום ההורים, ונשאל לעצתם. אולי ירחם ד׳ ותמצא דרך להשיג דבר אוכל. אנו נקח עמנו קצת מי חומץ בסוכר להשיב נפשם המסכנים. רק אל תעזבנו אתה אל רחום ! הצלח את דרכנו.

15.9.42

יום שלישי בשבת. אחרי הצהרים.

עד עתה נבצר ממני לרכז את מחשבותי בשביל יומני. אחרי ליל בלהות שעבר עלינו. מזעזע עד מאד. בשעה 8 כאשר ירדנו בסולם, וריבה נכנסה עם העביט לבית השמוש, נכנסתי אני תוך פחד לפרוזדור, והסתתרתי מאחורי השער. אודה כי הססתי מאד הפעם בלבי אם רצוי היה ברגע זה לרדת. הצעתי אפילו לריבה לדחות את הבצוע. כאלו ניבא לי לבי, העתיד להתרחש. בעמדי מאחורי השער חלצתי את נעלי מעל רגלי בכדי למנוע רעש. לפתע ראיתי אור פנס מכוון למחסן היכן שלום וחנה נמצאים. סמוך לזה שמעתי צווחות בגרמנית, מחבורה שלמה „יהודון גש הנה !" ומיד נשמעה בכיה מרה. חשכו עיני. מי יודע אם לא נתפס חלילה שלום ! אם לא חטף מכות. ומה מחכה לו כעת מידיהם ? קפצתי בחפזון רב לעלות אל עלית הגג. אחרי רגע מחשבה אמרתי לעצמי לא ! כאן לא טוב ! שומעת אני כי צועדים על עלית הגג של השכנים. אני יורדת חזרה ומתחבאת במחסן. יושבת אני על הקרקע, חרדה לא להקים רעש. נמנעת מלהסתובב. המחסן מלא וגדוש כלים מכלים שונים, וכל תנועה בלתי זהירה עלולה לפגוע באחד מהם ואז הרעש בלתי נמנע בהדרדר הכלים. חושך ואפלה. השניים דא לדא נקשן. כולי רועדת. נדמה לי כי שומעת אני אנקת שלום. מישהו חדר בריצה אלינו, לעלית הגג, יחף. בעוד כמה דקות נכנסו ריבה ועוד מישהו, וסגרו מאחוריהם את הדלת. חשבתי כי מישהו זה הוא שלום, והונח לי. געגועים חזקים תקפוני להמצא קרובה לכנפי אמא וכל הקרובים. יהא זה אפילו במרתף.

ממחשבותי אלה התעוררתי בגלל רעש ודבורים שבאו מן החוץ. אנשים רבים נתפסו במחבואיהם. שומעת אני קול של נערה הפונה לאמה בדברים : בואי אמא בואי ! והחוטפים חוזרים אחריה בלעג : „קום היר קום" לפי שאון הצעדים יש להניח כי רבים הם שנתפסו. ועד מהרה הושלך הס מסביב. נסיתי כמה פעמים לצאת את המחסן, על מנת להכנס לחדר, ולא היה לי די אומץ. לבסוף פתחה ריבה את הדלת בכדי להוציא את אסתר אשר באה בהולה לראות שלום חנה. באותה הזדמנות קפצתי לתוך המרתף. שאלתי הראשונה היתה : האם שלום כאן ?. התשובה השלילית ערערה את שקט נפשי.

אני ספרתי על חרדתי ל-שינדל. לפנות בוקר מעירה אותי ריבה לחזור הביתה. איני שומעת. אני כאילו נדבקתי לאמא. כמה טוב הרגשתי ליד אמא. באיזה תענוג נשמתי לקרבי בהבל פיה של אמי הטובה, והחמימות העגוגה של כל יקירי. איני יכולה להנתק מהם. אמא, מתחננת אני, ילך מי שילך, ואשאר אני כאן על ידכם. גם ריבה קובלת. איש לא רוצה להבין אותי. אף על פי שאין אנו רחוקים בשטח, איש מעל אחיו, כרוכה כל פגישה בסכנת נפשות.

כאשר הביאה לי רחל את הבשורה כי שלום ישנו, אמרתי כי חייבת אני ללכת אליו, ולא להשאירו עוד לבדו. ככה נפרדתי מכל יקירי וחזרתי לעלית הגג.

אוי אוי מה היה לנו! יומים כמעט שלא בא כל אוכל לפיהם. האחות הקטנה מספרת כי אכלה עלים. רבונו של עולם, גדולים חסדיך. הרבה פעמים הראית לנו את ה-אצבע אלוקים שלך והצלתנו בעוד מועד. הושענא לנו גם הפעם, ואל תניח לנו לגווע ברעב חלילה. גאלנו מעת צרה זאת.

16.9.42

בלילה הזה לא עצמתי עין. חכיתי ל-רחל שתקרא לי לצאת יחד ולחפש אוכל. גשם שוטף ירד. זמן הגשם עת כושר לנו לצאת לדרך. שמעתי רעש בבית. שמעתי פעמים אחדות צאת ובוא. פעם כאשר שמעתי צעדי גבר אמר שלום, כי אלה הם צעדי אבא. כמו כן אומר הוא כי ראה את בילה עם עלות השחר חוזרת הביתה. סקרנית אני לדעת מה נשמע אצלם. הלילה אני מקווה לרדת לבדי אליהם. ריבה וחנה עזבו אתמול עם שחר ללכת אל המרתף של אסתר. יעזור לנו ד׳. מקבלת אני באהבה את הגורל למרק את חטאינו. חתום לנו אלוהי שנת חיים טובים שנת אושר ושלום!

17.9.42

ביום חמישי בשבת כאשר נכנסתי למרתף נדהמתי לראות בתוכו מנורה דולקת. אחרי 10 ימי חושך ואפלה. בה בשעה שאפילו גפרור לא נמצא ברשותם. קרה נס ואבא מצא את המצית שלו והאיר להם את חשכת אסונם. למרבה אסונם אפילו לאור המנורה לא היה כל דבר אוכל נראה לעיניהם.

בחצות הלילה, חרף הגשם, יצאו כלם לדפוק על דלתי נדיבים, אולי ירחם מישהו עליהם. אולם כל לבותיהם של הערלים נמצאו נעולים, וחזרו כלעומת שבאו. רק דרכה של רחל הצליחה לה והביאה חתיכת לחם בחמאה וכמה אגסים. אולם הוזהרה להתנדף מהר, ולא לבוא עוד פעם.

לביילה רצו לתת חתיכת לחם תמורת זוג סנדלים, אבל חזרה ריקם. מלך אסף כמה מלפפונים והביאם הביתה. גם אני קבלתי שנים מהם. החלטתי להשאיר אותם למחר כי אין כל סכוי להשיג כל אוכל.

אמא, בשלה איזה תבשיל והשאירה לי קצת. ברוך ד׳ יום יום.

18.9.42

גם הלילה יצאו מן המרתף ריבה ועוד אחד. הלכו לבקש רחמים מן הגויים. לצערנו חזרו בידים ריקות. מלך היה בגן וחפש מלפפונים. קרא לי לאמא, כי השאירה לי משהו לאכל. עם הנץ החמה יצאתי לראות את אמא, וחזרתי מיד. אמא המסכנה כל הדאגות על ראשה. מתחלקת היא עם כל דבר ועם כלם. היא פשוט משיבה נפש לכלנו. איך הצליחה להכין לנו מעדן יחסי כאשר הסלים ריקים!. תפוחי האדמה לא התבשלו מספיק. גם המים אזלו. הבאתי אתמול מי גשם מן הבית. לארוחת ערב יש לי עוד חתיכת מלפפון. צריך להשאיר למחר לכבוד השבת. לחלות ויין סכוי חלומי בלבד...

אמנם בחלום הלילה ראיתי את אמא קולעת חלה (קויליטש). אולי ירחם ד׳ ויתגשם החלום, ויהי לעובדה. עוד לא אבדה תקוותנו. האם גזרה היא מלפניו שנגווע חלילה ברעב? מי יודע אם יש ליקירינו במרתף אפילו מלפפון לשבת?!

רבונו של עולם יהי כבר סיום וסוף לסבלות חטאינו! תן האות ויחל כבר הטוב לערוף למעננו לפחות טיפין טיפין!. מה ידאב הלב לשמע איך שכנינו הגויים מתרוצצים מן הבוקר עד הערב, חופשים, מעבדים הם משקיהם, אוספים פרי עמלם. מכינים לעצמם כל טוב לקראת החורף הממשמש ובא. לעומתם אנחנו עמך ישראל, יושבי חושך וצלמות. עומדים אנו כעני בפתח, ליד דלתי הגויים, מתחננים לכזית לחם להשיב נפש, ולא נענים. אדרבא, עוזבים אנו אותם, בשברון לב ובפחד מוגבר, שלא ילשינו עלינו לפני האויב האורב לנו בכל צעד.

אלוהי ישראל הושיענו ונושע, גאלנו ונגאל, כל עוד לא מאוחר.

20.9.42

יום ראשון בשבת. על האתמול יש הרבה לכתב. אבל לא אוכל כי נמצאת אני במרתף חשוך וכותבת על ברכי בקושי רב. מהבוקר עוברות עגלות עמוסות רכוש היהודים אשר נאסף מכל הדירות שפונו מיושביהן היהודיים. שומעים אנו איך פורצים דלתות שוברים חלונות, בצווחות צהלה, של השכנים כפולנים כאוקראינים הנהנים מן הביזה. גם במרתף יושבים אנו אחוזי פחד. רעש פוגרום חודר לאוזנינו.

היום ערב יום הכיפורים.

תורגם מיידיש: שמריהו לרנר

מכתב מאשר בן יצחק שווארץ מלינסק אל אחותו

רבקה גינצבורג־שוורץ בחיפה.

אחותי היקרה והיחידה רבקה!

25.1.43

תמונת בעל המכתב

אין לי סבלנות ואין לי כבר כל רגש אנושי לכתוב, רק אני כותב מתוך תקוה שאת, היחידה מכל המשפחה, תשארי בחיים, ולכן אני רוצה שתדעי מתי לקיים את ימי הזכרון. התחמקתי היום מהמחנה זאסלאוו ואני נמצא אצל גוי, כדי להשאיר עבורך את המכתב הנוכחי. לדאבוני אין מי שיחביא אותי, כי כל אחד מתירא לחייו הוא. אני לא רוצה למסור פרטים, כי אין בן אדם שיוכל לתאר זאת. אם סופרי דברי הימים יתארו פעם את זה שעבר עלינו, אל תחשבי שזה ככה היה. המשורר הכי גדול, לא מוכשר לתאר אפילו החלק האלפי מהמציאות. אני בעצמי לא מוכשר לספר על הכל מה שקורה פה ביום אחד. אני מוכרח להגיד שזה היה איזה חלום בלהות, אבל לדאבוני זה הכל אמת.

ובכן עד היום נשאר לך מכל המשפחה רק אני, היחידי. לפני עשרה ימים לקחו ממני את הנחמה היחידה שנשארה לי עוד. ביחד עם יתר יהודי המחנה לקחו גם את הינדה, שאול ומלך. נשארנו במחנה מכל המחוז הסנוקאי ס״ה 70 יהודים מתוך 15.000. בקשתי ללכת עם כולם ולהפטר כבר מהחיים וקבלתי מכות בעד בקשתי זאת. אמרו לנו שישלחו אותנו לעבודה בקרקוב, אבל לפי השערתי, יחסלו גם אותנו אחרי שננקה את כל צריפי המחנה.

לכן אני מנצל את ההזדמנות להשאיר עבורך את המכתב הזה. לחיות אין לי כבר כל רצון. אבל אתם, את וילדיך שתדעו לנקום את נקמת הדם היהודי הנקי הנשפך. עליך לחנך את ילדיך ברוח הנשק והשנאה לעם הגרמני, אני פונה לכל היהודים משם, אל תחפשו עסקים או התקדמות במשרות, רק קחו את הנשק ביד, רצחו את כל הבא תחת ידיכם (מהעם הגרמני) אנשים, נשים וטף, כי ככה עשו אתנו. הסופר הכי גדול לא מוכשר לתאר את האכזריות שעשו עם אחיכם. לפיכך עליכם להיות להוטים רק לנקמה! נקמה! נקמה!.

הינדה שלנו התחילה לרשום יומן, אבל אי אפשר היה להמשיך. היא השאירה מכתב עבורך שאני מצרף בזה.

ובכן היי בריאה והתחזקי לחיות, כי אנו סבלנו את הצרות גם עבורכם אני דורש בשלומך ומנשק אותך, ילדיך ובעלך. אל תבכו הרבה. כשיבוא זמני אלך בזמרה להתאחד עם בני משפחתי.

יום הזכרון של אבא, אמא ולושע; הם נורו בזאסלאוו יום אחרי יום כפור, ביום שלישי בשעה 10.30 לפני הצהרים בשנת 1942. רחל נורתה בזאסלאוו ביום 25.10.42. שלום מת מיתה טבעית, בדלקת הריאות ביום 6.11.42. היום, לפני 10 ימים זאת אומרת ביום 15.1.1943 יצאו מפה עם המשלוח האחרון, יותר 2000 היהודים ועמם גם הינדה, שאול ומלך.

אני משאיר את המכתב אצל נוצריה ואתם תתנו לה עבורו 25 דולר. כתבתה: אני מאחל לכם חיים ארוכים תוך בריאות ושמחה.

אשר בן יצחק שוורץ.

תרגם מיידיש שמעון פרידלנדר

מיין איינציגע ליבע און טייערע שוועסטער רבקה!

25.1.1943

איך האב וויניק געדולד און וויניק מענטשלעך געפיל צו שרייבן נאר ווייל איך מוז און האף אז דו איינע וועסט בלייבן לעבן פון אונדזער גאנצער משפחה דאדורך וויל איך אז דו זאלסט וויסן ווען די יארצייט אפצוהאלטן. איך האב זיך היינט ארויס-געגאנווועט פון לאגער און בין ביי א באקאנטן גוי ספעציעל דעם בריוו איבערצולאזן פאר דיר. באהאלטן לײדער קען מיך קיינער נישט ווייל יעדער פארכט זיך פאר זיך. קיין שום איינצלהייטן וויל איך דא נישט באשרייבן ווייל א מענטש איז עס נישט אימשטאנד צו באשרייבן. אויב די געשיכטע וועט עס אמאל באשרייבן זאלסט דו נישט מיינען אז אזוי איז עס געווען. דער גרעסטער דיכטער איז נישט אימשטאנד צו באשרייבן קיין טויזנטסטל פראצענט פון דערווירקלעכקייט, איך אליין גלייב מיר נישט יעצט איך בין נישט אימשטאנד נאכצודערציילן וואס עס פאסירט יעדן טאג. איך מוז זיך אליין זאגן אז עס איז געווען א חלום אבער לײדער איז עס דער גאנצער אמת. אלזא ביז היינט פארמאגסט דו נאך מיך איינעם; בעפאר מיט 10 טאג האט מען מיר אוועקגענומען מיין לעצטן טרייסט אבער שוין מיט אלע רעסט יידן. הינדען, שאילען און מיילעכן. מיר זענען נאך געבליבן פון גאנצן סאנאקער קרייז 70 מענטשן דאס הייסט פון 15.000 יידן. איך האב מיך געבעטן צו גיין גלייך מיט אלע מענטשן שוין איינמאל פטור ווערן דאס לעבן האט מען מיך געשלאגן און געזאגט אז מיר פארן קיין קראקא ארבעטן אבער מיין מיינונג איז אז מיר וועלן נאר אויסרוימען די אלע הייזער וועט מען אונדז אויך

ערלעדיקן. דאדורך ניץ איך אויס די מעגלעכקייט דיר דעם בריוו איבערצולאזן. איך לעבן וויל נישט מער אבער דו און דיינע קינדער זאלן וויסן נקמה צו נעמען פאר אונדזער יידיש אומשולדיק פארגאסן בלוט. זאלסט דערציען דיינע קינדער אין גייסט פון געווער! און שנאה צום דייטשן פאלק.

איך אפעליר צו אלע יידן זוכט נישט קיין געשעפטן נישט קיין קאריערע נאר די שווערט! מארדעט ווער עס קומט אייך אונטער דער האנט (פון דייטשן פאלק) קיין אונטערשיד מענער פרויען קינדער ווייל מיט אונדז האט מען דאסזעלבע געטון. דער גרעסטער שרייבער פון דער וועלט וועט נישט זיין אימשטאנד צו באשרייבן דאס בארבארישקייט וואס מהאט מיט אייערע ברידער געטון. דאדורך דארפן אייערע הערצער פלאטערן נאר נאך נקמה נקמה נקמה.

אונדזער הינדא האט אנגעהויבן צו שרייבן א טאגבוך אבער ס'איר נישט מעג-לעך געווען דאס צו דערשרייבן אזוי שיק איך עס דיר נישט פארענדיקט. אויך האט זי מיר איבערגעלאזט א בריוו פאר דיר וואס איך לייג אים אויך ביי. אלזא בלייב געזונט און שטארק דיך נאר צום לעבן, ווייל מיר זענען שוין אפגעקומען פאר אייך. איך גריס און קוש דיך דיינע קינדער און מאן, וויינט נישט פיל ווען עס וועט קומען צייט אויף מיר וועל איך גיין מיט געזאנג צו מיין גאנצער משפחה.

די יארצייט פון טאטן מאמען און לושען, זיי האט מען געשאסן א טאג נאך יום כיפור דינסטיק א זייגער 10.30 פארמיטאג אין זאסלאוו 1942 יאר.

רחלין האט מען געשאסן דעם 25.10.1942 אין זאסלאוו, שלום איז געשטארבן אין זאסלאוו מיט א נארמאלען טויט אויף א לונגען-אנטצינדונג דעם 6.11.1942.

היינט 10 טאג דאס הייסט דעם 15.1.1943 זענען אוועק מיטן טראנספארט דאס רעסט 2000 יידן און צוזאמען מיט זיי אויך הינדא, שאול מיילעך.

איך לאז דעם בריוו איבער ביי דער קריסטין זי זאל אים נאכן קריג אייך איבערשיקן פאר דעם זאלסט איר שיקן 25 דאלאר זיי הייסט:

איך ווינטש אייך א לאנג לעבן מיט פרייד און געזונט.

אשר בן יצחק (שווארץ)

די יונגע יידישע מארטירערין פון א קליין שטעטל

אליין געבליבן פון דער גאנצער פאמיליע און אויך זי האבן די נאציס געפירט דערשיסן. — ווי זי איז אנטלאפן און געלעגן צוויי יאר באהאלטן ביי א קריסטליכער פרוי. — א בריוו פון איר געשריבן צו דער משפחה מ. סילווערמאן בראנקס, ניו-יארק, פון זייער 21-יעריקע פלעמעניצע ברוניא פון לעסקא.

זי שרייבט: הארציקע, גוטע טאנטע מיינע! איך ווייס נישט ווי דיר צו דאנקען פאר דיינע טייערע ווערטער צו מיר. פון דער צייט וואס איך האב פארלוירן מיינע טייערע עלטערן און אלעמען פון דער פאמיליע האט נאך צו מיר קיינער אזעלכע ווערטער ניט געשריבן און ניט גערעדט. אין לעסקא בין איך געבליבן בלויז מיט נאך איין יידישער פרוי, וואס א דאקטאר האט זי באהאלטן. זי האט דערנאך מיט אים געהייראטעט. זי איז מיין איינציגע באקאנטע. דיין בריוו איז פאר מיר אזוי ווי דאס ליכט פאר א בלינדן מענטשן, ווען ער נעמט פלוצלינג זען. איך לייען אים צענדליגע מאל, איך קוש יעדן ווארט און וויין ווי א קליין קינד.

שוין א יאר ווי מען האט מיך באפרייט פון די באנדיטישע דייטשע מערדער. משה'לע און מירעלע זענען אין פאלעסטינע. איך שרייב צו זיי, אבער איך האב ניט קיין ענפער. גאט ווייסט וואס זיי מאכן. דאס וואס איך האב דא דורכגעלעבט איז שרעקלעך, מיינע נערוון ערלויבן מיר ניט אז איך זאל אלץ באשרייבן. דאס באנדיטישקייט פון די דייטשן איז ניט איבערצוגעבן. זיי האבן אפגעריסן קינדער פון עלטערן, און יונגע געשטאפא-מענער פון 18—19 יאר האבן זיי געשאסן. דער וואס האט דאס אלץ ניט געזען קען ניט גלויבן, אז איין מענטש געגען צווייטן קען אזוי זיין.

אוי טאנטע, מיין טאנטע, מיר איז שרעקלעך געווען. מיינע אויגן זענען שוין אויס-געטרוקנט. איך האב פארלוירן מיין טייערע, הארציגע גוטע מאמע. זי איז דאך געווען ביי אונז ווי דאס אויג אין קאפ. מיר האבן זי פארלוירן מיט א שרעקלעכן טויט.

אין לעסקא בין איך ביי גוטע קריסטן. זיי האבן מיך אויסבאהאלטן. פאר אויס-באהאלטן א ייד האט מען געגעבן טויט-שטראף דער גאנצער פאמיליע און דאס הויז פארברענט. עס זענען געווען אין לעסקא און אין אנדערע דערפער פילע פאלן אזעלכע. איך בין געווען ביי דער גוטער קריסטין צוויי און א האלב יאר פארשטעקט. איך בין צו זיי געקומען ווינטער. איך בין דעמאלט אנטלאפן פון לאגער ווען מען האט אונז געפירט צו דערשיסן. איך בין געווען נאקעט און בארוועס. איך בין דער פרוי צו די פיס געפאלן און זיך געבעטן, אז איך וועל איר א דינסט זיין מיין גאנץ לעבן, נאר זי זאל מיך פארשטעקן. איך האב געוואלט לעבן נאר לעבן! איך בין דעמאלט 17 יאר אלט געווען.

די גוטע פרוי, מאריא יאסכע, האט מיך אין גרויס שרעק ארייגענומען, מיך געהאלטן און איר לעבן פאר מיר איינגעשטעלט. איך האב קיין אנדער געזיכט ניט געזען נאר אירס און איר גוטן מאנ'ס. זיי האבן מיר עסן געגעבן, כאטש זיי האבן אליין נישט

געהאט פיל. די פרוי האט מיר א קלייד און שיך געגעבן, וואס איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן. איך האב פאר איר דיין בריוו געלייענט און אויף פויליש ערקלערט, זי האט געוויינט, מיך געקושט און געזאגט: „זעסט ברוניא, גאט פארגעסט ניט אן קיינעם, דיר וועט נאך א מאל גוט זיין, ווייל דו האסט פיל געליטן". איך בעט דיך אז דו זאלסט איר א בריוו שרייבן און איר דאנקען, ווייל זי איז צו מיר זער הארציג געוועזן.

מיין איינציגער וואונש איז, אז איך זאל נאך קענען צוזאמען מיט אייך זיין. מער פארלאנג איך גארניט. איך וועל געדולד האבן אוןווארטן.

איך שרייב צו דיר ווי צו א מאמע. דו ביסט דאך די שוועסטער פון מיין גאטזעליגער מאמע. ווען דו קענסט, בעט איך דיך מיר צו שיקן וועש און א סוועטער. אויב עס איז דיר אבער שווער, זאלסט זיך נישט אנשטרענגען. איך בעט דיך, אז דו זאלסט מיר פיל שרייבן. אמעריקע! דאס גאלדענע לאנד! גאט זאל מיר נאר העלפן, אז איך זאל ביי אייך זיין איך זאל זיך קענען אויסוויינען אויף אייערע הערצער.

ביי אונז זענען קיין יידן ניטא און איך קען ניט אפהיטן די יארצייטן פון מיין פאמיליע, דיר טאנטע גלויב איך, וועט עס זיין מעגלעך. איך בעט דיך זער און זער דאס צו טון. איך שרייב דיר אין וועלכער צייט מיין פאמיליע איז אומגעקומען. לייב איז געשטארבן דעם 12טען נאוועמבער 1942, דער טאטע און שייעלע דעם 25טען נאוועמבער 1942, די טייערע מאמע מיינע און מאטיע — דעם 17 יאנואר 1943, אונזער פריידאלע, זי איז געווען ווי א שיינע רויז, דעם 18טען יאנואר 1943, — אשר דעם 18טען פעברואר 1943. איטשע, דער עלטסטער ברודער, איז נאך אין יאר 1941 מיט די רוסן אוועק קיין רוסלאנד און איך האב פון אים ניט קיין שום ידיעה.

פון אוסטשיקי דאלניע זיינען קיין רוסלאנד אוועק, דעם פעטער מענדעל׳ס זון, דוד, און דער טאנטע שרה׳ס זון, נטע, און די איבעריגע זענען דערשאסן געווארן פון די דייטשן. איך האף, אז דורך דעם בריוו וועל איך אפזוכן משה׳ן און מרים׳ען. איך גיב דא אן זייערע אדרעסן: משה שווארץ, חדרה, פאלעסטינע און מרים שווארץ, השומר הצעיר, עין השופט, פאלעסטינע.

איבערגעדרוקט פונעם „פארווערטס", געענדערט בלויז די ארטאגראפיע.

בקשר לשואה

משה דוקלר

אלה אזכרה ואהמיה *)

תמונת המחבר

בין כסה לעשור, בימים הנוראים, אנחנו מתכנסים תמיד בכדי להתיחד עם זכר קדושינו מהעירות לינסק, בליגרוד, איסטריק, ליטוביסק והסביבה. עברו כבר 21 שנה מאז הימים הנוראים, תרתי משמע, עת אספו את הורינו, אחינו ואחיותינו מהעירות האלה והובילו אותם לטבח, האויר נתמלא בזעקות אמותינו, אבותינו, אחינו ואחיותינו וכל קרובינו וידידינו שבשרם נסרק במסרקות של ברזל, כמו שמסופר על הריגת ר' עקיבא וחבריו שאנו מזכירים אותם עם עשרת הרוגי מלכות בתפילת יום כפור; וכאשר צוו להוציא את ר' עקיבא סרקו את בשרו במסרקות של ברזל, ובכל סריקה וסריקה שהיו סורקים היה אומר „הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא", והיה מקבל עול מלכות שמים ונשמתו יצאה ב„אחד". כן גם סרקו את בשרם של קדושינו שמסרו נפשם על קדוש השם. על תקופה מעין זו אומר המדרש: כתוב כי עליך הורגנו כל היום, אמר ר' חיא בר אבא, אם יאמר לי אדם, תן נפשך על קדושת שמו של הקב"ה, אני נותן ובלבד שיהרגוני מיד, אבל בדורות של שמד איני יכול לסבול. ומה היו עושים בדורו של שמד? היו מביאים כדוריות של ברזל ומלבנין אותן באש ונותנין אותן תחת בית שחיין ומשיאין נפשותן מהם, ומביאין קרטיות של קנים ונותנין תחת צפרנן. וכן היו מענים את קדושינו וזעקתם עלתה לשמים.

אלה אזכרה ואהמיה את העירות הנפלאות המלאות חסידות, תורה וחכמה. עוד זכור לנו איך החסידים היו שמחים כשאדמו"ר בא לעירה. העיר שקקה והמתה חסידים מקומיים וכן אלה שבאו לקבל את פני רבם מהעירות הסמוכות. איזו חגיגיות לבשה העיר; אנשים, שבכל ימות השנה היו טרודים בדאגת הפרנסה, היו נראים כבני מלכים. או כשהחסידים היו מתאספים בקלויז ביום הילולא של אדמו"ר זה או אחר ומתישבים

*) קטע מתוך נאום באסיפת אזכרה.

לסעודה של מצוה לעלית נשמתו של הצדיק. מי ידמה להם ומי ישוה להם! העירות שלנו היו מצטינות גם בלומדים, שלמדו תורה לשמה בקלויז של סדיגורא או בקלויז של סאנדז. מי לא זוכר את הבחורים והאברכים שהיו קמים לפנות בוקר וישבו ולמדו עד שהגיע זמן קריאת שמע ותפילה. גם ימי הסליחות עת שאמותינו היו רגילות ללכת לקברי אבות והבחורים ישבו עם הקערות ע״י בית החיים, נשאו הוד מיוחד.

גם בשטח הציוני היו מצטינים אנשי העירות שלנו. מי לא זוכר את השמחה שאפפה את העיר ששלחה את חלוציה הראשונים. כולם הלכו ללוות אותם לבית הנתיבות ושירי ציון על שפתותיהם. וכל מה שהתרחש בעולם היהודי היה כאילו ענינו הפרטי של כל אחד ואחד. ואם כי עניים היו אנשי העירות האלה בחומר, הרי עשירים היו ברוח וביהדות ותמיד חיו בתקוה ליום יותר טוב או לעליה לארץ ישראל וכך היו חיים.

יפים ומלאי הוד היו החגים והשבתות בעיר. כל החנויות היו סגורות. השבת פרשה את ממלכתה על כל העיר. אבותינו בלבוש המשי והשטריימל היו דומים למלכים, התהלכו להם בנחת מי לקלויז, מי לבית המדרש ומי לבית הכנסת הגדול, שאגב, הפך לאחרונה לספריה עירונית. זריזים הקדימו בכדי לטבול במקוה ולחטוף דף גמרא או פרשת חומש לפני התפילה. אפילו הריקנים שבה היו מלאי מצוות כרימון. בעלי המלאכה שבמשך כל השבוע עמלו קשה בכדי להוציא את פרנסתם, גם כן לא התעצלו ונצלו את יום השבת בכדי לשמוע מי שעור בעין יעקב ומי חדושי תורה בפרשת השבוע, שניתנו ע״י מגידי שעור קבועים. ואיזה יופי לבשה העיר בשבת אחרי הצהרים, עת הגדולים הלכו לשוח בשדה ושוחחו על פוליטיקה, על ארץ ישראל, על דא ועל הא והצעירים הלכו למועדונים הציוניים שלהם בכדי לשמוע שיחה בעניני דיומא.

אולם לפני 21 שנה, ביום בהיר אחד חשך עולמם של יקירינו ומכל החיים התוססים האלה לא נשאר שריד ופליט. האנשים היקרים האלה הובלו לטבח ועונו באכזריות שאין דוגמתה אפילו בחורבן הבית. דמים בדמים נגעו, התערבו דמיהם של עוללים ויונקים עם דמיהם של זקנים וישישים, דמיהם של חסידים עם דמיהם של חפשיים שכולם כאחד מסרו נפשם על קדוש השם. ואולי ברגעיהם האחרונים לחשו שפתותיהם שמותיהם של האודים המוצלים מאש — של אלה שזכו לעלות לארץ ישראל לפני מבול הדמים שהציף את העולם היהודי.

אסור לנו איפוא לשכוח את זכר קדושינו, ואם כי גזרה היא שישתכח המת מלב, עלינו להתיחד לפחות פעם בשנה ולהעלות בפני עינינו את הדמויות האהובות עלינו, ועלינו לספר זאת לבנינו שלא ידעו את השואה ושהם יספרו לבניהם ולדורות הבאים אחרינו, על הגיהינום הנורא שעבר עליהם לפני שמסרו את נפשם לשמים, על האסון הגדול שקרה לנו שאין דוגמתו במרטירולוגיה היהודית, על העירות שהיו ואינן עוד, על בתי כנסיות שחרבו ונהרסו עד היסוד.

דברי ימי לינסק, בליגרוד, איסטריק, ליטוביסק, ציסנע, וכל כפרי הסביבה לא יעברו מתוך יוצאי הסביבה וזכרם לא ימוש מזרעם.

ברוך ליבער
שיקאגא

י ת ג ד ל

שוין עטלעכע צוואנציק יאר זענען פארביי,
זייט ס'איז פארשטומט געווארן אייער לעצטער געשריי;
ברידער, שוועסטער, חברים און פריינט
כ'האב אייך תמיד אין הארצן שטיל באקלאגט באוויינט.
און כאטש ס'זענען שוין אריבער אזויפיל יארן
איז ניט אפגעמעקט פון מיין זכרון
אייער היימיש ליבלעך געשטאלט,
די פנימער פון יונג און אלט.
כ'באגלייט, כ'גיי מיט אלע אייך
אראפ צום שטילן לויטערן סאן-טייך
כ'שפאציר ביינאנד אין היזעלאוועער סאסנע וואלד
ווען די פייער-רויטלעכע זון פון בארג אראפ פאלט;
כ'זע אייך אין געסל, געוועלב און אלטן הויז
כ'בין זיך מתיחד אין שיל, בית מדרש און קלויז.
און אין טיפן טרויער אין דרייען געבויגן
פאראומערט ווי אן אבל אין די שלושים
שטיי איך מיט טרערן פולע אויגן
און זאג קדיש נאך אייך טהורים וקדושים.

סימה פרידלנדר לבית לרנר
(בת צבי)

שש חברות היינו.
מצבה לזכר חברותי שנספו.

6 חברות-שכנות היינו. החברות בינינו התחילה אחרי תקופת הגמר של בית הספר. שמותיהן היו: ברכה (בראשע) ורבקה (ריבטשע) זידנפלד, חנה רוזנר, ייטה גרניק, רייז'ע קסלר ואני.

רייז'ע (שושנה) קסלר, אשתו של ר' אליהו ברגר, יבדל לחיים ארוכים, עלתה ארצה אחרי מלחמת השחרור עם בעלה ובתה, חולה ומיוגעת מה„גן עדן" הרוסי, בערבות סיביר והטיגות ונפטרה בארץ.

אצל שתים מתוך הארבע, שנשארו בלינסק, אשמות המסיבות. חנה רוזנר, בת יחידה להורים עניים, היתה מאד עדינה והמצפון לא הרשה לה, לעזוב אותם לעת זקנתם, גלמודים ולעלות. היא נשאה שם לבעל שהוריה בחרו עבורה, או יותר טוב, לבעל שהוריה יכלו להשיג עבורה בלי נדן, היתה מטופלת בהרבה ילדים. חיתה שם בתוך עוני ומחסור ונספתה בשואה עם כל משפחתה.

לא טוב יותר היה גורלה של ייטה גרניק. הוריה היו אמנם די אמידים, אבל מתוך סיבות טרגיות במשפחתה, נשארה בחורה מבוגרת, לא נשואה. רעיון התחיה הלאומית, שהתפתח בעירה אחרי מלחמת העולם הראשונה, לא היה בכוחו לשרש את הנטיה להתבוללות, שהכתה שרשים עמוקים בנפשה עוד בתקופת נעוריה ולכן לא היתה להוטה לעלות ארצה. היא נשאה שם לאלמן יואל טייך וגדלה את בתו היתומה מאשתו הראשונה. היא היתה בחורה אינטלגנטית בעלת לב יהודי רגיש, היתה עשירה, פעלה שם הרבה ועזרה להרבה יהודים עניים להסתדר ולהתבסס. בתקופת הנצים י״ש, עת רכזו בעירה את יהודי הסביבה, בערך 10.000 נפש ורצו להמיתם ברעב, סדרו יהודי העירה מטבח במחתרת ובשלו עשבים עבורם — היה אחד משני המטבחים האלה, בביתה. הסוף שלה ומשפחתה, היה כסוף כל יהודי העירה. היא נורתה בזאסלאווע.

כדי להבין את סופן הטרגי של האחיות זידנפלד, עלי קצת להאריך.

כל ששתנו יצאנו מבתים מאד אדוקים. כל אחת מאתנו ידעה את כל דיני הכשרות, כדי לקים מטבח כשר. אותנו הבחורות למדו בבית הרבה „יידישקייט״ (דיני היהדות), כדי שנוכל, בבוא שעתנו, לקיים ולנהל בית יהודי מסורתי. המזון הרוחני שלנו היה: ה„צאינה וראינה״ (תורה מתורגמת ליידיש נלעגת) והספורים של האמהות והסבתאות, על העולם הבא, ביחוד מה שמתהווה בגן עדן ובגיהינום. חנכו אותנו כאוטומטים בנוגע ליהדות. למדו אותנו שעלינו להתנהג כמו שהתנהגו האמהות והסבתאות שלנו. עלינו היה כל בוקר לשנן ב„ברכה״ את האמרה „עלינו לעשות הכל כמו שמצוים עלינו אבא ואמא וכל האנשים הטובים והאדוקים״. היה עלינו כל ערב לפני השינה, לברך „ברכת המזון״ ולקרא „קריאת שמע״, בשבת אחר הצהרים, בקיץ, להגיד — פרקי אבות, ובחורף — „ברכי נפשי״. (פרק מתהילים) אף מלה מכל אשר אמרנו — לא הבינונו, כי הכל היה בלשון הקודש (עברית). שלא למדו אותנו. יכול להיות, לו היו מלמדים אותנו את פרוש המלים והיו מסבירים לנו את החשיבות של ברכת המזון ושל קריאת שמע, את התאור הנהדר של הטבע, המתואר בפרק ברכי נפשי, את השגב וההוד של יוצר הבריאה, את החשיבות הגדולה של הלכות דרך ארץ והתנהגות האדם, שמכילים פרקי אבות — יכול להיות שאז היה יחסנו ליהדות אחרת מאשר היה בתקופה ההיא.

עלינו היה לשמור את השבת כהלכתה עם כל הדינים הקשים הקשורים בה, לעומת זה לא למדו אותנו להבין את ערך השבת ביהדות. ידענו רק שאסור זה ואסור זאת לעשות בשבת, אבל לא למדו אותנו להרגיש את השבת, את הנשמה היתרה שבה ואת כל המאור של מנוחת השבת. את כל זה השאירו, יהודי העירה, רק לבנים, רק ל„קדיש״

שלהם. אין פלא לפיכך, שכל האסורים היו לנו לנטל ולסבל ולא פעם עברנו על זה שאסרו לנו.

את היהדות, את החיים היהודיים ידענו, כאמור, מתרגום החומש לשפת יידיש נלעגת „עברי טייטש". אבל שיש גם ספרות יידיש לא ידענו בכלל, כי ההורים גם כן לא ידעו, לכן התבישנו בלשוננו היידיש ודברנו בינינו רק פולנית ולמדנו רק את הספרות הפולנית והגרמנית. לא פעם יצא לנו לקרא ספרים ברוח אנטישמי והיות ולא היתה בנו הכרה עצמית יהודית, גרמה קריאה כזאת רגש נחיתות אצלנו והתבישנו ביהדותנו. רצון עז היה בנו בתקופה ההיא, להתבולל. השעה בשבוע שלמדנו בבית הספר הממלכתי

חנה רוזנער הי"ד

ייטה גראניק הי"ד

את תורת הדת היהודית, מפי מורה-הדת, לא השכילה אותנו בכלל. היו לנו חברות נוצריות עוד מתקופת בית הספר ומהן נודע לנו, שאצלם מותר הכל לעשות ביום ראשון וליהנות מן החיים, ביום המנוחה שלהם, ואלו אצלנו בשבת, יום המנוחה שלנו, הכל אסור. כשרצינו לבלות בשבת ביערות היזלוב ולקרא שם ספר, עלינו היה לקחת אתנו אח או אחות קטנה שישא את הספר, כי לנו אסור היה לשאת בשבת מחוץ לתחום. מובן שדבר כזה הפריע לנו. יכול להיות, לו היו מסבירים לנו את הטעמים של האסורים האלה, היינו מתיחסות אחרת לכל השאלות האלה, אבל אף אחד לא טרח להסביר לנו את הטעון הסברה. מקובל היה בעירה שלבת לא צריך להסביר שום דבר, עליה רק למלאות אחרי פקודות הוריה. התנהגות כזו מצד הוריה, הביאה לא פעם בת יהודית להתנכר ליהדות.

הכרנו את ההיסטוריה הפולנית עוד מבית הספר, ברם שיש גם ליהודים היסטוריה, על זה אפילו לא חלמנו. ידענו שבחנוכה מדליקים 8 נרות ושאסור לתפור לאור הנרות האלה, כי היונים טמאו בבית המקדש את כל השמנים ונשאר רק קנקן קטן אחד בשמן

טהור, שהיה בו כדי להאיר יום אחד בלבד ונעשה נס והאיר 8 ימים ולזכר הנס הזה מדליקים בחנוכה 8 נרות. אבל מי הם היונים ומה עשו פתאום בבית המקדש, ובכלל על כל מלחמת המכבים לא ידענו כלל.

ידענו שאנו בגלות, כי בית המקדש נחרב, אבל לא ידענו שהיתה לנו פעם מדינה עצמאית. בבית לא ספרו לנו ומהספרות הפולנית והגרמנית לא יכולנו לדעת זאת.

את הבנים למדו הכל. למדו אותם להתגעגע לביאת המשיח ולחלום על הגאולה שבטח תבוא ביום מן הימים, אבל אותנו, הבנות, גם לחלום לא למדו אותנו. אין פלא איפוא, שכל מה שהתבגרנו יותר, התרחקנו יותר מהיהדות. אולי זה יצלצל כפרדוקס, אבל ככה היתה המציאות; ידענו הרבה מאד דינים ומנהגים יהודיים, חיינו בתוכם, אבל רק קשר דק מאד קשר אותנו ליהדות. כשהתבגרנו והתחלנו להבין יותר את המציאות כמות שהיא, היינו מתווכחות ביערות היזעלוב על כל השאלות שענינו וצערו אותנו. ידענו מה שמחכה לנו, עת שיגיע הזמן לכל אחת מאתנו לכונן לה בית משלה. ידענו את מצבו הקשה של הסוחר היהודי בעירה וידענו שאותו הגורל מחכה גם לנו, שנצטרך להתחתן עם בחור ביהמ״ד, בלי מקצוע, ואחרי שנהיה סמוכים על שולחן אבא, יפתח הוא לו בעצמו חנות וימשיך למשוך בעול, לגדל ילדים, בלי מטרה, בלי תכלית. הרגשנו די טוב את האי תכליתיות שבחיינו. זאת היתה בתקופת חיינו שלכל בן אדם ישנן כנפים ואנו בתומתנו האמנו, שבידיעות שיש לכל אחת מאתנו בשפות הפולנית

סימה ליבער לבית גראניק הי״ד
(כשעליתי ארצה בשנת 1925, מסרה לי אחותה של חברתי, ייטה גראניק הי״ד, שכנתנו, את תמונתה, בהעירה „סימה, קחי ממני את התמונה שלי למזכרת״ כאילו הרגישה שאנו לא נתראה עוד. היות והיא, בעלה ובנה היחיד נספו בשואה, אני מרגישה חובה להנציח את תמונתה. ס. פ.)

והגרמנית, (אוי ואבוי מה שהבינונו אז מה זאת „ידיעות׳) נוכל להסתדר בנקל, לולא היהדות שהפריעה לנו. היות וחשבנו שהחסידות היא המעצור הכי גדול להתבוללות, שנאנו את החסידות תכלית שנאה, זלזלנו בחסידים וכנינו אותם בכל מיני שמות גנאי כגון: חניאקעס, קאצעלאפעס ועוד.

לאחיות זידנפלד קרה עוד מקרה טרגי שהגדיל עוד יותר את שנאתן ליהדות. את אחיהן היחידי, יוסף משה, גרשו בחרפה מבית המדרש, אחרי שמצאו ספר על המיטולוגיה היונית נושר מחיקו. הן שנאו עכשיו כל מה שיש לו איזה שהוא קשר ליהדות. הגדולה שבין האחיות, מכרה לאינטלגנציה הפולנית כל מיני סחורות טקסטיל והכירה את החיים החפשיים שלהם והחיים האלה משכו וגרו אותן.

מאימת הפלישה הרוסית, יצאו האחיות, במלחמת העולם הראשונה, את העירה, הגיעו לוינה, למדו שם את מקצוע הגננות (גננות נוי) ולא חזרו יותר לבית הוריהן. הן היו מאד אינטלגנטיות אבל בחיים לא הצליחו והשנאה ליהדות הרחיקה אותן לגמרי מהאתמול שלהן. אחרי המלחמה חיו בורשה, נהפכו לחסידי לנין והתענו בחייהן עד שנספו ע״י הנצים י״ש. הן לא יכלו יותר לחזור למקור מחצבתן. זה היה הפועל יוצא של חנוך הבנות בעירה. משפחות, שתיהן לא העמידו.

ת.נ.צ.ב.ה.

סימה פרידלנדר
לבית לרנר

6 חברת׳עס זענען מיר געווען

א מצבה פאר מיינע אומגעקומענע חברת׳עס.

6 חברת׳עס שכנות זענען מיר געווען. די חברשאפט צווישן אונדז האט זיך אָנגע-הויבן נאכן ענדיקן פונעם בית ספר. די נעמען זייערע זענען געווען: בראָשע און רבטשע זיידנפעלד, ייטה גראניק, חנה ראזנער, רייזע, הערש יעקב קעסלערס און איך.

רייזע, די פרוי פון ר׳ אליהו בערגער פון סאניק, איז אהערגעקומען נאך דער באפרייאונג מיט איר מאן און טאכטער, קראנק, אויסגעמוטשעט פונעם רוסישן „גן עדן״ אין סיביר און אין די טייגעס און דאָ געשטאָרבן.

ביי 2 פון די 4, וואס זענען אין לינסק פארבליבן, ייטה גראניק און חנה ראזנער, זענען די אומשטענדן שולדיק געווען. די עלטערן פון חנה׳ן זענען זער אָרים געווען, זי איז געווען זייער איינציקע טאכטער און חנה איז געווען צו איידל, זיי דארט אויף דער עלטער אליין צוריקצולאָזן. זי האט דארט חתונה געהאט מיט א מאן, וועמען די עלטערן האבן געוואָלט, אדער בעסער געזאגט, וועמען די עלטערן האבן דאָרט אָן נדן

געקענט באקומען. זי האט זיך דאָרט אלע יאָרן געמוטשעט און געפלאָגט מיט אירע א סך קינדער און געענדיקט אין די בעלזיצער גאס-קאמערן.

נישט קיין בעסערן גורל האט געהאט די צווייטע, ייטה גראניק. די עלטערן אירע זענען אפילו געווען גאנץ פארמעגלעך, אבער טראגישע אומשטענדן אין איר משפחה האבן געברענגט דאצו, אז זי איז פארבליבן אן עלטער מיידל און דאס האט גורם געווען, אז זי האט די פליגל אראָפּגעלאזט. פון דער צווייטער זייט ווידער האט דער נאציאנאלער געדאנק בי איר נישט אזוי שטארק אויסגענומען. די אסימילאטארישע אנשויאונג פון דער יוגנט-צייט, האבן צו טיפע וואָרצלען אין איר געהאט, אז זי זאל קענען ביי זיך באשליסן, אהער צו קומען. זי האט דארט חתונה געהאט מיט אן אלמן, יואל טייך און דערצויגן זיין טאכטער פונעם ערשטן ווייב, די יתומה. זי האט געהאט א פיינפילנדיק יידיש הארץ, און לויט ווי מען דערציילט, דאָרט פיל טובות געטון און א סך אָרימע לייט אויף די פיס געשטעלט. אין דער צייט פון די נאצישע בעסטיעס, ווען זיי האבן קיין לינסק צוזאמענגעטריבן בערך 10.000 יידן פון דער גאנצער אומגעגנט און זיי דארט אויסגעהונגערט און די יידן פונעם שטעטל האבן אין געהיים 2 נישט-לעגאלע קיכן אויפגעשטעלט, ווו מ'האט געקאָכט גראז מיט וואסער — איז איינע פון די קיכן געווען ביי איר אין שטוב. דער סוף אירער איז געווען, ווי דער סוף פון אלע יידן אין שטעטל.

כדי צו פארשטיין דעם טראגישן סוף פון די שוועסטער זיידענפעלד, מוז איך אביסל מאריך זיין.

מיר אלע 6 זענען געווען פון זייער פרומע היימען. איעדע פון אונדז איז געווען באהאָוונט אין אלע דינים פון כשרות און געוווסט ווי צו פירן א יידישע כשר'ע קיך. אונדז מיידלעך האט מען געלערנט יידישקייט, כדי שפעטער צו וויסן, ווי צו שאפען א יידישע היים פאר זיך. אונדזער גייסטיקע שפייז איז געווען דער „צאינה וראינה" ווי אויך די דערציילונגען פון אונדזערע מאמעס — ווי יענע וועלט זעט אויס, איבערהויפט וואס עס טוט זיך אין גיהנום. אונדז מיידלעך האט מען דערצויגן ווי אויטאמאטן בנוגע יידישקייט, אז מיר דארפן זיך אזוי אויפפירן, ווי אונדזערע מאמעס און באבעס האבן זיך אויפגעפירט. מיר האבן יעדן טאג אין דער פרי געזאָגט קריאת שמע (קרישמע) און יעדן טאג איבערגע'חזר'ט די ווערטער „מיר זאלן טון ווי טאטע מאמע און אלע גוטע, פרומע לייט הייסן אונדז טון". יעדן ביינאכט פארן לייגן, באדארפט בענטשן און קרישמע ליינען, באדארפט יעדן שבת ווינטער זאגן „ברכי נפשי" און זומער — פרק (פרקי אבות), נישט פארשטייענדיק איין ווארט פונעם געזאגטן. ווען מען וואלט אונדז געלערנט צו פארשטיין, דאס וואס מיר זאגן, קען זיין אז מיר וואלטן דעמאלט גאנץ אנדערש געפילט. ווען מען וואלט אונדז געווען געגעבן צו פארשטיין די באדייטונג פון קרישמע און בענטשן, די הערלעכע נאטורשילדערונג פון ברכי נפשי און די גרויסע דערהויבנקייט פון דער געטלעכקייט, די מאראלישע ווערטן פון פרקי אבות — וואלט אונדזער יחס צום יידנטום געווען א גאנץ אנדערער, ווי ער איז דעמאלט ביי אונדז אלע געווען. מיר האבן באדארפט היטן שבת, מיט אלע אירע שווערע, פאר אונדז, דינים, מ'האט אונדז

אבער נישט געלערנט, וואס פאר א באדייט דער שבת פארנעמט אינעם יידנטום. מיר האבן נאר געוווסט, וואס מ׳טאר נישט טון אים שבת, מ׳טאר נישט דאס און מ׳טאר נישט יענץ, אבער מ׳האט אונדז נישט געלערנט, צו *פילן* דעם שבת, צו פילן די נשמה יתרה פונעם שבת, דאס ליכט פונעם שבת. דאס האט מען איבערגעלאזט נאָר פאר די זין, פארן „קדיש”. ס׳איז פארדאָס קיין וואונדער נישט, אז אלעס איז אונדז געווען צווידער און מיר האבן אין געהיים אויף א סך „נישט טאָרן” עובר געווען.

דאס יידישע לשון האבן מיר געקענט פונעם „טייטש-חומש”, און פונעם רעדן, א צעקאליטשעטע לשון, אבער אז עס עגזעסטירט א יידישע ליטעראטור, האבן מיר לגמרי נישט געוווסט, ווייל אויך אונדזערע עלטערן האבן עס נישט געוווסט. פארדאס האבן מיר זיך געשעמט מיט אונדזער לשון און צווישן זיך גערעדט נאר פויליש. מיר האבן פארדאס נאר געקענט די פוילישע אדער די דייטשע ליטעראטורן. נישט איינמאל איז אונדז אויסגעקומען צו לייענען אנטיסעמיטישע ביכלעך און אזויווי מיר האבן קיין יידיש זעלבסטבאוווסטזיין נישט געהאט, האבן די ביכלעך ביי אונדז געלאזן א מינדערווערטיקייטס-געפיל, לגבי דעם יידנטום. מיר האבן זיך פשוט געשעמט, וואָס מיר זענען יידישע קינדער. מיר האבן זיך געוואלט אסימילירן. די שעה אין דער וואך, וואס מיר האבן געלערנט רעליגיע ביים רעליגיאָנס-לערער אין דער רעגירונגס-שול, האט אונדז נישט קליגער געמאכט. מיר האבן געהאט שיקסלעך באקאנטע נאך פון דער שול און מיר האבן געוווסט, אז ביי זיי מעג מען זינטיק אלעס טון און גוט פארברענגען, דאגעגן ביי אונדז טאר מען שבת גאר נישט טון. ווען מיר האבן שבת געוואלט פארברענגען אביסל אינם היזעלאוועד וואלד און מיטנעמען דאָרטאהין א ביכל, האבן מיר געמוזט מיטנעמען א קינד, דאס ביכל צו טראגן און דאס האט אונדז געשטערט. קען זיין, ווען מ׳וואלט אונדז אויפגעקלערט די באדייטונג פון דעם „נישט טארן”, וואלטן מיר אנדערש געפילט, ס׳איז אבער אינעם שטעטל געווען אָנגענומען, אז מיידלעך דארפן גאר נישט וויסן פון די אלע זאכן, נאר מוזן בלינד נאכגיין נאך אונדזערע מאמעס און באבעס. דער געדאנקענגאנג האט נישט איין יידישע טאכטער אפגעריסן פונעם יידנטום. מיר האבן געקענט די פוילישע היסטאריע נאך פון דער שול. אבער אז יידן האבן *אויך* א היסטאריע, האבן מיר אפילו נישט גע׳חלומ׳ט. מיר האבן געוווסט, אז חנוכה צינד מען אן 8 לעכטלעך, ווייל די יוונים האבן טמא געמאכט אין בית המקדש אלע בוימלען און איבערגעבליבן איז בלויז איין קליין קריגל בוימל, וואס איז גענוג געווען בלויז אויף איין טאג און געברענט 8 טאג. אבער ווער יוונער, וואס יוונער און ווו קומען פלוצים יוונער אינעם בית המקדש און איבערהויפט איבער די שלאכטן פון די מכבייער, האבן מיר גאר נישט געוווסט. מיר האבן געוווסט אז מיר זענען אין גלות, אבער אז מיר האבן אמאל געהאט אן אייגענע מדינה, האט מען אונדז נישט דערציילט. פון דער פוילישער שול און פון דער פוילישער אדער דייטשער ליטעראטור האבן מיר דאס אוודאי נישט געקענט וויסן. די יידישע עלטערן אינעם שטעטל האבן דאס גאנצע פלייש ארייגעלייגט אין איין קרעפל, דעם זון האט מען אלעס געלערנט, אים האט מען געלערנט בענקען נאך משיחן, חלומ׳ען

פון דער גאולה. מיר מיידלעך האבן אפילו נישט געוווסט פון וואס צו חלומען. איז פארדאס גאר קיין וווּנדער נישט וויאזוי דאס יידנטום איז אונדז געווארן וואס א מאל מער פרעמדער. ס'וועט אפשר קלינגען ווי א פאראדאקס, מיר האבן אין זיך געהאט א סך יידישקייט, אבער נאר א גאנץ דינער פאַדעם האט אונדז פארבונדען מיטן יידנטום.

ווען מיר זענען עלטער געווארן און אנגעהויבן אביסל מער צו פארשטיין, האבן פארשידענע געדאנקען אונדז געפלאָגט, איבער וועלכע מיר פלעגן דיסקוטירן אין די היזעלאווער וועלדער. מיר האבן געוווסט, וואס עס דערווארט אונדז, ווען ס'וועט קומען אונדזער צייט, צו בויען אליין א היים. מיר האבן געקענט דאס שווערע לעבן פונעם יידישן סוחר אינעם קליינעם שטעטל און מיר האבן געוווסט, אז דערזעלבער גורל,ווארט אויך אויף אונדז, חתונה צו האבן מיט א בית המדרש בחור, אָן א פאך, וואס נאך א פאר יאר קעסט עסן, וועט ער זיך אליין עפענען א געוועלב און ווייטער אזוי שלעפען דעם עול, אויפהאדעווען קינדער, אָן א צוועק, אָן א תכלית, אָן א ציל. מיר האבן גוט געפילט די תכלית'לאזיקייט פונעם לעבן דארט. סאיז געווען אין דער צייט, אינעם עלטער ווען יעדער מענטש האט פליגל און אונדז האט זיך דעמאלט געדאכט, אז מיט אונדזערע שפראכקענטנישן, פויליש און דייטש (משטיינס געזאגט וואס מיר האבן דעמאלט פארשטאנען, וואס קענטנישן הייסן), קענען מיר א סך ווייטער קומען, נאר דאס ייד-זיין שטערט אונדז. מיר האבן פארשטאנען, אז די חסידים זענען די גרעסטע שטערער פון דער אסימילאציע, דורכדעם האבן מיר זיי שטארק פיינט געהאט. מיר האבן זיי, צווישן אונדז, גערופען מיט פארשידענע זידלווערטער ווי, קאצעלאפעס, חניאקעס א.א.וו.

ביי די שוועסטער זיידענפעלד איז צוגעקומען נאך א טראגישער אומשטאנד. זייער איינציקן ברודער, יוסף משה, האט מען געכאפט אין בית המדרש מיט א ביכל פון דער גריכישער מיטאלאגיע, און מ'האט אים מיט גרויס חרפה, פון בית המדרש ארויסגעווארפן. די זאך האט נאך מער שנאה צום יידנטום, ביי די שוועסטער זיידנפעלד, ארויסגערופן. זיי האבן פיינט געהאט אלעס וואס האט נאר עפעס א שיכות צום יידנטום. די עלטערע פון די שוועסטער האט האַזירט מיט שניט-סחורה צווישן דער פוילישער אינטעליגענץ, און געקענט גוט דאס פרייע לעבן פונעם גוי און דאס האט זיי פארכאפט און געצויגן.

אינעם ערשטן וועלט-קריג זענען זיי, פאר דער רוסישער אינוואזיע, אנטלאפן קיין ווין, זיך דארט אויסגעלערנט גערטנעריי און שוין מער קיין לינסק נישט צוריקגעקומען. זיי זענען געווען זייער אינטעליגענטע, ווילע מיידלעך, אבער אין לעבן נישט מצליח געווען און די שנאה צום יידנטום האט זיי אינגאנצן אפגעריסן פון זייער נעכטן. זיי האבן געלעבט אין ווארשע, געווארן קאמוניסטן און אפגעמוטשעט זייער לעבן ביז די נאציס "יש האבן זיי פארטיק געמאכט. איינמאל אָפגעריסן פון זייער שטאם, האבן זיי שוין נישט געקענט מער צוריקקומען. דאס איז געווען דער פועל יוצא פון דער יידישער טעכטער דערציאונג אין לינסק.

איבערזעצט פון עברית — שמעון פרידלנדר.

שמעון פרידלנדר

דעם רבין ר׳ מענדליס מצבה

אן אלטע איינגעבויגענע מצבה איז איבערגעבליבן אויף דעם אלטן „פעלד״. שוין מער ווי הונדערט יאר, ווי מען האט אויף דעם בית-עלמין נישט מקבר געווען. די קברים זענען געווען אלע אלטע, איינגעפאלענע, כמעט אויסגעגלייכטע מיט דער ערד. ווו נישט ווו איז נאך געווען צו דערקענען, אז דא איז אמאל א קבר געווען. שטיקער צעבראכענע מצבות פון וועלכע דער רעגן האט אפגעשווענקט די אויפשריפטן — זענען געלעגן איינגעגראבן טיף אין דער ערד, ארויסשטארצנדיק דא און דארט.

דאס גאנצע פעלד איז געווען פארוואקסן מיט געדעכטע ווילדע ביימער. א חוץ אויף דער אויסגעטראטענער שטעזשקע, דורך וואנען מען איז געגאנגען צום נייעם בית הקברות, האט מען דארט נישט געטראטן, מען זאל חלילה נישט נכשל ווערן פון טרעטן אויף קברים. די איינע מצבה וואס איז געבליבן נאך שטיין איז אויך שוין געווען אינגאנצן אפגעקראכן. זי האט זיך געשיילט און געווען שוין שווארץ פון די רעגנס און שנייען, וואס האבן זי געוואשן שוין מער ווי 150 יאר. נאר אייןווארט איז געבליבן אויף דעם שטיין: מענדל. זקנים פון שטעטל האבן געוווסט צו דערציילן, אז דאס איז דער פרנאמען פון דעם אלטן רב ר׳ מענדעלע זצ״ל, דעם ראפשיצער צדיקס פאטער, דער גרינדער פון דער לינסקער רבנים דינאסטיע — הארוויץ, וואס איז איבערגעגאנגען בירושה מדור לדור, ביז די דייטשע בעסטיעס האבן דעם לעצטן דור אומגעבראכט. מ׳האט דאריבער געהאלטן, אז די מצבה איז איבער דעם קבר פון אלטן רב.

איבער דעם קבר איז געוואקסן א ווילדער הויכער, געדעכטער, ברייט צעצווייגטער בארן-בוים, וואס האט ארויסגעבראכט טערפקע, קליינע בארעלעך. די בארעלעך האט מען קיינמאל נישט אפגעריסן, ווייל ווער אין שטעטל וואלט געוועזן געגעסן בארעלעך וואס וואקסן צווישן מצבות?

די ברייט צעצווייגטע צווייגן פלעגט מען יעדן ערב שבועות ארומהאקן און שטעלן ארום דעם באלעמער אין דעם אלטן בית המדרש און אין דער סאנדזער קלויז, כדי מקבל צו זיין די תורה שבועות מיט דעם פרישן גרינס פון דעם הייליקן קבר. די געדעכטע בלעטער פלעגט מען ארומהענגען ווי א חופה איבערן באלעמער.

ווינטער האבן די שנייען און די שטורעמס געבראכן א סך ביימער און צווייגן אויף דעם ריינעם פעלד, וואס איז געווען געדעכט באוואקסן. אנהייב זומער האט אלעמאל דער בית הקברות אויסגעזען ווי נאך א חורבן. אין משך פון דעם זומער פלעגט מוידעל דער שמש צוזאמענעמען די געפאלענע ביימער און צווייגן, צעהאקן, און אנגרייטן האלץ אויף צו באהייצן דעם „הקדש״.

אבער פון ר׳ מענדעלעס בוים — אזוי׳ האבן אים די יידן אין שטעטל גערופן — האבן די גרעסטע שטורעמס קיינמאל קיין צווייגל נישט אפגעבראכן און ער איז

געבליבן דער גרעסטער און שטארקסטער בוים אויפן גאנצן בית הקברות.

ווען די דייטשע תלינים ימ״ש האבן אין זומער 1942 געפאדערט פון יודענראט א רשימה פון פרויען און קינדער כדי זיי אוועקצושיקן און טויטן-לאגער בעלזעץ און דער יודענראט האט זיך אפגעזאגט אזא רשימה צו געבן, האבן די תלינים צונויפגענומען די מיטגלידער פון יודענראט מיט נאך בכבודיקע בעלי בתים, צוזאמען 60 יידן, זיי ארויפ-געטריבן אויפן אלטן בית הקברות, נעבן דעם אלטן קבר פון ר׳ מענדעלע און זיי דארט אלע אויסגעשאסן. די ערד פונעם אלטן פעלד האט אין זיך איינגעזאפט דאס בלוט פון די קדושים.

אין יענער נאכט איז פלוצים געווארן א גרויסער שטורעם מיט א שלאקס רעגן און דער גרויסער ריזיקער בוים מיט דער מצבה זענען אויסגעריסן געווארן און באדעקט דאס בלוט פון די קדושים און זיי ארונטערגענומען אונטער די פליגל פון דער שכינה. הי״ד.

שמעון פרידלנדר

המצבה של הרבי ר׳ מנדל׳ה.

מצבה עתיקה, שחוחה נשארה בבית העלמין הישן. זה יותר ממאה שנה שלא קברו בבית הקברות הזה. הקברים העתיקים שקעו כמעט ישר עם הקרקע. אי פה אי שם בלטו גבשושיות, סימן לקברים שהיו. שברי מצבות, שטופי גשם ומחוקי צורה היו שקועים עמוק באדמה ופה ושם בלטו גם החוצה. בית הקברות הזה היה מלא עצים עבותים שגדלו פרא. חוץ בשביל הדרוך, שהוביל לבית העלמין החדש, לא דרך כף אנוש במקומות האלה, כדי לא להיכשל חלילה ולדרוך על קברים.

המצבה היחידה שנשארה עוד לפלטה עמדה שחוחה, מקולפת, חסרת צורה ושחורה מהגשמים והשלגים, ששטפו אותה זה יותר ממאה וחמישים שנה. רק מלה אחת נשארה חקוקה עליה, ,,מנדל״.

זקני העירה ידעו לספר שהשם הזה, הוא שמו הפרטי של הרב ר׳ מנדל׳ה, אביו של הרב הצדיק ר׳ נפתלי מרופשיץ זי״ע, מיסד השושלת הרבנית של עירתנו, הורוביץ, שעברה בירושה מדור לדור, עד שהנצים י״ש חסלו את האחרון של השושלת, ששמו היה כשם הראשון, מנדל הורוביץ, שנורה בזאסלאוו יום אחרי יום כפור תש״ג. לפיכך היה מקובל בעירה, שהמצבה הזאת היא באמת מעל קבר הצדיק זצ״ל.

מעל לקבר הזה גדל עץ אגסים, גבוה וענף, שהוציא אגסי בוסר קטנים, שלא נקטפו אף פעם, כי מי זה בעירה היה טועם פרי, שגדל בין מצבות?. את הענפים העבותים האלה היו כורתים כל ערב שבועות ומעמידים אותם מסביב ל,,שולחן״ בבית

המדרש הישן ובקלויז הסאנדזאי, כדי לקבל את התורה בשבועות עם ענפים טריים של הקבר הקדוש. מהעלים העבותים סדרו, בחורי בית המדרש, כעין חופה מעל ל„שולחן״.

בחורף עקרו השלגים והסערות הרבה עצים ושברו הרבה ענפים, ובהתחלת הקיץ, היה נראה בית הקברות, כאילו אחרי חרבן. במשך הקיץ אסף מוידל השמש את העצים והענפים השבורים, גזר וחטב אותם והכין עצים לחורף עבור ה„הקדש״.

מהעץ שעל קברו של הרב ר׳ מנדל׳ה, ככה היה נקרא בעירה, לא הצליחו אפילו הסערות הכי חזקות, לשבור אי-פעם אף ענף קטן במשך השנים, והוא נשאר העץ הכי גבוה והכי עבות בכל בית העלמין העתיק.

כשהתלינים הנצים ימח שמם וזכרם דרשו בקיץ 1942 מה„יודנראט״ (הועד היהודי) לספק להם נשים וילדים כדי לשלוח אותם לבלזיץ והועד סרב למלא את בקשתם, אסרו התלינים את חברי היודנראט עם עוד נכבדי העירה, ביחד 70—60 איש ואשה, הובילו אותם לבית הקברות העתיק וירו בכולם ע״י הקבר הקדוש. אדמת בית העלמין ספגה את דם הקדושים.

באותו ערב קמה רוח סערה עזה מלווה גשם חזק, עקרה את העץ העצום ביחד עם המצבה, כסו את דם הקדושים והביאו אותם תחת כנפי השכינה. הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

נתן מארק

ווייסע טויבן און מיין מאמע.

(צום אנדענק פון מיין היילי‍קער מאמען הי״ד)

אויפן דאך צוויי טויבן שטיין.
טויבן ווייסע, ווייס ווי ביין.
ווארקען זיי די ווייסע טויבן,
און איך קוק דורך מיינע שויבן,
ווי סע טאנצן ווייסע טויבן.
טאנצן זיי דעם טאנץ,
וואס מאמע מיינע
פלעגט אויף חתונות צו טאנצן.
און ווי מלא חן
מיין מאמע דעמאלט איז געווען!
דאס פנים צארט פארויטלט
ווי א קינדס אין וויגל,
און די שפיצן פונעם ווייסן זיידענעם טיכל,
ווי די טויבן-פליגל.
איז איר חן געווען
ווי דער פון ווייסן טויבן-פאר,
וואס טאנצט מיט צערטלעכן באגער
— מיין מאמעס טאנץ
א שער.

חיה־טשע ליב

דודתי חיטשה ליב, גיסתה של אמי ז״ל, אמן של שושנה (טונקה) ואסתר (שתיהן בארץ) ראיתי בה, מאז שגדלתי ומאז שעברה מהכפר לגור בעיירתנו — דמות זוהרת, דמות נדירה אשר כה הרבה נבדלה מרבות נשות העיירה שהכרתי, דמות נאצלת ואוטור-טיבית כאחת, אשר ידעה בחכמה ובתבונה מיוחדת להלך עם אנשים, ליישר הידורים, אשר אפילו אבי ז״ל, שלא אחת נסתכסכתי אתו בהיותי נער מבוגר כבר — גם נשמע לה, במיוחד שבתה לבי חכמת החיים השקטה והמתונה, דמות אשר ידעה לדבר ללב אנוש, תבונתה שהאצילה על כל באי אתה במגע, עוררה בי תמיד כלפיה הערכה, והייתי אומר גם הערצה: לא כל שכן חיבה רבה.

אני רואה לעצמי זכות גדולה להציב יד וזכר בספר „השואה" הזה של עירתנו לדמות זו שעלתה בלהבה יחד עם כל בית ישראל בעיירה (ובאירופה) בכלל בתקופה האיומה הזו.

יהא זכרה ברוך.

שעיה תחכמוני (לשעבר קלוגמן)

רשימת אנשי "ליבאי" שנפטרו בארץ

איזן ישראל בליגרוד
איזן שלמה בליגרוד
איזנער מירל טויבע לינסק
אלדובי מנחם בן אשר לעמל דוב
רופיענקה
אלסטער אלימלך בליגרוד
אלסטער שמעון בליגרוד
אלסטער חנה בליגרוד
אלסטער עטי בליגרוד
בוימוואל דוב בן אהרן לינסק
בוימוואל שמעון בן אהרן לינסק
בערגער שושנה (ריזע) לבית קעסלער
לינסק
גלס שמחה בן יצחק מאיר לינסק
הולעס אהרן לינסק
הורוביץ משה לינסק
האלפערן משה בן יעקב לינסק
וולוסקי בלומה לבית אלסטער בליגרוד
וויינבערגער יעקב לינסק
זומער לוי טשיסנע
זינגער ולקי בליגרוד
כץ אנשל בן נתן ליביש לינסק
כץ נתן ליביש לינסק
כץ טשארנע לינסק
לחמן לאה לבית אטלאס לינסק
ליבער מנחם לינסק
ליבער פיגה לבית גאנץ לינסק
לערנער צבי (הערשאלע) בן יוסף דוב
לינסק
לערנער לאה בת צבי לינסק
לערנער יעקב מיכל בן פישל לינסק

לאנגזאם מרדכי בן יוסף יונה לינסק
לאנגזאם רהל לינסק
לאנגזאם אסתר בליגרוד
מידב יהושוע בן דוב (זופניק) איסטריק
סק בערל לינסק
סק ברכה לינסק
סאלער חיים בן איזיק (בילעט) לינסק
פאבריקאנט צבי בן דוד לינסק
הרב יואל פינק לינסק
פלישמן שמואל בן צבי לינסק
פעניג אנשל בן משה דוד לינסק
פעניג משה יהודה בן מענדל לינסק
פעניג ריזל בת צבי לבית גרומעט לינסק
פענער אטקע בת שמואל ליטוביסק
פענער אסתר בת שיע ליטוביסק
פריד (גוטווירט) רבקה רחל בת שלום
יוסף איסטריק
קוליק בערל באליגרוד
קלינמאן פנינה (פערטשע) לבית בוים
לינסק
קלוגמן ישראל בן נתן לינסק
ראפאפורט ישראל בליגרוד
ראפאפורט נעמי לבית לנגזאם בליגרוד
רוט אסתר לבית לויף בת צבי
אלימלך לינסק
ראבין נפתלי בן יעקב לינסק
רמרז יצחק בן דוב לינסק
שוארץ יהושוע בן אשר לינסק
שוארץ משה בן צדוק לינסק
שרייבער דוד בליגרוד
שרייבער יעקב בליגרוד

ת.נ.צ.ב.ה.

לזכר סבי וסבתי, ר׳ ליביש וטשארנע כץ ע״ה

ר׳ נתן ליביש כץ ז״ל

טשארנע כץ ע״ה

כאשר סבי וסבתי ז״ל עלו ארצה בשנת 1937 עוד היינו ילדים ולא הכרנום לפני כן, רק מספורי אמנו שתח׳ שספרה לנו, שסבא היה תמיד יהודי תקיף, שכל מה שרכש בחייו, הן ידיעותיו הרחבות בלימודי הקודש והן החסכונות שהספיק לחסוך, שמורים היו אצלו רק כאמצעים לחנוך ילדיו ולפרנסם. הוא היה בעל צדקה גדול וכיבד מאד את מידת הכנסת אורחים. הוא התיתם בגיל צעיר מאד.

רק זמן קצר גר אתנו יחד בכפר חסידים, אחר כך עבר לגור לחיפה, כי רצה הוא להתפרנס מיגיע כפיו ולא להיות סמוך על שולחן ילדיו.

בשבתות הייתי בא להתארח אצלם, בעיקר בזמן לומדי בישיבה בחיפה ונוכחתי אז כי ידיעותיו הן באמת עמוקות גם בתלמוד וגם בתנ״ך. הוא היה בקיא בפשט וגם במדרש. היה עוזר לי בלימוד התלמוד ובלי הכנה מוקדמת, היה מבאר לי כל סוגיה קשה. הוא היה משנן לנו, לנכדיו, וגם לניניו, כי אין לימוד תורה בלי יראת שמים ולכן היה מקפיד לסיים כל לימוד שלמדנו — במעט מוסר.

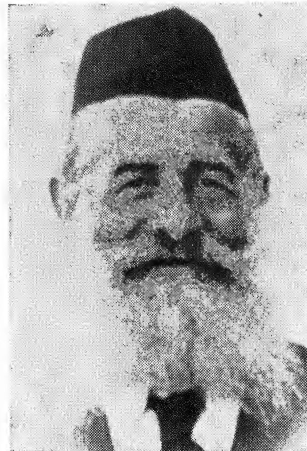
לזכות סבתי ז״ל, שהיתה טובת לב ובעלת סבלנות רבה, עלי להזכיר, שהיא עזרה לסבא בכל עת ובכל מלאכה לפי דרכה השקטה והרגיעה גם את סבא בשעות הקשות ביותר.

יהי זכרם ברוך.

ת.נ.צ.ב.ה.

נכדו שמואל יהושע

לזכר חותני ר׳ צבי לרנר ז״ל (הערשלה יוסף בער׳ס)

ר׳ צבי לרנר ז״ל

פראדל לרנר ע״ה
לבית גריידינגער, נפטרה בשנת 1920.

תלמיד חכם מהדור הישן ומשכיל מתקופת בחרותו. הבין הוא בכל זאת לרוח הנוער בתקופה של שלהי מלחמת העולם הראשונה וביתו נהיה לבית הציוני הראשון בעירה.

אחרי שארבעה מבניו ובתו עלו ארצה, עלה גם הוא עם יתר שתי בנותיו ובנו והתערה יפה בארץ. עד כמה גדולה היתה חיבתו לארץ, מאפיין האפיזוד הזה בחייו כאן. הוא עלה ארצה בשנת 1930 וכאשר קבל בשנת 1933 את האזרחות הארצישראלית, חזר בשמחה הביתה עם התעודה, שתה לחיים עם בני משפחתו לכבוד המאורע ואמר: ,,אני מודה לרבש״ע שזכני להיות אזרח ארצישראלי!״ היום הזה הוא אחד מימי המעטים המאושרים בחיי״.

היה בין המתישבים הראשונים בקרית חיים והיה בין הפעילים המעטים בתקופה ההיא, שדאגו לכונן בית כנסת במקום.

השאיר בארץ בנים ובנות שהתערו בארץ ובניו ונכדיו היו בין לוחמי הקוממיות.

יהי זכרו ברוך.

ת.נ.צ.ב.ה.

שמעון פרידלנדר

לזכר גיסתי לאה בת צבי לרנר.

לאה לרנר ע"ה

בתה של אחת המשפחות הציוניות הראשונות בעירה, היתה היא בין הראשונות שלמדה עברית עוד בצעירותה, היתה חברה נאמנה לתנועה ובין הראשונות הנכונות תמיד לכל פעולה, שהתנועה הטילה עליה, אם היה זה במכירת השקל הציוני או באוסף כספים לטובת קרן הקימת, שלא תמיד היתה זאת עבודה נעימה בראשית התפתחותה של התנועה הציונית בעירה וקשורה היתה, בהרבה מקרים, באי נוחיות ובאי נעימות.

עלתה ארצה בשנת 1931, ברם מחלתה, מחלת הלב, שהתפתחה אצלה בעקבות דלקת הפרקים, קננה כבר בה והקשתה על הסתדרותה בארץ. רצונה העז להסתדר בארץ כדי להיות בלתי תלויה במשפחתה, לא עמד לה, יען כי היתה צריכה לותר על הרבה עבודות מתאימות לה, מסיבת מחלתה והדבר הזה גרם לה הרבה צער, רוגז ומפח נפש.

אחרי שנות סבל, כי גם משפחה אסור היה לה להקים מסיבת מחלתה, נפטרה בהתחלת שנת 1948 ולא זכתה לראות בהקמת המדינה, שכל כך רצתה בה.

יהי זכרה ברוך

ת.נ.צ.ב.ה.

שמעון פרידלנדר

לזכר יעקב מיכאל לרנר

יעקב מיכאל לרנר ז"ל

הלך מאתנו תלמיד חכם והוא לא פסק פומיה מגירסא, עד אשר כרע ונסתם עליו הגולל. כל שנותיו היו קודש ללמודי קודש וחול. אף על פי שלא היו לו מורים ומלמדים רבים היה יעקב מיכאל ז"ל בן ר' ירוחם פישל לרנר תלמיד נצחי עד אשר נעצמו עיניו לנצח. כל ימיו הקצרים התמיד ללמד והתמלא ידיעות כרימון. יניקתו היתה באמצעות ספרים שאותם בלע והשאירו רושם ניכר בחייו.

שליש חייו עברו עליו תוך דריכה בשביל חד-סטרי של יניקה ישירה מרוח היהדות הט-הורה והצרופה של העיירה שומרת חומת המסורת. בבגרותו אף פנה לשדות זרים ולחך ממרעם הרענן לתיאבון. בדבקות חסידית נדבק בציונות עוד בגיל צעיר, בה ראה תקוות ישראל סבא. הוא עלה ארצה נאמן לרעיון תורה ועבודה. גם כאן עמדה לו תכונתו של תלמיד נצחי, ובין לילה היה לאיש פרודוקטיבי ויעיל לעם ולמדינה, עד כי לא ניכרו בו חיי התלישות של טרום עלותו ארצה.

לא נסתיים תלמודו ונקטף ללא עת.

ת.נ.צ.ב.ה.

שמריהו לרנר

לזכר יהושוע בן דוב וחיה זופניק, מידב, ז״ל מאיסטריק.

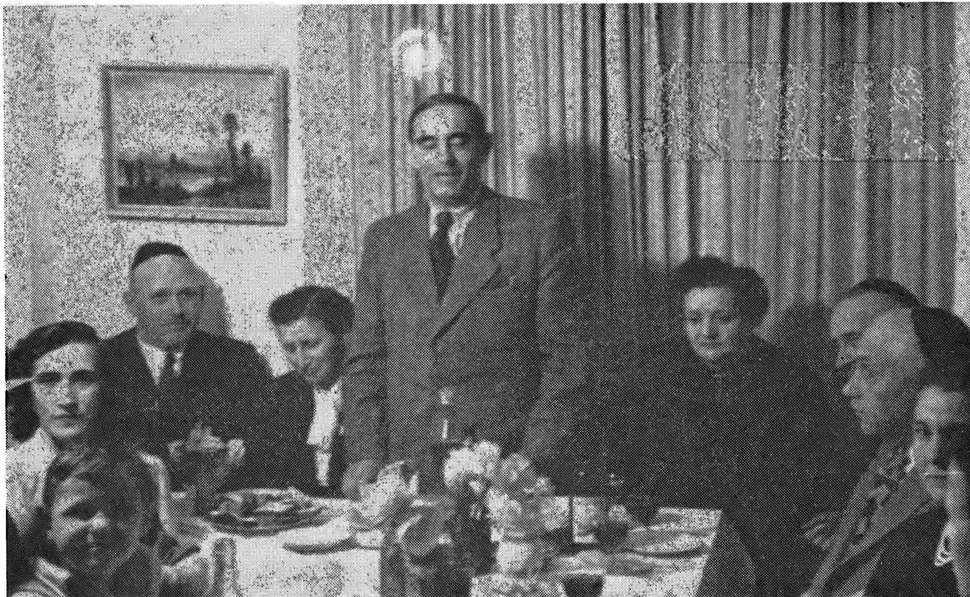
יהושוע מידב (קרופל) ז״ל

יהושוע בן דב ז״ל, סוחר יערות ובעל מנסרות בגליציה, עלה ארצה בשנת 1934 יחד עם אשתו ובניו: יהודה אריה, צבי, ועמנואל ז״ל שנפל בהגנת העיר העתיקה בירושלים.

מיד אחרי עלייתנו, רצה לסדר, יחד עם בני אחיו וקרובי משפחתו, התישבות משותפת וכאשר נכשל במאמציו, התישב והתחיל לעבוד „במשרד העבודה״ (היום „כלל בונה״) כפועל בנין, אחר כמנהל מכון המים בעיר התחתית. באותה תקופה פעל רבות לעזרת נזקקים ולעו-לים. כשהגיעה אנית העולים „ליזל״, בשנ־ 1939, האחרונים שהצליחו להגיע לפני השואה, טלפון ל„סוכנות״ ולועד הקהילה ובקש שישלחו אליו את כל הנזקקים והוא ידאג לסדורם והצליח באמת להכניס כל משפחה לדירה מתאימה. הסוכנות ספקה לכל משפחה מטות, מזרונים ופרימוסים ויהושוע ז״ל הכין, לפני שהגיעו למקום, בכל חדר מצרכי מזון ראשונים כגון: קמח, סוכר וכדו׳ ונוסף לזה אסף בין תושבי העיר התחתית כל מיני רהיטים ודאג מיד לפרנסתם. בעלי מקצוע סדר לפי מקצועם (עד היום ישנם כאלה שעובדים במקומות עבודה שהכניסם הוא), ובשביל אלה שלא היו בעלי מקצוע, אסף כסף וסדר להם עגלות למכירת מי-סודה. לאחדים סדר כלי עבודה

שורה עליונה מימין לשמאל: יהושוע מידב ע״ה, בנו מנחם שנפל במלחמת השחרור, בהגנת העיר העתיקה בירושלים, אשתו צפורה, בנם יהודה. למטה בן הזקונים צבי.

מסיבה שהתקימה בבית מידב לרגלי נשואי בנם יהודה בשנת תשי"ב.

לצחצוח נעלים (לפני זה היתה זאת עבודה רק של ערבים) ולסנדלרים — כלי עבודתם. ברית מילה לילד הראשון סדר בדירתנו והזמין את חברי ועד הקהילה למאורע הזה, שסודר ברוב פאר והוא גם תאר את המאורע בעתון. הבן הזה נשוי היום עם בת חרושתן יהלומים מהולנד.

בזמן המצור של הערבים בעיר התחתית פעל ליצור חיים חברותיים. יסד בית כנסת שקיים עד היום בשם „אוהל תורה" ברחוב המגינים. בשנת 1944 יסד ביחד עם ח. זהבי ז"ל, בית כנסת לנוער על יד בית הספר הריאלי בחיפה (בית וולפזון) ובשנת 1948, עם זרם העליה שהלך וגדל, הקים את בית הכנסת „מרכז" בבית הספר „מרכז".

על אף הסיכון הגדול להגלות לאנגלים, היה בדירתנו מחסן נשק, תחנת רדיו חשאית „דוד הכרמל 5", דאג לאוכל למגיני עיר התחתית ובמיוחד לפסח של אותה השנה סדר לכל המגינים, סדר חגיגי עם יינות ואוכל כשר לכל שמונה ימי החג.

ת.נ.צ.ב.ה.

צפורה אשת המנוח

לדמותם

ר׳ דב (בערל) סק, נולד בלינסק בשנת 1866 נפטר בחיפה בי״ג אדר התש״ג (18.3.1943).

מרת ברכה סק מבית קנדל, נולדה בסצ׳יז׳וב בשנת 1866 ונפטרה בחיפה בי״א אייר ת״ש (19.5.1940).

סבי ר׳ ברל, אשר כנויו בעיירה ליסקו היה „דער נייער מלמד״, נמנה על החסידים הותיקים של הרב צבי אלימלך זצ״ל מבלוז׳וב. הוא היה גם מהמתפללים הותיקים של בית המדרש.

היה זה טיפוסי לעיירתנו, כי כאשר דבק כנוי לאדם, נשאר לו הכנוי לצמיתות.

למרות עשרות השנים שסבי ר׳ ברל היה מלמד בעיירה ותקופה נכרת גם הותיק ביותר, המשיכו לכנותו „דער נייער מלמד״.

סבי חינך ולימד שלשה דורות של בני העיירה. הוא היה המלמד אשר יכול היה לומר להרבה מתלמידיו כי עליהם ללמוד אצלו בהתמדה ובהקשבה, כפי שלמדו אצלו אבותיהם וסביהם בילדותם הם.

ילדי העיירה קבלו ממנו את היסודות החנוכיים הראשונים, הוא אשר לימד אותם לקרוא החל מלימוד צורת האותיות, הגויין והתחברותן, הוא לימד אותם חומש ובתקופות שונות גם רש״י ותחילת למודי הגמרא. היה זה הוא אשר הכניסם להיכל היהדות על ידי לימוד המנהגים היהודיים והמצוות.

רעייתו המסורה סבתי מרת ברכה היתה לו לעזר בעיסוקו זה במשך כל אותן השנים, על ידי חינוך הילדות — התלמידות למצוות ולמנהגי היהדות ואת עיסוקה זה היא מילאה במסירות ובאהבה.

חן נעים היה שפוך על פניה של סבתי, היא היתה נאה מאד, רכה וענוגה וכולם דעריצוה ואהבוה בשל תבונתה, צדקנותה וצניעותה.

סבי ראה בעיסוקו מטרת חיים קדושה והוא התייחס לענין במסירות, בהתמדה ובאהבה רבה. בעבודה קדושה זו הוא עסק גם בשבתות ובחגים — עת היה מלמד את הילדים את מנהגי התפילות בכתלי בית הכנסת.

הוא היה אדם צנוע, נעים הליכות, ישר לב והוגן, נתן כבוד לתלמידיו ולכל אדם.

סבי וסבתי היו ידועים מאד כמכניסי אורחים במשך כל ימות השנה, בימי חול כבימי שבת וחגים. עונג שבת בביתם לא היה שלם אם אורחים לא היו סמוכים על שולחנם.

הידיעות עליהם כעל מכניסי אורחים ברוחב לב ויד פתוחה, עשו להן כנפיים והאורחים היו מתחרים ביניהם לזכות להתארח אצלם, כדי ליהנות מבית יהודי חם וממאכלים ערבים.

כמו כל יהודי העיירה היו סבי וסבתי מדוכאים מאד כאשר בנם, אבי יעקב קנדל, עלה ארצה כחלוץ בתחילת שנת 1926, אולם לאחר שהם עצמם עלו ארצה בשנת 1934 הם התחילו להעריך את בנין הארץ ואהבו אותה ואת בניה-בוניה בכל נפשם ומאודם.

כאן בארץ הם הצטרפו אל בתם, דודתי מלכה ובעלה מאיר זק ואל אבי ובני משפחתם וכאן הם מצאו רבים מתלמידיהם ומתלמידותיהם, אשר חבבום והוקירום.

זכרם יהיה שמור עמנו לנצח.

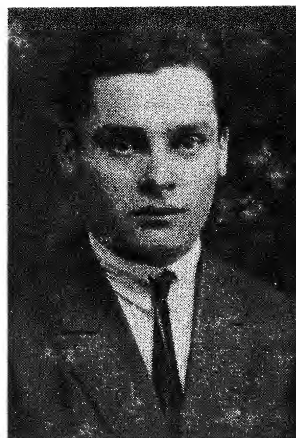
נכדם דוד דקל

למאמרו של הנכד יורשה גם לאחד מתלמידיו (החל בצרוף אותיות וכלה „בשנים אוחזין בטלית") להוסיף כמה מלים: הרבי שלי ר' ברל לא היה הטיפוס של מלמד דרדקי אשר מטיל אימה על תלמידיו. אמנם על שולחנו היה מונח פרגול (קאנטשיק) אבל זה שימש לו רק להשקטה ע"י חבטה על השולחן. אך איני זוכר אף פעם אחת שהכה הכאות ממשיות כדרך שאר מלמדי-דרדקי בימים ההם. אם כי פניו היו מאד רציניים, רציניים עד-כדי-כך שכמעט מעולם לא נראתה עליהם בת-צחוק — היו הליכותיו עם הילדים, נעימות ואבהיות. מה שכן הירשה לעצמו לפעמים נדירות — להלקות אחת במחוה (מ' פתוחה) העצם השחור (את זה עשה בשבילו במיוחד מאיר קעמלמאכער) — על כף ידו של איזה תלמיד אשר עשה רע לחברו.

ייזכר לו, לרבי הראשון שלי, נועם הליכותיו זה לטובה בעולם האמת, וזכרו יהא ברוך בעולמנו אנו.

נטע (מארק)

ישראל קלוגמן

תמונת הנפטר

חיל אפור בגיסות ארץ ישראל העובדת, התהלך בשקט ברחובות חיפה יחד עם המאות הדומים לו, בשקט היה מחתים את הכרטיס של מחוסר העבודה, יום אחרי יום, שבוע אחרי שבוע, ובלב לא פסקה התקוה ליום המחר.

יש והיתה נמאסת הבטלה המנוולת והמכר-סמת ואז היה שם את תרמילו על שכמו נודד ממושבה למושבה עם חברים רעבים ויחפים למצוא יום עבודה.

עם התחלת המשבר עלה ארצה מגליציה מתוך רצון להרפא מהתנוונות של חיי בטלה בבית אבא, ידים ושרירים נכונים לעבודה, אבל לא היה חפץ וצורך בהם, והם הלכו הלוך וחלוש. באמצע טיולו, בשובו ממרון מצאתהו המחלה וגופו הנחלש לא עמד נגדה. בערב חג הקציר נקצרו חייו והוא הובא לקבורה בעין חרוד. בן 23 היה במותו.

הוא מת ביום ה׳ סיון תרפ״ז — 5.6.1927.

אחיו ישעיהו

פורסם ב„דבר״ ביום י״ב סיון תרפ״ז — 12.6.1927

לזכר אחי ישראל קלוגמן ז״ל

(קוים לדמותו)

על אחי ישראל ז״ל שעלה ארצה בשנת 1925 ונפטר בשנת 1927 ברצוני לעמוד על כמה קוים לדמותו הנפלאה. אמנם הייתי אז עדיין ילדה, בכל זאת נחרתו בזכרוני תכונותיו היפות ודמותו שמורה בלבי עד היום. לא זו בלבד שהיה יפה־תואר אלא נתברך גם באצילות רוח, עדינות נפש, חכמת-חיים, אינטליגנציה טבעית וכוח-רצון. כל אלה היו שלובים אצלו יחד. זוכרת אני את ערבי החורף כאשר ישבנו יחד במטבח. אני עסוקה בהכנת שעורי בית הספר והוא כדרכו שקוע בקריאת ספר. בהיותו צמוד לספר כמעט ולא הבחין במה שמתרחש סביבו. בימים ההם קמו בלינסק, כמו ביתר העירות הקטנות, תנועות-נוער ציוניות וחלוציות. ישראל נכנס יחד עם קבוצת חברים לתנועת „החלוץ״ והחל לגלות בה פעילות מרובה. הוא נתקל בהתנגדות חריפה מצד אבא שהיה אנטי-

ציוני מובהק. בשקט ובהתאפקות המשיך במאבקו עד שניצח. גם בי רצה להשריש חנוך ציוני-חלוצי והתחיל בסתר לתת לי שעורים בעברית. לא הספקתי הרבה בשטח זה כיון שמועד עליתו ארצה התקרב ובא. כמה חדשים לפני זה התחיל ללמוד מקצוע אופה וגם הפעם נתקל בהתנגדות ניכרת מצד אבא שדבר זה לא היה לפי רוחו. הודות לכוח רצונו החזק לא נרתע והתגבר על הכל. מסירותו לתנועה לא מנעה בעדו מלהיות מסור לבית ולמשפחה. זה התבטא בדאגתו לכל דבר קטן כגדול.

זכורה לי המסיבה שערכו לו ולכמה חברים שעלו ארצה. הוא קרן ממש מרוב אושר ואני התקנאתי בכולם. הרגשתי אמנם איזה עצב ומועקה בלבי כאילו ניבא הלב שלא אזכה לראותו יותר בחיים. המכתבים שהיה כותב לעתים קרובות כל כך הביתה היו חדורים שמחה וסיפוק במדה כזו שאיש לא היה מעיז להעלות על דעתו שלא פעם סבל מחוסר עבודה. הוא הרבה אפילו לשלוח מתנות לעתים הביתה.

כאשר עליתי ארצה בשנת 1934 נודעו לי מפי חבריו מבני עירנו פרטים שונים על קשיי הקליטה שהיו מנת חלקם של החלוצים בתקופה ההיא. כל זה עבר על ישראל מבלי שיגלה מורך-לב וחרטה על צעדו. להיפך — הוא גילה אופטימיות גם בשעות שסבל מחרפת רעב. קצו המר בא במפתיע. היה זה בקיץ בשנת 1927. הוא הצטרף לטיול ברגל בארץ שנערך ע״י קבוצת חברים. מחוסר צידה לדרך קטפו ירקות בשדות בכדי להשביע רעבונם. כנראה שדבר זה היה בעוכריו. אכילת הירקות ושתית המים בתנאי נקיון מפוק-פקים גרמו להתהוות מהירה של מחלת דיזנטריה אצלו. הוא החל פתאום להרגיש ברע ואחד החברים נשא אותו על כתפיו עד שהובא לבית החולים בעין-חרוד. לאחר יומיים נפטר והוא רק בן 23. הידיעה המעציבה בבית נתקבלה כעבור חודש ימים. קשה לתאר את כאב ההורים, בני המשפחה והצער שלי. זכרו ודמותו מלווים אותי עד היום.

פפה רביד — קלוגמן.

קווים לדמותה של אמי רייז׳ה קסלר (ברגר) ע״ה

רייז׳ע (שושנה) קסלר-ברגר ע״ה

אמי נולדה בלינסק לר׳ צבי יעקב וייטה קסלר. שנות נעוריה והתבגרותה עברו עליה בעירה זו עד נשואיה עם אבי מורי אליהו ברגר מסנוק הסמוכה ללינסק, היתה מעורבת בחברה ומהראשונות שלמדה עברית ופעלה למען הציו-נות. מסגרת רשימה זו אינה מאפשרת פרטים רבים, אצטמצם על כן בכמה קווים אפייניים לאישיותה נדיבת הלב ואמיצת הרוח. אמי היתה מהצניעות לכת ואת כל מעשה הצדקה והחסד שעשתה, לא לשם ראוה ופרסומת עשתה, אלא מתוך חובה מוסרית ואנושית. פשטות וצניעות בכל הליכותיה אפיינו אותה כל ימי חייה, העזרה לזולת ולנזקק היו אצלה מעשה של יום יום, ובתחום דאגתה המתמדת.

אציין רק כמה מקרים המאפיינים את דמותה: היה זה בתקופה שאחרי מלחמת העולם הראשונה, האוירה היתה רוויה אנטישמיות ואיבה, והתעללות ההלרציקים ביהודים היה חזון נפרץ, והנה, ספרה פעם אמי כיצד, באחת הנסיעות ברכבת היתה עדה למחזה, כיצד קבוצת הלרציקים פורעים התנפלו על יהודי, לעגו לו, התעללו בו ומרטו שערות זקנו, בלי חשוב הרבה עמדה בפרץ, גינתה בחריפות את המעשה וההתנהגות האכזרית, עמדה בתוך והפרידה ביניהם לבין היהודי וחלצתו מצפרני החיות הטורפות לתמהונם של הפורעים על העזתה ואומץ לבה של אשה.

כל שנות חייה היתה אמי ז״ל טרודה בפרנסה בשמשה עזר לאבי בנהול עסקו, מבוקר עד השעות המאוחרות בלילה. אבל כל טרדותיה לא הסיחו את לבה גם מאותם העניים המרודים שנזקקו לעזרה, כגון האשה בדנר הסנוקאית שהיתה מרותקת למטת חליה שנים רבות ואמי ז״ל הגישה לה במשך כל הזמן סעד ועזר, והאכילתה את ארוחתה לאחר שהכינה אותה בביתה, מתן בסתר, מתוך חובה מוסרית ואנושית, ושלא על מנת לקבל פרס. לא פעם נעלמה מהחנות בשעות הבוערות ביותר, ערכה קניות בשוק, הכינה במהירות תבשיל וקצת חמים כדי לסעוד את לבם ולהשיב נפשם.

השואה האיומה פקדה אותה כמו את יתר אנשי העיר ובהמלטה על נפשה לעבר הסאן לתחומי רוסיה, הצילה את נפשה ונפש בני ביתה מתוך סכנת נפשות ממש. בגלות רוסיה בימי צרה ומצוקה בקור העז שבסיביריה נתגלה כל גודל לבה ורוחב נפשה. גם שם עזרה בכל אשר ידה השיגה, אף כי קצרה ידה מהושיע הרבה. בקרבתנו חי מר שודמק הסנוקאי, אחד הפקידים הגבוהים לשעבר בסאנוק, התאכזר לו הגורל והאיש סבל חרפת רעב וקפא מקור. בראותה אותו אמי בכך, לא הססה היא אף רגע מלהתחלק אתו בפליטת

רכושה, שני כרים שהצליחה להעבירם עד לסיביר, בדעתה את חשיבותם הגדולה, והעניקה לו אחד הכרים למען יחם לו ופרסה מפתה הדל להחיות את נפשו הרעבה.

זכתה אמי עוד לראות בנחמה, ואחרי המלחמה זכתה לעלות לארץ ישראל, עם משפחתה ולחיות בה שארית שנותיה. גם בארץ היתה נאמנה לדרכה בחיים, פשטות, צניעות ועזרה לדל.

זכרה לה אלהים לטובה!

נפטרה בבני ברק בשנת תשכ״ב.

יפה וינטרויב (ברגר)

לזכר אמי היקרה אסתר טובה רוט

אדתר טובה רוט לבית לויף ע״ה

בת רב׳ אלימלך לאוף אשר נפטרה בחיפה בשנת 70 לחייה בכ״ה בטבת תשכ״ה (30.12.64), נולדה ב-1.9.1894 באוהרצה.

לפי זכרוני ובהתאם לספוריה התחנכה אמי המנוחה ז״ל עד לנשואיה בבית סבי ר׳ צבי אלימלך לאוב, באוהרצה ליד לסקו. אוירת בית סבי מסורתית דתית היתה ולמרות היות אמי אשה מתקדמת דבקה בה מסורת בית סבי והיא קימה מנהגי הדת והמסורת עד ליומה האחרון.

החיים לא פנקוה. במיוחד פגעי מלחמת העולם השניה לא דלגו עליה, בעלה ובנה הבכור היקרים נרצחו ע״י המרצחים הנאצים והיא עצמה הודות לאומץ לבה ופקחותה הצילה אותי ואת עצמה מצפרני המרצחים.

שבורה ופצועה בנפשה וגופה נותרה אחרישנות סבל אלה. ההרגשה המרה של אם שכולה לא עזבה אותה עד יומה האחרון.

זכרונות האימים האפילו על כל רגעי האושר במדינת ישראל וחולשת גופה אחרי עינויי הנאצים גרמה לכך כי חלק ניכר מזמנה בארץ בילתה בבתי החולים השונים.

בשנות השואה לא היה גבול למידת ההקרבה ואומץ לבה בנסיונותיה לסייע להצלת בני משפחתה, ידידיה ומכריה, לא נמנעה מסיכון עצמי ולא חסכה בהוצאות על מנת להציל את מי שניתן להציל. כפרס הגדול ביותר לעצמה ראתה כאשר עם סיום מלחמת העולם השניה מנתה בין הניצולים את אחיותיה ואחיה עם משפחותיהם.

כאשר נאסרה סמוך לסיום המלחמה בשנת 1944 ע״י הגסטפו עמדה בגבורה בכל

העינויים ומכות ואף לא נצלה הזדמנות לבריחה, אשר הזדמנה לה למרות עינויים אלה, על מנת לא לסכן אותי.

פקחותה וחריפותה סייעו לה להשתחרר אחרי 4 חדשי עינויים ממרתפי הגסטפו ולזכות לסיום המלחמה.

עם גמר המלחמה למרות חולשתה הכללית החליטה להגשים את חלומה, להשתחרר מצל הרדיפות ולעלות ארצה על מנת להבטיח לי את העתיד הטוב יותר.

ערה היתה לנעשה בארץ, שמחה בשמחותיה ודאבה על כל נפש אשר נפלה קרבן במדינתנו. סבלה מחוסר אפשרותה להשתלב במעגל היצירה במדינתנו, אך בתפילותיה היומיומיים לא שכחה לעולם לכלול תפילה לשלומה והתקדמותה של ארצנו.

מהנדס דב רוט

קוים לדמותו של חברנו היקר יצחק רמרז ז״ל

יצחק בן דב רמרז ז״ל

מהחלוצים הראשונים בעירנו לסקו (לינסק) שגרם מהפיכה ממש בעיירה כשעוד בשנת 1920. על אף שהיה בן למשפחה אמידה שנמנתה על שושלת עניפה של אדמורי״ם, פלס לו את דרכו לעלייתו ארצה בדרך לא דרך תוך הברחת גבו-לות הונגריה וצ׳כיה, כשמנת חלקו תלאות וסבל רב.

יפי רוחו מצא לו בטוי בכך שהגיע לאן שהגיע למרות שלא אהב להתבלט וברח מפני הכבוד. אף על פי כן נמצאו רבים שלמדו להעריך את כשרונותיו הארגוניים וכושר עבודתו הבלתי מוגבל אשר התמזגו בד בבד עם ידע רב והתעניינות חסרת גבול בשטחי תרבות ומדע מגוונים. כך אירע כי כבר בראשית דרכו מינה אותו שר האוצר הראשון במדינת ישראל, א. קפלן המנוח, בשמשו עדיין בשרות ההנהלה הציונית בוינה, לראש הקבוצה שעלתה בפקודו ארצה. הוא הגיע ארצה כשהוא מצוייד במיטב ההמלצות, אולם לא מצא לנכון לנצלן והן מונחות עד היום בביתו. נאמן לאפיו לא נתפש לעסוקים קלים אלא שיקע עצמו בעבודות הקשות והמפרכות ביותר, תהא זו סלילת כביש חיפה—צמח או עבודות סלילה ברכבת וכלה בעבודת פרך בתנאים בלתי אנושיים בגדוד ההודי מצרי ברפיח, אל עריש, קנטרה ובאר-שבע.

צמא דעת וידע מקצועי נכנס אחרי יום עבודה קשה ומפרכת לביה״ס הטכני

„מונטיפיורי" על מנת להשלים את ידיעותיו המקצועיות והכלליות, ולאחר מכן השלים חוק למודיו בבית ספר גבוה להנדסה בצרפת אותו סיים בהצטיינות. הצעות העבודה הרבות והנוחות שהוצעו לו בצרפת לא קסמו לו והוא חזר ארצה עטור תואר מהנדס. כל זה לא מנע בעדו מלהשקיע את אונו בעבודה מפרכת יום-יומית. ביום עבד ללא ליאות ואילו את הלילות עשה כימים בישיבתו על התורה והמדע כדי לשכלל את ידיעותיו ולהרחיב את אפקיו הרוחניים.

וגם לאחר שהגיע למעמד שיכול היה להתברך בו לאחר שנות עמל וסבל לא הלך בגדולות כי לא רם לבו בהיותו ישר דרך ומצניע לכת, בכל אשר יפנה ובכל אורחות חייו.

עם זאת היתה ידו פתוחה לעזרה לכל, אמנם בצנעה וללא פרסומת ומבלי שידעו על כך אף הקרובים לו ביותר, אף כי בממדים שלא היו צנועים כל עיקר, אם זה לבן משפחה, לבן עיר, לחבר, למכר, לגמ"ח, למוסדות צדקה. לכולם נתן ביד רחבה, בבחינת מתן בסתר.

וזכורני כיצד הפך חברנו היקר את בקוריו המסורתיים בביתנו בלילי שבתות לחג ולעונג שבת של ממש בשיחותיו עמנו קודש לדברי עיון והגות המטובלים בענייני דיומא בד בבד עם הרחבת הדבור בשטחי תרבות ומדע נרחבים שבכולם שקד ללא קץ להרחיב את ידיעותיו ולהם הקדיש כל עת של פנאי. בפרט זכור לי כיצד בפגישתנו האחרונה, לפני יציאתו לשם נתוח בשויצריה, גולל לפנינו בעמקות מפליאה את קורות עברו המפואר של עמנו בימי בית שני, תקופה היסטורית שלחקירתה התמסר בימיו האחרונים בכל להט נפשו. כיודע ספר ואוהב ספר הרבה לצלול בים המקורות. הוא לא היה קורא כאחד האדם, אלא לומד כל מה שקרא ויהא זה ספר מעמיק או עתון.

בחנוך ילדיו השקיע עבודה ומרץ ללא גבול ולא פעם תוהה הייתי מנין לאדם יקר זה כל אותם כוחות וסבלנות שאפשרו לו לשבת שעות על שעות ולהרביץ תורה לילדיו לאחר יום עבודה מפרך. עבודת קודש זו עשתה פרי הילולים כי חנוכו לילדיו היה למופת בנגוד למקובל בישוב. הוא הצליח להשליט בהם משמעת ויראת כבוד לא מתוך פחד אלא מאהבה ומסירות.

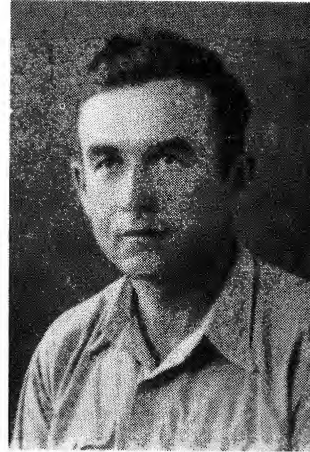
ומשהגיע הזמן בו צריך היה חברנו היקר להתחיל לקצור ברינה את אשר זרע בדמעה וליהנות מפרי עמלו בא המות המר ועקרו מתוכנו במלוא אונו כשמלוא חייו לפניו. שירת חייו באמצע נפסקה. רוחו הטובה תרחף תמיד בקרב רעיו וידידיו וזכרו לא ימוש מתוכנו.

ת.נ.צ.ב.ה.

פרץ גרוס

לזכר משה בן צדוק שורץ ז״ל

(משה׳לה)

תמונת הנפטר

עם עלייתם לארץ של מיסדי ופעילי התנועה הציונית בעירה בשנת 1925, נשאר חלל ריק בתנועה, ביחוד בין הנוער המתבגר, בני 16—18. התארגנה אמנם בעירה הסתדרות „החלוץ״, אבל המצב הקשה אז בארץ, בשנים 1925—27, חוסר העבודה הקשה, לא הוסיף עדוד לתנועה הזאת, ביחוד לגיל הנ״ל. הנוער הזה היה חומר גלמי, בלי כוון, בלי דרך, בלי ידיעות והיה זקוק לתנועה שתדריך אותו, שתורה לו את הדרך בו ילך, ותנועה כזאת קמה בשנת 1927, תנועת „השומר הצעיר״.

אני מפקפק, אם התנועה היתה קמה, אלמלא משה׳לה, בלי עזרתו הפעילה. הוא היה הכל! הוא שכר חדר, הוא ארגן קורסים לעברית והוא הוא שהקים את הקשר עם ההנהגה הראשית של התנועה. המרצים של ההנהגה הראשית, הפיחו רוח חיים בתנועה. הנוער התחיל ללמוד מקצוע, התרגל לקרא ספר ולמד עברית בשקידה. התנועה הזאת הצילה הרבה מאבדן בתקופת השואה ע״י עליתם לארץ.

פעלו של משה׳לה ועזרתו לחברים נזקקים, לא ישכחו מלב חבריו שנמצאים בארץ הודות לתנועה הזאת.

יהי זכרו ברוך.

ת.נ.צ.ב.ה.

שמחה לרנר

אנשי ליבאי שנפטרו בארץ

רחל לאנגזאם (זיידנפעלד) ע"ה

ר' מרדכי לאנגזאם (זייזנפעלד) ז"ל

אנשל כץ ע"ה

אנשי ליבאי שנפטרו בארץ

פעניג ריזל לבית גרומעט ע"ה

משה יהודה פעניג ז"ל

מנחם מנדל ליבער ואשתו פיגה לבית גנץ

אנשי ליבאי שנפטרו בארץ

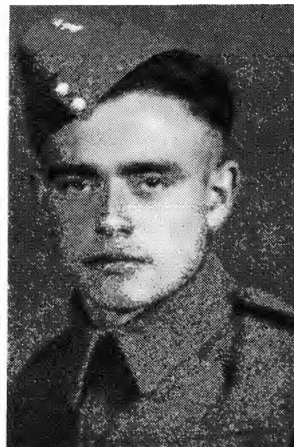

צבי בן דוד פאבריקאנט ז"ל

רבקה רחל בת שלום יוסף פריד לבית גוטווירט.

נכדי ליבאי שנפלו במלחמת השחרור

עקיבא טראטנער, נכדו של ר׳ נתן ליביש כץ ז״ל, נפל במלחמת השחרור בשנת 1948.

אשר טראטנער, אחיו של הנ״ל, נהרג ע״י האנגלים בהדביקו כרוזים של „אצ״ל״.

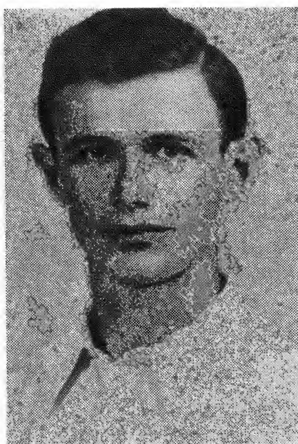

אלכסנדר צבי בעק בן אליעזר וחנה, נכד של ר׳ סענדר בעק מלינסק, נולד בברלין, נפל במלחמת השחרור ביהודיה.

נכדי ליבאי שנפלו במלחמת השחרור

דוד לרנר, נכדו של ר' דוד'ל לערנער, נולד
י' אייר תרפ"ב בירושלים, נפל בהגנת
ירושלים כ"ה אייר תש"ח

עמנואל מנחם מידב מאיסטריק בן יהושע,
נולד בחג השבועות תרפ"ה, נפל בהגנת העיר
העתיקה, ירושלים ביום י' אייר תש"ח.

פרקי ספרות

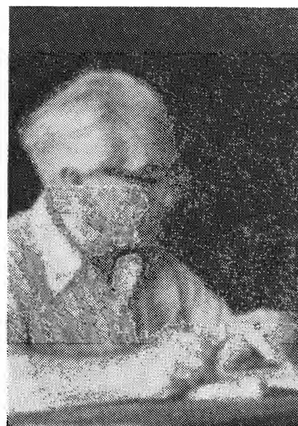
נתן אבי אביר ציון

ר׳ בריש הפחח

(ספור)

א.

זה היה בימי „בחרותו" היינו: בעת שנעשה „בחור-ביהמ"ד".

תמונת המחבר

אחרי שאנוש למד שתי שנים בחדרו של ר׳ ברלה משה לנצטר, לא היה עוד מלמד בעיר לספות ליה כתורא והלך בדרכם של כל הבחורים בני דורו: או נסעו לישיבה או השכימו והעריבו בביהמ"ד. ההבדל בינו לבין האחרים, היה בזה ששאר הבחורים צעדו ראשונה בדרך זו בגיל של 15 ומעלה, בעוד שלאנוש חסרה שנה תמימה עד בר-מצוה.

ר׳ ברלה משה לנצטר היה יהודי גבה-קומה ועל אף גילו המופלג — נשתמרו בו במלוא מובן המלה, המעלות שמנתה התורה במשה רבנו: לא כהתה עינו ולא נס לחו. אז לא התמיהה העובדה הזאת את אנוש משני טעמים א) סבו היה בן 84 והיה ישר-קומה כאורן ובהיר-עין כבן ארבעים ב) מה יודע ילד בן שתים-עשרה כי יחקור בפלאי הטבע! אבל היום כשהוא קרוב ל„שיבה" ומשקפי-זקנה הרכיב עוד לפני שלושים שנה, ומדמה את עצמו לחבית אשר חשוקיה נתפקקו ולמודיה מתפרקים דבר יום ביומו — אינו יכול להשיג בשכלו הקר, איך זה יהודי אשר עשה לילות כימים והמית עצמו באהלה של תורה, איך יכול יהודי כזה להחזיק מעמד עד „גבורות" בדמות רעננה ומלאת-חיים כזו?! מילא בשביל הסב הוא עוד מוצא נימוק: מלבד לחם „חקו" בו הזין את רוחו לבקרים — חוץ לשבת שלמרות תקנת החכמים לישון בה יותר מאשר בימות החול ואף מצאו רמז לכך בר"ת של „שבת" שהוא: שנה בשבת תענוג, הוא היה משכים בארבע בבקר ולאור עששית כהה, אשר גם זה אסור „שמא יטה, ואפילו הוא גבוה עשר קומות שאינו יכול ליגע אליו", „שלם את ההקפות" אשר נשאר חייב בששת ימי המעשה — לא הוגיע את מוחו ולא הלאה את עיניו „באותיות הזעירות" כי השדה, היער, הרפת, הממגורה והכפר, השתלטו כליל גם על זמנו וגם על מוחו. אבל ר׳ ברלה משה לנצטרס, שלא פסק פומיה מגירסא, איך לא התישה התורה את כחו? מה שגבו קצת מגבן, זה לא מחמת זקנה

וחולשה, אלא מפני שמיום עמדו על דעתו קיים בעצמו דעת חז״ל „אסור לילך בקומה זקופה״.

לפעמים היה עולה על דעתו של אנוש רעיון שהיה רוצה לברוח מפניו והוא, שהקב״ה אינו הולך תמיד בדרך הישר: האם לא היה הולם יותר את רבי ברלה משה לנצטרס, זקנו הארוך והרחב של סבו, אשר לא־פעם הפריעהו בעבודתו, ולסבו זקנו של רבו אשר תלה מסנטרו כמו קמץ תחת האות ע׳ ?. בצאת איפוא אנוש גם מחדרו של ר׳ ברלה משה לנצטרס, בא וקנה לו ישיבה באחד הספסלים של ביהמ״ד הבלדזי. לא, כי היה חסיד בלדזי, אדרבא, אביו וכל משפחתו היו חסידי רימנוב ומן הראוי היה שיתפלל וילמד בקלויז הסדיגורי, אבל דודו אהרן שבביתו התאכסן, היה חסיד בוקובסק והתפלל בביהמ״ד הנ״ל, בגללו השתקע גם אנוש באותו ביהמ״ד לתורה ולעבודה.

בביהמ״ד למד אנוש בשקידה יתרה. אחד הלמדנים המופלגים בבית מדרש זה היה ר׳ יענקלה ר׳ שיעלעס. למדן זה אשר פניו הבהיקו כמשוחים, היה היחידי בעיר זו של חכמים וסופרים, אשר למד גמרא בלי רש״י. לא, כי היתה לו חלילה איזו תרעומת על רש״י הקדוש, אלא אחרי עשותו תריסר סיומים על הש״ס, שוב לא היה צריך לעיין בפירושו כי כמו שידע את כל הש״ס על-פה, כן גם ידע את מפרשו. אבל הוא גם את „ארבעת הטורים״ ידע כ„אשרי״. ומענין ואפייני הדבר, כי פסוק בישעיהו וכיו״ב זכרו לא בכה״ק אלא במסכת . . . דף . . . בקשר עם . . . .

ועלה רעיון במוחו של אנוש: לו היה „בור סוד״ זה היום ופה בארצנו, היה הוא הראשון בנחשלים אם היה נרשם ל„חידון תנ״ך״, אך אם היו עורכים חידון ש״ס ופוסקים על כל מפרשיהם ומפרשי מפרשיהם, היה הוא הראשון לראשונים.

בצבור היה מתפלל רק מנחה-מעריב ובשבת; בשחרית של חול התפלל רק ביחידות ואחרי המנין האחרון, עת המתפללים כבר הלכו והלומדים טרם שבו.

ב.

פעם קרה שברוך בן דודו של אנוש, אשר היה לו מחסן לרהיטים והיה ממציא לאנוש הכנסות — קראהו אחרי „מעריב״ לשאת ששה כסאות לרוזן קראשיצקי. אנוש, אשר בהאבקו עם חבריו על שפת הנהר סאן היה זורקם כזרוק אלומות, ובעת שובו הכפרה לפסח ולימים נוראים היה מביא אתו סוכריות לחלקם ל„שקצים״ בכדי שיאותו להלחם בו — לקח את ששת הכסאות בבת אחת וישאם לחצר הרוזן. בשובו לביהמ״ד, היה מקומו הקבוע תפוס וישב על הספסל שממול ר׳ בריש הפחח. (ר׳ בריש מעכאלעס).

נתברר, כי הנער לא היה בלתי מוכר לבריש, אך ראהו בקרבתו פנה אליו בשאלה: אתה הנך אנוש, בנו של ר׳ ליפא סטרכוצ׳ינער ?

— כן.

— שמעתי עליך. אתה הנך הצעיר שבבחורים, לא ?

— כן.

— למדת גם בחדרו של ר׳ ברלה משה לנצטרס. כן ?

— כן. אבל ר׳ ברלה מלמד יותר פוסקים מאשר גמרא ותוספות.

בהערה זו התכון אנוש „לצוד את הדגים לפני הרשת״: אם קושיותיו בגמרא תהיינה קושיות של „סתם מקשן״, תחפה עובדה זו על מגרעתו.

— כן. יודע אני וחבל. חריף ובקי כמוהו, אם היה מורה לתלמידיו יותר גמרא ותוספות, היו יוצאים מחדרו תלמידי-חכמים וכך יוצאים ממנו רבנים...

אנוש לא ירד לסוף דעתו של רב בריש, אבל במסרו את תוכן השיחה לדודו, העיר הלה: „נו, ,כן ר׳ בריש אינו יכול לסלוח לרב שלנו שהוא אמנם בקי גדול בפוסקים, אבל דף גמרא כהלכה אינו יודע״.

ר׳ בריש אשר חתוך דבורו היה מלא, והמלים כאילו יצאו לא מן הגרון אלא מן החזה, החליק את זקנו הכתום, הגביה את עפעפיו הארוכים והסמוכים, ושלח מבטי חן לאנוש בשאלו אותו:

— גם אתה רוצה להיות רב?

— רב? לא חשבתי לכך — — אבל — — אם גם רציתי — איך אני יכול להיות רב אם אבי הוא איכר?

— על פניו הרחבים והפתוחים של ר׳ בריש השתרע חיוך משמעותי לשמע תשובת-תם זו.

— גם הורקנוס היה איכר ובכל זאת בנו היה רבי אליעזר.

לא ידע עכשיו אנוש איך להגיב. רצה הוא למצוא חן בעיני בעל-מלאכה זה, אשר כל היום מטפס על הגגות ובערב מאיר עיני חכמים ובחורים בתורה; איש אשר לב כל העיר רוחש לו דבר טוב; אשר בפנותו לנער, שם ידו על כתפו וקורא לו „בחורל״ ואשר על כל הליכותיו ושיחו והגיגו נסוך רוך אבהי ותמימות ילד — וכפי שאנוש מעודו לא נשאר חייב תשובה לאיש, כעבור רגע ענה גם לר׳ בריש:

— אם כן אהיה גם אני איכר ובני יהיה רב.

איש לא ראה את ר׳ בריש צוחק, הוא היה רק מחיך, אבל לתשובת אנוש נמלא פיו צחוק כזה, כי האנשים שבקרבתו הפסיקו משנתם והפנו את מבטיהם לעברו.

— אמור נא לי „בחורל״, אני שמעתי עליך כי אתה יודע עוד איזו מלאכה הגונה, אמת?

— איני יודע למה כבודו מתכון.

— להרביץ.

— חיך אנוש ואמר „בזה אני מומחה יותר גדול מאשר בדף גמרא״.

— שמעתי שבלכתכם לרחוץ התנפלו עליכם שקצים ואתה הכיתם שוק על ירך. נכון?

אנוש מספר תוך הרחבת הדעת:

„זה היה ככה: אנחנו היינו מעבר מזה והשקצים מעבר מזה. התחילו הם לידות בנו אבנים. בהילכות זריקת אבנים אני ראוי לקבל היתר־הוראה (ר׳ בריש מתגחך מביטוי

זה). נתתי פקודה לנערים שילקטו אבנים ויתנו לי; ושהם לא יזרקו ורק יהיו זהירים שלא תפגע בהם אבן, כי הרעה היתה שלשקצים היו עצים אשר גזעם היה להם מחסה ומסתור ואנחנו עמדנו בשדה פרוז".

ר' בריש האזין בקשב רב כמו שמאזין להקשת קורנסו בחברו על הגג טבלא לטבלא.

— נו, ספר ספר, יסלח לנו הקב"ה על ביטול תורה. מה היה הלאה?

— אנחנו ידענו להזהר יפה מפגיעות אבן, לעומת זה הם, שעמדו כולם מאחורי עצים — אך הבליט אחד את אפו נשפכה ממנו סלקית אדומה.

— נו, המשך המשך, מאיץ בו בריש ופניו משתלהבים מעונג.

— בראותם שידנו על העליונה, התחילו לבצבץ ממחבואיהם ולברוח, אז פקדתי: „ידו"! וקולות מקולות שונים הדהדו באויר: מעברנו קולות גבורה ומעברם קולות חלושה.

— יפה יפה בחור! אתה קימת פסוק בתורה.

— פסוק בתורה?

— כן: „הקול קול יעקב והידים" — סוף פסוק.

***

ומן היום ההוא לא זז אנוש ממקומו ליד ר' בריש. וניסוחו „הקול קול יעקב והידים" — נשתרשה בלבו כתורשה.

נתן אבי אביר ציון

אתר די ביה יחדון

(נובלה)

לזכר שארתי פעסל הי"ד, בתם של דודי
אהרן ווייס הי"ד ודודתי שיינדל ז"ל.

א.

„מחר יום ששי; אתכסה בשמיכה למען ארדם מהר; הלוא יום ששי מחר". כך לחש לעצמו כרמי. התקפל כפקעת, אמר פעמים מספר: „תורה צוה לנו משה, מורשה קהלת יעקב" וכעבור רגעים מועטים נשמעה נחרתו גם בחדר הסמוך.

ולמחרתו, בחמש, נעור כרמי לקול קשקוש המערוכים ושיחת הדודה עם ילדותיה.

היקיצה ביום ששי אינה דומה לזו של שאר ימות השבוע. בשאר הימים יש שתקף עליו היצר ולבו, לב נער, הולך אחרי פתוייו — נים לא נים, תיר לא תיר. גם אחרי הכריעו את היצר-הרע ויורד מעל הדרגש, הוא עושה את הכל בעצלתיים — עד הגיעו לברכה: „וצונו לעסוק בדברי תורה" שאז מתלהבת נשמתו בהתלהבות חסידית ומתחיל

לזרז את עצמו: „מהר! מהר! הם כבר יהיו שם, ואני הרי חפצתי להיות הראשון!".

לא כן בערב שבת. ביום זה מתחילה השכינה לרחף על פניו מאורתא: „מחר יום ששי!", וה„נמר" הקטן מסיר מעליו בחפזון את השמיכה, נוטל במהירות את ידיו ואחרי שעה קלה, הגמרא תחת בית-שחיו.

***

בחוץ חושך ודומיה. פה ושם נשמע איזה קול דממה דקה. הוא מחיש צעדיו כמה שאפשר ומפזם לו בניגון שיש בו גם אומץ וגם תחינה: „ותיק, יהמו נא רחמיך... וחוסה נא על בן אהובך...".

— טרם הועלה הנר; מצויין — אני אהיה הראשון".

ר' מרדכי'לה סרדניוויישר שוכב בעינים פקוחות; ובאין לו שעון בבית, דן הוא עפ"י השערה שטרם הגיעה שעת קימה. והנה, שומע הוא, שמי שהוא על-יד הדלת.

— מי שם?

— אני.

— אתה כרמי?

— כן.

— חכה מעט ואפתח לך.

ר' מרדכי'לה נטל את ידיו לתוך האגן שעמד מתחת למיטה, העביר את אצבעותיו על העינים, שפשף גפרור והדליק את הנר שהיה תחוב בפמוט קטן שעל תיבת-לילו, לבש את המכנסיים, תחב את רגליו במסולי לבד ומכיוון שישן בטלית-קטן צעד ישר אל הדלת מבלי שיחשוש להליכה של ד' אמות בלי ציציות.

— צפרא טבא!

— צפרא טבא! שנה טובה!. עוד מעט ואשב גם אני לשולחן; עד אז חזור על השיעור.

— טוב.

ישב כרמי אל השולחן, פתח את הגמרא והתחיל לחזור על השיעור בקולו הלירי המלא מתיקות ונועם. הרבי יצא החוצה וכאשר שב רחץ את ידיו ופניו, סרק את זקנו הארוך והמשופע שצבעו כעין הערמון, שטף את ידיו בשניה, אמר ברכת הבוקר בניגון ערב וישב גם הוא לשולחן.

— נו, עכשיו, עד שיבואו הנערים, הראני את קושיותיך. הרי לך רשימה שלמה של שאלות.

— טוב מאד, רבי! אשאל לפי הסדר הרשום בפנקסי. השאלה הראשונה: בלמדי אמש פרשת השבוע, התקשיתי בהבנת מובנה של מלה אחת.

— והיא?

— כתוב: „ופגריכם אתם יפלו במדבר הזה"; האין המלה „אתם" מיותרת?

ר' מרדכי'לה שהיה ידוע כבעל-דקדוק היותר גדול שבעיר, ידע היטב כי המלה „אתם" אינה מיותרת והוא בארה לכרמי הקטן, כפשוטה; אבל, מפני ששמע עליה גם

דרוש נאה, שמח בהזדמנות למסרו גם לתלמידו זה החביב, אשר כמה שמעניקים לו אינו אומר די.

— מלבד הפשט שמעתי גם דרש יפה מפי המקובל ר' אברהמ'לה: ר"ת של „אתם יפלו במדבר הזה" הם: „איכה ישבה בדד העיר" והכוונה: ופגריכם, כלומר אתם, בזה שבכיתם בכיה של חינם גרמתם ל„איכה ישבה בדד העיר" לבכיה לדורות, כי שיבת המרגלים שגרמה לבכית העם היתה בת"ב.

ומיד רשם כרמי את הדרש בפנקסו. ובעוד הוא מתכונן לשאול את שאר השאלות הרשומות, נפתחה הדלת והבחורים הגיעו.

— צפרא טבא!

— צפרא טבא! שנה טובה!

הנערים יושבים מסביב לשולחן והניגון הנעים והמרפא משתפך בחלל החדר ומחוצה לו. כרמי, הקטן מכולם, עולה על כולם בנגינתו.

כשהאיר הבוקר הביאה לו פנינה, זאת היפה בשארותיו שרק אתה חושק הוא לבלות את רגעי הפנאי שלו ורק למענה הוא משתוקק להצטיין בכל אשר פונה — את הקפה ובספל הגדול. כמה נאוה היא שחורה זו! ועל בן השכן שבא מזמן לזמן לבית דודו לרגלי מסחרו ואוהב גם הוא לשוחח רק אתה, הוא נושא טינה בלב, ולא פעם הוכיח אותה: „היאה ככה? עם גוי כזה שקיצץ את פאותיו ושאינו מתפלל מנחה-מעריב את משוחחת ומחייכת לו!!".

ב.

לא כל הנערים ששים לקראת יום ששי. אחרי יום ששי בא יום שבת והוא יום הבחינה ומי יודע מה ילד יום...

אולם לא כן כרמי. הוא מחכה בכליון עינים ליום זה. דודו שבביתו הוא מתאכסן, מתחיל את הבחינה בליל שבת. אחרי כל זמירה, בחינה. לפעמים תכופות מזדמן להם אורח תלמיד-חכם ואז כוחו של כרמי ניכר עוד יותר. ומה שמחות דודתו ושארותיו לשמוע קולו המצלצל! הדוד נושך פאת זקנו לבל תראה בת צחוקו המרחפת על פניו!. כתגמול לוקחו דודו ל„זכר" או למחרתו ל„קידוש". ולא נדיר המקרה ששם, בין קהל רב, יכבדוהו גם בזמר. מה נישא אז כרמי בעיני עצמו!.

בשובו מן המרחץ, מגישה לו דודתו מרק-אטריות, בו שנים—שלושה חוטי בצק וגם פולים אחדים. אחרי אמרו „בורא נפשות" הוא מזדרז בהכנתו לקבלת השבת.

הנעלים מצוחצחות, קפטן המשי מבריק, מגבעת הקטיפה מנוקה וגם חתיחת ארג שחורה ענב לו מסביב לצוארו כדרך בחורי ביהמ"ד; ואם נצרף לאביזרים חיצוניים אלה את העינים המאירות, הלחיים הוורודות, הפאות הצהובות המסולסלות שמגיעות לא למטה מתנוך האוזן — הרי לפנינו נסיך-שבת שחן יהודי והדרו נסוך על כל ישותו. בעברו על פני הראי, הוא זורק לתוכו מבט בגנבה, ועוד אחד. ואז, יותר מתמיד, חומד הוא להזדמן בינו לבינה עם השחרחורת, שעיניה הרושפות מושכות בחבלי קסם ולחייה הלבנות

המצופות וורד עדין, הן כאותם התפוחים הרוחצים באור השמש שכל יצרי גווך מפתים אותך לתקוע בהם את שיניך. (או כמו שהמליצו הקדמונים; „תפוחי זהב במשכיות כסף").

ופעם, בהיות גם פנינה לבושה בגדי שבת וקווצת תלתלה המופשלת בשמאל מצחה הגבוהה משך עליה חוט של חן מיוחד, ואין איש זולתם בחדר — עמדו שניהם מול הראי, הראשים נשענים זה על זה, שאלו זה לזה באושר גדוש: מי עולה על מי ביפיו? הוא אמר שהיא כמו שולמית והיא אמרה שהוא כמו יוסף הצדיק...

ג.

פעם בשחק המזל לדודו, להביא אתו כאורח לשבת את ר' שמואל ששמו הלך לפניו כלמדן מופלג, פרפרה נפשו הילדותית של כרמי בין שמחה ועגמה, תקוה ויאוש. ר' שמואל זה, שאיש לא ידע מאין בא ולאן הולך, היה מין תלפיות שהכל פונים אליו עם כל חמור ומסובך, גלוי ונעלם. זה היה יהודי קטנטן, צנום כר' צדוק, עטרת זקן לבן וארוך עוטרת את פניו הכחושים והשקופים שמראה קלף להם, לבוש למשעי ומסודר, ועם כל רצינותו הנראית לעין היה במבע פניו גם צל של בת צחוק ולפעמים קרובות היטיב את לב שומעיו במילתא דבדיחותא. כל דרכו היתה משונה תכלית שינוי מדרכם של שאר העניים. כל עני שבא לעיר, היה מחזר על הפתחים במשך השבוע ובליל שבת ויומו כיבד הגבאי את הבעלי-בתים ב„אורח לשבת". מי שזכה ביהודי הגון בן תורה ויראה ומי בסתם ארחי-פרחי — אין בודקין למזונות; כזה כן זה נתקבל בסבר פנים יפות והסיבה בכבוד.

ר' שמואל לא היה חוזר על הפתחים, בכסף לא היה לו צורך ולמזונות דאגה העיר. בביהמ"ד הופיע תמיד סמוך לתפילת מנחה. אך עמדו רגליו על סיפו חשו חשובי-העיר לקבל את פניו ויבקשוהו להתכבד במקום-כבוד בכותל המזרח. כבוד זה היה למורת רוחו ורק מענוותנות לא סרב. הוא נשאר עומד על רגליו בלי נוע עד תום תפילת ערבית ותיכף אחריה לקח איזו מסכת, השעין את ראשו בכפו השמאלית, ובימנית טייל על השורות המיושנות. מפעם לפעם נפלט מגרונו קול געגועים ותחנונים: „מאמע"!. לא עברו רגעים רבים וחברת לומדים עומדים סביבו, לומד ושאלותיו, לומד לומד וקושיותיו. ר' שמואל אינו נושא את עיניו מספרו, המקשים מרצים לפניו את בעיותיהם והוא עונה לאיש-איש בנחת, בקלות ובפשטות מתמיהה. ולא מעטים היו הבחורים שהודות לתשובותיו סיגלו להם שיטה חדשה בלימוד הגמרא.

כשבית המדרש אשר היה מלא מפה אל פה נתרוקן כמעט, נושא ר' שמואל את עיניו מעל הגמרא ורואה לנגדו איזה בעל-בית העומד בדחילו-ורחימו ומצפה בחדוות נפש לנשיאת עינים זו.

— ר' שמואל, עוד מעט ושעת חצות הגיעה. כבודו בוודאי רעב ועיף. יואיל נא ללכת אתי, אני כבר הודעתי לרעיתי.

— מילא נלך.

הזוכה, משלב את זרועו בזרועו של ר' שמואל והולכים שניהם עקב בצד אגודל וכל הדרך היא בבחינת „נפקי זיקוקין דנור מפומיה דרבי לפומיה דרב" (חולין קל"ז).

ואם בימות החול הספיקה בקשה בעלמא אל הגבאי שיזכה את המבקש באספקת אש״ל לר׳ שמואל, הרי לשבת היתה נחוצה זכות מיוחדת לאכסן אורח נכבד זה. והפעם זכה בו דודו של כרמי.

האמת ניתנה להאמר כי בדיעבד נהנה כרמי מאירוח זה. אמנם יודע הוא גם יודע כי אין הרי הבחינה מטעם הדוד כהרי הבחינה מטעם ר׳ שמואל, אולם יודע הוא עוד דבר מה: נער שהצליח בבחינת ר׳ שמואל, עולה קרנו לא רק בעיני חבריו אלא גם בעיני כל העיר. גדול צער אימת השמא, ברם משוש ההתגברות עליה גדול שבעתיים.

ד.

„שלום עליכם מלאכי השלום״ — מסיימים את התפילות שלפני הקידוש, עושים קידוש ונוטלים את הידים לסעודה.

דגים — מרק — לבו של כרמי מתחיל מרתת: „בוודאי עכשיו — במקום זמירות״.

זוהי דרכו של ר׳ שמואל — במקום זמירות, תורה. „שולחן שאמרו עליו דברי תורה״ פשוטו כמשמעו. האורח מתחיל כבר להפנות את מבטיו אל כרמי. מרים הוא מפעם לפעם את גבותיו הארוכות ונועץ את מבטיו בעיני הנער. כרמי חוגר עוז: מה לי לירוא? הרי הרבי אמר עלי (זאת ספרו לו חבריו) „זה גדל תלמיד חכם״!

— איזו מסכת אתה לומד, כרמיניו? (זוהי החכינא שהוא מוסיף לכל ילד — ניו).

— מסכת כתובות פרק ראשון.

— „כתובות״? ש״ס קטן.

— איזה דף למדת השבוע, בחורי?

— דף ט׳ עמוד א.

— דף ט׳ עמוד א׳? אם-כן אמר-נא לי, מה בין אשת כהן לאשת ישראל ב„פתח פתוח״?

כרמי לא הישלה את נפשו כלל בזה ששאלהו שאלה שתשובתה בצדה; שמע הוא על דרך בוחנו: הוא מתחיל בקל למען היכנס בדברים עם הניבחן כדי שלא יהא נבהל להשיב ואחר-כך הוא מקשה על כל קוץ וקוץ תלי תלים. אך כרמי אינו מן הנבהלים; בידו נקוט כלל — למד עד שתבין את הענין לכל פרטיו ודקדוקיו ואז כל מתנכל לא יוכל לך.

והתשובות קולחות בזו אחר זו ללא מעצור וללא גמגום; חלק כאילו היו מוכנים מראש. הנאתו של ר׳ שמואל היתה כך רבה, שקם ממקומו והמשיך בשאלות בהתהלכו בחדר אנה ואנה — — —.

הבחינה נגמרה. ר׳ שמואל לא אמר כלום. הוא גם מקצת שבחו של הנער אינו אומר בפניו. לדעתו יכול כל נער להיות מורה-הוראה לו רצה. אין איפוא כל רבותא אם נער יודע מה שלומד מפי רבו. לא כן היא דעת הדוד. הוא אמר מיד לכרמי „הואיל וענית כך יפה אקח אותך היום ל„זכר״ ומחר ל„קידוש״.

ה.

כאשר הוגשה אל השולחן התרגימא, נפקד מקומו של כרמי. איהו? איש לא ראהו בצאתו. אך גם לא דאגו לו. מכירים הם אותו ורגיל בפיהם „נער כמוהו, גם בגיהינום לא ישרף".

ולפני ברכת המזון הופיע.

— איפה היית?

— אצל הרבי.

— למה?

— להודיעו כי נבחנתי ע"י ר' שמואל ושידעתי את כל הסוגיה לפרטיה.

— מדוע התמהמהת כך הרבה?

— הרבי רצה לדעת בפרטות את כל השאלות והתשובות.

פה שיקר קצת. אמנם היה אצל ר' מרדכי'לה, אמנם השתהה שם קצת, אבל לא רק זאת היתה סיבת ההתמהמהות; בשובו מאת רבו ציפתה לו פנינה בחוץ ואז נתגלגלה ביניהם שיחה קצרה:

— מאין אתה בא?

— מאת הרבי.

— למה הלכת אליו?

— להודיעו כי ידעתי היטב כל מה שנבחנתי. אמרי לי פנינה, את שמעת איך ידעתי?

— אם שמעתי? איזו שאלה? וכל כך רעדתי!

— מדוע רעדת?

— יראתי פן תכשל חלילה ותתביש ותצטער.

— אני אכשל?

— לא ידעתי שאתה יודע כך הרבה.

— אלא מה חשבת, כמו הגוי ההוא שמדבר תמיד אתך!

— כרמי, זאת לא הפעם הראשונה שאתה מוכיחני על שאני מדברת עם אפרים, מה אני אשמה? אם הוא מדבר אלי לא אענה לו?

— לא שלא תעני לו, אלא כשהוא נכנס את תצאי.

— למענך הייתי עושה זאת, אבל — אומר לך את האמת — הוא מדבר כך ש...

— איני יודעת — — נעים לשמוע. אבל עכשיו הייתי רוצה שנהיה רק אני ואתה בבית ונדבר ונדבר ונדבר! הייתי רוצה שתסביר גם לי את כל השאלות והתשובות.

— שנשוחח הערב באין מפריע, הייתי רוצה גם אני לא פחות ממך, אבל להסביר לך את השאלות והתשובות (את פני כרמי הצעיפה הילה אדומה של זוהר) — זה לא בשביל ילדה... עכשיו עלי למהר לשולחן כי אני השלישי ל„מזומן".

— חבל! חבל מאד!

— היודעת את מה אעשה ?

— מה ?

— אבא הרי אמר שיקחני ל„זכר", אומר לו שרצוני לעיין היום בספר ואז נוכל אנחנו לשוחח.

— טוב ! טוב מאד !

ו.

בשוב כרמי לשולחן, כיבדהו הדוד ב„יה רבון עלם". וקולו הערב היוצא מלב מלא גיל משתפך בחלל החדר. עוזר הדוד ור' שמואל מקיש באצבעותיו על השולחן בעינים עצומות. פנינה מזמזמת גם היא בלחש, (קול זמזומה רק לאזני כרמי מגיע) ואור של שבת, אור של אהבה וקדושה נסוך על כל ועל הכל.

בראות הדוד כי אורחו המכובד נהנה הנאה יתרה מזמרתו של כרמי, אומר לו בקול נמוך :

— לבחור שלנו יש גם הלחנה משלו.

— באמת ? נשמע !

כרמי — פונה אליו הדוד — זמר את אשר הלחנת אתה.

הוא מהסס קצת, מפנה את מבטיו לעבר הדלת ובהבחינו בזוהר המבריק שבעיני פנינה ובארשת החדוה שעל פניה, ציחח קצת את גרונו ובנעימה מלטפת הנוגעת עד הלב, הצליל את קולו : „יבנה המקדש עיר ציון ת-מלא ; יבנה, המקדש עיר ציון תמלא — — עיר ציון תמלא" ובקול תרועת ששון : „ושם שם נשיר שיר חדש וברננה נעלה".

פיזם גם הדוד, עזר גם ר' שמואל וכל הבית נמלא רננת גבורה וכיסופים : „ושם נשיר שיר חדש וברננה נעלה" — — —.

כרמי נשא שוב את עיניו לעבר הדלת ובפעם הראשונה הבחין בעיניה הרושפות של פנינה ניצוצות של דמעות . . .

אתר די ביה יחדון רוחין ונפשין . . .

נתן אבי אביר־ציון

מעשה בסוס עקש

א.

סטנקבה, הוא שם כפר הסמוך לעירה טרווה שבגליציה התיכונית. ישב שם יהודי אחד ושמו משה, אבל כלם קראו לו מוישלה. ושני טעמים לכנוי זה : א) כי היה קטן קומה ; ב) כי היה חביב על כל רואיו. ויפה-מראה היה האיש, עד שאמרו עליו את המאמר : „פני משה כפני חמה". פאותיו הקצרות היו מסולסלות כקפיצים ושער ראשו משי טהור. ועינים היו לאיש זה, כאלו מדברות. ואם חיכו אליך פעם, לעולם לא תשכח

אותן. הזקן המרובע והקצר ומצחו שגובה-בלתי-רגיל לו, העניקו לו הוד של אציל והדר של הוגה-דעות.

אך כל מעלות חיצוניות אלה, היו כאין נגד מעלות רוחו. הוא, יושב-הכפר שאין „מגין" יהודים בו, היה נקרא לערים הגדולות, ומשם היו באים אליו סוחרים ואזרחים להתיעץ אתו בדיני ממונות ובשאר ענינים שבין אדם לחברו. הוא היה אהוב ונכבד על הכל עד שאין בכל הסביבה דומה לו.

והאכרים, בפיהם בשם אחר נקרא: „נש מושוניו", שפרושו: מוישלה שלנו.

אכרי סטנקבה ואכרי הכפרים הסמוכים לה לא היו הולכים לא לעורך-דין ולא לבית-משפט; אם משה'ניו ביניהם, השופטים מיותרים. וידוע היה בעיר המחוז לינסק, כי אין כאיכרי סטנקבה ושכניו, ליושר ולצדק: בבתי המשפט לא נראו ועל סכסוכים ביניהם איש לא שמע. ומדוע? מפני שמוישלה הפיקח, החכם והטוב-לב, בתוכם.

ואם אם היתה מתפללת על בניה בשעת ברכת-הנרות, היתה תחינה זאת שגורה בפיה: „יהי רצון שבני יהיו כמוישלה בן בן-ציון".

ב.

בן-ציון זה שבהליכותיו עם אלהים ואדם היה כצדיק גמור, שבק חייו בעיצומו של חורף. על משה היה לומר „קדיש". הוא קנה לו סוס ומגררה, והיה נוסע בכל בוקר ובכל אחרי-צהרים העירה. הדבר היה עליו לטורח גדול מדי: לנסוע בבוקר ולשוב, ושוב לנסוע ועוד פעם לשוב — היה בזה גם איבוד זמן וגם הזנחת עסקיו.

כתב איפוא משה מכתב לאחותו פיגה, שישבה בריחוק שבע פרסאות מכפרו, ובו ביקש שתואיל לשלוח אליו את יוסי בנה, שיהיה לו לעזר. ובענין לימודיו אל תדאג. הוא ילמד יותר מאשר בבית.

כאשר שמע יוסי את תוכן המכתב, קפץ, צעק וצהל ללא-גבול. אמו ואביו, אחיו ואחיותיו, כולם התענגו על העובדה: מוישלה יטפל ביוסי שלהם.

וכל ילדי הכפר והכפרים השכנים, אשר באו לבית הורי יוסי ללמוד (כי ליפא אביו היה מביא תמיד מלמדים משובחים מן העיר בשביל בנו ובשביל ילדים אחרים בני גילו) קנאו בו: יוסי ישב בביתו של מוישלה וילמד ממנו. הם לא ידעו בדיוק מה טיבו של מוישלה זה, אך לא פעם הגיעו לאזניהם מלים כעין אלה: „לפיגה אח, מוישלה, הלואי על בנינו יאמר".

ג.

היה משה קם בוקר-בוקר ומעורר את יוסי. והנער היה מתגבר כארי לעשות את רצון דודו. הדודה וששת ילדיה ישנים עדין שנה עמוקה. בחלל החדר משתפך ניגון הגמרא. בוקר־בוקר היה מאזין השחר לאותו ניגון, אותה מתיקות, אותה השתפכות-הנפש.

לפני עלות השחר, היו השנים נושקים את הגמרא וסוגרים אותה.

עמד משה לסדר את עניני עסקיו בהם יטפל בעיר במשך היום ויוסי יצא אל האורוה.

ה„אפורה" קיבלה את פניו ב„בוקר טוב" צוהל, והוא ענה לה: „בוקר טוב, אפורתי היקרה". הוא שם מספוא באבוס, קרצף את הסוסה במקרצפת, צחצח אותה במשערת ובכל שעת עבודתו זו, לא הפסיק מלטפה ומדבר אליה כדבר איש אל רעהו. בגמרו את הטיפול בסוסה, היה מוציא את המגררה מן הסככה, מכשירה לדרך, ומתחיל לטפל ברתימה: עד כאן היה הכל עובר בסדר. אבל שימת המתג בפי ה„אפורה" — זאת היתה עבודה להתפקע מכעס: אוהבת ה„אפורה" את החופש וחסל! פעמים אין-ספור היתה מרכינה את ראשה, וכשהמתג כמעט והכנס לפיה — היתה מרימה את ראשה בנדנוד עז, וחוזר חלילה. ואחרי שדולים, נסויים ופינוקים רבים שהיו נגמרים בחתיכת סוכר, היה עולה סוף-סוף בידי יוסי להשיג את הסכמתה.

כשהאיר המזרח, היו השנים כבר בעיר. משה היה נכנס אל בית-הכנסת להתפלל ויוסי היה חוזר הביתה. בארבע אחר-הצהרים היה הנער נוסע עוד פעם העירה ואחרי מנחה-מעריב השנים חוזרים הכפרה.

הנסיעה לפני הצהרים לא היתה נעימה ליוסי. סוסה זו, כשהגיעה לפלג המים, היתה רוח שגעון נכנסת בה, ורק בקושי גדול היה מצליח להעבירה בו ועל קושי זה היה יוסי צריך להתגבר פעמים ביום, בעצמו.

פעם, בשוב יוסי מן העיר ובהגיעו לפלג-המים החוצה את הדרך לשנים, התעקשה הסוסה כל-כך שבשום אופן לא עלה בידו להעבירה. תחילה נענע במושכות, אחרי-כן משך בכוח ברסן, ליטף — הכל לשוא. אז התרגז והתחיל להצליף בה בקצף. הכל לשוא. הסוסה עומדת במרדה. ופתאום, כשפקעה סבלנותה, עשתה „שמאלה פנה" והתחילה לדהור בחזרה אל העיר. היא קיפצה כארנבת ממש. והמגררה הקטנה דוהרת וקופצת גם היא, כצפרדע ענק, בעקבות הסוסה.

ד.

בצאת משה אחרי התפלה מבית-הכנסת, נזדעזע ממראה עיניו. בפתח הדלת עומדת „אפורה", ואד כמו במרחץ עולה מכל גופה. והמגררה — סימני שברים נראים בה. ויוסי — איננו.

לבו פג מפחד: מי יודע איזה אסון קרה? מי יודע?!! גם היהודים שיצאו יחד אתו, והכירו היטב את יוסי כ„שם דבר", לא מהרו הביתה אלא שוחחו על המאורע. ותפילה זכה על שפתותיהם: יהי רצון שלא תהיה שום תקלה חס ושלום. נער מצוין כזה, הלא בו נתקיים במלואו מאמרם של חכמינו: רוב בנים הולכים אחרי אחי-האם. בעזרת השם לא יארע לו כל רע". ורבים מהם נדרו נדרים ונדבו נדבות לשלומו של יוסי.

משה קפץ על המגררה כאילו טולטל לתוכה, לקח את המושכות בידו האחת ואת המקל בשניה, הצליף על ה„אפורה" בכל כוחו ו... רוץ!

הסוסה לא רצה אלא קיפצה והמגררה לא נגררה אלא דילגה. — — ובהגיעו לחצי הדרך, אורו עיניו: מרחוק רואה הוא את יוסי הלבוש מעיל פרוה של הדוד, חבוש מצנפת

שחורה מסולסלת ולחייו העגולות לוהטות מקור — צועד בצעדי טיול. מתחת לבית-שחיו השוט, בידו האחת פנקס, בשניה עפרון, וכותב. צועק משה מרוב שמחה: — יוסי!!

הרים יוסי את עיניו וגם מגרונו פרצה קריאת גיל: הדוד!!

עלה יוסי על המגררה וסיפר את אשר קרה.

— ואתה הושלכת מתוך המגררה? — שואל הדוד ומחייך מרוב אושר שלא ארע לו כל רע.

— חלילה! בראותי כי עקשנית זו אינה רוצה בשום אופן לזוז ממקומה, ירדתי מן המגררה, כרכתי את המושכות מסביב לתומך, לפתי את השוט בשתי ידי והתחלתי להרביץ בה בכל כוחי. ואז שבה חכמה זו העירה.

— מה אתה עשית אז?״ — שואל עוד פעם הדוד וצחוקו הולך וחזק.

— הבטתי אחריה כאחרי מפלצת מרקדת, באין אונים לעצור בה ובאין איש לבקש עזרתו.

— ומה אתה כותב שם?

— עלה במוחי לכתוב ספור.

— ספור?

— כן! ומה הפלא? חרוזים כתבתי כשהייתי עוד ילד.

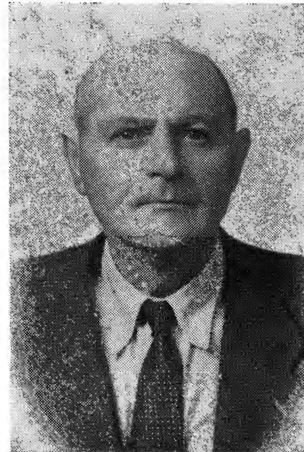
— ומה שם ספורך?

— „אפורה העקשנית״.

זה היה ספורו הראשון של יוסי, שנודע ברבות הימים כסופר בישראל.

שמעון פרידלנדר

יד לידיד

תמונת המחבר

כשהכרתיו היה כבר קרוב לששים. במקרה נתודענו, ברם היתה זאת התקשרות ממבט ראשון. חוטים בלתי נראים נשתזרו בינינו והתמידו עד מותו. ראיתי לפני אדם מוזר המשתדל שלא יכירו אותו, המסתיר יותר משמגלה ודוקא זה ענין אותי, גרה אותי. השתדלתי מאד להכיר אותו ונצלתי כל הזדמנות להפגש אתו, אבל מה שקשר אותו אלי לא הבינותי אז, הרגשתי רק שהקשר בינינו לא ינתק עוד.

מוזר ובודד היה האיש ומוזרים היו חייו. את חייו חי לא כמו שרצה, לא כמו שקוה, אלא כמו שאלצה אותו הסביבה והחיים האלה גרמו לקרע בנשמתו, בדדו אותו. יצא לו להרויח את לחמו בסביבה לגמרי זרה לרוחו ובכדי לא להתנון בכל וכל, היה מוכרח ליצור לו חיים פנימיים ולהתבצר בהם. בחוטי תיל גדר אותם ועין זרה לא השכילה להציץ פנימה. כשהכרתיו כבר יותר והוא גם הרגיש שאני מכירו, לא דבר ברצון בכל זאת, על חייו אלה.

לאט לאט התחלתי להבין מאין נובעות המוזריות והבדידות בחייו. הפכפך היה, אור וצל התנגשו תמיד בחייו. מצד אחד איש הרגש העצום, בעל מאויות גדולות, חוזה בהקיץ, בעל דמיון עשיר וצמאון לדעת, ברם מהצד השני היה רציונליסט עד לשורש נשמתו, בעל שכל קר ויבש, במובן ידוע גם ציני, חטטן, חפש בכל את המטרה, את התכלית, את הלא-נמצא. אך לפעמים היה שואל את עצמו, למה בכלל לחפש תכלית בחיים? מי אומר שצריכה להיות תכלית? הוא רצה בזה להשתיק את היתוש במוחו, את ההגיון הקר והיבש שלו.

מוזרות היו גם השקפותיו על החיים בכלל. לא השכל אלא דוקא הרגש, הווה, לפי דעתו, את החלק האלוהי שבאדם. השכל המעשי הוא, לפי דעתו, רק ההמשך של האינ-סטינקט, הפרימיטיבי והחיתי, הנשאר לפלטה מלפני היות האדם. מלא פרדוקסים היה: בלי אמונה, בלי אל מצד אחד ומצד שני בעל רגש דתי עמוק, נפש חסידית. הוא התהלך בלבירינט החיים, חטט וחפש, ברם את דרכו לא מצא עד סוף ימיו... הכל היה אצלו דבר והפוכו: אמיץ ופחדן, אקסצנטרי ומרוכז, סבלן כמעט סטואי ומחוסר סבלנות, אהב את הבדידות וחפש לפעמים את החברה, אינדווידואליסט מושבע המתקומם נגד השתעבדות אישית, נגד השקרים המוסכמים של חיי החברה, אבל לא מוכשר ללחום נגד התופעות

השליליות האלה. הוא היה יותר מדי חלש כדי ללחום ויותר מדי חזק כדי להכנע ולכן התרחק מחיי החברה.

היינריך היינה ממשיל את חיי היהודי לחיי כלב. כל השבוע חי היהודי ככלב ורק בשבת מרגיש הוא את עצמו כבן מלך, כחתן של שבת מלכתא. ככה גם עברו חייו; היום לעבודה בסביבה זרה לרוחו ובלילה חי את חייו הוא, בין ספריו וחלומותיו... —

בדרך כלל לא דבר הרבה ושעות, לפעמים גם ימים שלמים, עברו עליו תוך שתיקה כמעט מוחלטת, ברם לפעמים תקף אותו בולמוס הדבור ואז היה מדבר שעות על שעות. הרבה בלינו יחד, דברנו והתוכחנו, או יותר טוב, הוא דבר והתוכח עם עצמו ואני שתקתי והאזנתי. זאת היתה אולי הסבה שהוא התקשר אלי, אם כי הייתי הרבה צעיר ממנו. הוא מצא בי מאזין נאמן המשתדל לא לאבד את חוט מחשבותיו. הוא ידע על הקרע בנשמתו, על הפכפכנותו, אולם לא השתדל אפילו לאחות את הקרע, מסבה פשוטה; הוא לא מצא בו דופי. חיי אדם, היה אומר, גם כן לא עוברים בקו ישר, לא מאוזן ולא מאונך, אלא בצורה לולינית.

הוא אהב את החיים, אבל היה בו משהו שמנעו מלנצלם, מליהנות מהם. אולי היתה זאת העירה, הקרתנות, שלא נתנה לו ליהנות ואולי היה זה משהו אחר, מניעה אחרת, אני לא יכלתי להוציא ממנו את הסבה האמתית.

הוא לא פעם הטעים, שבילדותו היה אחר, לגמרי אחר! בילדותו אהב לצאת מחוץ לעיר באביב וליהנות מהתחדשות היקום, עת שמש האביב עוזרת לניר הלח לזרוק מעליו את מעטת החורף שלו, את התכריכים הלבנים ולעוררו לחיים חדשים. הוא היה בוסס רגליו בשלג הנמס ומחפש את נצני „פעמוני השלג" הדוחפים את ראשיהם הלבנים מתחת לשלג, הדוחקים את הקץ, כאלו נמאס להם כבר להיות טמונים באדמה, בחושך, ורוצים ליהנות מזיו השמש. הוא לא הבין למה היה צריך הקב"ה לברוא מלאך לכל גבעול, לכל עשב שיכריח אותו לגדול, הלא ממילא היה גדל, הלא תענוג הוא לגדול.

בהיותו מטבעו בעל טמפרמנט סוער, היה לא פעם יושב ונהנה מהשתוללות זבובי-האור ברקוד הפראי שלהם מסביב למנורה, חינגת החתונה והמות שלהם יחד. לאיזו תכלית? כן! מצא! ישנה תכלית! להמשיך את קיום המין! זה הכל! גם לאדם אותה התכלית, אין תכלית אחרת בטבע, אין האדם יותר מיוחס מאשר זבוב-האור. תכלית אחת לכל היצורים! לדעתו, כל הדתות, המתאמצות ומשתדלות למצוא איזה שהוא טעם ותכלית לחיי אדם עלי אדמות, מתכוונות רק לרסן את ההמון, למנוע תוהו ובוהו בחיי החברה ואולי גם לנחם את האדם באשר הוא אדם, שיש טעם לסבלו, שיש המשך אחרי המות, שיש גמול, אבל לא יותר. על השאלה מהי תכלית של קיום המין, של המשך הקיום בכלל, לא נמצאה ולא תמצא כל תשובה. זהו, לעת עתה, למעלה מהשגת אנוש.

השאלה עתיקת הימים: מה עדיף, שכל או רגש, בחרה בו כמקום ההתגוששות והמלחמה הזאת השתוללה בקרבו באכזריות, הפילה חללים ככל מלחמה והחלל היה הוא עצמו.

היו בו שני מיני חיים, (אם אפשר בכלל להתבטא כך), הוא היה אדם בעל שתי נשמות.

שני עולמות התרוצצו בקרבו, אחד עדין, מלא רגש ולב, הרואה בחיים רק את היפה, רק את השושנה ולא את החוח, לא את הצל רק את האור, רואה באדם רק את הטוב ומאד רצה ליהנות מחיים כאלה. הוא ראה את העולם כשהוא צוחק, בלי מטרה, בלי תכלית, או יותר טוב, אותה האי-תכליתיות שישנה לשושנה היפה המפיצה ריח נעים מסביבה, המרהיבה את העין במחלצותיה הססגוניות, שלבשה במיוחד כדי לשדל את הדבורים היתושים הקטנטנים שיבקרוה, „שידגדגוה" ופותחת לפניהם את המקומות הכי צנועים בגופה ומפקירה להם „בתוליה", כדי שיפרו אותה בזרע שלה עצמה, שיצרה בחלומות הכי יפים והכי טהורים בחייה הקצרים. נו, אדרבה! איזו תכלית יש לה, לשושנה, בזה אם לא קיום המין בלבד? אחרי שגמרה השושנה את תפקידה, היא גוועת אט אט מתוך זכרונות נעוריה. ולמה דוקא צריך אדם תכלית?

אולם היה בו גם עולם אחר, קר, יבש ועצוב שראה בכל רק את האפס הגדול, שכל קר, ציני, שחפש בכל את התכלית, שכל, שהראה לו את השעה אחרי התענוג, אחרי ההנאה ועל ידי זה זרק טפות סם מות בחלום חייו וברגשותיו, ועם „הלא-כלום" שלו, האכזרי והמוחלט, דרס את נצני החיים העדינים ביותר, בעודם באבם, בנשמתו ולא נתן לו ליהנות מן החיים.

כל ימיו היה מצטער על שלא ניחן בכשרון להביע את עצמו בכתב, ואפילו הסבריו בעל פה היו לרוב מגומגמות ולא הביעו את זה שרצה להביע. הוא לא היה מחונן להקרים עור ובשר על רעיונותיו ואם השכיל אי פעם להביע איך שהוא איזה רעיון, יצא הוא מתחת ידו, חוור וחלש, לא בשל, לא מלוטש, לפעמים הבר עם התבן ביחד. הסבה, לדעתי, היתה: מחשבותיו רצו מהר מדי ולכן לא עלה בידו לגבשם.

הוא ידע את חסרונו זה ומאחר ולא היה לו ידיד טוב אתו יכול היה להחליף את רעיונותיו שענינו אותו, הסתגר בתוך עצמו ושמר על חייו הפנימיים, מחשש שלא יבינוהו.

איש זה בנה לו קן משלו מגרגרי חול שלקט ואסף, כצפור, וככה עברו חייו. המאושר היה האיש בחייו? לא וכן, יותר לא מאשר כן. אפס גדול היה תמיד לנגד עיניו וגם חייו הפנימיים לא היו ריקים ממנו. הרגש געש, מאוייו הכמוסים פרחו, חלומותיו פעלו במלוא המרץ, אולם לרוב נקבר הכל תחת אש האפס. הוא נשא אש תופת בקרבו ואוכל לאט לאט באשה. הרמץ כסה לאט את הכל, כמו אפר הלבה. שלהבת החיים געשה, רעשה בקרבו ובכוח לא אנוש השתדל לנתק את השלהבת מהפתילה ונשאר לכן קרח מכאן ומכאן.

כשנפל לערש דוי, ממנו לא קם עוד, שלח לקרוא לי, אצתי אליו ומצאתיו שוכב בעינים עצומות. כשהרגיש בבואי, פתח את עיניו הלאות, שלקו בסוף ימיו ובקש את בני ביתו להשאירו לבדו אתי. על שאלתי איך מרגיש, ענה לי בשפה רפה ובחיוך קל „טוב שהגעתי כבר עד הלום, אל תנוד לי, כי רחמנות עלי, כל ימי שנאתי! רק בקשה לי אליך; בעת גסיסתי תדליק את הפטפון ותשמיע לי את „הסרנדה של שוברט". אני משתוקק שחלומות חיי יתמזגו עם הצלילים היפים והנוגים האלה, בעת שהלב יפסיק לפעול יקלוט

עוד המוח את המנגינה הנפלאה הזאת. נא! תדליק!" ולא יסף... הוא גוע בשקט, בלי אנחה. גם בחייו לא נאנח.

צלילי שוברט התמזגו עם בכיתם החרישית של ב"ב והיוו סימפוניה עצובה לחייו שדעכו וגועו. שלוה עילאית היתה נסוכה על פניו המתים והבלים. כנראה שהספיק עוד לשמוע ולהרגיש את הצלילים.

הרבה שנים עברו מאז ובכל סתיו, בתקופת השלכת, עת השמש ממעטת את חומה, עת הרוח מרקידה, רקוד שדי, את העלים הצהובים והבלים, כדברים שאין בהם עוד כל חפץ, עת השמים הכחולים מתעטפים בעבים שחורים — חומים, המסתירים את המרחב האין-סופי והמזילים דמעות על גורל יצורי היקום ההולכים ובלים, — עולה זכרונו לפני. במובן ידוע היה הוא סמל הסתיו. גם במותו מוזר ובודד היה כמו בחייו.

ואם ישאל הקורא: מי האיש? — רצונו של אדם זה כבודו — ורצונו של ידידי בחייו היה להיות רואה ואינו נראה, מכיר ובלתי מוכר, ואם בחייו כך, במותו לא-כל-שכן, ועל כן מחשש פגיעה בכבוד שמו, איני מגלהו. ברם אנשי לינסק, אשר הכירו היטב את תושביה, לא יקשה עליהם לשוותו לנגד עיניהם.

שמעון פרידלנדר

צוריקגעפונען

ווען זיין מוטער איז אוועק איר אייביקן גאנג, איז ער נאך קיין גאנצע 5 יאר ניט אלט געווען. בעצם קען מען זאגן, אז ער איז געווען דער נישט דירעקטער גורם פון זיין מוטערס טויט. נאך מיידלווייז האט זי זיך געדאקטערט, און די דאקטוירים האבן די עלטערן געראטן, זי נישט אזוי שנעל חתונה צו מאכן, ווייל איר הארץ איז נישט געווען אינגאנצן בסדר. נאך דער חתונה האט זי זיך אפילו גאנץ גוט געפילט, אבער די דאקטוירים האבן זי געווארנט נישט צו פארגיין אין טראגן, זאנסט קען זיין אן אומגליק. דער מאן האט נישט איינמאל געפרווווט משפיע זיין אויף איר, זי זאל שלום מאכן מיטן געדאנק נישט צו האבן קיין קינד. „טובה — פלעגט ער איר נישט איינמאל זאגן — גלייב מיר, דו ביסט מיר ליב און טייער, אן א קינד ווי מיט א קינד און על פי התורה דארף דער מענטש נישט אריין אין א זיכערע סכנה". זי אבער האט נישט געוואלט שלום מאכן, צו בלייבן אן א קינד איר גאנץ לעבן און זיבן יאר נאך דער חתונה האט זי געהאט דאס קינד.

תיכף נאך דער געבורט האט זי אנגעהויבן צו קרענקען און וואס ווייטער איז אלץ ערגער געווארן. זי איז מער געלעגן ווי ארומגעגאנגען און נישט באדארפט זיך אפגעבן מיטן קינד. אן אם האט דאס קינד אויפגהאדעוועט, דער יתום האט זיין מוטער נישט געקענט.

נאכן יאר פון זיין מוטערס טויט, האט זיין פאטער חתונה געהאט מיט זיין מוטערס יונגערע שוועסטער און דא האבן זיך ערשט אנגעהויבן די אמתע צרות. דאס לעבן צווישן די צוויי שוועסטערס איז קיינמאל נישט גוט געווען, די יונגערע איז אלעמאל געווען ניידיש דער עלטערער, הלמאי מען האט אין דער היים זי, די עלטערע, מער ליב און מען גיט אויף איר מער אכטונג ווי אויף איר. זי האט זיך נישט געוואלט רעכענען דאמיט, אז די עלטערע איז קרענקלעך און פאדערט מער השגחה. איבערהויפט איז די שנאה געוואקסן נאך דער עלטערערס חתונה.

בעצם האט די יונגערע, איר שפעטערדיקן שוואגער, פריער דערקענט ווי איר שוועסטער און פלעגט מיט אים טיילמאל שפאצירן. נאכדעם ווי ער האט אמאל באזוכט אין דער היים די יונגערע, האט ער זיך צופעליק, באקענט מיט דער עלטערער, און כאטש די יונגערע איז געווען שענער, האט די עלטערע געהאט אין זיך עפעס וואס האט דעם יונגנמאן, צוגעצויגן. דערצו נאך איז די עלטערע געווען מער אינטעלעגענט און אויך די עלטערן זענען געווען מער אינטערעסירט, די עלטערע פריער חתונה צו מאכן, איבער-הויפט נאך אז זי איז געווען קרענקלעך. אזוי איז אויסגעקומען, אז דער יונגערמאן איז גאר געווארן איר שוואגער אנשטאט צו זיין איר מאן.

זי דערוויייל איז געבליבן זיצן און די שנאה און קנאה האט געהאלטן אין איין וואקסן. דער שוועסטער איז זער גוט געגאנגען, דער מאן איז געווען א געראַטענער און מצליח געווען אין לעבן. ער האט געהאט א הארטסקלאד פון מעל און געווען פאר-מעגלעך. די יונגערע האט איר קנאה און שנאה פאר איר עלטערער שוועסטער נישט באהאלטן און די קראנקע האט עס גוט געפילט. עס איז איינמאל אזוי ווייט געקומען, אז די קראנקע שוועסטער האט איר איינמאל געזאגט, אז זי קען איצט צופרידן זיין, ווייל זי וועט שוין לאנג נישט אנציען און זי וועט קענען חתונה האבן מיט איר מאן. די קראנקע האט זיך נישט טועה געווען, די יונגערע האט טאקע אויף דעם ארויסגעקוקט און געווארט אויף איר שוועסטערס טויט, אזוי גרויס איז געווען די שנאה!.

די יונגערע איז געווען א גרויסע עגאאיסטין און שלעכט בטבע און די שנאה צו דער מוטער איז איבערגעגאנגען אויפן יתום. איבערהויפט איז די שנאה צום יתום געוואקסן, א פאר יאר נאך דער חתונה, ווען זי האט שוין זיכער געוווסט, אז זי וועט קיינמאל נישט קענען האבן קיין קינד.

זי האט דאס קינד געפייניקט, געשלאגן, פארנאכלעסיקט און געהאלטן אין איין מסרן אויף אים פארן פאטער. דער פאטער האט דאס קינד זער ליב געהאט נאר אזוי־ווי ער איז געווען אלעמאל פאר׳טרוד אין די געשעפטן, האט ער נישט געוווסט, ווי זי באהאנדלט דאס קינד. מיט דער צייט איז אים אויפגעפאלן איר כסדר׳דיק מסרן און די צוגעלייגטקייט פונעם קינד. ער האט זיך אנגעהויבן מער אפצוגעבן מיטן קינד און דאן ערשט האט ער דערקענט איר שלעכטן יחס צו אים. ער האט זי נישט איינמאל אויסגעמוסרט פאר איר שלעכטן יחס, אבער עס האט גאר נישט געהאלפן. אדרבה! נאכן אויסמוסרן איז זי נאך ערגער געווארן. דאס הארץ האט אים געבלוטיקט און ער האט

געזוכט אן אויסוועג, אבער ווו געפינט מען אים? ביי איר האט גאר נישט געהאלפן, נישט מיט גוטן און נישט מיט בייזן און אפילו פון זיין דראען מיט א גט, האט זי זיך אויסגעלאכט. גארנישט האט געהאלפן דעם קוועלנדיקן גיפט אפצושטעלן. די שכנים ארום האבן פון דעם אלעם געוווסט און זי נישט אנדערשט גערופן ווי די מ ר ש ע ת.

דאס קינד האט געוווסט, אז דער פאטער האט אים ליב און אז ער איז גאר נישט שולדיק, פונדעסוועגן האט ער אויף אים נישט איינמאל פאראיבל געהאט הלמאי ער לאזט דאס צו, זי זאל אים אזוי שלאגן.

ווען דאס קינד איז אלט געווארן 8 יאר, האט אים דער פאטער אוועקגעשיקט צו ויינס א ווייטלייפיקע משפחה אין א שטעטל אין מזרח גאליציע, א קינדערלאז פארפאלק, זיי זאלן אים אויפהאדעווען. דאס פארפאלק איז געווען ארעם און דער פאטער האט זיי גוט באצאלט.

דאס קינד איז ערשט דארט צו זיך געקומען און דער יחס צו אים איז זער גוט געווען. ער האט ערשט איצט א היים געפונען. פון צייט צו צייט פלעגט דער פאטער זיך אפרייסן פון זיינע געשעפטן און אים באזוכן. פון דער שטיפמוטער האט ער מיטן פאטער קיינמאל נישט גערעדט, ער האט זי נישט ווייניקער פיינט געהאט, ווי זי אים.

דער יחס פונעם פאטער צו דער שטיפמוטער האט זיך אויך זער געענדערט צום שלעכטן און זי האט געפילט, אז דער מאן הייבט זי אן פיינט צו האבן.

ווען דער קריג אין יאר 1939 האט אויסגעבראכן איז דער יתום 10 יאר אלט געווען. די רוסן האבן באזעצט ביידע שטעטלעך, אי ווו דער פאטער האט געוווינט, אי ווו דער יתום האט זיך אויפגעהאלטן. די רוסן האבן זיין פאטער פארשיקט קיין סיביר אלס קאפיטאליסט. זיין ווייב איז אפילו מיטגעפארן מיט אים, זי איז געבליבן אין אן אנדער ארטשאפט און דעם מאן האט מען פארשיקט אין אן אויסבעסערונגס-לאגער, ווו איינער האט נישט געוווסט פונעם צווייטן אויב מען לעבט אפילו.

ווען די נאצישע ווילדע חיות י״ש האבן אינעם יאר 1941 באזעצט מזרח גאליציע, זענען דאס פארפאלק מיטן יתום, אנטלאפן קיין רוסלאנד. פון הונגער און קעלט איז דער פעטער באלד דארט געשטארבן און דער יתום איז געבליבן מיט דער מומע און ביידע האבן געהונגערט. וואהין זיין פאטער איז אהינגעקומען און אויב ער לעבט בכלל, האט ער נישט געוווסט.

נאכן שיקארסקי-סטאלין הסכם, איז דער יתום, שוין אלס 14 יעריק יינגל, מיט דער דאמאלסדיקער יווגנט עליה, דורך טעהעראן, געקומען קיין ארץ ישראל. דא האט ער געלערנט אין א האנדווערקער שולע און געווארן א פיינמעכאניקער.

נאך דער מלחמת השחרור, אין וועלכער ער האט זיך שטארק באטייליקט און אויך געווען פארוואונדעט, האט ער חתונה געהאט מיט א מיידל, וועלכע ער האט נאך געקענט פון דער יוגנט עליה, מיט וועלכער ער איז צוזאמען געקומען פון טעהעראן. די מיידל איז געווען א קיילעכדיקע יתומה, אירע טאטע מאמע זענען אין רוסלאנד געשטארבן. זי איז געווען זער א געראטענע, קלוג ארבעטסזאם און א גוטע בטבע.

דיביידע יתומים האבן זיך געשאפן א ווארעמע היים, ער האט געארבעט אלץ פיינמעכאניקער אין א פאבריק און זי האט געהאט א פאסטן אין וויצ״ו. דורך ארבעט און פלייס איז זיי געלונגען, מיט אייגענע כוחות, זיך גוט איינצואורדנען און נישט איינער האט דאס פארפאלק מקנא געווען מיט זייער שיין און רואיק לעבן.

די צייט האט פארנארבט די ווונד און די זכרונות פון דער שטיפמאמע, עס האט אים אבער שטארק וויי געטון דאס גארנישט וויסן, וואס מיט זיין פאטער איז געשען. ער האט פון זיין געבורטס־שטעטל קיינעם נישט געקענט און דאדורך נישט געהאט ביי וועמען זיך נאכצופרעגן.

די ווייב זיינע האט געקענט זיין גאנצע פארגאנגענהייט, ווי אויך אלעס וואס ער איז אויסגעשטאנען פון זיין שטיפמוטער. זי האט אויך געקענט זיינע טיפע געפילן צו זיין פאטער, ווי געערט ער איז געווען ביי אים.

איינמאל, זיצנדיק ביים ראדיו, האבן זיי געהערט, אז א פרוי שרה וואלדמאן, פון דער היים צווייפל, זוכט א קוזין מיטן נאמען שמואל פערל. דערהערנדיק די ידיעה איז ער שטארק בלאס געווארן און פארמאכט דעם ראדיו. כאטש ער האט נישט געהערט דעם נאמען פונעם שטעטל, האט ער באלד פארשטאנען אז דאס מיינט זיין שטיפמאמע. א לאנגע צייט איז ער געבליבן זיצן פארטראכט, זיין ווייב האט אים נישט געשטערט. פלוצים האט ער גערעדט ווי צו זיך, „די מרשעת ווייסט אוודאי, וואס ס׳איז געשען מיטן טאטן, איך אבער קען נישט רעדן מיט איר״.

א שטיקל צייט שפעטער, קומענדיק אהיים פון דער ארבעט, האט ער זיין רותן געטראפן שטארק פארוויינט. ער איז געבליבן שטארק דערשראקן, געגלעט איר און געפרעגט פארוואס זי האט געוויינט. „נאכדעם ווי ס׳איז געווען אין ראדיו די ידיעה וועגן דיין שטיפמאמע״, האט זי אנגעהויבן, „האב איך זיך פארבונדן מיט דער סוכנות און אויסגעפונען אין וועלכער מעברה זי געפינט זיך און היינט האב איך זי באזוכט״.

אויסגעבנדיק זיך אלס פקידה פון וויצ״ו, האט זי באזוכט עטלעכע צריפים פון דער מעברה, כדי נישט צו ווערן אויפפעליק, ביז זי איז צוגעקומען צום צריף ווו די שטיפ־מאמע געפינט זיך, מיט נאך 5 עלטערע פרויען. זי האט ביי יעדער פון די פרויען אויפגענומען די פערזאנאליעס און יעדע געפרעגט וואס זי קלערט צו טון, ביז זי איז צוגעקומען צו דער שטיפמאמע. יעדע פרוי האט געהאט פארשידענע פארלאנגען און פאדערונגען, זי אבער, די שטיפמאמע, האט גאר נישט געפאדערט און גאר נישט פארלאנגט. זי האט נאר געבעטן, ווען מעגלעך, צו געבן איר ארבעט אין א בית יתומים, נאר פארן בלויזן עסן, זי איז גרייט די שווערסטע ארבעט צו טון. רות דערציילט ווייטער, „איך האב פאר זיך געזען אן אלטע צעבראכענע פרוי, דעפרימירט, מיט צוויי אויסגעלאשענע אויגן, פארזונקען אין זיך, נישט פארלאנגענדיק גארנישט מער פונעם לעבן. דאס פנים האט נאך געוויזן שפארן פון אמאליקער שיינקייט. „פון אנפאנג״, דערציילט רות ווייטער, „האט זי זער פלעגמאטיש געענטפערט אויף מיינע פראגן, נאר ערשט, ווען איך האב זי געפרעגט וואס ס׳איז געשען מיט איר מאן, איז זי אויסגעבראכן אין א יעמערלעך געוויין.

זי האט מיך געבעטן, ווען מיין צייט ערלויבט מיר, איר צו שענקען אביסל צייט, און זי האט מיר דערציילט איר לעבנסגעשיכטע, איר ביאגראפיע, גענוי ווי איך האב זי געקענט פון דיר. זי ווייסט נישט ווו דער טאטע איז אין רוסלאנד אהינגעקומען, ווייל מען האט זיי אין רוסלאנד צעשיידט. אים האט מען פארשיקט אויף 10 יאר אין א קאנצענטראציע-לאגער אלס „קאפיטאליסט". „ווען", האט זי זיך אליין געפרעגט, און געוויינט, „האט ער עקספלאטירט? אז סך הכל איז ער געווען אזא מזג טוב, וואס מ'טרעפט זעלטן א זעלכן, ער האט א פליג נישט אנגערירט, אלע אין שטעטל האבן אים געערט און געשעצט נאר איך עגאאיסטין, מרשעת", דערציילט זי ווייטער, „האב נישט געוואוסט וואס איך פארמאג און אים פאר זיין עדלקייט מיט שטיינער באצאלט. א שד איז אין מיר געווען. איך האב זיין איינציק קינד, וועמען ער האט זער ליב געהאט, מיין אייגענער שוועסטערס קינד געברענט און געבראטן און פארטריבן פון שטוב. ערשט איצט, אין די ווייטע ווייסע שטעפעס אין רוסלאנד, אליין עלנד ווי א שטיין, האב איך מיך דערקענט, וואס פאר א שלאנג איך בין געווען און אז דער רבש"ע איז גערעכט וואס ער האט מיך אזוי שווער באשטראפט. ווי לעבעדיק שטייט מיר דאס קינד פאר די אויגן, מיט זיין טרויעריק, קלוגן בליק, ווי איינער פרעגט: פ א ר ו ו א ס ? ווי א קאשמאר פארפאלגט מיך זיין בליק! דורכדעם וויל איך ארבעטן אין א בית יתומים, אפשר וועט די ארבעט דארט ביי די יתומים, אביסל מכפר זיין אויף מיין פארברעכן, ווי איך האב קעגן דעם יתום געהאנדלט. ווען איך וואלט געוואוסט אז ער לעבט ערגיץ, וואלט איך געפאלן צו זיינע פיס און געבעטן מחילה ביי אים, דעמאלט וואלט איך געקענט גיין רואיק אין קבר, אן די געוויסנסביסע, אבער ווו לעבט ער? . פון לעבן וויל איך שוין גארנישט מער, איך האב אויך נישט קיין רעכט צו וועלן!, נאך מיין נידערטרעכטיק האנדלען קעגנאיבער דעם קינד און מיין מאן". זי האט פארענדיקט און זיך ביטער צעוויינט, דערציילט רות ווייטער. די רעסטלעכע 4 ווייבער פונעם צריף האבן געשאקלט מיט די קעפ און מיט-געוויינט. איך האב זי געפרוווט טרייסטן, דערציילט ווייטער רות, אבער מיט וואס קען מען, אזא דערשלאגן מענטש, וואס ווערט פשוט אויפגעפרעסן פון געוויסנסביסע, פון חרטה און צער, טרייסטן? איך האב זי דאן געפרעגט, ווי אלט דער יתום וואלט געווען געקענט איצט זיין און ווי זיין פארנאמען איז געווען. זי האט מיר געענפערט, אז ער וואלט איצט אלט געווען 23 יאר און זיין נאמען איז געווען, אלי. איך האב איר דאן געזאגט, אז אין מיין שכנות וווינט א יונגערמאן, וואס הייסט וואלדמאן און קען בערך אין דעם אלטער זיין, איך ווייס אבער נישט זיין פארנאמען. דערהערנדיק דאס האט זי אנגעהויבן צו קושן מיינע הענט, געוויינט און געבעטן, איך זאל מיך אינטערעסירן ווי זיין פארנאמען איז און איר תיכף שרייבן. זי האט מיך אויך געבעטן מיין אדרעס און איך האב איר געגעבן מיין מיידלישן נאמען. זי האט צוגעגעבן, אז טאמער וועל איך פארגעסן איר צו שרייבן, וועט זי זיך ארויסלאזן צו פוס קיין תל אביב, ווייל געלד אויף הוצאות האט זי נישט. איך האב איר געוואלט איבערלאזן א פאר פונט אבער זי האט נישט געוואלט נעמען קיין געלד.

איך האב זיך קוים געקענט איינהאלטן ביז איך בין אין שטוב געקומען און געוויינט ביז איצט" זי האט פארענדיקט און געבליבן זיצן מיט א אראפגעלאזטן קאפ.

ער איז געווען שטארק באטראפן פון רות'ס דערציילונג. נאך א לאנג שטילשווייגן, האט ער צארט אויפגעהויבן איר קאפ און געקוקט איר גלייך אין אירע שיינע, פארוויינטע אויגן. „רותי יקרה", האט ער געזאגט ווי צו זיך אליין, „וואס טוט מען, ווי האנדלט מען". „וואס מען טוט אליהו ?", זי האט אים געגלעט און ווייטער פארטגעזעצט, „איך פארשטיי דיך, איך פיל מיט מיט דיר, איך ווייס ווי זי האט קעגן דיר געהאנדלט, אבער, טייערער, האסט שוין אמאל געזען עפעס אויפגעבויעטעס פון שנאה ?. דער מענטש איז א קנעכט פון זיינע נידריקע אינסטינקטן, ווי קנאה און שנאה, אבער דער מענטש, וועלכער האט נאך וועלכע פרעטענסיעס, אנגערופן צו ווערן א קולטורעלער מענטש, א מענטש מיט א מצפון, מיט א געוויסן, דארף באקעמפן אין זיך די מיאוסע אינסטינקטן. דאס מענטש איז דורכגעפרעסן מיט חרטה און צער און וועט אונזער געוויסן רואיק זיין, ווען מיר וועלן זי דארט אזוי לאזן איינגיין ?" אליהו האט זיך אויפגעשטעלט, איר אויסגעקושט אירע פארוויינטע אויגן און מיט ווארעמקייט איר געזאגט, „רותי טייערע, דיינע פאר ווערטער האבן מיך איבערצייגט, אז מען דארף פארגעסן. אמת עס איז מיר זער שווער, אבער מ'מוז. זי איז געווען מיין טאטנס ווייב, מיין מוטערס שוועסטער, קום, מיר פארן ארויס און ברענגען זי צו אונז.

וויאזוי די באגעגעניש איז פארגעקומען, בין איך צו ארעם אין ווערטער דאס איבערצוגעבן. ווי נאר רות און אליהו זענען אריין אין צריף און זי האט אליהון דערזען, איז זי גלייך געפאלן אין חלשות און עס האט לאנג געדויערט ביז מהאט זי דערמאטעוועט. נאכדעם, ווען זי איז אביסל צו זיך געקומען, האט אליהו געזאגט צו איר, זי זאל צוזאמענ-נעמען אירע זאכן און מיטגיין מיט אים. אויפן גאנצן וועג האט קיינער קיין ווארט נישט גערעדט. זי איז געזעסן אין דער טאקסע, צווישן אליהון און רותן, יעדער איז געווען פארטון אין זיינע אייגענע געדאנקען. ביים אראפגיין, האט זי רותן געבעטן, זי זאל מיט איר מיטגיין. „אוודאי וועט זי מיטגיין, ווי דען וועט זי גיין ?" האט אליהו געזאגט מיט א שמייכל, און צו רותן וועגדנדיק האט ער צוגעגעבן „רותי, דו ווילסט מיך איבער-לאזן ?". „דיך איבערלאזן ? חלילה, קיינמאל נישט", האט זי אים ארומגענומען און געקושט און צו די שטיפמוטער ווענדנדיק, האט זי צוגעגעבן „ער איז דאך מיין מאן". „ביז הונדערט און צוואנציק יאר, אמן", האט די שטיפמוטער געזאגט און וויינענדיק איבערטרעטן די שוועל.

ביסלעכווייז איז שרה צו זיך געקומען. זי האט דורכגעמאכט א גרויסע גייסטיקע קריזע. פון אנפאנג האט זי זיך געשעמט אליהון אין די אויגן צו קוקן, אבער רות האט פארשטאנען וויאזוי אומצוגיין מיט איר. זי האט איר איבערגעבן די גאנצע באלבאטישקייט פון דער שטוב, כדי זי זאל נישט פילן, אז מ'גיט איר אומזיסט צו עסן און כדי זי זאל זיין פארטון.

מיט א יאר שפּעטער האָט זיך די משפּחה פּאַרגרעסערט, עס איז צוגעקומען דער קליינער יונה (זיין מוטער האָט געהייסן טויבע). שׂרה האָט דאָס קינד אַרומגענומען מיט אַזויפיל ליבע און איבערגעבנקייט, אַז רות האָט אויפגעגעבן דעם געדאַנק, איבערצולאָזן איר אַרבעט, כּדי זיך אָפּצוגעבן מיטן קינד. רות האָט איינגעזען, אַז זי האָט זיך אויף וועמען צו פאַרלאָזן און זי האָט זיך נישט טועה געווען.

.2

מיט א צייט שפּעטער, האָט רות איינמאָל געלעזן אין דער צייטונג א מודעה אַז דער אַרגון פון דעם שטעטל, וווּ איר מאַן איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרן, אָרדנט איין א הזכּרה פאַר די אומגעקומענע, עשׂרה בטבת, אינעם טאָג וואָס איז באַשטימט, אַלס אַלגע-מיינער יאָרצייט טאָג פאַר אַלע אומגעקומענע. אַזוי ווי זי האָט געוווּסט ווי שטאַרק אליהו איז פאַראינטערעסירט, געוויוער צו ווערן, וואָס מיט זיין מומע אין רוסלאַנד האָט פּאַסירט, נאָכדעם ווען ער האָט זי איבערגעלאָזט און קיינמאָל קיין תּשובה נישט באַקומען אויף זיינע פילע בריוו צו איר, האָט זי באַשלאָסן אליהון גאָר נישט צו דערציילן, נאָר אליין צו גיין אויף דער הזכּרה אפשר וועט זי קענען פון די שטעטישע עפּעס געוויוער ווערן איבערן גורל פון דער מומע אין רוסלאַנד.

גייענדיק צו דער הזכּרה, האָט זי פון דער ווייטנס געזען אַן עלטערן מענטש, מיט א גרוי-ווייסע באָרד, איינגעבויגן, וועלכער האָט זיך קוים געשלעפּט אָנגעלענט אויף א שטעקן און יעדער פּאָר מינוט, ביי יעדן הויז זיך אָפּגעשטעלט, קוקנדיק אויפן נומער פונעם הויז. זי איז צוגעגאַנגען צו אים און אים געפרעגט וועמען ער זוכט. ער האָט אויפגעהויבן זיין מידן קאָפּ און געקוקט ווער עס רעדט צו אים. זיין דורכדרינגנדיקער בליק און די פאַרם פון די אויגן, האָבן זי ציטערן געמאַכט, זי האָט דייטלעך געזען אַן ענלעכקייט פון אליהון צו אים. אין דרויסן האָט געפּראַשעט א דינטשיק רעגנדל, איר אָבער איז געוואָרן הייס אונטערן רעגנמאַנטל. א געדאַנק האָט אויפגעבליצט אין איר מוח און דאָס בלוט האָט איר געגעבן א זעץ אין פּנים אַריין. זי איז צו צו דער וואַנט כּדי זיך אָצולענען אַן איר, אין קאָפּ האָט געררוישט. דער שלאַגאַדער האָט געהאַמערט און זי האָט מורא געהאַט, אַז זי פאַלט אום. „זאָל עס מעגלעך זיין" האָט א געדאַנק געעגבערט אין מוח, „זאָל ער ווירקלעך זיין אליהוס פאָטער ?"

דער אַלטער האָט באַמערקט, אַז די פרוי, קוקנדיק אויף אים, איז זייער שטאַרק באַטראָפן געוואָרן, ער האָט אָבער נישט געקענט פאַרשטיין, פאַרוואָס ?. ער האָט איר געענפערט, אַז ער גייט אויף אַן הזכּרה פון דעם שטעטל, צו וועלכע זי איז אויך געגאַנגען און זוכט דאָס הויז. ער האָט איר דערציילט, אַז ער איז א נייער אין לאַנד, ערשט 2 חדשים, געפינט ער זיך אין „מלבן-היים" אין עין שמר און אַזוי ווי ער איז נאָך קיינמאָל אין תּל אביב נישט געווען, איז אים שווער דאָ זיך אויסצוגעפונען. גייענדיק אַזוי צוזאַמען, איז זי פון אים געוויוער געוואָרן, אַז אייגנטלעך איז ער גאָר פון א אַנדער שטעטל, טאַקע פון דעם שטעטל וווּ אליהו איז געבוירן, נאָר ער וויל גיין אויף דער הזכּרה, וווּ זיין

קינד האט זיך אויפגעהאדעוועט און אוודאי דארט אומגעקומען, כדי צו זאגן „קדיש" מיטן גאנצן עולם. ער האט איר אויך געזאגט זיין נאמען און פון ווו ער איז. איצט איז זי שוין זיכער געווען, אז דאס איז איר אליהוס פאטער. די אויגן אירע האבן זיך איבערגעגאסן, זי וואלט איצט געטאנצט אין די גאסן פאר שמחה, פארשטעלנדיק זיך די שמחה פון איר ליבן אליהו, וועלכער איז איר אזוי ליב און טייער, אבער אין מוח האט געעגבערט אן אנדערע פראגע; ווי מאכט מען דאס, אים צו ביסלעך די בשורה צו דערציילן, אז זיין זון לעבט. זי האט געזען ווי אלט און שוואך ער איז און א פלוצימדיקע בשורה, קען חלילה זיין א קאטאסטראפע.

א גוטער געדאנק איז איר איינגעפאלן; „ר' יצחק" האט זי זיך געווענדט צו אים, „ביז צו דער הזכרה איז נאך דא א שעה צייט, אזויווי איך בין פון א פרומער היים, ווייס איך אז היינט איז עשרה בטבת און איר האט זיכער געפאסט, וואלט גלייכער געווען, ווען איר גייט מיט מיר אריין אין א כשרן רעסטאראן און בייסט קודם עפעס איבער". „חלילה! פאר קדיש?" האט ער געענפערט. זי אבער האט אים נישט אפגעלאזט, צום סוף האט ער איר פארשעמט געזאגט, אז ער האט נישט צו באצאלן פארן איבערבייסן. אזויווי ס'איז שוין געווען טונקל, האט זי אים אנגענומען ביי דער האנט און געזאגט צו אים, „האט נישט מורא ר' יצחק, איך בין א בת תלמיד חכם און מעג אייך פירן. וועגן געלט איז א קלייניקייט, איך האב ב"ה צו באצאלן פארביידע.

דער אלטער האט איבערגעביסן און זי האט אים אנגעהויבן אויסצופרעגן. ער האט איר אלעס דערציילט און עס איז געקומען די רייד פון זיין ווייב, האט ער א טיפן קרעכץ געטון און געזאגט „די עלנדע האט נישט געוווסט ווי צו לעבן, זי איז שוין אירס איבערגעקומען, איך וויל איר נישט נאכווארפן קיין שטיינער". זי האט אים געלאזט אלעס אויסרעדן און דאן געזאגט: „ר' יצחק" האט זי אנגעהויבן, „איך האב אייך פריער געזאגט אז איך בין א בת תלמיד חכם, איך בין שמואל ראווערס טאכטער". „וואס" האט ער איר איבערהאקט די ווערטער און זיך אויפגעשטעלט „דו ביסט ר' שמואל ראווערס טאכטער? ווער האט ר' שמואל ראווער אין גאליציע נישט געקענט, דעם גרויסן תלמיד חכם און דעם גרויסן בעל צדקה? ביסטו טאקע א בת תלמיד חכם, א טאכטער פון א גרויסן ייד, זיינע מעשים טובים זאלן אונז אלע ביישטיין. איך האב דרך ארץ פאר ר' שמואל ראווערס טאכטער. מגלגלים זכות ע"י זכאי, גוטע מעשים ווערן געטון דורך גרויסע מענטשן. איצט איז מיר שוין נישט קיין וווּנדער, וואס דער רבש"ע האט דיר צוגעשיקט אזא מצוה, וואס דו האסט איצט געטון אין מיר, און איצט רעד ווייטער". „ר' יצחק", האט זי ווייטער אנגעהויבן, „איר זענט א ייד א למדן און איר ווייסט ווי פארבארגן עס זענען דעם רבש"ע'ס וועגן. איר ווייסט אז יוסף'ס ברידער האבן געמיינט צום שלעכטן און דער רבש"ע האט עס אויסגעדרייט צום גוטן, מיר מעגן דען נאכקלערן נאך די וועגן פונעם רבש"ע?. ווי, האט איר געזאגט האט געהייסן אייער זון?" „אלי" האט ער געענפערט, זיצנדיק טיף פארטראכט. „הערט ר' יצחק, איך ווייס נישט זיין פארנאמען, נאר ביי מיר אין שכנות וווינט איינער וואלדמאן, זער א ווילער יונגערמאן,

ער האלט אויך ביי זיך אן עלטערע פרוי מיטן נאמען שרה און האלט זי זער בכבוד. שכנים זאגן, אז זי איז זיין מומע. אפשר איז ער גאר אייער פארלוירענער זון ?". „שרה" האט ער איר איבערגעהאקט די ווערטער, „שרה, האט איר געזאגט, הייסט זי, די עלטערע פרוי, זיין מומע, מיין צווייט ווייב האט אויך געהייסן שרה. עס איז אוודאי נישט מיין זון, ווייל, ווי איז עס מעגלעך, אז ער זאל קענען קעגן איר נוהג כבוד זיין, דא ווי זי, זאל זי מיר מוחל זיין, האט אים ממש געברענט און געבראטן און צום סוף אים פאריאגט פון דער שטוב ?.

„איך זאג נישט דוקא, אז ער איז אייער זון, אבער א מענטש דארף די האפנונג נישט פארלירן". „אנטשולדיקט מיר" האט זי זיך אויפגעשטעלט און צוגעגעבן, „איך האב מיך דערמאנט, איך מוז ערגעצווו טעלעפאנירן". זי האט טעלעפאנירט אהיים און איבערגעגעבן איר מאן די גוטע בשורה. אליהו האט זיך פאר שמחה,ביים טעלעפאן צעוויינט און געוואלט תיכף אהינקומען, אבער רות האט נישט געהייסן, נאר ער זאל ווארטן אין דער היים און זי וועט באלד קומען מיט אים.

די שמחה פון אליהון און שרהן איז נישט מעגלעך איבערצוגעבן. „און דאן" האט רות געזאגט צוריקקומענדיק, „דער רבש"ע הייסט פארגעסן זינד און שלעכטיקייט און נישט נאכטראגן, לא תקום ולא תטור". דערהערנדיק אירע ווערטער זענען זיינע אויגן פארלאפן געווארן און ער האט געענפערט „יא, דו רעדסט ווי ר' שמואל ראווערס טאכטער. דיינע טרייסטווערטער, זענען ווי באלזאם אויף מיין נשמה."

„ווען איר זענט מסכים, פארן מיר תיכף צו, צו דעם וואלדמאן, וועגן וועמען איך האב אייך דערציילט, אפשר איז ער עפעס א משפחה, אפשר וועט איר קענען דארט עפעס געוויער ווערן" ?.

„איז עס ווייט" ? האט ער געפרעגט, „איך וואלט נישט געוואלט פארשפעטיקן די הזכרה און אפשר וועל איך דארט געפונען א באקאנטן, ווו איך וועל קענען איבער־נעכטיקן".

זי האט אים געענפערט אז עס איז נישט נאענט, אבער זי וועט אים צוריקפירן צו דער הזכרה מיט א טאקסי, אויב ער וועט וועלן. וועגן נעכטיקן, האפט זי, וועט ער נישט האבן דאקעגן, ביי איר צו נעכטיקן, איר מאן וועט זיך זער פרייען מיט אזא חשובן גאסט.

אויפן וועג פארנדיק, האט זי אים איבערגעפרעגט, „ווי האט איר געזאגט האט אייער זון געהייסן ?" „אלי" האט ער געענפערט. אלי, האט זי נאכגעזאגט, „דאכט זיך מיר, איך האב מיך דערמאנט, יא זיכער, דער וואלדמאן, צו וועמען מיר פארן הייסט אליהו", האט זי געצויגן די ווערטער. אין דער טאקסי איז געווען טונקל, נאר זי האט געפילט אז דער אלטער ציטערט אין גאנצן און עס קלאפט אים א צאן צו א צאן. „ר' יצחק", האט זי אנגענומען זיין ציטערדיקע האנט, „בארואיקט אייך, מיר זענען באלד אויפן פלאץ". זי האט אים ארויסגעפירט פון דער טאקסי און ארויפגעפירט אויפן 2טן שטאק. אויף דער טיר האט געהאנגען א מעשן שילדל א ל י ה ו ו ו א ל ד מ א ן.

זי האט אנגעקלונגען און פארן אלטנס פארלאפענע אויגן זענען געשטאנען לעבעדיק זיין זון און זיין ווייב.

נאכדעם ווי דער אלטער איז אביסל צו זיך געקומען און געקענט ארויסרעדן א ווארט, האט ער זיך געווענדט צום זון, „אלי״, האט דער אלטער געוויזן אויפן ווינקל, ווו רות איז די גאנצע צייט געשטאנען און אבסערווירט פון דער ווייטנס די באגעגעניש, „פארוואס לאזט דו דיין שכנה, דעם גוטן מלאך, וועלכער האט מיר, אויף דער עלטער, מיין גליק צוריקגעגעבן, שטיין פון דער ווייטנס און הייסט זי נישט זעצן ?״ דערהערנדיק דעם אלטנס ווערטער, איז די אלטע צוגעלאפן צו רותן, זי ארומגענומען, געקושט און געוויינט, געוויינט און געקושט. „יצחק, דער גוטער מלאך איז אונזער מלאך, זי איז אונזער טאכטער, אלי׳ס ווייב״.

שמעון פרידלנדער

א קאפריז פונעם גורל

פארנדיק פארנאכט צו דער 8 קילאמעטער ווייטער באן-סטאציע, איז ער זער פאר-טראכט געווען. ווי א פילם-לענטע איז אים זיין ביז-איצטיק לעבן דורכגעלאפן פאר זיינע אויגן, איבערהויפט די איבערלעבונגען פון די לעצטע 24 שעה. צוריקקומענדיק סוף סוף 18טן יאר פונעם וועלט-קריג, ווו ער האט געקעמפט אין איטאליען ביי דער פיאווע און דארט אויך פארוואונדעט געווארן, האט ער אין דער היים געטראפן עלנד-און ארעמקייט, דער פאטער זיינער איז קיינמאל קיין גרויסער פארדינער נישט געווען, א שניידער, אבער נישט פון די אויסגערופענע גוטע בעלי מלאכות און אלעמאל האט דאנערשטיק צוגעפעלט צום שבת. שוין גאנץ יונגערהייט האט ער אנגעהויבן צו לערנען א פאך, ווייל די עלטערן האבן אים נישט געקענט האלטן אין דער היים. ער האט געהאט א גרויסן ווילן צו לערנען ווייטער, האט אלעמאל מקנא געווען די יינגלעך, וועלכע קענען ווייטער לערנען, אבער ער האט געמוזט ווערן א בלעכער, ער האט אפילו די 6 פאלקסשול-קלאַסן נישט געקענט ענדיקן, כאטש ער איז געווען איינער פון די בעסטע תלמידים. די נויט האט געצוואונגען.

פריער פלעגט ער מיט זיין מייסטער אסך ארבעטן אין די דערפער, אבער איצט, זייט דאס שטעטל געהערט צו פוילן, האט זיך דער אנטיסעמיטיזם און דער בויקאט זער געשטארקט אפילו אין די דערפער און ס׳איז געווארן זער קנאפ אין ארבעט. נאכן צוריקקומען פונעם מיליטער איז ער אריין אלס חבר אינם ציוניסטישן פאריין, ווייל דארט זענען געווען אוונט-קורסן אויף עברית, תנ״ך און יידישע היסטאריע און ער האט דארט געפונען די מעגלעכקייט צו לערנען אסך און אויך די מעגלעכקייט צו קענען זיך באנוצן מיט דער ביבליאטעק, ער האט ליב געהאט אסך צו לעזן. ער האט געוואלט אניאגן דאס,

וואס אנדערע קינדער באקומען אן יסורים פון זייערע עלטערן. ער האט אויך געהאפט, מיט דער צייט, עולה צו זיין און דארט זיך שאפן א נייע היים, אבער דאס לעבן איז הארט און שפארט קיינעם נישט קיין צרות. ווינטער 1918 האט אין גאליציע געבושעוועט א מגפה, די „שפאנקע", און האט אויך זיין טאטן מיטגעריסן. די משפחה, א שטוב מיט קליינע קינדער איז געבליבן אן א שפייזער און וועז נישט זיין ביסל פארדינסט און די הילף פונעם פאטערס ברודער אין אמעריקע, וואלט זי ממש פאר הונגער אויסגעגאנגען. אין אזא מצב האט ער געמוזט דעם געדאנק, עולה צו זיין, אויפגעבן, ווייל ער האט געקענט די לאגע אין א"י און געוווסט, אז פון דארט וועט ער נישט קענען העלפן זיין משפחה און ווען דער פעטער פון אמעריקע האט אים געשיקט אן עפידעיווט און א שיפסקארט ער זאל אהינקומען, האט ער מיט גרויס הארצווייטיק באשלאסן אהין צו פארן.

די קאסירערן אינם פאריין איז געווען די יונגסטע טאכטער פון זער רייכע עלטערן, רעכטשע, האט זי געהייסן. איר פאטער האט געהאט דאס גרעסטע אייזן-געשעפט אין שטעטל. זי איז געווען א הויך, שיין געוואקסן, גאנץ יונג מיידל, מיט 2 לאנגע, שווארצע צעפ, געהאט שיינע, קלוגע, דורכדרינגנדיקע, גרויסע שווארצע אויגן. געהאט זער א גראציעזן גאנג, וואס האט ביי יעדן בחור פארכאפט דעם אטעם און געווען אינטעליגענט. זי איז אבער געגאנגען פשוט, נישט אויפפאלנדיק געקליידעט, זיך פראסט געהאלטן, נישט ווי א פארצויגן טעכטערל פון רייכע עלטערן און געווען צוגעלאזן צו יעדן חבר.

זי האט געקענט שמואלס לאגע אין דער היים און יעדעסמאל, ווען ער האט געקענט אפשפארן א זלאטע און איר געבערענגט, צו באצאלן זיין מיטגליד-בייטראג, האט רעכטשע אלעמאל געפונען אן אנדערן תירוץ אים אפצושטופן און נישט צו נעמען די זלאטע פון אים און אים אלעמאל געזאגט, אז ער האט נאך צייט, ער וועט באצאלן ווען ער וועט לויזער זיין אין געלד. זי פלעגט אויך מיט אים אסך פארברענגען אין פאריין, מער ווי מיט אן אנדערן, און דיסקוטירן מיט אים איבער פראגן, וואס האבן זיי ביידע אינטערע-סירט. ער האט געהאט א גרויסע סימפאטיע צו איר, און אפשר נאך מער, ער איז אבער געווען צו קלוג און צו איבערערעכנט, ער זאל זיך קענען עפעס איינרעדן ערנסטס וועגן דעם. ער האט געוווסט אז ער איז א בעל מלאכה און פון א גאר א ארעמער היים און געוווסט ווער זי איז.

די נאכט פארן אפפאר ווען ער האט זיך געזעגנט מיט די חברים אין פאריין, איז זי געשטאנען פון דער ווייטנס. ער איז צו, צו איר, איר געגעבן די האנט, אפשר דאס ערשטע מאל אין זיין לעבן, און איר געזאגט, „רעכטשע, זיי געזונט און האב דיך גוט. איך גלויב נישט אויב מיר וועלן זיך נאך א מאל אין לעבן טרעפן, אבער פארגעסן וועל איך דיך קיינמאל נישט. זי איז אביסל בלאס געווארן און אירע שיינע, בלישטשנדיקע, גרויסע אויגן, זענען אביסל פייכט געווארן. נאך איצט, פארנדיק צו דער באן, זעט ער נאך פאר זיך אירע שיינע, דורכדרינגענדיקע פייכטע אויגן. אים דאכט זיך איצט, אז

ער וועט קיינמאל אט די אויגן נישט פארגעסן. אים האט זיך געדאכט, אז זי האט זיינע געדאנקען געלעזן.

קומענדיק צו דער באן-סטאציע האט ער זי דארט געטראפן. אים האט דאס זער איבעראשט און זי האט אים אין געלעכטער דערציילט, אז עס האט זיך איר פארבענקט נאך דער עלטערער, פארהייראטעטער שוועסטער, וועלכע וווינט אין קראקע און אז זי פארט איצט אהין, מיט דערזעלבער באן מיט אים. אויפן גאנצן וועג זענען זיי צוזאמען געזעסן, גערעדט איבער פארשידנס און זי האט אים געזאגט, אז זי איז זיכער, אז מיט זיין פלייס און גרויסן ווילן וועט ער אין אמעריקע גאנץ ווייט קומען. ביים געזעגענען פאר קראקע האבןביידע שטארק זיך אנגעקוקט. ער האט קוים ארויסגערעדט די ווערטער: „רעכטשע! האסט מיר אין לעבן אסך געגעבן, איך ווייס נישט אויב דו ווייסט דאס אפילו, מער ווי איך בין ווערט און נאכאמאל זאג איך דיר, ווו איך וועל נישט זיין און ווי ס'וועט מיר נישט זיין, דיך וועל איך קיינמאל נישט פארגעסן". זי האט אים געענפערט, „שמואל, חזק ואמץ! מיר ווייסן קיינמאל נישט די קאפריזן פונעם מענטשלעכן גורל, איך האב דאס געפיל, אז מיר וועלן זיך נאך אמאל אין לעבן טרעפן. זיי געזונט און אויב עס וועט דיך נישט ארן, וויל איך דיר צום געזעגענען געבן א קוש", און נישט ווארטנדיק אויף זיין תשובה, האט זי אים ארומגענומען און אים געקושט איןביידע באקן. ער איז זער איבעראשט און צעטומלט געווארן און נישט וויסנדיק וואס צו טון, האט ער גענומען אירע ביידע הענט און זיי שטארק געקושט. מער נישט רעדנדיק קיין ווארט, האט זי מיט פייכטע אויגן פארלאזט די באן.

דאס אזוי אומדערווארטעטע, ווארעמע געזעגענען האט אין אים באפעסטיקט דאס געפיל, אז נישט נאר ער האט זי ליב, נאר אז אויך זי פילט נישט גלייכגילטיק צו אים. דער טרוקענער שכל האט אים אבער געזאגט, אז ער מוז זי פארגעסן, ווייל קיינמאל אין לעבן קען נישט געמאלט זיין, אז פון דעם זאל עפעס ווערן. ער פארט איצט קיין אמעריקע און וועט דארט מוזן זיך גאנץ שווער פלאגן, כדי צו קענען העלפן די משפחה, ער טאר זיך איצט נישט שפילן מיט פאלשער האפענונג.

א לאנגע צייט נאך פלעגט רעכטשע, פון צייט צו צייט, קומען געוויוער ווערן ביי זיין מוטער, וואס איר זון שרייבט און אים באפוילן גרוסן. רעכטשע האט אבער אויך אומדירעקט געהאלפן א סך זיין משפחה. זייענדיק א מיטגליד אינם דזשוינט-קאמיטע, האט זי אלעמאל אכטונג געגעבן מ'זאל זיין משפחה נישט באקירצן און פלעגט אסך מאל אליין זיי ברענגען די פארטיילטע פראדוקטן. די מוטער האט דאס אלעמאל געשריבן שמואלן און רעכטשע איז ביי אים נאך טייערער געווארן.

.2

דאס לעבן אבער פארזשאווערט אלעס. אמת ער האט זי נישט געוואלט און נישט געקענט פארגעסן, אבער כדי צו קענען אין אמעריקע צוקומען צו עפעס, מוז דער מענטש אוועקגעבן זיין אלעס, סיי דעם גוף און סיי די נשמה און רעכטשע איז צוביסלעך

פארשאבן געווארן אין זיין אונטער-באוווסטזיין. ביי טאג איז ער געווען פאריאגט און פארפלאגט פון ארבעט, לויפן און זוכן, ער האט געמוזט זיין משפחה אהין אראפנעמען און דאס איז אים נישט לייכט אנגעקומען, אבער ביינאכט, פארברענגענדיק שלאפלאזע נעכט פון דענקען און קלערן, איז נישט איינמאל רעכטשע אויפגעשווומען פונעם אונטער-באוווסטזיין. ער האט זי נישט געקענט פארגעסן און זי האט זיך אויך נישט געלאזט פארגעסן. די באקן זיינע האבן אים יארן-לאנג געברענט פון אירע געזעגענונגס-קושן. דורך מי און פלייס איז אים ענדלעך, מיט דער הילף פונעם פעטער, וואס האט אים אראפגענומען, געלונגען, די משפחה אהין צו ברענגען און זיי דארט, ווי עס איז, איינצוארדנען.

מיט א צייט שפעטער האט ער חתונה געהאט מיט א מיידל, א געבוירענע אמערי-קאנערן, אירע עלטערן האבן געשטאמט פון טיף רוסלאנד. זי האט געהאט אביסל געלד און מיט דער הילף פון איר געלד, האט ער געקענט זעלבסטשטענדיק ווערן. זי איז געווען זער פראסט און געשטאנען גייסטיק אסך נידריקער ווי ער. ער האט מסכים געווען צום שדוך באין ברירה, ווייל ער האט באדארפט דאס געלד. ליבע האט ער ביי איר נישט געזוכט, אין זיין הארץ איז נישט געווען קיין פלאץ פאר צוויי... יארן זענען געלאפן, זי האט אים געבוירן 2 קינדער, א זון וועמען ער האט א נאמען געגעבן נאך זיין פאטער, יצחק (אירווינג) און א טאכטער. איר האט ער א נאמען געגעבן רעכטשע, ער האט געוואלט אז כאטש דער נאמען זאל זיין אין שטוב. די גאנצע ליבע וואס ער האט געפילט צו דער איבערגעלאזטער, אומפארגעסלעכער רעכטשע, האט ער איבערגעטראגן אויף זיין מיידאלע. דער זון האט זער גוט געלערנט און אין וועלט-קריג איז ער געווען א פליגער אינעם אמעריקאנער מיליטער און געארבעט אויף א קאמף-פלוגצייט. נאכן קריג האט ער ווייטער פארטגעזעצט זיין שטודיום און געענדיקט אלס ד״ר כעמיקער.

שמואל איז ביזן קריג אויך רייך געווען, נאר אין קריג איז ער נאך דערצו געווארן א רעגירונגס-ליפעראנט און איז ממש א מיליאנער געווארן. ער איז אלע יארן דארט געווען א שטיקל כלל-טוער אין דער ציוניסטישער באוועגונג און א״י איז ביי אים זער טייער געווען.

אינעם יאר 39, ווען די דייטשע ווילדע הארדעס האבן באפאלן פוילן, האט ער תיכף געזוכט וועגן, וויאזוי רעכטשן מיט איר משפחה אריבערצוברענגען קיין אמעריקע, ווייל ער האט פארשטאנען וואס די יידן דארט האבן צו דערווארטן פון דעם צורר ישראל יי״ש, אבער דער אומגליק איז געווען וואס ער האט נישט געוווסט איר פאמיליע־נאמען נאך דער חתונה. ער האט געשטורמט מיט בריוו אויף איר מיידלישן נאמען, געשיקט אויך געלד, אבער נישט באקומען קיין תשובה. אויף זיין טעלעגראמע מיט דראט-אנטווארט האט ער באקומען תשובה פון דער פאסט אז אזא נאמען איז דארט נישט באקאנט. די גאנצע זאך האט אים שטארק וויי געטון, ער האט איר געוואלט העלפן, אבער נישט געוווסט אויף וועלכן אופן. רעכטשע איז אין שטעטל דעמאלט מער נישט געווען.

.3

דאס אויפשטיין פון דער יידישער מדינה אינעם יאר 1948, האט אויפגערודערט דאס אמעריקאנער יידנטום. אסך יידישע בחורים, געוועזענע זעלנער פון דער אמעריקאנער ארמיי אינם וועלט־קריג, האבן פארלאזט אמעריקע, טראץ דעם פארבאט פון דער אמעריקאנער רעגירונג, און אוועק קיין ישראל, כדי צו העלפן דעם ישוב אין זיין באפרייאונגס־קריג. אממיינסטנס האבן אין ישוב געפעלט פלוגצייגן און פליגער.

איינמאל איז אירווינג אהיים געקומען און געמאלדן זיינע עלטערן, אז ער האט באשלאסן צו גיין קיין ישראל מיטצוהעלפן דארט מיט זיין וויסן, אלס פליגער, אויסצו־בילדן דארט יידישע פליגער און מיט דעם געבן זיין טייל ביים אויפשטעלן די מדינה. דערהערנדיק דאס, האט די מוטער זיך שטארק צעוויינט און געפרווט אים אפצוהאלטן פון דעם. די מוטער האט פאראיבל געהאט אויפן פאטער, הלמאי ער שווייגט און זאגט גאר נישט. אויך אירווינג האט געוואלט הערן דעם פאטערס דעה. נאך לאנגן שווייגן האט דער פאטער אנגעהויבן: „מיין טייער קינד! דו ווייסט וואס מלחמה באדייט, אין מלחמה גייען אלע אבער נישט אלע קומען צוריק. דו אליין ווייסט אין וועלעכע סכנות דו ביסט געווען אין קריג, ווי דיין לעבן האט נישט איינמאל געהאנגען אויף א האר. ווען נאך דעם אלעם קומסט דו און זאגסט אז דו ווילסט גיין קיין ישראל, מיטצוהעלפן אויפ־שטעלן די יידישע מדינה, בין איך שטאלץ מיט דיר. דו ווייסט ווי טייער דו ביסט ביי מיר און פון דעסוועגן זאג איך דיר ג י י, מיין טייער קינד, און גאט וועט דיך היטן. 6 מיליאן יידן, ברידער און שוועסטער, האט דער דייטשער מערדער אויסגע׳הרג׳ט (אין דער מינוט איז אים רעכטשע געשטאנען פאר די אויגן) און דאס נאר פאר דאס, ווייל מיר האבן נישט געהאט ווער עס זאל אונדז שיצן. אט האבן די מצרים באמבארדירט תל אביב און אסך קרבנות זענען דארט געפאלן, ווייל מיר האבן נישט קיין פלוגצייגן און פליגער און דו, מיין ליב קינד, וועסט דארט קענען אסך אויפטון. קויף דיר א פלוגצייג, געלד האב איך גענוג, פלי אפ אין א נייטראל לאנד און פון דארט קיין ישראל און גאט וועט דיך זיכער שיצן, דו טוסט א גרויסע זאך!״.

אירווינג איז אוועק קיין מעקסיקא, באזארגט זיך א פלוגצייג, פון דארט אוועק קיין טשעכן, מיטגענומען פון דארט א ביסל געווער און געלאנדעט אין ישראל. ער איז געווען איינער פון די פליגער, וועלכע האבן באמבארדירט קאירא און זיין פאטער איז זער שטאלץ געווען מיט זיינע מעשים אין ישראל. ער האט יעדן טאג אהיימגעשריבן ביז — ס׳איז מער קיין שרייבן פון אים נישט געקומען. נישט באקומענדיק לאנג קיין שרייבן, זענען די עלטערן געקומען באלד צו פליען קיין ישראל. זיי האבן זייער זון געטראפן א שווער פארוואונדעטן אין תל ליטווינסקער מיליטער־שפיטאל, היינט תל השומר.

.4

נאך שמואלס אוועקפארן האבן זיך רעכטשעס שיינע אויגן מיט א דין, כמעט נישט באמערקנדיק טרויער־הייטל, איבערגעצויגן. זי איז געווארן מער ערנסטער. די חברים

אין פאריין האבן דאס באמערקט, אבער נישט פארשטאנען די סיבה. „א פנים איז א מוסר”, זאגט אן אלט שפריכווארט און איר פנים האט אלעס דערציילט. זי אליין האט אפילו פאר אירע נאענטסטע חברתעס איר סוד נישט דערציילט. זי האט זיך פארגעווארפן, הלמאי זי האט נישט גערעדט אפן מיט אים אויפן גאנצן וועג קיין קראקע, אלעס וואס זי האט געפילט. זי האט דעם גאנצן וועג געפילט ווי ער שטיקט זיך אין יסורים און זי האט פארשמועסט און נישט געלאזט אים צוקומען צו רעדן, פון דעם וואס אים האט גערדריקט. „פארוואס האב איך אים נישט געזאגט ווי ליב און טייער ער איז מיר ? פארוואס האב איך מורא געהאט דאס צו זאגן ?” האט זי זיך פארגעווארפן. איך פארשטיי אים גוט פארוואס ער איז געווען אזוי צוריקגעהאלטן, אזוי רעזערווירט — האט זי געקלערט — ער האט זיך געפילט מאטעריעל נידריקער פון מיר, האט ער מורא געהאט מיט מיר וועגן דעם צו ריידן, ער האט נישט געקענט וויסן וויאזוי איך וועל אויף דעם רעאגירן, אבער איך, איך האב זיינע געפילן פאר מיר געפילט און געוווסט, זיין ציטער־דיקע שטימע אין דער באן, ביים ריידן מיט מיר, האט אים גענוג אויסגעגעבן, אבער איך, פארוואס האב איך דאס נישט געטון ? פאר וועמען האב א י ך מורא געהאט ? פארוואס האב איך אים כאטש נישט געזאגט ער זאל מיר שרייבן און איך וועל אים גערן ענפערן ?. די ערשטע צייט האט זי זיך נישט געקענט קיין ארט געפונען, זי האט געבענקט נאך אים. פארשידענע געדאנקען און פלענער זענען אויפגעשווומען און גלייך פארשוווּנדן, אלס נישט פראקטישע. פון אנפאנג האט זי געקלערט אים דאס אלעס צו שרייבן, אבער זי האט באלד דעם געדאנק אפגעווארפן. זי האט געוווסט נאך וואס ער איז געפארן קיין אמעריקע, זי האט געוווסט וואס פאר א שווערע לאסט ער האט אויף זיך גענומען, אראפ־צונעמען דארטאהין זיין משפחה און זי האט מורא געהאט, אז אזא בריוו פון איר וועט אים אזוי צעטומלען, אז ער וועט נישט וויסן וואס פריער צו טון. עס זענען געווען מינוטן, ווען זי האט געוואלט, ער זאל זי פארגעסן, כדי ער זאל קענען נאכקומען די אויפגאבן, וואס ער האט אויף זיך גענומען, אבער די מינוטן זענען באלד פארשווונדן, אין אמתן האט זי דאס נישט געוואלט, פארקערט, זי האט דווקא געוואלט, ער זאל זי נ י ש ט פארגעסן און קענענדיק זיין שטארקן און איידלעם כאראקטער, איז זי זיכער געווען אז ער וועט זי נישט פארגעסן, ווייל זי האט אים אויך נישט געוואלט פארגעסן. פארשידענע געדאנקען האבן געעגבערט אין איר מוח און די שלעפן האבן געהאקט ווי האמערס: וואס ווייטער ?. זי האט זיך אויך ארומגעטראגן מיטן געדאנק, אלעס דא איבערצולאזן און גיין צו אים קיין אמעריקע, אבער זי האט געפילט, אז זי וועט עס נישט קענען טון. איר נאבלער כאראקטער האט זי נישט געלאזט, איבערלאזן אירע טייערע עלטערן הפקר אויף דער עלטער נאר כדי צו בארואיקן איר עגאאיסטיש בענקעניש.

דערווייל זענען וואכן געפלויגן און פארוואנדלט זיך אין חדשים און פלוצים איז איר פאטער איינמאל ווינטער, גייענדיק מנחה־מעריב דאווענען, געפאלן אויפן וועג און נישט מער אויפגעשטאנען. דאס האט נאך צוגעפעלט איר צום רומ״ל, צו אירע געראנגלעניש. דער פאטער איז געווען דער גאנצער סוחר אין געשעפט און נאך זיין

אפשטארבן האט זי זיך געמוזט איינשפאנען אין גאנצן אין געשעפט, בשעת פריער, ביים פאטערס לעבן, האט זי נאר מיטגעהאלפן. אינצווישן זענען יארן געלאפן און די אלטע מאמע האט אויף איר געדריקט, זי זאל חתונה האבן. דאס געשעפט אליין האט אויך באדארפט א מענלעכע ארבעט-קראפט און מתוך רעזיגנאציע האט זי צום סוף חתונה געהאט.

.5

דעם 29סטן נאוועמבער 1947 האט דער פאראייניקטער פעלקער-ראט באשלאסן אויפצושטעלן א יידישע מדינה אין א טייל פון ארץ ישראל. דאס איז געווען שבת צו נאכטס. ארום 11 א זייגער האט דער ראדיא געמאלדן די בשורה און דער ישוב, יונג און אלט, זענען ארויס אין די גאסן, זיך געווונטשן „מזל טוב" און דער גאנצער ישוב האט געטאנצט א גאנצע נאכט. דער ישוב האט זיך געפרייט, אבער יעדער האט געוווסט, אז אזוי לייכט וועט עס נישט אנקומען. יעדער האט געקענט דעם אראבער און געוווסט אז ער וועט נישט שווייגן. נאך אין דערזעלבער נאכט האבן חברים פון דער „הגנה", אצ"ל און „לח"י" באקומען פארבינדונגס-צעטל, צו שטיין אויף דער וואך און יעדער פון זיי האט באדארפט מעלדן אין הויפט-קאמאנדע, ווען ער פארלאזט זיין שטענדיק וווינארט.

שוין דעם צווייטן טאג, זונטיק, האבן די אראבישע באנדעס אטאקירט די דורכ-פארנדיקע אויטאס אויף די וועגן און די אומרוען האבן זיך פארשפרייט אין די געמישטע פארשטעט, ווו אראבער און יידן האבן געוווינט אויסגעמישט און אויך אויף די אפגעלעגענע יידישע זידלונגען. דאסמאל האבן די אומרוען אנגענומען א גאנץ אנדערע פארם. בשעת פריער האט די „הגנה" געהאט איר פרינציפ, צו באשטראפן נאר די אראבער וואס זענען געווען דירעקט פארמישט אין די אומרוען און נישט געטשעפעט דאס גאנצע אראבישע דארף, פון וואנען די פאגראמטשיקעס זענען געקומען, האט איצט אויך די „הגנה", ווי „אצ"ל" און „לח"י" האבן דאס שוין פריער געטון, באשלאסן צו באצאלן בלוט פאר בלוט און באשטראפט דאס גאנצע אראבישע דארף, פון וואנען די אנפאלער זענען געקומען.

דעם 16טן יאנואר 48, זענען ארויס פון ירושלים 35 יידישע קעמפער, ס'רוב סטודענטן, אין די ירושלימער בערג, זיי האבן געוואלט קומען צו הילף די 4 באלא-גערטע זידלונגען אין „גוש עציון" און אלע 35 קעמפער זענען געפאלן אין די בערג, נישט קענענדיק צוקומען צו די באלאגערטע זידלונגען.

דעם 25סטן יאנואר האבן אנגעהויבן אריינצודרינגען אין לאנד, פון די ארומיקע אראבישע מדינות, מאסנגרופן פון די אזויגערופענער „רעטונגס-ארמיי" וואס די אראבער האבן אויפגעשטעלט אין די שכנות'דיקע לענדער, כדי צו ראטעווען „פאלעסטינא" פון יידישע הענט און די יידן צוווארפן אין ים אריין.

דעם 12טן פעברואר איז דער גאנצער יידישער ישוב מאביליזירט געווארן. אין לאנד

זענען פארגעקומען קליינע מלחמות צווישן קליינע גרופן יידישע קעמפער און מאסן אראבער. די שלאכטן זענען וואס אמאל שטארקער געווארן און אנגענומען דימענסיעס פון א רעגולערער מלחמה. דער גאנצער ישוב איז געווען איין שלאכטפעלד. די אראבער האבן אפגעשניטן ירושלים און די ארומיקע יידישע זידלונגען און נישט געלאזט צופירן עסן. זי האבן געגלויבט, אז דורך אויסהונגערן וועלן זיי זיך אונטערגעבן.

48 יידישע קעמפער, וועלכע האבן געוואלט דורכרייסן דעם וועג קיין „יחיעם״, א באלאגערטן יידישן קבוץ אין מערב גליל, זענען גע׳הרג׳ט געווארן ביז איינעם, נישט קענענדיק דורכרייסן דעם וועג.

דער יישוב, ווי קליין ער איז נישט געווען, האט געקעמפט ווי לייבן קעגן אום-צייליקע, גוט באוואפנטע אראבער, וואס זענען אריינגעדרונגען פון די אראבישע מדינות.

די ענגלענדער האבן צו ביסלעך אנגעהויבן צו ריימען דאס לאנד און אזוי ווי זיי זענען געווען אינטערעסירט איבערצולאזן א תוהו ובוהו אין לאנד, האבן זיי די יידן אונטערגעשטעלט פיסלעך, ווו זיי האבן נאר געקענט, כדי די אראבער זאלן קענען באזיגן דעם יידישן ישוב. די וויכטיקסטע אסטראטעגישע מיליטער-לאגערן זייערע, האבן זיי איבערגעגעבן אין אראבישע הענט און און די יידן האבן געמוזט מיט פיל בלוט באצאלן, ביים ארויסטרייבן די אראבער פון דארט. דער ישוב איז אפגעגאנגען אין בלוט און צוביסלעך, צוביסלעך פארטריבן די אראבער פון די געמישטע שטעט ווי: חיפה, טבריה, צפת און דעם מזרח גליל. יידן זקנים האבן געבויט א נייע שאסיי צווישן די בערג פון ירושלים, אונטער די אראבישע קוילן, כדי צו קענען צופירן פראוויאנט קיין ירושלים. דער וועג קיין ירושלים דורך „שער הגיא״ האט זיך ממש געטרענקט אין בלוט פון יידישע קעמפער, יינגלעך און מיידלעך (די מיידלעך האבן געקעמפט מיטן ביקס גלייך ווי די יינגלעך). א פאר טאג פארן אויסרופן די יידישע מדינה, דעם 12טן מאי, האבן די יידן באזעצט יפו.

דעם 15טן מאי, אינם טאג ווען די ענגלענדער האבן אינגאנצן געריימט דאס לאנד, האבן אראבישע רעגולערע ארמייען פון די שכנות׳דיקע לענדער, אנגעהויבן אריינצודרינגען אין לאנד. אויך דער יידישער ישוב האט אנגעהויבן צוביסלעך צו באקומען געווער פון אויסלאנד און יידישע קעמפער פון גאר דער וועלט, מח״ל (מתנדבי חוץ לארץ) פריי־ וויליקע אויסלענדישע יידישע קעמפער, האבן אנגעהויבן מאסנווייז קומען העלפן דעם ישוב, צווישן זיי יידישע פליגער פון אייראפע און אמעריקע.

דעם 30סטן מאי 1948 איז אויפגעשטעלט געווארן צה״ל, די יידישע פארטיידיגונגס-ארמיי, און דאס מיליטער האט אויפגעשטעלט פראוויזארישע שפיטעלער פאר די פאר-ווונדעטע זעלנער, באראקן מיט בעטלעך, וועלכע האבן מער קיין פלאץ נישט געהאט אין די דעמאלט עקזעסטירנדיקע רעגירונגס-שפיטעלער. אזא גרויס שפיטאל איז אויפ-געשטעלט געווארן אין תל ליטווינסקי.

די בעסטע יידישע דאקטוירים פון גאר דער וועלט זענען געקומען העלפן דעם ישוב

און ארגאניזירן די שפיטעלער. די שפיטעלער זענען געווען איבערפולט און ארבעטער, עלטערע יידן, האבן געהאלטן אין איין בויען נייע באראקן, יידן פון אמעריקע און זיד-אפריקע האבן געשיקט אמבולאנסן און אויסשטאטונג פאר די שפיטעלער.

.6

אינעם שפיטאל אין תל ליטווינסקי האט געארבעט א דיפלאמירטע שוועסטער, חוה'לע האט זי געהייסן. זי האט געארבעט ביי טאג און ביי נאכט, ווייל עס זענען געווען זער א סך פארוואונדעטע און שוועסטער זענען געווען קנאפ.

איינמאל שפעט ביינאכט האט מען געברענגט א שווער פארוואונדעטן פליגער מיט א בלוטבאפלעקטן נויטבאנדאזש אויפן קאפ. ער איז געווען באוווסטלאז און מ'האט אים תיכף אריינגענומען אינעם אפעראציע-באראק. חוה'לע, אלס געניטע אפעראציע-שוועסטער, איז ביי געווען ביי דער אפעראציע. נאך דער אפעראציע איז דער אפערירטער איבערגעפירט געווארן אי א באזונדער צימערל און חוה'לע האט א גאנצע נאכט געוואכט ביי אים. זיצנדיק ביים פארוואונדעטן מח"ל פליגער האט זי אים גוט באטראכט. ער איז געווען בערך 25—26 יאר אלט, ממש בלוט און מילך, פון ווייטן אמעריקע (דאס האט זי געוווסט פון די מיטגעקומענע פאפירן) האט דארט אוודאי איבערגעלאזט עלטערן, האט א טיטל ד"ר כעמיקער און איז אהערגעקומען אלס פרייוויליקער קעמפן פאר דער יידישער מדינה. איצט קוקן זיינע עלטערן זיכער ארויס אויף א שרייבן פון אים און ווער ווייסט צי ער וועט נאך א מאל אין לעבן שרייבן צו זיי. ס'האט איר געשניטן ביים הארצן! זי האט זיך דערמאנט אין איר ברודער, וואס איז געפאלן אין רוסלאנד, קעמפנדיק פאר דער מדינה, ווו זי און איר משפחה האבן אזויפיל נויט און הונגער געליטן. דא כאטש קעמפט דער ייד פאר זיך, האט זי זיך געטרייסט, כדי צו האבן ווו דעם קאפ אנידערצולייגן, נאך דעם גרויסן אומגליק, און כדי אזא אומגליק זאל זיך נישט קענען מער איבער'חזר'ן. זי האט מיטגעפילט מיט זיין משפחה אין אמעריקע, זיי וועלן אפילו נישט וויסן, ווו זיין געביין איז אהינגעקומען. לויט ווי די דאקטוירים האבן צווישן זיך גערעדט נאך דער אפעראציע, האט ער העכסטנס 20% צו בלייבן לעבן, און דאס ערשט ווען מ'וועט ביי אים ארבעטן טאג און נאכט, און ווו איז איצט דא אזויפיל קראנקן-שוועסטער מ'זאל דאס קענען באהויפטן ?.

דעם צווייטן טאג אין דער פרי האט חוה'לע זיך געשטעלט פאר דער הויפט-שוועסטער פון דער אפטיילונג און פארלאנגט, מ'זאל זי באפרייען פונעם אפעראציע-באראק, ווייל זי וויל זיין ביים פארוואונדעטן פליגער א נאכט שוועסטער און אזוי ווי ס'איז געקומען פון דער צה"ל קאמאנדע א שארפער באפעל צום שפיטאל, צו טון וואס נאר מעגלעך כדי צו ראטעווען דעם פליגער, ווייל צה"ל דארף אים נויטיק האבן, האט די הויפט-שוועסטער נישט געהאט קיין אנדערע ברירה און געמוזט מסכים זיין צו חוה'לעס בקשה.

15 נעכט און כמעט גאנצע טעג (א חוץ א פאר שעה שלאפן בייטאג) האט חוה'לע

געהיט און געארבעט ביים פארווונדעטן, און ארבעט האט נישט געפעלט. יעדער האלבע שעה האט מען געמוזט טוישן די קאמפרעסן, יעדע שעה מעסטן דעם בלוטדרוק און לויט דעם מאכן די איניעקציעס, געמוזט אכטונג געבן אויף דער קינסטלעכע דערנערונג און רייניקן די זאנדע, יעדן טאג, אדער גאר 2 מאל אין טאג, האט ער געמוזט געוואשן ווערן, כדי ער זאל נישט ווערן צוגעלעגן. די בעסטע דאקטוירים פון אלע שפיטעלער אין לאנד האט צה״ל צו אים געברענגט און ער איז די גאנצע צייט געלעגן באוווסטלאז, שוועבנדיק צווישן לעבן און טויט.

אויפן 16טן טאג זענען זיינע עלטערן געקומען צו פליען פון אמעריקע און געטראפן חוה׳לן ביים בעט. די מוטער איז געשטאנען ביים בעט, געקוקט אויף איר טייער קינד, געשאקלט מיטן קאפ און טרערן זענען געריננען ביז צו דער ערד. דער פאטער איז אוועק ריידן מיט די דאקטוירים. זיי האבן אים געזאגט אז חוה׳לע גיט אים די בעסטע הילף, וואס א מענטש איז נאר אימשטאנד צו געבן, ווען נישט איר הילף וואלט ער שוין לאנג דא נישט געווען, אבער די לאגע איז נאך אומקלאר. זיי האפן אבער, האבן זיי צוגעגעבן, אזויווי דער קערפער האט דורכגעהאלטן ביז איצט, 16 מעת לעת, וועט ער אפשר קענען ווייטער דורכהאלטן. די מוטער האט פארלאנגט מ׳זאל זי לאזן ביינאכט היטן איר קינד, אבער די דאקטוירים האבן נישט מסכים געווען. „איר זייט טאקע א מאמע, אבער איר זענט נישט פעאיק, דאס צו טון וואס חוה׳לע טוט פאר אים״, האבן די דאקטוירים געזאגט. די מוטער איז פונדעסוועגן געבליבן א גאנצע נאכט ביי איר קינדס בעט. זי האט געזען, אז אויפזיין ביים קראנקן א גאנצע נאכט, הייסט נישט זיצן ביים בעט, נאר ארבעטן כסדר און זי האט זיך ממש געוווּנדערט וויאזוי א מענטש איז פעאיק 16 נעכט דורכאנאנד, אזוי צו ארבעטן. אוועקגייענדיק אין דער פרי צעבראכן פון שפיטאל, האט זי חוה׳לן שטארק געקושט און געזאגט, „דו ביסט קיין קראנקן-שוועסטער, דו ביסט א מלאך״.

אינמיטן דער צוואנציקסטער נאכט, ביים מעסטן אים דעם בלוטדרוק, האט אירווינג פלוצים געעפנט די אויגן, שטארק אנגעקוקט חוה׳לן, וועלכע איז געווען באשעפטיקט מיטן מעסטן דעם בלוטדרוק און דאס נישט געזען, און ער האט א פרעג געטון אויף ענגליש „ווו בין איך״. חוה׳לע האט זיך דערשראקן, זי האט נישט געוווסט ווער עס רעדט, אויפגעהויבן די אויגן און דערזען אירווינגס אפענע אויגן. זי האט א קוועטש געטון ביי א קלינגער און דער נאכט-דאקטער איז שנעל געקומען צו לויפן. דער דאקטער האט באריר׳ט דעם קראנקנס פולס און שמייכלדיק א זאג געטון, „איצט איז ער שוין אין דרויסן״. אירווינג איז געווען זער שוואך, אז מ׳האט קוים געהערט זיין שטימע און ער איז באלד איינגעשלאפן. חוה׳לען זענען געשטאנען טרערן פאר פרייד אין די אויגן, זי האט כאטש איר מי אנגעלייגט.

חוה׳לע האט אפגעווארט ביז 6 אין דער פרי און אנגעקלונגען צו די עלטערן די גוטע בשורה. די עלטערן זענען באלד געקומען צו לויפן און די דאקטוירים האבן זיי גראטו-לירט, אז זיי האבן א נייעם זון און אז איצט איז צו האפן, אז ער וועט באלד געזונט ווערן.

צוביסלעך איז דער קראנקער צו זיך געקומען. יעדן טאג האט מען געזען א בעסערונג און ווען ס'איז געקומען די צייט אז ער האט שוין נישט באדארפט א ספעציעלע קראנקן-שוועסטער, איז חוה'לע צוריק אין איר אפטיילונג אין אפעראציע-באראק און יעדן טאג פלעגט זי קומען אים זען, געוויער ווערן ווי ס'גייט אים.

די עלטערן האבן געוואלט, אז ער זאל מיט זיי מיטפארן צוריק קיין ניו-יארק און זיך דארט ערהאלן, אבער אירווינג האט נישט געוואלט הערן דאפון. ער האט גע'טענה'ט אז דאס לאנד דארף אים נאך האבן, אלס אינסטרוקטאר, כדי אויסצובילדן אייגענע פליגער. די עלטערן זענען, באין ברירה, צוריקגעפארן קיין אמעריקע און באלד געשיקט אין לאנד זייער יונגערע טאכטער, רעכטשע —ראיס, זי זאל אכטונג געבן אויפן ברודער. מיט דער צייט איז אירווינג ארויס פון שפיטאל אין א ערהאלונגסהיים, ער איז אבער לאנג דארט נישט געבליבן און איז אוועק וווינען מיט דער שוועסטער אין האטעל „דן" אין תל אביב. ראיס האט געוווסט פון אירע עלטערן, וואס חוה'לע האט געטון פאר איר ברודער און זי האט זיך שטארק צוגעבונדן צו חוה'לען. חוה'לע איז געווען אזא טיפ מענטש, וואס האט זיך ביי יעדן געקענט באליבט מאכן מיט איר פשוטקייט און אפנהאר-ציקייט. זי איז געווען א צארט, הויך מיידל, געהאט פיינע מאנירן און זער פראסט ביי זיך. זי איז נישט געווען קיין באזונדערס שיינע, האט אבער געהאט אין זיך אסך חן און אויך איר גאנג האט אימפאנירט.

ראיס פלעגט יעדן טאג באזוכן חוה'לען אין שפיטאל און זי יעדער נאכט אפפירן, נאך דער ארבעט, אהיים קיין תל אביב, ווו חוה'לע האט געוווינט, מיט איר מאשין וואס זי האט מיטגעברענגט פון אמעריקע. אויך אירווינג, וועלכער האט אינצווישן שוין אנגעהויבן צו ארבעטן ביים מיליטער אלס אינסטרוקטאר, פלעגט פון צייט צו צייט, קומען אין שפיטאל און זיי פלעגן אלע דריי צוזאמען גיין אין א קינא אדער ערגיץ אנדערש ווו.

איינמאל, אפפירנדיק חוה'לען אהיים, האט ראיס דוקא געוואלט זען חוה'לעס דירה, ווו זי וווינט. חוה'לען איז דאס זער נישט געווען אנגענעם, אבער ראיס האט נישט אפגעלאזט און חוה'לע האט קיין ברירה נישט געהאט און זי אריינגענומען אינם צימער. ראיס האט געטראפן א קליין אויפגערוימט שטיבל, אבער זער ארעם; א חלוץ-בעטל, אן אלטע שאפע און אן אלטן טיש מיט 2 בענקלעך. ראיסן האט דאס שטארק באטראפן און זי האט געפרעגט חוה'לען, פארוואס זי ארדנט זיך נישט בעסער איין. חוה'לע האט איר דערציילט, אז זי איז אהערגעקומען פון טעהעראן מיט דער יוגנט־עליה און זיך אויסגעלערנט אלס קראנקן-שוועסטער און אז זי האט נאך א מוטער אין פוילן וואס איז צוריקגעקומען פון רוסלאנד. זי האט דא קיינעם נישט און אויך די מוטער האט מער קיינעם נישט. זי מוז שפארן ווייל זי וויל די מוטער אהער ברענגען און דארף איר שיקן אויף שפעזן און זי וויל אויך דא קענען דינגען א דירה אויף שליסל-געלד אז די מוטער זאל נישט דארפן גיין אין דער מעברה. (איבערגאנגס-באראקן פאר ניי-אנגעקומענע).

ראיס האט געוווסט, אז אירע עלטערן האבן חוה'לען געוואלט גוט באצאלן און זי

האט גאר נישט געוואלט נעמען און דא פלוצים אזא ארעמקייט. זי האט דאס דערציילט אירווינגן. אירווינג איז זי דעם צווייטן טאג געקומען נעמען פון שפיטאל און זי שטארק אויסגע׳מוסר׳ט, הלמאי זי האט קיינמאל אים נישט דערציילט, אז זי האט א מוטער וועלכע זי וויל אהער ברענגען. חוה׳לע האט אים געענפערט, אז ערשטנס האט ער זי קיינמאל נישט געפרעגט ווער זי איז און וואס זי איז, ער האט זיך מיט איר קיינמאל פערזענלעך נישט אינטערעסירט און צווייטנס וויל זי פאר איר מוטער אליין דאס געלד אנזאמלען. איר מוטער, זי קען זי, וועט עס זער ווי טון ווען זי וועט וויסן, אז זי האט ביי וועמען געלד גענומען פאר אירעטוועגן. זי האט אים איצט דערציילט, אז זיי זענען געווען אין דער היים, פארן קריג, די רייכסטע אין שטעטל און ווען דער קריג האט אויסגעבראכן, זענען זיי אנטלאפן אין דער רוסישער זייט און פון דארט האבן זיי די רוסן פארשיקט אינעם ווייטן סיביר. פאר הונגער און קעלט זענען דארט געשטארבן איר פאטער און איר יינגערע שוועסטער. דער איינציקער ברודער איז געפאלן אין קריג אלס רוסישער זעלנער און זי אליין איז געבליבן מיט איר מוטער. ווען מען האט אין רוסלאנד, נאכן אויסברעכן פונעם רוסיש-דייטשן קריג צוזאמענגענומען די יידיש-פוילישע קינדער און זיי אוועק-געשיקט קיין ארץ ישראל אינם יאר 1942, האט איר מוטער באשלאסן, כאטש זי אפצו-ראטעווען פונעם הונגער-מלאך-המות׳עס נעגל און זי אהערגעשיקט. די מוטער האט דעמאלט שטארק זיך צעוויינט און איר געזאגט: „חוה׳לע, מיין קינד, דו ביסט די איינציקע וואס ס׳איז מיר איבערגעבליבן, בלייב א געטרייע יידישע טאכטער און פארגעס נישט דיין איינזאמע, אומגליקלעכע מאמע, ווען איך וועל לעבנדיק פון דעם גיהינום ארויס״. דאס דערציילנדיק האט חוה׳לע זיך ביטער צעוויינט. ער איז געבליבן זיצן שטארק באטראפן. ער האט ביי זיך געטראכט אז בעצם איז חוה׳לע גערעכט, ער האט ביז היינט זי קיינמאל נישט געפרעגט וועגן איר לעבן און עס האט אים ווי געטון, אז ער איז איצט געווען דער גורם, וואס האט איר אויפגעוועקט אירע אלטע ווונדן.

ער האט איר געענפערט, אז ער נעמט בכלל נישט אן אירע טענות און ער וועט נאך צוריקקומען צו ריידן מיט איר וועגן דעם. ער האט איר נאר באטאנט, זי זאל אים נישט האלטן פאר א פרעמדן, „דו ביסט מיר לגמרי נישט פרעמד״, האט ער באזונדערס באטאנט.

ער האט געהאפט דעם צווייטן טאג נאכאמאל צו ריידן מיט איר וועגן דעם, אבער דעמזעלבן ביינאכט האבן די געשוויסטער באקומען א טעלעגראם פונעם פאטער אז די מוטער איז פלוצים פון א הארצשלאג געשטארבן און אז זיי זאלן תיכף קומען. ביים געזעגענען האבן אלע דריי געוויינט און אירווינג האט איר שטארק געדריקט די האנד און געזאגט, „חוה׳לע, איך קום צוריק״.

7.

4 וואכן זענען אוועק, חוה׳לע האט די גאנצע צייט פון אים קיין תמונת אות נישט באקומען. די זאך האט איר שטארק ווי געטון. פאר די אויגן איז איר געשטאנען דאס לעצטע געזעגענען און איר האט זיך געדאכט, אז ביי אים האט זיך עפעס גערירט און

דא פלוצים האט ער אן איר אינגאנצן פארגעסן, זי האט זיך צו אים שטארק צוגעבונדען, זי האט אים ליב באקומען און געבענקט נאך אים. אמת זי האט זיך קיין סך נישט איינגערעדט, זי האט געוווסט אז זי איז נישט אזא שיינהייט אז זי זאל קענען אים מיט דעם אימפאנירן, זי האט געוווסט אז ער איז א מיליאנערס א זון און שטייט גייסטיק אסך העכער ווי זי. די גאנצע צייט, זייט זי קען אים, האט זי פון אים, אויסערביים לעצטן געזעגענען, נישט געזען וועלכן ס'איז אינטערעס צו איר אלס פרוי. זי האט געפילט אז ער איז איר דאנקבאר ווייל זי האט זיין לעבן געראטעווט, אבער נישט מער. זי האט זיך אים געוואלט פונעם קאפ ארויסקלאפן, אבער זי האט אים פונעם קאפ פארטריבן און ער איז צוריק אריין אין הארץ און גיי דיקטיר א הארץ !...

די דאקטוירים אין שפיטאל האבן זיך צו איר באצויגן מיט רעספעקט, זעענדיק איר איבערגעבנהייט צו די קראנקע, דאקעגן די שוועסטערן האבן זי נישט אזו שטארק ליב געהאט, טייל ווייל זיי זענען אליין געווען פויל און נישט געוואלט א סך ארבעטן און זי געהאלטן פאר א „שוויצערן" און א טייל ווידער האבן זי מקנא געווען מיט אירווינגן און נישט פארגינען איר אזא גליק און פארדאס געהאט א שאדנפרייד, אז ער האט איר די גאנצע צייט נישט געשריבן. זיי האבן זי געזען ארומגיין פארטראכט און צוגעלייגט און זי יעדעסמאל געפרעגט וואס אירווינג שרייבט, ווייזנדיק זיך כלומפערשדיק אלס אירע גוטע פריינט און געוויערוועורנדיק אז ער שרייבט גארנישט, האבן זיי אין הארצן שטארק הנאה געהאט דערפון. אין איר געגענווארט האבן זיי אירווינגן אויסגעשימפט הלמאי ער איז אזוי געמיין און אזוי שנעל זי פארגעסן. איבערהויפט האט דאס געטון איין שוועסטער, א גאר שיינע, א קאקעטקע, וואס האט די גאנצע צייט קאקעטירט אירווינגן און געוואלט אים אויסשפאנען פון חוה'לען. „וואס דען", האבן די שוועסטער צווישן זיך גערעדט, „זי האט זיך איינגערעדט, אז ער וועט מיט איר חתונה האבן ? ער איז א מיליאנערס א זון, ער אליין איז א ד"ר כעמיקער, האט ער שוין נישט מיט וועמען חתונה צו האבן נאר מיט איר ? וואס וועט ער זיך ביי איר ראדעווען ? איר שיינהייט ? איי, ער דרייט זיך דא מיט איר, איז וואס ? וואס שאד אים, אז ער גיט א ביסל א לעב מיט איר ? ווי זאגט אן אלט פויליש שפריכווארט : אז עס פעלט לאק, איז סמאלע אויך שווארץ".

חוה'לעס פנים האט עדות געזאגט, וואס פאר א גייסטיקע קריזע זי מאכט דורך, אפשר די גרעסטע קריזע אין איר יונג לעבן. אירע איינגעפאלענע באקן האבן דערציילט פון אירע שלאפלאזע נעכט.

איינמאל, ארבעטנדיק ביי נאכט, האט זי באקומען א טעלעגראם אין שפיטאל, אז ער קומט מארגן ביינאכט קיין לוד און בעט זי, זי זאל אים אומבאדינגט דארט אפווארטן. די טעלעגראם האט זי שטארק געפרייט און צעמישט. דער טאג איז ביי איר געווען א יאר און שוין 2 שעה איידער דאס פלוגצייט האט באדארפט אנקומען, איז זי שוין געווען אין לוד. נאכן ערלעדיקן זיך אין צאלאמט, איז ער צו צו איר, איר שטארק געקוקט אין די אויגן אריין און געזאגט : „חוה'לע ! איך ווייס אז איך האב דיר ווייי געטון, וואס איך

האב די גאנצע צייט דיר גארנישט געשריבן, איך ווייס אז איך האב נישט רעכט גע-
האנדלט, אבער איין גאט ווייסט אז איך האב נישט געקענט שרייבן. איך בין די גאנצע
צייט געווען אין א שרעקלעך גייסטיקע דעפרעסיע און ווען איך וואלט דיר געשריבן,
וואלט עס דיך נאר באטריבט. קען זיין אז דאס וואלט אפשר בעסער געווען, ווי דאס
נישט שרייבן, איך ווייס נישט, אבער איך וויל חוה׳לע, דו זאלסט מיר נישט נאכטראגן,
דאס וואלט מיר שטארק ווי געטון". ער האט געקוקט אויף איר און דערקענט אן אירע
איינגעפאלענע באקן וואס זי האט דורכגעמאכט און דאס האט אים געשניטן ביים
הארצן. „איך בין צוריקגעקומען, חוה׳לע, איך האב געמוזט צוריקקומען! קום חוה׳לע",
האט ער זי ביי דער האנט אנגענומען, „איך זע דו ביסט איצט מיד, איך וויל דיך אהיימ-
פירן דו זאלסט דיך אויסרוען. מארגן וועל איך זיך מעלדן ביי מיין קאמאנדע און פאר-
לאנגן א גרעסערן חופש און דו וועסט דיר אויך נעמען חופש אויף איבערמארגן און דער
טאג וועט זיין נאר אונזערביידעס". איידער ער איז אוועק האט זי אים אויסגעפרעגט,
ווי ער פילט אין געזונט און צי דער אומגליק האט חלילה נישט שלעכט געווירקט אויף
זיין געזונט. ער האט איר פארזיכערט אז ער איז געזונט, איר געגלעט איבער די האר
און ביים געזעגענען זיך איר געגעבן א קוש אין דער האנט, זאגנדיק אין געלעכטער,
ווען דו ווילסט נישט מיין קוש, קענסט דו אים מיר צוריקגעבן. זי האט אינסטינקטיוו
אים ארומגענומען, געקושט אים און שנעל אריין אינעם צימער.

ליגנדיק אין בעט זענען איר די געשעענישן פון דער נאכט, ווי לעבנדיק געשטאנען
פאר די אויגן. דאס ערשטע מאל וואס ער האט זיך מיט איר אזוי ווארם געפרייט. זי
האט נישט געוווסט, צי זי האט גוט געטון, וואס זי האט אים אזוי שטורמיש געקושט, אבער
ס׳איז געשען. זי האט געפילט, אז זי האט זיך מער נישט געקענט האלטן די געפילע און
בענקעניש פונעם לעצטן חודש האבן זי געשטיקט און זי האט זיך מער נישט געקענט
באהערשן, נאכדעם ווי ער האט זי געגלעט, איר געקושט די האנט און פארלאנגט,
זי זאל אים צוריקגעבן. קען זיין אז זי איז געווען צו שטורמיש, אבער פארפאלן, זאל
ער קלערן וואס ער וויל, זי איז איצט א סך רואיקער געווען. זי האט אריינגעקלערט,
פארוואס ער האט איר געהייסן נעמען חופש אויף איבערמארגן, אבער זי האט נישט
געקענט קומען צו קיין טאלק. דאס וואס עס וועט אין דעם איבערמארגנדיקן טאג אזוי
פלוצים פארקומען, האט איר פאנטאזיע זיך אבסאלוט נישט געקענט פארשטעלן.

אריינקומענדיק אויפן דריטן טאג צו איר אין דער פרי, האט ער זי שוין געטראפן
ווארטנדיק אויף אים. ער איז גלייך צו צו איר, זי אנגענומען ביי ביידע הענט און געזאגט
אן וועלכע הקדמות: „חוה׳לע טייערע, איך האב דיך שטארק ליב און וויל דו זאלסט
מיט מיר חתונה האבן. דאס וויל איך נישט היינט, נאר פון דער מינוט, ווען איך האב
געעפענט די אויגן אין שפיטאל און דיך דערזען ארבעטנדיק ביי מיר. זאג אז דו ביזט
מסכים". חוה׳לעס אויגן זענען פארלאפן געווארן און זי האט נישט געקענט קיין ווארט
ארויסברענגען, זי האט נאר געשאקלט מיטן קאפ אויף יא. ער האט זי ארומגענומען, איר
אויסגעקושט אירע פייכטע אויגן און לאנג זענען זיי אזוי געשטאנען ארומגענומען. נאכ-

דעם ווען זיי האבן זיך געשיידט, האט זי ערשט אים פריש ארומגענומען און לאנג אים געקושט. ער האט איר דערציילט אז ער האט אפגערעדט מיטן פאטער און ראיסן, אז זיי קומען די צווייטע וואך און דערווייל האט איר דער פאטער, וועלכער האט זי זער ליב, מיטגעגעבן א קליינע מתנה". דאס זאגנדיק, האט ער ארויסגענומען א הערלעכן גאלדענעם מעדאליאן, באזעצט מיט גרויסע ברילאנטן און איר אנגעטון אויפן האלדז. ,,איצט", זאגט ער, ,,האב אויך איך פאר דיר א קליינע מתנה, צום אנדענק אין אונזער היינטיקן טאג". דאס זאגנדיק, האט ער איר אנגעטון אויפן פינגער א רינג מיט א גרויסן ברילאנט און געזאגט: ,,דער ברילאנטרינג איז געווען מיין גאטזעליגער מוטערס און פארן שטארבן האט זי אנגעזאגט דעם רינג פאר דיר, ווייל זי האט געוווסט ווי ליב איך האב דיך און אז דו וועסט זיין מיין ווייב. ליידער האט זי נישט זוכה געווען צו זיין ביי אונזער חתונה". זי האט אים איצט נאכאמאל ארומגענומען, שטארק געקושט אוןביידע האבן געוויינט.

,,איצט קום טייערע, היינט איז אונזער טאג. ערשטנס פארן מיר עסן פרישטיק, איך האב נאך היינט נישט געגעסן און דו אוודאי אויך נישט, איך האב געוואלט אז מיר זאלן היינט צוזאמען עסן". נאכן פרישטיק זענען זיי געפארן אין שפיטאל, טרינקען מיט די דאקטוירים און די שוועסטערן לחיים לכבוד זייער פארלאבונג און ער האט איר געזאגט, אז זי זאל דארט פארלאנגען א גרעסערן חופש ביז איבער דער חתונה. נאכן פארברענגען אין שפיטאל, ווי די שוועסטערס האבן זי מיט קנאה-אויגן ממש אויפגעפרעסן און באוווּנדערט איר שמוק, האט ער געזאגט: ,,איצט מיין טייערע, פארן מיר קיין ירושלים, ערלעדיקן דאס אהערקומען פון דיין ליבער מוטער, זי זאל ווי אמשנעלסטן אהערקומען צו אונזער חתונה". אויפן וועג האט ער איר דערציילט, די פלענער וואס ער האט פאר זייער צוקונפט. דערווייל, אזוילאנג ווי דאס מיליטער דארף אים נאך האבן, וועלן זיי וווינען אין האטעל צוזאמען מיט איר ליבער מוטער, ער האט שוין אפילו נעכטן באשטעלט צימערן פאר אלע, אי פאר זיי ביידע, אי פאר איר ליבער מוטער און אויך פאר זיין פאטער און ראיסן, וועלכע וועלן קומען די צווייטע וואך. נאכן באפרייען זיך פונעם מיליטער, וויל ער נאך 2 יאר לערנען אין רחובות, אינעם ווייצמאן-אינסטיטוט, כדי זיך צו פארפאלשטענדיקן אין זיין פאך. אינצווישן וועט דארט זיין פאטער ליקווידירן און דאן וועלן זיי צוזאמען דא עפענען א פאבריק, וואס ער וועט פירן.

די גאנצע צייט וואס ער האט גערעדט, האט חוה'לע כמעט גאר נישט געהערט נאר אים געקוקט אין פנים אריין. זי איז געווען צופיל בארוישט, אז זי זאל עס קענען מיט איינמאל באגרייפן, וואס היינט איז פארגעקומען. ליגנדיק ביינאכט אין בעט, האט זי געהאלטן אין איין באטאפן דעם רינג און דאס מעדאליאן, זי האט זיך נאך אליין נישט געקענט גלויבן צי עס איז נישט קיין חלום.

8.

אין א קליין שטיבל אין ווראצלאוו, פוילין, אין א זייטנגעסל, האט געוווינט חוה'לעס מוטער מיט נאך אן עלטערע פרוי צוזאמען און זיך אויסגעהאלטן פון דעם, וואס זי האט

באקומען פונעם אמעריקאנער „דזשוינט״. זי האט געוווסט, אז זי מוז נאך דא לאנג ווארטן ביז איר טריי קינד חוה׳לע, וועט זי קענען אראפנעמען. איינמאל, אין א נאכמיטאג, איז געקומען צו איר א שפעציעלער שליח פון דער ישראל געזאנדשאפט פון ווארשע און פארלאנגט פון איר, זי זאל זיך צוזאמענגעמען אירע זאכן און מיט אים גלייך פארן קיין ווארשע, ווייל דארט ליגט שוין פאר איר א פלי-קארטע קיין ישראל. זי האט נישט געוווסט וואס ס׳איז געפאלן אויף איר און געפרעגט דעם באאמטער, צי ער איז זיך נישט טועה. ער האט איר געענפערט אז ער איז זיך גאר נישט טועה און אז זיי האבן באקומען א טעלעגראפישע אויפפאדערונג פון דער „סוכנות״ אין ירושלים, נישט צו שפארן קיין געלד און זי באלד צו שיקן קיין ישראל, ווייל איר טאכטער חוה׳לע ווארט מיטן חתונה האבן אויף איר. דאס הערנדיק, איז זי נאך מער צעטומלט געווארן, ווייל אין חוה׳לעס לעצטן בריוו האט זי איר בכלל גארנישט דערמאנט וועגן חתונה האבן. זי האט געוווסט אז איר טאכטער איז א קראנקן-שוועסטער אין א מיליטער-שפיטאל און זי האט געקלערט, ווער ווייסט וואס פאר א אומגליק ס׳איז דארט מיט איר קינד געשען. אבער קיין ברירה האט זי נישט געהאט, זי מוז פארן. זי האט געזאגט דעם באאמטער אז תיכף קען זי נישט פארן, ווייל זי מוז זיך דא קודם באזארגן א פאספארט און נאך אנדערע זאכן ערלעדיקן. דער באאמטער האט איר איבערגעלאזט געלד און זיי האבן צווישן זיך אפגע-רעדט ווען זי וועט קומען קיין ווארשע און ער וועט זי ביי דער באן אפווארטן. ווי דער באאמטער איז נאר אוועק, האט זי זיך שטארק צעוויינט און באקלאגט איר ביטער מזל, ווער ווייסט וואס פאר אומגליק איז דארט מיט איר טאכטער געשען. א גאנצע נאכט האט זי קיין אויג נישט צוגעטון. זי וואלט כאטש דערלעבט צו זען פארזארגט איר איינציק קינד, האט זי געטראכט, און דאן גענוג, מער וויל זי שוין גאר נישט פונעם לעבן. פאר אירע אויגן האט זי איצט געזען איר זון, וואס איז געפאלן אין רוסלאנד, איר יונג מיידאלע, וואס איז דארט פאר הונגער געשטארבן און איר מאן, וואס איז אויך דארט אומגעקומען. ער האט זי גאנץ שטארק ליב געהאט, כאטש זי האט צו אים גאר נישט געפילט און צווישן זיי זענען געווען א סך מיינונגספארשידנהייטן אינעם לעבן. ער איז געווען אן אגודה׳ניק און זי א ציוניסטן און אלעמאל זענען געווען שטרייטיקייטן ביים ערציען די קינדער. פון דער צווייטער זייט האט ער זי פארערט און ער איז דאך נישט שולדיק געווען, ווען זי האט איר יוגנט־פרייַנד נישט געקענט פארגעסן.

גאנץ פרי האט זי באקומען א טעלעגראם פון חוה׳לען אין וועלכן זי איז איר מודיע אז מ׳האט איר געשיקט געלד און א פלי-קארטע, זי זאל באלד קומען קיין ישראל, ווייל זי ווארט אויף איר מיט איר חתונה. זי האט זער א ווילן חתן און איז זער גליקלעך. די טעלעגראם האט זי בארואיקט. אין ווארשע האט מען זי איינקוואטירט אינעם בעסטן האטעל אבער אויך דארט האט זי מער נישט געקענט געוויער ווערן ווי דאס, וואס דער באאמטער האט איר געזאגט. זיי האבן איר נאר געזאגט, אז ס׳ווייזט אויס אז דער חתן איז זער רייך, ווייל זיי האבן א באפעל נישט צו שפארן קיין געלד, זי מיט אלעם צו באזארגן און זי אפשיקן קיין ישראל מיטן בעסטן פלוגצייג ערשטע קלאס.

.9

אין לוד האבן זי אלע אפגעוואַרט, אויך אירווינגס פאָטער און שוועסטער, וועלכע זענען מיט 8 טאָג פריער אהער געקומען. אירווינג, אַלס אַ מיליטערישער פליגער אין דער ראַנג פון אַ מאַיאָר, האָט באַקומען די ערלויבניש ארויפצוגיין אויפן פלוגצייג תיכף נאָכן אַנקומען. דער הילכער אין פלוגצייג האָט גערופן איר נאָמען און זי האָט זיך אויפגעשטעלט. אירווינג איז גלייך צו צו איר און זיך פאָרגעשטעלט אַלס איר ליבער חוה׳לעס חתן. זי האָט אים אָנגעקוקט און עפּעס אַ ציטער איז אַדורך איר. זי האָט אין אים געזען עפּעס אַן ענלעכקייט צו וועמען, אָבער זי איז געווען צו איבערראַשט, אַז זי זאָל קענען קאָנצענטרירן אירע געדאַנקען. ער האָט זי אָנגענומען ביי דער האַנט און זי די ערשטע אַראָפּגעפירט פונעם פלוגצייג. ווען חוה׳לע האָט זי געזען גיין מיט אירווינגן האָט זי אויסגעשריגן ,,מאַמע, מאַמע״ און אירווינג האָט איר געוויזן ווו חוה׳לע שטייט. זי האָט אַרויפגעקוקט און געשמייכלט אָבער זי איז געווען שטאַרק צעטומלט. סעם האָט אויפגעכאַפּט איר קוק און שמייכל און זיך גוט איינגעקוקט אין איר. זי איז געווען אַ שלאַנקע פרוי, געגאַנגען פראָסט געקליידעט און דאָס פּנים האָט נאָך געוויזן שפּאַרן פון אַן אַמאָליקער שיינקייט. איר גאַנג איז געווען גראַציעז, כאָטש זי איז שוין געווען נאָענט צו די פופציקער.

קוקנדיק אַזוי אויף איר, האָט פּלוצים אין זיין מוח אַ געדאַנק אויפגעבליצט: רעכטשע! זאָל דאָס מעגלעך זיין? ער האָט איצט גוט אָנגעקוקט חוה׳לען און געפונען אַ ווייטע ענלעכקייט צו רעכטשן און נישט ווילנדיק חוה׳לען אַ פרעג געטון, פון וואַנען איר מוטער שטאַמט און ווי איר פאַרנאָמען איז. זי האָט אים אָנגערופן אַ נאָמען פון אַ שטעטל און געזאָגט אַז דער מוטערס פאַרנאָמען איז רעכטשע. דערהערנדיק דאָס האָט אים אַ קאַלטער שווייס באַגאָסן און ער האָט זיך אַ וואַקל געטון. חוה׳לע האָט אים אָנגעכאַפּט ביי דער האַנט און זיך שטאַרק דערשראָקן, ער איז זער בלאַס געווען. זי האָט אים געפרעגט וואָס ס׳איז אים און ער האָט איר געענפערט: ,,גאָר נישט, דער קאָפּ האָט זיך מיר אַביסל פאַרדרייט״. שפּעטער אַביסל האָט ער צוגעגעבן, ,,דאַכט מיר אַז איך קען דיין ליבע מוטער״, אָבער חוה׳לע האָט כמעט דאָס שוין נישט געהערט. זי איז שנעל אַראָפּגעלאָפן צו דער מוטער אוןביידע זענען זיך געפאַלן איינע אויף דער צווייטע און ביידע האָבן זיך שטאַרק צעוויינט. די גאַנצע צייט איז סעם געשטאַנען פון דער ווייטנס און רעכטשן ממש געגעסן מיט די אויגן. זי האָט באַמערקט ווי איינער שטייט און אָבסערווירט זי שטאַרק פון דער ווייטנס, אָבער זי איז געווען פאַרטון מיט איר טאָכטער און חתן און קיין גרויס געוויכט געלייגט אויף דעם. נאָכדעם ווי אַלע 3 זענען געשטאַנען און גערעדט צווישן זיך, האָט זי באַמערקט ווי דער פרעמדער גייט צו צו איר. צוקומענדיק נאָענט האָט ער זי אָנגענומען ביי דער האַנט און געזאָגט: ,,רעכטשע! געדענקסט וואָס האָסט מיר געזאָגט אין דער באַן אין קראָקע, אַז מיר קענען קיינמאָל נישט וויסן די קאַפּריזן פונעם מענטשלעכן גורל?״. דערהערנדיק דאָס, האָט זי זיך פּלוצים אַ וואַקל געטון, אַרויסגעזאָגט נאָר דאָס איינע וואָרט ,,שמואל״ און פאַר׳חלש׳ט. מ׳האָט זי גלייך

אריינגענומען אינעם ,,מגן דוד" צימער און דער דאקטער האט לאנג געארבעט ביז מ׳האט זי דערמונטערט. דער דאקטער האט איר געמאכט אן איינשטיך און געזאגט, אז זי האט א קליינעם נערוון-שאק און זי מוז אבסאלוט האבן פאלשטענדיקע רו. ער האט אויך געזאגט אז אין דער פרי וועט זי בעסער פילן, אבער זי וועט גאר נישט געדענקען, וואס מיט איר איז פארגעקומען. ס׳ווייזט אויס, האט דער דאקטער צוגעגעבן, אז זי האט דא געהאט זער א גרויסע איבערראשונג, וואס האט זי געברענגט צום נערוון-שאק. זי האט חלילה געקענט פון אזא פאל, פאראליזירט ווערן.

אירווינג האט תיכף געברענגט א אמבולאנס און מען האט זי איבערפירט אינעם האטעל ,,דן" אין תל אביב. קעגן פרי האט זי זיך אויפגעכאפט און דערזען חוה׳לען זיצן ביים בעט. פון אנפאנג האט זי גאר נישט געדענקט, די אויגן זענען נאך געווען צעמישט און די געדאנקען אביסל פארנעפלט. צוביסלעך האט זי זיך אנגעהויבן עפעס צו דערמאנען. ,,איך געדענק נאר אז עפעס א פרעמדער מאן איז צו מיר צוגעגאנגען, מיר עפעס געזאגט, איך געדענק נישט וואס, מיר האט זיך עפעס גע׳חלומ׳ט א נאמען ,,שמואל" און מער געדאנק איך גאר נישט. ווו בין איך איצט און ווער איז געווען דער פרעמדער מאן ?". חוה׳לע האט איר לאנגזאם אויפגעקלערט, אז איצט געפינט זי זיך אין האטעל ,,דן" דאס שענסטע און גרעסטע האטעל אין תל אביב און דער פרעמדער מאן איז גאר נישט געווען קיין פרעמדער, ,,ער איז דיין מחותן, אירווינגס פאטער און הייסט סעם סטאון". די מוטער איז געבליבן ליגן אביסל פארקלערט און חוה׳לע האט צוגעגעבן: ,,איצט דערמאן איך זיך, ווען ער האט דיך דערזען אנקומען, האט ער פון דיר קיין אויג נישט אראפ-גענומען און פלוצים מיך געפרעגט פון וואנען דו שטאמסט און ווי דיין פארנאמען איז. נאך מיין ענפער איז ער פלוצים בלאס געווארן, אז ער האט כמעט פאר׳חלש׳ט. איר פארשטייט גאר נישט, וואס צווישן אייך איז געשען ?".

די מוטער האט זיך פלוצים אויפגעכאפט ווי פון א חלום און טרערן זענען איר געראנען. ,,הייסט עס אז איך האב טאקע נישט גע׳חלומ׳ט און דאס איז טאקע שמואל און ער איז גאר מיין מחותן. קאפריזן פון א גורל !". זי האט מיט קורצע ווערטער דער-ציילט איר טאכטער ווער שמואל איז און זי געבעטן, אים תיכף אהערצורופן צו איר בעט. חוה׳לע איז ארויס אין זאל פונעם האטעל און געטראפן שמואל דרימלן אנגעטועגערהייט אין זעסל. זי האט אים אויפגעוועקט, אים שטארק געקושט, אנגענומען אים ביי דער האנט און צוגעפירט צו דער מוטערס בעט. ארויסגייענדיק האט זי הינטער זיך פארמאכט די טיר.

א פאר טאג שפעטער האט מען אינעם האטעל געפייערט די חתונה פון חוה׳לען און אלע געסט האבן זיך באטייליקט אין דער חתונה.

⁂

אכט טאג שפעטער איז סעם צוריקגעפארן קיין אמעריקע ליקווידירן און מיטגענומען רעכטשן מיט זיך. זיי האבן מער זיך נישט געוואלט צעשיידן.

סוף דבר

העבודה שנטלנו עלינו היתה מיגעת, מכאיבה ומסובכת.

מ י ג ע ת מפני שבעלי המאמרים אין עיסוקם בעט סופר ובכדי להציג בפני הקורא דבר מתוקן, היה עלינו לתקן, לסגנן ולשכלל. ואם המאמרים שנכתבו במקורם עברית, היו, בחלק גדול מהם, כתובים כהלכה, הרי באלה שנכתבו יידיש, לא נגזים אם נאמר, שכמעט כל מלה היתה צריכה תקון. החברים, כנראה, לא מרבים לקרוא ספרות חדשה ביידיש וכותבים הם על טהרת היידיש המגורמנת והעבודה בשטח זה היתה ממש מפרכת.

מ כ א י ב ה, כשאיש בעל רגש קורא על עשרה הרוגי מלכות, שהם רק עשרה והם רחוקים מאתנו אלפיים שנה — גם כן נשבר לבו בקרבו על מה שעולל להם; אנחנו שקראנו בתשומת לב כל שורה ושורה על עדות שלמות, גברים, נשים, זקנים, נערים וטף שהושמדו באכזריות משתוללת של פריצי-חיות בצורת אדם, ובין המושמדים היו הורינו, אחינו ואחיותינו — קל לשער מה רב, מה מרסק היה הכאב.

מ ס ו ב כ ת. לא כל מה שנכתב ניתן היה להעלות על הספר. בין אם המדובר בשמות ובין אם המדובר במאורעות; והשיקולים מה לכשר ומה לפסול, הכניסו אותנו לא פעם למבוך שרק בקושי מצאנו את חוט האריאדנה שהראה את הדרך לצאת ממנו.

ואחרי כל היגיעה, הכאב והתסבוכת אנו מבקשים מאת הקורא סליחה על דבר שאנו יודעים כי הוא אינו לפי חוקי העריכה ואף-על-פי-כן מצאנו לנכון לקיימו: כוונתנו לחזרות. הרבה דברים חוזרים ונשנים על ידי חברים שונים. כשמדובר בקובץ ספרותי כלשהו, מובן שעל המערכת להזהר מפני כפל דברים במלים שונות; אבל בספר כגון זה, ספר בו שופך המחבר את מרי שיחו ואת יגונו אם על מקומות יקרים או על נפשות יקרות — החלטנו כי אסור לנו לחלל את רגשות הכותב, ובדרך כלל לא קצצנו בנטיעות ונהגנו לפי הכלל: עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע.

נתן מארק

הי״ד

רשימת קדושי העירות לינסק, איסטריק, בליגרוד, ליטוביסק וכפרי מחוז לינסק, שנהרג,ו נורו, נקברו חיים ונשרפו בעירות גופא, במחנה זאסלאוו ובבלזיץ, ע״י הרשעים הנאצים ימח שמם וזכרם, בתקופת השואה, בשנים 44—1939.

הערת המערכת:

הואיל ואין בידי המערכת לבדוק את אמיתותו של כל שם ושם, היא מביאה אותם על אחריות אנשי העירות הנידונות אשר הואילו למסרם למערכת; כמו״כ אין באפשרותה של המערכת להשלים את השמות שלא נמסרו בשלמותם.

למחוז לינסק, כולל העירות הנ״ל שייכו 129 כפרים. בכל כפר חיו יהודים, אבל לדאבונינו, לא עלה בידנו לרשום את כולם.

די קדושים רשימה פון די שטעטלעך לינסק, איסטעריק, באליגראד, ליטיוויסק און די דערפער פונעם לינסקער בעצירק, וואס זענען גע׳הרג׳עט, געשאסן, לעבעדיקערהייט באגראָבן און פארברענט געווארן אין די שטעטלעך גופא, אין זאסלאווער לאגער און אין בעלזיץ, דורך די אכזריות׳דיקע נאציס ימח שמם וזכרם, אין דער צייט פון „שואה״, אין די יארן 44—1939.

באמערקונג פון דער רעדאקציע:

ניט האבנדיק די מעגלעכקייט צו קאנטראלירן אדער צו קאמפלעקטירן יעדן נאמען, ברענגט די רעדאקציע די ליסטע פון די נעמען אויפן אחריות פון די וועלכע האבן די פארצייכניש איבערגעגעבן.

צום לינסקער בעצירק, איינשליסלעך די אויבנדערמאנטע שטעטלעך, האבן געהערט 129 דערפער. אין יעדן דארף האבן יידן געוווינט. ליידער איז אונדז נישט געלונגען, אלע נעמען אויפצושרייבן.

רשימת הקדושים

רשימת קדושי לינסק, כולל היזעלאוו, שנספו בתקופת השואה ע"י הנאצים הארורים יש"ו בשנים 39—1944, בלינסק, בזאסלאווע ובבלזיץ.

די ליסטע פון די לינסקער קדושים, אויך היזעלאוו, וואס זענען אומגעקומען דורך די נאציס י"ש אין לינסק, זאסלאווע און אין בעלזיץ אין די יארן 39—1944.

א.

אדלער מענדל, אשתו רבקה לבית פעניג ומשפחתם
אדלער שאול, אחותו גיטלה ומשפחותיהם
אטלאס מאיר מרדכי ומשפחתו
איגעל גיטשע ובניה: מאיר יעקב מוניש, חיה'לה, אסתר ודבורה
איידעלהייט חיים ומשפחתו
איידעם וואלף ומשפחתו
איידעם לייביש ומשפחתו
אייז ויטשע לבית פעניג ובנותיה טעמא וגינא
אייזען זיסל, בעלה משה ענגלארד, בנותיה ומשפחותיהן
איילפערטיג משה, אשתו חנה מאטיל לבית בער ובניהם: שאול, ישראל וזיינוועל
אינטראטער משה ומשפחתו
איסער גיטל, מלכה
איסערלעס, בנותיו של משה איסערלעס המנוח, חוה ומלכה
אליקיר אייזיק (אייזיק יואלס) ומשפחתו
איריס דוד ומשפחתו
איריס וואלף ומשפחתו
איריס פייבל ומשפחתו
איריס שמואל אהרן ומשפחתו
אלסטער דוד ומשפחתו
אנטמן חתנו של משה'לה גלאזער ומשפחתו
אפאלו חיים מענדל ומשפחתו
אפאלו יחזקאל ומשפחתו
אפאלו אהרן ומשפחתו

ב.

באלבירער, בני משפחתו של שלמה'לה באלבירער (שלמה'לה טעפער)
בארט מלכה, בני משפחתה
באדנער — — — (חתנו של יודלה דוקלער) אשתו מעטשע ומשפחתם
בוים אברהם, אשתו וחמשת ילדיהם
בוים איטשע (יצחק), אשתו גליקל ובניהם דוב ושמעון
בוים ייטה, משה, יוסף ובילה
בוים מרדכי, בני משפחתו
בוים סימה, אלמנת מרדכי שיע המנוח ומשפחתה
בוים קופל ומשפחתו
בוימאל דוד ומשפחתו
בוימוואל, בני אהרן בוימוואל המנוח
בוכענבוים מרדכי, בני משפחתו
בוכענבוים משה, אשתו ובניהם: נח, שמחה ובת
בילעט יעקב, אשתו ובנם יהושוע
בירנקראנט הערש יוסף ומשפחתו
בירנקראנט נעכע המנוחה, בני משפחתה (נעכע די בעקערן)
בלאזער, בני משפחתו של יוסף בלאזער המנוח
בלאזער אנשל ומשפחתו
בענקל, בנותיו של משה בענקל המנוח ומשפחותיהן (שמות הבעלים לא ידוע)
בעק דבורה הענדל ומשפחתה
בעק ברוך ואשתו צפורה
בעק הערש'לה, רבקה'לה וגיטאלע ומשפחותיהם

בערגער משה אהרן ומשפחתו
בערגער הערש מעכל ומשפחתו
בערטענטייל אייזיק, אשתו הינדה, בניהם:
פישל (מת ברוסיה בבית הסוהר)
ישראל, מרדכי יוסף ופעסיל
בערטענטייל אנשל, אשתו ובניהם:
פעסיל, טויבע ורייזל
בערטענטייל שמואל, אשתו צירל
ומשפחתם
בעריש, שם משפחתו לא ידוע ומשפחתו,
מלמד דרדקאי, גיסה של רעכאלע
גליקסמאן
בערלשטיין, אשתו פרימטשע ומשפחתם
ברוכה אביש ומשפחתו
ברוכה לאה ומשפחתה
ברייט שלום ומשפחתו
ברייט אברהם ומשפחתו
ברייט יתר בני חיים ברייט המנוח
ברייער לייב, ברוכה, קיילע, גיטל וחיים
בריק שמעון ומשפחתו
בריק שמואל ומשפחתו
ברעניק תנחום ומשפחתו

ג.

גאבעל, בני משפחת מאיר לייביש המנוח
גאבעל מינה לבית שפירא ובנותיה
מאלי ויענטע
גוט פסח ומשפחתו
גוטווירט משה בער ואשתו
גוטווירט פרץ אשתו באשע לבית קליגער
ומשפחתם
גוטעסדינער הערש ומשפחתו
גולד, שרה אלמנתו של פנחס המנוח
גולד לייביש ומשפחתו
גולד משה ומשפחתו
גולד נחום ומשפחתו
גולד שאיע ומשפחתו
גולדבוים דוד ומשפחתו
גולדבוים פייגע ובניה: אסתר, חנה
וישראל ליפא
גולדינגער זישע ומשפחתו

גולדשטיין, בני משפחת אברהם חיים
המנוח
גולדשטיין הערש ומשפחתו
גולדשטיין שמואל לייב ומשפחתו
גינצבורג אסיאס, שיע, עו"ד ומשפחתו
גינצבערג ברכה
גינצבערג הערש'לה ומשפחתו
גינצבערג זלמן, אשתו דבורה לבית
ביעלט ובתם
גינצבערג חיים, בני משפחתו
גינצבערג יעקב בן לייביש, אשתו סימה
לבית ווייטמאן ובניהם: גיטאלע,
ביילטשע ויוסף
גינצבערג יעקב בן משה ומשפחתו
גינצבערג נחום בן חיים ומשפחתו
גינצבערג נפתלי בן חיים ומשפחתו
גליקהאפט — — — ומשפחתו
גליקסמאן רעכאלע ומשפחתה
געלאנדער — — — ומשפחתו
גראניק אברהם, דיין העיר ומשפחתו
גראניק חיים הערץ ומשפחתו
גראניק ישראל ומשפחתו
גראניק לייביש ומשפחתו
גראניק פנחס ומשפחתו
גראניק משה, קיילע ויצחק
גראפעל לעזר, בני משפחתו
גראפעל הערצל ומשפחתו
גראפעל לוי ומשפחתו
גרוס יוסף, אשתו אסתר ובניהם:
יהודה צבי ואחותו
גרוס לייב, אשתו אדעל לבית גולדבוים
ובניהם איזיק וטובה
גרוס זלקה ומשפחתו
גרוסמאן לעמל ומשפחתו
גרין הערש לייב ומשפחתו
גרינבערג משה, אשתו חוה ובנותיהם:
צפרה, טובה ואסתר
גרינבערג שמואל (רוס), אשתו, בתם
נעכע היתה כבר נשואה, בניהם
משה ועוד בן
גרשון חיים ומשפחתו
גרשון דוד ומשפחתו

ד.

דאמפ — — — טכנאי שניים ומשפחתו
דולינגער משה ומשפחתו
דולינגער ישראל ואשתו שרה לבית קעסלער ומשפחתם
דוקלער שלמה׳לה ומשפחתו
דוקלער יודלה ומשפחתו
דוקלער משה אהרן, אשתו טאלטשע ומשפחתם
דוקלער פראדאלע, אשת שמחה׳לה המנוח, בנה יוסף ובתה שרה
דוקלער בני משפחת שלמה׳לה דוקלער המנוח (חנה׳לה עטעלס)
דוף, בני בן-ציון דוף המנוח
דורנבערג, בני משפחת ישראל המנוח
דיאמאנט יששכר ומשפחתו
דים לייבלה ובנו מיכל
דים דוד ומשפחתו
דים הערש לייב אשתו ומשפחתו
דים הערש, אשתו סימה לבית הארעוויץ ובתם יוכבד
דים הערש יעקב ומשפחתו, היזעלאוו
דים חיים אשר, אשתו והילדים היזעלאוו ישראל, רחל ורייזל
דים ליביש ואשתו מטיל, היזעלאוו
דים ליביש ואשתו חיה והילדים היזעלאוו
דים גדליהו, ביילע וריזל היזעלאוו
דים אברהם שיע ומשפחתו היזעלאוו
דים משה בינם ומשפחתו היזעלאוו
דים פסח, אשתו חנה ומשפחתו היזעלאוו
דים שלמה ומשפחתו היזעלאוו
דים שמחה ומשפחתו היזעלאוו
דים ישראל ומשפחתו היזעלאוו
דים הערש (בוקאווסק)
דים חוה
דים יודל מאיר ומשפחתו
דים שמעון ובני משפחתו
דים בני יצחק ומשפחותיהם
דים שמעון בן יצחק ומשפחתו
דים פסח דוד ומשפחתו
דים מנדל ומשפחתו
דים משה ומשפחתו

דישע — — — אשתו פרידה לבית פלנצר ובתם
דרוקער איסר ומשפחתו
דרעזנער, בני משפחתו

ה.

האגער מענדל, ואשתו גיטל לבית פלישר
האגלער יהודה, אשתו קריינטשע לבית האס ומשפחתו
האזעלנוס אברהם, פרידה, חיה, רחל ובן ציון
האזעלנוס איסר ומשפחתו
האזעלנוס שרה ובני משפחתה
האזעלנוס יתר בני משפחת דוד המנוח
האלבערטאל אברהם ומשפחתו
האלפערן נחמן ומשפחתו
האלפערן שמחה ומשפחתו
האפטעל שרה, שתי בנותיה ומשפחותיהם
הארעוויץ מנחם מנדל, הרב דמתא ומשפחתו
הארעוויץ יעקב, דיין העיר ומשפחתו
הארעוויץ יושע, נכד הרב הזקן ומשפחתו
הארעוויץ בני משפחתה של חנה׳לה בילה טעמיס ומשפחותיהם
הארעוויץ אסתר (אסתר מאטעלס) ומשפחתה
הארעוויץ חיים ומשפחתו
הארעוויץ יידל ומשפחתו
הארעוויץ יעקב ומשפחתו, נכדו של ישראל בריק
הארעוויץ פיביש ואשתו רבקה
הארעוויץ שמלקע, אשתו טרודע ובנם הערש
הארעוויץ מינדעל (בתו של פיביש) ובתה הינדה
הארעוויץ פרידה (בתו של פיביש) ומשפחתה
הארעוויץ ריזל (בתו של פיביש) ובנה יהושוע
הופשטעטער אלטער ומשפחתו
הויזמאן עטי, בעלה ובנותיה דבורה, פני

הורנשטין אברהם ומשפחתו
היר בראנדל ומשפחתה
הירש סימה ומשפחתה
העלד יהודה, אשתו אסתר לבית קלוגמאן
ובניהם: יצחק, שמעון, משה,
ישעיהו, ולאה
העניג ליביש ומשפחתו
העניג דוד, אשתו גיטל ומשפחתו
הערמאן הערש, אשתו שרה לבית חאראס
ובניהם: ליב, משה, קיילע, יצחק
ושלמה
הערמאן עטיל

ו.

וואכטעל יהושוע, אשתו, בנם הלל ובת
וואכטעל יצחק (איטשע) ומשפחתו
וואכטעל מרדכ׳לה ומשפחתו
וואכטעל נפתלי, אשתו ראצאלע לבית
לערנער ומשפחתם
וואלד יוסף, בני משפחתו
וואלף קיילעס (חתנה של קיילע) שם
משפחתו לא ידוע ומשפחתו
וויזנער יעקב, אשתו פריידאלע לבית
טראטנער ומשפחתם
וויינבערגער ירוחם, אשתו מאלטשע לבית
גינצבערג ובתם
וויינרעב וואלף, אשתו לאה לבית דים
ובתם רייזאלע וכן ילדיו מאשתו
הראשונה חנה המנוחה: יוסף אסתר
ורבקה
וויינרעב יחיאל ומשפחתו
ווייס אלטער ומשפחתו
ווייס בני בן ציון מלמד ומשפחותיהם
ווייס ברוך ומשפחתו
ווייס דוד ומשפחתו
ווייס חנה ומשפחתה
ווייס חיה ומשפחתה
ווייס נפתלי יחיאל ומשפחתו
ווייס עטיל ומשפחתה
ווייס פייגע ומשפחתה
ווילנער בני משפחת הערש בער (דער
ראבעכער) ומשפחותיהם

ווילנער מענדל ומשפחתו
ווילנער ישראל ומשפחתו
ווילנער שינדל, בני משפחתה
וויעליפאלסקי נפתלי ואשתו חיה לבית
מאנאסטער
ווערנער מענדל ואשתו
ווערנער משה אהרן ואשתו
ווילק דוד, בתו יוכבד, בעלה והילדים
(פאסאדא)
וויטמאן יצחק ומשפחתו.

ז.

זאמער נפתלי, ריזל ואברהם, בני נטע
וצביה זאמער שנספו באושוויץ
זאמער מענדל ומשפחתו
זאמער שיינדל ומשפחתה
זאפניק מאיר ומשפחתו
זיבצינער דוד ומשפחתו
זיטמאן לייבטשע ומשפחתו
זיידען פייבעל ומשפחתו
זיידענפעלד אלטער, אשתו לאה ובניהם:
יהושוע, חיים יעקל והודזע
זיידענפעלד אסתר לאה ומשפחתה
זיידענפעלד משה ומשפחתו
זיידענפעלד פנחס ואשתו לאה מבית
חאראס
זילבער מענדל ומשפחתו
זינגער שלום המנוח, בני משפחתו
זינגער הערש׳לה המנוח (דער שווארצער
שוסטער), בני משפחתו
זיס איטשע מאיר ומשפחתו
זיס ישראל ומשפחתו
זיס יהודה ומשפחתו

ח.

חאראס ירוחם, אשתו הינדה ובניהם ליב
וזלמן
חאראס טוביה ומשפחתו
חיות ברוך ומשפחתו
חיות משה המנוח, בני משפחתו
חיט בערטשע, אשתו ובניהם קיילע,
לייבאלע, טוביה ויצחק

ט.

טויבנפעלד משה ומשפחתו
טויבנפעלד זיסמאן ומשפחתו
טויבענפעלד שלמה ומשפחתו
טוך בנימין ומשפחתו
טירק ברוך, מירל
טייך יואל, אשתו ייטה לבית גראניק ובתם
טינק יענקלה המנוח, בני משפחתו
טינק חיה לאה, בעלה ומשפחתם
טינק מירלה, בני משפחתה
טינק שמואל ומשפחתו
טראטנער יצחק ומשפחתו
טראטנער יעקב
טראטנער ברכה ומשפחתה

יאנקלעוויץ פנחס ומשפחתו
יוסף פינטשעס, שם משפחתו לא ידוע ואשתו
יענטע צלאוועס ומשפחתה (לא ידוע שם בעלה ושם משפחתה)

כ.

כץ הלל, אשתו איידל לבית בוים
וילדיהם: אסתר, ריזל, שרה, וויטע ורבקה יענטע
כץ שמואל, בני משפחתו
כץ יהושוע ואשתו
כץ ישראל
כץ משה אשתו ושני בניו

ל.

לאנגסאם אלי, בני משפחתו
לאנגסאם הערש, אשתו עלקע ובניהם:
יצחק, אברהם, יוסף ויהושוע
לאפקע יענקל (סבל) ומשפחתו
לאקשפייזער הערשל ומשפחתו
לאקשפייזער משה ומשפחתו
לאקשפייזער מלכה ומשפחתה
לאקשפייזער אברהם צבי, חוה, ביילה, חנה, צפרה, סימה
לויף מאטי ומשפחתו
לויף זעליג ומשפחתו
ליבער יהודית (אשתו של משה ליבער יל״א וילדתם שרה רבקה, היזעלאוו
ליבער יצחק
ליבער מענדל ומשפחתו
ליבער שרה ומשפחתה
ליבער בן פסח ליבער, שמו לא ידוע
ליבער מאטי ואשתו סימה לבית גראניק ובנם
ליפא, שם משפחתו לא ידוע, שוחט בעירה ומשפחתו
ליפצער משה ומשפחתו
לעוו יהושוע ומשפחתו
לאנדו ליביש ואשתו חנה לבית לערנער ומשפחתו
לעוויטע נפתלי ומשפחתו
לעוויטע חיים הערץ ומשפחתו
לעוויטע יוסף ומשפחתו
לעוויטע בני משפחת ברוך לעוויטע המנוח ומשפחותיהם
לעפעלשטיל אדעל, בעלה ומשפחתם
לערנער דוד, אסתר לאה, ייטה רחל בעריש
לערנער וואלף ומשפחתו
לערנער יהושוע ומשפחתו
לערנער יהושוע בן שלמה ומשפחתו
לערנער משה בן צבי
לערנער אברהם בער ומשפחתו
לערנער פישל ובתו סימה
לערנער שלמה׳לה המנוח, בני משפחתו, בתו ריז׳ה וילדיה

מ.

מאנאסטער יוסף (יוסאלע) אשתו ריזל בנם ליביש ובתם מניה
מאנאסטער אברהם שיע ומשפחתו
מאנאסטער אברהם ומשפחתו
מאנאסטער אלטע
מאנאסטער הלל ומשפחתו
מאנאסטער יהודית
מאנאסטער מרדכי וואלף ומשפחתו

מאנאסטער נפתלי יוסף ומשפחתו
מאנאסטער שאול, ליבע, בנימין זאב,
אריה לייב ומאיר
מאנאסטער אשתו של יושע מאנאסטער
המנוח לבית גראניק ומשפחתה
מאנטער נפתלי יוסף ומשפחתו
מאזעס משה, אשתו יאכטשע לבית
דוקלער ובניהם: יעקב, יוסף ועוד
בת
מאנדעל שמואל, אשתו שרה ובניהם:
רבקה, מרדכי, אהרן, הערש וגולדה
מאנדעל חיים ומשפחתו
מאנדעל נתן ומשפחתו
מאנטעל יעקב ומשפחתו
מאריץ יוסף ומשפחתו
מאריץ יעקב ברוך, אשתו הענע לבית
שיף ומשפחתם
מאריץ שמואל ומשפחתו
מארך יושע, אשתו מירל לביתווארשער
ובנם שלמה
מארך גיטל, בנה אברהם ובתה רחל
מארקוס, בני משפחת אברהם המנוח
מארקוס, בני משפחת מרדכי איזיק המנוח
מיטמאן יצחק ומשפחתו
מייזעלעס מרדכי ומשפחתו
מייזעלעס אלי ומשפחתו
מלמד יהודית ומשפחתה

נ.

נידער אליעזר, אשתו מלכה לבית דוקלער
בנם חיים ובתם פיגה
נידער שמעון ומשפחתו
נידער בני משפחת אברהם המנוח
נעסטעל שמואל, אשתו אסתר לבית
ווייטמאן ובניהם הינדה ויצחק

ס.

סאלאמאן, בני משפחת פיני (פיני דעם
שוחטס)
סאבעל שמעון ומשפחתו
סאבעל שם הפרטי לא ידוע, אשתו
ריבטשע לבית פליישער ומשפחתם

סעגאל וואלף ואשתו
סעגאל גרשון ומשפחתו
סעגאל ישראל ומשפחתו
סעגאל טעבאל, אשתו בלימה לבית
שפרונג ובנם
סופר אהרן ואשתו

ע.

עגערט מאיר ומשפחתו
עגערט אלמנתו של יהודה המנוח
ומשפחתה
אנגלארד בעריש, אשתו, בתו ובעלה
(נכד ר' יענקלה ר' שיאלעס)
אנגלארד רבקה, שם בעלה לא ידוע
ומשפחתה
אנגלארד רחל ושני בניה
ענטנער יעקב ומשפחתו
ענטנער רייזל
ערליך דוד ומשפחתו
ערליך, יתר בני משפחתו של הערש בער

פ.

פרידלנדר פרימעט, אשת ר' שלום
פרידלנדר המנוח
פאסנער לייזר ומשפחתו
פאסנער יחיאל ומשפחתו
פאסנער מאיר ומשפחתו
פאסנער יצחק, אשתו איידל לבית שטארק
ובניהם: פישל, פריידל וסימה
פוגעל ייטה
פוגעל זעליג ואשתו פיגה לבית
גוטעסדינער
פוגעל משה ואשתו שיינדל
פופער חנה ומשפחתה
פוקס יצחק ומשפחתו
פייבוש הערש, אשתו ובנם יעקב
פינזעל שמואל, אשתו שרה לבית שורץ
ובניהם פרץ ומירל
פינטשובסקי, שמו הפרטי לא ידוע,
ומשפחתו (חתנו של דוד האזעלנוס)
פינפער דוד ומשפחתו
פינפער שלמה ומשפחתו

פינקאס פנחס אהרן ומשפחתו
פלאנצער אברהם ומשפחתו
פיין משה ובני משפחתו
פינק וואלף ואשתו צפורה
פינק יואחים עו״ד, אשתו לבית לנדו ובתם
פליישמאן יעקב ומשפחתו
פליישמאן לעמל בני משפחתו
פליישמאן לייזער בני משפחתו
פליישער אהרן, אשתו ובניו: ניצה (נייקע) שפרה יונה ואליהו
פעניג אהרן ומשפחתו
פעניג אברהם מאיר ומשפחתו
פעניג משה דוד ואשתו
פעניג צ׳יפה, הערש ומאיר, בני מענדל, יבדל לחיים ארוכים וריזל המנוחה
פעטערזייל שלמה, אשתו אסתר לבית לערנער ובניהם מרדכי, סימה ודוד
פענער משה, אשתו מרים לבית כץ ובנם שמואל
פעפער חיים יעקב ומשפחתו
פראנק, בני משפחתו של יוסף המנוח
פרויווירט, בני משפחתו של ר׳ יואל שוחט המנוח
פריד שמחה, אשתו ינטה ובניהם: לייביש, חנה, רייזל, יושע ומאיר
פריד הערשקע, בני משפחתו
פריידעס לייביש אשתו טויבע לבית דוקלער ומשפחתם
פריידעס בני משפחתם של שלום המנוח
פרייליך אהרן ומשפחתו
פרייליך משה ומשפחתו
פרענקעל מענדל ומשפחתו
פרענקעל אביש ומשפחתו

צ.

צוויק שלמה ומשפחתו
צוויקעל ישראל מענדל ומשפחתו
צוקער פייגע, בתו של ר׳ נתן לייביש כץ המנוח, בעלה ומשפחתה
צורן, בני משפחתה של לאה צורן

ק.

קאלער משה ומשפחתו
קארמאן נחום ומשפחתו
קורנבליט מרדכי ומשפחתו
קטן סנדר ומשפחתו
קלאק שמעון ומשפחתו
קלוגהויפט ליפא (יאלעס), אשתו אסתר לבית מאנאסטער, בתם שרה ובנם שלום
קלוגמאן משה, אשתו חנה ומשפחתם
קלוגמאן נתן, ואשתו גיטל
קליינמאן דוד ומשפחתו
קנעבל מיכאל, אשתו ומשפחתם
קליין שמעון, אשתו מאני לבית שורץ ובניהם משה ושמואל
קעלמאן מענדל יעקב ומשפחתו
קעסלער אסתר ובניה: בינה, לייבאלע, ישראל ומאטי
קעסלער זעליג ומשפחתו, היזעלאוו
קעסלער לייביש ומשפחתו
קעסלער מרדכי ומשפחתו
קעסלער פנחס ומשפחתו
קעסלער שמואל ומשפחתו (בוידעם)
קעסלער שרה, בעלה ובתה
קרעל נפתלי, אשתו ובתם רוזה

ר.

ראוך ברוך ומשפחתו
ראוך בני משפחת ברל המנוח
ראזדייטשער גדליה ומשפחתו
ראזדייטשער אלי ומשפחתו
ראזדייטשער לייזער, משפחתו
ראזענבערג דוד ומשפחתו
ראזענבערג בני שמעון אלי המנוח
ראט דוד חזן היערה ומשפחתו
ראט יאשע ומשפחתו
ראט בני משפחת אברהם המנוח
ראט שפרינצע (גולדשטין) ומשפחתה
ראנד הערש, בתו לאה וארבעת ילדיה
ראנד שמואל, אשתו וארבעת ילדיהם

ראף יוסף, בני משפחתו
ראץ גיטל ומשפחתה
ראץ חנה ומשפחתו
ראפאפורט שמחה ומשפחתו
ראפאפורט טויבטשע ומשפחתה
ראמראז הערש ומשפחתו
ראמראז לעזר
ראבין, בני משפחת יעקב המנוח
רובינזאן יענקאלע, אשתו חנה ומשפחתם
רובינפעלד בערטשע, דיין העיר ומשפחתו
רובינפעלד אברהם ומשפחתו
רובינפעלד העשע ומשפחתו
רובינפעלד לייזער ומשפחתו
רובינפעלד לעזר ומשפחתו
רובינפלד משה ומשפחתו
רובינפעלד שמאי ומשפחתו
רובינפעלד שיע ומשפחתו
רוזנער חנה, בעלה ומשפחתה
רויך, שתי בנותיה של חנה מינדל
רייזנער חנה לבית ווילנער ובנותיה
רייך חיים ומשפחתו
רייך נטע ומשפחתו
רייניש בן ציון ומשפחתו
רוקח חנה, אשת ר׳ יששכר בר רוקח
יל״א ומשפחתה
רעספלער מוידל ומשפחתו
רעספלער דבורה ומשפחתה

ש.

שאנץ הערשאלע, בני משפחתו
שאנץ שמואל ומשפחתו
שאף, בני משפחת חיים זישע המנוח
שאף אבא הערש, בני משפחתו
שאף חיים ומשפחתו
שאף יהושוע ובנו
שווארץ אשתו ובני משפחתה של יהושוע
המנוח
שווארץ אביגדור ואשתו ריזל ובנותיהם:
שרה וליבע
שווארץ הערש, חיה ורבקה
שווארץ יצחק אשתו פריידאלע ובניהם:
מינצי, יושע, רחל, אשר, שלום,
הינדה, מלך ושיינדאלע
שווארץ משה ובתו פרימעט
שווארץ צדוק, אשתו חנה וילדיהם:
יצחק לייב, מרדכי, אשר, פרידה
וישעיהו
שוסהיים משה, אשתו רבקה לבית בילעט
ומשפחתם
שווארצמאן הערש בער, אשתו בריינדל
לבית בוימאל ומשפחתם
שווארצמאן בן ציון, אשתו אסתר רחל
וילדיהם: נפתלי, ליב, מאשע
ודבורה
שטארק ליב אריה בן שמעון, אשתו
יענטע בת אלקנה לבית אהל ובניהם:
אלקנה, ריזל, מינדל ושמעון
שטארק בני משפחתו של ר׳ אפרים
שטארק המנוח
שטארק חיים, סבל
שטיין וואלף ואשתו חיה לבית פעניג
שטיינער, בני משפחת מלכ׳לה שטיינער
שטיינער חיים משה ומשפחתו
שטייגער וואלף, גיטל, ריזע, ליבע
שטיער יצחק ומשפחתו (בן אנשל)
שטיער יצחק ומשפחתו (חתנו של חיים
פיטער)
שטיער בראנדאלע, בעלה ומשפחתה
שטערנהעל, בני המשפחה
שטרענגער שלמה, אשתו גיטשע לבית
פרידלנדר בתם ריזאלע ונכדם
פראדאלע
שיינער ליביש ומשפחתו
שיינער אברהם ומשפחתו
שינדעל ישראל, אשתו רבקה ובניהם:
אסתר, הערש ומניה
שיף חיים ואשתו (חתנו של אנשל שטיר)
שיף חיים (חיט) ומשפחתו
שיף לייביש ואשתו טויבע לבית בער-
טענטייל

שלעזינגער, בני משפחת מרדכי המנוח
שמואל יוסל, (בלן) שם משפחתו לא ידוע ומשפחתו
שניידער אברהם, ואשתו חיה
שניידער יצחק, אשתו ובניהם טובה ומנחם
שניידער לייביש, בני משפחתו
שניידער שיע, ואשתו בראנקה לבית מאנסטער
שעכטער דוד, שוחט, ומשפחתו
שעכטער מענדל ומשפחתו
שעכטער משה ומשפחתו
שעכטער מרדכי, בני משפחתו
שעכטער שיע, נכדו של ר׳ ינקלה דיין
שעמערי ד״ר ומשפחתו
שפירא אברהם דוד ומשפחתו היזעלאוו
שפירא הערש מלך, בני משפחתו
שפירא חיים, בני משפחתו
שפירא משה, בני משפחתו
שפירא שתי אחיות שפירא, אלמנות, שם האחת „מאטשע״, שם השניה לא ידוע ומשפחותיהם.

רשימת קדושי איסטריק, שנספו בשואה בשנים 39—1944.

די ליסטע פון די איסטעריקער אומגעקומענע קדושים אין די יארן 39—1944.

א.

אונגערפעלד שמואל, אשתו אסתר ובניהם יצחק ורייזל
אייז אייזיק ומשפחתו
אייז חנה, אלמנה ובניה
אייז משה בן יחיאל ומשפחתו
אייז מנדל ומשפחתו
אייז צירל, אלמנה
אייז שלמה ומשפחתו
אכטעל אברהם ומשפחתו
אלעך יוכבד, אלמנה, יוסף, הניה, משה
אנגעלמאער ומשפחתו
אנגלעמאן יוסף ומשפחתו
אנגעלמאן נחמן
ארבייט בן ציון ומשפחתו
ארבייט נחום ואשתו
ארבייט חיים
ד״ר ארטנער
אהרמאן דוד
אהרמאן הינדה
ארליך שרה

ב.

באכמאן לוי ואשתו
באכמאן לייביש
באכמאן פישל ואשתו ובניהם אהרן ושמעון
בארוך מיכאל, אשתו רוזה ובניהם
בארוך לייב, אשתו וילד
באלבירער יהושוע, אשתו מלכה ובניהם שמואל זיינוועל, הערש, יעקב אברהם וישראל
באנער בת שבע
בארט צפורה
בלאך, אלמנת פנחס המנוח, בן ובת
בידניק טובה ומשפחתה
בעזעם חיים לייב ומשפחתו
בעזעם לאה ובניה מנדל ויצחק
בעסטער יונה, אשתו וילדיהם
בער יהודה מאיר
בער אהרן
בער מענדל
בער יעקב, אשתו אלקה והבנות שפרינצה וחנה
בער דוד ומשפחתו
בער אברהם ומשפחתו
בער ישראל, אשתו שרה לבית וואלדמאן ובניהם: נטע, מענדל, צבי, שמואל ושתי בנותיהם
בער צפורה (ציפי)
בערגענבוים — — —
בערטענטאל משה ואמו
בראנדוויין הערש, אשתו רבקה ובניהם

בראקענטאל שלמה, אשתו יוכבד ובתם
ברײנדל
בער אנשל
באנער יעקב וצביה
בידניק ליזר
בראװער שלמה ואשתו פיגה
בערגער מאיר ואשתו הניה
בערגער טובה
בערמאן ישראל

ג.

גאבלינגער מרדכי, אשתו חנה ובניהם:
נחמן, בן ציון ושרה
גאנג מענדל ומשפחתו
גאלדװענדער אהרן ומשפחתו
גאלדװענדער שמעון לײב ומשפחתו
גאלדמאן זיסל ובנה דוד
גאלדפישער שלמה ומשפחתו
גאלדרײך אברהם ומשפחתו
גאלדשטײן יעקב, אשתו רבקה לבית
פיליפובסקי ובניהם: שלמה, שמואל
ואליהו
גאללער שלמה זלמן, אשתו ובניהם:
ראובן, שמעון, לוי, יהודה, שמואל,
ליבה ועוד בת
גוט יעקב בער ומשפחתו
גוטװיליג אברהם ואשתו מלכה
גוטװירט ישראל ומשפחתו
גוטװירט רפאל בן ישראל, אשתו לאה
לבית שניצלער ובניהם: שרה, יוסף
ושלום
גלאנצמאן מנחם, אשתו דבורה ברכה
ובניהם: רבקה, סימה, חנה גיטל.
גלאנצמאן אשר
גלײכער משה ואשתו
געלעס ראיצל, אלמנה
געלעס חיים ואשתו צילה
געלעס יהושע שלמה זלמן, אשתו פיגה
ובנם אלימלך
געלעס אלקה
געלעס יוכבד
געלעס הינדה ורוזה

געטרײ שמואל ואשתו ריז׳ע
גראסמאן אברהם ואשתו
גראסמאן דוד ומשפחתו
גרינהוט זיגמונד, רוקח, ומשפחתו

ד.

דאניעל שרה ובנותיה
דארנבערג, ומשפחתו
דארנבערג שפרה
דארנקײל ישראל, אשתו רבקה ובניהם:
אלימלך, הינדה-פיגה, שרה, דבורה,
מלכה, װאלף
דאמיניץ שמעון ומשפחתו
דאפעלט משה, אשתו פיגה ומשפחתו
דיאמאנט יהושע
דילער דוד, אשתו ובנם שמערל
דרוקער שלמה ומשפחתו
האבער רײנע הבת סימה והבן יעקב
האבער חיה ומשפחתה
האגלער יצחק, אשתו לאה ובניהם: גיטל,
שפרינצע, יוסף-אלימלך וטוביה
האגלער יהודה ומשפחתו
האנעל אהרן ומשפחתו
האספעל נפתלי, אשתו ובנם עקיבא
האספעל בעריש, אשתו רוזה לבית װײס
ובנותיהם: ברײנדל ודבורה
האספעל דורה דרעזל (פוטישער)
הארט נחמן
האלצמאן שלמה זלמן ובתו פרידה
האלצמאן ישראל, אשתו לאה ובנם
בנימין
האכדארף גרשון, אשתו מלכה ומשפחתו
האכדארף ומשפחתו, שם פרטי לא ידוע
הארט ישראל ומשפחתו
הארט דבורה ומשפחתה

ה.

הארואװיץ נפתלי יוסף, אשתו ובתם פיגה
הארואװיץ משה, אשתו חוה לבית ירמוש,
בנם סנדר ובתם רבקה
הארואװיץ יצחק בן נפתלי יוסף ומשפחתו
הארואװיץ הינדה ובתה בילה

הארוויץ שפרה ובנותיה: רבקה ובלהה
הובער אברהם (אברהם שלומה'ס)
הובער ברוך
היר אהרן פנחס
היר אנשל, אשתו מינדל ושני ילדים
היר אלימלך, הערש, גדליה, יעקב, אסתר, קריינדל, אלימלך, אנשל, הניה, פרימעט, חיה
היר שלמה, אשתו לאה ו-4 ילדים
היר יעקב, אשתו פרימעט לבית שטרויס ובניהם: חמה, רצה, ואפרים
הירט איטשע ואשתו חנה לבית פראנק
הירט רוני, פישל, מאיר, אברהם
העכעל הערש ומשפחתו
העכעל מענדל
הניג מענדל ואשתו גניה
הענעך יוסף
הערץ ישעיהו ומשפחתו
העניג חייקע

ו.

וואלדמאן יוסף בן חיים, אשתו שרה לבית בער וילדיהם
וואלדמאן פעסיל בת חיים צבי ובעלה ברוך
וואלדמאן זיינוועל ומשפחתו
וואלדמאן מנדל בן חיים צבי, אשתו גיטל, בניהם: שמעון, גדליה, יוסף, שמואל ושתי בנות
וואלדמאן יצחק ומשפחתו
וואלדמאן משה ומשפחתו
וואלדמאן זיסל ומשפחתה
וואלדמאן לאה (אלמנה)
ווארשער יעקב ומשפחתו (חותנו, נחום זופניק)
ווארשער חיים ומשפחתו
ווארשער מענדל ומשפחתו
וואלפינגער הערש
וואלפינגער שמואל ואשתו טעמה לבית ארבעט הוריו, אחים ואחיות
ווארסט ישראל ואשתו מלכה (יונגווירט)
וויטמאן יעקב (יאנטשע) ומשפחתו
וויטמאן מרים (המילדת)
ווייסבערג אליעזר, אשתו חיה לבית פלאנצער ובניהם: יצחק, ישראל, חומע, לאה, בלומה ושיינדל
וועניג פייגה המנוחה, בניה: נחמן, ישראל ושרה
ווייסבערג מענדל
ווילף יהושוע
ווילף מרדכי

ז.

זופניק פעסל, אלמנה
זופניק שמואל שמעלקי, אשתו אסתר ובניהם: פיגה ויוסף
זופניק ליביש, אשתו פיגה ובנם אפרים
זופניק יעקב, אשתו מלכה ובניהם: אריה ואהרן
זופניק יצחק מאיר, אשתו מרים ובניהם: חיים-יהושוע, אסתר והערש
זופניק שלמה, אשתו טובה ובתם צפורה
זופניק ובעלה, שמו לא ידוע
זופניק מאקס (יצחק מאיר) אשתו גניה ובניהם: אברהם ורבקה
זופניק לאה ובעלה (ווילציק)
זיבצענער וואלף, אשתו, בנם אפרים ועוד 2 בנים
זילבערבערג לייביש ומשפחתו
זילבערמאן ליביש, אשתו חנה, ליזר, הענצי
זינגער מרדכי המנוח, הבנים והנכדים של המנוח, שמחה דוב ואברהם ומשפחותיהם

ח.

חולים יוסף, אשתו והבנות באשע וסוניה

ט.

טאלער צבי בניהם ונכדיהם
טאלער אהרן בניו ונכדיו
טאלער אנשל (פרץ'ס) ומשפחתו
טאלער ישראל ומשפחתו

טאלער אהרן משה ומשפחתו
טאלער שמואל ומשפחתו
טאלער מלך ומשפחתו
טאלער (סופר) מלך ומשפחתו (מלך פויקער)
טאלער אברהם ליפא, אשתו רחל ובניהם: מנחם, וואלף, דבורה, דוב, דוברי, ומלכה
טוכמאן משה, אשתו רוזה ובניהם: בערטשע ואברהם
טולפער יעקב ומשפחתו
טייכער פנחס ואשתו דבורה
טענענבוים אברהם יידל
טראטנער זישע ואשתו טויבע, בתו פרידה ובעלה
טראטנער חיים ואשתו רבקה (ריבטשע)
טראטנער שלום, אשתו ובנם ישראל
טראטנער גדליהו, אשתו ובניהם
טרענטשער ליזר ומשפחתו
טרענטשער (ריישער) יוסף ומשפחתו
טשאפניק אשר אשתו רחל ובניהם: לייב מלכה ופרידה
טשאפניק פיגה ובעלה אברהם לוריא
טשאפניק אנשל
טשאפניק וואלף
טשאפניק חיים יונה

י.

יארמוש מאיר ואשתו לאה. בניהם: אסתר שפרינצה ומשה
יארמוש אהרן אשתו רחל ובת קלרה נשואה
יארמוש הערש (הענעך) ואשתו מינה לבית סגל
יארמוש שלמה ואשתו מינה
יאמנער מרדכי, אשתו חנה ושתי בנות
יונגווירט דוד ואשתו (דוד פאליציי)

כ.

כוהן (קון) אהרן, אשתו בילה והבנים: לאה, שמעון ופנחס
כץ הערש, אשתו והילדים
כץ יעקב, אשתו והילדים
כץ חיה, בעלה והילדים

ל.

לאנג לייביש, אשתו וילדים
לאנגסאם יוסף ואשתו איז'ה
לאנגענוער שמעון, אשתו וילדים
לאנגענוער חיה, בעלה וילד
לאנטער דוד, אשתו ובת נשואה
לואיס פיגה, שרה, בריינדל, צפורה, אברהם
ליבער שמאי, אשתו ובן יונה
ליבער חנה נשואה לשפרינג
ליבהארט משה וואלף, אשתו ובן
ליבהארט, אלמנה ושתי בנותיה
ליינער יצחק, אשתו גיטל ובן הערש
לייןהארט הערשל, אשתו ובן
לישנער מעטשע, אלמנה
לעבלאנג דוד ואשתו
לעבלאנג שמעון ואשתו, ובנותיהם: מלכה והניה
לעבעוואל איטשע דוד ואשתו
לעבעוואל אהרן, אשתו ובנים
לעווין בנימין, אשתו, בן דולעק, בת סאלקע
לערנער אברהם, אשתו שיינדל ובת רייצה
לערנער אהרן ואשתו
לואיס יעקב, אשתו פערל ובת שרה
לואיס בריינדל ובניה: צפורה ואברהם

מ.

מאן ישראל בער ואשתו
מאנטעל טניה
מאנטעל מרדכי יהושוע, אשתו שרה, ילדים: אסתר, חנניה, אלימלך
מאנטעל אהרן, אשתו וילדים
מארבאך יהודה, אשתו ובן משה
מארבאך פישל, אשתו ו־3 ילדים
מארגוליס
מארקעל אליהו ואחותו מימי
הרב מאשקאוויץ יוסף, אשתו ובנים: משה ואורי

מוסינגער מיכאל, אשתו וילדים
מייזעלעס משה, אשתו, ילדים וחתנם
מילינגער דוד, אשתו וילדים
מילינגער מיכאל, אשתו וילדים
מילינגער לייביש, אשתו וילדים
מעללער מענדל לייזער ובנותיו: גולדה
רויזה, חוה
מעללער אברהם ואשתו
מעללער יהודה וואלף, אשתו ושני ילדים
מעסער שמעון, אשתו שיינדל, בן זושא
בת שרה
מעסער יצחק (איטשע)
מעסער לייב, אשתו ו-7 בנותיהם
מעסער לייב אשתו שפרינצה ובן אבא

נ.

נוסבוים מתתיהו, אשתו ושתי בנות (לאה
ובעלה וועניג)

ס.

סעגוליס נחמן, אשתו ושני ילדים
סעגוליס הערש ואשתו אסתר
סאליק דבורה, אלמנה, בת ונכדים
סופר אלתר אשתו וילדים
סגל חיים, אשתו רבקה לבית לעפערפעלד
הבנות: טובה, שרה וינטה

ע.

ענגעלמאן יוסף ונחמן
ענגלמייער יונה ואשתו

פ.

פאטאשער מנחם (מענדל), אשתו רבקה
טילליע, גיטל עקיבא
פאוולער אברהם, אשתו והבנים חיים
יוסף
פוריץ אברהם ואשתו מלכה
פוריץ שמעון בן יעקב אברהם, אשתו
מלכה לבית אכטל ובניהם
פוריץ יוסף בן יעקב אברהם, אשתו פעסל
לבית גוטוויליג
פוריץ שמעון, אשתו רוניה ובניהם

פוריץ יוסף, אשתו איטה, הבנים זאב
ושמואל
פינאק משה, אשתו באשע והילדים
פלאזנער אהרן, אשתו והבנים: מוניע
ואשר, ליבה ובעלה, דוד זאב
פלאזנער מלך, אשתו והילדים
פלאזנער מאיר, אשתו והילדים
פעליפאווסקי, אלמנה ושני בניה
פענער יהודה, אשתו פרומעט והבן יצחק
פענער שמעון, אשתו והילדים
פענער (אלמנת אברהם ובנה)
פיילער ברוך, אשתו והבן חיים
פיין צבי הערש, אשתו ויטשע והבנים
שמעון וסוניה (גאלדוועגדער)
פישער אלקע, אסתר, חיים, יחזקאל
פישער מתתיהו
פישער יחזקאל, אשתו ו-3 ילדים
פישער לייב, אשתו והבנים: שמעון,
יעקב, גולדה וראצע
פישער מרדכי, אשתו גולדה והבנים:
יעקב וראצע
פישער שיע, אשתו מניה והבנים: אפרים,
אברהם, חיים וגולדה
פליישער חיים הערש
פעלדער משה, אשתו ריילע והבן ישראל
פעלדער הערש מלך, אשתו והילדים
פעלדער דוד, אשתו ובן
פעלדער שמעון, אשתו וילדים
פעלדער משה (בן נחום) אשתו וילדים
פעלזנשטיין נפתלי, בלומע ובניהם
פראנק יצחק (איטשע) אשתו, בן לייב
ובת
פריזעל משה, אשתו וילדים
פרענקעל משה ואשתו, ראש העיר

צ.

צוקער, גיסו של ד"ר אפפעל
צוקערמאן קלמן, אשתו וילדים (חזן)
ציפער יעקב, אשתו בת-שבע והבנים:
יונה, יצחק, חיים צבי, מני ורוזה
ציפער יונה ואשתו

ק.

קרופעל ישראל, נהרג ברופיענקה
קאלב ברוך אליהו, אשתו חנה לבית
היר ובניהם: אברהם, מענדל, אסתר ותמר
קופליק שלום שכנא ואשתו פעסל
קופליק יהודה ואשתו קריינע
קעניג משה, אשתו רחל ובניהם: רבקה, שמואל, חיים והערש
קורץ יוסף, אשתו ובנם דוד
קאלב ישעיהו
קאלב מלך, אשתו וילדים
קליין יהושוע
קליין שרה וקלמן
קאלער שלמה
קעסלער מאטיל, אלמנה ובניה: הניה, משה ובצלאל
קעסלמאן, אלמנת שיע המנוח
קעסעלמאן אייזיק, אשתו ובנו שיע-מענדל
קעסעלמאן שמחה בן שיע, אשתו ובתם חוה
קעסעלמאן שמערל, אשתו ובת
קרויס שלמה, אשתו רוניה
קנאפ אברהם ואשתו
קנאפ יוסף, אשתו וילד
קנאפ איידל-מאטל, אלמנה ובנה דוד

ר.

ריימאן מרדכי, רב העיר, אשתו הרבנית ובת נשואה
ראזלער הערש איטשע, אשתו חנה והבנים: משה ומאטיע
ראזען מאיר לייביש, אשתו ייטע והבנים: גיטל, רבקה, שיינדל והערש
ראזען זיסל, אלמנה
ראזענבוים, אשתו וילדים
ראזענפעלד חיים יונה ואשתו
ראטמאן שמואל, אשתו לאה והבנים: שלום, מיכאל ואיידל
ראטמאן עקיבא ואשתו
ראטמאן ישעיהו ואשתו
ראטמאן מלך ואשתו
ראטמאן חיה ובעלה מסאנוק
ראטמאן שיינדל ובניה
רייס מחלה, אלמנה ובנות
רייס מיכאל, אשתו וילדים
רייס שמואל אשתו וילדים
רייס נתן אשתו ובן
רייך מענדל, אשתו חוה יוסף ושלום
רייך סימה, אלמנה
רייך גרשון, אשתו והילדים
רייך שמעון, אשתו והילדים
ריישער, אלמנת אליהו בער המנוח והילדים
ריישער יוסף, אשתו בת-שבע וילדים
רעבהאן פתחיה, אשתו וילדים (גר בכפר)
רעכעס אליעזר, אשתו וילדים
רעכעס שלמה, אשתו וילדים
רוזן הערש

ש.

שאמעס שמעון, אשתו וילדים
שאמער ד״ר, אשתו ובת
שאמער שלמה
שור הערש, אשתו הנה, בן ובת
שור מתתיהו, אשתו שפרינצה, בן ובת
שוחט הערש
שוועבעל מענדל ובן
שוואם משה וואלף, אשתו וילדים
שוואם יהודה
שווארץ בער
שווייף יעקב
שטארק שלמה
שטארק יעקב, אשתו חנה מירל והבנים: מרים, יצחק וצבי
שטייגער דוד, אשתו מאניע ו-2 בנים
שטייגער יוסף ואשתו צביה
שטייגער גיטל, אלמנה ושתי בנות
שטיין חיים ואשתו גליקל, בן ובת
שטיין דוד ואשתו דרעזל (דיאמאנט)
שטיין משה ואשתו

שטרענגער טאני
שטערנער ד"ר ואשתו
שטערנער רונעק ואשתו
שטרויך מנשה, אשתו, מחלה ובעלה
שטרויך מלך ואשתו
שטרויס ברוך אליהו ובניו: אביגדור ודוד
שטרויס רחל
שטרויס הרצל והבנים: אברהם, הנה, בצלאל, לייב וחנה
שטרויס מאיר ואשתו
שטרויס רוניה, מענדל, מיכאל, אהרן, יונה ועזריאל
שטרויס יצחק, אשתו ובן
שטרויס שמעון בן עזריאל, אשתו פרומעט ובן לייב-איציק
שיינבאך דוד והנה
שיינבאך דוד, אשתו וילדים
שימעל ד"ר, אשתו, בן ושתי בנות
שימעל שמואל, אשתו והבנים: איטשע ווזשא
שניידער משה, אשתו פרימעט לבית שפילמאן ו-3 ילדים
שניצלער שלום
שניצלער יוסף, שוחט
שנעל שמואל, אשתו, 9 בנות ובן
שנעל יעקב, אשתו וילד
שעכטער טוביה
שעכטער יעקב
שעכטער יוסף
שעכטער אברהמ'טשע, אשתו וילדים
שעכטער ראובן ואשתו פייגה-נעכע לבית לויס
שפיגלער טולה ומשפחתו
שפילמאן נפתלי, אשתו עטא הבנים: רייזל, שיינדל, שמואל, לייביש והלל
שפילמאן אנשל, אשתו וילדים
שפענדלער צבי הערש

רשימת קדושי **באליגרוד**, שנספו בשואה, בשנים 39—1944, בבליגרוד, בזאסלאוו ובבלזיץ.

די ליסטע פון די באליגראדער קדושים וואס זענען אומגעקומען אין באליגראד, זאסלאוו און בעלזיץ, אין די יארן 39—1944.

א.

אייזן אברהם ומשפחתו
אייזן משה ומשפחתו
אייזן אבא
אייזן יוסף
אייזן מענדל
איריס לייביש ומשפחתו
איריס ליפא, חתנו ומשפחתו
אפעל נחום

ב.

באל אברהם ובנו
בוכענבוים קלארה
בלאנק בערל
בלאנק יעקב מוס ובנו מנחם ומשפחותיהם
בלומענפעלד דוד ומשפחתו
בראנד לייביש
בראנד מרדכי ואחיותיהם
בערגמאן וואלף

ג.

גאלד ישעיהו ומשפחתו
גאלדינגער יוסף ומשפחתו
גאלדינגער אברהם ומשפחתו
גארפונגעל אברהם ומשפחתו
גארפונגעל יהושוע ומשפחתו
גארפונגעל יעקב ומשפחתו
גארפונגעל ישראל ומשפחתו
גארפונגעל פרץ ומשפחתו
גארפונגעל רייזל ובנה שלמה

גארפונגעל שמשון ומשפחתו
גימפעל מרדכי שמואל
גליקסמאן יעקב הערש ומשפחתו
גליקסמאן יצחק ומשפחתו
גליקסמאן פנחס ומשפחתו
גליקסמאן שמואל ומשפחתו
גלעזער סענדער ומשפחתו
גראזינגער וואלף, בנים ובנות (ראסטיק)
גראזינגער יוסף (ראסטיק)
גראזינגער יוסף (אמכווע)
(גראזינגער לייביש ומשפחתו
גראזינגער שמואל
גראזינגער הענדל
גרומעט אהרן ומשפחתו
גרומעט זייוועל ומשפחתו
גרומעט אהרן ומשפחתו
גרומעט יצחק דוד
גרעבער מרים וילדיה
גרעבער ישעיהו יוסף (הנגר)

ד.

דיאמאנד ישראל ומשפחתו

ה.

הויפטמאן יצחק, עו"ד, אשתו ובנו
העניג יצחק ומשפחתו
העניג נפתלי חיים ומשפחתו
הערינג יוסף ומשפחתו
הערינג מרדכי ומשפחתו
הערצאג גיטעל (געניע) בעלה ובנה

ו.

וואגנער, ד"ר ומשפחתו
וויזער יצחק ומשפחתו
ווייטמאן רייזל, ומשפחתה וגם בתה רחל וילדיה
ווייטמאן מענדל וואלף נספה בטארקוב
ווייס נפתלי ומשפחתו
ווייץ ומשפחתו
ווילנער יהושוע ומשפחתו
ווילנער פנחס, רחל והילדים
ווערנער מרדכי, ומשפחתו ואמו

ז.

זאמער משה ישראל
זייפערט אהרן ומשפחתו
זייפערט יוסף ומשפחתו
זייפערט שמואל דוד ומשפחתו
זיכרעמאן אלעזר ומשפחתו
זיכערמאן גיטל ובנה
זיכערמאן משה ומשפחתו
זיסווייןביילע
זינגער דוד מלך ומשפחתו (נספה ברוסיה)

ח.

חנלס משה בן ישראל

ט.

הרב ר' משולם טייטעלבוים ומשפחתו
טבת חיים ומשפחתו

י.

יאוויטש יצחק מרדכי ומשפחתו

ל.

ליבער גרשון בן לוי יוסף, אשתו גאלדע ובנם מענדל
ליבער יהודה בן לוי יוסף ואשתו לאה
ליבער ישראל בן גרשון ואשתו חנה
ליבער דוד ומשפחתו
ליבער יעקב ומשפחתו
ליבער מרדכי ומשפחתו
ליבער משה, אשתו חנה והבנות: רבקה, יאכעט והענע
ליבער פישל בן משה
לאנגזאם חיים לייב
לויב שמעון ומשפחתו
לאקשפייזער בערל ומשפחתו
לאקשפייזער נפתלי ומשפחתו
ליבמאן בעריש ומשפחתו
לעפעלשטיל אליעזר ומשפחתו
לעפעלשטיל מרדכי ומשפחתו
לעפעלשטיל דבורה
לערנער יוסף ומשפחתו

מ.

מארגענבעסער אברהם ומשפחתו
מארגענבעסער אפרים ומשפחתו
מארגענבעסער הערש ומשפחתו
מארגענבעסער מענדל ומשפחתו
מארגענבעסער נחום ומשפחתו
מארגענבעסער מענדל בן נחום ומשפחתו
מארגענבעסער צבי ומשפחתו
מיטמאן דוד ומשפחתו
מיטמאן דבורה ומשפחתה
מיטמאן יוסף ומשפחתו
מיטמאן יצחק ומשפחתו
מיטמאן ישראל ומשפחתו
מייזלס הערץ ומשפחתו
מייזלס ליפא ומשפחתו
מייזלס שלום ומשפחתו
מייזלס שמואל ומשפחתו
מייזלס שמשון בן משה ומשפחתו
מייזלס שמשון בן שלום ומשפחתו
מעלער שלמה מלך
מענטש שרה

נ.

נאגעלבורטס יוסף ומשפחתו

ס.

סאבעל ומשפחתו

פ.

פאליק טוביה ויעקב
פאליק יוסף ומשפחתו
פינזעל דוד ומשפחתו
פינזעל חיה
פינק יחיאל ומשפחתו
פינק יעקב ומשפחתו
פינק מלכה
פינטשעבסקי (חתנו של משה איציק הערינג)
פיענטניצער משה ומשפחתו
פעלד משה לייזער
פרוינד בן ציון ומשפחתו
פייסיקעוויץ ומשפחתו (אמכווע)

צ.

צייזלער אסקאר ומשפחתו
צימעט ברוך יוסף ומשפחתו

ק.

קוליק לוי יוסף ומשפחתו
קוליק משה יעקב ומשפחתו
קליין דוד ומשפחתו
קנעבעלבארט אהרן, יצחק, זלמן ואחיותיהם
קעסלער מרדכי, אמו ואחותו
קעסלער שמואל ואשתו יוכבד
קרייזבערג יעקב יצחק

ר.

הרב ר׳ חיים רובין ומשפחתו
ראט גדליה ומשפחתו
ראט יעקב, אשתו רייזל ובניהם: עקיבא, לייביש, דבורה ואסתר
ראט לייביש ומשפחתו
ראט לייביש (החייט) ומשפחתו
ראט שמעון, אשתו ובניו: יוסף וחיים אהרן
ראט יעקב בן משה ומשפחתו
רודער עקיבא בן שלמה, אשתו ובניהם: מענדל, צבי, זאב ומלכה
רודער משה, אשתו רייזל ובתו הענע
ראבין אליעזר ומשפחתו
ראבין צבי (נספה בבובוב)
רייך יוסף ומשפחתו
רייך נטע ומשפחתו
רעכטער (חתנו של ד״ר וואגנער)

ש.

שוועבער אליעזר ומשפחתו
שווינדלער חיה טויבע
שור משה יעקב ומשפחתו
שטייגער אברהם ואשתו שבע
שוסטער יהודה ומשפחתו
שטיפעל צבי ומשפחתו
שטיפעל שמואל ומשפחתו

שטיין ישראל, משפחתו וחתנו ומשפחתו
שטיער שלמה ומשפחתו
שיינער מירל ונעכע
שניידער לייזר ומשפחתו
שפירא וואלף ומשפחתו
שפירא בנימין ומשפחתו
שפירא שלמה (שוחט), אשתו רחל
ובניהם: דוד, בנימין, יענטע, שרה,
מלכה ומינה
שפרונג מאיר ובנו

רשימת קדושי ליטוביסק שנספו בשואה בשנים 39—1944.
די ליסטע פון די ליטוויסקער אומגעקומענע קדושים אין די יארן 39—1944.

א.

אושטשיק איציק, ישראל, מאניע, מירל
מאיר ושרה
איטשע — — (טשעטשע מעטשע)
ומשפחתו
אמעס הערשאלע ומשפחתו
אמעס שמואל, גיטל, מינדל, יונה, אהרן
ויעקב
אפפעל יהודה מענדל, בערטשע, מאטל
ומשפחותיהם
אפפעל יונה ומשפחתו
אפפעל שיינדל ומשפחתה
אפפעל יוכבד, בנימין ואלימלך
אפפעל אברהם
אפפעל שרה ומשפחתה
אייזנהענדלער אליהו ומשפחתו
אייזנהענדלער פערל
אייזנהענדלער מנחם, וואליע, זלאטע
אייזנהענדלער יצחק ומשפחתו
אייזנהענדלער שרה
אייס מענדל ומשפחתו
איציק — — — (שיסטער) ומשפחתו
ומשפחתו
אלסטער שמעון ואשתו
אלסטער יוסף ומשפחתו
אלסטער פישל, ברוך ורייזלע
אמעס אבא
אמעס לעזר ויוסף
אנהאנג זיסאלע, יענטע, אליעזר, שאנדער,
גיטל וחוה
ארבייט בנימין
ארבייט ביילטשע ומשפחתה
ארבייט יעקב
ארבייט מענדאלע (הקצב) ומשפחתו
ארבייט משה ומשפחתו
ארבייט משה ניסן
אמעס חיים, ליבע, דבורה
אמעס משה
אמעס שיע (ביסטרע)
אמעס זישע ומשפחתו
אפשטיין — — דיין העיר ומשפחתו
ארון אלימלך, שם משפחתו לא ידוע

ב.

בערגער הערש מעכל ומשפחתו
בערגער יהושע ומשפחתו
בערגער ביילע ומשפחתה
בערגער מוטיע, יעקב, יצחק, דוד, שאול
בעזעם יהושע ומשפחתו
בעל סוד שמעון, ומשפחתו
בעל סוד חאטשע
ברומער פישל, שיינטשע, פעפע
ברומער לייזר ומשפחתו
ברומער שלום משה ומשפחתו
ברונער אברהם
ברונער יהושע ומשפחתו
בארט יוסל ומשפחתו
בארט יוסאלע ומשפחתו
בארט לייזער ומשפחתו
בארט רפאל ומשפחתו
בארט בנימין ומשפחתו
בער אלימלך
בער יאנקל
בער חיה ומשפחתה

בער רייזאלע ומשפחתה
בערקוביץ חיים ומשפחתו
בערקוביץ משה ומשפחתו
בערקוביץ חנה
בערקוביץ ישראל
בראיער אהרן, אשתו חיה איטע והילדים הבת טויבע והבן יהודה
בראיער שיע לייב ומשפחתו
בראווער אהרן (ארן) ומשפחתו
בראווער מענדל ומשפחתו
בערטשע — — (המשוגע)
באנק — — ומשפחתו
בעזים מענדל ומשפחתו
בערנקלאו — — ומשפחתו, מזכיר בית המשפט

ג.

גוטווירט שיע (בעדער), רוכטשע ודוד
גוטווילינ משה, רבקה, שמואל, מאיר
גוטווילינ משה ומשפחתו
גוטווילינ יאנקאלע ומשפחתו
גוטווילינ שיאלע ומשפחתו
גוטווילינ משה ומשפחתו
גוטווילינ דוד ומשפחתו
גאיער הערש לייב, עקיבא, שלמה, חיים
געלעס ישראל ומשפחתו
גרומעט אהרן ומשפחתו
גרומעט איצי ומשפחתו
גרומעט שלמה ומשפחתו
גריץ חיים
גרוסמאן חיים הערש, עטעל, ישראל, אליעזר, ליפא, יוסל, ביילע, חאטשע, גולדע
גרוסמאן ישראל ומשפחתו
גרומעט גולדה
גולדריים — — — ומשפחתו
גלייך שמולקע ואשתו
גלייך אברהם
גלייך פערטשע
גראשעל טשעווע
גליק — — ד״ר עורך דין ומשפחתו

ד.

דייטש חיים וואלף, אשתו פיגה, מנדל שרה, זיינוועל, מלך
דייטש יעקב, השמש, ומשפחתו
דייטש מוידל, טשארנע, אפרים
דייטש משה ומשפחתו
דייטש שמעון ומשפחתו
דער גארבער, שמו לא ידוע
דייטש בצלאל ומשפחתו
דייטש שיאלע ומשפחתו
דייטש מענדל הערש ומשפחתו
דים רבקה ומשפחתה
דרוקער לייב ומשפחתו

ה.

הירט שיע
הירט אלימלך
האגלער בעראלע ומשפחתו
האגלער מאיר, עטאלע, מענדל
האגלער שיינדל
האגלער וואלף
הסנדלר מאיסטעריק ומשפחתו
הערצל — —, פרידה, ליבע, פיגה, טויבע פעסל
הילצער בנימין, מענדל רבקה

ו.

וואנג ציפה ומשפחתו
וויזנער הערש, בערטשע, מנחם, שלמה, חיים וואלף
וויזנער הערש, הערצל
וויזנער יאנטשע ומשפחתו
וויזנער שמואל אבא ומשפחתו
וויזנער לייב, עטשע
וויזנער גיטל ובתה גולדה, אשת משה
וויזנער חאנע
וויזנער חנה ומשפחתה
וויילער שלום, חנה, יהושוע
וואלף שמואל, יענקל, נחמה, גיטל
וואלף איציק ומשפחתו
וויינבערגער, הרב ר מאיר ומשפחתו

וויינבערגער, הרב ר׳ איצי
וויינבערגער מאיר וויטע, הערש, זאנוועל, עובדיה
וויניגער יהודה, שמואל
וויניגער — — בעל עגלה ומשפחתו
וויניגער הענע
וויניג, משה, הענטשע
וויניג חנה ומשפחת וואלף
וויניג הערש
וויינפעלד ישראל, חנה רייזל, יהודית, שיינדל, וואלף
ווייס מוטיע ואשתו
ווצער נחמיה
ווצער מאניה ומשפחתו

ז.

זינגער טעמע
זינגער דוד
זינגער אליעזר
זינגער חאנטשע, מעניע, שרה

ח.

חיט יהודה, רחל ומשפחתו
חיט חיה
חיט סאניע
חיות רבקה, עטי, מאיר, מרדכי

ט.

טייכער איציק טוביה ומשפחתו
טייכער איצי ומשפחתו
טאלער מאטעס, מלמד, ומשפחתו
טאלער מענדל ומשפחתו

י.

יאנקאלע דער קליינער ומשפחתו
ישראל אהרן, דער באגרעבער
יאסאק — — ומשפחתו

כ.

כץ מרדכי
כץ דן
כץ חיים יחיאל ומשפחתו

ל.

לאטערמאן ליפא, שיינדל, שלמה, שמואל
ליבערמאן — — ומשפחתו
ליבער בן ציון ומשפחתו
לייב, דער מילנער ומשפחתו
לעוועטאל ישראל
לנדוי הערש, ביילע, אלישע
לעוונהערץ יוסף, רחל, אברהם, צבי, פנחס
לעפעלשטיל ישראל ומשפחתו
לאוטערמאן שמעון
לאנגגעווירץ שלמה ומשפחתו

מ.

מאדיארקע אסתר ומשפחתה
מאטיה בעל עגלה ומשפחתו
מארילעס אברהם משה ומשפחתו
מיטמאן שמעון, מינדל, שפרה
מיטמאן לייב ואשתו
מיטמאן דוד ואשתו
מיטמאן משה ואשתו
מיטמאן אברהמטשע
מייזלעס חנניה ליפא ומשפחתו
מעססער הענדל, בנימין, חיה, רידל ומעניה
מעססער יושע, שרה ורויזע
מעססער לייבטשע, עלקע ומשפחתם
מענדעל השמש ומשפחתו
מלמד אהרן ומשפחתו

נ.

נאגלער שאיע ומשפחתו
נאגלער פנחס ומשפחתו
נאגלער — — ומשפחתם
נח, דער רויטער, בנו יהודה ומשפחתו
נחמן השוחט ומשפחתו
ניישטין מרדכי, שרה, יושע, דוד, פערל וחיים משה

ס.

סאנדהויס — — ומשפחתו
סאמער אברהם ומשפחתו

סאמער מענדל ומשפחתו
סאמער דער שטומער שוסטער
סעגעל וואלף בן יעקב סגל ומשפחתו
סעגעל שיע משה ומשפחתו
סעגעל גרשון ומשפחתו
סעגעל איציק ומשפחתו
סעגעל גיטאלע
סעגעל הערש, טשארנע
סעגעל משה ושפרינצע
סעגעל יענטע
סעגעל צילה
סעגעל משה ומשפחתו
סעגעל טעמא, אירה וצביה
סעגעל אברהמטשע ומשפחתו
סעגעל לייזער, אשתו עטי לבית חיות
סעגעל דוד, זישע ויוסף
סעגעל מאיר ומשפחתו
סעגעל מרים
סעגעל בראנדל
סעגעל מירל
סעגעל מענדל-מנחם ואשתו רחל לבית
גוטוויליג ובניהם: צבי, דוד,
גולדה, (זהבה) טויבה (יונה) ויוסף
סעגעל איציק
סעגעל דזאניע (זהבה)
סעגעל שמואל
סענדער, שיסטער ומשפחתו
סעגאל צבי בן יעקב ומשפחתו

ע.

ערליך בנימין משה, מאני, לייב, הערש,
אלימלך, שמואל וחיים
ערליך משה, צבי, איסר, אליהו בר
ומשפחותיהם

פ.

פאצידערע יאסאלע ומשפחתו
פאצידערע שלמהלה
פארק, בנו של אלימלך ומשפחתו
ד״ר פייערטאג — — — ומשפחתו
פיילער משה ומשפחתו
פיילער דן ומשפחתו
פיילער בערל ומשפחתו
פירסט אלימלך ומשפחתו
פירסט אברהם ומשפחתו
פירסט פישל ומשפחתו
פיש ראובן, עטאלע
פיש וועלוועל ומשפחתו
פיש דוד ומשפחתו
פיש יענטשע ומשפחתו
פיש רויזה ומשפחתה
פינפער רייזל ומשפחתה
פעלד שמואל ומשפחתו
פעלד איטשע דוד אשתו ריבטשע
ומפשחתם
פענער ציראלע ומשפחתה
פענער אליהו, אשתו אסתר ומשפחתם
פענער ביילטשע, שרה, משה
פענער אליהו, איזי, גיטאלע
פענער שמואל ומשפחתו
פענער שלמה ומשפחתו
פענער אלימלך ומשפחתו
פענער משה, בילע, מענדל, אפרים
ומשפחותיהם
פעטרינעק צבי, טשארנע, שאול, עטאלע
פרענקעל, צירל לבית סגל
פרענקעל שמואל ומשפחתו שגרו ברײשע
פרענקעל חיים ומשפחתו
פרענקעל ראצי בת יעקב סגל
פרענקעל, אייזיק שגר בקראקוב והבת
פעלא
פענער וואלף

צ.

צביאלעס מאיר ומשפחתו
צימערמאן יוסף ומשפחתו

ק.

קאהן משה, גיטל, וואלף, הערש
קאלב מענדל ואשתו
קאלב נחמה
קארן הערש ומשפחתו
קארן שמעון ומשפחתו
קעניג חנה

קעניג בנימין ומשפחתו
קליין (כהן) הערש ומשפחתו
קעסלער יצחק ומשפחתו
קעסלער יוסאלע, אפרים, יהודית, חנה ומשפחתם
קעסלער אברהם, יענטע, חנה ושמואל
קעסלער אברהם, חוה
קעסלער מנחם ומשפחתו
קליין נפתלי ומשפחתו
קורנהייזער מאטי, מאטעס
קורנהייזער סימה לבית ערלעך
קראפקא נחום, בן ציון, צבי ומשפחתם
קראפקא איציק לייב ואשתו
קראפקא הערש ואשתו
קראפקא יענקל ואשתו
קראפקא שלמה ואשתו
קראפקא שלמה, סערקע, שמואל דוד, אהרן ומשפחתו
קראפקא מענדל ומשפחתו

ר.

ראנד בנימין, הענע, וואלף, סאשע, הערש
ראנד יוסקע, עלטשע ובניהם יעקב ושרה
ראנד שמעון ומשפחתו
ראנד דוד, רויזע, בנימין, עטאלע
ראנד שמעלקע, מאלטשע
ראנד ביילטשע, אשת לייבקע ובנה צבי
ראנד צבי, דבורה
ראנד וואלף ואשתו שרה, טארנאווא
ראנד בנימין, באלטשע, יעקב, מונעק שמואלעק וגולדע
ראנד נפתלי ומשפחתו
ראסאחע משה, ומשפחתו
ראסאחע זיינוועל ומשפחתו
ראסאחע שרה ומשפחתו
ראטהויז ירחמיאל, אשתו אסתר ומשפחתו (רב צעיר)
רבט"ל דן, חאנטשע וגאדל
רובינזאן וואלף, רעכטשע
ראזענבאך אפרים, פייגע, סענדער, יידל, שרה, באשע רוזה
רוגליצעס מעכאלע, לאה, פסח, חיים יענקל ומשפחותיהם
רוזענבאך יהושוע, משה, פנחס ומשפחתו
רייס יוסף, זיסל, מאטל, געצעל, חמה, גיטאלע, שרה, פעסיל

ש.

שטארק שמואל, אברהם
שטערן רחל לאה, שאול
שמואל, שיסטער ומשפחתו
שמואל צדוק'ס
שרה רבקה, די בעדערן
שניידער רוזה
שפאלט טוביה, אסתר ומשפחתו
שמעון, דער קאם ואשתו
ד"ר שליין — —, רופא ומשפחתו

רשימת קדושי **היהודים הכפריים** של מחוז לינסק שנספו בתקופת השואה בשנים 39—1944.

די ליסטע פון די קדושים פון די דארפס-יידן, פונעם לינסקער בעצירק וואס זענען אומגעקומען דורך די נאצישע בעסטיעס יש"ו אין די יארן 39—1944.

אלשאניצע

ווייטמאן — — ומשפחתו
מוזעס ומשפחתו
מלמד שמואל ומשפחתו
מלמד רחל לאה ובתה אסתר
סאן מרדכי ומשפחתו
פעפער — — ומשפחתו
פריי — — ומשפחתו
קלינגהאפער — — ומשפחתו

אמשעניץ

הירש יהושוע, אשתו אסתר בתם שרה ובנם שלמה

אוהערצע (ארעץ)

הארעוויץ יצחק ומשפחתו
הארעוויץ יושע המנוח, בני משפחתו
טראטנער יצחק (איציק) ומשפחתו
ליפשיץ — — ומשפחתו
שניידער — — ומשפחתו

ארליץ

איריס יוסף ומשפחתו
שנעסעל בעריש ומשפחתו

בוק

זאמער — — ומשפחתו
ראט הערש ומשפחתו

גארינקע

בעק מענדל ואשתו לבית בירנדארף
מארגענבעסער אברהם ומשפחתו
מיטמאן משה ומשפחתו
שנעסעל — — ומשפחתו

דאלז'יצע

סופר מענדל ומשפחתו

דזורדזוב

בני יעקב פעדערבוש, מאיר יצחק, יוסף ועוד אח

וואלי גארינקע

איריס יצחק ומשפחתו
סאמעטמאן מאיר ובנותיו

וואלי רימאנובא

שאטען בערל (אחיו של שמחה) אשתו רבקה ובניהם אהרן ואברהם

וואלקאווי

מיטמאן ברכה ובניה, לוי, אברהם ודוד
קעסלער אברהם ברוך ומשפחתו
קעסלער דוד ומשפחתו
קעסלער מירל ומשפחתה

זאטשעוו

בערקאוויץ ישראל ומשפחתו
קורנרייך לייבל ומשפחתו
שנעל ליפא ומשפחתו

ז'ערניצע

— — סימה ומשפחתה
פעטערזייל יעקב ומשפחתו

טיסאוויץ

שנעסעל משה בן מנחם אריה, אשתו גיטל ובניהם: יוסף, מנדל, פייגע ורוניע
שנעסעל עקיבא בן מנחם אריה, אשתו דבורה ובניהם: נפתלי, ישראל ואסתר

טערנעווע

ראט חיים ומשפחתו

טערנעווע גורנא

ראנד שמואל, אשתו בראנדל, בנם סנדר ועוד בת

כיצנע

ראנד דוד ומשפחתו
ראנד משה ואשתו רייזל

לוקאוויצע

משפחת הוטערער
משפחת חאדאצניק
משפחת ליזער
משפחת ענגעל
משפחת פראנק
קראקאווער דוד, אשתו גיטל ומשפחתם

ליקעווע

זינגער מענדל ואשתו פעסל ומשפחתם
זינגער יוסף, אשתו מירה ומשפחתם
סעגאל בראנדל, בנה נפתלי ובתה חיה שרה

לובנע

טירק ברוך, משפחתו וחמותו ייטה בלום מקומאנץ

נאוושולעק

גלייכער בערל ואשתו פריידע
גלייכער שלום ומשפחתו
דים לייביש ומשפחתו
דים מענדל ומשפחתו
דים מרדכי ומשפחתו
ווראבעל מענדל ומשפחתו
זילבערמאן הערשל ואשתו ליבע לבית גלייכער
כץ שמואל ואשתו רבקה לבית גלייכער

סאלינקע

פעכטער חיים ומשפחתו
משפחת שנעסעל

סטעז'ניצע

שנעסעל חיים, אשתו יוכבד ונשי בניהם
פאליק ישראל הערש ומשפחתו
ראט יהושוע
ראט טראנע
משה ואחיו שיע, שם משפחתם לא ידוע

סרעדניצע

גוטוויליג שמואל ואשתו טויבע
גוטוויליג אלקה
דים צבי ואשתו סימה לבית גוטוויליק
פעלדער משה ומשפחתו
שאטען שמחה, אשתו פערל, בנם לייביש ובנותיהם פיגה ורבקה
שאטן אהרן בנם אברהם ומשפחתו

סרעדני וויעלקי

ראנד לייביש בן יחזקאל, אשתו נחה ובנו יחזקאל

פריסלעף

גרובערט לוי ומשפחתו
ליבער מענדל ובנותיו
קארנפעלד ישראל ומשפחתו

צ'יסנע

איידלער — — ובנו
בלומענפעלד איסר ומשפחתו
בלומענפעלד גרשון יצחק ובנו
בעני ישראל ומשה
גרובערט מרדכי ומשפחתו
גלייכער אברהם ומשפחתו
דוטערמאן זלמן ומשפחתו
האלער יעקב ובנו
האלער מענדל ומשפחתו
(האפקאוויצער חנה) חתנה מסאנוק ומשפחתו
ווייטמאן אהרן ורוכטשע
וואלאסקי הערש ובניו
ווישנער ישראל הערש
ווערנער הערש ומשפחתו
זאמער יצחק ואמו רחל
זאמער ישראל
מאי מענדל ומשפחתו
מיטמאן ישראל איסר ובניו
פייסיקעוויץ בלומה בת ברוך
פעכטער אברהם יצחק וחתנו
פעכטער אלימלך (בנו)
פעכטער יצחק ומשפחתו
פעלד שמעון ומשפחתו
פריידער מנחם ומשפחתו
— — חתנו של דוד פעלדער ומשפחתו
צפת אברהם ומשפחתו
צפת משה
צפת ישראל ובנו
קארנפעלד משה ומשפחתו
ראזענבוים חיים ומשפחתו
ראט הערש ומשפחתו
ראט לוי ומשפחתו
ראט לייב בן הערש וואלף
שוועבעל יצחק ומשפחתו

שוועבעל שמואל ומשפחתו
שנעסעל לייזער ומשפחתו

קאלניץ

דים חיים ומשפחתו
דים לייביש ומשפחתו
דים מענדל ומשפחתו

קאלניץ גורני

זאמער הערש ומשפחתו

סמאלניק ע״י ליטאוויסק

ראט שמואל, אשתו רבקה ובניהם: זעליג מענדל, יהושוע, פיגה שרה ויאכעט
שור מרדכי, אשתו ובניהם: שיינטשע רוזה, רבקה וגולדה

ראבעד

בוים קאפל ומשפחתו
בוים אברהם ובניו: זעליג ויוסף
שווארץ צבי זאב, אשתו ריזל ובנם יוסף

ריבנע

משפחת ויזנער

רופינקה

הערש שיסטער, שם משפחתו לא ידוע ומשפחתו
גרומעט לייב ומשפחתו
פייטשעוויץ ליפא, אשתו געלטשע ומשפחתם
2 משפחות שטרענגער

טשארנע

מילינגער אברהם, גולדה, יוסף, מאניעק עטאלע
מילינגער דוד ומשפחתו
מילינגער מעכיל ומשפחתו
הירט יהושוע ומשפחתו

אוסטשיקי גורני

פיש וועלוועל אשתו חאטשע ומשפחתם
טראטנער יהודה, זגג, ומשפחתו

סקראדנע

בארט לייב
בארט לייזער

בערעסקע

גלייכער מענדל ומשפחתו
גלייכער ברוך
דאלינגער שלמה
הערש שמואל ומשפחתו

בערזניצע

הירש ישראל ומשפחתו

היטשווע

גלייכער שאיע ומשפחתו
ווייס מרדכי ומשפחתו
פשעמיש אברהם הערש ומשפחתו

מיטשקעוו

באלעס שפרה ומשפחתה

פאבילאנקי ע״י נאוווי שאלעק

גלייכער אברהם הערש ומשפחתו
גלייכער שלמה ואשתו

פאדלעשצינא

איריס לייב ומשפחתו
מיטמאן יצחק ומשפחתו

פאלאנציק

גלייכער אברהם ומשפחתו
גרינער לייב בער ומשפחתו
זינגער לעמל ומשפחתו

סרעדניוויעש

בוכענבוים הערש מלך ומשפחתו
גייער הערש לייב ומשפחתו
גלייכער אברהם ומשפחתו
מאנאסטער יעקב ומשפחתו
מאנאסטער משה ומשפחתו
שווארץ יצחק הערש

אישטשינאוו

פעלדער יצחק ומשפחתו

וואלא סאקאלאווא

פעלדער צבי הערש ומשפחתו
שטארק סענדער ואפרים

זווינאזש

משפחת שרייבר

יאשין

משפחת הערש לייב, שם משפחתו לא ידוע

פאלאנציק

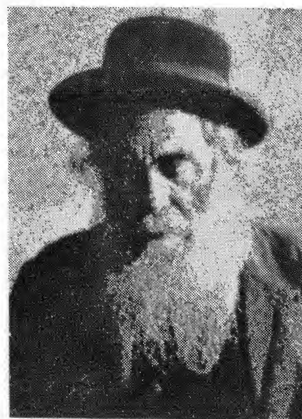
ווייסבערג מענדל ומשפחתו

ר׳ שלום פריידלנדר ז״ל, איש אמת, ישר דרך ותמים. במשך הרבה שנים חבר העיריה ולחם כל שנותיו למען זכויות היהודים שם. נפטר בתקופת הכבוש הרוסי בשנת 1940.

אשתו פרומעט פרידלנדר לבית דים, נספתה בזאסלאוו הי״ד.

אחיה ר׳ לייבאלע דים (לייבאלע יאשעס) איש משכיל ותלמיד חכם, הרבה שנים ראש ועד הקהילה ועסקן נאמן הי״ד.

אחיהם, ר׳ מלך דים, עסקן שלא על מנת לקבל פרס, הרבה שנים חבר ועד הקהילה והעיריה בדוברומיל ונספה שם ביחד עם אשתו ריבה ובניו.

1) הערש, אשתו דבורה לבית קאמערמאן והבנות גולדה ורייזאלע.
2) ביינ׳יש, אשתו רויזע לבית רוזען, בתם עלטשע ובנם איטשע הענ׳.
3) מיכל. הי״ד.

יענטאלע דים לבית האראוויץ, מצאצאי השל"ה הקדוש, אשת ר' לייבאלע, נפטרה בלינסק בשנת תרצ"ו ע"ה.

מאיר יעקב איגל הי"ד

המצבה של יענטאלע ע"ה בבית הקברות בלינסק.

חייה'לע איגל הי"ד, שניהם בני גיטשע איגל לבית דים, בתו של ר' לייבאלע. כולם נספו. הי"ד.

רייזאלע ליבער לבית שטרענגער, בתם של שלמה וגיטשע שטרענגער לבית פריד-לנדר, נכדתו של ר׳ שלום, נספתה ביחד עם בתה בת השלוש. כולם נספו בסטרי הי״ד.

רייזאלע זאמער,

נפתלי (טאליק) זאמער,

אברהם (אברהמטשע) זאמער, בניהם של נטע וצביה זאמער לבית פרידלנדר יל״א, נכדיהם של ר׳ שלום, נספו באשוויץ. הי״ד.

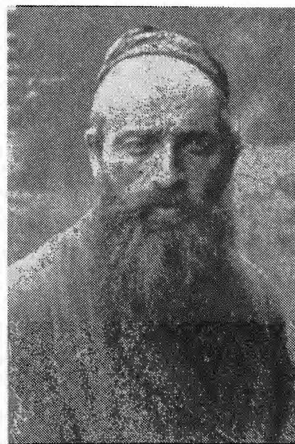
משפחת ברכה. עומדים: בן ובת של ר' אברהם פוקער-ברכה, פייגע-שפרינצע, איטשע ושיינדל ברכה. יושבים: ר' ברוך רויך, אשתו טובה לבית ברכה ואחותה מינדזע. הי"ד.

שמואל בוים ואשתו טובה, בת יצחק ורבקה שעכטער הי"ד.

סימה בוים, אלמנת ר' מרדכי שיע בוים ע"ה, נספתה באופן טראגי בבית הקברות בלינסק הי"ד.

יצחק (איטשע) בוים הי"ד.

שמשון בן יצחק (איטשע) בוים הי"ד.

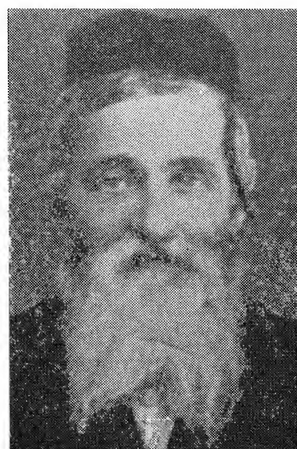
בער בן יצחק (איטשע) בוים הי"ד.

אהרון ליב בן ירוחם פישל באכמאן הי"ד.

שורה ראשונה מימין לשמאל: נחום וויינבערגער יל״א, זלמן גינצבערג, יעקב גינצ־בערג, הערשאלע גינצבערג, הי״ד, יעקבוויינבערגער ז״ל, שורה שניה: באשיה, ירוחם, מלכה (מאלטשע) וויינבערגער הי״ד וצבי וויינבערגער יל״א.

ר׳ אהרן בן אשר ווייס הי״ד.

שמואל ליב בן חיים גולדשטיין הי״ד.

ר׳ פינאלע זינגער ומשפחתו הי״ד.

הערש בן חיים גולדשטיין, אשתו רחל ושני ילדים הי״ד.

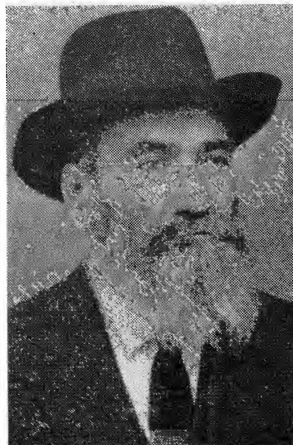
אהרן הויזמאן, אשתו עטל, בת ר׳ נתן ליביש כץ ז״ל ובתם דבורה הי״ד.

משפחת ר׳ יוסאלע גרוס. מימין לשמאל: יהודה-צבי, אסתר, חיה, אריה, ויוסף (יאסאלע) הי״ד, ישראל גרוס יל״א.

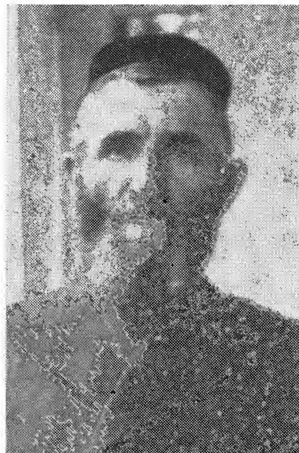
ר׳ יוסף גרוזינגער ואמו. משפחת גרוזינגער הענפה התישבה בסביבה עוד בשנת 1848 והיתה בעלת האחוזה אומכיווי ע״י באליגרוד. הסבא של המשפחה בנה בשעתו את בית הכנסת הגדול בבליגרוד. אביו של יוסף ר׳ אליעזר גרוזינגער ע״ה היה הרבה שנים ראש עירית בליגרוד.
יוסף גרוזינגער היה ראש ועד הקהילה בבליגרוד עד פרוץ מלחמת העולם השניה. הוא הועבר דרך זאסלאווע לבבלזיץ ונספה שם הי״ד. האמא ושתי בנותיה נספו בסטאניסלאוו הי״ד.

ר׳ מנדל וואלף ווייטמאן נספה בטארנוב הי״ד.

חיים בן אליעזר טאלער הי״ד.

ר׳ יוסף (יאסאלע) מאנאסטער,
בעל אחוזת אורליץ הי״ד.

בראנקע שניידער בת ר׳ יוסאלע הי״ד.

רחל מאנאנסטער, אשת ר׳ יוסאלע ובתם אסתר גלינגהויפט הי״ד.

ר׳ יוסף (יושע) מארך ואשתו מירל לבית ווארשער הי״ד.

בנות הערש לאקשפייזער, בן ר׳ פסח
וואלפישדארף מהיזעלאוו הי״ד.

שלמה בן יוסף מארך הי״ד.

ר׳ אלטער זיידענפעלד ובנו חיים יעקב הי״ד.

ר׳ יעקב סגל ז״ל, אבא של אברהמטשע סגל יל״א.

יצחק סגל, אחיו של אברהמטשע סגל יל״א, נספה בליטוביסק ביחד עם אשתו ושלושת ילדיהם הי״ד.

יהודית ליבער וילדתה שרה רבקה הי״ד.

ר׳ יעקב סגל, אשתו עטל ושתי הבנות: גולדה וריצל, אשתו של אברהם מילינגער
וארבעה ילדים הי״ד.

חוה סאנדהויז (חוה שמואל שיעס), חמותו של אברהמטשע סגל יל״א, עם בנה יושע.
שפרה פיש עם שני ילדיה (הילדה היושבת והבן העומד) ריצל סגל ובתה הי״ד.

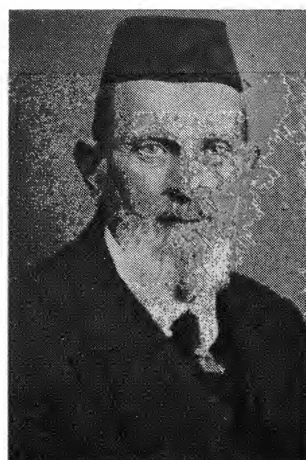
מימין לשמאל: פערל סגל בת שמעון וצביה, סימה פענער בת יושע פיש, מלכה ראנד בת שמואל גלייך, מאטל סגל בת שמעון, גראסמאן, בתו של חיים הערש גראסמאן, אסתר גלייך בת שמעון הי״ד.

ר׳ אהרן פליישער ואשתו הי״ד.

משה סגל ואשתו שפרינצע, בתם רוזה, נשואה לדוד ראנד (היה להם גם ילד) ובנם הערש הי"ד.

ר' דוד פינפער הי"ד.

מאיר פעניג הי"ד.

שמואל ראנד ואשתו הי״ד.

גיטל שווארץ, אשת ר׳ יהושוע שנפטר בארץ ע״ה, בניהם ובנותיהם שנספו ביחד עם אמם, בזאסלאוו ובבלזיץ: אסתר שעכטער לבית שווארץ בעלה משה שעכטער וילדיהם מינטשע וברוך. הבנים של גיטל: רבקה, אשר, גולדה ורחל הי״ד.

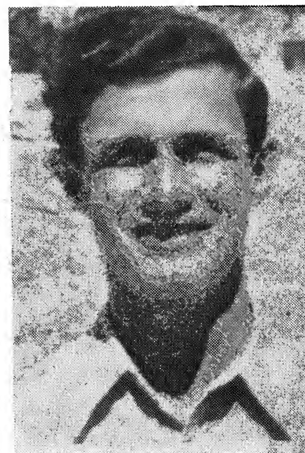
ר׳ יצחק שווארץ אשתו פריידאלע ובניהם: מינטשע, יושע, רחל, אשר, שלום, הינדה, מלך ושיינדאלע. נספו בזאסלאוו ובבלזיץ הי״ד.

ר׳ ליב שטארק, אשתו יענטע, יצחק פאסנער ואשתו איידל לבית שטארק, חנה, אלקנה ורייזל שטארק, רייזל וליביש פריד, בני שמחה פריד הי״ד.

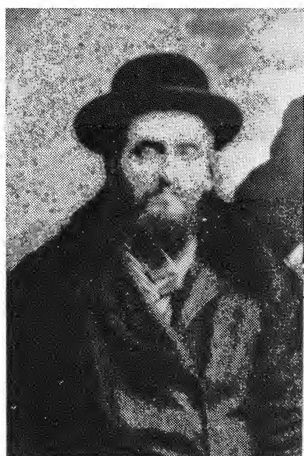
ר׳ צדוק שווארץ, איש בעל מידות, בעל לב טוב וישר, אשתו חנה ובניהם: יצחק, ליב, מרדכי,
אשר, פריידע וישעיהו הי״ד.

לא ידוע הי״ד.

מינדל בת הרב ר׳ ישראל שפירא הי״ד.

ר׳ הערש בער שווארצמאן הי״ד.

ר׳ וואלף שטיין ואשתו חיה לבית פעניג הי״ד.

משפחת ר׳ הערש בער שווארצמאן הי״ד.

מר פרידלנדר הנכבד,

הכותב לך שורות אלה הוא הבחור שסדר את הספר הזה מתחילתו ועד סופו, תוך כדי עבודתי על הספר עברתי הרבה לילות שימורים, מבלי שעלה בידי לעצום עין. זה איננו ספר ראשון שאני מסדר, אף אינו ספר ראשון שאני מסדר על השואה שעברה על עם ישראל בתקופת מלחמת העולם השניה. אולם דומני כי זה ספר ראשון שישבתי תוך כדי עבודתי ובכיתי כילד קטן. לעתים קרובות הייתי נאלץ להפסיק מעבודתי כי לא יכולתי, פשוט לא יכולתי להמשיך בעבודתי.

זעקתה של אותה נערה ביומנה ממקום מחבואה בפנותה אל אלוהים לבקשת עזרתו, זיעזעתני עד למעמקי נפשי ובכיי פרץ ממש בקול. תומתה ואמונתה של הנערה באלוהי צבאות והידיעה כי עם כל אמונתה לא נעזרה, מדכאת ודאי כל מאמין.

יש לדעתי לעשות כל שאפשר שספר זה יחדור למירב הבתים בישראל כדי שהדור הבא ואף הדור הזה שלא ידע את כל מאורעות השואה ידעו כל מה שנעשה אז באירופה.

תרשה לי איפוא, כאחד מקוראי הספר הראשונים להודות לך על כי העשרת את נפשי במאד מאד.

כה לחי.

הבחור הזעצער
(א. ספרוני)

תוכן העניינים:

פרקי ספרות

לוח תיקוני טעויות

עמוד	שורה למעלה	כתוב	צ״ל
7	8	בשנת ת״ק	בשנת תק״י
16	9	בעלי מלאכה עדינים	בעלי מלאכה יודעי ספר
16	28	והקרובים	הקרובים
32	20	כעודני	בעודני
49	14	מבית־דואר	מבי־דואר
54	21	ניגודים	ניגונים
57	15	ועינו	ועינו בספר
64	17	אוז שחוטה	אוז שחוט
68	10	והוציא אותם	והוציאה אותם
69	1	רבא	רבה
73	17	פשט	פושט
76	9	סימה פישל	סימת בת פישל
79	15	התחייבו	שהתחייבו
85	31	ולבב	המלה מיותרת
122	13	שהפקיד	שפקיד
123	29	אי	אַ
125	15	געלעגן	איז געלעגן
128	9	אפגעשטארן	אפגעשטאכן
128	10	פאנטאזיע	די פאנטאזיע
130	5	וועלכען	וועלכער
131	13	זעט	זעט מען
137	9	אנגעכאפט	זיך אנגעכאפט
140	10	חסרה שורה 11: וואס געזונט און עלטער הייסט). דאס גרויסע מילכ־לעכט, אדער ווי מ׳פלעגט עס שורה 12 נדפסה פעמיים	
142	32	ווינדער	ווידער
144	8	שייגע	שייגעץ
145	26	וואס	וואס ער
152	9	אחרי שורה 9 חסרה שורה 10: ווען איינער גייט אליין אויפן וועג און זעט א שיינעם בוים, א שיינעם אקער און זאגט; ווי שיין איז השורה אחריה נדפסה פעמיים	
156	5	לייוניק	ל״וניק
156	30	את	א
160	6	טעפען	טעפער
168	24	אויך	אויף
171	3	זיי	זיין
191	13	למדו בגיל	למדו ילדים בגיל
214	5	השואה	דאס ווארט איז איבריק
214	10	סטאנציע	סטאציע
216	12	סטאנציע	סטאציע
216	20	מיטן	מיט
297	11	טאקער ער	טאקע ער
315	26	העירות	היערות
350	35	אנר	אמר
360	11	שרייא	שרייען
418		בתמונה למטה של משפחת ליבר צריך להוסיף ז״ל	
440	27	א פשר יאר	א יאר
465	21	איד	איך
500		התמונה למטה :פינאלע זינגער	פינאלע ווילנער